

Національна спілка краєзнавців України
Управління культури Волинської облдержадміністрації
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Центр Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі при СНУ ім. Лесі Українки
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Волинський краєзнавчий музей
Державний архів Волинської області
Редколегія тому “Звід пам’яток історії та культури України. Волинська область”
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України

*До 25-річчя Волинської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України*

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині

Науковий збірник

Випуск 52

Матеріали

*52 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції,
присвяченої 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України,
20 листопада 2014 року, м. Луцьк*

м. Луцьк, 2014

УДК [93 + 02] (477.82) 08
ББК 63.3(4 УКР – 4 ВОЛ) я 43+78.33
М 62

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині. Науковий збірник. Випуск 52. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, 20 листопада 2014 року, м. Луцьк. Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силюк. – Луцьк, 2014. – 499 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення учасників 52-ї Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, яка пройшла в м. Луцьку 20 листопада 2014 року з нагоди 25-річчя створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, присвячені дослідженням історії становлення та сучасному стану краєзнавства та краєзнавчої освіти на Волині. В окремому розділі розміщено матеріали з історії та культури краю в контексті вітчизняної та світової історії.

Розраховане на науковців, краєзнавців, музейних працівників та широке коло шанувальників минувшини.

Оргкомітет конференції:

- Бондаренко Геннадій**, кандидат історичних наук, професор кафедри археології, давньої і середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України
- Дмитрук Валерій**, начальник управління культури Волинської облдержадміністрації
- Гика Володимир**, директор Державного архіву Волинської області
- Олешко Петро**, кандидат історичних наук, директор Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти
- Півницький Микола**, кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, керівник робочої групи по підготовці тому “Звід пам’яток історії та культури України. Волинська область”
- Силюк Анатолій**, директор Волинського краєзнавчого музею
- Шваб Анатолій**, кандидат історичних наук, декан історичного факультету, доцент кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Редакційна група: *Геннадій Бондаренко, Анатолій Силюк, Світлана Яцечко.*

Відповідальні за випуск: *Геннадій Бондаренко, Анатолій Силюк.*

Технічний редактор: *Олександр Трофімук.*

Матеріали надруковані в авторській редакції.

У разі передруку посилання на науковий збірник обов’язкове.

Видання здійснене в рамках Регіональної програми розвитку культури, мистецтва і туризму в області на період 2011-2015 роки

**Вітання голови Національної спілки краєзнавців України
Олександра Петровича Реснта**

Щиро вітаю організаторів, учасників та гостей урочистого зібрання.

25 років тому 17 листопада 1989 року, на III Волинській історико-краєзнавчій конференції було створено обласну краєзнавчу організацію. Відтоді дослідники історії Волині – в авангарді українського краєзнавчого руху.

У нинішніх суспільно-політичних процесах все більшої актуальності набуває ґрунтовне осмислення минулого нашого народу і вибір переконливих стратегій майбутнього.

Краєзнавцям у цьому сенсі належить непересічна роль, адже вони уособлюють цінності, перевірені часом. І ви, хто тримає в руках квінтесенцію досвіду поколінь, впевнений, можете багато зробити для поступу нашого суспільства до нових звершень.

Зусиллями невтомних подвижників краєзнавчого руху Волині створені і побачили світ нові праці про історію міст і сіл краю, про його людей, які творили і продовжують творити добро і достаток на рідній землі, зберігаються і примножуються музейні скарби, проводяться численні просвітницькі заходи.

Щиро вітаємо з ювілеєм Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України усіх, для кого відродження історичної пам'яті, національного патріотизму, відповідальності за збереження історико-культурного надбання стало справжнім покликанням і метою життя.

З повагою

*Голова Національної спілки краєзнавців України,
Член-кореспондент НАН України*

О. П. Реснт

Вітання ректора Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Ігоря Ярославовича Коцана

Шановні учасники і гості урочистостей і наукової конференції!
Вітаю Вас у стінах нашого університету!

Свято краєзнавства у нашому університеті є традиційним і бере початок ще з часів Луцького педінституту. Історія, культура, природа та екологія краю завжди в центрі уваги викладачів і студентів, науковців і краєзнавців університету. Кожного року десятки монографій і сотні статей в наукових збірниках присвячуються рідному краю. Окрім того, сотні краєзнавців за межами університету, а це часто його випускники, досліджують і вивчають свій край, тісно співпрацюючи з музеями, архівами, бібліотеками.

Їхні надбання становлять основу волинезнавства, важливого курсу для навчання і виховання патріотизму в учнівської і студентської молоді і для поширення краєзнавчої освіти.

За 25 років діяльності обласної Спілки науковці і краєзнавці працювали і працюють у багатьох державних і місцевих програмах, представляючи Волинську область. Краєзнавство стало важливою галуззю наукового знання і пізнання можливостей розвитку Волині та Полісся. Проведено десятки науково-краєзнавчих конференцій, у яких знайшли висвітлення історичні, політичні, економічні, соціальні, в галузі освіти науки і культури та інші проблеми розвитку краю.

Вітаю Всіх з ювілеєм, бажаю міцного здоров'я і успіхів у дослідженні та вивченні рідного краю!

З повагою!

Ректор
СНУ імені Лесі Українки, професор

І. Я. Коцан

Розділ I. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України від створення до сьогодні

Геннадій БОНДАРЕНКО, Анатолій СИЛЮК, Анатолій ШВАБ (Луцьк)

25 РОКІВ ВООНСКУ

Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України бере свій початок від часу, коли було створено Волинське обласне товариство краєзнавців 17 листопада 1989 р. на III Волинській історико-краєзнавчій конференції, в роботі якої взяли участь делегати з багатьох районів і міст Волинської області, представники державних установ і громадських організацій [1; 2].

З утворенням Всеукраїнської спілки краєзнавців, яку очолив академік НАН України Петро Тимофійович Тронько, обласна організація була зареєстрована як складова частина спілки у 1993 р.

До краєзнавства постійно прилучаються все нові й нові сили, але, на жаль, мало молоді. Хоча учнівські олімпіади, робота Малої Академії Наук, курсові та дипломні роботи студентів, наукові дослідження аспірантів дають кожного разу нові імена та підстави для оптимізму. Серед краєзнавців не просто любителі історії, культури, природи краю. Серед них є досвідчені з глибокими знаннями і багатою дослідницькою працею науковці, архівісти, працівники бібліотек, музеїв, вчителі. Саме їхніми трудами збираються документи та експонати, виринають із забуття відомі колись, забуті або нововідкриті історичні постаті. Саме завдяки краєзнавству, подвижниками краєзнавчого руху заповнюється певний “вакуум” у збереженні традицій, звичаїв, побуту, багатьох культурних надбань для збереження історичної пам’яті, забезпечення національної самосвідомості та національно-культурного розвитку краю і держави.

Серед великого загону краєзнавців Волинської області, 144 стали членами національної спілки, створено осередки у Володимир-Волинському, Іваничівському, Камінь-Каширському, Ковельському, Маневицькому, Луцькому, Любомльському районах.

За 25 років діяльності ВООНСКУ було зроблено чимало у справі національно-культурного відродження, дослідження і вивчення краю видано сотні книг і опубліковано тисячі статей на краєзнавчу тематику. Чимало волинян відзначено різними нагородами за плідну діяльність у розвитку краєзнавчого руху. Серед них у різні роки стали заслуженими працівниками освіти та культури Г. Бондаренко, Г. Гуртовий, Б. Заброварний, І. Кічий, Г. Маслай, О. Огнева, Г. Охріменко, О. Ошуркевич, А. Силук, Є. Франчук та інші; вісім Лауреатів премії імені Дмитра Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців, чотири почесні і чотири дійсні члени Правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, лауреати обласних премій імені Олександра Цинкаловського, Миколи Куделі, Галшки Гулевичівни, Агатангела Кримського, “Одержимість” та інших. А. Силука – директора Волинського краєзнавчого музею відзначено у 1998 р. регіональною премією “За відродження Волині” [4; 5; 6; 7].

У 2009 р. Грамотою Кабінету Міністрів України нагороджено археолога, керівника багатьох археологічних експедицій О. Златогорського, Грамотою Міністерства культури України – відомого дослідника Луцька В. Пясецького.

Першими лауреатами премії НСКУ імені Академіка Петра Тронька у 2012 р. стали музейні працівники Віра Комзюк і Наталія Пушкар та журналіст Валерій Мельник.

Слід згадати добрим словом і тих, кого вже немає з нами, але котрі багато зробили для розвитку музейної справи у Волинській області та в краєзнавчому русі. Це імена вчених Р. Оксенюка, О. Михайлюка, вчителя М. Корзонюка з с. Бужанки Іваничівського району, дослідника Горохівщини Я. Димнича, засновника історико-краєзнавчого музею у Камінь-Каширському В. Кмецинського, етнографа-краєзнавця О. Ошуркевича, наукового співробітника Луцького історико-культурного заповідника Б. Сайчука, дослідника Полісся і Любешівщини О. Бренчука. Серед них також члени правління обласної організації заслужені працівники народної освіти і лауреати премії ім. Д. Яворницького І. Кічий, Є. Франчук і Б. Заброварний, поет і журналіст О. Бобак, письменник С. Борисюк. Непоправною втратою для краєзнавства стала смерть Лауреата премії ім. Д. Яворницького та багатьох інших премій, орденоносця, почесного громадянина Волинської області, директора Торчинського історичного музею Г. Гуртового. Звичайно, цими іменами список відомих волинських краєзнавців далеко не вичерпується. Про це свідчать матеріали, які підготовлені для краєзнавчого словника та енциклопедичного довідника про Волинську область.

Впродовж багатьох років у Спілці краєзнавців ведуть велику роботу члени Правління заслужений працівник культури М. Онуфрійчук, заслужений працівник народної освіти Г. Маслай, Лауреат премії ім.

Д. Яворницького, заслужений працівник культури А. Силюк, лауреат премії ім. О. Цинкаловського, директор державного архіву В. Гика, директор Любомльського краєзнавчого музею О. Остапюк, директор Маневецького краєзнавчого музею П. Хомич, директор обласної бібліотеки Л. Стасюк, голова Волинського відділення УТОПК Г. Марчук, декан історичного факультету СНУ А. Шваб, директор Центру туризму, спорту та екскурсій Леонід Тостіхін й інші члени Правління і Спілки. Саме ці люди забезпечують проведення різних краєзнавчих заходів, працюють в оргкомітетах та редакційних колегіях, визначають їх високий рівень з точки зору організаційного, фінансового і наукового забезпечення.

Спільно з обласними та міськими органами влади, обласним геральдичним товариством, обласна Спілка активно включилась у вивчення, дослідження і розробку сучасної волинської символіки. Було прийнято герб і прапор Волинської області на сесії Волинської обласної Ради народних депутатів 17 грудня 1997 р. Більше 50 проектів гербів було підготовлено для сільських рад Ковельського, Старовижівського і Шацького районів, частини міст Волині.

Краєзнавці мають можливість публікуватися у журналі обласного інституту післядипломної освіти «Педагогічний пошук», у періодичних виданнях Волинського краєзнавчого музею, а також у фаховому часописі «Літопис Волині» Центру досліджень Волині при Східноєвропейському національному університеті ім. Лесі Українки та інших фахових збірниках. Обласна організація НСКУ має постійну підтримку ректорату університету.

До святкування 20-річчя ВООНСКУ було видано спеціальний випуск «Минуле і сучасне Волині та Полісся» [8], у якому зібрано відомості про діяльність обласної спілки, про її членів, про лауреатів різних премій, опубліковано Статут обласної спілки, Кодекс честі та інші документи, вміщено перелік майже всіх видань краєзнавчої літератури у Волинській області, змісти усіх збірників конференцій «Минуле і сучасне Волині та Полісся». Сьогодні нараховується 52 випуски. Новий спеціальний випуск вийшов і до 25-річчя обласної організації, у якому опубліковані матеріали, що розповідатимуть про п'ять останніх років діяльності ВООНСКУ. Сьогодні обласна організація працює керуючись завданнями і настановами, які поставив П'ятий (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України [9].

1. Бондаренко Г. В. Волинській обласній організації Національної спілки краєзнавців України – 20 років / Г. В. Бондаренко // *Краєзнавство. Науковий журнал. №№ 1-2.* – К., 2010. – С. 113-123 (0,75 друк. арк.).
2. Бондаренко Г. В. Волинське обласне товариство краєзнавців / Г. В. Бондаренко // *Науковий вісник Межзбіжж: Матеріали П'ятої науково-краєзнавчої конференції «Стародавній Межзбіжж в історико-культурній спадщині України».* – Межзбіжж – Хмельницький, 2011. – Ч. 2. – С. 79-85.
3. Бондаренко Г. В. *Історичне краєзнавство Волині. Кн. 1* / Г. В. Бондаренко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – С. 236-246 с.
4. Бондаренко Г. В. Краєзнавці Прибужжя / Г. В. Бондаренко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини. Випуск 39.* – Луцьк : Пульс, 2011. – С. 5-9
5. Бондаренко Г. В. *Лауреати премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України у Волинській області* / Геннадій Бондаренко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Волинь – край козацький. Матеріали всеукраїнських 1-ої та 2-ої науково-практичних конференцій з питань збереження й дальшого розвитку козацьких традицій, які відбулися 23-24 червня 2007 р. і 22 жовтня 2010 р. на базі Музею історії сільського господарства Волині – скансену. Науковий збірник. Випуск 36.* – Луцьк : Надстир'я, 2010. – С. 90-96.
6. *Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю) Довідник. Т. 1.* / Голов. ред. П. Тронько. – К. – Кам'янець-Подільський : Медобори, 2003. – 272 с.
7. *Материк краєзнавства. Збірник присвячений лауреатам Премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України / За заг. редакцією О. Реснта.* – К. – Донецьк: Промінь, 2013. – 134 с.
8. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Спеціальний випуск. Матеріали до 20-річчя від часу створення / Упорядники Г. Бондаренко, Б. Заброварний, А. Силюк, В. Гика, А. Шваб.* – Луцьк : Пульс, 2009. – 292 с., іл.
9. *П'ятий (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України (23 січня 2012 року). Матеріали та документи.* – К., 2012. – 182 с., іл.

Геннадій БОНДАРЕНКО (Луцьк)

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ КРАЄЗНАВСТВА ВОЛИНИ І СУЧАСНІСТЬ

Історичне краєзнавство в Україні сформувалось як наукова дисципліна впродовж XIX – XX ст., про що свідчать історико-краєзнавчі дослідження і численні публікації відомих в ті часи дослідників рідного

краю. У тому числі значне місце посідає історичне краєзнавство Волині – волинезнавство, яке сьогодні представлено значним рівнем дослідницької історико-краєзнавчої науки в регіоні.

Стимулом до вивчення історії Волині було прагнення довести закономірність входження цих земель після 1793 р. до Російської імперії. Перші спроби збирання історичних матеріалів виражались у створенні довідок для практичного користування губернським чиновникам та урядовцям, особливо військового відомства. Про це свідчить праця “губернской чертежной”, яка готувала географічний та економічний опис Волинської губернії, її адміністративно-територіального поділу, населених пунктів та характеристику населення і його заняття. Звичайно, що історичні довідки досить спрощені, ще й можуть носити суперечливий характер трактування окремих дат, фактів, подій, якщо розглядати з сучасної точки зору і сучасних знань з історії Волині. Але саме вони є першими в офіційній історіографії дослідженнями з кінця XVIII ст. Частина таких матеріалів зберігається у Центральному державному військово-історичному архіві Росії і недостатньо опрацьована дослідниками, хоча окремі матеріали введено до наукового обігу [1].

Однією з перших наукових праць була книга Степана Русова (1770-1842), яка побачила світ у 1809 р. в Санкт-Петербурзі [71]. Автор був прокурором у Волинській губернії, створеній після поділів Польщі, і мав намагання підготувати історичний нарис про ті землі, які опинились в складі Російської імперії і які він, в душі офіційної тогочасної російської історіографії, намагався представити споконвічною і невід’ємною частиною Росії. Крім “Волинских записок, сочинённых Степаном Русовым в Житомире”, він також став видавцем книги графа Іоанна Потоцького “Древняя история Волинской губернии”, яка охоплювала стародавні часи до Володимира Святославича.

Початок систематичному вивченню історії Волині поклав відомий український вчений Михайло Максимович, який у 1840-1842 роках в альманасі “Киянин” [50] не просто звернувся до історії краю, а й виклав першу наукову періодизацію з п’яти етапів:

1. До утвердження Руської влади над Волинню наприкінці X ст.;
2. До входження краю до складу Литовської або Західноруської держави в середині XIV ст.;
3. До входження Волині до складу Польщі в 1569 р.;
4. До повернення Волині до складу Російської держави 1793 р.;
5. Новітній період буття Волині як Волинської губернії.

Історичне краєзнавство Волині має давні традиції, які беруть початок з 40-х років XIX ст., коли історією краю – Волинської губернії зацікавилась громадськість, серед якої було чимало інтелігенції: вчителів, письменників, лікарів, священників. З’являються перші історико-краєзнавчі нариси про окремі міста Волині. У той же час в Рівному працює в гімназії М. Костомаров [44], який у 1845/46 навчальному році зібрав на Волині багато етнографічного матеріалу. Зокрема у Берестечку, слухав розповіді старожилів, збирав матеріали, що стосувались історії міста і подій 1651 р. Він записав дві пісні про Берестецьку битву, які цікаві як історико-пізнавальні (“Висипали козаченьки з високої гори”, “Кину пером, лину орлом, конем поверну”).

Фольклорні та етнографічні матеріали на Волині збирав також відомий польський етнограф Зоріан Доленга-Ходаковський у 1814 р. [60].

З 1837 р. стала виходити у Житомирі газета “Волинские губернские ведомости”, яка вмещувала публікації з історії краю і мала рубрику “Недавнє минуле Волині”. В газеті друкувалось чимало нарисів про Волинь, населені пункти, польський національно-визвольний рух в кінці 50-х – початку 60 років XIX ст. [16].

Важливою джерельною основою майбутніх історико-краєзнавчих досліджень Волині та Полісся стали багатотомні збірники документів та матеріалів, які збирались під час експедицій у різні губернії, зокрема й у Волинську, і в яких брали участь вчені, письменники, художники, статистици. Ця справа здійснювалась за керівництвом і фінансовою підтримкою держави з 1859 по 1907 рр., яка створювала спеціальні комісії при генерал-губернаторах. Серія документів і матеріалів була опублікована, за участю відомого українського історика В. Антоновича, в “Архіє Південно-Західної Росії”, окремі томи стосувались Волинського краю [4]. Також значним джерелом були й залишаються “Акти, що належать до історії Південної і Західної Росії”, опубліковані впродовж 1861 – 1892 рр. [3].

Згадані багатотомні видання містять багато документів і матеріалів політичної історії, археології, матеріальної культури, етнографії, традицій, звичаїв, побуту населення. Багато уваги приділено історико-архітектурним пам’яткам та містобудуванню.

Взимку 1862 р. була здійснена перша етнографічно-статистична експедиція у Південно-Західний край, яку очолив дійсний член імператорського Російського географічного товариства Павло Чубинський. У 1862-1969 рр. відбував заслання за написання гімну “Ще не вмерла Україна”, після повернення з якого продовжив свою діяльність. Були впорядковані матеріали експедиції, які склали сім томів у дев’яти

книгах, що містили багато й історико-краєзнавчого матеріалу [78].

Розвитку краєзнавства у Волинській губернії сприяв Губернський статистичний комітет, навколо якого згуртувались у 60-х – 70-х роках любителі вивчення місцевого краю. До гуртка входили відомі краєзнавці І. Осовський, С. Люба-Радзимінський, В. Пироговський, Л. Рафальський, А. Сендульський, П. Косач та інші. У 1867 р. комітетом була видана книга з працями Л. Крушинського “Історичний нарис Волині” та І. Осовського “Геолого-геогностичний нарис Волинської губернії” [77].

Статистичний комітет обробляв відомості про стан економіки, освіти, охорони здоров’я, відомості про перепис населення 1897 р., складав на ім’я царя огляди по губернії за окремі роки тощо. У 1886 р. комітет зібрав матеріал про історичні пам’ятники і виготовив у губернській креслярні археологічну карту Волинської губернії [64; 77]. Крім того статистичний комітет випускав з 1887 по 1917 рік “Пам’ятні книжки” по роках, у яких друкувались історико-краєзнавчі статті. Вони склались з п’яти розділів і несли багато офіційної інформації та статистики з різних галузей життя краю від політики та економіки – до відомостей про духовне життя, культуру, населення губернії, тому вони і сьогодні є об’єктом уваги дослідників Волині [1].

З 1867 р. за вказівкою Волинського і Житомирського єпископа Агафангела волинське духовенство почало вести літописи в парафіяльних і соборних церквах та в усіх монастирях. У Волинському єпархіальному давньосховищі в 1894 р. зберігалось 308 літописів з різних повітів губернії, які становили цінне історичне джерело. Деякі літописи друкувались у “Волинських єпархіальних відомостях”. Навколо цього часопису групувались священники, які вивчали рідний край. Починаючи з 1887 по 1903 рік часопис друкує дослідження викладача Волинської духовної семінарії М. Теодоровича “Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії”, яке потім була видано у 5-ти томах [91].

З 1867 по 1916 рік “Волинські єпархіальні відомості” здійснили публікацію значної кількості історико-краєзнавчого матеріалу, зробили величезний внесок у дослідження, вивчення та популяризацію історії, культури та природи краю [54; 55].

Значний інтерес у дослідників Волині викликала дата 900-ліття історії Православ’я на Волині, яка святкувалась у 1892 р. До цієї дати вийшло кілька фундаментальних видань, серед яких вирізняються Житомирське і Харківське [25; 47; 59]. У 1911 р. експонати Володимир-Волинського давньосховища, в тому числі 100 рукописів, 500 стародруків, були передані Житомирському єпархіальному музею. В роки Першої світової війни їх евакуювали до Харкова, де і тепер частина зберігається в Харківському державному музеї українського мистецтва і в науковій бібліотеці ім. В. Короленка [12; 82].

Економічна історія краю в історіографії тих часів пов’язана з ґрунтовним вивченням господарства міст Європейської частини Російської імперії, розвитку торгівлі та з переписом населення 1897 р., який надав дослідникам важливі конкретні статистичні матеріали з різних галузей життя суспільства у краї в розумінні розвитку соціальної структури і соціального становища людей [19; 40; 48; 64]. Осередком пропаганди знань, у тому числі й краєзнавчих, було Луцьке Хрестовоздвиженське братство, яке у 1871 р. поновило свою діяльність. Членами братства були предводитель дворянства П. Косач, командувач Київського військового округу генерал М. Драгомиров, історик О. Левицький, секретар Київської археографічної комісії художник Й. Чиріков. У 1906 р. виникло культурно-просвітницьке товариство імені князів Острозьких в Острозі на чолі з директором чоловічої гімназії І. Ойкомовим. На основі бібліотеки і колекції товариства було відкрито Острозький краєзнавчий музей. Подібне товариство раніше існувало в Луцьку.

Значна кількість старожитностей, рукописів, книг зосереджувалась в Житомирі у церковно-археологічному давньосховищі, яке було відкрите 15 травня 1893 р. у приміщенні колишньої Хрестової церкви архієрейського подвір’я. Завідував ним викладач жіночого духовного училища О. Фотинський. У 1993 р. Житомирський обласний краєзнавчий музей провів наукову конференцію “До 100-річчя Волинського єпархіального давньосховища” [30], у якій брали участь дослідники і краєзнавці багатьох регіонів України і наслідком якої стали тези доповідей і повідомлень учасників. У Житомирі також було створене 2 січня 1894 р. Волинське церковно-археологічне товариство, головою якого був обраний колишній директор єврейського учительського інституту М. Барський. При товаристві було започатковано бібліотеку і давньосховище, почав виходити з 1896 р. науковий збірник [57; 80].

У 1900 р. в Житомирі за ініціативою українського фольклориста, літератора М. Коробки розпочало свою діяльність товариство дослідників Волині. Оргкомітет розіслав листи з проханням вступити до Товариства відомим вченим В. Антоновичу, М. Дашкевичу, історикам І. Каманіну і О. Фотинському, геологу Г. Оссовському, письменникам В. Короленку і Г. Мачтету, педагогу М. Лятошинському. 14 квітня 1900 р. Міністерство освіти затвердило статут Товариства дослідників Волині, у якому говорилось, що

воно “переслідує мету всебічного вивчення Волині і питань, що стосуються її, а також ознайомлення з краєм, його минулим, його умовами життя, нуждами та інше, тому вивченню підлягає не тільки територія нинішньої Волинської губернії, а й взагалі старої Волинської землі й Волинського князівства. У зв’язку з цим, а також з метою більш правильного висвітлення досліджуваних питань, в працях товариства можуть бути розміщені дослідження, засновані не тільки на даних Волині, а й сусідніх місцевостей, якщо ці дані сприяють точному вивченню Волині і ширше, і глибше роз’яснюють питання, що стосуються досліджуваної теми” [58; 71].

У структурі Товариства було чотири секції:

1. Природничих наук з відділами: фауна, флора, мінералогія, геологія, антропологія, народна медицина;
2. Етнографічна з відділами: етнографія, статистика населення, звичаєве право, народна словесність, діалектологія;
3. Економічна з відділами: побут населення /економічний/, сільське господарство з рибальством і полюванням, ремесла, кустарна справа, народні промисли, технологія, промисловість, торгівля, статистика /економічна/;
4. Історична з відділами: історія політична і побутова, архівознавство, археологія, палеографія, нумізMATика, геральдика.

Головою Товариства 2 грудня 1900 р. був обраний Волинський губернатор І. Дудін-Борковський, а віце-головою – відомий вчений геолог і географ П. Тутковський, який у 1909 р. був обраний почесним головою. Секцію історії очолив археолог Я. Яроцький, а секретарем став О. Фотинський. У 1913 р. в ньому налічувалось 22 почесних члени і воно підтримувало стосунки із 140 науковими установами [36; 53; 58].

На засіданнях історичної секції заслуховувались наукові доповіді та повідомлення, частина яких друкувалась і науковий доробок Товариства становив 14 томів, традиційне видання яких поновило відроджене у 1990 р. в Житомирі одноіменне товариство. Воно видало у 1994 р. 15-й том під назвою “Велика Волинь: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині”, у якому було опубліковано зміст всіх попередніх 14-ти томів за період з 1902 по 1920 р. Далі продовжується випуск наступних томів відновленого Товариства.

Важливим підсумком діяльності членів Товариства було відкриття у Житомирі в 1902 р. музею, який з 1914 р. вже діяв як самостійна установа і у майбутньому став важливим осередком краєзнавчої роботи в Україні [58].

Таким чином, у регіоні Волині діяло кілька цілеспрямованих на вивчення історії краю і збирання та збереження старожитностей державних, світських і церковних організацій і товариств. З їхніх статутів та звітів стає зрозумілою та величезна наукова і популяризаторська робота, яку вони вели. Зокрема, збереглися статuti і звіти Волинського церковно-археологічного товариства [80], Свято-Володимирського братства у Володимирі-Волинському [82], Луцького Хрестовоздвиженського братства [70], Товариства дослідників Волині [81], Братства імені Князів Острозьких [79].

Плідна діяльність різних товариств та організацій як світських, так і церковних сприяла тому, що багато дослідників захопилося історією Волині. Їхні книги і сьогодні складають інтерес і вражають своєю ґрунтовністю, зокрема, це дослідження А. Андріяшева, Н. Барсова, П. Батюшкова, П. Іванова, М. Теодоровича та інших [3; 6; 7; 11; 14; 33; 35; 39-41; 45-48; 50; 52; 56; 65-67; 70-72; 75; 83; 84; 86; 91]. Для дослідження історії православної церкви на Волині велике значення мало видання на початку ХХ ст. “Волино-почаївського патерика”, у якому описувалось життя 15 святих [15].

Частина краєзнавчих публікацій тих років носили просвітницький характер, зокрема брошура з історії Волині Є. Дверницького [24], науково-популярний нарис про Луцьк Л. Орди [56], посібник з географії Волині для вчителів та учнів С. Каретнікова з історичним нарисом [40].

Особливу увагу дослідники другої половини ХІХ - початку ХХ ст. приділили вивченню історії та архітектури Луцька, проводились археологічні дослідження. Історичний огляд старожитностей міста зробив А. Перлштейн, дослідження якого було надруковане у 1851 р. у працях Московського товариства історії та старожитностей російських [65]. Загальний короткий огляд про історію Луцька і пам’ятки старовини, які на час публікації збереглися, подали Л. Орда у 1897 р. та А. Мердер у 1910 р. [52]. Саме з цих публікацій можна дізнатись про вулиці, площі міста та їх назви, про храми та архітектуру, які не дійшли до нашого часу або суттєво змінили свій вигляд. Дослідники пізніших часів за детальними описами окремих будинків та підземелля змогли використати ці відомості з метою реставрації або перебудови старої частини Луцька.

Питання історії та діяльності монастирів Луцька і Волині стосувались публікації Ор. Левицького,

А. Сендульського і Н. Петрова [46; 72; 66]. Зокрема, А. Сендульський торкнувся історії православних монастирів, які припинили своє існування з різних причин і в тому числі, у зв'язку з поширенням католицизму та католицьких монашеських орденів на Волинь і Правобережну Україну. Пам'ятки сакрального мистецтва приваблювали також етнографів. Старовинні дерев'яні церкви на Волині описав у 1910 р. відомий етнограф Ф. Волков у "Матеріалах з етнографії Росії" [14]. Окремо варто виділити ряд праць, які упорядковані П. Батюшковим про Холмську Русь, Волинь тощо. Помітним в історичній науці стало видання книг "Пам'ятники Руської старовини у західних губерніях" Впродовж 1868 - 1885 років вийшло 8 випусків, в яких поміщені статті з різних аспектів історії краю, а також ілюстративні матеріали – малюнки пам'ятників старовини, фотографії та ін.

Перші чотири випуски узагальнили багато матеріалів з історії Волині, наступні два стосувались Віленської губернії, а 7-й – Холмщини. 8-й випуск вміщував також матеріали з історії Волині та деякі статті. Частина матеріалів поміщених у томі "Белоруссия и Литва" охоплюють історію окремих поліських районів Волинської області, як і том "Волинь". До століття Волинської єпархії з благословіння Варфоломія, єпископа Волинського і Луцького була перевидана праця П. Батюшкова "Волинь" [7].

Цінним історичним джерелом і сьогодні залишається чотиритомний археографічний збірник "Архів князів Любартовичів-Сангушків в Славуті" [92]. До нього включено документи сімейних архівів XIII-XVI століть Острозьких, Заславських, Сангушків та королівські грамоти, привілеї, рукописи тощо, які торкаються також Європейської історії, а не лише Волині. Загальний обсяг чотиритомника – 1430 документів. У їх редакції взяли участь Б. Горчак, П. Скобельський, С. Люба-Радзимінський.

Впродовж другої половини XIX – початку XX ст. чимало досліджень здійснено польськими вченими, краєзнавцями, які зробили великий внесок у становлення і розвиток волиніани. Досить змістовні та глибоконаукові праці здійснили М. Балінський і С. Ліпінський, Я. Гіжицький (Волиняк), К. Пулаский, О. Пшездзецький, Т. Стецький, О. Яблоновський та ін. [93; 95; 104; 105; 108; 109; 112]. Окремо заслуговують на увагу спогади Юзефа Крашевського про Волинь, Полісся і Литву, які й сьогодні викликають інтерес у дослідників різних галузей краєзнавчої науки: історикам, етнографам, літературознавцям, топонімістам [96]. Ця книга була перекладена В. Шабаровським на українську мову і видана 2012 р. Вивченню діяльності польських дослідників на Волині торкається історіографічна монографія Я. Поляновської [102], яка вийшла у Варшаві в 1995 р. і де згадуються Ю. Крашевський і А. Пшездзецький.

Значна увага приділялась польськими дослідниками питанням історії римо-католицької церкви на теренах Волині, визначним пам'яткам католицизму, соборам, монастирям, відомим особам. Серед таких видань варто відзначити ті, які присвячені Острогу, зокрема, доктора Кнапінського 1892 р. та ілюстрований краєзнавчий путівник. До речі ці дві книжечки були перевидані у бібліотечній серії часопису "Woiania z Woiania – Голос з Волині" у 15-му і 16-му томах [101; 107].

У 1870 р. побачила світ цінна з точки зору вивчення історії Любешова і Любешівщини та історії клерикального руху піярів книга "Хроніка", яку написав останній ректор Любешівського колегіуму Антоній Мошинський, який після ліквідації колегіуму дожив до 93 років у Любешові та був похований у бокових нішах костелу [99].

Проблеми історії українських земель, а також Волині в складі Великого Князівства Литовського знайшли відображення у працях М. Дашкевича і М. Любавського, які охоплюють в основному питання політичної історії, історичної географії та деяких інших тем [23; 48].

У 1921 - 1939 рр. в складі Польщі знаходилось Волинське воєводство, яке було частиною Великої Волині. Як і в ті часи, коли Волинська губернія була в складі Російської імперії, де панувала російська мова в науці, так і у часи польського панування наукові праці з історії Волині виходили переважно польською мовою. Серед досліджень польських науковців варто відмітити путівник про Луцьк А. Войніча [11] і путівник по Волині М. Орловіча [100]. Я. Дуткевич [94], А. Прусевич [103] і А. Урбанський [110] видали ряд публікацій історико-краєзнавчого характеру про замки і фортеці Волині.

Надію на духовне відродження краю та поширення української мови подавав ілюстрований журнал літератури, мистецтва і науки "Наш світ", який був заснований письменником і видавцем Володимиром Островським у 1924 р. і поновив свою діяльність з 1931 р., а з 1935 р. виходить у Луцьку щомісяця обсягом 16-24 сторінки. Чимало публікацій, поміщених в журналі у 1935-1936 рр., були краєзнавчого характеру, зокрема Т. Лебідя, А. Вільнича, М. Лідченка та ін. [73].

З 1925 р. виникає Волинське товариство приятелів наук, яке через два роки воно налічувало 97 членів, мало власний музей, архів і бібліотеку з 14 тисячами книг, що згоріли під час війни та державну фінансову підтримку і активно збирало експонати для музею. За редакцією Якуба Гофмана Товариство видавало «Волинський щорічник» ("Rocznik Wojuyski"), якого вийшло 8 томів і в якому друкувались

статті з історії, археології, етнографії, культури, природи та краєзнавча бібліографія [106]. Інтерес становлять окремі публікації про Волинь, її історію, культуру, населені пункти та населення Олександра Цинкаловського, Адама Войнича, Якуба Гофмана, Олександра Прусевича та загальноісторичного характеру [83; 111; 103; 97; 98].

У 1927 р., за ініціативою інженера Франца Ксенжопольського було засноване Волинське краєзнавче товариство, яке з 1933 р. стало регіональним відділенням Польського краєзнавчого товариства і об'єднувало понад 500 активних членів. Товариство спрямовувало роботу у таких напрямках:

- Туризм. Організація туристичних баз, проведення екскурсій та підготовка екскурсіводів;
- Організація краєзнавчих та художніх виставок і проведення конкурсів;
- Організація краєзнавчого музею в Луцьку та регіонального у Дубно;
- Охорона пам'яток, збір коштів та реставрація;
- Видавнича діяльність.

Найбільш успішною стала видавнича діяльність волинян, коли товариство очолив Тадеуш Гумінський з кінця 1936 р. Вже у 1937 р. вийшов спарений (листопад-грудень) номер краєзнавчого часопису “Земля” (“Zemia”). У січні 1938 р. вийшов перший номер журналу «Земля Волинська» (“Zemia Wołyńska”), який редагував Юліан Нець і який був повністю присвячений Луцьку [62].

З 1936 по 1939 роки головним хранителем Волинського краєзнавчого музею у Луцьку працював випускник Ягеллонського університету, археолог за фахом Ян Фітцке (1905 – 1940 рр.). Мобілізований до польської армії з початку Другої світової війни, він потрапив у полон до радянських військ. Разом з іншими польськими офіцерами був розстріляний за наказом НКВС у Катинському лісі наприкінці квітня 1940 р. Разом з Ю. Нецем він організував музейну справу на Волині, яка розгорталась під опікою Польського Краєзнавчого Товариства. Були створені регіональні музеї у Дубно і Кременці, які стали формувати свої колекції і були центрами краєзнавчої роботи і пропаганди в краї [29]. У ті часи друкуються краєзнавчі видання переважно польською мовою. Зокрема, одним з перших видань був путівник по Волині Мечислава Орловича, у якому була сконцентрована значна інформація у вигляді нарисів та відомостей про муровану і дерев'яну архітектуру, народне житло, що передувало ознайомленню з туристичними маршрутами [100]. Навесні 1939 р. завершив досліджувати давню історію Луцька історик з Варшави Маріан Малушинський. Зберігся його рукопис “Луцьк середньовічний”, який з невідомих причин не був виданий і копія якого є в архіві Луцького історико-культурного заповідника.

В Луцьку у 1934 – 1939 роках для караїмів видавався єдиний у світі журнал “Голос караїма” (“Караї авазі”), який редагував історик і письменник Олександр Мордкович. Він виходив тиражем 200 – 300 примірників. Було видано 12 номерів. О. Мордкович видав кілька книг про караїмів, а саме: невеличку книжечку про Іллю Караїмовича 1931 р. – “Вогнища караїмські (Луцьк – Галич - Вільно – Торки)” у 1932 р., а у 1935 р. – “Караїми, їх життя і звичаї в народних прислів'ях”. У 2013 р. В. Шабаровський видав книгу «Караїми на Волині» [85], яка охоплює час від їхньої появи в краї і до сьогодні, коли їх майже не лишилося.

Серед українських істориків, які досліджували Волинь і Полісся, це Олександр Цинкаловський, Анатолій Дублянський, Назар Димнич та інші, які проводили історико-краєзнавчі дослідження і досить часто друкувались у тогочасних газетах і журналах [84; 33; 28].

Зокрема, газета “Українська нива” серед публікацій з історії населених пунктів видрукувала статтю Леоніда Маслова “Пам'ятки архітектури Старого Луцька” (1934. – 19 серпня) і три статті Анатолія Дублянського “Легенда про заснування Луцька” (1936. – 12 липня), “Олика” (1936. – 6 листопада) і «Кременець» (1936. – 15 листопада). Статтю “Пересопниця” – про літописне місто Волині у львівському журналі “Наша батьківщина” в 1937 р. надрукував О. Цинкаловський.

Стосовно краєзнавчих традицій на Правобережній Україні і, зокрема, на Київщині, Поділлі та Волині, то слід відзначити, що досить глибоким дослідженням стала монографія професора з Кам'янця-Подільського Л. Баженова [5], у якій виділено головні чотири періоди розвитку історичного краєзнавства на Правобережній Україні від 1793 р. до початку ХХ ст. та обґрунтовується значення краєзнавчих досліджень. Саме історико-краєзнавчі дослідження дозволяли зберігати історичну пам'ять про унікальну культуру цього регіону, який намагались як полонізувати за часи Речі Посполитої, так і русифікувати за влади Російської імперії різними засобами, і в тому числі спотворюючи історію. Збереження традицій історичного краєзнавства дозволило сьогодні відродити в історичній пам'яті багато фактів, подій, імен минулого та продовжити традиції, так необхідні для національно-культурної ідентифікації, виховання самосвідомості, любові до рідної землі, відродження і зміцнення державності України.

У виховній роботі, яка є важливою ланкою формування національно-свідомого патріота і громадянина,

стрижнем має бути краєзнавча освіта, знання про свій край і долю його людей. Освітяни Волині завжди приділяли увагу цій важливій справі, про що свідчить наявність музейних закладів в установах освіти, науки і вищої школи, наявність відповідних спецкурсів, факультативів, гуртків. В області завжди проводиться кілька акцій для учнівської і студентської молоді, зокрема, “Краса і біль Волині”, “Дивовижна Волинь”, “Збережемо пам’ять про подвиг”, “Ми - волиняни”, про долю краян в конкурсі “Реабілітовані історією” тощо.

Конкурс на кращі нариси “Пам’яті зниклих населених пунктів” проводили Інститут післядипломної педагогічної освіти, Волинський краєзнавчий музей, Центр туризму, спорту та екскурсій і обласне спілка краєзнавців. В ході конкурсу почався збір матеріалів про села, хутори, колонії тощо, яких сьогодні вже немає, але які ще є у пам’яті людей і у документах про їх місце народження. Вони зникали за різних обставин: внаслідок урбанізації, колективізації, виселення і переселення, військових акцій тощо. У науково-методичному віснику постійно висвітлюються і пропагуються краєзнавчі заходи, які проводяться в області, особливо ті, що стосуються учнівської і студентської молоді. Цей конкурс оголошено довгостроковим, поки не буде написано новий том з історії міст і сіл Волинської області

У межах акцій загальнодержавного значення в області відбуваються туристично-краєзнавчі походи, створюються музейні експозиції, конкурси наукових робіт. Ця робота є постійною і необхідною для збереження історичної пам’яті і формування національної самосвідомості.

Науково-методичний вісник ВППО “Педагогічний пошук” в рубриці “Краєзнавство” постійно висвітлює краєзнавче життя в області і запрошує всіх зацікавлених осіб до співпраці. Разом з Волинським краєзнавчим музеєм, обласною універсальною науковою бібліотекою імені Олени Пчілки, Державним архівом Волинської області готується і друкується щорічно “Календар знаменних і пам’ятних дат Волині”. Найважливішим результатом спільної роботи зацікавлених установ і краєзнавців є той, що вчителі можуть використати ці матеріали для краєзнавчої освіти молоді, для забезпечення формування належного рівня духовності та культури, обміняти досвідом роботи.

Управління освіти і науки Волинської облдержадміністрації зобов’язали своїми наказами заклади освіти взяти участь в конкурсах, на кращий нарис історико-географічної експедиції учнівської молоді “Дивовижна Волинь” і “Чарівний світ природи”, з метою вивчення і опису нерухомих пам’яток історії та культури Волині, а також – пам’ятників живої чи неживої природи.

Ще одним важливим для збереження історичної пам’яті є конкурси на кращу наукову роботу про події Другої світової війни в краї та конкурс на створення музеїв до 60-річчя Перемоги над фашизмом. Ця акція була ініційована Міністерством освіти і науки України, Всеукраїнською спілкою ветеранів війни і праці та Всеукраїнською спілкою краєзнавців і мала назву «Збережемо пам’ять про подвиг». Були зібрані матеріали про долю міст і сіл краю, волинян, які пережили війну, їхні спогади про складні 1939 – 1944 рр., Вони відтворені у наукових роботах на конкурс, у публікаціях, в альбомах та музейних експозиціях.

Продовжує поповнюватись запроваджена у 1997 р. «Краєзнавча бібліотека Волині», в якій вийшла у 2003 р. третя книга серії «Населення Волині і Волинського Полісся у праісторичні часи. Розвиток господарства, матеріальної та духовної культури». Автор – відомий на Волині і Поліссі археолог Г. Охріменко. Також два видання витримала книга Г. Гуртового – «Волинь край козацький». Про краєзнавчий рух та історичне краєзнавство у Волинській області підготував монографію голова товариства Г. Бондаренко. Вона вийшла з друку 2003 р. в двох книгах у видавництві Волинського університету «Вежа» під назвою «Історичне краєзнавство Волині» і охоплює час від 40-х рр. ХХ ст. до наших днів [9].

Хроніка подій, яка ведеться у рубриці «Краєзнавство» «Педагогічного пошуку» і у часописі «Літопис Волині», свідчить, що краєзнавці брали участь у вшануванні пам’яті Данила Галицького, Михайла Грушевського, Вячеслава Липинського, Данила Братковського, Модеста Левицького, Олександра Цинкаловського, Михайла Кравчука, Галшки Гулевичівни, Агатангела Кримського, Миколи Теодоровича та іншим особам, яким встановлено пам’ятники або пам’ятні знаки у Волинській області.

В області оновили приміщення та експозиції історичні музеї у Володимирі-Волинському і Нововолинську, Музей Лесі Українки в Колодяжному, Музей Волинської ікони, Музей В’ячеслава Липинського в Затурцях, Михайла Кравчука у Човниці, Ігоря Стравинського в Устилузі відкрито ряд музеїв і музейних кімнат і Залів бойової слави в школах області, зокрема, лише у Маневицькому районі в Прилісному, Четвертні, Колках, Старому Чорторійську, овлено історичний музей і відкрито музей Андроника Лазарчука у Ковелі.

У Східноєвропейському національному університеті ім. Лесі Українки кілька музеїв, серед яких відомий Музей Лесі Українки, Музей археології Волині, Етнографічний музей, які є важливими навчальними установами для студентів. У краєзнавчій освіті найважливішим кроком є той, що веде до пізнання самих

себе і духовного збагачення. З цією метою, важливим кроком у краєзнавстві Волинської області стало відкриття у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти “Музею освіти Волині”. Цей музейний заклад виконує кілька важливих завдань, серед яких: представлення розвитку освіти і педагогічної думки в краї від найдавніших часів, а також ознайомлення з сучасними досягненнями навчальних і позашкільних закладів з метою навчання та запозичення досвіду роботи, який зібраний за багато років у всіх районах області.

Музеї, світлиці чи хоча б музейні кімнати мають більшість навчальних закладів, що свідчить про високий рівень краєзнавчої освіти в області, про високий професіональний рівень краєзнавців-освітян Григорія Гуртового, Олексія Бренчука, Михайла Кучинка, Олександра Остапука, Григорія Охріменка, Лариси Хмелярської, Іраїди Майданець, Харитона Сегейди, Зіновія Ярмолюка, Зіновія Євницького та інших. Декого з них вже немає. Але вони були і є мудрими наставниками молоді, авторами багатьох публікацій з історії, культури та природи краю. Увага до громадського музейного будівництва в області, яке відмічало 45 років, знайшло місце у 1 - 3 номерах вісника за 2003 р., у публікації О. Нагорної «Хроніка громадського музейного будівництва».

Тільки за останні п'ять років видано більше 300 книг і брошур краєзнавчого спрямування, не рахуючи публікацій у газетах і журналах, виступів краєзнавців і краєзнавчі передачі на радіо і телебаченні. Про нові публікації краєзнавців завжди можна знайти бібліографічну інформацію і рецензії у «Педагогічному пошуку» і «Літописі Волині», а також на сайті Волинської організації НСКУ, з 2013 року на Волині почав виходити журнал краєзнавчого спрямування «Яровиця».

Великої ваги набирає питання краєзнавчої освіти в контексті української державності, бо від свого дому, міста чи села починається формування національної самосвідомості, патріотизмі, розуміння України, Європи, світу, а відповідно – історії України та її місця у всесвітній історії.

Волинезнавство і, зокрема, історичне краєзнавство Волині стали на наступну сходинку, яка характеризується важливими змінами початку третього тисячоліття, зокрема, підняттям нових тем, виданням ґрунтовних краєзнавчих досліджень. Про це говорилось у доповіді голови Всеукраїнської спілки краєзнавців академіка НАН України Петра Тронька на III і IV Всеукраїнських з'їздах краєзнавців, у доповіді О. Реєнта на V (позачерговому) з'їзді НСКУ.

Важливо, що кращі традиції зберігаються як в межах України, так Великої Волині і у Волинській області. Головним аспектом діяльності краєзнавців є той, що навколо Товариства, а тепер ВООНСКУ об'єдналися працівники освіти, культури, вищої школи, архівісти, краєзнавці аматори. Особливо тісною стала співпраця працівників архівів, бібліотек і музеїв. Ідеї краєзнавчого руху, які вироблялись Правлінням НСКУ, втілювались у життя по мірі можливості. Краєзнавство Волині має значні здобутки, бо має давні традиції і глибоке коріння. Тільки за час від 1989 р., коли було створене Волинське обласне товариство краєзнавців, можна говорити про великі здобутки в організації краєзнавчого руху, в популяризації та поширенні знань про край, у видавничій діяльності, у проведенні семінарів, симпозіумів, конференцій тощо. Постійною є увага до таких тем як: волинезнавство, лесезнавство, історичні постаті краю, історія населених пунктів, воєн і революцій, розвиток культури і мистецтва, традиційно-побутової культури тощо.

Волинь однією з перших підняла питання про стосунки, які відомі конфліктами кривавої різни між поляками і українцями в роки Другої світової війни і повоєнний час. Проведено кілька українсько-польських семінарів на дуже високому науковому і дипломатичному рівні, в яких брали участь краєзнавці, дослідники Волині. Підсумком є десять томів матеріалів “Україна – Польща: трудні питання”. Ці проблеми стали об'єктом наступних досліджень магістрантів, аспірантів і докторантів. Цією темою багато років опікується член НСКУ М. Кучерепа, а також виданням серії книг «Реабілітовані історією» і «Книги скорботи».

Багато зроблено у вивченні історії міст і сіл, дослідженні пам'яток історії та культури краю. Видано тритомну працю “Роде наш красний... Волинь в долях краян і людських документах” (1996 – 1999). Це є особливе видання, яке долю людини в історичному краєзнавстві робить важливим джерелом історії. Важливим напрямом діяльності ВООНСКУ є співпраця з колегами-краєзнавцями “Великої Волині”, з якими проведено у межах регіону більше 100 конференцій з виданням збірників матеріалів і продовжується тісна співпраця з Хмельниччиною, Житомирщиною, Рівненщиною, Теннопільщиною, Львівщиною.

Краєзнавство вивчає різні сфери життя і охоплює різні сфери діяльності, об'єднує наукові й освітні установи, бібліотеки, архіви, музеї. Велику увагу краєзнавству приділяють видавництва “Вежа”, “Волинська обласна друкарня”, «Волинські старожитності», “Ініціал”, «Ковельська міська друкарня», “Медіа”, «Мінотавр», “Надстир'я”, «Твердиня» та інші.

Не випадково і влада стала приділяти більше уваги історико-краєзнавчій, пам'яткоохоронній і природоохоронній справі, бо ці галузі забезпечують виховання на традиціях власної історії та культури,

формування інтелектуальної еліти в краї [37].

Феноменом сучасного краєзнавства є його потрібність, про що свідчить зацікавленість своєю історією і долею краян під час конференції у Володимирі-Волинському, Нововолинську, Ковелі, Локачах, Маневичах, Любомлі, у невеликих населених пунктах як: Старий Чорторийськ, Четвертня, Прилісне Маневицького, Затурця Локачинського, Торчині і Рокинях Луцького району. Це означає, що люди хочуть знати про свою історію, свій родовід. Стають необхідними генеалогія, геральдика, нумізматики та інші історичні науки, які сприяють розширенню світогляду і розумінню своєї місії на цій землі, необхідності збереження історичної пам'яті поколінь.

Національно-патріотичне виховання значною мірою залежить від історичного мислення, яке формується у процесі навчання на основі краєзнавства і краєзнавчої освіти. Варто означити кілька питань, відповідь на які становить зміст сучасного краєзнавства:

1. Краєзнавча освіта і антропоцентризм сучасного краєзнавства як методологічний аспект.
2. Чию історію ми вивчаємо?
3. Як ми «вписуємо» себе в європейську і всесвітню історію?
4. Стереотипи образу «іншого» та самосвідомість.
5. Вплив знань регіональної історії на розуміння національної та всесвітньої історії.

Відповідь **на перше питання** закладена у доповіді П. Тронька, яка опублікована у журналі «Краєзнавство» [76] і яку він не встиг виголосити у зв'язку з кончиною 13 вересня 2011 р. Саме за його ініціативою була поведена в Івано-Франківську 6-7 жовтня 2011 р. Всеукраїнська наукова конференція про освітянське краєзнавство, присвячена просвітителям Івану Вагилевичу і Маркіяну Шашкевичу. Зв'язок навчання і виховання з краєзнавством простежується у статті Р. Маньковської [51], а теоретико-методологічні проблеми шкільного краєзнавства викладені В. Прокопчук [68].

Проблеми філософії та методології антропоцентризму виклав у своїй доповіді на пленарному засіданні О. Реєнт, який наголосив на антропоцентризмі сучасних гуманітарних наук і краєзнавства.

Серед напрямів краєзнавчої освіти в школах і вишах були представлені історичне, літературне, географічно-природниче, туристичне краєзнавство. Про це свідчить збірник матеріалів «Освітянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи». Важливо, що були окреслені для обговорення такі теми як «Краєзнавство у вищій школі», «Краєзнавство в дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і позашкільних навчальних закладах», «Туристичне краєзнавство в освітній галузі».

Т. Григор'єва [22] детально висвітлила процес розвитку освітянського краєзнавства на теренах Російської імперії та в Україні від першої половини XIX ст., а І. Стражнікова [74] торкнулась розвитку освітянського краєзнавства в Західній Україні кінця XX – початку XXI ст.

Г. Бондаренко [10] виступив з питаннями плюралізму в методології історичного краєзнавства і підкреслив важливість усної народної історії та історії повсякдення. Такою має бути спрямованість програм і навчання з історичного краєзнавства. Про це свідчить програма курсу «Волинезнавство» і може бути використана програма «Історія України і Волині у нумізматиці і боністиці, геральдиці, фалеристиці і вексилології», що важливо для тих освітніх закладів, де є музеї, світлиці, музейні кімнати і зали.

На друге питання відповідь дають посібники та підручники, з історії, енциклопедичні видання, які використовувалися в різних українських землях, що знаходилися під владою Речі Посполитої, Австро-Угорщини і Росії, Радянського Союзу тощо. На потребу саме цих держав і титульних націй була спрямована історична освіта. На потребу сучасної української нації і держави в історичній науці необхідно зробити дуже багато, враховуючи кожний регіон та його специфіку розвитку.

Саме **третє питання** визначає нові підходи до краєзнавства. Бо неможливо створити власну історію, не врахувавши кожної регіональної риси розвитку, не залучивши мікроісторію, не порівнюючи з розвитком Європи і світу факти, події, явища історичного процесу в Україні та регіонах. Тобто важливо усвідомити себе, своє місце та роль у світі. У волинській історії це вивчення питань політичної історії в складі різних держав, українсько-польський конфлікт в часи Другої світової війни та інші.

Четверте питання стосується стереотипів «образу» іншого, які мають місце у формуванні історичної свідомості, історичного мислення і ставлення в краї до тих, хто інший за статтю, політичними та ідеологічними уподобаннями, релігійними орієнтаціями, етнічними ознаками, за соціальним становищем. Ставлення до «інших» має і прояв зовні, що стосується у першу чергу сусідніх держав і народів, особливо, якщо вони мали і мають багато спільного в минулому часі й у сьогоденні. Формування самосвідомості, патріотичності і гордості за свою націю і свій край важлива функція краєзнавчої освіти, що також дає можливість залучати світовий досвід. Втім, слід враховувати помилки, які призвели до сучасних подій на півдні і сході України

У п'ятому питанні закладено ставлення до національної історії і сучасності відповідно до розташування краю та його історичних традицій. Адже різні тенденції політичного, соціального і культурного розвитку визначають і виділяють Центральну, Східну і Західну Україну, Південь і Крим. Орієнтації на Євросоюз і Росію є визначальними ознаками. У свою чергу вони впливають і на розвиток та функціонування освітянського краєзнавства і краєзнавчої освіти.

Отже єдність поглядів на розвиток і зміцнення нації і держави залежить від єдності регіонів та врахуванні їх розмаїття. Не врахування цих проблем призвело до тих подій, які сьогодні маємо у вигляді війни в Донецькому регіоні.

Ті проблеми розвитку краєзнавчого руху, які висловлювались у доповідях на з'їздах Спілки, прийняті у статутних документах, були розглянуті на конференціях, зборах і засіданнях президії обласної спілки, доведені до краєзнавців, а ті зауваження і напрями роботи, які висловлювались були враховані і взяті до уваги у подальшій діяльності, у чому важливе значення мали програми регіонального розвитку краєзнавства. У 2001 р. прийнято обласну «Програму розвитку краєзнавства до 2010 року» на виконання Указу Президента України Л. Кучми, а остання програма, над виконанням якої працюють краєзнавці області, розрахована до 2025 року.

Важливість означених питань підтвердили V з'їзд НСКУ і наступні пленуми, в тому числі спроба створити посібник і запровадити у вищих навчальних закладах курс «Основи краєзнавства».

Важливо те, що у краєзнавчій освіті завжди відігравала свою роль церква, що простежується упродовж багатьох віків. Історичному краєзнавству ще багато доведеться досліджувати саме цей напрям духовного і культурного розвитку окремих частин Волині й Полісся від часів середньовіччя, враховувати позитивний досвід та проблеми. Втім, такі спроби є, що засвідчила перша науково-практична конференція «Історія та сучасність православ'я на Волині» [38], яка відбулася у Луцьку в 2010 р., а також наступні наукові конференції у Луцьку і Володимирі-Волинському, де брали дослідники і краєзнавці різних установ та православне духовенство й семінаристи, а також науково-практична конференція у Ковелі в 2011 р. «Шляхами духовного відродження Волинського краю» [87]. Щорічні Святомиколаївські релігійно-краєзнавчі читання відбуваються у Жидичині,

Багатоконфесійність волинського суспільства була значним чинником, який впродовж багатьох століть визначав формування історичного мислення і політичної свідомості в краї. Як конфлікти, так і мирне існування різних релігій вимагало певних зусиль, що стимулювало політичне і релігійне мислення у різних напрямках впливу на суспільство. Луцьк, Володимир, Ковель вирізнялися значною кількістю конфесій, кляшторів, храмів, які створювали тло релігійного життя і визначали суспільні й світські пріоритети, особливо ті, які підтримувала влада. Православ'я, католицизм, уніатство були основними і визначальними чинниками у поведінці й формуванні ментальності громадян. Чернечі ордени та релігійні общини національних меншин були переважно замкнені в собі, хоча і створювали окремий вектор впливу на суспільство, формуючи певні риси свідомості та самосвідомості. Релігійні діячі, які були найбільш освіченою верствою, мали вплив на громаду завжди. А якщо інтереси влади і конфесії співпадали, то інтелектуальне і світське життя рухалося у заздалегідь визначеному напрямі та пріоритетах.

Важливий вплив на суспільство мали кафедральні храми, де єпископські кафедри були основною ідеологічною потугою. Це Успенський та Іоакима і Анни у Володимирі, Покровський, Свято-Троїцький і Петра і Павла у Луцьку, а згодом й інші. Про роль храмів і людей в їхній історії та історії Волині розповідають краєзнавчі нариси Валентина Штинько і Євгенія Ковальчук [40].

У XVI – XVII ст. представники шляхти різних конфесій багато зробили для розвитку рідного краю. Незважаючи на те, що католиків та уніатів вважали втраченими для українства, насправді, це не було правильно і на це вказують праці Леонтія Войтовича [13], Ірини Ворончук [18], Михайла Довбищенка [31], Наталії Яковенко [90] та інших, де представлено шляхту Волині як творчу еліту суспільства, яка брала участь у релігійних рухах.

Погляд на впливи польської та російської влади дає можливість стверджувати, що перехід в іншу віру і на службу до будь-якої влади ще не означав припинення виконання своєї громадянської місії. Втім, частина шляхти йшла на те, що зраджувала національним інтересам, щоб зберегти свої маєтності та вплив, а часто і владу у регіоні.

Релігійне життя шляхти у регіоні позначалося ставленням власника маєтностей до конфесії. Багата шляхта, князі Острозькі, Чорторийські, Радзивілли, Заславські, Сангушки, Корецькі, Вишневецькі, Ружинські та інші утримували монастирі та церкви й мали свої, тобто у своїх володіннях. Дрібна шляхта намагалася будувати каплиці, які виконували функції задоволення духовних потреб у приватних володіннях. Більшість монастирів й засновувалися у приватних володіннях та утримувалися на пожертви багатой

шляхти.

Авторитет чернецтва у XVI – XVII ст. був досить високим у суспільстві. У монастирях часто створювалися рукописні книги й полемічні твори які мали, а деякі й досі мають у суспільстві широкий резонанс, особливо, якщо згадати «Пересопницьке євангеліє», «Загорівський збірник», полемічні твори Транквіліона Ставровецького тощо. Про це свідчить цілий ряд праць Сергія Горіна [20; 21], Іраїди Майданець [49], Миколи Костриці й Сергія Жилюка [43] та інших.

Досвід виховання патріотизму і національної свідомості представлені у краєзнавчих дослідженнях і книгах з воєнної історії Волині [26; 27], з історії інтелектуальної еліти [37] та інтелігенції краю [61].

Таким чином, напрашується висновок про те, що краєзнавча освіта в усі часи мала значний вплив на формування патріотичності у суспільстві. Це підтвердила XII Всеукраїнська наукова конференція «Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи», участь в якій взяли науковці і краєзнавці 16 областей України. Ідеї, висловлені на конференції знайшли своє продовження у виступах на IV і V з'їздах НСКУ. На V з'їзді наголошувалося на створенні Наукового центра краєзнавчих досліджень, продовження роботи над енциклопедією історії міст і сіл України, вшанування пам'яті Петра Тронька та ін. [63]. У довідкових матеріалах вказано на вдосконалення статутних і робочих документів Спілки, якими мають користуватися всі осередки [32]. Важливим є і питання реалізації Програми розвитку краєзнавства в Україні до 2025 року, де перед краєзнавцями стоять конкретні завдання, розроблені керівництвом Спілки і в регіонах.

1. Агасієв І. «Памятные книжки Волынской губернии» як джерело вивчення історії національних колоній на Волині / І. Агасієв // *Минуле і сучасне Волині: Проблеми джерелознавства*. – Луцьк, 1994. – С. 82-84.
2. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. Тт. 2-5, 7, 8, 10, 12, 15.* – СПб, 1861 – 1892.
3. Андрияшев А. *Очерки истории Волынской земли до конца XIV столетия* / А. Андрияшев. – К., 1887. – 223 с.
4. *Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе.* – К., 1870. Ч. 3, Т. 2; 1876. Ч. 4, Т. 1; 1890. Ч. 7, Т. 2; 1893. Ч. 8, Т. 1.
5. Баженов Л. *Историчне краєзнавство Правобережної України XIX - на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія* / Л. Баженов. – Хмельницький, 1995. – С. 5-15.
6. Барсов Н. *Школа на Волини и Подолии в 1862 г.* / Н. Барсов. – СПб, 1863.
7. Батюшков П. *Белоруссия и Литва* / П. Батюшков. – СПб, 1889; *Його ж. Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края.* - СПб, 1888.
8. Бойко М. *Бібліографія наукових праць ювілята, 1930 – 1973* // Цинкаловський О. *Старовинні пам'ятки Волині.* - Торонто, 1975. - С. 117-123.
9. Бондаренко Г. В. *Историчне краєзнавство Волині* / Г. В. Бондаренко. Кн. 1. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. – 248 с.; Кн. 2. – 218 с.
10. Бондаренко Г. *Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства* / Г. Бондаренко // *Краєзнавство. Науковий журнал.* № 3. – К., 2011. – С. 23-29.
11. Братчиков А. *Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и другим отношениям* / А. Братчиков. – Житомир, 1868.
12. Василевська С. І. *Волинське древнєхранилище* / С. І. Василевська // *Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи.* – Луцьк, 1992. – С. 79-80.
13. Войтович Л. *Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження* / Л. Войтович. – Львів, 2000. – 649 с. (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича).
14. Волков Ф. *Старинные деревянные церкви Волини* / Ф. Волков // *Материалы по этнографии России. Т. 1.* – СПб., 1910.
15. *Волыно-Почаевский патерик или сказание о жизни угодников божих, начавших и утвердивших православную веру в Волынской земле.* – Почаев, 1904.
16. *Волыньские губернские ведомости.* – 1863. – № 48; 1864. – №№ 11; 1868. – 146, 147; 1869. – №№ 39, 43, 58, 59.
17. *Волынский историко-археологический сборник. Вып. 1.* – Почаев, 1896.
18. Ворончук І. *Родоводи Волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела)* / І. Ворончук. – К. : Вища шк., 2009. – 511 с.
19. *Географическое и экономическое описание Волынской губернии города Луцка с его поветом.* – Житомир, 1798 (Сочинено при губернской чертежной).
20. Горін С. *Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVIII століть)* / С. Горін. – Львів -: Місіонер, 2007. – 336 с.
21. Горін С. *Релігійно-культурна функція монастирів Західної Волині (XVI – середини XVII ст.)* / С. Горін // *Молода нація: Альманах.* – К., 1999. – Вип. II. – С. 81-95.

22. Григор'єва Т. З історії зародження освітянського краєзнавства в Україні // XII Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи» / Т. Григор'єва. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. – С. 3-12.
23. Дашкевич Н. Зметки по истории Литовско-Русского государства / Н. Дашкевич. – К., 1885.
24. Дверницький Е. Памятники древнего православия в г. Владимире-Волынском / Е. Дверницький. – К., 1889. – 63 с.
25. 900-летие православия на Волини. – Житомир, 1892. – 619 с.
26. Дем'янюк О. Й. Воєнна історія Волині. Том 1. Давня доба – кінець XVIII ст. / О. Й. Дем'янюк, І. М. Пасюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 236 с., іл.
27. Дем'янюк О. Й. Воєнна історія Волині. Том 2. XIX ст. – початок XX ст. / О. Й. Дем'янюк, І. М. Пасюк, Яровенко С. П. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 288 с.
28. Димнич І. Слово про батька (з нагоди 60-річчя Я. Н. Димнича) // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. – Луцьк, 1998. – С. 62-63.
29. Дмитрук В. Дослідник Волині, розстріляний у Катині Ян Фітцке (1905-1940) / В. Дмитрук // Волянина з Волині. Ч.4 (23). – Острог, 1998. – С. 44-45.
30. До 100-річчя Волинського єпархіального давньосховища. Тези наукової конференції. – Житомир, 1993. – 67 с.
31. Довбищенко Михайло. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / Михайло Довбищенко. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2008. – 882 с.
32. Довідкові матеріали для делегатів та учасників V (позачергового) з'їзду. 23 січня 2012 р. – К., 2012. – 116 с.
33. Дублянський А. Луцьк. Історичний нарис / А. Дублянський. – Луцьк, 1934 (репринт 1996).
34. Зміст “Трудов общества исследователей Волини”, виданих з 1902 по 1920 рік // Велика Волинь. Праці науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Т. 15. – Житомир, 1994. – С. 177-180.
35. Иванов П. Исторические судьбы Волынской земли с древнейших времен до конца XIV века / П. Иванов. – Одесса, 1894.
36. Іванців В. Товариство дослідників Волині та його вклад в розвиток природничих наук / В. Іванців. – Луцьк, 1994. – 94 с.
37. Інтелектуальна еліта Волині / Автор проекту і упорядник Г. В. Бондаренко. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 212 с.
38. Історія та сучасність Православ'я на Волині : матеріали Першої науково-практичної конференції (Луцьк, 13-14 червня 2010 р.). – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 228 с.
39. Карашевич П. Очерк истории православной церкви Волини. – СПб, 1885.
40. Каретников С. Волынская губерния. Географическо-исторический очерк. - Ковель, 1906.
41. Козловский К. События на Волини в 1789 г. / К. Козловский. – К., 1871.
42. Костриця М. З історії становлення краєзнавства на Волині // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. – Луцьк, 1992. – С. 13-14.
43. Костриця М. Монастирі Волині: істор.-краєзнавчий нарис / М. Костриця, С. Жиліук. – Житомир, 1997. – 64 с.
44. Кучеренко О. Науковов-педагогічна діяльність М. І. Костомарова / О. Кучеренко. – Педагогічний пошук. – 2000. – № 1. – С. 76-79.
45. Левицький О. Анна-Алоиза, княжна Острожская / О. Левицький. – К., 1883.
46. Левицький Ор. История одного древнего волынского храма / Ор. Левицький // Киевская старина. – К., 1903. – С. 72-85.
47. Липранди А. (Вольнец). 900-летие православия на Волини / А. Липранди. – Харьков, 1892.
48. Любавский М. Областное деление Литовско-Русского государства ко времени издания Первого литовского статута: Исторические очерки / М. Любавский. – М., 1892.
49. Майданець І. Жидичин. Історико-краєзнавчий нарис / І. Майданець. – Луцьк : [б. в.], 1998. – 88 с.
50. Максимович М. Волинь до XI в. / М. Максимович // Києвлянин. Кн. 2. – К., 1841. – С. 289-298.
51. Маньковська Р. Краєзнавство і освіта: витоки і перспективи співбуття / Р. Маньковська // Краєзнавство. Науковий журнал. № 3. – К., 2011. – С. 16-23.
52. Мердер А. Древности Луцка и его прошлое / А. Мердер // Военно-исторический вестник. – К., 1910. – С. 1-20.
53. Михайлюк О. Волинське товариство дослідників Волині / О. Михайлюк // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. – Луцьк, 1992. – С. 15-16.
54. Мілясевич І. Книгознавча та бібліографічна діяльність журналу “Волыньские епархиальные ведомости” / І. Мілясевич, О. Левитська // Діяльність бібліотек по збереженню культурної спадщини і відродження духовності народу. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції. – Житомир, 1996. – С. 232-241.
55. Надольська В. “Волыньские епархиальные ведомости” – джерело вивчення національних меншин України / В. Надольська // Минуле і сучасне Волині: Проблеми джерелознавства. – Луцьк, 1994. – С. 80-82.
56. Орда Л. Краткий исторический очерк г. Луцка и памятники старины, поныне в нем сохранившиеся / Л. Орда. – Луцк, 1897.
57. Отчет о деятельности Луцкого Крестовоздвиженского братства за 1893-1894 гг. – Луцк : Типография С. И. Бонка, 1894. – 43 с.
58. Отчет о деятельности общества исследователей Волини и Волынского центрального музея за 1913

- год. – Житомир : Електрическа типографія наследника М. Денемана, 1915. – 101 с.
59. Очерки из истории православной церкви и древнего благочестия на Волыни. – Житомир, 1878.
60. Ошуркевич О. Ф. Зоріан Доленга-Ходаковський і Волинь: до народно-пісенних джерел / О. Ф. Ошуркевич // *Минуле і сучасне Волині. Історичні постаті краю*. – Луцьк, 1991. – С. 57-58.
61. Пісоцький Анатолій. Інтелігенція Волині: погляд крізь призму часу / Анатолій Пісоцький, Надія Войтюк. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 176 с.
62. П'ясецький В. Видавнича діяльність Волинського відділення Польського краєзнавчого товариства в 1927 – 1939 роках / В. П'ясецький // *Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи*. – Луцьк, 1992. – С. 10-12.
63. *V (позачерговий) з'їзд Національної спілки краєзнавців України. Матеріали та документи*. 23 січня 2012 р. – К., 2012. – 162 с., іл.
64. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. VIII. Волынская губерния. – СПб, 1904. – 282 с.
65. Перлитейн А. Луцк и его древности / А. Перлитейн // *Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских*. Кн. 10. – М., 1851.
66. Петров Н. Краткие сведения о монастырях Волынской епархии, ныне не существующих / Н. Петров // *Волынские епархиальные ведомости*. – 1867. – № 4.
67. Плоцанский В. Прошлое Холмской Руси по документам XV – XVIII веков и другим источникам / В. Плоцанский. – Вильно, 1901. – 285 с.
68. Прокопчук В. Деякі аспекти теорії та методології шкільного краєзнавства / В. Прокопчук // *Краєзнавство. Науковий журнал*. № 3. – К., 2011. – С. 29-36.
69. Протокол общего собрания Волынского статистического комитета. Заседание 29 марта 1888 г. – Житомир, 1888.
70. Реутский Н. Княжество Луцкое и Луцкое Крестовоздвиженское братство / Н. Реутский. – К., 1882. – 32 с.
71. Русов С. Волынские записки / С. Русов. – СПб, 1809. – 196 с.
72. Сендульский А. Исторические сведения о православных монастырях Волыни в Луцке, ныне не существующих / А. Сендульский // *Волынские епархиальные ведомости*. – 1872. – № 11.
73. Сташенко Н. Волинський часопис “Наш світ” / Н. Сташенко // *Велика Волинь: минуле і сучасне. Тези регіональної наукової конференції*. – Рівне, 1991. – С. 91-92.
74. Стражнікова І. Освітнє краєзнавство як напрям досліджень Західної України кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя / І. Стражнікова // *ХІІ Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи»*. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. – С. 13-19.
75. Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии / Н. И. Теодорович. Т. I – V. – Почаев, 1888, 1889, 1893, 1898, 1903.
76. Тронько П. Краєзнавство як складова навчально-виховного процесу / П. Тронько // *Краєзнавство. Науковий журнал*. № 3. – К., 2011. – С. 23-29.
77. Труды Волынского губернского статистического комитета. Вып. 1. – Житомир, 1867.
78. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Зап.- Русский край, снаряженной имп. Географ. Общ-вом. Юго-Западный отдел: Мат-лы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. Т. I-VII. – СПб, 1872-1879.
79. Український народний орнамент. Вишивки, тканини, писанки. Зібрала Ольга Петрівна Косач-Драгоманова (Олена Пчілка). Випуск VIII. Репринтне відтворення першого видання 1876 р. / Упорядники В. Комзюк, Н. Пушкар, вступна стаття Н. Стешенко. – Ковель : ТОВ «Ковельська міська друкарня», 2010. – 31 лист.
80. Устав Братства имени Князей Острожских под покровом преподобного Князя Федора. – Почаев: Типография Почаево-Успенской лавры, 1909. – 24 с.
81. Устав Волынского церковно-археологического общества // *Волинский историко-археологический сборник*. Вып. 1. Издание Распорядительного комитета Волынского церковно-археологического общества. – Почаев: Типография Почаево-Успенской лавры; Житомир : Типография и литография М. Денемана, 1896. – С. 17-19.
82. Устав Общества исследователей Волыни // *Труды Общества исследователей Волыни*. Т. 1. – Житомир: Типо-литография М. Денемана, 1902. – С. 19-35.
83. Устав православного Свято-Владимирского братства в г. Владимире-Волынском. – К. : Типография К. Н. Милевского, 1887. – 8 с.
84. Цинкаловський О. Княжий город Володимир: популярно-науковий нарис. – Львів, 1935. – 111 с., іл, карта.
85. Цинкаловський О. Старовинні пам'ятки Волині / О. Цинкаловський. – Торонто, 1975. – С. 117-123.
86. Шабаровський В. В. Караїми на Волині: Штрихи до портрета загадкового народу / В. В. Шабаровський. – Луцьк : ПВД «Тврдиня», 2012. – 252 с., іл.
87. Шараневич С. История Галицко-Володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453 / С. Шараневич. – Львов, 1863. – 462 с.
88. Шляхами духовного відродження Волинського краю. Матеріали Волинської обласної науково-практичної

природничо-географічне, музейно-архівне, спортивно-туристичне краєзнавство має скласти такий інтегрований курс, який би допоміг у великому обсязі дати учням знання про свій край на тлі знань про Україну і світ. Курс спрямований на залучення та інтегрованість шкільних предметів і можливостей позакласної роботи.

Волинезнавство має глибокі традиції, які пройшли крізь призму організації краєзнавчої роботи та дослідницької діяльності. Накопичений досвід дослідження і вивчення свого краю у багатьох школах області, створення музейних закладів, значна кількість літератури, викладання даного курсу з 1 вересня 2005 року у навчальних закладах області, видання у 2009 році електронної версії навчального посібника «Волинезнавство» та у 2014 році електронної хрестоматії з волинезнавства дають підстави стверджувати про доцільність такого факультативного курсу.

Розробник і автор проекту Г. В. Бондаренко, кандидат історичних наук, професор кафедри археології, давньої та середньовічної історії України, заслужений працівник народної освіти України,

Група упорядників: кандидат історичних наук Г. В. Бондаренко, кандидат історичних наук П. С. Олешко, кандидат педагогічних наук В. Є. Прокопчук, Г. Д. Романчук.

Пропозиції та зауваження щодо проекту програми просимо надсилати на електронну адресу Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти info@vippp.lutsk.ua (для Романчук Г.Д.).

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма факультативного курсу «Волинезнавство» розрахована на учнів 5 – 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Складається із чотирьох взаємопов'язаних факультативних курсів: «Моя Волинь» (5 клас); «Пам'ятні місця і пам'ятки історії, культури та природи краю» (6 клас); «Волинь і козацтво» (7 клас); «Історичні постаті краю» (8 – 9 класи). Вона спрямована на реалізацію вимог освітньої галузі «Суспільствознавство» Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, на логічне доповнення знань учнів з курсів історії України, всесвітньої історії, української літератури, географії, природознавства, художньої культури, образотворчого мистецтва, на створення оптимальних передумов для всебічного розвитку особистості, виховання громадянина, патріота України. Відповідно, в освітній системі регіону предмет «Волинезнавство» набуває особливої актуальності, як важливий курс краєзнавчої освіти у Волинській області, як допрофільний курс.

Метою викладання факультативного курсу «Волинезнавство» є поширення краєзнавчої освіти серед учнів, системне і синтетичне вивчення історії, культури, природи, екології рідного краю, ознайомлення із життям та діяльністю відомих особистостей, які творили та творять минуле і сучасне регіону; формування у школярів історичної пам'яті, сприяння вихованню любові до свого міста, села, України; громадянське та патріотичне виховання школярів.

Зміст курсу максимально адаптований до вікових інтересів, можливостей та особливостей учнів базової школи. На заняттях школярі отримують можливість працювати з різними історичними джерелами, одержать навички їх групування, типології та систематизації. Особливими можуть стати заняття, з використанням геральдики, нумізматики і боністики, вексилології та фалеристики, філателії, за допомогою яких можна зібрати матеріали для музею школи. Розширити свої знання про рідний край, Україну учні зможуть під час туристсько-краєзнавчих походів, екскурсій до музеїв та пам'ятних місць, діяльності зі створення та/або розширення власних колекцій та експозицій шкільних музеїв.

Моя Волинь 5 клас

К-сть годин	Зміст навчального матеріалу	Навчальні досягнення учнів
1	<p>Вступ. Що вивчає Волинезнавство як напрям краєзнавчої науки?</p> <p>Поняття рідний край: область, район, населений пункт. Поняття Волинь і Полісся. Мій край на карті України і світу. Особливості рельєфу і клімату, флори і фауни.</p> <p>Практичне заняття</p> <p>Робота з картами: визначення географічного положення області, району, населеного пункту.</p>	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - пояснюють і використовують у мовленні поняття і терміни: «краєзнавство», «Волинезнавство», «Волинь», «Полісся», «історичні джерела»; - знаходять на карті свій населений пункт, район, область; - характеризують географічне положення області, району, населеного пункту; - вміють працювати з історичною та географічною картами.

3	<p>Моя родина. Мій родовід. Сімейні традиції, реліквії і свята. Сімейні професії.</p> <p>Практичне заняття. Історія родини у сімейному фотоальбомі.</p>	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - вміють скласти родовідне дерево; - розповідають про професії членів родини; - записують спогади членів родини, учасників та свідків історичних подій; - добирають інформацію про минуле із світлин родини; - зіставляють окремі події з історії родини і рідного краю та України; - наводять приклади народних звичаїв та обрядів, яких дотримується сім'я; - аналізують сімейні традиції та свою роль у їх дотриманні.
6	<p>Мій населений пункт, район. Особливості природи. Рельєф, річки і озера, корисні копалини, ґрунти, рослини і тварини. Герб і Прапор району та населеного пункту. Економіка району, населеного пункту. Відомі люди району, населеного пункту. Пам'ятки природи, історії та культури. Народні звичаї та обряди, храмове свято.</p> <p>Екскурсії по населеному пункту, до районного історичного музею, шкільного музею.</p> <p>Практичне заняття Історичні пам'ятки мого населеного пункту.</p>	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мають уявлення про походження назви свого населеного пункту; - знають пам'ятки історії, культури та природи; - можуть охарактеризувати основні напрями економічного розвитку населеного пункту, району; - роблять висновки, узагальнення щодо географічного положення населеного пункту, району; - можуть розповісти про відомих людей свого населеного пункту.
3	<p>Край у давнину. Населення області у давні часи. Палеоліт, мезоліт, неоліт і стоянки первісних людей. Основні заняття людей: землеробство, скотарство, полювання, бортництво, рибальство, збиральництво тощо.</p> <p>Слов'янські племена дулібів, волинян та їхні сусіди: перші поселення. Берестечко, Володимир, Волиць, Камінь, Луцьк, Любомль та інші літописні міста.</p> <p>Край у часи держави Романовичів. Об'єднання Володимирської і Галицької земель. Роман Мстиславович, Данило Романович Галицький та їхні наступники. Політичний і господарський розвиток краю, будівництво та архітектура. Галицько-Волинський літопис. Під владою</p>	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - можуть охарактеризувати основні заняття людей у давні часи; - знають літописні міста краю; - знають дати найвизначніших подій цього періоду; - характеризують становище Галицько-Волинської князівства; - висловлюють ставлення до діяльності князів Любарта і Вітовта; - вміють працювати з історичними джерелами.
	<p>Литви і Польщі. Князі Любарта і Вітовта. З'їзд європейських монархів у Луцьку 1429 р.</p> <p>Екскурсія до Луцького історико-культурного заповідника «Старий Луцьк».</p> <p>Практичне заняття. Літописи як історичні джерела.</p>	
4	<p>Волинська земля у складі Речі Посполитої XVI - XVIII ст. Важливі політичні події: Кревська (1385), Люблінська (1569) і Берестейська (1596) унії в історії краю. Волинське воєводство у XVI – кінці XVIII ст. Економіка, духовність і культура. Населення краю.</p> <p>Екскурсія до Волинського краєзнавчого музею (м. Луцьк), історичних музеїв населених пунктів, районних центрів.</p>	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - висловлюють судження про основні політичні події в історії краю; - розуміють особливості перебування волинських земель у складі Речі Посполитої.
4	<p>Волинська губернія у складі Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. Створення Волинської губернії. Промисловість і сільське господарство. Розвиток міст. Населення. Культура та освіта. Волинь у роки революційного піднесення початку XX ст. Перша світова війна і події у краї 1914 – 1918 рр. Брусилівський прорив. Край між двома світовими війнами у складі Другої Речі Посполитої.</p>	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - наводять приклади особливостей розвитку духовності і культури волинських земель у складі Другої Речі Посполитої; - розуміють передумови створення Волинської губернії.

8	<p>Волинська область. Історія створення і сучасні межі. Друга світова війна і доля краю. Область на карті України. Герб і Прапор області. Природа краю. Рельєф і клімат області. Корисні копалини. Річки і озера. Рослинний і тваринний світ. Охорона природи і наслідки аварії на ЧАЕС. Пам'ятні місця і об'єкти природи.</p> <p>Економіка області. Аграрний сектор, фабрики і заводи. Сучасне населення області, району населеного пункту.</p> <p>Освіта, культура, наука. Освітні та наукові заклади. Пам'ятки історії та культури області, району, вашого населеного пункту. Розвиток культури і мистецтва. Культурна спадщина: пісні, танці, легенди, традиції та звичаї.</p>	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - знають символіку області; - знають найбільші господарські об'єкти; - знають найбільш відомі пам'ятки історії та культури області та пам'ятні місця і об'єкти природи; - знають вищі навчальні заклади області, розповідають про ті професії, за якими ведеться підготовка у цих навчальних закладах. - знають народні легенди та перекази про рідний край; - знають пісні про Волинь.
4	<p>Відомі люди краю. Історичні особи: князі Роман і Данило Галицькі, Василько, Йов Кондзелевич, Адам Кисіль, В'ячеслав Липинський, Тадеуш Чацький, Олена Левчанівська, Олександр Цинкаловський, Григорій Гуртовий та інші.</p> <p>Наші земляки – відомі художники, поети і письменники, науковці. Герої ратних і трудових подвигів. Родоводи відомих краян.</p> <p>Практичне заняття</p>	<p>Учні:</p> <ul style="list-style-type: none"> - називають відомих історичних осіб, можуть охарактеризувати їх внесок в історію та культуру краю; - висловлюють судження про власне ставлення до відомих історичних осіб; - розповідають твори відомих художників, поетів та письменників краю; - знають про відомих трудівників краю.
2	Узагальнення і систематизація знань.	

Питання для контролю

1. Що вивчає Волинізнавство як напрям краєзнавчої науки?
2. Коли вперше згадується і що означає поняття “Волинь”?
3. Коли вперше згадується і що означає поняття “Полісся”?
4. Які найдавніші стоянки людей в краї?
5. Які літописні міста краю ви знаєте?
6. Коли виникло Волинсько-Галицьке князівство?
7. Центром якого могутнього князівства було місто Володимир?
8. За яких князів стала могутньою Волинсько-Галицька держава?
9. З якими подіями української революції XVII ст. пов'язано м. Берестечко Горохівського району?
10. Яке місто є центром області?
11. Яке місто є найдавнішим?
12. Коли була створена Волинська область?
13. Де розташована Волинська область на карті України?
14. Скільки районів у Волинській області?
15. Представники яких народів жили на теренах краю?
16. Якими є герб і прапор Волинській області?
17. Який герб і прапор твого району?
18. Який герб і прапор твого населеного пункту?
19. У якому волинському музеї зберігаються пам'ятки релігії та іконопису?
20. Які пісні й танці краю ви знаєте?
21. Які легенди і перекази краю ви знаєте?
22. Які найдавніші храми краю ви знаєте?
23. Де знаходиться найдавніший в краї Успенський собор?
24. Де знаходиться замок Любарта?

25. Де розташовано Народний музей історії сільського господарства Волині?
26. Які галузі промисловості краю ви можете назвати?
27. Які галузі сільського господарства ви можете назвати?
28. Які сільськогосподарські культури поширені у поліській і волинській частинах області?
29. Які підприємства області ви знаєте?
30. Де розташовується автомобільний завод?
31. Де розташовані заводи сільськогосподарської техніки?
32. Яке місто найбільший залізничний вузол?
33. Яке місто є шахтарським центром?
34. Скільки населення живе в області, у вашому районі та населеному пункті?
35. Які найвідоміші родини жили в нашому краї?
36. З ім'ям якої родини пов'язаний музей у с. Колодажному Ковельського району?
37. З ім'ям якого композитора пов'язано музей в Устилузі Володимир-Волинського району?
38. Яким є ваше родовідне дерево?
39. Якою є природа області: рельєф, клімат?
40. Які є корисні копалини в нашому краї?
41. Яке найбільше озеро в області?
42. Де розташовується Щацький природний національний парк?
43. Які найбільші річки у нашому краї?
44. Які пам'ятні місця природи ви знаєте у вашому районі, місті, селі?
45. Які заповідні місця ви знаєте?
46. Де розташовується Черемський заповідник?

Література

- Атлас. “Луцьк до кожного будинку”. Довідково-картографічне видання. – Луцьк: Ініціал, 2003. – 72 с., іл.
- Атлас Волинської області. – М.: Комітет геодезії і картографії СРСР, 1991. – 42 карти.
- Атлас історії культури Волинської області / Відповід ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 112 с.
- Бібліотечка народознавця. – Луцьк : Надстир'я, 1993 (Г. Аркушин. А хто же вас народжував, слова... Бібліотека народознавця. – Луцьк : Надстир'я, 1993. – 32 с. ; Легенди Полісся. Упоряд. В. Давидюк. – 20 с. ; Зоряна вода (таємниці поліських знахарів). Упоряд. В. Давидюк. – 24 с. ; В. Давидюк. Чи казка справді небиліця? – 29 с. ; А. Данилюк. Наша хата. Етнографічний нарис про традиційне поліське житло. – 63 с. ; І. Денисюк. Амазонки на Поліссі. – 28 с. ; О. Кондратович. Як у лузі калиночка з квітками. Образ жінки-матері у народно-пісенній творчості Полісся. – 16 с. ; О. Ошуркевич. Затрубили труби. З історії народних музичних інструментів. – 24 с. ; С. Цюриць. А вже недалечко червоне яечко. – 20 с.).
- Бондаренко Г. Символи Волинської області / Г. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2003. – № 1. – С. 74.
- Волинь у піснях. Збірник / Зібрав і упорядкував І. Г. Федько. – Львів: Каменяр, 1969.
- Екскурсійні маршрути Волині. Інформаційний довідник. – Луцьк : Ініціал, 2002. – 22 с., іл.
- Інтелектуальна еліта Волині / автор проекту і упорядник Г. Бондаренко. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 272 с.
- Левчанівська Ірина. Згадалось мені (спогади дитинства) / Ірина Левчанівська. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 94 с.
- Мельник В. Люблю тебе, Волинь!.. / Валерій Мельник. – Луцьк : Волиньполіграф, 2012. – 100 с., 210 іл.
- Молоді про Волинь. Комплект листівок. – Луцьк : Медіа, 2004. – 12 листівок.
- Ошуркевич О. Найрідніший рідний край – Волинь: Путівник / О. Ошуркевич. – Львів, 1991. – 79 с., іл.
- Природа Волині очима юних краєзнавців (науково-популярний збірник). – Луцьк : Медіа, 2000. – 56 с.
- Природа Волинської області. Львів : Вища школа, 1975. – 147 с.
- Троневиц П. Луцький замок / П. Троневиц. – Луцьк: ДІКСОН, 2003. – 198 с.
- Шацьке поозер'я: краєзнавчі штрихи з минулого і сьогодення / Валерій Мельник. – Луцьк : Волиньполіграф, 2010. – 40 с., 137 іл.

Пам'ятні місця і пам'ятки історії, культури та природи краю

6 клас

35 годин (1 год. на тиждень; 2 год. – резервний час)

К-сть годин	Зміст навчального матеріалу	Навчальні досягнення учнів
1	<p>Вступ. Об'єкти, які належать до пам'ятних місць і пам'яток історії, культури та природи краю. Історико-культурні заповідники, архітектурні споруди, пам'ятки мистецтва, пам'ятки природи і заповідні місця.</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - пояснюють і застосовують поняття: «пам'ятки історії та культури», «історико-культурні заповідники», «пам'ятки природи», «заповідні місця краю», «архітектурні споруди»; - обгрунтовують необхідність збереження пам'яток історії та культури, природних об'єктів та заповідних місць; - розповідають про архітектурні споруди та пам'ятки мистецтва рідного краю.
6	<p>Пам'ятки історії та культури. Історико-культурні заповідники “Старий Луцьк” і “Старий Володимир”.</p> <p>Волинська школа іконопису. Іов Кондзелевич. Холмська Богородиця.</p> <p>Історичний заповідник “Поле Берестецької битви”, пам'ятки революцій і воєн у краї. Луцький, Володимир-Волинський, Ковельський та інші Меморіали слави і некрополі.</p> <p>Меморіали і некрополі у твоєму районі.</p> <p>Екскурсії до Музею волинської ікони (м.Луцьк), історико-культурних заповідників, меморіалів слави.</p> <p>Практичне заняття</p> <p>Уявна подорож місцями Берестецької битви.</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - пояснюють і застосовують поняття «іконопис», «Волинська школа іконопису», «меморіал», «некрополь»; - розпізнають та описують пам'ятки історії та культури; - описують події Берестецької битви, використовуючи писемні та аудіовізуальні джерела. - уміють знайти інформацію про історико-культурні заповідники «Старий Луцьк» та «Старий Володимир» в Інтернеті та використати її.
3	<p>Рукописні і стародруковані книги Волині. Скрипторії та друкарні. Галицько-Волинський літопис – найдавніша рукописна книга краю. Луцьке, Жидичинське і Пересоппицьке євангеліє. Книги волинських друкарень і першодрукарів І. Федорова “Біблія”, Павла Домжів-Телиці. “Лямент” тощо.</p> <p>Екскурсія в Музей книги (м. Луцьк).</p> <p>Практичне заняття</p> <p>Ознайомлення із стародруками із фондів Державного архіву Волинської області.</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - пояснюють і застосовують поняття: «скрипторії», «першодруки», «рукописна книга»; - наводять приклади найдавніших пам'яток писемності краю; - розпо
6	<p>Пам'ятки архітектури та містобудування. Найдавніші храми краю. Успенський собор і Василівська церква-ротонда у Володимирі-Волинському, Хрестовоздвиженська церква Луцького братства. Монастирі Луцька, Володимира, Зимненський, Жидичинський та інші.</p> <p>Замки і фортеці. Деревяна архітектура.</p> <p>Храми і монастирі у твоєму районі, паселеному пункті.</p> <p>Екскурсії до Зимненського, Жидичинського монастирів.</p> <p>Практичне заняття.</p> <p>Інтернет-екскурсія «Луцьк. Твоє приємне відкриття» – http://www.visitlutsk.com/institution/ua/luck-tvoje-prijemne-vidkritya/</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - пояснюють і застосовують поняття: «монастир», «перква-ротонда», «братства», «сакральне мистецтво»; - розпізнають та описують пам'ятки архітектури та сакрального мистецтва; - висловлюють судження щодо ролі пам'яток історії та культури у збереженні пам'яті про минуле; - вміє зайти в Інтернеті сайт «Луцьк. Твоє приємне відкриття», використати матеріали для розповіді про пам'ятки міста.
4	<p>Традиційно-побутова культура. Пам'ятки</p>	<p><i>Учні:</i></p>

	<p>традиційно-побутової культури, житлового і господарського будівництва, предмети декоративно-ужиткового мистецтва. Будинки, млини, знаряддя праці, одяг тощо. Пісні, легенди, перекази тощо. Екскурсії до музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки.</p>	<p>- пояснюють і застосовують поняття: «традиційно-побутова культура», «декоративно-ужиткове мистецтво»; - можуть описати пам'ятки традиційно-побутової культури, характерні для свого міста, села, району.</p>
8	<p>Пам'ятки і пам'ятні місця природи. Черемський природний заповідник. Шацький природний національний парк. Озеро Свіязь – перлина України. Ландшафтний парк “Прип'ять - Стохід” (волинська Венеція) і найстаріші дуби краю. Оконські джерела – диво природи. Озеро Нечимне і мотиви “Лісової пісні” Лесі Українки. Західний Буг, Прип'ять, Турія, Стир, Стохід – великі річки краю та їх заплави. Річки, озера, парки і сквери та інші відомі пам'ятки природи у твоєму районі. Практичне заняття Інтернет-подорож Черемським природним заповідником — (http://7chudes.in.ua/node/9326; http://www.youtube.com/watch?v=JUa1li8J8AM), Шацьким національним парком (https://www.google.com.ua/search?q=шацький+національний+природний+парк&biw=1280&bih=702&tbn=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=qdtUVJj1NuWO7Ab8kICgDQ&sqi=2&ved=0CDcQsAQ).</p>	<p>Учні: - пояснюють і застосовують поняття: «природний заповідник», «пам'ятка природи», «екологія»; - обґрунтовують необхідність збереження первісної природи краю; - беруть участь в екологічних акціях; - вміють знайти в Інтернеті матеріали про пам'ятки та природні заповідники Волинської області; - можуть описати свої враження від Інтернет-подорожі Черемським природним заповідником, Шацьким національним парком; - вміють показати на географічній карті природні заповідники.</p>
2	<p>Червона книга області. Рідкісні рослини. Рідкісні тварини краю: сіра чапля, чорний бусол, рись. Охорона природи.</p>	<p>Учні: - пояснюють і застосовують поняття: «Червона книга»; - назвають рослини та тварин, занесені до Червоної книги краю; - обґрунтовують необхідність їх збереження; - усвідомлюють свою у збереженні рідкісних рослин та тварин; - висловлюють судження щодо дотримання правил поведінки людей у природному середовищі; - вміють поводити себе у природному середовищі.</p>
2	<p>Назви як історична пам'ятка. Географічна назва як історичне джерело. Мікротопоніми і макротопоніми. Назви рельєфу і водних об'єктів. Ім'я твого населеного пункту, вулиць, майданів тощо. Практичне заняття Легенди та перекази, пов'язані з назвами міста, села.</p>	<p>Учні: - пояснюють і застосовують поняття: «макротопоніми», «мікротопоніми»; - знають та розповідають легенди, пов'язані з назвами міст, сіл; - вміють знайти інформацію про топоніми свого краю.</p>
2	Узагальнення і систематизація знань.	

Питання для контролю

1. Що таке пам'ятка історії та культури?
2. Які пам'ятки археології в області ви знаєте?
3. Що вам відомо про Качинський скарб?
4. Що вам відомо про ранньослов'янський скарб срібних речей з городища Вал?
5. Де розташовано археологічний музей Волині?
6. Якому князю поставлено пам'ятник у Володимирі-Волинському?

7. Якому князю поставлено пам'ятник у Любомлі?
8. Який давньоруський літопис створений у нашому краї?
9. Які центри створення рукописних книг ви знаєте?
10. Коли виникло книгодрукування в Україні та на Волині?
11. Які центри книгодрукування в краї ви знаєте?
12. Хто були першодрукарі?
13. Яка книга є найдавнішою надрукованою в Луцьку?
14. Чи була друкарня у Луцького братства?
15. Які історико-культурні заповідники діють в області?
16. Які найдавніші храми Луцька і Володимира-Волинського збереглися до нашого часу?
17. Хто заснував волинську школу іконопису?
18. Де встановлено пам'ятні знаки 2000-літтю християнства?
19. Де розташовувались найбільші монастирі краю?
20. Де збереглися пам'ятки перебування на Поліссі піарів?
21. Де розташовано пантеон присвячений визвольній війні українського народу в XVII ст.?
22. Де в області поставлено пам'ятник Михайлові Грушевському?
23. Де встановлено пам'ятник Агатагелу Кримському?
24. Які пам'ятників Лесі Українці в області ви знаєте?
25. Які пам'ятники Тарасові Шевченку в області ви знаєте?
26. Яким видатним постатям краю поставлено пам'ятні знаки?
27. Які пам'ятники і пам'ятні знаки засвідчують перебування в краї представників різних національностей?
28. Як вшановано пам'ять загиблих у Першій світовій війні?
29. Як вшановано пам'ять загиблих у Другій світовій війні?
30. Як вшановано пам'ять загиблих у міжнародних конфліктах?
31. Де встановлено пам'ятник українцям, переселеним з Польщі після Другої світової війни?
32. Скільки пам'ятних місць природи в області або районі ви знаєте?
33. Де розташовано озеро Світязь?
34. Коли і де було створено Шацький природний національний парк?
35. Де розташований Черемський природний заповідник?
36. Де ростуть найдавніші дуби краю?
37. Чи є в області ботанічний сад?
38. Які рослини з "Червоної книги України" є на Волині?
39. Чи є "Червона книга Волині"?
40. У яких заповідних місцях області є зубри і лосі?

Література

- Александрович В. Холмська ікона Богородиці / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / В. Александрович. – Львів, 2001. – 40 с.
- Архітектура Волині: історія та сучасність. Тези конференції. – Луцьк : Б. в., 1992. – 88 с.
- Атлас Володимир-Волинського району. – Володимир-Волинський, 1999. – 81 с.
- Атлас історії культури Волинської області / Відповід ред. Ф. В. Зузук – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 112 с.
- Ауліх В. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI – VII ст. до н.е. в Західній Волині. – К. : Наук. думка, 1972. – 123 с.
- Бондар О., Зелена аптека Полісся / В. Терлецький, А. Філіпенко. – Луцьк : Надстир'я, 2002. – 220 с.
- Верхня Прип'ять: річка не зникає... – К. : Дизайн, 2003. – 16 с.
- Верхня Прип'ять. Край поліської краси. – К. : Крамар, 2002. – 12 с.
- Волинська ікона XVI – XVIII ст. Каталог та альбом / Під редакцією Сергія Кота. – К.- Луцьк : Спадщина, 1998. – 102 с., іл.
- Волинські грамоти XVI ст. – К. : Наукова думка, 1995. – 246 с. (Пам'ятки української мови XVI ст. Серія актових документів і грамот).
- Володимир-Волинський державний історико-культурний заповідник "Стародавній Володимир" – Луцьк : Медіа: 2003. – 92 с. (Фотоальбом).
- Володимир-Волинський. – Володимир-Волинський: Б.в., 2001. – 38 с.: іл.

- Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.). / С. Гаврилюк. – Луцьк : РВР “Вежа” Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 532 с.
- Географія Горохівщини. Навчально-методичний посібник. – Горохів, 1993. – 114 с.
- Географія рідного краю. Волинська область. Навчально-методичний посібник. – Луцьк, 1991. – 191 с.
- Географія рідного краю: м. Луцьк. 5 кл. Вид. 2-е. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2000. – 172 с.
- Географія рідного краю. Іваничівський район. 5 кл. – Іваничі, 1993. – 56 с.
- Географія рідного краю. Ківерцівський район. 5 кл. – Ківерці, 1993. – 58 с.
- Географія рідного краю. Локачинський район. – Локачі, 1994. – 48 с.
- Географія рідного краю. Нововолинськ. 5 кл. – Нововолинськ, 2000. – 68 с.
- Данилюк А. Волинь: пам'ятки народної архітектури / А. Данилюк. – Луцьк : Надстир'я. 2000. – 174 с.
- Данилюк А. Народна архітектура Волинського Полісся / А. Данилюк. – Луцьк, 2002. – 85 с.
- Історія географічної вивченості Волинського Полісся (XX – початок XX ст.) / Ф. Тарасюк та ін. – Луцьк, 2002. – 84 с.
- Клімат Шацького національного парку / Я. Мольчак та ін. – Луцьк: Вежа, 1995. – 145 с.
- Колосок Б. Кафедральні споруди Луцька. Історико-архітектурне дослідження / Б. Колосок. – Білий Дунаєць-Острог : Волання з Волині, 2002. – 124 с.
- Колосок Б. Православні святині Луцька / Б. Колосок. – К. : Техніка, 2003. – 296 с., іл. (Національні святині України).
- Костриця М. Монастирі Волині: історико-краєзнавчий нарис / М. Костриця, С. Жилюк. – Житомир, 1997. – 64 с.
- Кот С. Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї. Волинський краєзнавчий музей. Документи. Вип. 1 / С. Кот, О. Ошуркевич. – Київ – Бремен, 1996. – 75 с.
- Кучинко М. Археологічні пам'ятки Волині / М. Кучинко, Г. Охріменко. – Луцьк, 1995. – 168 с.
- Книжкові знаки Ніла Хасевича. Передмова Т. Лешнера. – Варшава, 1939. – 32 с.
- Лазарук В. Шацькі озера / В. Лазарук. – Львів : Каменяр, 1975. – 39 с.; іл.
- Левчанівська І. Луцьк у 50-х роках XX століття на світлинах Ірини Левчанівської / І. Левчанівська. – Луцьк : Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2003. – 108 с.
- Лірницькі пісні з Полісся. Матеріали до вивчення лірницької традиції / Записи, впорядкування і примітки Олекси Ошуркевича. Нотні транскрипції Юрія Рибака. – Рівне : Рівненська друкарня, 2002. – 139 с.
- Літературно-меморіальний музей-садиба Лесі Українки в Колодяжному. – Луцьк : Ініціал, 2001 (буклет).
- Мандзюк Ф. Володимир-Волинський Свято-Успенський собор / Ф. Мандзюк. – Луцьк: Вісник і “К”, 2001. – 80 с., іл.
- Мельник Валерій. З історії охорони природи на Волині. Історико-краєзнавчі нариси / Валерій Мельник. – Луцьк : Надстир'я, 2002. – 152 с.
- Мельник В. Люблю тебе Волинь!.. / Валерій Мельник. – Луцьк : Волиньполіграф, 2012. – 100 с., 210 іл.
- Мельник Валерій. Літопис Волинського лісу. 988 – 2004 / Валерій Мельник, Богдан Колісник. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. – 320 с., 620 іл.
- Національний пантеон. “Козацькі могили”: історико-краєзнавчий нарис / Автор. колектив: В. Рожко, В. Пришляк, П. Лотоцький, О. Сидор, О. Ошуркевич, О. Ковальчук, В. Баран. – Луцьк : Медіа, 2003. – 544 с.
- Рідний край. Володимир-Волинський район. 5 кл. – Володимир-Волинський, 1993. – 80 с.
- Рідний край. Маневіцький район. 5 кл. – Маневичі, 1995. – 36 с.
- Рідний край. Рожищенський район. Навчально-методичний посібник для учнів загальноосвітніх шкіл. – Рожище, 1993. – 73 с.
- Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся / В. Рожко. – Луцьк : Медіа, 2000. – 632 с.
- Хасевич Н. Графіка / Н. Хасевич. – Луцьк, 1992. – 31 с.
- Храми Волині / Упоряд. Л.Бабич. – Луцьк : Вісник і КЪ, 2002. – 154 с., іл.
- Художній музей в Луцьку. Відділ Волинського краєзнавчого музею. Путівник. – Луцьк: Медіа, 2003. – 16 с.
- Шацьке поозер'я: краєзнавчі штрихи з минулого і сьогодення / Валерій Мельник. – Луцьк : Волиньполіграф, 2010. – 40с., 137 іл.
- Шацький національний природний парк на межі тисячоліть. – К. : Ростислав, 2000. – 42 с.
- Штинько В. Храми і люди. Краєзнавчі нариси / В. Штинько, Є.Ковальчук. – Луцьк : Терен, 2010. – 292 с.

Волинь і козацтво

7 клас

35 годин (1 год. на тиждень; 2 год. – резервний час)

К-сть годин	Зміст навчального матеріалу	Навчальні досягнення учнів
1	Походження козацтва. Причини та умови виникнення козацтва. Легендарний козак Мамай	<i>Учні:</i> - пояснюють і застосовують поняття: «козацтво»; - характеризують причини та умови виникнення козацтва; - висловлюють своє ставлення до легендарного козака Мамаю.
4	Виникнення козацтва і Запорозька Січ. Військо, флот, озброєння і одяг козаків. Клейноди козацької слави. Корогви Січі і прапори Гетьмана і гетьманського війська, бунчук, литаври, булава, шестоцер, пернач, печатка. Практичне заняття Козацькі літописи – джерело історії козацтва.	<i>Учні:</i> - називають дати створення Запорозької Січі; - пояснюють і застосовують поняття: «клейноди», «бунчук», «литаври», «булава», «шестоцер», «пернач»; - розповідають про озброєння козаків; - описують становище і повсякденне життя козаків; - показують на карті Запорізьку Січ; - характеризують козацькі літописи
10	Волинь - край козацький. Перший козацький гетьман – волинянин Д. І. Вишневецький-Байда. Волиняни у козацьких реєстрах. Козацькі міста і села Волині. Козацькі родини Волині. Родини Ружинських і Гуляницьких в історії козацтва. Волинь в часи козацько-селянських повстань. Криштоф Косинський на чолі повстання козаків і селян. Повстання Северина Наливайка.	<i>Учні:</i> - пояснюють і застосовують поняття: «козацькі реєстри»; «козацько-селянські повстання» - висловлюють судження щодо діяльності Д. І. Вишневецького-Байди, Кшиштофа Косинського; - характеризують значення родин Ружинських і Гуляницьких в історії козацтва; - знаходять на карті козацькі міста і села Волині.
5	Події української революції XVII ст. в краї. Б. Хмельницький і Берестецька битва. Хронологія визвольної війни 1648-1654 рр. в краї. Волинські козацькі полки в українській національній революції XVII ст. Екскурсія до Берестечківського народного історичного музею	<i>Учні:</i> - установлюють хронологічну тривалість та послідовність подій Берестецької битви; - розповідають про подвиги учасників Берестецької битви; - знаходять на карті місця, пов'язані із подіями визвольної війни 1648-1654 рр. в краї; - висловлюють судження щодо подій та учасників визвольної війни 1648-1654 рр. в краї.
1	Козацький подвиг Данила Братковського. Учасник і організатор ряду народних повстань на Правобережній Україні і в Галичині. Поетичні твори Д. Братковського, «Світ, по частинах розглянутий». Вшанування пам'яті.	<i>Учні:</i> - знають основні віхи життя Д. Братковського; - розповідають про життєвий подвиг Д. Братковського; - знають зміст постичних творів Д. Братковського.
1	Іван Мазепа і Адам Кисіль в козацькій історії Волині. Головні віхи життя гетьмана І.Мазепи Персубування гетьмана І. Мазепи на Волині. Адам Кисіль – православний шляхтич, сенатор Речі Посполитої, фундатор Києво-Могилянської академії. Волинські володіння А. Кисіль. Адам Кисіль та Богдан Хмельницький – перетини долі.	<i>Учні:</i> - знають місця перебування на Волині Івана Мазепи; - оцінюють роль Мазепи у врятуванні Почаївської лаври; - характеризують діяльність Мазепи із збереження

		Персопницького Євангелія; - показують на карті волинські володіння А. Кисіля; - аналізують взаємовідносини А. Кисіля та Б. Хмельницького.
1	«Торчинський маніфест», «Волинська тривога». «Торчинський маніфест» як селянський ультиматум польській шляхті, передгрозя Коліївщини. Значення документу в історії краю. «Волинська тривога» як національно-релігійний і соціальний рух православного населення Правобережної України і Волині 1789 р.	Учні: - аналізують становище українського населення в умовах Речі Посполитої; - доводять закономірність виникнення «Волинської тривоги»; - аналізують зміст «Торчинського маніфесту»; - характеризують умови виникнення документа та його значення у розгортанні суспільного руху на Волині.
1	«Поліська Січ» Тараса Боровця (Бульби). Утворення, збройні акції. Історія і сучасність	Учні: - аналізують різні оцінки умов створення та діяльності «Поліської Січі»; - «Поліська Січ» на Майдані.
6	Відродження козацтва і козацьких традицій. Структура сучасного козацького війська. Волинське Товариство Українського Козацтва (1996) і козацькі полки. Козацькі забави, свята, їжа: історія і традиції. 14 жовтня – День українського козацтва. Місця козацької слави в краї. Національний пантеон «Козацькі могили», Козацькі криниці.	Учні: - знають про структуру сучасного козацтва; - створюють загони юних козачат; - беруть участь у козацьких забавах; - відвідують місця козацької слави в краї
2	Козацька музика і кобзарі України та Волині. Діяльність Національної спілки кобзарів України. Традиції українського лірництва і кобзарства. Всеукраїнський кобзарський з'їзд та доля його учасників (1935 р.). Івана Власюк – відомий у світі кобзар із села Залюття Старовижівського району. Практичне заняття Пісні кобзарів – душа народу.	Учні: - знають історію кобзарського мистецтва; - висловлюють судження щодо значення кобзарського мистецтва у духовному житті народу; - висловлюють судження щодо мистецтва та діяльності Івана Власюка.
2	Узагальнення і систематизація знань.	

Питання для контролю

1. Коли і де виникло козацтво?
2. Які причини виникнення козацтва?
3. Де знаходилась Запорозька Січ?
4. Хто був першим козацьким ватажком?
5. Чому Волинь можна назвати козацьким краєм?
6. Які козацькі родини походять з Волині?
7. Хто такий Северин Наливайко?
8. Хто очолив визвольну війну українського народу в XVII ст.?
9. Яким був герб і прапор Богдана Хмельницького?
10. Хто написав історію Запорозького козацтва?
11. Хто написав про історію козацтва краю?
12. Які козацькі літописи ви знаєте?
13. Які традиції козацтва вам найбільше подобаються?
14. Про які події свідчать козацькі могили?
15. Коли була зруйнована Запорозька Січ?
16. Які козацькі осередки виникли після ліквідації Січі?
17. Які зв'язки мав з козаками Адам Кисіль?

18. Хто такий Данило Братковський?
19. Про що свідчить “Торчинський маніфест”?
20. Який гетьман очолив українську державу у 1918 р.?
21. Коли існувала “Поліська Січ” і хто її очолював?
22. Які традиції козацтва відродились в кінці ХХ - на початку ХХІ ст.?
23. Що таке козацькі забави?
24. Які організації козацтва існують в Україні?
25. Які козацькі організації є на Волині?
26. Які пам’ятні місця краю пов’язані з козацтвом?
27. Які козацькі клейноди ви знаєте?
28. Для чого використовувались булава, пернач, шестопер, бунчук, литаври?
29. Якою була структура запорозького козацького війська?
30. Що зображувалось на корогвах Запорозької Січі та військових підрозділів?

Література

- Апанович Олена. Розповіді про запорозьких козаків / Олена Апанович. – К. : Дніпро, 1991. – 335 с.
- Апанович Олена. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність / Олена Апанович. – К. : Варта, 1995. – 96 с.
- Бачинський В. Волинь у ХVІ – ХVІІІ ст. / В. Бачинський, В. Гром, В. Цибульський. – К., 1997. – 111 с.
- Бульба-Боровець Т. Армія без держави / Т. Бульба-Боровець. – Львів : Поклик сумління, 1993. – 166 с.
- Бульба-Боровець Т. Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху: Спогади / Т. Бульба-Боровець. – Вінніпег : Накладом Т-ва “Волинь”, 1981. – 326 с.
- Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К. : Варта, 1995. – 560 с.
- Голобуцький Володимир. Запорозьке козацтво / Володимир Голобуцький. – К. : Вища школа, 1994. – 539 с.
- Гуртовий Г. Волинський Ружин і гетьмани Ружинські: Історико-краєзнавчі нариси / Г. Гуртовий. – Луцьк : Надстир’я, 2003. – 60 с.
- Гуртовий Г. Волинь – край козацький / Г. Гуртовий. – Луцьк : Надстир’я, 2000. – 352 с., іл.
- Кашченко Андріан. Оповідання про славне, Військо Запорозьке низове / Андріан Кашченко. – Дніпропетровськ : Січ, 1991. – 494 с.
- Корсак І. Мисливці за маревом / Іван Корсак - К.:Ярославів Вал, 2014. - 272 с.
- Леп’явко С. Козацькі війни кінця ХVІ століття в Україні / С. Леп’явко. – Чернігів : Сіверян. думка, 1996. – 285 с.
- Лірницькі пісні з Полісся. Матеріали до вивчення лірницької традиції / Записи, впорядкування і примітки Олекси Ошуркевича. Нотні транскрипції Юрія Рибачка. – Рівне: Рівненська друкарня, 2002. – 139 с.
- Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь край козацький. Матеріали всеукраїнських науково-практичних конференцій. Науковий збірник. Випуск 36 / Відпов. за випуск: П. Олешко, О. Середюк. – Луцьк : Надстир’я, 2010. – 120 с.
- Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь край козацький. Матеріали третьої науково-практичної конференції. Науковий збірник. Випуск 48 / Ред. група Г. Бондаренко, П. Олешко, О. Середюк. – Луцьк : Надстир’я, 2010. – 58 с.
- Мицик Ю. Волинь в роки визвольної війни українського народу середини ХVІІ століття. Документи і матеріали / Ю. Мицик, В. Цибульський. – Рівне : Перспектива, 1999. – 120 с.
- Свешніков І. Битва під Берестечком / І. Свешніков. – Львів : Слово, 1992. – 304 с.
- Свешніков І. Музей заповідник “Козацькі могили”. Путівник / І. Свешніков. – Львів, 1990. – 94 с., іл.
- Середюк О. М. Лицарі Сонця / О. М. Середюк. – Луцьк : Ініціал, 2006. – 432 с.
- Смолій В. А. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності / В. А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Наукова думка, 1994. – 272 с.
- Яворницький Д. Історія запорізьких козаків. У трьох томах / Д. Яворницький. – Львів : Світ, 1992. Т. 1. – 319 с.; Т. 2. – 392 с.; Т. 3. – 456 с.
- Електронний ресурс - <https://www.google.com.ua/search?q=данило+братковський&biw=1280&bih=665&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=medVVM PQDcKtPJn Jn o g c A E &sqi=2&ved=0CCKQsAQ>

Історичні постаті краю

8 – 9 класи

70 годин (1 год. на тиждень; 4 год. – резервний час)

К-сть годин	Зміст навчального матеріалу	Навчальні досягнення учнів
1	<p>Вступ. Доля людини як історичне джерело. Генеалогія і геральдика у вивченні історичних постатей. Іменні премії Волинської облдержадміністрації.</p>	<p>Учні: - застосовують і пояснюють поняття «генеалогія», «геральдика»;</p>
6	<p>Державні, політичні діячі та полководці. Князі Роман і Данило Галицькі, мудрий князь Василько та інші.</p>	<p>Учні: - називають державних діячів часів Галицько-Волинського князівства;</p>
6	<p>Князівські роди Волині. Родина Острозьких, Заславських, Сангушків, Святополк-Четвертинських, Чорторійських, Любомирських та інші. Інтернет-подорож Старий Чорторійськ. Обитель над Стиром. - http://vk.com/st.chor</p>	<p>Учні: - характеризують вплив князівських родів Волині на економічний, політичний, культурний розвиток краю;</p>
8	<p>Луцьке Братство і братчики у “Пом’янику”. Галшка Гулевичівна і родина Гулевичів, родини Гуляницьких і Пузин та інші. Екскурсія до Музею історії Луцького братства (XVII – XXI).</p>	<p>Учні: - характеризують роль Галшки Гулевичівни у розвитку української культури та освіти; -</p>
6	<p>Родина Косачів. Олена Пчілка: громадська та літературна діяльність. Волинь у житті і творчості Лесі Українки. Екскурсії до Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, до музею Лесі Українки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, до музею «Лісової пісні» в урочищі Нечимному.</p>	<p>Учні: - розповідають про життя родини Косачів в Луцьку та Колодяжному, перебування Лесі Українки в інших населених пунктах Волинської області; - висловлюють судження щодо громадської та літературної діяльності Олени Пчілки; - характеризують зміст і значення «Лісової пісні» Л. Українки у становленні української національної ідентичності.</p>
5	<p>Вчені Волині. Мовознавець Агатангел Кримський, природознавець Павло Тутковський, математик Михайло Кравчук, літературознавець Євген Шаблювський, дослідник життя і творчості Лесі Українки – Олександр Рисак та інші. Екскурсія до музею академіка Михайла Кравчука (село Човпиця, Ківерцівський район)</p>	<p>Учні: - знають про внесок волинських вчених у розвиток української та світової науки; - називають роки та місця перебування вчених на теренах Волині. - висловлюють судження щодо наукової та громадської діяльності А. Кримського, П. Тутковського, М. Кравчука, Є. Шаблювського, О. Рисака.</p>
4	<p>Педагоги краю. Мелетій і Герасим Смотрицькі, Модест Левицький, Іван Власовський, Катерина Шевченко, Нестор Бурчак та інші. Заслужені вчителі Української РСР, які працювали в навчальних закладах області. Екскурсії до Музею історії Східноєвропейського національного університету, до музею історії освіти Волині при ВІППО; музеїв історії освіти Турійського, Любомльського, Камінь-Каширського районів, до музеїв навчальних закладів (наприклад, Старовижівської гімназії, Маневської ЗОШ I – III ст. №1 тощо)</p>	<p>Учні: - знають про внесок Мелетія і Герасима Смотрицьких, Модеста Левицького, Івана Власова, Нестора Бурчака, Катерини Шевченко та інших у розвиток освіти краю; - знають про діяльність навчальних закладів у своїх населених пунктах, про педагогів, які у них працювали; - збирають матеріали про</p>

	Практичне заняття Директори та вчителі нашої школи в історії її розвитку.	педагогічних працівників своєї школи; - створюють музейні куточки, музейні кімнати та музеї історії павчальних закладів.
5	Митці краю. Іконописець Йов Кондзелевич, полеміст Антоній Мошинський, художник Андроник Лазарчук, актриса Наталя Ужвій, композитори Ігор Стравінський, Степан Кривенький та інші. Екскурсії до Устидузького народного музею Ігоря Стравінського, музею Наталії Ужвій (Любомльська районна гімназія імені Наталії Ужвій).	Учні: - характеризують особливості волинської школи іконопису; - розпізнають та описують картини Андроника Лазарчука; - беруть участь у заходах фестивалю у Луцьку «Стравінський і Україна».
5	Письменники і поети. Улас Самчук, Маргарита Малиновська, Олександр Богачук та інші. Практичне заняття Письменники та поети мого нащелного пункту, району.	Учні: - знають твори волинських письменників та поетів; - характеризують вплив волинських письменників та поетів на розвиток української літератури; - знають напам'ять вірші О. Богачука, П. Маха тощо.
4	Відомі церковні діячі. Олексій Громадський, Полікарп Сікорський, Анатолій Дублянський, Степан Скрипник (Мстислав) та інші.	Учні: - аналізують внесок відомих церковних діячів у розвиток духовної культури краю.
4	Учасники революційних подій та воєн ХХ ст. В'ячеслав Липинський, Олена Левчанівська, Степан Бойко, Клим Савур, Ніл Хасевич та ін. Герої Радянського Союзу: Лев Зацепя. Екскурсія до Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського.	Учні: - характеризують політичну, громадську діяльність В'ячеслава Липинського, Олени Левчанівської, Степана Бойка, Кліма Савури, Ніла Хасевича; - розповідають про внесок Героїв Радянського Союзу в перемогу.
4	Відомі трудівники області, Герої Соціалістичної Праці та Герої України. Володимир Вірний, Ганна Смирнова, Олександра Форманюк.	Учні: - знають відомих трудівників області; - характеризують їх внесок в економічний розвиток краю; - висловлюють судження щодо діяльності В. Вірного, Г. Смирнової, О. Форманюк.
4	Дослідники краю. Орест Левицький, Микола Теодорович, Юліан Крашевський, Ян Фіцке, Роман Оксенюк, Олександр Цинкаловський Григорій Гуртовий та інші. Збирач шевченкіани і краєзнавець Микола Куделя. Лауреати премій ім. Дмитра Яворницького (НСКУ), обласних премій ім. О. Цинкаловського, А. Кримського, М. Куделі та ін.	Учні: - характеризують внесок відомих дослідників у дослідження історії, культури, природи рідного краю; - висловлюють судження щодо діяльності Ореста Левицького, Миколи Теодоровича, Юліана Крашевського, Яна Фіцке, Романа Оксенюка, Олександра Цинкаловського, Григорія Гуртового, Миколи Куделі.
4	Узагальнення і систематизація знань.	
4	Резерв	

Питання для контролю

1. Чи може бути доля людини історичним джерелом?
2. Що вивчає генеалогія?
3. Кого з державних діячів і полководців часів Волинсько-Галицької держави ви можете назвати?
4. Чим прославився князь Василько?
5. Чому Луцький замок називають замком Любарта?

6. Герби яких давніх родів у краї ви знаєте?
7. Яку роль в державному і громадському житті Волині відігравали князі Острозькі?
8. Яку роль в державному і громадському житті Волині відігравали князі Сангушки?
9. Яку роль в державному і громадському житті Волині відігравали князі Святополк-Четвертинські?
10. Яку роль в державному і громадському житті Волині відігравали князі Чорторійські?
11. Яку роль в державному і громадському житті Волині відігравали князі Любомирські?
12. Яку роль в державному і громадському житті Волині відігравали князі Заславські?
13. Хто із відомих волинян згадується у “Пом’янику” Луцького братства?
14. Який художник заснував на Волині власну школу іконопису?
15. У чому полягало меценатство Галшки Гулевичівни?
16. Який твір написав Данило Братковський?
17. Чим прославилася родина Ружинських?
18. В чому полягала дилема Адама Киселя?
19. Де встановлено меморіальні дошки Данилу Братковському і Галшці Гулевичівні?
20. Чим прославився рід Пузин?
21. Який внесок у волинезнавство зробила родина Косачів?
22. З якими населеними пунктами області пов’язане ім’я Лесі Українки?
23. Де розташовувався родинний маєток Крсачів?
24. Який відомий художник походить з с. Уховецьк Ковельського району?
25. З якими містами Волині пов’язане ім’я мовознавця М. Крушевського?
26. Який внесок у волинезнавство Ю. Крашевського?
27. З ім’ям якого генерала пов’язана велика військова операція Першої світової війни на території краю?
28. Де народилася відома українська акторка Наталя Ужвій?
29. У якому колегумі навчався керівник польського повстання Тадеуш Костюшко?
30. Де жив і похований відомий релігійний діяч і мислитель Антоній Мошинський?
31. Якій тематиці присвятив свої наукові праці державний діяч і політик В’ячеслав Липинський?
32. У галузі яких гуманітарних наук відомо ім’я Агатангела Кримського?
33. Де народився і навчався відомий математик Михайло Кравчук?
34. З яким містом на Поліссі пов’язане ім’я шевченкознавця Євгена Шабліовського?
35. Яку роль виконував Модест Левицький при уряді Української Народної Республіки?
36. На яку тему написані праці відомого вченого Івана Власовського?
37. Хто спас від пограбування Луцький музей в часи Другої світової війни?
38. Який відомий український історик і дослідник Волино-Поліського краю народився у Володимирі-Волинському?
39. Хто написав багатотомну працю з історії церков і приходів Волинської губернії?
40. Хто створив і очолив “Товариство дослідників Волині”?
41. Хто очолював на Волині організацію “Просвіти”?
42. З якими подіями пов’язане ім’я Олени Левчанівської?
43. У якій галузі культури працював Ян Фіцке?
44. Яких відомих громадських і державних діячів дало с. Сераховичі Старовижівського району?
45. Який відомий композитор створив на Волині музичний твір “Весна священна”?
46. Чий твір про Волинь висувався на здобуття Нобілевської премії?
47. Хто очолював в краї загони УПА?
48. Який художник-графік брав участь у підпіллі ОУН-УПА?
49. Хто і де зібрав в краї колекцію шевченкіани?
50. Хто досліджував козацьку історію краю?
51. Хто досліджував життя і творчість Лесі Українки?
52. Який подвиг здійснив вчитель з Іванич О. Лелюков?
53. Іменами яких людей і чому названі окремі населені пункти області?
54. Хто з Героїв Радянського Союзу воював на Волині?
55. Хто з Героїв Радянського Союзу є уродженцями Волині?
56. У якій сфері діяльності відомо ім’я Нестора Бурчака?
57. Хто автор пісні «Волинь моя»?
58. Кому з письменників і поетів встановлено меморіальні дошки на проспекті Волі у Луцьку?
59. Які меморіальні музеї в краї ви знаєте?

Література

- Андрухов П. Волинь. Події, імена, джерела / П. Андрухов. – Острог: Б.в., 1996. – 264 с.
- Андрухов П. 600 імен Волині / П. Андрухов. – Острог: РВП “Вісник”, 1993. – 98 с.
- Афганістан, волинський рахунок / Упоряд. С. Бортніков, Г. Павлович. – Луцьк : Твердиня, 2008. – 152 с.
- Данило Братковський – поет і громадянин. Науковий збірник. Матеріали науково-краєзнавчої конференції, приуроченої 300-й річниці страти Данила Братковського. Луцьк, 22-23 листопада 2002 року. – Луцьк : Б.в., 2002. – 158 с.
- Бармак М. В. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1736 – 1914 рр.): Розселення, господарське життя, міграції / М. В. Бармак. – Тернопіль : Б.в., 1999. – 208 с.
- Бойко І. Стир-місто. Нотатки художника, малюнки, графіка / І. Бойко. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 115 с.
- Бондаренко Г. Волинезнавство в українській діаспорі і на Волині (Від 50-х років ХХ ст.) / Г. Бондаренко // Педагогічний пошук. – 2001. – № 4. – С. 71-75.
- Бондаренко Г. Лауреати премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України у Волинській області / Г. Бондаренко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь край козацький. Матеріали всеукраїнських науково-практичних конференцій. Науковий збірник. Випуск 36. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – С. 90-96.
- Бондаренко Г. Увічнення історичних постатей та важливих подій у пам'ятниках Луцька / Г. Бондаренко, М. Кузьмич // Краєзнавство. Науковий журнал. № 4. – К., 2010. – С. 16-27.
- Бортніков В. Помаранчева революція на Волині. Історія. Факти. Документи / В. Бортніков. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. – 224 с.
- Борці за возз'єднання: Біографічний довідник. – Львів : Каменяр, 1989. – 359 с., іл.
- Брусиловський прорив на Волині. Факти, цифри, дати, документи, матеріали, карти, телеграми, мемуари, фотографії, раритети / Упор. І.Пасюк. – Луцьк : ПВД “Твердиня”, 2006. – 96 с.
- Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX - початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження / Л. Войтович. – Львів, 2000. – 649 с. (Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича).
- Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедеміновичів у XII – XVI ст. / Л. Войтович – Львів, 1996. – 255 с., 50 табл.
- Забути не дано. – Луцьк, 1998. – 152 с. (про воїнів-афганців).
- Волинська обласна організація Національної ліги композиторів. Довідник. Вид. 2-е, випр. і доп. – Луцьк : Вид-во “Волинська друкарня”, 2000. – 40 с.
- В'ячеслав Липинський – ідеолог українського державотворення. Збірник наукових праць. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2001. – 188 с.
- Гуртовий Г. Євреї містечка Торчин / Г. Гуртовий. – К. : Вид-во “РИФ”, 2003. – 108 с. (Видано за програмою товариства “Єврейська спадщина”).
- Денисюк І. Дворянське гніздо Косачів / І. Денисюк, Т. Скрипка. – Львів : Академічний експрес, 1999. – 270 с., іл.
- Імена на скрижалях історії. Біобібліограф. Довідник / Упоряд. В. Наконечний, Г. Давидова. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 80 с.
- Книга пам'яті України. Волинська область / Голова редколегії П. Онищук, керівник роб. групи В. Наконечний. – Львів : Каменяр, 1995. Т. 1. – 567 с.; Т. 2. – 647 с.; Т. 3. – 487 с.
- Ковельщини славні імена: Нариси. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 212 с.
- Костриця М. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті / М. Костриця. – Житомир : М.А.К, 2001. – 360 с., іл.
- Гофман Їржі. Чехи на Волині. Основні відомості / Їржі Гофман. – Прага, 1998. – 34 с.
- Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок ХХ ст.) / М. П. Костюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2003. – 384 с.
- Котляр М. Данило Галицький / Микола Котляр. – К., 2001. – 154 с.
- Котляр Микола. Данило Галицький. Біографічний нарис / Микола Котляр. – К. : Альтернативи, 2002. – 328 с.
- Краєзнавці України (сучасні дослідники рідного краю). Довідник. Т. 1. – К.-Кам'янець-Подільський : Медобори, 2003. – 272 с.
- Кралюк П. Роман Мстиславович, князь Волинський і Галицький. Історико-біографічний нарис / П.

Кралюк. – Луцьк : Надстир'я, 1999. – 76 с.

Куделя М. Спогад про пережите / М. Куделя. – Луцьк, 2002. – 117 с.

Левчанівська І. Далеке і близьке / І. Левчанівська. Нариси, статті. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 216 с.

Левчанівська І. Сенаторка (мемуари) / І. Левчанівська. – Львів-Дубно-Луцьк : Джерело – Надстир'я, 2004. – 183 с.; іл.

Леся Українка та родина Косачів в контексті української культури. Тези та матеріали. – Луцьк, 1996. – 42 с.

Леся Українка та родина Косачів в контексті української і світової культури. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Науковий збірник. – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 140 с.

Леся Українка і сучасність (до 130-річчя від дня народження Лесі Українки). Збірник наукових праць. – Луцьк: Вид-во «Волинська обласна друкарня», 2003. – 444 с.

Луцька українська гімназія. 1918 – 1939. Спогади гімназистів. – Луцьк : Медіа, 1998. – 220 с.

Луцький державний педагогічний інститут імені Лесі Українки / Упоряд. Б. Заброварний, О. Михайлюк, Л. Українець. – Львів : Світ, 1992. – 164 с.

Людина. Ректор. Педагог. Спогади про Нестора Володимировича Бурчака / Укладачі О. Бурчак та ін. – Луцьк : Вежа, 2009. – 124 с.

Олександр Рисак – педагог, науковець, письменник. У вінок світлої пам'яті О. О. Рисака. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 164 с.

Острозькі просвітники XVI – XX ст. – Острог, 2000. – 480 с. і 24 іл. (Університет “Острозька академія”, Українське історичне товариство).

Пасюк І. М., Яровенко С. П. Золоті зірки Волині. – Луцьк : Волинські старожитності, 2014. – 252 с.

Письменники лесиного краю. – Луцьк : Надстир'я, 1994. – 56 с.

Поліщук Ю. Німці Волині в кінці XVIII – на початку XX ст.: політико-правовий аспект: Монографія / Ю. Поліщук, О. Суліменко. – Житомир : Волинь, 2004. – 165 с.

Поляки на Волині: історія і сучасність. Науковий збірник “Велика Волинь”: Праці Житомирського наук.-краєзн. т-ва дослідників Волині. – Т. 30 / Голов. ред. М. Ю. Костиця. – Житомир: М. Косенко, 2003. – 360 с.

Пом'яник. Волинське крайове Братство святого апостола Андрія Первозванного (Луцьке хрестовоздвиженське). Від року Божого 1618 і далі. – Луцьк, 2000. – 70 с., іл.

“Роде наш красний...” Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк : Вежа, 1996. – Т. 1. – 444 с.; Т. 2. – 344 с.; 1999. – Т. 3. – 906 с.

Родина Волинь. Сборник статей и воспоминаний о жизни немцев на территории современных Житомирской, Ровенской и Волинской областей Украины, составленный на основании публикаций немецкого исторического общества «Волинь» в «Волинских тетрадах» («Wolhynische Hefte»). Серия «Труды Житомирского научно-краеведческого общества исследователей Волини». Т. 17. – Визентхайд – Житомир, ФРГ – Украина : Волинь, 1988. – 212 с.

Родина Косачів і волиняни: Спогади, перекази. Записи, впорядкування і примітки Олекси Ошуркевича. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2002. – 64 с.

Скоклюк С. Олена Пчілка: Роман-есе / С. Скоклюк. – Луцьк : Надстир'я, 1999. – 252 с.

Струцюк Й. Музей-садиба Лесі Українки в Колодяжному: Путівник / Й. Струцюк, І. Чернецький. – Львів : Каменяр, 1976. – 42 с.

Там, за колючим дротом... Спогади колишніх в'язнів-жертв комунізму. Історико-публіцистичне видання / Упорядники В. Волошкін, М. Тарасенко. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 128 с.

Хто є хто на Волині. Видатні земляки. Довідково-біографічне видання. Вип. 1. – К., 2003. – 224 с. (Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу; Українське наукове товариство геральдики та вексилології; Інститут біографічних досліджень).

Художники Володимира-Волинського. – Володимир-Волинський : Б.в., 2003. – 18 с. (Буклет).

Чернихівський Гаврило. Портрети пером. Статті, есе, рецензії / Гаврило Чернихівський. – Кременець-Тернопіль, 2001. – 307 с.

Чехи на Волині: історія і сучасність. Науковий збірник “Велика Волинь”. Т. 24. – Житомир – Малин : Волинь, 2001. – 120 с.

“Чуєш брате мій...” Спогади про Н.В. Бурчака. – Луцьк : Вежа, 1999. – 60 с.

КРАЄЗНАВЧА РОБОТА ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА У м. ЛУЦЬКУ

З часу свого створення 26 березня 1985 р. Державний історико-культурний заповідник у м. Луцьку є не лише туристичним та архітектурним центром Волині, а й осередком наукової та краєзнавчої роботи. За цей час працівниками установи проведено десятки тисяч екскурсій, підготовлено ряд матеріалів з історії Луцька та Волині, зібрано науковий архів, технічний архів, бібліотеку, фотоархів та архів іконографіки. Дана публікація є першою короткою спробою аналізу досліджень, що здійснювались науковими працівниками заповідника за уже досить тривалий проміжок його роботи. Для цього використано як відомі науковцям публікації досліджень, так і рукописи та матеріали, що зберігаються і складають основу архіву заповідника. Особливо цінними ці матеріали виступають ще й тому, що, нажаль, часто життя трагічно обриває долі кращих наших колег які залишають по собі цікаві, дуже часто не видані, матеріали.

Одним з найкращих дослідників історії Луцька був Б.Т.Сайчук, який працював в заповіднику майже з часу його створення до трагічної смерті у 1996 р. Вміло поєднуючи ґрунтовні архівні розвідки та практичну роботу він зумів відкрити ряд невідомих сторінок луцької історії середньовічного часу. На особливу увагу заслуговує його реконструкція плану забудови Луцького Окольного замку та його персоніфікація, де на основі широкого кола джерел досліджено розміщення садиб та названо їх власників. Не менш науково важливими є роботи з церковної історії Луцька. Ґрунтовне дослідження «Храми та цвинтарі старожитнього Лучеська» ставить перед сучасниками проблему пошанування та ознакування локалізованих православних святинь. Окремим напрямком роботи Б.Т.Сайчука було проведення власних археологічних досліджень. Захопившись «матір'ю історії» від визначної дослідниці давньоруської архітектури, автора розкопок храму Івана Богослова у Луцькому замку М.В.Малевської, він продовжує археологічні роботи і по завершенні роботи експедиції. Борису Трифоновичу належить авторство досліджень фундаментів та крипт Братського Хрестовоздвиженського храму, єдине на цей час відкриття дерев'яного храму XIV ст. – церкви Іоанна Хрестителя на луцькій площі Ринок, дослідження та персоніфікація князівського підплитового поховання поруч церкви Івана Богослова. Крім того, завдяки археологічним роботам було накопичено важливий матеріал до питання розміщення оборонних укріплень Окольного замку, військової справи, побуту та повсякденного життя середньовічного міста. Результати цих досліджень активно впроваджувалися не лише шляхом наукових публікацій, а, часто, науково-популярними статтями у волинській, республіканській та українській пресі.

Невтомним дослідником середньовічного Луцька була В.П.Буднікова (Окуневич), що також працювала в заповіднику від часу створення до раптової смерті у 2013 р. Дослідження Валентини Петрівни були досить широко плановими. Це і ґрунтовні розвідки по влаштуванню управління середньовічним містом, розвиток аптечної справи, про дзвони та дзвонарне мистецтво та озброєння лучан. Вона була автором ряду постійно діючих виставок, які і досі експонуються у Луцькому замку. Особливо цінними були для дослідниці фрагменти фресок з соборної церкви Івана Богослова, які за її безпосередньої участі були реставровані у найкращій на той час лабораторії Ермітажу та повернуті до Луцька. Дослідницею також було підготований каталог фресок, якісне видання якого відкриє цю мало знану сторінку православного мистецтва.

Багато цікавих фотографій та зображень заповідника належать також нажаль уже покійному М.Ф.Хільку, який довгий час працював у заповіднику фотографом. Результати археологічних досліджень, професійні фото кладки стін та веж замку, а також просто чудові пейзажні фотографії часів широких реставраційних робіт зберегли для сучасників атмосферу міста. Предметом зацікавлення дослідника також було давнє гутне скло з луцьких теренів, яке він намагався не лише опрацювати, а й реставрувати, визначити форму та призначення посудини.

Існуванням єдиного в Україні музею дзвонів у Владичій башті замку Луцьк завдячує Г.С.Марчук, яка працюючи науковим співробітником заповідника разом з В.П.Окуневич та Т.В.Рабаном розробляла дану тему. Не один десяток етнографічних експедицій довелося пройти, щоб зібрати у часи радянської влади такі експонати. Галина Степанівна також оволоділа методикою реставрації, очистки, експонування та застосування цього інструменту і наразі є одним з провідних фахівців у даній галузі. Результатом цієї роботи є і зараз фестиваль «Благовіст Волині», де лучани та гості міста можуть насолодитись неповторним звучанням давніх реліквій.

Питаннями історії міста давньоруської та середньовічної епох у заповіднику займався М.І.Кушпа.

Зокрема, особливо цікавими та змістовними є його роботи у питання формування території міста, де на основі археологічних даних та документальних джерел доводиться його величина та значний розвиток у момент першої писемної згадки.

Природними умовами виникнення міста, його геологією та ґрунтами займався співробітник заповідника Р.Г.Метельницький. Його авторству належить єдина у своєму роді праця «Материковий рельєф старого Луцька» у двох томах, що зберігається зараз в архіві заповідника. На основі кількох сотень розвідкових свердловин, що охоплювали всю територію старої частини міста, Ростислав Георгійович прослідкував первинний материковий рельєф місцевості, первинний рельєф Замкового пагорба, що дозволило чіткіше визначити час заснування тут перших поселень.

Архітектурна складова заповідника не могла б мати сучасного вираження без роботи Б.В.Колоска, який працюючи над проблематикою давньої архітектури Луцька без перебільшення був складовою колективу заповідника. Ґрунтовні роботи дослідника на сьогодні є одними з кращих праць по історії нашого міста, ним внесено великий вклад у розробку самої структури луцького заповідника. У кандидатській дисертації «Містобудівна спадщина Луцька (розвиток древнього міста та проблема спадковості)» Богдан Віталійович розробив та довів концепцію спадкового розвитку нашого міста від найдавніших часів. Працями «Православні святині Луцька» та «Римо-католицькі святині Луцька» було охоплено величезний пласт інформації середньовічної забудови. Окрім культового, значне місце у працях дослідника посідало оборонне будівництво у місті, ним розроблено схему укріплень міста часів середньовіччя. Спільно з Р.Г.Метельницьким у 1990 р. було випущено архітектурно-історичний нарис про місто Луцьк, що за рівнем фаховості залишається одним із кращих до сьогодні. До сьогодні Богдан Віталійович залишається вірним своєму улюбленому місту та значно допомагає прикладом та порадами своїм колегам.

Без сумніву великий вклад в дослідження замку та міста належить П.О.Троневичу, який працюючи на посаді наукового співробітника та керівника науково-дослідного відділу зумів поєднати у своїх працях архітектуру, історію та побут давнього міста. Його перу належить одна з найкращих по змістовому навантаженню монографій «Луцький замок», де досліджено періоди заснування, розбудови, реконструкції та реставрації давньої твердині, охоплено широке коло джерел як давніх так і сучасних. Окрім цього важливе значення мають наукові розвідки про будівничого луцького замку князя Дмитрія-Любарта, З'їзд у Луцьку європейських монархів та багато-багато іншого.

Як бачимо з наведеного вище короткого нарису працівники заповідника різних років підняли у своїх дослідженнях величезний пласт наукової, науково-популярної та краєзнавчої інформації. За майже тридцять років його існування зроблено чимало та головне, що замок та заповідник залишаються не лише об'єктом культурної та архітектурної спадщини, а й місцем постійних наукових та краєзнавчих пошуків.

Матеріали наукового архіву Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку

1. Буднікова В.П. Озброєння лучан // Науковий архів ЛДІКЗ, № 222.
2. Буднікова В.П. Бронь замкова // Науковий архів ЛДІКЗ, № 345.
3. Буднікова В.П. Дзвін: історія і сучасність // Науковий архів ЛДІКЗ, № 437.
4. Буднікова В.П. Проблеми збереження дзвонів та їх використання // Науковий архів ЛДІКЗ, № 470.
5. Колосок Б.В. Луцький Верхній та Окольний замки // Науковий архів ЛДІКЗ, № 40.
6. Колосок Б.В. К истории армянского строительства в Луцке // Науковий архів ЛДІКЗ, № 163.
7. Колосок Б.В. На Стирі Іван // Науковий архів ЛДІКЗ, № 279.
8. Колосок Б.В. Градостроительное наследие Луцка // Науковий архів ЛДІКЗ, № 435.
9. Колосок Б.В. Нові факти біографії Л.Маслова // Науковий архів ЛДІКЗ, № 465.
10. Марчук Г.С. Дзвони: історія і сучасність // Науковий архів ЛДІКЗ, № 197.
11. Марчук Г.С. Леся Українка і Волинь // Науковий архів ЛДІКЗ, № 283.
12. Марчук Г.С. Сценарій фестивалю «Благовіст Волині» // Науковий архів ЛДІКЗ, № 395.
13. Метельницький Р.Г. Материковий рельєф старого Луцька. Т. 1, 2. // Науковий архів ЛДІКЗ, № 393.
14. Метельницький Р.Г. Методичний посібник до валоризаційних заходів на терені ЛДІКЗ // Науковий архів ЛДІКЗ, № 404.
15. Метельницький Р.Г. Луцька старожитня Синагога // Науковий архів ЛДІКЗ, № 453.
16. Метельницький Р.Г. Трансформація забудови старого Луцька протягом двох останніх століть // Науковий архів ЛДІКЗ, № 454.
17. Окуневич В.П. Каталог фресок церкви Івана Богослова з фондів ДІКЗ // Науковий архів ЛДІКЗ, № 447.

18. Окуневич В.П. Розвиток аптечної справи у Луцьку в середні віки // Науковий архів ЛДІКЗ, № 463.
19. Окуневич В.П. Аптека Злоцьких у Луцьку // Науковий архів ЛДІКЗ, № 464.
20. Сайчук Б.Т. Отчет о закладке шурфа на юго-восточном участке оборонной стены Окольного замка в г. Луцке 1987 г. // Науковий архів ЛДІКЗ, № 59.
21. Сайчук Б.Т. Отчет о работе Гнидавского отряда археологической экспедиции 1988 года // Науковий архів ЛДІКЗ, № 120.
22. Сайчук Б.Т. Отчет о закладке шурфа по ул. Зорге в г. Луцке 1988 г. // Науковий архів ЛДІКЗ, № 121.
23. Сайчук Б. Т. Братский монастырь в Луцке. Историческая справка // Науковий архів ЛДІКЗ, № 127.
24. Листування Б.Т. Сайчука з З.Ревським // Науковий архів ЛДІКЗ, № 198.
25. Сайчук Б.Т. Отчет о проведении спасательных работ в Старом городе Луцка 1989 г. Исследование луцкого посада. Подплитовое погребение в Луцком замке. // Науковий архів ЛДІКЗ, № 203.
26. Сайчук Б.Т. Древняя Волынь // Науковий архів ЛДІКЗ, № 219.
27. Сайчук Б.Т. Площа Ринок у Луцьку // Науковий архів ЛДІКЗ, № 375.
28. Сайчук Б.Т. Хрестовоздвиженська церква у Луцьку // Науковий архів ЛДІКЗ, № 399.
29. Сайчук Б.Т. Отчет о проведенной работе по закладке шурфов архитектурно-археологическим отрядом экспедиции ЛІКЗ на участке Крестовоздвиженской церкви в г. Луцке в 1990 году // Науковий архів ЛДІКЗ, № 400.
30. Сайчук Б.Т. Матеріали по обстеженню підвалів XVI-XIX ст. на території Старого міста // Науковий архів ЛДІКЗ, № 402.
31. Сайчук Б.Т. Матеріали до іконографії м. Луцька // Науковий архів ЛДІКЗ, № 409.
32. Сайчук Б.Т. Інвентар Луцька 1622 року // Науковий архів ЛДІКЗ, № 432.
33. Семенов В.Ф. Звіт про спостереження за станом підвалу в будинку № 7 по вул. Плитниця // Науковий архів ЛДІКЗ, № 425.
34. Сененюк В.Ф. Звіт про роботу у котловані на вул. Караїмській на будівництві центру ЄХБ (жовтень-листопад 1996 р.) // Науковий архів ЛДІКЗ, № 426.
35. Троневиц П.О. Луцький феодальний замок в XVI ст. // Науковий архів ЛДІКЗ, № 156.
36. Троневиц П.О. Історична довідка та пропозиції до реконструкції діючої пушкарні-кузні у Луцькому замку // Науковий архів ЛДІКЗ, № 184.
37. Троневиц П.О. Концепція освоєння Луцького Верхнього замку // Науковий архів ЛДІКЗ, № 185.
38. Троневиц П.О. Трагедія у луцькій в'язниці // Науковий архів ЛДІКЗ, № 346.
39. Троневиц П.О. Забудова двору єпископа у Луцькому замку на рубежі XV-XVI ст. // Науковий архів ЛДІКЗ, № 370.
40. Троневиц П.О. Матеріали історико-архівних і археологічних досліджень по забудові площі Ринок у Луцьку (ділянки №3-7, 9, 12-13) // Науковий архів ЛДІКЗ, № 386-391.
41. Троневиц П.О. Матеріали історико-архівних та архітектурно-археологічних досліджень на ділянці відновлювальної забудови по вул. Кафедральній, 11. Матеріали до ескізного проекту // Науковий архів ЛДІКЗ, № 392.
42. Троневиц П.О. Архітектурні обстеження Луцького замку на предмет виявлення періодів та етапів його побудови // Науковий архів ЛДІКЗ, № 422.
43. Троневиц П.О. Матеріали історико-архівних досліджень та звіт архітектурно-археологічних спостережень на ділянці по вул. Д.Галицького, 27 // Науковий архів ЛДІКЗ, № 446.
44. Троневиц П.О. Хрестовоздвиженська церква в Луцьку // Науковий архів ЛДІКЗ, № 458.
45. Троневиц П.О. Матеріали історико-архівних досліджень та звіт архітектурно-археологічних спостережень на ділянці відновлення забудови по вул. Драгоманова, 23 // Науковий архів ЛДІКЗ, № 459.
46. Троневиц П.О. Матеріали історико-архівних досліджень та звіт архітектурно-археологічних спостережень на ділянці відновлення забудови по вул. Плитниця, 6 // Науковий архів ЛДІКЗ, № 460.
47. Троневиц П.О. Матеріали історико-архівних досліджень та звіт архітектурно-археологічних спостережень на ділянці відновлення забудови по вул. Д.Галицького, 27 // Науковий архів ЛДІКЗ, № 461.

Матеріали наукових конференцій, публікації, видання

48. Бортнікова А.В, Окуневич В.П. Розпорядчі документи Жигмонта I князю К.І.Острозькому в книзі записів №8 Литовської метрики // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VI. – Луцьк, 2010. – 400 с.
49. Бортнікова А.В, Окуневич В.П. Луцькі ярмарки в XVI ст.: час проведення, учасники, товарообіг

- // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VII. – Луцьк, ВМА «Терен»: 2011. – 576 с.
50. Бортнікова А.В, Окуневич В.П. Луцькі старости за часів Казимира Ягелончика // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VIII. – Луцьк, ВМА «Терен»: 2012. – 300 с.
51. Бортнікова А.В, Окуневич В.П. Хорунжий, ключник, городничий в системі управління Волині (XV- XVI ст.) // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. IX. – Луцьк, 2013. – 476 с.
52. Колосок Б.В. Історико-топографічні умови виникнення Луцька // Археологія. – 1976, № 20.
53. Колосок Б.В. Традиции использования рельефа в градостроительстве // Исследования и охрана архитектурного наследия Украины. – К., 1980.
54. Колосок Б.В. Укрепления Луцка и предместий // Памятники архитектуры Украины. – К., 1986.
55. Колосок Б.В., Якубюк А.М. Луцький історико-культурний заповідник. – К., 1987.
56. Колосок Б.В., Метельницький Р.Г. Луцьк: архітектурно-історичний нарис. – К., 1990.
57. Колосок Б.В. Архітектура Луцька періоду бароко // Українське бароко та європейський контекст. – К., Наук. думка, 1991.
58. Колосок Б.В. Історіографія укріплень Луцька // Архітектурна спадщина України. – Т.3, ч. 1. – К, 1996.
59. Колосок Б.В. Будівничі Луцького братства // Волинь. – 1997, № 3.
60. Колосок Б.В. Плани XIX ст. про укріплення Луцька // Вісник геодезії та картографії. – 1998, № 1.
61. Колосок Б.В. Проект ЛДІКЗ і концепція спадкового розвитку міст // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Луцьк, Історико – культурний заповідник, 1998. – 173 с.
62. Колосок Б. В. Православні святині Луцька. – К.: Техніка, 2003.
63. Колосок Б. В. Римо-католицькі святині Луцька. – К.: Техніка, 2004.
64. Колосок Б.В. Луцькі укріплення XIX ст. // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. II. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 202 с.
65. Колосок Б.В. Садиба Липинських у Луцьку // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. II. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 202 с.
66. Колосок Б.В. Маловідомі зображення Луцького Верхнього замку // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VI. – Луцьк, 2010. – 400 с.
67. Колосок Б.В. Творчий шлях Р.Г. Метельницького (до біографії архітектора, художника і науковця) // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VII. – Луцьк, ВМА «Терен»: 2011. – 576 с.
68. Колосок Б.В. Василівський і Пречистенський монастирі: тлумачення привілею Свидригайла // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VIII. – Луцьк, ВМА «Терен»: 2012. – 300 с.
69. Колосок Б.В. Про «таємниці» розташування у Луцьку Миколаївського храму і кляштору боніфаторів // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. IX. – Луцьк, 2012. – 476 с.
70. Кушпа М.І. Луцьке княжіння в 1170-1300 рр. // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VII. – Луцьк, ВМА «Терен»: 2011. – 576 с.
71. Кушпа М.І. Городенське княжіння. // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VIII. – Луцьк, ВМА «Терен»: 2012. – 300 с.
72. Кушпа М.І. Заповіт володимирського князя Володимира Васильковича і берестейське ловче // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VIII. – Луцьк, ВМА «Терен»: 2012. – 300 с.
73. Кушпа М.І. Церковна десятина володимирського князя Ярополка Ізяславича та час і причини заснування Володимирської єпископії // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. IX. – Луцьк, 2013. – 476 с.
74. Кушпа М.І. Деякі зауваження до концепції формування території Луцька в X-XVI ст. // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. IX. – Луцьк, 2013. – 476 с.
75. Мандзюк Ф.Г., Окуневич В.П. У Луцькому замку. – Луцьк, 2008. – 157 с.
76. Сайчук Б.Т. Луцький посад в світлі археологічних досліджень // Минуле і сучасне Волині. Тези доповідей та повідомлень IV-ї Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1990.
77. Сайчук Б.Т. З глибини землі, з глибини століть / «Україна» від 4.02.1991р.
78. Сайчук Б.Т. Топографія церковних погостів на обширі луцьких замків та їх забудова // Архітектура Волині. – К, 1992.
79. Сайчук Б.Т. До питання про локалізацію церкви Іоанна Хрестителя на луцькому Ринку // Велика Волинь: минуле і сучасне. – Житомир, 1993.
80. Сайчук Б.Т. Церква Івана Богослова у Луцькому замку / «Народна трибуна» від 9.06.1993 р.
81. Сайчук Б.Т. Локалізація церкви Св. Катерини в Луцьку на основі джерел XVI-XVII ст. – МСВ, 1994.
82. Сайчук Б.Т. Реконструкція плану забудови Луцького Окольного замку на середину XVI ст. та її персоніфікація // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. – Луцьк, 1998. – 202 с.

83. Сайчук Б.Т. Храми і цвинтарі старожитнього Лучеська. Матеріали до історичної топографії // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. Вип. II – Луцьк, 2005. – 202 с.
84. Семенюк В.Ф. Археологічні дослідження ділянки по реконструкції втраченої забудови на розі вулиць Д.Галицького і Кафедральної // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Луцьк, Історико – культурний заповідник, 1998. – 173 с.
85. Троневи́ч П.О., Сайчук Б.Т. Іван Вишенський навчався у Луцьку / «Радянська Волинь» від 10.04.1988 р.
86. Троневи́ч П.О. Луцький костел: сенсаційна несподіванка / «Народна трибуна» від 11.06.1995 р.
87. Троневи́ч П.О. Типологічний розвиток луцьких кахлів XIV-XVIII ст. // Гістарычна-археалагічны зборні. – № 8. – Мінськ, 1996.
88. Троневи́ч П.О. Луцькі кахлі XIV – поч. XX ст. // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Луцьк, Історико – культурний заповідник, 1998. – 173 с.
89. Троневи́ч П.О., Хілько М.В., Сайчук Б.Т. Втрачені християнські храми Луцька – Луцьк, 2001, – 80 с.
90. Троневи́ч П.О. Волинь в сутінках української історії XIV-XVI ст. – Луцьк, 2003, – 112 с.
91. Троневи́ч П.О. Луцький замок. – Луцьк, ДІКСОН, 2003. – 198 с.
92. Троневи́ч П.О. Локалізація великого Луцького мосту XVI ст. // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. II. – Луцьк, 2005. – 202 с.
93. Троневи́ч П.О. Дмитрій-Любарт – Великий князь Волинсько-Галицької русі // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. III. – Луцьк, 2007. – 196 с.
94. Троневи́ч П.О. Система оборонних укріплень міста Луцька XVI-XVII ст. // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. III. – Луцьк, 2007. – 196 с.
95. Троневи́ч П.О. Луцький ринок у XV-XVIII ст. // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. V. – Луцьк, 2009. – 304 с.
96. Троневи́ч П.О. Чи була церква св. Федора у Луцьку? // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VI. – Луцьк, 2010. – 400 с.
97. Троневи́ч П.О. Дослідження крипти костелу Св. Хреста XVI-XVIII ст. на території Свято-Троїцького собору в м. Луцьк // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Вип. VI. – Луцьк, 2010. – 400 с.
98. Троневи́ч П.О. Великий князь Дмитрій-Любарт та його сучасники. – Луцьк, 2011, – 192 с.
99. Хілько М.В. Давньоруські графіті церкви Івана Богослова в Луцьку // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Луцьк, Історико – культурний заповідник, 1998. – 173 с.
100. Хілько М.В. Луцькі віконні скляниці. // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Луцьк, Історико – культурний заповідник, 1998. – 173 с.
101. Хілько М.В. «Архітектура Волині: історія і сучасність» // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Луцьк, Історико – культурний заповідник, 1998. – 173 с.
102. Хілько М.В. Експозиційна діяльність ЛДІКЗ // Старий Луцьк. Науково – інформаційний збірник. Луцьк, Історико – культурний заповідник, 1998. – 173 с.

Володимир ГИКА (Луцьк)

ПУТІВНИК ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОБЛАСТІ 2011 РОКУ, НОВІ НАДХОДЖЕННЯ, СТАТТІ ЙОГО ПРАЦІВНИКІВ - ВАГОМЕ ДОВІДКОВЕ ТА ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

У 2011 році побачив світ новий путівник по фондах державного архіву області. Цьому виданню передував путівник “Волинський обласний державний архів в м. Луцьку”, 1964 р. У 1990 році вийшло друге, доповнене і перероблене видання путівника, а в 1997 році опубліковане доповнення до Путівника, до якого вперше увійшли відомості про документи розсекречених фондів та фондів органів і організацій Компартії України.

У новому путівнику вперше надається інформація про склад і зміст усіх наявних документів Держархіву Волині на 1 січня 2011 року [1]. За оцінкою відомих істориків, досвідчених архівних спеціалістів, авторському колективу вдалося підготувати високопрофесійний, об’ємно інформативний та зручний у роботі довідник.

Систематизація архівних фондів у путівнику здійснена з урахуванням хронологічних рамок, особливостей історичного періоду, джерел надходження документів, їх матеріальних носіїв.

За цими ознаками фонди включені до семи розділів: Фонди періоду Російської імперії (1795 – 1919);

Фонди періоду Польської Республіки (1919 – 1939); Фонди періоду радянської доби та незалежної України; Фонди періоду нацистської окупації (1941 – 1944); Фонди особового походження. Колекції; Документи нефондової організації; Перелік фондів.

У перших чотирьох розділах матеріали розміщені за галузевим та функціональним принципами. Розділи поділяються на підрозділи, структуровані за історичною та логічною послідовністю, де подані насамперед характеристики фондів керівних органів – з урахуванням їх ієрархії в системі управління і часу створення, потім відомості про фонди установ низової ланки. Якщо установи, підприємства, організації виконували подібні функції, діяли в один період, їх фонди мали однорідний склад документів, вони об'єднані в групу фондів, яким надана узагальнена групова характеристика.

У п'ятому розділі назви фондів особового походження та колекції подані за алфавітом.

У сьомому розділі фонди розташовані в такому порядку: періоду до 1939 року – з позначкою Ф., періоду після 1939 року – ф. Р-, колишнього партархіву – ф. П-. Перелік фондів містить відомості про всі фонди: наявні, передані приєднані, втрачені, утилізовані, пропущені номери, частково втрачені.

Для прискорення пошуку необхідної інформації до путівника складено покажчики: іменний покажчик; покажчик географічних назв; предметно-тематичний покажчик.

Окремими додатками подані довідка про адміністративно-територіальний поділ Волинської області, видання державного архіву Волинської області та публікації за документами архіву, список скорочень.

Путівник сприяє приверненню уваги дослідників до найінформативніших фондів і документів, значно полегшує пошук необхідних архівних джерел.

Державний архів області постійно поповнюється новими надходженнями. Так з часу видання Путівника 2011 року новими документами поповнились 1100 діючих фондів та надійшло 53 нових фонди, до яких загалом включено понад 46 тис. справ. Нові надходження, безумовно, знайдуть своїх дослідників.

Проте хотів би особливо звернути увагу дослідників, краєзнавців на нові надходження, що потрапили до нашої скарбниці в нинішньому - 2014 році з-за кордону. Це, перш за все, колекція фотокопій із життя єврейського населення, яке мешкало на Волині (в м.Луцьку, м.Трохимброд (нині с.Софіївка), с.Лозішті (кол.Ігнатувка) до 1943 року. Ідея про можливе надходження цієї колекції народилась у липні 2012 року під час перебування в Держархіві області іноземних туристів із США та Бразилії, предки яких проживали у цій місцевості. Від рук німецьких каральних загонів зазначені населені пункти дуже постраждали в серпні 1942 року. Після ознайомлення цієї групи туристів з архівними документами стосовно генеалогічних коренів, по завершенню зустрічі між керівництвом держархіву і пані Андреа Лісс була досягнута домовленість щодо поповнення фондів нашого архіву світлинами з історії Волині, які зберігаються в приватних колекціях вихідців з України за кордоном.

Організатором та координатором по збору матеріалів виступила пані Андреа Лісс (США). З особистих архівів вихідців з Волині, фотоархіву Американського меморіального музею Голокосту у Вашингтоні та Національного меморіалу Яд ва-Шем в Єрусалимі (Ізраїль) було зібрано понад 100 зображень фотокопій. За дорученням пані Андреа Лісс у липні 2014 року до державного архіву Волинської області зібрані матеріали передав громадянин США Аврон Бендавід-Вал, нащадок мешканців містечка Трохимброд. Передані фотоматеріали вже двічі експонувались на тематичних виставках в Держархіві області.

Отримані влітку 2014 року матеріали - це спогади людей про містечко Трохимброд та світлини. На них зображені тодішні мешканці містечка, заходи, що відбувались у ньому (церемонія перерізування стрічки під час відкриття першої вимощеної частини вулиці в Трохимброді, 1939 рік; процесія польських католиків, які проходять через Трохимброд, прямуючи до церкви, побудованої для них принцом Янушем Радзівілом). Окрема група переданих фотоматеріалів - світлини про довоєнний Луцьк. На них - вулиці міста, зовнішній і внутрішній вигляд Великої синагоги, а також фото родин та окремих лучан. Однак найбільш щемливі є світлини гетто в Луцьку в роки Другої світової війни. Ця група матеріалів відзнята з фотоархіву Національного меморіалу Яд ва-Шем в Єрусалимі. Вулиці в гетто, речі розстріляних євреїв, місце масового розстрілу євреїв, Велика синагога з монументом на братській могилі, євреїв ведуть по вулиці в гетто - ці та багато інших фрагментів зображено на світлинах, які засвідчують страшні лихоліття, пережиті нашими предками. Не лише для дослідників, для самих архівістів зазначені документи є вражаючими, адже кадри, що були відзняті на нашій землі, десятки років зберігались за кордоном, тепер передані до архівних фондів і стануть надбанням для наших дослідників та істориків.

Завдяки зусиллям краєзнавця, дійсного члена Інституту дослідів Волині у Вінніпезі Володимира Рожка фонди архіву в поточному році поповнились документами Інституту Дослідів Волині, на основі яких сформовано новий фонд архіву "Товариство "Волинь", науково-дослідна установа Інститут Дослідів

Волині, м.Вінніпег, провінція Манітоба, Канада [2], що налічує 100 справ, в яких об'єднано понад 5,9 тис. сторінок. Презентація цього фонду відбулась в Держархіві області в липні цього року.

Чимала кількість справ зазначеного фонду - документи про роботу Інституту Дослідів Волині і товариства "Волинь", починаючи з 1949 року.

Наявні у цьому фонді документи свідчать про Волинську трагедію 1943 року, про Гордія Босого, організатора Українського вільного козацтва, про Луцьку Українську гімназію та її колишніх учнів, про діяльність Митрополита Іларіона (в миру - Івана Огієнка).

Документи розповідають також про життя української діаспори за кордоном, а саме: про діяльність Української православної церкви в США та Патріарха Київського і всієї України Мстислава, про діяльність товариства "Волинь" у Німеччині та Англії, про діяльність колеги Св. Андрія у Вінніпезі та Української греко-католицької церкви в Канаді, про діяльність Комітету українців Канади.

Фонд вміщує цікаве листування Товариства з краєзнавцями Волині: Олександром Цинкаловським та Регіною Цинкаловською, Володимиром Рожком, Іриною Левчанівською, Василем Вороном, Григорієм Гуртовим, Миколою Куделею, з жителями Рівненської області, Білорусії, Росії тощо.

Завершується робота щодо впорядкування та введення в науковий обіг нових надходжень документів до фонду особового походження фотокраєзнавця Ірини Олександрівни Левчанівської, які сформовано у 120 справ. До цього фонд налічував лише 28 справ, що надійшли до архівосховищ протягом 1989-1994 років.

Серед найбільш цікавих матеріалів - документи про діяльність Олени Левчанівської (Гродзінської), матері Ірини Левчанівської, української сенаторки в польському парламенті від Волині (її щоденники, листи, світлини). Передано також документи про життя та діяльність Олександра Левчанівського, батька Ірини Левчанівської, громадського діяча, вчителя.

Особливий інтерес для дослідників родини Левчанівських (Гродзінських) представлятимуть документи про масток Гродзінських в с. Линів (плани, акти, світлини), сімейні фотоальбоми, а також особисті документи Ірини Олександрівни (свідоцтво про народження, щоденники, записні книжки, нагороди, велика кількість листів).

Про творчий шлях цієї людини свідчать передані до архіву тексти створених нею слайдфільмів, фоторепортаж про зйомки фільму "Моя мама", документи про діяльність кіностудії "Волинь", фотоклубу "Промінь", рукописи статей, альбоми з малюнками, вирізки з періодичних видань статей Ірини Левчанівської, відгуки про неї та її фільми і книги. Ірина Олександрівна займалася філокартією (збором відкриток). У фонді зберігаються альбоми з поштівками квітів, краєвидами природи.

Для оперативного інформування широкого загалу про склад фондів, відомих особистостей, значимі події в різних сферах життєдіяльності нашого краю в різноманітні історичні епохи архівні працівники активно використовують конференції, друковані засоби. За останні 5 років підготовлено тез до більше, ніж 20 конференцій, статті у журнал "Архіви України", ювілейний збірник.

За документами архіву було підготовлено цікавий матеріал про життєвий і творчий шлях Лесі Українки та родини Косачів [9, 175-183; 20, 25-34], про вшанування пам'яті Т.Г.Шевченка на Волині (1899-1939), про родину Липинських [16, 52-62], про творчий доробок Олекси Ошуркевича [14, 9-12], Ю.І.Крашевського [13, 88-102]. На сторінках збірників матеріалів краєзнавчих конференцій висвітлювалась історія населених пунктів Камінь-Каширського [6, 89-94], Ратнівського [12, 71-75], Шацького районів [15, 87-92]. Кілька статей були присвячені історії нашого краю в роки Другої світової війни ("Волинь в період німецької окупації" [5, 370-376], "Партизанська боротьба на Волині як складова партизанського опору у Великій Вітчизняній війні" [3, 66-76], "Партизанський рух на Маневиччині: зародження, становлення, проблеми масового зростання" [7, 50-53], "Волинь і Іваничівський (колишній Порицький) район напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)" [8, 170-179]. Цікавим було виявлення документів про війну 1812 року на Волині [11, 157-176]. Активно досліджувалась історія церкви ("Документи Державного архіву Волинської області - джерела вивчення церковної історії", "Документи Державного архіву Волинської області про святкування 900-ліття та 1000-ліття хрещення Русі" [17, 31-68], "Церковні храми Старовижівщини в документах ДАВО" [10, 30-36], "Православні храми містечка Чорторийськ" [7, 72-76], "Храм князя Мстислава на Волині" [19, 26-32], "Історія Свято-Миколаївської церкви села Волошки Ковельського району у документах Держархіву області").

Вивчались також документи щодо історії становлення та післявоєнної відбудови Ковельської залізниці [18, 211-242], діяльності Волинського краєзнавчого музею в роки Великої Вітчизняної війни. За документами архіву було досліджено перші кроки архівного будівництва на Волині [4, 88-97].

Стає очевидним, що фонди та документи архіву містять оригінальну неопосередковану інформацію

про політичний, соціально-економічний і культурний розвиток краю впродовж XVIII – XX століть. Саме в архівних сховищах зберігаються та чекають на краєзнавців ще недосліджені сторінки історії нашого краю.

1. Державний архів Волинської області. Путівник. - Луцьк, 2011. - 952 с.
2. Державний архів Волинської області, ф-3618 "Товариство "Волинь", науково-дослідна установа Інститут Дослідів Волині, м. Вінніпег, провінція Манітоба, Канада". 1932, 1940, 1945-2006. - 100 од.зб.
3. Архіви України. - 2010. - №2.
4. Архіви України. - 2013. - №1.
5. Матеріали міжнародної наукової конференції "Україна в Другій світовій війні: джерела та їх інтерпретації. До 65 річчя Великої Перемоги". - Київ, 2011. - 800 с.
6. Матеріали XXXVII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини", присвяченій 70-річчю утворення Камінь-Каширського району та 30-річчю з часу заснування Камінь-Каширського народного музею. - Луцьк, 2010. - 340 с.
7. Матеріали XXXVIII Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинське Полісся та Маневиччина в європейській та українській історії", присвяченій 20-річчю Незалежності України. - Луцьк, 2011. - 318 с.
8. Матеріали XXXIX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини", присвяченій 20-річчю Незалежності України і 70-річчю початку Великої Вітчизняної війни. - Луцьк, 2011. - 362 с.
9. Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції "Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури", присвяченій 140-річчю від дня народження Лесі Українки та 100-річчю з часу написання драми-феєрії "Лісова пісня". - Луцьк, 2011. - 296 с.
10. Матеріали XXXX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині", присвяченій 20-й річниці Незалежності України. - Луцьк, 2011. - 384 с.
11. Матеріали XLI Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах", присвяченій 200-річчю війни 1812 року. - Луцьк, 2012. - 300 с.
12. Матеріали XLII Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ратнівщина в історії України і Волині", приуроченій 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року. - Луцьк, 2012. - 394 с.
13. Матеріали XLIII Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Юзеф Ігнацій Крашевський і Волинь", присвяченій 200-річчю від дня народження, 175-річчю переїзду на Волинь та 125-річчю від дня смерті відомого польського письменника Юзефа Ігнація Крашевського. - Луцьк, 2012. - 180 с.
14. Матеріали IV Всеукраїнської науково-етнографічної конференції, присвяченій 80-річчю від дня народження Олекси Ошуркевича "Минуле і сучасне Волині і Полісся. Народна культура і музеї". - Луцьк, 2013. - 352 с.
15. Матеріали XLV міжнародної наукової конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Шацьке поозер'я у світовій та українській історії". - Луцьк, 2013. - 206 с.
16. Матеріали XLVI Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Локачинський район і Затуриці в історії України та Волині", присвяченій 22-й річниці Незалежності України та 510-й річниці першої писемної згадки про Затуриці - малу батьківщину В'ячеслава Литинського. - Луцьк, 2013. - 200 с.
17. Матеріали XLVII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимира-Волинського та Волині", присвяченій 1025-й річниці Хрещення Київської Русі та першої писемної згадки про м. Володимир-Волинський. - Луцьк, 2013. - 332 с.
18. Матеріали L Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції "Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в історії України та Волині", присвяченій 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права. - Ковель, 2013. - 608 с.
19. Матеріали IV науково-практичної конференції "Історія та сучасність православ'я на Волині" з нагоди 1025-річчя Хрещення Київської Русі. - Луцьк, 2013. - 242 с.
20. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченій 165-річчю від дня народження Олени Пчілки та 65-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки. - Луцьк, 2014. - 312 с.

ЛІТОПИС КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ СЕРЕД УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ ВОЛИНИ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

З любові до рідного краю, матері-землі починається людина. Саме тому таке велике значення краєзнавства у навчанні та вихованні молоді. Краєзнавство виконує високу духовну місію формування патріота, який має гордість і гідність бути українцем.

Виховання патріота і громадянина вимагає конкретних знань і розуміння свого місця і краю в історії та культурі України і світу. Молодь повинна отримувати необхідні знання про край на рівні добре організованої краєзнавчої роботи і краєзнавчої освіти [1, с. 226].

Важливе місце у формуванні любові дітей до свого краю має туристсько-краєзнавча робота, яка ведеться постійно вчителями і є важливою ділянкою виховної роботи. Туристські групи, пошуківці, слідопити завжди склали основу шкільного краєзнавчого руху.

Широкі можливості для розвитку, оновлення змісту туристсько-краєзнавчої роботи, удосконалення її форм з'явилися у зв'язку з історичними змінами у суспільно-політичному житті українського народу – утворенням незалежної Української держави.

Стрижнем краєзнавчої роботи серед учнівської молоді став Рух учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів українського народу «Моя земля – земля моїх батьків», започаткований у 1991 році. [4, с. 22].

Саме в рамках Руху учнівської молоді Центр туризму, спорту та екскурсій організує і проводить різнопланову краєзнавчу діяльність, здійснює організаційне, інформаційне та методичне забезпечення обласних етапів експедицій, акцій, конференцій, оглядів, конкурсів, зльотів, змагань.

У 1992 році в ході руху учнівської молоді України «Моя земля - земля моїх батьків» Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді було засновано довгострокову комплексну туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді «Краса і біль України», яка тривала 17 років – до 2009 року. Експедиція проводилась за напрямками: «Мальовнича Волинь», «Скривджена земля», «Свята спадщина», «З попелу забуття» з метою виховання в учнівській молоді дбайливого ставлення до природи рідного краю та духовних надбань усіх націй Української держави, розширення і поглиблення знань учасників експедиції з історії, народознавства, літератури, природничих дисциплін. Саме ця експедиція дала поштовх для проведення комплексних змагань юних краєзнавців у польових умовах [2, с. 17].

У 1992 році юні волиняни взяли активну участь у Всеукраїнській краєзнавчій експедиції «Козацькими шляхами», успішно виступили на Всеукраїнській конференції «Роде мій красний, роде мій прекрасний».

14-17 грудня 1993 року у Києві відбувся Міжнародний форум юних українців-краєзнавців «До оберегів відродження», на якому делегація Волинської області продемонструвала значні успіхи у вивченні та дослідженні історії, природи рідного краю, пам'яток фольклору і етнографії Волині та Полісся [5, с. 84].

У 1995-1999 роках юні краєзнавці Волині були активними учасниками історико-географічної експедиції «Мікротопоніми України».

У 1998 році управлінням освіти Волинської обласної державної адміністрації у партнерстві з Волинським обласним товариством краєзнавців та Волинським відділом Українського Географічного товариства в рамках історико-географічної експедиції учнівської молоді «Сто чудес України» в області започатковано експедицію «Дивовижна Волинь», яку було завершено у 2006 році.

Експедиція проводилась за двома напрямками: історико-архітектурним та природничо-географічним.

Юні краєзнавці, які працювали за напрямом «Диво рукотворне», виявили, дослідили та описали нерухомі пам'ятки Волині, які з точки зору своєї унікальності могли б належати до «чудес» України, в тому числі пам'ятки історії, археології, містобудування та архітектури.

Працюючи за напрямом «Чарівний світ природи», юні дослідники вивчили та описали пам'ятки живої та неживої природи, що за своєю науковою, просвітницькою, історичною цінністю, за своєю природною красою є гордістю Волинської області та України.

Обов'язковою умовою участі в експедиції було безпосереднє вивчення учасниками досліджуваного об'єкту [3, с. 21].

В результаті конкурсного відбору до ста чудес України віднесено такі досліджені, описані і представлені учнями і педагогами Волині туристсько-краєзнавчі об'єкти :

«Святогірський монастир у селі Зимному». Робота гуртка «Географічне краєзнавство» ЗОШ І-ІІІ

Карта Волинської області, вишита вихованцями Зразкової художньої студії «Палітра» Маневицького районного центру творчості дітей та юнацтва (керівник Островська Л. В.).

ст. №1 м. Володимира-Волинського (керівник Н. Прогонюк);

«Свято-Успенський собор м. Володимира-Волинського». Робота учнів 9 класу ЗОШ І-ІІІ ст. с. П'ятидні Володимир-Волинського району (керівник Т.Савчук);

«Соколи в Луцькому замку». Робота гуртка «Юні екскурсоводи» Центру туризму, спорту та екскурсій (керівник М. Лукашевич);

«Луцький замок XIII- XIV ст. – велична пам'ятка древньої Волині». Робота гуртка «Етнографічно-краєзнавці» Центру туризму, спорту та екскурсій (керівник Л. Грабинська);

«Олицький замок-фортеця». Робота гуртка «Історики-краєзнавці» Луцької ЗОШ І-ІІІ ст. №1 (керівники С. Падалюк, Л.Хмельярська);

«Озеро Світязь – безцінний скарб Волинського краю». Робота гуртка «Юні екскурсоводи» Центру туризму, спорту та екскурсій (керівник М. Лукашевич);

«Оконські джерела». Робота гуртка «Екологи-краєзнавці» Центру туризму, спорту та екскурсій (керівник М. Лукашевич).

У 2006 році в рамках руху учнівської молоді України «Моя земля - земля моїх батьків» Міністерством освіти і науки України, Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді, Всеукраїнською спілкою краєзнавців започатковано історико-етнографічну експедицію «Україна вишивана».

На першому етапі експедиції (2007 р.) юні краєзнавці дослідили особливості орнаменту, символіки та техніки вишивання етнографічної території, на якій проживають. На другому етапі (2008 р.) учнівська та студентська молодь досліджувала застосування вишивки в житті українського народу (обрядові речі, побутові предмети, одяг, твори мистецтва). У 2009 році на третьому етапі експедиції на основі проведених досліджень юні пошуківці підготували науково-практичні роботи на теми: «Видатний майстер української вишивки», «Вишивана душа української оселі».

Окремо проводився та викликав величезний інтерес і зацікавленість конкурс вишитих карт областей

Юні краєзнавці демонструють обряд вінкоплетіння на конкурсі-захисті «В традиції краса тисячоліть». Липень 2013 р. Закарпатська область.

України у масштабах 1:1000000, 1:750000, 1:500000. Техніка вишивки на картах, орнамент та символіка відповідали етнографічним особливостям території виготовлення карти.

На обласний тур експедиції було представлено 70 вишитих карт Волині, 10 з яких згідно умов направлено на Всеукраїнський етап експедиції. Для виготовлення карт потрібно було не тільки вивчити, а й практично освоїти техніку, орнаменти, колористику, символіку вишивки Волині та Полісся. Вишиті карти, надіслані на конкурс, перевершили всі сподівання організаторів експедиції.

Переможцями Всеукраїнського конкурсу вишитих карт стали учні ЗОШ I-III ст. с. Вільхівка Горохівського району (керівник Гронович Т. В.), Нововолинської ЗОШ I-III ст. № 2 (керівник Грицюк Л. У.), Луцького НВК «Гімназія № 14» (керівник Горбатюк Н. А.), вихованці Старовижівської районної станції юних туристів (керівник Мельник В. І.), Ратнівського районного центру дитячо-юнацької творчості (керівник Марчук А. І.).

Згідно протоколу зведених результатів (Додаток до наказу Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді від 22.02.2010 року № 9/1-А) науково-дослідницькі роботи та вишиті карти з Волинської області отримали найвищу оцінку та перше місце в рейтингу на Всеукраїнському турі експедиції «Україна вишивана». За активне сприяння, методичну і організаційну допомогу учасникам експедиції оголошено подяку Волинському центру туризму, спорту та екскурсій.

На основі творчого доробку юних волинян в Центрі туризму, спорту та екскурсій створена та постійно діє експозиція-виставка «Волинь вишивана».

Великий поштовх активізації краєзнавчого руху і розвитку патріотичних почуттів його учасників (педагогів та учнів) дала довготривала історико-географічна експедиція «Історія міст і сіл України» (в області - «Історія міст і сіл Волині»), яка продовжується з 2006 року. До участі в експедиції ЦТСЕ залучає не лише учнівську, а й студентську молодь.

На теренах України понад 30 тисяч міст і сіл, на Волині – 1087 населених пунктів. За період проведення лише на обласний тур експедиції подано нариси -описи з детальними дослідженнями 490 населених пунктів.

Історія населених пунктів – це історія нашої країни, історія українського народу. Ми маємо зберегти для прийдешніх поколінь історичну пам'ять про них.

Успішними є результати волинських краєзнавців у Всеукраїнському турі історико-географічної експедиції «Історія міст і сіл України»: у 2010 р. – 1 переможець, 4 лауреати, у 2011 р. – 5 переможців, 5 лауреатів, у 2012р. – 6 переможців, у 2013р. – 4 переможці, у 2014 році – 9 переможців.

Впродовж 2007-2008 років проводилась Всеукраїнська краєзнавча акція учнівської та студентської молоді «Колосок пам'яті» з нагоди 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні. Учасники акції зустрічалися із жертвами і свідками голодомору, записували їхні спогади, збирали ілюстративний матеріал, який згодом використовувався у навчально-виховному процесі, поповнив фонди шкільних музеїв, експонувався на виставках. З метою збереження пам'яті про Голодомор 1932-1933 років та підведення підсумків обласного етапу Всеукраїнської краєзнавчої акції «Колосок пам'яті» 19 вересня 2008 року у Волинському краєзнавчому музеї проведено обласну краєзнавчу конференцію учнівської та студентської

Переможці ІХ Всеукраїнського зльоту юних туристів-краєзнавців – активістів руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків». Липень 2013 р. Закарпатська область.

молоді «Волинь пам'ятає про Голодомор».

Творчі пошуки юних волинян отримують високу оцінку на Всеукраїнських очних масових краєзнавчих заходах.

Характерне для волинян благородство проявили наші земляки на ІІІ Всеукраїнському зльоті юних туристів-краєзнавців – активістів руху учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків», який відбувся у 1999 році у Полтаві.

Щоб виручити полтавчан, юні волиняни віддали їм загублені документи, через відсутність яких команда Полтавської області автоматично знімалася зі змагань, і зайняли почесне ІІ місце, поступившись тим же полтавчанам. Готували команду і представляли її на зльоті методисти ЦТСЕ Радюк Л. П., Хмелярська Л. В.

У 2003 та 2009 роках на Всеукраїнських змаганнях туристів- краєзнавців (с. Осій Закарпатської області) команди гуртківців ЦТСЕ посіли І місця (керівники Грабинська Л. Д., Поліщук Л. М., Павлюк К. Я., Гнатюк В. Д.).

Заслужену перемогу отримала збірна команда Волині на ІХ Всеукраїнському зльоті юних туристів-краєзнавців, що проводився у липні 2013 року в Центральному таборі туристського активу учнів України (Закарпатська область).

У напруженій боротьбі юні волиняни продемонстрували глибокі теоретичні знання, практичні навички і вміння проведення польових досліджень за напрямками: «Фольклор і етнографія», «Історичне краєзнавство», «Археологія», «Геологія», «Географічне краєзнавство», «Екологія», а також високий рівень туристсько-спортивної підготовки. Успішно виступила збірна команда області в конкурсній програмі зльоту : у конкурсі «Візитка команди», туристсько-краєзнавчій вікторині, конкурсній захисті «В традиції краса тисячоліть».

30 листопада 2011 року Центром туризму спорту та екскурсій управління освіти і науки спільно з Волинським краєзнавчим музеєм, Волинською обласною організацією Національної спілки краєзнавців України проведено обласну конференцію активістів музеїв навчальних закладів «З Україною в серці», присвячену 20-й річниці Незалежності України.

Учасники заходу (40 школярів, 20 педагогів) на секціях розповіли про здобутки у пошуково-збиральницькій, експозиційній, просвітницькій діяльності, поділились досвідом роботи щодо ведення обліку музейних предметів, збереження музейних цінностей .

З метою удосконалення патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в області щорічно від 2011 року проводяться:

- обласний тур Всеукраїнської краєзнавчої експедиції «Моя Батьківщина – Україна»,
- обласний тур Всеукраїнського конкурсу на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію з активним способом пересування «Мій рідний край».

Учасники Всеукраїнської краєзнавчої експедиції «Моя Батьківщина – Україна» працюють за напрямками: «Духовна спадщина мого народу», «Із батьківської криниці», «Козацькому роду нема переводу», «З попелу забуття», «Географія рідного краю», «Геологічними стежками України».

Юні краєзнавці досліджують природні ресурси, унікальні об'єкти природи рідного краю, сторінки історії періодів козацької доби, Великої Вітчизняної війни та війни в Афганістані, духовні джерела волинського краю, розвиток культури та мистецтва, описують культурні традиції, звичаї та обряди рідного краю. Результати пошуку учасники експедиції оформляють в краєзнавчо-дослідницьких роботах.

Для участі в конкурсі на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію з активним способом пересування «Мій рідний край» необхідно подати звіти про проведені експедиції. Програма проведення конкурсу передбачає участь у ньому туристсько-краєзнавчих груп, які взяли участь у краєзнавчих експедиціях з історичного, географічного, екологічного, геологічного, літературного краєзнавства, археології, фольклору, етнографії, народознавства і відповідають вимогам до туристсько-спортивних походів 1 - 3 ступенів та І категорії складності.

Переможці обласних краєзнавчих заходів щороку виходять переможцями, лауреатами Всеукраїнських конкурсів, конференцій, експедицій.

У III турі конкурсу краєзнавчо-дослідницьких робіт Всеукраїнської експедиції учнівської та студентської молоді «Моя Батьківщина – Україна» у 2012 р. 2 пошукові групи волинян стали переможцями, 4 – лауреатами, у 2013 р. визнано переможцями 7 волинських авторських груп, у 2014 році – 4 групи.

Призерами Всеукраїнського туру конкурсу на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію з активним способом пересування «Мій рідний край» у 2012р. та 2013р. було визнано туристсько-краєзнавчі групи Камінь-Каширської районної станції юних туристів (керівник Тишук І. С.), Ковельської районної станції юних туристів (керівник Коренга Л. І.).

На виконання листа МОН України від 30.12.2013 № 1/9-906 у навчальних закладах області проходить Всеукраїнська історико-краєзнавча акція «А ми тую славу збережемо», присвячена 70-й річниці звільнення України від фашистських загарбників та 70-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

Метою акції є активізація патріотичного виховання молоді на прикладі подвигів старшого покоління у боротьбі з фашизмом і прагненням українського народу до волі і незалежності.

З метою підведення підсумків 1-го етапу акції та розповсюдження кращого досвіду патріотичного виховання учнівської молоді 15-17 жовтня 2014 року проведено обласний конкурс пошуково-дослідницьких робіт учнівської молоді «Дорогами слави і безсмертя».

Учасники 1-го етапу акції проводили краєзнавчі дослідження на теми:

- фронтовий шлях військових частин і з'єднань, що обороняли та визволяли Волинь;
- діяльність партизанських загонів, підпільних організацій, загонів руху опору;
- дослідження участі юних героїв в діяльності бойових формувань;
- дослідження вкладу українського народу в перемогу над фашизмом через самовіддану працю в тилу.

У ході акції «А ми тую славу збережемо» організуються та проводяться з учнівською та студентською молоддю екскурсії, подорожі за тематичними маршрутами «Шляхами подвигу і слави», які пролягають через музеї навчальних закладів.

На 2-ому етапі акції, присвяченому 70-й річниці Перемоги у Великій Вітчизняній війні, планується проведення обласного та Всеукраїнського оглядів музеїв історичного профілю, експозиції яких висвітлюють події II-ої світової війни.

За роки незалежності сформувалась ціла плеяда педагогів-ентузіастів, наставників юних дослідників, які зуміли підняти краєзнавчу роботу на високий науковий рівень. Це: Гінгіна О. Д. – вчитель ЗОШ I-III ст. с. Новий Двір Турійського району, Гнатюк Л.Н. – вчитель ЗОШ I-III ст. с. Боратин Луцького району, Горошко Г. Ю., Томаченко Т. С. – вчителі ЗОШ I-III ст. смт. Торчин Луцького району, Карпець Г. В. – вчитель Нововолинської ЗОШ I-III ст. №7, Майданець І. М. – вчитель ЗОШ I-III ст. с. Жидичин Ківерцівського району, Мельник В. І. – керівник гуртків Старовижівської районної станції юних туристів, Назарук Т. В. – вчитель НВК с. Видраниця Ратнівського району, Павлючик Т. В. – вчитель ЗОШ I-II ст. с. Квітневе Рожищенського району, Сацук С. І. – вчитель ЗОШ I-III ст. № 19 м. Луцька, Скорик І. М. – вчитель ЗОШ I-III ст. с. Прилісне Маневицького району, Стадницька Т. О. – вчитель ЗОШ I-III ст. с. Піддубці Луцького району, Суц Г. П. – керівник гуртків Ковельської міської станції юних туристів, Шрамко С. Ф. – вчитель ЗОШ I-III ст. № 3 м. Нововолинська, Воронецька С. М., Літковець Н. О., Лукашевич М. Н., Поліщук Л. М. – керівники туристсько-краєзнавчих гуртків Центру туризму, спорту та екскурсій та багато інших педагогів, які разом зі своїми вихованцями примножують краєзнавчі традиції Волині, збагачують їх новими дослідженнями і відкриттями.

Краєзнавчі здобутки учнівської та студентської молоді оформлені в експозиціях музеїв навчальних

закладів.

Саме музеї навчальних закладів є осередками освіти і виховання молоді, формування у неї національної свідомості, любові до рідного краю, свого народу. Саме вони забезпечують духовну єдність поколінь, є скарбницею народної пам'яті, народного духу.

Станом на 25 жовтня 2014 року у навчальних закладах Волині зареєстровано 187 музеїв, з них: 2 – у дошкільних, 168 – у загальноосвітніх, 3 – у позашкільних, 6 – у професійно – технічних, 8 – у вищих навчальних закладах.

У музеях навчальних закладів зберігаються понад 49 тисяч експонатів основного фонду – пам'яток матеріальної і духовної культури, які є частиною Музейного фонду України.

За профілями музеї розподілені таким чином:

- історичні: 122, з них широкого історичного профілю 60, військово-історичні – 29, історії освіти (навчального закладу) – 26, історії особи – 7,

- археологічні – 1,

- краєзнавчі – 5,

- природничі – 4,

- літературні – 4,

- етнографічні – 48,

- мистецькі – 3.

Чимало музеїв плідно здійснюють пошуково-збиральницьку роботу, мають високий виховний потенціал.

За значні успіхи у підвищенні ефективності навчально-виховного процесу, у формуванні і збереженні Музейного фонду України, пропаганді пам'яток історії, культури, природи рідного краю високого звання «Зразковий музей» удостоєно 33 музеї при навчальних закладах області, з них 28 – при загальноосвітніх навчальних закладах.

Звання «Народний музей» за високий рівень дослідницької, культурно-виховної роботи, наявність унікальних музейних предметів присвоєно Зразковому етнографічному музею Луцького навчально-виховного комплексу «Гімназія № 14», Зразковому музею Лесі Українки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Головним завданням розвитку музейної справи в області на сучасному етапі є підвищення якості роботи музеїв при навчальних закладах. Музей повинен бути живим, діючим і має зігрівати душу дитини.

Завдяки краєзнавчо-пошуковій та музейній діяльності збережемо минуле, пошануємо сучасне, щоб творити прекрасне майбутнє. Оскільки майбутнє належить дітям, ми повинні зробити все, щоб воно було світлим, радісним і мирним.

1. Бондаренко Г. В. Краєзнавство і краєзнавча освіта біля витоків національної культури і духовності / Геннадій Бондаренко, Ганна Маслай // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу створення. Спеціальний випуск.* – Луцьк, 2009. – 292 с.

2. Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія та сьогодення. / Автори-упорядники: Наталія Савченко, Михайло Косило, Олександр Наровлянський. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2010. – 408 с.

3. Положення про історико-географічну експедицію учнівської молоді «Сто чудес України» // *Інформаційний збірник Міністерства освіти України.* – К., 1998, №14.

4. Положення про Рух учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів українського народу «Моя земля – земля моїх батьків» // *Інформаційний збірник Міністерства освіти України.* – К., 1991, №4.

5. Туризм і краєзнавство: інформаційно-методичний вісник / засн. Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. – К., 1994, №2

Олександр ДЕМ'ЯНЮК (Луцьк)

ВОЄННА ІСТОРІЯ ВОЛИНИ (ДО ХХ СТ.) У КРАЄЗНАВСТВІ

Мабуть більшість дослідників історичного минулого погодяться з тезою, що воєнна історія є важливою складовою розвитку і окремо взятого регіону, і держави в цілому. Мало того, з огляду на ті

негативні наслідки, які сьогодні отримала Україна через незадовільне, а подекуди й злочинне, відношення до воєнної історії, до військової справи, до військово-патріотичного виховання, стає очевидним, що ставлення до озвучених вище напрямів необхідно кардинально змінювати. Очевидним є й те, що ніякі доктрини, концепції, генеральні плани розвитку, допоки вони залишатимуться на папері, дієвими не стануть.

За таких обставин вивчення і популяризація позитивних моментів національної воєнної історії стають украй необхідними. Чим більше прикладів героїки земляків буде віднайдено дослідниками, тим швидше підростаюче покоління зуміє досягнути справжню велич української нації. Не повинні стояти осторонь цих процесів краєзнавці-волиняни, адже теза про мирних «волинян-гречкосій», штучно нав'язана у попередні історичні періоди, не завжди відповідала істині.

Отож, спробуємо фрагментарно відтворити головні сторінки воєнної історії Волинського краю, військового минулого його люду, бойових подвигів пересічних волинян від давнини до початку ХХ ст.

Насамперед зазначимо, що на території сучасної Волині металева зброя з'явилася наприкінці V тис. до н.е., в період появи тут мідних знарядь праці. Першою типовою зброєю тих часів прийнято вважати мідні сокири. Для двобоїв та рубищ використовувалися щити, які були взяті на озброєння ще у добу мезоліту.

У добу бронзи зброя і військові обладунки продовжували удосконалюватися. Причиною цьому стають військові сутички не лише за землю, а й за худобу, статки сусідніх племен, родовища корисних копалин. Уперше з'являються вироби зі сплавів міді з оловом, свинцем, миш'яком. Серед ремісників виокремлюються зброярі. На озброєнні у воїнів були бойові сокири, булави, списи, стріли, луки, кинджали. До елітних видів зброї доби бронзи відносяться мечі, стилети, чекани, булави [21, s. 284].

Першою згадкою про військові дії на Волині є згадка римських істориків Корнелія Тацита та Йордана, котрі описали племена венедів, які в I ст. н.е. переселилися на Волинь з Середнього Подніпров'я. Підтвердженням військових контактів праслов'янських племен з римлянами є численні археологічні знахідки на Волині: римські персні легіонерів, срібні денарії, золоті медальйони, якими нагороджувалися вожді племен за заслуги перед Римською імперією [5, с. 20].

У княжу добу Волинська земля набула статусу важливого прикордонного регіону. Через її територію проходили не лише торговельні шляхи (північ-південь, захід-схід), але й військові. Ці обставини зумовили поширення на території Волині нових видів зброї, обладунків, техніки ведення бою. Археологічні знахідки поблизу Володимира-Волинського, Луцька, Догоробужа, Пересопниці підтвердили використання на волинських теренах зброї східних і західних зразків [14, с. 22].

Множинними є свідчення давньоруських літописців і мандрівників про участь наших пращурів у військових походах і битвах князів Руської держави: князя Олега на греків (907 р.), князя Володимира на вятягів (983 р.), хорватів (993 р.), князя Святополка Окаянного (1017 р.), князя Ярослава Мудрого (1030 р.). Із попереми́нним успіхом точилася боротьба за волинську столицю – Володимир і навколишні міста між східнослов'янськими князями й польськими зверхниками Болеславом Хоробрим, Болеславом II Сміливим.

Важливе та вигідне із багатьох причин розташування Волині спровокувало багатолітню боротьбу за ці землі. Руські князівські родини Володимировичів, Мономаховичів, Мстиславовичів, королівсько-князівські династії Польщі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Угорщини неодноразово намагалися взяти під свій контроль волинські міста. Літописні джерела – «Повість минулих літ», «Київський літопис», «Галицько-Волинський літопис» – документальне тому підтвердження.

У княжу добу на Волині з'являються військові обладунки: панцир (з XV ст. – кольчуга), шолом, щит. Саме кольчуги стали домінуючими у захисній екіпіровці волинських воїнів. Створення зброї більшої пробивної потужності, спричинило до заміни в кольчузі металевих кілець на пластинчасту броню.

Оборонна система перших волинських міст (городів) була типовою для більшості слов'янських міських поселень. У містах штучні вали йшли двома-трьома рядами, нерідко відводили рукав річки та пускали воду в утворений рів. Проїзд та прохід в місто здійснювався лише через оборонні ворота. На валах розміщувався частокіл із оглядовими площадками для спостереження за навколишньою місцевістю.

З'їзд монархів у Луцьку в 1429 р. здавалось би суто цивільний захід. Однак з-поміж інших питань, на ньому гостро звучало питання безпеки в Європі. Не зважаючи на те, що основною метою зібрання було вирішення питання коронації великого князя литовського Вітовта, не менш важливими були питання протистояння турецькій експансії в Європі, створення антитурецької коаліції, розв'язання волоського питання, ладнання суперечностей з містами Ганзи. Переконані, що з'їзд у Луцьку визначив пріоритети мирного співіснування багатьох народів Європи.

У 1431 р. військове протистояння за подільські землі між братами Ягайлом і Свидригайлом зачепило волинський терен, було спалено Володимир і навколишні землі. Розпочалася так звана Луцька війна, яка

після тривалої облоги місцевого замку завершилася визнанням за князем Свидригайлом права на волинські землі.

Не оминали своєю «увагою» Волинь татари. Їхні напади відбувалися від II половини XV ст. до кінця XVI ст. Так, у 1453 р. татарська орда напала на Волинь і забрала в полон 9 тис. волинян; у 1469 р. відбувся напад на Житомир, Кременець, Володимир і полон 10 тис. місцевих жителів; у 1491 р. татари напали на Володимир і спалили його; у 1547 р. поблизу Кременця татари полонили 400 осіб (щоправда невдовзі князь М. Острозький наздогнав їх і відбив бранців) [7, с. 175]. Набіги татар на Волинь відбувалися й у 1498, 1500, 1506, 1507, 1512, 1519 рр. Місцеві князі з таким становищем не мирилися. Вони збирали військо, будували фортечні мури, влаштовували засідки, давали ворогам озброєну відсіч. Так, у 1518 р. ординські загони були розбиті князем К. Острозьким, у 1527 р. – князями К. Острозьким і Ф. Сангушком. У цілому воєнна історія краю цієї доби насичена багатьма епізодами збройних сутичок і конфліктів, які змушували людей бути готовими до того, щоб захищати свої домівки від зовнішніх ворогів і сусідів.

Ще однією воєнною сторінкою Волинського краю стало повстання під керівництвом С. Наливайка, який очолив козацько-селянські загони для боротьби проти свавілля польської влади та засилля католицького духовенства. У 1594 р. він разом із повстанцями здійснив напад на маєтки уніатського єпископа К. Терлецького і луцького старости О. Семашка [10]. На Волині козацько-селянські загони збільшилися за рахунок жителів сіл і містечок, які не тільки постачали повстанцям продовольство та зброєю, але й самі вступали до лав повстанців, виконували функцію розвідників. У жовтні 1595 р. С. Наливайко захопив Луцьк, знищивши жовнірську залозу і покаравши шляхту, чим підняв «дух свавілля і в інших містах» [11, с. 667].

Після повернення С. Наливайка на Волинь наступного року, не лише місцева шляхта, але й урядові державницькі кола були настрашені масовістю козацько-селянського повстання, його підтримкою місцевими жителями і непередбачуваністю дій козацького ватажка. Так, під с. Чаруків відбувся бій козацького загону з шляхетським військом, у районі м. Олика діяло дві сотні повстанців, у Клевані, звідки на вимогу керівника повстанців змушений був виїхати місцевий князь Чарторийський, розмістилося на зимівлю дві сотні козацьких повстанців [4, с. 85]. Сам С. Наливайко у січні 1596 р. з тисячним військом вирушив на Полісся громити маєтки єпископа К. Терлецького.

Наступним епізодом козацької доби, який має, з-поміж іншого, й краєзнавчий інтерес, стала діяльність родини Ружинських, народжених на Волині. Їх військово-політична діяльність у II половині XVI ст. залишила помітний слід у становленні козацького устрою на українських землях. Завдяки військовому хисту, притаманному князям Остафію, Богдану і Михайлові Ружинським збагатилася стратегічна й тактична бази козацького війська, було підтверджено право козацтва на територію у пониззі Дніпра, сформовано боєздатні підрозділи, здатні охороняти кордони від татарських набігів. Зазначимо, що у цей період фактично існувала династія полководців Ружинських, які мали свої маєтності на Волині [8, с. 242].

Не були волиняни осторонь національно-визвольної боротьби у 1648–1654 рр. На початковому її етапі місцеві повстанські акції лише посилювали результати воєнних операцій полків М. Кривоноса. Здобуття українськими військами Полонного, дії козацьких підрозділів поблизу Заслава, Межиріча, Острога, Корця, Гощі, Тучина, Степані, Чарторийська, Володимира, Рівного, Тайкур прискорило переростання локальних акцій на Волині у загальне повстання [5, с. 117]. Тоді ж до війська Б. Хмельницького приєдналися волиняни: М. Кричевський, Ф. Джелалій, Б. Топига, окремі представники волинських шляхетських родів Гуляницьких, Гулевичів, Богушів, Білостоцьких, Вороничів, Жуковецьких, Несвіцьких, Черняків [4, с. 118].

Друга половина 1648 р. стала періодом найвищого піднесення національно-визвольного і соціального рухів на Волині. Так, Кременецький повіт контролювався українською армією, Володимирський та Луцький – місцевими повстанськими загонами й локальними групами. Розгортанню масового руху сприяли рейди звягельських повстанців (Звягель – Луцьк – Володимир), загонів Немирича (Олика – Луцьк – Володимир і Сокаль), Кудрі (Збараж – Сокаль й Володимир). Повстанськими центрами стали Звягель, Корець, Гоща, Рівне, Олика, Острог, Дубно, Луцьк, Колки, Володимир, Ковель, Турійськ. У Звягелі та Гощі повстанцями було сформовано підвалини полкового устрою.

Більшість міст Волинського воєводства були захоплені козацькими або повстанськими загонами. Ними захоплено: Житомир, Олику, Рівне, Клевань, Тайкури, Володимир, Кобрин, Заслав [1, с. 31]. Розмах козацько-повстанського руху на Волині й значна кількість селян-добровольців привели до формування суто волинських козацьких полків. На початку осені 1648 р. на території Луцького повіту було сформовано три нові повстанські полки, які, на думку Г. Гуртового, очолили Іван Куківський-Листопад, Федір Липка і Степан Гирич [4, с. 127–128].

Неодноразово в ту пору Волинська земля ставала ареною битви козацтва з польською шляхтою. Найвідомішою і найтрагічнішою стала Берестецька битва влітку 1651 р., коли на полі бою зішлись майже 300 тис. воїнів [9, с. 61]. Їй до сьогодні по-різному трактуються її результати. Ми ж солідарні з багатолітнім дослідником подій під Берестечком І. Свешніковим, який зазначив, що «український народ з Берестецької битви вийшов ще більш загартованим, згуртованим і свідомим свого прагнення скинути шляхетське ярмо» [15, с. 130].

Цікавим елементом краєзнавчого пошуку може стати дослідження участі волинських княжих родів і пересічних волинян у битвах поза межами Волинського краю. До таких відносимо: Оршанську (1514 р.), Конотопську (1659 р.), Віденську (1683 р.) та інші битви.

Для прикладу, більш детально зупинимося на останній з них. У складі важкоозброєної кінноти, яка підійшла до Відня було 150 осіб волинського каштеляна Ю. Велгорського, 109 кіннотників володимирського старости С. Загоровського, 136 чоловік луцького старости А. Мянчинського, 100 вояків волинського каштеляна С. Ледуховського, 90 підданих луцького єпископа С. Вітвицького, 100 бійців овруцького хорунжого Я. Гіжицького [18, с. 98]. Волинські міщани, на правах підлеглих польського короля, входили до легкоозброєної кінноти, а волинські селяни воювали у частинах «чужоземної» піхоти, виконували нестройові повинності, перебуваючи у польському обозі.

У Віденській битві, з-поміж інших, відзначилися волинські хоругви з Луцька – старости А. Мянчинського і єпископа С. Вітвицького. Так, останній, крім безпосередньої участі у бойових діях, виконував особливі доручення короля, зокрема, допомагав тому у керівництві кілька десятками німецьких кінних рейтарів. Луцький староста А. Мянчинський отримав наказ від польського короля Яна III Собеського про переслідування відступаючого ворога. Поблизу містечка Еберсдорф волиняни розбили розрізнені турецькі частини.

Не оминали військові події Волинський край у XVIII ст. Кожен із поділів Речі Посполитої безпосередньо торкалися й Волині. Прихід на приєднанні землі цивільної адміністрації, супроводжувався насиченням території новоствореної Волинської губернії російськими військами.

Спогади російських воєначальників О. Суворова і М. Кузотова дають підстави стверджувати, що ці процеси на Волині не проходили безболісно. Волинське населення, на той час у достатній мірі полонізоване, у багатьох випадках підтримувало антиросійські виступи, організовані польською шляхтою й військовою верхівкою. Сутички між російськими та польськими військами неодноразово проходили на Волині. Однією із найкривавіших була битва під Зеленцями на Староконстантинівщині у червні 1792 р. Так, польські дослідники вважають, що «битва під Зеленцями безперечно була важливою перемогою не тільки у тій війні. З часів Яна III це була перша битва, яку виграли поляки без сторонньої допомоги» [19, с. 253].

Зазначимо, що упродовж XIX ст. волинські землі потрапили в сферу як політичних, так і військових інтересів Російської імперії. Після утворення Волинської губернії (указ російського імператора Павла I від 29 серпня 1797 р.) тут планомірно насаджувалися російське імперське право й звичаї, традиції російського війська. Натомість, витісняючи уставлені норми, створювалися нові військові частини з волинськими назвами, було передислоковано з внутрішніх губерній Росії на територію Волинської губернії для постійного базування кілька формувань російської армії. Так, у червні 1810 р. на території Волинської губернії дислокувався піхотний корпус під командуванням генерала від інфантерії Д. Дохтурова. До його складу входили: I кавалерійський корпус генерал-ад'ютанта Ф. Уварова [16] (кавалерійські полки 5-ї і 6-ї дивізій, кірасирський полк з 22-ї та драгунський з 18-ї дивізій), 7-ї, 25-ї та 9-ї дивізій [2, с. 79–80].

Починаючи від січня 1812 р., були вжиті рішучі заходи задля посилення охорони кордону Російської імперії з Варшавським герцогством й Австрійською імперією. У січні 1812 р. з дунайського театру бойових дій прибули донські козацькі частини. У березні 1812 р. Подільську армію реорганізовано у 2-гу Західну армію з перенесенням її штабу з Житомира до Луцька (командарм – генерал від інфантерії князь П. Багратіон).

Справжнім випробуванням для населення Волинської губернії, стала війна Олександра I з Наполеоном Бонапартом. Першочерговий план бойових дій французького війська не передбачав активного бойового протистояння на волинських землях. Напрямок головного удару французької армії здійснено північніше Волині. Лише частково в зону бойових дій потрапили території сучасних Шацького, Любомльського, Старовижівського, Ратнівського районів Волинської області.

Волинська губернія, зокрема її західні землі, стали місцем боротьби союзницького війська Наполеона Бонапарта – австрійської армії під командуванням фельдмаршала князя К. Шварценберга, польського корпусу під командуванням дивізійного генерала А. Косинського та корпусу саксонського дивізійного генерала Ж. Реньє. Із російських військових тут перебували: 3-ї Обсерваційна армія під командуванням

генерала від кавалерії О. Тормасова й Дунайська армія під командуванням адмірала П. Чічагова, нерегулярні озброєні формування.

Перманентні бойові дії на території західних повітів Волинської губернії тривали влітку й восени 1812 р. Бої проходили з перемінним успіхом. Урешті перевага залишилася на боці російського війська. Відтак, 22 вересня 1812 р. територія Волинської губернії була повністю звільнена від австро-саксонсько-польських сил. Після цього для охорони кордонів губернії залишено батальйон Охотського піхотного полку, декілька козацьких та іррегулярних полків.

Певний відгомін у Волинському краї знайшло польське повстання 1830–1831 рр. До цього долучилися вихідці з Волині, які проживали у Варшаві та інших великих польських містах. За їхньої ініціативи створено військовий легіон на чолі з генералом Ю. Дверницьким, який навесні 1831 р. вирушив на Волинь [20, с. 178]. Цей маневр активізував антиросійські настрої у суміжних з Волинською губернією землях, насамперед на Поділлі й Київщині. У придушенні польського повстання 1830–1831 рр., із поміж інших, брали участь лейб-гвардії Волинський полк, 6-й Волинський уланський полк, 53-й Волинський піхотний полк [13, с. 331], у складі яких воювали мобілізовані волиняни.

Ще одним цікавим елементом краєзнавчого пошуку повинна стати Кримська війна 1854–1855 рр., у якій брали участь Волинський і Житомирський піхотні полки. Вкажемо й на те, що втрати Волинського полку в цій війні були одними із найбільших в російській армії – майже 3900 осіб [3, с. 78]. Під час Кримської війни з'явився термін «волинський редут» (від назви полку, що його обороняв), що підтверджує вклад волинців у перемогу над ворогом. Ім'я Волинського піхотного полку занесено на пам'ятні дошки храму Святого Миколая на Братському кладовищі та церкви Святого Михайла.

Зразки мужності виявили бійці лейб-гвардії Волинського полку під час російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Із початком військових дій він отримав наказ виступити з базування у Варшаві до театру військових дій [12, с. 123]. Лише під час бою за Ташкисен полк втратив убитими й пораненими близько 200 осіб. Ще раніше, у жовтні 1877 р. під час облоги Плевни лейб-гвардії Волинський полк зайняв позицію на пагорбі поблизу с. Трніна. Побудувавши на схилі гори ложементи і облаштувавши батарею з чотирьох гармат, волинці тривалий час тримали там лінію оборони. Сам пагорб отримав назву – Волинська гірка.

У бойових діях періоду російсько-японської війни 1904–1905 рр. відзначився 53-й піхотний Волинський полк. 1 вересня 1904 р. Волинський полк отримав наказ про мобілізацію і через півтора місяця прибув у Мукден. Там він і отримав бойове хрещення в ніч з 25 на 26 листопада. Цієї ночі їм вдалося відбити три атаки японських солдатів. Тоді ж були перші втрати й перші нагороджені за мужність у боротьбі з ворогом [6, с. 180]. Отримавши бойове хрещення в листопаді 1904 р. під Мукденом, волинці продовжили свій героїчний шлях на початку 1905 р. під Сандепо, де зосереджувалися значні сили ворога й завершили знову під Мукденом, де в лютому 1905 р. вирішувалася доля російсько-японського протистояння. За мужність в боях поблизу Мукдена 53-й піхотний Волинський полк нагороджено Георгіївською срібною трубою з написом: «За Мукден в 1905 году».

У час, коли сході тривала кровопролитна війна, в європейській частині Російської імперії розпочалися революційні події. Було неспокійно й у Волинській губернії. У військових частинах, які дислокувалися на території краю, у 125-му Курському, 127-му Путивльському, 43-му Охотському піхотних полках з'явилися перші агітатори. У Луцьку й Володимирі-Волинському пройшли демонстрації, у Ковелі через страйк місцевих залізничників зірвано рух поїздів у західному регіоні Російської імперії.

У Волинській губернії, впродовж першого століття її існування, з'явилася низка військових об'єктів оборонного типу, що передбачалося військовою доктриною Російської імперії. Найвідомішим таким об'єктом був Дубенський форт-застава, сьогодні – Тараканівський форт. У директивних рішеннях того часу підкреслювалося: «Побудувати укріплення перед Дубном з метою перекриття доступу ворогові до залізниці Броди – Здолбунів» [17, с. 11]. На лівому березі р. Стир упродовж 1887–90 рр. спорудили чотири форти: на виїзді з Луцька до Львова і в селах Великий Омеляник, Змінець й Боратин.

У 1890 р. та території західних повітів Волинської губернії проходили військові маневри. Важливість заходу засвідчує присутність тут російського імператора Олександра III. Дві армії Волинська й Люблінська відпрацьовували тактичні завдання оборонного та наступального характеру. Волинські маневри закінчилися 2 вересня 1890 р. оглядом російського війська російським імператором поблизу Рівного. Дії командувачів і особового складу обох армій визнані кваліфікованими, а самі маневри – вдалими.

Прикордонний статус губернії вплинув на перетворення Волині у важливий військово-стратегічний осередок Російської імперії. Волинська губернія територіально увійшла до Київського військового округу, а її територія стала місцем дислокації значних військових сил держави.

Окремим напрямом краєзнавчих досліджень може стати бойовий шлях й людські долі військових

підрозділів, які своєю назвою, а відтак комплектуванням, пов'язані безпосередньо з Волинню. Упродовж XIX ст. таких в російській армії з'явилося немало. Мова, насамперед, йде про Волинський 53-й піхотний полк (рік заснування – 1803), 6-й уланський Волинський полк (рік заснування – 1807), лейб-гвардії Волинський піхотний полк (рік заснування – 1817) [6, с. 187]. Щоправда, були й інші, які носили назви окремих адміністративних одиниць Волинської губернії. Серед них: Луцький 165-й піхотний полк, сформований 17 січня 1811 р., Житомирський 56-й піхотний Великого князя Миколи Миколайовича полк, сформований 29 жовтня 1811 р.

Таким чином, воєнна історія Волинського краю нерозривно пов'язана з краєзнавчими дослідженнями цього регіону. Поле для майбутніх дискурсів надзвичайно широке – бойові дії на території Волині, бойовий шлях підрозділів із назвами волинських населених пунктів, участь волинян у військових конфліктах поза межами Волині, вплив бойових дій на розвиток (занепад) соціально-економічних і суспільно-політичних відносин Волинського регіону.

1. Антонович П. *Коротенька історія Волині: навч. посіб.* / П. Антонович. – Луцьк: «Надстир'я», 1992. – 62 с.
2. Бутурлин Д.П. *История нашествия императора Наполеона на Россию в 1812 г. : в 2 т.* / Д.П. Бутурлин. – СПб.: Военная типография, 1837. – Т. I. – 246 с.
3. Гаврилюк В.К. *З історії Волинських полків* / В.К. Гаврилюк; передм. В. Ворона. – Луцьк: Ініціал, 2000. – 144 с.
4. Гуртовий Г.О. *Волинь – край козацький: Історико-краєзнавчі нариси* / О.Г. Гуртовий; вид. друге, доповн, уточн. – Луцьк: «Надстир'я», 2009. – 388 с.
5. Дем'янюк О. Й. *Воєнна історія Волині : іст. нариси : в 4 т. Т. 1 : Давня доба – кінець XVIII ст.* / О. Й. Дем'янюк, І. М. Пасюк. – Луцьк: Вежа-Друк, 2013. – 236 с.
6. Дем'янюк О. Й. *Воєнна історія Волині : іст. нариси : в 4 т. Т. 2 : XIX – початок XX ст.* / О. Й. Дем'янюк, І. М. Пасюк, С.П. Яровенко. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 288 с.
7. Дем'янюк О.Й. *Вплив роду Острозьких на суспільно-політичну історію українських земель у XIV–XVII ст.* / О.Й. Дем'янюк // *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині: Наук. зб. Вип. 2.* / Редак. група: М. Манько, М. Данилюк, Т. Глушман, М. Бендюк. – Острог, 2009. – С. 174–179.
8. Дем'янюк О.Й. *Князі Ружинські в козацькій історії України* / О.Й. Дем'янюк // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки.* – 2009. – № 22. – С. 237–242.
9. Дем'янюк О.Й. *Козацька кіннота: від кінця XVI до середини XVII століття* / О.Й. Дем'янюк // *Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини: Зб. наук. праць / Відпов. редак. Горелов В.І., Денисюк Ж.З., Непота І.В.* – К., 2010. – С. 60–62.
10. Киричук М. *Останні гетьмани Волині* / М. Киричук // *Радянська Волинь.* – 1989. – 17 квітня.
11. Костомаров Н.И. *Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования* / Н.И. Костомаров. – СПб., 1903. – Кн. 1. – Т. III. – 744 с.
12. Луганин А. *Опыт истории Лейб-гвардии Волынского полка : в 2-х ч.* / А. Луганин. – Варшава: Тип. С. Оргельбранда, 1889. – Ч. II. : 1850–1879 гг. – 674 с.
13. Пасюк І.М. *Події повстання 1830–1831 рр. на Волині* / І.М. Пасюк // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Наук. зб. : Випуск 40: Матеріали XL Всеукр. істор.-краєзн. наук. конф.* – Луцьк: Галяк Ж.В., друкарня «Волиньполіграф», 2011. – С. 330–335.
14. Пасюк І. *Театр воєнних дій на Волині у VI–XII с.* / Ігор Пасюк // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.: Вип. 30: М-ли XXX Всеукр. наук.-практ. іст.-краєзн. конф., 24-25 березня 2009 р.* – Луцьк: МП «Пульс», 2009. – С. 23–26.
15. Свєшніков І.К. *Битва під Берестечком* / І.К. Свєшніков. – Львів: Слово, 1992. – 304 с.
16. *Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812–1815 гг. [Электронный ресурс]* // *Российский архив.* 1996. – Т. VII. – Режим доступа: http://www.museum.ru/1812/Persons/slovar/sl_m14.html.
17. Смолін П. П. *Форт-застава Дубно* / П.П. Смолін. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 72 с.
18. Чухліб Т. *Віденська битва 1683 р. Між Європейською коаліцією та османами: участь військових підрозділів з Волині і Полісся* / Т. Чухліб // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Волині: Наук. зб.: Вип. 30: М-ли XXX Всеукр. наук.-практ. істор.-краєзн. конф.* – Луцьк, 2009. – С. 97–102.
19. Balicki M. *Starogytina Polska pod wzglądem historycznym, geograficznym i statystycznym* / M. Balicki, T. Lipicki. – Warszawa Nakład i druk S. Orgelbranda, 1844. – Т. II. – 386 с.
20. Dybkowska A. *Polskie dzieje od czasów najdawniejszych do współczesności* / A. Dybkowska, J. Żaryn, M. Żaryn; pod redak. A. Sucheni-Grabowskiej i E. Króla. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1994. – 378 s.
21. Koško A. *Zagadnienie wczesno-brązowej cezurzy w rozwoju «szlaku» Krym – Jutiandia* / A. Koško // *Od neolityzacji do początków epoki brązu.* – Poznań, 2001. – 364 s.

**ЕТНОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ВОЛИНИ: ДУХОВНА КУЛЬТУРА І
СОЦІОНОРМАТИВНИЙ ПОБУТ (1985-2014 рр.):
(До 25-річчя Краєзнавчого товариства Волині
і 30-річчя першої краєзнавчої конференції)**

Суспільні зміни останніх років ХХ ст. відкрили нові перспективи розвитку краєзнавства в Україні і в т. ч. й на Волині. 1985 р. на базі Луцького державного педагогічного інституту була проведена перша історико-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині», яка започаткувала серію аналогічних наукових зібрань. Через п'ять років, у 2004 р. створена Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, яку дотепер незмінно очолює Г. Бондаренко. Важливим осередком історико-краєзнавчих досліджень у краї є Волинський краєзнавчий музей, очолюваний А. Силуком. Самі дві останні інституції проводять значну роботу по розвитку краєзнавства на Волині. На сьогодні проведено 51 конференцію «Минуле і сучасне Волині», ряд наукових зібрань, присвячених родині Косачів, ювілею Волинського краєзнавчого музею. Видані збірники наукових праць, в яких опубліковані тисячі статей історико-краєзнавчого характеру, в т. ч. й з різноманітних проблем традиційно-побутової культури. Значне місце серед вміщених у збірниках публікацій належить дослідженням святково-обрядової культури, народних знань і світоглядних уявлень, соціонормативного побуту мешканців Волині і Західного Полісся. Варто наголосити, що саме ці проблеми практично не розроблялись дослідниками в радянські часи.

Так, в узагальнюючих статтях про результати етнографічних експедицій до різних сіл Камінь-Каширського, Ратнівського, Любомльського і Шацького районів [23-25] знаходимо відомості про основні свята народного календаря: Різдво, Стрітіння, Вербницю, Зелені свята, Паликопа, Маковея, Спаса, Сплення, Головосіки, Чесного Хреста, Покрову та ін. Відзначаються локальні особливості обрядодій та їх структурних елементів, трансформація в другій половині ХХ – початку ХХІ ст. З обрядів родинного циклу коротко висвітлені звичаї при народженні дитини, окремі весільні дійства та похоронні звичаї. На особливу увагу заслуговує традиція встановлення хрестів, зафіксований у ряді сіл Шацького і Любомльського районів. Їх ставлять не тільки при дорогах, але й по дворах, на вулицях біля садиб, на вигонах та ін. До речі, в останні роки ця традиція знову відновлюється.

Варто назвати і статті, присвячені аналізу доробку попередників. Серед них дослідження відомого українського етнолога А. Данилюка про етнографічні матеріали в повісті «Поліщуки» уродженця м. Сарни на Рівненщині Бориса Шведа [19]. Відзначаючи, що повість – «це вражаюча розповідь про життя поліського села», дослідник подає відомості про курні поліські житла, заняття поліського люду, згадує окремі елементи вбрання, календарних звичаїв, народних знань та світоглядних уявлень. Зокрема, коротко висвітлюються традиції святкування Святвечора в поліських селах, освячення верби, магічну роль страсної свічки, окремі великодні обряди та купальські звичаї. Автор згадує вірування в русалок і відьом. З народних знань подаються відомості про прогнозування погоди на тривалий час (за горінням свічок, за погодою на Святвечір) та ін.

Докладно проаналізовані проблеми святково-обрядової культури поліщуків у праці М. Теодоровича «Вольнь в описании городов, местечек и сел... Ковельский уезд» [29]. Простежені основні обряди та атрибути поліського весілля, коротко – родильні і поховальні звичаї. З календарних обрядів знаходимо відомості про Різдво і Святвечір, «святі вечори», які тут називалися «свічки», Громниці, Масницю, Вербну неділю, Великдень та ін. Наголошується на змінах, які відбувалися у звичаєвості наприкінці ХІХ ст., про вплив церкви на давні народні традиції. Відзначені й обряди, приурочені до певних трудових процесів: першого вигону худоби, жнив, сінокошу.

У збірнику ІV етнографічної конференції опублікована праця етнолога, уродженця с. Мизове Старовижівського району П. Абрамовича «Етнографічні записи» [1], в якій основна увага приділяється висвітленню родинних і календарних свят, подані тексти колядок та ін. обрядових пісень [26].

Особливо слід відмітити статті членів та керівників старовижівського відділення Малої академії наук О. Коваль, Т. Грейц, І. Фешук, І. Гаврилук, І. Кухарук та ін. [5; 13; 16; 38; 81; 99], в яких, на основі польових матеріалів, забраних в селах Старовижівщини, висвітлені різноманітні проблеми святково-обрядової культури календарного циклу. Так, у с. Смоляри на Зелені свята побутував звичай розвішувати на деревах полотно для русалок, а на вікнах розкладали гарячий хліб, щоб русалки наситилися. Цікавими є публікації про ворожіння, жертвоприношення і воду (дощ і росу) у календарних обрядах регіону. Найбільш

поширеними були ворожіння у зимових (на Андрія, Катерини, напередодні Меланки) та літніх (на Купала) обрядах. Описані ворожіння та їх основні атрибути: вишнева гілка, пампушки, віск, вінки та ін. Серед жертвоприношень автори називають «русальну жертву» – задобрення русалок, жертви у купальській, жнивній обрядовості. Говорячи про дощ і росу, автори подають відомості про традиції викликання дощу, магичні властивості води, юрїївської і купальської роси. Досліджуючи пісні в житті мешканців Старовижівщини та дитячий зимовий фольклор краю, автори подають окремі відомості і про календарні обряди: вечорниці на Катерини та Андрія, різдвяно-новорічні звичаї, традиції зустрічі весни та ін.

Фрагменти матеріалів експедиційних досліджень, проведених у Ратнівському та Камінь-Каширському районах, вміщені у публікаціях студентів-музейників А. Москвич, І. Кілюшик та М. Цісарук [36; 66; 108].

Окремий блок складають публікації з проблем святково-обрядової культури зимового циклу. Цікаву статтю про зимовий календар Любомльщини, написану на польових матеріалах, видрукувала вчителька Штунської ЗОШ К. Онішук [69]. На Введення батьки одруженої цього року доньки, вели до молодят покрити телицю. На Андрія, як і повсюди, ворожили. На Варвари і Сави не можна прясти і шити, а на Ганни змотували нитки з мотовил або фарбували мітки. На Спиридона не можна ходити в ліс, щоб не зустрітись з вовкулакою. На Гната починали виготовляти солом'яні прикраси до Різдва (павуки, птахи). Докладно описані різдвяно-новорічні звичаї. Авторка відзначає збереження у с. Штунь обряду «Лілеї» – виконання дівчатам величальних пісень-віншувань. Різдвяно-новорічні звичаї висвітлені і в інших публікаціях [27-28]. В. Люпа зі спогадів своїх батьків розповідає про окремі різдвяні обряди у с. Конюхи на Холмщині [57]: ходіння з вертепом («яселка»); колядування з «конем»; звичай стелити або ставити солом'яні стежки у різдвяну ніч дівчатами, які зустрічалися з хлопцями – знак, що вони й надалі бажають таких зустрічей. Цікаво, що автор відзначає подібність холмських і волинських звичаїв. С. Чибирак та А. Дмитренко [22; 115] подають матеріали про свята різдвяно-новорічного циклу на Волині в працях дослідників кінця XIX – XX ст.: В. Пурієвича, І. Беньковського, І. Морачевича, П. Абрамовича, О. Кондратович, С. Цюриця та ін. В одному із збірників вміщені окремі статті та уривки із праць про Різдво [22, с. 332-352] і опублікований запитальник для збирання польових матеріалів з теми «Різдвяно-новорічні обряди» [22, с. 331-332]. Фольклор різдвяного циклу досліджують професор Л. Єфремова та студентка Р. Рагімова [32; 85]. Н. Кузьмич [54] видрукувала матеріали про конкурси різдвяно-новорічної атрибутики у Волинському краєзнавчому музеї і формування відповідної збірки.

Весняні свята поліщуків за матеріалами Сарненського району на Рівненщині висвітлює Р. Тишкевич [92]: закликання весни, обряд «тягнути колодку», весняний танець-гра «Бояри» та ін. О. Ошуркевич [71] докладно проаналізував традиції Запустів (Пущення, Колодка) на Поліссі: виготовлення колодки, локальні особливості Запустів, рідкісний обряд «ходіння Бакусів» на Любешівщині. Проблеми святкування Нового року і Великодня в Україні і вплив християнства на традиційний календар піднімає О. Середюк [88]. Місце свічки у весняних звичаях поліщуків висвітлює О. Сухецька [91]. Великодні звичаї характеризує С. Чибирак [109]. О. Кондратович [44] розглянула роль птахів в обрядах і світоглядній моделі мешканців Полісся: півень, ластівка, лелека, соловейко та ін.

З літніх свят досліджувалися купальські, зеленосвятські і жнивні звичаї. У статті Н. Ковальчук висвітлені традиції святкування Івана Купала у с. Піща Шацького району [40]. Зібрані матеріали свідчать про зв'язок купальського багаття із віруваннями у відьом. В іншій статті [41] аналізуються шлюбно-сімейні мотиви у купальській обрядовості в селах українсько-білоруського пораниччя (за матеріалами Шацького, Ратнівського і Малоритського районів). Т. Пархоменко [75] висвітлила основні мотиви купальських обрядів у Рокитнівському районі Рівненської області: захист від відьом, цілющість ягід, трав і мурашиного «масла», купальський віночок. С. Чибирак [112] проаналізувала зеленосвятський обряд клечання на Поліссі, відзначивши його зв'язок із культом предків (русалками). Жнивварські традиції Волині на основі експедиційних матеріалів розглянула С. Виноградська [11]. Обжинковий обряд, центральним атрибутом якого є «польова царівна», зафіксував у с. Підвисоке Радивілівського району на Рівненщині М. Федоришин [98].

Свята, обряди і зацікавлення фольклором в родині Косачів активно досліджують директор Колодаженського літературно-меморіального музею В. Комзюк [42-43] та науковий співробітник цього закладу Л. Мерзвинська [60-61]. У їх публікаціях є відомості про відзначення Різдва, Зелених свят, Юрія та ін. свят в родині. Відзначається прекрасне знання Л. Українкою і О. Пчілкою наших народних звичаїв та обрядів, свідченням чого, зокрема, є епістолярна спадщина поетеси а також збірки укладених нею пісень, серед яких і обрядові – колядки із с. Запруддя, чекнянські пісні і веснянки.

Об'єктом наукових пошуків краєзнавців стали обряди життєвого циклу людини. Поліські традиції

родильних обрядів досліджували Н. Гатальська [24], О. Кондратович [37], К. Онішук та І. Мішук [24-25], Л. Мірошніченко-Гусак [37], Ю. Хвас [24], Н. Пилипчук [38], Л. Яворська [42]. У публікаціях названих авторів висвітлені повір'я та прикмети, пов'язані з вагітністю; власне родильні обряди та роль бабиповитухи («баби») в народженні дитини; перша купіль; ім'янаречення; обереги новонародженої дитини; родини (навіст); «бабина каша» на хрестинах та ін. Т. Чучко проаналізувала особливості дитячих імен у Шацькому районі [50].

Весільні звичаї на Поліссі досліджували О. Кондратович [15], Р. Тишкевич [93], О. Зицик [33], І. Килюшик [37]. Висвітлені основні етапи весільного дійства та їх локальні особливості: сватання, дівичвечір, випікання короваю, обряд з діждкою, вбрання молодих та ін. Л. Мірошніченко-Гусак [64], Р. Цапун [106] та С. Ципишев [107] проаналізували різновиди та особливості весільного хліба та його місце у обрядодіях. Н. Ігнатійчук [34] дослідила обряд забивання посагу у с. Піща Шацького району; М. Слинявчук [90] – сирний обряд у весільному дійстві Старовижівщини; а Т. Пархоменко [76] – місце свічки у весільних звичаях Рівненського Полісся. О. Каліщук [35] вмістила короткий опис весілля у с. Крухиничі Локачинського району, зроблений галичанином О. Вахнянином на початку ХХ ст.

Поховально-поминальні звичаї у селах Ратнівського і Камінь-Каширського районів досліджували Л. Мірошніченко-Гусак [64] та І. Бурко [8]. Висвітлюються народні уявлення про «смерть» та її провісники, обмивання і наряджання покійника, похоронна процесія, власне поховання, поминальний обід, заборона плакати за покійником більше 40 днів, запрошення померлих батьків на весілля та ін. С. Ульяновська [96] проаналізувала уявлення мешканців Волині про посмертне існування людини, які, на думку дослідниці, пов'язані з певними етапами розвитку релігійно-міфологічної системи наших предків у період язичництва. С. Шевчук [118] систематизував відомості про поховальні традиції Волині, відображені у Галицько-Волинському літопису, відзначаючи давно втрачені звичаї, зокрема, обряд оплакування померлого чоловіками та ін. А. Українець [95] розглянула поминальні мотиви у зеленосвятських обрядах, які простежуються у звичаях клечання, прибирання і знищення святкової зелені, у віруваннях в русалок. До проблеми поминальних мотивів і культу предків звертається Н. Гатальська [14], яка висвітлює її відображення у етнографічних виставках Волинського краєзнавчого музею.

Наступна проблема, до якої зверталися краєзнавці – традиційні світоглядні уявлення мешканців Волині і Полісся. Загальну характеристику міфологічних вірувань в різних селах Камінь-Каширського району запропонували Т. Данилюк-Терещук [20], Ю. Буйських [7] та О. Березко [3]. Зафіксовані вірування та уявлення у такі надприродні істоти та явища як відьма, русалка, домовик, «ходячий» мрець, чорт, вовкулака, міфологічні легенди про птахів. Р. Михайлова [62] проаналізувала образ русалки в історико-археологічному аспекті, використовуючи й матеріали з Волині, в т. ч. образи з «Лісової пісні» Лесі Українки. В. Дяченко [31] висвітлила образ русалки за уявленнями і віруваннями мешканців Шацького району, простеживши тісний зв'язок образу з культом предків. С. Лис [55] проаналізував народні уявлення про «поєдинок з відьмою». Г. Вонсович [12], використовуючи публікації І. Беньковського, показав місце осики у віруваннях волинян ХІХ ст. Семантику вирію в етнокультурній спадщині Полісся досліджував О. Ошуркевич [70]. Автор наводить повір'я про вирій у давніх джерелах, аналізує мотив «відмикання вирію» та роль птахів у цьому тощо. Цієї проблеми торкається і О. Кондратович [44], яка простежує образ птахів у поліських веснянках. В іншій статті дослідниця [48] торкається теми вірувань у Бога на Поліссі. В. Давидюк [18] та Л. Шайнюк [117] аналізуючи міфологію Західного Полісся, звертають увагу на тотемістичні уявлення, зокрема тотемний статус вовка та спроба реконструкції цього тотема, образ русалки, обряд викликання дощу. С. Чибирак [110-111] розглянула поліські вірування у грозу, захист оселі від цього явища природи.

В іншій статті С. Чибирак [114] висвітлює народні знання поліщуків за експедиційними матеріалами з Житомирщини: народна метеорологія, астрономія, метрологія, землеробський календар. Н. Патійчук [78] та О. Березко [4] опублікували польові записи із с. Стобихва Камінь-Каширського району, де вміщені відомості з народної метрології, астрономії та народної медицини. Г. Данильчук [21] вмістив коротку розвідку про відомого фундатора народного цілителства Волині М. Носалю. Об'єктом дослідження О. Васяновича [9] стала народна метеорологія мешканців Середнього Полісся: передбачення погоди за сонцем, місяцем, зоряним небом, хмарами, напрямом вітру, калюжами, росою, димом, тваринами, станом людського організму.

На сторінках збірників конференцій піднімаються різноманітні проблеми волинського фольклору. Жанрово-тематичний склад польського фольклору коротко проаналізувала О. Мельник [58]. Ряд дослідників (О. Ошуркевич, Ю. Рибак, Ю. Коваль, С. Верговський) звертаються до питання побутування лірництва на Поліссі [10; 39; 72]. О. Білик [6] досліджує «ягідні» пісні, а О. Кондратович [53] – твори, які виконувалися

в піст. Крім того дослідниця аналізує відображення в пісенному фольклорі Полісся еволюції стосунків між братом і сестрою [45]. Т. Трофімук [94] звертається до теми рекрутського фольклору. Проблему використання народної творчості фольклорними колективами Волині піднімали Г. Павловська [73], Н. Пась [77], Г. Ус [97], І. Хмільєвська [103-105], О. Кондратович [51]. Фольклорні мотиви у творчості Лесі Українки проаналізували Л. Мержвинська [59], Н. Пушкар [84] та М. Александрова [2]. Відображення пісенної культури Волині в історико-краєзнавчих дослідженнях та на сторінках часопису «Народна творчість та етнографія» досліджували Г. Павловська [74] та М. Хмелюк [102]. В. Давидюк [17] розглядає поліський фольклор як джерело до вивчення етногенезу. Н. Пушкар [83] опублікувала дослідження В. Островського про нові легенди Холмщини та написала вступне слово до нього.

Часткове висвітлення в матеріалах проведених конференцій знайшла тема соціонормативного побуту Волині і Західного Полісся. О. Савчук та Н. Денисюк [86] розглядають питання місцевого самоврядування та інституту старост на Волині: староста, старець, солтис. Ряд дослідників [79; 87] розглядають роль цехових організацій та церковних братств в суспільному житті м. Ковеля та Ковельського повіту. Досліджуються й окремі питання сімейного побуту, зокрема сімейний побут населення Волині першої половини XIX ст. у творчості Ю. Крашевського [30]. Автори звертають увагу на структуру сімей та взаємини, що склалися між її членами: батьками і дітьми, братами і сестрами. Розглядають функції сім'ї, розподіл робіт в родині між чоловіком, жінкою, дітьми, старими. О. Кондратович, проаналізувавши фольклорні тексти та народні звичаї, висвітлила традиції виховання дітей в родині [50]; еволюцію стосунків брат-сестра [45]; звичаї дошлюбного спілкування молоді [47]; символіку дівочої коси у побуті та обрядах [52]; роль жінки-матері в традиційній родині [46]. До характеристики образу матері зверталась і Ю. Хвас [100]. Об'єктом дослідження стали ігри та іграшки волинських дітей. Цю проблему досліджували І. Сидорук [89] та М. Лукашевич [56]. Цікаву статтю про ігри та іграшки свого дитинства опублікувала Н. Пушкар [82]. В. Люпа [57] розповів дитячі ігри Холмщини зі спогадів своєї мами – переселенки з цього краю.

На основі проведеного аналізу варто зробити наступні висновки:

Більшість етнографічних матеріалів опубліковані у збірниках етнографічних конференцій та «Музейних вісниках».

У статтях дослідників-краєзнавців знайшли відображення різноманітні проблеми духовної культури та соціонормативного побуту, хоча перевага все ж віддається святково-обрядовій культурі.

Аналіз публікацій дає підстави стверджувати про більш активне використання польових етнографічних матеріалів, записаних в ході експедиційних обстежень. Здійснена публікація окремих польових матеріалів, записаних студентами-музейниками.

Дослідженням проблем традиційної культури та нематеріальної культурної спадщини Волині і Західного Полісся займаються науковці, музейні працівники, вчителі шкіл і особливо слід відмітити учнів, зокрема слухачів Старовижівського відділення МАН, та студентів-істориків та музейників.

Отож, завдяки діяльності Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, Волинського краєзнавчого музею, які є основними організаторами історико-краєзнавчих конференцій та видання наукових збірників, ми можемо стверджувати про розгортання етнографічних досліджень на Волині і становлення Волинської етнографічної школи. Ця робота є актуальною у плані дослідження збереження та охорони нематеріальної культурної спадщини.

1. *Абрамович П. Етнографічні записи: Західня Волинь. – Село Мізов і околиці / П. Абрамович. – 1912-19– Ч. 1-а. – Б. м. і б. р. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї. – Наук. зб. – Вип. 44. – Луцьк: ДП «Волинські старожитності», 2013 [далі – МІСВП. – Вип. 44]. – С. 300-332.*

2. *Александрова М. Фольклорні традиції в поемі Лесі Українки «Русалка» / М. Александрова // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури: Наук. зб. – Вип. 51. – Луцьк, 2009 [далі – МІСВП. – Вип. 51]. – С. 4-9.*

3. *Березко О. Світоглядні уявлення поліщуків / О. Березко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширицини. – Наук. зб. – Вип. 37. – Луцьк, 2010 [далі – МІСВП. – Вип. 37]. – С. 33-36.*

4. *Березко О. Народна медицина села Стобихва / О. Березко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинське Полісся та Маневиччина в європейській та українській історії. – Наук. зб. – Вип. 38. – Луцьк, 2011 [далі – МІСВП. – Вип. 38]. – С. 187-192.*

5. *Бідзюра Р. Традиції святкування Зелених свят в с. Смолярі / Р. Бідзюра // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть. – Наук. зб. – Вип. 28. – Луцьк, 2008 [далі – МІСВП. – Вип. 28]. – С. 160-162.*

6. Білик О. Ягідні пісні – оригінальне явище фольклору Західного Полісся / О. Білик // *Минуле і сучасне Волині і Полісся: народне мистецтво і духовність: Зб. наук. пр. – Вип. 15. – Луцьк, 2005 [далі – МІСВП. – Вип. 15]. – С. 76-79.*
7. Буйських Ю. Міфологічні вірування: звіт про участь в етнографічній експедиції до Камінь-Каширського району / Ю. Буйських // *МІСВП. – Вип. 37. – С. 32-33.*
8. Бурко І. Поховально-поминальні обряди, записані у селі Великий Обзир / І. Бурко // *МІСВП. – Вип. 38. – С. 200-205.*
9. Васянович О. Раціоналізм окремих народних метеопрогнозів жителів середнього Полісся / О. Васянович // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Роді наш красний: Зб. наук. пр. – Вип. 24. – Луцьк, 2007 [далі – МІСВП. – Вип. 24]. – С. 258-261.*
10. Верговський С. Останній лірник (Незабуття мить зустрічі з великим) / С. Верговський // *МІСВП. – Вип. 28. – С. 165-167.*
11. Виноградська Г. Жнивирські традиції Волині у загальноукраїнському контексті: досвід сучасних польових досліджень / Г. Виноградська // *МІСВП. – Вип. 15. – С. 79-81.*
12. Вонсович Г. Б. Значення вірувань та повір'їв про осіку в ментальності волинян XIX ст. / Г. Б. Вонсович // *Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 4*
13. Гаврилюк І. Жертвоприношення у літній календарній обрядовості Старовижівщини / І. Гаврилюк, О. Коваль / Н. Гатальська // *МІСВП. – Вип. 28. – С. 214-217.*
14. Гатальська Н. Поминальні обряди на Волині та відображення культури предків в експозиціях етнографічних виставок краєзнавчого музею / Н. Гатальська // *МІСВП. – Вип. 24. – С. 75-77.*
15. Гатальська Н. Феномен повивальної баби в контексті народно-побутової культури Західного Полісся (за матеріалами польових досліджень) / Н. Гатальська // *МІСВП. – Вип. 24. – С. 84-85.*
16. Грейц Т. Значення дощу та роси у звичаях старовижівчан / Т. Грейц, О. Коваль // *МІСВП. – Вип. 24. – С. 189-190.*
17. Давидюк В. Ф. Проблеми етногенезу і фольклор Полісся / В. Ф. Давидюк // *Минуле і сучасне Волині: Краєзнавство: Історія, здобутки, перспективи. – Луцьк, 1992 [далі – МІСВ, 1992]. – С. 99-100.*
18. Давидюк В. Ф. Народна міфологія Західного Полісся на балто-слов'янському фоні / В. Ф. Давидюк // *Минуле і сучасне Волині (до 45-річчя визволення Волині від німецько-фашистських загарбників). – Луцьк, 1989 [далі – МІСВ, 1989]. – С. 245-247.*
19. Данилюк А. Етнографічні матеріали в повісті Бориса Шведа «Поліщуки» / А. Данилюк // *МІСВП. – Вип. 24. – С. 268-270.*
20. Данильчук Г. Михайло Носаль – фундатор народного цілительства Волині / Г. Данильчук // *Волинський музей: історія і сучасність: Наук. зб. – Вип. 3. – Луцьк, 2004 [далі – Волинський музей. – Вип. 3]. – С. 312-313.*
21. Данилюк-Терещук Т. Народна міфологічна картина округи Червиць / Т. Данилюк-Терещук // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України. Наук. зб. – Вип. 20. – Луцьк, 2006 [далі – МІСВП. – Вип. 20]. – С. 124-126.*
22. Дмитренко А. Вивчення різдвяно-новорічних обрядів на Волині // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Олександр Цинкаловський і край. Наук. зб. – Вип. 27. – Луцьк: МП „Пульс”, 2008. – С. 329-352.*
23. Дмитренко А. Етнографічна експедиція до села Стобихва / А. Дмитренко // *МІСВП. – Вип. 37. – С. 21-32.*
24. Дмитренко А. Етнографічна експедиція на Ратнівщину / А. Дмитренко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. – Наук. зб. – Вип. 42. – Луцьк: Волинські старожитності, 2014 [далі – МІСВП. – Вип. 42]. – С. 256-262.*
25. Дмитренко А. Етнографічні експедиції до Шацького району / А. Дмитренко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Шацьке озеро в світовій та українській історії: Наук. зб. – Вип. 45. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013 [далі – МІСВП. – Вип. 45]. – С. 76-82.*
26. Дмитренко А. Петро, Никанор і Анастасій Абрамовичі і с. Мизове Старовижівського району / А. Дмитренко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сераховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся: Наук. зб. – Вип. 21. – Луцьк, 2006 [далі – МІСВП. – Вип. 21]. – С. 159-165.*
27. Дмитренко А. Різдвяні звичаї на Волині (за польовими дослідженнями) / А. Дмитренко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимира-Волинського та Волині: Наук. зб. – Вип. 47. – Луцьк: МП «Пульс», 2013. – С. 91-96.*
28. Дмитренко А. Різдвяні звичаї на Волині: підготовка до свята, переддень Різдва / А. Дмитренко // *МІСВП. – Вип. 44. – С. 227-232.*
29. Дмитренко А. Святково-обрядова культура поліщуків у праці М. Теодоровича „Волинь в описаних городах, местечек и сел... Ковельський уезд” / А. Дмитренко. – С. 56-59.
30. Дмитренко А. Сімейний побут населення Волині в середині XIX ст. (за повістями Ю. Крашевського) / А. Дмитренко, Т. Натальчук // *МІСВП. – Вип. 24. – С. 28-33.*
31. Дяченко В. Образ русалки в уявленнях поліщуків (за матеріалами етнографічної експедиції до Шацького району) / В. Дяченко // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ковель і Ковельщина в історії України та Волині: Наук. зб. – Вип. 50. – Ковель, 2013 [далі – МІСВП. – Вип. 50]. – С. 407-408.*
32. Єфремова Л. Новорічно-різдвяні співі Житомирщини / Л. Єфремова // *МІСВП. – Вип. 44. – С. 236-239.*

33. Зицик О. Весільні обряди села Великий Обзир / О. Зицик // МІСВП. – Вип. 38. – С. 196-200.
34. Ігнатійчук Н. Забивання посагу – традиційний елемент весільної обрядовості села Піща Шацького району / Н. Ігнатійчук // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Наук. зб.* – Вип. 25. – Луцьк, 2007 [далі – МІСВП. – Вип. 25]. – С. 250-254.
35. Калищук О. Особливості весільного обряду на Волині: за описом початку ХХ ст. / О. Калищук // МІСВП. – Вип. 24. – С. 37-38.
36. Килюшик І. Весняні свята у селі Великий Обзир / Іванна Килюшик // МІСВП. – Вип. 38. – С. 192-195.
37. Килюшик І. Весільна обрядовість на Ратнівщині / Ірина Килюшик // МІСВП. – Вип. 42. – С. 272-277.
38. Коваль О. Ворожіння у календарних обрядах та ритуалах на Старовижівщині / О. Коваль, І. Кухарук // МІСВП. – Вип. 28. – С. 210-214.
39. Коваль Ю. Останній поліський лірник жив у Залютті / Ю. Коваль // МІСВП. – Вип. 28. – С. 225-227.
40. Ковальчук Н. Святкування Івана Купала у селі Піща Шацького району: традиції і сучасність / Н. Ковальчук // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина* [далі – МІСВП. – Вип. 13]. – Луцьк, 2004. – С. 220-223.
41. Ковальчук Н. Шлюбно-сімейні мотиви у купальській обрядовості в селах українсько-білоруського пограниччя / Н. Ковальчук, Л. Гайдучик, А. Дмитренко // МІСВП. – Вип. 24. – С. 33-37.
42. Комзюк В. Колядки із Запруддя у записах Олени Пчілки / В. Комзюк // МІСВП. – Вип. 51. – С. 59-65.
43. Комзюк В. Подорож у минуле / В. Комзюк // МІСВП. – Вип. 15. – С. 158-162.
44. Кондратович О. Божі передвісники весни / О. Кондратович // *Волинський музей, історія і сучасність: Наук. зб.* – Вип. 5. – Луцьк, 2014. – С. 430-434.
45. Кондратович О. Брат і сестра: еволюція стосунків та їх відображення в пісенному фольклорі Волинського Полісся / О. Кондратович // МІСВП. – Вип. 24. – С. 70-75.
46. Кондратович О. Возвеличення жінки-матері в пісенному фольклорі Волинського Полісся / О. Кондратович // *Минуле і сучасне Волині й Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині: Зб. наук. праць.* – У 2-х ч. – Ч. 2. – Луцьк: Надстир'я, 2003 [далі – МІСВП. – Вип. 12. – Ч. 2]. – С. 96-99.
47. Кондратович О. Двоє (він та вона) на шляху до створення сім'ї в народних звичаях, обрядах, пісенному фольклорі / О. Кондратович // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині.* – Наук. зб. – Вип. 29. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – С. 278-284.
48. Кондратович О. Життя з Богом у серці / О. Кондратович // МІСВП. – Вип. 44. – С. 244-249.
49. Кондратович О. Поліський весільний обряд як сконденсована історія народу, його традицій і звичаїв / О. Кондратович // *Минуле і сучасне Волині: О. Цинкаловський і Волинь.* – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 217-219.
50. Кондратович О. Поліські традиції плекання дитини / О. Кондратович // МІСВП. – Вип. 37. – С. 52-56.
51. Кондратович О. Роль фольклорних колективів у вивченні, збереженні та поширенні духовних надбань українського народу / О. Кондратович // МІСВП. – Вип. 50. – С. 427-430.
52. Кондратович О. Дівоча коса у звичаях та обрядах Західного Полісся: побут, символіка, сакралізація / О. Кондратович // МІСВП. – Вип. 15. – С. 101-104.
53. Кондратович О. Постові пісні як вияв високої духовності та моральності українців (на матеріалах Волинського Полісся) / О. Кондратович // *Минуле і сучасне Волині й Полісся: народна культура – шлях до себе: На пошану О. Ф. Ошуркевича з нагоди 70-річчя від дні народження: Зб. наук. пр.* – Вип. 11. – Луцьк, 2003 [далі – МІСВП. – Вип. 11]. – С. 89-91.
54. Кузьмич Н. «Де коза ходить, там житечко родить...» (Конкурси різдвяно-новорічної атрибутики у Волинському краєзнавчому музеї) / Н. Кузьмич // *Волинський музей.* – Вип. 3. – С. 89-90.
55. Лис С. Аналіз народних уявлень про поєдинок з відьмою (на основі поліських вірувань) / С. Лис // *Волинський музей: історія і сучасність.* – Наук. зб. – Вип. 4. – Луцьк, 2009 [далі – Волинський музей. – Вип. 4]. – С. 343-346.
56. Лукашевич М. Народні волинські іграшки / М. Лукашевич // МІСВП. – Вип. 44. – С. 152-159.
57. Люпа В. Село Конюхи Грубешівського повіту: історія, звичаї та обряди / В. Люпа // МІСВП. – Вип. 44. – С. 263-267.
58. Мельник О.Ю. Музичний фольклор Західного Полісся / О. Ю. Мельник // *Минуле і сучасне Волині.* – Луцьк, 1985 [далі – МІСВ, 1985]. – С. 281-284.
59. Мержвинська Л. Колодяжне у фольклорних записах Лесі Українки / Л. Мержвинська. // МІСВП. – Вип. 44. – С. 268-276.
60. Мержвинська Л. Свята і обряди в родині Косачів / Л. Мержвинська // *Минуле і сучасне Волині: Проблеми джерелознавства.* – Луцьк, 1994 [далі – МІСВ, 1994]. – С. 61-64.
61. Мержвинська Л. Традиції, народні свята та обряди в родині Косачів / Л. Мержвинська // МІСВП. – Вип. 11. – С. 41-43.
62. Михайлова Р. Образ русалки історико-археологічному аспекті / Р. Михайлова // *Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури: Наук. зб.* – Луцьк: Надстир'я, 2001. – С. 128-132.
63. Мірошниченко-Гусак Л. Весільне печиво волян: його різновиди та оздоблення / Л. Мірошниченко-Гусак // МІСВП. – Вип. 24. – С. 52-54.
64. Мірошниченко-Гусак Л. Деякі аспекти поховально-поминальної обрядовості Волинського Полісся (За

- матеріалами експедиції села Межисить, Голики, Денисів, Самари, Щедрогір Ратнівського району) / Л. Мірошниченко-Гусак // МІСВП. – Вип. 42. – С. 278-279.
65. Мірошниченко-Гусак Л. Про «бабу» і «бабину кашу» (елементи родинної обрядовості, записані під час експедиції 2010 року в селах Камінь-Каширського району) / Л. Мірошниченко-Гусак // МІСВП. – Вип. 37. – С. 124-126.
66. Москвич А. Цикл весняно-літньої обрядовості у народному календарі мешканців Ратнівщини А. Москвич // МІСВП. – Вип. 42. – С. 280-284.
67. Оніщук К. Прикмети та повір'я пов'язані з вагітністю на Любомльщині / К. Оніщук, І. Міщук // МІСВП. – Вип. 24. – С. 241-243.
68. Оніщук К. «І народилась дитинька, матінки кровинька» (родильні обряди у Любомльському районі) / К. Оніщук // МІСВП. – Вип. 25. – С. 67-69.
69. Оніщук К. Календарна обрядовість Любомльщини зимового циклу / К. Оніщук // МІСВП. – Вип. 25. – С. 235-241.
70. Ошуркевич О. Семантика вирію в етнокультурній спадщині Полісся / О. Ошуркевич // Минуле і сучасне Волині й Полісся: Край на межі тисячоліть: Зб. наук. пр. – Луцьк: Надстир'я, 2002 [далі – МІСВП. – Вип. 10]. – С. 219-2
71. Ошуркевич О. Архаїчні форми звичаю Запустів на Поліссі / О. Ошуркевич // МІСВП. – Вип. 15. – С. 107-109.
72. Ошуркевич О. Іван Власюк – поліський лірник (Деякі штрихи з музично-виконавської практики) / О. Ошуркевич, Ю. Рибак // МІСВП. – Вип. 24. – С. 252-255.
73. Павловська Г.Г. Народна творчість у пропаганді художніх колективів Волині / Г. Г. Павловська // Минуле і сучасне Волині. Освіта. Наука. Культура. – Ч. II. – Луцьк, 1990. – С. 34-37.
74. Павловська Г.Г. Пісенна культура Волинського Полісся в історико-краєзнавчих дослідженнях / Г. Г. Павловська // МІСВ, 1992. – С. 132-135.
75. Пархоменко Т. Купальська обрядовість Рокитнівського району Рівненської області (за польовими записами етнографічних експедицій 1996-1998 рр.) / Т. Пархоменко // МІСВП. – Вип. 10. – С. 221-222.
76. Пархоменко Т. Ритуальне застосування свічки в весільних обрядах / Т. Пархоменко // МІСВП. – Вип. 11. – С. 108-109.
77. Пась Н. Надія Химчик – збирач і популяризатор фольклорної спадщини Камінь-Каширищини / Н. Пась // МІСВП. – Вип. 11. – С. 52-54.
78. Патійчук Н. Народні знання поліщуків / Н. Патійчук // МІСВП. – Вип. 37. – С. 49-52
79. Петрович В. Роль цехових організацій у соціально-економічному розвитку міста Ковеля XVI – XVII століття / В. Петрович, Л. Стрільчук // МІСВП. – Вип. 50. – С. 19-22.
80. Пилипчук Н. Звичаї, пов'язані з народженням дитини у селі Стобихва / Н. Пилипчук // МІСВП. – Вип. 38. – С. 183-187.
81. Пілютик М. Старовижівщина у піснях, обрядах, звичаях / М. Пілютик // МІСВП. – Вип. 28. – С. 250-269.
82. Пушкар Н. Ігри та іграшки мого дитинства / Н. Пушкар // Волинський музей. – Вип. 4. – С. 330-335.
83. Пушкар Н. Книга Володимира Островського «Нові легенди Холмищини» / Н. Пушкар // МІСВП. – Вип. 44. – С. 333-342.
84. Пушкар Н. Леся Українка. Перший збірник дитячого фольклору / Н. Пушкар // Минуле і сучасне Волині й Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині: Зб. наук. праць. – Ч. 1. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – С. 174-175.
85. Рагімова Р. Зимові обрядовість та величальні наспіви Володимиреччини / Р. Рагімова // МІСВП. – Вип. 50. – С. 485-487.
86. Савчук О. До питання про історію сільських старост на Волині / О. Савчук, Н. Денисюк // Волинський музей. – Вип. 3. – С. 376-377.
87. Сажок О. Церковні православні братства Ковельського повіту Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. / О. Сажок // МІСВП. – Вип. 50. – С. 49-53.
88. Середюк О. Великдень – перемога життя / О. Середюк // МІСВП. – Вип. 24. – С. 81-84.
89. Сидорук І. Народна дерев'яна іграшка як засіб традиційного виховання на Поліссі / І. Сидорук // МІСВП. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 147-148.
90. Слиявчук М. Сирний обряд в контексті весільного дійства Старовижівщини / М. Слиявчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. – Зб. наук. пр. – Вип. 40. – Луцьк: Гадяк Ж. В., друкарня «Волиньполіграф»^{ТМ}, 2011 [далі – МІСВП. – Вип. 40]. – С. 282-287.
91. Сухецька О. Символіка свічки в християнстві, народних звичаях, обрядах та фольклорі Любомльського району / О. Сухецька // МІСВП. – Вип. 25. – С. 243-250.
92. Тишкевич Р. Весняні звичаї та обряди поліщуків / Р. Тишкевич // МІСВП. – Вип. 15. – С. 123-126.
93. Тишкевич Р. Весільні обряди на Сарненщині / Р. Тишкевич // МІСВП. – Вип. 24. – С. 45-52.
94. Трофімук Т. Народні пісні як джерело інформації про організацію та проведення рекрутських наборів у Волинській губернії XIX ст. / Т. Трофімук // МІСВП. – Вип. 38. – С. 256-259.
95. Українець А. Трійця. Поминальні мотиви в традиційній обрядовості мешканців Західного Полісся / А.

Українець // МІСВП. – Вип. 12. – Ч. 2. – С. 153-155.

96. Ульяновська С.В. Уявлення про посмертне існування людини в контексті Волинського поховального обряду / С. В. Ульяновська // МІСВ, 1989. – С. 241-244.

97. Ус Г. Формування активно-творчої особистості засобами народознавства (з досвіду роботи народного гурту «Живиця» м. Нововолинська) / Г. Ус // МІСВП. – Вип. 15. – С. 31-35.

98. Федоришин М. Польова царівна на дожинках в с. Підвисоке на початку ХХ століття / М. Федоришин // МІСВП. – Вип. 11. – С. 119.

99. Фециук І. Особливості зимового дитячого фольклору / І. Фециук, О. Коваль // МІСВП. – Вип. 28. – С. 277-280.

100. Хвас Ю. Образ матері як символ духовності у фольклорі Любомльщини / Ю. Хвас // МІСВП. – Вип. 40. – С. 344-351.

101. Хвас Ю. Повір'я Прибужжя у контексті родильної обрядовості українців / Ю. Хвас // МІСВП. – Вип. 24. – С. 54-61.

102. Хмелюк М.М. Фольклор Волині на сторінках журналу «Народна творчість та етнографія» / М. М. Хмелюк // МІСВ, 1985. – С. 272-275.

103. Хмільська І. Фольклор – мистецтво пам'яті (на основі досліджень традиційної культури фольклорних колективів сіл Забужжя, Куснище Любомльського району) / І. Хмільська // МІСВП. – Вип. 25. – С. 270-274.

104. Хмільська І. Фольклор як джерело формування народного світогляду (з досвіду роботи фольклорно-етнографічного ансамблю «Родина») / І. Хмільська // МІСВП. – Вип. 15. – С. 37-40.

105. Хмільська І. Фольклор як джерело функціонування традиційної культури (на основі експедиційних досліджень сіл Камінь-Каширського району) / І. Хмільська // МІСВП. – Вип. 20. – С. 127-129.

106. Цапун Р. Коровайний обряд у сучасному селі: основні елементи та їх трансформація (за фольклорними матеріалами Зарічненщини) / Р. Цапун // МІСВП. – Вип. 44. – С. 200-204.

107. Ципишев С. Хлібні вироби у весільній обрядовості Західного Полісся / С. Ципишев // МІСВП. – Вип. 44. – С. 205-209.

108. Цісарук М. Календарні обряди осінньо-зимового циклу на Ратнівщині / М. Цісарук // МІСВП. – Вип. 42. – С. 285-288.

109. Чибирак С. Великодні звичаї на Волинському Поліссі / С. Чибирак // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині: Зб. наук. пр. – Вип. 14. – Луцьк, 2004. – С. 462-465.

110. Чибирак С. Грім і гроза у світогляді мешканців Ратнівщини / С. Чибирак // МІСВП. – Вип. 42. – С. 311-312.

111. Чибирак С. Гроза у народних знаннях і віруваннях поліщуків / С. Чибирак // МІСВП. – Вип. 21. – С. 261-262.

112. Чибирак С. Зеленосвятський обряд клечання на Поліссі / С. Чибирак // МІСВП. – Вип. 13. – С. 102-106.

113. Чибирак С. Магічні дії, спрямовані на захист від грози і викликання дощу, в традиційній культурі Полісся / С. Чибирак // МІСВП. – Вип. 20. – С. 207-210.

114. Чибирак С. Народні знання і світоглядні уявлення поліщуків як відображення колективного досвіду (за матеріалами Коростенського, Луганського і Овруцького районів Житомирської області) / С. Чибирак // МІСВП. – Вип. 24. – С. 85-88.

115. Чибирак С. Проблема різдвяно-новорічних свят на сторінках періодичних видань другої половини ХІХ ст. / С. Чибирак // МІСВП. – Вип. 44. – С. 282-284.

116. Чучко Т. Особливості дитячих імен у Шацькому районі / Т. Чучко // МІСВП. – Вип. 50. – С. 508-509.

117. Шайнюк Л. В. Опыт реконструкции реликтового тотема «волк» на Западной Волини / Л. В. Шайнюк // МІСВ, 1989. – С. 251-254.

118. Шевчук С. Поховальні традиції Волині (за свідченням Галицько-Волинського літопису) / С. Шевчук // МІСВП. – Вип. 15. – С. 40-41.

119. Яворська Л. Родильні обряди Ратнівщини / Л. Яворська // МІСВП. – Вип. 42. – С. 313-322.

Оксана КАЛІЩУК (Луцьк)

СТУДІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: КРАЄЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Із здобуттям Україною незалежності та отриманням Польщею політичної свободи розпочався активний процес формування нової моделі міждержавних українсько-польських відносин, як незалежних та демократичних держав. Нова сторінка в багатовіковій історії зв'язків українського та польського народів головно пов'язана з процесом формування та реалізації стратегічного партнерства в об'єднаній Європі. Важливу роль тут відіграють етнічна спорідненість, близькість культур, історичних традицій, геополітичних і геостратегічних цілей, прагнення держав інтегруватись до західноєвропейських структур. Водночас у спільній історії обох країн є чимало «каменів спотикання», тлумачення та оцінка яких значною мірою впливають на процес розбудови і поглиблення двосторонніх відносин. Зокрема, діяльність таких постатей української історії як Степан Бандера, Симон Петлюра дотепер не отримала однозначної

інтерпретації в самій Україні та є предметом гострих суспільно-політичних дискусій. З іншого боку, ведуться такі ж дискусії, але вже на міждержавному польсько-українському рівні, щодо договору Петлюри-Піلسудського 1920 р., меморіального комплексу Львівських орлят, відкритого 2005 року і т.п. Існування негативних стереотипів у свідомості обох суспільств здатне перешкодити подальшому розвитку двосторонніх відносин, а тому потребує ґрунтовного дослідження та пошуків компромісного розв'язання. Чи не найскладнішою і донині не розв'язаною проблемою об'єктивного відтворення та оцінки спільної минувшини слід вважати «волинську трагедію» 1943–1944 рр. За таких обставин (з огляду на чітку локалізацію) переоцінити значення краєзнавчих досліджень для з'ясування істини складно.

Як не парадоксально на перший погляд, українсько-польське протистояння на західних землях України належало радше до табуйованих тем, ніж до заактуалізованих. Один із найвідоміших українських знавців проблеми Ігор Ільюшин вважає, що в радянській історіографії вона не отримала належного висвітлення через тенденції замовчування внеску українського та польського антикомуністичного рухів у антигітлерівську боротьбу¹. Хоча не можна говорити про повну відсутність цієї теми за комуністичної влади. Очевидно, що з'являлася вона переважно у руслі ідеологічної боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» та контексті показу злочинів ОУН і УПА. Особливо це стосується кінця 1980-х – початку 1990-х. Так, восени 1982 р. відбувся суд над вояком сотні «Довбуша» - Огороднічуком-Квятковським Миколою Гнатовичем, який отримав широкий розголос. Так, у книзі «Суд пам'яті», присвяченій суду над упівцем Огороднічуком Миколою Гнатовичем, зведеного у радянські часи на Волині публіциста Полікарпа Шафети ціла низка сюжетів стосується українсько-польського протистояння (зокрема, подій у Павлівці Іваничівського району)². Чимало матеріалів з'явилося тоді у центральній та місцевій пресі про події у Павлівці (колишньому Порицьку)³. Було заявлено про 300 вбитих поляків сотнею УПА в костелі і відтоді сенсаційна цифра фігурувала на сторінках української преси та використовувалася у краєзнавчих та наукових дослідженнях.

Ситуація почала суттєво змінюватися з проголошенням незалежності Польщі та України. На шпальтах регіональних видань ця тема почала з'являтися ще в 90-х роках⁴. Слід зазначити, що частина згаданих матеріалів «Газети виборчої» були надруковані в луцькій газеті «Віче»⁵, викликавши дискусію навколо цієї проблеми⁶. Однією із перших розвідок, у якій розглядалися проблеми українсько-польських відносин у роки Другої світової війни, була робота Петра та Костянтина Сміянів⁷. На початках українсько-польського наукового діалогу активно відстоював українську рацію знаний на Волині історик Іван Кічий⁸. Як наукова проблема непрості українсько-польські відносини у роки Другої світової війни чи не вперше були підняті у виступах Ю. Макара⁹, Г. Мотики¹⁰, Б. Поляка¹¹, О. Савчука та В. Комара¹², А. Ткачука¹³ на історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 50-й річниці перемоги над фашизмом «Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки» (1995 р.).

Не менш активним та гострим було обговорення непростих стосунків між українцями та поляками в роки Другої світової війни у регіональних ЗМІ і в 2003 р. Львівський історик та журналіст Андрій Павлишин зазначає, що національні та столичні медіа подають інформацію відсторонено, наче без особливої зацікавленості, тоді як у регіональних виданнях тих місцевостей, де відбувався конфлікт, ця тема актуальна й дискутована¹⁴. Чимало уваги цій темі тоді приділили обласні «Волинь»¹⁵, «Вісник & К»¹⁶, «Сім'я і дім»¹⁷, особливістю матеріалів яких слід вважати широке представлення свідчень-спогадів мешканців краю. Саме цей первинний джерельний матеріал є тим неоціненним набутком місцевих дослідників, який дозволяє сформулювати аргументований український погляд на ті трагічні події.

Серед матеріалів волинських авторів, як зрештою і серед загалом публікацій, що стосуються волинської трагедії, можна виділити доробок Івана Ольховського¹⁸, Івана Пущука¹⁹, Ярослава Царука²⁰, амбітним завданням праць яких було встановлення перебігу кривавого конфлікту у кожному конкретному населеному пункті. Це є спроби поррахувати не лише польські (що уже зробили польські дослідники), але й українські жертви протистояння на західних землях України. Мало того, часто-густо відомості, зібрані з тих самих місцевостей, що й у польських авторів, дали діаметрально протилежний результат. І переоцінити значення цих студій не лише для краєзнавства, але й для української історичної науки загалом важко. Вартісним доповненням до цих робіт є численні спогади волинян про окремі епізоди українсько-польського протистояння, опубліковані в окремих виданнях та засобах масової інформації²¹.

Серед волинських дослідників, у поле наукових інтересів яких потрапила волинська трагедія, слід виокремити декілька. Як відомо, цікавим явищем в українсько-польському науковому діалозі стали наукові семінари «Україна – Польща : важкі питання», співорганізатором яких був Волинський державний університет імені Лесі Українки, а куратором – проф. Микола Кучерепа²². Саме під час цих зустрічей було здійснено спробу узгодження підходів до найбільш контроверсійних проблем в історії українсько-

польських відносин. Досягненням волинського краєзнавства слід вважати збірник «У пошуках правди», який містить матеріали міжнародної конференції, присвяченої комплексу проблем щодо українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни, яка відбулася у Волинському державному університеті імені Лесі Українки²³. Значну увагу на Першій Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій подіям Другої світової війни на території Волинської області 2012 р., було приділено питанням українсько-польських відносин²⁴. Активну участь у організації цих заходів знову ж таки був М. Кучерепа. Не випадково саме Миколі Кучерепі належить низка статей на тему волинської трагедії наукового та науково-популярного характеру як загальнотеоретичного характеру, так і з вузких аспектів проблеми²⁵.

Спробу аналізу наукового та суспільного дискурсу українсько-польського протистояння на Волині та Галичині здійснила 2013 р. Оксана Каліщук²⁶. Матеріали дослідниці присвячені інтерпретації волинської трагедії вченими, публіцистами, політиками на сторінках українських та польських підручників, на шпальтах засобів масової інформації²⁷. Розгляд Волинської трагедії не лише як суто наукової, але й як суспільної проблеми, дозволило більш комплексно поглянути на цю історичну подію і більш адекватно відповісти викликам сучасності. Низку цікавих виступів було зроблено нею на обласних краєзнавчих конференціях «Минуле і сучасне Волині та Полісся»²⁸.

Дослідженням складних українсько-польських відносин у роки Другої світової війни займається Роман Кутовий. Особливу увагу він приділяє позиції різних українських політичних угруповань (формувань Тараса Бульби-Боровця, мельниківців, бандерівців) у протистоянні, що розгорілося на західноукраїнських землях.²⁹ Серед іншого також варто виокремити його оригінальну, хоча й дискусійну, спробу з'ясувати кількість жертв українсько-польського збройного конфлікту³⁰.

Відособлено від інших волинських дослідників стоїть Владислав Наконечний. У своїх творах він відстоює комуністичний погляд на ОУН і УПА, відповідно тлумачачи й українсько-польський конфлікт, звинувачуючи повстанців у всіх можливих і неможливих гріхах та використовуючи риторику та джерела праворадикальних кресов'яцьких середовищ³¹.

Своє бачення міжнародного протистояння 1943 р. представляли також Олександр Дем'янюк³², Олег Ленартович³³, молода дослідниця Ірина Кваша³⁴.

Підсумком досягнень української історіографії слід вважати результати роботи провідних фахівців з «волинської» проблеми на конференції з промовистою назвою «Волинська трагедія : через історію до порозуміння», яка відбулася 19–20 червня 2013 р. у Луцьку³⁵. Поруч з волинськими істориками (О. Каліщук, Р. Кутовий, М. Кучерепа та ін.) свої погляди представили провідні українські фахівці (В. В'ятрович, І. Льюшин, К. Кондратюк, С. Макарчук, В. Сергійчук, В. Трофимович та ін.). Цей науковий захід, організований Волинським національним університетом імені Лесі Українки (історичний факультет, дек. Шваб А. Г.) став чи не ключовим у 70 річницю трагічних подій.

Нині маємо цілу низку більших та менших досліджень, які стосуються українсько-польського протистояння 1943–1944 рр. у окремих районах. Так, у краєзнавчому дослідженні Андрія Криштальського³⁶ йдеться про трагічні події українсько-польського протистояння 1943–1944 рр. на Горохівщині (південна Волинь), що призвели до кровопролиття. На основі свідчень очевидців трагедії, досліджень українських науковців та архівних документальних джерел автор відстоює думку про інспірованість волинської трагедії гітлерівським та сталінським окупаційними режимами. Подіям на Горохівщині присвячені також дослідження Сергія Власюка та Тетяни Марчук³⁷. Чимало нині відомо про події у с. Красний Сад Горохівського району³⁸, де нині встановлено пам'ятник жертвам українсько-польського протистояння³⁹. Окремі розвідки присвячені також подіям на Володимирщині⁴⁰, Маневиччині⁴¹ та Любомльщині⁴².

Нині можемо твердити, що міжетнічне протистояння на Волині та в Східній Галичині у роки Другої світової війни стало наслідком уже сформованих історичних обставин та стереотипів; підступних дій та намірів нацистської Німеччини й тоталітарного радянського режиму, знекровити, виснажити і придушити національно-визвольні рухи обох народів; непродуманої політики українського та польського політичних провідів, які не зуміли відійти від політики сили, взаємної недовіри та ворожнечі і не дати втягнути себе у криваве протистояння. Можливості ж історичного краєзнавства у дослідженні цієї складної сторінки української історії є надзвичайно великими. Можна лише висловити сподівання, що подальша її розробка істориками-краєзнавцями, високий рівень деталізації нових джерельних пластів регіональними дослідниками виведуть вчених на широкий рівень узагальнень.

1. Льюшин І. *Українська повстанська армія і Армія Крайова. Протистояння в Західній Україні (1939–1945 рр.)* / Ігор Льюшин. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 13–14.

2. Шафета П. Г. *Суд пам'яті* / П. Г. Шафета. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1985. – 229 с.

3. Мандзюк Ф. Трагедія містечка Порицька // Молодь України. – 1987. – 7 липня; Мандзюк Ф. Трагедія містечка Порицька // Вісті з України. – 1987. – № 30. – С. 7; Мандзюк Ф. Чорні дні містечка Порицька // Колос. – 1987. – 17, 20, 24, 27, 29 січня; Петроцук В. У серці – навічно: фоторепортаж із мітингу вшанування пам'яті радянських громадян польської національності, які безвинно загинули 12 липня 1943 року у містечку Порицьку (Павлівка) // Колос. – 1991. – 20 липня; Шафета П. Орнамент біля портрета. Полікарп Шафета // Літературна Україна. – 1984. – 15 листопада.
4. Вербич В. Кому потрібні односторонні звинувачення? Штрих до українсько-польських контактів на Волині / Віктор Вербич // Народна трибуна. – 1992. – 2 груд. – С. 6; Данилюк В. Смерть називається «Пшебраже» / Володимир Данилюк // Волинь (Луцьк). – 1995. – 27 квіт. – С. 2; Кошелюк Р. Як починалося протистояння між поляками та українцями / Р. Кошелюк // Народна трибуна. – 1992. – 9 груд. – С. 6; Непотрібний третій фронт. 3 історії УПА // Молода Волинь. – 1992. – 17 лип. – С. 4; Новицький С. Минуле нагадує і застерігає: Два обличчя поляків // Рад. Волинь. – 1991. – 25 трав. – С. 3.
5. Сміян К. Шовіністи з АК / Костянтин Сміян // Віче. – 1995. – 24 серп. – С. 6; Кучерена М. Волинська різня / Микола Кучерена // Віче. – 1995. – 24 серп. – С. 6; Філяр В. Ліквідатори з УПА / Владислав Філяр // Віче. – 1995. – 24 серп. – С. 6.
6. Данилюк В. З хворої голови на здорову? або чому польська преса нагнітає істерію довкола села Гайове? / Володимир Данилюк // Віче. – 1996. – 10 жовт. – С. 8; Данилюк В. Чому поляки іменують село Гайове старою назвою і діють на Волині, як у своєму воєводстві?! / Володимир Данилюк // Віче. – 1996. – 3 жовт. – С. 1, 7; Кічий І. Вчорашні рани болять сьогодні / І. Кічий // Віче. – 1996. – 12 верес. – С. 6; Романюк Н. На чіємυ березі правда? / Ніна Романюк, Микола Юрчук // Віче. – 1995. – 20 січ. – С. 7.
7. Сміян П. К. Волинські і польські історичні джерела про діяльність Армії Крайової / Сміян П. К., Сміян К. П. // Минуле і сучасне Волині: Проблеми джерелознавства. Тези доп. і повідомлень VII Волинської іст.-краєзн. конф., 15-16 вересня 1994 р. – Луцьк, 1994. – С. 106-108.
8. Кічий І. В. До історії українсько-польських конфліктів в роки Другої світової війни (на матеріалах Волинської області) / Кічий І. В. // Zbrodnie NKWD na obszarze województw wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej: Materiały I Międzynarodowej Konferencji Naukowej. Koszalin, 14 grudnia 1995 / Redakcja naukowa Bogusław Polak. – Koszalin: Wydawnictwo Uczelnie Wyższej Szkoły Inżynierskiej, 1995. – S. 252 – 264; Кічий І. Українсько-польські відносини на Волині в роки Другої світової війни // Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-26 листопада 1996 р.). – Івано-Франківськ, 1997. – С. 34-39; Кічий І. До історії українсько-польських конфліктів в роки Другої світової війни (на матеріалах Волинської області) / І. Кічий, завідуючий кафедрою історії України Волинського державного університету імені Лесі Українки, професор // Народна трибуна. – 1994. – 25 червня (№ 48). – С. 6.
9. Макар Ю. Польсько-українські стосунки під час Другої світової війни та по її закінченні: спроба узагальнення / Ю. Макар, В. Струтинський // Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки. Матеріали історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом, 19-20 квітня 1995 р. – Луцьк, 1995. – С. 48-49
10. Мотика Г. Польсько-українські конфлікти на Волині в роки Другої світової війни у світлі польської історіографії // Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки. Матеріали історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом, 19-20 квітня 1995 р. – Луцьк, 1994. – С. 12-13
11. Поляк Б. Союз Збройної Боротьби – Армія Крайова і представництво уряду на Волині у 1939-1944 рр. Стан досліджень. Висновки // Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки. Матеріали історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом, 19-20 квітня 1995 р. – Луцьк, 1995. – С. 11-12.
12. Савчук О., Комар В. Польські архіви – важлива джерельна база для дослідження українсько-польських стосунків на Волині періоду Другої світової війни // Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки. Матеріали історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 50-й річниці перемоги над фашизмом, 19-20 квітня 1995 р. – Луцьк, 1995. – С. 25-26
13. Ткачук А. П. Про українсько-польські відносини у перші роки Другої світової війни в історичному дослідженні Є. Пастернака «Нарис історії Холмищини і Підляшшя: новіші часи» // Волинь в Другій світовій війні та перші повоєнні роки. Матеріали наук. іст.-краєзн. конф., 19-20 квітня 1995 р. Луцьк, 1995. І С. 50-51.
14. 60 років волинської трагедії: матеріали форуму українських і польських експертів та журналістів «Події на Волині: як жити з цим тягарем?» (м. Острог, 11–12 квіт. 2003 р.). – К.: Посольство Республіки Польща в Україні, 2003. – С. 26–28.
15. Гаврилюк В. Кривава Трійця у Черничах / Володимир Гаврилюк; фото Юрія Новодворського // Волинь. – Луцьк, 2003. – 31 липня (№ 86). – С. 7; Гаврилюк В. Українські мученики Україною забуті / Володимир Гаврилюк / Волинь. – Луцьк, 2004. – 12 серпня (№ 90). І С. 3; Касьянчук С. Спочатку ми з поляками дружили / Сергій Касьянчук // Волинь. – Луцьк, 2003. – 13 травня (№ 52). – С. 2; Крецюк С. Три хрести над могилою. А у ній 100 покійників // Волинь. – Луцьк, 2003. – 16 грудня (№ 144). – С. 2; Рабан Л. Що заважає жити в дружбі? / Лідія Рабан // Волинь. – Луцьк, 2003. – 6 травня (№ 50). – С. 2; Ягенський В. До помсти кликала жорстокість: Волинська трагедія: правда і вимисли / Володимир Ягенський // Волинь. – Луцьк, 2003. – 5 серпня (№ 88). – С. 3.

16. Гарбарчук К. Кривавий понеділок у Богущівці / Кость Гарбарчук // Вісник & К. – 2003. – 15 травня (№ 20). – С. 14 ; Дубук М. Перед святом Петра та Павла хати у Рудці-Козинській горіли, як свічки / Марія Дубук // Вісник & К. – 2003. – 19 червня (№ 25). – С. 14 ; Дубук М. У червневий день 43-го гинули невинні коршівські селяни // Вісник & К. – 2003. – 24 липня (№ 30). – С. 14 ; Жарчинська О. За що поляки спалили Рудку-Козинську? / Ольга Жарчинська // Вісник & К. – 2013. – 4 липня (№ 27). – С. 1, 12–13 ; Остапчук Н. Панахида у Малинівці // Вісник & К. – 2003. – 18 грудня (№ 51). – С. 3 ; Петрук Г. Палили і вбивали поляки українців, українці – поляків // Вісник & К. – 2003. – 8 травня (№ 19). – С. 13 ; Трофимук В. Після Малина спалили Туличів / Василь Трофимук // Вісник & К. – 2003. – 4 вересня (№ 36). – С. 13 ; Трофимук В. У день Трьох Святих людей рубали сокирами / Василь Трофимук // Вісник & К. – 2003. – 5 червня (№ 23). – С. 14 ;
17. Байда Г. Про трьох мам, дві країни і одну родину // Сім'я і дім. Народна трибуна. – 2003. – 20 листопада (№ 47). – С. 11 ; Вербич В. "Його кров залила моє обличчя". Як український націоналіст врятував від смерті польську родину / Віктор Вербич // Сім'я і дім. – 2003. – 23 січня (№ 4). – С. 3.
18. Ольховський І. Кривава Волинь. Книга перша: Українсько-польське протистояння на теренах Любомльського та Шацького районів у 1939 – 1945 роках : Історико-документальне дослідження / Іван Ольховський. – К.: Гарт, 2008. – 248 с. ; Ольховський І. Кривава Волинь. Книга друга: Українсько-польське протистояння на теренах Турійського району у 1939-1945 роках: Історико-документальне дослідження / Іван Ольховський. – К.: Гарт, 2011. – 344 с.
19. Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Володимир-Волинський район / упоряд. і авт. коментарів І. Пуцук; за заг. ред. Ярослава Федорчука. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 420 с. ; Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938 – 1944 років. Горохівський район. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 308 с. ; Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Іваничівський і Локачинський райони / упорядник Пуцук І. А.; під заг. ред. Я. П. Федорчука. – Луцьк : ВА «Волинська обласна друкарня», 2010. – 345 с. ; Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський і Старовижівський райони / упорядник і авт. коментарів І. Пуцук; за заг. ред. Я. П. Федорчука. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 333 с. ; Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Ківерцівський район. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 312 с. ; Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Ковельський район / упорядник і авт. комент. Іван Пуцук ; під заг. ред. Я. Федорчука. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 268 с. ; Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Луцький район і м. Луцьк. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 444 с. ; Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Любомльський і Шацький райони / упоряд. і авт. коментарів І. Пуцук; за заг. ред. Ярослава Федорчука. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 318 с. ; Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років. Рожиченський і Маневицький райони / упорядник і авт. комент. Іван Пуцук ; під заг. ред. Я. Федорчука. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 384 с. ; Пуцук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938 – 1944 років. Турійський район. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 324 с.
20. Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943-1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район / Я. Царук ; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; вступна стаття Ярослава Ісаєвича. – Львів : Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України, 2003. – 190 с.
21. Власюк Ю. Д. Село – і серце одпочине... / Ю. Д. Власюк. – Київ: Вид-во „АртЕк”, 2003. – 104 с. ; Куделя М. Волинська трагедія / М. Куделя // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України і Волині. Матеріали XII всеукраїнської наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 12-ій річниці Незалежності України і 485-ій річниці надання Ковелю магдебурзького права. Зб. наук. праць: У 2-х ч. Ч. 1. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – С. 314-318.
22. Кучерепа М. М Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни (підсумки міжнародних наукових семінарів) / Микола Кучерепа // Актуальні проблеми українського державотворення : наук. зб. : матеріали регіон. наук. конф., присвяч. 90-й річниці укр. нац. визвол. змагань 1917-1921 рр. та 65-річчю утворення УПА (16-17 листоп. 2007 р., м. Луцьк) / М-во освіти і науки України ; Луцький нац. технічний ун-т. - Луцьк, 2008. - С. 16-168 ; Кучерепа М. М. Роль та значення міжнародних наукових семінарів «Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни» . М. М, Кучерепа // Відображення Волинської трагедії в історичній пам'яті польського й українського народів : монографія / Редкол. В. Ф. Солдатенко (голова) та ін.; авторський колектив : Я. М. Антонюк, В. Д. Веденєєв та ін. – К.: ДП НВЦ «Пріоритети», 2013. - С. 155–202.
23. У пошуках правди : Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки», Луцьк, 20–23 травня 2003 р. / Упорядн. В. К. Баран, М. М. Кучерепа, М. В. Моклиця, В. І. Гребенюк. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2003 – 536 с.; іл.
24. Волинь і волиняни у Другій світовій війні : зб. наук. пр. / упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 768 с.
25. Кучерепа М. До історії українсько-польського конфлікту на Волині 1943–1944 рр. / Микола Кучерепа //

Минуле і сучасне Волині та Полісся : Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / упоряд. А. Силюк. – Ковель, 2013. – С. 439–446 ; Кучерена М. Причини, хід та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни / Микола Кучерена // Краєзнавство. – 2013. – № 3. – С. 33–41 ; Кучерена М. Волинська різня / Микола Кучерена, кандидат історичних наук, доцент Волинського держуніверситету // Віче. – 1995. – 24 серпня (№ 34). – С. 6 ; Кучерена М. Правда повинна бути правдою / М. М. Кучерена // Шацький край. – 2003. – 26 квітня (№ 17). – С. 2 ; 3 травня (№ 18). – С. 1 ; 8 травня (№ 19). – С. 2 ; Кучерена М. Правда повинна бути правдою // М. М. Кучерена / Горохівський вісник. – 2003. – 29 березня (№ 13). – С. 2 ; Кучерена М. Правда повинна бути правдою / Микола Кучерена // Наше життя. – 2003. – 29 березня (№ 27). – С. 2 ; 3 квітня (№ 28-29). – С. 2 ; 5 квітня (№ 30). – С. 2 ; Кучерена М. «Волинська трагедія»: без упереджень і спекуляцій / Микола Кучерена, професор Волинського державного університету ім. Лесі Українки, член робочої групи експертів для проведення додаткових наукових досліджень трагічних подій на Волині у 1943 – 1944 рр. при Раді національної безпеки і оборони України // Волинь. – Луцьк, 2003. – 31 травня (№ 60). – С. 2.

26. Каліщук О. М. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурси / О. М. Каліщук. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 510 с.

27. Каліщук О. Протистояння на українсько-польському пограниччі у роки Другої світової війни у історіографії 40-80-х рр. ХХ ст. / О. М. Каліщук // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 5. – Луцьк, 2011. – С. 102–107 ; Каліщук О. Українсько-польське протистояння на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни (за матеріалами тижневика «Наше слово», Варшава) / О. М. Каліщук // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 2. – Луцьк, 2009. – С. 10–14 ; Каліщук О. Українсько-польські взаємини в роки Другої світової війни в підручниках та посібниках для вищої школи / О. М. Каліщук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки. Випуск 15. – Луцьк, 2008. – С. 139–142 ; Каліщук О. Українсько-польське протистояння 1943 – 1944 років на шпальтах «Газети виборчої» та «Речіносполитої»: бібліографічний аспект / Оксана Каліщук // Українське державотворення: проблеми і сучасність: Збірник наукових праць. Випуск III / [ред. кол.: Р. П. Карпюк, О. І. Кушпетюк та ін.]. – Луцьк: ЛІРОЛ, 2009. – С. 104–113 ; Каліщук О. Дмитро Клячківський (Клим Савур) і дискусія навколо його ролі у розгортанні українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни / Оксана Каліщук // Українське державотворення: проблеми і сучасність: Збірник наукових праць. Випуск IV. / [ред. кол.: Р. П. Карпюк, О. І. Кушпетюк та ін.]. – Луцьк: ЛІРОЛ, 2010. – С. 108–112.

28. Каліщук О. Спогади як джерело дослідження польсько-українських стосунків у роки Другої світової війни / О. М. Каліщук // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, Луцьк – Горохів, 14-15 травня 2009 р. — Луцьк, 2009. — С. 354–359 ; Каліщук О. Піебраже: сторінка українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни / Оксана Каліщук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Випуск 40. Матеріали XXXX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, смт. Стара Вишівка / [упоряд. А. Силюк, В. Недзельський]. – Луцьк: друкарня «Волиньполіграф», 2011. – С. 365–366 ; Каліщук О. Реакція церкви на українсько-польське протистояння на західних землях України у 1942–1944 рр. / Оксана Каліщук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимира-Волинського та Волині. Науковий збірник. Матеріали XLVII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2013. – Випуск 47. – С. 96–100 ; Каліщук О. Волинська трагедія і її праведники / О. М. Каліщук // Минуле і сучасне Волині та Полісся : Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / упоряд. А. Силюк. – Ковель, 2013. – С. 412–413.

29. Кутувий Р. Українсько-польський конфлікт на Волині (1941-1945) в документах німецької окупаційної влади / Роман Кутувий // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Лесі Українки. Вип. 3. / Гол. ред. Ярош Б. О. – Луцьк: Ред.-вид. відділ ВДУ, 1998. – С. 68–73 ; Кутувий Р. Позиція армії Г. Бульби-Боровця в українсько-польському конфлікті на Волині / Роман Кутувий // Науковий вісник ВДУ. Історичні науки. – Луцьк, 2001. – Ч. 5. – С. 172–177.

30. Кутувий Р. Спогади як джерело даних про цивільні жертви українсько-польського міжнаціонального збройного конфлікту на Волині в роки Другої світової війни / Р. С. Кутувий // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2011. – Ч. 10. – С. 99–110

31. Наконечний В. В сторони від істини // Наконечний В. Роки... Події... Люди... Позиція: Наукові та краєзнавчі нариси. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2006. – С. 300–304 ; Наконечний В. Волинь – криваве поле війни. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 144 с. ; Наконечний В. Волинь – криваве поле геноциду (з історії масового знищення польського населення на Волині в 1943 році) // Наконечний В. Роки... Події... Люди... Позиція: Наукові та краєзнавчі нариси. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2006. – С. 98–112 ; Наконечний В. Злочини ОУН-УПА на Волині. Як і проти кого

вони воювали // ОУН-УПА. Правдивая история. – К. : Солюкс, 2006. – С. 97-133 ; Наконечний В. Злочини ОУН-УПА на Волині (з ким і проти кого вони воювали). – Луцьк, 2001. – 67 с. ; Наконечний В. Час візьме своє // Наконечний В. Роки... Події... Люди... Позиція: Наукові та краєзнавчі нариси. – Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2006. – С. 325-327.

32. Дем'янюк О. Міжнаціональне протистояння на Волині у 1943 р. / Олександр Дем'янюк // Українське державотворення: проблеми і сучасність: Збірник наукових праць. Випуск IV. / Ред. кол.: Р.П.Карпюк, О.І.Кушпетюк [та ін.]. – Луцьк: ЛІРоЛ, 2010. – С. 38-45.

33. Ленартович О. Ю. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія / О. Ю. Ленартович. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 241–258.

34. Кваша І. Волинь 1943-1944 років у контексті українсько-польських стосунків періоду Другої світової війни / Кваша Ірина // Волинь очима науковців і практиків: історія, теорія, методика: Матеріали обл. науково-практ. конф. – Луцьк: Луцький педагогічний коледж, 2010. – С. 174-181.

35. Волинська трагедія: через історію до порозуміння : матеріали Всеукр. наук. конф. м. Луцьк, 19-20 черв. 2013 р. / уклад. А. Шваб. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2013. – 230 с.

36. Криштальський А. А. Кривда за кривду. Польсько-німецький терор 1943–1944 років на Горохівщині / А. А. Криштальський. – Луцьк : ВМА «Терен», 2013.

37. Власюк С. Українсько-польське протистояння в часи II світової війни на Горохівщині / Сергій Власюк, Тетяна Марчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, Луцьк – Горохів, 14-15 травня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 430-433.

38. Вітюк Г. Красний Сад стерли з лиця землі, але не з пам'яті / Галина Вітюк // Віче. – 2003. – 30 січня (№ 5). – С. 6 ; Влашинець Л. Розстріляний цвіт Красного Саду / Леся Влашинець // Горохівський вісник. – 2003. – 17 травня (№ 19). – С. 6 ; Дмитрук В. Красний Сад знищили у страшний тиждень / Володимир Дмитрук, кандидат історичних наук, доцент ВДУ імені Лесі Українки // Волинь. – Луцьк, 2003. – 1 травня (№ 48). – С. 3 ; Малімон Н. Пізнайте правду і правда вас визволить / Наталія Малімон; фото Валерія Мельника // Віче. – 2012. – 26 квітня–2 травня (№ 17). – С.1, 8 ; Устимчук Р. Червона кров Красного Саду / Роман Устимчук // Волинська газета. – 2011. – 17 листопада (№ 46). – С. 1, 9.

39. Боярчук П. Реквієм над Красним Садам / Петро Боярчук // Волинь-нова. – 2012. – 24 квітня (№ 45). – С. 7 ; Головачук С. Свіча за Красний Сад / Світлана Головачук // Волинська газета. – 2012. – 26 квітня (№ 17). – С. 1, 8 ; Поліщук Г. Воскресіння пам'яті про Красний Сад / Григорій Поліщук, Олег Дідик // Горохівський вісник. – 2012. – 21 квітня (№ 16). – С. 1-2.

40. Царук Я. Володимирщина в роки Другої світової війни / Ярослав Царук // Реабілітовані історією : Збірник наукових статей і матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, Луцьк, 5-6 грудня 2002 р. / Упорядник М.М. Кучереп. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – С. 108-118

41. Борбич М. Українсько-польський конфлікт на маневицькій землі / М. Борбич // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині. Матеріали XIV Волинської наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 13-й річниці Незалежності України і 680-й річниці надання Володимир-Волинському Магдебурзького права. Зб. наук. праць. – Луцьк, 2004. – С. 422 ; Каліщук О. Щодо перебігу українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни на Маневиччині / Оксана Каліщук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинське Полісся та Маневиччина в європейській та українській історії: Науковий збірник. Випуск 38. Матеріали XXXVIII Міжнародної наукової історико-краєзн. конф., смт. Маневичі / [Упоряд. А. Силюк, П. Хомич]. – Луцьк, 2011. – С. 130–133.

42. Остапюк О. Про українсько-польські відносини на Любомльщині в 1941–1944 рр. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині: Науковий збірник: Вип. 32. – Луцьк, 2009. – С. 267-269 ; Якимук Я. Кривавий березень 1944 року / Ярослав Якимук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Наук. зб.: Випуск 25: Матеріали XV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. Ї Луцьк, 2007. Ї С.178-182.

Василь КАРПЮК (Луцьк)

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВООНСКУ

Від часу створення товариства краєзнавців і організації НСКУ у Волинській області краєзнавці Волині мали певну завантаженість інформаційного простору за рахунок ЗМІ в тому числі телебачення, радіо і преси. Основна інформація надходила через журнали «Педагогічний пошук», «Літопис Волині» від 1996 року, «Яровиця» - орган навчально-методичного центру управління культури від 2013 року. Також діяльність краєзнавців та їх осередків була представлена в обласній пресі у газетах «Радянська Волинь», «Нова Волинь», «Віче», «Вісник», в районних та міських газетах, в державних виданнях: «Голос України», «Урядовий кур'єр» та журналі Національної спілки – «Краєзнавство», у збірниках матеріалів всеукраїнських та регіональних конференцій, в тому числі – «Минуле і сучасне Волині та Полісся» і «Велика Волинь».

На сайтах «Музейний простір Волині» і обласних бібліотек Волинської, Рівненської та Житомирської, а також Національної спілки краєзнавців України розташовується інформація про діяльність ВООНСКУ.

З 2010 року створено сайт Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України (<http://volnsku.at.ua>). Сайт спілки має наступні рубрики: Новини, каталог статей, форум, фотоальбом. На цьому сайті розміщено матеріали з історії обласної організації, установчі документи, новини та оголошення, вітання ювілярам і відзначеним різними нагородами. Okремо подано ряд статей про діяльність краєзнавців, зокрема про лауреатів премії ім. Яворницького та інших премій. Представлено світлини з презентацій виставок, видань з волинезнавства, із творчих зустрічей та історико-краєзнавчих конференцій.

Звичайно, що інформаційна діяльність ВООНСКУ продовжує розширюватись. Це пов'язано з тим що збільшується кількість краєзнавців в організації, а також відбувається спілкування з іншими громадськими організаціями та установами, які займаються краєзнавством і використовують цей сайт, беручи з нього інформацію, а також поповнюючи його власною інформацією.

Андрій КЛИМЧУК (Рівне)

ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ ВОЛИНИ НАУКОВЦЯМИ РІВНЕНЩИНИ

В останнє двадцятиліття краєзнавча наука на Рівненщині значно просунулася вперед. Свідчення цьому щорічні конференції, які проводяться регулярно в Рівному, Дубно та Острозі. Саме ці три міста лишаються головними науковими центрами історичного краєзнавства Рівненщини.

Рівненщину, як частину Волині здавна заселяли представники кількох етнічних спільнот. Поруч з українцями, як корінного населення тутешніх теренів, значний відсоток був поляків та євреїв. Значно менше було росіян, чехів, німців та представників інших народів. В певній мірі національні спільноти Рівненщини вже вивчалися і активно вивчаються, але якщо досі історія Волині являє собою маловивчений величезний пласт, то що говорити вже про історичне минуле окремих етносів? Почасти це пов'язано з фактичною відсутністю серед тутешнього населення безпосередніх представників цих національних спільнот. З іншого боку чомусь дослідники Волині зазвичай оминають все, що має відношення до поляків, чехів, німців, росіян, євреїв і т. д., не вводять до наукового обігу історичні джерела та не досліджують давні друковані видання, що стосуються цих питань.

Тим не менше певний поступ в напрямку вивчення національних спільнот Рівненщини вже є. Свідченням цьому є аж три конференції проведені в Дубно і присвячені чехам Дубенщини (2003, 2008, 2011 рр.)[20; 21; 22]. У ній приймали участь здебільшого працівники Дубенського історико-культурного заповідника, краєзнавці Дубенщини та дослідники з Рівного, інших населених пунктів Волині, діаспори та Чехії. З дослідників Рівненщини та їх публікацій у цих збірниках можна згадати наступні: Пономаренко Антоніна («Чехи на Дубенщині: Деякі статистичні дані», «Історія родини Цінертів у Мирогощі», «Дубенське чеське товариство «Стромовка»»), Савчук Петро («Розселення, облаштування господарств чехів Дубенщини (друга половина XIX – початок XX століть)», «Тараканівський форт і чехи»,), Смолін Петро («Села Кораблище, Красна Гора і чехи»), Шульженко Миколаш («Село Софіївка й чехи»), Сухолейстер Галина («Чехи в Семидубах»), Дмитренко Тамара («Чехи в Дубні у 1920-1930-ті роки (за споминами старожилів)»), Гаврилюк Тетяна («Перше чеське поселення на Дубенщині – Людгардівка», «Дослідник історії волинських чехів – Марія Солдатюк»), Пшеничний Микола («Улас Самчук ночував у Молодаві», «Пилип Орлик – Чехія, Білорусь, Дубно»), Гавриленко Ольга («Його корені на Дубенщині», «Ярослав Гашек і Дубенщина»), Солдатюк Марія («Видатний волинський чех – доктор Вацлав Вондрак», «Мечислав Кодейшко – музикант і композитор», «Народна поетеса Антонія Гржибовська», «Повернення додому», «Чехи в Мирогощі – організація «Бланік»»), Поперецька Леся («Про перехід чехів у православ'я на Дубенщині»), Целоусова Наталія («Спогади... Віра Сухопарова (народжена Скршіванкова – 10.02. 1923р., Страклів),), Візитів Юлія та Здрачук Лідія «Чеська спільнота Дубенщини: етнокультурні орієнтації (20-30-ті роки XX ст.)», Візитів Юлія («У пошуках істини: переселення чеської етнічної спільноти з Волині у 1946-1947 роках на прикладі Дубенщини»), Шевчук Ерна («Його ім'я об'єднує Дубно і Прагу»), Любецька Надія («Джерелознавча база про волинських чехів у Державному історико-культурному заповіднику міста Дубна»).

Ці ж автори про волинських чехів друкували розвідки у місцевій періодичній пресі, а також приймали участь з відповідними доповідями на інших краєзнавчих конференціях.

В Дубно було проведено також одну конференцію присвячену єврейському етносу Волині[9]. Її учасники – головним чином дубенчани, а також дослідники з Рівного: Сикліцька Оксана («Про життя

дубенських євреїв»), Смолін Петро («Музейна кімната «Єврейському народові» в Державному історико-культурному заповіднику м. Дубна»), Любецька Надія («Історія Дубна в «Єврейскойэнциклопедии»), Колесняк Наталія («Центральна синагога у місті Дубні»), Гавриленко Ольга («Видатні єврейські діячі в історії Дубна»), Гони Максим та Мусій («Євреї Дубна у горнилі випробувань 1918-1919 років»), Пшеничний Микола («Наш видатний земляк Юрій Шумовський і євреї», «Воював за Дубно, писав про Дубно»), Дмитренко Тамара («Заняття дубенських євреїв»), Шевчук Ерна («Тора Цві Маляра»), Санжаревський Олег («Брати Ельберти – дубенські капіталісти»), Посільська Еліна («Дубно»), Пшенична Любов («Фантом болю»).

Вивчається життя росіян на Волині в минулому. На даний момент видано три випуски «Кондратьєвських читань» [10; 11; 12], головним чином публікації в цих збірниках стосуються літературного руху і культурного життя російської общини в міжвоєнній Польщі.

Про російський культурний рух на Волині в міжвоєнний час свою дослідження видала Ірина Куліш-Лукаевич [13]. Це збірник нарисів, у яких описуються події 20-30-х років ХХ ст., що відбувалися на Рівненщині: Рівне, Острог, Сарни. Головний предмет дослідження – драматичні долі російської інтелігенції, що так чи інакше пов'язані з історією нашого краю. Серед них Константин Оленін, Лідія Сеницька, Євген Вадимов, Іван Куліш Олександр Кондратьєв, Лев Гомолицький. Рівне того періоду – це не просто дрібне торгівельне єврейсько-польське містечко, але ще й справжній оазис російської культури.

Минулоріч з'явилася перша ґрунтовна праця про волинських караїмів [23]. Її – Шабаровський Володимир Володимирович з м. Костополя. В книзі наводяться маловідомі дані про заснування, життя і побут караїмських громад у Волинському краї, розповідається про видатних караїмських діячів родом з Волині. Чималосторінок присвячено розповіді про місце караїмського етносу і караїмського визнання у світі. Автор вводить до наукового обігу раніше невідомі джерела і факти, подає власні переклади з гебрайської та караїмської мов. Видання адресоване історикам, краєзнавцям, студентам і всім людям, не байдужим до минулогорідного краю.

В 1990-х і на початку 2000-х рр. єврейство Острога плідно вивчав нині вже покійний лікар Шпізель Рафаель Сруевич [24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32].

Плідно вивчає та постійно виступає з новими публікаціями про євреїв, чехів та поляків співробітник історико-культурного заповідника у Острозі Микола Павлович Манько [14; 15; 16; 17; 18; 19].

До сфери наукових зацікавлень Данілічевої Валентини Федорівни [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8], співробітниці Рівненського краєзнавчого музею належать національні спільноти Волині. Нею опубліковані розвідки вцілому про чужоземне населення краю, а також про поляків, німців, чехів та голландців.

1. Данілічева В. Поповнення фондів Рівненського краєзнавчого музею матеріалами з історії національних меншостей краю // *Волинь незабутня: тези VI регіон. наук.-практ. конф. «Нові краєзнавчі дослідження у контексті національного відродження України»*. – Рівне, 1995. – С. 63-64.

2. Данілічева В. З історії польської людності на Рівненщині у ХІХ – І-й пол. ХХ століть // *Наук. записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. До 100-річчя музейної справи на Рівненщині*. – Рівне, 1996. – С. 52-57.

3. Данілічева В. До питання про народонаселення міста Рівного у ХХ столітті // *Національні меншини Правобережної України. Історія та сучасність: наук. зб.* – Житомир: Волинь, 1998. – Т. 18. – С. 38-40.

4. Данілічева В. З історії національних меншин Корця // *Корцю – 850 років: наук. зб. матеріалів і тез наук. конф.* – Рівне – Корець: Волинські береги, 2000. – С. 46-47.

5. Данілічева В. З історії католицизму на Волині // *Християнство в історії України: зб. наук. пр.* – Рівне, 2001. – С. 36-41.

6. Данілічева В. Німці на Волині // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. – Рівне: видавець Олег Зень, 2010. – Вип. VIII. – С. 145-148.

7. Данілічева В. Історія волинських чехів: фондова колекція Рівненського обласного краєзнавчого музею // *Матеріали міжнар. наук.-теоретичної конф. «Чехи і Дубеничина»*. – Дубно, 2011. – С. 59-61.

8. Данілічева В. Голландці в історії Рівненщини // *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: до 80-річчя з дня народж. Гурія Бухала*. – Рівне: Волинські береги, 2012. – Вип. X. – С. 69-72.

9. *Єврейському народові: Матеріали міжнар. наук. іст.-краєзн. конф., присвяч. укр.-євр. взаєминам на Дубеничині*. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2006. – 154 с.

10. Александр Кондратьев: *исследования, материалы, публикации/ отв. ред. Е. М. Васильев*. – Рівне: Волин. береги, 2008. – 256 с.

11. Александр Кондратьев: *исследования, материалы, публикации, Вып. 2/ ответ ред. Е. М. Васильев*. – Ровно: Геден-Принт, 2010. – 272 с.

12. Александр Кондратьев: исследования, материалы, публикации, Вып. 3/ Ровен. ин-т славяновед. Киев. славист. ун-та, Рус. культ. центр Ровен. обл.; отв. ред. Е. М. Васильев. – Рівне: Нестеров С. Б., 2012. – 268 с.
13. Кулиш-Лукашевич И. В. Поиски и находки: из ист. русского движения на Волини 20-30-х гг. XX в. – Ровно: Геден Принт, 2010. – 226 с
14. Манько Микола. Бердичівське видання 1907 року книги Острозького єврейського краєзнавця Менахема Мендла Бібера // Бердичів древній і вічно молодий: наук. зб. «Велика Волинь»: праці Житомир. наук.-краєзн. т-ва дослідників Волині / голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир: Косенко, 2005. – Т. 32. – С. 19-21 (у співавторстві з Р. С. Шпізелем).
15. Манько Микола. До історії чеських поселень на Волині // Велика Волинь: минуле і сучасне: тези регіон. наук. конф., 14-16 листоп. 1991 р. – Рівне, 1991. – С. 28-30.
16. Манько Микола. З історії чеських поселень на Волині в II-й половині XIX ст. // Матеріали I-III наук.-краєзн. конф. «Остріг на порозі 900-річчя» (1990-1992 рр.). – Сокаль, 1992. – Ч.1. – С. 118-120.
17. Манько Микола. Лев Біністок – один з піонерів єврейської публіцистики в Україні // Єврейська історія та культура кінця XIX – початку XXI століття. – К., 2003. – С. 70-74 (у співавторстві з Шпізелем Р. С.).
18. Манько Микола. Пам'ятки єврейської історії та культури в зібранні Державного історико-культурного заповідника м. Острога // Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в XX ст.: зб. наук. пр.: матеріали IX наук. конф. «Єврейська історія та культура в країнах Центральної та Східної Європи» / Ін-т юдаїки, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. – К., 2002. – С. 325-329 (у співавторстві з Р. С. Шпізелем).
19. Манько Микола. Перспективи створення музею єврейської історії та культури в складі Державного історико-культурного заповідника м. Острога // Острозький краєзн. зб. – Острог, 2013. – Вип. 6. – С. 458-462.
20. Чехи і Дубенщина: матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., присвяч. 60-річчю репатріації чехів на етнічну Батьківщину: 18 трав. 2008 р. – Луцьк: Волин. обл. друк., 2008. – 92 с
21. Чехи і Дубенщина: матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., 9 груд. 2011 р./ Держ. іст.-культ. заповідник м. Дубна; Дубен. чес. тов-во «Стромовка»; ред. Л. Кічатий. – Дубно: Держ. іст.-культ. заповідник, 2011. – 132 с.
22. Чехи на Дубенщині: Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 140-річчю переселення чехів на Волинь. – Дубно, 2003. – 43 с.
23. Шабаровський В. Караїми на Волині: штрихи до портрета загадкового народу. – Луцьк: Твердиня, 2013. – 252 с.
24. Шпізель Р. С. Бердичівське видання 1907 року книги острозького єврейського краєзнавця Менахема Мендла Бібера / Р. С. Шпізель, М. П. Манько // Бердичів древній і вічно молодий: матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф. «Бердичів древній і вічно молодий», 8-14 черв. 2005 р. – Житомир: М. Косенко, 2005. – С. 19-21.
25. Шпізель Р. Выдающийсяяучёный Самуэль Эдельс (Маршуе) // Воляни з Волині. – 1999. – №5. – С. 33-34.
26. Шпізель Р. Город Острог – крупнейший центр еврейской культуры на Волини // Єврейська історія та культура в Україні: матеріали конф. Київ, 2-5 верес. 1996. – К., 1997. – С. 238-242.
27. Шпізель Р. Єврейські друкарні в Острозі // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування: наук. зб. – Острог, 2005. – С. 150-154.
28. Шпізель Р. Єшибот в Острозі / Р. Шпізель // Острозька Академія XVI-XVII ст.: енцикл. – Острог, 2010. – С. 115-116.
29. Шпізель Р. Менахем Менда Бібер (1848-1923) // Острозькі просвітники 16-20 ст. – Острог, 2000. – С. 184-186.
30. Шпізель Р. С. Роль єврейської общини древнього Острога в розвитку культури і економіки краю // Матеріали V наук.-краєзн. конф. «Остріг на порозі 900-річчя». – Остріг, 1994. – С. 178-180.
31. Шпізель Р. Самуель Едельс (Маршуе) (1555-1632) / Р. Шпізель // Острозькі просвітники 16-20 ст. – Острог, 2000. – С. 155-159.
32. Шпізель Р. Синагога (Велика) Острозька / Р. Шпізель // Острозька Академія XVI-XVII ст.: енцикл. – Острог, 2010. – С. 408-410.

Олександра КОНДРАТОВИЧ (Луцьк)

РОЛЬ ФОЛЬКЛОРНИХ КОЛЕКТИВІВ У ВИВЧЕННІ, ЗБЕРЕЖЕННІ ТА ПОШИРЕННІ ДУХОВНИХ НАДБАНЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (з досвіду роботи фольклорних колективів Камінь-Каширського району)

Фольклорні колективи – то не тільки групи людей, об'єднаних спільними інтересами, можливістю самовиразитися, донести до слухачів, оточення надбання предків, скорше це – потреба часу. На протигагу бездуховності, аморальності, бойовикам, гангстерським трилерам, що ними щедро засівають нашу життєву ниву ділки шоу-бізнесу, мала виникнути якась сила, яка б захистила наш життєвий простір від шумовиння бездуховності, бездарності, насаджування чужинецьких поглядів, звичаїв, інтерпретації традиційного у викривленому вигляді. Найкращу відсіч цьому міг дати тільки сам народ, який у своїх

звичаях та обрядах, піснях, оповідальному фольклорі мудро і майстерно розкрив душу української людності, її мрії та сподівання, погляди на життя.

Отже, фольклорні гурти не могли не виникнути. Їх покликано саме життя. Спонукали до дії заповіді предків, отой народний дух, що наснажував упродовж віків нашу людність чистотою помислів, покликом до ліпшого життя, побудови стосунків на кращих народних традиціях, звичаях та обрядах.

Потребу у створенні таких колективів найперше відчували передові люди Поліського краю, які завжди плекали у своїх серцях любов до неоціненних набутоків духовної та матеріальної культури народу, відчували святий обов'язок зберегти цей золотовартісний скарб народу та передати його прийдешнім поколінням.

Заспівувачами у цій справі, зокрема в Камінь-Каширському районі, стали оленинська «Дубровойка», видертська «Криниця», гутоборовненські «Приданки». Їхні керівники відповідно Марія Босак, Любов Зубач, Віра Грисюк доклали немало зусиль, аби згуртувати таких же неспокойних душею односельців, які б володіли гарними голосами, були наділені артистизмом, а головне – повірили в успіх задуманої справи та відчували потребу в існуванні таких колективів. Нині це народні аматорські фольклорні ансамблі «Дубровойка» та «Приданки» (сільський клуб с. Оленине, будинок культури с. Гута-Боровненська), народний аматорський фольклорний колектив «Криниця» (будинок культури с. Видерта).

Кожен із цих гуртів проводить велику пошукову роботу: члени їх зустрічаються зі старожилами, записують давні пісні, по крупинці збирають відомості про ті чи інші народні звичаї та обряди: коли? де? і як проводились, хто був їхніми учасниками, особливості одягу, пісенний та музичний супровід. Далі йшла робота над опрацюванням зібраного матеріалу, формуванням репертуару, пошук відповідного реквізиту. І хоч відшукане не було новиною для немолодих уже учасниць, все ж доводилось чимало попрацювати, аби відтворити пісню чи обряд в усій повноті, як вони побутували раніше. Подекуди пісенний твір або те чи інше дійство доводилось монтувати по крупинках, щоб віднайти первісний варіант. І вже після цієї копіткої роботи зібраний матеріал лягає в основу певної композиції.

Не менш прискіпливо розглядається спосіб її показу глядачеві: визначення головних дійових осіб, хоча традиційно це є колективною грою, у якій кожен учасник бере активну участь; добір одягу, атрибутів дійства, місця проведення (на сцені, в залі, на вулиці).

В процесі роботи фольклорних гуртів було відроджено із забуття чимало давніх звичаїв та обрядів, зокрема: обжинків, збирання ягід, копання картоплі, фрагментів весільної драми: випікання та ділення короваю, сватання, заручини, розплітання коси молодої, її обтанцювання тощо. Останній ритуал, що зберіг у собі окремі вияви давнього способу пошлюблення – купівлі-продажу – у Видерті має незвичну назву – *шибас*.

На жаль, це лише нагадування про яскраву, барвисту палітру колишніх звичаїв, обрядів та ритуалів поліщуків. У часи тоталітаризму, процвітання атеїзму, гоніння на все національне, багато що було призабуте, вийшло з побуту. Надмірне захоплення чужинецькими віяннями теж зіграло при цьому свою згубну роль. Та й сучасний спосіб життя, наші реалії також вимагають нових підходів у проведенні релігійних, народних, родинних свят. Однак найкраще з духовної спадщини варте нашої пильної уваги та може органічно й природно вписатися в новітній контекст. Справляють же в деяких аграрних господарствах свята обжинків, його очільникові підносять жінки чи дівчата у супроводі жнивварських пісень, традиційних примовлянь та побажань обжинковий вінок. І це додає дійству особливої урочистості та своєрідного хліборобського шарму. Та головне, що такі дійства – це *перегук поколінь*. Однак нині не густо таких господарств, а ще менше тих, де їхні керівники дорожать прапредківськими традиціями. І не скрізь знаходяться ентузіасти, які здатні привнести у те чи інше святкування національний колорит. Та душа прагне не лише хліба, але й пісні, рідної, широї. Знайома лучанка розповіла, що була свідком, як у їхньому будинку забирали молоду до молодого. Дійство супроводжувалось співом сільських жінок у давніх строях, приказуванням різних засторог та побажань. Жіночки співали, приказували, а присутні сусіди, гості ... плакали. Бо ж коротенька весільна пісня – то не тільки супровід того чи іншого дійства, його тлумачення, але й знак, оберіг. І реакція присутніх – це ще одне свідчення того, що спрагла душа нашого народу чекає від закладів культури, художніх колективів ширшого показу на сцені, використання в побуті духовних надбань рідного народу. Саме це підтверджує і тривалий термін існування, точніше, праці згаданих колективів – понад 25 років, і незмінний успіх на різних фестивалях та конкурсах.

Отже, такі колективи – вимога часу та поклик душі їхніх учасників. Під час минулорічного Міжнародного фестивалю «Берегиня» на вулиці імені Лесі Українки народний аматорський фольклорний ансамбль «Дубровойка» виконував сучасну народну пісню «Несе теща воду». Перехожі заворожено зупинялися, уважно слухали, підспівували, а пара молодих у весільному вбранні та їхні друзі захоплено слухали спів, охоче фотографувалися, демонструючи цим, що їм більше до душі цей народний спів, аніж

дорого оплачене дійство в ресторані з найнятим тамадою.

Кожен із згаданих фольклорних колективів – «Дубровойка», «Криниця», «Приданки» – заслуговують на пошанування та вдячність; взагалі значення їхньої діяльності важко переоцінити. Про їхні досягнення чимало писалося в пресі. Так, у тижневику «Вісник + К» за 24 березня 2011 року Микола Шмигін опублікував статтю «Оленинських жінок вітали президенти і прем'єри», у якій розповів, що диплом про успішний виступ полісянок у Києві вручав тодішній прем'єр-міністр Анатолій Кінах, а 2008 року їхній виступ слухали президент Віктор Ющенко з дружиною та прем'єр-міністр Канади, аплодували стоячи і наостанок разом з колективом співали заключну пісню «Волинь моя».

Без виступу аматорського фольклорного ансамблю «Дубровойка» не обходиться жодна урочистість у селі чи в районі. Крім того, колектив бере активну участь у різноманітних конкурсах та фестивалях, зокрема, у Всеукраїнському конкурсі-фестивалі української пісні «На хвилях Світязя», де оленинці вибороли Гран-прі, в регіональному огляді-конкурсі фольклорних колективів та окремих виконавців «Сонцевид» (сmt Любешів, 2010), Міжнародному фестивалі українського фольклору «Берегиня» (м. Луцьк, 2010, 2013), у Всеукраїнському благодійному фестивалі духовної пісні «Волинський благовіст» (Луцьк, 2012), у Всеукраїнському конкурсі автентичного співу «Животоки» (м. Новоград-Волинський, 2011), де посів II місце, у Різдвяному благодійному фестивалі для дітей-сиріт «Волинський благовіст» (м. Луцьк, 2012) та ін.

Не меншою популярністю та славою відзначається творча діяльність народного аматорського фольклорного колективу «Криниця» будинку культури с. Видерта (керівник Любів Зубач). Створений у 1985 році з ініціативи Павла Івановича Дяка. Його першим керівником був Михайло Панасович Мартинюк, який працював у співдружності із завідувачкою сільської бібліотеки Ольгою Василівною Валащук. Чоловічою групою колективу керували свого часу Євген Іванович Чмух, Василь Ананійович Мендель.

Характерним для «Криниці» є ретельний, прискіпливий добір матеріалу для художніх виступів, широке використання народних пісень, авторських творів, зразків оповідального фольклору, народних жартів тощо. Колектив завоював авторитет серед односельців, отримав підтримку сільської ради, голова якої Михайло Панасович Привиденець сам брав активну участь у виступах гурту, майстерно читав гуморески. Слава про талановитих аматорів поширилась за межі села. Його учасників запрошували на виступи в сусідніх населених пунктах, в Камені-Каширському, Любешові, Ратному, Шацьку тощо. Колектив брав участь в регіональному огляді-конкурсі фольклорних колективів та окремих виконавців «Сонцевид» (сmt Любешів, 2010), у фестивалях народної творчості «Волинський коровай сузір'я» (м. Володимир-Волинський, 2011), «Рожищенська мальованка» (сmt Рожище, 2012), «Осінні барви Торчина» (сmt Торчин, 2012), у Міжнародному фестивалі українського фольклору «Берегиня» (м. Луцьк, 2010, 2013).

У репертуарі «Криниці» найповажніше місце посідають народні пісні, що поширені у Видерті. Завідувач бібліотеки Ольга Зубач обійшла все село, зустрілася з носіями пісенного фольклору, записала від них старовинні пісні – обрядові, побутові, стрілецькі, повстанські, про кохання тощо. Чимало зусиль потрачено на відродження колишніх обрядів – ягідних, жнивварських, весільних. Важливо, що при їхньому відтворенні збережено місцевий колорит. Наприклад, під час обжинок після одержання обжинкового вінка саме господар «зорює» та «засіває» уявну ниву під майбутній урожай, в той час як у сусідньому селі Ворокомлі, що в чотирьох кілометрах від Видерти, це дійство справляє старша жниця, якій її подружки доручають зав'язати «бороду», яка тут давніш мала назву «обжинки», розрихлити пальцями землю, а якщо не піддається, то серпом, витеребити з колосків «бороди» зерно та засіяти ним місцинку під невижатими стеблами жита, в цей час інші жінки терлися спинами об ґрунт і примовляли: «Дай, Боже, силку і на другу нивку!»

Слід відмітити шанобливе ставлення членів «Криниці» до старожилів села, які зберегли у своїй пам'яті народний мелос, відомості з історії краю, про ті чи інші традиції та обряди. Завжди добрим словом згадують у колективі Мокрину Яківну Зубач, 1928 р. н., Ганну Назарчук, 1926 р. н., Марію Іванівну Михальчук, 1924 р. н., Марію Тимофіївну Орлюк, 1946 р. н.

Денисові Яковичу Чикиді, який зберігає у своїй пам'яті десятки пісень різноманітної тематики (колядки, щедрівки, весільні, жнивні, соціально-побутові) сільські аматори присвятили такі рядки:

*Денис-дядько у полі
Виспівує щиро про свою долю,
Про батька, родину, сонце в блакиті –
І тішиться: «Хороше жити!»*

Учасники «Криниці» свято бережуть пам'ять про тих членів колективу, які стояли біля її витоків і вже відійшли в кращі світи, і водночас наполегливо працюють, щоб не пересихало життєдайне джерело народної мудрості, талановитості, щоб зберігалась у серцях нащадків пам'ять про духовні та матеріальні

набутки предків. Тому так шанобливо ставляться і до кожного нині сущого учасника колективу, схиляються перед їхньою життєвою мудрістю, творчим неспокоєм, присвячують їм поетичні рядки:

*Вартий шани їхній сивий волос
І чарівний тихий голос.
Ви до їхніх зморщок придивіться,
Станьте ближче і вклоніться.*

Великої ваги надають тут залученню до колективу молоді, зокрема учнів місцевої школи. На даний час повноправними членами гурту стали Юлія Лесик, Валентина Матвійчик, Вікторія Михальчук, Світлана Євчук, Яна Привиденець, Андріана Лукашик, Ірина Наумик.

Про успіхи невтомних видертських пошуковців та популяризаторів народної культури полісян чимало написано в пресі, як-от: «Криниця – джерело народного духу» (Олесь Федорович, «Полісся» за 9 серпня 2008 року), «Береже «Криниця» духовні набуток» («Полісся», 3 серпня 2010 р.), «Криниця береже батьківські традиції» (Людмила Лесик, «Полісся», 29 червня 2012 р.). Заступник головного редактора «Волинської газети» Олена Лівіцька в розлогій статті «Цілюща криниця» зізнається, що за кілька годин прожила з колективом кілька віків. «Як не втратили барв на двохсотлітніх їхніх вишиванках, так не втрачає сили видертська пісня. Одне питання мучило весь час (та й досі, певне): де сотню літ тому, так важко живучи, люди черпали енергію, щоб так співати? Щоб і в чорницях, і на вечорницях, щоб і за жнивнами, і за столами ... Щоб так любити, так розказати про свої почуття, що за багато-багато літ потому ці емоції бентежили душу?».

Члени колективу не лише багато працюють над відродженням духовних та матеріальних набутоків предків, водночас не менш бережливо ставляться до історії свого колективу, намагаються зберегти в пам'яті власній та односельців час народження гурту, віхи його поступу, роль ініціаторів та очільників. До 25-річного ювілею було підготовлено й випущено за сприяння райдержадміністрації та особисто його голови Івана Вовка розлогія нарис з кольоровими ілюстраціями «Наша «Криниця» – сонцем іскритися». Автор праці – вчителька Видертської ЗОШ I – III ступенів та активна учасниця колективу Галина Євчук. Пані Галина вклала душу та творчу наснагу в підготовку цієї роботи, поклавши в її основу принцип «Ніхто не забутий, ніщо не забуто», тому доробок став ще одним творчим набутком видертців та їхніх співочих ентузіастів, їхньою гордістю:

*Як лунає дзвінко
Пісня-видертчанка,
Годість і наснага
Рідної землі,
Мужня, ніжна, мила,
Диво-Українка,
Чарівна троянда,
Калинова квітка
В нашому селі!*

Народний аматорський фольклорний ансамбль «Приданки» будинку культури с. Гути-Боровненська (керівник Віра Грисюк) є гордістю цього населеного пункту, району, а якщо скажу: області, – теж не помилюся. За покликом часу він виник 1987 року і відтоді розпочав свою триумфальну ходу по різноманітних культурологічних заходах, оглядах, концертах. Ансамбль брав участь у Міжнародному фестивалі народної творчості «Фольклор без меж» (с. Тишковичі Іванівського району в Білорусі, 2010), Міжнародному фестивалі «Покровські дзвони» (Литва, м. Вільнюс, 2011), обласному фестивалі народної творчості «Не будем журитися, а будем веселитися» (сміт Іваничі, 2012), регіональному фестивалі мистецтв «Пісні великої Волині» (Луцьк, 2012), етнофестивалі «Різдво у Луцьку» (Луцьк, 2013), регіональному фестивалі поліського фольклору «Співає Полісся» (сміт Любешів, 2013), Міжнародному фестивалі українського фольклору «Берегиня» (2010, 2013).

Перелік широкого кола різноманітних заходів, у яких брав участь цей колектив, свідчить про те, що він є затребуваним не тільки в межах Камінь-Каширського району, а й поза кордонами нашої Батьківщини (Республіка Білорусь, Литва). І тут, і там гутоборовненські аматори успішно пропагують народне мистецтво, поліський мелос, звичаї та обряди рідного краю. Під час виступів колективу на сцені оживають картини життя минулих поколінь, глибина почуттів краян, барвистий колорит поліського весілля тощо. Крізь ці виступи проглядає щира, нелукава душа полісянина, який умів долати нелегкі життєві випробування і в той же час творити прекрасне, неперебутнє мистецтво. Колоритний обряд «Приданки», що його майстерно відтворюють учасники ансамблю, з усією повнотою розкриває красу і неповторність весільного

дійства; дражливість моменту розлуки молоді зі своїм родом, рідною домівкою пом'якшують жартівливі жанрові сценки, що розігруються представниками обох родин. Побачене і хвилює, і викликає щиру усмішку, і водночас вселяє надію, що ансамблеві стелиться довга дорога з незмінними успіхами. Бо не може відійти в небуття неперевершене народне мистецтво.

Приклад зі згаданих іменитих колективів («Дубровойка», «Криниця», «Приданки») беруть працівники Видричівського сільського будинку культури (директор Микола Данилюк). Фольклорний колектив цього культосвітнього закладу «Веселики» (керівник Надія Сидун) у співдружності з колегами із с. Теклине підготував постановку весільного обряду розплітання коси молоді «Благословіте, батьку й мати, косу розплітати», на основі чого було знято однойменний короткометражний фільм.

Палітру поліського мелосу Камінь-Каширщини, що його успішно пропагують згадані і не згадані в статті фольклорні колективи, урізноманітнив ансамбль народної музики «Рідні наспіви» (керівник Дмитро Смолярчук). І хоч створений він не так давно, проте виконавська майстерність музикантів та солістки Олени Козік, уміло підібраний репертуар заслужили високу оцінку спеціалістів та викликають захоплення і схвальні відгуки слухачів, дають підстави гордитися музичною талановитістю нашого народу. 2013 року ансамбль «Рідні наспіви» взяв участь в огляді-конкурсі «Калинова сопілка», що проходив у Ковелі, де дістав високу оцінку як журі, так і слухачів.

Плідна робота фольклорних та інших мистецьких колективів Камінь-Каширського району в плані вивчення, збереження та поширення духовних надбань полісян не була б такою успішною і продуктивною без підтримки очільників району і найперше начальника відділу культури та туризму райдержадміністрації Євгенії Сидорчук, методиста відділу з народної творчості Людмили Лесик. Нині в районі успішно працюють 40 фольклорних колективів, в тім числі 3 народних аматорських, за їхнім прикладом створюються такі ж колективи в школах району.

Статтю написано на основі вивчення матеріалів з досвіду роботи фольклорних колективів Камінь-Каширського району, документів відділу культури та туризму РДА з цього питання, бесід з керівниками фольклорних колективів, опрацювання матеріалів преси:

1. Щоквартальник «Яровиця». – 2013. – №№ 1, 2.
2. Олесь Федорович. «Криниця – джерело народного духу» / Полісся. – 2008. – 9 верес.
3. Лівіцька О. Цілюща криниця / Волинська газета. – 2012. – 27 грудня.
4. Шмигін М. Оленинських жінок вітали президенти і прем'єри / Вісник + К. – 2011. – Ч. 12. – 24 березня.
5. Марія Босак. Фольклор і вишивка з бабусиних скринь / Полісся. – 2012. – 20 березня.
6. Людмила Лесик. «Криниця» береже батьківські традиції / Полісся. – 2012. – 19 червня.

Анатолій КРАВЕЦЬ (Луцьк)

СТУДЕНТСЬКИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КЛУБ «ВСЕСВІТ» ЛУЦЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО КОЛЕДЖУ

Моя земля, земля моїх батьків ... Почуттям любові і відданості, шани і гордості наповнюється серце і згадуючи про рідний край. Та це й природно, адже кожна людина, куди б не закинуло її життя, згадає батьківську хату, мамину казку, школу і першу вчительку, стежку, яку вивела у доросле життя. Ця генетична пам'ять формує знання про свою Малу батьківщину, що є основою історичної пам'яті і національної свідомості. Як зауважував М. Грушевський «історія рідного краю і рідної країни є осередком історичного навчання, наслідком якого є культ рідної традиції, рідної сторони, культ моральних вартостей» [1]. Тому постійна цікавість дослідників, науковців, викладачів і студентів до місцевого краєзнавства виправдана і набуває особливої актуальності в третьому тисячолітті.

Для мешканців сучасної Волині знання про рідний край і любов до нього наповнюються особливим змістом, адже ми живемо на землі Великих Д. Братковського, О. Пчілки, М. Левицького, Л. Українки. З нашим краєм пов'язано козацтво, тут народилися, жили і творили наші земляки, слава про яких поширюється далеко за межами України: історик-краєзнавець, церковний діяч із Волині М. Теодорович, сходознавець, історик, фольклорист, письменник А. Кримський, українська політична і громадська діячка О. Левчанівська, український історик, державний політичний та громадський діяч В. Липинський і цей список можна продовжувати до безкінечності, адже найбільшим багатством і гордістю Волинського краю є його люди з їх високою відповідальністю і глибокою турботою про благо народу, готовність завжди і скрізь захищати його інтереси.

Невід'ємною складовою громадського руху та наукових досліджень на сучасному етапі духовного відродження України є історичне краєзнавство, спрямоване на відродження духовності, історичної пам'яті, формування у громадян, і передусім у молоді, любові до рідного краю, національного патріотизму, поваги до людини, відповідальності за збереження історико-культурного надбання.

Краєзнавство є тим ланцюжком національної культури та українства, яке об'єднує усе наше суспільне й особисте життя, хоча це й не завжди помітно. Тому все актуальнішим стає прилучення студентської молоді до набутків краєзнавства, вивчення історії рідного краю.

У Луцькому педагогічному коледжі проводиться певна краєзнавча робота здійснюється через діяльність студентського суспільно-політичного клубу «Всесвіт», який було створено в 2002 р. Його робота багатогранна, але одним із пріоритетних напрямів діяльності є пошуково-краєзнавчий.

Клуб «Всесвіт» працює над збереженням історичної пам'яті, використовуючи місцевий краєзнавчий матеріал: збирання свідчень про голодомор 1932–1933 рр., матеріалів про учасників II Світової війни, відомих земляків. Усіх студентів клубу об'єднує ланцюжок небайдужості, великої поваги і прагнення донести до сучасників відомості про минуле Волинського краю, його людей, звичаї і традиції [9].

Клуб приймав участь в обласному конкурсі учнівських проектів «Майбутнє Волині», в номінації «Проект на задану тему. Волинський краю дорогий», категорія «Студентський проект». Тема проекту: «Крокуємо містом Луцьком: мікрорайон Теремно». За цей проект ми отримали I місце в області. Досліджуючи один із 11 мікрорайонів міста Луцька, Теремно, ми віднайшли цікаві матеріали. Насамперед, що найдревніша згадка про село Теремно відноситься до 1322 р. Назва села походить від слова терем, що у перекладі з грецької означає житло. У Древній Русі це був верхній ярус багатого палацу. Логічно припустити, що у князівському селі стояли тереми, або принаймні один великий терем-палац звідки і пішла назва села. Коли люди приїжджали на Луцький ринок у вечері вони зупинялися в цих теремах, а в ранці йшли на ринок.

Знайшли також інформацію про нашого земляка Мазурця Л., моряка екіпажу крейсера «Варяг» (1904–1905 рр), який проживав в Теремно. А також його племінницю, яка зберігала деякі матеріали про свого дядька й досить багато розповіла цікавого про нього. Ми звернулися в архів краєзнавчого музею, який нам надав матеріали про Мазурця Л. Адже хроніка тих подій, що навечно увійшли в історію, засвідчує: три чверті екіпажа «Варяга» склали українці, більшість із яких була з Волинської губернії, в тому числі і наш співвітчизник Мазурець Л. Зібравши всі матеріали, видали збірник нашої пошуково-краєзнавчої роботи «Історія мікрорайону Теремно : пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт»» [2].

Учасниця клубу Толстинюк Тетяна за пошукову роботу «Духовна спадщина мого народу» – стала лауреатом II етапу Всеукраїнської експедиції учнівської та студентської молоді «Моя Батьківщина – Україна» з напрямку «Духовна спадщина мого народу». Її робота розширює уявлення про духовну спадщину українського роду, досліджує духовні джерела українського народу, вивчає історію святих місць та духовного життя [8].

Займаючись пошуковою роботою, студенти клубу працюють за різними напрямком. Так, ними знайдені цікаві матеріали по темах Луцьке підземелля, історія вулиць міста Луцька, місто Луцьк: минуле і сучасне, партизанський рух на Волині. Крім того, зібравши матеріали по різним напрямком, систематизувавши, ми видали пошуково-краєзнавчі доробки нашого клубу :

- «Місто Луцьк: минуле і сучасне»,
- «Історія вулиць міста Луцька»,
- «Історія Луцького підземелля»,
- «Партизанський рух на Волині»,
- «Духовна спадщина мого роду»,
- «Історія мікрорайону Теремно» [9].

У пошуково-краєзнавчій роботі «Історія авіації в місті Луцьку», досліджувалася авіація періоду двох світових воєн. У березні 1942 р. був утворений 806-й бомбардувальний полк 189-ї бомбардувальної авіаційної дивізії. Цей полк розташовувався на пізніше збудованому військовому аеродромі на північній околиці Луцька у селі Вишків. У радянські часи тут базувалися в основному СУ-24. Через брак фінансування літаки все менше злітали з військового аеродрому. Зараз там уже не залишилося нічого, крім порожніх ангарів, але територія ще охороняється і злітна смуга не в повному занепаді.

806-ий бомбардувальний полк авіації у 2003 р. реформовано у 806-у бригаду-авіаційну орденів Червоного Прапора і Суворова. В мирний час більшість льотчиків та обслуговуючого персоналу теж залучалися до воєнних дій в інших країнах. Щоб відзначити 70-річний ювілей полку в 2012 р., його ветерани

зібralися на рідній злітній смузі поблизу Луцька. 806-ий бомбардувальний авіаційний полк, що останнім часом базувався у Прилуцькому, був створений у 1942 р. в місті Астрахань. Потім його переводили в інші міста колишнього Радянського Союзу: Краснодар, Таганрог, Ростов, Новоросійськ. Певний час полк базувався в Москві.

Лише у роки II Світової війни семи пілотам присвоєно звання Героя Радянського Союзу. Серед них В. Ширяєв, який повторив подвиг М. Гастелло у Калмикії, скерувавши свій Іл.-2 на колону ворожих військ. Полк удостоївся ордена Суворова третього ступеня. Ветерани військово-повітряних сил гордяться своєю рідною частиною, якій віддали багато років, хоча і змінили багато місць служби.

Зараз тут базується частина, що обслуговує літаки і військові, і цивільні, що зрідка тут приземляються. Ветерани вірять, що колись військово-повітряні сили України відродяться [6].

Суспільно-політичний клуб «Всесвіт» готує нові пошукові роботи: про міфи і легенди, фонтани й ліхтарі міста Луцька. Клуб організовує конференції та видає їх матеріали. Наприклад, конференція «Волинь напередодні Першої світової війни». На даний момент пошукова робота клубу приурочена до 100-ї річниці початку Першої світової війни. Займаються цим учасники суспільно-політичного клубу «Всесвіт» Луцького педагогічного коледжу, об'єднавшись у пошукові групи для дослідження людських доль у цій війні. Пошукова група відвідала могилу розвідника Куприяна Сивого на території Боратинського форту, а також музей Першої світової війни в с. Переспа Рожищенського району, де знаходяться матеріали ще про одного волинянина Корнія Назарчука.

Їздимо і по інших історичних куточках Волині, відвідуємо музеї, бібліотеки, працюємо з архівними документами і музейними фондами, спілкуємося зі старожилами, які пам'ятають про своїх родичів-героїв.

Є дві групи пошуковців. До першої входять студенти: Дарина Хмільовська, Ірина Мелех, Владислава Лотвін, Марія Жемела, Андрій Ющак, Андрій Музика, Іван Кравець. Їхнім завданням є пошук матеріалів в архівах і музеях Волинської області. Практичне дослідження сторінок історії на місцях виконує інша група пошукачів: Юрій Сіньковський, Михайло Новосад, Сергій Сапіжук, Олег Кузьмич.

Були ми і в с. Ромашківці Ківерцівського району. Там знаходяться поховання воїнів 8-ї армії Південно-Західного фронту, яким командував генерал О. Брусилов, У червні 1916 р. 8-ма армія, здійснивши Луцький прорив, скувала наступ австро-угорського війська на інших ділянках фронту.

Тільки той, хто вивчає минуле – не безпорадний перед сьогоднішнім. Тому ми досліджуємо історію Волинського краю і його жителів, цим допомагаємо іншим більше дізнатися про рідний край. Так, нами виявлено, що в Ківерцівському районі є могила вахмістра Уланського полку Г. Жулая (1895–1916 рр.), який служив у 39-му армійському корпусі генерала О. Каледіна, могилу підхорунжого армії генерала О. Брусилова – Олександра Фатєєва, який загинув у червні 1916 р. під час Брусиловського прориву.

Після завершення досліджень, суспільно-політичний клуб «Всесвіт» планує видати пошуково-краєзнавчу роботу «Волинськими стежками людських доль (1914–1918 рр.)», де буде зібрано інформацію і фотографії тих людей які перебували на Волині, а також героїв-волинян, які загинули під час Першої світової війни.

1. Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / Упоряд. А. П. Демиденко – К. : Веселка, 1992. – 552 с.

2. Кравець А.І. Історія мікрорайону Теремно : пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт» / А.І. Кравець. – Луцьк : Вид-во Луцького педагогічного коледжу, 2011. – 20 с.

3. Кравець А.І. Історія вулиць міста Луцька : пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт» / А.І. Кравець. – Луцьк : Вид-во Луцького педагогічного коледжу, 2012. – 16 с.

4. Кравець А.І. Місто Луцьк: минуле і сучасне : пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт» / А.І. Кравець. – Луцьк : Вид-во Луцького педагогічного коледжу, 2012. – 34 с.

5. Кравець А.І. Партизанський рух на Україні : пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт» / А.І. Кравець. – Луцьк : Вид-во Луцького педагогічного коледжу, 2012. – 75 с.

6. Кравець А.І. Історія авіації в місті Луцьку : пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт» / А.І. Кравець. – Луцьк : Вид-во Луцького педагогічного коледжу, 2013. – 79 с.

7. Кравець А.І. Історія Луцького підземелля : пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт» / А.І. Кравець. – Луцьк : Вид-во Луцького педагогічного коледжу, 2013. – 38 с.

8. Кравець А.І. Духовна спадщина мого роду : пошуково-краєзнавча робота суспільно-політичного клубу «Всесвіт» / А.І. Кравець. – Луцьк : Вид-во Луцького педагогічного коледжу, 2013. – 27 с.

9. Кравець А.І. Суспільно-політичний клуб «Всесвіт» як елемент виховної роботи у Луцькому педагогічному коледжі / А.І. Кравець. – Луцьк : Вид-во Луцького педагогічного коледжу, 2012. – 88 с.

**РОБОТА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ ГРУПИ «НАУКОВИЙ ЦЕНТР ІСТОРИЧНИХ
СТУДІЙ ВОЛИНИ» У 1992–2014 РОКАХ З ПІДГОТОВКИ І ВИДАННЮ
ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВО-ДОКУМЕНТАЛЬНИХ ВИДАНЬ
«РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ» І «КНИГА СКОРБОТИ УКРАЇНИ»**

1. Загальні відомості

В умовах національного відродження України, розбудови її державності надзвичайного значення набувають питання глибокого і всебічного дослідження історії українського народу, пов'язані з періодом становлення і функціонування тоталітарної системи, породжених нею негативних явищ. Непоправних втрат зазнав український народ під час Другої світової війни.

Завдяки ініціативі Національної академії наук України, Служби безпеки України, Всеукраїнської (теп. Національної) спілки краєзнавців та інших організацій і установ та підтримки її Президентом України (Указ від 13 серпня 2002 року № 713) у нашій державі проводиться робота щодо підготовки багатотомного історико-меморіального серіалу «Книга Скорботи України» та серії науково-документальних книг «Реабілітовані історією» (постанови Верховної Ради України від 11 вересня 1992 р. № 2256-ХІІ та Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 р. № 530). Ці видання покликані служити відновленню історичної справедливості, ґрунтовному висвітленню трагічних подій в історії України.

Така робота проводиться і в нашій області. На виконання постанови Ради Міністрів Української РСР від 31 липня 1989 року № 201 «Про організацію роботи, матеріально-технічне і фінансове забезпечення підготовки та видання республіканської, обласних та Київської міської книг Пам'яті» виконком Волинської обласної ради прийняв 31 серпня 1989 року відповідне рішення про підготовку і видання обласної «Книги Пам'яті».

21 грудня 1992 року Волинська обласна державна адміністрація видала розпорядження «Про підготовку і випуск серії книг “Реабілітовані історією”», яким затвердила склад обласної редколегії і створила при ній редакційно-видавничу групу для вирішення практичних завдань щодо підготовки відповідних книг.

Підготовкою «Книг Пам'яті» і «Книг Скорботи України» у нашій області до 2006 року займалася робоча група під керівництвом нині покійного В. А. Наконечного. Нею було видано три томи «Книги Пам'яті України. Волинська область» (1995 р.) та перший том «Книги Скорботи України. Волинська область» (2006 р.).

З метою реалізації у Волинській області єдиної державної політики з питань увічнення пам'яті жертв воєн та політичних репресій, забезпечення належної підготовки і випуску тому «Волинська область» із науково-документального видання «Реабілітовані історією» та «Книги Пам'яті» і «Книги Скорботи України», голова обласної державної адміністрації видав 3 травня 2006 р. розпорядження № 144 про утворення шляхом злиття двох робочих груп в єдину редакційно-видавничу групу під назвою «Науковий центр історичних студій Волині».

2. Реабілітовані історією

Видання «Реабілітовані історією» ставить за мету осмислити події, пов'язані з масовими незаконними репресіями, відновити історичну справедливість щодо сотень тисяч наших співвітчизників.

В області із 1993 року почалося вивчення раніше не доступних для дослідників документів і матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Архіву управління СБУ у Волинській області, Архіву управління МВС у Волинській області, Державного архіву Волинської області, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та інших. Співробітники Редакційно-видавничої групи (далі: РВГ) вивчали також фонди Архіву нових актів у Варшаві, Центрального архіву Міністерства внутрішніх справ і адміністрації Польщі, Центрального військового архіву Польщі та інших.

Співробітники редакційно-видавничої групи постійно виїжджали і виїжджають в райони області для перевірки і збору матеріалів до книг «Реабілітовані історією» і «Книга Скорботи України», зустрічаються з репресованими громадянами, свідками, а також в наукові установи, вищі навчальні заклади України для отримання консультацій провідних вчених держави.

З часу створення РВГ її співробітники опрацювали у фондах Архіву управління Служби безпеки України у Волинській області понад 16 тисяч кримінальних справ майже на 23 тисячі осіб, Архіву управління МВС України у Волинській області – на 7771 особу. Також вивчено 4231 справу на 5307 осіб з Державного

архіву Волинської області. На цій підставі складено картотеку на понад 100 тисяч громадян, що зазнали політичних репресій, депортацій або були вбиті НКВС та іншими радянськими карально-репресивними органами.

Редакційно-видавничою групою уже підготовлено до друку п'ять із запланованих дев'яти книг і видано першу¹ та другу² книги науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».

Книги третя, четверта та частина перша п'ятої книги «Реабілітовані історією» повністю підготовлені до друку і чекають на фінансування. У 2014 році передбачені кошти на видання книг були зняті з відомих причин і спрямовані на потреби АТО. Співробітники відділу «Реабілітовані історією» готують до видання наступні книги.

У книгах видання «Реабілітовані історією. Волинська область» публікуються архівні документи і матеріали, спогади репресованих осіб, нариси про видатних волинян, які зазнали репресій. У книгах поміщено чималу кількість фото- та інших ілюстрацій. Проте основну їх частину складають короткі біографічні довідки про репресованих громадян, які народилися, жили чи тимчасово перебували на території області.

Ця багатотомна серія науково-документальних книг поверне історії прізвища тисяч безневинних волинян, які зазнали на собі жахи сталінських таборів. Сподіваємося, що ці книги стануть цінним пам'ятником жертвам тоталітаризму, їхнім рідинам.

Документи і матеріали із архівів колишніх спецслужб, вміщені у цих книгах, дають змогу відчутти морально-психологічну атмосферу тоталітарної доби, розгледіти деталі функціонування механізму беззаконня, спрямованого на нищення наших земляків, які потрапили в когорту так званих «ворогів народу».

За період своєї роботи редакційно-видавничою групою в рамках проекту «Реабілітовані історією» видала низку книг та матеріалів підготовчого характеру. (Див.: Додаток А). Спільно з іншими організаціями і установами РВГ «Реабілітовані історією» провела цілу низку наукових конгресів, конференцій і семінарів (Див.: Додаток Б).

Багато проблем, пов'язаних з репресіями обговорювалося на 13-ти міжнародних наукових семінарах «Україна–Польща: важкі питання». Підготовчі матеріали апробувалися на сторінках центральних («Україна молода», «Українське слово», «Визвольний шлях»), обласних («Волинь», «Молода Волинь», «Віче», «Луцький замок», «Народна трибуна», «Народна справа») та багатьох районних газет.

Триває робота над створенням *Єдиної бази даних репресованих волинян*, де містяться біографічні довідки з архівно-кримінальних справ Архіву УСБУ у Волинській області, Державного архіву Волинської області, Архіву УМВС у Волинській області та з інших вітчизняних і зарубіжних архівів.

3. Книга Скорботи

Належним чином ведуться роботи щодо підготовки ще одного унікального видання — «Книги Скорботи України. Волинська область». На його сторінках будуть поміщені прізвища цивільних осіб, які загинули в роки Другої світової війни при різних обставинах від рук нацистських окупантів, польських та українських воєнізованих формувань, від рук червоних партизанів, енкаведистів, невідомих осіб.

Слід зазначити, що робочою групою з підготовки та видання «Книги Пам'яті Волинської області» під керівництвом В. А. Наконечного була проведена значна робота зі збору та опрацюванню матеріалів про постраждалих у 1939–1950-х роках цивільних громадян. Ці матеріали увійшли до трьох томів «Книга Скорботи України. Волинська область».

Зі створенням РВГ «Науковий центр історичних студій Волині» та прийняттям матеріалів від робочої групи «Книга Пам'яті» виявилось, що рукописи трьох томів «Книга Скорботи України. Волинська область» були передані у виробництво видавництву «Надстир'я» без рекомендацій до друку обласної і Головної редколегій, відсутні були рецензії на ці рукописи, порушені інші методичні вимоги. Рукопис першого тому уже був віддрукований³, а 2 і 3 томи Редакційно-видавничою групою «Науковий центр історичних студій Волині» взяла на доопрацювання.

При вивченні матеріалів з'ясувалося:

1. У біограмах загиблих осіб, які увійшли до рукописів була ціла низка неточностей та помилок у написанні прізвищ, імен та інших даних.

2. Список постраждалих громадян, поданих у рукописі, далеко неповний.

3. До рукописів книг внесено біограми осіб, які не підходять до категорії цивільних громадян.

4. Інформація з архівних джерел часто перекошена, відсутні відомості про багатьох громадян польської національності, які загинули у 1939–1945 роках.

5. У рукописах вживалися не толерантні та політично заангажовані терміни та словосполучення (наприклад, «вбита поляками», «вбитий бандитами УПА», «замордована оунівцями», «вбитий німцями»,

«вбита бандгрупами ОУН–УПА», «замордований поляками»).

6. Рукописи 2 та 3 томів «Книга Скорботи. Волинська область», які були передані В. А. Наконечним до видавництва, не відповідали переданому нам електронному варіанту.

7. У рукописах відсутні посилання на джерела отриманої інформації, що у значній мірі понижувало науковість цього видання.

Усе це вимагало від РВГ «Науковий центр історичних студій Волині» подальшого суттєвого доопрацювання попередніх варіантів рукописів 2 і 3 томів «Книга Скорботи України. Волинська область», а також виникла необхідність перевидати вже опублікований перший том цього видання.

Для уточнення, ретельної перевірки та суттєвого доповнення наявних відомостей редакційно-видавничою групою «Науковий центр історичних студій Волині» провів такий обсяг робіт:

1. На підставі рекомендацій Головної редколегії був розроблений єдиний підхід щодо збору, аналізу та публікації матеріалів, розроблено нову форму облікової картки постраждалого громадянина.

2. Проведено звірку наявних списків постраждалих цивільних громадян з електронним варіантом 1, 2 та 3 томів «Книга Скорботи України. Волинська область». Усунено помилки та неточності, зазначено джерело отриманої інформації.

3. З метою перевірки, уточнення наявних відомостей та виявлення нових імен постраждалих цивільних громадян (відповідно до розпорядження голови Волинської обласної державної адміністрації від 12 липня 2007 року № 255) були розроблені методичні рекомендації щодо створення і роботи Комісії зі сприяння підготовці видань «Реабілітовані історією. Волинська область» та «Книга Скорботи України. Волинська область» і створені в усіх районах області Комісії зі сприяння підготовці видань «Реабілітовані історією. Волинська область» та «Книга Скорботи України. Волинська область». Для надання методичної допомоги комісіям і ознайомлення зі станом справ на місцях працівники РВГ «Науковий центр історичних студій Волині» виїжджали у райони області.

У результаті проведеної роботи до РВГ «Науковий центр історичних студій Волині» надійшло 4 139 облікових картки, з яких 2 631 – на цивільних громадян, які загинули в роки Другої світової війни. З них виявлено 1587 нових прізвищ постраждалих волинян, а також доповнено біографічні дані на 1044 особи.

Працівниками відділу «Книга Пам'яті» вони були опрацьовані і внесені до електронних варіантів томів «Книга Скорботи України. Волинська область».

4. З метою активізації пошукової роботи на місцях, відповідно до ухвали Ради редакційно-видавничої групи «Науковий центр історичних студій Волині» від 21 лютого 2008 року з 11 березня до 30 травня 2008 р. проводився конкурс на кращу роботу щодо збору матеріалів серед пошукових груп, створених при Комісіях зі сприяння підготовці видань «Реабілітовані історією. Волинська область» та «Книга Скорботи України. Волинська область». Участь у конкурсі взяли 138 пошукових груп, які надіслали 1 642 облікові картки, спогади свідків, ілюстративний матеріал. Отримана інформація у результаті проведення конкурсу, працівниками РВГ була опрацьована і внесена до електронних варіантів томів «Книга Скорботи України. Волинська область».

5. Були також детально переглянуті у фондах Архіву управління Служби безпеки України у Волинській області, Архіву управління Міністерства внутрішніх справ України у Волинській області та Державного архіву Волинської області архівно-кримінальні справи на репресованих громадян. Окрім складання біограм на репресованих, співробітниками РВГ були виявлені імена цивільних громадян, які загинули у 1939–1950-х рр., складені відповідні біограми і сформована загальна картотека.

Таким чином, до зібраних групою В. А. Наконечного відомостей (з відновленими джерелами інформації) додалися нові біограми осіб, а у багатьох випадках до вже складених – внесено нову важливу інформацію. Як результат обсяг матеріалу поданого до друку раніше значно збільшився.

До складеного мартирологу увійшли біограми:

– чоловіків, жінок та дітей, людей різних національностей, які проживали в населених пунктах області та загинули під час Другої світової війни і в перші повоєнні роки внаслідок бомбардувань, обстрілів та мінувань;

– в'язнів, знищених у радянських тюрмах в 1941 р., у нацистських в'язницях та концтаборах, померлих на каторжних роботах в Німеччині;

– зниклих безвісти;

– жертв Голокосту і Пораймусу (винищення ромів);

– жертв міжнаціональних конфліктів, які загинули від дій польських та українських воєнізованих формувань;

– загиблих осіб, приналежних до Організації українських націоналістів (ОУН) та Української

повстанської армії (УПА), оскільки останні не визнані на державному рівні воюючою стороною у Другій світовій війні.

Одночасно з мартирологу вилучені біографи осіб, які були учасниками бойових дій (відповідно до статті 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»).

Основними джерелами отримання інформації були:

- документи і матеріали Державного архіву Російської Федерації (матеріали державної Надзвичайної комісії з розслідування збитків, які нанесли німецько-нацистські окупанти);
- документи Державного архіву Волинської області (матеріали державної Надзвичайної комісії з розслідування збитків, які нанесли німецько-нацистські окупанти, 4231 архівно-кримінальна справа на репресованих громадян);
- документи і матеріали Архіву управління Служби безпеки України у Волинській області (понад 16 тисяч архівно-кримінальних справ на репресованих громадян);
- документи і матеріали Архіву управління МВС України у Волинській області (архівно-кримінальні справи на виселених громадян);
- матеріали Волинського та Любомльського краєзнавчих музеїв;
- документи відділів реєстрації актів громадянського стану;
- списки, підготовлені і завірені сільськими, селищними та міськими радами;
- облікові картки на постраждалих громадян, надіслані Комісіями та пошуковими групами зі сприяння підготовці видань “Реабілітовані історією. Волинська область” та “Книга Скорботи України. Волинська область”;
- електронна база жертв Голокосту меморіального центру Яд Вашем (<http://www.yadvashem.org/>);
- оцифровані архівні документи з електронного архіву Українського визвольного руху (<http://avr.org.ua/>);
- матеріали, надані Волинською релігійною громадою прогресивного іудаїзму та Волинською обласною організацією ромів “Терне рома”;
- свідчення очевидців подій Другої світової війни;
- публікації в обласних та районних газетах за 1944–1953 роки;
- відомості про загиблих, розміщені на пам’ятниках та обелісках в населених пунктах області;
- опубліковані мемуари і спогади про події війни на Волині та матеріали краєзнавців.

Проте, навіть залучення усіх цих джерел не дало відновити інформацію про загиблих у повному обсязі. Це пов’язано з тим, що в області облік жертв нацизму членами комісій, створених Комуністичною партією, проводився упереджено і не завжди об’єктивно, у багатьох випадках ними перекручувалися факти. Окрім того у краї відбулись великі адміністративні та демографічні зміни. Нарешті, більшість безпосередніх свідків тих подій померла.

Оскільки нами значно розширено список цивільних осіб, що загинули в роки Другої світової війни, виникла необхідність видати вісім томів цього видання, а саме:

Т. 2: Ківерцівський і Ковельський райони

Т. 3: Локачинський і Луцький райони

Т. 4: Любомльський і Любешівський райони

Т. 5: Маневицький і Ратнівський райони

Т. 6: Рожищенський і Старовижівський райони

Т. 7: Турійський і Шацький райони

Т. 8: Володимир-Волинський, Горохівський, Іваничівський, Камінь-Каширський райони (Це друге доповнене і перероблене видання першого тому). Нині вже видано три томи цього видання⁴.

У роботі РВГ «Науковий центр історичних студій Волині» є певні проблеми, про які ми інформували обласну державну адміністрацію, обласну раду і Головні редакційні колеги. Як уже зазначалось, у 2006 р. редакційно-видавничі групи редколегій книг «Реабілітовані історією» та «Книги Скорботи України» були реорганізовані у РВГ «Науковий центр історичних студій Волині» із двома відділами, власне «Реабілітовані історією» і «Книга Пам’яті». Це має як позитивні, так і негативні сторони. Насамперед колектив Наукового центру забезпечує реалізацію єдиної державної політики з питань увічнення пам’яті жертв воєн та політичних репресій.

З іншої сторони після реорганізації скоротилася кількість штатних працівників. До реорганізації у 2005 р. у двох групах згідно штатних розписів працювало 17 осіб. У 2006 р. залишилося 9,25 штатних посад, тобто Центр зменшився на 7,75 штатних одиниць, що є дуже істотним для такого невеликого колективу. З 1 січня 2011 р. у штатному розписі колективу РВГ «Науковий центр історичних студій Волині» залишилося лише 6 осіб. Є проблеми з матеріальним забезпеченням. Комп’ютери та інша наявна техніка

вже морально і фізично застаріли.

До нас приходили, приїжджали з далеких країв люди, щоб розповісти або уточнити деталі трагізму своєї долі чи долі своїх близьких. Це значно посприяло більшій об'єктивності і вивіреності нашого видання. За це ми їм щиро вдячні.

Подяку за допомогу заслуговує керівництво Волинської обласної державної адміністрації і обласної ради. Їх працівники постійно допомагали у зборі інформації про репресованих і реабілітованих громадян, виділяли кошти на придбання оргтехніки, чим значно полегшили нашу роботу. Допомогу у підготовці видання надавали колишні заступники голів облдержадміністрації В. О. Ворон, Є. М. Шиманович, П. В. Онищук, С. В. Родич, О. І. Курилюк, які в різний час очолювали редколегію та докладали зусиль для створення необхідних умов для роботи редакційно-видавничої групи.

Видання книги було б неможливим без розуміння і підтримки з боку управлінь Служби безпеки України і Міністерства внутрішніх справ у Волинській області, які надали нам можливість ознайомитися із величезним пластом архівних справ, котрі зберігаються у їхніх відомствах.

Ми вдячні за допомогу працівникам Державного архіву Волинської області, Волинського краєзнавчого музею. Висловлюємо подяку Касі ім. Юзефа М'яновського у Варшаві, завдяки якій отримали можливість працювати в архівах і бібліотеках Польщі. Теплі слова подяки заслуговують професори В. К. Баран, Г. В. Бондаренко, С. В. Гаврилюк, сл. п. Б. Й. Заброварний, сл. п. В. П. Колесник, І. І. Ільюшин, М. М. Кучинко, О. Є. Лисенко, К. К. Кондратюк, М. Р. Литвин, С. А. Макаруч, Ю. Ю. Сливка, В. В. Трофимович, колектив кафедри нової та новітньої історії України СНУ ім. Лесі Українки за їхні конструктивні поради та слухні зауваження щодо змісту книг.

1. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область / Головна редколегія: (голова П. Т. Тронько, заступники голови О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.); редколегія тому (голова О. І. Курилюк, відповідальний секретар М. М. Кучерепа та ін.). – Кн. 1. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 976 с.*

2. *Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область / Головна редколегія: (голова В. Ф. Солдатенко, гол. редактор В. М. Литвин, заступники голови С. А. Кокін, О. П. Реєнт, В. А. Смолій та ін.); редколегія тому (голова О. І. Курилюк, відповідальний секретар М. М. Кучерепа та ін.). – Кн. 2. – Луцьк: Надстир'я, 2013. – 612 с.*

3. *Книга Скорботи України. Волинська область. Т. 1. – Луцьк: «Надстир'я», 2006. – 536 с.*

4. *Книга Скорботи України: Волинська область. Т. 1: м. Луцьк, Володимир-Волинський, Горохівський, Іванічівський, Камінь-Каширський райони. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 536 с.; Книга Скорботи України: Волинська область. Т. 2: Ківерцівський і Ковельський райони. – Луцьк: Надстир'я, 2010. – 552 с.; Книга Скорботи України: Волинська область. Т. 3: Локачинський і Луцький райони. – Луцьк: Надстир'я, 2012. – 420 с.*

Додаток А

Список

публікацій співробітників Редакційно-видавничої групи «Науковий центр історичних студій Волині»

1. Кучерепа М. М., Дмитрук В. Г., Прокопчук В. І. Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). – Луцьк: РВГ «Реабілітовані історією», 1994. – 60 с.
2. Данилюк В. О. Вірити занадто боляче... Волинь: Хроніка подій 1939–1944. – Луцьк: Ініціал, 1995. – 224 с.
3. Слово українських повстанців. Матеріали про інформаційно-пропагандистську діяльність УПА в повоєнний період. – Луцьк: Настир'я, 1996. – 107 с.
4. Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.). – Луцьк: Настир'я, 2001. – 420 с.
5. Реабілітовані історією: Зб. наук. статей і матеріалів міжнародної науково-практичної конф. / Упорядник М. М. Кучерепа. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 168 с.
6. Волинь у Другій світовій війні: Зб. наук. та публіцист. ст. / Гол. ред. та упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 252 с.
7. Кучерепа М. М., Вісин В. В. Волинь: 1939–1941 рр.: Навч. посіб. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 486 с.: іл. 112 с.
8. Кучерепа М., Вісин В. Чорні дні червоної Волині // Волинь. Число сьоме. – Луцьк, 2005. – С. 97–122. (1,8 обл.-вид. арк.).

9. Кучерепа М. М. Історія Волині: 1939–1941 рр. Навчальний посібник. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 456 с.: іл. 112 с. (34,9 обл.-вид. арк.).
10. Бойко І. З., Кучерепа М. М. Новітня історія Старого Чорторийська в матеріалах преси // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневиччини та Полісся. Науковий збірник. Вип. 19.* – Луцьк, 2006. – С. 42–44. (0, 9 обл.-вид. арк.).
11. Кучерепа М. Українська проблема в політиці II Речі Посполитої і в концепціях та діях українських політичних сил у міжвоєнний період // *Україна – Польща: важкі питання.* – Т. 10. – Варшава, 2006. – С. 155–190. (2,5 обл.-вид. арк.).
12. Дмитрук В. Г. Вони боролися за волю України (Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр. за матеріалами Волині і Полісся). – Т. III. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 404 с.
13. Кучерепа М. Волинь в геополітичних планах СРСР і Німеччини 1939 р. // *Друга світова війна і доля народів України // Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 30–31 жовтня 2006 р.* – К.: Зовнішторгвидав, 2007. – С. 19–34. (0,9 обл.-вид. арк.).
14. Кучерепа М., Бойко І. Луцький район в роки Другої світової війни // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцький район: історія, сучасність, перспективи. Наук. зб. Вип. 22. Матеріали ХХІІ обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, Луцьк–Торчин, 9–10 грудня 2006 р.* – Луцьк, 2007. – С. 68–76. (1,0 обл.-вид. арк.).
15. Кучерепа М. М., Бондарчук А. І. Вічно актуальна проблема. Книга Михайла Дембовича-Добрянського “Україна і Росія” в контексті відносин двох держав - минуле і сучасне // *Дембович-Добрянський М. Україна і Росія. Історичні нариси на теми російського імперіалізму.* – Луцьк: Надстир’я, 2007. – С. 9–10. (0,2 обл.-вид. арк.).
16. Кучерепа М. Український православний церковний з’їзд у Луцьку (1927 р.) // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцька міська громада: історія, традиції, люди. Матеріали ХХІ Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. Луцьк, 9–10 листопада 2007 р.* – Луцьк, 2007. – С. 97–101. (0,4 обл.-вид. арк.).
17. Коц М., Осауленко Л. Волинь у лежачих смерті. Сторінки з життя Миколи Коца і не тільки. Публіцистично-документальна повість / М. Коц, Л. Осауленко. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 432 с.;
18. Кучерепа М. М. Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: Зб. наук. праць / Упорядн. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко; за заг. ред. М. М. Кучерепи. – Луцьк: ВАТ „Волинська обласна друкарня” – РВВ „Вежа” Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 568 с.
19. Волинь пам’ятає. Відлуння на Волині Голодомору 1932–1933 років у радянській Україні / Автори-упорядн. М. М. Кучерепа, В. В. Ткачук; за заг. ред. М. М. Кучерепи. – Луцьк: ВАТ „Волинська обласна друкарня”, РВГ „Науковий центр історичних студій Волині”, 2008. – 264 с.; 36 іл. (42,3 обл.-вид. арк.).
20. Кучерепа М. М. Річинський Арсен // *Українські лікарі. Біобібліографічний довідник. Книга 3: Учасники національно-визвольної боротьби й українського державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України.* – Л., 2008. – С. 168–171.
21. Кучерепа М. М. Серветник Лаврентій // *Українські лікарі. Біобібліографічний довідник. Книга 3: Учасники національно-визвольної боротьби й українського державотворення, репресовані та реабілітовані лікарі України.* – Л., 2008. – С. 180.
22. Кучерепа М. М. Польська самооборона с. Пшебраже / Перебріддя на Волині в 1943–1944 рр. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. Вип. 16. Ювілейний збірник на пошану Івана Патера.* – Л.: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2008. – С. 552–559.
23. Кучерепа М. Арсен Річинський – діяч українського церковного руху на Волині // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали ХХ Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1020-ій річниці від першої писемної згадки про Володимир та 110-річчю від дня народження О. Цинкаловського, м. Володимир-Волинський, 22 лютого 2008 р.* – С. 152–157. (0,7 обл.-вид. арк.).
24. Кучерепа М. Український політикум Волині 1921–1939 років: спроба узагальнення // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича; гол. редкол. Ярослав Ісаєвич, упор. Микола Литвин, Василь Футала.* – Львів, 2008. – С. 239–248. (0,9 обл.-вид. арк.).

25. Кучерепа М. Волинь і Холмщина у виборах до парламентів Другої Речі Посполитої // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: Зб. наук. праць / Упорядн. М. М. Кучерепа, Н. Г. Сташенко; За заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня» – РВВ «Вежа» Волин. націон. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 53–71. (1,1 обл.-вид. арк.).
26. Кучерепа М. Українсько-польські стосунки в роки Другої світової війни (підсумки міжнародних наукових семінарів) // Актуальні проблеми українського державотворення. Науковий збірник. – Луцьк, 2008. – С. 162–168. (0,5 обл.-вид. арк.).
27. Кучерепа М. Політичні партії, культурно-освітні і професійні товариства та організації // Атлас історії культури Волинської області / Відп. ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2008. – С. 70–79. (0,8 обл.-вид. арк.).
28. Суцук О. П. Радянські державно-політичні органи та релігія і церква у Волинській області (1944–1953) / О. П. Суцук // Наукові записки. Історичні науки. – Острог: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2008. – Вип. 10. – С. 204–212.
29. Суцук О. П. Боротьба радянських репресивних органів із молодіжним націоналістичним рухом у навчальних закладах Волинської області (1944–1953 рр.) / О. П. Суцук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк, 2008. – Вип. 14. – С. 199–205.
30. Суцук О. П. Використання винищувальних батальйонів радянськими карально-репресивними органами у боротьбі з ОУН та УПА на Волині (1944–1953) / О. П. Суцук // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського гум. ун-ту. – Вип. 13. – Рівне: РВВ РДГУ, 2008. – С. 135–139.
31. Кучерепа М., Цецик Я. ОУН на Волині (1929–1939 рр.) // Минувле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, Луцьк – Горохів, 14–15 травня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 361–367.
32. Кучерепа М. М., Бойко В. О. Невідомий документ про Степана Бандеру з Баварського центрального державного архіву // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа»ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – № 13. – С. 378–387.
33. Kuczerepa M. Umowa Warszawska 1920 r. – geneza, problemy, skutki // Polska i Ukraina w walce o niepodległość 1918–1920. – Warszawa, 2009. – S. 25–37.
34. Никончук О. С. «Я відчув, що в мене зародилась націоналістична ідея» // Минувле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, Луцьк – Горохів, 14–15 травня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 281–287.
35. Никончук О. С. Я поставлю пам’ятник брату... (Позден Георгій Олександрович) // Минувле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Матеріали XXXI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, Луцьк – Горохів, 14–15 травня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 287–289.
36. Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків: Зб. наук. праць. – Т. 2 / упорядн. М. М. Кучерепа; За заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 428 с. (28,3 обл.-вид. арк.).
37. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область / Головна редколегія: (голова П. Т. Тронько, заступники голови О. П. Реєнт, С. А. Кокін та ін.); редколегія тому (голова О. І. Курилюк, відповідальний секретар М. М. Кучерепа та ін.). – Кн. 1. – Луцьк : ВАТ “Волинська обласна друкарня”, 2010. – 976 с. (110,1 обл.-вид. арк.; 158,6 ум. друк. арк.).
38. Книга Скорботи України. Волинська область / Головна редколегія (голова І. О. Герасимов, заступники голови В. Д. Конашевич, І. Т. Муковський та ін.; обласна редколегія (голова О. І. Курилюк, відповідальний секретар М. М. Кучерепа та ін.). – Т. 2. – Луцьк : Надстир’я, 2010. – 552 с. (42,14 обл.-вид. арк., 28,9 ум. друк. арк.).
39. Кучерепа М. Варшавський договір 1920 року: генезис, проблеми, наслідки / Польща та Україна в боротьбі за незалежність 1918–1920. Під ред. Т. Кшонстка. – Варшава : Vipart (Віпарт), 2010. – С. 37–52. (1,2 обл.-вид. арк.).
40. Кучерепа М. Реакція волинян на акцію руйнування Православних храмів на Холмщині у 1937–1938 роках // Українці Холмщини і Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж

- віків: 3б. наук. праць. – Т. 2 / упорядн. М. М. Кучерепа; За заг. ред. М. М. Кучерепа. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 33–48. (1,2 обл.-вид. арк.).
41. Кучерепа М. Діяч українського церковного руху на Волині (Арсен Річинський) / Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область. Кн. 1. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 594–602. (0,8 обл.-вид. арк.).
42. Кучерепа М. Посол українського народу (Самійло Підгірський) / Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область. Кн. 1. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 615–620. (0,8 обл.-вид. арк.).
43. Кучерепа М. Таємний борець (Іван Скоп'юк) / Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область. Кн. 1. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 635–639. (0,7 обл.-вид. арк.).
44. Кучерепа М. М. Історія Володимира-Волинського / Царук Я. В. Володимир-Волинський у боротьбі за незалежність. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – С. 3–4. (0,1 обл.-вид. арк.).
45. Kuczerepa M. Wrzesień 1939 r. w losach Wołynian // Wrzesień 1939 wojna na dwa fronty. Pod red. Janusza Gmitruka, Wojciecha Włodarkiewicza. – Warszawa : Muzeum Historii Ruchu Ludowego, 2010. – S. 535–540. (0,7 обл.-вид. арк.).
46. Кучерепа М. М. Волинь в геополітичних планах СРСР і Німеччини. 1939 р. // Вісник Львівської комерційної академії / [ред. Кол.: Гелей С. Д., Тімченко О. П., Сова А. О. та ін.] – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2010. Вип. 9. (Серія – Гуманітарні науки). – С. 63–74. (0,9 обл.-вид. арк.).
47. Кучерепа М. М. Українські національні партії на Волині (1921–1939 роки) : у 2 ч., ч. 1 : монографія / Микола Кучерепа, Ярослав Цецик; Ч. 2 : Документи і матеріали / Микола Кучерепа, Ярослав Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – Ч. 1 : 304 с. (17,3 обл.-вид. арк.); Ч. 2 : 292 с. (16,89 обл.-вид. арк.).
48. Баран В. К., Кучерепа М. М. Радянська // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2011. – С. 618–620. (0,4 обл.-вид. арк.).
49. Кучерепа М. М., Степанюк С. М. Український аматорський і професійний театральний рух на Волині (1921–1939 рр.) / М. М. Кучерепа, С. М. Степанюк // Вісник Львівської комерційної академії. Серія – Гуманітарні науки. Випуск 10: Ювіл. зб. на пошану Степана Гелея / Відп. редактор Іван Копич, заст. відп. редактора Андрій Сова. – Львів : Львівська комерційна академія, 2011. – С. 350–359 (0,9 обл.-вид. арк.).
50. Кучерепа М. М. Сталінський терор проти поляків (Рецензія на науково-документальне видання «Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 8») // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – С. 131–133. (0,4 обл.-вид. арк.).
51. Історія органів державної безпеки на Волині: документально-публіцистичне вид. / наук. ред. М. М. Кучерепа; за заг. ред. В. А. Мельниковича. – Луцьк : Ініціал, 2012. – 240 с. : іл. (38,4 обл.-вид. арк.).
52. Західне Полісся у міжвоєнний період (1921–1939 рр.); Західне Полісся у радянський період (1946–1991 рр.) // Західне Полісся: історія та культура : монографія / авт. кол. Г. В. Бондаренко, О. Н. Гаврилюк, А. А. Дмитренко, О. М. Карліна, В. О. Кудь, М. М. Кучерепа та ін.; наук. ред. В. К. Баран. – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. – С. 342–430; 510–580. (7,2 обл.-вид. арк.).
53. Кучерепа М. М. Рецензія на книгу: Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття : Невідомі документи з архівів спецслужб. – Т. 8 : Великий терор: Польська операція 1937–1938 / Wielki terror : Operacja polska 1937–1938 : У 2 ч. Ч. 1. – Варшава; К., 2010. – 1037 с.; Ч. 2. – Варшава; К., 2010. – 1983 с. // Український історичний журнал. – 2012. – № 2 (503), березень-квітень. – С. 208–210. (0,3 обл.-вид. арк.).
54. Книга Скорботи України. Волинська область / Головна редколегія (голова І. О. Герасимов, заступники голови В. Д. Конашевич, І. Т. Муковський та ін.); обласна редколегія (голова О. І. Курилюк, відповідальний секретар М. М. Кучерепа та ін.). – Т. 2. – Луцьк : Надстир'я, 2012. – 420 с.
55. Кучерепа Микола. Українсько-польські відносини напередодні Другої світової війни // Polska wobec zagrożenia ze strony Trzeciej Rzeszy. Pod redakcją Henryka Świąka i Zdzisława Cuttera. – Częstochowa: Wyd-wo im. Stanisława Pododińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, 2012. – S. 65–78. (1,2 обл.-вид. арк.).
56. Кучерепа Микола. Суспільні трансформації на Волині у 1939–1941 рр. // Універсум. – 2012. – №

5–6 (223–224). – С. 30–34 (1,1 обл.-вид. арк.).

57. Кучерепа М. М. Суспільні трансформації на Волині у 1939–1941 рр. // Волинь і волиняни у Другій світовій війні : зб. наук. пр. / упоряд. М. М. Кучерепа. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – С. 144–152. (1,2 обл.-вид. арк.).

58. Кучерепа Микола. Арсен Річинський – діяч українського церковного руху на Волині // Інтелектуальна еліта Волині / Автор проекту і упорядник Г. В. Бондаренко. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – С. 114–126. (0,9 обл.-вид. арк.).

59. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Волинська область / Головна редколегія: (голова В. Ф. Солдатенко, головний редактор В. М. Литвин, заступники голови С. А. Кокін, О. П. Рєсєт, В. А. Смолій та ін.); редколегія тому (голова О. І. Курилюк, відповідальний секретар М. М. Кучерепа та ін.). – Кн. 2. – Луцьк : Надстир'я, 2013. – 612 с.

60. Кучерепа М. Роль та значення міжнародних наукових семінарів «Українсько-польські стосунки роки Другої світової війни» // Відгомін волинської трагедії в історичній пам'яті польського й українського народів. Монографія. – К.: ДП НВЦ «Пріорітети», 2013. – С. 155–202.

61. Кучерепа Микола. Церковно-релігійне життя українського православного населення у Польщі (1921–1939 рр.) // Історія та сучасність Православ'я на Волині : матеріали III наук.-практич. конференції (Луцьк, 15–16 листопада 2012 р.). – Волинська єпархія УПЦ, Волинська духовна семінарія, Видавничий відділ Волинської єпархії. – Луцьк, 2013. – С. 114–125.

62. Кучерепа М. Українсько-польський конфлікт: Волинь 1943 рік // Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19–20 червня 2013 року / укладач Анатолій Шваб. – Луцьк : Східноєроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С. 194–203.

63. Кучерепа Микола. Причини, хід та наслідки українсько-польського конфлікту на Волині в роки Другої світової війни // Краєзнавство. – 2013. – № 3. – С. 33–41.

64. Кучерепа М. Український національно-церковний рух волинян у Православній Церкві в 1921–1939 рр. // Православна Церква в сучасному суспільстві : проблеми та перспективи. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Волинської православної богословської академії Української Православної Церкви Київського Патріархату. Луцьк, 03.05.2014. – Луцьк : ЕІК&N, 2014. – С. 51–62. (0,6 обл.-вид. арк.).

65. Кучерепа М., Радчук Л. Українська карта (Рецензія на монографію Трофимович Л., Трофимович В. Небезпечне суперництво... Українське питання в зовнішній політиці Польщі та Радянського Союзу. 1938–1939 рр. – Рівне: Волинські обереги, 2013. –284 с.) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки» / ред.кол. : І. Д. Пасічник, В. В. Трофимович, А. І. Смирнов та ін. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 22. – С. 309–318 (0,5 обл.-вид. арк.).

66. Кучерепа М. Керівник ОУН Луцького повіту Іван Скоп'юк: жертва репресій (за документами НКДБ) // Биківня в системі політичних репресій УРСР у 1937–1941 роках: дослідницькі рефлексії та інтерпретації: Зб. наук. праць / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 20 листопада 2013 р. / гол. ред. Ю. І. Шаповал, відп. Секретар Я. М. Антонюк. – К. : ДП «НВЦ «Пріорітети», 2014. – С. 191–196.

Додаток Б

Список наукових, науково-практичних конференцій і семінарів, організованих або проведених за участю співробітників Редакційно-видавничої групи «Науковий центр історичних студій Волині»

1. Наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 50-й річниці перемоги над фашизмом «Волинь у Другій світовій війні та перші повоєнні роки» (Луцьк, 19–20 квітня 1995 р.).
2. Міжнародна науково-практична конференція «Волинь у долях краян і людських документах» (Луцьк, 28–30 листопада 1996 р.).
3. Науково-практична конференція, присвячена 55-річчю утворення Української повстанської армії «За Україну, за її волю» (Луцьк, 13 жовтня 1997 р.).
4. Міжнародна науково-практична конференція «Реабілітовані історією» (Луцьк, 5–6 грудня 2002 р.).
5. Науково-практична конференція «Депортація етнічних українців Польщі в ХХ столітті та її наслідки» (Луцьк, 22 лютого 2003 р.).

6. Міжнародна наукова конференція «Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки» (Луцьк, 20–23 травня 2003 р.).
7. Міжнародна наукова конференція «Українці Холмщини та Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків» (Луцьк, 23–24 листопада 2004 р.).
8. Міжнародна наукова конференція «Західний регіон України у Другій світовій війні 1939–1945 рр.» (Луцьк, 6–7 травня 2005 р.).
9. Науково-практична конференція, присвячена Дню пам'яті жертв політичних репресій «Репресивно-каральна система в Україні: генезис, характер, наслідки» (Луцьк, 16 травня 2008 р.).
10. Міжнародна наукова конференція «Україна і Польща у боротьбі за незалежність у 1917–1920 рр.» (Луцьк, 14–15 листопада 2008 р.).
11. Національно-визвольний рух на Волині часів Другої світової війни та перші повоєнні роки. Історико-краєзн. наукова конференція (Нововолинськ, 26 грудня 2008 р.).
12. Всеукраїнська наукова конференція, присвячена 80-річчю від дня заснування Організації українських націоналістів та 100-річчю від дня народження С. Бандери. Український національний рух: історія та сучасність. (Острозьк, 30 січня 2009 р.).
13. II Міжнародна наукова конференція «Українці Холмщини та Підляшшя: історична доля, духовна і матеріальна культура впродовж віків». (Луцьк, 29–30 квітня 2009 р.).
14. Міжнародна науково-практична конференція, присвячена подіям Другої світової війни на території Волинської області (м. Луцьк, 24–26 квітня 2012 р.).
15. Міжнародна наукова конференція «Українська повстанська армія в контексті національно-визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи (Львів, 27–28 вересня 2012 р.).
16. Всеукраїнська наукова конференція «Волинська трагедія: через історію до порозуміння» (м. Луцьк, 19–20 червня 2013 р.).
17. Всеукраїнська наукова конференція «Українсько-польські відносини у ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння і співпраці (до 70-річчя трагічних подій на Волині). Національний університет «Острозька академія» (Острозьк, 21 червня 2013 р.).

Валентин ЛЮПА (Луцьк)

ЗНАЧЕННЯ КРАЄЗНАВСТВА ПРИ ВИСВІТЛЕННІ ТЕМ З ІСТОРІЇ ВОЛИНИ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Прикро, що у матеріалах ЗМІ деяких видань зустрічаються матеріали, які не відповідають дійсності. Як правило, автори цих публікацій ніколи не звертаються хоча б за довідками до архівів, краєзнавців та науковців і працівників музеїв області. Особливо багато неточностей зустрічається при висвітленні теми Другої світової війни.

У 1980 році вийшов буклет «Меморіал Вічної слави в Луцьку»¹. При підготовці до випуску автор не перевіряв деякі матеріали. Так, на ст. 5, 8 повідомляється, що звільнення у Луцьк принести воїни 1-го кавалерійського корпусу при підтримці 121-ї гвардійської стрілецької дивізії. 2 лютого ця дивізія аж ніяк не могла підтримати кінотників тому, що вела важкі бої за Рівне. Це підтверджується у бойовому донесенні Командуючого 1 Українським фронтом та начальником штабу фронту². Лише 3 лютого, після звільнення Луцька та Рівного 121-у дивізію готують до маршу в обласний центр Волині для зміцнення оборони міста³. Цитата: «Вранці, 3 лютого рушили маршрутом Рівне–Клевань–Луцьк і зосередилася у лісі на південь від Теремно. В ніч на 7 лютого замінили кавалеристів на Західному березі Стиру»⁴.

У цьому довіднику, на ст. 10, автор вказує, що десятки частин і з'єднань отримали почесні найменування «Луцьких». У дійсності жодній частині такого імені не присвоєно. На жаль окремі можновладці у своїх виступах помилково вказують на цей факт. У переважній більшості публікацій вказують, що Луцьк звільнила 7-а кавдивізія, замовчуючи, чомусь, 2-у кавдивізію, якою командував Х. Мамсуров і яка за визволення міста отримала орден Богдана Хмельницького. Цим орденом нагороджено і командира 4-го полку, полковника, Героя Радянського Союзу, нашого земляка з Турійщини Йосипа Белих⁵. Саме його полк наступав з району Теремного і чи не першим з боєм увірвався в Луцьк⁶.

Останній факт підтверджує, що мало дослідників, а також журналістів, недостатньо вивчають факти з біографій героїв-волинців. Зупинемось лише на одному з них. Це Василь Павлович Киричук, якому 16 січня 2014 року виповнилося б 90 років. У його біографії є ще багато фактів, які потребують вивчення і дослідження. Так з нагородного листа дізнаємося, що стрілець стрілецької роти 938 стрілецького полку

306 Рибшевської дивізії звання Героя отримав за особистий подвиг, який він здійснив 25 червня 1944 р. при форсуванні річки Західна Двіна в районі села Шарипіно Вітебської області⁷. Командир 938 стрілецького полку підполковник Гоголев 3 липня своїм підписом, скріпленим печаткою, затвердив, що Киричук під сильним кулеметним, артилерійським та мінометним вогнем ворога в числі перших перебрався на західний берег і вступив у бій з ворогом. Командир 306 дивізії генерал Кучерявенко підтверджує у нагородному листі, що стрілець Киричук, чекаючи підхід основних сил до річки, ніяких засобів до переправи не мав. Серед перших вплавав зі зброєю, під вогнем ворога, кинувся на протилежний берег та забезпечив захоплення і утримання плацдарму (примітка 7).

Натомість маємо у публікаціях багато різноманітностей та непідтверджених фактів, які суперечать один одному. У матеріалі “Героєм назвали його” автор доповідає, як шестеро сміливців відбивали атаки німецьких “тигрів” і всі полягли смертю хоробрих, серед них називається ім’я Киричука⁸. У такому випадку в нагородному листі мала бути примітка “посмертно”.

У публікації “Герої з Волині”⁹ ще один автор стверджує, що “винищувач танків, комсомолец Василь Киричук переправився з протитанковою рушницею і підбив кілька ворожих машин. На полі бою палало до десятка танків, але ворог все насадив. Коли машинам вдалося прорватися до окопів броньбійників, шестеро воїнів пустили в хід гранати. Ціною власного життя сміливці зупинили броньовану лавину”. Тут знову стверджується, що наш земляк героїчно загинув смертю хоробрих, хоча ніякими документами його загибель підтверджується.

Виникає запитання, де автори взяли факт танкового бою і наявність на місцині німецьких “тигрів”. Відомо, що перед наступом на цій заболоченій місниці пройшли сильні дощі, які зробили територію практично непрохідною для важких 50-ти тонних танків.

У листі від 8 грудня 1973 року однополчанин В. Киричука підполковник Микола Гетьманов у своїх спогадах про бої за село Шарипіно про танкові бої не згадує, а розповідає про захоплення окопів та траншей першої лінії оборони і намагання німців повернути їх назад. Цей лист надіслала мені керівник місцевого музею Марія Овчиннікова.

У збірнику “Освобождение Белоруссии”¹⁰ Маршал Іван Баграмян згадує, що рано-вранці частини генерала Васильєва (командир 1-го корпусу, до складу якого входив 938 ст. полк) увірвалися в першу траншею ворога. До 8 години ранку ворог очухався від ударів і став контратакувати. Всюди боротьба переходила в рукопашні сутички. До кінця дня бій затих на перших позиціях (ст. 121). У книзі “Так мы шли к победе”¹¹ Іван Баграмян описує, що першою переправилася через Західну Двіну група бійців 938 полку Лазо Давидова (Лазо Давидов єдиний Герой Радянського Союзу асирієць). Вони стрімким ударом висадилися на берег і атакували село Шарипіно, у якому розміщувався штаб німецького полку і тим самим сприяли успішному форсуванню річки всіма батальйонами.

У публікації “А був він лише солдат” інший автор повідомляє, що перед форсуванням річки комполку підполковник Гоголев вирішив сформувати групу десантників із числа добровольців і вранці захопити плацдарм на західному березі. Лише тоді могли б переправитись основні сили. А ось Командуючий 43 армією генерал армії Афанасій Белобородов у своїй книзі “Всегда в бою”¹³ стверджує, що у смузї стрілецького корпусу, в якому воював В.Киричук формування Західної Двіни дещо затримувалося. Відстали танки, артилерія, а головне понтони через болото і дощі, які розмили дороги. Цитата: Передові загони, які підходили до річки, форсували її з ходу на підручних засобах – зв’язаних колодах, плащ-наметах, напханих сіном. В 306 дивізії відзначився батальйон майора Кудаковського, який захватив плацдарм в районі с. Шарипіно... Таким чином, передові загони форсували річку на широкому фронті від Шарипіно до Вяжіце протяжність 8-9 км. Закінчуючи тему публікації “А був він лише солдат” повідомлюю, що автор стверджує ніби у цьому бою наш герой був поранений і помер від смертельної рани. Ще один автор у статті “Безсмертя”¹⁴ описує бій з “тиграми” і батальйоном піхоти, у якому В. Киричука було теж смертельно поранено і він втратив свідомість. А у статті “Вкарбований у вічність”¹⁵ автор називає місцем подвигу село Шарипіно і описує бій, у якому наш герой до останнього подиху, вже поранений, захищав вузьку смужку берега. Інший автор у статті “Безсмертя в граніті”¹⁶ пише, що Василь Киричук своїм кулеметом спочатку прикривав переправу товаришів, а коли гітлерівці кинулися в контратаку, вогнем скопив їх перші шеренги. І знову, як і в попередніх статтях, важке поранення і смерть в медсанбаті.

Тут виникає ряд запитань до авторів. Якщо вони стверджують, що Василя Киричука було смертельно поранено 25 червня 1944 року в районі села Шарипіно, то його могила має бути теж у цьому районі. А якщо помер від ран, то його смерть має бути зафіксована у документах шпиталів, які там були розгорнуті. Особисто перевірів і переконався, що в списках похованих на території с. Шарипіно і району прізвище Киричук відсутнє. У відповіді начальника Військово-медичного музею МО СРСР, у якому зберігаються

1. Фото В. Киричука.

НАГРАДНОЙ ЛИСТ

1. Фамилия, имя, отчество - КИРИЧУК ВАСИЛИЙ ПАВЛОВИЧ
2. Звание - КРАСНОАРМЕЕЦ.
3. Должность, часть - СТРЕЛОК СТРЕЛКОВОЙ РОТЫ 4331 СТРЕЛКОВОГО ПОЛКА ЮРИЕВСКОЙ ДИВИЗИИ
Представляется к званию "ГЕРОЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА"
4. Год рождения 1924
5. Национальность - УКРАИНЕЦ
6. Партийность - ВЕСПАРТИЙНЫЙ
7. Участие в гражданской войне, последующих боевых действиях по защите СССР и отечественной войне -
ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ВОЙНА с 1944 года
8. Имеет ли ранения и контузии в Отечественной войне - НЕ ИМЕЕТ.
9. С какого времени в Красной Армии - с 11.3.1944 г.
10. Каким РВК призван - КИВЕРЦОВСКИМ РВК ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ.
11. Чем раньше награжден - НЕ НАГРАЖДАЛСЯ.
12. Постоянный домашний адрес представляемого и награжденного и адрес его семьи:
ВОЛЫНСКАЯ ОБЛ., КИВЕРЦОВСКИЙ РАЙОН с. СЛОВАТИЧИ.
Отец - КИРИЧУК ПАВЕЛ НИКИТОРОВИЧ.

1. Краткое конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг.

При форсировании реки Западная Двина в районе д. Шаркино 25.6.44г. под сильным ручейно-пулеметным и арт. мин. огнем противника в числе первых переправился на западный берег и вступил в бой с противником. Ходотайстау о присвоении звания "ГЕРОЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА" Командир 338 стр. полка подполковник ГОГОЛЕВ 3 июля 1944 года:

Подождал части к реке Западная Двина, средства к переправе не имел. Среди первых ввязавшись с оружием под огнем противника, бросился на противоположный берег, обеспечил захват и удержание. Ходотайстау о присвоении звания "ГЕРОЙ СОВЕТСКОГО СОЮЗА"

2. Нагородний лист.

ВОЕННО-МЕДИЦИНСКИЙ МУЗЕЙ
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ СССР
АРХИВ
ВОЕННО-МЕДИЦИНСКИХ ДОКУМЕНТОВ

КОМАНДИРУ ВОЙСКОВОЙ ЧАСТИ 43195
на № 124

8 - 1 ОТДЕЛ
апреля 1975 г.
№ 170686

По имеющимся в Музее учетным данным на раненых, больных и умерших в госпиталях Советской Армии за 1941-1945 гг. сведений на КИРИЧУКА В.П. не имеется.

196180, г. Ленинград, Ф-180

НАЧАЛЬНИК 1 ОТДЕЛА АРХИВА *В.И. ЦИПЧЕНКО* /ЦИПЧЕНКО/

Тип. ВНИКА, зам. 3314 2.2.73 № 328173

3. Відповідь архіва.

Гражданину/ке/ КВРЧУК
Павлу Никифоровичу
 с. гор. с. Словатици, Киверцовский
р-н, Волынской области

ИЗВЕЩЕНИЕ **ВТОРИЧНОЕ**

Ваш сын красноармеец 236 с.п.
КВРЧУК Василий Павлович
 уроженец Волынской обл., Киверцовский р-н, с. Словатици
 в бой за социалистическую Родину, верный воинской приби
 ре, проявив героизм и мужество, был ранен и умер от ра
 13 июля 1944 г. похоронен БССР, Волынская обл.
Поставский р-н, г. Поставы М-44

Настоящее извещение является документом для возбу
 ждения ходатайства о пенсии /приказ НКО СССР # _____/

 ВОЕНКОМ
 КИВЕРЦОВСКИЙ РАЙОН ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ
 ПОЛТОРАЦКИЙ

4. Фото Й. Белш.

дані на всіх померлих у шпиталях за 1941-1945 рр. прізвище Киричука Василя Павловича відсутнє. (Див. фото № 1).

Вважаю, що публікація “Подвиг кулеметника”¹⁷ де вказано, що рота переправилась, але герой не чув “Ура”, бо був мертвий, теж не відповідає дійсності. Напрошується висновок, що під час форсування Західної Двіни стрілець Киричук не загинув.

Згідно повідомлення Киричуку Павлу Никифоровичу, батькові героя, Ківерцівський районний комісар підполковник Полторацький повідомляє, що смерть нашого земляка сталася 13 липня 1944 року і його поховано у місті Постава нинішньої Вітебської області у могилі № 44. Це близько 150 км від села Шарипіно. А Постава було звільнено 5 липня 145-ю та 156-ю стрілецькими дивізіями в ході Шауляйської операції. 938 полк, у якому служив Киричук у ці дні вів бої на території Литви за міста Докшиці, Швенціоніс, Швенцоєнилай, Утена... А це вже більше ніж за 60 км від Постав. Де знаходився у цей час наш земляк, достеменно не відомо.

Багато запитань до подій, відображених у матеріалі “Полковник, який врятував собор”¹⁸, герой розповіді повідомляє, як він, 31 січня 1944 р. отримав наказ знищити Свято-Троїцький собор обласного центру. Цитата: “Всі знають, що Луцьк 2 лютого звільнили кавалеристи. Але ж до того 31 січня 1944 р. ми здобули Теремно, і вже звідти вели вогонь прямою наводкою по Луцьку, в якому ще були фашисти”. 112 гарматно-артилерійський полк, як відомо, входив до складу 121 гвардійської стрілецької дивізії, яка разом з 8-ю гвардійською дивізією 2 лютого увірвалася в Рівне¹⁹. Тому 112 гап аж ніяк не зміг 31 січня перебувати у Теремному і вести звідти вогонь по Луцьку. Залишається дивовижною, як 8-тонні 152 мм гармати, які буксировали тракторні тягачі 4ТЗ-65 “Сталінець” могли опинитися у містечку, занятому німецькими солдатами. У газеті “Справедливість” за 2000 рік у матеріалі “Влучно били...”, пише, що вони йшли з 121 дивізією, не вказуючи ніяких імен та місць боїв.

В обласному краєзнавчому музеї зберігаються власноруч написані героєм розповіді “Полковник, який врятував Собор”, що він, разом з полком, який вогнем і колесами підтримував полки і дивізії 121-ї гвардійської стрілецької дивізії, які наступали з Ковельського напрямку на Луцьк, відбиваючи багаточисельні ворожі танкові атаки, звільняє Луцьк 2 лютого. Це теж не відповідає дійсності, тому що вказана дивізія в цей час вела бої за Рівне²⁰.

В газеті “Радянська Волинь” у статті “На Луцькому напрямку” за 30.01.1974 р. генерал-лейтенант Вашурін повідомляє, що лише 3 лютого з Рівного направили 121 стрілецьку дивізію на допомогу кінотникам 10го кінного корпусу. У цій же газеті за 23 січня 1974 року сам командир дивізії генерал Червоній пише наступне: “Вранці 3 лютого рушили по маршруту Рівне-Клевань-Луцьк і зосередилися в лісі на південь від Теремно. В ніч на 7 лютого замінили піхоту на Західному березі Стиру. Якщо уважно проаналізувати всі публікації “полковника, який врятував собор”, виникає все більше і більше запитань. У публікації “Зустріч через 58 років” у газеті “Радянська Волинь” за 5.08.2005 р. він пише, що вони зайняли вогневі позиції в м. Рафалівка і Ст. Чорторійська в кінці січня на початку лютого. А читаючи його спогади, що зберігаються в обласному краєзнавчому музеї, дізнаємося, що він обіймав посаду командира взводу управління, який проявляв майстерність і високу організованість поряд з гарматною обслугою. Міняючи спостережні командні пункти в районі Чорторійська, Рожища, Рокинь і засікаючи вогневі цілі ворога, готовили дані, подавали команди на вогневі позиції вражаючи ворога. Це підтверджує, що історія із врятуванням собору є випадковою. Аналізуючи перераховані дані його артполк аж ніяк не міг бути 31 січня в Теремному. У газеті “Радянська Волинь” за 9.05.1955 р. командир 2-ї гвардійської кавдивізії генерал Мамсуров згадує, що до ранку 1 лютого основні сили почали вести бої за Ківерці, а науковий співробітник обласного краєзнавчого музею П. Журін дослідив, що 1 лютого, увечері, після бою, наша кіннота зайняла вихідні рубежі в районі Теремного.

Ця вигадка була підхоплена іншими журналістами і як сенсація прозвучала по першій програмі Українського радіо і декількох телевізійних каналах. Висновок напрошується один – всілякі, навіть незначні історичні факти повинні досліджуватися і консультуватися спеціалістами та дослідниками історії Волині.

1. Мах Петро. Меморіал Вічної Слави в Луцьку. – Львів: Видавництво “Каменярь”, 1980.

2. Архів МО СРСР. Фонд 236. Опис 2673. Справа 831.

3. Белкин И. 13 армия в Луцко-Ровенской операции 1944 года. – Москва: Военное издательство, 1960. – С. 120.

4. Радянська Волинь. 23.01.1974 р. Спогади комдива генерала Червонія.

5. Євницький С. Земний уклін вам, визволителі! - Ленінським шляхом. - 1979. – 3 лютого.

6. Радупевич М. Герої з Волині. - Радянська Волинь. - 1970. – 12 травня.

7. *Архів МО СРСР. Оп. 686043, спр. 106, л. 88.*
8. *“Радянська Волинь” “Героєм назвали його”. Ф. Ткачук. 1961 р. 28.06.*
9. *“Радянська Волинь” “Герої з Волині”. М. Радудевич. 1983 р. 18.03.*
10. *Освобождение Белоруссии”. Наука. 1974.*
11. *“Так мы шли к победе”. Москва. Воениздат. 1977. ст. 328.*
12. *“А був він лише солдат”. “Радянська Волинь”. М. Козак. 1984. 16.06.*
13. *“Всегда в бою” А. Белобородов. Воениздат. Москва. 1978.*
14. *“Безсмертя”. А. Миткалик “Молодий ленінець” 1974. 6.08.*
15. *“Вкарбований у вічність”. “Молодий ленінець”. В. Лис. 1980. 13.05.*
16. *“Безсмертя у граніті”. М. Радудевич. “Радянська Волинь”. 1980. 11.05.*
17. *“Подвиг кулеметника”. В. Гнатюк “Молодий ленінець”, 1985. 9.05.*
18. *Володимир Лис. “Полковник, який врятував Собор”. “Волинь-нова”, 28.04.2009. № 454.*
19. *Архів МО СРСР, фонд 236, опис 13315, справа 111.*
20. *Архів МО СРСР, фонд 236, опис 2673, справа 831.*

Валентина НАДОЛЬСЬКА (Луцьк)

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ І КРАЄЗНАВСТВО

Проголошення Україною державної незалежності створило реальне підґрунтя для розв’язання вітчизняною історичною наукою низки важливих завдань. До їх переліку цілком слушно віднесено й необхідність розробки на основі нових методологічних засад всього комплексу проблем національного краєзнавства. Вступивши у новий етап свого розвитку, продовжуючи найкращі традиції попередників щодо комплексного вивчення окремих регіонів, українське краєзнавство відіграє визначальну роль у сучасних процесах духовного відродження.

Об’єктна область дослідження краєзнавства є досить широкою, що дозволяє говорити про його універсальність у вивченні рідного краю. Багатогалузєвість, багатопроблемність краєзнавства належать до його найхарактерніших ознак [2, с. 10]. З часу заснування в Україні в середині XIX ст. науково-краєзнавчих осередків, зусилля їх членів спрямовувалися на вивчення геологічної будови, клімату, ґрунтів, водних ресурсів, рельєфу, рослинного і тваринного світу, археології, історії, етнографії окремих регіонів.

Поступальний розвиток природничих і гуманітарних наук, виокремлення в їх царині більш вузьких самостійних напрямків, формування суміжних дисциплін призводило до відповідних змін й у краєзнавчих дослідженнях. В першу чергу це виявлялося в розширенні та поглибленні тематики краєзнавчих робіт, залученні до них комплексу нових джерел, використанні різнопланових методів. Завдяки реформуванню українського суспільства в краєзнавстві названі процеси особливо активізувалися в останні десятиріччя. Торкнулися вони й такої невід’ємної складової національного краєзнавства, як історичне краєзнавство. Зокрема, на якісно новому рівні дослідники звернулися до вивчення етнічних аспектів минулого краю. Фактично відбулося виділення етнічної проблематики (при її внутрішньому вузькому тематичному структуруванні) в окремий напрям краєзнавчої роботи.

Наукова розробка питань історичного розвитку регіонів під кутом зору етнічності не випадково активізувалася саме в сучасних умовах. Десятиліття ігнорування національних проблем, заідеологізоване трактування процесів „радянської інтернаціоналізації” суспільного життя вкрай негативно позначилися на вивченні закономірностей формування, особливостей збереження та вияву етнічної самобутності, проблем міжетнічної взаємодії. Такий підхід дався взнаки і в регіональних історико-краєзнавчих дослідженнях. У радянській науці увага акцентувалася на питаннях політичного, соціально-економічного, культурного розвитку регіонів, без урахування поліетнічності їх населення, спільного проживання представників етнічних груп на одній території, тривалого взаємовпливу різних культур.

Лише в 90-ті рр. XX ст. внаслідок позитивних зрушень в організації краєзнавчої роботи, в умовах зростого інтересу громадськості до минулих подій краю, відбулися помітні зміни у досліджуваній ученими проблематиці, досягнуті певні наукові результати. Сьогодні вже не викликає сумнівів природність існування та стійкість етнічності, як одного з головних феноменів людського суспільства, який відображає його історико-культурне багатоманіття. Етнічна самоідентифікація є одним з найважливіших маркерів, що дозволяють відокремити один етнос від іншого, визначити значимість тих чи інших культурних традицій, історичних та семіотичних мотивів формування етносу. Етнічна самоідентифікація, тривалий час співіснуючи з конфесійною ідентичністю, на рубежі XIX–XX ст. в Україні почала ставати домінуючою в позиціонуванні як окремих людей, так і цілих груп населення. Це наклало свій відбиток на перебіг багатьох

суспільних процесів і пояснює зросло увагу дослідників, зокрема краєзнавців, до проблем етнічності, визнання того факту, що «українська історія стане істотно багатшою, якщо до її канви буде включено повнокровну історію не лише української, але й інших етнічних спільнот» [3, с. 4]. Як відзначає сучасна українська дослідниця питань регіоналістики Ярослава Верменич: «сучасні українські регіони відрізняються один від одного не лише господарською та соціальною структурою, але й суспільними настроями; у них відмінні зовнішні орієнтації, специфічні етноконфесійні проблеми» [1, с. 3].

З позицій краєзнавства стає можливою реконструкція різних етапів етнічної історії населення ареалу. Історико-краєзнавчі дослідження дозволяють, зокрема, визначити внесок того чи іншого етносу в розвиток регіону і таким чином внести нове в історичну проблематику. Вивчення демографічних, етнічних та етномовних процесів у регіоні стає сучасною альтернативою традиційному вивченню економічної та політичної історії краю.

Вивчення процесів заселення території, її освоєння в історичному контексті визначає тісний зв'язок краєзнавства та етнології – суспільствознавчої науки, об'єктом дослідження якої є народи, їхня культура і побут, походження (етногенез), розселення, процеси етнокультурної взаємодії на всіх етапах історії людства. Крім того, етнологічні дослідження міжнаціональних відносин, етнонаціональних процесів та традиційно-побутової культури, народних обрядів і мистецтва дають необхідну базу для визначення спільних та відмінних рис окремих регіонів України. Краєзнавство, як свого роду макродисципліна, яка оперує узагальненими, підсумковими результатами спеціалізованих ареальних досліджень, виконаних у межах різних гуманітарних дисциплін, насамперед таких, як археологія, антропологія, лінгвістика, історія та ін., тісно пов'язане з етнологією.

Систематичне проведення різноматематичних краєзнавчих конференцій допомогло виявити на регіональному рівні чимало недостатньо розроблених питань, у тому числі пов'язаних з етнічністю. Серед них: етнічна структура населення та її часові й просторові зміни; міграційні процеси; державна національна політика та її вплив на життєдіяльність різних етнічних груп; етнічні контакти та їх результати; особливості матеріальної і духовної культури етнічних груп регіону; традиції та інновації в культурі населення; ментальність та етнічна стереотипність тощо.

Сучасна наука вивчає минуле краю крізь призму людських дол. Серед творців історичних подій краєзнавство активно досліджує й роль та вплив видатних особистостей. У новітніх розробках вони характеризуються й як носії певної етнічності. З'ясування логіки вчинків регіональних еліт значною мірою базується на знанні їх етнічного походження, рідної для них культури. Лише на основі міждисциплінарної взаємодії краєзнавства та етнології можливе об'єктивне вивчення цієї проблеми.

Дослідження особливостей формування у регіоні такого феномену, як багатоетнічність є невід'ємною складовою вивчення етноконфесійного розвитку регіону. Адже конфесійна ідентичність тісно пов'язана з етнічною самосвідомістю.

Вихід сучасної історико-краєзнавчої науки на новий рівень досліджень вимагає вивчення етнічної складової як міжособистісних взаємин (спілкування людей у побуті, взаємини між сусідами та ін.), так і механізмів та результатів реалізації державної етнонаціональної політики.

Усі названі проблеми дозволяють ґрунтовніше й багатогранніше вивчати історичний розвиток регіону, визначати тенденції та закономірності суспільних змін з уваги на дію цілого комплексу чинників, серед яких вагому роль відігравали етнічна самоідентифікація, міжетнічні взаємини.

Звернення вітчизняних науковців до вивчення історії повсякденності зміщує пріоритет досліджень на користь історії краю, родини, соціальної історії. Антропологічний підхід зосереджує увагу вчених на ментальності, етнічності людей минулого, на символах і цінностях, в основі яких лежать й регіональні відмінності.

Кожен регіон, з уваги на проживання в ньому відмінних за чисельністю та збереженістю традиційно-побутової культури етнічних груп, характеризується певними особливостями перебігу етнічних процесів. Вони значною мірою впливали і впливають на життєдіяльність спільнот у межах історично сформованих регіонів із характерними для них природним та соціокультурним середовищем й взаємодією географічних, економічних, демографічних і інших факторів. Лише їх вивчення на основі краєзнавчих матеріалів дозволяє виявити особливе і загальне, врахувати уроки минулого, з'ясувати тенденції майбутнього розвитку окремих територій.

2. Костриця М. Ю. До питання про формування сучасних теоретико-методичних засад національного краєзнавства / М. Ю. Костриця // *Архіви – скарбниця людської пам'яті: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині*. – Т. 26 / Голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир, 2002. – С. 9–13.

3. Плохій С. Якої історії потребує сучасна Україна? / С. Плохій // *Український історичний журнал*. – 2013. – № 3. – С. 4–12.

Петро ОЛЕШКО, Галина РОМАНЧУК (Луцьк)

КРАЄЗНАВСТВО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ ВОЛИНИ

Одним із визначальних напрямів роботи Волинського обласного відділення Національної спілки краєзнавців є залучення педагогічної громадськості до розвитку краєзнавства. У цьому контексті плідною є співпраця Спілки та Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (ВППО).

Щорічно інститут проводить серію наукових, навчальних та методичних заходів з метою збагачення краєзнавчих знань педагогів та оволодіння вчителями формами та методами патріотичного виховання учнів у контексті історії культури та природи рідного краю. У березні 2013 року на засіданні вченої ради інституту розглядалось питання «Нові підходи до використання музейної педагогіки у діяльності загальноосвітнього навчального закладу». Педагогічні читання вчителів математики актуалізували використання у навчальному процесі наукової спадщини М. Кравчука. Зокрема, педагоги Луцького району при активній участі завідувача кафедри менеджменту освіти М. О. Сташенка і доцента кафедри теорії та методики викладання шкільних предметів ВППО Т. В. Трачук працювали над проблемою «Михайло Пилипович Кравчук – корифей української математики», а Ковельського – «Методичні ідеї українських математиків-педагогів та їх розвиток в умовах сучасного освітнього простору». Круглий стіл вчителів історії Локачинського району під керівництвом доцента ВППО М. Я. Миць визначив шляхи використання творчої спадщини В. Липинського у вивченні історії [34; 35]. Постійно проводяться семінари для вчителів різних фахів у містах та районах області. Лише у 2014 році це – проблемний семінар вчителів географії «Реалізація навчального та виховного потенціалу туристсько-краєзнавчої роботи в школі» (Ратнівський район); семінар для вчителів історії «Вивчення мемуарів як історичного джерела щодо проблем соціальної історії та духовної сфери життя Волині» (Старовижівський район); проблемний семінар учителів української мови і літератури «Уроки літератури рідного краю: традиції та інноватика» (Луцький район); семінар для вчителів суспільно-гуманітарного циклу «Використання традицій козацької педагогіки у навчально-виховному процесі сучасної школи» (Ковельський район) тощо [33].

Нові напрями розвитку краєзнавства в освітніх закладах Волині окреслив науково-теоретичний семінар «Патріотичне виховання дітей та учнівської молоді у контексті історії рідного краю» (2013 р., ВППО) [32].

Інститутом систематично видаються методичні рекомендації з організації різних напрямів краєзнавчої діяльності [22; 26; 30].

Спільна робота соціологічної лабораторії Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти з районними та міськими методичними кабінетами дозволила зібрати багатий матеріал з життя та діяльності заслужених вчителів та заслужених працівників освіти України, які працювали та працюють на теренах освіти Волині. На сьогодні – це комплекс матеріалів на понад 200 осіб, який активно вводиться до наукового обігу шляхом видання наукових статей, науково-публіцистичних матеріалів у засобах масової інформації тощо [12; 37; 38; 42].

Участь наукових співробітників лабораторії у Всеукраїнських наукових історико-краєзнавчих конференціях «Минуле і сучасне Волині та Полісся» дозволила оприлюднити матеріали про заслужених вчителів Іваничівського, Ковельського, Маневицького, Ратнівського, Старовижівського районів, міста Ковеля [6; 7; 10; 39; 40; 41]. Доступним для широкої громадськості стали відомості про краших з краших педагогів області, завдячуючи «Календарю знаменних і пам'ятних дат Волині», на сторінках якого розкриваються основні віхи життєвого і професійного шляху заслужених вчителів України Ф. К. Алексеєва, О. Г. Ковальчук, В. Д. Котеленця, Н. А. Харитоненко, Т. Т. Чернобабенка та ін. [8; 9; 11; 43].

Зібрані матеріали активно пропагуються також у виданнях міських та районних методичних кабінетів. Під егідою відділу освіти Луцької райдержадміністрації, районного методичного кабінету видано біографічний збірник «Зодчі педагогічної висоти», у якому вміщено нариси про відомих педагогів Луцького району, які відбудовували освіту району у важкі повоєнні роки, ветеранів педагогічної праці, заслужених вчителів України [3].

Інформаційно-методичний вісник «Освітній діалог» (видання відділу освіти Ківерцівської районної державної адміністрації, районного методичного кабінету) присвятив свої сторінки вчителям Ківерцівщини, які відзначені почесним званням «Заслужений вчитель України» [25].

Кожна описана вчительська доля по-своєму розкриває особливості становлення та розвитку освіти на теренах Волині, вносить в історію краю особистісний компонент, дозволяє оцінити велич щоденного подвигу тисяч вчителів, які віддавали і віддають свої серця дітям.

Історія краю, використання краєзнавчого матеріалу на уроках різних дисциплін, в позанавчальних заходах систематично пропагується у науково-методичному віснику ВППО «Педагогічний пошук». У різних рубриках часопису (зокрема і у рубриці «Краєзнавство», започаткованій в 1998 р. з ініціативи голови Волинського обласного відділення Національної спілки краєзнавців України Г. В. Бондаренка, який очолював кафедру теорії та методики викладання шкільних предметів ВППО) друкуються наукові публікації на допомогу вчителю (наприклад, статті члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук України, доктора філософських наук Р. А. Арцишевського «Від «Стародавньої історії східних народів» до «Лісової пісні» Лесі Українки»; доктора фізико-математичних наук М. І. Кратка «Михайло Кравчук як історик математики»; кандидата історичних наук, доцента кафедри теорії та методики викладання шкільних предметів ВППО М. Я. Миць «Українська періодика Волині (1921 – 1939 рр.) як історичне джерело до вивчення утворення і діяльності культурно-освітніх товариств»; методиста відділу гуманітарних дисциплін ВППО Л. І. Мочкіної (у співавторстві) «Початок воєнних дій нацистської Німеччини на Волині та встановлення окупаційного режиму»; конспекти уроків (урок-іменини «Знамениті Михайли» заслуженого вчителя України, вчителя математики Луцького НВК №26 Т. Г. Коць; бінарний урок-подорож «Літературна карта Ківерцівщини» учителя-методиста, вчителя української мови і літератури ЗОШ I – III ст. №3 м. Ківерці Н. М. Мартинюк; практичне заняття «Про що і про кого розповідає історія мого краю?» вчителя історії ЗОШ I – III ст. с. Колона Іваничівського району М. В. Матушевської тощо); методичні рекомендації (кандидата географічних наук, доцента кафедри географії СНУ імені Лесі Українки Н. А. Тарасюк (у співавторстві) «Організація та проведення краєзнавчих географічних досліджень зі старшокласниками»; сценарій фольклорного свята «Маяло жетечко, маяло...» вчителя української мови і літератури ЗОШ I – III ст. с. Залізниця Любешівського району О. Г. Шеметило) тощо [2; 13; 14; 18; 20; 23; 24; 47; 51].

Проблеми історії та культури рідного краю порушуються і на сторінках районних методичних видань. Різноманітні публікації висвітлюють досвід роботи вчителів області з краєзнавчої освіти і виховання школярів на традиціях українського народу. Є. П. Марченко, вчитель біології, розповідає у інформаційно-методичному віснику «Педагогічний орієнтир» (видання відділу освіти Локачинської районної державної адміністрації та районного методичного кабінету) про здійснення краєзнавчо-прикладного підходу у процесі неперервної екологічної освіти, наголошуючи, що як вчитель біології ставить «перед собою завдання: дати школярам знання з основ природничих наук, забезпечити краєзнавчий підхід у вивченні природничих дисциплін, сформувати в учнів природоохоронний тип поведінки» [19, с.52]. Розкрита автором система роботи доводить, що досягти цієї мети «можливо завдяки використанню краєзнавчого матеріалу на уроці та залученню учнів до позакласної діяльності з врятування природи» [19, с.52]. Р. В. Оліферчук, вчитель математики, ділиться своїми роздумами щодо виховання учнів на прикладі життя та діяльності Михайла Кравчука в інформаційно-методичному віснику «Педагогічний калейдоскоп» (видання відділу освіти Луцької районної державної адміністрації та районного методичного кабінету), відзначаючи пізнавальність екскурсій в музей М. Кравчука в с. Човниці та перегляду документального фільму «Гологофа академіка Кравчука» та фільму, створеного на Волинському телебаченні, «Світ знає, що він – українець» [31, с.68].

Алгоритм роботи клубу творчого вчителя географії м. Луцька «А ще життя прекрасне тим, що можна подорожувати» розкриває план його діяльності на 2013 – 2014 н. р., надрукований у інформаційно-методичному віснику «Освітні горизонти» (видання управління освіти м. Луцька, міського методичного кабінету) [36]. Перший крок – це польові дослідження території Волинського Полісся, що здійснюються педагогами. А наступні – опрацювання матеріалів, їх презентація на науково-методичних конференціях і видання методичних посібників, серед яких «Волинська область в курсі економічної і соціальної географії України» [46].

Розширення науково-дослідницького пошуку у навчальних закладах області забезпечило зростання кількості краєзнавчих видань різного тематичного спрямування.

Вперше в області видано нариси історії освіти окремого району [1]. Нариси охоплюють період зародження та розвитку освіти на теренах Ківерцівського району від XVI століття до наших днів. До наукового обігу вводиться значна кількість історичних джерел, документів районного відділу освіти та

статистичних матеріалів, аналізується досвід роботи навчальних закладів, даються біографічні довідки про кращих педагогів тощо.

Історію Володимир-Волинського НВК «Загальноосвітня школа І – III ст. №3 – ліцей» до 70 річчя свого навчального закладу підготував авторський колектив на чолі з директором А. С. Матвейчуком [15]. Видання висвітлює сторінки шкільної історії на різних етапах її розвитку: від неповної семирічної чоловічої школи до закладу нового типу – навчально-виховного комплексу. В окремих розділах розповідається про директорів, ветеранів педагогічної праці та нині працюючих вчителів, про гордість школи – її випускників, про шкільне життя і здобутки сучасних учнів, міжнародні зв'язки школи як особливості її сьогодення.

Ілюстрована, насичена фактичним матеріалом, спогадами випускників школи історія Поворської ЗОШ І – III ст. Ковельського району [4]. Авторський підхід до висвітлення основних віх становлення та розвитку навчального закладу – у невід'ємному зв'язку історії школи з історією села та освіти Волині. Розкрито багаторічні краєзнавчі традиції школи, які забезпечили збір матеріалів та відкриття в школі у 1998 році музею історії села, який нині налічує майже 2 тисячі експонатів основного фонду, серед яких є багато унікальних, та з 2010 року носить звання «Зразковий» [4, с.38].

125-річна історія Заболотцівської ЗОШ І – III ст. Іваничівського району залишила чисельні документи та фотоматеріали, незабутні спогади, які широко використані автором книги «Світоч добра і надії» [21].

Великий інтерес викликають спогади заслуженого вчителя України П. А. Лаценка, колишнього завідувача Локачинського районного відділу народної освіти, директора Локачинської ЗОШ, надруковані в інформаційно-методичному віснику «Педагогічний орієнтир» [17].

Якісне розгортання краєзнавчого пошуку в навчальних закладах області демонструє обласна виставка дидактичних і методичних матеріалів «Творчі сходинки педагогів Волині». Постійно збільшується кількість робіт з краєзнавчим компонентом, відзначених журі. Серед них у 2012 році названі: колективний проект «Стежками рідної школи» вчителів Заборольської ЗОШ І – III ст. Луцького району І. М. Приймачук, Л. М. Щерби, В. І. Веремко, методичні рекомендації «Вивчення народної ляльки на уроках трудового навчання» вчителя трудового навчання комунального закладу «Луцький НВК «Гімназія №14» Луцької міської ради» Н. А. Горбатюк, навчально-методичний посібник «Йосип Струцюк – відомий і невідомий. Штрихи до літературного портрета» вчителя української мови і літератури ЗОШ І – III ст. №2 м. Рожище А. О. Новосад, збірник «Остарбайтери Маневиччини – раби Третього рейху» викладача історії Маневичького професійного ліцею Н. В. Котик та багато інших [29].

У 2013 році переможцями виставки стали: Н. М. Дзей, учитель природознавства Любомльського навчально-виховного комплексу ЗОШ І – III ст. – районна гімназія» імені Наталії Ужвій Любомльського району (методична розробка «Використання краєзнавчих матеріалів на уроках природознавства у 5 – 6 класах»); В. І. Косарик, вчитель географії ЗОШ І – III ст. с. Доросині Рожищенського району (методичні рекомендації «Краєзнавчі матеріали у шкільному курсі географії»); О. П. Лучинець, викладач спецпредметів Нововолинського ВПУ (посібник «Волинська кухня»); В. В. Марчук, вчитель географії ЗОШ І – III ст. с. Нові Червища Камінь-Каширського району (навчальний довідник «Природно-заповідні об'єкти Волинської області»); Т. А. Шоломицька, Г. І. Степанець, О. О. Жолоб, вчителі біології навчально-виховного комплексу «ЗОШ І – III ст. №1 – гімназія» смт Ратне (методичні рекомендації «Використання скарбниці народних знань у процесі вивчення біології») [28].

Виставка 2014 року продемонструвала розширення тематики та жанрової спрямованості краєзнавчого доробку педагогів. Це результати проекту «Сім чудес Ківерцівщини», виконаного учнями ЗОШ І – III ст. с. Озеро під керівництвом вчительки художньої культури О. М. Данилюк; методичні рекомендації Л. П. Росол (бібліотекар Волинського ліцею-інтернату Волинської обласної ради) «Краєзнавча діяльність бібліотеки ліцею» та А. П. Іщик (вчитель художньої культури загальноосвітньої школи І – II ст. с. Осівці Камінь-Каширського району) «Іконопис Волині»; методичні розробки творчої групи вчителів Володимир-Волинського району під керівництвом Л. А. Доскоч «Уроки літератури рідного краю», А. І. Майкут (вчитель української мови та літератури навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа І–III ст.-дитячий садок» с. Лютниче Володимир-Волинського району) «Сім чудес Волині»; методичні та навчальні посібники «Вулицями рідного міста» Т. В. Мамчур (вихователь Ківерцівського дошкільного навчального закладу № 3), «Літературне краєзнавство» В. М. Мохнюк (методист Рожищенського районного методичного кабінету), збірник вправ із синтаксису «Поетичні джерела рідного краю на уроках української мови» (автори Г. С. Долонська, М. Є. Оляницька, вчителі української мови та літератури загальноосвітньої школи І–III ст. смт Сенкевичівка Горохівського району) та «Збірник текстів з універсальними завданнями з української мови для учнів 4 – 11 класів (на краєзнавчому матеріалі Волині)»

С. А. Панасюк (заступник директора з навчально-виховної роботи загальноосвітньої школи I–III ст. № 7 м. Ковеля) тощо [27].

Роботи, подані на щорічні виставки, засвідчують зростання інтересу вчителів різних фахів та практично з усіх міст і районів області до розробки та використання краєзнавчої тематики у навчально-виховному процесі.

Новим напрямом презентації пошуково-дослідницької роботи з історії освіти області стали сторінки історії навчальних закладів на їх сайтах. Широко висвітлено становлення та розвиток Волинського обласного ліцею з посиленою фізичною підготовкою з посиланням на відповідні документи та ілюструванням етапів розвитку ліцею фотодокументами [52], Нововолинського ліцею-інтернату Волинської обласної ради [53]. Коротка історична довідка розкриває розвиток Любомльської ЗОШ I–III ст. №1 та становлення на її базі районної гімназії імені Наталії Ужвій [54], Заборольської ЗОШ I–III ст. Луцького району [55] тощо.

У контексті розвитку краєзнавства актуальним є розширення мережі шкільних музеїв історії окремих навчальних закладів та музеїв історії освіти районів і міст області. Відкриття музею історії освіти Волині при Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти (2003 р.) та його подальша діяльність стали початком нового етапу розвитку цього напрямку краєзнавства, поштовхом до активізації пошукової роботи у містах і районах області та створення і розгортання експозицій районних музеїв освіти.

Першими стали краєзнавці Турійського району. Цілеспрямована систематична збиральницька, фондова, експозиційна робота педагогічних та учнівських колективів загальноосвітніх навчальних закладів району дозволила зібрати багатий матеріал та обладнати на базі НВК «ЗОШ I–III ст. – гімназія» смт Турійська «Музей освіти Турійщини». «Серед експонатів музею – цінні документи, фотографії, переважна більшість – оригінали, а не ксерокопії. Тут присутні підручники, методичні посібники, документи про освіту, різноманітні нагороди, писемне приладдя та багато матеріалів, які відображають ту чи іншу епоху» [44].

Музей освіти Любомльського району відкрито у жовтні 2011 року напередодні професійного свята педагогів на базі Любомльської районної гімназії імені Наталії Ужвій. До уваги відвідувачів – численні світлини, відзнаки сумлінних учнів XVIII–XX століть, особисті речі окремих педагогів та школярів, стара парта, чорнильниця, ручка, які дивують нинішніх учнів. Експонується, наприклад, свідоцтво Софії Ужвій, 1892 року народження, за 1908 рік, в якому у переліку предметів – Закон Божий, церковно-слов'янське читання, чистописання, природознавство тощо. Наводиться розповідь про вчителя Петра Уліса із однієї із перших писемних згадок про освітні заклади Любомля (початок XVII століття) та про школу в селі Радехів при католицькому Августинському монастирі (XVIII ст.) тощо [50]. Освітняни району систематично працюють над поповненням експозиції музею [45].

З 2012 року плідно працює музей освіти Камінь-Каширщини. З його роботою ознайомились начальники управлінь і відділів освіти, завідувачі міських та районних методичних кабінетів області, новопризначені директори шкіл області. На базі музею районним методичним кабінетом проводиться навчання різних категорій педагогічних працівників з метою здійснення координації краєзнавчого пошуку, використання музейних фондів у збагаченні краєзнавчих знань вчительства, залучення педагогів та учнів до розширення експозиції музею.

Краєзнавчий пошук у школах області, як правило, завершується створенням шкільних музеїв різних профілів. Дев'ять музеїв функціонує у навчальних закладах Ковельського району [5]. Збірник «Шкільні музеї Ковельського району» розкриває розмаїття їх діяльності, акцентуючи увагу на тому, що шкільний музей – це «жива, творча лабораторія для учнів школи, вчителів, батьків» [5, с.4]. Так, багато років при музеї історії села Поворськ працює група екскурсіводів, пошуковий загін «Пам'ять», творча група «Літописець», через діяльність яких формується історична пам'ять школярів, почуття національної гідності [4, с.39].

У 2013 році в Купичівській ЗОШ I–III ст. Турійського району до 140-річчя навчального закладу було відкрито третій шкільний музей – музей історії школи, створення якого ініціювала відомий краєзнавець, автор книг «Наша рідна школа», «Витоки духовності», «Купичів: минуле і сучасне» Ю. Т. Купчинська, колишня вчителька української мови і літератури цієї школи [16; 48]. Сподвижником музейної педагогіки є директор цієї школи О. О. Гончарук, при безпосередній участі та підтримці якого відкрито музей історії школи, плідно працюють і постійно поповнюються новими експонатами музей історії села та перший і єдиний в Україні музей солом'яного мистецтва [48].

Значним здобутком у розвитку краєзнавства в області є запровадження спільного проекту ВІППО і СНУ ім. Лесі Українки з викладання у загальноосвітніх школах з 1 вересня 2005 року факультативного

курсу «Волинезнавство», автор програми якого Г. В. Бондаренко. Педагоги області отримали електронну версію посібника «Волинезнавство» в двох частинах, підготовлену авторським колективом на чолі з Г.В.Бондаренком. Завершено підготовку електронної версії хрестоматії з «Волинезнавства».

Ефективною формою розвитку краєзнавчого пошуку у навчальних закладах області стало проведення конкурсів пошуково-дослідницьких робіт і проектна діяльність. У 2010/2011 навчальному році проведено Камінь-Каширський районний конкурс «Моя рідна школа: минуле і сьогодення», до участі у якому долучилися і учні, і вчителі. На конкурс було подано 26 робіт із загальноосвітніх шкіл. Творчими колективами педагогів та школярів проведено ґрунтовні дослідження розвитку освіти на території населених пунктів у минулому, організації навчально-виховного процесу, діяльності учнівських організацій, висвітлено основні проблеми розвитку шкіл в сучасних умовах, зібрано публікації в пресі. Більшість робіт ґрунтується на опрацюванні літератури, архівних документів та матеріалів, спогадів колишніх учнів, вчителів, жителів населених пунктів, Майже всі роботи подані з додатками, копіями документів, фотографій, відомостями про педагогів, випускників, керівників установ.

Глибиною дослідницького пошуку, якістю, систематизацією, значимістю ілюстративного матеріалу, витриманим стилем, естетичністю оформлення відзначаються роботи із НВК «ЗОШ І–ІІІ ст. – гімназія» № 2 м. Камінь-Каширський, ЗОШ І–ІІІ ст. с. Карасин, Черче, Видерта, Полиці, Гута-Камінська тощо, які експонувалися на обласній виставці «Творчі сходинки педагогів Волині» у Волинському інституті післядипломної педагогічної освіти у 2011 році.

У контексті розвитку краєзнавства актуальним для ВППО продовжує залишатись введення до навчального процесу слухачів курсів підвищення кваліфікації спецкурсів з краєзнавчої тематики, видання навчальних посібників та методичних рекомендацій щодо розширення краєзнавчого пошуку у навчальних закладах області, сприяння діяльності шкільних музеїв різних профілів, розширення експозиції музею «Історії освіти Волині» тощо.

1. Артесюк Г., Дем'янюк О. Нариси історії освіти Ківерцівського району / Г. Артесюк, О. Дем'янюк. – Луцьк: Твердиня, 2011. – 172 с.

2. Арцишевський Р. А. Від «Стародавньої історії східних народів» до «Лісової пісні» Лесі Українки / Р. А. Арцишевський // Педагогічний пошук. – 2012. – №3. – С.3 – 6.

3. Врублевська О. Й. Зодчі педагогічної висоти / О. Й. Врублевська, М. В. Сидорук, В. М. Андручук, Л. Г. Фаримець. – Луцьк : ТВКФ «Оксоль», 2008. – 78 с.

4. Дерев'янчук О., Самчук Л., Бусел Ю. Поворська школа: від минулого до сьогодення / О. Дерев'янчук, Л. Самчук, Ю. Бусел. – Ковель : [б. в.], 2013. – 84 с.

5. Дятел Л. І., Марценюк Н. А. Шкільні музеї Ковельського району: інформаційний збірник / Л. І. Дятел, Н. А. Марценюк. – Ковель : [б. в.], 2013. – 27 с.

6. Кот Н. Педагоги Ковеля, заслужені вчителі України / Н. Кот // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в історії України та Волині: Науковий збірник. Вип. 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / упоряд. А. Силук. – Луцьк – Ковель [б. в.], 2013. – С.263 – 267.

7. Кот Н., Романчук Г. Педагоги Ратнівщини, заслужені вчителі України / Н. Кот, Г. Романчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України і Волині. Науковий збірник. Вип. 42. – Луцьк, [б. в.], 2012. – С.66 – 70.

8. Кот Н. 15 жовтня 100 років від дня народження Т.Т.Чорнобабенка (1913 – 1995) – волинського педагога, заслуженого вчителя УРСР / Н. Кот // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2013 рік. – Луцьк: Твердиня, 2012. – с.127 – 128.

9. Кот Н. 7 листопада 75 років від дня народження Н. А. Харитоненко (1938) – волинського педагога, заслуженого вчителя УРСР / Н. Кот // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2013 рік. – Луцьк: Твердиня, 2012. – с.141 – 143.

10. Кот Н. М. Відомі педагоги Старовижівщини / Н.М.Кот // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Науковий збірник. Вип.40 – Луцьк, б.в., 2011. – С.64 – 67.

11. Кот Н. М. 20 квітня 100 років від дня народження Ф.К.Алексєєва (1912 – 1996) – волинського педагога, заслуженого вчителя Української РСР / Н.М.

Кот // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2012 рік. – Луцьк: Твердиня, 2011. – с.73 – 75.

12. Кот Н. Луцькі педагоги – переможці Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року» / Н. Кот // Літопис Волині. – 2011. – №9. – С.41 – 45.

13. Коць Т. Г. Знамениті Михайли / Т. Г. Коць // Педагогічний пошук. – 2012. – №4. – С.46 – 48.

14. Кратко М. І. Михайло Кравчук як історик математики / М. І. Кратко // Педагогічний пошук. – 2012. –

№1. – С.3 – 8.

15. Крізь шум десятиріч. Володимир-Волинському НВК «Загальноосвітня школа I – III ст. №3 – лицей» – 70. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 100 с.

16. Купчинська Ю., Купчинський М. Наша рідна школа / Ю. Купчинська, М. Купчинський. – Луцьк: Надстир'я, 2005. – 396 с.

17. Лаценко П. А. Погляд у минуле з відстані часу / П. А. Лаценко // Педагогічний орієнтир. – 2004. – №5. – С.32 – 34.; 2005. – №6. – С.46 – 50.; 2005. – №8. – С.38 – 40.

18. Мартинюк Н. М. Літературна карта Ківерцівщини / Н. М. Мартинюк // Педагогічний пошук. – 2010. – №2. – С.52 – 53.

19. Марченко Є. П. Здійснення краєзнавчо-прикладного підходу у процесі неперервної екологічної освіти / Є. П. Марченко // Педагогічний орієнтир. – 2013. – №19. – С.51 – 54.

20. Матушевська М. В. Про що і про кого розповідає історія мого краю? / М. В. Матушевська // Педагогічний пошук. – 2014. – №1. – С.45 – 46.

21. Матяшук Я. В. Світоч добра і надії / Я. В. Матяшук. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2013. – 45 с.

22. Методика створення та організації діяльності шкільного музею : методичні рекомендації / уряд. В. В. Каменська. – Луцьк : [б. в.], 2012. – 100 с.

23. Миць М. Я. Українська періодика Волині (1921 – 1939 рр.) як історичне джерело до вивчення утворення і діяльності культурно-освітніх товариств / М. Я. Миць // Педагогічний пошук. – 2011. – №1. – С.28 – 32.

24. Мочкіна Л. І., Мочкін С. А. Початок воєнних дій нацистської Німеччини на Волині та встановлення окупаційного режиму / Л. І. Мочкіна, С. А. Мочкін // Педагогічний пошук. – 2013. – №3. – С.6 – 10.

25. На вершині майстерності // Освітній діалог. – 2011. – січень. – С.4 – 17.

26. Найвідоміші музеї світу: путівник мережею Інтернет / уряд. В. В. Каменська. – Луцьк : [б. в.], 2014.

27. Наказ управління освіти і науки облдержадміністрації «Про підсумки XIX обласної виставки дидактичних і методичних матеріалів «Творчі сходинки педагогів Волині» №289 від 2 червня 2014 року – Режим доступу : <http://vipro.org.ua/index.php?pagename=tvorchishodyny>

28. Наказ управління освіти і науки облдержадміністрації «Про підсумки XVIII обласної виставки дидактичних і методичних матеріалів «Творчі сходинки педагогів Волині» №435 від 15 серпня 2013 року – Режим доступу : <http://vipro.org.ua/index.php?pagename=tvorchishodyny>

29. Наказ управління освіти і науки облдержадміністрації «Про підсумки XVII обласної виставки дидактичних і методичних матеріалів «Творчі сходинки педагогів Волині» №422 від 12 липня 2012 року – Режим доступу : http://vipro.org.ua/view_news.php?id=438

30. Олешко П. С. Козацтво на Волині як об'єкт історико-краєзнавчих досліджень: методичні рекомендації / П. С. Олешко. – Луцьк : ВІППО, 2013. – 64 с.

31. Оліферчук Р. В. Михайло Кравчук – геніальний український математик / Р. В. Оліферчук // Педагогічний калейдоскоп. – 2012. – №9. – С.67 – 68.

32. Патріотичне виховання дітей та учнівської молоді у контексті історії рідного краю : матеріали науково-теоретичного семінару ВІППО, 28 листопада 2013 року / уклад. П. С. Олешко, М. Я. Миць. – Луцьк : ВІППО, 2014. – 44 с.

33. План роботи Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти на 2014 рік – Режим доступу: <http://vipro.org.ua/index.php>

34. План роботи Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти на 2013 рік – Режим доступу: <http://vipro.org.ua/index.php>

35. План роботи Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти на 2012 рік – Режим доступу - http://vipro.org.ua/view_news.php?id=438

36. План роботи клубу творчого вчителя географії «А ще життя прекрасне тим, що можна подорожувати» (2013 – 2014 н. р.) // Освітні горизонти. Інформаційно-методичний вісник. – 2013. – С.106.

37. Романчук Г.Д. Звеличена працею / Г. Д. Романчук // Педагогічні роздуми . – 2014. – березень. – С.4-5. – Режим доступу: <http://vipro.org.ua/newspaper.php>

38. Романчук Г.Д. Взіреть мудрості й відданості справі / Г. Д. Романчук // Педагогічні роздуми . – 2014. – червень – липень. – С.6. – Режим доступу: <http://vipro.org.ua/newspaper.php>

39. Романчук Г. Перлини освіти Ковельщини / Г. Романчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в історії України та Волині: Науковий збірник. Вип. 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / уряд. А. Силук. – Луцьк – Ковель [б. в.], 2013. – С.268 – 273.

40. Романчук Г. Д. Вчителі Маневиччини, заслужені вчителі України / Г. Д. Романчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинське Полісся та Маневиччина в європейській та українській історії. Науковий збірник. Випуск 38. – Луцьк, б.в., 2011. – С.156 – 161.

41. Романчук Г. Д. Славні імена педагогів Іваничівщини / Г. Д. Романчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини. Науковий збірник. Вип.39 – Луцьк, б.в., 2011. – С.104 – 106.

42. Романчук Г. Народний вчитель України Надія Степанівна Пушкар / Г. Романчук // Літопис Волині. – 2011. – №9. – С. 46 – 48.
43. Романчук Г. 14 червня 70 років від дня народження О. Г. Ковальчук (1942) – вчителя української мови і літератури Жидичинської ЗОШ І – ІІІ ст. Ківерцівського району, заслуженого вчителя України / Г. Романчук // Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2012 рік. – Луцьк: Твердиня, 2011. – С. 97 – 101.
44. Романюк Л. Музей освіти Турійщини – просвітницький і культурно-освітній центр району / Л. Романюк // Розвиток інноваційного потенціалу сільської школи: сучасні виклики та перспективи. – Луцьк: ВІППО, 2010. – С. 34–35.
45. Романюк О. І. У Любомлі створено музей освіти / О. І. Романюк // Освітянка. – 2012. – вересень. – С. 6.
46. Сушик Л.Б., Пушкар Н.С., Кость В.М. Волинська область в курсі економічної і соціальної географії України / Л.Б.Сушик, Н.С.Пушкар, В.М.Кость. – Луцьк: [б. в.], 2010. – 82 с.
47. Тарасюк Н. А., Григор'єва Н. В., Судима В. П. Організація та проведення краєзнавчих географічних досліджень зі старшокласниками / Н. А. Тарасюк, Н. В. Григор'єва, В. П. Судима // Педагогічний пошук. – 2013. – №1. – С. 71 – 76.
48. Тимошук Я. У сільській школі – вже три музеї / Я. Тимошук // Волинь-нова. – 2013. – 5 грудня. – С. 12.
49. Токарук Н. Р., Мочкін С. А. Трагічна доля села Ольшани. «Неперспективний» населений пункт / Н. Р. Токарук, С. А. Мочкін // Педагогічний пошук. – 2013. – №4. – С. 74 – 77.
50. Хоменчук О. Музей освіти у Любомлі / О. Хоменчук // Вісник + К. – 2011. – 6 жовтня. – С. 6.
51. Шеметило О. Г. «Маяло жетечко, маяло...» / О. Г. Шеметило // Педагогічний пошук. – 2010. – №3. – С. 60 – 62.
52. [Електронний ресурс] – Режим доступу : vvl.org.ua/index.php/pro-litsei/istoria-litsei
53. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://novovolicey.narod.ru/istoria.html>
54. [Електронний ресурс] – Режим доступу : gymnasia-luboml.ucoz.ua
55. [Електронний ресурс] – Режим доступу : zaborol-shool.at.ua/index/0-6

Олександр ОСТАПЮК (Любомль)

З ІСТОРІЇ ЛЮБОМЛЬСЬКОГО РАЙОННОГО ВІДДІЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Вивчення історичного минулого Любомльщини розпочалось з другої половини ХІХ ст. У 1897 році працівник Київського міського художньо-промислового і наукового музею Микола Біляшівський провів археологічну розвідку біля с. Вулька Угрузька, де виявив поселення кам'яного віку [1].

Під час створення Волинського єпархіального давньосховища священики більше почали приділяти уваги вивченню церковних архівів, визначенню віку старих ікон тощо. Деякі давні сакральні речі передавались у давньосховища в м. Володимир-Волинський та м. Житомир. Так, зокрема, із церкви с. Підгородно священик передав старовинну ікону, книги та інші речі привезені з Москви під час походу Лжедмитрія. [2].

У 1880-х рр. Адріан Прахов обстежував архіви любомльських церков, зробив фото Георгіївської церкви та синагоги. Із церкви Св. Георгія він взяв стару ікону Архістратиґа Михаїла, рукописну книгу, стародрук поч. ХVІІст. [3].

В 1892 році на запрошення священика в с. Бережці, а пізніше і в м. Любомль побувала поетеса Леся Українка, де записала від місцевого населення 17 українських народних пісень. [4]

На прохання професора університету Св. Володимира в м. Київ В. Антоновича в останній чверті ХІХ ст. міські волосні та сільські старости надавали інформацію про городища, кургани та інші пам'ятки археології. [5]

У 1910 році пам'ятки історії м. Любомль обстежував професор Львівського університету Бенедикт Дибовський. Матеріали досліджень були опубліковані ним в журналі «Zemlia» в 1911 році. [6]

В 1910 році завідувач історико-побутового та етнографічного (згодом — народного мистецтва) відділів в Київському історичному музеї Данило Щербаківський виявив і вивіз із церкви с. Нудиже ікону «Воздвиження Чесного Хреста» 1660 року. [7].

Серед священиків Любомльщини було багато членів Географічного товариства в м. Санкт-Петербург. Вони записували легенди, приказки, давали статистичний матеріал тощо. [8]

У 1928 році церкви м. Любомль обстежував історик та архівіст Іван Шендрік, збираючи старожитності для музею митрополита Андрея Шептицького. Можливо деякі речі він вивіз до Львова [9].

В 1931 році Волинський воєвода звернувся у Волинську єпархію з проханням залучити священиків до надання інформації щодо наявності в храмах старих ікон, портретів, з метою їх фотофіксації та подальшого видання альбому-каталогу. Однак невідомо чи був даний проєкт реалізований [10].

Дзей Микола

Загура Василь

Онiцук Катерина

Остапук Олександр

В 1932 році секретар Волинського краєзнавчого товариства Ю. Романовський виступив з пропозиціями щодо дотацій в місцеві бюджети на музейну справу. У бюджеті на 1933 рік в Любомлі на музейництво виділили 50 злотих [11].

До 1960-х рр. краєзнавчою роботою та історичним минулим практично ніхто не займався. Поштовх до подальшого вивчення історичного минулого краю дала підготовка багатотомного видання «Історія міст і сіл України», зокрема тому «Волинська область».

Новий етап становлення краєзнавства на Любомльщині був пов'язаний із створенням краєзнавчого музею, який на сьогодні має велику джерельну базу з історії регіону. Працівники музею постійно публікують матеріали своїх досліджень в науковій періодиці, збірниках тощо.

З середини 1990-х рр. Любомльський краєзнавчий музей почав об'єднувати краєзнавців району. В районну газету подавались статті на краєзнавчу тематику.

Спільними зусиллями з органами влади проведено в 2001 році науково-практичну конференцію «Любомль в історії України і Волині» присвячену 460-річчю надання Любомлю магдебурзького права і 10-річчя Незалежності України.

В 2007 році проведена обласна історико-краєзнавча наукова конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині» присвячена 720-ій річниці першої писемної згадки міста Любомль. По матеріалах конференції випущені наукові збірники.

Хорошим прикладом колективної праці краєзнавців району був випуск довідника-путівника «Любомльщина: історична, туристична, інвестиційно-приваблива» в 2011 році. Випущено брошури про Св. Георгіївську церкву в м. Любомль, про церкву Св. Петра і Павла в с. Світязь, Різдво-Богородицьку церкву в смт. Шацьк та ін.

Активну роботу по вивченню минувшини краю також проводять шкільні музеї. На сьогодні в районі діє 14 музеїв, з них 2 – мають звання «Зразковий».

До наукової роботи також залучаються і студенти вищих навчальних закладів. Так, на базі краєзнавчого музею вони пишуть дипломні, курсові роботи з історії Любомльщини.

Великий інтерес до вивчення історії Любомльщини має митрополит Рівненський та Острозький Варфоломій, уродженець с. Городно Любомльського району. Ним випущено три книги про рідне село, там же побудовано монастир Олександра Невського, при якому планує відкрити церковний музей на основі своїх зібрань [12].

Любомльське районне товариство краєзнавців створене в 2009 році, хоча окремі його члени були в краєзнавчій спільці ще раніше. Очолює районне відділення директор Любомльського краєзнавчого музею Остапук О.Д. До складу товариства на сьогодні входить 6 чоловік (подаємо їх біографії).

За цей час краєзнавці видали 4 книги, буклети. Постійно приймають участь в обласних краєзнавчих конференціях.

Краєзнавче відділення має свою сторінку в районній газеті «Наше життя». На сьогодні вже вийшло 18 номерів «Краєзнавчого вісника», який виходить один раз на два місяці. На сторінках вісника публікується історія населених пунктів району, життєписи відомих особистостей краю, пам'ятні дати і події минулого Любомльщини.

Завдяки краєзнавцям відкриті нові відомі історичні постаті краю: Й. Герасимович, Л. Немировський, лікарі С. Ангельський, В. Марчук, науковці Д. Абрамович, Н. Букатевиц та ін.

До складу товариства на сьогодні входить 6 чоловік (подаємо їх біографії).

Остапук Олександр Дмитрович

Народився 08.05.1947 року в м. Любомль в сім'ї службовців. У 1964 році закінчив Любомльську СШ №1. Протягом 1964-1966 років працював у Любомльській «Сільгосптехніці» обкатником двигунів. В 1966-1969 рр. - строкова служба в авіаційному полку на Уралі. З 1969 до 1993 року працював на Любомльському заводі «Світязь» координатником, контролером, інженером по управлінню якістю продукції, ст. інспектором. На заводі очолював первинну організацію товариства по охороні пам'яток історії та культури, товариство книголюбів.

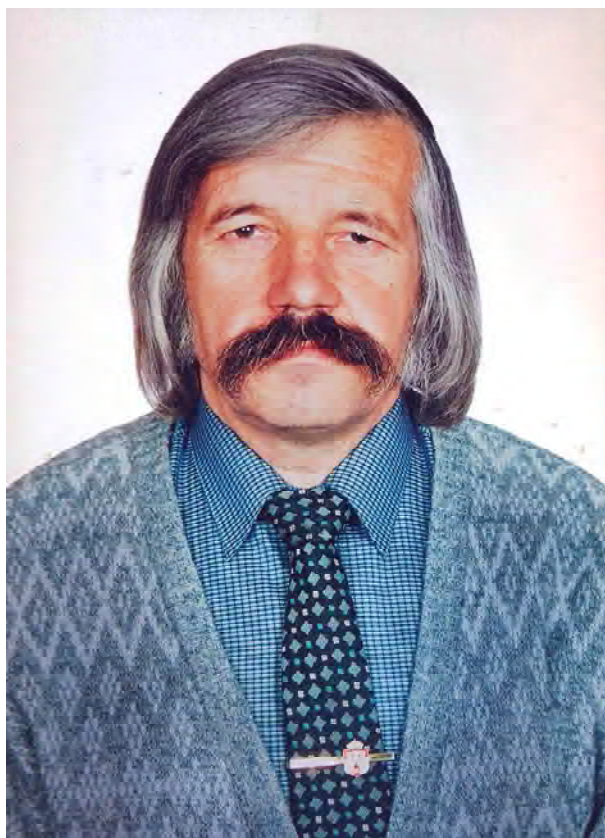
З дитячих років почав серйозно займатись краєзнавством, колекціонуванням. Зібрав велику нумізматичну колекцію. Займався також боністикою, фалеристикою, філателією. Постійно приділяє увагу вивченню археологічних пам'яток району. Брав участь у 1960-х рр. в археологічних експедиціях Ю. В. Кухаренка в м. Любомль та с. Машів. Переймав науку від батька, який заснував Любомльський краєзнавчий музей. Разом з ним брав участь у підготовці та відкритті музею, поновлював його експозиції своїми матеріалами.

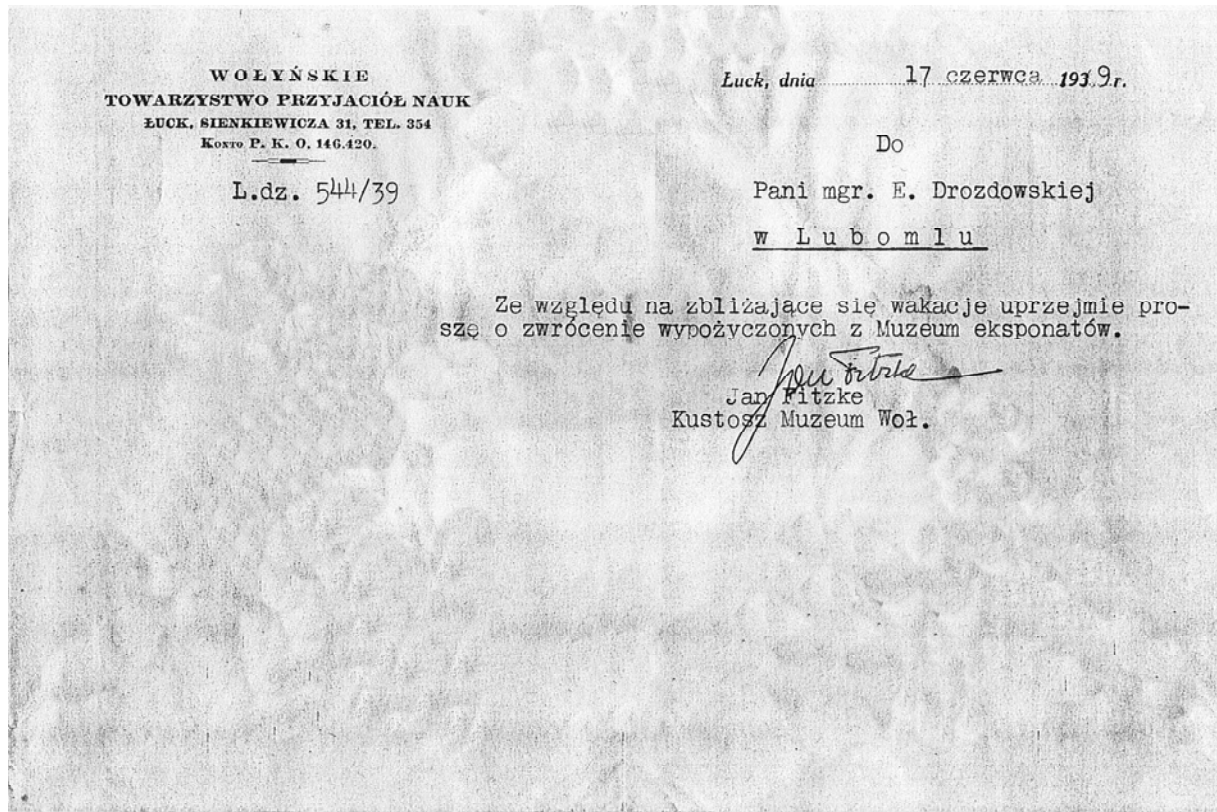
Остренко Надія

Остренко Юрій

Сулiк Анатолій

Лист працівника Волинського музею Яна Фітцке до вчительки Е.Дроздовської повернути позичені на виставку експонати. 1939 р. ЛКМ. НДФ-3181

З 1993 року почав працювати директором Любомльського краєзнавчого музею. З цього часу організував та брав участь в археологічних розкопках під керівництвом М. М. Кучінка в 1995 році на Любомльському городищі в ур. «Шопи». Разом з археологом С.Д.Панишком локалізував територію літописного міста Угровськ, де протягом 1996, 1997, 1999 рр. разом із археологом Ю.М.Мазуриком брав участь в розкопках.

В 1990-х роках відкрив поселення вельбарської культури в м. Любомль. В 2001 році в м. Любомль разом із археологом С.Д. Панишком проводив розкопки на Замковій горі. Виявив на території Любомльського району більше 50 невідомих курганів різних археологічних культур. Передав Любомльському музею хорошу археологічну колекцію, велику кількість нумізматичних, документальних та речових матеріалів.

Брав участь у спільних етнографічних експедиціях, обстеженні храмів Любомльського і Шацького районів, з Волинським краєзнавчим музеєм і НМЦ Волинської області. Двічі проводив переоформлення експозиції музею. Налагодив зв'язки з вихідцями з Любомльщини в Канаді, США, Польщі, Німеччині, Франції, Ізраїлі. Активно вивчає матеріали в архівах та бібліотеках Києва, Житомира, Львова, Луцька.

З 1980 року почав друкувати краєзнавчі статті в Любомльській районній газеті. В наукових збірниках публікує свої статті з 1995 року. Бере участь в більшості краєзнавчих конференціях Волині.

В музеї створив фонди відомих людей Любомльщини: дисидента Данила Шумука, артистки Наталії Ужвій, поета Власа Мизинця, генерала О. Скіпальського, художниці Валентини Михальської та ін..

Був депутатом 3-х скликань Любомльської міської ради. Делегат IV з'їзду Добровільного товариства любителів книги в Києві. Делегат II Всеукраїнського з'їзду краєзнавців України в 1996 році. Лауреат районної літературної премії ім. Власа Мизинця в 1981 році. У 2002 році став лауреатом обласної премії імені Миколи Куделі.

Опублікував в наукових збірниках 83 статті, окрім цього в співавторстві - 24. Є упорядником 4 буклетів. Має 79 публікацій в районних газетах. Є автором 3 брошур з історії церков району. Співавтор довідника-путівника «Любомльщина: історична, туристична, інвестиційно-приваблива».

У 2007 році нагороджений відзнакою Міністерства культури «За досягнення в розвитку культури і

Радимов,

ВОЛИНСКАЯ
ДУХОВНАЯ КОНСИСТОРІЯ

29. I. 1931 р.

Ч. 1098.

П.с.Настоятелям парафій Волинської
епархії.

132. ст 6
10/11 1931/1.

П.Волинський Воевода, листом від 8 січня цього року за Ч. 4621, звернувся до Настоятелів парафій з проханням відносно присилки відомостей про маючіся в парафіях старі ікони й портрети для вироблення з них фотографічних знімків і видання спеціального альбому.

Про вищезазначене Управлінням Волинського Воеводства повідомлено Духовну Консисторію з проханням, зі свого боку, вчинити духовенству епархії належне розпорядження.

З приводу зазначеного Духовна Консисторія, на підставі постанови своєї від 21.І.ц.р. й послідувавшої на ньому резолюції ЙОГО БЛАЖЕНСТВА від 22.І.ц.р. за Ч.435, повідомляє, що з боку Епархіяльної влади не зустрічається перешкод до-до представлення п.Волинському Воеводі просимих й необхідних для видання альбому відомостей.-

Член Консисторії, Протоіерей

Секретар

Столоначальник

М. Димович

М. М.

Урбанчик

мистецтва». У 2009 році отримав звання «Почесний краєзнавець України». Очолює районне краєзнавче товариство. Редактор «Краєзнавчого вісника» в Любомльській районній газеті. У 2012 році видав книгу «З історії римо-католицьких парафій і польської общини Любомльщини на Волині».

У 2013 році присвоєно звання «Заслужений діяч польської культури». До 725-річчя міста Любомль нагороджений відзнакою «За заслуги перед містом». Є головою районної ветеранської організації Всеукраїнського об'єднання ветеранів.

В останні роки найбільше уваги приділяє вивченню та дослідженню матеріалів по археології, історії храмів, населених пунктів та особистостей району.

Сулік Анатолій Петрович

Народився 06.06.1952 року в польсько-українській родині в с. Кучани (Головно) Головнянського району Волинської області. Закінчив середню школу, навчався в Шацькому лісному технікумі, служив в армії. Працював фельд'єгерем.

З 1989 року почав контактувати з польськими громадськими організаціями. У 1998 році в Польщі закінчив основні курси по охороні пам'яток культури.

Все своє життя Анатолій Сулік присвятив пошукам та відновленню польських кладовищ на Волині, складав схеми та записував прізвища на збережених пам'ятниках. Також він відшукував могили польських поліцейських, котрі загинули при виконанні службових обов'язків у 1919-1939 рр., солдатів, що загинули в 1939 році, військових 1-ї Армії Польського Війська, забутті польські родинні поховання. При цьому було зроблено інвентаризацію 12 католицьких кладовищ, віднайдено 1200 польських надмогильних пам'ятників, встановлено понад 660 прізвищ. Сприяв розвитку польської культури і традиції на Волині.

Краєзнавець був членом Товариства ветеранів польських прикордонних формацій, Опікуном місць національної пам'яті, автором книги «Польський цвинтар у Ковелі».

Анатолій Сулік був кореспондентом видання «Dziennik Kijowski», друкувався в польській періодиці. Займався тематикою східних земель Польщі, військовою тематикою, проблемами охорони культурної спадщини.

Працював туристичним гідом. Приймав участь в обласних науково-краєзнавчих конференціях на Волині.

Був членом Любомльського районного відділення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України з 2010 року. Постійно допомагав Любомльському краєзнавчому музею польськими архівними документами та літературою.

Республіка Польща нагородила Анатолія Суліка наступними відзнаками: Срібною та Золотою медалями Опікуна місць Національної пам'яті, Срібною та Золотою медалями заслуженого діяча поліції, медаллю «Pro Memoria», Відзнакою Приятелів Дитини, Пам'ятною Відзнакою 200-річчя 4 полку, Відзнакою 80-річчя створення КОП, Відзнакою «Заслужений діяч польської культури», медаллю «200-річчя Наполеона Орди», Срібним Хрестом Заслуги РП, Нагородою Охоронця народної пам'яті, та ін. Всього – 14 польських нагород та відзнак.

Проживав в м. Ковель. Помер 11 квітня 2014 року. Похоронений на кладовищі в м. Ковель.

Дзей Микола Сергійович

Народився в м. Любомль 04.01.1960 року. Протягом 1967 - 1977 рр. навчався в Любомльській СШ №1, після закінчення якої поступив на денне навчання в Київський технікум легкої промисловості. З 1978 до 1980 рр. проходив строкову службу в Групі радянських військ в Німеччині.

В 1982 році закінчив з відзнакою Київський технікум легкої промисловості по спеціальності «художник-модельєр взуття».

З 1982 по 1991 рік працював в Любомльській художній майстерні Волинського художньо-промислового комбінату на посаді художника-оформлювача. У 1987 році був залучений до оформлення експозиції новітньої історії в Любомльському краєзнавчому музеї. З того часу проявив глибокий інтерес до історії рідного краю, старої фотографії і поштових листівок Волині початку ХХ ст.

Оформляв музей Бойової Слави в СШ №1 і СШ №2, а також шкільний музей історії в СШ №3 міста Любомль. Є співзасновником музею освіти Любомльського району, а також кімнати – музею Наталії Ужвій в Любомльській районній гімназії.

З 1991 року і понині працює керівником гуртків Любомльської районної станції юних техніків, а також очолює секцію історичного краєзнавства Малої Академії наук України. Вихованці секції під керівництвом М. Дзея були переможцями обласних, всеукраїнських конкурсів-захистів науково-

дослідницьких робіт, а також міжнародного симпозіуму юних краєзнавців у 2009 році.

М. Дзей свою колекцію «Волинь у поштових листівках поч. ХХ ст.» виставляв у Любомльському краєзнавчому музеї, Ковельському історичному музеї. Традиційно до Дня міста презентує виставку «Любомль у старовинній фотографії».

Матеріали з особистої колекції були використані для створення виставки «Памятаючи Любомль», а також документального фільму «Любомль - моє серце пам'ятає» (1997-2002) у США.

З часу оформлення Любомльського краєзнавчого музею в 1987 році постійно підтримує контакти з музеєм, приймаючи участь у більшості заходів та поповнює його фонди.

В 2008 році у співавторстві видав альбом-каталог «Від серця до серця. Волинь у поштовій листівці початку ХХ ст.». В 2009 році книга потрапила у трійку кращих в Україні за номінацією «Візитівка».

Приймає участь у науково-краєзнавчих конференціях, де опублікував статті: «Український посольський клуб 1922-1927 рр.», «Доля посла Мохнюка», «Холокост на Любомльщині», «Наталія Ужвій» - всі в 2007 році; «Володимир-Волинський у поштовій листівці» - 2008 році. Також публікує матеріали своїх досліджень в обласній та районній пресі.

Особливо приділяє увагу вивченню та дослідженню тем про діяльність ОУН-УПА, українсько-польське протистояння на території району, історію єврейської общини, діяльність пожежної охорони, життя відомих особистостей краю, любомльську шевченкіану. Вивчає джерельну базу Волинського обласного архіву.

Нагороджений почесною відзнакою «За заслуги перед містом» до 725-річчя м. Любомль (2012 р.), почесними грамотами Міністерства освіти України, Волинської обласної ради.

Член Любомльського відділення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України з 14 січня 2010 р.

Оніщук Катерина Петрівна

Народилась в с. Штунь Любомльського району 11.05.1979 року. Навчалась у Штунській СШ. В 2001 році закінчила Волинський державний університет імені Лесі Українки за спеціальністю «викладач історії». З вересня 2001 року працює вчителем історії та суспільних дисциплін Штунської ЗОШ І-ІІІ ступенів. Голова окружної методичної комісії. Керівник секції етнології Малої Академії наук України. Учні секції МАН під її керівництвом були призерами обласних та всеукраїнських конкурсів-захистів наукових робіт.

Засновник і завідувач історичного музею при середній школі с. Штунь, який в 2011 році отримав звання «Зразковий музей».

Працює над питанням використання краєзнавчого матеріалу на уроках історії та позакласній роботі.

Учасник обласних науково-краєзнавчих конференцій. В наукових збірниках опубліковані статті: «І народилась дитинонька, матінки кровинонька», «Прикмети і повір'я пов'язані з вагітністю на Любомльщині», «Календарна обрядовість Любомльщини зимового циклу», «Історико-краєзнавчий музей при Штунській ЗОШ І-ІІІ ст. Любомльського району».

Член Любомльського відділення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України з 2009 року.

Загура Василь Васильович

Народився 19.08.1959 року в селі Куснище, Любомльського району Волинської області. Навчався в Куснищанській середній школі, після закінчення якої, у 1974 році поступив в Шацький лісний технікум. Цей навчальний заклад закінчив з відзнакою і відразу ж був призваний в ряди Радянської армії. Після служби рік працював художником – оформлювачем у Любомльському міжгосподарському лісгоспі, потім інженером у місцевому колгоспі. Закінчив історичний факультет Луцького педагогічного інституту імені Лесі Українки.

З 1987 року і по даний час працює вчителем історії у Городненській неповній середній школі сусіднього села Городно.

Краєзнавством захопився в 90 – х роках. На протязі десяти років збирав і опрацьовував матеріали з історії рідного села. Як наслідок цієї роботи у 2009, 2011 роках з'явилися дві книги: «Село Куснище» та «Із забуття - в історію» про життя куснищан в минулому і сьогоденні. В районній газеті друкував краєзнавчі дослідження: «Був знаною людиною і науковцем. Про Д. Абрамовича», «В одному селі два господарства», «Шацьким поозер'ям».

У 2001 році при Городненській ЗОШ створив музей історії села Городно та єдиний в районі

кабінет з краєзнавчої роботи. На протязі останніх років організовує велосипедні експедиції з географічного та історичного краєзнавства по районах Волині. Учні школи здобувають додаткові знання, знайомляться з пам'ятками природи, архітектури, історії Волині.

Член Любомльського відділення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України з 2011 року.

Працює над темою «Пам'ятки природи історії та культури північно-західних районів Волині».

Остренко Надія Миколаївна

Народилась в с. Куснище Любомльського району 10.05.1966 року. Закінчила Куснищанську СШ в 1983 році. З 1983 до 1986 року навчалась в Луцькому технікумі радянської торгівлі. Протягом 1986-1991 рр. навчалась в Луцькому педагогічному інституті імені Лесі Українки на історичному факультеті. У 1986-1990 рр. - вчитель історії в неповно-середній школі с. Черемошна Воля Любомльського району.

З 2006 року і по сьогодні – вчитель історії в Головнянській ЗОШ І-ІІІ ступенів. Від 2004 року - керівник фотогуртка, а також секції мистецтвознавства Малої Академії наук України. Вихованці секції були переможцями в обласних та всеукраїнських конкурсах-захистах науково-дослідницьких робіт.

Працювала з учнями над темами: «Типологічні риси православних споруд Любомльщини та Шаччини», «Художники Любомльщини», «Жанрові і тематичні аспекти в творчості Миколи Букатевича», «Ніл Хасевич – художник і борець», «Свято-Троїцький костел – мистецька пам'ятка початку XV ст.», «Життійні ікони із Свято-Дмитрівської церкви с. Згорани – сакральні пам'ятки XVII-XVIII ст.». Працює над темою : «Порівняльний аналіз храмових споруд Любомльщини і Шаччини».

Нагороджена грамотами Міністерства освіти та Волинської облдержадміністрації.

З 2009 року – член Національної спілки краєзнавців.

Остренко Юрій Олександрович

Народився 22.04.1962 року в с. Костюхнівка Маневицького району в сім'ї вчителів. Після закінчення Головнянської СШ продовжив навчання у Луцькому педагогічному інституті на природничо-географічному факультеті. Після закінчення вузу викладав географію та біологію в школах району. Був директором школи в с. Черемошна Воля Любомльського району.

Постійно залучав учнів до туристично-краєзнавчих походів по вивченню краю. Філателіст.

Нині займається підприємницькою діяльністю і є меценатом Любомльського краєзнавчого музею.

Член Любомльського відділення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України з 2009 року.

1. Труды XI археологического съезда в Киеве. – Т. I. – Москва – 1901. – с. 66.

2. Волинские епархиальные ведомости. – 1889. – Ч. II. – № 23. – с. 571. ВЕВ. – 1893. № 8. – ч. II. – с. 237-238.

3. Гаврилюк С. Історичне пам'ятознавство Волині, Холмицини, Підляшшя (XIX – початок XX ст.). – Луцьк, 2002. – с. 456.

4. Остапюк Олександр. Леся Українка на Любомльщині. // Леся Українка і родина Косачів в контексті української та світової культури. – Науковий збірник. – Випуск 4. – Луцьк, 2011. – с. 58-61.

5. Сборник топографических сведений о курганах и городищах России. Волинская губерния. – Санкт-Петербург. – 1888.

6. Dębowski B. Dwie Świtezie. // Ziemia. – q 13. – Warszawa-Kraków, 1911. – s. 196-200.

7. Белікова Г., Бурлака О. Ікони Волині з колекції Національного художнього музею України // Волинська ікона: дослідження і реставрація. Науковий збірник. Випуск 21. Матеріали XXI Міжнародної наукової конференції. – Луцьк. – 16-17 жовтня 2014 р. – с. 282.

8. Клірова відомість церкви Св. Кузьми і Дем'яна с. Вишинів за 1862 р.; О. Остапюк. «З історії церкви Кузьми і Дем'яна в с. Вишинів Любомльського району» // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Матеріали XII Міжнародної наукової конференції, Луцьк, 27-28 жовтня, 2005 р. – Луцьк, 2005. – С. 135-141.

9. Луць В. Митрополит Андрей Шептицький та дослідження і колекціонування Волинських старожитностей. // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації. Матеріали V наукової конференції. – м. Луцьк, 1998. – с. 39.

10. Любомльський краєзнавчий музей. КДФ-4568.

11. ДАВО. Ф-46, оп. 8, спр. 707; Завадська О., Атаманенко В. Музейна робота польських краєзнавчих товариств на території Волинського воєводства у міжвоєнний період. // Волинський музей: історія і сучасність. Науковий збірник. – Випуск 4. – Луцьк, 2009. – с. 74.

12. Архієпископ Варфоломій. Село Городно. Історико-краєзнавчий нарис. – м. Рівне, 2007 – с. 444.; Архієпископ Варфоломій. Рідна церква. Історико-інформаційний нарис про церкву святого апостола і євангелісти Луки с.

Городно Любомльського району Волинської області. – Рівне, 2002. – с. 148.; Архієпископ Варфоломій. Рідна школа. Історико-інформаційний нарис підготовлений з нагоди 160-річчя Городнянської загальноосвітньої школи I-II ст. Любомльського району Волинської області. – Рівне, 2002. – с. 136.

Ігор ПАСЮК (Луцьк)

ВИВЧЕННЯ ВОЄННОЇ ІСТОРІЇ КРАЄЗНАВЦЯМИ ВОЛИНСЬКИХ МУЗЕЇВ

Питання вивчення воєнної історії актуальне у будь-який час, але найбільш пристальну увагу воєнним діям, героїчним особам, історії зброї слід приділити в час ведення війни на українській землі. Серед наукових праць працівників Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки (філії Національного військово-історичного музею України) та Волинського краєзнавчого музею провідну роль відіграють книги з цієї тематики, що вийшли друком як на Волині так і за її межами. Працівниками музеїв видано ряд наукових статей, що були опубліковані у матеріалах краєзнавчих та військових конференцій, військово-історичних журналах тощо. Слід відмітити праці кандидата історичних наук Григорія Охріменка, аспірантів Східноєвропейського університету імені Лесі Українки Василя Карпюка та Богдана Зека, працівників музеїв Ігоря Пасюка, Олени Чичерської, Сергія Соловського, Ігоря Маркуса, Світлани Локайчук, Володимира Савицького та інших дослідників.

Бібліографія праць з дослідження воєнної історії краю:

Брусиловський прорив на Волині: факти, цифри, дати, документи, матеріали, телеграми, фотографії, раритети / Авт. і упорядник І. Пасюк. – Луцьк: ПВД Твердиня, 2006, – 96 с. Ілюстр.

Пасюк І. М. Воєнні дії на Волині у 1916-1918 рр. у спогадах Маннергейма та його сучасників / І. М. Пасюк – Луцьк: Волинські старожитності, 2011 – 76 с.

Дем'янюк О.Й. Пасюк І. М. Воєнна історія Волині. Історичні нариси. Т.1: Давня доба – кінець XVIII ст./ Дем'янюк О. Й. – Луцьк: «Вежа-Друк», 2013. – 196 с.

Дем'янюк О.Й. Пасюк І. М. Яровенко С. П. . Воєнна історія Волині. Історичні нариси. Т.2: XIX- ст. – початок XX ст./ Дем'янюк О. Й. – Луцьк: «Вежа-Друк», 2014. – 288 с.

Пасюк І. М., Яровенко С. Я. «Золоті зірки Волині»/ Пасюк І. М., Яровенко С. Я. – Луцьк: «Волинські старожитності», 2012 – 251 с.

Зек Б. М. Визволення Ратнівщини: радянсько-німецькі бої в березні – липні 1944 р. / Б. М. Зек. – Луцьк: Вид-во «Волинські старожитності», 2011. – 132 с.

Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну. Серія «Події і люди». Книга 22. – Торонто – Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2013. – 112 с.

Видані статті на військово-патріотичну тематику у збірниках конференцій та наукових журналах:

1. Гулько Геннадій, Пасюк Ігор. Бій, якого могло б не бути. (До питання ходу бойових дій на Волині під час радянсько – польського збройного конфлікту 1939 року) // Волинський музей: історія і сучасність: Науковий збірник: Вип. 4. – Луцьк, 2009. – С. 517–519

2. Пасюк І. М. Волинь у війні 1812 р. // Науковий вісник «Меджибіж»: Матеріали Четвертої науково-краєзнавчої конференції. «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України» / Під ред. О. Г. Погорільця, Л. В. Баженова, А. М. Трембіцького. – Меджибіж-Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2011.– Ч. 1. – С. 228–247.

3. Пасюк І. М. Воєнна історія Волині у XIV-XVI ст// Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник: Випуск 35: Матеріали XXXV Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції. М. Луцьк 15-17 вересня 2010 року. – Луцьк, 2011.– С. 186–191.

4. Пасюк І. М. Волинські полки у Кримській війні 1853-1856 рр. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Чарторийськ і Четвертня в європейській та українській історії: Наук. Зб.: Випуск 36: Матеріали XXXVI Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 13-14 травня 2011 р. – Луцьк, 2011. –

5. Пасюк І. М. Волиняни – кавалери ордена Суворова // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини. Науковий збірник: Випуск 39: Матеріали XXXIX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. Сміт Іваничі. Упоряд А. Силук, В. Куль. – Луцьк, 2011.– С.279–284.

6. Пасюк І. М. Герої Радянського Союзу в історії Волинської області // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини. Науковий збірник: Випуск 39: Матеріали XXXIX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. Сміт Іваничі. Упоряд А. Силюк, В. Куль. – Луцьк, 2011. – С.270-279.*
7. Пасюк І. Воєнні дії на Волині у ІХ-ХІ ст. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: *Наук. Зб.: Випуск 30: Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С.261–265.*
8. Пасюк І. М. Перша світова війна у світлинах та нагородах // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневиччини та Полісся: Наук. Зб.: Випуск 19: Матеріали XIX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 21-22 вересня 2006 р. – Луцьк, 2006. – С. 28–30.*
9. Пасюк І. М. Події повстання 1830-1831 рр. На Волині // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії Волині та України. Науковий збірник: Випуск 40: Матеріали XXXX Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції. Сміт Стара Вижівка. Упор. А. Силюк, В. Недзельський. – Луцьк, Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф, 2011.– 330–335.*
10. Пасюк І. М. Українське козацтво у війні 1812 р. // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Наук. Зб.: Випуск 37: Матеріали XXXVI Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. Матеріали 1-ї та 2-ї всеукраїнських науково-практичних конференцій з питань збережень й дальшого розвитку козацьких традицій, які відбулись 23-24 червня 2007 р. і 22 жовтня 2010 на базі музею історії сільського господарства Волині – скансену. Луцьк, 2010– 120 с. с.97-99.*
11. Пасюк Ігор, Марчук Володимир. Фалеристика II Речі Посполитої на Волині // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. Зб.: Випуск 30: Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – 454 с.,л.С.189-190.*
12. Пасюк Ігор. Військовий льотчик О. М. Черемухін на Волині в часи 1-ї світової війни. // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневиччини та Полісся: Наук. Зб.: Випуск 19: Матеріали XIX Волинської обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 21-22 вересня 2006 р. – Луцьк, 2006.-69 с.; т. – С. 36-38*
13. Пасюк Ігор. Воєнні дії на Волині у XIII т. за даними Літопису Руського // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині: Науковий збірник: Випуск 32.- Луцьк, 2009. – 138 с., т. С. 209-212.*
14. Пасюк Ігор. Невідомий слід вікінгів на Волині // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. : Наук. Зб.: Випуск 29: Матеріали XXIX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, присвяченій 490-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права 5-6 грудня 2009 р. – Луцьк, 2008. – 356 с.,л.– С. 319-321.*
15. Пасюк Ігор. Театр воєнних дій на Волині у VI – XII с. // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. Зб.: Випуск 30: Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 26-28.*
16. Пасюк І. М. Військове поховання с. Мощена Ковельського району // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Шацьке поозер'я у світовій та українській історії. Науковий збірник. Випуск 45. Матеріали XLV Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, м.Луцьк – смт. Шацьк, 24-26 травня 2013 року / Упоряд. А. Силюк, О.Златогорський. – Луцьк: «Волинські старожитності», 2013.–С. 200-201.*
17. Карпов В., Пасюк І., Яровенко С. Військові сили у планах війни 1812 р. на Волині. Загальнополітичні обставини на західному і південно-західному рубежах Російської імперії. Військово-історичний альманах. Число 1 (24). К., 2012. – С. 4-55.
18. Пасюк І. Військові сторінки життя В. К. Липинського. // *Український військовий музей: Київ : НВІМУ – 2012 – №4.– С.68-73.*
19. Пасюк І. Волиняни – повні кавалери орденів Вітчизняної війни // *Український військовий музей: Київ : НВІМУ – 2012 – №4.– С.64-67.*
20. Пасюк І. М. Дії 7-го гвардійського авіаційного полку при визволенні Криму // *Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії. Наукова збірка: Матеріали Всеукраїнської військово-історичної конференції. Севастополь 6–7 жовтня 2011.– К., 2011.– С. 675-679.*
21. Пасюк І. М. Герої «холодної війни» на Волині // *«Холодна війна»: історія та уроки. 1946-1991 рр.» Науковий збірник Матеріали Міжнародної наукової військово-історичної конференції 4-5 жовтня 2012. м. Севастополь – Київ, 2012 – С. 57-62.*
22. Пасюк І. М. Орден Богдана Хмельницького // *Військова історія середньої Наддніпрянщини –*

Київ, 2012.– С. 653-656.

22. Арсенюк А., Пасюк І. Повітряний ас Едуард Пульпе // «Воєнна історія України. Волинь і полісся». Науковий збірник Матеріали всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 квітня 2013. – м. Рівне. – С.248–250.

23. Пасюк І. М., Соловський С. А. Кавалери ордена Кутузова на Волині // Воєнна історія Північного Причорномор'я та Таврії. Наукова збірка: Матеріали Всеукраїнської військово-історичної конференції. Севастополь 6-7 жовтня 2011.– К., 2011.– С. 667-670.

24. Пасюк І. М., Чичерська О. О. Розташування військ Київського округу напередодні Першої світової війни // Військова історія середньої Наддніпрянщини – Київ, 2012.– С. 276-282.

25. Пасюк І., Карпюк В. Бронепоезди на Волині під час Другої світової війни. // «Воєнна історія України. Волинь і полісся». Науковий збірник Матеріали всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25-26 квітня 2013. м. Рівне. – С. 490-494.

26. Пасюк І. Дислокація російських військ на Волині перед Першою світовою війною// Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. 9. Матеріали наукової конференції «Любартовські читання» ДІКЗ м. Луцька (22-23 травня 2013) – Луцьк, ВМА «Терен, 2013» – С. 329-336.

27. Пасюк І. Повстання Северина Наливайко на Волині // Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. 7. Матеріали наукової конференції «Любартовські читання» ДІКЗ м. Луцька (25-26 березня 2011) – Луцьк, ВМА «Терен, 2011» – С. 225-229.

28. Пасюк І. Події північної війни на Волині /// Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник. Вип. 8. Матеріали наукової конференції «Любартовські читання» ДІКЗ м. Луцька (30-31 березня 2012) – Луцьк, ВМА «Терен, 2011» – С. 320-324.

29. Пасюк І. М., Чичерська О. О. Туристичний маршрут – меморіал «Вічна слава» - Волинський регіональний музей українського війська та військової техніки // Стан та перспективи інноваційно-інвестиційного розвитку м. Луцька.

30. Пасюк І. Проблеми військової історії: участь волинян у конференціях 2012 р. // «Українське державотворення: проблеми і сучасність». Збірник наукових праць. Випуск 7. – Луцьк, 2012.– С. 130-132.

31. Пасюк І. Церкви Волинських полків/І. М. Пасюк // Історія та сучасність Православ'я на Волині: матеріали І науково-практичної конференції (Луцьк, 22-23 листопада 2011 р.) УПЦ Волинська єпархія, Волинська духовна семінарія. – Луцьк, 2011 – с. 43-47.

32. Пасюк І.М. Війни Ізяслава Мстиславовича та Юрія Долгорукого за Волинські землі / Старий Луцьк. Науково інформаційний збірник. Вип 5. Матеріали наукової конференції «Любартовські читання» ДІКЗ м. Луцька (28-29 березня 2008 та 27-28 березня 2009) – Луцьк, 2009 – 304 с. . 268-272.

33. Пасюк Ігор. Дислокація радянських військ на Волині в часи «холодної війни»: крізь призму музейної педагогіки. Волинський музейний вісник: Науковий збірник. Випуск 5: Музейна педагогіка. Теорія та практика./ упр. Культури Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейної справи СНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А. Силюк. – Луцьк, 2013. – С. 101-103.

34. Пасюк І. Періодизація військових дій на Волині у Першу світову війну // Волинь напередодні Першої світової війни. Науковий збірник. Матеріали науково-практичної конференції м. Луцьк, 23 жовтня 2013 року. – Луцьк: ЛПК, 2013. – С. 68-75.

35. Пасюк І. Льотчик Коваленко врятований в Будапешті //Щит і меч землі дубенської: Воєнна історія краю. Матеріали міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 500-річчю Оршанської битви, 100-річчю від початку 1-ї світової війни та 70-й річниці визволення України від німецько-фашистських загарбників. – Луць: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2014 – С. 158-160.

36. Пасюк І., Булавін О. З племені нескорених. Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Випуск 49. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20-21 серпня 2013 року смт Маневичі та Міжнародної наукової конференції «Польська культура в контексті польського тексту», 3-4 квітня 2014 м. Луцьк / Упоряд. Силюк. – Луцьк, 2014.–С. 229-232.

37. Карпюк В. М. Воєнно-статистичні огляди Російської імперії як джерело для вивчення етносоціальних процесів у Волинській губернії / В. М. Карпюк – Минуле та сучасне Волині та Полісся : Ковель та Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / упорядник А. Силюк. - Ковель, 2013. – 608 с., іл.

38. Карпюк В. М., Пасюк І. М. Волинська область у радянському партизанському русі // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії Волині та України. Науковий збірник: Випуск 42: Матеріали

XLII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року / Упоряд. А. Силюк, М. Михалевич. – Луцьк, 2012. – 396 с., іл.

39. Карпюк Василь. Артилерійська граната і картеч у період війни 1812 р. / Український військовий музей. Видання Національного військово-історичного музею України 2012

40. Маришук Н. Про історію створення та проблеми діяльності Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки // Український військовий музей. Видання Національного військово-історичного музею України 2009 №1. – С. 14-17.

41. Маришук Н. ІСУ-152. Винищувач важкої артилерії. // Український військовий музей. Видання Національного військово-історичного музею України 2010 №2. – С. 77-79.

42. Чичерська О. БРДМ – 2. У дорозі і розвідці // Український військовий музей. Видання Національного військово-історичного музею України 2010 №2. – С. 72-73.

43. Соловський С. Фронтний бомбардувальник Су-24 // Український військовий музей. Видання Національного військово-історичного музею України 2010 №2. – С. 66-68.

44. Чичерська О. Перший надзвуковий винищувач-бомбардувальник Су-76. // Український військовий музей. Видання Національного військово-історичного музею України 2012 №4. – С. 76-79.

Публікації археологів Волинського краєзнавчого музею

Г. Охріменка, І. Маркуса, В. Ткача та І. Михальчишина:

1. Охріменко Г. Розвиток озброєння первісного населення Волині / Г. Охріменко, І. Маркус, В. Ткач // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк, 2005. – С. 346-363.

2. Охріменко Г. Бойові кам'яні сокири північного Прикарпаття і Волині / Г. Охріменко, І. Маркус, І. Михальчишин // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк, 2005. – С. 364-385.

3. Охріменко Г. Кам'яні бойові сокири Північного Прикарпаття і Волині / Г. Охріменко, І. Михальчишин, І. Маркус // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею. – Нетішин, 2003-2004. – Т. 2-3. – С. 109-114.

4. Охріменко Г. Приватна збірка кам'яних сокир, виявлених на території Волинської області / Г. Охріменко, І. Маркус // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сереховичі та Старовижівщина в історії України, Волині та Полісся: Наук. збірник. – Вип. 21. – Луцьк, 2006. – С. 202-206.

5. Охріменко Г. Знахідки найдавніших металевих сокир на Волині / Г. Охріменко, Т. Гошко, І. Маркус // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. Матеріали наук. конференції. – Ізяслав, Острогож, 2006. – С. 4-6.

6. Охріменко Г. Кам'яні булави з Північно-Західної України / Г. Охріменко, І. Михальчишин, С. Локайчук // Минуле й сучасне Волині й Полісся: Любомль в історії України та Полісся. Науковий збірник. – Луцьк, 2007. – Вип. 25. – С. 19-20.

7. Охріменко Г. Знахідки елітарної зброї з каменю на Волині та Волинському Поліссі / Г. Охріменко, І. Маркус // Минуле й сучасне Волині й Полісся: Любомль в історії України та Полісся. Науковий збірник. – Луцьк, 2007. – Вип. 25. – С. 15-19.

8. Охріменко Г. Класифікація та культурна ідентифікація предметів озброєння Волині IV- II тис. до н. е.: Методична розробка / Г. Охріменко. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 80.

9. Охріменко Г. Мініатюрні сокирки-амулету – джерело для реконструкції дохристиянських вірувань давніх слов'ян / Г. Охріменко, В. Савицький // Старий Луцьк. Луцьк, 2007. – Вип. 3. – С. 130-138.

10. Охріменко Г. Знахідки металевих зброї із Західної Волині / Г. Охріменко, І. Маркус // Старий Луцьк: Науково-інформаційний збірник. Вип. I – Луцьк, 2008 – С. 134-144.

11. Охріменко Г. Елітні вироби доби енеоліту-бронзи на Волині як знаки влади / Г. Охріменко, С. Локайчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина з глибини століть: Наук. збірник. – Луцьк, 2008. – Вип. 2 – С. 309-313.

12. Охріменко Г. Давньоруські кистені та булави / Г. Охріменко, М. Кучинко, В. Савицький // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олександр Цинкаловський і край. Наук. збірник. – Луцьк, 2008. – С. 225-228.

13. Охріменко Г. Кам'яні булави з теренів Волині / Г. Охріменко, І. Маркус, О. Малишева // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини: Наук. зб. – Луцьк, 2010. – Вип. 37. – С. 240-245.

14. Охріменко Г. Давні металеві сокири з Дубенського та Володимир-Волинського районів

/ Г. Охріменко, І. Маркус // Історико-культурна спадщина Дубна: правові, історичні, мистецькі та музейні аспекти. – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2008. – С. 121-124.

15. Охріменко Г. Елітарна зброя IV-II тис. до н. е. з території України / Г. Охріменко, І. Маркус, С. Локайчук // Млинів: історико-краєзнавчі дослідження. Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 500-літтю першої датованої згадки про Млинів. – Млинів, 2008. – С. 5-10.

16. Охріменко Г. Металева зброя населення Західної Волині в добу пізньої бронзи / Г. Охріменко, І. Маркус // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.: Вип. 30: Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 8-11.

17. Охріменко Г. Предмети озброєння енеоліту – доби бронзи з Бродівського історико-краєзнавчого музею / Г. Охріменко, І. Маркус // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Вип. 2 (М-ли III Краєзнавчої конференції, присвяченої 925-й річниці першої писемної згадки про Броди та 425-й річниці надання Бродам магдебурзького права). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей, 2009. – С. 6-12.

18. Охріменко Г. Знаки влади та елітарна зброя 5-6 тисяч років тому / Г. Охріменко, С. Локайчук // Волинь. Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис. Число 10. – Луцьк, 2008. – С. 25-42.

19. Охріменко Г. Предмети озброєння з давньоруського Перемиля / Г. Охріменко, В. Савицький, М. Собуцький, Д. Воюта // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині: Наук. зб.: Вип. 31. – Луцьк, 2009. – С. 71-75.

20. Охріменко Г. Кам'яні сокири лопатевого типу з Луцького району / Г. Охріменко, І. Маркус // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України: Наук. зб. – Луцьк: Волинські старожитності, 2010. – Вип. 35. – С. 16-21.

21. Охріменко Г. Озброєння та знаряддя праці населення Західної Волині IV-II тис. до Р. Х.: навчальний посібник / Г. Охріменко, І. Маркус // Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2010. – С. 492.

22. Охріменко Г. Кам'яні вироби – знаки влади / Г. Охріменко, Н. Скляренко, І. Маркус // Вісник Нетішинського краєзнавчого музею / зав. ред. О. Кононюк, Т. Вихованця, Г. Фурманчук. – Нетішин, 2011. – Вип. 4. – С. 106-114.

23. Охріменко Г. Етнолітарні процеси в середній період доби бронзи на Західній Волині та Волинському Поліссі / Г. Охріменко, С. Локайчук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах: Наук. зб.: матеріали міжнар. історико-краєзнавчої наук. конфер., присвяченої 200-річчю війни 1812 р. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 285-288.

24. Охріменко Г. Мілітарії південного походження на Західній Волині за доби бронзи / Г. Охріменко, Н. Скляренко, І. Маркус, О. Мосійчук // Щит і меч землі Дубенської: Воєнна історія краю / гол. ред. Кічатиї Л. – Дубно, 2014. – С. 7-11.

Публікації Богдана Зека:

1. Зек Б., Кузьмич М. Василь Газін – Герой Радянського Союзу // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю: Наук. зб.: Випуск 30: Матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 282-284.

2. Зек Б. Визволення Ратнівського району Волинської області від німецької окупації // Українське державотворення: проблеми і сучасність: Збірник наукових праць. Випуск III. / Ред. кол.: Р. П. Карпюк, І. О. Кушпетюк [та ін.]. – Луцьк: ЛІРоЛ, 2009. – С. 87-94.

3. Зек Б. М. Радянська наступальна кампанія на території Ратнівського району в березні – липні 1944 р. // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (12 – 13 травня 2010 року): у 2 т. Т. 1. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 28 – 29.

4. Зек Б. Постаць Олега Штуля в українському визвольному русі // Всеукраїнська конференція «Студентські історичні студії», присвячена 165-річчю заснування Кирило-Мефодіївського товариства (1; Чернівці, 29 квітня 2011 р.): Тези / Наук. редактор Г.М. Скорейко. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 144 с. – С. 60 – 63.

5. Зек Б. Наступальна кампанія Червоної армії на Волині в 1944 р. // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів та аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (10 – 11 травня 2011 року): у 3 т. Т. 1. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 290 с. – С. 50 – 51.

6. Зек Б. Внесок з'єднань 70-ї армії в Поліську наступальну операцію // Літопис Волині: всеукр. наук. часопис. – Ч. 7. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 186 с. – С. 93 – 96.
7. Зек Б. Перша стрілецька в боях за Старовижівщину (березень – липень 1944 р.) / Б. Зек // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Випуск 40. Матеріали XXXX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, смт. Стара Виживка. Упоряд. А. Силюк, В. Недзельський.* – Луцьк: Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня «Волиньполіграф»™, 2011. – 384 с. – С. 45 – 49.
8. Зек Б. Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція на півдні Волинської області (березень – квітень 1944 р.) / Б. Зек // *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (14 – 15 травня 2012 року): у 3 т. Т. 1.* – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 228 с. – С. 24 – 25.
9. Зек Б. М. Визволення Ратнівщини: радянсько-німецькі бої в березні – липні 1944 р. / Б. М. Зек. – Вид. 2-е, виправл. і допов. – Луцьк: Вид-во «Волинські старожитності», 2012. – 200 с.
10. Зек Б. Історична реконструкція Рівненсько-Луцької наступальної операції (10 – 12 жовтня 1960 р.) / Б. Зек, А. Силюк // *Волинський музейний вісник: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Наук. зб.: Вип. 4. / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. Документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки; / упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук.* – Луцьк, 2012. – 282 с. – С. 161 – 166.
11. Зек Б. Український національно-визвольних рух на Ратнівщині: персоналії 1943 – 1951 рр. / Б. Зек // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року. / Упоряд. А. Силюк, М. Михалевич.* – Луцьк, 2012. – 396 с. – С. 178 – 184.
12. Зек Б. Родина Штулів в історії Ратнівщини / Б. Зек, М. Кузьмич // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року. / Упоряд. А. Силюк, М. Михалевич.* – Луцьк, 2012. – 396 с. – С. 205 – 209.
13. Зек Б. М. Бойові дії 70-ї армії на півночі Волинської області в липні 1944 р. // *Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки.* – Випуск 7. – 2012. – С. 81 – 88.
14. Зек Б. Підрозділи 160-ї дивізії у боях на Волині в липні 1944 р. // *Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. / упоряд. М. М. Кучерепа.* – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – С. 274 – 278.
15. Зек Б. Періодизація радянсько-німецьких боїв на території Волинської області у 1944 р. // *«Воєнна історія України. Волинь та Полісся».* Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції 25 – 26 квітня 2013 року, м. Рівне. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2013. – С. 506 – 508.
16. Зек Б. Вишкіл та посадові інструкції української допоміжної поліції Луцька у роки нацистської окупації // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / упоряд. А. Силюк.* – Ковель, 2013. – 608 с. – С. 409 – 411.
17. Зек Б. М. Особовий склад української допоміжної поліції Луцька у 1941 – 1944 рр. // *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* – Випуск 9 – 10. – 2013. – С. 105 – 111.
18. Зек Б. Луцьк на сторінках газети «Український голос» 1941 – 1944 рр. // *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції студентів і аспірантів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (14 – 15 травня 2014 року): у 3 т. Т. 2.* – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – С. 41 – 43.
19. Зек Б. Розпорядження окупаційної влади Луцька 1941 – 1944 рр. у фондах Волинського краєзнавчого музею // *Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Випуск 5. Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 24-річчю Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 року. Упоряд. А. Силюк.* – Луцьк, 2014. – С. 56 – 65.
20. Зек Б. М. Польсько-українське протистояння в Луцьку у 1943 р. // *Науковий діалог «Схід-Захід».* Матер. III всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Камінець-Подільський, 7 червня 2014 р.):

у 4-х частинах. – Д.: Видавництво «Інновація», 2014. – Ч. 1. – С. 108 – 111.

21. Зек Б. М. Луцьк у перші дні німецько-радянської війни (22–25 червня 1941 р.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 180 – 184.

Микола ПІВНИЦЬКИЙ (Луцьк)

**ВНЕСОК ВОЛИНСЬКИХ КРАЄЗНАВЦІВ У СПРАВУ ПІДГОТОВКИ КНИГИ
«ЗВІД ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ:
ВОЛИНСЬКА ОБЛАСТЬ»**

Історична наука за останні два з лишком століття зуміла значно розширити й уточнити наші знання про перебіг складних соціально-політичних процесів, і все це стало можливим, у значній мірі, лише завдяки повсякденній кропіткій праці великого числа істориків-краєзнавців, як аматорів, так і фахівців. Краєзнавці не лише фіксують все, що відбувалось і відбувається у рідному краї в різні історичні епохи, але й повертають із небуття, поряд з окремими фрагментами, справді масштабні полотна подій і явищ, які суттєво доповнюють наші знання про минуле рідного краю і батьківщини.

Спроби зафіксувати повсякдення, що постійно відходить у минуле і зникає з людської пам'яті, очевидно, людина робила з часів сивої давнини. Для цього вона використовувала найрізноманітніші засоби, а з винаходом письма, стала це робити з метою збереження й передачі наступним поколінням набутого колективного та власного досвіду. На його основі формувались правила поведінки людей не лише в природному середовищі, але й в людській спільноті, де, власне, й формувались всі, і головним чином, моральні принципи поведінки людей. Однак, з часом під впливом різних обставин змінювалось і уявлення людей про минуле свого народу, особливо ж тоді, коли вдавалось виявити щось із того, що, здавалось, було безповоротно втрачено нащадками. І ми знову із вдячністю згадуємо істориків-краєзнавців.

Непомітно злетіли роки, і ось уже й Волинська обласна організація Національної Спілки краєзнавців України, а з нею й низові її структури: від обласного до первинного осередку, відзначає свій помітний ювілей – 25-річчя від дня заснування.

Кожний ювілей навіть для пересічної людини – це в першу чергу підведення певних підсумків, а якщо це стосується громадської структури, то ще й прискіпливий аналіз здобутків або допущених прорахунків чи недоліків у її роботі.

За роки, що минули, Волинська обласна організація краєзнавців не лише змужніла, зросла кількісно і якісно, але й понесла непоправні втрати. Згадаймо Я. Абрамчука, Г. Гуртового, З. Євницького, М. Куделю, В. Наконечного... і пам'ятаймо! Можливо, не всі вони юридично належали до числа членів Спілки, але їхній вклад у розвиток волинського краєзнавства доволі вагомий, тому без них, без їхнього історико-краєзнавчого й літературного доробку важко уявити сьогодення обласної організації.

Хочеться особливо відзначити, що Волинська обласна організація Національної Спілки краєзнавців України підійшла до свого ювілею, і це без перебільшення, з досить солідним доробком. Її лідерство серед обласних організацій Національної Спілки України незаперечне, і це неодноразово визнавалось на загальнодержавному рівні. Багато в чому ці успіхи стали можливі тому, що весь цей час, від початку заснування Волинської обласної організації краєзнавців, тобто протягом чверті віку, її очолює невтомний у науковому пошуку, знаний в Україні і за її межами вчений-краєзнавець Геннадій Васильович Бондаренко – кандидат історичних наук, професор кафедри археології, давньої та середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, директора Центру дослідів Волині.

За цей, порівняно короткий період існування обласної організації, її керівництвом і спілчанами проведено більше як півсотні міжнародних, загальнодержавних і регіональних конференцій, кожна з яких стала знаковою віхою не лише в діяльності Спілки, але й для широкої громадськості краю. Всі вони засвідчили великий інтерес до науково-пошукової роботи не лише волинських краєзнавців і науковців, але й представників краєзнавчого руху близького й далекого зарубіжжя. Тематика цих наукових форумів найрізноманітніша і охоплює вона доволі широкий спектр проблем не тільки суто краєзнавства. Часто-густо учасники конференцій не обмежувались специфічними проблемами та інтересами краєзнавства, але й виходили далеко за його межі. Досить лише побіжно переглянути зміст, опублікованих матеріалів конференцій (а це півсотні випусків!) [7], щоб переконатись у правоті такого судження.

У ці ювілейні дні хочеться сказати добре слово і на адресу керівництва управління культури Волинської облдержадміністрації, а також багатьох керівників районних, міських, сільських і селищних рад та

державних адміністрацій, які, в міру своїх можливостей, сприяли проведенню всіх без винятку, історико-краєзнавчих наукових конференцій у районах області, завдяки чому кожна з них мала й свою конкретну, місцеву адресу.

В результаті цієї величезної колективної роботи, ми одержали солідний архів доволі цінних публікацій. І сьогодні уже важко переоцінити внесок волинських краєзнавців у справу розширення наукової бази для підготовки книги «Звід пам'яток історії та культури України: Волинська область», що є складовою масштабної загальнодержавної програми збереження української культурної спадщини. Даною програмою, розробленою Головною редколегією на основі Указів Президента України, передбачено до 2018 року повністю завершити підготовку цього унікального енциклопедичного видання про всі види пам'ятників і пам'яток історії та культури, що є або були на територіях областей України.

Цілком зрозуміло, що в короткому повідомленні надто важко проаналізувати або хоча б назвати всі публікації та згадати поіменно всіх наших краєзнавців, доробок яких є прекрасною основою для підготовки «Зводу пам'яток...». Так чи інакше, до цієї категорії джерел обласна редколегія з підготовки тому «Звід пам'яток історії та культури України: Волинська область» в першу чергу відносить матеріали про пам'ятники і пам'ятки Волині, що були опубліковані у більшості, згаданих вище, збірниках «Минуле і сучасне Волині та Полісся».

Практично, кожний із цих збірників включає в себе унікальні матеріали, повідомлення краєзнавців про різноманітні види пам'яток минулого Волинського краю: археологічні та історичні пам'ятки, пам'ятки архітектури і монументального мистецтва, загалом – це невичерпне джерело апробованої інформації, яка край необхідна для підготовки фундаментального енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України: Волинська область».

Серед найбільш активних учасників конференцій, авторів надзвичайно цінних краєзнавчих матеріалів, які безпосередньо дотичні до підготовки «Зводу пам'яток...» постійно є Г. Бондаренко, В. Гика, Г. Гулько, О. Златогорський, М. Кучінко, Ю. Мазурик, Г. Охріменко, І. Пасюк, А. Силюк, М. Томчук, П. Хомич та багато-багато інших (тут автор просить вибачення в усіх наших краєзнавців, кого, з огляду на об'єм повідомлення, не назвав у цьому коротенькому переліку).

В плані означеної теми, добрим словом потрібно згадати когорту науковців-краєзнавців старшого покоління Луцького державного педагогічного інституту імені Лесі Українки, зусиллям яких ми зобов'язані тим, що маємо у своєму розпорядженні «Історію міст і сіл Української РСР: Волинська область» – книгу із 26-томного загальнодержавного видання, що побачила світ у 1970 році [4].

Серед членів редколегії тому «Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область» знаходимо імена доцентів І. С. Гайдая, О. Г. Михайлюка, Р. Н. Оксенюка (заступник голови редколегії), а також імена керівних працівників Волинського обкому партії й облвиконкому. В числі авторів багатьох статей були доценти ЛДПІ, зокрема, П. З. Козік, В. С. Крившич, П. Н. Серпенінов, П. К. Сміян (перший доктор історичних наук в ЛДПІ імені Лесі Українки), Н. І. Хмара, Д. М. Цимбалюк (тодішній ректор ЛДПІ) та згадані вище, в числі членів редколегії, науковці волинського вузу. Власне, вони й виконали всю основну роботу з підготовки тексту книги.

Із числа краєзнавців того часу, які приймали активну участь у підготовці й написанні даної праці потрібно згадати М. П. Грищенка, Г. О. Гуртового, Я. Є. Ілляшенка, В. Ф. Покальчука, І. А. Пуська. Про масштабність даного проекту свідчить те, що для добору й обробки необхідної інформації та підготовки до друку матеріалів з історії міст і сіл Волині було створено 17 районних і міських комісій та 295 робочих груп, в яких (на громадських засадах!) працювало більше тисячі чоловік.

Сьогодні, мабуть, уже настала пора зібратись із силами і реалізувати новий проект такого масштабу, оскільки наукова база для підготовки подібного видання, завдяки невтомній праці наших краєзнавців, значно розширилась, та й саме видання 1970 року давно вже стало часткою нашої історії і бібліографічним раритетом.

В цьому відношенні, очевидно, буде слушно й доцільно згадати про те, що вже давно назріла потреба підготовки принципово нового видання Історії Волині. Адже ні для кого не є секретом, що видання «Історії Волині» 1988 року (авт. кол.: О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий, М. Д. Півницький та ін.) [3] майже при кожній згадці в наукових історичних та краєзнавчих працях останнім часом все більше піддається «критиці», якщо не сказати – осудові. На наш погляд, авторів цієї роботи цілком безпідставно звинувачують в тому, що в ній «поверхово висвітлено історію краю» або знаходять ще якісь надумані «гріхи», щоб закинути їх як «штатний докір» на адресу авторського колективу. Мова не йде про те, що там нема якихось огріхів, але тепер уже мало хто знає, що це однотомне видання історії нашого краю появилось на світ після того, як у видавництві «Вища школа» при Львівському держуніверситеті імені І. Я. Франка було здійснено

посилене й ретельне редагування двох томів, підготовлених авторським колективом, в результаті чого й був витворений однотомний варіант книги загальним об'ємом 19,48 друк. арк. Але на ту пору навіть такий результат був помітним досягненням волинських науковців. Сьогодні «скромно» нагадаємо, що поява даної книги, як і сама книга, тоді мала лише схвальні відгуки. Тому при підготовці книги «Зводу пам'яток...» це видання фігурує в числі тих, з яких уже запозичена та чи інша інформація щодо пам'яток історії та культури краю.

Величезною інформативністю, вивіреністю й точністю всіх матеріалів і фактів, зокрема, почерпнутих з архівних джерел, відзначались усі публікації видатного волинського архівіста-краєзнавця В. А. Наконечного. Під його керівництвом були підготовлені «Книга пам'яті» у трьох томах [5] і «Книга Скорботи» Волині (також у трьох томах). На жаль, остання, так і не була опублікована повністю. За життя упорядника й автора був опублікований лише перший том [6], а 2 наступних – до цього часу (ось уже більше шести років по смерті її упорядника!) все ще «допрацьовують» та «удосконалюють» інші «спеціалісти», фахівці з привласнення чужого наукового доробку.

В даному повідомленні ми також не маємо можливості хоча б перерахувати пам'ятники жертвам нацизму періоду Великої Вітчизняної війни, що були встановлені на території Волині за активної участі й, багато в чому, лише завдяки зусиллям В.А.Наконечного. В цьому нам допоможуть його книги про пам'ятники і пам'ятки, які він встиг підготувати й видати. Ми лише констатуємо, що всі вони – хороша наукова база до «Зводу пам'яток...» [8, 9]

Принагідно, тут хочеться згадати й доробок ківерцівського краєзнавця-аматора, історика не за освітою, а за покликанням, З. М. Євницького, який рік тому пішов від нас «за межу». Його остання книга «Ківерцівщина після фашистської окупації (1944-1951 рр.)» – фоліант в 656 сторінок – справжня історична енциклопедія Ківерцівщини, документальна оповідь про той, уже порівняно далекий, але й близький для багатьох волинян важкий, зболений і згорьований трудовий повоєнний час і разом з тим – свідчення титанічної працездатності автора, його великої і щирої любові до своїх земляків, до історії краю, який став для нього другою батьківщиною. В доволі солідному віці, на «голому» ентузіазмі, за свої пенсійні копійки Зіновій Маркович підготував і видав справжній літопис Ківерцівщини повоєнного часу, без якого автори «Зводу пам'яток...» багато в чому відчували б певні труднощі при підготовці історичних довідок про пам'ятки та населені пункти Ківерцівського району. Разом з тим, при уточненні даних про перші обеліски і пам'ятники на території Ківерцівщини ми знайдемо цінний матеріал ще й в інших публікаціях З. М. Євницького, зокрема, в історико-краєзнавчих дослідженнях «Перші дні Великої Вітчизняної війни на території Ківерцівського району», «Історичні нариси про події Великої Вітчизняної війни (1941-1944 рр.) на території Ківерцівського району» та ін.

Своєрідним пам'ятником нашим землякам з поліського містечка Несухойжи, дотла знищеного, разом з його жителями, в роки нацистської окупації, став історико-документальний роман «Несухойжи» Я. Р. Абрамчука [1]. Фармацевт за освітою, на основі документів та спогадів сучасників, живих свідків подій довоєнного, воєнного і повоєнного часу, зумів осмислити й відтворити правдиву картину життя наших земляків, непрості колізії й трагізм людських доль у ті буремні й переломні роки.

Що ж стосується пам'яток археології, на які так багата Волинська земля, то тут мало хто з краєзнавців може позмагатись з доробком, відомого не лише на Волині, але й далеко за її межами, фахового археолога і краєзнавця Г.В.Охріменка. Мабуть, важко знайти на карті Волині місцину, де б ще не побував цей археолог-слідопит. Чисельні наукові публікації Г.В.Охріменка і його колег по цеху, серед яких значне місце займають солідні монографії – чи не основне джерело для розширення наукової бази «Зводу пам'яток...» в царині археології [10].

Зрозуміло, що автор даного повідомлення не зміг, та й не ставив собі за мету, в усіх деталях окреслити доробок волинських краєзнавців і його важливість для справи підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України: Волинська область». Ми вважали за необхідне лише підкреслити необхідність, значимість і вагомість всієї багатопланової роботи, що її проводять, в першу чергу члени Національної Спілки краєзнавців України, а також ті аматори краєзнавчої справи, що ще не стали членами цього солідного громадського наукового товариства, і закликати всіх їх до посильної участі у написанні книги «Зводу пам'яток історії та культури України: Волинська область». Це, будемо сподіватись, край потрібно як нам, нашим сучасникам, так і прийдешнім поколінням волинян і України, загалом.

2. Євницький З. М. *Історичні нариси про події Великої Вітчизняної війни (1941 -1944 рр.) на території Ківерцівського району.* – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. 376 с.; його ж: *Ківерцівщина після фашистської окупації (1944 – 1951 рр.). / Зіновій Маркович Євницький.* – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2013. 636 с.; його ж: *Перші дні Великої Вітчизняної війни на території Ківерцівського району.* – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012. 88 с. та ін.
3. *Історії Волині з найдавніших часів до наших днів / авт. кол.: Михайлюк О. Г., Кічий І. В., Півницький М. Д. [та ін.].* – Львів : Вища шк., 1988. 239 с.
4. *Історія міст і сіл Української РСР: Волинська область.* – К., Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1970. 746 с.
5. *Книга Пам'яті України: Волинська область. У 3 т. Т. 1-3.* – Львів : Каменяр, 1995.
6. *Книга Скорботи України: Волинська область. У 3 тт. Т. 1. (Володимир-Волинський, Горохівський, Іваничівський, Камінь-Каширський райони)* – Луцьк : Надстрір'я, 2006. 536 с.
7. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Вип. №№ 1 – 52.* – Луцьк, 1985 – 2014 *Наконечний В. А. Роки... Події... Люди... Позиція.* / Владислав Андрійович Наконечний. – Луцьк : Твердиня, 2008. 400 с.
8. *Наконечний В. А., Півницький М. Д., Давидова Г. В. Пам'ять людська не забуде повік... Краєзнавчий довідник / Владислав Андрійович Наконечний, Микола Дементійович Півницький, Галина Василівна Давидова.* – Луцьк : Надстрір'я, 2006. 120 с.
9. *Нариси культури давньої Волині. За загальн. ред. канд. істор. наук Г. Охріменка / Григорій Охріменко.* – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 600 с.; *Кучінко М., Охріменко Г., Савицький В. Культура Волині та Волинського Полісся княжої доби / Михайло Кучінко, Григорій Охріменко, Володимир Савицький.* – Луцьк, 2008. та ін.

Анатолій СЕМЕНЮК (Ковель)

ПІЗНАННЯ ІСТОРІЇ – ЧЕРЕЗ ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ

Прелюдія. Загальний погляд

Ковельщина – багатий історичними подіями край. Він зачаровує подорожнього і гостя неймовірною перевищеною красою природи. На цій невеликій за розмірами території Бог розсипав 27 унікальних синьооких озер. Дрімучі ліси і квітучі луки, які прихорошилися голубими стрічками річок Турії і Стоходу та їх невеликих приток, створюють цілющу ауру для міста і всіх поселень й людей, які тут живуть.

Немало саянуло і «зірок» світового значення, які народились тут. Ще більше знаменитостей побувало на цій землі.

Існує закономірність, що історія починається з маленьких струмочків-потічків, які створюють повноводну ріку історії народу. Ці невеликі струмочки витікають з невичерпного джерела буття наших предків.

З іншого боку, історично підтверджено, що розвиток краю, міста, поселення визначається тим чи іншим рішенням державного рівня, князем, королем, царем чи президентом. Саме завдячуючи таким рішенням, місто Ковель на хвилях піднесення у XVI, XIX та XX століттях, ішло до теперішнього сучасного стану.

Краєзнавець, історик, дослідник – це почесний трудяга-чистильник джерела історії від політичного замулення. Не секрет, що історію Ковельщини нерідко писали упереджено, а в багатьох випадках – на основі перекручених фактів, які були вигідні Литві, Речі Посполитій, Росії, колишньому СРСР.

В цих нашаруваннях мусимо шукати оте завітчане вишиванками, увінчане славою борців за волю – українське.

І ніщо так не змінює і не формує нашої свідомості, як пізнання історії через туристичне краєзнавство.

Секрет простий: ти чуєш, бачиш і ступаєш ногою там, де відбувалася історична подія. Все твоє ество наповнюється не просто історією, а ти ніби стаєш учасником тих чи інших подій.

Запропонований для нашого історичного пізнання туристичний маршрут багатогранний. Він включає в себе літературні, релігійно-духовні, історичні та патріотичні аспекти краєзнавства.

Наша подорож починається з культурно-просвітницького центру і продовжується біля пам'ятника Тарасові Шевченку, прямує до знаменитого Вербського монастиря, заглиблюється в нетрі урочища «Нечимне», в якому пізнає магію «Лісової пісні» Лесі Українки і збудує дух патріотизму по місцях бойової слави вояків УПА в Скулинських лісах.

Пропоноване краєзнавче дослідження і сам маршрут не є посібником для екскурсовода. Мета цього доробку – зацікавити і переконати владу і тих, хто сумнівається, що Ковельщина – воістину край

туристичний, унікальний і має практичну, економічну, духовну і культурну перспективу.

Екскурс в історію міста

Наша подорож починається із загального погляду на історію міста та будівлю, яка стала культурною візитівкою Ковеля.

Історія поселення бере свій початок від XIV століття. Саме тоді Ковле та інші села були подаровані Ольгердом, князем литовським князям Сангушкам (ймовірно, у 1377 році).

Маємо зазначити, що поступово невелике за розмірами і кількістю мешканців поселення переросло в значимий ремісничий та духовний центр Волині. Як вінець цього розвитку, бачимо, що у 1518 році Ковель отримує статус міста на основі Магдебурзького права.

У XVII столітті в Ковелі функціонують Свято-Благовіщенський, Свято-Воскресенський та Свято-Хресто-Воздвиженський храми. Позитивним для розвитку Ковеля був акт передачі ковельського маєтку від князів Сангушків у підпорядкування королеви Бони.

Саме вона ініціювала Закони, які стимулювали ремісництво та «увалочну» земельну реформу. З іншого боку, маємо відзначити толерантне ставлення до духовності. З грамот, підписаних нею, бачимо, що, надаючи допомогу католицькому костелу «Фара», вона всіляко підтримувала і православні святині. Ковель міцно утвердився як місто середнього значення. Зазираючи за куліси подій другої половини XVI століття, коли маєток був в управлінні московита Андрія Курбського, бачимо там більше судових справ через сімейні чвари останнього, а також конфлікти із сусідами. Про розбудову міста не йдеться.

Значного розвитку місто досягло у XIX столітті, коли царський уряд прийняв рішення про будівництво залізниць з центру Росії на Захід. Сам цар зробив позначку, де саме мала розвиватися інфраструктура залізниці.

Тоді місто в своєму соціально-економічному розвитку досягло неабиякої вершини. Ковель за населенням і промисловим потенціалом залишив далеко позаду Луцьк, Володимир і став третім у Волинській губернії після Житомира й Рівного. Те, що Ковель є містом залізничників, нагадує паровоз на привокзальній площі.

Перша світова війна призупинила цей рух. Друга Річ Посполита теж мало що привнесла в скарбницю міста. Найстрашніших руйнувань Ковель зазнав під час Другої світової. Промислові об'єкти і житлові будинки лежали в руїнах. Тільки один приклад: всього 30 відсотків житлових будинків вціліло під час боїв за місто.

Так Бог дав, що найбільший підйом чекав на Ковель у другій половині XX століття. В місто залізничників гарно вписалася сім'я машинобудівників. Завод Всесоюзного значення «Ковельсьільмаш» будував не тільки свої промислово-технологічні об'єкти, але й житло, школи, дитсадочки. На карті міста і Волині з'явилося широке ковельське «море». Машинобудівний технікум і ПТУ-7 підняли на середній рівень загальний науковий потенціал. Населення зросло до 75 тисяч чоловік.

З причини глибокої загальноекономічної кризи цей рух в роки Незалежності призупинився. Місто залізничників та машинобудівників повернуло свої вектори на торгівлю.

Якщо поглянути на карту розвитку міста, розширення його меж, то бачимо ще одну цікаву закономірність. «Старе місто», яке колись було укріплене замком, і через шість століть залишається діючим. Як і колись, сюди збігаються дороги з Володимира, Варшави, Бреста, Каменя-Каширського і Луцька. Як і колись, тут вирує торгівля на ринку, функціонує школа і несуть духовне й святе православні святині. Зауважимо, що у Львові, Володимирі-Волинському, Кам'янець-Подільському, Кременці історичні центри, замки залишилися ніби обабіч бурхливого руху і життя. Історія «старого міста», замку, святинь – це окрема тема для дослідження та екскурсій.

Від «старої» аптеки – до мистецької галереї

Нерозривно з цікавими історичними подіями існує, точніше, більш як 200 років, живе з ковельчанами будівля в центрі міста, що по вул. Незалежності, 89. Споруда має беззаперечну історичну цінність, є історичною пам'яткою архітектури місцевого значення.

На одній із світлин на фасаді виліплена цифра «1799 р.» – це дата введення в експлуатацію будівлі (за сучасною термінологією), яку збудували євреї Фрідріксони і створили там аптеку. Провізор Фрідріксон був піонером аптечної справи в місті.

Династія Фрідріксонів утримувала «стару» аптеку аж до 1939 року, коли перші совети її націоналізували. Довгий час вона була провідною не тільки в місті, але і в Ковельському повіті. Функціонувала аптека і під час фашистської окупації. Із свідчень старожилів достеменно знаємо, що

саме звідси виготовлялися і доставлялись ліки в Скулинські ліси воякам УПА. У 1944 році вона однією з перших на Волині відновила роботу у повоєнному Ковелі.

Повертаючись до кінця XIX століття, мусимо констатувати вагомий історичний факт – послугами аптеки користувалася сім'я Косачів. Хворіла Леся Українка, не раз у важкому стані перебувала Ізидора. Скільки разів вони зверталися за ліками, мікстурами, які готували на місці, відомо лише Богу. Для нас важливо, що цей заклад підтримував здоров'я знаменитої родини, а в ній – Лесі Українки. Ще: рецепти, за якими провізори виготовляли ліки, виписував лікар Модест Левицький, письменник і композитор. Модест Левицький як сімейний лікар Косачів теж часто бував тут.

Користувалися послугами аптеки військовики 7-ої дивізії, 19-го драгунського полку, кінно-артилерійського дивізіону та піхотного полку.

Неподалік аптеки знаходився будинок (по вул. Бульварній, сучасна- Міцкевича), в якому працював голова мирових посередників Петро Косач. Там, де в наш час знаходиться мистецька галерея, діяв торговий зал. Вхід до кабінету власника був влаштований з вул. Луцької.

Лабораторія, приміщення на другому поверсі не збереглися. Сьогодні тут – зал, в якому презентують книги, проводять культурно-мистецькі заходи, різноманітні наради, семінари тощо.

У післявоєнний період «старою» аптекою завідував Омелян Клінгер. З розвитком міста центральна аптека № 12 стала «тісною» і персонал «перехрестився» у нове приміщення, а тут розмістилася санепідстанція (1968 рік).

Під час революційних 1990-х не раз поставало питання знесення будівлі для розширення центральної вулиці. Громада відстояла!

У 2006 році розпочалася реконструкція будівлі. І у 2008 році будівля заграла новими кольорами: тут було створено культурно-просвітницький центр, в якому розташувалися конференц-зал, світлиця філії «Союзу Українок», картинна галерея, музей-кімната Андроника Лазарчука і книгарня, яка проіснувала недовго. Відкрилася і музей-аптека та інше. Станом на жовтень 2014 року аптека свій муніципальний статус змінила на приватний.

«Стара» аптека, взявши найкраще зі своєї історії, дивиться на цей світ по-сучасному.

А наш маршрут продовжується біля пам'ятника Тарасові Шевченку і в парку його імені. У 1990-х р.р. жила ідея пішохідного туристичного маршруту: «Історичний музей – парк і пам'ятник Лесі Українки – мистецька галерея – парк і меморіал Слави, де розмістилися пам'ятник «чорнобильцям» та невинно убієнним жертвам у Ковельській в'язниці – пам'ятник Великому Кобзарю та парк його імені.

Потреби новітньої забудови дещо змінили цей маршрут, але, побувавши біля святих і визначних для ковельчан місць, кожен пізнає славу історію міста.

Слідами Тараса Шевченка

Пам'ятник Тарасу Шевченку постав у Ковелі в 2005 році. Шлях до нього був тернистим і довгим. У 1992 році на хвилях українського відродження виконавчим комітетом міськради за активної підтримки громади було прийнято рішення про спорудження пам'ятника Великому Кобзарю у Ковелі. До участі в оголошеному конкурсі долучилися митці із Києва, Львова, Рівного, Луцька й Ковеля.

Найкращим проектом було визнано скульптурну композицію Володимира Шолудька за участю скульпторів Петра Подольця та Миколи Короля, архітекторів Тетяни Мельничук і Анатолія Заворотинського. Від проекту до його реалізації в силу різних причин минуло багато часу. Але тепер пам'ятник є. Він вражає своїми унікальністю та монументальністю й місцем розташування.

Постав Тарас у вигляді пророка, апостола правди і свободи. Увінчаний українським рушником, ступив крок до нас, теперішніх і майбутніх і ніби призупинився, чекаючи на наше цілковите пробудження. Поет із своєї більш як семиметрової висоти (найвища скульптура у світі) і козацького пагорба поглядає на древню Турію. Приймає вода його споконвічні думи про долю і волю й несе їх в сивочолий Дніпро і Чорне море, до всієї Великої України. А ковельчани свято шанують його заповіти.

Задум моїх земляків щодо встановлення пам'ятника цілком історично обґрунтований. У 1846 році в складі наукової експедиції Тарас Шевченко побував на ковельській землі. Науковці археологічної експедиції М. Іванішева за наказом царя шукали останки князя Андрія Курбського у Вербському монастирі. Тарас Григорович мав особливе завдання – виконати замальовки церкви та інших історичних пам'яток.

Та повернемося до самого пам'ятника. На місці, де його встановлено, була колись заплава річки Турії. В цих та інших місцях наші предки збирали болотяну залізну руду, в спеціальних печах плавляли і

виготовляли мечі, зброю, підкови та інше військове і господарське знаряддя.

Існує легенда про коваля і короля Данила Галицького. Вона нагадує нам, що коваль, який мешкав в цих місцях, мав кузню на березі річки Турії, викував чудодійний меч, з яким Д. Галицький переміг у жорстокій січі тевтонців. Повертаючись назад, князь запропонував ковалю винагороду із дукатів–злата, але той відмовився. Тоді Данило Галицький наказав: «Твоїм, ковалю, ім'ям назветься на віки це поселення».

Хоч і виголосив пророчо Михайло Булгаков, що літописи історії у вогні не горять і не зникають, але знаємо, скільки свідчень втрачено. Наукового підтвердження нашої легенди не знайдено. Але, аналізуючи і співставляючи історичні події й факти того часу, маємо з впевненістю стверджувати, що легенда не виникла на порожньому місці і має під собою реальну основу.

Ймовірно, події відбувалися у 1238–1241 роках. Саме тоді князь Данило переозброював армію. І він вимушений був мечі та зброю замовляти у місцевих ковалів. З літописних свідчень знаємо, як грізно виглядала озброєна армія Данила. Історична битва з тевтонцями біля Дорогочина – теж історичний факт.

Не виключено, що знаменита, описана в легенді, кузня була розташована неподалік сучасного пам'ятника і парку. На старовинних картах бачимо «старі міста», яке окреслюється сучасними будівлями та спорудами. По периметру – це школи №7 і №6, ринок, ВКФ «Ковель» (швейна фабрика), багатопверхова забудова і природне русло річки Турії.

Історично та літописно підтверджено, що ковельський замок теж був збудований та існував у вказаних вище межах з початку XIV століття

(1327 р.) до кінця XVIII століття. Остання вежа замку була спалена у 1805 році за наказом російського генерала І. Каменського.

Олександр Цинкаловський у своїй книзі «Стара Волинь і Волинське Полісся» стверджує, що на острові між рукавами ріки Турії існувало поселення ще 2–3 тисячі літ назад.

Подібне притягується до подібного. Тому місце, де встановлено пам'ятник і засновано парк імені Т. Г. Шевченка, і те легендарне, де Данило Галицький увіковічив назву поселення «Ковель», тяжіють одне до одного.

Ближча до нас історія, яка теж пов'язана з Тарасом Шевченком, – це XVI століття. З 1564 по 1583 р. р. в історію Ковеля, уже міста із Магдебурзьким правом, «вплітається» цікава особистість – князь Андрій Курбський. «Зрадник» царя Івана Грозного, московський вигнанець отримав від польського короля Ковельський маєток. Він успішно воював проти Московії на боці Польщі та Литви.

Останні 2 роки свого життя (1581–1583 р. р.) провів не у Миляновичах, а в Ковелі. Із своїм урядником Іваном Калиметом «прославив» себе ігноруванням Магдебурзького права, знущанням над євреями і самоуправством. Перед кончиною заповів себе похоронити у Свято–Троїцькому Вербському монастирі, що і було виконано.

Як ми вже згадували, саме сюди прибув Тарас Шевченко. Світ вузький не тільки в просторовому вимірі, але й в історичному та часовому. Ці факти навіюють думку про взаємозв'язки історичних процесів. Ми не задумуємося, що та чи інша подія відбулася 800 чи 500 років тому, а буденно користуємося нею, зв'язуємо історичні ланки ланцюга. На початку XXI ст. Андрій Курбський нагадує нам про Московію диктаторську, агресивну, вічно войовничу (чи ми цим застереглися?). Тарас Шевченко – це символ боротьби за Україну, дух народу, святий землі української.

Попри всі сумніви, Шевченко, як Еверест, возвеличується над А. Курбським, московітом і царем російським. Він і сьогодні – над диктатором-президентом Путіним.

Ковельчанам дорогий той короткоплинний слід Тараса. Тому вони наполегливо вишуковують свідчення присутності його на ковельській землі.

Незаперечні свідчення

Систематизуємо свідчення тих істориків і дослідників, які торкалися важливої теми:

Олександр Цинкаловський, археолог, історик:

«У складі археологічної комісії для збирання старих актів Т. Шевченко виїхав на Волинь, щоб зробити малюнки з історичних пам'яток: будівель, городищ, могил, зібрати народні оповідання, пісні, казки. Був він у Почасві і на північно-східній Волині, зробив зарисовки церкви у Вербці поблизу Ковеля, Секуні та інших місцевостях Ковельського повіту».

(«Стара Волинь і Волинське Полісся», 1988 р.).

Володимир Рожко, історик, релігієзнавець:

«У кінці другої декади жовтня 1846 року Шевченко та Іванішев зустрілися у Вербці, щоб оглянути пам'ятні місця. Там Шевченко виконав замальовку та креслення колишнього монастирського храму Святої Трійці».

Юрій Терхонович, український вчений з діаспори:

«З Луцька Шевченко поїхав до Ковеля, де в тому часі знаходився професор Іванішев з дорученням генерал-губернатора Бібікова віднайти могилу московського втікача князя Курбського та зібрати відомості про нього і його управителів Михайла та Івана Калиметів. До помочі йому, немає сумніву, приїхав Шевченко, який зарисовав церкву в селі Вербка, де Курбський похований, склепіння, в якому знайдено труну та накреслив план церкви».

(Журнал «Рідна церква», 1964, Німеччина).

Никанор Абрамович, митрополит УАПЦ, благочинний Ковельського повіту 1934–1942 р. р.

Віднайшов книгу «Опись церковного имущества Свято-Михайловского храма», де була така примітка: «В 1846 году образ сей реставрирован приезжим живописцем Тарасом Шевченком» (йдеться про ікону Божої Матері в Секунській церкві).

О. Волинець, вчений, археолог у Шевченківському збірнику (УВАН. IX. с. 126) пише: «Народна пам'ять зберегла, що це був пан у чорному плащі і чорному капелюсі та говорив народною мовою».

З листа О. М. Цинкаловського до Г. О. Гуртового: «Зроблю усе, що буду могли. Щодо кращого обізнання з діяльністю письменника Ю. Крашевського, то відома мені його культурна діяльність на Волині, відома мені також і діяльність нашого Т. Шевченка. Пощастило мені ще перед війною 1939 року напасти на слід Шевченка у його мандрівках по Волині, коли то побував він в маєтку Залевського у Ковельському повіті і на Володимирщині. Віднайшов тоді оригінальний образ Матері Божої у церкві с. Секунь, а тут в архіві Академії наук... лист письменника М. Гоголя, писаний українською мовою, та інші цінні рукописи».

(Лист писаний у Кракові 12–09–1973 р.).

Є багато інших народних переказів і свідчень про перебування поета на Ковельщині. У селі Колодниці, що неподалік Вербського монастиря, сучасники встановили символічний хрест. Із слів старожилів дізнаємося, що тут відпочивав Тарас Григорович.

Народна пам'ять, звичайно ж, легендаризує далекі події, прихорошує їх. І скільки б вчені не сперечалися про те, чи справді перебував Великий Кобзар на Ковельщині, маємо узагальнити всі «за» і «проти» в одну відповідь: Тарас Шевченко був, є і буде на ковельській землі, як Господь наш Ісус Христос в наших душах.

Історія святині

Сьогодні Вербський монастир не менш привабливий, як і колись. Тут постала тендітна і гарна церква Різдва Івана Предтечі, перевезена із села Велицька Ковельського району. На невеликому острові нещодавно побудовано монастирські споруди. Настоятель монастиря о. Варлаам багато робить для відродження святині.

Історія храму повчальна і цікава. У Велицьку церква була зруйнована у 1914 році під час першої світової війни прямим попаданням снаряда. На початку 30-х років XX ст. селяни, попри всі заборони, вирішили відбудувати храм. Відомо, що польська влада всіляко насаджувала католицизм. Вірні знайшли в законі цікавий пункт, відповідно до якого недобудовану церкву дозволялося добудувати і освятити. Знайшли вільну хату і, підготувавши матеріал, за одну ніч (!) звели зруб і поставили крокви. Польському уряду нічого іншого не лишилось, як зареєструвати православну святиню.

І коли у Велицьку було збудовано новий храм, то голова місцевого господарства Володимир Потапчук за згодою громади села вже у наші часи люб'язно передав будівлю для Вербського монастиря. Сьогодні до річки Турії, звідки місточком можна пройти на територію монастиря, насипана дорога з боку села Вербки.

Точної дати заснування Вербського монастиря не встановлено. Деякі вчені стверджують, що ченці заснували святиню ще у XII столітті, посилаючись на те, що в монастирі збереглась церковна чаша з відповідною датою та інші церковні речі того часу. Інші дослідники історії вважають, що монастир постав у XVI столітті. Російські історики (такі як Батюшков) пов'язують заснування святині з іменем князя Ярославського і Ковельського Андрія Курбського. Хоч остання версія не витримує ніякої критики, бо по прибуттю князя на Ковельщину монастир вже існував і саме звідси князь вибрав для себе духівника отця Олександра.

Побуває легенда, як місцеві рибалки віднайшли на острові ікону чудотворця Миколая. Вони не змогли її зрушити з місця і взяти із собою. Так само не вдалося це зробити священикам. Зрозумівши, що це – Боже провидіння, вирішили побудувати на цьому місці церкву.

Монастир існував довго, але в XVII столітті був спалений татарами, а ченців порубано шаблями. Ті, що врятувалися, пішли вниз по річці і заснували Мілецький монастир, який діє і сьогодні.

В монастирі знаходилась древня, візантійського письма чудотворна ікона святителя Миколая. Особисто можу засвідчити цей факт. Напередодні Другої світової війни моя мама з іншими односельчанами – клеветчанами (а це за 20 кілометрів від Вербки) ішли по кладці, щоб вклонитись святині і помолитися перед нею. Зафіксовано багато фактів зцілень хворих з усіх куточків України, але під час Другої світової війни, коли храм було зруйновано, ікона зникла. Спочатку її переховували у Вербці, а потім слід святині загубився.

Час від часу пробуджується вулкан заскорузлої пам'яті і людина починає діяти, відкриваючи нові, раніше невідомі сторінки історії.

У 2001–2002 р. р. з ініціативи релігійної громади і дозволу єпископа Володимир–Волинського і Ковельського Симеона проведено розкопки на території колишнього монастиря. Було знайдено черепи, людські кістки, великорозмірні цеглини та інші історичні реліквії.

Знайдені черепи були передані для дослідження фахівцям Головного бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я в м. Києві. Велику допомогу у цих дослідженнях надав начальник бюро доцент В. Г. Бурчинський.

Дослідники встановили, що один з черепів належить чоловіку віком 55–60 років, який міг проживати у XVI столітті. У нього наявні неслав'янські риси обличчя, бракує всіх зубів. Тобто, співставляючи вищесказане та інші факти із спогадами сучасників (того ж царя Ів. Грозного), можна з великою ймовірністю констатувати, що рештки належать князю А. Курбському. Ці та інші останки на даний час перезахоронені біля церкви.

Стихійні розкопки були призупинені. Загадки історії лишаються нерозгаданими. Але на це святе місце, як і колись, їдуть туристи, паломники і ті, що прагнуть зцілитися. Багато з них хочуть відчутти незгасимий слід Тараса Шевченка.

Але маршрут продовжується, як і наше життя.

До колиски «Лісової пісні» – Нечимного

«Містина вся дика, таємнича, але не понура – повна ніжної задумливої поліської краси», – писала про Скулинський ліс Леся Українка у «Пролозі» до «Лісової пісні».

Причистившись святістю Вербського монастиря, ступивши слідами Тараса, туристичний маршрут нас вертає до Ковеля. Проїхавши понад залізничними колями, бачимо вказівник, який спрямовує нас на Скулин.

Непросто вибрати найважливіше для пізнання історії. Після Вербки так і хочеться побувати біля Гішинської Свято–Дмитріївської церкви. Це – пам'ятка національного значення, яка є найстарішою на Волині. Час заснування її сягає XVI століття. Зацікавлений прочанин там побачить історичну ікону Божої Матері, яка знайдена на престолі. Почує легенду про татарський брід і дива, які мали місце біля церкви.

А далі маршрут можна продовжити до Доротищенської святині, де у місцевому храмі розташована чудодійна ікона XVI століття. Словом, жертвувати чимось мусиш. Бо ж не побувати в унікальному музеї «Лісової пісні» в урочищі Нечимному, де в дитинстві босими ніжками ступала Лариса Косач, просто гріх.

Сьогодні наш шлях пролягає по дорозі з твердим покриттям. Колись було складніше. «Їхали ми весь час лісом, переїздили кілька великих лісових бродів, переїздили через село Білінь, де жила наша співуча приятелька «Білінка». Побули ми трохи в Скулині, а потім з своєю господинею пішли в ліс», – згадує у спогадах Ольга Косач–Кривинюк.

Тоді влітку 1884 року в тому лісі неподалік озера Нечимного жив дядько Лев, де і гостювали Косачі. Сьогодні немає історичних споруд, зате кожен може торкнутися Лесино дуба, вік якого сягає 300 років, озера Нечимного, загадкового, дикого і неприступного, відчує ту таємничу атмосферу, з якої в уяву Лесі вже дорослої приходили Мавка, Лісовик, Патерчата, Водяник та інші міфічні герої.

Відійдіть на кілька десятків метрів в ліс, і вас охопить таємнича тривога. Трісне якась гілка під ногами і стрепенеться ваша душа від страху.

Кожного року в першу неділю серпня сюди з'їжджаються письменники, поети з усієї України. Бувають і гості з Польщі, Білорусі. Співають свої пісні фольклорні гурти із Скулина та Білина. Пробують сили юні початківці- поети. Хто хоче пізнати історію написання «Лісової пісні», обов'язково має зайти в ошатний музей. Це – нова будівля, оформлена за європейськими стандартами. На жаль, мусимо нагадати, що старий будинок кілька років тому назад згорів через необережність любителів мисливства.

Музей, який увіковічне геніальний твір Лесі Українки, є філіалом головного музею-садиби Лесі Українки в Колодяжному, чи не єдиний такого типу в Україні. Маємо усвідомити найголовнішу унікальність музею – через поетичний твір ми пізнаємо стародавню звичаєву традиційну історію Волинського Полісся, сконцентровану в міфологічних, таємничих образах. Адже Мавка жила в уяві людини і 2, і 3 тисячі літ тому. Бентежила свідомість Лесі 140 років назад, і не перестав дивувати нас сьогоднішніх. Більше того, ти ніби перебуваєш у просторі, який надихав Лесю Українку на великий подвиг – створення твору світового значення.

Незгасимий вогонь боротьби за волю

Скулинський ліс наповнений не тільки міфічними Мавками і Лісовиками. З нього до нас, незалежних українців, доносяться луни жорстокої боротьби за волю.

На краю села – символічний мармуровий хрест з вписаними на стелах іменами. Подорожуючий, зупинись і вклонись героям, що віддали життя за твою і мою свободу.

За кілька кілометрів на Північ від обеліска у роки Другої світової знаходився штаб УПА В. О. «Турів».

«Кайдаш» – командир В. О. «Турів» на допиті свідчив, що у березні 1943 року прибув до Ковельської округи, де мені було підпорядковано 12 районів, зібрав всіх членів УПА, що служили в німецькій поліції... і направив у Скулинські ліси. У Скулинському масиві знаходилась головна база і штаб Північно-Західного В. О. «Турів».

В кінці березня 1943 року ковельські поліцаї, забравши зброю, на чолі із комендантом Федором Шабатурою пішли в Скулинські ліси.

Якщо до урочища Нечимного легко доїхати по насипаній із гравію дорозі, то до символічного і героїчного місця, де був розташований штаб УПА, і сьогодні потрапити непросто. Зацікавлений мусить відчувати складнощі тих умов, в яких діяли упівці. За півтора-два кілометри від дороги, що веде до Стобихівки, на пагорбі, поміж високих сосен, ялин та беріз – символічний хрест.

Шумить віття про героїчну боротьбу повстанців, а ми хочемо розпізнати їхню мову.

Про ті події може розказати Ганна Зелена, яка свої юні роки віддала боротьбі і була зв'язковою УПА. Замість окриленої волі, отримала табори Колими, репресії, знущання.

Невлومий час забирає героїв на Небеса. Всього кілька вояків УПА лишилося на теренах Ковельщини. Скільки безіменних могил ще лишаються нерозпізнаними, а бійців неперезахоронених!

З пам'яті виринають ті героїчні події, які перетворюються на легенди.

Після виходу поліцаїв до Скулинського лісу в Ковелі було проведено ще одну сміливу операцію. Серед білого дня з місцевої друкарні забрано друкарське обладнання та шрифти. Переправляв в ліс на возі цінний інвентар дубівчанин Степан Рябко. По шляху вони зустріли німецьких мотоциклістів. Щастя усміхнулося – фашисти не зупинилися. І цінне обладнання благополучно було доставлено до місця призначення, в штаб. Інша успішна операція народних месників – це звільнення в'язнів з Ковельської в'язниці.

У 1943 році в Скулині вояками УПА було знищено офіцера і кілька вояків, що були з ним. Фашисти жорстоко помстилися – близько двох десятків скулинців, причому ні в чому не винних, загнали силою до церкви, зачинили там і закидали гранатами.

Ще одна патріотична сторінка в цю боротьбу вписана молодіжною організацією «Соколи», яку організував Олександр Баховець. Юні підпільники, вчорашні учні, доставляли з Ковеля в Скулинський ліс воякам ліки, медикаменти, друкарську фарбу і розклеювали антифашистські листівки.

Причетний до інформаційного забезпечення УПА відомий письменник Федір Одрач, який у 1944 році за наказом командира В. О. «Турів» Клима Савура був переправлений через лінію фронту на Захід.

Напередодні 72-ої річниці з дня створення Повстанської Армії ковельські «свободівці» пройшли шляхами боротьби від символічного хреста в урочищі «Баракки» до не менш відомого урочища «Вовчак» у Свинаринських лісах. Участь у патріотичному поході взяв глава Ковельської райдержадміністрації Юрій Поліщук. Це теж знаково.

Триденний маршрут проліг через села Скулин, Стеблі, Волошки, Любитів, Рокитницю, Білашів,

Грушівку, Літин, Купичів, Чорніїв, Свинарин. Загалом подолано 56 кілометрів.

З тих далеких днів прижилося прислів'я: «Від Білина до Скулина – Незалежна Україна». Сьогодні Незалежна Єдина Україна простягається від Ковеля до Херсона, від Чопа до Сум, від Шегині до Харкова. Але неспокій залишається: іде війна на Сході. Естафету від вояків УПА перейняли сучасні патріоти, в тому числі із Ковельщини. Нескоримий дух палахкотить і не згасає і частина енергії, яка підтримує цей вогонь, ллється звідси, із Скулинського лісу.

1. Теодорович М. *Волинь в описаних городів, местечек и сел. Т. V. Ковельський уезд.* - Почаев, 1903.
2. Цинкаловський О. *Минуле і сучасне Волині. Науковий збірник.* - Луцьк, 1998.
3. *Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник.* - 2013.
4. Баховець О. *Коліма.* – Черкаси, 2003.
5. *Иванишев И. Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни.* - Киев, 1849.
6. Семенюк А. *Ковель: шлях через віки.* – Луцьк: «Надстир'я», 2010.
7. Сергійчук В. *Український зовиг. Волинь.* – Київ, 2005.
8. Семенюк А. *Косачі.* - Луцьк: «Надстир'я», 2014.
9. «Вісті Ковельщини». - 21. 08. 2004, 7. 08. 2008, 14. 10. 2014.
10. *Матеріали з архіву Ковельського історичного музею.*
11. *Музей «Лісової пісні» в Нечимному. Путівник.* - Ковель, 2011.
12. *Літопис УПА. Т.8.* - Торонто, 2006.
13. *Косач–Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості.* - Нью–Йорк, 1970.

**Тетяна ТРОФІМУК-КИРИЛОВА, Світлана ЧИБИРАК,
Тетяна ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО, Леся КАЧКОВСЬКА (Луцьк)**

ДОСВІД КАФЕДРИ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА І МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КОНТЕКСТІ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Метою дослідження є висвітлення методів та особливостей роботи кафедри документознавства і музейної справи історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки з підготовки майбутніх кваліфікованих музейних працівників, а також місце її у краєзнавчому русі Волинського краю.

Серед вітчизняних наукових краєзнавчих шкіл досить важливе місце займає наукове краєзнавство Волині, яке у ХХ ст. мало вагоме значення і суттєво вплинуло на процеси національно-культурного розвитку України. Значення пам'яткознавчої, у тому числі й музейної сфер для українського суспільства з кожним роком зростає. Тому в даному контексті є актуальним питання щодо підготовки кваліфікованих спеціалістів музейної галузі.

Так, саме одним із вишів України, де відбувається навчання майбутніх таких фахівців, є Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 2006 рік став для історичного факультету СНУ імені Лесі Українки важливим, саме тоді відбувся перший набір студентів на спеціальність «Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури».

З метою якісної та ефективної підготовки майбутніх музейних кадрів у 2008 р. утворено окрему кафедру – документознавства і музейної справи, яка стала випусковою для двох спеціальностей: «Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури» та «Документознавство та інформаційна діяльність».

З того часу кафедру успішно очолює Світлана Віталіївна Гаврилук, професор, доктор історичних наук, автор численних наукових досліджень з історії пам'яткознавства України, зокрема Волині [1; 2; 3]. Також до складу кафедри входять: доценти, кандидати історичних наук: Надольська В. В. [15; 16; 17], Дмитренко А. А. [6; 7; 8], Петрович В. В. [18; 19; 20], Рябчикова Ф. Д. [21; 22; 23]; доцент, кандидат економічних наук Герасимчук О. Б. [4; 5]; старші викладачі, кандидати історичних наук: Качковська Л. Р. [12; 13; 14], Трофімук-Кирилова Т. М. [24; 25; 26], старші викладачі: Златогорський О. Є. [9; 10; 11], Яцечко-Блаженко Т. В. [30; 31; 32]; кандидат історичних наук, завідувач музею етнографії Чибирак С. В. [27; 28; 29]; старший лаборант Кирилук А. О.

Наукова тематика, над якою постійно працює кафедра, «Джерелознавчі, музеєзнавчі та пам'яткознавчі дослідження: регіональний аспект». Що стосується основних напрямів наукових досліджень, то викладачі займаються дослідженням проблем документознавства та джерелознавства,

історичних аспектів розвитку у Східній Європі, Україні, в тому числі питань, що стосуються Волині. Функціонує також спеціальна проблемна група «Актуальні проблеми української етнології і музейної справи». Кафедра документознавства і музейної справи тісно співпрацює з Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, Центром пам'яткознавства НАН України, Державною академією керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ), Харківською державною академією культури, Музеєм Замойських у м. Замості (Польща). Для отримання спеціальних практичних навиків налагоджена ефективна робота з Волинським обласним державним архівом і Волинським обласним краєзнавчим музеєм, досвід яких є дуже цінним.

Колектив кафедри об'єднує фахівців, які мають високий рівень фахової підготовки, досвід викладання у вищій школі, значний науковий доробок. Поряд з педагогічною діяльністю значна увага приділяється викладачами і науковій роботі.

Безперечно, навчання в аспірантурі, захист кандидатських дисертацій були результатом значних зусиль кожного з них. Однак після захисту дисертацій жоден з викладачів не зупинявся на досягнутому. Та й інакше бути не могло, адже наукова робота є складовою частиною науково-педагогічної роботи кожного. Члени кафедри є авторами та співавторами монографій, статей у фахових виданнях, тез у збірниках матеріалів конференцій, присвячених різним аспектам становлення та розвитку історичної та краєзнавчої науки, особливо це пов'язано з Волинським краєм.

Навчання майбутніх кваліфікованих музейних працівників проходить, як за традиційною методикою, так і має свої особливості. Це зумовлено тим, що для їх підготовки важливим є не лише виклад теоретичного матеріалу, а й проведення постійної та систематичної практичної роботи. Так, під час навчального процесу широко застосовуються лекції-екскурсії та практичні заняття з використанням музейних фондів Волинського краєзнавчого музею, Музею етнографії Волині та Полісся, Музею археології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та інших музейних закладів м. Луцька. Впродовж навчання студенти завдяки кафедрі мають можливість реалізовувати свої здобуті знання, займатися науково-дослідною діяльністю. Ґрунтовні теоретичні знання, вміння та практичні навички є важливою передумовою майбутньої професії випускника.

Також викладачі кафедри активно проводять та поширюють краєзнавчі дослідження, до яких залучається студентська та учнівська молодь. Велике значення при цьому надається різноманітним практикам, зокрема, етнографічній, музейно-оглядовій, музейно-архівній, історико-краєзнавчій. Завдяки такому виду роботи студентами шляхом проведення усного інтерв'ювання здійснюється збір джерел усної історії Волині та Полісся, та інших матеріалів з різних сфер традиційно-побутової культури. Тому викладачі кафедри є активними учасниками історико-краєзнавчої практики, яку на історичному факультеті започаткував професор Геннадій Васильович Бондаренко.

Варто відмітити, що краєзнавство має важливе значення для засвоєння студентами наукових знань, сприяє розвитку в них творчості, допитливості, активно формує світогляд, розвиває комунікативні здібності. Краєзнавство – це всебічне вивчення рідного краю, накопичення досвіду емоційно позитивного ставлення та активного дослідження певної території. Крім того, використання краєзнавчих досліджень викладачами кафедри при подачі лекційного матеріалу допомагає кращому засвоєнню навчальних курсів та сприяє практичному застосуванню набутих знань студентами-музейниками.

Спільно з іншими навчальними закладами і науковими установами кафедра документознавства і музейної справи щороку є активним учасником археологічних експедицій, одним з керівників є старший викладач кафедри Златогорський О. Є. Розкопки головним чином проходять на терені Волині та Рівненщини.

Наукові студії здійснюються у кількох основних напрямках: археологія та стародавня історія України, українська історіографія та джерелознавство, історичне краєзнавство, історія міст і сіл Волині.

Кафедра підтримує тісні зв'язки з багатьма педагогічними і музейними закладами міста й області. Важлива увага приділяється наданню методичної допомоги іншим факультетам університету. Це виражено у підготовці та представленні музейних експозицій в національно-патріотичному дусі, які допомагають заповнити «білі сторінки» історії краю.

Вдалим рішенням ректорату університету було створення у 2008 р. Музею етнографії Волині та Полісся, який став навчальною базою для студентів-музейників. У ньому проводяться лекції-екскурсії, семінарські та практичні заняття. На основі збірки музею виконуються курсові, дипломні та магістерські роботи. Студенти-випускники, як частину захисту своїх дипломних робіт, готують виставки з обраної проблематики. Так, у цікавими виставками були: «Пізнай горнятко по голосу» (кераміка, Максим Червінський), «Живе дерево» (вироби з дерева, Ольга Шевчик), «Вишню сорочку кольору кохання»

(весільна сорочка, Тетяна Боровицька), «Зібрання Галини Мельник-Калужинської за фондами Волинського краєзнавчого музею» (Наталія Патійчук) та інші.

Музей етнографії Волині та Полісся є базою для проведення практик: архівної, етнографічної, музейно-виробничої. Під час такого виду роботи студенти беруть активну участь у проведенні наукової атрибуції музейних предметів, складають паспорти та картки експонатів, готують виставки на основі фондів музею, навчаються писати тематико-структурний і тематико-експозиційний плани, самостійно готують та проводять екскурсії тощо.

Одним з напрямів навчання студентів, майбутніх кваліфікованих музейних працівників є залучення їх до проведення виховних заходів, зокрема: музейних свят та фестивалів, майстер-класів, тематичних концертів тощо. Вони мають змогу самостійно створювати виставки. Так, з часу появи в університеті спеціальності «Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури» найбільш масштабними виставками були: «Одяг Волині та Західного Полісся», «Гончарні осередки Волині», «Ткацтво Волині та Західного Полісся», «На ниточці родоvodu», «Музей етнографії Волині та Полісся: формування колекції» та ін.

Студенти випускової кафедри займаються також науковою діяльністю. Щорічно беруть активну участь у Фестивалях науки нашого вишу, різноманітних краєзнавчих та музейних конференціях, семінарах, круглих столах тощо.

Майбутні спеціалісти-музейники, навчаючись у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки, отримують ґрунтовні теоретичні знання та практичні навички роботи в музейних закладах та установах, що займаються пам'яткознавчою, пам'яткоохоронною, в тому числі й краєзнавчою діяльністю.

Слід відмітити, що робота кафедри документознавства і музейної справи безпосередньо пов'язана зі здобуткам в царині краєзнавчої науки на Волині. Її викладачі активно сприяють розвитку історико-краєзнавчих досліджень на Волині, про що говорять їхні публікації. Зауважимо, що більшість наукових праць працівників кафедри знаходилися на стику кількох наукових дисциплін, зокрема етнографії, археології, історії, джерелознавства, архівознавства, музейної справи тощо. Це надає історико-краєзнавчим студіям кафедри додаткового наукового потенціалу. Викладачі щороку виявляють великий масив джерел з історії Волині та разом з тим популяризуючи наукові знання серед студентської молоді. Отже, кафедра документознавства і музейної справи створила наукову та педагогічну традицію, на базі якої відбувається сьогодні розвиток історико-краєзнавчих досліджень на Волині.

1. Гаврилюк С. В. *Історичне пам'яткознавство Волині, Холмицини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.)* : Монографія. 2-е вид., доп. / С. В. Гаврилюк. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 536 с.

2. Гаврилюк С. В. *Праця вітчизняного історика про Волинь у дослідженнях польських науковців (рецензія на: Ярмо шик І. Польська історіографія 1800–1939 рр. суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині / С. В. Гаврилюк // Науковий вісник ВНУ ім. Лесі Українки. Історичні науки. – 2011. – № 22. – С. 181–183.*

3. Гаврилюк О. Н., Гаврилюк С. В. *Історичний нарис пам'яткоохоронної справи (у співавторстві з Гаврилюком О.) // Основи пам'яткознавства / Під заг. ред. Грифена Л. О., Титової О. М. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2012. – 380 с. (С. 248–284).*

4. Герасимчук О. Б. *Інформаційні технології у музейній справі: методичні вказівки до лабораторних занять. “Модуль 3. Основи Web-технологій” / О. Б. Герасимчук. – Луцьк, 2014. – 32 с.*

5. Герасимчук О. Б. *Системний підхід у впровадженні освітніх інновацій / О. Б. Герасимчук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2014. – № 1 (278). – С. 118–123*

6. Дмитренко А. А. *Лісове бджільництво на Західному Поліссі: основні пристосування й еволюція промислу / А. А. Дмитренко // Літопис Волині. – 2010. – Ч. 8. – С. 11–14*

7. Дмитренко А. А. *Традиційно-побутова культура Західного Полісся / А. А. Дмитренко // Західне Полісся: історія та культура: монографія / наук. ред. В. К. Баран - Луцьк: ПрАТ “Волинська обласна друкарня”, 2011. – С. 646–719.*

8. Дмитренко А. А. *Збірка сорочок Музею етнографії Волині та Полісся при СНУ імені Лесі Українки / А. А. Дмитренко // Історія і сьогодення музею: головні аспекти діяльності, завдання, проблеми, рішення: Матер. Всеукр. наук.-практичн. конф. (15-16 травня 2013 р.) / Ред. кол. Затуловська О. П. та ін. – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 314–320.*

9. Златогорський О. *Дослідження 2011 р. на території Волинської та Рівненської областей / О. Є. Златогорський // Materiały I Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka archeologicznego. Tom XXXIII. – Rzeszow, 2012. – S. 449–468.*

10. Златогорський О.Є. Розвідки на Волині / О. Є. Златогорський // *Археологічні дослідження в Україні* 2012. – Київ-Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – С.130-131.
11. Златогорський О.Є. Дослідження підвалів житлових будівель-кам'яниць втраченої історичної забудови м. Луцька XVI-XVII ст. / О. Є. Златогорський, Ю.В. Лукомський, М.М. Собуцький // *Археологічні дослідження в Україні* 2012. – Київ-Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – С.137-139.
12. Качковська Л. Р. Дослідження і збереження архітектурних реліквій Великої Волині Київським товариством охорони пам'яток старовини і мистецтва / Л. Р. Качковська // *Збірник наукових праць науково-практичної конференції “Малі міста на історичній мапі України : проблеми збереження історико-архітектурної спадщини” (11–13 травня 2007 р., м. Умань)*. – Умань : РВЦ “Софія”, 2007. – С. 87-90.
13. Качковська Л. Р. Збереження культурної спадщини Правобережної України : історичний досвід Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва / Л. Р. Качковська // *Історико-політичні проблеми сучасного світу : Збірник наукових статей*. – Чернівці : Рута, 2009. – Т. 19–20. – С. 264–268.
14. Качковська Л. Р. Музейна справа у діяльності Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва / Л. Р. Качковська // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. – № 10. – Луцьк, 2012. – С. 254–261.
15. Надольська В. В. Религиозная жизнь чешских колонистов Волынской губернии / В. В. Надольська // *Україна – Чехія: історія та сьогодення / О. М. Березовський, Т. В. Брязкало та ін. Уклад. С. М. Коваленко, Н. В. Морозова, В. М. Фендик; Одеськ. обл. упр. культури і туризму, національностей та релігій (та ін.)*. – Одеса : ВМВ, 2013. – С. 49–90.
16. Надольська В. В. Культурно-освітня та популяризаторська діяльність музеїв Волинської області / В. В. Надольська // *Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині. Науковий збірник*. – Острог, 2013. – Вип. 5. – С. 428–435.
17. Надольська В. В. Документи Державного архіву Волинської області як джерело до вивчення історії єврейських громад Ковельщини (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. В. Надольська // *Минуле і сучасне Волині та Полісся : Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Наук. зб. Вип. 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / Упоряд. А. Силюк*. – Ковель, 2013. – 608 с. С. 41–43.
18. Петрович В. В. Успенський собор – пам'ятка архітектури міста Володимира XII ст. / В. В. Петрович // *Володимир-Волинська єпархія на рубежі тисячоліть. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Володимир-Волинський, 2012*. – С. 100–105.
19. Петрович В. В. Єврейська община міста Володимира XIII – початку XX ст. у світлі історичної топографії / В. В. Петрович // *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012*. – Число 11. – С. 38–43.
20. Петрович В. В. Теоретико-методологічні засади формування краєзнавчих осередків у науковому доробку етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею (1920–1930 рр.) / В. В. Петрович, Ф. Д. Рябчикова // *Наукові записки*. – Вип. X. – Рівне, 2012. – С. 186–189.
21. Рябчикова Ф. Д. Вивчення музейних предметів у практиці етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею (1920–1931 рр.) / Ф. Д. Рябчикова // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 10 (235)*. – Луцьк, РВУ “Вежа” ВНУ імені Лесі Українки, 2012. – С.169–173.
22. Рябчикова Ф. Організація краєзнавчих досліджень у науковому доробку В. Кравченка (1920–1931 рр.) / Ф. Рябчикова // *Краєзнавство – 2012*. – № 2. – С. 87–94.
23. Рябчикова Ф. Д. Формування етнографічної збірки Волинського науково-дослідного музею (20-ті рр. XX ст.) / Ф. Рябчикова, В. Петрович // *Наукові записки. Випуск XI*. – Рівне : Вид-во “Волинські старожитності”, 2013. – С. 191–196.
24. Трофімук-Кирилова Т. М. Особливості рекрутських наборів євреїв до російської армії у XIX ст. (на матеріалах Волинської губернії) / Т. М. Трофімук // *Літопис Волині*. – Луцьк, 2012. – Вип. 10. – С. 43–49.
25. Трофімук Т. М. Організація військових наборів євреїв-рекрутів до російського війська у XIX ст. (за матеріалами Волинської губернії) / Т. М. Трофімук // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Шацьке поозер'я у світовій та українській історії. Науковий збірник. Випуск 45. Матеріали XLV Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, м. Луцьк*. – смт. Шацьк, 24–26 травня 2013 року / Упоряд. А. Силюк, О.Златогорський. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – С. 185–188.
26. Трофімук Т. М. Вплив рекрутчини на соціально-демографічну структуру єврейських громад Волині у XIX ст. / Т. М. Трофімук // *Українське державотворення: проблеми і сучасність: зб. наук. Праць. Випуск 8*. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2013. – С. 85–92.
27. Чибирак С. Етнографічні дослідження Волині у 60-х рр. XIX ст. / С. Чибирак // *Наукові записки. Випуск XI*. – Рівне, 2013. – С. 248–251.
28. Чибирак С. Збереження народних знань та світоглядних уявлень мешканцями Житомирського Полісся / С. Чибирак // *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Історичні науки*. – 2013. – № 21 (269). – С. 177–182.
29. Чибирак С. Український етнограф Павло Чубинський і Ковельщина: до 175-річчя від дня народження /

С. Чибирак // *Ковель і Ковельщина в історії України та Волині: Наук. зб. – Вип. 50: Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / Упор. А. Силук. – Ковель, 2013. – С. 44–48.*

30. Яцечко-Блаженко Т. В. *Писемні та речові джерела з історичної топографії Кременця (X–XIV ст.) / Т. В. Яцечко-Блаженко // Літопис Волині : всеукр. наук. часоп. – Луцьк, 2012. – Ч. 9. – С. 25–28.*

31. Яцечко-Блаженко Т. В. *Особливості сакрального будівництва Кременця в XVII–XVIII століттях / Т. В. Яцечко-Блаженко // Берестецька битва – відгомін боротьби за віру Христову : науково-практична конференція, присвячена 1025-ій річниці Хрещення Русі, 365-ій річниці початку Визвольної війни 1648–1657 рр., 362-ій річниці Берестецької битви, Рівне, 6 липня 2013 р. : збірник тез. – Рівне, 2013. – 306 с. – С. 289–296.*

32. Яцечко-Блаженко Т. В. *Садиби Волині в контексті музеєфікаційних процесів / Т. В. Яцечко-Блаженко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до 150-ї річниці заснування крайового музею в Чернівцях “Історія і сьогодення музею: головні аспекти діяльності, завдання, проблеми, рішення” (Чернівці, 15–16 травня 2013 р.). – Ч. 2013. – С. 370–376.*

протоієрей Олександр ФЕДЧУК (Луцьк)

ВОЛИНСЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ (1945–1964) У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Волинська духовна семінарія відрізняється від багатьох інших навчальних закладів Православної Церкви тим, що неодноразово змінювала місце свого розташування. Так, протягом 1796–1825 років вона діяла в Острозі (при цьому під час Вітчизняної війни 1812 року пробула в евакуації у містечку Кобеляки на Полтавщині), у 1825–1836 році – в містечку Аннопіль Острозького повіту, протягом 1836–1902 років – у Кременці. У 1896 році у губернському місті Житомирі було закладено нові корпуси ВДС, які введено у дію у 1902 році, а відтак ВДС переведено сюди. На жаль, після революції 1917 року семінарію було закрито, але вже у 1919 році стараннями єпископа Кременецького Діонісія (Валединського) її діяльність відновлено у Кременці, де ВДС проіснувала до 1939 року, коли Західну Волинь було приєднано до УРСР. У Луцьку Волинська духовна семінарія з'явилася у 1945 році, коли клопотаннями місцевого єпископа Миколая (Чуфаровського) було відкрито дворічні пастирські курси, перетворені через рік у чотирирічну семінарію, котру закрито у 1964 році у результаті хрущовських гонінь на Церкву. Нарешті, у жовтні 1990 року Волинсько-Рівненський єпископ Варфоломій (Вашук) отримав дозвіл на відкриття у Луцьку духовного училища, яке через рік отримало статус семінарії. У 1992 році у Луцьку відбулися сумнозвісні події, пов'язані із церковним розколом, у результаті яких із того часу тут стало діяти дві духовні семінарії – УПЦ та УПЦ-КП.

Таким чином, за нинішнім адміністративним поділом, Волинська духовна семінарія у різний час діяла у чотирьох областях Західної України – Рівненській, Тернопільській, Житомирській та Волинській. Це деякою мірою ускладнює ґрунтовне вивчення історії ВДС, адже такому досліднику довелося б шукати відомості у чотирьох обласних архівах.

Можливо саме тому єдине універсальне дослідження з історії навчального закладу – історичний нарис «Волинська духовна семінарія» Володимира Рожка [1] – не можна назвати унікальним, адже серед джерел, якими користувався автор, в основному матеріали, що були у різний час надруковані у «Волинських єпархіальних відомостях» наприкінці XIX – на початку XX століття. Це, зокрема, праці Ф. Четиркіна, М. Теодоровича, Б. Давидовича, О. Хотовицького, Ф. Доброленського, Д. Полянського. Однак, в окремих місцях дослідник звертався і до документів Житомирського, Тернопільського та рідше – Рівненського архівів. Що ж стосується луцького періоду 1945–1964 років, то вже цей розділ В. Рожка побудував на матеріалах Державного архіву Волинської області, однак загальна інформативність розділу, якому у праці автора присвячено тільки двадцять сторінок, низька. При цьому майже половину дослідження В. Рожка присвячене уже новітньому періоду діяльності Волинської духовної семінарії УПЦ-КП (1992–2004 роки) – понад вісімдесят сторінок нарису.

Фонд уповноваженого Ради у справах РПЦ при Волинському облвиконкомі Державного архіву Волинської області (Ф. Р-393) містить дуже багато матеріалів про Волинську духовну семінарію, яка діяла у Луцьку протягом 1945–1964 років. Високу інформативність, зокрема, мають щорічні звіти, які готувалися правлінням семінарії. Копії цих звітів майже за усі роки теж зберігаються у ДАВО. Відомості про семінарію можна зустріти і в інших документах фонду Р-393 архіву.

Треба зазначити, що повною мірою скористався можливостями фондів ДАВО тільки протоієрей Олександр Федчук, книга якого «Волинська духовна семінарія (1945–1964)» [2] майже повністю побудована

на цих матеріалах. Документи ДАВО тут цитуються понад вісімсот разів, причому цілий ряд із них вперше введено у науковий обіг. У роботі над монографією використано хронологічний принцип – кожному навчальному року присвячено окремий розділ.

Більш як на десять років раніше було написано книгу Василя Милуся «Волинська духовна семінарія в Луцьку (1946-1964)» [3]. Втім, це дослідження більш як у чотири рази менше за вищеописану працю протоієрея Олександра Федчука (62 сторінки проти 260). При цьому основній темі присвячені тільки сторінки 17-51 книги, все інше – вступ, огляд попередньої історії семінарії, висновок та додатки. Дослідника тут зацікавлять, передусім розділи II («Створення семінарії в Луцьку»), III («Викладацький склад семінарії, учні») та IV (Навчально-виховний процес. Фінансово-господарська діяльність»).

Цьому ж автору належить монографія «Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х – 50-х роках ХХ століття» [4]. Четвертий розділ книги присвячений ВДС – «Волинська духовна семінарія у системі кадрового забезпечення Руської Православної Церкви». Одразу треба сказати, що тут В. Милуся фактично повністю використав уже зібраний і підготований раніше матеріал – розділ фактично повторює книгу автора про семінарію.

Цінними джерелами «радянського» періоду існування ВДС є спогади бувшого вихованця, викладача, а потім й ректора семінарії у Луцьку протоієрея УПЦ Петра Влодека. Містяться вони, зокрема, в інтерв'ю із цим священиком: «Буду трудитися, наскільки вистачить сили» [5] та «У роки хрущовських гонінь претензій до студентів і викладачів духовної семінарії не мало тільки похоронне бюро» [6]. Обидва рази бесіду зі священиком проводив колишній вихованець ВДС Володимир Свистун. Унікальними тут є спогади протоієрея Петра Влодека як про час навчання у ВДС, що припав на повоєнні 1946-1948 роки, так і про гоніння на семінарію, що розпочалися з другої половини 1950-их років і не припинялися аж до її закриття у 1964 році.

Спогади про своє життя залишив і протопресвітер Василь Осташевський, який протягом 1946-1950 років був викладачем та інспектором ВДС. Окремі сторінки шостого випуску його брошури «Записки про пройдене» [7] присвячені семінарії у Луцьку.

Деякі відомості із минулого ВДС можна знайти в опублікованих спогадах протоієреїв УПЦ-КП Івана Кравчука та Сергія Мельничука-Мартинюка [8].

Досить фрагментарні відомості про початок чи кінець навчального року у Волинській духовній семінарії можна знайти у тих чи інших номерах «Журналу Московської Патріархії». Перша така замітка була надрукована в «ЖМП» у №9 за 1948 рік («Акт з нагоди закінчення навчального року у семінарії» протоієрея Б. Юркевича) [9]. У №7 за 1950 рік міститься повідомлення викладача ВДС протоієрея Василя Осташевського «Закінчення навчального року у Волинській духовній семінарії» [10]. Надалі про події у ВДС дописували у «Журнал Московської Патріархії» теж виключно викладачі семінарії: ректор протоієрей Микола Тучемський «У Волинській духовній семінарії» (№8 за 1954 рік) [11] та «Підсумки навчального року у Волинській духовній семінарії» (№7 за 1955 рік) [12], протоієрей Михайло Варжанський «У Волинській духовній семінарії» (№11 за 1955 рік) [13], протоієрей Микола Вінцукевич «Закінчення навчального року у Волинській духовній семінарії» (№7 за 1957 рік) [14], ігумен Феодосій (Дикун) «Початок навчального року у Волинській духовній семінарії» (№11 за 1958 рік) [15], Й. Блюм «Початок навчального року у Волинській духовній семінарії» (№10 за 1959 рік) [16]. За останнє п'ятиліття існування ВДС в СРСР публікацій про цю семінарію в офіційному часописі Московської Патріархії не було. Проте, у №4 за 1963 рік там було надруковано некролог ректора семінарії протоієрея Миколи Тучемського [17], автором якого став протоієрей Петро Влодек. Цей матеріал, можна вважати, теж корисний дослідникам історії ВДС.

Натомість, у «Православному віснику», який щомісячно видавався у Львові протягом 1946-1958 років, Волинській духовній семінарії за весь час було присвячено тільки одну статтю – «Десятиліття Волинської духовної семінарії» (№3 за 1956 рік) [18]. Цього разу її автором стала людина, яка не мала жодного відношення до ВДС – протоієрей Ю. Процюк.

У зовсім іншому ракурсі змальовано життя Волинської духовної семінарії у тогочасній «світській» пресі. Треба сказати, що не зважаючи на в цілому активну антирелігійну пропаганду, розгорнуту на сторінках обласної щоденної газети «Радянська Волинь», досить мало її матеріалів торкалося саме семінарії. Це саме стосується і щомісячного журналу «Атеїст», який протягом декількох років на хвилі хрущовських гонінь виходив у Луцьку. Часто матеріали в обох виданнях дублювалися. Найпоказовішою тут є стаття «Я вернувся з темряви» [19], надрукована у №4 за 1958 рік журналу «Атеїст». У цьому пропагандистському матеріалі йшлося про юнака, який вирішив залишити навчання у Волинській духовній семінарії. Стаття цінна хоча б тим, що ілюструє методи боротьби радянської влади із Церквою, а зокрема

– з Волинською духовною семінарією.

Дісталось семінарії і у статті «Гніздо мракобісся» [20], розміщеній у «Радянській Волині» 15 травня 1962 року. Ще ряд матеріалів Волинської преси торкається теми ВДС опосередковано. Так, у статті від 23 лютого 1962 року «Лімузин ігумені Параскеви» [21], наприклад, вишукувалися якісь корупційні схеми, за якими церковні структури набували у власність автотранспорт. Окремо тут йшлося про шофера духовної семінарії.

Не залишалася Волинська духовна семінарія і поза увагою республіканської преси. Так, 7 жовтня 1960 року у київській газеті «Радянська Україна» було надруковано фейлетон «Дзвонарі», підписаний М. Кропивою [22]. Тут йшлося про будівельні роботи, які були проведені семінарією протягом минулих років. «Сигнал», так вміло поданий «Радянською Україною», був негайно почутий у Луцьку, де одразу ж приступили до наступу на семінарське майно.

Очевидно, що найінформативнішим «антисемінарським» твором стала збірка співробітника «Радянської Волині» Вадима Симаковича «Духовні отці та їх вихованці» [23], видана у Львові на початку 1961 року накладом у 10500 екземплярів. Волинська духовна семінарія була у центрі уваги більшої частини цього низькопробного пасквілю. Першим, на кого напав Симакович, був протоієрей Микола Тучемський, якого автор невтомно змальовував у якості яскравого націоналіста. Симакович використовував шаблонні прийоми антирелігійного «ширпотребу», вкладаючи у серце колишнього ректора свої фантазії: «Вечорами отець ректор читав “Журнал Московської патріархії”, переглядав біблію і впадав у богословські роздуми. Його сердила значна плутанина в святому письмі, на яку чимраз важче давати відповіді семінаристам». Паралельно Симакович очорнив перед читачами кілька десятків семінаристів, звинувачуючи їх у найрізноманітніших гріхах. Дісталось і викладачам – Вінцукевичу, Васильцеву, Негоді, Блюму, Шиманському, Заміховському, Сагайдаковському, Дикуну. Про якість цих звинувачень можна судити на прикладі Негоди і Шиманського. Ось що писав Симакович про Валентина Негоду: «Роки минають, а він не одружений і не має наміру брати шлюб. Негоді давно сниться єпископська мантія». Одразу слід зауважити, що у майбутньому протоієрею Валентину Негоді неодноразово пропонували архієрейство, але він відмовлявся. А ось чим «провинився» Шиманський: «...уславився релігійним фанатизмом викладач семінарії Гермоген Іванович Шиманський. Він молиться до виснаження, б'є поклони до сьомого поту, все замолює гріхи, викликаючи подив не тільки семінаристів, але й деяких викладачів».

Зрозуміло, що лєвова доля усіх звинувачень Симаковича безпідставна і навіть жалюгідна, однак, відкинувши антирелігійну мішуру, тут можна побачити ряд правдивих портретів викладачів та вихованців ВДС, особливо якщо йдеться про тих людей, вся «вина» яких зводиться до надмірної релігійності.

Існують і дослідження про окремих викладачів Волинської духовної семінарії 1945-1964 років. Про ректора протоієрея Миколу Тучемського писали протоієрей Олександр Федчук [24] та протоієрей Микола Цап [25]. Особливістю біографічного матеріалу першого автора стало широке використання архівних документів ДАВО, а другого – архіву Волинської єпархії УПЦ-КП, де знаходяться, зокрема, і особові справи на давно померлих священників. Представники УПЦ нині, на жаль, не мають доступу до цих архівних справ. Життя викладача ВДС Євгена Богуславського описував В.Т. Борщевич [26], щоправда тут акцентовано увагу на його довоєнній громадсько-політичній діяльності, адже Богуславський був послом до польського сейму. С.М. Патлань досліджував життєвий шлях викладача протоієрея Валентина Негоди [27], а протоієрей Олександр Федчук – викладача протоієрея Олексія Вислоцького [28] та кількох вихованців.

Із наукових статей, де описано ті чи інші аспекти діяльності ВДС періоду 1945-1964 років, можна також відзначити, хіба що, роботу М.Л. Ветрової «Волинська Духовна Семінарія у 50-60-х роках ХХ століття: закриття навчального закладу в контексті антирелігійної кампанії М. Хрущова» [29], протоієрея Олександра Федчука «Музичне виховання і кліросний послух у Волинській духовній семінарії (1945-1964)» [30], а також статтю В.А. Войналовича «Духовні навчальні заклади України (друга половина 40-х – перша половина 60-х рр. ХХ ст.)» [31]. Остання робота, розміщена у двох номерах «Українського історичного журналу», присвячена, що можна зрозуміти і з назви, усім трьом семінаріям України (в Києві, Одесі та Луцьку).

Таким чином, можна зробити висновок, що Волинська духовна семінарія періоду її діяльності 1945-1964 років висвітлена в науково-історичних працях в цілому непогано. З іншого боку, і тут є над чим працювати: мало розкрита поки що тема біографічних відомостей про викладачів семінарії, можна сказати нове слово в дослідженні окремих сторінок буття ВДС – її бібліотека, соціальний та географічний зріз учнів тощо. Нині це фактично єдиний період семінарії, який розглянутий в історіографії досить ґрунтовно, інші, більш давні періоди, досліджені гірше, причому всі найкращі досягнення у цій царині були зроблені

понад сто років тому. Відкритим залишається і питання про загальну та цілісну історію ВДС, починаючи із 1796 року і закінчуючи сьогоднішнім, адже спробу В.С. Рожка не можна вважати досконалою.

1. Рожко В.С. *Волинська Духовна семінарія (1796-2004 рр.): Історичний нарис* / В.С. Рожко. – Луцьк : «Медіа», 2004. – 256 с.
2. Федчук О., прот. *Волинська духовна семінарія (1945-1964) / прот. О. Федчук.* – Луцьк : Видавничий відділ Волинської єпархії УПЦ, 2013. – 260 с.
3. Милуць В. *Волинська духовна семінарія в Луцьку (1946-1964) / В. Милуць.* – Луцьк : «Волинські обереги», 2001. – 62 с.
4. Милуць В. *Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х – 50-х роках ХХ століття / В. Милуць.* – Луцьк : Волинянин, 2008. – 228 с.
5. Влодек П., прот. *Буду трудитися, наскільки вистачить сили / прот. П. Влодек // Дзвони Волині. – 2010, №9. – С. 6-7; №10 – С. 6.*
6. Влодек П., прот. *У роки хрущовських гонінь претензій до студентів і викладачів Духовної семінарії не мало тільки похоронне бюро / прот. П. Влодек // Офіційний вісник УПЦ. – К., 2006. – № 58. – С. 43-46.*
7. Осташиевский В., прот. *Записки о пройденном / прот. В. Осташиевский.* – Львов, 1994. – №6.
8. Мельничук-Мартинюк С., прот. *Мої спогади без прикрас / прот. С. Мельничук-Мартинюк.* – Луцьк : «Надстир'я» – «Ключі», 2013. – С. 46-75.
9. Юркевич Б., прот. *Из Волинской епархии. Акт по случаю окончания учебного года в семинарии / прот. Б. Юркевич // Журнал Московской Патриархии. – 1948, №9. – С. 69.*
10. Осташиевский В., прот. *Окончание учебного года в Волинской Духовной Семинарии / Прот. В. Осташиевский // Журнал Московской Патриархии – 1950, №7. – С. 35.*
11. Тучемский Н., прот. *В Волинской духовной семинарии / Прот. Н. Тучемский // Журнал Московской Патриархии. – М., 1954. – №8. – С. 63.*
12. Тучемский Н., прот. *Итоги учебного года в Волинской духовной семинарии / прот. Н. Тучемский // Журнал Московской Патриархии. – М., 1955. – №7 – С. 26.*
13. Варжанский М., прот. *В Волинской духовной семинарии // Журнал Московской Патриархии. – М., 1955. – №11 – С. 17.*
14. Винцукевич Н., прот. *Окончание учебного года в Волинской духовной семинарии / прот. Н. Винцукевич // Журнал Московской Патриархии. – М., 1957. – №7 – С. 32-33.*
15. Феодосий (Дикун), игум. *Начало учебного года в Волинской духовной семинарии / игум. Феодосий (Дикун) // Журнал Московской Патриархии. – М., 1958. – №11 – С. 21.*
16. Блюм И. *Начало учебного года в Волинской духовной семинарии / И. Блюм // Журнал Московской Патриархии. – М., 1959. – №10 – С. 39.*
17. Влодек П., прот. *Протоіерей Н.М.Тучемський (Некролог) / прот. П. Влодек // Журнал Московской Патриархии – М., 1963. – № 4. – С. 26-28.*
18. Процюк Ю., прот. *Десятиріччя Волинської духовної семінарії / прот. Ю. Процюк // Православний вісник – Львів, 1956. – №3. – С. 67-68.*
19. *Я вернувся з темряви / Атеїст. – Луцьк, 1958. – № 4. – С. 22-24.*
20. *Гніздо мракобісся / Радянська Волинь. – 15 травня 1962.*
21. *Лімузин ігумені Параскеви / Радянська Волинь. – 23 лютого 1962.*
22. *Кропива М. Дзвонарі / М. Кропива // Радянська Україна – 7 жовтня 1960.*
23. *Симакович В. Духовні отці та їх вихованці / В. Симакович. – Львів, 1960. – 83 с.*
24. Федчук О., прот. *Ректор ВДС протоіерей Микола Тучемський / прот. О. Федчук // Історія та сучасність Православ'я на Волині: матеріали ІV науково-практичної конференції (Луцьк, 12-14 листопада 2013 р.). – Волинська єпархія УПЦ, Волинська духовна семінарія, Видавничий відділ Волинської єпархії. – Луцьк, 2013. – С. 144-151.*
25. Цап М., прот. *Протоіерей Миколай Тучемський – ректор Волинської духовної семінарії в 1945–1959 рр. : (120 років від народження і 50-ліття з дня смерті) / прот. М. Цап // Волинські єпархіяльні відомості. – 2013. – № 12 – С. 8.*
26. *Борщевич В. Мандрівний проповідник Леонтій Грицан і його послідовники / В. Борщевич // Сумський історико-архівний журнал – № 4-5, 2008. – С. 185-195.*
27. Патлань С.М. *Життєвий шлях протоієрея Валентина Негоди / С.М. Патлань // Історія та сучасність Православ'я на Волині: матеріали ІV науково-практичної конференції (Луцьк, 12-14 листопада 2013 р.). – Волинська єпархія УПЦ, Волинська духовна семінарія, Видавничий відділ Волинської єпархії. – Луцьк, 2013. – С. 194-202.*
28. Федчук О., прот. *Пам'яті викладача ВДС протоієрея Олексія Вислоцького / прот. О. Федчук // Дзвони Волині. – 2012, № 10. – С. 8-9.*
29. *Ветрова М.Л. Волинська Духовна Семінарія у 50-60-х роках ХХ століття: закриття навчального закладу в контексті антирелігійної кампанії М. Хрущова / М.Л. Ветрова // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету. – Луцьк, 2006. – Вип. 11. – С.130-136.*

30. Федчук О., *прот. Музичне виховання і кліросний послух у Волинській духовній семінарії (1945-1964) / прот. О. Федчук // Історія та сучасність Православ'я на Волині: матеріали IV науково-практичної конференції (Луцьк, 12-14 листопада 2013 р.). – Волинська єпархія УПЦ, Волинська духовна семінарія, Видавничий відділ Волинської єпархії. – Луцьк, 2013. – С. 168-173.*

31. Войналович В.А. *Духовні навчальні заклади України (друга половина 40-х - перша половина 60-х рр. ХХ ст.) / В. А. Войналович // Український історичний журнал. – 2003. – № 2. – С. 24-38; 2003. – № 4. – С. 61-74.*

**Світлана ЧИБИРАК, Геннадій БОНДАРЕНКО, Алла ДМИТРЕНКО,
Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ, Сергій ПАНИШКО (Луцьк)**

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ КАМІНЬ-КАШИРСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Швидкі темпи урбанізації населення, поширення наукових знань, заборона окремими релігійними течіями дотримуватись традиційних вірувань, спричиняють зникнення з української етнокультури окремих явищ, промислів і ремесел, свят, традицій та звичаїв, тому локальні дослідження традиційно-побутової культури українців є актуальними. Розуміючи нагальну потребу фіксації та збереження для нащадків відомостей з історії, повсякденного життя та культури українців, між Східноєвропейським національним університетом імені Лесі Українки та Камінь-Каширською районною адміністрацією було укладено угоду щодо проведення у цьому районі польових практик студентами спеціальностей «Історія» і «Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури».

Влітку 2014 року практика проходила з 01 по 21 липня у три заїзди: I підгрупа 01-07 липня (база – школа с. Пнівне; керівники практики Геннадій Васильович Бондаренко та Світлана Вікторівна Чибирак); II підгрупа – 08-14 липня (база – школа с. Грудки, керівники – Сергій Дмитрович Панишко і Алла Адамівна Дмитренко); III підгрупа – 15-21 липня (база – школа с. Черче, керівники – Олексій Євгенович Златогорський, Алла Адамівна Дмитренко, Світлана Вікторівна Чибирак). На другому етапі до участі в експедиційному обстеженні району долучилися працівники Волинського краєзнавчого музею, зокрема, Людмила Андріївна Мірошниченко-Гусак – завідувач відділу етнографії та народних промислів і науковий працівник цього відділу Оксана Миколаївна Моренчук.

Для проведення практики необхідно було забезпечити: 1) перевезення студентів з м. Луцьк до бази практики (школа с. Пнівне, с. Грудки, с. Черче) та від бази практики до м. Луцьк; 2) базу практики (місце для проживання); 3) харчування; 4) перевезення студентів з бази практики до населеного пункту, передбаченого планом практики. Оскільки такий вид співпраці був новим для обох сторін, то не всі моменти були узгоджені.

Практика мала на меті провести окремі археологічні розвідки в краї, а також зібрати польові матеріали з різноманітних проблем традиційно-побутової культури та історії мешканців Камінь-Каширщини.

Для реалізації мети було поставлено такі завдання: 1) дослідити та проаналізувати матеріали, пов'язані з: народною агрокультурою (обробіток землі); традиційним тваринництвом; допоміжними заняттями (збиральництво, рибальство, мисливство, бджільництво); промислами і ремеслами (обробка вовни і волокна, ткацтво, обробка дерева, шкіри, металу, плетіння, лісовий промисел, та ін.); поселенням, народним житлом та господарськими спорудами; народним одягом; народною їжею; календарними святами і обрядами; святами життєвого циклу людини (весілля; обряди, пов'язані з народженням дитини; похороноподібний обряд); світоглядними уявленнями і віруваннями; народними знаннями (народна математика і метрологія, народна астрономія, народна метеорологія, народна медицина та ветеринарія, народна ботаніка, зоологія, землезнавство, народна педагогіка); декоративно-вжитковим мистецтвом села (вишивка, художнє ткацтво, художня деревообробка, плетіння та ін.); відомостями про досліджуваний населений пункт: динаміка чисельності мешканців та будинків у селі; назви населеного пункту в різні історичні періоди та їх походження; історія села; соціально-культурні заклади села; відомості про цікавих або відомих людей; про зниклі довколишні населені пункти (села, хутори); топонімікою; пам'ятками історії та культури у населеному пункті; етнічною ситуацією у населеному пункті, регіоні; 2) провести археологічні розвідки в краї; 3) поповнити фонди музеїв; 4) підготувати видання збірника матеріалів, зібраних у ході практики.

Порядок проведення практики включав два етапи: 1) збір аудіо, відео, фото матеріалів і предметів матеріальної культури українців (на виконання відводився один тиждень для кожної з підгруп); 2) розшифрування записів, складання паспортів до відео і фото матеріалів, написання описів до предметів

матеріальної культури, оформлення звіту з проблеми, що досліджувалася під час практики (на виконання відводилося два тижні).

Студентам було надано питальники з різних питань традиційно-побутової культури, краєзнавства. Частина з них брала участь у пошуках городища на березі озера у с. Качин (проводили шурфування) і описі пам'ятки історії – оборонних валів, зроблених у період Першої світової війни під час Брусилівського прориву.

В ході практики студенти працювали з етнографічними питальниками, краєзнавчими та топонімічними анкетами. Топонімічні анкети є важливим джерелом не лише для дослідників-лігністів, а й для археологів оскільки топоніми можуть зберегти до сучасності пам'ять про городища, торговища тощо. Краєзнавчі анкети допоможуть виявити інформацію про маловідомі події в краї: військові дії, партизанські загони, військові поховання, формування та діяльність колгоспів, побудову шкіл та клубів та ін.

Перша підгрупа обстежила села: Кримне, Брониця, Соснівка, Пнівне, Фаринки, Волиця. Друга підгрупа працювала у селах: Ворокомле, Видерта, Грудки, Осівці, Залазько. Третя підгрупа студентів досліджувала села: Підбороччя, Черче, Хотешів, Мельники-Мостище, Мостище, Бузаки.

Вивчення традиційно-побутової культури мешканців Полісся дає можливість відтворити повсякденне життя селян та їх святково-обрядову культуру.

Незважаючи на малородючі ґрунти, основним заняттям мешканців Камінь-Каширщини було хліборобство. Земля – основне багатство селянина, адже вона забезпечувала сім'ю продуктами харчування, рослинами, з яких виготовляли тканини та ін. Студентами було зафіксовано перелік культур, які вирощували в селі, терміни їх посіву і збору, а також хліборобські обрядодії, які мали забезпечити вдалий майбутній урожай.

Необхідно зазначити при проведенні опитувань мешканців названих сіл студенти зафіксували відомості про склад і кількість худоби в господарствах, заготівлю кормів, форми випасу тварин (індивідуальний та колективний), звичаї, пов'язані з їх утриманням. Так, повсюдно поширеними є звичаї, приурочені до першого вигону корови на пасовище: її били свяченою вербою, клали перед твариною сокиру, щоб вона переступила та ін.

Лісові багатства поліського краю сприяють розвитку галузей господарювання безпосередньо пов'язаних з лісом – збирання ягід, грибів, трав. Зафіксовані звичаї початку збирання ягід на Десятуху, коли достигає (інколи залишається) десята ягода; примовки до першої ягоди: «Нова-новинка, щоб не боліла голова і спинка»; вірування, пов'язані зі збором лікарських рослин та ягід на Петрівського Івана (7 липня). Збирання ягід раніше супроводжувалося співом, тому в регіоні сформувався цикл так званих ягідних пісень.

Оскільки в обстежених селах природних водойм було мало, то рибальство не було надто розвинутим. Та все ж зібрані відомості про традиційні рибальські пристрої, які побутували у селах Бузаки, Осівці, Грудки та ін. В останньому селі промисел риби колись мав артільний характер. Респонденти з особливим занепокоєнням відзначають зменшення рибних запасів, особливо негативний вплив окремих промислових підприємств, які продовжують скидати викиди у водойми, зокрема у р. Турію.

Незначні відомості записані про мисливство, оскільки вже тривалий час для полювання необхідно мати дозволи. Проте, студентам вдалось зафіксувати відомості про мисливську фауну та її динаміку, особливо в останні роки – збільшення диких свиней, які завдають значної школи господарствам, і бобрів, що переривають дороги, загачують річечки, рівчаки та ін. Респонденти найчастіше зазначають, що на полювання ходили з вогнепальною зброєю, інколи копали мисливські ями, ставили капкани чи петлі.

З народних ремесел найбільше відомостей зібрано про ткацтво, яким займалися у кожній хаті. Ткацтво було необхідним видом робіт, адже воно забезпечувало людей одягом, тканинами інтер'єрного призначення (рядна, доріжки, рушники). Хоча це була досить важка і довготривала робота. Сьогодні в с. Кримне у приватного колекціонера стоїть ткацькі верстати, на якому працюють місцеві жительки. Крім того, у більшості обстежених сіл (Ворокомле, Черче, Грудки та ін.) щозими місцеві ткалі складають ткацькі верстати і тчуть здебільшого доріжки та рядна. Студенти отримали знання про традиційні способи обробки сировини (льону, конопель, вовни), виготовлення ниток та тканин. Зібрані відомості про назви пристосувань для обробки волокна.

З проблем матеріальної культури певні відомості зібрані про житло, одяг і харчування. Варто зауважити, що традиційне житло та одяг найбільше зазнали змін. Так, за час практики не вдалось зафіксувати жодного традиційного довоєнного житла, збереглися лише хати перевезені з хуторів, однак вони вже перебудовані. Зафіксовані вірування, що стосуються будівництва хати, наприклад, для житла не брали «виворотнів», «дерева-свічки» (зі стрижнем всередині), побитих блискавкою, бо це могло привезти

до аналогічних випадків з новобудовою і тими, хто там житиме.

В ході експедиції зафіксовано (методом фотофіксації) традиційний одяг поліщуків, який складався з сорочки, полотняних штанів, спідниці (полотняної, вовняної чи купованої тканини, декорованої «гальонами») і фартуха («перідника»), безрукавки для жінок, пояса-крайки (чоловічий пояс ширший за жіночий), постолів (як основного виду взуття) чи чобіт. Взимку чоловіки і жінки носили «пінжаки», кожухи чи одяг з сукна – «сернегу».

Традиційне харчування зазнало менших змін, хоча й доповнилося низкою нових продуктів, раніше невідомих поліщукам. До сьогодні існує система харчових заборон – м'ясоїдство під час постів; вживання до Спаса яблук батьками, у яких померли діти; споживання продуктів круглої форми в день Івана Головосіка (11 вересня) тощо.

Варто зауважити, що поліщуки особливо наголошують на великій ролі громади у їхньому житті. У зв'язку із цим було зафіксовано звичай взаємодопомоги, особливо під час будівництва нової оселі у випадку надзвичайної ситуації (наприклад, пожежі). Селяни намагалися побудувати добрі стосунки з своїми сусідами, ставлення до яких прирівнюється до ставлення до найближчої рідні.

Чи не найповніше зібрано інформацію про календарні обряди, особливо ті, що пов'язані з найбільшими в році святами – Різдом, Великоднем, Трійцею, а також святами, до яких прив'язувалися певні аграрні роботи – Юрій (6 травня, виганяють худобу), Довгий Іван (21 травня, садять огірки) та ін.

Досить повно зібрано матеріали про обряди життєвого циклу людини (родильна, весільна та поховальна обрядовість). Респонденти пам'ятають про те, що раніше до породіллі приходила баба, щоб «побабити» (допомогти породіллі під час пологів). За кумів батьки брали того, кого бажали, проте існує думка, що коли діти помирають, то потрібно взяти «стрічних» кумів, тобто тих людей, кого першими зустріли у день хрестин.

Весільна обрядовість включала в себе – сватання, підготовку до весілля, саме весілля та обрядові дії на наступний день після весілля. Сватання ділилося на власне договір між молодим і його батьками з нареченою і її батьками про весілля в неї в дома, та зустріч батьків нареченої та нареченого у нього в дома («запоїни»). Весілля складалося обрядових дій, пов'язаних з випіканням короваю, передня весілля (дівич-вечора), весілля (викупу молодої, вінчання, святкування в молодій та на наступний день в молодого).

Отримана інформація і щодо поховальної обрядовості, яку умовно можна поділити на передсмертельний етап (агонія), смерть, похорон та поминальні обрядові дії. Для полегшення мук людини під час агонії запалювали «стрітенську» свічку, якщо ж людина дуже довго не помирала та страждала, могли розібрати частину даху. Зафіксована відмінність між похороном одруженої і неодруженої людини. В останньому випадку «наряджали» померлу дівчину як молоду, одягали фату, подекуди пекли коровай. «Покойників» поминають впродовж усього року – Навський Великдень, Навська Трійця, поминальні суботи.

Цікавими є традиційні світоглядні уявлення та вірування. Поліщуки вірять, що є люди з «поганими очима». Зафіксовані розповіді про відьом, які доять чужих корів, «росавок» (русалок), що на Трійцю виходять у жито. Є також знаючі люди, «треба людей шукати», які можуть допомогти при зурочені, підвії та ін.

Певні матеріали зібрані і з галузі народних знань. Зокрема, цікавими є відомості з народної метеорології. Так, про швидку зміну погоди свідчила незвичайна поведінка домашніх птахів – «півень вечором співає на дощ». Низка прикмет, спрямованих на прогнозування погоди, стосувалася явищ неживої природи: заходом і сходом сонця, появою нового місяця, його зовнішнім виглядом тощо. Звертали увагу на погоду у певні календарні свята: «Як в Рuzдві, так в Петрі».

Таким чином, за час практики, проведеної у ряді сіл Камінь-Каширського району, зафіксовано відомості з різноманітних проблем традиційно-побутової культури українців. Студенти навчилися отримувати інформацію від людей старшого віку, аналізувати та порівнювати її з раніше відомими фактами. Також проведено археологічну розвідку в с. Качин Камінь-Каширського району, де виявлено городище – обійстя середньовічного лицаря XVI ст. Пам'ятки такого роду є маловивченими сучасною археологією. Її подальше дослідження дасть нову інформацію про побут середньовічної людини.

Результатом практики стали: аудіозаписи та їх текстовий аналог в електронній та паперовій формі; фотографії та паспорт до кожної фотокартки; відеоматеріал; предмети матеріальної культури з паспортами до них; звіти студентів та керівників з проблеми, яку вони досліджували. Всі зібрані матеріали зберігатимуться в Архіві Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки.

ЗАБУТЕ СЛОВО ЗАГОВОРИЛО ЗНОВ (Як активізувати літературне краєзнавство)

Випадковість чи закономірність, але моє входження в професійну літературу почалося саме з творів, які були забуті. Це частинка літератури кінця ХУІІ, початку ХУІІІ ст., а згодом авторів пізніших видань. Спонукальним мотивом інтересу до забутих стародруків стала тісна співпраця братства з Волинським краєзнавчим музеєм (ВКМ). Першим кроком до глибшого вивчення історії Луцького Хрестовоздвиженського братства став пошук першоджерела про заснування цієї організації, її склад, соціальний стан. Таким документом був «Пом'яник» братства, датований 1618 роком і відомий в історичних джерелах, на якого посилалося багато дослідників. Згодом сліди його загубилися і він став вважатися втраченим. Випадково на його у національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського натрапив кандидат історичних наук з Острога Віктор Атаманенко. Цінний документ внаслідок чиєїсь помилки потрапив в інші фонди під іншою назвою.

Далі була копітка робота над цією історичною пам'яткою з боку тодішньої завідуючої відділом давньої історії (нині завідуючої музеєм історії Луцького братства, як відділом ВКМ) Олени Бірюліної, члена нашого братства. Суттєво доповнений нововиявленими іменами братчиків, з розділом, що стосується нинішнього братства, «Пом'яник» у новій редакції побачив світ до 200-ліття Різдва Христового. Нині назріла потреба у новому, доповненому виданні, оскільки виявлено багато нових імен колишніх братчиків.

Зрозуміло, «Пом'яник» не є літературним твором. Однак один рядок з цього документу потягнув цілу низку дослідницьких кроків, які принесли неочікуваний результат. Йшлося про Данила Братковського, українського шляхтича з роду Братковських, навпроти якого значилось: «невинно отъ ляховъ страцон. Р. 1702». Себто, страчений невинно ляхами. У радянських енциклопедіях йому присвячувалось кілька рядків, як учаснику антипольського повстання, який писав вірші.

Мало-помалу на основі далеких публікацій авторитетних діячів культури Володимира Антоновича, Михайла Максимовича, В'ячеслава Липинського, Василя Доманицького, наших сучасників – братчика, лауреата Шевченківської премії Валерія Шевчука та Данила Кулиняка з Києва вимальовувався інший портрет: високоосвічена людина, патріот, поет, стійкий захисник православної віри і знедоленого трудового люду, який мужньо прийняв мученицьку смерть від рук ката.

На щастя, в тій же бібліотеці ім. В.І. Вернадського зберігся оригінал книги Д. Братковського «Світ, по частинах розглянутий» (Краків, 1694 р.). Збірка віршів-фрашок, звичайно, була на старопольській мові. Для українського читача цей поетичний доробок був майже незнайомий. Оскільки лише кілька віршів було перекладено на українську мову

В. Доманицьким. Власне, в українській літературі є немало творів авторів про які мало, або ж зовсім не знає сучасний читач, ще більше їх з історичної тематики. Донести ж їх до людей – не менш важлива справа, аніж писати свої.

Ідею про перевидання повного зібрання творів Д. Братковського підтримали національна бібліотека ім. В.І. Вернадського, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, Волинський краєзнавчий музей та загальні збори братства. Переклад на українську взявся виконати Валерій Шевчук. Аналіз творчості, життя і діяльності поета-патріота зробили вчені, історики України, Волині. Щоб задумане здійснилось, багато зусиль доклала Олена Бірюліна, талановитий дизайнер Микола Слатов. А нелегку проблему фінансування взяв на себе голова братства. Він зробив більше тисячі письмових і усних звернень до громадян, деяких установ і необхідна сума була зібрана.

Перші дві презентації книги відбулись 15 вересня 2004 року у тій же бібліотеці ім. В.І. Вернадського і будинку НСПУ в Києві. Подія була високо оцінена авторитетними учасниками, одержала позитивну оцінку за кордоном. Оскільки Д. Братковський все своє життя присвятив захисту простого люду і українського православ'я, то участь людей різних політичних і релігійних поглядів, національностей, статків, віку у фінансуванні видання зробило його справді народним, а паралельний переклад віршів із старопольської на українську мову – зрозумілою і доступною для українського читача.

Цьому передували і інші важливі заходи: науково-краєзнавча конференція «Данило Братковський – поет і громадянин», встановлення горельєфу і меморіальної дошки борцеві біля місця страти. За сценарієм автора цієї статті знято короткометражний фільм «Волинська Голгофа Данила Братковського», відбувались вечори його пам'яті.

Нову хвилю інтересу до постаті Д. Братковського підняло відкриття музею Луцького братства, що відбулось у приміщенні братського монастиря і наступне відкриття відродженого братського некрополю у підземеллі Хрестовоздвиженської братської церкви, де серед праху 49 братчиків покояться і останки Данила Братковського, який заповідав себе там поховати після страти. Це найбільш значима віха у діяльності відродженого братства. Обидва об'єкти є єдиними музейними закладами такої тематики в Україні. Музей постав там, де бував Д. Братковський. Записи у книзі відвідувачів свідчать про значний інтерес людей до цієї сторінки історії. Тут серед численних експонатів є монументальне полотно художника О. Дишка «Останній шлях Д. Братковського». І от в минулому році рішенням Освяченого Помісного Собору УПЦ Київського патріархату після старанного дослідження життя і мученицького подвигу Данила Братковського його канонізовано і приєднано до лику святих землі волинської. Міська рада Луцька прийняла рішення про встановлення пам'ятника герою і мученику за віру, народ, Україну. Собор рекомендував щорічне вшанування пам'яті святого 26 листопада, благословив будівництво храмів на честь мученика, інші заходи. Ікона його вже написана і освячена.

Можливо для декого ця розповідь видається задовгою. Але це приклад того, скільки в нас є ще цікавих і нерозкритих тем, сторінок історії, звідки навіть один рядок може привести до несподіваних відкриттів і результатів. Власне, за подібним сценарієм ожило і забуте слово із невеликої збірки віршів «Лямент», що побачила світ у друкарні луцького братства 1628 року. Це перша друквана книга в Луцьку, один з маловідомих, ранніх прикладів української барокової поезії, колективна збірка віршів на смерть священика братської Хрестовоздвиженської церкви. Їх автори – духовні особи, міщани, вчителі та учні братської школи. Редактором збірки і автором окремих віршів був чернець братського монастиря отець Давид Андреевич. Цей твір засвідчив, як багато важать моральні якості людини, її добре і чесне ім'я, незалежно від обставин і часу.

Цей луцький першодрук зберігся в єдиному екземплярі у Львівському національному музеї. Його керівники надали змогу здійснити фототипію видання. Володимир Александрович (Львів), Валерій Шевчук (Київ) здійснили підрядковий і художній переклади тексту. Жертводавці добровільними внесками сприяли тому, щоб фототипічне видання – Луцький першодрук побачив світ. Тепер з цікавим давнім твором після 380 років ознайомились тисячі сучасних читачів.

Така практика, вже здебільшого одноосібно продовжувалася автором. Так до мене потрапила невеличка книжка документальних нарисів і світлин Б. Жуківа «Нищення церков на Холмщині у 1938р.» видана у Кракові 1940 року. Вона була у дуже пошкодженому стані. Однак її вдалось відновити і перевидати. Наклад у тисячу примірників швидко розійшовся, адже це трагічна сторінка у історії православ'я, стосунків двох народів, вороги яких посягли між українським і польським лодством ворожнечу і криваве протистояння. Ці рани заживають, але іноді нагадують про себе. Ми давні і вічні сусіди, то ж в інтересах обох жити в мирі, злагоді і дружбі. Тому логічним було звернення до величезної творчої спадщини класика польської літератури Ю. Крашевського, зокрема його повісті «Історія кілка у плоті», що була написана у 1859 році. Події, про які йдеться у книзі, відбувались на Волині, де певний час проживав письменник. Вони актуальні і для сучасного суспільства. Однак волинському читачеві ця повість була майже незнайома. Вдалиий переклад з польської зробила братчиця Людмила Мисливчук з Москви. При підтримці Генерального консульства Польщі у Луцьку і голови братства ця книга побачила світ у 2008 році.

Історико-літературне краєзнавство – складна і важко прогнозована програма загального краєзнавства, особливо в частині його реалізації. Без сумніву, суспільство, його найбільш освічена частина, що не може скористатися тими скарбами, які знаходяться в архівах, музеях. Оскільки доступ до них обмежений, далеко не кожен має час і змогу ними скористатись. Інтернет, безперечно, дуже полегшив доступ до цієї бази даних. Однак і в недалекій перспективі він не замінить того, що роблять фахівці – історики, вчені, літературознавці, себто тематичного підбору матеріалу, а особливо – його аналізу.

Власне підбір тем є цариною вчених, аспірантів, докторантів, а ще – зацікавлених осіб, які фінансово можуть допомогти реалізувати ідею, що стане надбанням читачів, студентів, вчених. Влада, держава рідко виступає замовником таких проектів. А це свідчить про загальний стан гуманітарних наук, виховання громадян, особливо молоді, на правді історії. Якраз в основі прикрого для України ідейного розшарування суспільства, що призвело до подій на Донбасі, є абсолютна неувага держави до украї важливої проблеми виховання громадянина на історичній правді. Адже це частина інформаційної війни, в якій ми беззаперечно програємо.

Тому тут, як і в АТО, потрібні свої волонтери. І ними повинні виступати ентузіасти музейної, літературної справи, а найпаче ті, хто може фінансово допомогти в реалізації цих ідей. На превеликий

жаль їх дуже і дуже мало. Олігархи, заможні люди вважають за краще піаритись на акціях соціально-побутового, релігійного змісту, аніж культурологічного. У Луцьку хіба приємний виняток становить Фонд Ігоря Палиці «Новий Луцьк».

А українське краєзнавство, як і державу, участь таких людей у програмі культурного перезавантаження країни лише б збагатило, оскільки в Україні нині без допомоги небайдужих не підняти величезний культурологічний пласт проблем.

Дещо в цьому плані зробило наше братство, його голова, про що частково йшла мова вище. Бо, окрім «другого життя» творів забутих авторів, у старовинному приміщенні братського монастиря із руїн постав Музей луцького братства. Разом із зібраними експонатами він переданий державі і став відділом ВКМ. А у підземеллі братської Хрестовоздвиженської церкви відкрито відроджений братський некрополь. На це було задіяно лише 50 тисяч бюджетних гривень – п'ята частина суми, витраченої на ремонт і реконструкцію. І це при тому, що братство не має жодних джерел надходження коштів, серед його членів нема ні олігархів, ні бізнесменів. Основними спонсорами стали голова братства та наш братчик у США, колишній волинянин Михайло Герець. Все це здійснено не заради піару, а ради користі для людей.

Автор цього матеріалу, надбавши достатньо фактажу, у минулому році видав свою книгу «Луцьке Хрестовоздвиженське братство. Історія та відродження». У ній використано матеріали давньої історії та історії новітньої, від початку відродження братства у 1990 році до наших днів.

А щойно знов відбулися дві значні події: вихід фундаментальних праць докторів історичних наук М.В. Довбищенка із Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка «Архів української Церкви. Серія 2.

Випуск 1. Історія Луцького братства і братського монастиря 1817-1833 років» та Юрія Диби (Львів) «Батьківщина святого Володимира. Волинська земля у подіях X століття». Важко переоцінити ці обидві роботи. Вони є теж джерелами для наукових досліджень. Адже автори цих цінних розвідок опрацювали тисячі невідомих нам архівних документів, які нині стали надбанням багатьох людей. Це величезні витрати часу, терпіння, творчої думки, аналізу. А книга Юрія Диби, безумовно, призведе до революції в релігієзнавстві, до міжконфесійних змін в структурі українського православ'я і поза ним. Трохи раніше побачила світ ще одне фундаментальне видання Михайла Довбищенка «Волинська шляхта у релігійних рухах кінця ХУІ – першої половини ХУІІ ст.». (К.2008р.) основу якої становлять теж архівні маловідомі нам матеріали. Щоб ці корисні видання дійшли до читача, автор цього матеріалу теж долучився, вклавши свою фінансову частку, бо минуле варте того, щоб його знало якнайбільше людей. Як сказав один мудрець: «Що сховав ти, те пропало, що віддав ти – те твоє»...

1. Інститут рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського (ф.30, спр.50, арк. 1-111).

2. Пам'ятники изданье Киевской комиссией для разбора древних актов. 2-е издание. К., 1898-т.1.

3. Пом'яник. Волинське крайове братство св.ап. Андрія Первозваного (Луцьке Хрестовоздвиженське) від року Божого 1618 і далі. Ред.кол. О.Бірюліна, А.Бондарчук, М.Хілько. Луцьк, 2000 рік, стор.72.

4. Данило Братковський. Світ, по частинах розглянутий. Упорядник, автор Бірюліна О., організатор проекту Бондарчук А., переклад Шевчук В., фототипічне видання. Переклад. Джерела. Студії. Луцьк, 2004, стор. 464.

5. Лямент по отцю Іоану Василевичу, написаний року 1628-го. Фототипія, переклади, дослідження. Упоряд. О.Бірюліна. Переклад В.Александрович, В.Шевчук. Організатор проекту А.Бондарчук. Луцьк, 2008. Стор.112.

6. Б. Жуків. Нищення церков на Холмиціні у 1938р. Краків. 1940 р., стор. 30.

7. Юзеф Ігнаці Крашевський. Історія кілка в плоті. Переклад з польської Л.Мисливчук, Луцьк, 2006, стор.124.

8. М.В. Довбищенко. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця ХУІ – першої половини ХУІІ ст. Київ, 2008, стор.884.

9. Андрій Бондарчук. Луцьке Хрестовоздвиженське братство. Історія та відродження. Луцьк, 2013, стор. 472.

10. М.В. Довбищенко. Архів української Церкви. Серія 2. Випуск 1. Історія Луцького братства і братського монастиря 1817-1833 років». Упорядник, автор, відповідальний за випуск М.В. Довбищенко. Луцьк, 2014, стор. 688.

11. Юрій Диба. «Батьківщина святого Володимира. Волинська земля у подіях X століття». Львів. 2014, стор. 482.

ТВОРЧА СПІВПРАЦЯ КРАЄЗНАВЦІВ ВОЛИНИ ТА ЖИТОМИРЩИНИ

Відомо, що установча конференція Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині відбулася 5 січня 1990 р. у приміщенні обласної універсальної наукової бібліотеки. На установчій конференції головою товариства було обрано доктора філологічних наук, професора Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка М.В. Никончука, віце-головою з організаційно-масової роботи — кандидата географічних наук М.Ю. Кострицю, віце-головою з організаційно-масової роботи — журналіста Г.П. Мокрицького, вченим секретарем — археолога І.І. Ярмошика [10 с. 50-52; 11, с. 164-165, 272].

14-16 листопада 1991 р. в м. Рівне відбулася Перша регіональна наукова краєзнавча конференція «Велика Волинь: минуле і сучасне», в якій взяли участь науковці з Житомира, Києва, Львова, Луцька, Острога та інших міст України. На конференції було прийнято ухвалу щодо проведення щорічних наукових краєзнавчих конференцій у культурних центрах, що входять до регіону Великої Волині, тобто території в межах колишньої Волинської губернії. З цією метою було створено навіть регіональну координаційну раду [7; 11, с. 166, 272-273].

Так зароджувалась творча співпраця краєзнавців Волині та Житомирщини. Запропоновану традицію проведення щорічних регіональних наукових конференцій було підтримано у наступні роки. Так, у жовтні 1992 р. в Луцьку відбулася наукова краєзнавча конференція на тему «Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи» в якій взяли участь і краєзнавці з Житомирської області. А Друга конференція «Велика Волинь: минуле і сучасне» відбулася наприкінці 1992 р. в Рівному. Ці обидві конференції засвідчили зростання ролі краєзнавства в суспільному житті регіону й України в цілому, прискорили становлення організаційних форм краєзнавства. Сприяли розширенню краєзнавчих осередків [11, с. 167].

Третя регіональна науково-краєзнавча конференція «Велика Волинь: минуле і сучасне» відбулась 9-11 вересня 1993 р. в м. Житомирі. За складом і географією учасників вона набула статусу міжнародної [4]. Після проведення пленарного та секційних засідань учасники і гості конференції взяли участь у відкритті пам'ятної анотаційної дошки видатному вченому, державному і церковному діячеві, уродженцю житомирської землі І.І. Огієнку, здійснили краєзнавчу екскурсію до історичної Кодні, де поклали квіти шани на могилу гайдамаків і до пам'ятника Т.Г. Шевченку, відвідали стародавній Бердичів та літературний музей класика англійської літератури Джозефа Конрада у селі Терехова Бердичівського району [11, с. 168].

А за декілька місяців до початку конференції у житті Житомирських краєзнавців відбувся ряд важливих подій, які суттєвим чином відбилися на подальшій долі Житомирського краєзнавчого товариства дослідників Волині та позитивно вплинули на всі сторони його подальшої діяльності. 24 червня 1993 р. відбулася Друга звітно-виборна конференція на якій президентом товариства делегати конференції обрали кандидата географічних наук М.Ю. Кострицю [11, с. 169]. Він став безсумнівним лідером краєзнавчої діяльності не лише Житомирської організації, але й координатором діяльності краєзнавчого руху усього регіону Великої Волині [19; 20].

Прості, людські і доброзичливі стосунки двох лідерів обласних краєзнавчих організацій — президента Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині М.Ю. Костриці та голови Волинського обласного товариства краєзнавців Г.В. Бондаренка — визначили багаторічну творчу співпрацю краєзнавців Волині та краєзнавців Житомирщини. Геннадій Васильович Бондаренко — постійний учасник майже усіх краєзнавчих форумів, що проводились на Житомирщині. Його перу належить більше сотні публікацій з історії України, геральдики, нумізматики, теорії і практики історичного краєзнавства, він автор багатьох навчальних посібників. За заслуги у розвитку краєзнавства Г.В. Бондаренкові присвоєно звання заслуженого працівника народної освіти України, він лауреат премії ім. Дмитра Яворницького Всеукраїнської спілки краєзнавців [11, с. 182].

25-27 вересня 1996 р. в м. Малині Житомирської обл. відбулась Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція «Малинщина у просторі і часі», яка була присвячена 150-річчю від дня народження М.М. Міклухо-Макляя, 150-й річниці від часу подорожі Т.Г. Шевченка на Правобережну Україну, 125-й річниці від часу заснування Малинської паперової фабрики та 10-й річниці Чорнобильської трагедії. Взяли участь у цій конференції і краєзнавці з Волині: кандидат історичних наук, доцент Волинського державного університету ім. Л. Українки, голова Волинського краєзнавчого товариства Г.В. Бондаренко виступив з доповіддю «Видатні проблеми історичного краєзнавства Волині» [12, с. 67-68], старший викладач Волинського державного університету ім. Л. Українки В.В. Надольська — з доповіддю «Волинські чехи і православ'я» [12, с. 74-76], кандидат історичних наук, доцент Волинського державного університету ім.

Л. Українки Л.І. Гайдай — з доповіддю «Сільська кооперація Правобережної України — фактор українського національного відродження» [12, с. 83-85], студентка Волинського державного університету ім. Л. Українки Л.В. Бондарук — з доповіддю «Вшанування пам'яті В.В. Сосюри на Волині» [12, с. 143-145], кандидат географічних наук, викладач Волинського державного університету ім. Л. Українки М.П. Чемерис — з доповіддю «Зміна стану заплав малих річок Полісся» [12, с. 227-229].

Всеукраїнська науково-краєзнавча-конференція «Українська національна ідея: історія і сучасність» відбулась 25-27 червня 1997 р. в м. Житомирі і була присвячена 90-річчю від дня народження О. Ольжича, 80-річчю Української Народної Республіки, 90-річчю від часу заснування в Житомирі «Просвіти». Прибули на конференцію і краєзнавці з Волині: кандидат історичних наук, доцент Волинського державного університету ім. Л. Українки, голова Волинського краєзнавчого товариства Г.В. Бондаренко виступив з доповіддю «Людські долі як історичне джерело» [21, с. 95-96], директор Волинського краєзнавчого музею А.М. Силук — з доповіддю «Микола Іванішев — дослідник історії Волині» [21, 81-84], наукові співробітники Волинського краєзнавчого музею В.В. Комар і О.А. Савчук — з доповіддю «Діяльність Арсена Річинського» [21, с. 34-35], науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею П. Рудецький — з доповіддю «Жидичинський монастир напередодні та в перші роки після Берестейського собору 1596 року» [21, с. 104-105], кандидат педагогічних наук, доцент Волинського державного університету ім. Л. Українки З.О. Пахолок — з доповіддю «Епаналепсис у поетичній царині Олега Ольжича» [21, с. 57-59], кандидат історичних наук, доцент Волинського державного університету ім. Л. Українки Л.І. Гайдай — з доповіддю «Охорона здоров'я у Волинській губернії на початку ХХ ст.» [21, с. 109-111], аспірант Волинського державного університету ім. Л. Українки О.М. Жук — з доповіддю «До питання про історичну топографію Луцька» [21, с. 100-102], аспірант Волинського державного університету ім. Л. Українки А.А. Дмитренко — з доповіддю «Місце бджільництва в структурі господарської діяльності населення Волині» [21, с. 121-122],

Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція «Житомирщина крізь призму століть» відбулась 17-19 вересня 1997 р. в м. Житомирі і була присвячена 60-річчю утворення Житомирської області. Краєзнавчий осередок Волинської області на конференції представляли Г.В. Бондаренко — «Історичне краєзнавство 90-х років ХХ ст. на Волині. Аналітичний аспект» [5, с. 103-105], С.В. Гаврилюк — «Початки археологічних досліджень на Житомирщині» [5, с. 13-15], П.Д. Ткачук — «З історії містечка Лугини (XVII-XVIII століття)» [5, с. 32-33], В.М. Герасимчук — «Історичний нарис села Курного Червоноармійського району» [5, с. 34-36], А.А. Дмитренко — «Організація риболовного промислу на території північної Волині і Західного Полісся» [5, с. 41-42], М.П. Костюк — «Динаміка чисельності та розселення німців на Волині» [5, с. 52-54], В.В. Надольська — «Чеські господарства Волинської губернії у другій половині ХІХ — на початку ХХ століття» [5, с. 54-56], Л.І. Гайдай — «Освіта у Волинській губернії (кінець ХІХ — початок ХХ ст.)» [5, с. 59-63], Б.Й. Заброварний — «Економічне становище селянства Волинської губернії в роки першої світової війни» [5, с. 72-73], О.Н. Гаврилюк — «Голод 1946-1947 років та Житомирщина: погляд через півстоліття» [5, с. 88-91] та В.В. Бенедюк — «З історії шкільного краєзнавства на Червоноармійщині» [5, с. 108-110].

ІХ наукова історико-краєзнавча міжнародна конференція «Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь» відбулась 20-23 січня 1998 р. в м. Луцьку та м. Володимир-Волинському, Волинської обл., присвячена 1010-й річниці першої літописної згадки про Володимир-Волинський і 100-річчю від дня народження Олександра Цинкаловського. Краєзнавці Житомирщини були представлені на конференції президентом Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині, кандидатом географічних наук Миколою Кострицею — «Провідник українізації — Олександр Якович Шумський» [13, с. 66-68], головою Новоград-Волинського краєзнавчого осередку Валентином Вітренко — «З історії одного позову до Лесі Українки» [13, с. 9-10], головою Бердичівського регіонального осередку краєзнавців Павлом Скавронським — «Вивчення теми «План і карта» на краєзнавчій основі в школах Володимир-Волинського району» [13, с. 119-120], вченим секретарем Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині Іваном Ярошиком — «Витоки Волинського історичного краєзнавства» [13, с. 40-41], методистом Житомирського обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів Наталією Кострицею — «Гадеуш Бобровський: письменник трагічного таланту» [13, с. 68-69], викладачем Новоград-Волинського машинобудівного технікуму Володимиром Ваховським — «З історії 11-го Гусарського Ізюмського полку» [13, с. 202-203], викладачем Житомирського педагогічного інституту ім. І. Франка Марією Лутай — «До історії єврейських поселень в Україні і на Волині» [13, с. 266-269] та директором Малинської школи № 5 Володимиром Студінським — «Паперове виробництво на Волині: історико-економічний аспект» [13, с. 280-281].

Міжнародна науково-краєзнавча конференція «Національні меншини правобережної України: історія і сучасність» відбулася 15-17 жовтня 1998 р. в м. Новограді-Волинську, Житомирської обл. Членом редакційної колегії наукового збірника конференції є голова Волинської обласної організації краєзнавців, кандидат історичних наук Г.В. Бондаренко [17, с. 2]. В збірнику вміщено і статті учасників конференції з Волині: Г.В. Бондаренка та А.М. Силюка — «Національні меншини Волині: проблеми дослідження» [17, с. 10-11], В.В. Кихтюк — «Про поселення національних меншин на Волині у другій половині XIX ст.» [17, с. 28-29], П.Д. Ткачука — «Національний склад населення Волині (1897-1989 рр.)» [17, с. 31-32], Л.Ф. Потапчука, В.В. Комара та О.А. Савчука — «З історії чеських та німецьких поселень на Волині у міжвоєнний період» [17, с. 34-36], В.В. Надольської — «Документи з історії єврейської громади Луцька у фонді міської управи» [17, с. 63-70], Л. Гайдай та Ю. Міндера — «Єврейська громада у Луцьку (XV — кінець XIX ст.)» [17, с. 71-74], О. Огневої та Н. Пушкар — «Пам'ятки єврейської культури у фондах Волинського краєзнавчого музею» [17, с. 79-82], А.В. Свинчука — «Волинь в контексті східнокресової політики польської держави міжвоєнного періоду(1921-1939 рр.)» [17, с. 113-115], А.А. Дмитренко — «Польські дослідники про народні промисли Волині» [17, с. 119-121], Т. Раєвич — «Жінки — члени української парламентської репрезентації на захисті національних інтересів українців у 1921-1939 рр.» [17, с. 129-132], Р.В. Савич — «З історії виселення польської національної меншини із Західної України в 1944-1946 рр.» [17, с. 136-138] та М.П. Костюка — «Формування шкільної мережі в німецьких колоніях Волині» [17, с. 146-149].

Міжнародна науково-краєзнавча конференція «Бердичівська земля в контексті історії України» відбулась 18-21 травня 1999 р. в м. Бердичеві та в с. Верхівні Ружинського р-ну Житомирської обл. і була присвячена 200-річчю від дня народження видатного французького письменника Оноре де Бальзака. На конференції були присутні і виступили з доповіддю краєзнавці з Волині В.В. Надольська та Г.В. Бондаренко. Тема їх доповіді — «Історія Бердичева на сторінках «Єврейской энциклопедии» [2, с. 40-42],

Міжнародна науково-краєзнавча конференція «Житомирщина на зламі тисячоліть» відбулась 20-23 вересня 2000 р. в м. Житомирі і була присвячена 100-річчю з часу заснування Товариства дослідників Волині, 10-річчю відновлення Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині та 135-річчю з часу заснування Житомирського краєзнавчого музею. Членом редакційної колегії наукового збірника цієї конференції є голова Волинської обласної організації краєзнавців, кандидат історичних наук Г.В. Бондаренко [6, с. 2]. Учасниками конференції, як і завжди, були краєзнавці з Волині: кандидат історичних наук Г.В. Бондаренко — «Основні події в історичному краєзнавстві Волині за роки діяльності Волинського обласного товариства краєзнавців (1989-1999)» [6, с. 38-39], кандидат історичних наук С.В. Гаврилук — «Історичні розвідки учасників музейного будівництва на Волині другої половини XIX — початку XX ст.» [6, с. 30-32], кандидат історичних наук В.В. Надольська — «Регулювання російським царизмом процесів колонізації Південно-Західного краю у другій половині XIX ст.» [6, с. 140-142], кандидат географічних наук С.С. Кутувий та археолог Г.В. Охріменко — «Природні умови Припирп'тського Полісся в кінці плейстоцену-голоцену у світлі археологічних пам'яток» [6, с. 119-121], історик-архівіст В.Є. Рожко — «Товариство волинян імені Лесі Українки у Сідней та його культурно-освітня діяльність» [6, с. 43-44], історик О.В. Двойникова — «Нариси кооперативного руху у Волинській губернії (1906-1914 рр.)» [6, с. 159-161], доктор географічних наук, професор Я.О. Мольчак та аспірант В.О. Фесюк — «Фізико-географічна та екологічна характеристика р. Стир в межах Волинської області» [6, с. 206-207], кандидат географічних наук Л.В. Ільїн — «Водойми уповільненого водообміну Житомирщини: проблеми дослідження та використання» [6, с. 210-211], кандидат економічних наук З.В. Герасимчук — «Фактори впливу на розвиток природно-ресурсного потенціалу держави» [6, с. 230-234], кандидат педагогічних наук В.М. Герасимчук, кандидат географічних наук М.П. Чемерис та старший викладач О.М. Косяк — «Збережемо для нащадків унікальну флору Українського Полісся» [6, с. 240-241], провідний науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею О.Ф. Ошуркевич — «Лірницька традиція на Волині» [6, с. 279-280], старший викладач А.А. Дмитренко — «Традиційні риболовні пристосування Житомирщини» [6, с. 287-288], кандидат педагогічних наук В.В. Бенедюк — «Удосконалення методичних основ шкільного краєзнавства» [6, с. 304-305] і краєзнавці Г. Охріменко та В. Дмитрук — «Ян Фітцке — дослідник минувшини Волині» [6, с. 327-328].

Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція «Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття» відбулась 15-17 травня 2001 р. в м. Бердичеві Житомирської обл. і була присвячена 100-річчю від дня народження відомого педагога і краєзнавця Г.Г. Богуна (1901-1981 рр.). В конференції взяли участь краєзнавці з Луцька: Г.В. Бондаренко та А.М. Силук з доповіддю «Товариство українців «Волинь» у Німеччині» [3, с. 205-213], О.В. Ільїна з доповіддю «Історико-географічні аспекти природокористування на території

Південно-Східної Волині» [3, с. 285-288], співавтори В.М. Герасимчук, О.М. Косюк і Б.Н. Розлог з доповіддю «Ландшафтні особливості уланівського та Андрушівсько-Фастівського районів» [3, с. 289-290], В.В. Бенедюк і М.П. Чемерис з доповіддю «Порівняльна характеристика Любарсько-Чуднівського та Случ-Горинського фізико-географічних районів» [3, с. 293-295].

Міжнародна науково-краєзнавча конференція «Чехи на Волині: історія і сучасність» відбулась 11-13 жовтня 2001 р. у м. Малині Житомирської обл. В конференції взяли участь волиняни: кандидат історичних наук С.А. Шульга — «Громадське життя чехів на Волині у чеських часописах (20-30-ті роки ХХ ст.» [22, с. 25-30] та кандидат історичних наук В.В. Надольська — «Чеські навчальні заклади Волинської губернії у другій половині ХІХ століття» [22, с. 30-33].

Всеукраїнська науково-краєзнавча конференція «Історія міст і сіл Великої Волині в контексті регіональних досліджень» відбулась 28-31 травня 2002 р. в м. Коростені, Житомирської обл. На конференції виступили зі змістовними доповідями представники Волині: голова Волинського обласного краєзнавчого товариства, кандидат історичних наук, доцент Волинського державного педагогічного університету ім. Л. Українки, заслужений працівник освіти України Г.В. Бондаренко з доповіддю «Краєзнавчі публікації за 1991-2001 рр. і питання підготовки нового тому з історії міст і сіл Волинської області» [8, с. 156-163], кандидат історичних наук, доцент Волинського державного педагогічного університету ім. Л. Українки С.В. Гаврилюк з доповіддю «Відновлення церкви св. Василя в Овручі на початку ХХ ст.» [9, с. 87-93], кандидат історичних наук, доцент Волинського державного педагогічного університету ім. Л. Українки В.В. Надольська з доповіддю «Історія населених пунктів у розвідках дослідників Волинської області 90-х років ХХ — поч. ХХІ ст.» [8, с. 175-180], кандидат історичних наук, старший викладач Луцького державного технічного університету О.М. Жук з доповіддю «Історіографія історичної топографії Луцька Х-ХVІІІ ст.» [8, с. 180-184], кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею О.Д. Огнева та науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею О.Є. Златогорський з доповіддю «Поселення Сокіл в історії Волині» [8, с. 41-44], кандидат історичних наук, старший викладач Волинського державного педагогічного університету ім. Л. Українки А.А. Дмитренко з доповіддю «До вивчення історії села Світязь Шацького району Волинської області» [8, с. 84-89], кандидат історичних наук, старший викладач Луцького державного технічного університету Я.М. Мартинюк з доповіддю «Участь органів самоврядування в розбудові міст Волинського воєводства у міжвоєнний період (1921-1939 рр.)» [8, с. 223-227], старший викладач Волинського державного педагогічного університету ім. Л. Українки А.М. Слащук з доповіддю «Історичні етапи соціально-економічного розвитку малих міських поселень» [8, с. 95-102], кандидат педагогічних наук, доцент Волинського державного педагогічного університету ім. Л. Українки В.М. Герасимчук з повідомленням «Яснополяńska школа на Червоноармійщині: сторінки історії» [8, с. 116-118], науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею П. Рудецький з доповіддю «Минувшина Волині в дослідженнях В'ячеслава Липинського» [8, с. 184-186], провідний науковий співробітник Музею Волинської ікони Л.А. Карпюк з доповіддю «Малярський осередок ХVІІІ ст. на Ковельщині» [8, с. 271-273] та завідувач відділу етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею Н.Г. Гатальська з доповіддю «Кульчин — осередок гончарства на Волині» [8, с. 304-306].

Науково-краєзнавча конференція «Роль архівів у дослідженні історії міст і сіл Великої Волині» відбулась 11-12 червня 2002 р. в м. Житомирі і була присвячена 80-річчю з часу заснування Державного архіву Житомирської обл. В конференції взяли участь і краєзнавці Волині і виступили з доповідями: М.П. Костюк — «Фонди ДАЖО як джерело до історії німецької національної меншини на Волині» [1, с. 50-53], В.В. Надольська — «Документи канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора як джерело до вивчення іноземної колонізації Волинської губернії» [1, с. 53-58], С.В. Гаврилюк — «Документи державного архіву Волинської області про заходи щодо відбудови Успенського собору у Володимирі-Волинському» [1, с. 58-61], В.А. Білик — «Візитації як історичне джерело з історії греко-католицької церкви на правобережній Україні наприкінці ХVІІІ — 30-х роках ХІХ століття» [1, с. 61-65], О.А. Поліщук — «Джерела з історії римо-католицької церкви на Волині (1795-1914 рр.)» [1, с. 65-70].

Міжнародна науково-краєзнавча конференція «Поляки на Волині: історія і сучасність» відбулась 17-19 жовтня 2003 р. в м. Житомирі. Самими активними учасниками конференції стали волиняни: Г.В. Бондаренко («Видатний мовознавець, волинянин Миколай Крушевський (1851-1887)») [18, с. 351-352], В.В. Надольська («Польське питання в національній політиці Російської імперії») [18, с. 80-88], М.М. Кучерепа («Український політичний рух на Волині у 1920-х рр.: спроба концептуального бачення») [18, с. 139-149], О.С. Никончук («До історії українсько-польського порозуміння на Волині (20-30-ті рр. ХХ ст.)») [18, с. 149-156], Л.Ф. Потапчук («Юзеф Дунін-Карвицький — дослідник Волині») [18, с. 275-279], О.В.

Разиграєв («Польська поліція міжвоєнного періоду на Волині: становлення й функціонування структурних підрозділів») [18, с. 130-139].

ХІІ Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельщина в історії України та Волині» відбулась 23-24 жовтня 2003 р. в м. Ковелі Волинської обл. і була присвячена 12-й річниці Незалежності України та 485-й річниці надання Ковелю Магдебурзького права. В конференції взяли участь і краєзнавці з Житомирщини: Микола Костриця — кандидат географічних наук, президент Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині («Ботаніко-зоологічні дослідження у Товаристві дослідників Волині (1900-1920 років)») [15, с. 4], учитель Терехівської школи Бердичівського району Михайло Бедь та директор Бердичівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 11 м. Бердичева, голова Бердичівського осередку краєзнавців Павло Скавронський («Торчинський маніфест — важливий документ з історії життя селянства на Волині середини і другої половини ХVІІІ ст.») [15, с. 294-295].

ХІІІ Волинська наукова конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся: історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина» відбулась 14 квітня 2004 р. в смт. Маневичі та с. Кукли Маневицького р-ну, Волинської обл. В конференції брали участь краєзнавці з Житомирської області: кандидат географічних наук, президент Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині Микола Костриця («Роль товариства дослідників Волині в становленні історико-археологічних досліджень краю на початку ХХ ст.») [14], начальник управління освіти і науки виконавчого комітету Бердичівської міської ради Василь Толочко та директор Бердичівської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 11 м. Бердичева, голова Бердичівського осередку краєзнавців Павло Скавронський («Краєзнавчий курс «Мій Бердичів» в загальноосвітніх школах Бердичева») [14, с. 85-89].

В останнє десятиліття (2004-2014 рр.) творча співпраця краєзнавців Волинської та Житомирської областей продовжувалась, триває вона і понині. І все це дякуючи дружнім стосункам голів обласних краєзнавчих організацій Волині та Житомирщини — Геннадію Бондаренку та Миколі Костриці. А проведення конференцій — це не лише пленарні та секційні засідання, де краєзнавці уважно дослухаються до висловлених думок доповідачів і вступають в невимушені наукові дискусії, але й, перш за все, невимушене спілкування однодумців краєзнавчої діяльності в перервах між засіданнями, під час екскурсій та у вузькому колі довгими вечорами в готельних кімнатах. Адже саме ради спілкування їдуть краєзнавці на конференції в інші населені пункти нашої Батьківщини, заряджаються краєзнавчим запалом для наступної краєзнавчої діяльності, для наступних краєзнавчих пошуків.

Творча співпраця краєзнавців Волині та Житомирщини продовжується!!!

1. *Архіви — скарбниця людської пам'яті. Науковий збірник «Велика Волинь».* — Т. 26 / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: Волинь, 2002. — 166 с.

2. *Бердичівська земля в контексті історії України. Науковий збірник «Велика Волинь».* — Т. 19 / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М.А.К., 1999. — 174 с.

3. *Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття. Науковий збірник «Велика Волинь».* — Т. 22 / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М.А.К., 2001. — 472 с.

4. *Дерев'яно Ф. Минуле і сучасне у світлі краєзнавства // Радянська Житомирщина.* — 1993. — 9 вересня.

5. *Житомирщина крізь призму століть: науковий збірник / Відп. ред. М.Ю. Костриця.* — Житомир: Журфонд, 1997. — 192 с.

6. *Житомирщина на зламі тисячоліть. Науковий збірник «Велика Волинь».* — Т. 21 / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М.А.К., 2000. — 390 с.

7. *Іваненко П. Об'єднаними зусиллями. Нотатки з першої регіональної наукової конференції «Велика Волинь: минуле і сучасне» // Червоний прапор.* — 1991. — 21 листопада.

8. *Історія міст і сіл Великої Волині. Науковий збірник «Велика Волинь».* — Т. 25. — Ч. 1 / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: ПП М.Г. Косенко. 2002. — 336 с.

9. *Історія міст і сіл Великої Волині. Науковий збірник «Велика Волинь».* — Т. 25. — Ч. 2 / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: ПП М.Г. Косенко. 2002. — 244 с.

10. *Костриця М.Ю. Товариство дослідників Волині: історичний досвід і сучасні завдання / М.Ю. Костриця // Український географічний журнал.* — 1995. — № 4. — 72 с.

11. *Костриця М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті / М.Ю. Костриця.* — Житомир: М.А.К., 2001. — 360 с.

12. *Малиниціна у просторі і часі. Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / Відп. ред. М.Ю. Костриця.* — Малин, 1996. — 240 с.

13. *Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої*

- міжнародної конференції 20-23 січня 1998 р. / Відп. ред. Г.В. Бондаренко — Луцьк: Надстир'я, 1998. — 297 с.
14. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: історія міст і сіл Західного Полісся. Маневиччина. Матеріали XIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції. Снт. Маневичі — с. Кукли, 14 квітня 2004 р. — Луцьк, 2004. — 272 с.*
15. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 12-й річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю Магдебурського права. Збірник наукових праць. У 2-х частинах. Ч. 1. — Луцьк: Надстир'я, 2003. — 342 с.*
16. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Програма Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 12-й річниці Незалежності України і 485-й річниці надання Ковелю Магдебурського права. — Ковель, 2003. — 12 с.*
17. *Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність. Науковий збірник / Відп. ред. М.Ю. Костриця — Житомир: Волинь, 1998. — 226 с.*
18. *Поляки на Волині: історія і сучасність. Науковий збірник «Велика Волинь». — Т. 30 / Гол. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: М. Косенко, 2003. — 360 с.*
19. *Скавронський П.С. Лауреат премії імені Дмитра Яворницького — М.Ю. Костриця / П.С. Скавронський / Рівненський обласний краєзнавчий музей. Наукові записки. Випуск XI. — Рівне, 2013. — С. 212-220.*
20. *Скавронський П.С. Пам'яті лауреата премії імені Дмитра Яворницького — М.Ю. Костриці / П.С. Скавронський // Краєзнавство. — 2014. — № 2. — С. 203-210.*
21. *Українська національна ідея: історія і сучасність. Науковий збірник / Відп. ред. М.Ю. Костриця. — Житомир: Журфонд, 1997. — 144 с.*
22. *Чехи на Волині: історія і сучасність. Науковий збірник «Велика Волинь». — т. 24 / Відп. ред. М.Ю. Костриця і В.І. Тимошенко. — Житомир-Малин: Волинь, 2001. — 100 с.*

Людмила СТАСЮК (Луцьк)

ВНЕСОК ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ У ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ

Бібліотечне краєзнавство – невід'ємна частина статутної діяльності головної бібліотеки Волині з перших днів її існування. Вже тоді після відновлення діяльності бібліотеки у березні 1944 року перед дирекцією постали завдання, пов'язані з необхідністю виявлення підготовки для використання матеріалів, тематично пов'язаних з краєм.

Як зазначала у своєму виступі на конференції „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток бібліотечної справи в краї” (2005) Валентина Бабій, перші сліди краєзнавчої роботи відображені на позовклих від часу картках краєзнавчого каталогу. Зокрема, записи про публікації з обласної газети „Радянська Волинь”, що стосуються різних аспектів громадського, культурного життя краю, датуються 1947 роком. Формування фонду місцевих видань бере початок із 1948 року, свідченням чого збережені малі форми видавничої продукції – брошури, буклети, листівки тих літ. Весь обсяг краєзнавчої роботи здійснював бібліографічний відділ. Відбір матеріалів про Волинь бібліографи вели у Львові, Києві, Москві. І досі в краєзнавчому каталозі, зокрема в топографічній частині, представлені картки з відсилками на провідні книгозбірні Радянського Союзу. У 1964 році завдяки зусиллям краєзнавців бібліотеки видана машинописним способом „Бібліографія по історії міст і сіл Волині”.

В історію бібліотечного краєзнавства Волині назавжди вписані імена Кириловської М.Ф., Мельник З.С., Лелявської Л.С., які, перебуваючи на посадах завідувачів інформаційно-бібліографічного відділу, виробили та вдосконалили стратегію досліджень у цій галузі. Велика увага надавалася зміцненню контактів з архівними установами, ентузіастами музейної справи. Так, тісна співпраця єднала краєзнавців бібліотеки з Владиславом Наконечним. За його участі підготовлений „Літопис найважливіших і пам'ятних дат історії Волині”, „Пам'ятники історії і культури Волинської області” та ін., котрі досі залишаються цінними історичними джерелами для користувачів.

Новий імпульс краєзнавча діяльність одержала в 1977 році, коли після закінчення вузу в бібліотеку прибула Ксендзук Е.С. Завдяки її виваженості, скрупульозності ця робота бібліотеки набула чітких обрисів. Сприяли цьому і матеріальні умови в новому бібліотечному приміщенні. Дбала про розгортання цієї ділянки і дирекція в особі Єлисеєвої Віри Феодосіївни. Тому 16 жовтня 1978 року був виданий наказ про створення сектору краєзнавчої роботи на базі інформаційно-бібліографічного відділу, а 1 жовтня 1993 року вже в незалежній Україні, сектор був реформований у відділ, покликаний виконувати функцію

виявлення, збирання, зберігання і надання для використання друкованих матеріалів, пов'язаних за тематикою з нашим краєм. Всі ці роки до призначення заступником директора бібліотеки у квітні 2001 року цю ділянку очолювала Емілія Степанівна Ксендзук. Вмінню ведення краєзнавчих досліджень вона терпляче навчала своїх молодших колег Давидову Галину Василівну, Бабій Валентивну Василівну, які здійснювали керівництво цим структурним підрозділом відповідно у 2001-2003 і 2003-2012 рр. У 2001-2003 рр. в відділі на посаді провідного бібліографа працювала Рибачук Н.В., нині заступник директора з питань інформатизації.

У 80-ті роки краєзнавчі дослідження бібліотеки відбувалися шляхом систематизації краєзнавчої літератури, розшуку маловідомих матеріалів про події і факти з історії міста Луцька та інших населених пунктів Волині, активної популяризації літератури про Волинь. На базі відділу діяв клуб „Краєзнавець”, який, за свідченням його учасників, людей справді одержимих справою вивчення історичного минулого, став помітним явищем краєзнавчого руху. Слід зазначити, що вагома робота з відродження духовності і культури виявилася поміченою громадою області, сприяла зміцненню патріотичної позиції бібліотеки. У рамках відзначення 120-річчя від дня народження Лесі Українки Постановою Ради Міністрів Української РСР від 27 лютого 1991 року бібліотеці присвоєне ім'я Олени Пчілки української письменниці.

Здобуття бібліотекою імені визначної краянки, внесок якої у розвиток культури України досі замовчувався, стало яскравою віхою в історії бібліотеки та її краєзнавчої складової, визначило на довгі роки зміст пошукової і дослідницької діяльності бібліотекарів, спричинило усвідомлення значимості і ваги досягнутого. Всі інші події наступних років лише похідні від цієї події. Це, зокрема, створення краєзнавцями бібліотеки біобібліографії Олени Пчілки у вигляді 2-х посібників (останній „З братами ще я словом поділюсь” 2009 р., упорядник – Валентина Бабій).

Пам'ятним для бібліотекарів був 1999-й – рік 150-річчя від дня народження Олени Пчілки. Спільно з партнерами – Волинським краєзнавчим музеєм, Колодяжненським музеєм-садибою Лесі Українки бібліотека була співорганізатором наукової конференції „Олена Пчілка і Волинь”, завдяки чому приймала у себе відомих науковців – дослідників з України і з-за її меж, правозахисників. Тоді ж було відкрито куточок Олени Пчілки та закладено традицію вшанування її пам'яті двічі на рік – у день народження (29 червня) та в день смерті (4 жовтня) проведенням літературних годин, вечорів, презентацій. Маємо за приклад у цій справі Віру Михайлівну Комзюк та її колег. Зазначу, що в нинішньому році напередодні 84-х роковин смерті Олени Петрівни Косач у бібліотеці було презентовано сучасне видання поеми „Козачка Олена” з участю Любові Мерзвинської – автора передмови.

Не менш плідним і насиченим був 2009 рік, адже ми долучилися до проведення наукової конференції „Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині”, на якій бібліотека була представлена 5 повідомленнями провідних працівників.

Насиченими подіями були 2010-2011 рр., коли споруджувався пам'ятник Олені Пчілці за кошти громади (понад 91 тис. гривень), за сприяння фонду Б.П.Клімчука „Рідна Волинь”. Замовником пам'ятника стало Волинське обласне відділення Української бібліотечної асоціації. Відкриття пам'ятника, автором якого є Микола Обезюк, заслужений художник України, відбулося 29 червня 2011 року. У ньому взяли участь керівники області, міста. Тоді ж у фойє бібліотеки встановлена гіпсова копія погруддя. У 2011 році ми відзначили 20-річчя присвоєння імені Олени Пчілки, представивши на огляд відвідувачів картини, скульптури з зображенням Олени Пчілки, виконані митцями Волині.

Унеском у краєзнавчу скарбницю вважаємо плід спільної праці з Волинським краєзнавчим музеєм „Календар знаменних і пам'ятних дат Волині”, до підготовки якого наші фахівці підходять надзвичайно відповідально. За роки видання „Календар знаменних і пам'ятних дат Волині” виходив на різній поліграфічній базі, декілька разів міняв дизайн і смислову наповненість. Але головним і визначальним є престиж цього видання як важливого наукового джерела, що має прихильників і, безперечно, майбутнє.

Про нарощення творчого потенціалу краєзнавчої роботи бібліотеки свідчить видання біобібліографічних посібників, присвячених доробкам Василя Слалчука (2006), Йосипа Струцюка (2008), Олекси Ошуркевича (1-е вид. – 2004 і 2-е вид. – 2011), Віктора Лазарука (2012), Василя Гея (2013), Петра Маха (2013). У дорозі до читача новий посібник, підготовлений спільно з музейниками й архівістами – „Григорій Гуртовий (до 90-річчя від дня народження)”. Вже розпочинається робота над узагальненням доробку відомого фольклориста, дослідниці О.П.Кондратович.

З 2006 року бібліотека бере участь у створенні електронної бази „Історична Волинь” в складі консорціуму під орудою Рівненської ОУНБ. Дирекція бібліотеки вирішила скористатися участю в консорціумі для створення власної електронної та повнотекстової баз документів. У 2006-2012 рр. дану ділянку очолювала Понагайба Алла Анатоліївна, компетентний і досвідчений бібліограф-краєзнавець.

Роки праці в секторі збагатили її досвідом, який вона успішно застосовує, очоливши в жовтні 2012 року відділ краєзнавчої роботи. Понагайба А.А. – активний учасник наукових конференцій (9 виступів протягом 2006-2014 рр.), автор біобібліографічних посібників „Богдан Віталійович Колосок” (201), „Вальдемар Едвардович П’ясецький”, „Наталія Юхимівна Пушкар” (2012). Двома виданнями вийшла біобібліографія Володимира Рожка (2009 і 2013 рр.). Друге видання містить відомості про матеріали з Житомирської, Рівненської, Тернопільської областей. Нині створення електронної бази „Історична Волинь” покладене на Наталію Хомяк.

Нині успіх краєзнавчих досліджень у бібліотеці залежить від молодого покоління бібліотекарів, адже ми є свідками зміни поколінь. Головний предмет турботи – створення бази даних „Краєзнавство”, вдосконалення довідково-бібліографічного апарату, створення видовищних презентацій, співпраця з краєзнавцями старшого покоління. Нині фонд відділу нараховує 6,5 тис. одиниць, невпинно зростаючи за рахунок поповнення обов’язковими примірниками, переданими управлінням комунікацій і зв’язків із громадськістю облдержадміністрації.

Петро ХОМИЧ (Маневичі)

МАНЕВИЦЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ – НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР МАНЕВИЧЧИНИ

В енциклопедичних виданнях дається чітке визначення **краєзнавства** — це всебічне вивчення певної частини території країни (міста, села, району, області, краю), тобто її природи, населення, господарства, історії і культури. З огляду на те, що територія нашого району тривалий час була штучно відірвана від решти території України і перебувала у складі Польщі, неабиякий інтерес становить питання розвитку краєзнавчого руху на Волинському Поліссі.

Для координації краєзнавчих досліджень, систематизації та популяризації набутих знань назріла потреба створення в районі **єдиного науково-дослідного центру**. Саме така концепція запропонована і втілюється в життя в районній Програмі розвитку краєзнавства, яка розрахована на період 2011 - 2016 рр., вона розроблена на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 10 червня 2002 року № 789.

Ця програма розроблена Маневичьким краєзнавчим музеєм і визначає шляхи поліпшення краєзнавчої роботи, координації діяльності всіх організацій, установ і закладів, які займаються краєзнавством. Основною метою Програми є активізація науково-дослідницької діяльності, спрямованої на забезпечення розвитку краєзнавства, популяризацію краєзнавчих досліджень. Тому ця Програма сприяє популяризації історико – культурної спадщини, історії рідного краю, зеленого туризму, виробництву рекламної, книжкової, кінопродукції, та проведення краєзнавчих досліджень які б висвітлювали історичне та культурне розмаїття Маневиччини.

Саме реалізацією завдань Програми розвитку краєзнавства на 2011-2016рр. займається Маневичький краєзнавчий музей який нині є головним музейним осередком Маневичького району, туристично-екскурсійним та науково-дослідницьким і культурно-освітнім центром. Чи не єдине сховище пам’яток матеріальної культури краю, який відіграє значну роль у зборі, збереженні, вивченні та пропаганді історичних, художніх та культурних пам’яток.

Фондові зібрання музею налічують сьогодні 12 тисяч оригінальних пам’яток матеріальної і духовної культури Полісся, речових і документальних джерел, археології і природи, зразків образотворчого мистецтва, виробів народних умільців.

Маневичький краєзнавчий музей також активно продовжує писати літопис Волинського Полісся, В 90-і роки у **історичному краєзнавстві** стався суттєвий поворот до науковості, тому Маневичький краєзнавчий музей став організатором обласних всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій: з 50 - ти проведених на Волині наукових конференцій на Маневиччині було проведено 10, все це є свідченням того що Маневичький район проводить найбільшу наукову роботу в регіоні проводячи наукові конференції з виданням наукових збірників.

Тому саме з початку створення Незалежної України Маневичький краєзнавчий музей розпочав нову справу наукове дослідження району з **проведенням наукових конференцій**, а саме:

- „Маневичі і Маневичани в контексті 100 літнього ювілею” 25.05.1992 р.;
- „Містечко Колки – важливий духовний осередок Волинського Полісся” 28.06.1997р.;
- з початком третього тисячоліття до 900 - річчя Чорторийська була проведена конференція

«Маневиччина на межі тисячоліть Чорторийськ – минуле і сьогодення» 12.05.2000 р.;

- „Маневиччина ХХ століття в подіях, фактах і особистостях» з проведенням міжнародної наукової конференції «Маневиччина ХХ століття в історії Полісся та України» 27.10.2000 р.;

- „Четвертня – давнє поселення Волинського Полісся”. 8 травня 2002 року до 1000-ліття перших поселень в межах села Четвертні;

- „Прилісне і його околиці: історія, культура, природа та екологія” 24-25 жовтня 2002 р.;

- 14 квітня 2004 року на базі музею та в селі Кукли відбулась ХІІІ Волинська наукова конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Історія населених пунктів Західного Полісся. Маневиччина»;

- 21-22 вересня 2006 року на базі музею та в селі Троянівка була проведена ХІХ міжнародна науково-краєзнавча конференція присвячена висвітленню подій в першій світовій війні (Брусилівському прориву) за участю науковців Росії, Білорусії, Польщі і України „Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневиччини та Полісся”.

Нам дуже приємно що на базі Маневицького краєзнавчого музею 6-7 листопада 2008 року було проведено регіональний семінар - практикум музейних працівників Хмельницької, Рівненської і Волинської областей „Актуальні проблеми діяльності обласних та районних комунальних музеїв в сучасних умовах” за участю працівників міністерства культури і туризму України.

- 3 червня 2013 р. Маневиччину відвідали учасники виїзного засідання Президії правління Національної спілки краєзнавців України на чолі з Головою Спілки Олександром Петровичем Реєнтом, а також провідні фахівці у галузі краєзнавства та історичної науки, голови обласних організацій НСКУ, краєзнавчий актив Волинської області.

- 22-24 серпня 2013 року в смт.Маневичі, відбулася XLVIII (на Маневиччині Х ювілейна) Міжнародна наукова історико – краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії євреїв Волині», Для учасників конференції в Маневичах відбулася презентація спеціальної виставки про євреїв та Голокост в Україні, сфокусованої на Волині, яка висвітлює історію Голокосту. Також відбулося вручення американською делегацією експонатів для музеїв Волині та університетів, видрукованих видань, деякі з яких перекладено спеціально на українську мову, та вручення музеям віддрукованих банерів виставки, які безкоштовно передані для експозиційної роботи в музеях Волині.

По всіх конференціях видані наукові збірники, які охоплюють загальні питання краєзнавчих досліджень, історію населених пунктів Маневиччини і Полісся, а також належним чином висвітлені питання народного мистецтва і духовності.

Також майже щорічно працівниками музею проводиться пошукова робота по вивченню культурних та історичних цінностей краю. Зокрема проведено ряд етнографічних експедицій по дослідженню, виявленню і збору експонатів по селах та культових спорудах району, які складуть основу майбутнього, який створюється на базі Маневицького краєзнавчого музею науково – дослідницького центру «Музею Волинського Полісся».

Саме тому на даний час основна увага приділяється створенню нової експозиції. Основою повинно стати відродження традиційного народного мистецтва та народних художніх промислів, розвиток туристичної інфраструктури регіону «Волинського Полісся». Центр „Музей Волинського Полісся” має відобразити той незайманий куточок України, в якому ми бачили б наше минуле, наше сьогодення і нашу перспективу.

Плануємо що коли відвідувачі, оглянувши стаціонарну експозицію у залах музею, мали можливість продовжити екскурсію під відкритим небом, змогли зайти в будинок поліського селянина, столу, хлів, клуню, оглянути навіть поспробувати в роботі різні знаряддя та інструменти. Такі експонати як соха і рало, жорна і ступа, кадовб і терниця знайдуть своє місце за призначенням. Одна справа експонувати сільськогосподарські знаряддя та інструменти, предмети побуту селян в урочистій атмосфері музею, інша дозволити відвідувачам увійти в ту епоху, все роздивитись. Таким чином музей не буде мертвим відображенням історичних фактів минулого, а діючим. Минуле перебуватиме у тісному контакті з сучасним.

Тому для вивчення та популяризації Волинського Полісся нами розроблена програма партнерства і співпраці між Маневицьким краєзнавчим музеєм (науково – дослідницьким центром Музеєм Волинського Полісся) та музеями гміни Сулув, повіту Замосць Люблінського воєводства, музеєм міста Згеж Лодзьського воєводства (Польща), музеями Купішського району, область Паневежис (Литва) та музеями Іванівського району, Брестської області (Республіка Білорусь), згідно договорів між Маневицькою райдержадміністрацією та гміною Сулув повіту Замосць, Люблінського воєводства, урядом міста Згеж Лодзьського воєводства (Польща) і Купішським районом, область Паневежис (Литва) з метою, розвитку українсько-литовських, українсько-польських та українсько-білоруських добросусідських відносин,

розширення співробітництва між дружніми народами у науково-освітній та культурно-туристичній сфері діяльності.

Актуальністю проекту є зберегти автентичність Полісся. В проекті не передбачається побудови нових дерев'яних будівель, а використання шляхом перевезення типових, для Полісся осель, та розширення співробітництва між дружніми народами у науково-освітній і культурно-туристичній сфері діяльності.

Основними заходами щодо виконання проекту є: розроблення та виконання програм співробітництва у науковій, культурній, видавничій сфері, туризму між Маневицьким районом і прилеглим поліським воєводством Люблінським Республіки Польща та Іванівським районом Брестської області Республіки Білорусь з метою різносторонніх відносин. Та показати Полісся, розповісти про нього всім, представити всьому світу.

Окрім того відповідно до нових програм загальноосвітніх шкіл працівники музею розробляють комплексну програму «Музей школі», мета якої – поглиблене вивчення природи історії та культури Маневицького району в контексті освоєння програмного матеріалу. Надаємо практичну допомогу у створенні шкільних та відомчих музеїв і музейних кімнат.

Також музейні працівники проводять значну науково – дослідницьку, науково – збиральницьку, експозиційну, виставкову та науково – освітню роботу, зокрема директором музею П. М. Хомич було написано і надруковано 22 наукових статті серед них наукові роботи «Західне Полісся в геополітиці воюючих сторін (1914 – 1921 рр)», «Бойові дії на території Волині на початку Першої світової війни», «Князі Чорторийські, як представники Волинської шляхти», «Музей Волинського Полісся: наукова концепція і перспективи розвитку», «За Волю – За Україну».

В 2010 році розроблено наукову концепцію та написано тематико – структурний план новоствореної експозиції відділу природи та розділу «Маневиччина у роки Другої світової війни 1941 – 1945 рр.».

Директором музею Петром Хомичем було опрацьовано, систематизовано матеріали, які склали основу історико-краєзнавчої книги про історію сіл і селищ району «Маневиччина – крізь віки», та десяток рекламно-інформаційний буклетів про Маневиччину та Волинське Полісся. В даний час готується до друку буклет «Духовні скарби Маневиччини», та «Путівник по Маневицькому району». До 100 річчя Першої світової війни розробляється до друку науковий нарис „1916 рік - Перша Світова війна на Волинському Поліссі «В межиріччі Стиру та Стоходу».

Краєзнавство — це збір інформації з різних галузей наук про дану територію. Окремий внесок у дослідження та розвиток історичного краєзнавства вносять **бібліотеки**. Досить позитивно слід відзначити те, що частина бібліотек представляють на бібліотечних стелажах путівники, довідники, тексти з історії краю; матеріали наукових і науково-практичних конференцій з історико - краєзнавчої тематики; посилання на інформацію про край. Особлива увага звертається на проведення Днів краєзнавства. Досвід роботи деяких бібліотек свідчить про значні здобутки і дає можливість для його узагальнення. В системі проводиться конкурс на кращі краєзнавчі бібліотечні клуби за інтересами для дітей та юнацтва такі як «Книголюб», «Яблунька», «Диво слово», конкурс «Історія мого села» найкраще представили працівники сільських бібліотек філій Оксана Мандзюк, Антоніна Федінчик, Валентина Брик, які розкривають літературне життя Маневиччини, її мистецькі здобутки, окремі історичні події, образи державних і політичних діячів краю. Варті уваги виставки «Земле, краю мій блаженний вклонюся низько я красі твоїй», «Мелодії Маневицьких лісів». «Маневиччина: Історія і сьогодення».

За визначенням географа Лева Берга, **Краєзнавство** — це мала географія, приємно що в нас є також творчі люди які займаються **географічним краєзнавством** серед них Жанна Василівна Таран, Руслана Василівна Бондар.

Велику роль у національно - патріотичному вихованні відіграє **літературне краєзнавство**. На уроках української літератури, учні під керівництвом філологів ознайомлюються із творчими надбаннями письменників – земляків. Дізнаються про наших земляків які займаються **літературним краєзнавством** це зокрема Василь Більчик, Іван Микульський, Валентина Лисюк, Лариса Шевчук, Галина Леонович, Світлана Богайчук.

Сучасний школяр достатньо поінформований. Завдяки радіо, телебаченню, комп'ютерним системам він часто знає про далекі світи більше, ніж про той, який видно з вікна власної оселі. Більше того, він може навіть не здогадуватись, яку багату історію має його власна земля. То ж відділом освіти проводиться значна робота з ознайомлення учнів з визначними історичними місцями району, з відвідуванням визначних краєзнавчих та історичних об'єктів. Зокрема проводяться такі екскурсії: «Маневиччина – краса Волинського Полісся», «Водні плеса Маневиччини». «З глибини століть», «Духовна спадщина Волинського Полісся», що сприяє формування історичної пам'яті молоді.

Найбільш поширеним в нас є **історичне краєзнавство** яке сприяє відродженню інтересу саме до місцевої, “малої історії”, “малої Батьківщини” яке нагадує про власні традиції. Об’ємно збирають і систематизують місцеві історичні матеріали Микола Федотович Борбич - «Маневиччина наша маленька Батьківщина», Кирило Ляцевич - «Крізь віки і долі», вчителі історії Ірина Михайлівна Скорик, Олександра Антонівна Довгаль, Федір Гнатович Бусел, Юрій Леонідович Літвінчук, Галина Архипівна Вознюк.

«**Історичне краєзнавство**» саме та сфера, де легко забезпечується плідна співпраця і корисна взаємодія різних поколінь. Пенсіонерів і учнів однаково цікаво відчувати свою причетність до Історії, в якій кожний небайдужий знайде своє місце. А зроблене спільними зусиллями залишаться нащадкам, які підхоплять і понесуть далі естафету знань і надій”. Чинником розвитку історичного краєзнавства – через вивчення та популяризацію пам’яток історії та культури є **туристичне краєзнавство** яке залишається недостатньо розвиненим напрямком наукових досліджень, про що свідчить обмежена кількість друкованих джерел: краєзнавчої літератури, збірників наукових праць на краєзнавчу тематику, путівників, каталогів тощо. Реставрації та відтворення потребують багато пам’яток архітектури. Але приємним є той факт що є люди такі як Микола Іванович Мізюк, Віктор Васильович Сахарчук, Тетяна Василівна Миткалик які завзято займаються туристичним краєзнавством. Тому необхідно активізувати туристичне відвідування об’єктів культурної спадщини, поліпшити якість **туристичного краєзнавства**.

Збереження історичної культурної спадщини навіть в найдавніші для держави часи, періоди воєн та інших випробувань, борючись з голодом і розрухою, держава як зіницю ока оберігала священні реліквії своєї історії і культури. Нині відповідно до статті 3 Закону України „Про охорону культурної спадщини” державне управління у сфері охорони, збереження і використання об’єктів культурної спадщини покладається на органи охорони культурної спадщини районних державних адміністрацій. Тривалий час в Маневицькому районі згідно розпорядження голови райдержадміністрації та наказу по відділу культури, відповідальними за роботу по охороні, збереженню та використанню об’єктів культурної спадщини покладено на Маневицький краєзнавчий музей.

Використовуючи нормативно-правову базу з питань охорони культурної спадщини директором музею розроблено ряд заходів, спрямованих на реалізацію вимог Закону по збереженню цінностей та неухильному дотриманню законодавства про їх охорону. Діє програма паспортизації об’єктів культурної спадщини в районі на 2003-2010 роки розроблена на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 09 вересня 2002 року № 1330 „ Про затвердження комплексної програми паспортизації об’єктів культурної спадщини на 2003-2010роки” та на виконання відповідного розпорядження голови обласної державної адміністрації від 27 листопада 2002 року № 492 „Про програму паспортизації об’єктів культурної спадщини в області на 2003-2010 роки”.

На території району виявлено, досліджено і задокументовано 227 об’єктів культурної спадщини національного і місцевого значення, які занесені до державного реєстру нерухомих пам’яток України, з них археологічних - 26, історичних - 63, монументального мистецтва - 65, архітектури та містобудування - 23, ландшафтних (природно-заповідні об’єкти) - 50.

Найвизначнішими архітектурними пам’ятками району, які занесені до Державного реєстру національного культурного надбання по Волинській області є Михайлівська церква в селі Карасин (1691 р.), Преображенська церква та дзвіниця Преображенської церкви в селі Четвертня (1604), костел Домініканців у Старому Чорторійську (1736-1741 рр.), нині Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир.

Але ми маємо ряд проблем, що заважають нам на належному рівні здійснювати свої функції. Це окремі чиновники та недостатнє фінансове забезпечення, відсутність надійної системи обліку і зберігання історичних пам’яток, неналежний рівень охорони, недостатній рівень кадрового та інформаційного забезпечення.

Маневицький краєзнавчий музей нагороджений дипломами учасника Всеукраїнського музейного фестивалю „Музей третього тисячоліття”(2006 р.), та „Музеї у сучасному полі етнічному світі”(2008 р.), дипломом Міжнародного благодійного фонду „Україна 3000”(2006 р.), дипломом українсько - голандського проекту „Матра - музеї України”(2007 р.), грамотами Волинського краєзнавчого музею та Волинського обласного товариства краєзнавців (2007 р.), отримав подяку від управління культури і туризму Волинської облдержадміністрації, Голів Волинської обласно ради та адміністрації (2007 р.). **18 – 22 вересня 2008 року** Маневицький краєзнавчий музей отримав диплом лауреата Другого Всеукраїнського музейного фестивалю «За активну позицію у музейній справі». **18 грудня 2008 року** відповідно до розпорядження голови облдержадміністрації **П. М. Хомичу присуджена обласна іменна премія в галузі літератури, культури та мистецтва Волині 2008року, в номінації імені Миколи Куделі - за багаторічну плідну самовіддану працю, вагомий особистий внесок у розвиток краєзнавства, музейної і пам’яткоохоронної**

справи та велику культурно – просвітницьку діяльність, здійснення видавничого проекту «Маневиччина – крізь віки: науково – краєзнавчий нарис»(2005 р.). **19 жовтня 2009 року та 04 червня 2013 року П. М. Хомич** за активну науково – дослідницьку та просвітницьку діяльність у популяризації історії рідного краю, нагороджений **Подякою Голови Національної спілки краєзнавців України**.

Краєзнавча та пошукова робота з часу відкриття Маневицького краєзнавчого музею набуває сталого і стабільного розвитку під керівництвом єдиного методичного центру, а на даний час пошуково-краєзнавча робота набирає обертів.

Розділ II. Краєзнавчі студії

Тетяна АНДРУСИК (Луцьк)

ЗБІРКА СОРОЧОК З ЛЮБЕШІВЩИНИ У ФОНДАХ МУЗЕЮ ЕТНОГРАФІЇ ВОЛИНІ ТА ПОЛІССЯ ПРИ СНУ ім. ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Важливим осередком освіти і виховання учнівської та студентської молоді, формування у неї національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу є Музей етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки [далі – МЄВП], який бере початок з 1996 року. У стінах музею етнографії зберігається значна збірка одягу з усіх районів Волинської області [4].

Особливості формування збірки одягу МЄВП висвітлювалися у публікаціях М. Цісарук, яка проаналізувала структуру збірки [19]; Т. Боровицької та А. Дмитренко, які з'ясували основні шляхи формування збірки сорочок МЄВП, конструктивне вирішення та типи крою нагільного вбрання, етнорегіональні особливості декорування сорочок Волині та Полісся [1-3]. Особливо слід відзначити каталог жіночих сорочок Волині і Західного Полісся із фондів Волинського краєзнавчого музею, укладений Л. Мірошніченко-Гусак та Т. Хомовою, в якому представлено 9 сорочок із Любешівського району [18, с. 40-42].

Збірка одягу з Любешівщини у фондах МЄВП невелика за чисельністю (32 предмети) і складається в основному з чоловічих і жіночих сорочок, а також спідниць, фартухів, хусток, крайок. На жаль, у збірці фонду відсутнє нагрудне, чоловіче стегове і верхнє вбрання.

Основу традиційного комплексу складала сорочка. Чоловіче вбрання представлене однією сорочкою, яка датується ХІХ ст., надійшла із с. Гірки, виготовлена Солохою Зінаїдою Олексіївною і передана до музею 1 червня 2010 року Марчук Іриною [11]. Станок сорочки пошитий із чотирьох пілок, довжина – 67,5 см, ширина по низу – 65,5 см, ширина по плечах – 45 см, висота пазухи – 21х3 см, ширина рукава – 51х19,5 см. Сорочка пошита із лляного сіро-вибіленого полотна, тканого простим переплетенням. Із внутрішнього боку, для зміцнення плечової частини, нашите друге полотнище тканини. У сорочці пройма зроблена під прямим кутом. Рукави укорочені (три чверті), без манжет, закінчуються звичайним підгортанням тканини всередину. Сорочка має пазуху (маніжку), довжина якої 21х3 см і застібається із зміщенням вліво на один традиційний для того часу гудзик, петля прорізна. Сорочка пошита вручну. Декорування сорочки відсутнє, оскільки вона слугувала для буденного вжитку.

Жіночі сорочки датуються в основному 1940-1950 рр., хоча є й старіші – одна 1905, друга – 1938 року.

Згідно матеріалу, який поданий у табл. 1, можна зробити висновок, що найбільше сорочок було передано із с. Велика Глуша.

Таблиця 1.

Формування збірки жіночих сорочок з Любешівщини

№ п/п	Інв. №	Село	Датування	Автор / Власник	Хто передав до музею	Коли надійшла
1.	89	Заріка	1948-1970 рр.	Оласюк Х. Д. 1928 р. н.	Козюмич І.	січень 2009 р.
2.	412	Велика Глуша	1940-50 рр.	Бендзерко Г. А.	Незбжицька О.	19.12.2008
3.	416	Лахвичі		Лігвінчук М. Н., 1930 р. н.	Хрупчик Н., Басюк Л.	26.05.2009
4.	437	Велика Глуша	1 946р.	Яцик Н. О.	Яцик В. Б.	12.07.2006
5.	1401	Залаззя	1940-50 рр.		Решук Н. С.	23.12.2010
6.	1470	Бучин	1 938р.	Шукалович А. М., (1935-2010)	Токарчук В.	20.12.2010
7.	1874	Деревок	1 905р.	Терешук П. В., 1885 р. н.	Поремчук М.	21.02.2012
8.	2066	Бихів	1950-і рр.	Андрусик І. П., 1932 р. н.	Андрусик Т.	03.11.2012
9.	2072	Велика Глуша	1950-60-і рр.	Лавренюк В. Ю., 1930 р. н.	Динь К. О.	10.11.2012
10.	2073	Велика Глуша	1950-60-і рр.	Лавренюк В. Ю., 1930 р. н.	Динь К. О.	10.11.2012
11	2128	Угриничі		Крат Я. К., 1930 р. н.	Шевчук Т. Л.	15.12.2013

Жіночі сорочки є святковими і буденними. Для виготовлення святкової сорочки брали біле фабричну тканину перкаль або тонке лляне домоткане полотно [5-6; 5; 10; 14], а для буденної – товстіше полотно із різною інтенсивністю вибілювання [10; 12; 14-16].

За конструкцією жіночі сорочки Любешівщини склалися з різної кількості пілок. Сорочки, виготовлені із двох полотнищ, шви розміщені по боках, а з трьох пілок – один шов іде по правому боку, другий – на спині і третій – спереду. Кількість пілок залежить від полотна ширини полотна. Сорочка шиється з трьох пілок, якщо воно вужче (48-60 см), а з двох – 70-75 см. Довжина сорочок коливається в межах 75-143 см, ширина – 70,5-79 см (див. табл. 2).

Стосовно оформлення горловини жіночих сорочок із Любешівщини, то можна виділити три типи: виложистий комір [5-6; 9; 17], комір-стійка [8; 12-15] і без коміра [10]. Довжина комірів стійок і виложистих складає 30-38,5 см, ширина – 2,2-9 см. Комір-стійка зустрічається як з одним так і з двома гудзиками, які застібаються на прорізні петлі.

Пазухи сорочок мають довжину – 10-35 см, а маніжки – 24,5-32 см, ширина маніжки – від 2 до 9 см (див. табл. 2). Пазухи і маніжки застібаються на один гудзик. У більшості випадків сорочки мають пластмасові гудзики синього або білого кольору, а прорізна петля оброблена вручну.

Вставки (полики) мають приблизно прямокутну або частково видовжену форму. Ширина вставок 12,5-28 см, довжина – 13-20 см. Ластки (підрукавні клини) різні за розмірами – від 5,5x5,5 до 21x21 см (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Розміри складових частин жіночих сорочок з Любешівщини (у см)

№ п/п	Інв. №	Довж. / шир. сорочки	Довж. / шир. вставки	Довж. / шир. коміра	Довж. / шир. пазухи	Довж. / шир. манжета	Довж. / шир. ластки	Довж. / шир. рукава
1	89	74x82	20x19	36x9	31x4,5	18x5	7,5x9	44x56
2	412	76x73	20x18	32x6	30x3	19x3	8x7,5	45,5x19
3	416	142x65	19x19,5	35x3	35	20x3	9x9	45x40
4	437	80x68,5	18,5x18	34x6	32x2	19x3,5	7,5x7,5	47x38
5	1401	97x79	17x28	–	28	20x1,5	5,5x5,5	44x63
6	1470	143x68,5	19x16	38x3,5	32x2,5	22x2,5	7x8	42x43
7	1874	99x68,5	17,5x14	42x5	34	22x2	10x11	43x44
8	2066	80x71,5	16,5x12,5	38,5x2,2	10	24x4	8x8,5	37,5x40
9	2072	82x67	19x18	30x4	29	18x6	21x21	49x20
10	2073	75x63	17,5x18	32x3,5	24,5x9	16x5	8x8	42x19
11	2128	87x70,5	13x24	38x7,5	31	20x4	13x13	46x25

Різняться і розміри рукавів жіночих сорочок. Їх довжину складає 37,5-49 см, а ширина – 19-63 см. Всі рукави сорочок розширені за рахунок підрукавного клина. Нижня частина рукавів закінчується манжетами. Ширина манжетів коливається від 1,5 до 6 см, довжина – 16-24 см (див. табл. 2).

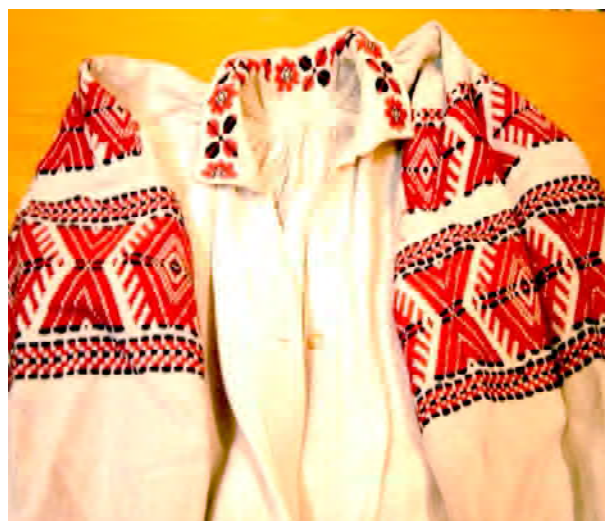
Своєрідність жіночих сорочок із Любешівщини простежується у їх декоруванні. В основному оздоблювались комір, вставка, манжети, рукави і частина сорочки на грудях. Декорування сорочок виконано тканинними і вишивкою.

Тканинним прикрашені сорочки із сіл Лахвичі, Бучин, Деревок, Бихів, Угриничі [8; 12-14; 17]. Вишивальні техніки представлені «хрестиком», «занизуванням» і «гладдю». «Хрестиком» вишиті сорочки із села Велика Глуша [9; 16]. Три сорочки оздоблені поєднанням двох декорувальних технік – вишивки «хрестиком» і тканинним [10; 15], вишивки «занизуванням» і «хрестиком» [6]. Художньою (декоративною) «гладдю» вишита сорочка із с. Заріка [5].

Орнаменти на жіночих сорочках Любешівщини можна поділити на геометричні, рослинні і стилізовані рослинні. Геометричні орнаменти виконувалися переважно на тканих сорочках і вишитих у техніці «занизування» – це ромбики, квадратики, лінії, Х-подібні фігури. Сорочки, вишиті «хрестиком», мають рослинний і стилізований рослинний орнаменти. Це квіткові композиції, де переважає мотив троянди, її листя та пуп'янки, плоди калини з листям, квіти маку та дубове листя. Але є стилізовані узори, на яких

Жіноча сорочка, інв. № 89

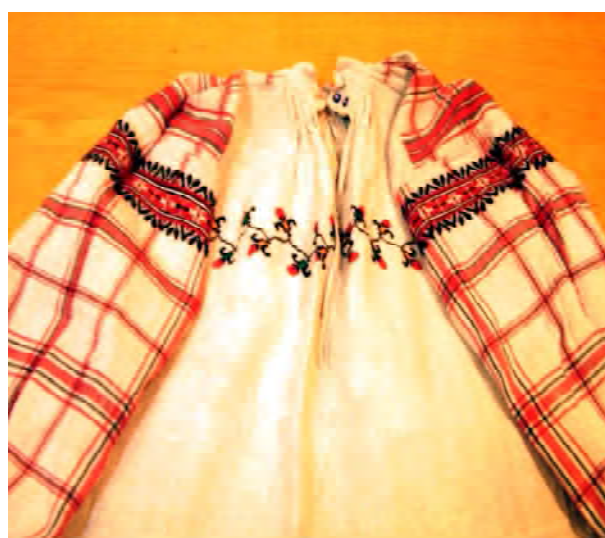
Жіноча сорочка, інв. № 412

Жіноча сорочка, інв. № 1401

Жіноча сорочка, інв. № 437

Жіноча сорочка, інв. № 2072

важко визначити, яку саме квітку чи листок тут зображено.

На сорочках, що декоровані техніками ткання і вишивкою «занизуванням», домінує червоний колорит з незначною кількістю чорних ниток. Вкраплені також жовті, зелені, фіолетові, сині нитки. Вишивка «хрестиком» і «гладь» представлена багатьма кольорами, а саме – червоним, чорним, зеленим, синім, жовтим, сірим, фіолетовим, голубим, рожевим, оранжевим.

Отже, основу колекції одягу із Любешівщини у фондах Музею етнографії Волині і Полісся складають жіночі сорочки. Вони є святковими та буденними. Для їх пошиття використовували біле тонке (святкова сорочка) і товсте сірувате (буденна сорочка) лляне домоткане полотно. Декорування сорочок виконувалось тканням і вишивкою. На тканих сорочках і вишитих «занизуванням» переважали геометричні орнаменти, на вишитих «хрестиком» і «гладдю» – рослинні. Оздоблення тканих і «занизаних» сорочок виконане переважно у червоній гамі, а для вбрання, вишитого «хрестиком і «гладдю» характерна багатоколірність.

1. Дмитренко А. Етнорегіональні особливості декорування сорочок Волині Західного Полісся: на основі збірки МЄВП / А. Дмитренко // *Актуальне народне: інтерпретації традиційної культури. Матеріали VII Гончарівських читань.* – К.: НЦНК «Музей Івана Гончара», 2011. – С. С. 244-248.

2. Дмитренко А. Збірка сорочок Музею етнографії Волині та Полісся при СНУ імені Лесі Українки / А. Дмитренко, Т. Боровицька // *Історія і сьогодення музею: головні аспекти діяльності, завдання, проблеми, рішення / Ред. кол. Затуловська О. П. та ін.* – Чернівці: Букрек, 2013. – С. 314-320.

3. Дмитренко А. Конструктивні особливості жіночих сорочок зі збірки Музею етнографії Волині та Полісся / А. А. Дмитренко, Т. Боровицька // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини.* – Наук. зб. – Вип. 39. – Луцьк, 2011. – С. 345–348. (0,4+0,2 др. арк.)

4. Музей етнографії Волині і Полісся. – Інвентарна книга.

5. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 89.

6. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 412.

7. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 414.

8. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 416.

9. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 437.

10. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 1401.

11. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 1458.

12. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 1470.

13. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 1874.

14. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 2066.

15. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 2072.

16. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 2073.

17. Музей етнографії Волині і Полісся. – Уніфікований паспорт № 2128.

18. Традиційні жіночі сорочки Волині й Західного Полісся кінця XIX – XX століть. Збірка Волинського краєзнавчого музею. Каталог / Упоряд. Л. А. Мірошніченко-Гусак, Т. О. Хомова. / Вст. ст. Н. Г. Гатальська, Л. А. Мірошніченко-Гусак. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013.

19. Цісарук М. Колекція одягу музею етнографії Волині та Полісся при Волинському Національному університеті імені Лесі Українки. / М. Цісарук// *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції м. Чернівці, 15 грудня 2011.* – С. 239 – 243.

Вадим БАРИЛЮК (Житомир)

СІЧНЕВЕ ПОВСТАННЯ 1863-1864 РР. В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО – ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У XIX СТОЛІТТІ

Наприкінці XVIII століття відбувся переломний момент у розвитку Правобережної України. В результаті Другого поділу Речі Посполитої, ці землі увійшли до складу Російської імперії, багатонаціональної за своїм складом, але відсталі в політичному і соціально-економічному плані держави. Саме тому головною ідеєю польського національно-визвольного руху у XIX столітті було повернення собі незалежності у межах своїх колишніх історичних кордонів. Найвизначнішими спробами відновлення польської державності вважаються Листопадове 1830-1831 та Січневе повстання 1863-1864 років.

Проблематикою даної теми займалися такі історики як Ярмошик І. І. [6], Земський Ю. С. [2, 3], Шандра В. С. [5], Буравський О. А. [1].

Поразка Листопадового повстання 1831 року призвела до жорсткої реакції з боку самодержавства.

Розпочалися масові репресії, закриття польських освітніх і культурних осередків, виселення польської шляхти. Саме тому підготовка нового виступу мала враховувати попередні помилки і продумати його до дрібниць.

У Січевому повстанні 1863-64 років головною стала ідея участі всіх верств у боротьбі, лише спільною хвилею спротиву всього населення, можна здобути бажаного результату [3, с. 27]. Саме тому активісти розгорнули широку пропаганду задля залучення великої кількості населення. А якщо говорити більш конкретно, то щоб привернути на свій бік селянство, повстанці проголосили так звану «Золоту грамоту», у якій обіцяли, що у власність селян навечно та без всякої оплати переходять орні землі та майно, за які раніше селяни сплачували чинш. Після вдалого виступу, передбачалося створення демократичної шляхетської республіки – Річ Посполита. Але, які б заклики не лунали з вуст демократичної шляхти, у Правобережній Україні селяни проявили повну апатію до повстання.

Якщо говорити про римо-католицьке духовенство, то воно взяло активну участь у Січевому повстанні 1863-64 рр., зазначаючи, що розпочата боротьба не тільки – справа патріотична, а й релігійна [1, с. 55].

Провідниками польського патріотичного руху Київської, Подільської і Волинської губерній стали з боку «білих» - Артур Замоєський, Мар'ян Лангевич та інші; «червоні» ж розділилися на два крила – праве, більш помірковане, схильне до консервативних поглядів «білих» та радикальне ліве, яке дотримувалося позиції політичного союзу з Росією та визнавало право українського, литовського і білоруського народів на самостійність [4]. Це крило представляли Зигмунд Падлевський, Консянтин Калиновський та Ярослав Домбровський, саме вони активно почали використовувати гасло Листопадового повстання 1830-31 рр – «За нашу і вашу свободу!».

22 січня 1863 року Центральний Національний Комітет, як Тимчасовий національний уряд, оголосив про початок національного повстання. Навесні 1863 повстання почало поширюватися на землі Правобережної України. Керівництво ним здійснював Провінційний комітет на Русі [2, с. 44].

На Правобережній Україні 1863-1864 рр. діяло декілька десятків повстанських загонів, які переважно склалися з польської шляхти та частково міщан. Певну кількість становили також євреї, чиє положення у царській Росії було важким. Близько 20 повстанських загонів було розгромлено російськими військами, невеликій частині вдалося відступити на захід. У їхньому числі були загоны Едмонда Ружицького, які брали участь у битві під Мирополем 17 травня 1863 року, що стала переломною у повстанні на Правобережжі. Ружицький залишив у Мирополі відділ піхоти під проводом Владислава Цехонського, а сам із кінними повстанцями пішов на Поділля. Але на Поділлі повстання не спалахнуло, не в останню чергу через те, що терен не дуже придатний до партизанських дій. Тим часом загін Цехонського був розбитий росіянами під Миньковцями 22 травня, і його залишки приєдналися до Ружицького. 26 травня стався бій під Салихою, де Ружицькому вдалося вирватися від росіян та перейти 27 травня із своїм загonom через кордон до Галичини [6, с. 25].

В результаті бойових дій загинуло 569 чоловік і було поранено 109 повстанців, а число репресованих жителів Київської, Подільської і Волинської губерній загалом складало близько 4, 5 тисяч чоловік [4].

Серед наслідків повстання варто також виділити те, що польські землевласники були обкладені додатковим податком. Крім цього, після придушення повстання актуалізувалося питання про звільнення поляків із державної цивільної служби, чим почав займатись спеціально створений Західний комітет [5, с. 5]. Після придушення повстання суттєво змінилася політика Російської імперії у ставленні до католицької церкви на Правобережжі.

Січеве повстання 1863-1864 рр. є яскравим прикладом боротьби польського народу за власну незалежність. І у цьому контексті, Правобережна Україна відіграла значну роль, бо частина бойових дій проходила на даній території. Поразка повстання була зумовлена головним чином у прорахунку залучення селян до боротьби. Викликані ним репресії російського самодержавства вдарили не лише по поляках, а й по українцях, призвівши до величезних втрат для останніх. Січеве повстання, ставши найбільш масовим і демократичним з усіх польських національно-визвольних повстань XIX ст., сприяло зростанню національної свідомості все більш широких верств польського суспільства.

1. Буравський О. А. Римо-католицьке духовенство Правобережної України і Білорусії в Січевому повстанні 1863-1864 рр. / О. А. Буравський // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – 2014. – № 10. – С. 54 – 61.

2. Земський Ю. С. Особливості генези польського націоналізму в Правобережній Україні середини XIX ст. / Ю. С. Земський // Гуманітарний журнал. – 2009. – № 3 – 4. – С. 41 – 57.

3. Земський Ю. С. Стратегія організації Січневого повстання 1863-1864 рр. в Правобережній Україні та перешкоди в її реалізації [Електронний ресурс] / Ю. С. Земський // *Історичний архів*. – 2011. – Вип. 6. – С. 26 – 30. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ians_2011_6_5.pdf
4. Путова Г. В. До 150-річчя початку Польського повстання 1863-1864 рр. [Електронний ресурс] / Г. В. Путова // *Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України)*. – Режим доступу: http://cdiak.archives.gov.ua/v_do_150_pochatku_Polskogo_povstannya_1863-1864.php
5. Шандра В. С. Соціальні та політичні наслідки для України польського Січневого повстання 1863 р. / В. С. Шандра // *Український історичний журнал*. – 2014. – № 1. – С. 106 – 119.
6. Ярмошик І. І. Листопадове (1830-31) та Січневе (1863) польські повстання на сторінках часопису «*Rocznik Wołyński*» (1930-ті рр.) / І. І. Ярмошик // *Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець»*. – 2010. – № 1. – С. 24 – 27.

Валерій БОРТНІКОВ (Луцьк)

УТВОРЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Передісторія утворення Волинської губернії як адміністративної одиниці «єдиной и неделимой» тісно пов'язана з експансіоністською й централізаторською політикою царизму, яка проводилася на периферії імперії, зокрема на її західних окраїнах. Характер змін, що відбувалися в Правобережній Україні, слід розглядати також у контексті тієї політики, яку здійснював уряд Російської імперії щодо Лівобережної України, де впродовж XVIII ст. робилися послідовні кроки, спрямовані на обмеження її автономії. 1722 р. ліквідується виборність гетьманів, а на Малоросійську колегію, наступницю Малоросійського приказу, покладаються адміністративно-судові, поліцейські, фінансові та воєнні функції. Ця колегія стала урядовою установою, яка була в підпорядкуванні Колегії іноземних справ. 1727 р. Малоросійську колегію скасовано, а гетьманом обрано миргородського полковника Д. Апостола, після смерті якого (1734 р.) управління Україною перейшло у ведення колегіального органу з царських чиновників і козацької старшини – «Правління гетьманського уряду». 1764 р. скасовано посаду гетьмана, а управління Лівобережною Україною повністю передано Малоросійській колегії, діяльність якої відновлено. Архаїчний територіальний поділ України на полки скасовано 1781 р., а з 1782 р. на неї розповсюджено «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» (1775 р.) Катерини II. 1786 р. ліквідовано й Малоросійську колегію¹. Таким чином, землі Лівобережної України наприкінці XVIII ст. переходять під управління центрального російського уряду, у той час, як Правобережна Україна ще перебувала у складі Речі Посполитої.

Поява Волинської та інших губерній Південно-Західного й Північно-Західного країв, стала наслідком складних геополітичних процесів, які відбувалися в Європі, світі загалом і призвели до зникнення з політичної карти такого колись могутнього державного утворення, як Річ Посполита. Поділ останньої був обумовлений існуванням глибоких суперечностей усередині країни, а також суперництвом між головними суб'єктами боротьби за сфери впливу в глобальному масштабі. На думку українського історика Д. І. Дорошенка, Річ Посполита «вже в середині XVIII ст. стала явно хилитися до занепаду. Врятувати її могли тільки широкі й ґрунтовні реформи в царині політичного, суспільного й релігійно-національного життя. До таких реформ і почали братися найосвіченіші та найпатріотичніші елементи польського суспільства. Але вже було запізно. Сусіди Польщі, у першій лінії Росія й Пруссія, давно вже дивилися на польські області, як на свою майбутню здобич...»². Зрештою, поділ Речі Посполитої став тією «розмінною монетою», яка дала змогу правлячим колам головних акторів цієї історичної драми: Росії, Австрії й Пруссії, – задовольнити свої імперські амбіції, але заклав «міну уповільненої дії» під саму перспективу мирного співіснування тогочасної європейської спільноти. Імператорська ж Росія, поряд із новими територіями, отримала в спадщину постійний «головний біль» у вигляді так званого «польського питання», вирішення якого позначилося безпосередньо на політиці царського уряду стосовно до населення західних окраїн імперії. У передмові до офіційного видання – збірника статей, присвячених обґрунтуванню прав «западнорусского народа» на приєднанні території, що побачив світ 1887 р., наголошувалося: «...*Не будет преувеличением сказать, что польский вопрос проходит через всю русскую историю и хотя прошло уже более столетия с тех пор как Россия неизбежным ходом исторических событий поставлена в необходимость приступить к окончательному его решению, тем не менее и теперь еще мы не можем сказать, что задача эта решена окончательно*»³.

Загалом відбулося три поділи польської держави: 1772, 1793 і 1795 рр. Правобережна Україна, у тому числі й Волинь, яка перебувала в складі Речі Посполитої з 1569 по 1795 рр., у результаті поділів відійшли до Російської імперії. А до того часу в адміністративному устрої ці українські землі поділялися

на чотири воєводства: Київське (з 1667 р. без м. Києва), Волинське, Брацлавське і Подільське. Кожне воєводство у свою чергу поділялось на повіти. Напередодні приєднання Правобережної України до Росії у 1793 р. Київське воєводство складалося з Київського, Житомирського і Овруцького повітів; Волинське – з Луцького, Володимирського та Кременецького; Подільське – з Кам'янецького і Лeticівського; Брацлавське – з Вінницького і Брацлавського повітів.

Завершення 5 серпня 1772 р. у Петербурзі переговорів Росії, Пруссії й Австрії про поділ Речі Посполитої, що тривали з початку 1771 р., закінчилися підписанням австрійсько-пруського, австрійсько-російського та прусько-російського договорів. Росія отримала Інфлянти й західну частину Білорусі до Двіни, Дніпра та його правої притоки Друті та суходільної лінії, що тягнеться від верхів'я Друті до Двіни. Разом їй дісталось 92 тис. кв. км із населенням 1,3 млн. За свідченням сучасних українських дослідників Л. О. Зашкільняка і М. Г. Крикуна, Пруссія і Австрія захопили більше території, ніж було передбачено «подільними» трактатами. До Пруссії остаточно відійшли Королівська Пруссія без Гданська й Торуні та північна частина Великопольщі; понад зазначене в трактатах – північна частина Куявії; усього 36 тис. кв. км із населенням 580 тис. Крім того, Пруссія отримала у вічне володіння Лемборкське, Битовське та Драгімське староства, із яких перед тим перших два тримала як лен, а третє – у заставі. Австрія зайняла південну, розміщену направо від Вісли, частину Краківського й Сандомирського воєводств, Руське воєводство (без Холмської землі), Белзьке воєводство (до Бугу на півночі) та західну частину Подільського воєводства (між лівими притоками Дністра Збручем і Стрипою), а також південно-західний кут Волинського воєводства; разом 83 тис. кв. км із населенням 2,6 млн⁴.

Між першим та другим поділами, 8 грудня 1792 р., Катерина II в іменному рескрипті на ім'я командувача російськими військами в польських землях генерал-аншефа М. М. Кречетнікова надала вказівки щодо майбутнього устрою приєднаних областей, хоча угода про поділ була підписана у Петербурзі лише 23 січня 1793 р. Імператриця повеліла військовим підготувати карту земель, що підлягали приєднанню, а також окреслила загальні контури нових територій: «...2. По сочинении карты и получении точнейших о земле сведений, приступитъ к присоединению поветов, прилежающих к границам Нашим, к Полоцкой, Могилевской, Черниговской, Киевской и частью Екатеринославской губерниям, приписав к ним из новых те уезды, поветы или иного званія земли, кои поблизости удобнее... 3. Всю прочую новоприобретенную землю назначить к разделению на три губернии, например, в Литве можно было бы учредить первую губернию в Минске, на Волини вторую Изяславскую, в называемом ныне городе Заславе, который впредь древним именем своим Изяславом называться имеет, или в Константинове, где по местному усмотрению то удобнее окажется; и третье в Брацлаве из воєводства того же имени, присоединя к сим двум последним те части воєводства Подольского, которое по удобствам к оным приписано быть имеет. ... 4. Для облегчения исполнения поручаемых вам дел, предварительно назначаем в сии новые три губернии губернаторов: в Минскую генерал-майора Неплюева, в Изяславскую или Константиновскую генерал-майора Шереметева, в Брацлавскую генерал-майора Берхмана, которые, состоя при войске, по обнаружении о занятии края вступитъ должны в отправлении порученного начальства, по объявлении им вами Высочайшей на то воли Нашей, не нарушая ни в чем настоящего правления, до времени подробного установления»⁵.

На допомогу генералу Шереметеву призначено віце-губернатора Вельяминова. За узгодженням із генерал-прокурором, генерал Кречетніков мав сформував адміністративний апарат губернії, зокрема наймати на службу місцевих жителів, для чого йому надавалося право надавати чин включно до титулярного радника, канцелярських же працівників рекомендувалося наймати з Малоросійської, Калузької та ін. губерній. Чиновникам, які прибували на нове місце, жалувалося «в уважение неближнего переезда третное жалование не в зачет их окладам, а вице-губернаторам на проезд 2000 рублей».

Принциповим для нас є зміст п. 11 наказу, де зазначалося про правову базу життєдіяльності міст: «11. Города оставьте на их правах и привилегиях на первый случай, и каждому из них не препятствуйте просить Нас о подтверждении оных»⁶. По оголошенні маніфесту всі жителі приєднаних територій мали давати присягу на вірність імператриці: «21. ... при торжественном в должность вступления вашем и гг. губернаторов, имеете вы всех привести к присяге на верность, какого бы кто ни был чина и званія, и дать во всенародное известие, чтобы всяк оставался спокойно во владении настоящего и отнюдь никакого насилия к отысканию завлажденного употреблять не отваживался, а отыскивал бы оное судом, когда надлежащие для того места в действие вступят; и сие время никому в просрочку не ставитъ. 22. Кто же из помещиков присягать не будет и пропустит отведенный на то в Манифесте срок, тем велеть выехать из Нашего

владения, и оный через то теряет уже права, одним подданным нашим принадлежащие, во владении и наследстве имения»⁷.

Унаслідок другого поділу 1793 р. Росія змусила польського короля відступити їй центральну частину Білорусі, Київське, Брацлавське й Подільське та східну половину Волинського воєводства; разом 250 тис. кв. км і понад три млн населення. Пруссія отримала Гданськ, Торунь, решту Великопольщі та Куявії й північно-західну частину Мазовії; разом 58 тис. кв. км і понад один млн осіб; за нею залишилося також Сіверське князівство, яке вона інкорпорувала 1790 р. Австрія в другому поділі участі не брала. Річ Посполита з територією 215 тис. кв. км і населенням 3,7 млн опинилася під протекторатом Росії⁸.

Перший офіційний документ, який проголосив приєднання Правобережної України до Росії, датується 23 березня 1793 р. Маніфест був оприлюднений у містах і селах, записаний у міські книги, оголошений у церквах і костелах. Необхідність приєднання польських областей до Росії пояснювалася в ньому таким чином: «... *Участие Ея Величества Императрицы Всероссийской приемлемое в делах польских основывалось всегда на ближайших, коренных и взаимных пользах обоих государств. Что не только тщетны были, но и обратились в бесплодную тягость и в таковое же понесение бесчисленных убытков все Ея старания о сохранении в сей соседней Ей области покоя, тишины и вольности, то неоспоримо и ощутительно доказываетя тридцатилетнею испытанностью. Между неустройствами и насилиями, произошедшими из раздоров и несогласий, непрестанно Республику Польскую терзающих, с особливым соблезнованием Ея Императорское Величество всегда взирала на те притеснения, которыми земли и грады, к Российской Империи прилеглые, некогда сущим Ея достоянием бывшие, и единоплеменниками Ея населенные, созданные и православною христианскою верою просвещенные и по сие время оную исповедующие, подвержены были. Ныне же некоторые недостойные поляки, враги отечества своего, не стыдятся возбуждать правление безбожных бунтовщиков в Королевстве Французском и просят их пособий, дабы обще с ними вовлеци Польшу в кровавое междоусобие. Тем вящая от наглости их предстоит опасность как спасительной христианской вере, так и самому благоденствию обитателей помянутых земель от введения нового пагубного учения, стремящегося к расторжению всех связей гражданских и политических, совесть, безопасность и собственность каждого обеспечивающих, что помянутые враги и ненавистники общего покоя, подражая безбожному, неистовому и развращенному скопищу бунтовщиков французских, стараются рассеять и распространить оное по всей Польше и тем самым навеки истребить как собственное ея, так и соседей ея спокойствие.*

По сим уважениям Ея Императорское Величество Всемилостивейшая моя Государыня, как в удовлетворение и замену многих своих убытков, так и в предохранение польз и безопасности Империи Российской, а равно и самих областей Польских и в отвращение и пресечение единойжды навсегда всяких превратностей и частых разнообразных перемен правления, соизволяет ныне брать под державу Свою и присоединить на вечные времена к Империи Своей все замыкающиеся в нижеописанной черте земли и жителей их...»⁹.

За маніфестом, ті з дворян або представників іншого стану, хто володів майном і протягом одного місяця не склав присяги на вірність, мали протягом трьох місяців розпорядитися своїм майном та виїхати за кордон. Після визначеного терміну маєток указаних осіб вилучався (секвеструвався) на користь казни. Маніфест гарантував усім жителям свободу віросповідання, а містам – збереження попередніх вольностей, «коими они ныне в рассуждение закона и имуществ своих пользуются»¹⁰.

Намагаючись заручитися підтримкою місцевого населення, Катерина II 13 квітня 1793 р. видає Маніфест «О невзыскании окладных расходов в казну с новоприобретенных от Польши областей, до 1795 года», в якому, зокрема, йшлося про таке: «... *в вознаграждение от убытков, понесенных от смятений, раздоров, движений войск и самих действий воинских, в сей стране бывших, а равно и во изъявление первого знака истинного материнского Нашего о сих новых подданных попечения, Всемилостивейше повелеваем: по рассмотрению Нашего генерала, и тех областей генерал-губернатора Кречетникова, со всякого состояния людей, тамо обитающих, казенных окладных доходов в течение настоящего и будущего до 1 января 1795 года, впредь до указа Нашего, не собирать и не взыскивать, ... а равно и все пошлины в таможни, кои поставлены будут на новых пределах Империи Российской, соизволяя, чтобы все сии сборы, яко необходимо ныне нужные для благоустройства самих же сих областей, учреждения и содержания в оных губерний, впредь до указа же Нашего в казну собираемы были»¹¹.*

У Правобережній Україні після приєднання її до Росії внаслідок другого поділу Польщі було відкрито

загальнодержавні установи. Організація життя на приєднаних територіях вимагала відповідної регламентації, що супроводжувалося прийняттям низки документів: 23 квітня 1793 р. виходить іменний, даний Сенату наказ імператриці «О присоединении к России от Польши некоторых областей, и об учреждении из оных губерний: Минской, Изяславской и Брацлавской», у якому підтверджувалися настанови, дані раніше, 08.12.1792 р., генералу М. М. Кречетнікову й викладені в Маніфесті від 23.03.1793 р., 6 травня 1793 р.; іменний, даний військовій колегії наказ «О преобразовании польских войск, вступивших в российское подданство, и о переименовании бригад по прилагаемому у сего расписанию». В інструкції від 20 червня 1793 р. «О устройстве присоединенных от Польши областей» Катерина II вимагала швидкого введення «присутственных мест» відповідно «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» (1775 р.), оскільки, вказувала вона, *«поляки, поджигаемые происками якобинской Франции, партизанами бывшей конституции 3 мая 1791 г. и недовольные конфедерациею Торговицкою, явно восстать желают»*¹².

У новоутворених губерніях відкривалися «присутственные места», імператриця призначила генерал-губернатором приєднаних територій генерал-аншефа М. М. Кречетнікова (після його смерті 9 травня 1793 р. генерал-губернаторське крісло зайняв генерал-поручик Тимофій Іванович Тутолмін (1793–1796))* . Ізяславським губернатором став генерал-майор Василь Сергійович Шереметєв (1793–1795). За нового генерал-губернатора, царський уряд спрямовує свої зусилля на закріплення російської присутності в регіоні, створюючи нормативно-правову базу, яка, з одного боку, захищала інтереси місцевих поміщиків, з іншого – готувала сприятливий ґрунт для російської експансії в польське культурне середовище. 19 квітня 1794 р., виходить іменний, даний генерал-губернатору Т. І. Тутолміну рескрипт імператриці «О праве владения коронными именьями по привилегиям всем тем, кто на верность подданства присягу учинил». У документі підтверджувалися положення Маніфесту 23 березня 1793 р. про захист прав польських жителів, які склали присягу на вірність, а також підкреслювалося, що *«на основании сего узаконения владеющие в губерниях Минской, Изяславской и Брацлавской староствами или другими именьями, под каким бы они не были названием, по смерть или по так называемому праву емфиотическому, буде они присягу на верность Нам учинили, и представили надлежащие на право владения своего доказательства, таковые должны пользоваться по законам им принадлежащим, доколе сохранят они верность и долг присяги своей, яко неотъемлемою их собственностью, утвержденною им словом Нашим»*¹³. 22 квітня того ж року генерал Тутолмін отримує наступний рескрипт, присвячений питанню регулювання міжконфесійних відносин і спрямування їх у потрібне для влади річище: він забороняв перешкоджати наверненню уніатів до православної церкви¹⁴. Останнє в документі розглядалося як кримінальний злочин і відповідно каралося, а маєтки винних підлягали секвеструванню. Такі суворі заходи не були випадковістю. Зменшення впливу уніатської церкви на українське населення мало однозначно антипольську спрямованість і ставало одним із перших кроків щодо інтеграції приєднаних земель до Російської імперії.

1795 р. на основі російсько-австрійських і російсько-пруських договорів від 3 січня і 24 жовтня, відбувся третій, уже остаточний поділ Речі Посполитої. Він став прямим наслідком національного повстання 1794 р. під проводом польського патріота генерала Тадеуша Костюшка. До Австрії відійшли землі до Піліци та Бугу на півночі й до Вісли на заході (північні частини Краківського та Сандомирського воєводств, Люблінське воєводство, частини Холмської землі й Мазовії); разом 47 тис. кв. км із 1,5 млн населення. Пруссія отримала решту Мазовії (із Варшавою) та частину Литви й Білорусі до Німану, а також західну частину Підляшшя та невеличку частину Краківського воєводства біля Северського князівства; разом 48 тис. кв. км із населенням в один млн. Росії дісталася Курляндія, відійшла решта Литви, Білорусі і Підляшшя, західна частина Волинського воєводства, західні частини Холмської землі та Белзького воєводства; разом 120 тис. кв. км, 1,2 млн населення¹⁵.

Однак лише в січні 1797 р. підписано конвенцію між російським імператором та пруським королем про остаточний поділ Речі Посполитої¹⁶. Зокрема, поряд із текстом конвенції вказаний документ містив і відречення Станіслава Августа: «Акт отречения Его Величества Короля польского от королевства своего».

1 травня 1795 р. генерал-губернатор Т. І. Тутолмін отримує від імператриці іменний рескрипт, зміст якого має принципове значення для вивчення історії Волині, оскільки саме в ньому йдеться про утворення Волинської губернії.

Мовою документів

1795 р., ТРАВНЯ 1. ІМЕННИЙ РЕСКРИПТ КАТЕРИНИ ІІ НА ІМ'Я ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА МІНСЬКОГО, ІЗЯСЛАВСЬКОГО І БРАЦЛАВСЬКОГО. – **ПРО ПРИЙНЯТТЯ ПРИСЯГИ ВІД ЖИТЕЛІВ ПРИЄДНАНИХ ДО РОСІЇ ТЕРИТОРІЙ ПІД ЧАС ОСТАННЬОГО ПОДІЛУ ПОЛЬЩІ; ПРО ВЛАШТУВАННЯ ОСТАННІХ НА ПІДСТАВІ «УЧРЕЖДЕНИЯ О ГУБЕРНИЯХ» ТА ВЛАШТУВАННЯ МИТНИЦЬ І КОРДОНІВ**

...1. На точном основании точно данных вам и предместнику вашему графу Кречетникову предписаний Наших, возлагаем на вас принятие присяги от всякого рода обитателей, живущих на землях вышеупомянутою чертою объемлемых, в верности подданства на вечные времена Нам и приемникам Нашим. Присоединяя все пространство земель сих и живущими тут к управлению порученных вам губерний, следует вам именем Нашим объявить всем вообще и каждому особенно, кому о том ведать надлежит, что они уже быв подданные державы Нашей, как таковые и охранены будут и сопричисляются ко всем тем выгодам и преимуществам, кои изданным по воле Нашей в 1793 году в 27 день марта от графа Кречетникова Манифестом, новоприсоединенным тогда областям от Нас пожалованы были.

2. По силе изданных от Нас в 7 день ноября 1775 года Учреждений, земли сии немедленно разделить на округа и сопричитая оные к устроенным уже округам в губерниях Брацлавской, Изяславской и области Каменецкой, из всех оных составит три губернии, а именно: Брацлавскую, Волинскую и Подольскую. Вы не оставите сочинить генеральные и специальные, губернские и окружные карты, а равно штаты присутственным местам, на точном основании Учреждений Наших, что все обстоятельно и во всех подробностях не умедлите представить Нам на усмотрение и утверждение, по примеру представлений ваших по Минской губернии. ...»¹⁷.

Після утворення нових губерній її населення мало бути приведено до присяги на вірність російському престолу маніфестом від 16 травня 1795 р. Останній підтверджував положення попереднього маніфесту від 23 березня 1793 р. і гарантував захист прав та свобод жителям приєднаних територій нарівні з іншими російськими підданими. На здійснення присяги надавався місячний термін і три місяці на влаштування справ та продаж майна у випадку відмови від російського підданства¹⁸.

Адміністративним центром нової губернії мав стати Ізяслав (Заслав) або Старокостянтинів, однак, унаслідок того, що там не було достатньої кількості приміщень, придатних для розташування адміністрації, тимчасово губернський уряд розмістили в Житомирі. 1795 р. губернським містом призначено Звягель, яке було викуплене з приватної власності і перейменовано в Новоград-Волинський, а губернія змінила назву з Ізяславської на Волинську.

Відповідно до даного Сенатом іменного указу 5 липня 1795 р. утворювалося Волинське намісництво.

Мовою документів

1795 р., ЛИПНЯ 5. ІМЕННИЙ УКАЗ ІМПЕРАТРИЦІ КАТЕРИНИ ІІ СЕНАТУ. – **ПРО ЗАСНУВАННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ТА ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ: ПЕРШОЇ З 13, А ОСТАННЬОЇ З 12 ПОВІТІВ**

Всемилостивейше повелеваем Нашему генерал-поручику, правящему должность генерал-губернатора Минского, Волинского и Брацлавского и Подольского, Тутолмину исполнить по Учреждениям Нашим, от 7 ноября 1775 года, в **наместничествах** (Виділено мною. – В. Б.) Волинском и Подольском, составя первое из 13 округов: Новоград-Волинского, Лабунского, Заславского, Острогского, Ровенского, Домбровецкого, Овручского, Радомысльского, Житомирского, Чудновского, Луцкого, Владимирского і Ковельского, и второе из 12 уездов: Каменецкого, Ушицкого, Вербовецкого, Грудекского, Зинковского, Летичевского, Проскуровского, Староконстантиновского, Базилійського, Ямпольського, Кременецкого и Дубенского. Впрочем назначение границ сих наместничеств с прикосновенными ему, предоставляем на соглашение наших генерал-губернаторов и правящих ту должность, о чем, так как и о числе душ, из коих сии губернии и в них округа составлены будут, подать в Сенат Наш ведомости и карты¹⁹.

Того ж дня затверджено штати Волинського та Подільського намісництв, а також віддано інші розпорядження щодо їх улаштування.

Мовою документів

1795 р., ЛІПНЯ 5. ІМЕННИЙ РЕСКРИПТ КАТЕРИНИ ІІ НА ІМ'Я ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА МІНСЬКОГО, ІЗЯСЛАВСЬКОГО І БРАЦЛАВСЬКОГО ГЕНЕРАЛ-ПОРУЧИКА ТУТОЛМІНА. – **ПРО РІЗНІ РОЗПОРЯДЖЕННЯ ЩОДО УСТРОЮ ВОЛИНСЬКОЇ ТА ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ**

*Дав указ Нашему Сенату о приведение в действие Учреждений наших от 7 ноября 1775 года в **наместничествах** (Виділено мною. – В. Б.) Волинском и Подольском, за благо признали Мы изъявить вам при сем случае волю Нашу: 1. Губернскими городами быть в Волинской губернии Новограду Волинскому, который устроить при местечке Звягеле, приобретае оное покупкою с достаточным пространством выгонной земли, и сочинив ново-созидаемой губернии план, представить на утверждение Наше; в Подольской – Каменцу-Подольскому. Города же в Волинской губернии: Житомир, Овруч, Луцк, Владимир, а также казенное местечко Ковель; в Подольском города: Лetichev и Кременец и казенные старостинские местечки: Проскуров, Ушицу и Вербовец учредить уездными городами, обращая на них все те права и преимущества, каковы присвоены городам Минской и Брацлавской губерний, по силе рескриптов, вам данных от 3 и 22 прошедшего мая сего года. Поелику же в Новограде Волинском не имеется еще приличных зданий, для помещения губернских присутственных мест, то, доколе дома тамо не будут построены, учредить на первый случай пребывание оных в Житомире, где и ныне находится губернское Волинского наместничества начальство. 2. Для отправления правосудия в других округах до времени устройства и в сих наместничествах уездных городов, на основании тех же рескриптов, учредить окружные присутственные места, какие где по роду обитателей быть должны, в местечках, от коих присвоятся округам наименования: Волинской губернии: в Лабуне, Заславле, Остроге, Ровном, Домбровицах, Радомысле и Чуднове; Подольской в Грудеке, Зинкове, Старом Константинове, Базили, Ямполье и Дубне. 3. Штаты Волинской и Подольской губернии утвердить, повеленное указами Нашими от 3 и 22 мая, относительно прибавочных к окладам денег обер-офицерам и нижним чинам штатных команд противу гарнизонов по Минской и Брацлавской губерниям, следует обратить и на сии губернии; а равным образом и в рассуждении жалованья магистратским чинам, наблюсти предписанное в тех же указах. 4. На обе сии губернии, по причине, изъясненной в вышеупомянутых указах, прибавить по 14 686 рублей на каждую, в распоряжение ваше для прибавочных чинов и служителей и на нужные расходы, поступая в рассуждении отчета и сокращения таковых прибавочных издержек по тем же указам²⁰.*

Варто зауважити, що в назвах цитованих документів ідеться про «Волинську губернію», а в тексті – про «Волинське намісництво». Це пояснюється, найімовірніше, тим, що законодавець не робив принципової різниці між поняттями «намісництво» та «губернія». Фактично Волинь за правління Катерини ІІ мала статус *намісництва*.

Наступним кроком у справі легітимізації приєднаних територій як органічного складника єдиного державного простору стало утворення там прикордонних митних й інших інфраструктур. Восьмого серпня 1795 р. до Сенату надійшов рескрипт імператриці, у якому зазначалося: «...рассудили Мы за благо, для ободрения и распространения внутренней торговли полуденных губерний, бывшие до сего пограничные таможи, цеть и стражу по старой границе упразднить и перенести оные на новые пределы империи»²¹. Зокрема, митниці переносилися в міста Ямпіль на Брацлавщині, Жванець, Волочиск і Радзивилів на Поділлі та Володимир на Волині. У серпні 1795 р. створюється прикордонний ланцюг і прикордонна сторожа в Брацлавській, Подільській та Волинській губерніях (намісництвах). У Волинській губернії прикордонний ланцюг сягав 219 верст, складався із чотирьох дистанцій, обслуговувався чотирма митними прикордонними наглядачами та трьома митними об'їждчиками²². 6 вересня 1795 р. на ім'я Т. І. Тутолміна надійшов царський рескрипт «Об устройении почт и содержании оных в губерниях: Минской, Волинской, Подольской и Брацлавской»²³.

Адміністрація губернії продовжувала залишатися в Житомирі, який лише 24 червня 1804 р. отримав офіційний статус губернського міста. У цьому зв'язку, певний дослідницький інтерес викликає документ, що надійшов від Сенату до Волинського губернського правління влітку 1802 р. Ідеться про указ імператора Олександра І, у якому він особисто звертає увагу на необхідність припинення зловживань на місцях у квартирних питаннях.

Мовою документів**1802 р., ЛІПНЯ 1. УКАЗ ІМПЕРАТОРА ОЛЕКСАНДРА І. – ПРО ЗАБОРОНУ ЗЛОВЖИВАНЬ ГУБЕРНСЬКИМИ ЧИНОВНИКАМИ У КВАРТИРНОМУ ПИТАННІ**

Указ Правительственного Сената от 28 минувшего июля под Н 15201...: По именному Его императорского величества Высочайшему Указу, данному Правительственному сенату сего 1 июля 14 дня за собственноручно Его Величества подписанием, в котором изображено: «Из дошедших ко Мне сведений усмотрев, что в некоторых губерниях не только губернаторы и вице-губернаторы, для помещения коих предназначены казенные дома, по недостатку оных требуют и получают квартиры от города, но и другие губернские чиновники как то губернские прокуроры и прочия таковыми же пользуются, поручаю Правительственному сенату таковое притязание, жителям городов отягчительное, строго воспретить предписав, чтобы занимающие таковые квартиры, немедленно их оставили и самые губернаторы и вице-губернаторы в местах, где нет домов казенных для них предназначенных, до постройки их нанимали бы квартиры от себя, ни как не требуя их от города или его доходов...».

Августа 26 дня 1802 года²⁴.

Із відкриттям намісницького правління в приєднаних до Російської імперії губерніях, управління в них мало здійснюватися на засадах документа: «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» від 7 листопада 1775 р. Дія Литовського статуту на Волині поступово обмежувалася і замість нього вводилося російське право, «назначены были русские чиновники и розданы русским людям королевские отобранные у мятежников имена. Таким образом, одновременно с русским управлением, полагалось прочное начало образованию русской общественной силы и Волинь входила в общую жизнь Русского государства», ішлося у відомій праці «Волинь. Исторические судьбы Юго-Западного края»²⁵. Разом із влаштуванням світського управління та судоустрою у Волинській губернії засновано православне єпархіальне управління.

Наступний етап упорядкування територіально-адміністративного устрою Волинської губернії належить до часів царювання Павла І. Указом імператора від 12 грудня 1796 р. «О новом разделении государства на губернии» впорядковувався губернський поділ держави, зокрема створювалася Київська губернія; до неї відійшли повіти колишньої Брацлавської й Вознесенської губернії і Радомишльський повіт від Волинської губернії. Останній межував із Овруцьким і Житомирським повітами. Натомість замість Волинського намісництва утворювалася **Волинська губернія**, до якої відходили Дубнівський, Кременецький, Ямпільський, Базалійський і Старокостянтинівський повіти від Подільської губернії²⁶. Отже, Волинське намісництво проіснувало півтора року – від 05.07.1795 по 12.12.1796 р. У височайше затвердженій доповіді Сенату 29 серпня 1797 р. підтверджувалися положення царського указу від 12 грудня 1796 р. й уточнювалися адміністративна структура та кордони губернії. Зокрема, у Волинській губернії, «по вновь изданному сей губернии штату, уездные или поветовые города назначены в сей губернии Новоград-Вольнский, Заславль, Острог, Ровно, Овруч, Житомир, Луцк, Владимир, Ковель, Дубно, Кременец и Староконстантинов; а уезды составлены каждый из числа душ от 40 до 50 000; за тем остались заштатными уезды и города: Чуднов, Лабунь, Домбровица, Базалия и Ямполь, кои приписаны по удобности к другим уездам, в штатное количество вошедших»²⁷.

На першому етапі утворення Волинської губернії не всім її містам були присвоєні герби, а лише тим, що відповідно до імператорського наказу від 22 січня 1796 р. увійшли до ХХІІІ тому повного зібрання законів Російської імперії: Новоград-Волинську, Лабуню, Заславлю, Острогу, Рівному, Домбровиці, Овручу, Житомиру й Чуднову. Лише у 1839 і 1840 рр. Герольдією Сенату було піднято питання про затвердження гербів п'яти міст Волинської губернії, які не увійшли до Зібрання законів, а саме: Кременця, Дубно, Луцька, Ковеля та Володимира. Після певної пошукової роботи Волинське губернське правління в особі її губернського землеміра представили на затвердження опис гербів згаданих міст. Для Володимира – Георгій-Переможець, який сидить на коні й убиває змія. Для Ковеля – Земна куля з хрестом і зображенням унизу річки. Для Луцька – Вінченосна діва в човні, що тримає в обох руках вінці над двома баштами.

Одночасно з утворенням Ізяславської губернії, її дворянству був призначений мундир такого зразка: верхній одяг паюсовий (коричневий), відвороти, комір та обшлагаи, що розрізані, палеві сукняні, на лацканах і обшлагах петлиці срібні, гудзики білі, нижня білизна й підбій білі. На гудзиках мало бути зображення герба Новограда-Волинського як губернського міста і такого, чий герб узаконено відповідно до указу імператриці від 22 січня 1796 р.

Етносоціальна структура губернії. За переписом населення 1834 р. етносоціальний склад населення Волинської губернії був таким: селяни склали 1 453 027, польська шляхта – 139 007, євреї – 177 662. Населення найбільших міст Волинської губернії у 1896/1912 рр. представлено в табл. 1.1.1

Таблиця 1.1.1

Населення найбільших міст Волинської губернії

Місто	1896 рік	1912 рік
Житомир	61 339	88 940
Ковель	15 424	29 581
Луцьк	15 301	28 753
Рівне	9552	32 240

Джерело: Обзор Волинской губернии за 1896 год. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Волинского губернатора. – Житомир : Волинская губ. тип., 1897 г. – С. 15; Памятная книжка Волинской губернии на 1914 год. Изд. Волинского статист. ком-та. – Житомир : Волинская губ. тип., 1913. – С. 53.

На межі століть, 1899 р. станова й соціальна структура Волинської губернії мала такий вигляд.

Найбільш численними були *сільські стани*: селяни власники та ін. приписані до громад – 1 387 884; колоністи – 78 006. До сільських станів тогочасна статистика відносила також чехів-гуситів, чехів-православних та євреїв-хліборобів.

Особливістю соціальної структури губернії кінця ХІХ ст. була наявність великого прошарку *дворянства*, серед яких спадкових 22 066, особистих – 12 156.

Міські стани: почесні громадяни (спадкові й особисті) – 2553+2275=4828; купці – 4220; міщани – 606 284; цехові – 2335.

Духовенство: православне (біле та монахи) – 6265+5446=11 711; римо-католицьке – 125; євангелістсько-лютеранське – 134; єврейське – 294; баптистське – три; магометанське – три; караїмське – два; розкольницьке – один; чесько-гуситське – немає.

Воєнні стани: безстроково звільнених і тимчасових – 86 121; відставних нижніх чинів та їхніх сімейств – 187 152; іноземців – 27 799 осіб²⁸.

Певний науковий інтерес викликає соціально-психологічна характеристика дворянства, селянства й середнього стану, яку давали їм фахівці Генерального штабу*, оцінюючи воєнно-стратегічний потенціал Волинської губернії 1850 р. «*В настоящее время, дворянство губернии, состоит преимущественно из польской шляхты. – Знатнейших фамилий осталось немного. ... Сохраняя прежние обычаи и польский язык, имея старинные воспоминания, ... легко увлекаются всеми новостями. В хозяйственном быту обнаруживают склонность к различным проектам и нововведениям, часть которых иногда имеет следствием прибыльные результаты; но вообще, затеи здешних помещиков, ведут к разорению. В особенности в настоящем поколении помещиков, заметно совершенно ложное направление в домашней жизни; желая во всем подражать состоятельным владельцам, они натягивают все пружины доходов и быстро разоряя крестьян, лишают себя прежде времени родительского достояния*»²⁹.

За спостереженнями військових, біди та негаразди, «*которые край этот был свидетелем, в течение многих веков, частые споры Литвы и Польши, во время которых край этот переходил из рук в руки, продолжительное владычество Польши, набеги татар, угнетение уни, образовали в туземцах беспечный, равнодушный характер, имеющей следствием безотчетную покорность судьбе. Утратив свою народность, они упали духом и далеко уступают прочим обитателям южных областей России, в воинственных способностях. ... По угрюмости характера, жители мало разговорчивы. При свойствах нрава тихого и флегматичного они послушны властям и безропотно исполняют требования своих владельцев*»³⁰.

До середнього стану, який переважно складався з євреїв, віднесено міщан і купців. Як ішлося у «*Военно-историческом обозрении*», «они (євреї – В. Б.) живут дружными обществами, в согласии, помогают себе во всех оборотах, не допуская прочих сословий к участию промышленности и особенно в торговле»³¹. Наявність великої кількості жителів єврейського етносу на Правобережній

Україні безпосередньо пов'язана з поділами Польщі, а також стала наслідком політики царського уряду щодо цієї меншини. Після переділу карти Європи Російська імперія отримала в «спадщину» ареали земель, густо заселених представниками єврейського населення, чисельність якого в Речі Посполитій складала близько одного мільйона осіб. Більшість із них проживала на її східних «кресах», що відійшли до Росії.

Волинська губернія була територією, привабливою для іноземної колонізації, оскільки, порівняно з іншими губерніями Південно-Західного краю, вона мала невисоку густоту населення та значні площі неосвоєних і дешевих земель у північній її частині. Слаборозвинута промисловість та сприятливі умови для розвитку сільського господарства обумовили аграрний характер колонізації. Проведення низки соціально-економічних перетворень у Росії, особливо аграрної реформи 1861 р., а також прийняття закону про передачу в оренду іноземцям поміщицьких земель строком до 36 років (19.02.1861 р.), відміна пільг для іноземців у Царстві Польському зумовили зміни в етнонаціональній структурі населення Волині через значне пожвавлення трудової еміграції. У другій половині XIX ст. в губернії зросла кількість поселень іноземців-колоністів: насамперед, німців та чехів.

Поява перших колоністів на Волині належить до кінця XVIII ст. Із 30-х рр. XIX ст. рух колоністів посилюється, не в останню чергу внаслідок політичних причин. На зауваження М. В. Бармака, у 30-х рр. XIX ст. на Волині «з'являється ціла низка нових колоній німців, вихідців з польських земель. Приводом до переїзду стало польське повстання 1830–1831 рр. проти царизму. Німці, не поділяючи ідеї польської незалежності, схвально ставилися до заходів російських чиновників по припиненню заворушень. Це викликало неприязнь поляків і їхній гнів спрямувався не тільки проти російського панування, але й проти німецьких поселенців. Уряд намагався утримати німців від переселення, відшкодовуючи їм збитки, заподіяні повстанцями, але дарма. Із метою дотримання найсуворішого обліку щотижня волинський губернатор передавав відомості військовому губернатору в Києві про іноземців, які перетнули митниці Волинської губернії»³². 1860 р. їх кількість досягає 11 424 осіб. У 80-х рр. XIX ст. колоністи мали вже на Волині 876 поселень, у яких нараховувалося 23 218 дворів із 139,6 тис. жителів³³. Тільки з 1840 по 1860 р. у регіон прибуло 918 німецьких сімей, які заснували багато колоній у різних повітах губернії. Загалом же кількість німців на 1860 р. складала близько 20 тис.³⁴

Чинником, який сприяв пожвавленню німецької колонізації на Волинь, стало також польське повстання 1863–1864 рр., яке «прискорило прийняття багатьма етнічними німцями рішення про переїзд із привіслянських губерній на Волинь, де заворушення були меншими й тому швидше придушені. У регіоні з'явилася можливість дешево купити землю або отримати в тимчасове користування на вигідних умовах. За участь у політичних «непорядках» конфісковано значні земельні угіддя поляків у Волинській губернії. Вони й продавалися чи здавалися в оренду новоприбулим колоністам із метою «зменшення польського впливу» в регіоні»³⁵. Упродовж 30 років від 1859 р. до 1889 р. чисельність німецьких колоністів на Волині зросла в 25 разів. Якщо 1859 р. кількість поселенців становила лише 0,3 % усього населення краю, то 1889 р. їхня частка збільшилася вже до 4,3 %. Упродовж восьми років із 1889 до 1897 р. у губернію прибуло майже 69 тис. німців і вони становили вже 5,6 % від кількості всіх мешканців Волині, а 1911 р. чисельність поселенців досягла 5,7%³⁶.

Крім німецьких, однією з найчисленніших колоній була чеська. За даними Всеросійського перепису 1897 р. у Волинській губернії проживало 27 670 чехів, на той час у Подільській губернії оселилося лише 886 осіб.

Мовою документів

1870 р., ЛІПНЯ 10. ВИСОЧАЙШЕ ЗАТВЕРДЖЕНЕ ПОЛОЖЕННЯ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ. – ***ПРО ПРИЙНЯТТЯ В РОСІЙСЬКЕ ПІДДАНСТВО АВСТРІЙСЬКИХ ЧЕХІВ, ЯКІ ПЕРЕСЕЛИЛИСЬ У ВОЛИНСЬКУ ГУБЕРНІЮ, ІЗ НАДАННЯМ ЇМ ПРАВ І ПЕРЕВАГ, УСТАНОВЛЕНИХ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ РОБІТНИКІВ, ЯКІ ПРИБУЛИ ДО РОСІЇ***

Слушана записка управляющего Министерства внутренних дел, от 22 июня, о распространении на переселившихся в Волынскую губернию Австрийских выходцев чехов прав и преимуществ, кои представлены Высочайше утвержденным, 18 декабря 1861 года (37760), мнением Государственного Совета для найма иностранных рабочих и водворения их в России.

Принимая во внимание, что выселившиеся, в 1869 году из Австрии в Волынскую губернию чехи, в числе до 8000 душ обоого пола, прочно водворившись на приобретенных ими покупкою в собственность в помянутой губернии землях, просят о скорейшем принятии их в подданство России с припискою их к крестьянскому сословию, на условиях, какие будут определены самим правительством, комитетом, в

виду крайних неудобств, сопряженных с настоящим неопределенным положением столь значительного населения, и руководствуясь законом, разрешающим принимать в русское подданство ранее установленного пятилетнего срока предварительного в России водворения иностранцев, поместивших значительные капиталы в общепользные русские предприятия, полагал: переселившимся в Волинскую губернию австрийским выходцам чехов, по предварительном принятии их в русское подданство, предоставить те из установленных Высочайше утвержденным, 18 декабря 1861 года, мнением Государственного Совета для водворяющихся в России иностранных рабочих прав и преимуществ, которые применимы к ним, как к поселяющимся на собственных землях.

Государь император, в 10-й день июля 1870 года, положение комитета Высочайше утвердить соизволил³⁷.

Отже, утворення Волинської губернії безпосередньо пов'язане із поділами Речі Посполитої, як результат імперської політики держав, основу якої складала боротьба за гегемонію над територіями, де здавна проживали східнослов'янські та прибалтійські народи. Прикордонне розміщення останніх обумовило складність етносоціальної структури, поліконфесійність, одночасне існування декількох правових систем. Усе це вимагало від верховної влади проведення на приєднаних територіях гнучкої соціально-економічної та культурної політики. Це був період пошуків ефективної моделі організації центральної й місцевої влади, які б відповідали завданням абсолютизму, сприяли інтеграції всіх земель у єдиний життєздатний організм.

1. Ерошкин Н. П. *История государственных учреждений дореволюционной России. Изд. второе, исправ. и доп.* / Ерошкин Н. П. – М. : Изд-во «Высшая школа», 1968. – С. 146–147.

2. Дорошенко Д. І. *Нарис історії України* / Дорошенко Д. І. ; передмова І. О. Денисюка – Л. : Світ, 1991. – С. 490.

3. А. В. (У тексті лише ініціали – В. Б.) *Предисловие* / А. В. // *Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Западной России. Вып. II-й / сост. и изд. С. Шолкович.* – Вильна : Тип. А. Г. Сыркина, 1887. – С. IV.

4. Зашкільняк Л. О. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів* / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Л. : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. – С. 235.

5. *О распоряжениях в Польских областях, занятых российскими войсками 8 декабря 1792 г.* // *Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. Т. XXIII. С 1789 по 6 ноября 1796.* – СПб. : Печатано в тип. второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830. – № 17090. (Далі ПСЗ-І).

6. Там же.

7. Там же.

8. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів.* – С. 243.

9. *О присоединении Польских областей к России. Манифест генерал-аншефа Кречетникова, объявленный по Высочайшему повелению в стане российских войск при Полонно. 27 марта 1793 г.* // ПСЗ-І. – Т. XXIII. – № 17108.

10 Там же.

11 *О невзыскании окладных расходов в казну с новоприобретенных от Польши областей, до 1795 года. Манифест 13 апреля 1793 г.* // ПСЗ-І. – Т. XXIII. – № 17114.

12. Цит. за: Щербина П. Ф. *Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине* / Щербина П. Ф. – Львов : Изд-во при Львовском гос. ун-те «Вища школа», 1974. – С. 51.

* *Енергійна діяльність Т. І. Тутолміна викликала незадоволення польської шляхти, зокрема волинської, і, як наслідок, виникнення між ними конфлікту, що призвело до його відкликання й переведення на посаду московського головнокомандувача. ... Генерали же О. А. Беклешов, І. В. Гудович, А. Г. Розенберг, які займали цю посаду пізніше, уже не проявляли такої ініціативи, як діячі екатерининських часів М. М. Кречетніков і Т. І. Тутолмін. Див: Щербак Н. О. *Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття)* – С. 86.*

13. *О праве владения коронными именами по привилегиям всем тем, кто на верность подданства присягу учинил. Именной, данный исправляющему должность генерал-губернатора Минского, Изяславского и Брацлавского генерал-поручику Тутолмину. 19 апреля 1794 года* // ПСЗ-І. – Т. XXIII. – № 17198.

14. *Об устранении всяких препятствий к обращению униат к Православной греческой церкви. Именной, данный исправляющему должность генерал-губернатора Минского, Изяславского и Брацлавского генерал-поручику Тутолмину. 22 апреля 1794 года* // ПСЗ-І. – Т. XXIII. – № 17199.

15. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів.* – С. 249.

16. *Конвенция между Их величествами императором Всероссийским и королем Прусским за приступлением к оной и Его величества императора Римского об окончательном разделе Польши между взаимными их державами заключенная в Санктпетербурге января 15 дня 1797 года* // ДАВО, ф. 363, оп. 1, спр. 14, арк. 59–63 зв.

17. *Про прийняття присяги від жителів приєднаних до Росії територій під час останнього поділу Польщі; про їх влаштування на підставі «Учреждения о губерниях» та влаштування митниць і кордонів. Именной рескрипт*

Катерини II на ім'я генерал-губернатора Мінського, Ізяславського і Брацлавського. 1 травня 1795 р. // ПСЗ-I. – Т. XXIII. – № 17323.

18. О присяге жителей сих губерний на верность подданства. Манифест правящего должность генерал-губернатора Минского, Изяславского и Брацлавского генерал-поручика Тутолмина. 16 мая 1795 г. // ПСЗ-I. – Т. XXIII. – № 17332.

19. Про заснування Волинської та Подільської губерній: першої з 13, а останньої з 12 повітів. Іменний указ імператриці Катерини II Сенату. 5 липня 1795 г. // ПСЗ-I. – Т. XXIII. – № 17352.

20. Про різні розпорядження щодо устрою Волинської та Подільської губерній. Іменний рескрипт Катерини II на ім'я генерал-губернатора Мінського, Ізяславського і Брацлавського генерал-поручика Тутолмина. 5 липня 1795 р. // ПСЗ-I. – Т. XXIII. – № 17354.

21. Об учреждении таможен в Брацлавском наместничестве в городе Ямполье, в Подольском в местечках Жванце, Волочиске и Радзивилове, и в Волынской губернии в городе Владимире и между ими двух таможенных застав, в городе Могилеве и селе Гусятине и об устройении при таможенных Ямпольской и Жванцкой двух карантинных. Именной, данный Сенату. 8 августа 1795 г. // ПСЗ-I. – Т. XXIII. – № 17373.

22. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період : монографія / Орлик В. М. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2007. – С. 175–176.

23. ПСЗ-I. – Т. XXIII. – № 17382.

24. Про заборону зловживань губернськими чиновниками у квартирному питанні. Указ імператора Олександра I. 1 липня 1802 р. // ДАВО, ф. 486, оп. 1, спр. 3, арк. 250.

25. Вольнь. Исторические судьбы Юго-Западного края. С высочайшего соизволения издано при Министерстве внутренних дел П. Н. Батюшковым. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная Польза», 1888. – С. 234.

26. ДАВО, ф. 363, оп. 1, спр. 10, арк. 229–230.

27. О назначении границы губерниям: Новороссийской, Киевской, Минской, Волынской, Подольской и Малороссийской, и о разделении их на уезды. Высочайше утвержденный доклад Сената. 29 августа 1797 г. // ПСЗ-I. – Т. XXIV. – № 18117.

28. Обзор Волынской губернии. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Волынского губернатора за 1899 год. – Житомир : Волынская губ. тип., 1900 г. – С. 21.

* Матеріал було зібрано і складено штабс-капітаном Фрітче.

29. Военно-статистическое обозрение Российской империи. Изд. по Высочайшему повелению при 1-м отделении департамента Ген. штаба. Том X. Ч. 3. Волынская губерния. – СПб. : Тип. Ген. штаба, 1850. – С. 63–64.

30. Там же. – С. 65–66.

31. Там же.

32. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914). – С. 24.

33. Оксенюк Р. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційно-визвольний рух трудящих (1861–1939). – С. 19.

34. Костюк М. П. Вказана праця. – С. 29.

35. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796–1914). – С. 26.

36. Там само. – С. 27.

37. Про прийняття в російське підданство австрійських чехів, які переселились у Волинську губернію, із наданням їм прав і переваг, установлених для іноземних робітників, які прибули до Росії. Высочайше затверджене положення Комітету міністрів. 10 липня 1870 р. // Полное собрание законов Российской империи. Собр. второе. Том XLV. Отделение второе. 1870. От 48530–49097 и дополнения. – СПб. : В тип. второго отдела собственного Е. И. В. канцелярии, 1874. – № 48554. (Далі ПСЗ-II).

Микола ВЕЛЬМА (Ковель)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК м. КОВЕЛЯ І КОВЕЛЬСЬКОГО РАЙОНУ (2010—2014 р.р.)

Політична, економічна і фінансова кризи, які охопили не тільки світ і Україну, негативно позначилися на соціально-економічному розвитку Волині в цілому і Ковельщини зокрема. І все ж навіть у таких складних умовах життя триває, люди і підприємства працюють, заробітні плати і пенсії виплачують, бюджет наповнюється коштами.

У даній роботі автор ставить за мету узагальнити і якоюсь мірою проаналізувати ситуацію в економіці й соціальній сфері міста Ковеля і Ковельського району впродовж останніх п'яти років, визначити найголовніші тенденції у функціонуванні господарського комплексу одного з найпотужніших регіонів Волинської області. При цьому він не має наміру досліджувати причини наявних здобутків і упущень в окремих галузях, а обмежується констатацією тих чи інших фактів, почерпнутих із даних органів державної

статистики.

Аналогів подібному матеріалу, на переконання автора, наразі немає. Тим більше вагомою «підмогою» стане ця стаття для всіх, хто цікавиться сучасним краєзнавством, новітньою історією нашого Поліського краю, намагається розібратися у тому, що нині в країні відбувається, куди ми йдемо і до чого прийшли, що, врешті-решт, нас чекає попереду.

Загальна характеристика досліджуваного періоду

Загальновідомо, що розвиток подій в Україні у 2010–2014 р.р. був не завжди передбачуваним і прогнозованим. На те є причини як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. Особливо загострилася ситуація під час керівництва країною В. Януковичем та його командою. Велетенських масштабів набрала корупція, нецільове використання бюджетних коштів та їх розбазарювання, а також так звана «тіньова економіка», де, за підрахунками окремих фахівців, зосереджувалося до половини валового національного доходу.

Відмова М. Азарова і В. Януковича від євроінтеграції і підписання Угоди про асоціацію з ЄС стала причиною громадянського протистояння, Майдану Гідності, кровопролиття, а в кінцевому підсумку – падіння режиму олігархічних кланів, очолюваних «сім'єю». Але це ще був не кінець новітньої української трагедії: окупація Росією Криму, відверта підтримка Москвою сепаратистських рухів на Сході України призвели до бойових дій на Донбасі і Луганщині. Антитерористична операція, як її офіційно називають, триває, її жертвами стали сотні і тисячі людей – як військових, так і мирних.

Деяку надію на виправлення становища дали президентські (травень 2014 р.) і парламентські (жовтень 2014 р.) вибори в Україні. Український народ, довіривши владу Петру Порошенку і демократичній більшості у Верховній Раді, підтвердив свій європейський вибір, прагнення жити в мирі, готовність зі зброєю в руках захищати Незалежність держави, не підкорятися чужоземному диктату. І хоч проблем в економіці і соціальній сфері не поменшало, а в деяких галузях (наприклад, енергетичній), побільшало, підтримка України світовою спільнотою в кінцевому підсумку налаштує на оптимістичний лад.

Економіка як барометр рівня життя людей

Як же у цих умовах розвивалася і чи розвивалася взагалі економіка м. Ковеля і Ковельського району? Звернемося до конкретних цифр.

Промисловість. У **2010 році** підприємства міста реалізували продукції на суму 231,7 млн. грн., або 3,1 відсотка загальнообласної реалізації, що в розрахунку на одного міського жителя становило 3,4 тис. грн.

За цей час підприємства Ковельського району реалізували продукції на суму 176,8 млн. грн., або 2,4 відсотка загальнообласного показника, що становить 4,3 тис. грн. на одну людину.

2011 року промислові підприємства Ковеля реалізували продукції на 291,8 млн. грн., або на 4,3 тис. грн. на одного мешканця. В районі ці цифри відповідно складають 152,7 млн. грн. і 3,8 тис. грн.

У **2012 році** промисловість міста реалізувала продукції на 255,2 млн. грн., що в розрахунку на одного жителя складає 4 тис. грн. Підприємства району продали виробленої продукції на 197,1 млн. грн. (5 тис. грн. на людину).

2013 рік характеризується такими цифрами: м. Ковель – 239 млн. грн. товарів і послуг і 3,5 тис. грн. на одного мешканця; Ковельський район – 225,8 грн. і 5,6 тис. грн. на одного жителя.

За **9 місяців 2014 року** підприємствами міста реалізовано продукції (товарів і послуг) на суму 183,6 млн. в розрахунку на одного мешканця – 2,7 тис. грн. (по області – 8,5 тис. грн.). За цей період промисловість району реалізувала товарів і послуг на суму 208,2 млн. грн., що в розрахунку на одну людину складає 5,1 тис. грн.

Як бачимо, промисловість Ковельщини розвивається нерівномірно, що особливо добре видно на прикладі діяльності міських підприємств. Дещо оптимістична картина в районі, котрий за показниками реалізації продукції дещо випереджує місто (особливо останнім часом).

Будівництво. Будівельна галузь, мабуть, найоб'єктивніше характеризує стан справ у господарському комплексі будь-якого регіону. Коли нормально працюють будівельні організації, зводиться і реконструюється житло, в дію вводять нові виробничі потужності, займаються шляхово-дорожнім будівництвом – значить трудовий пульс міста, району, села або селища б'ється ритмічно, у людей є робота і заробітна плата. Як же виглядає будівельна галузь Ковельщини? Знову звернемося до статистики

У **2010 році** підприємствами міста виконано будівельних робіт на суму 16,5 млн. грн., що в

порівняльних цінах на чверть менше обсягів 2009 року.

Скорочення обсягів будівництва відбулося за всіма видами будівельної діяльності. На загальну тенденцію найбільше вплинула діяльність підприємств, що займаються зведенням будівель і споруд.

У 2010 році з числа працюючих кожне друге будівельне підприємство скоротило обсяги будівництва.

У Ковельському районі будівельними підприємствами виконано будівельних робіт на суму 1,1 млн. грн., що в порівняльних цінах на 0,6% більше, ніж в 2009 році.

На збільшення обсягів будівництва вплинула діяльність підприємств, що займаються будівництвом та ремонтом будівель і доріг.

Дещо поліпшився стан справ у Ковелі в **2011 році**. Так, будівельними організаціями міста виконано будівельних робіт на 24,6 млн. грн., що на 12,8% більше, ніж за 2010 рік.

На зростання темпів теж найбільш вплинула діяльність підприємств, що займаються будівництвом та капітальним ремонтом доріг.

Найвагоміший вклад в розвиток цієї галузі внесли будівельники ТзОВ «Ідея» та ВАТ «Ковельське ШБУ-63» – на ремонті доріг, КП «Ковельбуд», ПП «Приватбуд», ТзОВ КП «Верес» – на ремонті нежитлових приміщень.

Підприємства району виконали будівельні роботи на суму 1,2 млн. грн., що становить 88,2% обсягів 2010 р. На зниження темпів найбільше вплинула діяльність підприємств, що займаються будівництвом та капітальним ремонтом доріг.

2012 року будівельна галузь і в місті, і в районі функціонувала не зовсім ритмічно.

Підприємства Ковеля виконали будівельні роботи на суму 29,6 млн. грн., що становить 91,8% минулорічних обсягів та 4,6% до загального обсягу виконаних робіт по області.

Найбільші обсяги робіт виконали ВАТ «Ковельське ШБУ-63», ТзОВ «Ідея», Компанія «Калина» «ТзОВ МПП Інвестбуд», КП «Ковельбуд».

В Ковельському районі обсяг робіт становив дещо більше, аніж мільйон гривень, що складає менше половини обсягів 2011 року.

У **2013 році** обсяг будівельно-монтажних робіт у Ковелі продовжував зменшуватися. Їх було виконано на суму 26,3 млн. грн. – чотири відсотки загального обсягу по області.

Ще гірше проводили підприємства будівництво Ковельського району. Ними було виконано будівельних робіт на суму 781 тис. грн., що становить 0,1 відсотка загальнообласного показника.

За **січень-вересень 2014 року** в місті підприємствами будівельної галузі здійснено робіт на суму 11,5 млн. грн. (3,1 відсотка до загального обсягу по області). В районі таких робіт виконано всього на суму 139 тис. грн. Кращі показники у місті пояснюються тим, що активніше працювали на ремонті нежитлових приміщень ТзОВ «КП «Верес», а ще будівництво та реконструкції доріг – ПАТ «Ковельське ШБУ-63».

Транспорт. Відомо, що Ковельщина має розгалужену мережу автомобільного транспорту, зрештою, як і залізничного. Але в даному випадку будемо вести мову лише про автотранспортні підприємства.

Так от, у **2010 році** ковельськими автотранспортними підприємствами перевезено 65,1 тис. тонн вантажів, що в порівнянні з 2009 роком більше на 42,5 відсотка. Понад 2 мільйони пасажирів скористалися послугами автомобілістів – це на 20,8 відсотка більше аніж в попередньому році.

У Ковельському районі за 2010 рік було перевезено 78,5 тис. тонн вантажів, що порівняно з 2009 роком у 1,8 раза більше.

В **2011 році** обсяги комерційних вантажних перевезень автотранспортних підприємств міста зросли у 2,4 раза і становили 158,2 тис. тонн. Автотранспортом було перевезено майже 2,2 млн. осіб, що на 6,4 відсотка більше рівня 2010 року (без врахування перевезень суб'єктів підприємництва).

У районі за 2011 рік перевезено 79,4 тис. тонн вантажів, що на 1,1 відсотка більше за 2010 рік. Щоправда, вантажооборот зменшився на 8,2 відсотка.

Не зовсім вдалим для автотранспортників був 2012 рік. Підприємствами автотранспорту міста перевезено 134 тис. тонн вантажів, що на 15,3% менше, ніж у 2011 році.

За **2012 рік** автотранспортом перевезено 2,5 млн. осіб, що на 12,5% більше рівня 2011 року (без врахування перевезень суб'єктів підприємництва).

На 5,8 відсотка менше аніж у 2011 році перевезли вантажів і в районі – 74,8 тис. тонн.

Спад вантажних перевезень тривав у **2013 році**. Так, підприємствами автотранспорту міста (без врахування перевезень фізичними особами-підприємцями) перевезено 127,6 тис. тонн вантажів (на 4,6 відсотка менше, ніж за попередній рік), зате на 12,1 відсотка зросло перевезення пасажирів (2,8 млн.

чоловік). У районі теж на 2,8 відсотка зменшилась кількість перевезених вантажів (72,7 тис. тонн).

Обнадійливі зміни в роботі підприємств автотранспорту з'явилися у **2014 році**. У місті ними за 9 місяців перевезено 83,9 тис. тонн вантажів, що на 0,4 відсотка більше, ніж за відповідний період минулого року. На 5,6 відсотка зросла й кількість перевезених пасажирів (2,2 млн. чоловік).

У Ковельському районі у січні-вересні 2014 року підприємствами автотранспорту (без врахування перевезень різними особами-підприємцями) перевезено 42,2 тис. тонн вантажів, що майже на третину більше, ніж за січень-вересень 2013 року.

Узагальнюючи можна сказати, що, незважаючи на об'єктивні труднощі (підвищення цін на пальне і запчастини тощо), автотранспортники рук не опускають, а намагаються успішно розв'язувати назрілі проблеми.

Соціальна сфера: тенденції і перспективи

Поняття «соціальна сфера» об'ємне і включає в себе досить-таки багато різних напрямів життєдіяльності Ковельщини. Зупинимось на найголовніших.

Рівень життя людей чи не найкраще характеризує стан їх купівельної спроможності, можливість придбати ті чи інші товари, оплатити вартість послуг. Про що говорять нам цифри?

Роздрібна торгівля і сфера послуг

У **2010 році** оборот усіх суб'єктів згаданого виду діяльності в м. Ковелі становив 1088,6 млн. гривень, що на 0,3 відсотка більше, ніж було 2009 року. За усіма каналами реалізації загальний обсяг споживчих товарів (з урахуванням діяльності підприємців – фізичних осіб) в розрахунку на одного жителя міста склав 1330 грн. (за 2009 р. – 1189 грн.), тоді як обласний показник становив 811 грн. Спеціалізованими підприємствами у 2010 році реалізовано послуг на 456,8 млн. грн., що з врахуванням зміни цін на 3,3 відсотка більше, ніж було у 2009 році. Майже третина з них – населенню.

В Ковельському районі оборот роздрібною торгівлі усіх суб'єктів згаданого виду діяльності становив 150,9 млн. грн., що на 18,9 відсотка більше, ніж у попередньому році. Послуг населенню було реалізовано на 11 млн. грн.

Оборот роздрібною торгівлі (включаючи роздрібний товарооборот підприємств, які здійснюють діяльність із роздрібною торгівлі, розрахункові дані щодо обсягів продажу товарів на ринках та фізичними особами-підприємцями) у **2011 р.** становив в Ковелі 1,4 млрд. грн., що у порівняльних цінах на 26,7% більше проти 2010 р. Майже половину (48,8%) обороту формують фізичні особи-підприємці.

Оборот роздрібною торгівлі (включаючи роздрібний товарооборот підприємств, які здійснюють діяльність із роздрібною торгівлі, розрахункові дані щодо обсягів продажу товарів на ринках та фізичними особами – підприємцями) у 2011 р. в Ковельському районі становив 217 млн. грн., що у порівняльних цінах на 21,3% більше проти 2010 р. Майже 70% обороту формують фізичні особи-підприємці.

У **2012 році** оборот роздрібною торгівлі в місті досяг 1,7 млрд. грн. (на 13,4 відсотка більше 2011 р.) . Послуг населенню надано на 523,6 млн. грн., що із врахуванням змін цін на 7,4 відсотка менше до 2011 року. В районі оборот роздрібною торгівлі був меншим – 225,7 млн. грн., але на 0,5 відсотка більше минулого року. Збільшився й оборот ресторанного господарства, досягши майже 7 млн. грн. (більше на 10,8 відсотка).

Цікаво, що у той рік в Ковельському районі більш як у 3 рази перевищено рівень послуг населенню проти 2011 року. Загальна їх сума склала 39,3 млн. грн. Пріоритетними серед видів діяльності залишалися послуги транспорту та охорони здоров'я. В загальному обсязі реалізованих послуг вони займали на той час відповідно 70,5 відсотка і 25,5 відсотка. В середньому це складало на одного жителя району майже 670 гривень.

За підсумками **2013 року** обсяг роздрібною товарообороту у місті дещо скоротився (на 8,1 відсотка) і становив 1,6 млрд. грн. Послуг ковельчанам було реалізовано на суму 548,3 млн. грн., або по 7,9 тис. грн. на кожного ковельчанина (в області – 2,6 тис. грн.).

У районі обсяг роздрібною товарообороту зріс проти 2012 року на 37,6 відсотка і досяг 257,4 млн. грн. Профільними підприємствами і організаціями реалізовано послуг на 57,1 млн. грн., в тому числі населенню – 8,9 млн. грн.

За **9 місяців 2014 року** в сфері міської роздрібною торгівлі намітилися негативні тенденції: обсяг її становив 1,2 млрд. грн., що в порівняльних цінах на 9,2 відсотка менше січня-вересня 2013 року. Щоправда, більше на 3,8 відсотка реалізовано послуг (на 436,9 млн. грн.).

Цікаво, що нині пріоритетними серед видів діяльності є послуги транспорту і складського господарства, які в загальному обсязі реалізації займають майже 90 відсотків. Попитом також користуються послуги щодо комплексного обслуговування об'єктів та надання в оренду й експлуатацію

власного чи орендного нерухомого майна.

Зменшився на 26,1 відсоток обсяг роздрібного товарообороту підприємств, які здійснюють роздрібну торгівлю напоями та забезпечення людей стравами (470,4 млн. грн.).

В Ковельському районі реалізовано профільними підприємствами і організаціями послуг на суму 5,1 млн. грн., що у порівняльних цінах на 13 відсотків більше, аніж у січні–вересні 2013 року. На 10,5 відсотка проти відповідного минулорічного рівня зріс оборот роздрібною торгівлі (243,5 млн. грн.), на 3,9 відсотка збільшився оборот ресторанного господарства (7,7 млн. грн.).

Ковельщина – край аграрний

Загальновідомо, що Ковельський район, попри досить розвинуті промисловість, будівельну, торговельно-побутові галузі, про що йшлося вище, має розгалужену мережу сільськогосподарських підприємств, фермерських і особистих селянських господарств. На жаль, кризові явища, які охопили країну, не оминули аграрний сектор. Однак і в цих складних умовах село живе, його трудівники наполегливо переборюють труднощі, досягаючи при цьому подекуди досить непоганих результатів. Аби переконатися у цьому, знову звернемося до статистики.

Починаємо, за традицією, з **2010 року**. Це був далеко не найкращий рік.

Урожай зернових культур у сільськогосподарських підприємствах зменшився до попереднього року в 1,7 раза і склав 11,7 тис. тонн. Виробництво зерна зменшилося як через зниження урожайності з 17 до 13,4 ц. так і через скорочення площ посіву на 27,3%. Цукрових буряків накопано 5,2 тис. тонн, або на 6,7% менше, як у 2009 році. Правда, виробництво картоплі зросло на 39,4% і становило 1276 тонн.

Зросло в агроформуваннях виробництво худоби та птиці. Її реалізовано на забій в живій вазі 1,4 тис. тонн, або на 3,7% більше, як за 2009 рік. Це вплинуло на збільшення реалізації цієї продукції на 11,7%, її всього продано за всіма каналами реалізації майже 2 тис. тонн.

Скоротилося в 2010 році виробництво молока на 14,2% – його надосно 5,8 тис. тонн. В середньому в районі від кожної корови надоїли дві тисячі тонн молока, що на 13,9% менше, як за позаминулий рік. Це вплинуло на реалізацію молока, якого продано 4,8 тис. тонн, або на 12,3% менше попереднього року.

Особливими виробниками цієї продукції серед агроформувань району були сільськогосподарські товариства «Україна», «Заповіт», імені Лесі Українки, «Дружба», «В. Прометей», у яких надосно дві третини молока та отримано в середньому по 2,4–3,2 тис. кг. на одну корову.

В сільгоспідприємствах району **на початок 2011 року** утримувалось 15,2 тис. голів великої рогатої худоби, в тому числі – 7 тис. корів; із загального поголів'я – кожна друга голова – худоба м'ясної породи. Поголів'я свиней досягло 10,6 тис. голів.

У 2011 році урожай зернових культур у сільськогосподарських підприємствах збільшився до попереднього року на третину і склав 15,8 тис. тонн. Виробництво зерна зросло через збільшення урожайності зернових з 13,4 до 18,9 ц., хоч площі посіву зменшились на 6,5%. Цукрових буряків накопано 8,8 тис. тонн, або в 1,7 раза більше, як у 2010 році. Виробництво картоплі зросло на 19,8% і становило 1528 тонн. В агроформуваннях виробництво худоби та птиці склало 1,8 тис. тонн, або на 13,2% менше, як за 2010 рік. Це вплинуло на зменшення реалізації цієї продукції на 26,4%, її продано за всіма каналами реалізації 1,4 тис. тонн.

Скоротилось виробництво молока на 5,6%, якого було надосно 5,4 тис. тонн; реалізація молока склала 4,6 тис. тонн, або на 2,8% менше попереднього року. В агроформуваннях від кожної корови, яка була на початок року, надоїли в середньому по дві тонни молока, що на 4,7% більше, як за позаминулий рік.

Слід відзначити, що основними виробниками цієї продукції серед агроформувань району залишалися сільськогосподарські товариства: «Україна», «Заповіт», ім. Лесі Українки, «Дружба», «В. Прометей», «Пісочне», в яких надосно дві третини виробленого молока.

В сільгоспідприємствах району **на початок 2012 року** утримувалось 14,6 тис. голів великої рогатої худоби, в тому числі – 6,7 тис. корів; із загального поголів'я – кожна дві із трьох голів – худоба м'ясної породи; поголів'я свиней склало 10 тис. голів.

В 2012 році урожай зернових культур у сільськогосподарських підприємствах збільшився до попереднього року наполовину і склав 23,8 тис. тонн.

Виробництво зерна зросло як через збільшення урожайності зернових з 18,9 до 24 ц., так і збільшення площ посіву на 20%.

Цукрових буряків накопано 8 тис. тонн, або на 8,9% менше, як у 2011 році. Виробництво картоплі зменшилось на 22,9% і становило 1178 тонн.

В агроформуваннях вирощено худоби 2 тис. тонн, або на 6,2% менше, як за 2011 рік. Це вплинуло на

зменшення реалізації цієї продукції на 22,6 %, її продано за всіма каналами реалізації 1,1 тис. тонн.

Нарощено в минулому році виробництво молока на 2,7%, його надоєно 5,6 тис. тонн, реалізація молока склала 4,9 тис. тонн, або на 5,4% більше попереднього року. В агроформуваннях від кожної корови, яка була на початок року, надоїли в середньому по 2296 кг молока, що на 237 кг, або на 11,5% більше, як за позаминулий рік.

Слід відзначити, що основними виробниками цієї продукції серед агроформувань району, як і в попередні роки, були сільськогосподарські товариства «Україна», «Заповіт», ім. Лесі Українки, «Дружба», «В. Прометей», «Пісочне», в яких надоєно 74,2% молока.

В сільгоспідприємствах району протягом 2012 року збережено поголів'я ВРХ. На початок 2013 року утримувалось 14741 голова великої рогатої худоби, в тому числі – 6526 корів; із загального поголів'я – кожні дві із трьох голів – худоба м'ясної породи; поголів'я свиней склало 8854 голови.

За **2013 рік** урожай зернових культур у сільськогосподарських підприємствах збільшився до попереднього року на 7,3% і склав 25,5 тис. тонн.

Виробництво зерна зросло через збільшення урожайності зернових з 24 до 31,2 ц. Цукрових буряків накопано 4,1 тис. тонн, що майже в 2 рази менше, як у 2012 році. Виробництво картоплі зменшилось на 10,2% і становить 1058 тонн.

В агроформуваннях вирощено худоби 2,1 тис. тонн, або на 4,5% більше, як за 2013 рік. Це вплинуло на збільшення реалізації худоби на забій у живій вазі в півтора раза і склало 1,1 тис. тонн.

В 2013 році виробництво молока скоротилось на 9,7%, його надоєно 5,1 тис. тонн. Слід зазначити, що основними виробниками цієї продукції серед агроформувань району продовжували залишатися сільськогосподарські товариства «Україна», «Заповіт», ім. Лесі Українки, «Дружба», «В. Прометей», «Пісочне».

В сільгоспідприємствах району на початок 2014 року утримувалось 14,1 тис. голів великої рогатої худоби, в тому числі – 6,2 тис. корів; із загального поголів'я – кожні два із трьох голів – худоба м'ясної породи. Поголів'я свиней склало 7,8 тис. голів.

Аграрні підприємства продали власно виробленої продукції на суму 92,4 млн. грн., що на 11,7% більше, ніж за попередній рік. Реалізація тваринницької продукції збільшилась на 12,8%, рослинницької – на 11,1%.

Середня ціна на тваринницьку продукцію, продану сільгоспідприємствами за різними каналами реалізації за 2013 рік, порівняно з 2012 роком, змінилась: худоби – зменшилась на 17,6% (з 13233,7 грн. до 10908,6 грн. за тонну), а молока – збільшилась на 42,5% (з 2133,8 грн. до 3040,3 грн. за тонну). Середня ціна на зернові культури зменшилась на 19,6% і склала 1178,8 грн. за тонну.

У **2014 р. (за даними 9-ти місяців)** намолот зернових (без кукурудзи на зерно) зріс до рівня минулого року в 1,8 раза і склав 28,7 тис. тонн. Це відбулося як завдяки збільшенню площ збирання зернових культур на 37,2%, так і росту урожайності з 24,1 центнера з гектара в минулому році до 31,6 в 2014 році.

Найкращих врожаїв зернових досягли такі сільгоспідприємства, як ТзОВ «В. Прометей», СТзОВ «Облапське», СФГ «Колос», де намолот зерна з 1 гектара склав в середньому 72–39 центнерів.

На початок жовтня 2014 року було зібрано 9,8 тис. тонн ріпаку, що в півтора раза більше минулорічного, 2,5 тис. тонн сої (у 57 разів більше), 103 тонни овочів (на 2,8% менше), накопано 464 тонни картоплі (на 14,2% менше), розпочато збирання кукурудзи на зерно, копання цукрових буряків.

В тваринницькій галузі агроформуваннями реалізовано на забій в живій масі худоби всіх видів 717,4 тонни, або на 13,5% більше, як за січень–вересень 2013 року.

Виробництво молока скоротилось на 18,1%, його надоєно 3,6 тис. тонн. Валовий надій молока скоротився як за рахунок зниження середнього надою молока, так і за рахунок зменшення чисельності корів молочного стада.

Основними виробниками цієї продукції серед агроформувань району є сім сільськогосподарських товариств, зокрема: СТзОВ ім. Лесі Українки, ТзОВ «В. Прометей», СТзОВ «Україна», СТзОВ «Дружба», СТзОВ «Пісочне», СТзОВ «Заповіт», СТзОВ «Вежа». Ними надоєно 83,2% всього молока.

В сільгоспідприємствах району на початок жовтня 2014 року утримувалось 12,3 тис. голів великої рогатої худоби, що на 16% менше, ніж на цю дату торік, в тому числі – 4,9 тис. корів (на 20,2% менше); із загального поголів'я ВРХ – майже кожні дві із трьох голів – худоба м'ясної породи; поголів'я свиней скоротилось на 2,3% і склало 9,5 тис. голів.

Аграрні підприємства продали власно виробленої продукції на суму 87,5 млн. грн., що в 1,8 раза більше, ніж за січень–вересень 2013 року. Від реалізації тваринницької продукції отримано – 25 млн. грн.

(на 7,4% більше, ніж за січень–вересень 2013 року), рослинницької продукції – 62,5 млн. грн. (в 2,4 раза більше). Середня ціна на тваринницьку продукцію, продану сільгосп підприємствами за різними каналами реалізації за січень–вересень 2014 року до відповідного періоду минулого року, збільшилась: худоби на 25,9% (з 10820,6 грн. до 13625 грн. за тонну); молока – на 7,5% (з 2936,2 грн. до 3155,2 грн. за тонну).

Середня ціна на зернові культури збільшилась на 22,3% і склала 1685,7 грн. за тонну.

Звичайно, у порівняно короткій статті неможливо проаналізувати всі напрями соціально-економічного розвитку м. Ковеля і Ковельського району. Багато важливих і корисних справ здійснюється в галузях культури, освіти, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, які в силу різних причин не відображаються в повідомленнях органів державної статистики. Поза увагою залишилися питання розвитку малого і середнього бізнесу, фермерства, інвестиційної політики.

Однак і з наведених вище даних можна скласти загальну уяву про стан соціально-економічного розвитку Ковельщини, побачити реальні проблеми, які чекають свого розв'язання, помітити позитивні зрушення там, де вони є. Будемо сподіватися, що з кожним наступним роком їх ставатиме більше.

При підготовці цього дослідження використані дані Головного управління статистики у Волинській області та Головного управління статистики у Ковельському районі, опубліковані в міськрайонній громадсько-політичній газеті «Вісті Ковельщини» 8, 15 лютого 2011 року; 14 лютого 2012 року; 19 лютого 2013 року; 11 лютого 2014 року; 28 жовтня 2014 року.

Оксана ГАЛЬКО (Київ)

КУЛЬТУРНІ ПОГРАНИЧЧЯ ГАЛИЧНИНИ: ПРОБЛЕМАТИКА СТАНОВЛЕННЯ

Вивчення процесів еволюціонування людської культури завжди приводить до осмислення складності її сегментів. Тому дослідження компонентів культурної морфології потребує найновішої методології та інструментарію постмодерних гуманітарних студій, які б з археологічною скрупульозністю охарактеризували, проаналізували, відтворили їхні особливості. В першу чергу це стосується надзвичайно прогресивних, відтак – в науковому плані надзвичайно актуальних дискурсів так званих культурних погранич, які на сучасному етапі знаходяться «на гребені хвилі» етносоціокультурних досліджень.

Що ж собою являє феномен культурного пограниччя, яке ще називають, з огляду на ті чи інші особливості, порубіжжям, лімінальним простором, кресами, перехідними зонами та іншими дефініціями, які потребують ґрунтовного опрацювання і стосовно яких в науковому середовищі немає загальної думки.

Дискусія про поняття “пограниччя”, порубіжжя, креси, прикордоння, “межа”, “рубіж”, “фронтір”, “прикордоння”, “околиця” ведеться десятиліттями. За цей час в рамках дискурсу теорії пограниччя дослідники почали використовувати вказані категорії в самому різному сенсі і контексті. Сам термін “пограниччя” – калька англійського терміну “borderland” є багатозначним. Його використання в європейській та американській науковій традиції на початку ХХІ століття стало актуальним для комплексних гуманітарних наук – культурної антропології, соціальної антропології, комеморативних студій та ін.

В рамках теорії пограниччя виникають дослідження різного роду меж – “frontier studies”, “border studies” і “boundary studies”. Кожна категорія перекладається як “межа”, але при цьому має різне смислове навантаження.

Загалом теорія пограниччя може бути класифікована на два теоретичні підходи: 1) ті, що є аналітичними моделями, пов'язаними з географічним простором; 2) теорії, які розглядають уявні, соціальні, культурні межі [9].

Дослідники культурного пограниччя вітчизняного походження послуговуються іншими дефініціями (як, в принципі, і прив'язаним до них змістом). Найпоширенішим вживаним терміном, який означає співіснування етнокультур в ареалі кордонів різних держав (етносів, етнічних/етнографічних груп) – є поняття «креси», введене до наукового обігу польськими вченими.

Вперше слово «креси» вжив Вінцентій Поль у поемі-рапсодії “Могорт”., що оспівує лицарство як захисників пограниччя [15, 16]. Тобто, спочатку термін «креси» виступив компонентом етнокультурного феномену літератури пограниччя і мав особливі характеристики. За ними «креси» є архетипом, міфом, у якому криється більшість польських топосів, на яких ґрунтується національна ідентичність цього регіону

– полоноцентризм, історичне месіанство, експансивність та ін. Еволюціонуючи, дефініція отримала прив'язку до справжніх територіальних кордонів, які в контексті синхронічного дискурсу розділяли на ближньосхідні (території, які до 1939р. входили до складу Польщі) та далекосхідні (так звані креси Речі Посполитої) моделі українсько-польського пограниччя.

Багатозначність «кресів» обумовлена рядом сенсів, що можуть домінувати в залежності від часу та галузі застосування: історія, політологія, соціологія, культурологія, психологія чи літературознавство. Тобто, креси – поняття полісемічне, що набуває конкретного значення в загальному контексті та залежить від епохи.

На початку XXI століття поняття «креси» розповсюдилося не тільки на реальні, але й уявні кордони екзистенції спільнот: національних та етнокультур, релігійних культур, субкультур, маргінальних культур та ін. Полісемантизм даного поняття постійно розширюється, доповнюється та вдосконалюється, хоча науковці й досі не випрацювали стосовно нього єдиної візії. Українці вживають цей термін дуже обережно, оскільки застосування дефініції несе, на їхню думку, полоноцентричний дух імперії, а, відтак – спогади про непрості часи спільного співіснування в минулому. Хоча, останнім часом таке ставлення дещо змінилося завдяки професору-полоністу Р.Радишевському, який активно інспірував «креси» до українського етнокультурного дискурсу [15, с. 38].

Отже, беручи до уваги зазначене вище, можемо констатувати, що креси або ж культурні пограниччя – це інтенція двох і більше культур, які зіткнулися на географічних (політичних, державних) кордонах і на території, де відбулася дифузія, утворилася нова культура – культура кресів. Існує спокуса (і науковці часто до неї вдаються) трактувати культуру кресів, як міжетнічні комунікації, тобто – шукати точки дотику (запозичень/відторгнень) етнокультур, які взаємодіють в одній територіальній площині. Однак, на нашу думку, це не цілком відповідатиме істині, оскільки виключає момент наявності кордонів. Тобто, міжкультурне пограниччя включає в себе етнокультурні комунікації, які здійснюються в певних територіальних межах (кордонах).

Під поняття «кресів», або для того, щоб охопити всі відтінки вказаного феномену, підходять далеко не всі території, навіть, якщо окремі нюанси в тому сенсі є дотичними до конкретних чи уявних меж певного соціуму. Але такий історичний край України як Галичина підходить абсолютно, навіть, якщо не аналізувати функціонування всієї її території.

Галичина – історична область, більша частина якої входить до складу України (Східна Галичина), та Польщі (Західна Галичина). У межах Східної Галичини знаходяться наступні культурно-етнографічні райони - Західне Поділля, Опілля, Наддністрянщина, Бойківщина, Покуття, Гуцульщина, Лемківщина, Надсяння. Наявність перехідних зон між ними і є творенням специфічних етнокультурних утворень під назвою «міжкультурні пограниччя».

Для того, щоб зрозуміти і конкретизувати теорію, звернімося до конкретних прикладів формування кресокультури.

Особливості духовної і матеріальної культури населення Галичини відзначали ще звичайні краєзнавці-любители, яким, не зважаючи на непрофесіоналізм, вдалося підмітити відмінності у побуті і звичаях двох сусідніх сіл. Тут, насамперед, слід звернутися до розвідки польського шляхтича Ігнація Любич-Червінського “*Okolica zadniestraska między Stryjem i Łomnicą*” (виданої в 1811р.), де подані перші достовірні народознавчі відомості про традиційну культуру і побут бойків. Саме він вперше вжив етніконім “бойки” та окреслив територію їхнього проживання: це місцевість, обмежена з півночі Дністром, а зі сходу і заходу, відповідно, його притоками Лімницею і Стриєм. У тексті наведено й інші вказівки: це «підніжжя Карпатських гір», де протікають ріки Сивка і Свіча; місцевість, яка охоплює 7 містечок і 115 сіл [17, с.13, 15-16]. Аналізуючи дислокацію цього територіального відтинку, український етнолог-краєзнавець, знавець Бойківщини, зазначає, що район, окреслений І.Любич-Червінським, становить лише північно-східну частину етнографічної Бойківщини, яка зі сходу починає переходити в Покуття, а з півночі – в Наддністрянщину [11, с.12-13.]. Тобто, починаючи з певної місцевості на сході і півночі Бойківщини, поступово утворюється лімінальна зона між Бойківщиною і Покуттям, Бойківщиною і Наддністрянщиною. На жаль, автор точно не назвав села, які входять до міжкультурного бойківсько-покутського та бойківсько-наддністрянського пограниччя, але, знаючи особливості культур цих місцевостей, їх можна виявити.

Співзасновник «Руської Трійці», активний культурний та громадський діяч І.Вагилевич також звертався до проблеми міжкультурних погранич, але головно - бойківсько-гуцульського та бойківсько-лемківського. Він зазначає, що села Луквиця при витoku річки Лукви, Сливки і Ясень на правому березі Ломниці творять перехід між бойками і гуцулами. З другого боку, над рікою Сяном, мешканці сіл Смольника, Дзерника і Дидьови творять перехід між бойками і лемками [2, с.117, 3, с. 77.]. Переділ між

бойками і гуцулами І.Вагилевич визначив по лінії, яка «... починається в Стрийському краї близько Попаді, однієї з нижчих карпатських вершин на самій границі і тягнеться вздовж потоку Молодий і Лімниці на схід до Станіславського округу, за містечко Солотвину, біля Надвірної до Делятина далі до Коломийського, недалеко від Прута і Лучки, Яблунова, Пістина, Косова аж до Кут, відтак до Буковини аж по Серет» [4, с. 49]. Крім того, він визначив межу між Гуцульщиною і південним Покуттям, знову ж таки, не уточнивши топонімів. Ці кордони, а, відтак – міжкультурне порубіжжя з Бойківщиною і покутянами, виключаючи окремі неточності, визнано провідними українськими етнографами сучасності (зокрема, у вже класичній «Гуцульщині» за редакцією Ю.Гошка для уточнення меж цього краю за сучасним адміністративним поділом апельовано саме до них) [4, с. 49, 8, с. 3].

Царина народознавчих інтересів І.Вагилевича зачіпала й дислокацію галицьких лемків. Їх проживання вчений відніс на північні схили Карпат і Підгір'я в тогочасні Сяноцький, Ясельський і Сандецький округ (нині – сучасна Польща). Водночас він зафіксував ряд північних сіл Лемківщини, де сформувалося культурне пограниччя з поляками (сам І.Вагилевич називав останніх «бескидниками») – це Явірки, Шляхтова, Біла Вода і Чорна Вода [3, с. 77.]. Зрозуміло, що ці пункти можуть бути лише відправною точкою вивчення польсько-лемківського пограниччя, оскільки за своєю площею воно значно ширше, а кордон, по суті, є концентрацією пограниччя.

Звертався до проблеми формування міжкультурного пограниччя і видатний польський дослідник В.Поль. Віднісши проживання галицьких лемків до виток ріки Ропи та басейну ріки Сяну, він між витоками Сяну і верхів'ям басейну ріки Дністер виділив спірну територію так званих «волоських сіл», які становлять порубіжжя Бойківщини і Лемківщини. Цей лімінальний простір населяють полонинці [4, с. 50], які, вочевидь, є носіями кресової культури. Дослідник також визначив перехідні зони на сході Покуття, де встановилася смуга покутсько-буковинської культури, та півдні з покутсько-гуцульською проміжною культурною територією [4, с. 51].

Неабияку роль у визначенні районування та перехідних зон Галичини відіграв ще один представник «Руської Трійці», етнограф, краєзнавець Яків Головацький. Він один з перших, хто найповніше окреслив ареал екзистенції Галичини, включивши до її складу Покуття, Поділля, Полісся, Опілля, Волинь, Бойківщину, Гуцульщину та Лемківщину. Щоправда, він долучив до списку такі історичні регіони, як Волинь і Поділля, але, в цілому, цей перелік відповідає затвердженням сучасними вченими-етнологами межам галицького краю.

Визначаючи кордони лімінального простору, вчений, насамперед, спирався на дослідження свого соратника І.Вагилевича, але дослухався й до інших, зокрема, того ж В.Поля. Хоча, звертаючись до власного доробку, Я.Головацький розширив перелік гуцульських і бойківських сіл, які належать бойківсько-гуцульському прикордонню [5, с. 619, 715-716.]. Крім того, вчений переглянув географічно-етнографічні межі Поділля, визначивши його кордон з Опіллям [4, с. 52], окреслив лімінальну зону між Галичиною і Волинню, зазначивши, що між Галичиною і Волинню лежить перехідна прикордонна смуга з місцевостями Підкамінь, Збараж і Волочиськ, а до Полісся – частина Белзького воєводства і Червоної Русі [6, с. 22-102].

Фактично, подальші дослідження районування іншими краєзнавцями, етнографами та ін. відбувалися в руслі, заданому раніше згаданими вченими. Якщо і здійснювалися доповнення чи нововведення, то вони були не такими значними і вагомим, з постійним посиленням та огляданням на праці І.Вагилевича, Я.Головацького, В.Поля, І.Коперницького.

Не особливо відзначилися в плані виявлення та вивчення функціонування етнокультурних погранич роботи міжвоєнного періоду. В цілому орієнтири були задані, тому проводити більш детальне з'ясування вказаної проблематики не ставилося на порядок денний. Часи великих повномасштабних експедицій, які б детально препарували етнографічне районування Галичини на деякий час відійшли в минуле, та й культурна політика Речі Посполитої не сприяла особливому дослідженню українців Карпат.

Період між двома світовими війнами ознаменувався появою у Львові Етнографічного закладу Львівського університету (засновано в 1924р.), очолюваного поляком Адамом Фішер. У своїй праці «Русини» він, на основі мовної класифікації, виділив етнокультурні особливості населення Галичини, як, однак, базувалися на висновках його попередника В.Поля. Вичленувавши серед карпатських українців три етнографічні групи – бойків, лемків і гуцулів, він, в свою чергу, розділив їх на ще 5 груп. Серед них – тухольці, чухонці, верховинці та ін. [4, с. 56]. Фактично, оригінального підходу, який базувався би на його власних ґрунтовних розробках, автор не запропонував, як і не розширив ареалу кресів, не створив компаративного аналізу запропонованих підгруп.

В цьому Етнографічному центрі працював ще один дослідник – Ян Фальковський, праці якого безпосередньо були присвячені прикордонним територіям, а, отже – й міжкультурному пограниччю. Так,

у співавторстві з В. Пашницьким, він видав працю про бойківсько-лемківське та дві розвідки про бойківсько-гуцульське пограниччя [4, с. 57]. У першому дослідженні автор зазначає, що між ріками Сяном і Солінкою існує кресове бойківсько-лемківське пограниччя, яке за Сяном повноцінно переходить в Бойківщину [4, с. 57]. Аналогічно, детально розглядаючи культуру гуцулів і бойків, а, особливо – їх взаємопроникнення чи зіткнення, автор дійшов висновку, що бойківська і гуцульська етнокультури не перетиналися. Натомість він доводить наявність буферної зони, заселеної не бойками та гуцулами, а переселенцями-підгірцями [4, с. 57]. Тобто, дослідник стверджує аномальне явище, коли, при наявності кресових бойківсько-гуцульських територій з невеликою проміжною зоною підгір'ян, penetрація бойківсько-гуцульської культур не відбулася, тобто, при існуванні фактору спільних кордонів не було утворено їхню кресову культуру. Однак тоді існувала можливість інтенції гірського і підгірського населення – створення пограничної зони між підгірцями і бойками, підгірцями і гуцулами. Або вказана автором місцевість стала лімінальним простором між бойками і гуцулами, а змішане населення стало називатися підгірцями.

Підгірцями Я. Фальковський також називав населення гуцульсько-покутської перехідної місцини. За його твердженням, гуцульські села Рожан Великий, Розтоки, Бабин, Соколівка, Прокурава і Космач відносяться до Покуття, а, отже – становлять кресову зону етнокультури. Територію самого Покуття Я. Фальковський теж значно редукував, хоча в районі ріки Дністра знову ж таки виділив міжкультурне прикордоння з Наддністрянським Поділлям [4, с. 57].

Підсумовуючи зазначене, можна констатувати, що період вивчення формування кресових територій галицької землі від початку XIX і до I пол. XX століття був найуспішнішим і найякіснішим в сенсі кількості розвідок, присвячених перехідним зонам, чіткого визначення дослідниками кордонів, відокремлення їх та довколишніх територій як окремих кресових зон тощо. Започатковане ще І. Любичем-Червінським вивчення місцевості проживання етнографічних груп знайшло в подальшому широкий резонанс в українських і польських етнографів, які уточнювали і коригували межі між окремими етнографічними районами, відтак, на основі глибоких практичних знань матеріальної і духовної культури – розширювали чи редукували межі лімінальних зон. Однак, потужний старт перейшов у помірковане сповільнення, а потім у цілковитий занепад. Незначною мірою ситуацію виправив Я. Фальковський, але, в цілому, тенденція вивчення пограничних смуг Галичини та люду, який її населяє, йшла до занепаду.

Повоєнні роки, коли Галичина увійшла до складу УРСР, від-знаменувалися чіткою прив'язкою до певних цінностей та методологій. Існували також пріоритетні теми для опрацювання. Радянська етнологія не шукала складних шляхів, тому інтердисциплінарні проблеми, до яких відноситься вивчення перехідних зон, практично не розроблялося.

Український етнолог М. Глушко, препаруючи цей відтинок часу в своїх розвідках, зазначає, що позитивні зрушення в дослідженні районування повоєнного періоду до 80-х років включно все ж відбулися. Науковцями запровадився термінологічний апарат стосовно означення місцевостей та їх населення (було введено поняття «локальні групи», «етнографічні групи»), чіткіше розмежувалися рамки та особливості великих територіальних масивів, які концентрували в собі велику кількість районів (розділилися дефініції стосовно історико-етнографічних та історико-політичних районів, виокремилися поняття виключно географічних територій, великих етнографічних районів та підрайонів) та ін.

Однак, проблеми кресів, на жаль, не входили до першочергових наукових вирішень вітчизняних етнографів радянського періоду. Тут напрацюваннями більше може похвалитися діаспорна еліта, що започаткувала видання енциклопедії українознавства. В статтях енциклопедії, присвячених етнографічним групам – бойкам, гуцулам, лемкам, було виділено перехідні зони та розмежування кордонами: так, «на півночі, на пограниччі з “підгірцями”, межі Бойківщини загалом збігаються з границею Карпат, на півдні сусідують із “долинаками”, на заході бойки сягають по доплив Сяну – р. Солінки (пограниччя з лемками); на сході, по долині Лімниці, на західних і східних межах Бойківщини є ще перехідні смуги (долини Ослави, Бистриці Солотвинської, що є наслідком впливу бойків на сусідні племена)» [4, с. 62]. Виокремлено північну межу з поляками галицьких лемків, що проходила по лінії Пташкова – Шимбарк – Цеклин – Жмигород – Дукля – Риманів [13, с. 1275].

Дослідження, або, точніше, визначення території кресів значно поживалося в 70-80-х роках. І цьому сприяв перелік факторів, скеровуючий тогочасну етнографічну науку в стадію прогресу. Це, зокрема, створення низки інститутів та музеїв, які були безпосередньо пов'язані з етнографією. Їх доробок (особливо Інституту народознавства НАН України) в остаточно визначене районування, чітке розмежування кордонів, виділення перехідних зон став класичним для подальшого вивчення цієї проблеми до сьогодні.

Першою серед видань, присвячених етнографічним районам Карпат, стала колективна монографія «Бойківщина» (К., 1983р.) за редакцією Ю. Гошка. В одному з її підрозділів керівник наукової групи,

автор більшості статей та вже згадуваний нами професор Р.Кирчів чітко виписали етнографічно-географічні межі цієї місцевості: західна – верхів'я р. Сян, східна – верхів'я р. Лімниці, північна – передгір'я на південь від р. Дністер (по лінії населених пунктів зі сходу на захід: Ясень, Липовиця, Луги, Спас, Вигода, Витвиця, Болахів, Розгірче, Верхня і Нижня Стинави, Орів, Тустановичі, Опака, Підбуж, Недільня, Сущиця, Стара Сіль, Лопушна). Південну межу галицької частини Бойківщини становив хребет Вододільних Бескидів, тоді як південну межу всієї Бойківщини – так званий Полонинський хребет між верхів'ями рік Ужа і Тересви на Закарпатті. За сучасним адміністративним поділом зазначена складова території Галичини охоплює південно-західну частину Рожнятівського і майже весь Долинський райони Івано-Франківської області, Сколівський, Турківський, південну смугу Стрийського, Дрогобицького, Самбірського і більшу частину Старосамбірського районів Львівської області [7, с. 3].

Пізніше етнографічні межі цієї області Р. Кирчівом було дещо розширено, чим, водночас, уточнено розмітку ареалу перехідної зони бойківсько-гуцульського пограниччя [11, с. 67].

Дещо пізніше Ю. Гошко знову звертається до пограничних зон, але вже в колективній праці «Гуцульщина» (К., 1987), де кресову зону між гуцулами і бойками провів по р. Лімниця [8, с. 3].

Найвидатнішими дослідниками наступного етнографічного району – Покуття стали краєзнавець-етнолог М.Паньків та лінгвіст Д.Бучко, які намагалися, послуговуючись відповідними критеріями (специфіка діалекту, народної архітектури, особливості одягу), визначити кордони і хоча б окреслити кресові території цієї місцевості. Зокрема, Д.Бучко, послуговуючись власними напрацюваннями та спостереженнями, розгорнув карту краю наступним чином: «північною границею регіону є р. Дністер; північно-західна границя проходить уздовж річок Бистриця та Бистриця Солотвинська до смт Солотвин, а потім повертає на південний схід через населені пункти Бабче, Молодичів, Пнів, Надвірну, Лосюв, Добротів, Чорний Потік, залишаючи справа (на Гуцульщині) Ділятин, Заріччя, Ослави (Чорні та Білі), а далі проходить через Великий і Малий Ключів, Княздвір (тепер Верхнє і Нижнє), Трач, Рожнів, Новоселицю до р. Черемош, утворюючи південно-західну та південну межі; на південному сході та сході залишається Чернівецька область» [1, с. 3].

До вивчення міжкультурного пограниччя етнографічного району Опілля, який також є частиною Галичини, доклав найбільше зусиль відомий український етнолог Р. Радович. Наріжним каменем у визначенні лімінальної смуги між зазначеним та суміжними районами є, безсумнівно, маркування по народному будівництву, яке виокремило кордони наступним чином: проходить орієнтовно з заходу на схід по південних окраїнах Яворівського району, вище Львова, нижче Буська, Золочева – аж до Зборова. Далі повертає на південний захід до міста Бережан і по ріці Золотій Липі – до північної межі Монастириського району. Тут вона іде на захід, до села Більшівців, на південь від Бурштина, далі по ріках Дністрі, Болозівці, північній межі Старосамбірського району, – до кордону з Польщею» [14, с. 105-106]. В середині цієї місцевості автор також відмітив певну диспропорцію, визнавши культурну неоднорідність території і навіть виділивши в її межах дві локальні групи – західну і східну (які відокремлює вододіл між ріками Щиркою і Верещицею) [14, 106].

Як бачимо, не зважаючи на численні спроби професійних народознавців упорядкувати межі етнографічних районів Галичини, дуже важко привести їх наукові наслідки до спільного знаменника, який не тільки б визнавався фахівцями, але й полегшував розуміння й вирішення проблеми. Очевидно, розв'язання проблеми й далі відбуватиметься в руслі суперечок й неузгодженостей і, в принципі, навряд чи найгрунтовніші етнологічні дослідження його вирішать. Але, ставши перед складним вибором схеми, від якої слід відштовхуватися у виявленні та вивченні перехідних зон, ми звертатимемося до районування Галичини, запропонованого Р.Кирчівим, яке видається, не зважаючи на зауваги науковців, прийнятним для подальшого опрацювання. Вчений зазначив, що Галичина через акумуляцію у власних межах великої кількості етнографічних та історико-етнографічних районів – найскладніший для відповідних операцій регіон України. Однак, беручи до уваги фольклорний аспект виявлення пограниччя, вчений так розділив Галицьку землю: Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Покуття, Передкарпатське Подністрів'я, Опілля, Надсяння, Мале Полісся, Західне Поділля [12, с.29,33]. Автор вдосконалює схему утворення районів, виділивши нові і, таким чином, виокремлює і формує нові перехідні зони етнокультурних комунікацій. Так, окреслюючи географію наддністрянського жидачівсько-самбірського Підгір'я, північну смугу Львівської області (Сокальський район) і суміжної території по той бік нинішнього українсько-польського кордону, дослідник запроваджує дві нові географічні назви – відповідно Передкарпатське Подністрів'я і Мале Полісся [12, с. 27]. Вичленувавши Прикарпаття і надавши йому статус історико-етнографічного району, етнолог включає до його ареалу Покуття та Опілля, як локальні етнографічні райони, а також наддністрянське жидачівсько-самбірське Підгір'я, перемишльсько-яворівське Надсяння та Українську

Буковину як своєрідні етнографічні підрайони [4, с.79].

Таким чином, вивчення запропонованої проблематики світовою науковою спільнотою ведеться доволі давно (70-ті роки ХХ століття) і означається певними термінами, наповненими різним відносно контексту змістом.

В український культурний ареал (як і в царину наукових досліджень) цей аспект культурної антропології прийшов з Польщі, перенісши сюди, відповідним чином, термінологічний апарат (зокрема – дефініцію «креси», яку спочатку сприймали упереджено, але згодом ввели до обігу).

Креси – це утворена на основі інтенції двох або кількох суміжних культур проміжна або перехідна культура. Обов'язковою умовою утворення міжкультурного пограниччя є наявність меж/кордонів, навколо яких ця культура формується територіально.

У вітчизняній науці питання кресів Галичини, як окремого сегменту, є практично недослідженим. Для того, щоб здобути уявлення про перехідні зони цього краю, треба звертатися до вивчення питання районування – України (в цілому), чи Галичини зокрема, однак і тут вичерпної відповіді на запитання не існує. За два останні століття питання міжкультурного пограниччя Галичини побіжно зачіпало багато учених, однак єдиної схеми їх утворень з чіткими кордонами побутування вони не розробили донині. Утворення перехідної зони є зорієнтованим, насамперед, на кордони, які науковцями визначено дуже приблизно і неточно. Такий стан зумовили дві головні причини: недостатнє етнографічне вивчення багатьох районів і місцевостей та відсутність спеціальних етнографічних досліджень із докладним картографуванням реалій традиційної матеріальної і духовної культури українців-галичан. Крім того, в українській етнологічній науці немає узгодженого понятійно-термінологічного апарату на означення як типологічно однорідних, так і різних за таксономічним рівнем розвитку явищ, безпосередньо пов'язаних з історико-етнографічним районуванням України, а з питаннями міжкультурних погранич і поготів.

Водночас, за окремими напрацюваннями польських і українських краєзнавців-етнологів, особливо, коли точно вказані етнопоніми, можна визначити, як відправну точку відліку, кордон лімінального простору. Галичина, як історико-політичний район, включає в себе з десяток етнографічних районів, відзначених локальною специфікою, перехід етнокультурних особливостей яких один в одне становлять міжкультурні пограниччя Галичини – це бойківсько-лемківсько-гуцульське прикордоння, межі з Покуттям, Опіллям, Західним Поділлям, а також – окремі зони в самих етнографічних районах, що мають свою специфіку.

1. Бучко Д. Походження назв населених пунктів Покуття / Д. Бучко. – К., 1990.

2. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині / І. Вагилевич // Жовтень. – 1978. – № 12.

3. Вагилевич І. М. Лемки – мешканці західного Прикарпаття / І. Вагилевич // Народна творчість та етнографія. – К., 1965. – № 4.

4. Глушко М. Етнографічне районування української Галичини (за матеріалами наукових досліджень ХІХ - початку ХХІ ст.) / М. Глушко // Галичина: етнічна історія: Тематичний збірник статей. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008.

5. Головацький Я. Ф. Объяснение этнографической карты Галичины, северо-восточной Угрии и Буковины / Я. Головацкий // Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. – Москва, 1878. – Ч. 1.

6. Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. / Я. Головацький // Мандрівка в Українські Карпати: Збірник – Львів, 1993.

7. Гошко Ю. Г., Кирчів Р. Ф. Вступ / Ю. Г. Гошко, Р. Ф. Кирчів // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1983.

8. Гошко Ю. Г., Кирчів Р. Ф. Вступ / Ю. Г. Гошко, Р. Ф. Кирчів // Гуцульщина: Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987.

9. Гуль М. Феномен пограниччя: соціокультурний аспект / М. Гуль // http://eprints.ua.edu.ua/1354/1/Gul_210512.pdf.

10. Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини. / Р. Ф. Кирчів – К., 1978.

11. Кирчів Р. Етнографічне районування України / Р. Кирчів // Українське народознавство: Навч. посібн. / За ред. С. П. Павлюка. - Львів, 1994; Кирчів Р. Етнографічне районування України // Українське народознавство: Навч. посібн. / Р. Кирчів / За ред. С. П. Павлюка. 2-ге вид., перероблене і доповнене. – К., 2004.

12. Кирчів Р. Ф. Регіональність фольклорної традиції / Р. Ф. Кирчів // Із фольклорних регіонів України: Нариси й статті. – Львів, 2002.

13. Кубійович В. Лемки / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства: Перевидання в Україні (Репринтне відтворення видання 1955-1984 років). – Львів, 1994. – Т. 4.

14. Радович Р. Традиційне сільське житло на Опіллі другої половини ХІХ - початку ХХ століть / Р. Радович

// *Записки Наукового товариства Шевченка*. – Львів, 1995. – Т. ССXXX.

15. Сухомлинов О. М. *Етнокультурний дискурс у літературі польсько-українського пограниччя ХХ століття* / О. Сухомлинов. – Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2012.

16. Сухомлинов О. М. *Контексти прояву культурного пограниччя (на прикладі польських кресів)* / О. Сухомлинов // http://odrozenie.org.ua/2003-6/konf/04_2005/suhomlyn.pdf.

17. *Lubycz-Czerwiński I. Okolica zadniestrzka między Stryjem i Łomnicą. Czyli opis ziemi, dawnych kłesk lub odmian tej okolicy*. – Lwów, 1811.

Наталя ГАТАЛЬСЬКА (*Затурці*)

ЗАТУРЦІ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ ОБ'ЄКТ НА КАРТІ ВОЛИНИ

Кожен, хто мандрує давнім європейським шляхом “z Kijowa do Krakowa” [8, 863] на відтинку Луцьк — Володимир-Волинський (якраз на півдорозі), не промине поглядом велике село Затурці обабіч траси. За твердженням мовознавця Віктора Шульгача, “В основі найменування — апелятив *затурці*, “люди, що поселилися або мешкають за р. Турією” [13, 55]. (Витік однієї з найбільших рік Волині — Турії — за півкілометра від краю найстарішої вулиці села — Лихачівки).

Затурці належать до тих унікальних куточків краю, у яких можна вивчати не лише залишки старовини (фортифікаційні і культові споруди, житлову архітектуру), імена видатних історичних осіб, історію розвитку місцевих господарств (поміщицьких маєтків, державних господарських підприємств) та освітніх закладів, а й ландшафт (село навпів ділить автотраса, що вважається умовною межею між лісостеповою і поліською зонами) та окремі природоохоронні об'єкти: джерело “Безодня” і парк колишнього маєтку Липинських (нині — територія музейного комплексу, що є пам'яткою історії національного значення з 2001 року). Крім того, у селі з 2011 року функціонує Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського, відділ Волинського краєзнавчого музею, а в Затурцівській ЗОШ І-ІІІ ст. ім.В.К.Липинського створено кімнату-музей видатного земляка, музейні кімнати історії школи та народно-побутової культури, а також музей історії села Затурці.

Перша писемна згадка про наше село датується 21 березня 1503 року в документі “Потверженіє Михну Верещачичу на именіє Затурци в Луцком повіте” [3, 11]. В інші історичні періоди село належало до Володимир-Волинського і Горохівського повітів, а вже в радянські часи — то до Озютичівського, то до Торчинського, то до Рожищенського або Локачинського районів. 11 років (з червня 1946 по січень 1957) село було центром Затурецького району [3, 76, 78; 4, 394].

Проте відомо, що історія села не починається з першої писемної згадки. Адже численні археологічні знахідки, виявлені випадково і під час розкопок, свідчать, що уже у УІІ-ХІ століттях (саме так датується Затурцівське городище-сховище) [3, 26] тут існувало поселення. Фрагменти керамічного посуду, знаряддя праці (кам'яна зернотерка, кремнієвий серп), елементи зброї (наконечники стріл і списів) тощо розповідають про більш давню історію населеного пункту, що сягає епохи неоліту.

В різні часи археологічні розвідки на цій території проводили вчені П.Раппопорт, М.Кучера, М.Кучінко, Г.Охріменко, а також директор Торчинського історичного музею Г.Гуртовий. Ще раніше межиріччя Луги і Турії досліджував професор О.Цинкаловський. Городище поблизу Затурець (місцева назва “Городець”), на думку професора М.Кучінка, є нетиповим для давньоруських городищ острівного типу, адже укріплення було споруджене ще в період слов'янської спільності, але “Незначна кількість знахідок, як і відсутність в'їзду... говорить про те, що воно не було заселеним, а використовувалось як сховище мешканців навколишніх неукріплених поселень” [3, 25].

За твердженням окремих істориків і краєзнавців [2, 107-114; 9, 191], село Затурці є батьківщиною відомої київської меценатки і просвітительки Галшки Гулевичівни. Вже перші писемні згадки про волинське село Затурці дають інформацію про його власників — представників українського шляхетського роду Гулевичів. За різними даними можна зробити висновок, що село Затурці перебувало у власності родини Гулевичів близько 100 років, за які воно значно розвинулось. За припущенням О.Бірюліної, Богдан Гулевич-Затурецький був дідом (по батькові) Галшки (Гальшки, Єлисавети) Гулевичівни [1, 29-30]. Яскрава жіноча постать в історії України як фундаторки Київської братської школи, що переросла в Києво-Могилянську Академію, є гордістю і жителів Затурець. Як вважають дослідники, садиба Гулевичів, де народилася славетна волинянка, знаходилась на вже згаданому кутку Лихачівка (у ХІХ-ХХ століттях — маєток Мартиновських, а нині — територія тракторної бригади місцевого господарства).

Цікавою архітектурною спорудою у центрі села є католицький храм — пам'ятка історії ХУІІ століття.

Костел був частиною монастиря (кляштора, звідки й назва кутка “Кляштирка”), спорудженого на кошти місцевого землевласника Валеріана Підгороденського у 1619 році. Пізніше (1642 року) шляхтичем Яном Лагодовським почалась реконструкція цієї культової споруди, з південного боку якої було прибудовано кам'яний двоповерховий монастир. У 1832 році католицький кляштор Св.Августина був закритий [6, 45]. Споруда польського храму особливо постраждала під час Першої світової війни: через село проходила лінія фронту. У 1920-х роках костел було відбудовано коштами жертводавців та уряду Польщі. Католицький храм діяв у міжвоєнний період та на початку Другої світової війни, коли будівля знову частково була зруйнована. Проте особливої шкоди ця культова споруда зазнала вже в мирний час, перетворена спочатку на сільський клуб, а потім — на господарський склад. Лики святих на стінах храму були замальовані, а крізь пробитий у стіні отвір заїжджала машина-самоскид і розвантажувала паперові мішки з отрутохімікатами, які від вологи через певний час рвалися, а їх вміст розсипався по долівці. Лише після здобуття Україною незалежності пам'ятка була відреставрована. 25 вересня 1994 року відбулось відкриття та освячення римо-католицького костелу Святої Трійці і відновлено богослужіння.

Кам'яна п'ятикупольна церква Св.Параскеви, споруджена у 1770 році на кошт поміщика Рациборовського гербу “Сліга”, була зруйнована під час боїв Першої світової війни у 1915 році [12, 65]. Тоді ж було зруйновано, як згадувалось вище, костел і будівлі (в т. ч. дім) маєтку найбагатшого місцевого діда Казимира Липинського [8, 864; 5, 120], а також маєтки дворян Качковських, Мартиновських (садиба останніх була на місці колишнього замку Гулевичів). При археологічних розкопках у 1990-х роках виявлено фундаменти досить великого за площею колишнього православного храму. Тривалий час затурчани користувались тимчасовим дерев'яним приміщенням церкви, а в 2013 році освячено новозбудований величний храм, увінчаний трьома куполами.

Затурці стали відомими далеко за межами нашої держави передусім завдяки імені видатного історика України, політолога, громадського і політичного діяча В'ячеслава Казимировича Липинського. Село було місцем народження вченого, тут пройшли його дитячі і юнацькі роки, до батьківського маєтку він приїжджав під час канікул, навчаючись у гімназіях України, вузах Західної Європи, сюди привозив з Кракова свою молоду дружину і маленьку доньку, у рідному селі знайшов і вічний спочинок.

До Другої світової війни в Затурцях функціонував католицький цвинтар (в народі називали “польські могилки”), адже в селі була громада поляків-католиків. Саме там у зв'язку з похороном В.К.Липинського, який помер 14 червня 1931 року в Австрії [10, 12], було збудовано родинний гробівець (склеп) Липинських на 24 місця. Першим з родини поховали В'ячеслава Казимировича 2 липня 1931 року, у 1932 році — наймолодшого сина Станіслава Липинського Зигмунта, а в 1939-у — дружину Станіслава Марію. На цвинтарі аж до середини 1970-х років стояли ошатні кам'яні надгробки з хрестами, де були викарбувані імена наших земляків-поляків з відомих історії і не відомих родів. Через те, що в повоєнний період кладовище було покинутим і частково поруйнованим, бо нащадків похованих тут людей переселили до Польщі, місцева влада прийняла рішення про знесення цвинтаря. Пізніше на його місці облаштували склад будматеріалів дорожньої служби.

Лише через 15 років (1990 р.) громадські активісти села Затурці домоглися очищення території колишнього цвинтаря та на місці поховання видатного земляка насипали символічну могилу і поставили дубовий хрест. Через рік було закладено сквер, а в 2002 році на місці захоронення В.Липинського волинські скульптори-затурчани Ірина й Іван Дацюки спорудили на високому постаменті гіпсове погруддя В.К.Липинського, яке мало бути замінене на бронзову скульптуру. Але, на жаль, досі не знайшлось у держави Україна коштів на гідний пам'ятник своєму найбільшому державникові.

Ще одним цікавим об'єктом на території села є Затурцівська ЗОШ І-ІІІ ст. імені В.К.Липинського. Сучасна триповерхова споруда знаходиться в центрі населеного пункту, оточена дендрарієм і фруктовим садом, поруч з сільським стадіоном.

Перша згадка про школу в Затурцях відноситься до 1816 року, коли в селі відкрили однокласне училище, в якому навчалось 14 хлопчиків і 8 дівчаток [4, 394]. Під час першої світової війни внаслідок обстрілів уціліло всього кілька селянських дворів, та приміщення школи не збереглось. Але залишилося свідчення того, що школа в Затурцях існувала ще в першій половині 1916 року. У ній побував Михайло Гаврилко (талановитий скульптор, товариш В.Липинського по краківському періоду, четар Легіону Українських Січових Стрільців, один з організаторів освіти на Волині цього періоду), який намалював портрет хлопчика-школяра [5, 120]. Аж у 1922 році при відбудові села з руїн було відкрито школу у сільській хаті. Згодом початкова школа переросла у семирічну. У 1934 році розпочалось будівництво приміщення школи з просторими кімнатами та учительською, яке закінчилось 1936 року. В перші повоєнні роки Затурцівська школа стала середньою з великою кількістю корпусів, а в 1975-1976 роках було збудоване

сучасне типове триповерхове шкільне приміщення, яке функціонує і досі. 1998 року Затурцівській школі присвоєно ім'я В.К.Липинського.

Яскравим штрихом історичного портрета села Затурці є колишня родинна садиба дворян Липинських. Розташована у мальовничій місцевості на пагорбі у північно-західній частині села, вона ніби увінчує цей живописний витвір природи і людських рук. Основними елементами маєтку були дім, господарський двір з будівлями, парк, фруктовий сад, частина русла річки Турії, джерело "Безодня" та ліс; навколо розкинулись орні поля і луки.

Рід Липинських володів Затурцями рівно століття: з 1839 по 1939 роки. При вмілому господарюванні власники маєтку піднесли на високий рівень своє господарство, окультурили місцевий ландшафт, створили позитивний імідж Затурцям, залишили по собі вдячну пам'ять односельців. Після 1939 року тривалий час панський дім використовувався як контора державних підприємств, створених на базі маєтку, потім — як квартири місцевим спеціалістам.

У кінці 1990-х років будинок було передано на баланс обласного краєзнавчого музею. А в 2011 році у колишньому домі дворян Липинських відкрито експозицію Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського. Нині до музейного комплексу входять величний двоповерховий будинок з колонами і відкритою терасою та старовинний парк, який дбайливо доглядається та облаштовується працівниками музею за фотодокументами з фондів музею.

Постійна музейна експозиція розташована у чотирьох залах. Дві просторі кімнати відведено під змінні виставки, приміщення конференц-зали використовується для проведення масових заходів. Колектив музею складається з дев'яти працівників. Науковцями розроблено ряд оглядових екскурсій залами постійної експозиції та змінними виставками, а також пішохідні екскурсії парковою зоною та історичними місцями села для різних вікових категорій. При Затурцівському меморіальному музеї В'ячеслава Липинського активно функціонує осередок Просвіти "Джерело", що сприяє організації масових заходів та залученню відвідувачів.

Проте невпорядкованість територій окремих туристичних об'єктів села не сприяє розвитку цього туристичного маршруту, створює додаткові проблеми в роботі затурцівських музейників і краєзнавців. Для доступу до пам'яток історії і природи та поліпшення умов їх збереження й огляду треба облаштувати відповідні рекреаційні зони: огорожі, містки, доріжки, майданчики, альтанки, лавки тощо. Необхідно також залучити фахівців відповідного профілю та забезпечити фінансами роботи з усунення наслідків неякісного ремонту приміщення музею з використанням сучасних технологій відповідно до вимог енергозбереження.

1. Бірюліна О. Рід Галички Гулевичівни в історії села Затурці // *Затурці в історії України та Волині. Науковий збірник*. — Луцьк, 2004. — 199с.
2. Гуртовий Г. *Волянська козацького характеру* // *Волинь — край козацький*. — Луцьк, 2009. — 385с.
3. *Затурці в історії України та Волині. Науковий збірник*. — Луцьк, 2004. — 199с.
4. *Історія міст і сіл УРСР. Волинська область*. — Київ, 1970. — 746с.
5. Коваль Р. Михайло Гаврилко. І стеком, і шаблею. *Історичний нарис*. — Київ-Вінниця, 2011. — 471с.
6. Кошицька О. *Костел Святої Трійці* // *Затурці в історії України та Волині. Науковий збірник*. — Луцьк, 2004. — 199с.
7. Кучінко М. *Затурцівське городище в системі городищ-сховищ Західної Волині* // *Затурці в історії України та Волині. Наук.збірник*. — Луцьк, 2004. — 199с.
8. Lipiński S. *Zaturze [w:] Księga pamiątkowa na 75-lecie "Gazety Rolniczej" 1861-1935. Księga Wsi Polskiej*. — Warszawa, 1938.
9. Лозко Г. *Лозки та Гулевичів VI-VII ст.* // *Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. II*. — Луцьк, 1999.
10. Пеленський Я. *В'ячеслав Липинський і його "Листи до братів-хліборобів"* // *В'ячеслав Липинський. Листи до братів-хліборобів*. — Київ-Філадельфія, 1995. — 470с.
11. Радчук Л. *Історія Затурцівського району (за архівними даними)* // *Затурці в історії України та Волині. Науковий збірник*. — Луцьк, 2004. — 199с.
12. Сегейда Х. *Світильники отчої віри*. — Луцьк, 2002. — 228с.
13. Шульгач В. *Ойконімія Волині. Етимологічний словник-довідник*. — Київ, 2001. - 189 с.

СЕЛО РОВАНЦІ – ВІД ДАВНИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ

Рованці – село Луцького району розміщене на підвищеній рівнині на лівому березі річки Стир. На південний схід від населеного пункту розкинулось село Боратин – центр сільської ради, якій підпорядковані Рованці [8, с. 45].

Село розміщене близько до Луцька – міського поселення з майже тисячолітньою історією, що саме по собі накладає відбиток на історію населеного пункту. Про існування Рованців є опосередковане свідчення з XII століття, коли село входило до міської округи – так званої «Луцької волості», сформованої ще раніше [1, с. 58].

Про перших поселенців у цих краях свідчать знахідки археології.

Під час суцільного обстеження околиць старого Луцька експедицією під керівництвом С. Терського у 1989 р. було зафіксовано приблизно за 0,7 км на схід від замку поміж парком ім. Лесі Українки та с. Рованці заплавні ділянки міської забудови X – XIX ст. загальною площею понад 30 га. Вони відомі серед місцевого населення як урочище Панський город.

Заплавні поселення були типовими для рівнинного волинського ландшафту. Вони були археологічно обстежені у 1986 – 1991 рр. Волинською археологічною експедицією Львівського історичного музею і досліджені розкопками на значній площі. У сухі кліматичні періоди підвищення у заплаві використовувалися для постійного проживання. В інший час на них переважно розміщувалися виробництва, що потребували великої кількості води.

На найбільшому підвищенні на лузі на північ від села розкопками 1989 р. досліджено напівземлянкове житло кінця X ст., рештки частково заглиблених будівель XII ст., вимощені глиною долівки, що належали наземним житлам середини XIII – початку XIV ст., та погріб наземної споруди початку XV ст., який використовували для складування продукції гончарної майстерні. Виявлені в ньому понад двадцять тонкостінних посудин призначалися, безсумнівно, для продажу на ринку [15, с. 99].

Поселення в урочищі Панський город мало цілком міський характер уже в XII – XIII ст. Про це свідчать як ремісничі знаряддя, так і предмети завезені здалеку, у значній кількості зібрані під час розкопок.

Своїм розквітом посад в урочищі Панський город зобов'язаний, мабуть, тому, що тут на лівому березі р. Стир проходив давній дубенський шлях, ще позначений на планах міста Луцька першої половини XIX ст.

На південний схід від села Рованці в урочищі Четвертий сінокіс відкрито два заглиблені житла в XII – XIII ст [15, с. 14].

За однією з версій назва села походить від назви його жителів за місцем проживання, з відміткою особливостей місцевості. Археологи стверджують, що територія Рованців, як і інших поселень, наближених до Луцька з південного сходу, була поділена каналами-ровами, пересуватися якими можна було за допомогою човнів. Це дало привід назвати середньовічним сучасникам село Рованцями, а нашим сучасникам шукати в цьому порівняння з Венецією.

Перший документ, в якому згадуються Рованці, відноситься до середини XV століття. Це грамота Великого князя Свидригайла від 7 жовтня 1449 року. У ній литовський князь підтвердив Луцькому монастирю давніші земельні дарування цій обителі, тобто ще з XII століття. Зокрема, в документі названі такі поселення: «z sielcem Rowaryse za [...] Styrem, z grunty na Hnidawie u pa Palonice». Зрозуміло, що йдеться про найближчі поселення до Луцька Рованці й Гнідаву в басейні річки Полонки (сьогодні – Черногузка) [1, с. 59].

Розташування Рованців поблизу Луцька в певній мірі визначило долю села, яке в давні часи належало монастирям, церквам міста.

Село згадується в описі 1607 р. майна Пречистенського монастиря. Як свідчить назва-ний документ, до монастиря належали острів з полями й луками за валом по дорозі до Великої Полонки, лан на Рованцях [10, с. 244].

Цей документальний факт підтверджується подальшим перебуванням села у володінні луцької кафедри. Наприклад, після смерті Луцького єпископа Кирила Терлецького, відомого ще як ініціатора уніатської церкви, королівський комірник Лукаш Ісайковський склав 1607 року інвентар всіх належних луцькій кафедрі маєтків для передачі новому єпископу - Євстахію (Євгенію) Сло-Малинському. Серед інших маєтків згадується «Imenie pazwape Rowanpe z ludzmi, iako sie zdawna sobi ma» [1, с. 59].

У 1629 р. частина Рованців, а точніше 3 дими, належали луцькій кафедральній Іоана-Богословській

*Виступ хору товариства «Просвіта» у с. Рованці.
В центрі – Євгенія Чепчук, 1932 р.*

церкві. У названих 3-х рованецьких оселях-дворах могло проживати від 18 до 33 мешканців. Чи були Рованці в цей час більшими за чисельністю і на скільки нам невідомо.

Після приєднання українських земель до Російської імперії у 1798 році господарем Рованців все ще є луцька кафедра, на цей час греко-католицька (уніатська). У селі було 22 двори, в яких проживало 142 мешканців: 68 осіб чоловічої статі і 74 жіночої. Двоє із загального числа мешканців належали до шляхетського звання, восьмеро були міщанами, вільних осіб – тринадцять. Селяни Рованець – 124 особи – належали духовному відомству [1, с. 59]. Описуючи географічне положення і економічні статки населених пунктів Луцького повіту, державний землемір зазначив, що ґрунт у Рованцях чорноземний, врожаї перевищували посіви вчетверо. Сіяли на полях жито, пшеницю, овес, ячмінь, гречку, просо, горох і коноплю. Трав'яні покоси були посередніми. Ліс у маєтку відсутній.

Землі села перебували також у володінні церкви Святого Миколи, яка знаходилася на перехресті теперішніх луцьких вулиць Кафедральної і Драгоманова. Документальні відомості про Миколаївську церкву від середини XVI ст. свідчать, що вона володіла маєтком із земельним наділом у приміському селі Рованці поблизу урочища «Велесова могила. Його сусідство з володіннями невгамовних панів Ворон-Боратинських спричиняло часті конфлікти, які розглядав замковий суд» [4, с. 130].

У 1809 році Рованці належали до Луцької уніатської капітули.

Про належність села до капітули греко-католицької читаємо у краєзнавчому словнику «Стара Волинь і Волинське Полісся» О. Цинкаловського [18, с. 312].

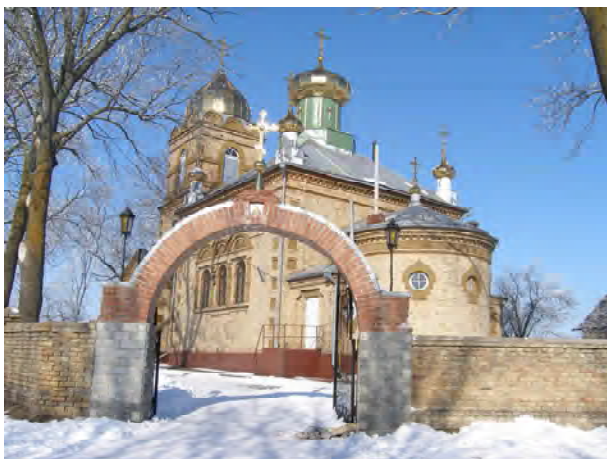
У 1838 р. луцький протоієрей Ісидор Метельницький згадує Рованці в описі Покровської церкви. «Церковь Покровская каменная, в которой одной только производится богослужение, неизвестно когда и кем построена. Во время существования Луцкого Епископства настоятелями сей церкви были кафедральные протоиереи и по назначению епископов пользовались доходами деревни Рованец, но от унии доселе деревня сия состоит в ведении униатов и церковь лишена фундуша» [10, с. 255].

Цікаві дані про село Рованці знаходимо у Церковно-приходському літо-писі Свято-Пантелеймонівської церкви села Гнідава Луцького повіту Волинської губернії від 1891 року.

Автор літопису навіть обґрунтовує походження назви села: «Деревня Рованцы вся испещрена ровами для стока воды. Деревня расположена на низмен-ном болотистом берегу р. Стыри. Бывали годы (1877), когда жители вследствие наводнения виселялись из деревни. От слова «ров» произведено название Рованцы» [11, с. 103].

В літописі повідомляється, що на «північ від села Рованці під річкою Стир на городах селян при обробітку землі часто трапляється цегла. Тут був економічний фільварок Луцької уніатської капітули.

На схід від цього ж села 1889 року побудовано капітальний міст для військових цілей. Справжньої дороги нема до мосту, направляє він до земляного форту, що під чеським Боратином. Все село Рованці розкидане внаслідок низовини. Тільки при в'їзді з села Гнідава існує вулиця, далі вулиці нема, зате село вирізняється старими гілляс-тими деревами берези і верби. На південний схід від села - урочище «Березина» з 60 старими березами, ближче 100 сажнів - урочище Луки». Після цих слів невідомо коли і

*Православна церква Святого
Пантелеймона, збудована у 1900 р.
Сучасний вигляд*

*Такий вигляд мала Свято-Пантелеймонівська
церква, яка згоріла у 1895 р.
(Зображення на іконостасі сучасної церкви)*

ким допи-сано: тепер там поля селян Андрія Левчука і Адама Чепчука, згадується також Макар Стельмашук.

В 1900 році селяни сіл Боратин, Гнідава, Рованці збудували на околиці села храм Божий Святого Пантелеймона, біля храму побудували невеличку церковно-приходську школу, яка працювала до 1939 року, пізніше тут був клуб. Будинок школи зберігся до цього часу і використовується як житло.

За архівними даними, у 1906 році село Рованці входило до складу Полонківської волості. У ньому було 34 двори, проживало 181 чоловік [14, с. 366].

Нелегкою була доля жителів села впродовж усього ХХ століття. Світові війни, революційні події та поневолення Волині загарбниками наклали свій відбиток.

У вересні 1920 року село опинилось під владою Польщі. Нові господарі переслідували селян, заставляли виконувати численні повинності, насильно впроваджували польську мову, забороняли українським священикам проповідувати в храмі.

Щоб охороняти рідну мову на Західній Україні, окупованій польськими властями, виросла й розквітла Луцька повітова Просвіта [6, с. 11].

20 грудня 1920 року в селі Рованці була створена філія Просвіти, яка мала свою бібліотеку, де нараховувалося кілька тисяч книжок українською мовою. В основному це були книги Т. Г. Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Богдана Лепкого, Нечуя-Левицького та інші. Просвіта в селі була зареєстрована в органах влади, мала свою печатку. Її керівниками були обрані жителі села Павло Рябчук, Андрій Сітуха та Новосад Іван, які брали активну участь у роботі Просвіти села та області. Все виконувалось безоплатно. Сама установа знаходилась в будинку селянина Мусія Зубрицького. Читачами Просвіти було все населення села. Для того, аби селяни знали свої права й могли за них боротися, проводились бесіди свідомими селянами, а також вчителями Липницькими. Просвіта організувала художню самодіяльність, ставились п'єси українських драматургів, на вистави не потрібно було збирати людей, вони самі добровільно приходили. На закупівлю книг селяни давали гроші, скільки хто міг. Будинок, в якому знаходилась Просвіта, зберігся і до цього часу. Книгофонд зберігався до 1947 року, після цього органи НКВД книги і документацію вивезли у невідомому напрямі. Просвіт'янські зв'язки села були із м.Луцьком, селами Боратин, Гнідава. Коли в радянській Україні був голод, селяни зібрали гроші і продукти для голодуючих.

У Державному архіві Волинської області зберігається Книга протоколів загальних зборів, засідань ради, ревізійної комісії філіалу Луцького повітового товариства «Просвіта» в Рованцях від 20 грудня 1920 р. до 28 березня 1932 р. на 68 листах [6].

У 1939 році в Рованцях, як і по всій Західній Україні, була встановлена радянська влада. Чимало людей щиро довіряли новій владі і покладали на неї великі надії в поліпшенні життя, у відродженні національної освіти, в отриманні омріяної віками землі. В цей час в селі була проведена націоналізація землі.

Мирне життя було перерване війною. Руйнівним смерчем пройшлась вона у цих краях, залишивши

у долі майже кожної місцевої сім'ї глибокий трагічний слід. Під час німецької окупації був заарештований і страчений фашистами у Луцьку за зв'язок з партизанами уродженець с. Рованці Михайло Сітуха. Його рідний брат Андрій Сітуха з примусу був за німців старостою села, за що отримав 15 років сталінських таборів.

Не повернулись з фронтів другої світової війни жителі села Йосип Грищук, Олександр Ємельянов, Григорій Зубрицький, Євген Зубрицький, Степан Зубрицький, Тимофій Корчак, Яків Локачук, Григорій Рябчук, Йосип Рябчук, Григорій Сітуха, Олексій Чепчук, Олександр Яцюк, Павло Яцюк [19].

Весною 1945 року прибули з кривавих полів війни з бойовими нагородами на гімнастерках і ранами на тілі Леонід Войтович, Іван Гончаров, Сергій Демчук, Іван Хом'юк.

Після звільнення Рованців від німецько-фашистських загарбників розпочалися післявоєнна відбудова і процес «радянзації». У 1948 році жителів села було об'єднано в колгосп імені Будьонного. Першим головою колективного господарства став місцевий житель Олексій Маркович Кріпак, 1919 р.н.. Згодом колгосп було перейменовано на «Комуніст». З 1958 року він увійшов до дослідного господарства «Боратин» у складі Волинської обласної сільськогосподарської дослідної станції.

З кінця 60-х років Рованці активно розбудовуються. До початку 90-х років територія села збільшилась вдвічі за рахунок приїжджих сімей з польських районів Волинської та Рівненської областей. Мальовнича природа, родюча земля, близькість до міста притягують людей.

В кожному місті чи невеличкому селі є люди, які залишають помітний слід. Їхні славетні імена золотими літерами вкарбовані у місцевому літописі.

В Рованцях народилися такі відомі люди, як священник Богдан Усик, який засіває зерна православної віри на теренах Росії; Чепчук Василь Віталійович – майстер спорту України з боксу, Заслужений тренер України, суддя республіканської, всесоюзної та міжнародної категорій. Народився він 20 січня 1943р. Навчався у Луцькій школі №3. Після закінчення поліграфічного технікуму та поліграфічного інституту у Львові був направлений на роботу у м. Сімферополь, де проживає і тепер. Спортом Чепчук Василь зацікавився ще під час навчання у школі. У 1957р. став чемпіоном міста Луцька з легкої атлетики серед школярів. Захопився боксом, будучи студентом у Львові. Тренувався у Вінника І. С. у Львівському товаристві «Спартак». Звання майстер спорту Чепчук Василь виконав у 1966р. До 1988р. працював у Кримському управлінні поліграфії і на громадських засадах займався тренерською діяльністю, готував юних боксерів у підліткових клубах при ЖЕКах. У 1993р. перейшов на роботу у дитячо-юнацьку спортивну школу у м.Сімферополі і професійно зайнявся тренерською діяльністю з боксу.

Нашим земляком є відомий волинський художник Юрій Яцюк. Він малює чудові картини, а написані ним ікони є справжніми шедеврами мистецтва.

Почесне звання Заслуженого будівельника України присвоєно жителю села Віктору Калушу. Саме під його керівництвом Луцька пересувна механізована колона №20 збудувала школу у селі.

Не байдужа доля села нашому односельчанину, відомому волинському поету, члену Національної спілки письменників України Івану Чернецькому І. Чернецький є автором 15 збірок поезії і прози, співавтором путівника «Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки». Особливо цікавою є стаття І. Чернецького «Мої Рованці та рованчуки», надрукована у газеті «Волинь» у 2002 році.

У селі Рованці 27 вересня 1953 року народився Микола Юрійович Рябчук – відомий український журналіст, публіцист, поет, прозаїк. Навчався у Луцькій середній школі №1. Закінчив Львівський політехнічний інститут (1977) за спеціальністю інженер-електромеханік та Літературний інститут ім. Горького в Москві (1988) за спеціальністю «філологія». Працював редактором, завідувачем відділу та заступником головного редактора журналу «Всесвіт», оглядачем відділу культури газети «День», відповідальним редактором часопису «Критика», науковим співробітником Інституту культурної політики та Центру європейських гуманітарних досліджень Національного університету «Києво-Могилянська Академія». Опублікував десятки книжок та сотні статей в українських і зарубіжних журналах та наукових збірниках. Поряд з літературними та культурологічними темами активно досліджує проблеми становлення національної ідентичності, формування громадянського суспільства та державонацієтворення. Перекладає з англійської та польської мов.

Микола Рябчук удостоєний таких нагород:

- «Книга року» (Київ) в одній із десяти номінацій («Політологія і соціологія») за книгу «Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення», 2001;

- за вагомий внесок у польсько-українське примирення, (POLCUL Foundation Сідней/Варшава, 1999);

Цікавий факт біографії Миколи Рябчука: він доводиться онуком організатора філії Луцької повітової Просвіти у Рованцях Павла Рябчука.

Село славиться народними умільцями, знавцями своєї справи, носіями українського мистецтва, адже, як відомо, мистецтво – це душа народу. Відомими сільськими вишивальницями є Журавська Людмила, Довгополук Надія.

Основними туристсько-краєзнавчими об'єктами села є Гнідавська гірка та церква Святого Пантелеймона.

В західній частині села Рованці розміщена унікальна пам'ятка археології, справжня скарбниця історії – Гнідавська Гірка. За кількістю виявлених пам'яток їй немає рівних в усьому Західному регіоні. Тут виявлені культурні шари майже всіх періодів: пізнього палеоліту, неоліту, мідного, бронзового, залізного віків. Є тут поселення ранніх слов'ян (VI-VII ст.), давньої Русі, пізнього середньовіччя. Особливо цікавою знахідкою є піч X ст. (нині експонується у Волинському краєзнавчому музеї). Вона унікальна тим, що така піч є лише в музеї у Пирогово під Києвом.

Гнідавська гірка розташована на високій надзаплавній терасі лівого берега річки Стир і піднімається над навколишньою рівниною до 15 метрів.

Іншою пам'яткою є церква Святого Пантелеймона. Церкву збудовано і освячено 1900 року. З того часу в ній ніколи не припинялося богослужіння. Попередницею мурованого храму була дерев'яна церква, яка стояла на сусідньому західному пагорбі та діяла з 1779 року. У 1895 році вона згоріла від двох ударів блискавки. На її місці згодом було встановлено пам'ятний знак. Неспавлений уламок дзвону із зображенням Святого Пантелеймона було вмуровано в стіну над входом до нової церкви. Існує легенда, що були підземні ходи, які з'єднували храм Святого Пантелеймона із церквою Івана Богослова у Луцькому замку та із храмом Успіння Богородиці у с. Новостав. У плані храм хрестоподібний, вражає простотою будови і досконалістю. Проект був виконаний цивільним інженером Григорієм Артиновим. Настоятель храму отець Петро Огибовський доклав немало зусиль і старань для успішного завершення будівництва. За внутрішнім оздобленням храм є справжнім шедевром зодчества, вражає чотирирусний, різьблений іконостас. Достойне місце у храмі займає образ Святого Великомученика і Цілителя Пантелеймона. Ця ікона, як свідчить напис на ній, написана і освячена у 1895 році на святій горі Афон у Греції, де зберігаються нетлінні моці Великомученика.

Село Рованці – це частинка України. В ньому проживають чесні, працьовиті, щирі люди, які успадкували з діда-прадіда потяг до землі, любов до праці.

Сучасне село ніби знаходиться в обіймах міста Луцька. Селяни працюють на своїх присадибних ділянках та земельних паях. Село електрифіковане, газифіковане. У ньому прокладено сучасну шосейну дорогу. Рованці розбудовуються.

В Рованцях проживає 1827 чоловік, з них 600 дітей шкільного віку.

Не так давно учнівська молодь с. Рованців змушена була навчатись у майже 10 школах Луцька і сусіднього Боратина. Проте завдяки ініціативній групі на чолі з сільським депутатом В. Марчуком було зведено школу, відкриття якої відбулося 1 вересня 2009 року.

До послуг жителів села фельдшерсько-акушерський пункт. Останнім часом у селі збудовано сучасний кемпінг, магазини.

Село багатодітне. Тут проживає 61 багатодітна сім'я. Своєрідний сімейний вулик у сім'ї Снітків. Вони виховують 17 дітей. У сім'ї Захарчуків – 12 дітей, у Смальків – 11, у Величків, Горпинюків, Босаків, Марчуків – 10, у Лихацьких і Дуткіних – 9.

Гордістю сільської дітвори є яскраве дитяче містечко – улюблене місце відпочинку дітей та дорослих.

У селі три діючі храми: Православна церква Святого Пантелеймона Київського патріархату та дві протестантські церкви: п'ятидесятників та євангельських християн у дусі апостолів.

З кожним роком змінюються обриси села. Минають роки. Покоління за поколінням приходять на зміну одне одному. І тільки Рованці залишаються спільною для всіх домівкою.

1. Бірюліна О. З історичної скарбниці / О. Бірюліна. У межиріччі Черногузки та Стиру // Упоряд. В. Д. Гнатюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня. – 2006.

2. Власовський І. Луцька Просвіта / І. Власовський. – Львів, 1928.

3. Волинська область. Адміністративно-територіальний поділ. – Львів: Каменяр, 1981. – 632 с.

4. Грабинська О. Село Рованці мовою історичних документів / О. Грабинська // У межиріччі Черногузки та Стиру // Упоряд. В. Д. Гнатюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006.

5. Данилюк В. Вірити занадто боляче... / В. Данилюк // Волинь: хроніка подій 1939-1944 років. – Луцьк: Ініціал, 1995.

6. Державний архів Волинської області (ДАВО) – Ф.54 – Оп. 51 – Спр. 4: Луцька повітова «Просвіта» на

Волині.

7. *Дев'яцять століть православ'я на Волині*. – Житомир, 1892. – 632 с.
8. *Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область*. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1970.
9. Козак Д. *Етнокультурна історія Волині (І ст. до н. е. – ІУ ст. н. е.)*. / Д. Козак. – К.: Наукова думка, 1992.
10. Колосок Б. *Православні святині Луцька* / Б. Колосок. – К.: Техніка, 2003.
11. Мандзюк Ф. *Манускрипт з Луцького передмістя Гнідави* / Ф. Мандзюк // *Вісник*. – 2003. – 8 травня.
12. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцький район: історія, сучасність, перспективи. Матеріали XXII обласної науково-практичної історико-краєзнавчої конференції*. – Луцьк – Торчин. 9-10 грудня 2006 р. – Луцьк, 2007.
13. Піскар Ж. *Зринає в спогадах страшна війна* / Ж. Піскар // *Слава праці*. – 2005. – 15 січня.
14. *Список населенных мест Волынской губернии. Издание Волынского Губернского Статистического Комитета*. – Житомир: Волынская губернская типография, 1906.
15. Терський С. *Історія Луцька: Монографія. Т.1. Лучеськ Х–ХУ ст.* / С. Терський. – Львів: Видавництво національного університету «Львівська політехніка», 2007.
16. Філатенко А. *Багатодітне село без школи* / А. Філатенко // *Волинь*. – 2005. – 9 серпня.
17. Філатенко А. *Мільйони від сільради на будівництво* / А. Філатенко // *Волинь нова*. – 2008. – 11 вересня.
18. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся* / О. Цинкаловський // *Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 р., т.2*. – Вінніпег, 1986.
19. Чернецький І. *Мої Рованці та рованчуки* / І. Чернецький // *Волинь*. – 2002. – 5 лютого.

Лариса ГРИБ (Луцьк)

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК КРАЄЗНАВЦЯ, ПОЕТЕСИ, ПУБЛІЦИСТА, ПЕРЕКЛАДАЧА, ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЧКИ НАДІЇ ФЕДОРІВНИ КОРНІЙЧУК

Надія Федорівна Корнійчук – корінна волинянка, родом з с.Ківерці (тепер Прилуцьке) на Волині.

Після закінчення української філології Львівського Національного університету імені Івана Франка, мешкала в м. Рівному, тепер в м.Луцьку, працювала в середніх та вищих освітніх та культурних закладах за місцем проживання. Крім базової освіти, запити її сягали різноманітних сфер діяльності: закінчила музичний заклад та студію образотворчого мистецтва при Спілці художників м.Рівного тощо. Брала участь при управлінні культури в десятках творчих виставках, в тому числі за рубежем (у Вірменії) і мала суттєвий успіх. Самостійно ілюструвала свої твори, чимало котрих вдалось видати. Пише з юних літ, публікувалась у всеукраїнській, обласній та народній пресі й часописах. Ветеран літературно-мистецької студії “Зорі над Стиром”, запрошувана в Асоціацію незалежних письменників, але не дозволяє стан здоров’я ходити, тому її як письменницю мало хто знає...

У творчому доробку більше двадцяти книг, поетичних, прозових, в тому числі історико-краєзнавчого напрямку, які розповсюджені (хоч в обмеженій кількості) по всій Україні й за рубежем: Чехії, Польщі, Угорщині, США та Австралії. Пише в різних жанрах. Живе болями рідного народу, співчуває іншим націям, котрі розділили з українцями спільну долю. Вірить в гідне життя всіх людей доброї волі, передовсім – слов’ян.

Її твори в основному історичні, написані на реальних фактах.

Так, приміром, поема-роман “**Лист матері**”. Це художньо-документальний твір на основі автобіографічного матеріалу, де реальне життя героїв відбувається на тлі певного відтинку української історії, а саме, 30-90их років ХХ століття.

Виокремлюється тема про видатну особу – квітникаря й садівника, вченого селекціонера, надзвичайно благородної людини Костянтина Москальова (з родоводу Ріхтерів), чиї заслуги перед Волинню піднімається вперше. А також про колишнього польського магната в нашому краї династії Радзивілів, чия пам’ять жива донині.

Сюжет в поетичній формі побудований в строгій послідовності й історичній хронології подій та переживань як спогадів про власне дитинство, так і матері, перед якою “заборгувала” авторка. Це не просто лист, а “тужливий звіт” перед матір’ю.

Мама поетеси – надзвичайно працююча, порядна, корінна волинянка, українка-патріотка з родини Дмитруків. Сестра рідного свого брата-подвижника Олександра Дмитрука. Деякі нюанси твору свідчать про її непідкупний, строгий аж до жорсткості характер, але це відбиток її надважкого життя. Відбито авторкою типова українська ментальність, співуча їй й чутлива душа, не позбавлена гумору і напористості, що допомагало їй вижити в непростих життєвих умовах. Зрозуміло, що обставини життя матері накладають

і певний вплив на життя дітей. Тому авторка пише: “Із твоєї криниці, я знаю,/ моя доля води напилась”. Відрадно, зі слів, що окремі епізоди поеми встигла прочитати ще матір; після довгої перерви твір був дописаний.

“Лист матері” – це поетична епопея не стільки взаємостосунків дочірніх і материнських, як це історія доби, що випала на долю головних персонажів твору.

*Давно була на рідному порозі,
Твій чую спів, – нема такого дня –
Про чаєчку-небогу при дорозі,
Що вивела нещасних часнят.
То доля, мамо, нашої України,
То доленька сумна твоя й моя...*

Поетичний твір “Син України” про героїчне минуле українців-подвижників 30-их років ХХ століття за незалежну соборну Україну. В сюжеті документальні події з достовірними іменами та дійсними подіями, на тлі яких розвивається трагічна доля героя на історичному тлі тодішньої Волині. Адже так і відійшли його найближчі рідні у вічність, так і не дізнавшись про його дійсну долю, його особистість, тільки відомо було, що... “пропав безвісти”. У Волинському (як і у Варшавському та Рівненському) архівах виявились стоси документів, з яких стало відомо, за яких обставин і де він загинув. Ворожий тодішній окупаційний режим допустив масу фальсифікацій: усе через блудництво й зрадництво його. Тільки рідна людина, авторка, могла дати справедливую оцінку. Хоч сучасники бездумно переписують ці наклепницькі матеріали, не досліджуючи й не оцінюючи об’єктивно минулі події (хоч ще живі були свідки тамтих подій... (п.Якобчук, часопис “Волинь”) і видають як власне “досягнення.”

Олександр Дмитрук гідний, щоб про нього звучала правда хоч після його смерті. Це яскрава постать, історична постать борця за Україну. Гімназист ЛУГ, пізніше студент Познанського університету, поет, художник, організатор – голова ОУН в рідному селі Ківерці, продовжувач справи Пилип’юка Прокопа (свого швагра-однодумця, до речі), засудженого до Картузької Берези, а в 1939 році вдалось пересікти кордон і дожив віку і його з поважними почесними похоронила православна церква в м. Торонто.

Автор спростовує ті документи, цікаво, що подає в динамічній художній поетичній формі, і текст сприймається серцем.

Олександр Дмитрук – істинний патріот України, основний напрямок його діяльності в ОУН – просвітницька і конспіративна робота. Співпрацював з Жидичинським осередком, зокрема в тісних зв’язках з Кіндратом Швецем. Не оминули і Дмитрука (як і Швеця) репресії. Теж був засуджений на III Рівненському процесі до Картузької Берези...Єдиний з Волині доброволець боротьби за незалежну Карпатську Україну, зражений по дорозі, коли повертався назад після знищення угорцями Першого українського легіону і закатований польською на той час дифензивою в м. Тернополі. У розквіті сил, йому не сповнилось ще й 26-ти років.

З огляду на ті факти, що відкрились через аж понад 60 років, авторка з особливо загостреним болючим почуттям справедливості, за генетичним кодом й природною вразливістю, – не могла не написати цей твір, вважаючи за головну свою місію. Якби нічого більше не було б написано й видане, Надія Корнійчук за цю книгу “Син України” була б спокійна довіку!

Адже письменник не той, хто вміє писати, а той, що не може не писати.

Раніше не відкриті були архіви, і якби й так, то ця тема про український націоналізм була під табу.

У збірку “Паморозь” ввійшли кращі вибрані поетичні твори, а також три поеми часів Київської Русі. Реанімоване ім’я польської письменниці й видатної акторки Габрієлі Запольської. Власне, Надія Федорівна першовідкривач цього імені на Волині, за допомогою Волинського краєзнавчоо музею, польського консульства та Прилуцької середньої школи, замовчуване з 20-их років, часу її смерті. Щоправда, ще була увага до її імені луцьким сенатором та куратором Української луцької гімназії Євгеном Петриківським у 1932 році, відзначаючи її 10-річчя. В “Паморозі” згадане її ім’я в кількох поезіях як колишньої мешканки рідного села. А також ввійшли поезії інтимного характеру та громадянського, досить сміливого звучання. Твори легко доступні, легко сприйнятливі читачем, внутрішньо динамічні та фахові.

У книзі “Свічадо” переклади світової літератури. Найбільше відрізняються з російських поетів та з ранньої збірки “Романтика” польського класика Адама Міцкевича. В тому числі “Сонети й балади” його. Надія Корнійчук відмінно володіє методикою літературного перекладу з інших літератур.

Поема “Малинська трагедія” – документальний художній твір про трагедію, що сталась в с.Малині, на Млинівщині в липні 1943 року, про понад вісьмисот жертв чехів, українців, поляків спалено гітлерівським режим в час окупації. Користувалась рідкісними матеріалами-спогадами очевидців, в тому числі живих

свідків, які звучать переконливо й трагічно.

В тому числі, згаданий наш лучанин, видатний художник Валента, сам чех за національністю:

*У нашому суспільстві треба вмерти,
Щоб схаменутись: геній жив між нас!*

Тут кілька творів й інших авторів, свідків постраждалих жертв українців... в авторській редакції автора видання.

Всі бібліотеки і середня Малинська школа читають цей твір, в тому числі передані в Чехію.

Книга **“Волинь у добу лихоліть”** повторює в прозі про Малинську трагедію. Крім того, ця багатотемна книга зачіпає і подію Волинської трагедії та про інші історичні процеси, що відбувались на Волині, починаючи з 30-60-тих років ХХ століття, поєднані з мотивами сучасності. Цю книгу теж читає Чехія. Мова не про тираж (в наш час знівелювання в Україні книговидавництва неможливо говорити про тираж: а як про факт).

Однією зі знакових книг є **“Поєми і балади”** на волинському матеріалі – про Олену Левчанівську, в’язнів, розстріляних в луцькій тюрмі в 1943 році, афганську війну, де є місцеві мотиви, поета Олександра Богачука, більшовицькі репресії в 40-50-их рр., від шумерських мотивів до Чорнобиля та Робінзона Крузо за мотивами Данієля Дефо, про Крути тощо. В баладах сучасні мотиви за незалежної епохи України в 90-их.

Поетика, тематика й творча майстерність Надії Корнійчук гідна того, щоб була доступна молоді.

Видано понад 20 книг. Останньою **“Небесна сотня”**, написана по гарячих слідах, на основі вивчення особистих історій та окремих життєвих обставин кожного Героя. Книга має продовження про Майдан та ще кілька десятків Героїв Небесної сотні. Поезії, що ввійшли в першу книгу налічують 80 Героїв, декілька загальних.

В поезіях Надії Корнійчук є малюнок і образ. Саме в цьому жанрі сконцентровано думка й емоції, спресовані знання в лаконічній формі. Зокрема деякі рядки звучать:

*То був Майдан. Протестний був Майдан.
Під тиском вражі сили відступали.
Ти сам собою був, та був не сам,
Вперед йшли тисячі єдиним валом.
(про В.Васильцова, Київщина)
Або:*

*Юнак упав, сковзнувсь мов на льоду,
Поліг, як в полі скошена травиця.
В скорботі побратими за труною йдуть
З гіркавими слізьми на рідних лицях.
(про У.Голоднюка, Збараж)*

Чи:

*Це ти хотів спинить вітри!
Це ти хотів усе подужать!
Як реквієм, палай-гори,
Уся Волинь за його душу!
Найперший і останній бій,
І смерть твоя так гірко жалить.
Ти ж тільки-но всього хотів
Своїї Вільної Держави! (про волинянина І. Тарасюка)*

Наступний:

*Ні, ти не вмер, бо в травах ще роса,
Фіалки серед прип'ятських дібров.
Ні, ти живий, бо є ще небеса,
Ти просто у безсмертя відійшов.
(про киянина Вячеслава Ворону)*

Поезії звучать про протестувальників з різних областей країни, в тім числі й про всіх загиблих волинян на Майдані:

*Ось він на самій передовій,
Мрії й доля чи ж в одних площинах?
З голими руками ринув в бій...*

*За дітей майбутнє, в мирний бій...
Вірив в Честь і Гідність Батьківщини!
(Про Едуарда Гриневича, волинянина).*

Кожен твір “Небесної сотні” має свої особливості з акцентом нюансів з біографії, обставин життєвих про того чи іншого Героя. Звичайно, в поетичному обрамленні.

Кожен з пишучих людей має свій стиль, власне серце й відгук на події, незалежно від обставин, які деяким іншим борзописцям пера непідвласні. Найкраще писати зразу, коли вразила подія, той чи інший факт...

Відбулось успішно дві презентації “Небесної сотні” – у Волинському технікумі харчової промисловості як музейному заході та на Волинському телебаченні. Але видати повністю запланований тираж ще не вдалось за відсутністю коштів.

В даний час авторка пов’язана з новоутвореною громадською організацією “ХОЧУ ЖИТИ” сімей жертв Героїв Небесної сотні, головою й засновником якої є батько Романа Гурика – Ігор Гурик з Івано-Франківська; заступником – львів’янин Роман Савчак, які розгорнули роботу по вшануванню загиблих.

На столі й набраний рукопис про Волинську трагедію. Дослідницько-історична. Вивчені й висвітлені глибокі пласти причин, перебігу і наслідків цієї глибоко трагічної події періоду 40-их минулого століття українців і поляків. Назва: **Ой, ти розрив-трава**”, але видати не вдасться, напевне, їй місце в архіві, бо відсутні кошти і за катастрофічної неуваги суспільства (мається на увазі більш заможні верстви) до книговидання, то фактично авторці неможливо видати цю об’ємну, хоч і дуже важливу, книгу...

Високу оцінку отримала й книга **“Сонячна борозна”**, написана з власних спогадів та очевидців-старожилів і на основі архівних матеріалів та відповідної використаної літератури, як і потрібно для такого жанру. В основі рідне село і вся Волинь періоду 30-40-их років минулого століття.

Всі книги чудово ілюстровані авторкою.

Пише й на дитячу тематику, теж ілюстровану в стилі чорно-білої графіки й кольорових сторінок як “Диво”, “Сатира і гумор” (суспільна й побутова тематика) тощо.

Книги Надії Корнійчук оцінені рецензентами-професорами М. Кучерепою, В. Морозом, О. Пришляком, Г. Гуртовим, заслуженим діячем культури, істориком, членом ВНСПУ С.Цюрицем та золотим медалістом журналістом і поетом К.Берманом. А головне, читачами, хто ознайомлений з доробком авторки.

Надія Корнійчук громадська діячка – засновницею на Волині філіалу Всеукраїнського жіночого товариства імені Олени Теліги і в даний час вже десять літ поспіль засновниця й голова громадської організації ВОТ “Промінь надії” імені Миколи Лисенка. Чим особливо гордиться, то успішними заходами з патріотичного виховання, літературними вечорами, участю в багатьох шкільних заходах і облікуванню “Кобзарської оселі в с.Буяні Луцького району Миколи Куделі, що він дуже високо оцінив. Єдине, облік в трьох книгах залишився в руках його родини, який дуже доцільно було б віднайти, щоб

подвижництво цієї високої, шановної людини-легенди, українського патріота, з мученицькою долею було відомо саме Красназнавчому музею. На жаль, родина його, не знаючи його подвигу достеменно, відсторонила, без явних на те причин, Корнійчук від збереження облікованих документів, і цьому немає ради...

Юлія ДАНИЛЮК (Житомир)

ТАЄМНИЧА ЧУДНІВСЬКА ФОРТЕЦЯ

Тривалий період своєї історії Україна перебувала в складі різних держав та імперій. Відповідно за підвладними територіями здійснювався державний контроль. Однією з його форм були регулярні інвентарні описи (інвентарні описи), ревізії та інвентарі, тобто періодичні описи економічного стану міст і земель.

Опису 1471 року на території новоутвореного Київського воєводства, ми завдячуємо одній з перших згадок про Чуднів як місто-фортецю. На той час вона мала: «три гармати і дві піщали. А на місті людей повно – 23 корчми». Для порівняння можна вказати, що за такими ж описами в 1471 році Вінницька фортеця мала лише 1 гармату і дві піщали, а в Житомирському замку було 4 великих гармати та 5 тарасниць (гармат невеликого калібру)[2, с.4–5].

Очевидно, що вже тоді Чуднів був досить великим, багатолюдним поселенням з добре укріпленою і озброєною, як на той час, фортецею. А. Гречило та І. Сварник у праці «Споруди в міській геральдиці» пишуть: «Чуднів (Житомирська область) – поселення згадується в XIV столітті. У XV – добре укріплене місто-фортеця». Враховуючи численні, відображені в історичних хроніках, напади кримських татар, з

таким твердженням важко не погодитись. Очевидно, і Чуднів виник перш за все, як укріплення з одного чи кількох невеликих поселень. Це тривало десятки, а то й сотні років [6, с.42–44].

У 1506 (за іншими джерелами в 1507) році К. Острозький домігся дозволу збудувати новий замок у Чуднові. Поскілки на час його спорудження тут вже існувала фортеця, замок повинен був органічно вписатися в загальну систему оборонних споруд, посилюючи їх [1, с.30–31].

А. Гречило та І. Сварник указують: «Зображення міських укріплень (міського муру, в'їзної вежі зістрільницями, ратуші, фортеці, фортечної вежі) – один з найпоширеніших мотивів міських гербів, характерний для всіх типів їхнього існування. Передусім вони символізують місто («давній город») як надійно захищене велике поселення людей й уособлюють його самоврядування, незалежність і силу. Часто зображення герба є ремінісценцією реальних споруд [6, с.45–46].

Згадаємо опис Чуднівського міського герба: «Герб, на якому відтворено фортечну стіну з двома вежами (між ними рука у поручні з шаблею), відображає одну з легенд, за якою невелика кількість захисників фортеці зуміла оборонити її від численного татарського війська». Чи не є це зображенням фрагменту Чуднівського замку, його веж та фортечної стіни, які дійсно існували? Сьогодні важко відповісти на це запитання, оскільки він не зберігся.

Здавна краєзнавців і небайдужих до історії рідного краю людей, цікавить, де ж саме стояли замок і фортеця. На жаль, їх залишків, не збереглося, тому неможливо з достовірністю встановити їх місцезнаходження. А чи справді так? Можливо, ми не раз проходили повз ці пам'ятки старовини, але не знаючи про те, не надавали їм особливого значення? А якщо спробувати їх розшукати. Звичайно, через численні війни, пожежі, інші руйнування, зрештою і багатовікову діяльність мешканців, це важко зробити. Це може стати цікавим об'єктом для дослідження археологів, краєзнавців і просто любителів історії.

Відомий чуднівський історик-краєзнавець В. О. Шишак, провівши ґрунтовні цікаві дослідження, прийшов висновку, що Чуднівська фортеця містилась на лівому березі річки Тетерів, на пагорбі, який здавна називають Солом'яною горою, де споруджено приміщення районного музею. На підтвердження висновку він посилається, зокрема, на записи в щоденнику польського генерала Патріка Гордона, який восени 1660 року брав безпосередню участь у битві під Чудновом між польським військом Станіслава Потоцького та російським військом Київського воєводи Василя Шереметева. Генерал записав: «...27 вересня авангард польської армії вступив у Чуднів і ще побачив, як деякі російські частини, судячи з руху їхніх знамен, відступили на правий берег річки. Росіяни покинули місто, попередньо підпаливши його. на південно-західній стороні міста Чуднів стояв замок, який росіяни або зовсім не займали, або вже покинули» [5, с. 84–86].

Важливим доказом того, що фортеця дійсно існувала, є наступні факти. З давніх-давен збереглися легенди, що Чуднівська фортеця системою підземних ходів пов'язана з селами Будичани і Стівпів і що подібні ходи вели через село П'ятку досамого Бердичева. Певні підстави для легенд дійсно були, адже час від часу, при будівельних роботах виявляли фрагменти підземель, споруджених хтозна-ким і хтозна-коли.

Такі випадки неодноразово траплялися і нашого часу. Так, наприкінці 60-х років при спорудженні приміщень районного будинку культури та універмагу будівельники неодноразово натрапляли на залишки підземель. Так бувало і під час побудови в середині 70-х років районного вузла зв'язку. При цьому виявляли напівзотлілі людські кістяки. Особливо врожайною на виявлення решток підземель стала середина 80-х років. Коли вздовж вулиці прокопали досить глибоку траншею, розпочалися затяжні дощі. Вода просочилася до підземель і викликала численні обвали. Лише тоді зафіксовано понад 7 обвалів в центральній частині містечка. Дослідники помітили, що обвали траплялися лише на території Старого Чуднова, яку можна умовно обмежити насході вулицею Кірова, на півночі вулицею Чапаєва, на заході вулицею Лисенка та на півдні вулицею Карла Маркса.

Якими ж були чуднівські підземелля? Професійні дослідження жодного разу не проводилися, але зіслів очевидців, можна скласти певні уявлення. Вони проходять на глибині 1,5–2 метри від поверхні, в глинистому ґрунті, без додаткових кріплень, мають аркоподібне склепіння. Висота від 1,6 до 1,8 метри, ширина 1–1,2 метри. Через певну відстань у бічних стінах споруджені невеликі ніші, очевидно, для того, щоб зустрічні могли розминутись. Деякі очевидці твердять, що підземелля мали й вентиляційні отвори. Невеликі розміри та щільні ґрунти сприяли їх збереженню. Є підстави вважати, що підземелля належали до оборонних споруд фортеці і використовувалися для потаємного виходу за межі фортеці. Протяжність їх не повинна бути великою [4, с.4–5].

Локалізація решток підземель на певній, обмеженій території, можливо, свідчить про те, що саме в цьому місці колись знаходилась фортеця. Отже, не на лівому, а на правому березі річки Тетерів. Та чи є

цьому й інші докази? Звернімося до документів.

Найбільш достовірним джерелом є карти відомого французького інженера та картографа Гійома Левассера де Боплана, безпосереднього свідка воєнних подій в Україні у сер. XVII століття. Для зручності використовуємо також «Карту, представляющую Малороссию под владением Польским, составленную в начале XVII века инженером Бопланом, на Российский язык переложенную Дмитрием Бантыш-Каменским, 1829 года», яка точно відповідає оригіналу карти Боплана, але перекладена на російську мову. Це ніби сучасна карта України, але «догори ногами» [7].

Якщо уважно придивитися до карти, то можна знайти Житомир, Чуднів, П'ятку, Краснопілля та інші населені пункти Чуднівського району. Згідно з картою, Краснопілля – містечко, а Чуднів і П'ятка – остроги. Доктор філології А. П. Коваль пояснює: «... Існував ще один тип українського поселення – острог. Це було місце, обгороджене поставленими сторч великими загостреними колодами, де ховалося населення під час нападів. ... Назва походить від остр – «гострий, загострений». Крім того, на карті острог Чуднів чітко розташований на правому березі Тетерева. Отже, ми отримали ще одне підтвердження про розташування фортеці [3].

Важливим доказом існування фортеці та її місця є «план местечка Чуднова, снят майя 25 числа, 1769 года». Мабуть, це найперший з відомих планів селищ, який ще й досі потребує детального вивчення. На цьому плані, з найменуваннями, позначено лише дві, мабуть, основні на той час споруди: монастир і замок. Замок стояв на правому березі Тетерева, на крутому пагорбі, який височить над приміщенням районної ради товариства мисливців та рибалок. Замок мав форму майже правильного кола, обгороджений стіною. В середині стояло кількасотень споруд. Завдяки крутим схилам замок був добре захищений з усіх боків. Вхід, очевидно, боронився двома вежами (згадаємо Чуднівський герб) і містився в західній його частині. До входу вела дорога, яка розпочиналась насхід від замку і понад північною його стіною вела до західних воріт. Таке розташування входу та дороги до нього надавало можливість тримати під обстрілом небажаних гостей. Розміри замку приблизно 60-70 x 100-110 метрів.

Привертає увагу територія безпосередньо насхід та південний схід від замку. І хоча окремих позначень на плані вона не має, але її чітке обмеження з усіх сторін урвищами, валами і ровом, які чітко відзначені на плані, дає підстави вважати, що це зображення залишків оборонних споруд Чуднівської фортеці.

Як вбачається в плані, з західного боку стояв замок, з півночі вона була захищена частково природним урвищем, частково валом, зісходу валом та ровом, з півдня – природним урвищем. По верхній частині валів та урвищ, можливо були встановлені дерев'яні частокони. Фортеця мала орієнтовно два входи – західний (в районі перетину сучасних вулиць Кірова та Чапаєва) і східний (в районі сучасної лазні). Розміри з півночі на південь приблизно 250- 280 метрів, зісходу на захід – 200-220 метрів, територія від сучасної вулиці Лисенка до вулиці Кірова та від вул. Карла Маркса до вул. Чапаєва. Звичайно, це лише орієнтовні межі фортеці, але звернімо увагу, наскільки точно вони відповідають території, з виявленими залишками підземель. Фактично кордони ті ж [4, с. 6–8].

Отже, підсумувавши докази, можна вважати, що колишнє розташування Чуднівської фортеці та Чуднівського замку встановлено з великою мірою достовірності. Разом з тим, викликає подив, чому не залишилося ніяких слідів цих фортифікаційних споруд, про які згадують дослідники. Можливо, сліди розшукували не там, де потрібно? Очевидно, вони чекають своїх дослідників. Отримавши чіткі орієнтири розташування фортеці та замку, можливо, вдасться розгадати історію загадки історії.

1. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*: [В 15-ти т.]. – Т. 2: 1599-1637. - СПб., 1865, 288 с.

2. *Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторстве*. – К. Ч. VII, Т. II: 1890. – 863 с.

3. Боплан Г. Л. *Опис України* / Г. Л. де Боплан [пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк]. – К.: 1990.

4. Гайдаш Ю. *Загадка Чуднівської фортеці* / Ю. Гайдаш // *Життя Чуднівщини* – № 21 – 30. – 2000.

5. Гордон П. *Дневник 1659 – 1667* / П. Гордон // *Ред. М. Р. Рыженков*. – М.: Наука, 2003. – 315 с.

6. Гречило А. *Споруди в міській геральдиці* / А. Гречило, І. Сварник – ПУ. – № 2. 1990. – С. 42 – 47.

7. *Карта, представляющая Малороссию под владением Польским, составленная в начале XVII века инженером Бопланом, на Российский язык переложенная Дмитрием Бантыш-Каменским, 1829 года* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://apokrif.com.ua/maps/maps-ukraine>

ХУДОЖНЯ ПОШТОВА ЛИСТІВКА ВОЛИНІ ПОЧАТКУ ХХ-ГО СТОЛІТТЯ

В Росії історія ілюстрованої картки веде свій лік від 19 жовтня 1894 року. В цей день міністром внутрішніх справ Російської імперії С. Тимашовим, якому підлягав поштовий департамент, було підписано розпорядження, котрим дозволялося пересилання поштою відкритих листів на бланках приватного виготовлення. Подія, здавалось би, ординарна, але в долі листівки вона відіграла вирішальну роль. Після опублікування розпорядження в газеті "Правительственный вестник" за № 257 від 23 листопада 1894 року на нововведення відразу відгукнувся видатний київський видавець Степан Кульженко. Вже 1895 року він випустив серію кольорових листівок з видами Києва, надрукованих з літографського каменю [1, 19]. Саме кінець XIX - поч. XX століття фахівці називають «золотим віком поштової листівки».

Однією з перших організацій в Росії, яка розпочала масовий випуск мистецьких листівок, був Петербурзький комітет опікування сестер Червоного Хреста (Община Св'ятої Євгенії) [11, 29]. Видавнича діяльність общини почалась з весни 1896 року випуском конвертів для візитних карток. На чолі видавництва була спеціальна художня комісія в складі відомих художників і мистецтвознавців. Цікаво, що до того часу жоден з видів художньої репродукції не викликав стільки суперечностей, як поштова листівка. Досить хоча б сказати, що серед багатьох відомих діячів культури, котрі вважали поширення її шкідливим для мистецтва, був російський художній критик, історик мистецтва В. В. Стасов. Ось характерний уривок з його листа щодо другого конкурсу листівок, організованого общиною 17 березня 1902 року, опублікований в «Огляді художніх видань Общини св.Євгенії» в 1909 році:

«Вважаю таким, що суперечить корінним моїм переконанням цей спосіб розповсюдження і моду на ілюстровані поштові картки. Я завжди вважав, що наскільки гарні, витончені та цікаві багато з малюнків, що використовуються з даною метою, настільки ж неестетичне та антихудожнє це розповсюдження. Прикладання казенного штемпеля, написання навколо картинок чорнильного тексту, розкидання ілюстрованих карток будь-де по столах - все це недостойне художніх творів і призводить до знищення їх. Художній твір потребує, на мою думку, бережливого, безмежно шанобливого ставлення до нього».

Щоб там не казали, Стасов не встиг оцінити великої ролі масової ілюстрованої листівки в естетичному вихованні народу. На виправдання його позиції частково служить існування в ті роки заборони писати будь-що, крім адреси, на зворотній стороні листівки. Як наслідок, адресат мимоволі псував зображення. Відміна цього обмеження в 1904 році стала важливим моментом в історії ілюстрованої листівки.

Перші чотири листівки Общини Св'ятої Євгенії за малюнками М. Каразіна, були випущені перед Пасхою 1898 року. Листівка І. Рєпіна «Запорожець» вийшла у грудні 1898 року. За період своєї діяльності Євгеніївська община видала значну кількість листівок українських художників: Т. Шевченка, К. Трутовського, І. Соколова, М. Пимоненка, М. Самокиша, Г. Нарбута, Г. Лукомського, С. Яремича та інших.

Серед перших листівок, виданих Общиною Святої Євгенії, звертає на себе увагу картка за малюнком відомої художниці Єлизавети Бьом «Серце серцю вість подає». Ці слова влучно характеризують дорогоцінну функцію відкритого листа: справді, посилаючи поштою листівку, людина передає вістку від серця до серця, довіряє їй свої думки й почуття, адресовані рідним, близьким, друзям [1, 20].

Діяльність Общини св.Євгенії сприяла позитивній зміні поглядів на листівку. Вона також впродовж двох років (1904-1906 рр.) видавала перший російський журнал, цілком присвячений листівці, - «Открытое письмо» [7, 46-49].

У Волинській губернії перші ілюстровані поштівки, були видані в Житомирі у 1897 році та в Дубно у 1898 році.

В період 1905-1909 років у Львівському видавництві «Поступ» виходить серія листівок за малюнками білоруського художника Наполеона Орди (1807-1883) в кількості не менше 17 штук. З них 10 видів Волині, 5 - Київщини, 2 - Поділля. У Волинських краєвидах - 6 замків, 3 палаци, 1 костел. В Україні творчість Н. Орди маловідома і не популяризована. До нашого часу дійшло 177 творів митця, на яких зображені архітектурні пейзажі України. По Волині він здійснив дві подорожі в другій половині XIX століття. В кінці свого життя видав власним коштом у Варшаві вісім альбомів своїх малюнків. Один з них зберігається у фондах Волинського краєзнавчого музею, в якому лише 4 види Волині («Олика. Замок Радзивилів», «Берестечко. Пам'ятник на могилі князя Пронського», «Заславль. Замок 15 ст.», «Дубно. Замок») [10, 14]. Серед серії листівок, виданих у Львові, є 10 видів нашого краю, але Берестечко і Олика відсутні, а також невідомо, чи є на листівці митця відомий краєвид Луцького замку.

Волинь. Худ. Ю.Коссаk. Видання Х.
Альтенберга, Львів. 1902 р.

Синагога в м. Любомль. Худ. С. Блонський.
Видання Т. Кубіш і М.Свех. м. Цешин. 1926 р

Ярмарок в Любешові. Худ. Ф. Ціхоцький.
Видавництво С. Міхаловський. Варшава,
1911 р.

Костел. Видавництво Ш.Ашкеназі, Ковель.
1916 рік.

На Волині. Худ. С. Васильківський. Видання
П. Дятлова. Відень, 1918 р.

Фундаторка монастиря Підгаєцького на
Волині. Портрет XVII ст. Видавництво-
Друкар, Київ. Галицька накладня, Коломия.
1918 р.

На початку ХХ століття з'являються перші художні листівки Волині, серед них репродукції відомого польського живописця, аквареліста, графіка та ілюстратора Юліуша Косака (1824-1899 рр.), який в середині ХІХ століття здійснив численні творчі подорожі по Волині, Поділля і Україні, де з великою любов'ю присвятив баталійні та історичні твори даному краю. Серед цих праць він проілюстрував у 1880-х роках поезію Вінцента Пола «Пісня про землю нашу». Оригінальні репродукції, серед них і «Волинь», «Литва», «Україна» були видані у видавництві Х. Альтенберга у Львові і датовані 1902 роком. Пізніше, в 1910 році ця ж серія листівок була перевидана у видавництві Ф. Зіolkовського в м. Плешев (Польща).

На початку 1900-х років була виконана невідомим художником оригінальна, чорно-біла сюжетна листівка «Типи Волині» з текстом на лицевій стороні французькою мовою і видана у видавництві «Світлодрук Б. Вержбицький і Спілка» у Варшаві. Близько 1910 року видавництво Фр. Карповича у Варшаві видало листівку в кольорі акварель польського художника С. Багиського «Пан Тукалло послання короля в битві під Берестечком», це є перша художня листівка присвячена відомій битві українського війська під проводом Богдана Хмельницького на Волинській землі 1651 року. В 1911 році Варшавське видавництво Станіслава Міхаловського видало в кольорі листівку репродукцію з картини мало відомого польського художника Ф. Ціхоцького «Ярмарок в Любешові».

В 1901-1902 роках видавництво Самуїла Бонка в Луцьку видало серію листівок міста, де серед карток є три графічні листівки видів міста, серед них «Замок Любарта», «Шестикласна прогімназія», «Загальний вигляд», але автора художніх робіт поки що не вдалося встановити. В 1905 році у Вільнюсі видавництво Петраса Вілейшіса видало листівку з літографії Наполеона Орди «Луцьк на ріках Стир і Глушець» (вигляд замку Любарта Гедеміновича). В 1910 році Видавництво Польського Товариства Красназвочого у фототипії А. Трибальського в Кракові по проекту і малюнку М. Вішніцького видало листівку «Замок Любарта».

В 1911-1912 роках в Петербурзі місцеві видавці Е. Літецер і Ф. Паккаца, а також київське видавництво «Рассвет» видали серію краєвидів українського живописця, пейзажиста Холодовського Михайла Івановича (1855-1926 рр.), який писав переважно види України, жив і працював у своєму маєтку під Лубнами, що на Полтавщині. Був одним із засновників Київської Спілки художників. Всього митця було популяризовано близько двадцяти його робіт, серед них «Минувшина» (Луцький замок), «Річка Прип'ять» [1, 409].

В Києві відомий видавець Степан Кульженко по малюнках російського художника-архітектора, педагога, історика архітектури Петра Павловича Фетісова (1877-1926 рр.) який в 1910-х роках працював на Україні видав серію зразків української дерев'яної архітектури. Серед них церкви на Волині у селах Бужани, Єлізарів, м. Локачі - Володимир-Волинського повіту, дзвіниці у селах Смолигів, Забороль – Луцького повіту, с. Мизово - Ковельського повіту тощо.

Поштова листівка Волині в період Першої світової війни

Влітку 1914 року світ опинився в полум'ї Першої світової війни.

В серпні 1915 року Західну Волинь зайняли австро-угорські та німецькі військові формування. З осені 1915 і до весни 1916 року на Волинській землі відбувалися бойові дії позиційного характеру. Ворогуючі сторони докладали багато зусиль, щоб добитися розгрому противника. Значно виснаживши свої матеріальні й людські ресурси, вони так і не досягли бажаних результатів. Війна, яку планували завершити швидко, перетворювалась у затяжну [9, 3].

Запеклі бої, які точилися на Волині, тисячі полеглих воїнів з усіх ворогуючих сторін знайшли спочинок у нашому краї. Для українців, які були втягнуті у збройне протистояння імперій, ця війна виявилася, по суті, братовбивчою. Мундири та кітелі наших земляків за проявлений героїзм були прикрашені як Георгіївськими орденами, так і австрійськими бойовими відзнаками.

В період Першої світової війни, коли Волинь знаходилась в зоні окупаційних іноземних військ, видання поштових листівок не тільки не зупинилося, а навпаки, географія видавництв значно зросла. При німецько-австро-угорських військах діяли спеціальні видавничі відділи, в яких працювали професійні художники і фотографи. видавництва діючої армії.

Не оминув Волинської теми в цей період український живописець і графік Осип Курилас (1870-1951 рр.). З початком війни він є провідним художником Артистичної горстки УСС. За його оригіналами Центральна Управа УСС випустила у Львівському видавництві «Червона калина» дві серії графічних карток «Українські січові стрільці (типи в рисунках та малюнках)». На них повторено гумористичні малюнки, надруковані в журналі «Червона калина». Серед них малюнок підхорунжого Остапа Вахнянина, який був першим і найближчим співробітником четаря Миколи Саєвича і саме вони створювали перші українські школи на Волині у Володимир-Волинській окрузі.

Загалом, на Волині, Українськими Січовими Стрільцями в 1916 році було організовано 46 сільських шкіл, де навчалось понад 800 дітей, а на початок 1918 року стараннями січовиків діяло вже 150 шкіл.

«Діяльність УСС по селах і містечках Волині – це, може, найкраща сторінка в історії стрілецтва», - писала у 1918 році «Червона калина». Перебували вони як організатори шкільництва в нашому краю до квітня 1918 року, коли легіон УСС перейшов із Західної на Велику Україну. Вдруге появились на Волині в березні-жовтні 1919 року, де в складі Української Галицької армії вели бої з переважаючими силами на два фронти – поляками з одного і Червоною армією – з другого. Лише весною того року під Берестечком загинуло 1500 січових стрільців [12].

В цей же період по акварелях молодого чеського художника, ілюстратора і плакатиста Еміля Вайса (1896-1965 рр.) у Відні-Лейпцігу Карл Харбауер видав дві серії в кольорі листівок Волинських типів і міст. Серед них Волинські міста: «Ковель. Торгова вулиця», «Ковель. Луцька вулиця», «Ковель. Над турією», «Володимир- Волинський. Успенський собор», Володимир-Волинський. Синагога», «Володимир-Волинський. Церква», та інші анонімні храми, єврейський цвинтар і чималий етнографічний матеріал з Волинськими типами. Інколи на листівках Еміля Вайса на лицевій стороні друкували надпечатку «Веселих Свят!», в даному випадку картку можна було використовувати і для вітання з св'ятами [3,181-183].

В 1917 році видавництво Товариства кольорової фотографії у Штутгарті видало серію понад 10 листівок «Краєвиди Волині» німецького художника Каана Альбеста, на яких автор показав чудову природу волинського краю, сільські хатини, вітряки, церкви [1, 459]. Не можна не згадати чудові, тонкі графічні краєвиди Луцька також німецького художника Юліуша Ріхтера видані в 1915 році видавництвом Польової книжкової торгівлі четвертої армії і вийшли у світ в друкарні Товариства графічної індустрії у Відні. Серед них: «Замок Любарта», «Кафедральна вулиця і католицький костел», «Гнідавський міст», «Гаражі і стоянка австрійських військових автомобілів в Луцьку» [4, 92 -93].

Серію акварелей австрійського художника Й. Лемана виконані в березні-травні 1916 року видів Луцька під загальною назвою «Четверта армія генерал-полковника Йозефа Фердинанда вдовам і сиротам. Види міст Волині» видані в кольорі в 1917 році видавництвом Едуарда Штрахе у Варнсдорфі (Богемія), на замовлення видавництва 4 відділення квартирмейстера 340-ї польової пошти. Серед листівок: «Вид на Глушець і собор», «Вид на замок від Базилянського мосту», «Вид на костел», «Хрестоводвиженська церква», «Ріка Глушець», «Вид на замок від собору», «Вид на замок і тюрму від р.Стир», «Вид на замок», «Вид на костел», «Міст на р.Глушець», «Вид на Красненський міст від вул. Гірної», «Замок із середини», «Вид на місто від Гнідави» всі ці краєвиди нам залишили неповторний Луцьк періоду Першої світової війни [4, 87 - 91].

Інша художня листівка «Луцький замок, який після важких боїв, одним з перших захопив 21 піхотний полк 31 серпня 1915 року». Оригінальна пропагандистська картка виконана невідомим художником без видавництва в 1915 році з текстом на німецькій і чеській мовах. Інші агітаційні поштівки австрійського уряду із замальовками подій на Волині також невідомого художника видані у кольорі в Празі у 1916 році відомим видавництвом Ледерера і Поппера. Серед листівок: «Бій під Луцьком», «Бій з росіянами під Чарторийськом», «Втеча росіян з Волині». В цей же період оригінальну, художню, чотирьох сюжетну листівку з найвідомішими видами Луцька видав місцевий власник книжкового магазину Гершко Ліберман. А в Ковелі Шимон Ашкеназі видав серію листівок в кольорі акварелей невідомого художника з видами міста. Серед листівок: «Костел», «Луцька вулиця», «Вулиця Бульварна», «Вокзал», «Собор», «Жіноча гімназія», «Вулиця Імператора Олександра II » [3, 101].

В 1915-1916 роках в Німеччині в м. Гера в друкарні Герта і Оппенрідера виходять листівки в кольорі акварелей художника В.Парткі видів Любешова і с. Любязь. Серед карток: «Любешів. Вулиця з виглядом на костел», «Любешів. Загальний вид», «Любешів. Вигляд на костел», «Любешів. Ранкове сонце», «Любешів. Вигляд на знищене місто», «с. Любязь. Церква». Інший маловідомий німецький художник Шельман робить графічні замальовки краєвидів волинського села Годомичі і їх в 1916 році було видано невідомим видавництвом. Серед листівок села: «Церква», «Поміщицький будинок». Збереглися і листівки «с. Сокіл над р.Стиром. Вітряк» видання Юліуша Креба, «Хата в Іваничах» видання Карла Людвіга в Берліні, «Мельниця. Церква» малюнка Фухркена, «Краєвид на Волині» видання Карла Шмаусера в Гамбурзі. В 1918 році у Відні була видана Е. Шреєром серія листівок із серії «Цвіти з України», «Краса села», з Волинськими типами. Картина німецького художника Х. Мейсенхофа «Зима на Волині» була видана в кольорі також невідомим видавництвом, як і оригінальна графічна картка «Волинь, 1915» є також анонімною. Використовувалися окупаційними військами і німецькі художні листівки, тільки на лицевій стороні на картці ставили печатки, наприклад: «Вітання з Володимира-Волинського» і вояки відсилали на Батьківщину своїм рідним, знайомим, коханим...

Завдяки поштовій листівці стала відомою і акварель видатного українського класика живопису Васильківського Сергія Івановича (1854-1917 рр.) «На Волині», видана П. Дятловим у Відні в 1918 році. В цьому ж році художнє видання «Українське мистецтво» видавниче Товариство «Друкар» в Києві, «Галицька накладня» в Коломиї видали велику серію листівок творів мистецтва, серед них в серії «Портрети» картка «Фундаторка монастиря Підгаєцького на Волині», а в серії «Різьба» - «Надгробок Адама Киселя Київського воєводи. З половини XVII ст. в Нискиничаях на Волині» [1, 299, 301].

Поштова листівка Волині в міжвоєнний період.

У травні 1919 року польський уряд, намагаючись посилити свої позиції, направив на український фронт в Галичину та Волинь 80-тисячну армію генерала Й.Геллера. Ця армія була сформована, озброєна та навчена у Франції і складалась із польських військовополонених, які воювали на Західному фронті в складі німецької армії. Спочатку Антанта передбачала використання армії Й.Геллера виключно для боротьби проти більшовицьких військ, але невдовзі з геополітичних міркувань (Польща-союзниця Франції) пішла назустріч польському уряду. Поява на польсько-українському фронті свіжих, добре озброєних сил кардинально змінила ситуацію на користь поляків. Вже на початку 1919 року польські війська контролювали майже всю Галичину і Волинь [8, 349].

21 квітня 1920 року між Польщею і УНР з метою створення єдиного антибільшовицького фронту було підписано політичну та торговельно-еконо-мічну конвенцію. До цього кроку главу польського уряду Ю. Пілсудського підштовхнуло бажання зняти бодай тимчасово проблему польсько-українського протистояння, спробувати відновити Польщу «від моря до моря».

24 квітня 1920 року між Польщею та УНР було укладено і військово кон-венцію, суть якої полягала в об'єднанні сил для боротьби з більшовиками.

Підписані конвенції спільно утворили Варшавський договір, який фактично став трампліном для початку радянсько - польської війни. В жовтні 1920 року між Польщею та радянською Росією було укладено перемир'я, яке примусило 35-тисячне військо УНР вести боротьбу самостійно без найменших шансів на успіх. 18 березня 1921 року між протидіючими сторонами було укладено Ризький мирний договір, суть якого полягала у визнанні Польщею існування УРСР та переході під контроль польської держави Підляшшя, Холмщини, Західного Полісся та Західної Волині [8, 367].

У Міжвоєнний період на Волині 1920-1930-х роках поштові картки дещо змінилися, якість друку стала гіршою, але набули більшого поширення, в зв'язку з конкуренцією і ростом фотозакладів листівки виготовлені підприємливими фотографами – це фотонатурні листівки, серед яких підприємливі власники салонів виготовляли і різноманітні оригінальні художні поштові картки. Серед таких зберіглася листівка І. Євлового «Зимненська святиня».

До мало відомих художників Волині Міжвоєнного періоду (1920-1930-х років) належить ім'я аквареліста і графіка Станіслава Блонського, який народився в Луцьку в 1890 році. Ще до першої Світової війни він закінчив Пензенську художню школу і Центральне училище технічного малювання барона Штігліца в Санкт-Петербурзі.

В 1915-1922 роках Станіслав Блонський служив у війську царської армії Російської імперії. Після Ризького мирного договору на Волинь повернувся в 1923 році. З цього часу приймав активну участь у мистецькому житті Польщі. Його цикл акварелей виставляв на виставках в Плоцьку, Влоцлавку, Торуні, Познані, Варшаві, Любліні і в Луцьку. Співзасновник і член правління прихильників Товариства образотворчого мистецтва в Торуні. Найбільшою популярністю художника були серії акварелей: «По течії Вісли» і «Шльонск Цешинський». Виконані ним ювелірні і тонкі акварелі архітектурних пам'яток Польщі були представлені на постійній виставці від 1 травня 1926 року, в кількості 240 малюнків, форматом 32,5 x 22 см. в залі Рільничого Товариства в м. Плоцьку. Всі його праці в експозиції були представлені під загальною назвою «Пам'ятки архітектури історичних місцевостей Посполитої Польщі».

Завдяки цій виставці в цьому ж, 1926 році, в м. Цешині, яке знаходилося на кордоні з Чехією, для популяризації творчості митця видавництво фотографічного закладу Т. Кубіша і М. Свенха видало серію фотолістівок пам'яток старовини Польщі. Серед них були і Волинські краєвиди: «Синагога в Любомлі», № 233; «В'їзна вежа замку Любарта», № 235; «Руїни замку Любарта», № 237; «Кафедральний костел», № 239; «Внутрішній вигляд синагоги в Луцьку», № 241. Відомі листівки пам'яток старовини також міст Меджибожа («Замок» № 253), Острога і Дубна. Всі волинські акварелі Станіслав Блонський виконав у 1923 році [4, 141, 142].

Серед художніх листівок Волині у міжвоєнних період варто згадати картки «Ян Казимир під Берестечком» роботи худ. А. Пьотровського, «Битва під Берестечком (1651).» видавництва Салону

Польських малярів в Кракові, «Ян Казимир на полі битви під Берестечком» видання «Полонія» у Кракові, але нині пока цих двох карток не вдалося встановити авторів малярських творів.

В 1930-х роках по малюнках відомої польської художниці З. Стриєнської, була видана велика серія листівок в кольорі під загальною назвою «Типи людове» і серед них картка «Польські народні типи з Волині» без видавництва, «Рибак з Наставка (Полісся) акварелі Хенрика Узембло видана у Кракові, «Каплиця польських легіонів в Волчку над Стирем» малюнок В.Водзіновського і видана Польським Товариством Червоного Хреста, «Легіони на Волині» відомого польського художника, ілюстратора і декоратора Станіслава Яновського (1866-1942 рр.). Серед цікавих листівок цього періоду є і картки по малюнках Врублевського «Любешів. Костел», «Любешів. Гімназія» видані накладом оо. Піарів в Любешові в 1938 році.

У міжвоєнний період на Волині листівки використовувались і як агітаційний матеріал. Так, під час виборів до польського Сейму і Сенату в 1922 році на художні листівки з українськими типами і краєвидами, а також репродукції відомих і популярних в цей час українських художників, які були видані до першої світової війни, ставили агітаційні печатки. Наприклад, «Голосуйте на список № 37 українських селян, робітників і трудової інтелігенції» і їх роздавали виборцю нашого краю. Наскільки це було ефективним в цей період, можна судити по тому факту, що на Волині переміг «Блок національних меншин» під № 16, який і здобув всі мандати. Полякам не дісталось жодного.

З іншої сторони, листівки використовувались для збирання коштів для будівництва найбільшого костела – пам'ятника в Ковелі, проекта і будівництва костела на Красному в Луцьку, реставрації костелів в селах Римачі Любомльського, Голобах Ковельського, в Затурцях Луцького, Дружкопіль Горохівського повітів, на розбудову Луцької української гімназії ім. Лесі Українки, підтримування освітньої діяльності «Товариства народної школи». Створення Будинка воїна в Мізочу, на східному кордоні Польщі з СРСР. Листівки використовувались і як рекламний і інформаційний матеріал. Зокрема, про археологічні знахідки на Волині необхідно було терміново повідомляти у Великопольський музей в м. Познані, а музей Народови у Варшаві для популяризації своїх зібрань з численних матеріалів видав картку «Гобелен з верстату в Горохові на Волині, кінець XVIII століття.»

В 1936 році анонімно видавництво видало листівку з літографії по малюнку Тараса Шевченка «Церква в с. Вербках, де похований А. Курбський », це чи не єдина художня листівка Волинської Шевченкіани Міжвоєнного періоду. Саме завдяки художнім листівкам стало відомо чимало творів малярства і графіки Волинського краю.

У перші роки радянської влади (до 1941 року) художні поштові листівки не видавалися. Під час фашистської окупації видано декілька фотолистівок: одна з них із видом на місто від мосту Бена, малюнок військового художника Ханнеса Рішера, виконана 3 липня 1941 року і видана у Мюнхені, дві інших картки цього ж художника «Вид на Луцький замок і костел», «Вид на костел» намальовані 5 липня цього ж року, але без видавництва.

1. Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. *Україна у старій листівці*. - Київ, 2000. – 507 с.

2. *Kresy wschodnie dawnej Rzeczypospolitej. Katalog pocztówek*. - Варшава, 2001.

3. Дзей М., Федонюк С., Літевчук В. *Від серця до серця. Волинь у поштової листівці початку ХХ століття*. - Луцьк : Ініціал, 2008. - 200 с.

4. Літевчук В. *Луцьк у старовинній листівці, гравюрі та фотографії*. - Луцьк : Ініціал, 2012. - 288 с.

5. *Українські січові стрільці, 1914-1918 (За ред. Гнаткевича Б. Г.)* – Львів, 1991.

6. *Митці України. Енциклопедичний довідник*. – Київ, 1992. - 846 с.

7. *Тагрин М.С. Мир в открытке*. – Москва, 1978. - 126 с.

8. *Бойко О. Д. Історія України*. – Київ, 2006. – 688 с.

9. *Пасюк І. Брусиловський прорив на Волині: факти, цифри, дати, документи, матеріали, карти, телеграми, мемуари, фотографії, раритети*. – Луцьк, 2006. - 96 с.

10. *Мандзюк Ф. Волинські краєвиди Наполеона Орди*. // *Вісник*. - Луцьк. - 2001. - № 5.

11. *Снегурова М. Община св.Евгениї*. // *Наше наследие*. – Москва. - 1991. - № 3.

12. *Грушка С. Січові стрільці на Волині*. // *Волинь*. – Луцьк. - 1992. – 10 січня.

**ВАЛЕРІЯ ТАРНОВСЬКА: ЇЇ ОТОЧЕННЯ ТА ВОЛИНЬ
(1782-1849)**

Волинь славна звершеннями багатьох відомих особистостей, які в різні епохи яскравою сторінкою увійшли в історію рідного краю. Однією із них є постать графині Валерії Тарновської, відомої в країнах Західної Європи колекціонерки, художниці-мініатюристики, яка зробила значний внесок в популяризацію надбань світового мистецтва. Саме Валерія Тарновська за фінансової підтримки свого батька Валеріана Стройновського зініціювала створення в родинному палаці в Горохові у першій чверті XIX століття яскравої колекції творів відомих європейських художників та скульпторів, великої бібліотеки.

Особистість Валерії Тарновської формувалася під впливом філософських, естетичних ідей і художніх смаків свого часу. Заняття колекціонуванням для неї було творчістю. Перебуваючи в оточенні художників, вона ставала не тільки покровителем і замовником їх геніальних мистецьких робіт, а й інтерпретатором їх творчості. Графиня вміло розділяла своє особисте життя з пристрасним захопленням мистецтвом. Досліджуючи творчість Валерії Тарновської, Е. Раствацький, автор виданої у 1857 році праці “Словник польських художників”, відзначає, що заняття колекціонуванням було для неї “способом реалізації її власного захоплення художньою творчістю, так і її бажанням долучити рідний край до високого мистецтва” [15, с. 432].

У вітчизняній історичній науці постать Валерії Тарновської не досліджувалася. Перші описи з життя Валерії Тарновської, її мистецької колекції знаходимо у творах представників польської науково-літературної еліти кінця XVIII – першої половини XIX століття – у працях Ф.Ковальського, Ю.Немцевича, А.Фелінського, А.Анджейовського, К.Козьмяна. На сучасному етапі дослідження життя і творчості В.Тарновської знайшли своє відображення в працях К.Гроттової, Д.Дек, К.Мікоки-Рахубової, Р.Афтаназі та інших польських науковців. Важливим історичним джерелом є щоденник, що його вела на протязі 1803-1838 років Валерія Тарновська (11 томів, більше 4500 сторінок), в якому записувала свої погляди, враження і описувала місця, які відвідала, серед інших: Рим, Санкт-Петербург, Відень, Париж, Брюссель [9].

Валерія Тарновська народилася 9 грудня 1782 року в селі Бубнів на Волині в сім'ї Валеріана Стройновського та Олександри Тарновської. Батько Валерії на той час був заможною людиною та відомим громадським діячем і науковцем. У свій час він отримав блискучу освіту в польських навчальних закладах та Відні, з часом присвятив себе юридичній практиці. Завдяки своїй активній політичній та господарській діяльності здобув значний авторитет у провінції, користувався довірою і милістю короля Станіслава Августа. У 1788-1791 рр. Валеріан Стройновський був волинським послом Великого Сейму Речі Посполитої, брав участь у розробленні і прийнятті першої польської Конституції 1791 року. Пізніше він виїхав в Петербург, там поступив на російську службу, став російським сенатором, радником царя Олександра I [3, с. 409].

Соціальне та матеріальне становище батька на Волині, його професійна та громадська діяльність позитивно вплинули на виховання, культуру та рівень освіченості дочки Валерії. Її навчанням займалася емігрантка мадам Мюлмер, завдяки якій Валерія оволоділа французькою мовою. Уроки арифметики, німецької мови та каліграфії для юної Валерії давав Лаврентій Суroveňський (1769-1827), який з 1793 по 1795 роки працював приватним вчителем у будинку В.Стройновського на Волині. Духовним наставником і вчителем Валерії Тарновської був ксьондз Юліан Антонович (1750-1824), педагог, поет, перекладач, мовознавець і композитор, який активно співпрацював з Т.Чацьким при створенні Кременецького ліцею. Значний вплив на виховання Валерії справив Анджей Снядецький (1768-1838), польський біолог і хімік, який, проживаючи з весни 1796 по осінь 1797 року в Горохові у В.Стройновського, займався лікуванням хворих в провінції.

Валерія була єдина дитиною В.Стройновського, але виховувалася разом із прийомними ним дітьми своєї матері від попереднього її шлюбу з Михайлом Єловіцьким, старостою брацлавським. Про те, що батько велику увагу приділяв освіті та вихованню дітей, їх навчання музики свідчать спогади польського історика Адама Нарушевича (1733-1796), який у щоденнику подорожі польського короля Станіслава Августа до Канева для зустрічі з російською імператрицею Катериною II у 1787 році писав наступне: “Уже 6 березня кортеж короля прибув до Володимира-Волинського, де його вітали дзвонами із дзвіниці костелу св. Якова і св.Анни. На другий день під вечір Станіслав Август та його оточення прибули з Локач у Бубнів до підкоморія бузького Валеріана Стройновського, який влаштував щедрий обід. Під час обіду гостей звеселяли придворні музиканти, а потім був концерт, на якому Джуліанна Єловіцька, прийомна

*Рис.1. Портрет Валерії Тарновської.
Художник Доменіко дель Фрате, 1805-1806
рр. Національний музей у Кракові.*

*Рис. 2. Портрет Валеріана
Стройновського.
Невідомий художник XIX ст.*

*Рис.3. Ян Фелікс Тарновський.
Портрет невідомого художника XIX ст.*

*Рис. 4. Горохів. Вдалині зліва – костел, в
центрі – лікарня, справа – синагога.
Видано у 1917 р. Verlag Wehrmann,
Bruckmann, 3*

дочка Стройновського звеселяла гостей співом і грою на клавикорді” [13, с. 29-30].

З часом родина Стройновського переїжджає на постійне місце проживання в містечко Горохів, яке за роки своєї історії неодноразово переходило від одного власника до іншого. З 1775 по 1791 рік Горохів разом з частиною прилеглих до нього земель належав Михайлу Вельгорському, який велику увагу приділяв розвитку шевського та кушнірського ремесел [7, 12]. Наступний власник Горохова Станіслав Понятовський, племінник польського короля, великий екс-скарбник литовський, емігруючи за кордон, у 1795 році перепродав містечко Валеріанові Стройновському.

З придбанням Горохова Валеріан Стройновський на зламі XVIII і XIX століть збудував там великий палац у класичному стилі, зображення якого залишив польський художник Наполеон Орда (1807-1883), який перебував у містечку в другій половині XIX ст. Поряд з палацом був закладений пейзажний парк в англійському стилі. Класичний палац і пейзажний парк склали одне ціле, гармонійно поєднувалися у своїй красі та величі.

Третій поділ Речі Посполитої 1795 року призвів до повної ліквідації польської державності. Однак, попри те що Росія анексувала всю Волинь та Поділля, польська шляхта зберегла право власності на свої маєтки і намагалася продовжувати своє звичне життя.

Продовжуючи справу попередніх власників Горохова, В.Стройновський своєю діяльністю сприяв подальшому розвитку у містечку промислів і торгівлі. У Горохові за його кошти було відбудовано зруйнований пожежею римо-католицький парафіяльний костел, збудовано двоповерхову лікарню, суконну фабрику [16, с. 132].

В.Стройновський власним коштом утримував парафіяльну школу у місті. Після успадкування володінь батька діяльність школи підтримувала його дочка Валерія.

У вісімнадцятирічному віці Валерія вийшла заміж за Яна Фелікса Тарновського (1777-1842), представника аристократичного роду графів Тарновських з Дзікова (тепер у межах Тарнобжега в Польщі). Шлюб був укладений в Горохові у римо-католицькому костелі Успіння Пресвятої Діви Марії і Віднайдення Всечесного Хреста 21 липня 1800 року [11]. На той час Стройновські вже проживали у новозбудованому палаці у місті Горохові. Є всі підстави вважати, що і подружжя Тарновських з 1804 по 1830 рік значну частину свого життя провели в Горохові – в палаці В.Стройновського. Саме в Горохові народжувались і помирали їх діти, про що свідчать записи у метричних книгах того часу. Із дев'яти дітей подружжя Тарновських четверо померли в дитинстві та були поховані в родинній усипальниці, яка збереглася в місті до 70-х років XX ст.

Чоловік Валерії в юності виховувався під впливом і безпосереднім наглядом свого рідного дядька Тадеуша Чацького (1765-1813) із сусіднього Порицька. Ще до одруження він часто бував у Горохові у Валеріана Стройновського. Із створенням після Віденського конгресу Царства Польського Ян Фелікс Тарновський був призначений статс-референдарієм, потім сенатором. Він був членом Державної Ради Російської імперії, а також відомий своїми науковими працями та перекладами.

Завдяки його глибоким науковим здібностям в сфері історичних та бібліографічних досліджень вдосконалювалася і сама Валерія. “Спілкування з ним на різноманітні наукові теми розширювало світогляд Валерії, сприяло набуттю нею широких і ґрунтовних знань”, – підкреслює Е. Раствецький [15, с. 432].

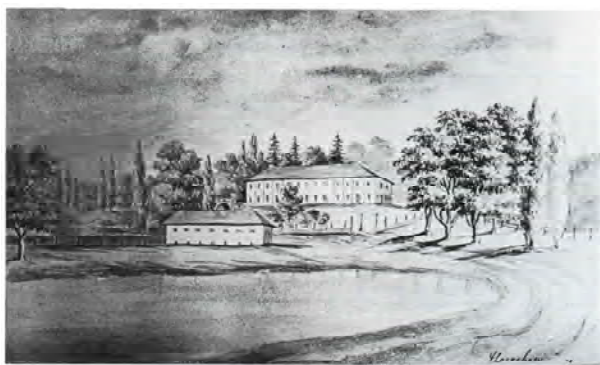
Батько Валерії на оздоблення палацу не шкодував грошей. У магнатському палаці завжди було свято, адже саме сюди запрошувалися різноманітні митці та просто цікаві люди: артисти, видатні музиканти для домашніх концертів, вчені, гарні оповідачі та балагури, особливо поети.

Не менш важливим був той факт, що належність до вищого суспільного класу у даний період часу зобов'язувала проявляти інтерес до мистецтва, що було невід'ємною ознакою вихованої людини. Повертаючись з подорожей країнами Західної та Південної Європи, магнати привозили на батьківщину популярну літературу, численні живописні полотна, предмети антикваріату, гравюри, архітектурні проекти. Внутрішня наповненість магнатських палаців того часу була спрямована на широку репрезентацію і увічнення давності і світлості свого роду. З цією метою власники палаців створювали там розкішні галереї портретів представників свого роду, польських королів, визначних сенаторів і міністрів.

Зазначені вище особливості світського життя були притаманні Валеріану Стройновському, його дочці Валерії та зятеві Яну Феліксу Тарновському, які з великим захопленням долучилися до створення колекції статуй, картин, античних ваз, китайської порцеляни, книг та документів.

За даними Е. Раствецького, батько Валерії, перебуваючи перший раз в Італії в кінці XIX ст., познайомився з художником Костянтино Віллані і запросив його до Горохова з дорученням розмальовувати у новозбудованому палаці сцени з Іліади та Енеїди [15, с. 8].

З часу свого приїзду до Горохова К.Віллані понад тридцять років жив і працював в Польщі, був

**Рис. 5. Палац В.Стройновського в
Горохові**

Рисунок Н.Орди, друга половина XIX ст.

**Рис. 6. Палац в Горохові після відбудови.
Фотографія 1925 р.**

**Рис. 7. Польський вершник. Картина
Рембрандта, 1655 р.**

*З 1821 по 1834 рік картина була прикрасою
картинної галереї палацу В.Стройновського
в Горохові.*

**Рис. 8. Портрет княгині Софії Замойської
(Чарторийської).**

*Художник Валерія Тарновська, 1803 р.
Національний музей у Варшаві.*

**Рис. 9. Портрет княгині Іоанни Грудзінської.
Мініатюра дружини наслідника російського престолу
Костянтина Павловича.
Художник Валерія Тарновська.**

куратором мистецької галереї графа Й. Оссолінського, кастеляна підляського, а також вчителем польського художника-пейзажиста Вінцента Каспшицького. К.Віллані своїми живописними картинами оздобив кафедральний собор св. Станіслава у Вільнюсі, кафедральний собор святих Петра і Павла в Луцьку (картина “Покаяння Марії Магдалини”, 1801 р.), римо-католицький собор св. Софії в Житомирі (картина “Народження Ісуса Христа”), палац Любомирських у Рівному, палац В.Стройновського в Горохові та інші.

Саме в оточенні відомих художників, скульпторів, науковців, поетів відбувався процес становлення особистості Валерії Тарновської. Можливо саме творчість Костянтино Віллані вплинула на мистецькі уподобання Валерії.

У 1803 році графові В. Стройновському з метою оздоровлення було рекомендовано поїхати в Італію. Його в цій поїздки супроводжували дочка Валерія і зять Ян Фелікс. Перебуваючи в Італії, Валеріан Стройновський, окрім статуй, які цінував особливо, придбав там чимало інших творів мистецтва. Багато статуй, античних ваз, китайської порцеляни і картин, частково за гроші батька, купувала Валерія Тарновська, яка до прекрасних мистецтв мала особливе уподобання. Стали вони фундаментом майбутньої мистецької колекції палацу у Горохові.

Під час перебування у 1803-1804 роках в Італії Тарновські в кожному більшому місті відвідували майстерні видатних митців: в Болонії – італійського художника, гравера Франческо Росаспіна (1762-1841), в Неаполі – фламандського пейзажиста Симона Деніса (1755-1813), у Флоренції – гравера Рафаеля Моргена (1758-1833) та німецького художника Якоба Гаккерта (1737-1807) та багатьох інших. Під час цієї подорожі Валерія почала вести щоденник, в якому занотувувала свої думки та мистецькі враження, описувала побачені визначні історичні пам'ятки і твори мистецтва. В Римі Тарновські зустрічалися з князем Станіславом Понятовським (1754-1833), оглядали його колекцію, радилися з ним щодо придбання картин та скульптур. В гостях у Марії Летиції Буонапарте (1750-1836), матері Наполеона, Валерія Тарновська намагалася зблизитися з її братом, кардиналом Жозефом Фешем (1763-1839), знавцем мистецтва, власником унікальної колекції, яка нараховувала понад три тисячі картин.

Валерія Тарновська була надзвичайно захоплена роботами італійських скульпторів та художників, до товариства яких її долучив відомий пейзажист Грегоріо Фіданца (1759-1823). Саме він познайомив Тарновських із скульптором Антоніо Канова (1757–1822) та німецькою портретисткою Терезою Конкордією Менгс-Марон (1725-1806) [8, с. 37].

Під час перебування в Італії Валерія та Ян Фелікс Тарновські познайомилися з такими відомими художниками та скульпторами, як Франческо Максиміліано Лаборе, Антоніо Канова, Бертель Торвальдсен, Доменіко дель Фрате, Ангеліка Кауфман, Гаспаре Ланді, Джузеппе Босхі та іншими [6, 113]. Саме там вони придбали картини художників Паоло Веронезе, Лоренцо Лотто, Сальваторе Роза, Аннібале Карраччі, Франческо Альбані, Гаспаре Ланді, Ван Дейка та інших. Тоді ж вони у Гаспаре Ланді (1756-1830), італійського майстра класичного живопису, замовили два невеликі портрети Яна Фелікса Тарновського і Валеріана Стройновського. У 1803 році в Римі Валерія Тарновська купила дві картини видатного фламандського живописця Антоніса Ван Дейка (“Портрет Мері Вільєрс”, “Заручини Марії Магдалини”) та картину “Портрет старого єврея” імовірно авторства нідерландського художника Рембрандта.

В Італії вони зібрали більшу частину горохівської колекції, яка пізніше, тобто з 1831р., з часу остаточного переїзду Тарновських з Горохова до родинної резиденції Яна Фелікса Тарновського у Дзікові, знайшла своє місце в Дзіковському палаці і стала тоді однією з найцінніших у країні.

Безперечно, найбільше враження на Валерію справила творчість видатного італійського скульптора Антоніо Канови, визначного представника класицизму в європейській скульптурі. Найбільші збірки його робіт знаходяться в паризькому Луврі і в петербурзькому Ермітажі.

Познайомившись із творчістю Канови, Валерія і Ян Фелікс Тарновські заприятелювали з ним особисто, згодом підтримували стосунки за допомогою листування. 9 квітня 1804 року Валерія відвідала музей у Ватикані, в якому оглядала гіпсові відливи античних скульптур. Але найбільше її там вразила робота А. Канови – скульптура “Тріумфуючий Персей” (“Персей з головою Медузи”). Валерія Тарновська, захоплена творчістю Канови, замовила у нього ще один екземпляр цієї статуї. Відповідний контракт був підписаний 14 квітня 1804 року. Після завершення роботи скульптура Персея була перевезена морем до Одеси, звідки волами доставлена у 1806 році до Горохова. Там вона була встановлена, після декількох років своєю вагою спричинила тріщину в мурах палацу. Сьогодні статуя знаходиться в музеї мистецтв Метрополітен у Нью-Йорку.

Серед інших привезених до Горохова статуй відзначалися: композиція “Меркурій” Джузеппе Босхі (1760-1824); бронзова композиція “Милосердя”; барельєф із слонової кістки, що зображував святу Катерину

*Рис. 10. Портрет графині Маріанни дель Кампо.
Художник Валерія Тарновська.*

*Рис. 9. Персей з головою Медузи.
Скульптура Антоніо Канови. Музей Метрополітен, Нью-Йорк. З 1806 року прикрашала палац В.Стройновського в Горохові.*

*Рис. 10. Персей з головою Медузи.
Скульптура Антоніо Канови.*

*Рис. 11. Горохів. Римо-католицький парафіяльний костел.
Збудований у 1808 році на кошти В.Стройновського. Фото 1918-1939 рр.*

Олександрійську, виконаний в стилі Лоренцо Берніні та інші.

У товаристві скульптора Антоніо Канови граф і графиня Тарновські познайомилися з талановитим художником Доменіко дель Фрате (1765-1821), який змолоду вчився малювати у свого батька, а потім завершив навчання у Флоренції. Пізніше він переїхав до Риму, де був учнем Бернардіно Ноччі і почав свою кар'єру з написання фресок. У 1794 році дель Фрате почав співпрацювати з Антоніо Канова, чії твори дали Доменіко натхнення для створення власних робіт, які з часом зробили його відомим. Серед них - тріумфальна арка, зведена спільно з Кановою на мості Сант-Анджело в Римі у 1798 році.

У Доменіко дель Фрате Валерія замовила тоді багато картин і переконала його приїхати до Польщі, а саме в родинний палац до Горохова. Доменіко дель Фрате з листопада 1804 по грудень 1806 року жив і працював у Дзікові та Горохові з повноваженням на встановлення статуї Персея Канови в останньому. Крім цього, він розмалював стелю в бібліотеці графського палацу в Горохові. Згідно задуму Валерії Тарновської він представив на ній алегоричну постать Польщі, що плакала. В іншій кімнаті палацу він створив копію фрески Гвідо Рені "Аврора" [8, 85]. Перебуваючи у Тарновських, дель Фрате давав уроки живопису Валерії, яка після його від'їзду в подальшому вчилася у Людвіга Ремондіні, а також скористалася уроками малювання польського художника, мініатюриста Вінсента Лессера (1745-1813), який неодноразово відвідував Дзіков [6, с. 113].

Багато відомих мініатюр Лессер написав спільно з Валерією Тарновською. В окремих із них він виконував портрети, а Валерія – тло малюнка, його задній план, який виділяв основні елементи зображення. В інших картинах художник доручав Валерії малювати окремі її елементи, такі як волосся або головні убори, а сам вже опрацьовував решту мініатюри. Слід відзначити, що завдання свого вчителя Валерія виконувала з великим старанням і наполегливістю, і перш за все – з винятковим захопленням.

Перебуваючи в Парижі з 1824 по 1826 рік в період навчання там її сина Яна Богдана, вона вдосконалювала свій талант малювати мініатюри, а також вчилася у французького художника Елі Дігната (1780-1824) виконувати позолоту на пергаменті. З часом вона застосувала ці навички при реставрації разом із своїм чоловіком середньовічних рукописів. В Парижі Валерія познайомила з майбутнім істориком християнського мистецтва Алексісом-Франсуа Ріо (1797-1874), з великим інтересом слухала його розповіді.

Закохана у мистецтво, обізнана в рідкісних старожитностях, Валерія вдосконалювала себе у справі малярства. Малювала мініатюрні портрети своїх рідних і близьких, друзів і знайомих, копіювала портрети королів та представників польської знаті. Найбільш відомою серед її мініатюр є портрет княгині Софії Замойської (Чарторийської), визнаної за найвродливішу жінку Європи епохи Просвітництва. В даний час ця мініатюра зберігається в Національному музеї у Варшаві.

Пензлю Валерії належить також портрет матері Олександри Тарновської, портрет графині Маріанни Сціпіо дель Кампо, рідної сестри її чоловіка Яна Фелікса. За даними деяких науковців один із портретів Іоанни Грудзінської (княгині Ловичської), дружини наслідника російського престолу Костянтина Павловича, також належить авторству Валерії Тарновської [8, с.92].

Вона досить самокритично відносилася до своїх робіт, тому що ніколи не представляла їх на виставки, що проводилися у Варшаві, в той час як інші аматори-художники часто виставляли свої роботи. Велика кількість мініатюр Лессера і Тарновської довгий час перебували в родинній колекції Тарновських у Дзікові, а тепер зберігаються в польському історичному музеї в Рапперсвілі (Швейцарія). Аналізуючи 59 мініатюр В.Лессера та 11 мініатюр Валерії Тарновської з колекції Тарновських у Дзікові, польська дослідниця Г. Камінська-Красовська підкреслює, що вона (Валерія Тарновська) "залишається однією з найяскравіших і кращих художниць в історії польського мініатюрного живопису" [12, с.35].

Про талант Валерії малювати згадує польський вчений, письменник і мандрівник Юліан Немцевич, який у 1816 році відвідав подружжя Тарновських в Горохові: "Сама графиня Тарновська наділена рідкісним талантом малювати мініатюри. Зібрання її мініатюр, портретів представників шляхетних родів, є досить потрібною і приємною справою..." [14, с. 171].

Валерія була аматором мистецтва і водночас обдарованою мініатюристкою. Вбачаючи в ній здібності малювати Доменіко дель Фрате з цієї причини написав її портрет. Він представив Валерію в образі художниці, яка сидить за столом, на якому розкладені малярські інструменти (палітра, пензлі), тримаючи в руці мініатюрний портрет своєї матері Олександри.

Одним із визначних митців, з яким Валерія Тарновська підтримувала дружні і взаємовигідні відносини, був скульптор Франческо Максиміліан Лаборе, про якого Валерія написала у своєму щоденнику: "Вчора мала зустріч з Максиміліано, надзвичайно здібний і перспективний скульптор..." [9].

В Італії були придбані майже всі статуї майбутньої колекції палацу в Горохові, серед них значна

кількість творів Максиміліана Лаборе, який отримав тоді від Тарновських і від В. Стройновського багато замовлень. Лаборе створив мармурові бюсти Яна Фелікса Тарновського і Валерії Тарновської, Валеріана Стройновського, а також на основі привезених ними мініатюр та мальованих портретів виконав погруддя батьків Яна Фелікса – Яна Яцка Тарновського та Розалії Чацької. Тарновські купили у Лаборе копію статуї Наполеона, що була репродукцією пам'ятника, встановленого в місті Аяччо на Корсиці, статую Юнони і дві фігури Церери, бюсти Юпітера, Гомера, Вергілія, Горація і Цицерона, а також скульптуру хлопчика, який плаче над загиблою пташкою. Саме ця остання скульптура, куплена Стройновським і подарована дочці з нагоди свята Різдва Христового, перебувала спочатку в апартаменті Валерії Тарновської в палаці її батька в Горохові на Волині, а в 1830 році була перевезена до Дзікова. Про це згадує у своєму щоденнику Валерія Тарновська [9, с. 10].

Згадки про зроблені в Лаборе замовлення знаходимо у листах Яна Фелікса Тарновського, надісланих ним з Італії до батьків, а також у листах римського банкіра Маріна Торлоні до Яна Фелікса Тарновського з 1805 і 1806 років, а також у листах Валеріана Стройновського до дочки, написаних в Парижі восени 1804 і в січні 1805 років [10, с. 422].

Перебуваючи у Відні, Валерія Тарновська відвідала майстерню визначного німецького та австрійського художника Генріха Фрідріха Фюгера (1751-1818) та замовила у нього в 1808 році портрет Яна Яцка Тарновського.

Значний вплив на виховання Валерії мав її рідний дядько Ієронім Стройновський (1752-1815), польський правознавець, економіст, державний і релігійний діяч, який неодноразово гостював в Горохові. Захоплений колекціонуванням творів мистецтва, книг та рукописів, він прищепив любов до цієї справи своїй племінниці та рідному братові.

Ієронім Стройновський у 1799 році був обраний ректором головної Віленської семінарії. З перетворенням навесні 1803 року цієї семінарії у Віленський університет став його першим ректором. Наступним кроком в духовній кар'єрі Ієроніма Стройновського стало іменування його у 1804 році почесним єпископом і луцько-житомирським коад'ютором з правом наслідування. У 1814 році він був іменований віленським єпископом. Саме єпископ І.Стройновський у 1808 році консекував костел у Горохові, який був збудований його братом Валеріаном Стройновським на місці попереднього, що був знищений пожежею у 1802 році.

Ієронім Стройновський зібрав багато картин та книг, які у 1815 році після його смерті та відповідно до заповіту, були перевезені в Горохів і суттєво поповнили колекцію місцевого палацу. Єпископ був похований в родинній усипальниці Стройновських в Горохові.

В зібраній єпископом колекції переважали картини релігійного змісту та на історичну тематику. Були тут роботи пензлів італійських, французьких, фламандських, нідерландських і польських художників. Серед картин, зібраних І.Стройновським, найціннішу позицію займав оригінал нідерландського художника Рембрандта “Польський вершник” (1655 р.), що походив з галереї короля Станіслава Августа. З 1821 по 1834 роки ця картина була однією з головних прикрас палацу Тарновських в Горохові. Зараз картина знаходиться в Національному музеї класичного живопису в Нью-Йорку, США (колекція Генрі Фріка) [1, с. 75].

Серед інших картин, які поповнили художню колекцію В.Тарновської, зокрема, були: “Чортополох і метелики” ван Скріка, “Смерть Сапфіри” Амвросія Франкена, “Бійка півня з котом” Якобе Вікторса, копії “Святий Ієронім” Гвідо Рені у виконанні Франциска Смуглевича, “Покаяння святого Петра” Герріта ван Хонтхорста, дві картини Бернардо Белотто (Каналетто) із зображенням Венеції, “Три королі” (“Поклоніння пастухів”) Якопо Бассано, “Вид на місто і штурм” Людольфа Бакхейзена, “Собака і птиці” Жана Онорем Фрагонамра, “Хананейська жінка біля ніг Христа” Джоване Пальми, “Святий Іоан Хреститель” Джуліо Романо, “Матір Божа з дитиною і голубом” Жана-Батіста Греза, “Вид скелі, гори і вежі над морем” Клода Верне, “Скелясті гори і водоспад” Ніколя Пуссена, “Ангел, що грає на арфі” Антоніса Ван Дейка, “Свята Олена з ангелом та хрестом в руці” Санті Рафаеля та інші. Відомості про ці та інші картини горохівської колекції підтверджуються змістом датованого у 1865 році листа Тадеуша Тарновського до Ю. І. Крашевського з проханням допомогти йому їх продати [8, с. 142-143].

Крім картин до Горохова в палац В.Стройновського було перевезено бібліотеку єпископа І.Стройновського в кількості 2500 томів, які доповнили вже існуючу в палаці бібліотеку, яка на 1806 рік нараховувала більше 2000 томів. Окрім книжок в приміщеннях бібліотеки було зібрано також багато бібліофільських видань, альбомів і ілюстрацій.

У 1821 році В.Стройновський актом дарування передав горохівські володіння у спадок своїй доньці Валерії. Частину садиб, що перебували у власності, Валеріан Стройновський подарував своїй другій

дружині Катерині Буткевич, суттєво ущемляючи своїми діями спадок Тарновських. До того ж його господарство на той час було малоприбуткове та мало багато боргових зобов'язань. Частину своєї мистецької колекції В.Стройновський забрав до Петербургу. За даними окремих дослідників до вивезених на вимогу нової дружини експонатів належала скульптура “Амур і Психея», яка нібито пізніше поповнила колекцію Ермітажу [5, с. 127]. Однак, факт надходження цієї статуї в Ермітаж з горохівської колекції викликає значні сумніви.

Повну оцінку колекції творів мистецтва, створену Валерією Тарновською та її батьком В.Стройновським у Горохові в першій чверті XIX ст., провести сьогодні неможливо, як і відтворити через кого окремі предмети були придбані. Напевно була вона на той час достатньо серйозна, хоч різної цінності, тому що поряд з оригіналами було там і багато копій. Галерея налічувала напевно понад сто картин, оскільки в самому тільки апартаменті Валерії Тарновської висіло їх понад п'ятдесят. Крім того її апартамент прикрашали кількадесят статуй, а також багато дрібних предметів, античних та сучасних [8, с. 69]. Даний перелік картин відомий з архівних документів щодо інвентаризації Дзіковської колекції у 1844 році, опублікованих К.Гроттовою в науковій праці “Колекція творів мистецтва Я.Ф. і В.Тарновських”, виданої у 1957 році у Вроцлаві [8, с. 111].

Всі меблі палацу в Горохові були виконані в імперському стилі, столи були інкрустовані мозаїкою, бронзою, кристалами. Кімнати палацу прикрашали красиві вазы. На стінах були розвішені розписні тарілки, які представляли італійську майоліку – різновид кераміки, виготовленої з випаленої глини з використанням розписної глазурі. В палаці знаходилася збірка 308 прекрасних дереворитів, мідьоритів і багата нумізматична колекція [2, с. 308].

Юліан Немцевич від здивування від побаченого в провінційному Горохові написав: “Всюди видно достаток...Оздоблення помешкання, його колекції свідчать про те, що його власники освічені люди, з вишуканим смаком і здібностями... Там знаходиться Персей, єдина статуя Канови в Польщі...Не сподівався побачити Волинь в скульптурах, картинах, мініатюрах...” [14, с. 171]. На думку Ю.Немцевича мистецька колекція у палаці була настільки велика, що для її більш широкої публічності доцільно було б видати окремих каталог.

Францишек Ковальський (1799-1862), польський публіцист, у книзі “Спогади” наступним чином описує свої враження від перебування в палаці Тарновських у Горохові: “Вражений виглядом палацу та його незліченними шедеврами; але в галереї статуй, що знаходилися у великій кімнаті навпроти саду, застиг від здивування. Найбільше мене вразила колосальна з білого мармуру статуя Персея з головою Медузи в лівій і з мечем у правій руці, робота Канови, яка не залишає байдужим; так мене захопила постава і потужний погляд цієї красивої, героїчної особи, від якої, здається, так і падають блискавки” [17, с. 122].

Власники маєтку-садиби в Горохові були людьми шляхетними, відомими за межами своєї провінції, тому їх дім був завжди відкритим. Були тут представники волинської еліти та інші знані особистості, серед них: Алоїз Фелінський (1771-1820), польський поет та драматург, громадський і політичний діяч, Вацлав Жевуський (1785-1831), граф, шляхтич, мандрівник, орієнталіст, Юзеф Карвіцький (1833-1910), власник Мізоча на Волині, письменник, краєзнавець, енциклопедист, мемуарист, Анджей Снядецький (1768-1838), лікар, біолог, хімік, філософ, публіцист-сатирик, професор Віленського університету, Антон Анджейовський (1785-1868), ботанік і письменник та інші.

В будинку Тарновських у Варшаві збиралися такі відомі особистості як історик Юліан Немцевич (1758-1841), поет, публіцист та прозаїк Кастан Козьмян (1771-1856), поет, професор Варшавського університету Людвік Осінський (1775-1838), художник-портретист, професор Королівського університету Марчелло Баччареллі (1731-1818), придворний художник останнього польського короля Вінсент Лессер (1745-1813), художник-графік Зигмунт Фогель (1764-1826), письменник та політичний діяч Людвік Кропінський (1767-1844) та інші. Валерія Тарновська підтримувала дружні відносини з Клементиною Гофман (1798-1845), однією із перших польських дитячих письменниць.

Алоїз Фелінський часто відвідував будинок Тарновських в Горохові. “Коли міг присвятити кілька днів для свого задоволення, їду до Горохова, дізнаюся про новини, читаю нові книги, щоденники, а потім освічений і збагачений знаннями повертаюся додому”, – писав А. Фелінський у листі до Михайла Висковського після одного із таких візитів [8, с. 19].

Антон Анджейовський, природознавець і письменник, який у 1821 році на протязі двох місяців гостював у Тарновських, писав: “Палац в Горохові був справжнім музеєм, музеєм багатим і створеним зі смаком. Бачив багато картин відомих майстрів пензля, скульптури рідкісні і багату колекцію старожитностей з Геркуланума і Помпеї. Велика бібліотека, колекція гравюр від їх винаходу до наших днів та вишуканих мініатюр, серед яких відзначалися делікатністю пензля копії і власні витвори руки

самої графині Тарнавської” [4, с. 26].

Перебуваючи у товаристві Тарновських, А.Анджейовський був вражений їх гостинністю і відношенням до оточення: “Граф з графинею милі і чемні, не було в їх ставленні до інших а ні того високого їх становища, а ні тої високої освіченості, яку обоє займали, видно було тільки сердечність нашу старопольську”, – відзначає А.Анджейовський [4, с. 27].

Розквіт палацово-паркового ансамблю в Горохові тривав до 1830 р. Саме тоді Тарновські вирішили остаточно змінити свою волинську резиденцію на користь родового Дзікова. З переїздом на нове місце проживання вони забрали з собою найцінніші експонати колекції, а те, що залишилося, поступово розпродувалося.

В Дзікові Валерія з великим захопленням розміщувала експонати колекції по різних кімнатах палацу, дбайливо систематизувала їх, вказуючи місцезнаходження тієї чи іншої роботи. Остання за життя Валерії Тарнавської інвентаризація картин, скульптур, мініатюр та інших старожитностей дзіковського палацу була проведена нею у 1844 році.

Померла В. Тарновська 23 листопада 1849 року, похована в родинній усипальниці під костелом домініканського монастиря у Дзікові (Тарнобжег, Польща).

Безперечно, графиня Валерія Тарновська, відома колекціонерка, художниця-мініатюристика, належить до тих людей, які відіграли важливу роль в історії світової культури, у справі популяризації європейського мистецтва. Створена нею колекція була яскравим вираженням естетичного смаку епохи і особистих її пристрастей. Розумний егоїзм та примхи графині, поєднані з дивовижним вмінням оточувати себе представниками мистецько-літературної еліти світового рівня, їх доскональними творами і просто гарними речами, дозволили перетворити її палац на впливовий осередок культурно-просвітницького життя краю. Порівнюючи горохівську колекцію творів мистецтва з дзіковською, К. Гроттова у своєму дослідженні зробила висновок про те, що “в першій чверті XIX століття Горохів був багатший за Дзіков у справі мистецтва” [8, с. 70].

В кінці XIX ст. горохівські володіння Тадеуша Тарновського (1819-1890), сина Яна Фелікса і Валерії Тарновських, настільки потрапили в економічну скруту, що він змушений був продати їх разом із зруйнованим палацом російській поміщиці Свистуновій-Веймарн. У період між війнами в палаці знаходилася установа повітового старости. Друга світова війна остаточно зруйнувала палац.

Принагідно розповідаючи про Валерію Тарновську та її оточення, згадуючи імена інших осіб, які мали відношення до палацово-паркового ансамблю в Горохові, до створення у ньому унікальної колекції творів світового мистецтва, переконуємося в тому, що Горохівщина овіяна сивими бувальщинами та легендами славного історичного минулого. У стрімкому бігові часу нові події застилають ті, що минули, багато забувається, вивітрюється з пам'яті людей. Але ніколи не залишаться вони байдужими до графського роду Стройновських, до постаті Валерії Тарнавської, завдяки яким Горохів реально постав як один із осередків культури Волині та Польщі кінця XVIII – першої чверті XIX століть.

1. Жельчик О. *Горохівський палацово-парковий ансамбль Валеріана Стройновського як один з осередків культури Волині та Польщі кінця XVIII - першої чверті XIX ст.* – *Минуле і сучасне Волині і Полісся. Локачинський район і Затурці в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 46. Матеріали XLVI Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Упоряд. А. Силук.* – Луцьк: “Волинські старожитності”, 2013. – 202 с.

2. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся. Т.2.* – Віннієг, 1983.

3. *Polski Słownik Biograficzny. T.44.* – Wrocław-Kraków. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 2006-2007.

4. *Andrzejowski A. Ramoty starego Detiuka o Wołyniu. Ń.3.* – Wilno, 1914.

5. *Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczy Pospolitej. T.V.* – Wrocław, 1994.

6. *Dorota Dec, Janusz Walek. Europejskie skarby Muzeum Narodowego z Muzeum Książąt Czartoryskich w Krakowie w Zamku Królewskim w Niepołomicach. Muzeum w Niepołomicach. 2011.*

7. *Dymnicz N. Dawne cechy i «gospody» w Horochowe.* – *Rocznik wołyński. T.IV. Rowne, 1935.*

8. *Grottowa E. Zbiory sztuki J. F. i W. Tarnowskich.* – Wrocław, 1957.

9. *Journal du voyage de la comtesse Valerie Tarnowska (1803 – 1804), wyd. G. Mycielski (w:) „La Revue de Pologne”, 1924 – 1926.*

10. *Mikocka-Rachubowa K. Pomnik marszałka Stanisława Małachowskiego, dzieło Francesca Massimiliana Labourea. - Biuletyn Historii Sztuki, 62 (2000), Nr. 3-4.*

11. *Minakowski M.J. Genealogia potomków Sejmu Wielkiego. - Ęłćčě äĳĳńńđ'ó: <http://www.sejm-wielki.pl/b/dw.11585>*

12. *Miniatury Wincentego Lesseura i Walerii Tarnowskiej z dawnej kolekcji Tarnowskich z Dzikowa w zbiorach Muzeum Polskiego w Rapperswilu / katalog wystawy oprac. Halina Kamińska-Krassowska. – Warszawa: Zamek Królewski*

w Warszawie, 1994.

13. *Naruszewicz A. Dyaryusz podrozy Nayiaśnieyszego Stanisława Augusta krola polskiego na Ukrainę i bytnosci w Krakowie aż do powrotu do Warszawy dnia 22 lipca roku 1787.- Warszawa: w Druk. P. Dufour, post 22VIII 1787. –* *Đlččě äñňód'ó: <http://polona.pl/item/3778637/15/>*

14. *Niemcewicz J.U. Juliana Ursyna Niemcewicza, podróże historyczne po ziemiach polskich między rokiem 1811 a 1828 odbyte”, wydawcy A. Franck; B. M. Wolff, Paryż, Petersburg, 1858.*

15. *Rastawiecki E. Słownik malarzow polskich.T.3. Warszawa, 1857.*

16. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Ń. 3. – Warszawa, 1882.*

17. *Wspomnienia, 1819-1823; pamiętnik Franciszka Kowalskiego. Tom 1. – Kijow,1839.*

Богдан ЗЕК (Луцьк)

ПОЖЕЖНА ОХОРОНА ЛУЦЬКА У РОКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Адміністративний центр Волинської області – Луцьк, був окупований вже на четвертий день війни – 25 червня 1941 р. [13, с. 106]. У місті поступово з'являється вертикаль нових органів влади. Луцьк стає центром генерального округу «Волинь-Поділля», який входив до складу рейхскомісаріату Україна. Він включав територію Волинської, Ровенської та Кам'янець-Подільської областей, а також південну частину Брестської та Пінської областей БРСР. У свою чергу округ поділявся на 24 гебітскомісаріати [1, с. 336]. Серед них був Луцький, який об'єднував наступні довоєнні райони Волинської області: Луцький, Ківерцівський, Рожищенський, Колківський, Олицький, Піддубцівський, Сенкевичівський, Торчинський і Цуманський [12, с. 186].

Німецька влада прагнула зберегти матеріальні ресурси окупованих територій з метою подальшого їхнього використання у своїх цілях. У зв'язку з цим вона звернула увагу на пожежну охорону. Очевидно, що роль останньої суттєво зростала в умовах воєнного стану. Як зауважує історик І. Дерейко, створення перших відділків пожежної охорони здійснювалось німецькими поліційними органами вже у вересні – жовтні 1941 р. [2, с. 70]. На території Волинської області, яка однією з перших була окупована цей процес імовірно розпочався ще раніше. У цьому нас переконує розпорядження польової комендатури в Луцьку від 23 серпня 1941 р. Згідно його, громади районів Луцьк, Торчин, Ківерці, Піддубці, Колки, Цумань, Горохів, Локачі і Озютичі мали взяти у своє розпорядження все протипожежне майно. У разі потреби вони мали також його відремонтувати. Українська порядкова служба мала перейняти завдання дотеперішньої новоорганізованої протипожежної охорони. Її начальником засадничо міг бути тільки фахово підготовлений українець. Якщо такого на разі не було, то помічником українця міг стати фахівець поляк або росіянин, але без права видавати накази. Жидів (мова оригіналу – авт.) належало якнайшвидше залучити до робіт по ремонту водопроводів і закладки протипожежних ставків. У першу чергу потрібно було охороняти все військово-важливе майно, а жидівське в останню чергу. У пожежній охороні мали працювати росіяни, якщо не було сумнівів у тому, що вони настроєні проти більшовиків [11, арк. 59].

Як бачимо, окупаційна влада зобов'язала місцеві громади утримувати пожежні команди на свій кошт. За недотримання інструкцій безпеки у свою чергу також передбачались покарання. Так, обласна управа інформувала, що за порушення протипожежних заходів у селах і містечках потрібно буде сплатити штраф у сумі 50 руб. (5 марок) на користь громади. Вказані кошти у майбутньому можуть бути використані тільки на набуття протипожежного знаряддя [11, арк. 15].

Окупаційна влада намагалась організувати і курси із підготовки фахівців пожежної охорони. Так, Уряд праці в Луцьку звертався до голів районів округи, щоб ті до 14 грудня 1941 р. відправили 11 молодих чоловіків до окружного комісара з метою організації пожежної охорони. Це мали бути неодружені чоловіки української національності віком від 18 до 30 років. Їх мали відправити на навчання, яке мало тривати упродовж 8 тижнів. Курсанти повинні були жити в казармах і забезпечуватись усім необхідним. Щоденно їм обіцяли видавати по 1 крб., згодом ця сума мала зрости до 5 крб. На навчання заборонялось відправляти будівельників і металістів, що очевидно могло бути пов'язане із браком фахівців цих спеціальностей. Водночас, курсантами могли бути звільнені військовополонені і колишні міліціонери. Можна припустити, що в такий спосіб окупаційна влада намагалась підготувати керівний склад пожежної охорони безпосередньо на місцях [6, арк. 5].

Пожежна охорона Луцька рахувалась самостійним закладом міської управи [4, арк. 78 зв.], але перебувала на її повному балансі. Одна з перших згадок про пожежну команду міста періоду окупації датується 21 липнем 1941 р. У цей день німецька комендатура Луцька дала дозвіл на повернення пожежної охорони на територію замку Любарта. Це повідомлення посадник Луцька Микола Єрмолаєв адресував

начальнику пожежної охорони Олександрю Вишневському [8, арк. 37]. Офіційною адресою розташування команди була вул. Замкова, 9 [10, арк. 20 зв.] (нині існуюча – авт.). Де розміщувались пожежники у період з 25 червня до 21 липня сказати тяжко.

Варто зазначити, що у перші дні війни Луцьк зазнав авіаударів з повітря. За свідченнями очевидців, у місті найбільших руйнувань зазнали вул. Болеслава Хороброго і Ягеллонська (нині просп. Волі і вул. Винниченка) [14, с. 381; 15, с. 63]. Унаслідок пожеж, згоріло багато міського майна, через що згодом була утворена спеціальна комісія по визначенню втрат на чолі із інженером Забродським [3, арк. 27]. Очевидно, що в цей час місцеві пожежники працювали у надзвичайно складних і небезпечних умовах.

У період окупації луцька команда зазнавала деяких реорганізаційних змін. Так, у зв'язку із частими комінними пожежами, посади Єрмолаєв 30 жовтня 1941 р. видав наказ, яким підпорядкував усіх комінярів начальнику пожежної охорони. Відтепер, останній відповідав за комінні пожежі, а тому зобов'язувався детально перевіряти усі стріхи, лежачки і таке інше. Особливу увагу рекомендувалось звертати на націоналізовані будинки. Наказувалось визначити старшого коміняря. Гроші за чищення коміннів потрібно було здавати начальнику пожежної охорони, а він касі міської управи, оплачуючи послуги комінярів [3, арк. 30].

Завдяки документам можна частково охарактеризувати механізм роботи та матеріальне забезпечення луцьких пожежників окупаційного періоду. У цьому відношенні цікавим є звіт про ліквідацію займання, яке сталося 23 грудня 1941 р. Про пожежу частину повідомили телефонним дзвінком о 16 год. 40 хв. На ліквідацію займання виїхали дві протипожежні машини під керівництвом заступника начальника Івана Березовського. Ця команда складалася із семи пожежників і двох водіїв. Вони ліквідували займання у приміщенні бовшової ремонтної бази, причиною якого став вибух бензину. Вогонь цілковито знищив шоуу із військовими автомобілями. Під час пожежі загинув механік ремонтної бази. Вже об 21 год. пожежна команда повернулася назад в замок [7, арк. 12]. Як бачимо, ліквідація пожежі такого характеру зайняла близько 4 год. У своєму розпорядженні луцькі вогнеборці мали спеціальні автомобілі, принаймні два, які згадуються у документі. Мобільності пожежників сприяв і телефонний зв'язок.

Відомо, що станом на січень 1942 р. у штаті пожежної охорони Луцька нараховувалось 23 особи. З них 14 були безпосередньо пожежниками, ще 4 зазначені як водії [4, арк. 78 зв.]. Від початку заробітна плата рядових пожежників складала 250 руб. [9, арк. 69], а станом на січень 1942 р. досягла 350 руб. Оклад водіїв сягав 450 руб. [4, арк. 78 зв.], заступника начальника Березовського – 400 руб. і начальника Вишневського – 500 руб. [9, арк. 69].

Щоб показати платоспроможність цих посадових окладів варто навести рівень окупаційних цін Луцька. Згідно розпорядження заступника рейхскомісара Ведельштета від 5 червня 1942 р. встановлювався наступний рівень роздрібних цін: за 1 кг житньої муки вище 80 % перемолу – 1,30 крб., менше 80 % – 1,60 крб., 1 кг пшеничної муки вище 75 % перемолу – 1,60 крб., нижче 75 % – 2,10 крб., 1 кг кукурудзяної муки – 1,30 крб. За 1 кг пшоняної крупи – 1,70 крб., гречаної – 2,70 крб., ячмінної житньої кави – 3,50 крб., мішаної підмінки кави – 5 крб. Ціна 1 кг гороху у стручках варіювалася від 2 до 3 крб., ціна лущеного не могла перевищувати – 3,60 крб. У свою чергу 1 кг квасолі вартував – 3,10 крб., кухонної солі сипкої українського походження – 0,20 крб., цукру білого – 5 крб., жовтого – 4 крб. [16, с. 4]. Можна також додати, що за розпорядженням Ведельштета від 28 червня 1942 р. ціни на нове жіноче і чоловіче взуття не повинні були перевищувати наступних значень: биті чоботи – 65 крб., валянки – 75 крб., черевики – 80 крб. [17, с. 4]. Як бачимо заробітна плата пожежників могла задовольнити виключно першочергові потреби.

Луцька пожежна команда стикалася також із браком матеріальних ресурсів, що перешкоджало повноцінному несенню служби. Так, 10 березня 1942 р. начальник Вишневський звернувся до міської управи із проханням збільшити кредит на утримання пожежних автомобілів із 300 до 800 марок. Він аргументував це тим, що при укладанні бюджету на 1942 р. 1 л бензину коштував 9 пфенінгів, а вже у січні його ціна зросла до 30 пфенінгів [5, арк. 72]. Таке стрімке зростання цін на пальне могло бути пов'язане не скільки з інфляцією, скільки із дефіцитом даного виду товару.

Через обмеження окупаційної влади щодо особистого транспорту, 14 липня 1943 р. новий начальник пожежної охорони Березовський звернувся до міської управи, щоб та дозволила йому користуватися ровером для службових цілей [5, арк. 179]. Це чи не останнє повідомлення про пожежну команду часів окупації Луцька.

Варто також зазначити, що за І. Дерейком на 1943 р. відносно повноцінні протипожежні служби існували тільки в центрах генеральних округ рейхскомісаріату. Вони становили собою більш-менш оснащені трофейним радянським обладнанням районні загони [2, с. 71]. Чи не єдиним винятком на території

Волинської області був Ковель – адміністративний центр однойменного гебтскомісаріату. Як стверджує І. Челяда, місцева пожежна команда була створена у липні 1941 р. Її штат налічував 24 пожежники, чергування проводилося у дві зміни. Начальником був призначений І. Пономарьов, а з березня 1944 р. його змінив Михлевич [18, с. 188].

Луцька пожежна команда продовжувала працювати в умовах німецької окупації, не дивлячись на особливості воєнного становища. Передусім це може пояснюватися її затребуваністю для нормальної життєдіяльності міста у чому були зацікавлені і органи німецької влади. Однією із характерних ознак роботи пожежників цього періоду, стала залежність від суто міського бюджету, кадрові обмеження і брак матеріальних ресурсів. Однак, незважаючи на це все команда вогнеборців Луцька була мобільною, принаймні у перший період окупації.

1. Гончаренко О. Система управління окупованими територіями України / О. Гончаренко, О. Лисенко, Т. Першина // Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси у 2-х кн. Кн. 1. – К.: Наукова думка, 2010. – С. 321 – 367.

2. Дерейко І. Місцеві формування німецької армії та поліції у Райхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 роки) / Іван Дерейко. – К.: Ін-т історії НАН України, 2012. – 174 с.

3. Державний архів Волинської області (далі Держархів Волинської обл.), ф. р – 1. Луцька міська управа, оп. 1, спр. 1а. Накази посадника м. Луцька по особовому складу. Почато: 17 вересня 1941 р. Закінчено: 30 грудня 1941 р., 65 арк.

4. Держархів Волинської обл., ф. р – 1. Луцька міська управа, оп. 1, спр. 11. Накази і постанови намісника м. Луцька. Бюджет міської управи. Почато: 15 січня 1942 р. Закінчено: 23 листопада 1943 р., 146 арк.

5. Держархів Волинської обл., ф. р – 1. Луцька міська управа, оп. 1, спр. 23. Переписка намісника м. Луцька з підприємствами міста по господарчим питанням. Почато: 5 січня 1942 р. Закінчено: 15 червня 1942 р., 198 арк.

6. Держархів Волинської обл., ф. р – 1. Луцька міська управа, оп. 1, спр. 45. Відношення окружному комісару про закриття приватних магазинів в м. Луцьку, переписка з ними про комплектування пожежної охорони, про наявність складів і по інших питанням. Почато: 12 серпня 1942 р. Закінчено: 12 грудня 1942 р., 8 арк.

7. Держархів Волинської обл., ф. р – 1. Луцька міська управа, оп. 1, спр. 226. Заяви громадян на право будівництва будинків, переписка з управлінням німецьких майстерень про отримання списку нових вулиць. Почато: 4 жовтня 1941 р. Закінчено: 4 грудня 1941 р., 12 арк.

8. Держархів Волинської обл., ф. р – 1. Луцька міська управа, оп. 2, спр. 5. Переписка з відділами міської управи по виробничим, господарським питанням і довідки видані громадянам. Почато: 3 липня 1941 р. Закінчено: 10 жовтня 1941 р., 280 арк.

9. Держархів Волинської обл., ф. р – 1. Луцька міська управа, оп. 2, спр. 7. Переписка міської управи із установами міста по господарським питанням. Списки працівників аптек і лікарень. Почато: 6 липня 1941 р. Закінчено: 4 грудня 1941 р., 83 арк.

10. Держархів Волинської обл., ф. р – 1. Луцька міська управа, оп. 2, спр. 85. Платіжна відомість службовців поліції і заяви осіб, які були арештовані радянською владою. Про видачу паспортів цим людям. Списки торгових і промислових установ в м. Луцьку. Почато: серпень 1941 р. Закінчено: 5 грудня 1941 р., 36 арк.

11. Держархів Волинської обл., ф. р – 2. Луцький окружний комісаріат, оп. 2, спр. 1. Накази і розпорядження обласної управи про організацію влади на місцях, залізно-дорожньої служби і інших. Почато: 18 липня 1941 р. Закінчено: 1 вересня 1941 р., 67 арк.

12. Іванов С. С. Реглементация життя населення Волині в роки німецької окупації / С. С. Іванов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2014. – Вип. XXXVIII. – С. 185 – 190.

13. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / [пер. із фран. Р. Осадчука] / В. Косик. – Париж – Нью-Йорк – Львів: «Атлас», 1993. – 660 с.

14. Пушук І. А. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк / І. А. Пушук. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 444 с.

15. Пясецький В. Е. Вулиці і майдани Луцька: Історико-краєзнавчий довідник / В. Е. Пясецький, Ф. Г. Мандзюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. – 400 с.

16. Український голос. – 1942. – 18 червня. – С. 4.

17. Український голос. – 1942. – 16 липня. – С. 4.

18. Челяда І. Історія професійної пожежної частини м. Ковеля (1900–1970 рр.) / І. Челяда // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XXIX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 490-ій річниці надання Ковелю Магдебурського права. м. Ковель, 5–6 грудня 2008 р.: Збірник наукових праць. – Луцьк: Надстир'я, Ковель: ТОВ «Ковельська міська друкарня», 2008. – С. 186 – 190.

НАУКОВІ ТОВАРИСТВА М. ЛУЦЬКА У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ТА ПАМ'ЯТОК ВОЛИНСЬКОГО ВОЄВОДСТВА (1921-1939 рр.)

Для сучасної української історичної науки характерним явищем є помітне зростання інтересу до ґрунтового краєзнавчого дослідження регіонів та населених пунктів України, тому числі Волині, показу внеску наукових та громадських закладів у вивчення їх минушини та збереження місцевих пам'яток. Таке звернення до історичних коренів українського народу, відновлення призабутих вікових традицій і духовних цінностей сприяють відродженню його національної самосвідомості.

Вагому роль у вивченні минулого Західної Волині, збереженні її культурної спадщини відіграли наукові товариства, що працювали тут впродовж міжвоєнного періоду. Між тим їх діяльність ще не знайшла достатнього висвітлення. Науковий доробок дослідників з даної проблематики обмежується публікаціями Л. Потапчука, В. П'ясецького, І. Ковальчика. [14; 15; 20]. Тут визначаються напрями діяльності товариств, характеризуються основні видання, які з'явилися завдяки зусиллям цих установ, подаються матеріали про пошук, вивчення, збереження та оприлюднення історії та старожитностей регіону.

Мета статті – охарактеризувати внесок наукових товариств Волинського воєводства Другої Речі Посполитої у вивчення історії регіону, виявлення та збереження його пам'яток.

Згідно з умовами Ризького мирного договору (18 березня 1921 року) і рішенням Ради послів Антанти (15 березня 1923 року) такі етнічні українські землі як Західна Волинь, Західне Полісся, Холмщина, Лемківщина та Східна Галичина відійшли до складу Другої Речі Посполитої. Перед цією державою постала проблема швидшої колонізації, полонізації та інтеграції названих українських земель, у тому числі і Західної Волині, до свого складу.

Знарядям такої політики мало стати і місцеве краєзнавство. Досліджуючи історію Волині, її старожитності у потрібному політичному руслі, проводячи пам'ятокознавчу та пам'яткоохоронну роботу, можна було швидше асимілювати волинські землі і довести твердження про їх споконвічну польськість.

Найактивнішими дослідниками історії і пам'яток Волині стали Волинське товариство краєзнавців і охорони пам'яток старовини (відділення Польського краєзнавчого товариства) та Волинське товариство приятелів наук.

Ідея заснування на Волині Товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини була висунута З. Морвіцом ще у 1921 році. Однак з'явилося воно тут лише у 1927 році і розпочало власну діяльність у місті Луцьку під керівництвом інженера Ф. Ксенжопольського. Рішенням волинського воєводи від 17 грудня 1927 року Товариство було включене до реєстру товариств і союзів Волинського воєводства під номером 581. Представляв Товариство його президент чи віце-президент. Юридичні акти, зобов'язання, листи від імені Товариства підписували тільки його президент і секретар [6, с. 12].

У різні роки Волинське товариство краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини налічувало 200 - 300 членів. Так, у 1931 році його членами були 285 осіб [2, с. 5]. Члени Товариства об'єднувались у секції: краєзнавчу, музейну, природоохоронну, туристичну та ін. Секції створювались за рішенням воєводської ради Товариства, дотримувались приписів його статуту, подавали воєводській раді інформацію про кількість власних членів, здавали річні звіти про діяльність [7, с. 9].

Діяльність Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини, як і згодом Волинського товариства приятелів наук, поширювалася на Волинське воєводство. Відділення (осередки) Товариства працювали у таких містах, як Острог, Рівне, Володимир-Волинський, Дубно, Сарни, Костопіль, Ковель. При відділеннях Товариства функціонували молодіжні осередки [6, с. 9].

Для підтримання тісних зв'язків з усіма своїми осередками Волинське товариство краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини проводило щорічні і щопіврічні з'їзди делегатів цих осередків. З'їзд делегатів Товариства ухвалював програму діяльності, приймав і затверджував звіти воєводської ради з діяльності Товариства за минулий рік, затверджував річний бюджет, контролював діяльність відділів і секцій Товариства, розпускав Товариство в разі необхідності, за поданням воєводської ради приймав у почесні члени товариства [6, с. 10]. Наприклад, один з таких з'їздів відбувся 20 листопада 1932 року. На ньому вирішувались такі питання, як розробка програми діяльності Товариства на найближчий час; обрання воєводської ради Товариства, пропаганда туризму і краєзнавчої діяльності через видавництво листівок, путівників; друк популяризаторських статей у пресі; встановлення терміну наступного з'їзду.

Волинське товариство краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини ставило перед собою завдання

нагромадження і опрацювання наукових матеріалів, присвячених вивченню Волинського воєводства, популяризації відомостей про Волинь, пробудження зацікавленості для її відвідування, охорони природи і краєвидів, захисту від ушкоджень і знищення будь-якого виду пам'яток, їх наукове обстеження.

Для реалізації цих завдань Товариство проводило інвентаризацію і фотографування історичних пам'яток, за згодою їх власників знімало з них плани, шляхом купівлі, дарування, заповіту нагромаджувало пам'ятки для утримання власного музею, охороняло давні споруди і пам'ятники, які мали історичне, археологічне чи мистецьке значення. Товариство організовувало краєзнавчі виставки, експедиції і екскурсії, для своїх членів Товариства і громадськості проводило популярні лекції про Волинь, заснувало бібліотеки, видавало власний часопис, публікувало у пресі звіти про діяльність товариства і статті про охорону старовини, заснувало туристичні бази, утримувало інформаційні бюро, співпрацювало з іншими польськими та закордонними товариствами, близькими з ним за діяльністю. [6, с. 7].

Волинське товариство приятелів наук з'явилося у 1935 році. Його заснували відомий польський історик, редактор краєзнавчого часопису „Rocznik Wołyński” („Волинський щорічник”), президент Союзу вчителів Польщі в Рівному Я. Гоффман і віце-воєвода Ю. Слешинський. На основі рішення волинського воєводи від 2 січня 1935 року воно було внесено до реєстру товариств Волинського воєводства у місті Луцьку під № 59 [18, с. 42]. До його керівного складу увійшли Я. Гоффман, Ю. Слешинський, професор Луцької гімназії О. Яворчак, депутат польського парламенту Ю. Понятовський, викладач Кременецького ліцею З. Опольський, доктор Ю. Нець. Товариство, його бібліотека і музей розташовувалися у Луцьку по вул. Сенкевича, 31 [18, с. 43].

Керівними органами Товариства приятелів наук виступали загальні збори, правління (уряд), наукова рада, ревізійна комісія. Зокрема, дорадчим органом була наукова рада, до якої входили всі дійсні члени Товариства приятелів наук. Вона займалась укладанням річного плану діяльності Товариства, створенням комісій і наукових закладів, публікацією наукових статей у періодиці, розглядала кварталні звіти комісій, представляла кандидатів на посаду керівників секцій, висувала кандидатів у заслужені і дійсні члени Товариства, ін. [12, с. 14]. Рада збиралась 4 рази на рік [19, с. 37]. До її складу, окрім 22 поляків, входили і два українці – професор Празького університету В. Д'яконенко та ректор Політехнічного інституту в Подебрадах С. Тимошенко [13].

Волинське товариство приятелів наук мало діяти як організація з координації роботи існуючих у Волинському воєводстві наукових установ [13]. Товариство мало чітку пропольську орієнтацію. Це відверто демонструвала січнева установча відозва 1935 року, де зазначалося, що Волинська земля споконвіку належить Речі Посполитій. Для підкріплення цієї тези Товариство ставило перед собою такі завдання: 1) популяризувати на Волині історико-краєзнавчі дослідження; 2) опрацьовувати невідомі архівні зібрання; 3) організувати видавничу діяльність; 4) проводити наукові засідання; 5) збирати матеріали для польських музеїв; 6) здійснювати наукову підтримку дослідників.

Волинське товариство приятелів наук налічувало приблизно 100 членів. 23 лютого 1935 року на засіданні наукової ради, де були присутні Я. Гоффман, Ю. Слешинський, А. Яворчак, Й. Чалович, Л. Кисіль, Ф. Мончак, З. Опольський, К. Пшемиський та деякі інші її члени, діяльність Товариства вирішили проводити у чотирьох комісіях: природничій, гуманістичній (включала в себе історію, філологію, етнографію, мистецтво, психологію, педагогіку та інші науки), господарчій (економіка, землеробство) та музейно-бібліотечній [12, с. 12].

Гуманістичну комісію очолював Я. Гоффман, а її історичний відділ – професор Л. Гай. Мета її діяльності полягала у вивченні історії Волині, проведенні архівної роботи, археологічних та етнографічних досліджень.

Музейно-бібліотечна комісія Товариства, якою керував адвокат Я. Ліщинський, здійснювала опіку над Волинським музеєм і бібліотекою. Вона поділялась на дві секції: музейну та бібліотечну [12, с. 13]. Бібліотекою товариства завідував доктор Ю. Нець. Зібрання бібліотеки склалися з власних зібрань і депозитів. З власних зібрань належить відмітити 57 дипломів (грамот): 3 – з XVI століття, 8 – з XVII століття, 25 – з XVIII століття, 21 – з XIX століття. Найстаріший диплом датувався 1536 роком. Крім цього, у бібліотеці містилось 1000 рукописів, 155 карт, 546 часописів і 21735 книг [17, с. 258].

Для поглибленого дослідження краю Волинського товариство приятелів наук встановило й підтримувало наукові контакти з Польською академією мистецтв, Державним архівом Польщі, Союзом музеїв у Польщі, відділами археології Державного археологічного музею у Львові та Кракові, Товариством розвитку східних земель у Варшаві, Нумізматично-археологічним товариством у Кракові, іншими науковими інституціями країни [16, с. 111].

Діяльність Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського

товариства приятелів наук була вигідна Другій Речі Посполитій. По-перше, ними на Волині проводилися дослідження у різних галузях науки, що давало широке підґрунтя для розвитку культури польської та української спільноти, звичайно, при утвердженні провідної ролі польського чинника. По-друге, досліджуючи край, товариства шукали матеріал, який би доводив одвічну територіальну й етнічну приналежність Волині до Другої Речі Посполитої. По-третє, ці товариства, формуючи польську науку і роблячи ставку на молодь, виховували відданих польській державі громадян.

Аналізуючи архівні дані, матеріали міжвоєнних часописів, інші джерела, можна бачити, що діяльність Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського товариства приятелів наук зосереджувалася на наступних провідних напрямках: 1) пошук і збір історичних (археологічних, етнографічних, археографічних, тощо) пам'яток, їх вивчення, систематизація й опис; 2) охорона предметів старовини; 3) популяризація історії й старожитностей через туристичну діяльність, організацію краєзнавчих виставок, співпрацю з молодим поколінням у проведенні туристично-краєзнавчої роботи.

Помітними науковими здобутками ознаменувалися, зокрема, археологічні розвідки обох товариств. Так, 13 листопада 1928 року експедиція Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини на чолі з Я. Сушинським виявила за 6 кілометрів від Луцька у напрямку Ковельського шосе рештки мамонта. Подібну знахідку виявлено під час досліджень у селі Гірники Дубенського повіту [1, с. 3]. 1931 року у селі Залісці Кременецького повіту знайдено гончарні вироби [3, с. 6], у Горохівському повіті – давньоруські горщики, піч-рудницю, де перетоплювали руду і бронзу [18, с. 1].

Значні археологічні роботи проводились і в околицях Луцька. Так, протягом 1934-1936 років польські краєзнавці Я. Фітцке та З. Леський, які працювали від імені двох згаданих товариств, досліджували городище у селі Городок. Ця пам'ятка була поселенням культури лінійно-стрічкової кераміки (за назвою характерного орнаменту). Перебування племен цієї культури на території Волині датувалося дослідниками другою половиною V – початком IV ст. до н.е. Ці ж вчені виявили в селі Коршів (сучасного Луцького району) багаточислове поселення неолітичного часу стрижівської і тшинецько-комарівської культур.

У 1936 році Я. Фітцке проводив археологічні розкопки в урочищі Гребеньки (поблизу Коршева), де дослідив курганне поховання стрижівської культури. Під курганным насипом висотою 1,3 метра та діаметром 13,5 метра виявлено 4 скорчені кістяки, що лежали попарно з обернутими один до одного ногами. Небіжчики були орієнтовані головами на схід і захід. Поховальний інвентар складався з мідних прикрас: підвіски, діадеми у вигляді стрічки та трубчастих сережок.

Під керівництвом Я. Фітцке у 1937 році проведено системне дослідження могильника стрижівської культури у містечку Торчин: було відкрито 19 первісних поховань цієї культури, що дало змогу одержати вагомий археологічний матеріал. У звіті гуманістичної комісії Волинського товариства приятелів наук про її діяльність впродовж 1935–1937 років зазначалося, що інвентар цього могильника був представлений керамікою, крем'яними ножами, серпами, наконечниками списів і стріл, кістяними проколками, мідними кільцями, амулетами з ікла кабана [9, 7]. Торчинський некрополь належав до однієї з головних стоянок стрижівської культури.

У цьому ж році Волинське товариство краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинське товариство приятелів наук проводили розкопки і в Кременецькому, Костопільському та Ровенському повітах. Об'єктами дослідження вчених стали кургани. Найцікавішим виявився курган у селі Буглів Кременецького повіту. У кургані містилося поховання жінки у незвичній формі (голова відірвана від тулуба). Начиння могили представлене глиняним кубком і двома срібними перстенцями [22, с. 226-227]. Археологічні розкопки у Костопільському повіті довели, що реліквії, знайдені тут – рубила, відщепи, рогові сопілки, кістяні шила – репрезентували добу палеоліту. У селі Забороль Ровенського повіту археологи виявили стоянки пшеворської культури. Знахідками дослідників став глиняний посуд (уламки горщиків, мисок, кухлів), а також залізні наконечники списів, жіночі прикраси, пряжки (фібули) та інші речі повсякденного вжитку.

Таким чином, досліджуючи споріднені археологічні культури – стрижівську, тшинецько-комарівську, пшеворську та ін., члени волинських науково-громадських товариств доводили етнічну спільність польського й українського народів, їх історії, культури. Вони відштовхувалися від того, що під археологічною культурою розумілася сукупність пам'яток, які мають спільні риси, наявні на якійсь цілісній території, належать до одного часу й пов'язуються з конкретним етносом-народом. Члени товариств стверджували, що певній археологічній культурі відповідає певний етнос. А, відповідно, через вивчення типів жител, прикрас, поховального обряду, форм та орнаменту глиняного посуду, звичаїв робився висновок про спільні етнографічні риси польських і українських племен, що опосередковано слугувало польській стороні вагомим аргументом для обґрунтування „правильності” входження Західної Волині до складу Польщі.

Щодо етнографічних досліджень, то збиранням відповідного матеріалу особливо плідно займалось Волинське товариство приятелів наук, зокрема, члени Товариства доктор О. Яворчак і Г. Мушинський

[21, с. 168]. О. Яворчак вивчав проблеми польського осадництва у Любомльському повіті, цікавився такими національними меншинами як караїми та цигани, які проживали на Волині. Етнографічні і демографічні дослідження волинських караїмів проводив й О. Марткович. Я. Гоффман описував звичай випікання хліба у місті Горохові, селах Жабокрин та Бринів Дубенського повіту. Краєзнавці зібрали велику кількість світлин, близько 200 з яких зображали зразки одягу, їжі, особливості бджільництва, рибальства, стародавні споруди [14]. Досліджувалася й народна кераміка. Ця робота була особливо плідною у 1937 році, коли вивчалися керамічні осередки Волині – села Кульчин Луцького і Рокита Ковельського повітів. Члени Товариства розробляли анкети про народні звичаї Волині [10, с. 6]. Різносторонній характер носила археографічна діяльність Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського товариства приятелів наук. Члени товариств інвентаризували волинські архіви та приватні збірки, проводили в архівах пошук матеріалів з історії Волині, налагоджували співпрацю з архівними закладами Другої Речі Посполитої [9, с. 1]. Так, у 1935 році вони провели архівні пошуки у церквах сіл Байова та Несвіч Луцького повіту, римо-католицькому костелі у селі Тайкури Здолбунівського повіту, прийняли на опрацювання документи Дубенського міського архіву та архіву князів Острозьких з музею Острога. Були зроблені поїздки до Кременця, Почаєва та Вишнівця. У 1936-1937 роках Волинське товариство приятелів наук інвентаризувало документи родини Гротовських, архівні матеріали Ковельської державної гімназії, ознайомилось зі станом архіву Ходкевичів у Млинові, переглянуло архіви Хрестовоздвиженського братства у Луцьку, римо-католицького костелу Турійська Володимирського повіту, костелу у Радохіві Любомльського повіту [4, с. 2].

Одним із напрямів історико-краєзнавчої та пам'яткознавчої діяльності Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського товариства приятелів наук і водночас вагомим їх засобом утвердження польської культури на Волині можна вважати туристично-краєзнавчу роботу. Вона здійснювалася шляхом організації відповідних маршрутів, проведення краєзнавчих екскурсій, підготовки екскурсиводів, керівництва діяльністю молодіжних – краєзнавчих осередків тощо. Метою цих заходів було, зокрема, виховання населення, насамперед молоді, у дусі твердженя про Західну Волинь як складову Польщі, заклик вивчати регіон в історичному закономірному зв'язку з минулим Другої Речі Посполитої.

Уже 29 червня – 1 липня 1928 року Волинське товариство краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини організувало екскурсію до Кременця і Почаєва для учнів Луцької гімназії. У 1929 році відбулася екскурсія з Волині до Польщі. Особливо плідним щодо екскурсій виявився 1931 рік. Не тільки до Острога, Ковеля, Мізоча – міст Волинського воєводства, а також до Тернополя – центру Тернопільського воєводства – було проведено 12 екскурсій, більшість учасників якої складала молодь [4, с. 3]. Під час відвідин Волині та Тернопільщини екскурсанти побачили чимало цікавого: 12 липня 1931 року у Мізочі вони відвідали двір і парк садиби Й. Дунін-Карвіцького, цукрові заводи, костел. У Дермані екскурсанти відвідали православний монастир, в Острозі – замок князів Острозьких, монастир ордену францисканців, парафіяльний костел.

20 березня і 10 квітня 1932 року Волинське товариство краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини організувало для учнів краєзнавчі екскурсії по Луцьку під керівництвом члена Товариства Я. Сушинського. Під час їх проведення присутні ознайомились зі старим містом (замком Любарта, єврейською синагогою, караїмською кенасою, руїнами костела св. Степана), відвідали приміщення державних установ, ін. [11, с. 1].

У 1935 році Волинське товариство краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини і Волинське товариство приятелів наук організували поїздку на свято виноградозбирання до Заліщиків Тернопільського воєводства з відвідуванням костелу, інших пам'яток архітектури [8, с. 38].

Отже, товариства проводили екскурсії в основному серед молоді з відвідуванням старожитностей польської й української архітектури. Особливістю екскурсій було те, що вони визначалися обширною географією, тобто охоплювали територію кількох воєводств.

Таким чином, підсумовуючи доробок польських товариств – Волинського товариства краєзнавців і опіки над пам'ятками старовини та Волинського товариства приятелів наук, можна стверджувати, що вони зробили помітний внесок у дослідження й популяризацію історії та пам'яток краю. Звичайно, вивчення історії та пам'яток Волині проводилось ними у пропольському дусі. Проте така діяльність все ж слугувала розширенню наукових відомостей про регіон, а також збереженню частини його культурних реліквій, які й дотепер складають безцінне надбання українського народу.

1. Державний архів Волинської області (далі - ДАВО), ф. 46, оп. 2, спр. 96.

2. ДАВО, ф. 46, оп. 2, спр. 127.

3. ДАВО, ф. 46, оп. 2, спр. 1032.
4. ДАВО, ф. 46, оп. 2, спр. 1033.
5. ДАВО, ф. 46, оп. 2, спр. 1037.
6. ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 1842.
7. ДАВО, ф. 46, оп. 9, спр. 2025.
8. ДАВО, ф. 158, оп. 1, спр. 705.
9. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО), ф. 160, оп. 1, спр. 30.
10. ДАРО, ф. 160, оп. 1, спр. 45.
11. ДАРО, ф. 160, оп. 1, спр. 70.
12. ДАРО, ф. 160, оп. 1, спр. 75.
13. Дублянський А. Волинське товариство приятелів науки. / А. Дублянський // *Українська нива*. – 1936. - 13 вересня.
14. Потапчук Л. Волинські друзі науки. / Л. Потапчук // *Волинь*. – 1995. – 28 лютого.
15. П'ясецький В. Е. Видавнича діяльність Волинського відділення Польського Краєзнавчого Товариства в 1927-1939 роках. / В. Е. П'ясецький // *Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: історія, здобутки, перспективи. Тези доповідей та повідомлень II регіональної „Велика Волинь” і VI обласної історико-краєзнавчої конференції, 8-10 жовтня 1992 року*. – Луцьк: Б. в., 1992. – С. 10-12.
16. *Archiwum Akt Nowych* (далі – ААН), zesp. 3, sygn. 117.
17. ААН, zesp. 14, sygn. 274.
18. ААН, zesp. 14, sygn. 7005.
19. ААН, zesp. 14, sygn. 7006.
20. Kowalczyk I. Powołanie i działalność Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości z perspektywy siedemdziesięciu lat // *Ochrona zabytków*. – 1978. – № 2. – S. 99-103.
21. Nieć U. Naukowy ruch na Wołyniu // *Ziemia Wołyńska*. – 1938. - № 1. – S. 168.
22. Sulimirski T. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Małopolsce Wchodniej i na Wołyniu // Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU*. – 1937. - № 8. – S. 226-227.

Надія КОРНІЙЧУК (Луцьк)

МОЇ СПОГАДИ ПРО МИКОЛУ ПАВЛОВИЧА КУДЕЛЮ

З Миколою Павловичем Куделею мене пов'язувала більш, як п'ятирічна дружба наприкінці його земного життєвого шляху і співдружність у творчій праці. Більшу частину, правда, ми підтримували зв'язок переважно через листування. Понад півсотні листів я свято зберігаю в своєму архіві і в душі. У них відкривається така глибина й потужність думки, його саможертвоність во ім'я України. Його дуже ніжна, романтична душа і, звичайно, вроджений письменницький талант. Видатним фаховим українським письменником йому завадили стати тільки обставини життя, що випали на його долю. Маючи за плечима всього лише два класи початківки, у нього кожне речення логічне, думка послідовна, стільки гарних художніх образів і незвичайна правдивість і принциповість позиції. Незважаючи на простонародний стиль і подекуди граматичні огріхи, що можна сприймати як описки... Ерудований “на рівні академіка”, як висловився про нього славновідомий торчинець історик Григорій Гуртовий. Як прозвучала чиясь з відвідувачів його Шевченкіани думка: “цей чоловік орав, сіяв і все дивився вгору. На небо!” Що говорить про його високу духовність. Особливо дбав про молодь, і радо відгукувався на запрошення його на шевченківські вечори – в Гірку Полонку, перед дітьми Локачинської школи, що провела Лукія Василевська та інших, перед спортсменами, – акція велогонки, що зайжджала до нього, перед всіма, хто духом тяжів до нього. Він глибоко знав творчість і життєвий шлях Тараса Шевченка, “Кобзар” весь знав напам'ять. Духовність його рятувала в дні випробувань, від смерті буквально.

Куделя видав п'ять своїх авторських книг. Приємно, що мені, маленькій, непомітній людині в порівнянні з цим подвижником духу, пощастило з ним спілкуватись, співпрацювати; що завдяки підняттю духу саме за моєю допомогою і написанням з його спогадів про пекло Луцької тюрми, яке він пережив і, на щастя, вижив, довелося почути від нього схвальні слова, і що видані ним п'ять книг він здійснив, завдяки моїй підтримці. Так і сказав.

Тому я написала книгу як нібито від нього, де він в ролі головного Героя твору – “Сповідь в'язня Луцької тюрми” 500-сотенним накладом і фактично майже весь віддала йому, залишивши собі лише кілька книг. Ну, і в Київ в ПУН дві упаковки, себто понад 20 примірників. Такий був мій етичний принцип з шани до цієї незвичайної людини. Людини - легенди! Носія Духу і Краси. Сівача світла і творця Добра!

Даруючи йому це видання, написала: “Отож поему, яку я не написала,, а видихнула, прийміть, люди!

А найперше прийміть Ви, друже (це форма звертання націоналістів, членом ОУН є і авторка) Миколо, Батьку мій світлий, бо Ви, не дивлячись на те, що пройшли через не один тунель смерті, маєте Сонце у серці своєму, і зігріваєте, опромінюєте його ясним-ясним проміннячком інших, а також і мою неповинну душу! Спасибі Вам! Спасибі за щире серце, мудрість, співпрацю!” На що його слова: “...я на сьомому небі, всім тішусь, що я такий щасливий-неодинокий, про це треба писати багато... Я хочу жити, кріпитись...” (лист від 18. 03.1999р.)

Якщо дійсно є сьоме небо, то він, будучи вже надто в похилому віці, злетів саме на ту висоту духу і піднявся в силах фізичних і творчих. Ось як він відгукувався про цю поетичну книгу, яка має історично-краєзнавче значення:

“Моя оцінка відносно трагічно-героїчної поеми поетеси Надії Корнійчук “Сповідь в’язня Луцької тюрми” до 85-річного ювілею з мого Дня народження: прочитав я з трепетом душі, болем серця і ридаючи кривавими слізьми. Поема написана вірно, талановито, правдиво відтворені події, фрагменти страшної масакри, вчиненої комуністичними катами 23 червня 1943 року.

Я ще і ще раз перечитую рукопис поеми, і кожен раз вона мені більше подобається.

Доземно схилию голову перед автором за її титанічну працю для нашої історії. Микола Куделя”.

Я теж відписувала пану Миколі на його незвичайно вдячні листи, не хотіла його образити. І трохи з незручності за його похвали, обов’язку. Та й він мав дивної сили той магніт духовності, це жива історія, тому й підтримувала з ним просто людяні стосунки; ще й як письменниця, якій багато хотілось знати як з вуст, так і з купи документів, які він збирав протягом всього свого життя. Він передавав мені книги, матеріали для майбутніх книг своїх і моїх, рукописи, фотосвітлини жертв Луцької тюрми, про збір яких я оголосила по волинському радіо, і люди висилали. доїжджали до нього, він зібрав більше 80 їх, а розвідав про 900 загиблих жертв (листи від 14.03-16.01.1999-2000рр.). З обов’язковим поверненням їх власнику. До цього листування важко навіть оглядово повертатись увагою, не лише читати. Це матеріал не для одного тому книги, яку, безумовно, я колись ще напишу, як Бог продовжить моє існування на цій грішній землі...Деякі заздрісники, хворі амбіціозом і ладні причаєсно не зовсім чесним, сумнівним шляхом пригрітись біля слави цієї Людини, відчути проміння його душі, гей би хоч краплю своєї совісті відчистити і показати, що й вони чогось варті...Не раз і не два пізніше рухнуть лавиною на наші стосунки, спалюють їх сутність, очорнять на чім світ, перекрутять, розповсюдять плітки, які “виїденого яйця”не варті”, за його висловом. Стосунки тільки взаємоповаги і почуттів споріднених душ і дуже заважатимуть, отруювати будуть душу і його, і мою. Тому я не раз просила його в листах, спалити все після прочитання, як і він під рубрикою “для попелу”. Звичайно, ні він, ні я не слідували цьому, бо в них нічого крамольного не було. А за чисто людське обожнювання кимсь когось (як він вдавався до надто вже художніх епітетів у своїх листовних звертаннях, чи ж можна засуджувати, не дозволяти, ставити ярлики? Ні. Але звичайним індивідам не властивий такий критерій).

Пан Микола дуже вразлива і надмірно поетична натура, багато читав, знав, цитував мені вірші Олеса, Лесі Українки, Ліни Костенко тощо, писав самотужки (поезія складний психологічний процес, вищий шабель мистецтва, і не кожному вдається досягти літературної досконалості, та це свідчить, що Миколі Павловичу не чужорідні такі порухи душі, висловити які спромога лише в поезії); а також цитував листи Мазепи до Мотрі, згадуючи і свою вірну й багатостраждальну дружину, яку кохав з 10-літнього віку. Я теж йому присвячувала вірші, опубліковані в моїй “Паморозі”, дарувавши на святкових Грамотах від імені організації. Доводилось вітатись за українським звичаєм, як усі приїжджі. Гірко ридала (на це була особиста причина, син був у біді), розчулена народними піснями, які ми співали йому. Може, мої мимовільні сльози власного горя, яке переживала, дали привід для неетичних пліток?.. Хіба лише стосовно мене? Он Павла Дорожинського виживали з ПУНу, викрадали в нього рукописи Миколи Куделі, щоб скомпроментувати (я знаю хто з цих злодіїв).

Пан Микола писав йому і повідомляв мене: “Другові Павлові я написав про Вас, мою дорогу помічницю, що і в нас знаходяться недруги, які так само “люблять” із сліпою завистю Надію Корнійчук за її активність, так, як і Вас” (лист від 19.01.1999р.). Всіляко захищав мою Гідність і “неповинність”, як він любив висловлюватись, перед всіма. Співчував, вірив і підтримував мене словом. Дуже шкодував при цьому різницю років між нами, і що він щасливий, що не самотній, а є з ким поділитись. Справді, ми з ним одностайні і одних переконань, поглядів навіки!

Взагалі мені за своє життя не доводилось зустрічати таку чуйну й ексцентричну людину. І щоб у такому віці (а наближалось вже й 90-річчя!) цей чоловік плекав у своєму серці так багато ніжності та здатен був ідеалізувати людину.

При черговій просьбі спалити моє “послання” до нього (щоб не розчарувати його, не залишати

Презентація книги «Небесна сотня» Надії Корнійчук у Волинському технікумі національного університету харчових технологій, 17.10.2014

самотнім і непотрібним, бо він часто скаржився вже на своє здоров'я, казав, що заледь “тюпав”: допікали прострілені ноги та й вік... то ось його відповідь:”Мені спалювати його (тобто лист – авт.) рука не піднялась”, пише пан Микола (лист від 18.03.1999р.). Пізніше недруги й заздрісники, на що не скаржиться українська ментальність, дуже заважали цим взаємостосункам, настроювали його родину проти мене. Ті перехоплювали телефонні розмови, листи доводилось нам пересилати не поштою, а передавати вірними друзями. Стосунки, які мали характер перш за все творчий і навіть “по-своєму” інтерпретували наші з ним щирі й чисті взаємини... Нічим не пояснювана і незаслужена прикрість, якась невмотивована злість з їхнього боку. Мій співбесідник, щоправда це пояснював так, що “вони” бояться, аби я щось не віддав Вам своє”...тобто щось зі своїх культурних надбань, ба всієї навіть “Кобзарської оселі”, бо вбачав в мені найвідданішого продовжувача своєї справи, те, що я не дам пропасти його збірні. Звичайно, пізніше отримала вищу освіту його праправнучка Марина по внучці Зіні, більш поміркованої, доброї на фоні інших спадкоємців, й появилася у нього надія, тим вона й займається понині у Волинському краєзнавчому музеї, де зберігається тільки мала дециця, може одна сота його спадщини всього. У цьому я впевнена твердо. Навіть дещо передане у Торчинський краєзнавчий історичний музей, дітище Григорія Гуртового, не виправдовує зусиль, що зібрав по Шевченкіані Микола Куделя. Адже я з друзями й членами свого Товариства ім.Олени Теліги обліковувала все й фіксувала в трьох інвентарних книгах, які кудись зникли... А може, є в когось, перевірте, щоб упевнитись, що я говорю щирю правду!!!

А ще знали його щедрість і доброту...Панував стан переляку, аби з чим-небудь він не поділився зі “сторонньою” людиною. А практично половину коштів він самотужки вділив на видання, бо не вистачало, а автор не мала звідкіля взяти на друкарські розходи. Поміч від влади була мізерна. Так, як і не могли домогтись, аби провели йому телефонний зв'язок, сам оплатив проводку, а ідея і втілення цього були не лише його...

Жаль і образа! Усі злісники й завидники – це були раби, а рабу завше хочеться те, що вивищується над ними, підтягнути до своєї ницості. Він своєю свідомістю, благородством і далекоглядністю вивищувався над тією “чорною масою” “людиськ” і “непатріотів” (з листів за березень-липень 1999 тощо): “Я уважаю безпомилково, що коли буде видрукувана Ваша поема до дня ювілею, то для нього (не називаю імен) і для багатьох буде вибухом бомби”. Мовляв, кошти “вибиті” на підтримку видання в

ОДА "...вона пустить на свою користь, ніколи у вашу користь..." (лист від 14.02.1999р.та інші). Так не сталося. Ці люди отруювали його душу, і мені було невимовно боляче, бо вони не знали нічого про мене як людину, і те, що стосунки мої з Миколою Куделею були чисто на основі духовності, взаємовиручки.

Від свого імені, зі своїм автографом він книгу "Сповідь" дарував людям, які вшановували ту трагічну дату 23 червня 1999 році біля стін колишньої в'язниці і розсилав своїм друзям-однодумцям, розкинутих по світу, тобто в еміграції і в Україні."Я тільки маю вислати на десять адрес своїм друзям в діаспорі, Миколі Заношуку-Запоріжжя і Олені Швець- Львів, сенатору (так, як я) ОУН та почесному членові ПУН. Це дружина колишнього провідника ОУН Волині Кіндрата Швеця, якому я підлягав в 1941-1944 роках з с. Жидичина..." (лист від 21.03.1999р).

А написав і видав він такі книги: "Під мурами луцької тюрми", "Крізь бурі лихоліть", "Пекло Колими", "Кобзар у моєму житті" тощо.

Свої переконання Микола Куделя довів повсякденною подвижницькою працею. Ветеран Організації Українських Націоналістів (ОУН А.Мельника) з 1932 року. Тоді був масовий вступ української молоді в ОУН, після страти у Львові борців-патріотів Біласа і Дмитришина. Тоді ж поступив у члени ОУН і мій рідний дядько Олександр Дмитрук з села Ківерець, зберігав у шкатулці їхні портрети, що виявили вороги при обшуку, за що і був покараний в'язницею. А привід знайшли шляхом наклепів і провокацій. Микола Куделя, знайшовши відомості в своїй багатій бібліотеці (понад 3-ьох тисяч примірників) в газеті "Діло" від 19 січня 1938 року і прикипів душею, ще більше повірив у мене, бо, мовив, я "з патіотичної сім'ї".

Микола Павлович і сенатор та Почесний голова Всеукраїнського ПУН реанімованій вже в Незалежній Україні та філіалі цієї ж організації на Волині (який тут скоро розпався через недолугих "керівників", які керувались лише своєю меркантильністю і нездоровими амбіціями...) на відміну з Миколою Павловичем і, звичайно, ж його дописувачки.

Він просто Людина з великої літери, якій немає ціни в цілому світі! Бранець Луцької тюрми, якому під час розстрілу в'язнів 23 червня 1943 року чудом вдалося вижити; шевченкознавець, політв'язень польської в'язниці і радянських концтаборів; один з п'яти найвизначніших волинян двадцятого сторіччя (за результатами опитування, проведеного фірмою "Едам-Світ"); засновник музею Тараса Шевченка в рідному селі Буяні на Луччині Волинської області і "Кобзарської оселі" у своїй невеличкій сільській оселі; лауреат премії Фонду Тараса Шевченка – "у своїй хаті своя правда і сила, і воля" – "Одержимість". До того ж він був чудовим оратором.

Хіба можна в короткій цій статті про все сказати-описати? Проте, не можна оминати ще деякі факти.

Миколу Куделя знала вся Україна і за рубежем. Вперше я прочитала з дозволу ведучої вечора по вшануванню його 80-річчя в Будинку "просвіти" п.Кучінко вітальний вірш "Нащадку Тараса". Не знала, як підійти до цієї людини-легенди, живої історії минулого.

Трапилась така нагода в час, коли в його "Кобзарську оселю" завітали гості, що з'їхались на III З'їзд зустрічі колишніх лугівців. Там була пані Мирослава Петриківська, з котрою мені конче важливо було зустрітись: адже її сім'я, і особливо її батько пан Петриківський, Концесіонер ЛУГУ та засновник села Юляни (Дачного), вчив (безкоштовно) мого рідного дядька Олександра Дмитрука, про життя і останні дні його, хоч і багато знали в селі та родина, та важливо почути її спогади (мене все життя порівнювали з ним, навіть фізично схожою на нього). Тому я була разом з усіма, і деякі луччани "не розуміли" моєї присутності, сприймаючи мене як... "зайву людину", омелу серед буйноцвітття достойників, тільки вони мали право святкувати ту зустріч. Було дуже сумно... Я була з ними, замість мого рідного дядька.

В оселі Куделі було запущено, запилено, неестетично в кімнатах. Мені стало соромно, і не так для нього, як для Волині я побажала постаратись упорядкувати все надбане та поліпшити його побут, відновити й поповнити той історичний куточок українства. До чого я приступила й виконала зі своїми друзями, і особливо з філіалом Всеукраїнського жіночого товариства Імені Олени Теліги, реструктуризувавши організацію, куди входила культурна й освітня еліта всієї області. Товариство, в яке я вклала титанічну працю, заснувавши й очоливши цю організацію, приїхавши до патріота Миколи Куделі з луччанами.

Треба було бачити зігнуто, на колінах вже старечу фігуру патріота, який відмивав з пилуки й бруду – як я порадила, скульптуру Тараса Шевченка з білого оргскла, привезену ним з шевченкових подорожей, з Кирилівки... А відвідав він Канів, Суботів, Холодний Яр, Чигирин, Кирилівку...

Реставруючи експонати, привезені з місць подорожі, зачервонілось його лице з хвилювання, надії і любові до безцінної реліквії, що оживала на його очах... Як він відшукував заіржавілі цвяхи, щоб щось переставити, переінакшити, аби експонати мали вигляд. Застелити лави з необтесаних дощок, які він виготовив сам, коли ще був при силі, де стояли "Кобзарі", подарувавши навіть спеціально в українському

взорі капю (пізніше замінену на доброякісну чорного кольору шкіру); простелити лінолеумом підлоги в кімнатах; розставити його “Кобзарі” (їх було в нього більше 150-ти видань, починаючи з самого першого ще при житті поета видання , здається, 1848 року. Виголовила декілька картин, привезла інструменти, картон і гасову лампу (часто тоді зникало вечорами світло), телевізор тощо. Полички, рамки виготовили у Торчинському профтехучилищі №2, за участю голови “Просвіти” п.Найди (луцька “Просвіта” відмовилась, де головою був п.Баран, так постарались мої “доброзичливці” (прийде час, назву всіх по іменах, а покищо утримаюсь, Микола Куделя був на диво відвертим, усим ділився зі мною).

Про це дійство я написала статтю, яку “Віче” не прийняло до друку (відповідальна в гуманітарному відділі Надія Гуменюк, дуже талановита поетеса, але як людина?...).Ця стаття була видрукувана в тому ж році і без зволікань у Всеукраїнському часописі “Українське слово”, що видавалось в Києві, і не всім волинянам доступно було прочитати. Але цей матеріал був надважливий саме на Волині... Чому таке ставлення? – ніяк незрозуміло. А моє ім’я заслуговувало на якусь відзнаку в межах бодай Волині, хоча б на лауреатство (скажу без зайвої скромності і як краєзнавцю в тому числі) хоча б імені Миколи Куделі. Навпаки: за його дружбу й спілкування зі мною, йому так звані “націоналісти” (яким він давав об’єктивну, не дуже гарну оцінку), хотіли ще й його самого позбавити лауреатства фонду Шевченка. (підтвердження в листах). На його тяжкому життєвому шляху в найскладніші періоди він знаходив однодумців. Але наприкінці життя, в час всезагальної кризи в Україні йому було проблематично знайти таких. І він дуже цим переймався: одних хвалив, поважав, інших критикував, не погоджувався з їхніми судженнями і стилем життя. Проте в нього було більше друзів. Не всіх оцінював об’єктивно, бо перед останнім іспитом, відходу у вічність свою, яку передчував, всім прощав (в тому числі авантюристці Ользі Фішук, що негідна була доброго слова, як і декотрі інші типи, не заслуговувала на добру оцінку: красива ж була, бестія, він захопився нею, ще й акторка). дорікав він і п.Ворону, який не повернув його матеріали. Високо цінував пп.Самохваленка, Охріменка, Салюка, Ткачука (батька Джаніни, з м.Ківерець, ДБСТ, яку мордує влада кілька літ поспіль), Гуртового, Ляховича, Москалюк, Дорожинського та багатьох інших очільників української нації.

В честь 85-річного ювілею, що відбулося у Ляльковому театрі м.Луцька, не можна не сказати. Микола з цього приводу написав такі рядки: “...А Надія Корнійчук, голова обласного Товариства...привітала мене, вручивши букет білих троянд та цінні подарунки: ювілейний “Кобзар”, свою картину “Козак Мамай” (знаходиться у спецфонді Краєзнавчого музею – авт.), портрет Сергія Пруса – в’язня-побратима по Луцькій тюрмі (1941р.), свою книгу “Сповідь в’язня Луцької тюрми”, написану за моїми “Спогадами” і присвячену моєму ювілею” (з його відгуків). Перечисляє мистецькі ансамблі, хори й виступи окремих співаків, особливо вразив спів Валентини Добровольської з Рожищенського осередків, декламації “Дівочої ліги” Товариства Олени Теліги, конкурсантів-переможців на Київському форумі; вагомі й численні поповнення Шевченкіани Куделі: портрети Шевченка в різних виконавських жанрах: різьбі – Жидичинського осередку, соломки – Лідії Вронської– Ківерцівського; книги, вишиті рушники, зокрема Ольги Левчук – Прилуцького, Підгайцівського, Локачинського, Любомльського та інших осередків. Просто всього не опишеш. Після дійства Микола Куделя ожив, підбадьорився, поздоровів, сповнився натхненням і ще більшою вдячністю, що відзначав у своїх листах, адресованих мені і допитувався всіх імена й адреси... Хоч були страшні перешкоди, темні сили, яких він називав “від лукавого”, хотіли зірвати цей захід, коли вже всі були “на колесах”, врятувала це дійство внучка Зіна з Торчина, що вчасно попередила організатора, тобто голову Товариства, за що спасибі. Я була майже у відчаї. Але він не підвів нікого, вірив у мою “неповинність”.

Зло продовжувалось і продовжується донині.

У цієї Людини була особлива вдячність за увагу до нього кого б то не було! Його відвідували всі, лежала “Книга відгуків”, яку він забував відкривати для вражень відвідувачів. Але вів свій “Щоденник”, де під “зміненним” ім’ям, як він наголошував, писав про свої почуття, враження від пережитого, а хто це була “ВОНА” неважко здогадатись. Це вже нюанс “платонізму”, почуття людини ніхто й ніколи нікому не заборонить. Можливо це було тим, що тривале переслідування за його переконання, покарання окупаційними режимами жевріло нерозквітлим бутонем у його живій істоті.

...Я не сміла його відвідати, коли він лежав безнадійно хворим, щоб “чогось не подумали...” Хоч всією душею була з ним...Та й не дозволили б. Коли його хоронили, йшла пішки в чотири-шість шеренг двокілометрова процесія, їхали десятки бусів і легковиків-автівок, море квітів. Я, найнепомітніша людина в цьому морі людей і квітів, йшла в самому кінці (геть як в Коцюбинського з тим яблуневим цвітом) поклала на його свіжий горбик, на могилі пучечок польових квітів. За упокій. Незабутню Пам’ять. Просив він мене за життя, щоб залишити його вишиту сорочку (бо знав, що його будуть згадувати), я натякнула

лише на те його доньці Вірі та внучці Ніні, але вони у відповідь шикнули, на тому й все.

Його похоронили в тій же сорочці...

Біля його одру була вся культурна еліта Луцька, з сіл і містечок Волині, з Києва пан Дорожинський (ПУН-ОУН), з м. Торонто (Канада). Я щаслива, що скрасила хоч краєчком своєї душі, своєї уваги, просто людяності до вже старечої Людини, але такого Велета українства, яким був Микола Павлович Куделя, його останні дні на цій землі.

Вічного спокою Вам, дорогий Батьку, мій оборонцю і друже!

Ви єдиний на всю Волинь вірили в мене, цінували і захищали мою Честь і Гідність, дякую! Наш Край чекає на пам'ятник Вам на найпочеснішому місці обласного центру, в образі у вишиванці.

Хай увіковічений буде Ваш образ в пам'яті народу надовго, навіки!

1. Корнійчук Н. Ф. *Бузкові вечори. Вірші, балади, переклади.* – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 284 с.

2. Корнійчук Н. Ф. *Лист до матері.* – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 204 с.

3. Корнійчук Н. Ф. *Син України.* – Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. – 52 с.

4. Корнійчук Н. *«Сонячна борозна».* Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 516 с.

5. Корнійчук Н. Ф. *Свічадо. Переклади світової літератури.* – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 152 с.

6. Корнійчук Надія. *Малинська трагедія.* – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня». 2008. – 48 с.

Ігор КРАСИЦЬКИЙ (Любомль)

ЛЮБОМЛЬ. БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

Одним з найдавніших міст Волинського Полісся є Любомль, заснований в часи Галицько-Волинської держави. Місто знаходилось на перехресті торгових шляхів з Володимира на Брест і з Холма на Волинь. Перша згадка про місто — у 1287 році в Галицько-Волинському літописі. З плином часу місто не втрачало і не втрачає й досі особливості привабливості. Любомль з давніх часів є центром території, який зберігає значні історичні та культурні традиції, звичаї, побутову культуру. Комплексне дослідження історії рідного краю передбачає і вивчення різноманітних маловідомих тем.

Всі матеріали, що стосуються безпосередньо Любомля, в даному дослідженні подано в окремих розділах. У роботі вміщено список літератури: статті та праці різних авторів, у яких висвітлюється історія міста та його життя. Мають місце статті, які висвітлюють історичні аспекти минулого, створення та розвиток архітектурних будівель, долю жителів міста в роки війни, життя видатних діячів Любомля. Особливої уваги заслуговує останній розділ, де вміщені твори поетів, які оспівують красу рідної землі.

І. Книги та збірники

1. Від серця до серця. Волинь у поштовій листівці початку ХХ століття. Альбом-каталог – Луцьк: Ініціал, - 2008. – 200 с.

2. Галицько-Волинська держава XII-XIV ст.: Зб. наук. праць: У 2 кн./ Упор. Кучерук О.С. Кн. 1. – Львів: Світ, 2002. – 128 с.

3. Історія Волині з найдавніших часів до наших днів. Львів, 1988. – 238 с.

4. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. Київ, 1970. – 746 с.

5. Лазарук В.А. Світязь. / Лазарук В.А. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Т.1., 2002. – 360 с.

6. Культурні та природні цінності Парчевської та Любомльської землі. – Парчев, 2010. – 102 с.

7. Кучинко М.М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X – XIV століттях: [монографія] / Кучинко М.М. – Луцьк: ВАТ Волинська обласна друкарня, 2005. – 488 с.

8. Літопис Руський: Переклад Л. Махновця. – Київ, 1989. – 445 с.

9. Любомль в історії України і Волині: матеріали науково-практичної конференції. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 112 с.

10. Любомль – інвестиційно привабливий район: видано на замовлення Любомльської організації «Бізнес – Інтернет – центр». – Любомль, 2006 – с.56.

11. Любомльський краєзнавчий музей. 40 років (28 травня 1973 р.). – «Ініціал», 2014. – 8 с.

12. Любомльщина історична, туристична, інвестиційно приваблива: Довідник-путівник. – Луцьк:

Надстир'я, 2011. – 256 с.

13. Любомльщина : сьогодення та перспективи. – Любомль, 2006. – 56 с.
14. Минуле і сучасне Волині: літописні міста і середньовічна культура. Матеріали VIII Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції 27-28 листопада 1995 р. Науковий збірник. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – 134 с.
15. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – 356 с.
16. Музеї навчальних закладів Любомльського району. Путівник. – Любомль. – 2012. – 46 с.
17. Наконечный В.А. По местам трагедий и памяти евреев Волины (1941-1944 гг.) / Наконечный В.А. — Луцк: Надстырье, 2008. — 188 с.
18. Ольховський І.А. Кривава Волинь. Українсько-польське протистояння на теренах Любомльського та Шацького районів у 1939-1945 роках. / Ольховський І.А. – т.1. - Київ, 2008. – 248 с.
19. Освіта Любомльського краю в цифрах та діаграмах. – Любомль. – 2012. – 16 с.
20. Остапюк О. З історії Георгіївської церкви м. Любомля // Древня святиня Волинської землі. Церква святого Георгія у Любомлі. — Нововолинськ: Мінотавр, 2007. — 24 с.
21. Остапюк О.Д. З історії римо-католицьких парафій та польської общини Любомльщини та Волині. Історико-краєзнавчі нариси. / Остапюк О.Д. – Луцьк, 2012. – 196 с.
22. Охріменко Г.В. Археологічна спадщина Яна Фітцке. / Охріменко Г.В. – Луцьк: ВАТ Волинська обласна друкарня, 2005. – с.488.
23. Охріменко Г. Населення Волині та Волинського Полісся в праісторичні часи. / Охріменко Г.В. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. – 244 ст.
24. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X – XIVвв. / Раппопорт П.А. – Ленинград, 1967. – 244 с.
25. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938-1944 років: Любомльський і Шацький райони / упорядник і автор коментарів І.Пушук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 320 с.
26. Туристичний путівник по землях Парчевських і Любомельських. – Парчев, 2010. – 40 с.
27. Ющук В. Любомля: вічна молодість древнього міста: Історико – краєзнавчий нарис. / Ющук В. – Луцьк: Надстир'я, 2005. – 208 с.
28. Ющук В. Любомльський повіт Волинського воєводства: 1921 – 1939 рр.: навч. посіб. / Ющук В. – Луцьк, 2011. – 204 с.
29. “SZKOJA”. – № 1, LUBOML, 1934.
30. Domanski B. Powiat Lubomlski. Szkis monograficzny. – Luboml: Druk. Sz.Hubermana I S-ki, 1936.
31. Luboml: The Memorial Book of a Vanished Shtetl. – New York. – 1997.

II. Публікації

2.1. З історії Любомля

32. Атаманенко В. Описово-статистичні джерела з історії Любомльщини XVI-XVII ст.. / Атаманенко В. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.76-80.
33. Дзей М. Вогонь і місто / Дзей М. // Наше життя. – 14.05.1994. - № 37-38.
34. Дзей М. Освіта колись і тепер / Дзей М. // Наше життя. – 11.02.1999. - № 11.
35. Дзей М. Український посольський клуб / Дзей М. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.116-120.
36. Дзей М. Український посольський клуб відстоював права народу / Дзей М. // Наше життя. – 11.06.2005. - № 45, 16.06.2005. - № 46.
37. Каліщук О. Любомль у спогадах Гната Мартинця / Каліщук О. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.102-106.
38. Карліна О. Любомль наприкінці XVIII – середини XIX ст.. / Карліна О. //Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Науковий збірник: Випуск 25: Матеріали XXV Волинської Обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. – Луцьк, 2007. – С.80-84.
39. Красицький І. Діяльність посольського клубу (1922-1927рр.) / Красицький І. // Минуле і сучасне

Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Науковий збірник: Випуск 25: Матеріали XXV Волинської Обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. – Луцьк, 2007. – С. 120-126

40. Котович І. Славне місто було – Любомль / Котович І. // Наше життя. – 17.10.1991. - № 125.

41. Лазарович М. Культурно-просвітницька діяльність Українських Січових Стрільців у роки Першої світової війни. / Лазарович М. – Тернопіль, Наукове видання. Бібліотека щорічника «Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє». Серія «Історія». – Випуск 7. – «Тайп» - 2003.

42. Остапюк О. Де тепер площа Ринок? / Остапюк О., Дзей М. // Наше життя. – 18.05.2000. - № 38.

43. Остапюк О. Волинь філателістична. / Остапюк О. – 1995.

44. Остапюк О. Добре слово про добрих людей. Про історію Любомльського музею / Остапюк О. // Наше життя. – 12.12.1998. - № 97.

45. Остапюк О. До історії написання Галицько-Волинського літопису. Перша документальна згадка про Любомль / Остапюк О. // Наше життя. – 12.08.1999. - № 59.

46. Остапюк О. До питання про надання Магдебурзького права місту Любомль / Остапюк О. // Любомль в історії України і Волині. Матеріали науково-практичної конференції до 460-річчя надання Любомлю Магдебурзького права. – Луцьк, 2003. – С. 55-66

47. Остапюк О. Думки про наше місто / Остапюк О. // Радянське життя. – 20.05.1989. - № 61.

48. Остапюк О. З історії виникнення герба М.Любомль і Любомльського району / Остапюк О. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.297-300.

49. Остапюк О. Любомльська земля в період розпаду польської держави // Остапюк О.Д. З історії римо-католицьких парафій та польської общини Любомльщини та Волині. Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк, 2012. – С.146-151.

50. Остапюк О. Любомльська земля в період розпаду польської держави / Остапюк О. // Наше життя. – 08.06.1994. - № 45.

51. Остапюк О. Окраса Любомля // Наше життя. – 19.07.2003. - №58.

52. Остапюк О. Повернемо місту історичні назви // Наше життя. – 21.09.2002. - № 78.

53. Остапюк О. Про надання Магдебурзького права місту Любомль / Остапюк О. // Наше життя. – 23.05.2002. - №44, 25.05.2002. - №45, 30.05.2002. – №46, 01.06.2002. - № 47.

54. Остапюк О. Просвіта: шлях становлення. Про «Просвіту» Любомльського району / Остапюк О. // Наше життя. – 24.12.1998. - № 100.

55. Остапюк О. Торгівля: колись і тепер. Про торгові зв'язки Любомльського району / Остапюк О. // Наше життя. – 07.06.1997 - № 43.

56. Остапюк О. Це було на Волині / Остапюк О. // Наше життя. – 1990 - № 37.

57. Остапюк О. Це було на Волині. Про події Вітчизняної війни 1812 року / Остапюк О. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Науковий збірник. Випуск 41. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 року, м.Луцьк. Упорядник А.Силук, О.Златогорський. – Луцьк: «Волинські старожитності» 2012. – С.178-181.

58. Остапюк О. Це місто любе мені / Остапюк О. // Наше життя. – 14.06.1997. - № 45.

59. Павличко Я. Любомльський регіон у дослідженнях науковців Волинського краєзнавчого музею / Павличко Я. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.311-315.

60. Петишкіна Г. Рядки з історії / Петишкіна Г. // Радянське життя. – 01.11.1983. - №139, 03.11.1983. - №140, 05.11.1983. - №141, 07.11.1983. - №142, 10.11.1983. - №143, 12.11.1983. - №144, 08.12.1984. - №147.

61. Петрович В., Стародавній Любомль в історії Волині / Петрович В., Яцечко Т. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.66-68.

62. Понедельник Л. З історії Любомльського повіту / Понедельник Л. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.191-194.

63. Пришляк В. Любомльське староство XVI-XVIII ст.. / Пришляк В. // Минуле і сучасне Волині

та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.90-95.

64. Сашук О. Любовень – це Любомль. / Сашук О. // Наше життя. – 09.06.2001. № 42-43.

65. Хомич Ю. Бойовий гопак в Любомлі / Хомич Ю. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.256-259.

66. Шваб А. Етнонаціональні та демографічні процеси на Любомльщині в міжвоєнний період / Шваб А. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.112-116.

67. Ющук В. Особливості становлення та функціонування державно-адміністративних органів влади в Любомльському повіті Волинського воєводства в міжвоєнний період / Ющук В. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007 р. Луцьк, 2007. – С.106-112.

2.2 Археологія Любомля

68. Златогорський О.Є. Дослідження давньоруського Любомля / О.Є. Златогорський, С. Д. Панишко // Наукові записки. Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. - С. 166-168.

69. Кухаренко Ю.А. Могильник II-IV вв. в г. Любомле / Кухаренко Ю.А. // КСИА. - М., 1971. Вип.128. - С.97-99.

70. Кучинко М.М. Звіт про рятівні роботи на Другому Любомльському городищі в 1995 році. / Кучинко М.М. – Луцьк, 2005.

71. Кучинко М.М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X – XIV століттях: [монографія] / Кучинко М.М. – Луцьк: ВАТ Волинська обласна друкарня, 2005. – 488 с.

72. Луговий М. Цінна археологічна знахідка / Луговий М. // Наше життя. – 27.09.2001. - № 73.

73. Остапюк О. Городища – першооснова поселень / Остапюк О. // Наше життя. 21.06.1993 – № 32.

74. Остапюк О. Дещо з історії назв населених пунктів Любомльського району. Легенди краю / Остапюк О. // Наше життя. 22.03.2012 – № 24.

75. Остапюк О. Могильники вельбарської культури на території Любомльського району / Остапюк О. // Наше життя. – 09.10.1996 - № 74.

76. Остапюк О. Могильники поморської культури на території Любомльського району / Остапюк О. // Наше життя. – 1999. - № 22.

77. Остапюк О. Унікальна знахідка доби пізнього палеоліту – раннього мезоліту / Остапюк О. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Наук. зб.: Випуск 25; Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. — Луцьк. 2007.

78. Панишко С. Стіжкові городища Волині. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. / Панишко С. – Вип. 15. 2011. С. 329–337.

79. Панишко С. Дослідження ранньосередньовічного Любомля // Замосцько-Волинський музейні зошити. / Панишко С., Остапюк О. – Т. 1. – Замосць, 2004. – С. 255-262.

80. Хвас В. Плин часу чарівний... Репортаж з місця розкопок городища в Любомлі / Хвас В. // Наше життя. – 09.08.1995 – №60. – С. 3.

2.3. Події Другої світової війни.

81. Дзей М. Трагічні сторінки Любомльщини / Дзей М. // Наше життя. – 22.04.2000. - №32, 27.04.2000. - №33, 29.04.2000. - № 34.

82. Дзей М. Чорний четвер / Дзей М. // Наше життя. – 17.10.2002. - № 85.

83. Каганюк І. Пройшло півстоліття / Каганюк І. // Радянське життя. – 01.05.1974. - № 53.

84. Кольвак П. Пересторога для авантюристів / Кольвак П. // Радянське життя. – 21.06.1984. - № 74.

85. Ольховський І. Українсько-польське протистояння на території Любомльського та Шацького районів у 1939-1945 роках / Ольховський І. – Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.137-147.

86. Остапюк О. В боях за Любомль / Остапюк О. // Наше життя. – 20.07.1994. - № 57.

87. Остапюк О. Вони боролися за незалежність / Остапюк О. // Наше життя. – 19.05.2002. - № 86.
88. Остапюк О. Про бойові дії 27-ї Волинської дивізії Армії Крайової на території Любомльського району // Остапюк О.Д. З історії римо-католицьких парафій та польської общини Любомльщини та Волині. Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк, 2012. – С.169-174.
89. Остапюк О. Про українсько-польські відносини на Любомльщині в 1941-1944 рр. // Остапюк О.Д. З історії римо-католицьких парафій та польської общини Любомльщини та Волині. Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк, 2012. – С.165-168.
90. Остапюк О. Про штрафні табори на території Любомльського і Шацького районів у період II Світової війни / Остапюк О. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.172-176.
91. Остапюк О. Це було на нашій землі / Остапюк О. // Наше життя. – 06.11.2004. - № 88-89.
92. Саблін Л. І захищали, і визволяли / Саблін Л // Наше життя. – 20.07.1994. - № 57.
93. Саблін Л. Так починалася війна / Саблін Л // Наше життя. 22.06.1996. - № 44
94. Соколов А. Навічно в пам'яті / Соколов А. // Наше життя. – 20.07.1994. - № 57.
95. Ющук В. Любомльщина в перші повоєнні роки (Слідами архівних записів) / Ющук В. // Наше життя. – 15.07.2004. - №55, 17.07.2004. - №56, 22.07.2004. - № 57.

2.4. Храми Любомля

96. Гика В. Церковні храми та релігійні общини Любомльщини в документах ДАВО / Гика В. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Наук. зб.: Випуск 25; Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р.—Луцьк,2007. — С. 316-319.
97. Довідник “Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР” – т. 2 – С.94)
98. Ковальчук Є. Перше дослідження рухомих пам'яток у церквах Любомльського району. 80-ті роки ХХ століття / Ковальчук Є. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Наук. зб.: Випуск 25; Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. — Луцьк, 2007. — С.319-320.
99. Остапюк О. З історії Михайлівської Церкви м. Любомля / Остапюк О. // Наше життя. – 20.11.2003 - № 93.
100. Остапюк О. З історії Св. Ільїнського монастиря м. Любомля / Остапюк О. // Наше життя. – 08.11.2003. - № 90.
101. Павличко Я. Любомльський регіон в дослідженнях науковців Волинського краєзнавчого музею / Павличко Я. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Наук. зб.: Випуск 25; Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. — Луцьк, 2007. — С.311-315.
102. Півницький М. Історична пам'ять і проблеми збереження пам'яток історії та культури / Півницький М. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Наук. зб.: Випуск 25; Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. — Луцьк, 2007. — С.335-343.

2.5. Церква Святого Георгія

103. Малевская М.В. Георгиевская церковь в Любомле и её место в русском искусстве 2 п. 13 в. / Малевская М.В. // «Древнерусское искусство: Русь, Балканы, Византия, 13 век», Спб., 1997 г., С. 259 – 268.
104. Малевская М.В. Раскопки архитектурных памятников в Любомле и Владимире-Волыном / Малевская М.В., Шолохова Е.В. // «Археологические открытия 1975 г.», М., 1976 г., С.354 – 355.
105. Єлісеєва Т. Ікона «Юрій Змієборець» кінця XVII ст. з церкви Св.Георгія м.Любомля / Єлісеєва Т. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Наук. зб.: Випуск 25; Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р.— Луцьк, 2007.—с.343-345.
106. Остапюк О. З історії Георгіївської церкви м. Любомля // Древня святиня Волинської землі. Церква святого Георгія у Любомлі. — Нововолинськ: Мінотавр, 2007. — 24 с.

2.6. З історії польської общини. Костьол Св. Трійці в Любомлі.

107. Костьол Св. Трійці і Любомлі. 600 років. – «Ініціал», 2012 – 8 с.
108. Остапюк О. Земля Волині і її люди / Остапюк О. // Наше життя. – 01.06.2000. - № 42.
109. Остапюк О. З історії католицьких парафій на Любомльщині // Остапюк О.Д. З історії римо-католицьких парафій та польської общини Любомльщини та Волині. Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк, 2012. – С.5-14.
110. Остапюк О. З історії костелу Святої Трійці в місті Любомль / Остапюк О. // Сакральне мистецтво Волині. Науковий збірник. Випуск 9. Матеріали ІХ міжнародної наукової конференції м. Луцьк, 31 жовтня — 1 листопада 2002 року. — Луцьк, 2002.- С.162
111. Остапюк О.Д. З історії римо-католицьких парафій та польської общини Любомльщини та Волині. Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк, 2012. – 196 с.
112. Остапюк О. Костьол Св. Трійці в Любомлі / Остапюк О. // Наше Життя – 2003. - №№ 45 – 55.
113. Остапюк О. Костьол св.. Трійці в м.Любомль // Остапюк О.Д. З історії римо-католицьких парафій та польської общини Любомльщини та Волині. Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк, 2012. – С.14-48
114. Сулік А. Польський (римо-католицький) цвинтар у Любомлі (опрацьовано на підставі досліджень проведених у 2003 році) / Сулік Анатолій. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Наук. зб.: Випуск 25; Матеріали ХХV Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. — Луцьк, 2007.

2.7. Замчище

115. Златогорський О.Є. Дослідження давньоруського Любомля / О.Є.Златогорський, С. Д. Панишко // Наукові записки. Випуск VIII. – Рівне : видавець Олег Зень, 2010. - С. 166-168.
116. Остапюк О. З історії Любомльського замку / Олександр Остапюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олика і Радзивіли в історії Волині та України: Матеріали ХVІІІ Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції: Наук. зб.: — Луцьк, 2006.
117. Панишко С. Стіжкові городища Волині. / Панишко С. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 15. 2011. С. 329–337.
118. Панишко С. Дослідження ранньосередньовічного Любомля / Панишко С., Остапюк О. // Замосцько-Волинський музейні зошити. – Т. 1. – Замосць, 2004. – С. 255-262.

2.8. З історія єврейської общини. Синагога.

119. Дзей М. Любомльська трагедія / Дзей М. // Наше життя. – 18.11.1992. - № 93.
120. Дзей М. Холокост на Любомльщині / Дзей М. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Наук. зб.: Випуск 25; Матеріали ХХV Волинської обласної історико-краєзнавчої конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. — Луцьк, 2007. — С. 166-172.
121. Маслов Л. Старі муровані божниці Волині. / Маслов Леонід. // «Наша Батьківщина». – Львів, 1937. – Ч.3. – С.70-74.
122. Остапюк О. Вони жили у Любомлі... Історія Любомльської єврейської общини / Остапюк О. / Наше життя.—20.01.1993.—№ 6.
123. Остапюк О. Все це я пережив / Остапюк О., Армас Є.С. // Наше життя. – 27.06.1992. - №52, 01.12.1992. - №53, 04.12.1992. - № 54.
124. Остапюк О. З історії синагоги м. Любомль (До 500-річчя побудови) / Остапюк О. // Старий Луцьк. — Випуск VII. — Матеріали наукової конференції «Любартовські читання» 1-2 квітня 2011 р. — Луцьк, 2011.
125. Остапюк О. З історії Любомльської єврейської общини. / Остапюк О. // Національні меншини правобережної України. Історія і сучасність. Науковий збірник. Матеріали науково-краєзнавчої конференції у Новоград-Волинському. – Житомир, 1998.- С.76-79.

2.9. Палац Браницьких

126. Головачук С. Привид палацу Браницького / Головачук С. // Волинська газета
127. Михальчишин О. Палацово-парковий ансамбль у м. Любомль як елемент просторово-планувальної структури центральної частини міста. / Михальчишин О., Остапюк О. // Вісник. – № 2. – Київ, 1999. – С. 38-40.
128. Остапюк О. Палац Браницьких – окраса Любомля / Остапюк О. // Наше життя. – 2000. - №

47.

129. Остапюк О. Рід Браницьких і Любомльщина. // Остапюк О.Д. З історії римо-католицьких парафій та польської общини Любомльщини та Волині. Історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк, 2012. – С.118-146.

130. Остапюк О. Старовинний палац – під музей. Палац Браницького у м.Любомль. / Остапюк О. // Радянське життя. – 01.10.1991. - № 118.

2.10. Церква Різдва Пречистої Богородиці

131. Остапюк О. «З історії церкви Різдва Пречистої Богородиці в місті Любомль» / Остапюк О. // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Матеріали VIII міжнародної наукової конференції. — Луцьк, 13-14 грудня 2001 р. — С. 115-121.

132. Остапюк О. І оживуть дзвони / Остапюк О. // Радянське життя. – 18.10.1990. - № 125.

133. Остапюк О. Святиня Любомля. З історії церкви Різдва Пречистої Богородиці / Остапюк О. // Наше життя. – 13.09.2001, 15.09.2001, 20.09.2001. - №№ 69-71

2.11. Видатні постаті Любомля

134. Вернидубов О. Родина Остапюків – фундатори Любомльського краєзнавчого музею / Вернидубов О. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.190-191.

135. Дзей М. Доля посла Мохнюка / Дзей М. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Науковий збірник: Випуск 25: Матеріали XXV Волинської Обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. – Луцьк, 2007. – С.129-137.

136. Дзей М. Життя з вірою в серці / Дзей М. (з життя Наталії Ужвій) // Наше життя. – 05.02.2000. - № 10, 10.02.2000 - № 11, 12.02.2000. - № 12, 13.02.2000. - № 13, 14.02.2000. - № 14.

137. Дзей М. Наталія Ужвій / Дзей М. // Наше життя. – 06.09.2003. - № 72.

138. Дзей М. Наталія Ужвій / Дзей М. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Науковий збірник: Випуск 25: Матеріали XXV Волинської Обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р. – Луцьк, 2007. – С.279-289.

139. Дзей М. Чарівниця української сцени. Бібліографічний нарис / Дзей М. (з життя Наталії Ужвій) // Наше життя. – 06.08.1998. - №61, 15.08.1998. - № 62-63, 20.08.1998. - № 65.

140. Мазур О. «Преставився ж він у Любомлі-граді»: княжа сім'я у тестаменті князя Володимира – Івана Васильковича / Мазур О. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.37-41.

141. Марчук В. Герасимович Йосип Васильович (1894-1982) / Марчук В. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.292-295.

142. Остапюк О. Гетьман Іван Виговський і Любомльщина / Остапюк О. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.44-53.

143. Остапюк О. З історії Галицько-Волинської держави. Про князя Володимира Васильковича / Остапюк О. // Наше життя. – 19.08.1999. - № 61.

144. Остапюк О. І прославився він за добро і справедливість. Із життя Володимира Васильковича і розбудови міста Любомля / Остапюк О. // Наше життя. – 09.09.1999. - № 66, 16.09.1999. - № 68, 23.09.1999. - №70.

145. Остапюк О. «...І прославився він за добро і справедливість». Із життя Володимира Васильковича і розбудови міста Любомля. / Остапюк О. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р. Луцьк, 2007. – С.31-37.

146. Остапюк О. Народився в Любомлі. До 80-річчя поета Р.А.Братуня / Остапюк О. // Наше життя. – 06.01.2007. - № 1.

147. Остапюк О. Наталія Ужвій і образ Катерини. Про створення пам'ятника Т.Шевченку в м.Харків / Остапюк О. // Наше життя. – 12.09.1998. - № 71.

148. Остапюк О. Р.А.Братунь (1927-1995) – відомий український поет і громадський діяч / Остапюк

О. // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині: Науковий збірник: Випуск 25: Матеріали XXV Волинської Обласної історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Любомль, 25 жовтня 2007 р.* – Луцьк, 2007. – С. 286-287.

149. Остапюк О. Родом з Любомля / Остапюк О. (з життя Северина Любомльчика) // *Наше життя.* – 17.06.1992. - № 45.

150. Остапюк О. Родом з Любомля (Северин Любомльчик) // Остапюк О.Д. *З історії римокатолицьких парафій та польської общини Любомльщини та Волині. Історико-краєзнавчі нариси.* – Луцьк, 2012. – С.113-117

151. Якубовська М. «Ще не було епохи для поетів, але були поети для епох...» (Особистий феномен Ростислава Братуня у контексті контактів особистості і суспільної формації) / Якубовська (Маткобожик) М // *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль в історії України та Волині. Матеріали XXV Волинської обласної історико-краєзнавчої наукової конференції. Любомль, 25 жовтня 2007р.* Луцьк, 2007. – С.288-289.

III. Поетичні рядки

152. Бубен І. Мій Любомль / Бубен І. // «Наше життя». – 16 грудня 1999 р.

153. Вітрук Г. У Любомлі люблю так мені / Вітрук Г. // з фондів шкільного музею загальноосвітньої школи №3 міста Любомля.

154. Гаврилук С. На шляхах, що втікають в Європу. / Гаврилук С. // «Наше життя». – 14 червня 2008р.

155. Гей В. Волинь. / Гей В. // з фондів шкільного музею загальноосвітньої школи №3 міста Любомля.

156. Герасимчук Ю. Край лісів і блакитних озер. / Герасимчук Ю. // з фондів шкільного музею загальноосвітньої школи №3 міста Любомля.

157. Глудиня А. Любомль. / Глудиня А. // з фондів шкільного музею загальноосвітньої школи №3 міста Любомля.

158. Глудиня А. Любомль – місто невелике. / Глудиня А. // з фондів шкільного музею загальноосвітньої школи №3 міста Любомля.

159. Горик Н. Варта. / Горик Н. // «Наше життя». – 18 жовтня 2007 р.

160. Гоць П. Берегині. / Гоць П. // «Наше життя». – 20 серпня 2009 р.

161. Гоць П. Виставка старих листівок. / Гоць П. // «Наше життя». – 16 грудня 1999 р.

162. Гоць П. Дорога до Лесі: поезії. / Гоць П. — Ковель, 2004 р. – 144 с.

163. Гоць П. Євшан-пробудження: вірші. / Гоць П. – Луцьк, 1991 р. – 72 с.

164. Гоць П. Літо в Любомлі. / Гоць П. // «Наше життя». – 18 липня 2009 р.

165. Гоць П. Люблю Любомль. / Гоць П. // «Наше життя». – 6 червня 2009 р.

166. Гоць П. Музей. Олександрові Остапюку. / Гоць П. // «Наше життя». – 16 грудня 1999 р.

167. Гоць П. Музей тобі вже тільки на віку. / Гоць П. // «Наше життя» – 20 серпня 2009 р.

168. Гоць П. Музика слів. / Гоць П. // «Наше життя». – 13 липня 2000 р.

169. Гоць П. Наша школа. / Гоць П. // «Наше життя». – 20 серпня 2009 р.

170. Гоць П. Потяг «Ковель – Холм». / Гоць П. // «Наше життя». – 13 липня 2000 р.

171. Гоць П. Присвяти: поезіє і світлини. / Гоць П. — Львів; Сполом, 2007р. — 208 с.

172. Гупало С. Світанки над Західним Бугом: поезії. / Гупало С. — Луцьк: Надстир'я, 1998 р. — 80 с.

173. Дмитренко С. Любомль. / Дмитренко С. // «Радянське життя». – 6 березня 1971 р.

174. Картунов П. Их звала победа. / Картунов П. // «Наше життя». – 9 травня 1998 р.

175. Котович І. І мовив князь. / Котович І. // «Радянське життя». – 23 лютого 1991 р.

176. Котович І. Ліхтарі. / Котович І. // «Наше життя». – 14 червня 2008 р.

177. Охрімчук І. Волинянка. / Охрімчук І. // «Наше життя». – 5 жовтня 2006 р.

178. Сацюк П. Любомль. / Сацюк П. // «Наше життя». – 10 жовтня 1992 р.

179. Селих М. Мій Любомль. / Селих М. // «Наше життя». – 17 червня 2000 р.

180. Соколов А. Пам'ять. / Соколов А. // «Наше життя». – 20 липня 1994 р.

181. Старкевич Г. Балада про Любомль. / Старкевич Г. // з фондів шкільного музею загальноосвітньої школи №3 міста Любомля.

182. Хвас Ю. Мого міста ликує душа... / Хвас Ю. // «Наше життя». - 22 травня 2010 р.

183. Цвіт Д. Вже в століття той час неблаганний злетів. / Цвіт Д. // «Наше життя». – 14 червня 2008 р.

184. Челяда О. В нашій місті Любомлі. / Челяда О. // «Наше життя». – 14 червня 2008 р.

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ ХРАМІВ ГОРОХОВА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК МІСТА

Горохів належить до одного з найстаріших поселень Волині. Перша писемна згадка датована 1240 роком, в Іпатіївському літописі. Сьогодні це невеличкий районний центр, з чудовими краєвидами, привітними людьми, своїми звичаями і традиціями.

Майже кожний населений пункт України неможливо уявити без архітектурних споруд культового призначення. Горохів в тому числі. Сьогодні у містечку мирно співіснують три православних храми, дві каплички та два молитовних будинки різних конфесій.

Проте були часи, коли православній вірі було нелегко існувати. Постійні гоніння та переслідування в минулому змушували вдаватись до підпілля. Проте маючи сильну та непохитну віру в серці та Божу благодать православна громада вистояла.

Саме тому я в своїй роботі звернулась до історії створення православних храмів Горохова, щоб дослідити їх становлення та вплив на духовний розвиток міста.

2002 рік був ювілейним для Волинської єпархії Православної Церкви, адже ознаменував відзначення 1010 річниці її створення. В 1902 році святий рівноапостольний князь Володимир заснував на Волині православну єпархію, збудувавши у м. Володимирі соборний храм на честь Успіння Пресвятої Богородиці. Першим єпископом був призначений Стефан I. Хоча не можна достовірно сказати, що Православ'ю на Волині - 1010 років. З достовірних джерел, а саме з Лаврентіївського літопису і житіє святих братів – просвітителів слов'ян Мефодія і Кирила відомо, що значно раніше загального прийняття віри Христової на Русі, деякі мешканці Волині були вже християнами. До складу волинської єпархії входили за теперішнім територіальним поділом такі області як Волинська, Рівненська, Житомирська, половина Тернопільської і Хмельницької, а також деякі території республік Білорусії і Польщі. В міру поширення та зміцнення православної віри на Волині збільшилась і кількість єпархій. Так в середині XII століття на Волинській землі було вже три єпархії: Волинська, Перемишльська, Галицька. В 1288 році вже існувала Луцька єпархія, яка пізніше називалась Луцько-Острозькою.

В 1596 році два православних єпископи, Луцький – Кирило Терлецький та Володимир-Волинський – Іпатій Поцей, зрадили свою православну віру і підписали Брестську унію. Для православних настали тяжкі часи. Через 15 років після Брестського собору, в самому Луцьку з древніх храмів у православних залишилось всього два, Покровський та Хрестовоздвиженський. Згодом тут з'явилося шість католицьких монастирів. У 1625 році в силу політичних обставин, Володимир-Волинська єпархія ввійшла до складу Луцької і вся єпархія стала називатись Волинською.

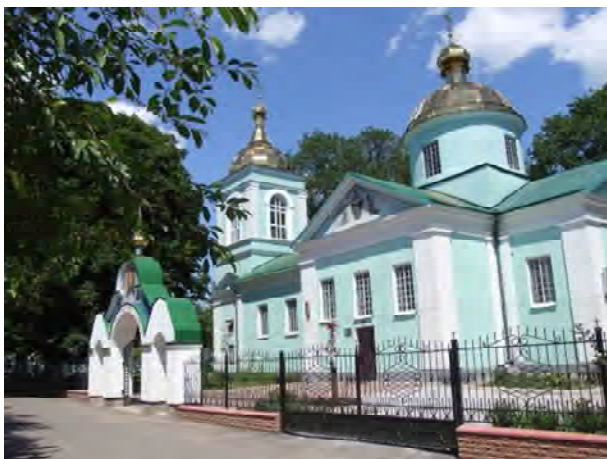
XVII століття стало століттям терору православної церкви на Волині: уніати вбивали духовенство, нищили православну інтелігенцію, церкви здавали в оренду євреям під шинки, православні вмирили без церковного відспівування, залякувались єпископи. Все це призвело до того, що в 1712 році Волинь вимушено покинув останній Православний єпископ Кирило Шумлянський.

В 1795р. до російської імперії перейшла Західна Волинь. Тоді ж була створена Волинська губернія та поставлений перший православний єпископ Варлаам з кафедрою в Острозі, хоча титул мав Житомирський, але єпархія була Волинська. Варто відзначити і 1796 р. – рік відкриття Волинської духовної семінарії.

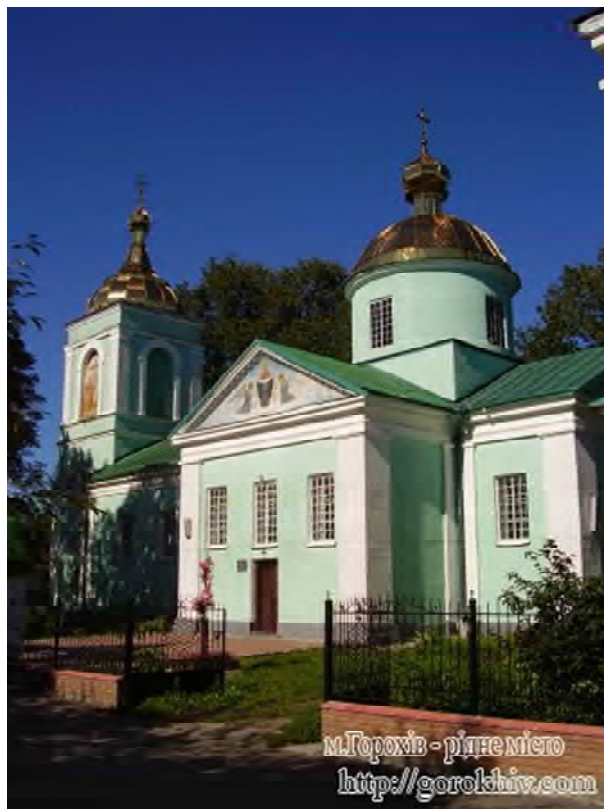
Найбільш сприятливе становище для православних Волинського краю настало із вступом на престол Російського царя Миколи I. У жовтні 1831 р. після польського повстання цар розпорядився передати від «базиліан» у відомство православного духовенства Почаївський монастир, як древню і законну святиню православ'я. Після відвідання Волині в 1842 році, цар розпорядився про будівництво нових храмів. Проте імператорські укази не були виконані, і тому в 1858 році уряд сам взявся за будівництво православних храмів. За сприяння державної влади всенародно відзначилися історичні дати життя Православ'я на Волині – 900-ліття Волинської єпархії і 100-ліття Волинської духовної семінарії.

Краса і радість духовно-морального життя волинського православного народу згодом була затьмарена початком світової війни 1914р. Після затьяжної війни наступила революція з усіма її жорстокостями і Волинь продовжувала залишатися ареною бойових дій.

Нелегкою була історична доля Православної Волині і впродовж XX ст. Після відновлення Польщі знову під її владою опинилася Західна Волинь з населенням майже 1 млн. віруючих Православної Церкви.

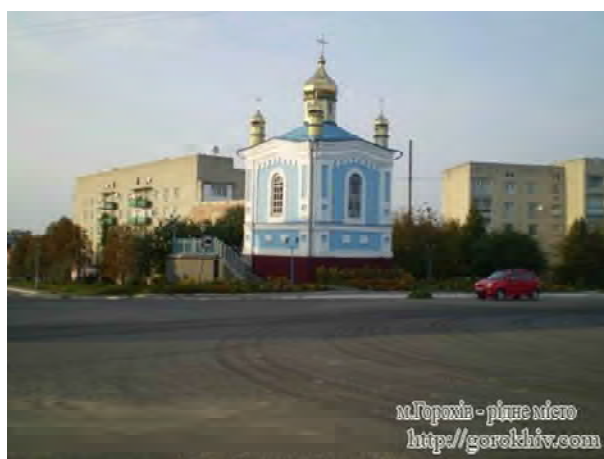
Свято-Вознесенська церква

Свято-Вознесенська церква

Перша Свято-Вознесенська капличка

Свято-Вознесенська капличка

З 1921 по 1941 р. єпархія перебувала в складі польської православної автокефальної церкви. І тільки в 1941 р. єпископський собор у Почаєві вирішив вважати Волинь канонічно-підпорядкованою до духовного центру Руської Православної Церкви з поверненням Волині автономного управління. В 1945 р. єпархія на Волині називається Волинсько-Ровенською з архієрейською кафедрою в Луцькому Свято-Троїцькому соборі. В тому ж році при соборі починає функціонувати семінарія.

В 1960-1980 р. Волинсько-Ровенська єпархія переживала особливо важкі часи. Десятки храмів було закрито та зруйновано, припинили свою діяльність монастирі. Восени 1964р. була закрита Волинська духовна семінарія. І тільки глибока віра в Бога, відданість і мужність, стійкість і терпіння приносили знову і знову волинянам переможну радість торжества Православ'я.

Саме ці, істинно християнські якості, посилено довелось проявити і в нинішній час. В книгу історії Православної Волині вписалися нові рядки на сторінці життя незалежної України[4,202].

Свято-Вознесенська церква

Історія православ'я в Горохові розпочинається у XVI столітті. З архівних документів відомо, що в 1583 році князь Лев Сангушко-Кошерський платив з Горохова крім інших податків і за одного священика. Це свідчить про те, що за даними цього перепису місто мало свою церкву, яка завжди була не тільки ознакою релігійності, а й осередком освіти і культури.

1600 року жителі Горохова сплачували власнику міста чинш відповідно до свого соціального стану. Не підлягали обкладенню лише три волоки (приблизно 63 га.) землі, виділені на утримання церкви (священика і дяка).

Після приєднання Західної України до Росії (1795 року) в місті посилилась боротьба проти польсько-католицького впливу. Одним з виявів її було спорудження в місті православних храмів.

1814 року в містечку на місці колишньої церкви було побудовано Свято-Миколаївську церкву, чудовий архітектурний витвір зодчих. Поруч була парафіяльна школа. Відкрита вона була у 1803 році і мала статус двокласної. Правда, нормально працювати школа почала після вигнання військ Наполеона з Росії. Навчання проводилось польською мовою.

У 1844 році на кошти другої частини парафіян міста було вибудовано Вознесенську церкву. Проте з в інших джерелах знаходимо інформацію, про те що храм було збудовано набагато раніше і вже в середині XVIII століття у ньому проводились богослужіння.

У Вознесенській церкві, як і в попередній, зберігалися цінні ікони так званої волинської школи XVII-XVIII століть.

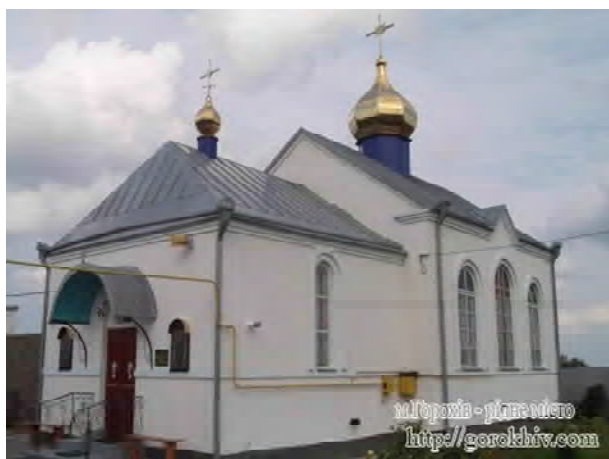
Журнал «Волынские Епархиальные ведомости» за 1869 рік писав: «Що ж стосується стану парафіян Вознесенської церкви, то потрібно мати на увазі, що цю парафію складають колишні греко-уніати, приєднані в 1840 році, які звикли в першій унії відвідувати місцевий Латинський костел і брати участь в католицьких обрядах та церемоніях, з цією звичкою, яку підтримують місцеві обставини, до цих пір повинні боротись православної Горохівської церкви священики». Слід сказати, що це був час сварок і непорозумінь, які виникали на релігійному ґрунті.

Біля Цегівського лісу, під крейдяною горою, де була колись криничка, розміщувалось урочище Базарок. Назва ця свідчить про те, що колись тут було поселення і велась торгівля. В урочищі був колись православний монастир. Дані про нього не збереглися. Невідомо був він чоловічим чи жіночим. Відомо лише, що там перебувала чудотворна ікона Поганівської, Базарської, Цегівської Божої Матері. Поганівською вона називалась тому, що боронила православних від нападів «погані татарської», Базарською - бо зберігалась у Базарському монастирі, Цегівською - бо після припинення існування Базарського монастиря була передана в церкву села Цегів. Залишки монастиря можна було бачити ще в 1865 році. В тому ж році монастирські руїни були зовсім знищені і навіть камінь, на якому стояв святий престол монастирської церкви, був виритий міщанином, що купив землю під засів, і відвезений в Горохів.

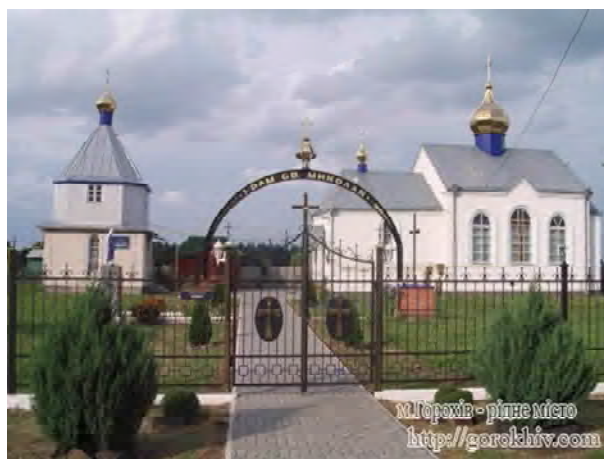
Та повернемося до історії Вознесенської церкви. В ті роки службу Богу в храмі правив священик Іоанн Скульський. Людина працююча, енергійна і високоосвічена. Його проповіді-лекції друкувались в пресі.

Вулиця Сокальська пробігала повз Церковну площу і крутим вигином на південь виходила до Вигону. При забудові Церковної площі було виявлено велике холеричне заховання. Назва площі свідчить про те, що тут колись стояла церква, очевидно дерев'яна. На її місці потім стояла дерев'яна «фігура» в честь слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія.

За даними 1892 року Вознесенська церква міста Горохова мала кам'яну окрему дзвіницю. До церкви були приписані села Підліски і Старостав. Парафія нараховувала 1950 православних. Церква мала 65

Свято-Миколаївська церква

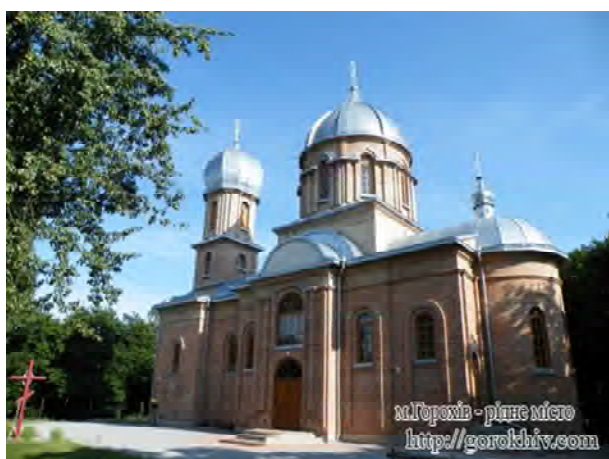
Свято-Миколаївська церква

*Внутрішній інтер'єр
Свято-Миколаївської церкви*

Церква Різдва Христового

Церква Різдва Христового

Іконостас церкви Різдва Христового

десятин 1676 сажнів (72 га) землі. Капіталів не було. 1914 року в Горохові правив отець М. Журавський. Процес боротьби за українізацію церкви в Горохові розпочався ще в середині 20-х років. В архівних джерелах зустрічається згадка про повітовий церковний Соборик 24 березня 1927 року, на якому звучали вимоги українізувати церкву. Церковні протиріччя набували все більшої гостроти.

Довгий час тут правив отець Мельников, затятий русофіл, був у свій час членом чорносотенної російської організації «Союз руського народу». Парафіяни не любили його за тяжкий характер. Це невдоволення на початку 1941 року вилилось у справжній бунт, внаслідок якого отця Мельникова з тріском вигнали. На зміну йому прийшов священник автокефальної церкви отець В. Мисечко - надзвичайно розумна і доброзичлива людина. Це був справжній патріот, його полум'яні проповіді зачаровували парафіян. Він здійснював службу Божу українською мовою. Фашистам новий священник одразу не сподобався. На своїх проповідях він закликав українську молодь не їхати на примусові роботи до Німеччини. Коли один з високих німецьких чинів запитав його, навіщо він це робить, отець відповів: «Я священник, і мушу говорити людям тільки правду».

Володимира Мисечко було переведено в Рівне, згодом він був арештований гестапо і страчений в березні 1943 року. В пам'яті горохівчан він залишився високодуховною, мужньою і незламною людиною, мудрим і шанованим настоятелем, справжнім українцем і чесною людиною[3].

Після проголошення незалежності України більшість громади міста, у 1992 році, вирішила вийти з-під юрисдикції Московської Патріархії і зареєструвала статут Української Православної Церкви Київського Патріархату. 7 жовтня 1992 року указом архієпископа Луцького і Волинського Спиридона настоятелем Вознесенського храму був призначений священник Андрій Сидор, пізніше другим священником - Роман Янів.

Незважаючи на складне фінансове становище молодий настоятель у тому ж році організує парафіян на реставрацію храму. Під час ремонтних робіт виявилось, що храм не був розписаний з початку свого існування. Був розписаний центральний вівтар, намальовані 4 євангелісти та 2 ікони на стелі.

1994 року художниками О. І. Корецьким, В. М. Гетьманчуком та іншими, розписано центральний купол храму. Наступного року - праве крило храму, намальовані великі ікони «Вхід Господній в Єрусалим», «Суд Пілата», «Несіння Хреста на Голгофу», на колонах храму зображено слов'янських просвітителів святих Кирила і Мефодія. Над хорами О. І. Корецький намалював велику ікону Животворного Хреста.

У 1997 році було повністю розписано Хресто-Воздвиженський вівтар. На головній стіні вівтар живописець Д. Шамрило зобразив «Тайну вечерю» і «Розп'яття Ісуса Христа». О. І. Корецький намалював «Нагірну проповідь», а художники А. Воскобойник та І. Івашко розписали притвор храму.

Під час реставрації рами старовинної ікони Микола Чудотворця, помітили у грудях святого, з правого боку, якийсь чужорідний предмет. Видаливши його із дошки, на якій написано ікону, з'ясували, що це осколок авіаційної бомби чи снаряда часів Першої або Другої світових воєн. Рану було «заліковано», а біля образу святого відслужено акафіст, на який зійшлося багато горохівчан. Осколок вирішено зберігати поряд з іконою, аби ніколи не забували люди, що війна - і для храмів війна.

1999 року на бокових стінах центральної частини храму з'явилися дві великі ікони: «Чудесне явлення Божої Матері на горі Почаївській у 1240 році» і «Преображення Господнє».

Навесні 1993 року бані храму було покрито «срібною» фарбою, стіни поновлені набризком. У 1996-1998 роках здійснено газифікацію храму і церковного будинку, в середині храму дерев'яну підлогу замінено на керамічну плитку, церковне подвір'я вистелено плиткою-бруківкою. У 2007 році було позолочено церковні купола, а у 2009 році - центральний та малий вівтарі. Сьогодні в храмі тривають реставраційні роботи пов'язані з позолотою кіотів.

Проведено капітальний ремонт малої дзвіниці (збудованої 1766 року), яка розміщена на церковному подвір'ї. Встановлено ікони євангелістів на чотирьох стінах дзвіниці.

Освячення хреста «фігури» на розі вулиць Сокольської та Гетьманської в Горохові відбулося 1996 року. Хрест, про який йдеться, був свого часу приречений «войовничим атеїзмом» на злам, на цілі десятиліття зник. У шістдесяті роки нинішнього століття, за вказівкою компартійних керівних органів, подібні знаки повсюдно знищувались. У Горохові їх, оскільки були чавунними, перетворювали на брухт і відвозили на тутешній ливарно-механічний завод, де переплавлювали у «продукцію народного споживання». Але мешканці міста Василь Василевський та Михайло і Дем'ян Ящукевичі, вдаввшись до певних 5 хитрощів, усе ж добилися дозволу тодішніх державновладців, щоб фігуру із перехрестя Сокольської та Гетьманської перенести на кладовище. Тут збереглася вона, діждавшись таким чином повернення на своє місце.

У травні 1993 року православна громада Горохова вирішила перенести основне престольне свято з

дня свята Казанської Богоматері на день Святого Вознесіння, тобто повернутись до традиційного порядку святкування (адже церква у Горохові - Свято-Вознесенська). Свято Казанської Богоматері теж відзначається в місті, бо саме в цей день колись горохівське сестринство подарувало храму ікону Казанської Богоматері.

16 листопада 1997 року на зборах парафіян Свято-Вознесенської церкви було створено осередок Волинського крайового братства святого апостола Андрія Первозванного. Головою осередку було обрано Петра Боярчука, його заступниками - Андрія Криштальського та Миколу Чечеля.

При храмі діє дитяча недільна школа і три хори. Першим керує регент Л. Бобоко, другим - регент Є. Поліщук, третім - дитячим хором «Щедрик» -Л.Гетьманчук.

Свято-Вознесенський храм і сьогодні залишається духовним центром Горохова, збираючи на богослужіння щоразу більше і більше прочан.

Свято-Вознесенська капличка

Складною була доля каплички, яка сьогодні знаходиться на вулиці Богдана Хмельницького, при в'їзді в місто із сторони Луцька.

У шістдесятих роках минулого століття її звали православні горохівчани. За однією з версій капличка було збудовано за ініціативою отця Іоанна (Скульського) на честь скасування кріпосного права. Через сто років, на початку шістдесятих років ХХ століття, в роки найвищого розгулу «войовничого атеїзму» пам'ятник було знищено. На його місці встановили танк Т-34, який простояв аж до часів незалежності України.

19 листопада 1995 року у Горохові відбулося відкриття і освячення нової каплиці, яку збудували на місці колишньої. Від початку і до кінця будівництва пройшов рік. Каплиця була освячена митрополитом Луцьким і Волинським Яковом. Завдячуючи горохівчанам, простим та небайдужим людям, постала в місті диво-каплиця, як символ відродження України, її духовності.

Свято-Миколаївська церква

У 1999 році було розпочато будівництво Свято-Миколаївської каплиці на новому кладовищі міста. На сьогоднішній день вона освячена як прекрасний храм Святого Миколая Мирлікійського чудотворця.

Відповідно до церковних канонів був добудований притвор, як і належить храму (олтар, центральна частина і притвор), а згодом дзвіниця і придбані дзвони.

У свій час у храмі служив службу нині покійний Митрополит Яків, а з його благословення престол освятили благочинний отець Андрій Сидор і настоятель Роман Янів.

28 листопада 2002 року наказом Митрополита Якова, першим настоятелем храму Св. Миколая був призначений другий священик Вознесенської церкви м. Горохова Роман Янів (1968 року народження, уродженець Львівщини).

Храм був розписаний місцевими художниками, зокрема І.Івашком, а більшість ікон авторства Володимира Семенюка.

1 грудня 2007 року в день мученика Романа і п'ятиріччя храму Єпископ Луцький і Волинський Михайл відслужив Божественну літургію і освятив новий кам'яний престол і жертвник, до речі єдиний в єпархії такого типу.

Церковна утварь та багато навісних ікон привезені з різних країв, так як склалась традиція привозити з кожної подорожі подарунок храму.

Свято-Миколаївська церква продовжує розбудовуватись. На церковному подвір'ї збудовано дзвіницю та встановлено фігуру Пресвятої Богородиці. При храмі діє церковний хор та недільна школа.

Щороку у свято провід тут відбувається панахида, на яку з'їжджається багато людей, щоб пом'янутих померлих рідних.

Не дивлячись на свій молодий вік, Свято-Миколаївська церква стала духовним осередком для багатьох горохівчан і спрямовує їх на любов до Бога та рідного краю.

Храм Різдва Христового

Після того, як в жовтні 1992 року Св. Вознесенський храм було передано більшій частині православної громади м. Горохова, які побажали ввійти під юрисдикцію Української Православної Церкви Київського Патріархату, інша частина парафіян Української Православної Церкви залишилась без приміщення.

Сім місяців отець Олександр Пасічник правив службу в будинку парафіянки Лідії Денисівни Дісси.

Найбільш визначними подіями в історії нового храму було прибуття 19-20 травня 1994 року з

урочистим хресним ходом Почаївської ікони Богородиці, яка два дні була виставлена в церкві для поклоніння. З серпня 1998 року храм відвідала чудотворна ікона Богоматері «Призри на смиренне».

У ювілейний 2000 рік від Різдва Христового, 24 серпня, митрополит Ніфонт освятив місце під новий храм Різдва Христового, і заклав наріжний камінь.

Храм будувався на пожертви парафіян, кошти Волинської Єпархії, обласної ради і адміністрації та спонсора Валентина Волосюка. 12 листопада 2005 року владики Ніфонт освятив престол новозбудованого храму.

14 грудня 2008 року після закінчення оздоблювальних і художніх робіт митрополит Ніфонт освятив ікони і храм. Іконописці храму - Василь Григорович Криштальський та Іван Іванович Тимчук.

За Божим промыслом з благословення владики Ніфонта дух вірних підтримували святині, які побували у храмі: влітку 1994 року - чудотворна ікона Почаївської Божої Матері; 3 липня 1998 року - чудотворна ікона «Призри на смирення»; 3 червня 2003 року - моці преподобних Іова і Амфілохія Почаївських. 17-18 листопада 2003 року - кровоточива ікона Спасителя, мироточиві ікони Матері Божої і святителя Миколая; 9 грудня 2006 року - чудотворна ікона «Пантанасса», 1 вересня 2009 року - чудотворна ікона «Скоропослушниця». Поклонялися вірні мощам преподобного Серафима Саровського і Підляських святих, іконі «Чорнобильський Спас».

Урочисті соборні богослужіння архієрейським чином з участю митрополита Ніфонта проводились на престольне свято храму у 2008, 2010 роках.

При храмі діє любительський хор, псаломщиком понад 35 років була Ольга Іванівна Крамаревич. Діє дитяча недільна школа. [3].

У вересні 2007 року благочинний, настоятель храму протоієрей Олександр Пасічник здійснив паломництво в Єрусалим.

За великі заслуги перед Українською Православною Церквою та багаторічну службу благочинний митрофорний протоієрей Олександр Пасічник нагороджений численними грамотами, орденами: у 1994 році - другим Хрестом з прикрасами; до 1000-ліття Волинської Єпархії удостоєний права служби Божої при відкритих царських вратах по «Отче наш». У 1997 та 2003 роках - орденами «Преподобного Нестора Літописця» I і II ступенів. У травні 2000 року - ювілейним орденом «Різдва Христового – 2000» II ступеня. У грудні 2009 року - орденом «Почаївської ікони Пресвятої Богородиці». У нього є багато державних нагород.

Таким чином, релігійне життя Горохова повноцінно розвивається. Як і колись в часи, храми перетворились в культурні і освітні центри. Священики і громада з повагою відносяться до надбань минулих поколінь і з кожним роком їх збагачують та оберігають.

1. Кривенький С. Ф. *Волинь моя пісні для народного хору, вокального ансамблю та солоспіву*. – Луцьк: ВО РВП «Надстир'я», 1999. – 288 с.

2. *Спогади горохівчан*.

3. *Спогади протоієрея Олександра Пасічника*.

4. Чучман Л. П. *Горохів. Історико-краєзнавчий нарис*. – Луцьк, ВО РВП «Надстир'я», 2001. - 220 с.

5. <http://gorokhiv.com> – офіційний сайт міста Горохів

**Світлана ЛОКАЙЧУК, Григорій ОХРИМЕНКО,
Наталія СКЛЯРЕНКО, Тетяна СТРЕМЕНЮК (Луцьк)**

ОПИС ПАМ'ЯТОК СК (СТЖИЖОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ) НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНІ ТА ЛЮБЛІНЩИНИ (за Є. Глосіком)

Станом на 1962 р. було відомо 34 пункти, де виявлено матеріали СК. Цими пам'ятками є поселення, поховання, сліди поселень. Окремі місцезнаходження потребують перевірки. Є. Глосік відомі на той час пам'ятки СК подав у двох групах. Перша, західна, названа ним люблінська, друга, східна, – волинська [Glosik, 1968, s. 66]. Поділ на дві групи, межею яких є р. Західний Буг, очевидно, умовний. Цілком імовірно, що пам'ятки в басейні р. Луги разом із люблінськими могли становити один культурно-племінний організм. Проте подібне припущення необхідно глибоко вивчити. Опис пам'яток подано у вигляді каталогу з послідовним викладом такої інформації: 1) місцезнаходження; 2) характер пам'ятки (поселення, поховання

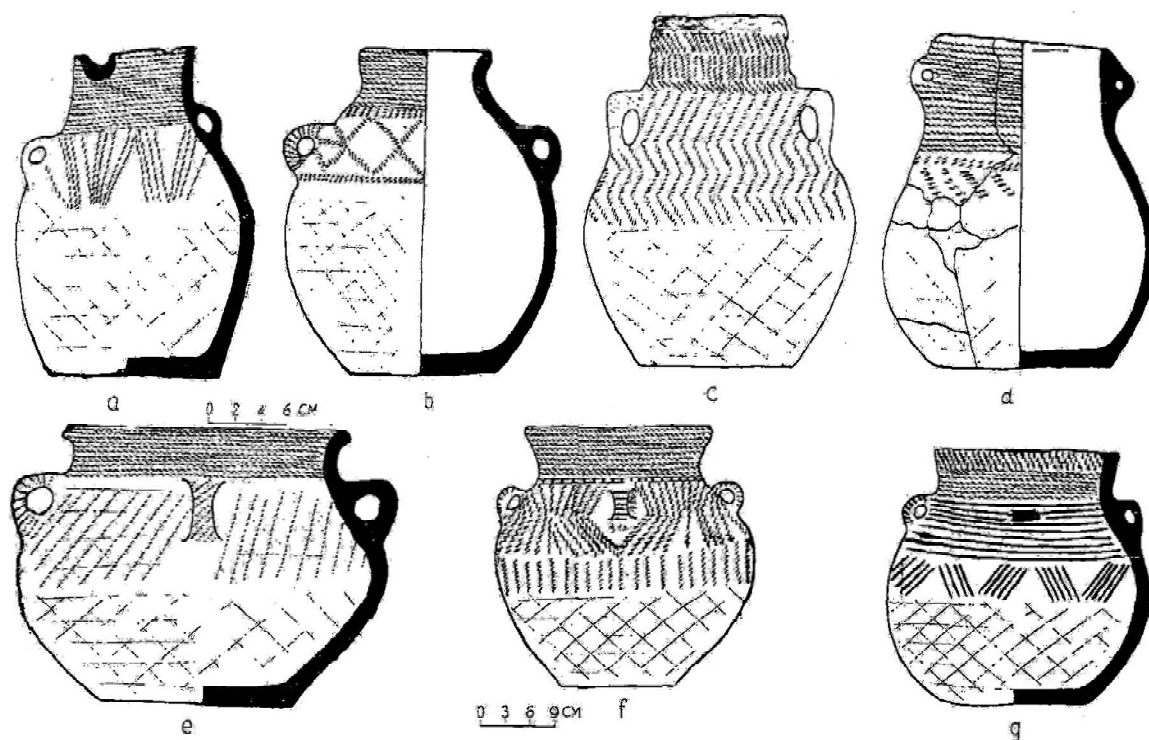

Рис. 1. Амфори стжайшівської культури: тип А (а – д), тип В (е – г) (за Є. Глосік)

тощо); 3) локалізація (на місці, корінному березі, дюні); 4) умови виявлення пам'ятки; 5) історія дослідження; 6) короткий опис матеріалів; 7) місцезнаходження матеріалів; 8) література.

Люблінська зона

1. Деніска Нове (пов. Томашув Любельські)

Пункт 1.

Характер пам'ятки: залишки поховань та сліди поселення.

Місцезнаходження: на місці кар'єру піску та щебеню в Денісках Нових.

Дослідження: під час вибирання щебеню та піску в 1953 р. відкрито поховання зі зброєю, знарядями.

Поховання знищені. У 1959 р. консерватор Я. Гурба проводив у цьому місці рятівні дослідження.

Матеріали: Яма (дно) 1, знищена: знайдено 4 крем'яні відщепи, вуглинка; серед випадкових знахідок уламків тонкостінної посудини, з обох боків протертої травою, у тому числі уламок вінця з потовщенням та відтисками шнура; кілька уламків кременю.

Зберігається: *Zakład Archeologii Polski UMCS w Lublinie*

Література: *Gurba J., 1960, s. 211–233; Głosik, 1968, s. 68.*

2. Грудек Надбужний (пов. Грубешів).

Пункт 1а (1с).

Характер пам'ятки: сліди поселення.

Місцерозташування: підвищення (високе) над р. Західний Буг із стрімким пониженням до річки зі сходу, зване Городищем або Боцянова Гора. Розкоп закладено в західній частині пам'ятки [Głosik, 1968, гус. 15].

Ситуація: знахідки матеріалів КЛП та СК на поверхні та в орному шарі.

Дослідження: К. Яжджевські, Т. Поклевські в 1952 р.

Матеріали: уламки кераміки, у тому числі зі шнуровим орнаментом.

Зберігається: *Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi*

Література: *Jażdżewski, 1958, s. 284; Poklewski, 1958, s. 287, 322, 323.*

Пункт 1б (1с).

Характер пам'ятки: цвинтар з трьох поховань (А); інші знахідки з культурного шару (В).

Місцерозташування: східна частина (б) городища.

Ситуація: поховання виявлені вище від культурного шару КЛП.

Дослідження: Я. Ковальчик, Я. Глосік у 1956–1957 рр.

Матеріали: Поховання 1 (2): в ямі рештки молодої жінки та дитини. Скелет випростаний, орієнтація – захід–схід. У похованні знайдено: 1) низьку двовуху амфору (tabl. XII, 3); 2) малу посудину з S-подібним профілем (tabl. XII, 4); 3) кубок зі звуженим дном [Głosik, 1968, tabl. XII, 1]; 4) кістяну шпильку [Głosik, 1968, tabl. XII, 2].

Поховання 2: також в ямі, знайдено скелети чоловіка, жінки та дитини. Чоловік похований на боці в скорченому положенні, без інвентарю. Невідомо, чи поховання належить до СК.

Поховання 3: в ямі знаходився скелет у випростаній позиції, орієнтація: захід–схід. Перемішані кістки хребта, ребер. У похованні були: 1) струнка амфора; 2) амфора чотириривуха, низька; 3) посудина з яйцеподібним тулубом та накривкою; 4) мала яйцеподібна посудина; 5) кістяний предмет з гачком; 6) кістяний стилет; 7) крем'яний наконечник стріли; 8) велика намистина з мушли.

Поховання 4 (7): окреме, випростане. Покійника покладено на животі; орієнтація: схід–захід. Супровідний інвентар: 1) грушоподібна амфора; 2) посудина з кулястим тулубом та циліндричною шийкою; 3) кубок; 4) кістяне шило. Виявлено також фрагменти посуду, у тому числі: 1) уламок посудини, з ручкою, прикрашеною відтисками шнура (tabl. XX, 7); 2) частину шийки посудини, оздобленої доокружними відтисками шнура, нижче від яких нанесено прямокутні дрібні штампи. Внутрішній бік шийки покритий сіткою відтисків шнура (tabl. XII, 8); 3) фрагмент верхньої частини посудини з вертикальними відтисками шнура та дрібними відтисками [Głosik, 1968, s. 68, 69, tabl. XII; Głosik, 1958, s. 382–384; Głosik, 1957, s. 647, 660–663; Głosik, 1959, s. 23–26; Głosik, 1960, s. 81–83; Kowalczyk, 1957, s. 301–303].

Пункт 11 (6).

Характер пам'ятки: сліди поселення.

Місцезнаходження: надзаплавна тераса долини Західного Бугу, розташована на північний захід від городища.

Дослідження: Т. Домбровська, Т. Ліана, А. Узаровіч у 1961 р.

Матеріали: Розкоп А, глибиною 0,2–0,4 м. Виявлено: фрагменти верхньої частини посуду, діаметр вінець 16 см (rys. 16: a); фрагмент шийки товстостінної посудини, діаметр вінець 22,5 см (rys. 16: b); фрагмент вазоподібної посудини з діаметром отвору 14 см (rys. 16: c); уламок широковідкритої посудини з діаметром отвору 22 см (rys. 16: h) (rys. 17: a–j) [Głosik, 1968, s. 68–71].

Література: Uzarowiczowa, 1964, s. 429.

3. Городло (пов. Грубешів).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: сліди поселення.

Зберігається: Zakład Archeologii Polski UMCS w Lublinie

Матеріали не опубліковані.

4. Єзерна (пов. Томашув Любельскі).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: знахідки, зібрані на дюні.

Місцезнаходження: біля с. Єзерна.

Дослідження: Л. Савіцкі 1948 р.

Матеріали: Кільканадцять фрагментів кераміки СК (tabl. XIV: A 1, 2)

Зберігається: у РМА w Warszawie.

Література: Nosek, 1957, s. 254; Podkowińska, 1949, s. 147–149.

5. Краснистав (пов. Томашув Любельскі).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: знищене поселення.

Місцезнаходження: на території цегельні “Рокуй”.

Дослідження: Я. Гурба в 1956 р.

Матеріали: Яма 1. Виявлено повністю реконструювану яйцеподібну посудину з діаметром вінець 15 см (tabl. XII, E 9); малу бочкоподібну посудинку висотою 8 см, діаметр вінець якої 6,5 см, дна – 5 см (tabl. XIII, E 8); а також фрагменти посуду, крем'яних сокир, розтирачі до жорен; кістки тварин: свиней, кози, коня.

Зберігається: в PWRN w Muzeum Lublina.

Література: J. Gurba, 1956, s. 112.

6. Кжевіца (пов. Томашув Любельскі).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: цвинтар, знищений при будівництві дороги. Досліджено одну могилу.

Місцезнаходження: 1,5 км на захід від будівель PGR Krzewice на лесовому підвищенні біля дороги. Поряд із скелетом людини знаходилися рештки коня.

Дослідження: Я. Гурба в 1959 р.

Матеріали: Поховання 1 в ямі. Скелет випростаний, покладений на правому боці, ліва нога трохи зігнута в коліні. Голова повернута на схід, правою скронею до землі, обличчям на північ. Поховальний інвентар: 1) оздоба, виготовлена з двох частин іклів вепра з отворами на кінцях, довжина її – 10 см, ширина – 1,7 см (tabl. XIII, В 3); 2) кістяне шило (фрагмент) довжиною 6,7 см, діаметром 0,4 см (tabl. XIII, В 4); 3) скребок (tabl. XIII, В 5); 4) чотири наконечники стріл (серцеподібні), довжина яких 2,5 см, 2 см, 1,8 см (tabl. XIII, В 6); 5) мідна сережка у фрагментах – була на лівій скроні.

Зберігається: в Muzeum Lublina.

Література: J. Gurba, 1960, s. 16–18.

7. Раціборовіце (Раціборовіце-Колонія) (пов. Грубешів).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: зі знищеного цвинтаря досліджено одне поховання.

Місцезнаходження: з правого боку дороги Хелм – Хрубешів на невисокому пагорбі над потічком (tabl. XIII, D).

Дослідження: З. Слюсарського в 1956 р.

Матеріали: Поховання 1. Скелет знаходився в ямі у випростаній позиції, орієнтація захід–схід. Супровідний інвентар: 1) струнка двовуха амфора; 2) кілька накладок до пояса (?) з ікол вепра; 3) фрагмент крем'яного серпа (?); 4) три серцеподібні наконечники стріл; 5) кілька намистин з мушлів та фаянсу.

Зберігається: відділ археологічний Muzeum Lubelskiego.

Література: J. Glosik, 1968, s. 72.

Пункт 2.

Характер пам'ятки: Досліджено 16 поховань та рештки 1 житла.

Матеріали: Поховання 1. Випростане поховання в ямі, орієнтація схід-захід.

Супровідний інвентар: 1) амфора двовуха; 2) великий кубок з вухом, прикріпленим до шийки; 3) серпоподібний кинджал; 4) крем'яна сокира, овальна в перетині; 5) провертка; 6) десять фаянсових намистин та кільканадцять з мушлі.

Поховання 2. Подвійне поховання в ямі. Скелети випростані, орієнтовані по лінії захід-схід та схід-захід. Знайдено двовуху амфору.

Поховання 3. Випростаний скелет знаходився в ямі. Орієнтація – захід-схід.

Супровідний інвентар: 1) амфора двовуха багато прикрашена шнуровим орнаментом; 2) кубок; 3) фрагменти браслета (з міді?); 4) кільканадцять фаянсових намистин овальної форми.

Поховання 4. Випростаний скелет знаходився в ямі. Орієнтація – захід-схід.

Супровідний інвентар: бочкоподібна посудинка з трьома гудзками під вінцем.

Поховання 5. В ямі знаходилися перемішані кістки, дарунків не виявлено.

Поховання 6. В ямі знаходився випростаний скелет по лінії захід-схід. Супровідний інвентар: 1) струнка двовуха амфора; 2) широковідкрита яйцеподібна посудина; 3) три прямокутні накладки до пояса з отворами; 4) три фрагменти мідних дротиків завбільшки з голку [Glosik, 1968, s. 72–74].

Поховання 7. Аналогічне до поховання 6. Супровідний інвентар: амфора з двома вухами та кулястим тулубом, пишно прикрашена шнуром; 2) яйцеподібна посудина, оздоблена на шийці відтисками шнура; 3) п'ять накладок до пояса з отворами (з кістки та рогу); 4) вісім крем'яних наконечників стріл; 5) фрагмент провертки; 6) уламок ножа; 7) плоска крем'яна сокирка, прямокутна, з вузьким обухом; 8) серп; 9) кам'яна чотирибічна сокира з довгим вістряем, подібна до п'ятибічної; 10) три браслети, округлі в перетині, мідна сережка; 11) кільканадцять пацьорків з фаянсу та мушлі.

Поховання 8. Аналогічне до двох попередніх поховань. Супровідний інвентар: 1) струнка двовуха амфора, оздоблена хвилястими та вертикальними відтисками шнура; 2) кубок, багато прикрашений відтисками шнура; 3) низький черпак з видовженим вухом, вся поверхня якого покрита шнуровим орнаментом; 4) крем'яна сокира, лінзоподібна в перетині, із шліфованим лезом; 5) три знаряддя на крем'яних пластинах; 6) чотири наконечники до стріл, один із них серцеподібний.

Поховання 9. Аналогічне трьом попереднім похованням, орієнтація схід-захід, безінвентарне.

Поховання 10. Аналогічне попередньому. Супровідний інвентар: 1) грушоподібна амфора з малими вушками по краю вінець; 2) мала амфора з кулястим тулубом; 3) крем'яний серпоподібний ніж; 4) дві овальні фаянсові намистини.

Поховання 11. Аналогічне попередньому. Виявлено яйцеподібну посудину з 8-подібним профілем.

Поховання 12. В ямі були дрібні кістки. Супровідний інвентар: 1) мала широковідкрита чарка з двома вушками зверху; 2) велика трапецієподібна миска; 3) крем'яний відщеп; 4) чотири фаянсові намистини та чотири намистини з мушлі.

Поховання 13. В ямі були дрібні кістки. Виявлено двовуху амфору кулястої форми з циліндричною шийкою, оздоблену відтисками шнура.

Поховання 14. Аналогічне похованням 10, 11 та іншим. Виявлено двовуху амфору з яйцеподібним тулубом, прикрашену шнуровим орнаментом у верхній частині (запозичення від КМ, ККА -?)

Поховання 15. Окреме поховання в ямі, зорієнтоване по лінії захід-схід.

Супровідний інвентар: 1) серпоподібний ніж (?); 2) серцеподібний наконечник стріли; 3) скребок; 4) дві мідні сережки; 5) дві овальні фаянсові намистини.

Поховання 16. Аналогічне попередньому. Супровідний інвентар: 1) струнка двовуха амфора, оздоблена відтисками шнура; 2) бочкоподібна посудинка з трьома гудзками під краєм вінець; 3) глиняне прясло; 4) дві фаянсові намистинки (як сплющені кульки) [Glosik, 1968, s. 73–74].

Зберігається: в Люблінському музеї (відділ археології).

Література: Glosik, 1957, s. 662.

8. Рогалін (пов. Грубешів).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: сліди поселення.

Місцезнаходження: за 150 м від корита Західного Бугу на пагорбі всередині від між луками.

Дослідження: К. Куца, Є. Глосіка в 1961 р., розвідка.

Матеріали: фрагмент вінця яйцеподібної посудини, оздобленої шнуровими лініями (tabl. XIII, С, 7).

Діаметр вінець – 12 см.

Пункт II (В). Випадкові знахідки СК над Західним Бугом поблизу пункту № 1.

Поверхневі збори Я. Гурби 1961 р.

9. Скоморохи Мале (пов. Грубешів).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: цвинтар, на якому досліджено чотири поховання (раніше аматорами розкопано п'ять).

Місцезнаходження: на одному найвищих пагорбів, що мають назву Могили, поблизу р. Волиця.

Матеріали: Поховання 1. В кам'яній обставі, окреме безінвентарне поховання. Збереглися лише рештки черепа. Орієнтація: захід–схід.

Поховання 2. Парне поховання в кам'яній обставі. Скелети в позиції випростаній та сидячій, орієнтовані головами в напрямку захід–схід, схід–захід. Супровідний інвентар: 1) два разки намиста з мушлі та фаянсу біля одного скелета (tabl. XIII, F, 12); 2) кілька окремих прикрас з мушлі (tabl. XIII, F, 13); 3) крем'яний серцеподібний наконечник стріли. Останні знахідки були поблизу іншого скелета.

Поховання 3. Скелет частково обставлений камінням. Окреме поховання. Орієнтація: схід–захід. Знайдено намистину з мушлі.

Поховання 4. Скелет оточений камінням. Одиночне поховання. Орієнтація: схід–захід. Супровідний інвентар: 1) два амулети з ікол вепра (tabl. XIII, F, 10), один з отвором; 2) три серцеподібні наконечники стріл (tabl. XIII, F, 11), два пошкоджені з сірого кременю з білими крапинками; 3) дві мідні сережки; 4) кілька намистин з мушлів та фаянсу (tabl. XIII, F, 14).

Зберігається: археологічний відділ Muzeum Lubelskiego.

Література: Z. Slusarski, 1956 s. 97–100.

10. Стжижув (Strzyżów) (пов. Грубешів).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: скупчення поселень з похованнями людей і тварин на їх площі.

Місцезнаходження: на значній площі лесової тераси (гус. 20), що підноситься над долиною р. Західний Буг, на схід від цукрозаводу.

Ситуація: Багатошарова пам'ятка. Культурний шар СК виявляється в глибшій частині, а окремі знахідки – на поверхні.

Дослідження: широкомасштабні роботи проводилися в різних частинах пам'ятки, що має близько 300 м довжини. Центральну частину поселення досліджувала З. Подковінська в 1935–1939 рр. У західній та східній частинах розкопки проводив Я. Глосік у 1961 р. Крім того, тут відбувалися інші рятівні дослідження у верхніх ділянках західної частини пам'ятки (D) (гус. 20).

Матеріали: Опубліковані частково в “Materialy starożytnie” 1961 р. (Т. VII).

1. Яма 7 (30). Яйцеподібна посудина з короткою потовщеною шийкою, прикрашена доокружними відтисками шнура та короткими вертикальними відтисками (гус. 21). Діаметр вінець – 13,5 см, тулуба – 17,2 см, дна – 9,5 см, висота – 17,5 см.

У розкопах на глибині 0,2–0,6 м виявлено численні уламки яйцеподібних та вазоподібних посудин, прикрашених відтисками шнура. В частині поселення (В), яка досліджувалася 1961 року, відкрито 10 ям, а також два скупчення кераміки та мушель (гус. 23) [Głosik, 1968, s. 76–78].

Яма 1 (31) подібна до видовженого прямокутника, помітна була на глибині 85–90 см, вкопана в материк, звужувалася до дна (на глибині 1,8 м). В її заповненні виявлено кераміку, кістяні вироби (гус. 24), у тому числі вабик, шпильку, амулет, лощило (?) з отвором, частину шила, наконечник стріли, кістки тварин (серед них: корови – 27, свині – 10, вівці/кози, коня). Знайдено також уламки печини. Поряд з ямою були також фрагменти посуду [Głosik, 1968, s. 77–79], не виключено, від житла, розташованого поруч, або в яке входила яма.

Яма 2 (32). Діаметр – 1,2 м. Помічено на глибині 0,85 м. Заглиблювалася на 0,5 м (в материк на 0,35 м), звужувалася при дні. В ній були уламки посудин, кістяні шило та проколка, 29 кісток, у т. ч. корови – 22, свині – 5, вівці/кози – 2 [Głosik, 1968, s. 79–80].

Яма 3 (33). Округла у верхній частині, діаметр – 1 м. Читалася на глибині 0,5 м. В заповненні – вуглинки дров, кераміка. Глибина – 0,35 – 0,4 м. В ній знайдено уламки посуду, кістяна пластина з отвором (7 см довжини), кістяне шило довжиною 14,5 см, проколку, вістря (9,8 см довжини), 32 кістки, зокрема: корови – 19, свині – 5, вівці/кози – 4. Поряд з ямою також була кераміка [Głosik, 1968, s. 81–82].

Яма 4 (34). Має в плані форму кола діаметром 1,2 м. З’явилася на глибині 0,65 м. Заглиблена на 0,45 м. Дно плоске. В ній були великі уламки посуду СК, два кістяних шила, з них одне довжиною 6 см, інше – 5,8 см (обламане), кістки вівці/кози (4), корови (8).

Яма 5 (35) овальної форми, розмірами – 1,4x1,8 м. Виявлено на глибині 0,45 м. На дні мала розміри 70x80 см, тобто була підпрямокутною. Глибина її 0,8 м. На дні знайдено уламки верхньої частини посудин різної величини з діаметрами отворів 23, 14, 20 см, кістяну шпильку з широкою голівкою (10,8 см), плоску крем’яну сокирка (7,8 см довжини, ширина – 4 см, товщина – 1,3 см) [Głosik, 1968, s. 82–83].

Яма 6 (36). Круглої форми діаметром 0,8 м. Виявлено на глибині 0,8 м. Заглиблювалася в материк на 35 см. В ній знайдено великі фрагменти посудин діаметром 20, 26 см, кістяну проколку (3 см довжиною), кістки корови (11), свині (3), вівці/кози (1), вепра (1), близько 100 риб’ячих лусок родини коропових [Głosik, 1968, s. 83].

Яма 7 (37). Виявлено на глибині 0,85 м. Невеликих розмірів, слабо читалася. В ній були верхні частини вазоподібних та яйцеподібної посудини діаметрами 18, 19, 14 см, кістяний наконечник стріли (довжиною 4 см), уламок кістяного шила, з двох боків загострена (можливо, ретушер) кістяна проколка довжиною 8 см.

Яма 8 (38). Помічено в материку на глибині 2 м. Діаметр – приблизно 1,2 м. В заповненні виявлено кераміку, в тому числі верхні частини посудин яйцеподібної, бочкоподібної форми діаметрами 24, 20, 12 та 9 см зі слідами протирання на поверхні, досконало виготовлена кістяна шпилька з дводільною голівкою та отвором (8 см довжини), дві кістяні проколки (одна з них має 8 см довжини, інша – 10,3 см), фрагмент підвіски з ікла кабана, підтрикутний наконечник списа з виділеним черенком (довжиною 15 см та шириною 3,8 см).

Яма 9 (39) мала овальну форму, розмірами – 2,5x3,5 м. Зафіксована на глибині 0,85 м. Глибина її – 1,7 м (або 2,8 м від поверхні землі). В ній знайдено уламки верхніх частин S-подібної, широковідкритої посудин, кістяна проколка, уламок долота з кістки довжиною 6 см, кістяне шило довжиною 8 см, уламок шпильки з наміченим отвором, уламки 2 доліт, один з них з лінією орнаменту, фрагмент добре вигладженого прясла (діаметр – 5,6 см, товщина – 2,3 см), уламок серпа (ножа), цілий крем’яний серп (ніж) довжиною 12 см, шириною 3,2 см, товщиною 1,2 см. Зібрано 36 фрагментів різних кісток тварин: корови (10), свині (7), вівці/кози (15), вепра (1), а також 50 стулок перловиці, вуглинки дров [Głosik, 1968, s. 85–87].

Яма 10 (40) круглої форми, діаметром 3,3 м. Читалася на глибині 0,45 м, заглиблена до 0,45 м. В ній були уламки кількох посудин з діаметрами вінець 12, 20,5 см, два амулети з ікол вепра (довжиною 9,3 та 8,3 см), лощило (8 x 12 см), уламок шила, ріжуче знаряддя з кременю (5 см довжини), 42 кістки: корови (21), свині (15), вівці/кози (4), коня (2).

У скупченні А (на глибині 1,1 м) виявлено велику кількість стулок перловиць, уламки двох посудин вазоподібних та яйцеподібної форми.

Скупчення В було рештками відкритого вогнища (печина, вуглинка), воно відкрите на глибині 1 м. Поряд знайдено уламки посудин різної розміру й форми. Ймовірно, це були рештки житлових споруд. Подібні скупчення матеріалів СК відкрито й на інших ділянках [Głosik, 1968, s. 86–88].

У розкопі С (5x5 м) виявлено яму 11 (41) на глибині 0,4 м. На глибині 0,85 м вона набрала овальної форми діаметром 1,2 м. Дно заглиблене від поверхні землі на 1,6 м. В ній були фрагменти верхніх частин шести посудин переважно коричневого кольору (діаметрами 18 см, 20 см) з прогладженою або злегка протертою поверхнею із зовнішнього боку. В тісті є домішка жорстви. Крім цього, знайдено кістяне шило довжиною 10,5 см та кістяну проколку, 48 фрагментів кісток, зокрема: корови (29), свині (5), вівці/кози (11), оленя (2), гусей (1).

У розкопі D у 1961 р. відкрито поховання (?) 1 (42) в ямі, дуже пошкоджене. В ній (в ямі) були уламки великої посудини діаметром 17,4 см та інші знахідки.

На поверхні поселення зібрано ножі, скребки, уламки наконечників списів, пластини зі слідами обробки, серпоподібні “pilkі” – серпи.

У похованні 1 (5), за інформацією З. Подковінської, знайдено рештки великої дитини, що лежала на лівому боці з підігнутими ногами на дні великої ями під кістками та мушлями.

Поховання 2 (8). Поховання малої дитини, яка лежала на лівому боці із зігнутими ногами. На грудях було більше 20 кістяних біконічних намистин.

Поховання 3 (9). Похований дорослий чоловік. Скелет знаходився на дні великої ями на правому боці головою на північ, ноги випростані. Біля нього були великий крем'яний кинджал, скребок на пластині, свердло, 6 наконечників стріл.

Поховання 4 (17). Скелет знаходився в сидячій позі, без інвентарю.

Література: Głosik, 1968, s. 88–90; Gardawski. *Mater. staroż.*, t. V, s. 118–119; Głosik, *Mater. staroż.*, t. VII, s. 111–163; Głosik, 1959, s. 187–191; Głosik, 1961; Podkowińska, 1961, s. 39–80.

11. Уханс (пов. Грубешів).

Характер пам'ятки: сліди поселення.

Місцезнаходження: на території села.

Матеріали: В ямі 1 знайдено цілу посудину овальної форми з двома вухами, прикрашену у верхній частині відтисками шнура.

Зберігається: Перед Другою світовою війною була в музеї Любомирських у Львові.

Література: Sulimirski T. *Polska przedhistoryczna.* – Londyn, 1957–1959. – Cz. II. – S. 234. – Fig. 57.

12. Вербковіце–Которув (пов. Грубешів).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: випадкові знахідки.

Місцезнаходження: на пагорбі біля мосту між селами Которув та Маліце.

Дослідження: Т. Пьонткі-Домбровської, Т. Ліани в 1960 р.

Матеріали: верхня частина широковідкритої посудини овальної форми, діаметр вінець – 18 см.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Dąbrowska-Pętko T., Liana T. *Wiad. arch.* – 1962. – T. XXVIII. – S. 142.

13. Волайовіце (пов. Грубешів).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: поселення (?).

Місцезнаходження: на узвишші (пагорбі) біля торфовищ в Колонії Волайовіце.

Дослідження: А. Жуковської-Узарович (в 1962 р.) та Є. Глосіка.

Матеріали: Випадкові знахідки з культурного шару. На глибині 0,2–0,8 м – уламки посуду різних розмірів, у тому числі – кілька виробів діаметром вінець 18 см.

Література: Uzarowiczowa, 1964, s. 398, 399; Głosik, 1968, s. 91.

Пункт 2.

Характер пам'ятки: поселення.

Місцезнаходження: Ймовірно, із західного боку с. Волайовіце.

Дослідження: Я. Ковальчик та Є. Глосік у 1956, 1962 рр.

Матеріали: з ями (?) 1 походить вазоподібна посудина з чотирма вухами. Діаметр вінець – 25 см, дна – 16 см, висота – 24 см. Крім того, А. Слабчинським зібрано біля села кераміку, крем'яні знаряддя, у тому числі серп довжиною 12 см, чотирибічну сокирку (довжина – 4,5 см, товщина – 1,8 см, ширина – 2,8 см).

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Głosik, 1957, s. 662; Głosik, 1968, s. 92; Gardawski, Rajewski, 1956, s. 104–111; Głosik, 1960, s. 406.

14. Зосін (пов. Грубешів).

Пункт 1.

Характер пам'ятки: випадкові знахідки.

Місцезнаходження: на полях с. Зосін, біля мосту через р. Західний Буг на невеликому підвищенні.

Дослідження та матеріали: У 1961 р. Є. Глосіком зібрано кераміку ВЛК, КЛП, шнурової кераміки, СК.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Głosik, 1968, s. 94.

Волинь та Волинське Полісся

15. с. Черників Володимир-Волинського району Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: цвинтар; поховання, знищені під час оранки в 30-ті роки ХХ ст.

Місцезнаходження: на полі поблизу р. Західний Буг, навпроти розкопок у Стжижові. Тут виявлено також матеріали ВЛК.

Матеріали: Поховання 1 (пошкоджене). Знайдено амфору (?) діаметром 22 см, кубок, звужений біля вінець (діаметр верху – 8,5 см, дна – 4,5 см, висота – 8 см), прикрашений горизонтальними відтисками шнура на шийці.

З інших поховань збереглися верхні частини посудин. Матеріали передані археологічній експедиції, яка працювала у Стжижові.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Głosik, 1962, s. 132; Podkowińska, 1960, s. 76, 77; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 56.

16. с. Чудви Костопільського району Рівненської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: Сліди поселення на дюні.

Місцезнаходження: в долині р. Горинь на терасі лівого берега на південь від села.

Матеріали: Знайдено багато крем'яних виробів, кераміки, які концентрувалися в семи скупченнях.

Кераміка СК відзначається невеликими розмірами: діаметри вінець – 12, 14, 16 см.

Дослідження: І. Шойер-Савицької 1926 р.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Głosik, 1968, s. 94–95; Pasternak, 1937, s. 256; I. Sawicka, 1927, s. 208; Sunkalowski, 1961, s. 42, 46, 64; Głosik, 1962, s. 132.

17. с. Городок Рівненського району Рівненської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: Залишки поселення

Матеріали: Більшість зібраних матеріалів загинула під час війни. Збереглася амфора з двома вухами.

Висота її – 26,8 см, діаметр дна – 12,8 см, вінець – 10,4 см.

Дослідження: проводив, ймовірно, Я. Фітцке.

Зберігається: Рівненський краєзнавчий музей, Інв. номер 3539/105.

Пункт II (?).

Матеріали: різні фрагменти СК.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Свєшніков, 1962, с. 52; Sunkalowski, 1961, s. 42; Głosik, 1962, s. 135, 136.

18. с. Гридки Ковельського району Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: Сліди поселення. Випадкові знахідки.

Місцезнаходження: Дюна при дорозі з Секуні до Гридок на схід від села

Матеріали: зібрано кераміку ВЛК, КЛП, СК. Знайдено заготовку крем'яної сокири.

Дослідження: О. Цинкаловський 1934 р.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Głosik, 1968, s. 98; Sunkalowski, 1961, s. 42; Głosik, 1962, s. 137, 138; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 56, 57.

19. с. Ізів Володимир-Волинського району Волинської області.

Характер пам'ятки: Випадкові знахідки.

Місцезнаходження: Підвищення над р. Західний Буг

Матеріали: О. Цинкаловський 1934 р. зібрав кераміку КЛП, СК.

Література: *Synkalowski, 1961, s. 42; Głosik, 1962, s. 137, 138; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 56.*

20. с. Костянець Дубнівського району Рівненської області.

Пункт 1. Урочище Лиственщина

Характер пам'ятки: Сліди поселення

Місцезнаходження: за 1 км на південний схід від с. Костянець

Матеріали: Зібрано матеріали СК на поселенні ТК. Знайдено кілька уламків овальної та вазоподібної посудин.

Дослідження: І. Свешніков у 1947 р.

Зберігається: в Інституті українознавства ім. Крип'якевича НАН України у Львові

Література: *Głosik, 1962, s. 142–143; Свешников, 1952, с. 131.*

21. с. Кречів Іваничівського району Волинської області.

Характер пам'ятки: залишки поселення та поховання.

Місцезнаходження: велике підвищення на березі Західного Бугу за 100 м від русла річки та за 1,6 км на північний схід від с. Кречів – навпроти костелу в Крилові.

Матеріали: Зібрано 11 фрагментів посуду СК, у тому числі вінець. На підвищенні був розкопаний курган (?), з якого походять: верхня частина овальної посудини, п'ятибічна кам'яна сокира довжиною 11,7 см, товщиною 4 см, шириною 4,5 см, діаметр отвору – 1,8 см,

Дослідження: О. Цинкаловський 1933 р.

Література: *Głosik, 1962, s. 144–145; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 52.*

22. с. Лежниця Іваничівського району Волинської області.

Пункт. Урочище Чуб.

Характер пам'ятки: сліди поселення

Місцезнаходження: велике підвищення над Західним Бугом. Берег тут обривистий, поряд протікає струмок. На схід від цього місця розташоване с. Лежниця.

Матеріали: Зібрано матеріали КЛП, ТК. Знайдено три фрагменти кераміки СК.

Дослідження: О. Цинкаловський у 1933–1934 рр.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: *Synkalowski, 1961, s. 43; Głosik, 1962, s. 147–148, tabl. IX:3–4; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 52; Sulimirski, 1968. p.158; Пелецтитн, 1966, с.146; Свешніков, 1974, с.120 (карта).*

23. с. Литовеж Іваничівського району Волинської області.

Характер пам'ятки: сліди поселення

Матеріали: Фрагмент верхньої частини посудини з S-подібним профілем (діаметр вінець – 12 см), уламок підциліндричного вінця діаметром 12,5 см

Дослідження: Розвідки О. Цинкаловського у 1933 р.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: *Synkalowski, 1961, s. 43; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 52.*

24. с. Млинська Володимир-Волинського району Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: випадкові знахідки.

Матеріали: На дюні О. Цинкаловським у 1934 р. проведені збори матеріалів. Знайдено великі фрагменти верхніх частин посудин (діаметри вінець – 18 см, 18 см, 16 см), плоске прясло з пролощеною поверхнею діаметром 4 см, товщиною 1,5 см, десять знарядь та відходів виробництва, у тому числі ніж довжиною 13 см, шириною 3,2 см.

Дослідження: Розвідки О. Цинкаловського 1934 р.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: *Głosik, 1968, s. 99; Materiały starożytne, 1968, t.11, s.99; Свешніков, 1974, с.120*

25. с. Новосілки Володимир-Волинського району Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: сліди поселення

Місцезнаходження: дорога з Новосілок до Хотешова.

Матеріали: О. Цинкаловським у 1934 р. підібрані фрагменти посуду СК.

Література: Głosik, 1962, s. 160; Głosik, 1968, s. 101.

26. с. Ставок Луцького району Волинської області.

Пункт. урочище Вигаданка.

Характер пам'ятки: поселення з похованнями.

Місцезнаходження: мис висотою до 15 м на правому березі Стиру, розташований на захід від дороги Дубно–Луцьк та за 1,5 км від села. З південно-західного боку протікає потічок. Поселення розташоване за 1,5 км на захід від неіснуючого с. Ставок.

Пам'ятка одношарова – СК. Культурний шар знаходиться на глибині 1,8–2,35 м від поверхні. Розкопками 1955 р. виявлено овальну землянку та господарську яму. У 1971 р. відкрили п'ять господарських ям. Пам'ятка знищена кар'єрними роботами цегельного заводу.

Матеріали: Під час розкопок виявлено два поховання. У 1955 р. виявлено рештки дорослого чоловіка, що лежав на правому боці (скорчено), головою на схід. Біля нього знайдено уламки посуду, фрагмент пластини, крем'яний ніж.

У похованні, відкритому в 1971 р. кістяк лежав на спині із зігнутими ногами, головою на захід. Поряд знайдено кістяну проколку, крем'яний ніж, вістря списа, наконечник стріли, фрагмент амфори.

Матеріали зберігаються: в Інституті українознавства НАН України.

Дослідження: Розвідка Ю. Захарука 1952 р., розкопки Ю. Захарука 1955 р. (128 мІ) та І. Свєшнікова 1971 р. (150 мІ).

Література: Захарук, 1961, с. 22–41; Захарук, 1957, с. 39; Materiały starożytne, 1962, t.8, s. 11; Materiały starożytne, 1968, t. 11, s. 100, rys.12, tabe XII, A; Sulimirski, 1968, p.168; Свєшніков, 1974, с.121, 127.

27. Торчин Луцького району Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: цвинтар, що складався з 19 поховань, досліджених Я. Фітцке в 1937 р..

Література: Fitcke, 1938, s.26, 27.

28. с. Тур Ратнівського району Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: випадкові знахідки на дюні.

Матеріали: підібрано фрагмент верхньої частини стрункої посудини.

Дослідження: Е. Рюгле в 1935 р. (Розвідкою Г. Охріменка у 2003 р. виявлено кераміку СК (кілька фрагментів) на південно-західному березі озера Тур).

Зберігається: в РМА у Варшаві та Волинському краєзнавчому музеї.

Література: Głosik, 1962, s. 168, 169.

29. Хутір Валентинів Луцького району Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: поховання (цвинтар), виявлене під час земляних робіт у 1937 р.

Матеріали: поховання 1. Скелет було вміщено в яму. Знайдено посудину овальної форми з двома вухами. Верхня частина прикрашена гусеничним орнаментом у вигляді з'єднаних півкіл. Другий виріб – з циліндричною шийкою, оздобленою горизонтальними відтисками шнура. Виявлено також миску з двома вушками, верхня частина якої прикрашена горизонтальними та вертикальними відтисками шнура, укладеними в чотирикутники.

Дослідження: Я. Фітцке в 1937 р.

Зберігається: Дві посудини у Волинському краєзнавчому музеї.

Література: Fitcke, 1937; Sulimirski, 1957–1959, s. 235, rys. 58.

30. м. Володимир-Волинський Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: сліди поселення

Місцезнаходження: поблизу міста, південно-східна частина над р. Луга.

Матеріали: О. Цинкаловським знайдено верхню частину посудини діаметром 18 см. Там само у 90-их роках ХХ ст. знайдено дві амфори

Зберігається: в РМА у Варшаві та музеї м. Володимир-Волинський

Література: Głosik, 1962, s. 170.

31. с. Вишків Луцького району Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: сліди поселення

Місцезнаходження: Підвищення на правому березі Стиру обабіч дороги з Луцька

Матеріали: Зібрані К. Пшемиським у 1928 р. на поверхні та в обриві берега.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Głosik, 1962, s. 171, 172, tabl. XXVIII:3, 5, 8; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 55;

Materiały starożytne, 1962, t.8, s. 171; ZOW, 1936, XI, z.12.

32. с. Забороль Рівненського району Рівненської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: сліди поселення

Місцезнаходження: пагорб (курган?) на полях над Горинню

Матеріали: СК та інші, зібрані М. Барановським у 1934 р.

Пункт 2.

Характер пам'ятки: поховання в лісі

Матеріали: знайдено уламок кераміки СК.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Głosik, 1962, s. 172, 173; Głosik, 1968, s. 101.

33. с. Здовбиця Здолбунівського району Рівненської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: сліди поселення поблизу села

Матеріали: зібрані Є. Новицьким у 1925 р. Серед них уламки вазоподібної посудини (діаметр вінець – 14 см), біконічне глиняне прясельце діаметром 3,5 см, товщиною 2 см.

Зберігаються: в РМА у Варшаві.

Література: Głosik, 1962, s. 176, tabl. XXXII:4.

Пункт 2.

Характер пам'ятки: сліди поселення на території колгоспу.

Матеріали: у землянці ГЗК знайдено посудину СК. Поряд були поховання ГЗК у кам'яних скринях.

Дослідження: І. Свешніков у 1957–1958 рр.

Зберігається: в РМА у Варшаві.

Література: Свешников, 1961, с. 55, рис. 20, 18.

34. с. Зимно Володимир-Волинського району Волинської області.

Пункт 1.

Характер пам'ятки: сліди поселення

Місцезнаходження: північно-західна окраїна села (?)

Матеріали: Знайдено маленьку посудину бочкоподібної форми (діаметр вінець – 7,2 см, тулуба – 7,3 см, дна – 6 см, висота – 5,8 см), прикрашену відтисками шнура, наколами.

Дослідження: О. Цинкаловський у 1934 р.

Література: Cynkałowski, 1961, s. 45, 46; Głosik, 1962, s. 177, tabl. XXX: 2; Głosik, 1957, s. 647.

35. с. Диків Рівненського району Рівненської області.

Місцезнаходження: підвищення на правому березі р. Стубла

Дослідження: збори К. Пшемиського в 1937 р.

Зберігалися: в музеї Волинського Товариства Приятелів Наук у Луцьку

Література: Fitcke, 1937.

36. с. Оленів (с. Оленено) (Камінь-Каширський р-н)

Місцезнаходження: на лівому березі Стиру.

Матеріали: Збори С. Стемпковського в 1939 р. включали кераміку, крем'яні, кам'яні знаряддя.

Література: Cynkałowski, 1961.

37. с. Старий Мильськ Здолбунівського району Рівненської області.

Матеріали: зібрано кераміку КЛП, СК.

Дослідження: нотатки Т. Сулімірського.

Література: Głosik, 1968, s. 101, 102.

38. с. Яструбичі Радехівського району Львівської області.

Характер пам'ятки: поселення.

Місцезнаходження: за 2 км на південний схід від села, на піщаній дюні серед болота, в урочищі “Біла гора”.

Дослідження: розвідки учнів школи с. Новий Витків під керівництвом Симферовської у 1962 р.

Література: Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині, 1982, с. 51; Свешніков, 1974, с. 120 (карта); Свешніков, 1976, с. 68.

39. с. Вільхове (кол. Ульвівок) Сокальського району Львівської області.

Характеристика пам'ятки: поселення.

Місцезнаходження: в урочищі “За гумном” поблизу села

Дослідження: розкопки Т. Сулімівського у 1930 р.

Матеріали зберігаються: в ЛІМ

Література: Brik, 1930, s. 91-92; Cynkałowski, 1961, s. 45; Suliwirski, 1968, p. 160; Свешніков, 1971, рис. 83; Свешніков, 1976, с. 72-73.

40. с. Ромош Сокальського району Львівської області.

Характеристика пам'ятки: поселення

Місцезнаходження: на правому березі Західного Бугу в урочищі Димниця поблизу села.

Дослідження: В. Барана 1954 р., І. Свешнікова 1966 р., В. Ауліха 1967 р. Матеріали зберігаються: в Інституті українознавства НАН України.

Література: Свешніков, 1974, с. 121; Свешніков, 1976, с. 75.

41. с. Скоморохи Сокальського району Львівської області.

Характеристика пам'ятки: ґрунтове поховання, знищене оранкою. З нього походить мідна сокира та прикраси з міді. Матеріали втрачені.

Література: ZOW, 1951, t.20, s.67 67; Свешніков, 1976, с. 75.

42. с. Новосілки Горохівського району Волинської області.

Характеристика пам'ятки: поселення.

Місцезнаходження: на окраїні села поблизу дороги до Хотячева.

Дослідження: розвідка О. Цинкаловського 1934 р.

Матеріали зберігаються в РАМ – Варшава.

Література: Materiały starożytne, 1962, t. 8, s. 159.

43. с. Коршів Луцького району Волинської області.

Характеристика пам'ятки: поселення

Місцезнаходження: нижні шари городища періоду давньої Русі.

Дослідження: розкопки З. Карпінської у 1934-1936 рр., Я. Фітцке 1937 р., З. Леського 1938 р.

Література: ZOW, 1936, t. XI, z. 12, s.161; Leski, 1938, s. 22, 23, Свешніков, 1974, с. 120 (карта).

44. смт. Торчин Луцького району Волинської області.

Характеристика пам'ятки: поселення

Місцезнаходження: на східній окраїні селища, на лівому підвищеному березі р. Сарни обабіч дороги до Луцька.

Дослідження: у 1965 р. М. Пелецишиним розкопано 180 мІ площі. Виявлено овальну землянку та дві господарські ями. Площа поселення: 70х259 м.

Література: Пелецишин, 1971, с. 98-104; Свешніков, 1971, с. 297; Свешніков, 1974, с. 124; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 55.

45. Луцьк–Гнідава Луцького району Волинської області.

Місцезнаходження: на високому лівому березі р. Стир в урочищі Гнідавська церковна гірка (територія с. Рованці).

Характеристика пам'ятки: групове (родинне?) поховання.

Дослідження: М.Матвієнка 1967 р. виявлено поховання п'яти осіб: чоловіка, жінки, трьох дітей. Біля них були дарунки: амфора, миска, крем'яний серп, ніж, прикраси з черепашки, кісток тварин.

Література: Свешніков, 1974, с.127; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 55.

46. с. Сьомаки Луцького району Волинської області.

Характеристика пам'ятки: поховання (ґрунтове).

У 1938 р. біля (або на території) села виявлене поховання. В ньому знайдено два великі скроневі кільця у формі листка. Одне з них зберігається в Львівському історичному музеї.

Література: Свешніков, 1971, с.124, рис.49; Археологічні пам'ятки, 1982, с. 55.

1. Głosik J. *Kultura strzyżowska* / J. Głosik // *Materialy starożytne*. – Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1968. – T. 11. – S. 7–117.

2. *Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза* – К. : Наук. думка, 1982. – 193 с.

3. Свешников И. *Памятники культур инуровой керамики у села Здолбича (УССР)* // *Краткие сообщения Института Археологии АН СССР*. – М., 1961. – № 85. – С. 55.

Юрій МАЗУРИК (Луцьк)

ПРО ОХОРОНУ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЛУЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

Місто Луцьк було внесено до списку історичних населених місць України у 2001 році¹, що поклало додаткові вимоги до органу місцевого самоврядування по забезпеченню правового регулювання в частині збереження історичного середовища. Керуючись вимогами ст. 3, 5, 6 Закону України “Про охорону культурної спадщини”, Постанови Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 N 878, рішення Волинської обласної ради від 10.10.2007 № 15/7 було прийнято розпорядження міського голови від 21.02.2007 і в штат департаменту містобудування введено посадову одиницю головного спеціаліста з питань охорони культурної спадщини². У липні цього ж року був оголошений конкурс на заміщення цієї вакантної посади. З вересня 2007 року була розпочата робота головного спеціаліста з питань охорони культурної спадщини.

З травня 2008 року при департаменті містобудування та архітектури було створено відділ охорони культурної спадщини, спеціально уповноважений орган охорони культурної спадщини місцевого самоврядування, у складі посадових осіб: начальника і головного спеціаліста.

У грудні 2008 року відділ був переведений до департаменту культури та збереження історичної спадщини Луцької міської ради, який діяв до реорганізації департаменту у 2011 році. З цього року відділ функціонує у складі управління культури Луцької міської (Додаток 1).

За сім років роботи було розроблено та прийнято 8 міських цільових програм (Додаток 2).

Першочерговою міською цільовою програмою для Луцька, як історичного населеного місця є визначення меж та режимів використання історичних ареалів. Згідно вимог Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на території історичних ареалів населених місць³ необхідно: скорегувати розроблений в 1985 році історико-архітектурний опорний план⁴ і на основі скорегованого опорного плану розробити і затвердити у встановленому порядку: границі історичного ареалу; границі і режими використання зон охорони пам'яток; місцеві правила забудови тощо. Але через відсутність коштів програма не профінансовувалась.

Протягом 2008 і 2012 років виготовлено та встановлено 30 охоронних дошок (Додаток 3 і 4).

У 2012 році виготовлено 16 паспортів на об'єкти культурної спадщини міста (Додаток 5).

У 2013 році була проведена інвентаризація історичної забудови міста Луцька та виготовлена облікова документація (облікова картка, коротка історична довідка, акт технічного стану) на 16 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини міста (Додаток 6).

Відділом проводиться систематична науково-дослідна робота для підготовки історичних довідок зокрема про:

– Церкву св. Параскеви П'ятниці (XVI–XVIII ст.) на території П'ятницької гірки (сквер на вул. П'ятницька гірка)⁵;

– Пам'ятник «Розстріляним дівчатам» (Штальноппенська трагедія, квітень 1945 р.);

– Пам'ятний знак увічнення пам'яті українців із земель історичної Волині: Холмщини, Підляшшя. (депортованим українцям у 1946 р.);

– Пам'ятник на згадку про загиблих воїнів під час Першої світової війни (1914–1918 рр.);

– Пам'ятник Миколі Теодоровичу (1856–1917 рр.);

– Щодо встановлених пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дошок польської національної пам'яті на території м. Луцька;

– Локалізації місцезнаходження головних квартир Другої Західної і Третьої Резервної армій у м. Луцьку (з нагоди 200-річчя подій 1812 року)⁶

Силами відділу було розпочато збір і аналіз джерел та історіографії, згідно першого етапу план-проспекту теми: «Некрополі Луцька»⁷.

Керуючись указом та розпорядженням президентів України про заходи з пошуку, дослідження і впорядкування місць поховань жертв війни та політичних репресій⁸, відділом був проведений тривалий архівно-бібліографічний пошук та науково-дослідна робота. Зокрема з ініціативи Товариства польської культури ім. Св. Фелінської на Волині, обласного Товариства чехів «Матіце Волинська» та громадського фонду «Останній солдат» відділом було проведено науково-дослідну роботу, щодо з'ясування обставин та місця загибелі цивільного населення в ніч з 9 на 10 травня 1944 року у м. Луцьку. На основі підтверджуючих даних історичної довідки, 8 травня 2009 року була встановлена меморіальна дошка на стіні будівлі по вул. Кафедральній, 6, де зараз розміщується Волинський технікум Національного університету харчових технологій⁹.

Протягом 2007-2009 років на території пам'ятника „Жертвам фашизму від громадян міста Луцька” на вул. Гнідавській (колишня вул. Марцинкевича) відділом було організовано пошукові роботи¹⁰. Встановлено, що це місце масового захоронення, яке складається з 11 братських могил жертв нацистського табору для військовополонених «Шталаг №360. Таким чином, у зв'язку із результатами пошукових робіт в облікову документацію пам'ятки в графу історичні відомості було внесено нові історичні дані¹¹.

Одна із пам'яток, історія якої пов'язана з сумними і трагічними подіями в житті міста та всієї Волині – це Луцька в'язниця, яка увійшла в історію як розстріл в'язнів органами НКВС 23-24 червня 1941 року та перебування нацистського табору для військовополонених «Шталаг №360» (1941-1942). Громадкістю Луцька та Волині неодноразово ставилось питання про перезахоронення жертв розстрілу. В джерелах вказуються різні цифри жертв – від двох до чотирьох тисяч чоловік, які були поховані в чотирьох могилах, а з 1944 року могили були зрівняні з землею і заасфальтовані, тому точне їх місцезнаходження на жаль не відоме. Був проведений тривалий пошук та опитування колишніх в'язнів в результаті чого вдалося локалізувати братської могили розстріляних в'язнів у Луцькій в'язниці. У 2009 році міською радою була прийнята цільова міська програма по увічненню пам'яті жертв розстрілу в Луцькій в'язниці, та розпочато польові пошукові роботи. Але як часто буває в дослідницькій роботі проводячи пошук, щоб розкрити одну таємницю, випадково була відкрита інша¹². Під час розкопок було виявлено поховання радянських військовослужбовців¹³. Треба відмітити, що інформація про масові поховання радянських військовослужбовців біля в'язниці була відсутня в будь-яких відомих нам на той час джерелах чи свідчень очевидців. У зв'язку з цим, був проведений тривалий архівний пошук, в наслідок якого вдалося з'ясувати, що під час німецької окупації Луцька в'язниця використовувалася під табір для військовополонених «Шталаг №360». В цьому таборі з жовтня 1941 по червень 1942р. померли з голоду холоду і були розстріляні 10530 чоловік¹⁴.

На основі науково-дослідної роботи відділу у червні минулого року з ініціативи громадськості та краєзнавців Луцька було встановлено на кам'яній огорожі колишньої Луцької в'язниці (вул. Кафедральна, 16) меморіальну дошку з написом, що тут під час Другої світової війни знаходився нацистський табір для військовополонених «Шталаг №360», яка нагадує про ще одну трагічну сторінку історії нашого міста¹⁵.

Робота з архівами дозволила виявити маловідомий факт – розстріл євреїв 26 червня 1941 року у місті Луцьку, за браком першоджерел на цей час, така подія потребує більш глибокого дослідження для з'ясування ряду питань¹⁶.

Окрім цього на основі аналізу нових джерел – виявлення масових поховань польських військовослужбовців та мирних жителів у м. Володимир-Волинську, які пов'язані з подіями 1939-1941 років, ми висловлюємо припущення, що такі масові поховання можуть бути і на теренах Луцька. Подальші польові археологічні дослідження зможуть підтвердити чи спростувати наші припущення.

Луцькою міською радою приділяється велика увага пам'яткам міста, за останні п'ять років було виділено та освоєно близько 8 млн. 147 тис. грн. на проведення ремонтно-реставраційних робіт, поточні ремонти, рятівні археологічні роботи тощо (Додаток 7). Такі заходи покращують культурно- історичне середовище міста та сприяють розвиткові туристичної галузі.

1. *Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року № 878 «Список історичних населених місць України (міста, селища міського типу)»*

2. *Розпорядження Луцького міського голови від 21.02.2007 № 100-р «Про затвердження штатних розписів виконавчих органів міської ради»*

3. *Постанова Кабінету Міністрів України від 13.03. 2002 №318 «Про затвердження Порядку визначення меж та режимів використання історичних ареалів населених місць, обмеження господарської діяльності на*

території історичних ареалів населених місць»

4. Луцк. Историко-архитектурный опорный план. КиевНИИТИ. 1985.
5. Мазурик Ю.М. З історії спорудження каплички на П'ятницькій гірці в м. Луцьку (кінець XIX ст.). //Волинська ікона: дослідження та реставрація. На-уковий збірник. Випуск 20. Матеріали XX міжнародної наукової конференції м. Луцьк 27-28 серпня 2013 року. – Луцьк, 2013. – С.257-259.
6. Мазурик Ю. До питання локалізації місцезнаходження головних квартир Другої Західної і Третьої Резервної армій у м.Луцьку (1812)//Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. На-уковий збірник. Випуск 41. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 року, м. Луцьк. Упоряд. А. Силюк, О. Златогорський. – Луцьк, 2012. – С.231,232.
7. Мазурик Ю.М. Втрачений некрополь: римо-католицьке кладовище у м. Луцьку (початк XIX - друга половина XX ст.)// Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Випуск 49. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20-21 серпня 2013 року смт. Маневичі та Міжнародна наукова конференція «Польська культура в контексті волинського тексту» 3-4 квітня 2014 року у м. Луцьку. Упоряд. А. Силюк –Луцьк, 2014. – С.152-159.
8. Указ Президента України від 11.07.2005 р. №108 «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні»; Розпорядження Президента України від 21.06.2011 р. №204/2011-рп «Про додаткові заходи з пошуку, дослідження і впорядкування місць поховань жертв війни, політичних репресій та інших трагедій Українського народу».
9. Мазурик Ю. М., Гулько Г. Я. Вшанування пам'яті загиблих часів Другої світової війни на вул. Кафедральній, 6 в м. Луцьку. //Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. -Вип.35. Луцьк, 2010. - С.444-453.
10. Розпорядження міського голови від 28.11.2007 № 962 «Про обстеження виявленого місця поховання на вул.Потебні, 71.»
11. Мазурик Ю. З історії встановлення пам'ятника „Жертвам фашизму від громадян міста Луцька.”// Волинський музейний вісник: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. Наук. зб. : Вип. 4. / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА ; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки ; /упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. – Луцьк, 2012. – С.100-104.
12. Мазурик Ю., Годлевський С. Про розстріл в Луцькій в'язниці 1941 року. Пошуки, дослідження. (За результатами роботи органу охорони культурної спадщини Луцької міської ради). //Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. Вип.35.- Луцьк, 2010.-С.433-443;
13. Розпорядження міського голови від 16.06.2010 № 285 «Про проведення акції перепоховання останків радянських військовополонених».
14. Мазурик Ю. Табір для військовополонених «Шталаг №360» в м.Луцьку (1941-1942). //Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.-Ч.10.- Луцьк, 2011.- С.48-57.
15. Мазурик Ю. Встановлення меморіальної дошки жертвам нацистського табору для військовополонених «Шталаг №360» у місті Луцьку. // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. На-уковий збірник. Випуск 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права. М. Ковель, 12-13 грудня 2013 р. /упоряд. А. Силюк. – Ковель, 2013. — С.203-205.
16. Мазурик Ю.М. Розстріл євреїв 26 червня 1941 року у місті Луцьку. Маловідомий факт чи фальсифікація? (дискусійне питання) // Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Випуск 49. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20-21 серпня 2013 року смт. Маневичі та Міжнародна наукова конференція «Польська культура в контексті волинського тексту» 3-4 квітня 2014 року у м. Луцьку. Упоряд. А. Силюк –Луцьк, 2014. – С.57-59.

Додаток 1

Список працівників органу охорони культурної спадщини Луцької міської ради з 2007 по 2014 роки

Мазурик Юрій Михайлович

- головний спеціаліст з питань охорони культурної спадщини управління архітектури департаменту містобудування

з вересня 2007 року по травень 2008 рік

- начальник відділу охорони культурної спадщини управління архітектури департаменту містобудування

з травня 2008 року по січень 2009 рік

- начальник відділу охорони культурної спадщини департаменту культури та збереження історичної спадщини

з січня 2009 року по березень 2011 рік

- головний спеціаліст відділу охорони культурної спадщини управління культури
з березня 2011 року

Іванюк Наталя Петрівна

- головний спеціаліст відділу охорони культурної спадщини управління архітектури департаменту містобудування

з травня 2008 року по березень 2009 рік

Усік Олександр Миколайович

- головний спеціаліст відділу охорони культурної спадщини департаменту культури та збереження історичної спадщини

з січня 2010 року по березень 2011 рік

Годлевський Сергій Сергійович

- начальник відділу охорони культурної спадщини управління культури

з березня 2011 року по квітень 2014 рік

Троневиц Петро Олексійович

- начальник відділу охорони культурної спадщини управління культури

з червня 2014 року

Додаток 2

Список міських цільових Програм

з охорони культурної спадщини на території м. Луцька

1. Рішення Луцької міської ради від 23.07.2008 року №29/20 «Про затвердження Програми створення меж та режимів використання історичного ареалу, збереження та використання об'єктів культурної спадщини міста Луцька на період до 2011 року» (розробник Мазурик Ю.М.)

- Департамент містобудування та архітектури

- Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми- з бюджету міста 174 000 грн.

Програма не профінансована через відсутність коштів

2. Рішення Луцької міської ради від 01.07.2009 № 42/25 «Про міську цільову Програму увічнення пам'яті жертв розстрілу в'язнів Луцької тюрми 1941 року». (розробник Мазурик Ю.М.)

- Департамент культури та збереження історичної спадщини

- Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми- з обласного бюджету 50,0 тис. грн. субвенції

з них фактично освоєно 50,0 тис. грн.

3. Рішення міської ради від 10.02.2010 № 52/174 «Про міську цільову Програму увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій на 2010 рік.» (розробник Мазурик Ю.М.)

- Департамент культури та збереження історичної спадщини

- Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми- з бюджету міста 50,0 тис. грн.

Програма не профінансована через відсутність коштів

4. Рішення виконавчого комітету Луцької міської ради від 17.11.2011 року № 795-1 Про затвердження Програми «Створення меж та режимів використання історичного ареалу, збереження та використання об'єктів культурної спадщини міста Луцька на 2012-2014 роки» (розробник Мазурик Ю.М.)

-Управління культури Луцької міської ради

- Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми- з бюджету міста 888 707 грн.

Програма не профінансована через відсутність коштів.

5. Рішення міської ради від 25.07.2012 року №29/28 Про міську цільову Програму «Паспортизація пам'яток архітектури місцевого значення у місті Луцьку на 2012 рік» (розробник Мазурик Ю.М.)

-Управління культури Луцької міської ради, ДП "Інститут

«Укрзахідпроектреставрація»

- Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми- з бюджету міста 85 000,00 грн

з них фактично освоєно 85 000,00 грн

6. Рішення виконавчого комітету Луцької міської ради від 25.07.2012 року №29/29 Про міську цільову Програму «Ремонтно-реставраційні роботи по пам'ятці архітектури національного значення «Будинок Пузин» на вул. Кафедральній, 23 в м. Луцьку». » (розробник *Годлевський С.С.*)

- Управління культури, управління капітального будівництва Луцької міської ради

- Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми- з бюджету міста 21 782,00 грн

з бюджету області 430 000,00 грн

з них фактично освоєно 451 782,00 грн

7. Рішення міської ради від 30.01.2013 року №37/17 Про затвердження міської цільової Програми «Інвентаризація об'єктів культурної спадщини міста Луцька на 2013 рік». (розробник *Мазурик Ю.М.*)

-Управління культури Луцької міської ради, ДП "Інститут

«Укрзахідпроектреставрація»

- Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми- з бюджету міста- 99 600,00 грн..

з них фактично освоєно – 36 000,00 грн

8. Рішення Луцької міської ради від 25.12.2013 року №51/121 Про затвердження міської цільової Програми «Інвентаризація об'єктів культурної спадщини міста Луцька на 2014 рік». (розробник *Мазурик Ю.М.*)

-Управління культури Луцької міської ради, ДП "Інститут

«Укрзахідпроектреставрація»

- Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації Програми- з бюджету міста-63 600,00 грн

Програма не профінансована через відсутність коштів.

Додаток 3

Перелік об'єктів культурної спадщини міста Луцька на яких встановлені охоронні дошки у 2008 році

№ п/п	Найменування пам'ятки (матеріал)	Адреса	Дата спорудження	Охоронний №	Дата і № рішення
1	Кінотеатр	вул. Горького, 12	1 939р.	1-Вл	Рішення облвиконкому від 14.06.82 №252
2	Житловий будинок	пр. Волі, 8	1 959р.	4-Вл	-/-
3	Житловий будинок	пр. Волі, 10	1 959р.	5-Вл	-/-
4	Житловий будинок	пр. Волі, 11	1 960р.	6-Вл	-/-
5	Адміністративний будинок	пр. Волі, 13	1 958р.	7-Вл	-/-
6	Житловий будинок	пр. Волі, 15	1 959р.	8-Вл	-/-
7	Головна пошта	вул. Кривий Вал, 19	1 938р.	11-Вл	-/-
8	Житловий будинок	вул. Л.Українки, 2	поч. 20 ст.	12-Вл	-/-
9	Житловий будинок	вул. Л.Українки, 5	поч. 19 ст.	13-Вл	-/-
10	Житловий будинок	вул. Л.Українки, 7	поч. 20 ст.	14-Вл	-/-
11	Житловий будинок	вул. Л.Українки, 13	поч. 20 ст.	15-Вл	-/-
12	Житловий будинок	вул. Л.Українки, 15	поч. 20 ст.	16-Вл	-/-
13	Житловий будинок	вул. Л.Українки, 32	поч 20 ст.	17-Вл	-/-
14	Земельний банк	вул. Винниченка, 8	1 930р.	18-Вл	-/-
15	Будинок урочистих подій	пр. Соборності, 18	1 985р.	56-м	Рішення облвиконкому від 25.04.88 №103

**Перелік об'єктів культурної спадщини міста Луцька
на яких встановлені охоронні дошки у 2012 році**

№ п/п	Найменування пам'ятки (матеріал)	Адреса	Дата спорудження (автор)	Охор. № та № у комп-лексі	Дата і № рішення Ким рекомендов. на облік
1	Житловий будинок (мур.)	вул. Пушкіна, 2	17-19 ст.	1009	Пост. РМ УРСР від 06.09.79р. №442
2	Житловий будинок (мур.)	вул. Ярощука, 16	1 934р.	19-Вл	Рішення ОВК від 14.06.82 р. №252
3	Гарнізонний житловий будинок	вул. Стрілецька, 2	19-20 ст.ст..	234/1-м	Розп.ОДА від09.03.98. №107
4	Гарнізонна казарма	вул. Стрілецька,4	19-20 ст.ст..	234/2-м	-//-
5	Гарнізонна церква	вул. Стрілецька,	19-20 ст.ст..	234/3-м	-//-
6	Гарнізонний штабний будинок	вул. Стрілецька,	19-20 ст.ст..	234/4-м	-//-
7	Гарнізонна казарма	вул. Стрілецька,	19-20 ст.ст..	234/5-м	-//-
8	Будівля	вул. Стрілецька, 51	19-20 ст.ст..	238-м	-//-
9	Єврейська гміна (мур.)	вул. Б. Хмельницького, 6	1 921р.	292-м	Розп.ОДА від06.07.98. №337
10	Будинок В.Липинського	вул. Б. Хмельницького,10	1-а пол. ХХ ст.	955	415-р від 22.06.99р.
11	Будинок колишньої гімназії, де працював вчителем Я.Галан	вул. Б. Хмельницького,12	1928-1929	2	360-р від 04.08.69р.
12	Будинок, в якому знаходився Луцький повітовий ревком	вул. . Горького, 10	1920	3	360-р від 04.08.69р
13	Будинок, в якому знаходився перший на Волині ВУЗ	вул. . Дубнівська, 30	1940	616	228-р від 22.07.86р.
14	Будинок, в якому у 1944р. знаходився штаб І-го гвардійського кавалерійського корпусу	вул, Стрілецька,51	1944	54	65-р від 10.02.82р
15	Будинок, в якому в 1944р. знаходився штаб 7-ої гвардійської Житомирської Червонопрапорної кавалерійської дивізії	вул. Шевченка, 50	1944	48	65-р від 10.02.82р

**Перелік об'єктів культурної спадщини міста Луцька
на які виготовлено паспорти у 2012 році**

р. № п/п	Найменування пам'ятки (матеріал)	Адреса	Дата спорудження (автор)	Охор. № та № у комп-лексі	Дата і № рішення Ким рекомендов. На облік
м. Луцьк					
1	Кінотеатр (мур.)	вул. Горького, 12	1 939р.	1-Вл	Рішення ОВК від 14.06.82 р. №252
2	Головна пошта (мур.)	вул. Кривий Вал, 19	1 938р.	11-Вл	
3	Житловий будинок (мур.)	вул. Л.Українки, 2	поч. 20 ст.	12-Вл	-//-
4	Житловий будинок (мур.)	вул. Л.Українки, 5	поч. 19 ст.	13-Вл	-//-
5	Житловий будинок (мур.)	вул. Л.Українки, 7	поч. 20 ст.	14-Вл	-//-
6	Житловий будинок (мур.)	вул. Л.Українки, 13	поч. 20 ст.	15-Вл	-//-
7	Житловий будинок (мур.)	вул. Л.Українки, 15	поч. 20 ст.	16-Вл	-//-
8	Житловий будинок (мур.)	вул. Л.Українки, 32	поч 20 ст.	17-Вл	-//-
9	Земельний банк (мур.)	вул. Винниченка, 8	1 930р.	18-Вл	-//-
10	Житловий будинок (мур.)	вул. Ярошука, 16	1 934р.	19-Вл	-//-
11	Житловий будинок (мур.)	пр. Волі, 8	1 959р.	4-Вл	-//-
12	Житловий будинок (мур.)	пр. Волі, 10	1 959р.	5-Вл	-//-
13	Житловий будинок (мур.)	пр. Волі, 11	1 960р.	6-Вл	-//-
14	Адміністративний будинок (мур.)	пр. Волі, 13	1 958р.	7-Вл	-//-
15	Житловий будинок (мур.)	пр. Волі, 15	1 959р.	8-Вл	-//-
16	Пам'ятник жертвам фашизму 1941-1944рр	вул. Гнідавська	1 975р.	718	Рішення ОВК від 25.08.86р. №267-р

**Список нововиявлених об'єктів культурної спадщини
міста Луцька на які виготовлена облікова документація у 2013 році:**

1. вул. Лесі Українки, 37 - Житловий будинок, 1890-і рр.
2. вул. Лесі Українки, 46 - Будинок друкарні, поч. XX ст.
3. вул. Лесі Українки, 53 - Житлово-торговельний будинок, кін. XIX ст.
4. вул. Лесі Українки, 61 - Житлово-адміністративний будинок, 1928 р.
5. вул. Б. Хмельницького, 9 - Житловий будинок, поч. XX ст.
6. вул. Б. Хмельницького, 15 - Житловий будинок, поч. XX ст.
7. вул. Б. Хмельницького, 20 - Житловий будинок, кін. XIX - поч. XX ст.
8. вул. Б. Хмельницького, 23 - Житловий будинок, поч. XX ст.
9. вул. Б. Хмельницького, 34 - Житловий будинок, поч. XX ст.
10. вул. Крилова, 3 - Житловий будинок, 1928 р.
11. вул. Крилова, 5 - Житловий будинок, 1928 р.
12. вул. Кривий Вал, 28 - Адміністративний будинок, 1937 р.
13. вул. Сенаторки Левчанівської, 5 - Тоговельно-житловий будинок, кін. XIX ст.
14. вул. Словацького, 1 - Адміністративний будинок, друга половина XIX ст.
15. вул. Винниченка, 15 - Будинок жіночої гімназії, поч. XX ст.
16. вул. Ярошука, 9 - Шляхетська садиба, кін. XVIII ст.,

Додаток 7.

**Перелік пам'яток у м. Луцьку, на яких проводились ремонтно-реставраційні роботи,
поточний ремонт, рятівні археологічні роботи тощо.**

Джерела фінансування	Дата (рік)	Найменування та місцезнаходження пам'ятки, охоронний	Вид робіт	Асигновано коштів, тис. грн.	
				У звітному періоді	З них фактично освоєно
Місцевий бюджет	2009	Меморіальний комплекс "Меморіал Пам'яті" пр. Перемоги вул.Шопена, охоронний номер 10	Ремонтно-реставраційні роботи	564,4	564,4
	--/--	Пам'ятник "Жертвам фашизму" вул. Гнідавська, охоронний номер 718	Проведення пошукових робіт, локалізовано 10 братських могил часів Другої світової війни.	16. апр	16. апр
	--/--	Тюрма окружна політичних в'язнів вул. Кафедральна, 1 охоронний номер 631	Проведення пошукових досліджень (розвідок); Розкопки братської могили та ексгумація останків полеглих червоноармійців.	50.0	50.0

Джерела фінансування	Дата (рік)	Найменування та місцезнаходження пам'ятки, охоронний	Вид робіт	Асигновано коштів, тис. грн.	
				У звітному періоді	З них фактично освоєно
	--/--	Ділянка братських могил радянських воїнів, вул. Теремнівська, охоронний номер 11	Поточний ремонт	5	5
Інші кошти	--/--	Ділянка братських могил радянських воїнів, вул. Теремнівська, охоронний номер 11	Поточний ремонт	17,6	17,6
Місцевий бюджет	2010	Меморіальний комплекс "Меморіал Пам'яті" Стела «Батьківщина Мати» пр. Перемоги-вул. Шопена, охоронний номер 10	Поточний ремонт	10,8	10,8
	--/--	а) Меморіальний комплекс "Меморіал Пам'яті" пр. Перемоги-вул. Шопена, охоронний номер 10б) Ділянка братських могил радянських воїнів, вул. Теремнівська, охоронний номер 11в) Пам'ятник «Розстріляним дівчатам» (Шталоппененська трагедія, 1945) вул. Потебні (парк)г) Пам'ятник Героям Радянського Союзу, імена яких присвоєні вулицям м. Луцька вул. Шопена	Поточний ремонт	38,9	38,9

Джерела фінансування	Дата (рік)	Найменування та місцезнаходження пам'ятки, охоронний	Вид робіт	Асигновано коштів, тис. грн.	
				У звітному періоді	З них фактично освоєно
	--/--	Пам'ятник "Жертвам фашизму" вул. Гнідавська, охоронний номер 718	Судово-медична експертиза; перепоховання останків полеглих 314 червоноармійців	39.5	39.5
Місцевий бюджет	2011	Пам'ятник Т.Г.Шевченку пр.Волюхоронний номер 692	Поточний ремонт	123,1	123,1
	--/--	Пам'ятник жертвам розстрілу в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941року Замкова площа	Поточний ремонт	31,7	31,7
	--/--	Пам'ятник Олені Пчілці (Ольга Косач-Драгоманова) вул. Шопена	Благоустрій території	76.9	76.9
Державний бюджет	2012	Шляхетський будинок (мур.)вул. Кафедральна, 1аохоронний номер № 75/5	Ремонтно-реставраційні роботи	2 784 100,00	1 693 182,00
	--/--	Меморіальний комплекс "Меморіал Пам'яті" пр. Перемоги-вул.Шопена,охоронний номер 10	Благоустрій території	3 275 750,00	3 275 750,00
Місцевий бюджет	--/--	Житловий будинок Пузини (мур.) вул. Кафедральна, 23, охоронний номер № 1007	Ремонтно-реставраційні роботи	451 782,00	451 782,00
		Пам'ятка археології давньоруського часу,вул. П'ятницька гірканововиявлена пам'ятка археології	Рятівні роботи на пам'ятках археології	12000	12000

Джерела фінансування	Дата (рік)	Найменування та місцезнаходження пам'ятки, охоронний	Вид робіт	Асигновано коштів, тис. грн.	
				У звітному періоді	З них фактично освоєно
Державний бюджет	2013	Шляхетський будинок (мур.) вул. Кафедральна, 1 охоронний номер № 75/5	Ремонтно-реставраційні роботи	1 676 000,00	1 656 600,00
Місцевий бюджет	--/--	Житловий будинок Пузини (мур.) вул. Кафедральна, 23, охоронний номер № 1007	Ремонтно-реставраційні роботи	420 150,24	74 893,68
		Житловий будинок (мур.) вул. Д.Галицького, 20 охоронний номер №172-м	Робочий проект на капітальний ремонт житлового будинку по вул. Д.Галицького, 20 (стіни головного фасаду) Капітальний ремонт за кошти жильців	10 650,00	10 650,00
	--/--	вул. П'ятницька гірканово виявлена пам'ятка археології	Забезпечення присутності спеціаліста-археолога	1 181,23	1 181,23
	--/--	вул. Кафедральна територія ДІКЗ	Забезпечення присутності спеціаліста-археолога	9 983,21	9 983,21

Граїда МАЙДАНЕЦЬ (с. Жидичин)

ІСТОРИЯ СЕЛА ЛИПЛЯНИ КІВЕРЦІВСЬКОГО РАЙОНУ (від середньовіччя до Другої світової війни)

Назва села Липляни походить від слова “липи”. У давнину тут були липові гаї. Поруч із Липлянами розміщалися село Липовець та хутір Липлянщина.

Археологічні дослідження, проведені волинськими археологами Охріменком Г. В., Кучінком М. М., вказують на те, що древні поселення існували тут ще у період бронзового віку.

Перші відомості про село Липляни містяться у документах 1565 року [31, 334].

4 квітня 1567 року [32] кольчинські селяни Петро і Федір Ханцевичі подали скаргу на луцьких митників про порушення контракту щодо надання Ханцевичам права збору гончарного мита з жителів Кольчина, Жидичина, Липлян. Цим правом користувався батько Ханцевичів, який брав з кожного возу горшків по 12 піньондзів від нового літа до нового літа.

Натомість Давид Маркович і Юзеф Могилевич перестріли братів Ханцевичів на дорозі, забрали їх гроші, а право збору гончарного мита надали жителю села Кольчин.

До закінчення терміну правом збору мита могли користуватися сини небіжчика, а тому Петро і Федір Ханцевичі звернулися із позовом до Луцького гродського суду.

Жителі села займалися популярним у нашому краї гончарним промислом. Цьому знаходимо ще

одне підтвердження. Наприкінці 1573 року піддані луцького єпископа із села Липляни їхали з возами, везли горшки через Кічкарівку. Їх перепинили кічкарівські селяни і вимагали сплати «мита звиклого гребельного». Замість плати липлянські селяни побили на кічкарівській плотині митників, зокрема, дісталася і урядникові пану Гаврилу Бокію. [24, 495 об]

У 1585 році село належало Луцькій єпископії. [28, 199]

Свідчення стосовно надань Луцькій єпархії стосуються кафедральної замкової церкви і відносяться до періоду правління Дмитра-Любарта (містечко Рожище та села). Луцька замкова церква Іоанна Богослова мала також мала села Колодязі та Жабче, записані на неї в тестаменті володимирського старости Федора Янушевича. Як свідчать документи, станом на 1585 р. Рожищенська волость нараховувала 6 поселень – містечко Рожище та села Жолобове, Підтопольне, Кобче, Воля Пожарище і Дубища. Луцько-Острозька єпархія володіла також містечком Жабче та селами Теремне (з фільварком), Липляни, Колодязі, Губин, Хрилів, Водиради (з фільварком), Підбереззя, Першки, Седмарті, Клоки (з фільварком), Медково (з дворцем) і Ставки у Луцькому повіті та двором і замочком Фалимичі й селами Фалимичі, Седмярки й Воля (Фалимицька Воля) у Володимирському. [2, 201-203]

Луцький владика Іона Борзобагатий-Красенський вносив плату від села Липляни за 6 дим, 5 город, а пізніше жидичинський архімандрит Феофан Грек платив за 2 городні у селі Липляни. [33, 21-22]

У 1596 році село чомусь опустіло. Жидичинський архімандрит Гедеон Балабан з крилосом, потребуючи грошей для побудови греблі в Боголюбе, за 100 кіп грошей литовських передалі Івану Чайковському в орендне володіння на 40 років селище Липляни, «*неоселенное и безбудовное, толко зрунт зо всим на все*». Через три роки для «*насытання сажовок монастырских*» у Жидичині за аналогічну суму (яку відразу ж отримали) продовжили термін аренди Чайковського з дружиною Опранією Гуляницькою до 60 років. У 1615 році згадано із селом Липляни вже другого чоловіка Опранії Гуляницької і, відповідно, посесора села.

У травні 1617 року шляхтич Ілляш Сулятицький був запрошений Миколою Борейком Кнерутським, який мешкав у володінні Луцької єпископії Липлянах разом із паном Сосновським, а звідти вони поїхали до священика Жидичинської Воскресенської церкви Степана Криницького. [6, 69]

У 1619 році власником села був Григорій Липлянський. Мабуть, він був надто вимогливий до селян, бо від нього втекли його піддані до маєтку київської підчашої. [29, 477] У 1622 році пан знову скаржився, що від нього втекли піддані до маєтку Київської митрополії у село Вороб'євичі Овруцького повіту. [29, 448]

У 1623 році жидичинський архімандрит Никодим Шибінський, потребуючи грошей для ремонту «*вежи архимандричное*», продав за 200 зл. Івану Романовичу Козинському в орендне володіння терміном на 20 років. Через п'ять Никодим Шибінський відібрав Липляни від нащадків Чайковського. Причому відібрали тільки право власності, а посесори залишилися в своєму «*дворку*». Проте через кілька днів Никодим Шибінський вигнав їх і звідти. Під час нападу Яна Зджарського було поранено. 8 квітня 1625 року Опранія Гуляницька свідчила про відмову від претензій до Никодима Шибінського. Проте, напевне, умови домовленостей не були виконані, бо уже через півтора року, уже при настоятелеві Баковецькому, Станіслав Сековський після смерті дружини Марії Чайковської знову порушив справу про відшкодування збитків за відібрання Липлян і пограбоване майно. Ще в 1629 році Сековський вимагав від архімандрита компенсацію у 500 злотих за село Липляни, яке свого часу отримав як посаг: у червні Луцький земський суд, розглянувши скаргу, дозволив позивачу звернутися до Люблінського трибуналу. Жидичинський архімандрит Йосиф Баковецький замість грошової компенсації запропонував Козинському забрати будинок в Липлянах, але той не погодився. У квітні 1632 року возний їздив до Жидичина за сплатою суми 200 зол., однак ігумен Йосиф Баковецький не заплатив і заборонив «*ув'язане*» Івана Козинського у володіння селом. [6, 230-231]

У 1629 році у селі Липляни було 16 дворів. [23, 92]

10 квітня 1649 року у Луцькому гродському суді слухалася справа свідчення возного Миколи Опанасовича про подання Войтеху Клосинському, хоружому і товаришу корогви Романа Загоровського, позову до Люблінського трибуналу у справі щодо захоплення ним 18 голів рогатої худоби у маєткові Михайла Шимковича-Шклинського у селі Липляни. [23, 53]

У 1650 році була прийнята протестація від імені Зузани Кобецької та її чоловіка Адама перед Луцьким гродським урядом про грабунки і насильства, заподіяні корогвою королівського ротмістра Яна Аксака в с. Липляни, де було пограбовано майно селян. [23, 289]

Власницею села у 1650 році була Зузанна з Гораїнів Михайлова Шимкович (та ж сама Кобецька). У селі було 14 дворів. [23, 489]

13 вересня 1651 року селяни з сіл Липляни та Студинь – дідич Владислав Домінік Заславський,

державці – Юрій Чаплич-Шпановський і Стефан Лесневський напали на село Тельчі Чорторийської волості, розорили село, побили підданих князя. [23,447]

У 1651 році село належало князеві Владиславові – Домініку Заславському. То був князь Острозький і Заславський, воєвода краківський, луцький, ропчинський, діничний староста. Арендатором його був Юрію Чаплич-Шпановський, а урядником у Липлянах служив Ян Кучиковський. Не минула Липляни і Національно-визвольна віна під проводом Богдана Хмельницького, яка сколихнула та активізувала народну боротьбу за волю. Показачені селяни із Липлян разом із дворянином Стефаном Лесневським напали на село Тельче, яке належало дворянинові Матвієві Улятовському, пограбували його і розорили. 31 червня 1651 року судові виконавці арештували за це урядника пана Чаплича Яна Кучиковського на три тисячі коп. грошей литовських. [1,606-609]

у 1652 році власником села була Луцько-Острозька єпископія в особі Юрія Чаплич-Шпановського. У результаті епідемій і козацьких воєн у селі залишилося 10 димів. про що засвідчив селянин Мисько Ярмоленя. [23,684]

У 1695 році Ян III призначає писаря Луцького земського суду Дмитра Жабокрицького луцьким і острозьким єпископом. До єпископії тоді належали села Кульчин і Липляни [16,71].

За даними 1798 року у» застінку Липлянському» було всього три двори, 15 (8/7) мешканців, 13 (6/7) працювало на духовенство, 2 були у статусі вільних. [5,49]

Приблизно з кінця ХУІІІ ст. Липляни були чеською колонією. після реформи кріпосного права на терені Російської імперії високі викупні платежі не давали можливості всім селянам викупити свої земельні наділи, деякі з них вийшли на волю жебраками. Тому частину поміщицької землі викупив державний банк. на цих угіддях царський уряд у 70-х роках ХІХ ст. поселив колоністів із Чехії і Німеччини.

Найбільша концентрація чеського та німецького поселення була у Луцькому та Рівненському повітах. Чеська колонізація на Волині почалася після 1861 року. 10 червня 1870 року цар затвердив постанову» О водворенні чехів на Волині», яка надавала останнім великі пільги. [34,53]

Чеський науковець Ян Неруда у своїй праці» Народні листи» писав: « як з Ірландії, так і з Чехії мандрують тисячі, щоб в невідомій далечині шукати скибку хліба».

« За халупу маєток» - таке гасло приваблювало чехів на Волинь.

У Волинській губернії після скасування кріпосного права дешево продавалися багато лісів, орної та іншої землі, ціна на яку була в кілька разів нижчою, ніж у Чехії. Перші поселенці платили за 1 га лісу всього 12-18 рублів, у виняткових випадках – 25 руб, а за 1 га орної землі – від 50 до 250 руб. Біля 10-15% платилося готівкою, решта лишалася аж на 40-літню позику. Причиною цьому була нездатність дворянства (у змінених умовах) забезпечити рентабельність своїх маєтків, а також те, що царський уряд дешево продавав маєтки, конфісковані у польських шляхтичів – учасників придушеного повстання. [7]

З початком заселення чехи заводили нові способи землеробства та вирощування нових культур. Це спочатку викликало непорозуміння, навіть протидію місцевих жителів, але потім з'явилися і приклади наслідування. На наших землях чехи вирощували цукрові буряки, конюшину, олійні рослини, хміль, який був високої якості та дуже цінувався як серед населення імперії, так і за кордоном. Окрім цього, вони внесли багато нового у садівництво, тваринництво і бджільництво.

На околиці села Липляни і досі зберігаються чеські поховання.

У 1911 році частина села перебувала у власності поміщика Кузнецова.

У 1920-1930 роках у Липлянах функціонувала початкова школа. У 1936 році у ній навчались 38 учнів. Закон Божий викладав випускник теологічного факультету Варшавського університету Георгій Ефетов.

Наступні події в історії села Липляни потребують дальшого дослідження та висвітлення.

1. Архив Юго- Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящий при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого, Киев, 1914, .

2. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе (далі - Архив ЮЗР). - К., 1859. - Ч. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России. - Т. 1. .

3. Барвінський С. // Ленінським шляхом. 12 лютого 1948 р.

4. Барвінський С. // Ленінським шляхом. 29 січня 1948 р.

5. Бірюліна Олена. Село Жидичин і Жидичинський Свято-Миколаївський монастир за описово-статистичним джерелом 1798 року. // Минуле і сучасне Волині. Жидичин крізь віки. Науковий збірник. випуск 3 –

Луцьк, 2007.

6. Горін С. Жидичинський. Свято-Миколаївський монастир до середини 17 сторіччя. Київ: «Майстерня книги», 2009. - 512 с.
7. Гофман Є. Чехи на Волині. – Прага, 1998.
8. ДАВО. Книга протоколів засідань виконкому Жидичинської сільської ради – Держархів Волинської області (далі- ДАВО) – ФР – 1991 Оп 1 Спр 8 Л 23
9. Дарчук С. // Ленінським шляхом. – 24 серпня 1952 р.
10. Документи про економічне становище селян Волині. - Роді наш красний... Волинь у долях краян і людських документах. – Луцьк: Вежа- 1996.
11. З огляду Волинської губернії про стан промисловості, телеграфного зв'язку і охорони здоров'я у Луцьку. - Луцьку-900 років. - Збірник документів і матеріалів. Док №36. –Київ: Наукова думка- 1985.
12. З часопису “ Рада” (1910 рік). - Роді наш красний...-т. 2.
13. Из спогадів Матвійчук Ганни Тимофіївни, 1921 р.н. записала Михнюк Надія, 8 жовтня 2002 р.
14. Из спогадів Якимчук Віри Андріївни, 1926 р.н. записала Михнюк Людмила.
15. Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина. - //Матеріали XIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції.
16. Каталог колекції документів Київської археографічної комісії 1369-1899. – К: Наукова думка, 1971 – С 71.
17. Книга протоколів засідань виконкому Жидичинської сільської ради - ДАВО -- ФР – 1991 Оп1 Спр – 113 .
18. Книга протоколів сесій Жидичинської сільської ради. - ДАВО – ФР 1991 Оп 1 СПР 170
19. Книга протоколів сесій Жидичинської сільської ради. - ДАВО – Фр – 1991 Оп 1 Спр 160 Л 13
20. // Ленінським шляхом. – 14 серпня 1947 р.
21. // Ленінським шляхом. -1 січня 1948 р.
22. // Ленінським шляхом. 29 січня 1948 р.
23. Національно-визвольна війна в Україні 1648-1657 рр. Збірник документів актових книг. – Київ, 2008 – 395 с.
24. Опись актових книг Киевского центрального архива . № 2048. Составил О. Левицкий . –Киев, 1892. .
25. Паушук. М. // Ленінським шляхом. – 12 травня 1952 р.
26. Приймак В. Сільське господарство Волинської губернії на початку ХХ століття. - //Минуле та сучасне Волині та Полісся: Історія сіл і міст Західного Полісся. Маневиччина. - Матеріали XIII Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції. - Снт. Маневичі-с. Кукли, 14 квітня 2004 року. Збірник наукових праць. - Луцьк-2004 рік.
27. Протокол встановлення дати народження громадянина села Липляни Антона Федоровича Матвійчука.- 1930 рік-6 вересня - Архів Жидичинської Свято- Миколаївської церкви.
28. Сас П.М. Феодальные города Украины.- К: Наукова думка. 1989.-256 с
29. Селянський рух на Україні. 1569-1647 рр. Збірник документів та матеріалів. – К: Наукова думка, 1993 – 533 с.
30. Україна і світ. – Київ: Генеза- 1994- 356 с.
31. ЦДІА м. Київ – Ф 25 ОП 1 СПР 7 АРК 334.
32. ЦДІА УРСР- м. Київ- Ф 25, ОП 1 СПР 9.
33. Цинкаловський О. Стара Волинь І Волинське Полісся. - Вінніпег-Канада-1984-т.2.
34. Шибістий О. Ю. Чеське та німецьке населення Волині у 20-30-х роках нашого століття. - // Атлас культури Волинської області. Тези республіканської конференції. Луцьк, 1991 – 153 с

Володимир МАРЧУК (Острог)

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ У 1921-1939 рр.

Після зайняття території Волині в 1919 р. польськими військами і підпорядкування її Цивільному управлінню східних земель тут почали створюватися органи міського самоврядування.

Створення органів міського самоврядування відбувалося на основі розпорядження Генерального комісара східних земель про вибори в тимчасові міські ради від 25 червня 1919. Згідно з цим розпорядженням виборчим правом в міські органи наділялися всі жителі, які на момент виборів досягли віку 21 років і не менше 10 місяців проживали в даному населеному пункті, обраними могли бути особи, які досягли 25-річного віку і обов'язково були грамотними [2]

Розпорядженням Генерального комісара східних земель від 27 червня 1919 р. на територію, зайняту польськими військами, поширювалася тимчасове міське положення, згідно з яким управління міськими справами належало магістрату, до складу якого входили бурмістр, його заступник і лавники. Магістрат спочатку призначався державною владою, яка мала право: внести в бюджет видатки, які повинне покрити місто в силу існуючих постанов чи домовленостей; приймати необхідні розпорядження місту, якщо він не виконував своїх обов'язків; скасовувати незаконні ухвали магістрату; звільняти з займаних посад членів

магістрату [3].

Відповідно до цього розпорядження створювалися магістрати в 17 містах, у тому числі і 3 волинських: Ковелі, Луцьку та Володимир-Волинському. [3].

В містах східних воєводств встановилася система місцевого самоврядування, схожа в значній мірі до системи самоврядування в містах колишнього Польського Королівства. Визначалася вона розпорядженням Генерального комісара східних земель від 14 серпня 1919 р. [1]. Однак, воно спочатку поширювалася тільки на 19 міст, які були зайняті польськими військами (Брест-Литовський, Друскінкай, Гродно, Кобрин, Ковель, Ліда, Луцьк, Лунінець, Новогрудок, Нова Вілейка, Ошмян, Пінськ, Пружани, Свентяни, Слонім, Тракай, Вільнюс, Володимир-Волинський, Волковиськ) [3]. Пізніше, 20 лютого 1920 р., був виданий закон, що дозволяв міністру внутрішніх справ поширювати на міста «колишньої російської окупації» декрет від 4 лютого 1919 «Про міське самоврядування» тим самим було збільшено кількість міст з самоврядуванням до 68. На решту міст в зв'язку з близькістю фронту або з інших причин, які не дозволяли шляхом виборів встановити пропольські органи міської влади і де не можливо було налагодити нормальну систему самоврядування, яка спиралася б на загальне виборче право, магістрати призначалися повітовою владою [1]. Статус міст, виділених зі складу повіту на певній території, отримали міста Луцьк, Рівне, Ковель [7].

Юридичний статус населених пунктів на які не поширювалося дане розпорядження було врегульовано іншим розпорядженням Генерального комісара Східних земель від 16 серпня 1919 р. [4]. Згідно цього документу за міста визнавалися всі населені пункти, які за часів їх перебування в складі Російської імперії мали міський устрій або ті які нараховують понад 4 000 мешканців. Крім того, даний документ регулював діяльність органів самоврядування у міських гмінах. Згідно з цим документом міська гміна ставала самостійною одиницею і юридичною особою. До її компетенції належали справи, що стосувалися матеріального добробуту, освіти, культури та здоров'я її жителів, а також справи, доручені їй відповідно до адміністративних законів і окремих розпоряджень, що стосувалися питань управління майном гміни, її доходами та видатками, натуральними повинностями; будівництва та утримання міських доріг, мостів, вулиць, площ, магазинів і т.д.; будівництва міських засобів комунікації; нагляд за установами, що підтримують порядок та громадську безпеку; будівництва та утримання водопровідних і каналізаційних установ, нагляд за установами що здійснюють енергопостачання і освітлення міста; опіка над убогими, створення та утримання благодійних установ; охорона здоров'я, створення та утримання госпіталів і санітарних установ; створення та утримання боєнь, ринків; забезпечення населення житлом; підтримка місцевої торгівлі, промислових, ремісничих, а також кредитних установ; розвиток суспільної освіти, відкриття та утримання шкіл, бібліотек, музеїв, театрів тощо.; нагляд за суспільною мораллю [4].

Органами влади в міській гміні були міська рада та магістрат. Міська рада була представницьким органом влади. У вирішенні справ, які належали компетенції гміни, вона була органом затверджуючим і контролюючим. В компетенцію міської ради входили наступні справи: встановлення принципів і способів використання майна гміни; придбання та продаж нерухомості, справи з позиками і розміщенням капіталів; прийняття міського бюджету та надзвичайних витрат, а також внесення змін до міського бюджету; встановлення розміру податків і виплат на користь гміни; встановлення натуральних повинностей і заміна їх грошовими; представлення уряду пропозицій в питаннях організації на користь міста промислової монополії і ввізних оплат; анулювання гмінних заборгованостей, стягнення яких було неможливим; введення або ліквідація міських службових посад, а також затвердження нових штатних посад; затвердження штату членів магістрату; встановлення тарифів для бричок, трамваїв, а також інших міських засобів пересування; затвердження цін на продукти першої необхідності; надання почесного громадянства; рекомендації в справах зміни кордонів гміни; затвердження планів будівництва; визначення кількості лавників; затвердження положень щодо власної діяльності, комісій, магістрату; контроль за діяльністю міського магістрату (після закону від 23 березня 1933 міського управління) і перевірка його рахунків, вибори членів магістрату [4]. Вирішення міськими радами поточних справ залежало передусім від розміру населеного пункту, кількості жителів, концентрації в ньому різних культурних, промислових, торговельних та інших установ.

Магістрат був керівним і виконавчим органам влади в гміні [2]. За розпорядженням Генерального комісара східних земель членами магістрату в Луцьку, Рівному і Ковелі були президент, віце-президент, а також лавники, в інших містах – бурмістр, його заступник і лавники [2]. Слід зазначити, що кількість лавників визначала міська рада, однак ця кількість не повинна була перевищувати 10% від загального числа радних, в разі перевищення цього відсотка вимагалася затвердження наглядовою владою [2]. Магістрат, як і міська рада, відповідно до розпорядження Генерального комісара, до змін 1933 р. обирався

на 3 роки. Однією з вимог до кандидата на посаду в магістрат було знання польської мови [7]. Результати виборів членів президії магістрату затверджувалися повітовим старостою, воєводою або міністром внутрішніх справ. У разі не затвердження проводилися нові вибори. Після повторного не затвердження адміністративна влада призначала на посаду члена президії, який працював до проведення нових виборів і затвердження їх результатів [1].

До компетенції магістрату входило: виконання ухвал міської ради, управління міським майном та його інвентаризація; керівництво міськими підприємствами, які безпосередньо підпорядковувалися магістрату, і здійснення контролю за приватними; складання міського бюджету і подання його в певний термін на розгляд міській раді [1]; розпорядження доходами та видатками гміни, розподіл гмінних податків і повинностей згідно з обов'язковими законами, розпорядженнями і постановами міської ради; юридичне представлення гміни; звіт перед міською радою про свою діяльність, виконання бюджету, стан гмінного майна та установ; подання повітовому старості, воєводі та міській раді пропозицій щодо ведення господарства гміни; виконання обов'язків, покладених державною владою і законами. Виконання деяких обов'язків магістрат доручав створеним комісіям. Магістрат по мірі необхідності ділився на відділи, які в свою чергу складалися з рефератів [1].

Згідно колишньому законодавством Польщі, в тому числі на території «колишньої російської окупації», при визначенні компетенції органів самоврядування перевага надавалася виконавчим органам. Це виражалося в можливості магістрату оскаржувати постанови міської ради, члени магістрату одночасно були і членами міської ради, що давало їм можливість розширити вплив на раду. Не менш значною була незалежність членів магістрату, а також президента від ради. Наприклад, президента міста міг звільнити від займаної посади тільки президент Речі Посполитої [1].

Відповідно до розпорядження 16 серпня 1919 р. статус міста отримало 14 населених пунктів «східних кресів» в тому числі на Волині: Берестечко (5 633), Дубно (9 146), Горохів (4 421), Корець (4 946), Кременець (16 068) Олика (4 333), Остріг (12 975), Радивилів (4 240), Рівне (30 482), Сарни (5 931) і Здолбунів (7 279)¹ [8]

Статус «містечко» отримували ті населені пункти, які мали містечковий характер і нараховували від 2 000 до 4 000 мешканців. Містечка утворювали окремі міські гміни і отримували містечкове право самоврядування. Згідно з новими нормами статус містечка отримало 17 населених пунктів «східних кресів», у тому числі на Волині: Березне (2 494), Дубровиця (2 694), Любомль (3 328), Ратно (2 410), Рожище (3 263) та Устилуг (3 728) [8].

Усі інші населені пункти з чисельністю менше ніж 2 000 жителів (включно з давніми містами і містечками), якщо на них не поширювалося спеціальне розпорядження включалися до сільських гмін.

Внаслідок таких нововведень статус містечок у Волинському воєводстві втратили 47 населених пунктів: Олександрія, Березне, Берестя, Боремель, Варковичі, Верба, Вишгород, Городок, Гориньград, Гоща, Гулевичі, Демидівка, Деражне, Дружкопіль, Іванівка, Катеринбург, Киселин, Ківерці, Клевань, Коритниця, Костопіль (місто з 1922 р.), Козин, Лішнівка, Людвипіль, Ланівці, Лобачівка, Мильці, Мельниця, Межиріч, Милянновичі, Милятин, Мізоч, Млинів, Муравиця, Несухойж, Нова Вижва, Оздютічі, Озеряни, Опалин, Острожець, Рахманів, Свинюхи, Сокіл, Софіївка, Торговиця, Троянівка та Турійськ. У Поліському воєводстві: Камінь-Каширський, Любешів, Погост Зарічний, Рафалівка, Томашгород [8].

Проте, ці приписи були виконані лише частково. Фактичний статус населеного пункту часто не співпадав з юридичним. Так, наприклад у місті Новий Вишнівець і 11 містечках Волинського воєводства (Білозорка, Колкі, Маціїв, Межиріч Корецький, Новий Почаїв, Порицьк, Степань, Торчин, Тучин, Чарторійськ та Шумськ) у яких чисельність мешканців вимагала створити міські гміни, впровадження міського устрою не відбулося.

Разом з тим, у Рокитно (1491 мешканець) міське самоврядування було ліквідовано у 1924 р. [8], а у квітні 1927 р. статус міста було знову повернено[6]. Подібна ситуація була і в Локачах (1794 мешканця) міське самоврядування тут було ліквідоване у 1925 р.[8].

23 березня 1933 був виданий закон «Про часткову зміну організації територіального самоврядування». Згідно цим нормативним актом керівним і виконавчим органом міської гміни стало міське управління, замість існуючого магістрату. Термін повноважень міських органів збільшився з 3 до 5 років [7].

Взагалі треба зазначити, що цей закон посилив нагляд держави над органами самоврядування, більшою мірою підпорядкувавши їх адміністративним властям.

Проаналізувавши структуру, діяльність міських магістратів (після 1933 міських управлінь) на

¹ Тут і далі в дужках кількість жителів, які проживали в населеному пункті.

території Волинського воєводства в міжвоєнний період можна відзначити, що польські адміністративні влади значну увагу віддавали особовому складу міських магістратів, де перевага віддавалася особам, лояльно налаштованим до польської влади, що підтверджувалося затвердженням або її відмовою на посади у виконавчі органи міського самоврядування. Протягом певного проміжку часу спостерігалася все більша залежність в прийнятті різних рішень виконавчих міських органів від органів повітової адміністрації.

1. *Dziennik Praw Państwa Polskiego.* – Warszawa: Drukarnia Państwowa, 1919. – q 13. – Poz. 140. .
2. *Dziennik Urzędowy Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich.* – Warszawa, 1919. – q 7. - Doz. 44.
3. *Dziennik Urzędowy Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich.* – Warszawa, 1919. – q 7. - Poz. 46.
4. *Dziennik Urzędowy Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich.* – Warszawa, 1920. – q 13. - Poz. 112.
5. *Dziennik Urzędowy Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich.* – Warszawa, 1920. – q 15. - Poz. 124.
6. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – Warszawa, 1927. – q 36. – Poz. 320.
7. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.* – Warszawa, 1933. - q 35. – Poz. 294.
8. *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. Województwo Wołyńskie.* – Warszawa, 1923. – T. IX. – 84 s.

Надія ОСТРЕНКО (Любомль)

ХУДОЖНИКИ ЛЮБОМЛЬЩИНИ: НАТАЛІЯ БЛОНСЬКА ТА ВАЛЕНТИНА МИХАЛЬСЬКА

Старовинне містечко Любомль, що розмістилося майже на межі Польщі та України, є малою батьківщиною для багатьох діячів культури. Почесне місце серед них належить художникам В. Михальській та Н. Блонській. Митці своєю наполегливою працею збагатили художню скарбницю попередніх поколінь, заявили про себе на всю Україну та за її межами. Їхня творчість багатогранна і цікава для багатьох шанувальників образотворчого мистецтва. Місто Любомль для них - це не просто рядки з біографії, а те місце, де відбулося їхнє творче становлення.

Метою проекту є поглиблення знань про життя і творчість художників Любомльського краю, популяризація їхньої діяльності.

Проведене дослідження - ще одна сторінка з історії розвитку художнього мистецтва краю. Воно відіграє важливу роль у вивченні вітчизняної культури, пізнанні історії, розвитку духовності.

Нехай дана робота буде добрим помічником для вчителів образотворчого мистецтва, історії, краєзнавства.

Талановитий художник і вчитель від Бога.” Саме так можна сказати про Наталію Леонідівну Блонську.

Вона народилася 17 січня 1963 року у м. Любомлі, у сім’ї вчителів. (Див. додаток 1). Своїм умінням створювати прекрасні картини завдячує Богові й батькам, котрі з дитинства прищеплювали їй любов до всього оточуючого.

Живописом займається з 15 років. Закінчила училище прикладного мистецтва імені І. Труша, факультет художнього оформлення. Училася у відомого художника Драгана Т. М. Пізніше закінчила графічний факультет Львівської академії друкарства.

Працювала викладачем у художніх школах м. Млинова, що на Рівненщині, м. Володимира-Волинського, учителем образотворчого мистецтва м. Любомля.

Художниця виховує дітей через красу і мистецтво. Знаходячи юні таланти, вона приділяє їм багато уваги, ділиться з ними своєю майстерністю, учить любити оточуючий світ та цінувати його, фантазувати. Вона завжди шукає зв’язок з природою, оскільки вважає, що природа - джерело прекрасного. “Бог створив цей світ неповторним, і наше завдання зберегти його таким. Діти, які цінують усе, що їх оточує, виростають культурнішими, духовнішими, добрішими.” [8,2]. Тому Наталія Леонідівна Блонська часто проводить заняття на природі.

Створюючи свій маленький світ, атмосферу прекрасного і захоплюючого, вона зуміла зібрати біля себе здібних і талановитих дітей. “Не всі вони в майбутньому стануть художниками-професіоналами, але любов до мистецтва залишиться в них назавжди”, - впевнена Наталія Леонідівна.

Вона ставиться до учнів, як до рідних дітей. Живе їхнім життям, хвилюється й радіє разом з ними, вчить творити, фантазувати, уявляти. “Мої діти особливі”, - впевнена Наталія Блонська. [8,2]. Працюючи

в Любомльській ЗОШ №3, неодноразово організовувала художні виставки живопису в школі, на яких були представлені картини самої Наталії Леонідівни та її учнів. “Діти можуть робити свої виставки”, - вважає Н. Л. Блонська.

Її учні - учасники багатьох конкурсів. Юні художники часто звітують на районних, обласних, Всеукраїнських, міжнародних конкурсах, де часто займають призові місця.

Син Леонід також перейняв талант матері. Він навчається у Львівській академії прикладного мистецтва, малює. Робив персональні виставки.

Володіючи високою художньою майстерністю, Наталія Леонідівна виплекала не один мистецький талант. Деякі з її учнів робили свої персональні виставки, мають каталоги з живопису [11,3].

“Дорога до успіху - це 99 відсотків праці та 1 відсоток таланту. Майстерність і визнання приходять через щоденну й рутинну роботу, але треба невтомно йти до свого творчого спалаху”, - переконана Н. Л. Блонська.

Наталія Блонська - професійна художниця. Вона малює переважно олійними фарбами, володіє композиційним баченням оточуючого світу, добре ліпить форми, керує світлотінню, уміло розподіляє акценти. Це відчувається в роботах “Церква в Зимному”, “Зимнівський собор”. Малюнки тут рухливі, життєві, просторові.

Пейзажі “Захід сонця”, “Зима” добре скомпоновані, вміло використовується в них ефект сонячного світла, відблиски і тіні на снігу. Невід’ємна складова пейзажу - добре прописане в кольорі небо.

На картині “Гірські простори” відчутна різниця ближніх і віддалених гір. Над усім висить глибоке небо. Увага акцентується на деталях переднього плану. Делікатність польової квітки, багатство рослинного світу підкреслюють ліричну натуру митця. (Див. додаток 3).

Не зраджуючи улюбленим пейзажам, Наталія Леонідівна з часом захопилася квітами. Несе їхню красу всім поціновувачам мистецтва через натюрморти. Художниця створила серії натюрмортів: “Іриси”, “Бузок”, “Польові квіти”, “Соняшники”. (Див. додатки 4, 5, 6,).

Букети з бузку - повні, насичені, крупні грона квітів правильно розкидані на полотні, зелені листочки доповнюють загальну композицію букета.

На картині “Грушевий цвіт” квітів мало, переважає весняне світло. Але саме одна квітуча гілочка підсилює динаміку розвитку й руху. (Див. додаток 8).

Н. Л. Блонська розмальовувала Михайлівську церкву в м. Любомлі. Велика майстерність художниці відчувається у створеному нею образі розп’ятого на Голгофі Ісуса Христа. Вражає красою іконостас. Ніби живі, дивляться на нас лики святих євангелістів Матвія, Марка, Луки та Івана.

Наталія Леонідівна бере участь у міжнародних пленерах художників та збірних мистецьких виставках. Роботи майстрині знаходяться як в Україні, так і за кордоном. Зокрема в Любомлі, Львові, Рівному, Дніпропетровську, Києві, Криму, Білорусії, Росії, Чехії, США (Чикаго), Англії.

Валентина Михальська народилася в с. Хворостів Любомльського району. (Див. додаток 9). Через важку недугу вона не змогла відвідувати місцевої школи, тому навчалася в Костопільській школі-інтернаті, що в Рівненській області.

У 1976 році вона змушена була припинити навчання й повернутися в село. Пригадує, що в дитинстві любила складати аплікації, візерунки, шити одяг для ляльок. Малювати почала в 1985 році спочатку олівцями та акварельними фарбами, пізніше - пастеллю, олійними фарбами, технікою туш-перо. Усі ці різноманітні техніки художниця вміло використовує у написанні пейзажів, натюрмортів, портретів, монотипій, в іконописі, книжковій ілюстрації. (Див. додатки 10, 11, 12, 13, 15).

Навіть при обмеженому спілкуванні з природою в художниці присутнє багатобарвне бачення світу. У творчому доробку Валентини Михальської - майже тисяча робіт. Більшість з них виконана акварельними фарбами. Вона мало малює з натури; щоб створити картину, художниця повинна пригадати, яким було небо, хмари, які треба використати відтінки фарб, щоб передати різноманіття барв природи.

Працює Валентина Михальська і в галузі графіки. У 2003 році виданий альбом її графічних робіт “Червоне і чорне”, який вона творила декілька років. (Див. додаток 13).

“Це моє сприйняття світу, філософія мого життя, спроба мої думки відтворити на папері”, - писала Валентина Михальська. [16,2]. У цих роботах художниця використовує контурний тональний малюнок, поєднує два кольори — червоний і чорний. За допомогою червоного відтінку підсилює звучання головного змісту, думки, світогляду. На картині “Життя як пори року” художниця ніби себе зобразила Весною, яка символізує зміни, рух -наближення літа. У руках вона тримає горобину, плід осені, у чеканні неминучої зими. (Див. додаток 13). Відчувається авторське бачення природи, буття, послідовність і неминучість

життєвих ритмів.

У творі “Невинність” присутнє сприйняття й розуміння світу людиною, умиротворення. Людина ніби сама в собі. Про що вона думає - підкреслює голуб над головою. (Див. додаток 13).

Чітке розмежування чорного і червоного прослідковується у творі “Вишні”. Пишучи картину взимку, Валентина Михальська пригадувала, як правильно передати червоний відтінок - колір пристрасті. “Пристрасть - це земне почуття, у поєднанні з любов’ю вона піднімається на більш високий рівень”, - пояснювала художниця. Тонований метелик - це другорядний доповнюючий елемент. (Див. додаток 13).

Знаходячись постійно в замкнутому просторі, В. Михальська досягає свободи через творчість. “Художник має право висловити своєю творчістю власні мрії, прагнення, переконання, світогляд, донести свої думки до глядача”, – розповідає мисткиня.

У 1991 році у м. Луцьку відбулася перша персональна виставка Валентини Михальської. “їхала туди з трепетом і боязню, розуміла, що там мої роботи побачать фахівці”, – згадувала Валентина Михальська.

У 1994 році художниця стала першим лауреатом обласної мистецької премії імені Й. Кондзелевича.

Згодом персональні виставки художниці проходили майже щороку в різних містах України.

Валентина Михальська брала участь у III Міжнародній виставці інвалідів, що проходила в м. Любліні (Республіка Польща).

Брала участь у міжнародних конкурсах ескібрису, присвячених Леонардо да Вінчі і Данте Аліг’єрі в Італії. (Див. додаток 14).

Художниця дуже любить маленьких дітей і охоче ілюструє для них книги. Вона здійснила художнє оформлення поетичних збірок “Дощу мелодія блакитна” А. Махонюка (1998 р.) та “Вершина” Є. Лещук (1999 р), “Загадайлівка” М. Онуфрійчука (2000 р.), казки “Лелія” Лесі Українки та розмальовок “Малювала киця хатку” А. Карп’юка (2002 р.).

У 2003 році вийшли з друку ще дві книжечки, проілюстровані Валею Михальською: книжка-розмальовка “На подвір’ї у бабусі” Юлії Костюкевич і вірші для дітей Лесі Українки “Вишеньки-черешеньки”.

У цьому ж році художниця брала участь у міжнародному конкурсі ескібрисистів, присвяченому Лесі Українці та родині Косачів.

У 2004 році Валентина Михальська була нагороджена орденом Княгині Ольги III ступеня.

У 2006 році побачила світ дитяча книга віршів Валентини Штинько “Давай дружити” з кольоровими ілюстраціями Валентини Михальської. Вона визнана кращою дитячою книгою року Волині. (Див. додаток 15).

У 2009 році вийшла з друку авторська книга Валентини Михальської “Казка оживає знов”. (Див. додаток 15).

Творіння Валентини Михальської – це робота серця, душі, емоцій. “Валентину Михальську вибрала для випробовування на світло “Сонячна дорога...” її призначення - “перекладати мовою людей мову світла...” [16,6]

“Сонячна дорога” Валентини Михальської зіткана з ниток добра, радості й світла. Любов, віра, служіння людям, наполеглива праця - ось підвалини її успіху. І тому тягнуться люди на світло її тонкої душі, краси, тепла і розуміння, на світло її впевненого, мудрого слова, сказаного в мистецтві.

У її ніжних, легких акварелях реальність гармонійно поєднується з фантастичними образами, народженими уявою. І тому Валентина Михальська любить усе, що її оточує: природу, небо. Думками вона лине туди, бо там немає тривоги і зла. Художниця дуже часто малює квіти, що свідчить про її жіночність і ніжність. Її роботи ліричні, інколи з елементами смутку. Темні тіні, плями підкреслюють стан душі та думок.

“Художниця Лесиноного краю. Вона має щось спільне з самою Лесею у баченні світу, у характері, у долі” [19,3].

Валентина Михальська веде активне творче життя. “Мисткиня в наполегливій щоденній праці стверджує свою неповторність, переконуючи себе й людей у тому, що немарно живе на світі [19,3].

“Я щаслива. І це відчуваю кожної миті... Я кажу:”Господи, Ти сам знаєш, для чого я прийшла на землю, то використовуй мене.” І Бог дав мені цей дар - малювати.” [26,2].

Щоб зрозуміти Валею Михальську і її барвистий світ, треба сприйняти її творіння, відчуті їхню енергетику. Адже вона кожною клітиною свого зболеного тіла, але живої душі прагне бути ближче до людей, до їхнього розуміння.

“Бувають моменти, коли хочу покинути свою кімнату, хочу піти у світ, у ліс, між людей. І туди йдуть мої картини. Це моє щастя” [26,2].

Наталія Леонідівна Блюська

Н. Л. Блонська "Гірські простори", 50x60, полотно, олія

Н. Л. Блонська,
"Сади тріпуть",
55x65, полотно,
олія

Н. Л. . Блокська, серія "Іриски", полотно, олія

Н. Л. Блокська, серія "Бузок", полотню, олія

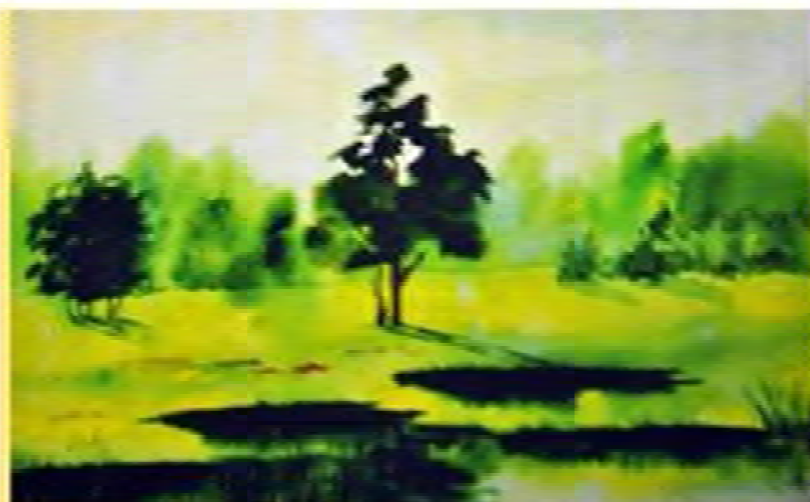
Н. Л. Блохіна, серія "Попьові квітти",
полотно, олія

В. Михальська

Додаток 10

В. Михальська
“Ой у лузі,
лузі червона
калина”,
24x37,
акварель

В. Михальська
“Ранок умитий
дощем, 36x48,
акварель

В. Михальська “Колядники”, 24x51, акварель

В. Михальська, 2010 р. "Троянди",
акварель.

В. Михальська, 2010 р.
"Горобина", акварель.

В. Михальська, 2010 р. "Ромашки",
акварель.

Додаток 12

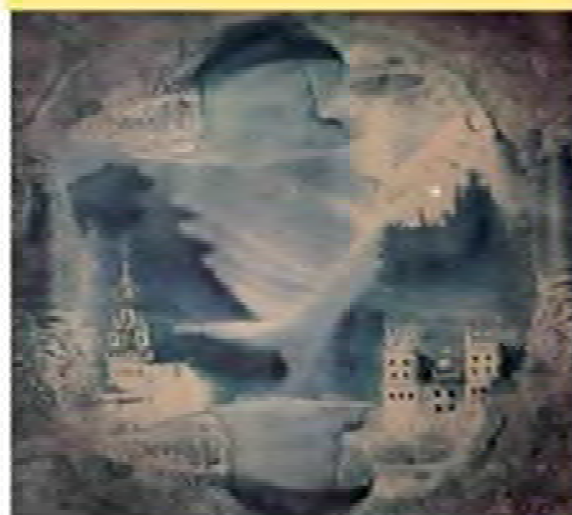
В. Михальська, 1993 р. "Різдвяна ніч", монотипія.

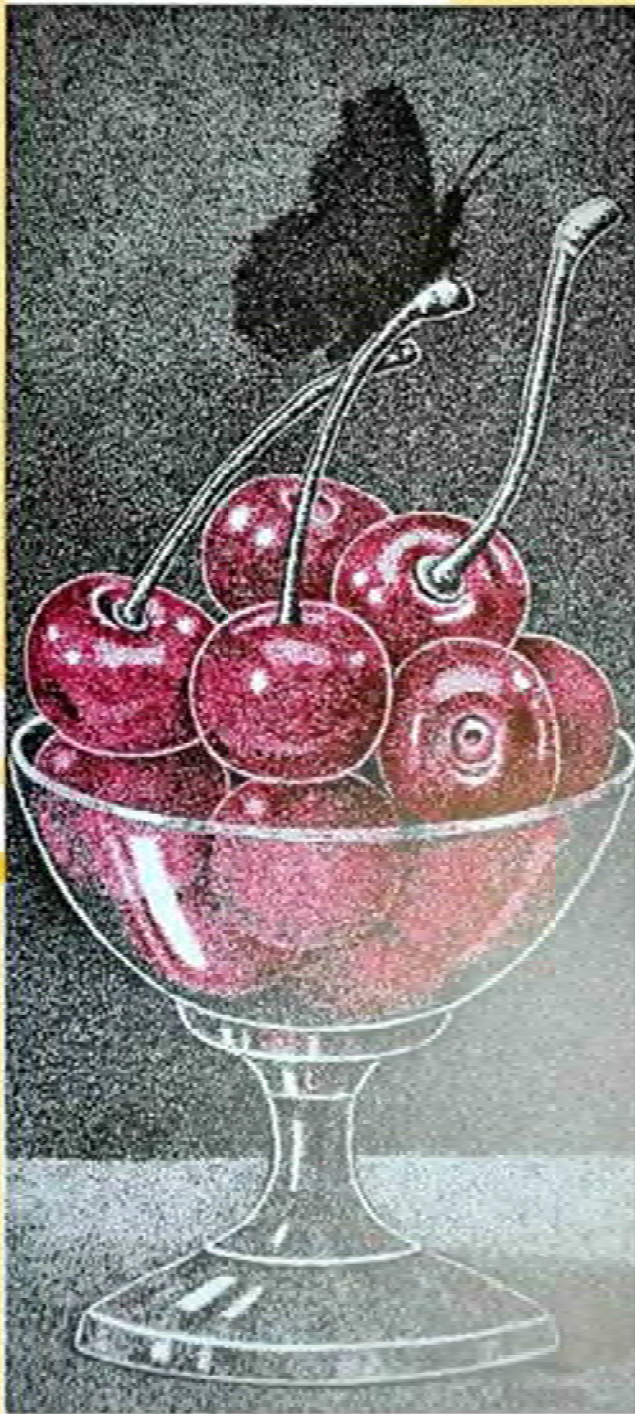
В. Михальська, 1993 р. "Морський пейзаж", монотипія.

В. Михальська, 1993 р. "Берези", монотипія.

В. Михальська, 1993 р. "Королівство кривих дзеркал", монотипія.

В. Михальська, 2002 р. "Вигні",
221x101, туш-перо.

В. Михальська, 2000 р.
"Невинність", 201x98, туш-перо

В. Михальська, 2000 р. "Життя як
пори року", 200x97, туш-перо.

Додаток 14

В. Михальська
Екслібриси

Дитячі книги,
ілюстровані
В. Михайльською

Творчість художників Любомльщини є важливою складовою культури Волині. Митці своєю наполегливою працею збагатили художню скарбницю попередніх поколінь, заявили про себе на всю Україну та за її межами. Їхня творчість багатогранна і цікава для багатьох шанувальників образотворчого мистецтва. Місто Любомль для них - це не просто рядки з біографії, а те місце, де відбулося їхнє творче становлення.

1. Велика ілюстрована енциклопедія історії мистецтв. - Україна, 2007. - 480-488 с.
2. Виставка "У XXI століття - з мистецтвом" (каталог). - Львів, 2002. - с.
3. Масол Л. М, Ничкало С. А. Художня культура України. - Київ "Вища школа", 2006-153-185 с.
4. Вчитель з великої літери// Наше життя. - 2004. - 6 березня.
5. Грищенко В. Людина і культура. - Київ. "Либідь". 2000. - 43-48 с.
6. Збережемо світ прекрасним// Наше життя. - 2002. - 23 травня.
7. Коширець С. Квітково-семимильні кроки Тетяни Салухи// Слово правди. - 2008. - 10 липня.
8. Михалик А. Ф. То є частина великого мистецького життя// Слово правди. - 2001. - 28 серпня
9. Михальська В. Графіка. Червоне і чорне.. - Луцьк, 2001.
10. Михальська В. Живопис. - Ковель, 2000.
11. Михальська В. Живопис Графіка. - Володимир-Волинський, 1999.
12. Михальська В. "Чарівна мелодія акварелі "Жінки Волині". - Любомль. -2000.
13. Надюкова І. Півтора десятиліття нуртує барвами "Колорит"// Слово правди. - 2009. - 15 жовтня.
14. Склярук П. Її талант - від Бога//Наше життя. - 2006. - 21 січня.
15. Творимо мистецтво// Слово правди. - 1985. - 24 грудня.
16. Федонюк С. Великі мандри маленьких містечок// Волинський огляд. -2002. -№4.
17. Хвас В. В їх долі вплелася веселка// Наше життя. - 2002. - 27 червня.
18. Хвас В. Гармонія краси й добра//Наше життя. - 2005. — 15 січня.
19. Хвас В. Художниця Валентина Михальська: "Я щаслива.. "II Наше життя. - 2001. - 20 січня.
20. Хвас В. "Я творила це для вас..."// Наше життя. - 1998. - 7 травня.
21. Любомльський краєзнавчий музей (далі ЛКМ) КВ №1243
22. ЛКМ.КВ№1245
23. ЛКМ. КВ №1246
24. ЛКМ. КВ№1247
25. ЛКМ. КВ №3327
26. ЛКМ. КВ №3350
27. ЛКМ. КВ №3352
28. ЛКМ.КВ№4850
29. ЛКМ.КВ№4851
30. ЛКМ. КВ №4862
31. ЛКМ. КВ №4869
32. ЛКМ. КВ №4961
33. ЛКМ. КВ №5016

**Григорій ОХРИМЕНКО, Наталія СКЛЯРЕНКО,
Ігор МАРКУС, Тетяна СТРЕМЕНЮК (Луцьк)**

ПАМ'ЯТКИ ГОРОДОЦЬКО-ЗДОВБИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗАХІДНОВОЛИНСЬКОМУ ПОЛІССІ ТА ВОЛИНІ

Вже більше як півстоліття відомі пам'ятки городоцько-здовбицької культури (ГЗК), виділеної І. Свешніковим. Проте одностайності та однозначності у її дефініції покищо немає. Частина поселень епішнурового часу польські дослідники, зокрема Ян Махнік та Славомір Кадров, відносять до межановицької культури (МК). Інші пам'ятки, означувані в радянський період як ГЗК (розвідки довоєнних археологів, наприклад О. Цинкаловського, Яна Фітцке (рис. 1) та повоєнних років, зокрема Ю. Кухаренка), вимагають перевірки, уточнень, у т. ч. підтвердження конкретними матеріалами – керамікою. Отже, для встановлення кількості пам'яток ГЗК, ареалу поширення, розрізнення пунктів МК та ГЗК (які інколи знаходилися поряд) потрібна селекція матеріалів та наявних даних.

У книзі О. Цинкаловського "Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego" в переліку «Культури шнурової кераміки» зазначена 41 пам'ятка [Synkałowski, 1961, s. 41-46]. Частина з них належить до ранньої культури шнурової кераміки, як, наприклад, Хотивель в Старовижівському районі, інші – до межановицької

культури, як Черників Володимир-Волинського р-ну Волинської області, можливо, Мирогоща Дубнівського р-ну Рівненської області. Серед імовірних пам'яток городоцько-здовбицької культури з цього списку можна назвати Борки (поховання з «шнуровою» керамікою), курган поблизу Буглована Кременеччині, де знайдено циліндричний кубок з шнуровим орнаментом, сім кістяних намистин, два колечка зі срібного дроту [Супкаіowski, 1961, s. 41].

В монографії І. Свешнікова, присвяченій добі ранньої бронзи, на мапі позначено близько 100 пунктів ГЗК [Свешніков, 1974, с. 82, 83, рис. 24], багато з них обстежені Г. Охріменком. Проте матеріалів з поліських районів збереглося мало, дюнні поселення майже непридатні для досліджень, оскільки порушені. В районі Західного Побужжя відомо чимало поселень МК, частина з яких могла належати до ГЗК. Більшість з них – це сліди поселень, представлені незначною кількістю матеріалів.

У таблиці ілюстрацій до цієї монографії, де подані матеріали з різних пам'яток, бачимо кераміку і з поприр'ятських районів, зокрема із с. Горки Любешівського району. Тут, очевидно, були виявлені сліди поселень ГЗК [Свешніков, 1974, с. 92, рис. 28: 16, 18], культури кулястих амфор [Свешніков, 1974, с. 92, рис. 28: 14], стжижовської культури [Свешніков, 1974, с. 92, рис. 28: 1] або культури шнурової кераміки та, імовірно, тшинецької культури [Свешніков, 1974, с. 92, рис. 28: 11]. З огляду на таку концентрацію матеріалів доби бронзи, можна вважати околиці с. Горки перспективними для подальших археологічних досліджень ГЗК та доби бронзи загалом. Але варто зазначити, що інших старожитностей ГЗК поряд майже невідомо. Лише в селах Люб'язь, Залухів, Хабарище бачимо відносно значне скупчення кераміки II пол. III – II тис. до Р. Х. [Свешніков, 1964, с. 36-40, рис. 44; Свешніков, 1974, с. 82].

У довіднику «Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза» (1982) подано опис 94 пам'яток ГЗК. Зокрема, на Поліссі згадані пам'ятки виявлено біля с. Турівка Володимир-Волинського р-ну, Уховецьк Ковельського р-ну, Ладинь, Піща Любомльського р-ну, Нова Вижва, Сереховичі Старовижівського р-ну, Оленине, Острівок Камінь-Каширського р-ну, Гірки, Лахвичі Любешівського р-ну. Тут знайдено кераміку зі шнуровим орнаментом та крем'яні вироби [Археологічні пам'ятки..., 1982, с. 31-32]. Вони дають важливу інформацію, яка все ж потребує уточнень та підтвердження ілюстраціями.

Протягом багатьох років у кінці XX ст. Г. Охріменком проводились розвідки на Волинському Поліссі, зокрема Маневицькому, Любешівському, Ратнівському, Дубровицькому, Сарненському, Костопільському (рис. 2; рис. 3; рис. 4; рис. 5; рис. 6; рис. 7; рис. 8), Березнівському районах Волинської та Рівненської областей. Частина з виявлених при цьому пам'яток ГЗК подана в додатку «Пам'ятки межановицької культури на території Волинської області» [Нариси культури..., 2006, с. 446-452]. Проте більшість з них належить все ж до ГЗК. Всього представлений короткий опис 72 пунктів, але деякі з них є недослідженими курганами і культурна приналежність їх точно не відома.

Багаторічні розвідувальні роботи Західноволинського Полісся дають певне уявлення про заселення носіями ГЗК цієї зони. Можна констатувати, що цей регіон не був густо заселеним. На берегах багатьох річок знахідок кераміки згаданої культури майже не відомо (річки Виживка, Турія, Стохід, Прип'ять, пониззя Стиру і Горині). Проте скупчення поселень ГЗК помічається в середній течії Горині: Хорів, Дорогоща, околиці Нетішина, Вільбівне, Розваж (розкопки та розвідки М. Пелещишина, О. Позіховського, О. Романчука, В. Самолюка, Б. Прищепи, І. Винокура, В. Мегея, А. Гуцала). У пониззі р. Устя, очевидно, був значний куц поселень ГЗК (роботи Ф. Штейнгеля, І. Шойер-Савицької, І. Свешнікова та ін.).

Мало відомі пам'ятки ГЗК і в Нижньому Надстир'ї. Окремі маловиразні матеріали ГЗК та культури шнурової кераміки (КШК) виявлені під час експедиції Д. Телегіна (1980-ті рр.) біля с. Мала Осниця Маневицького р-ну. Значно важливішим пунктом із великою кількістю матеріалів є околиці с. Балаховичі (приблизно 1,5 км на південь від центру села). Тут, на підвищеному до 2–2,5 м березі, на широкій розвіяній дюні у 80-х роках XX ст. фіксувалося кількасот фрагментів кераміки доби бронзи, у т.ч. ГЗК, включно з фрагментами амфор, кубків, горщиків (всього бл. 40). Крім цього, на пам'ятці зібрані уламки посуду КШК, тшинецької культури, крем'яні вироби (наконечники стріл, ножеподібні пластини тощо). Все це знаходилося на площі розміром приблизно 150x200 м. Можна сказати, що це зручне мисоподібне місце могло бути значним (перевалочним) пунктом на важливому шляху сполучення по р. Стир та на її берегах. Додамо, що приблизно навпроти Балахович біля с. Кукли знайдено цілу амфорку ГЗК з двома ручками (імовірно, з поховання). Учнями місцевої школи зібрано крем'яні та кам'яні предмети того часу, у т.ч. кам'яну булаву. Нижче по течії Стиру подібні вироби виявлено навколо сіл Комарово, Новосілки. Проте кераміки доби бронзи з цієї частини надбережжя Стиру майже невідомо.

Для з'ясування присутності населення ГЗК в останній третині III тис. – першій половині II тис. до Р. Х. (до XVI(?) ст. до Р. Х.) на Західноволинському Поліссі були проаналізовані матеріали цієї культури

Рис. 1. Кераміка ГЗК (1) та МК (2): 1 – с. Підгайці Луцького р-ну (знахідка В. Свенцицького); 2 – с. Городок Луцького р-ну (розкопки Д. Козака)

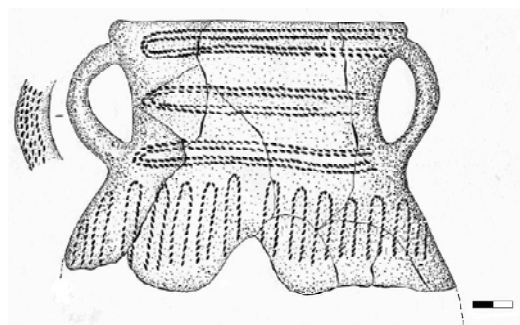
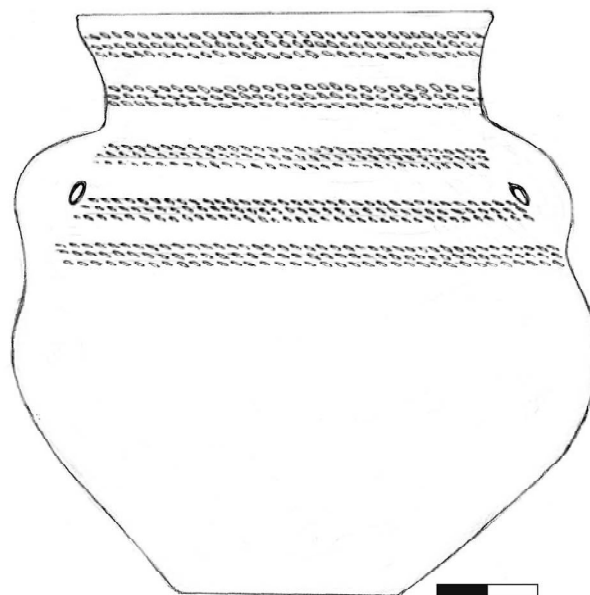

Рис. 3. Кераміка ГЗК з с. Осова (ур. Криничка 1) Костопільського р-ну Рівненської обл. Знахідка М. Харчука

Рис. 2. Амфорка ГЗК з с. Кукли Маневицького р-ну Волинської обл. Знахідка Ф. Бусела

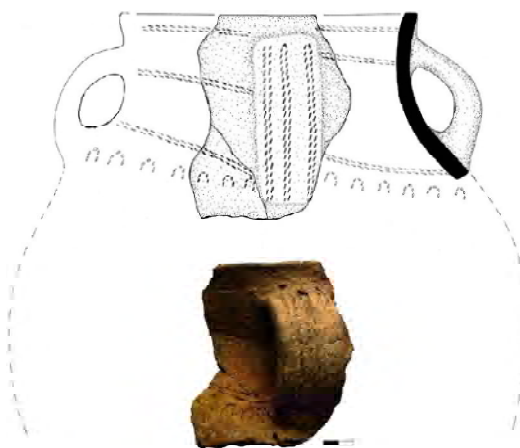

Рис. 4. Фрагмент амфори ГЗК з с. Гораймівка Маневицького р-ну Волинської обл. Знахідка М. Бурика

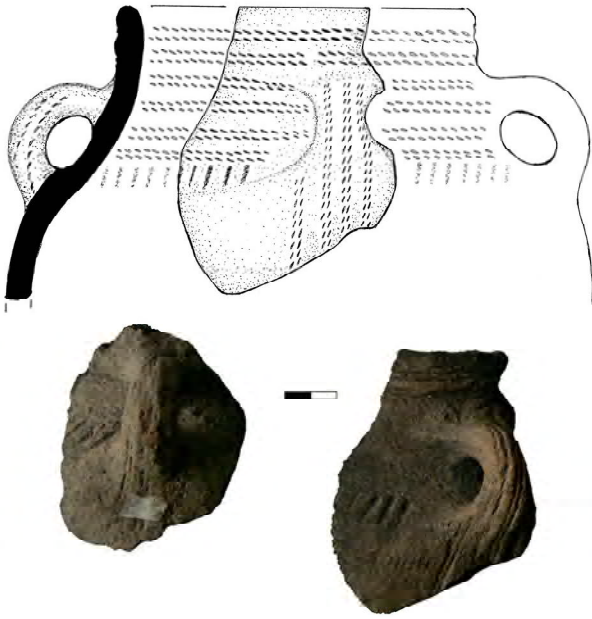

Рис. 5. Фрагмент амфори ГЗК (?) з околиці Луцька Волинської обл. Знахідка Я. Фітцке

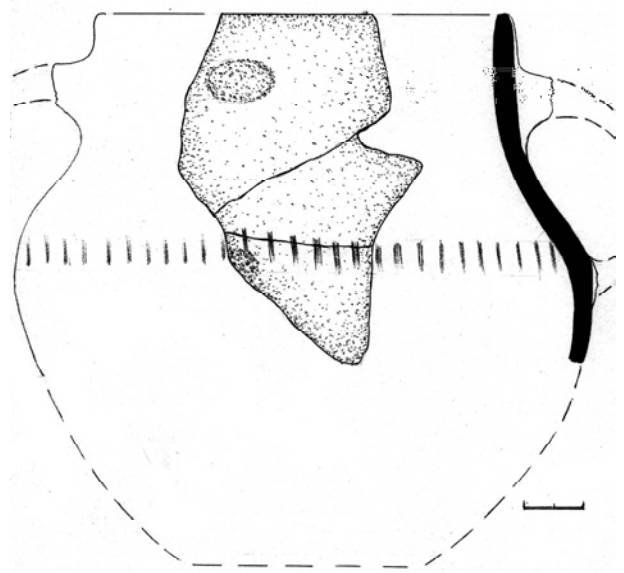

Рис. 6. Амфора ГЗК або МК з житла СК. с. Осова (ур. За Корчі) Костопільського р-ну Рівненської обл.

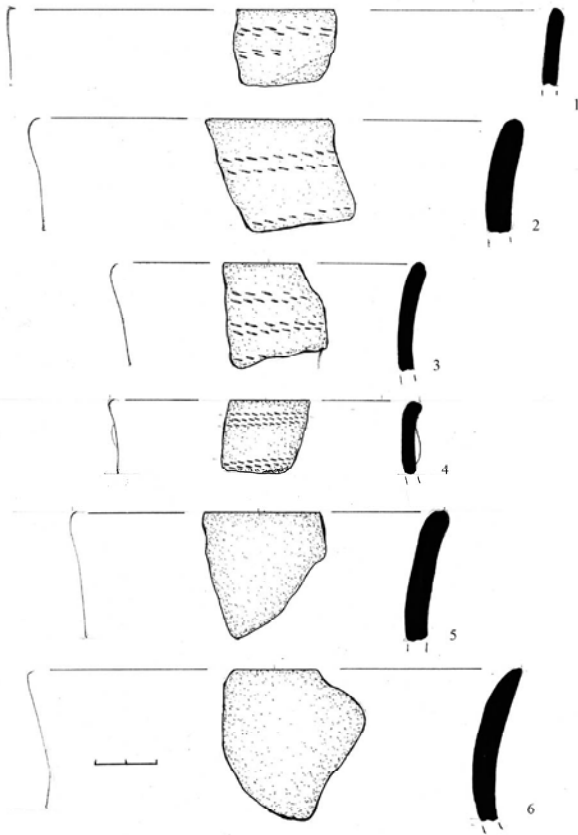

Рис. 7. Кераміка ГЗК. Підйомний матеріал з околиць с. Осова Костопільського р-ну Рівненської обл.

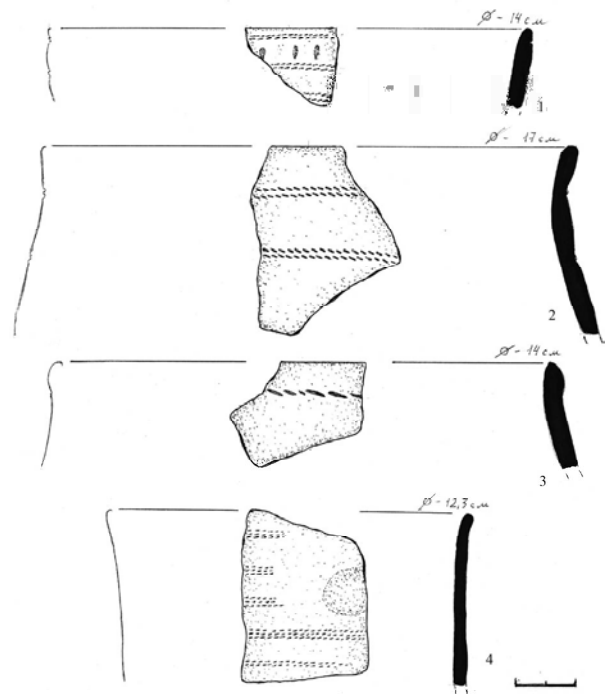

Рис. 8. Кераміка ГЗК. Підйомний матеріал з околиць с. Осова Костопільського р-ну Рівненської обл.

з фондів Волинського краєзнавчого музею. Всього кераміки нараховується до 500 фрагментів, у т.ч. бл. 250 – з орнаментом. Всі ці артефакти виявлені приблизно в 30 пунктах. Найбільше орнаментованих фрагментів та уламків вінець посуду походить з пам'ятки в ур. Кругле Поле поблизу с. Майдан-Липно Маневицького р-ну – 140 шт. (цілих посудин не виявлено). З сусіднього с. Осова Костопільського р-ну (всіх пам'яток тут нараховується до 10 пунктів) є більше 70 фрагментів з орнаментом та уламків вінець. Напевно, існував куц пам'яток ГЗК, сконцентрований поблизу с. Великий Мідськ цього ж району, де віддавна відомі родовища міді та базальту, про що неодноразово вже повідомлялося. Це околиці сіл Матійки, Красноволя, Липно, Холоневичі, Гораймівка та інші пункти Ківерцівського, Маневицького та Костопільського районів Волинської і Рівненської областей. Північніше с. Осова, як стало нещодавно відомо, були родовища кременю. Крім того, поблизу с. Балаховичі Володимирецького р-ну на березі Стиру виявлено 20 уламків посуду, у т.ч. 12 орнаментованих та вінець; на березі р. Корминбіля с. Гораймівка Маневицького р-ну знайдено 2 фрагменти, з них один – від великої амфори; з Великого Мідська Костопільського р-ну вур. Березник та ур. Гута – 16 уламків, а також відомо по одному чи кілька фрагментів із сіл Кукли, Ничогівка, Тросне Маневицького р-ну, Липно, Розничі, Семки, Цумань, Вітковичі, Березне Березнівського р-ну, Берестяне Ківерцівського р-ну, Хабарище Ратнівського р-ну, Клевань Рівненського р-ну.

Таким чином, місця проживання населення ГЗК концентрувалися в пунктах, де були вигідні природні умови та корисні копалини: середня течія р. Горині (поблизу Острога, Великого Мідська), поблизу р. Устя (Городок, Зозів, Здовбиця) та ін.

Кераміка ГЗК має здебільшого коричневий з відтінками колір, домішку граніту та інших мінералів, зрідка товченого паленого кременю. Натомість посуд межановицької культури, при певній подібності форм та декорування (шнурового орнаменту, вдавлень, прогладжених ліній), є здебільшого темної барви та має додавання товченого кременю (наприклад, на пам'ятках Млинівського й Дубнівського р-нів, виявлених В. Ткачем). У пізніші періоди на посуді МК з'являються валики-виступи, а також видовжені валики або виступи (Рис. 1), названі польськими дослідниками «вуса». Хоча і в ГЗК іноді наявні своєрідні виступи різної форми (Осова Костопільського р-ну Рівненської обл., Майдан-Липно Маневицького р-ну Волинської обл.).

Отже, дві згадані культури у кераміці та знаряддях праці мають подібності. К. Бунятян використовує подвійну назву ГЗК/МК або навпаки [Бунятян, 2013, с. 34]. І це, очевидно, правильно. Дещо подібну ситуацію зафіксовано у тшинецько-комарівській культурі середнього періоду доби бронзи. Проте в силу іншого ареалу формування все ж має специфічні особливості та регіону проживання в зоні Волинського та Малого Полісся (додаток 1).

1. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза. – К. : Наук. думка, 1982. – 193 с.

2. Бунятян К. П. Етнокультурна ситуація на Західній Волині за доби ранньої бронзи / К. П. Бунятян // Археологія. – 2013. – № 1. – С. 33–50.

3. Нариси культури давньої Волині / За заг. ред. Г. В. Охріменка. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 600 с.

4. Романчук О. Матеріали до археологічної карти Березнівщини доби бронзи // Археологічна спадщина Яна Фітцке. – Луцьк, 2005. – С. 419–447.

5. Романчук О. Пам'ятки доби бронзи в районі Малого Полісся / О. Романчук // Охріменко Г. та ін. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 534–570.

6. Романчук О. Сліди поселень культур шнурової кераміки, затоплених водоймою-охолоджувачем Хмельницької АЕС // Охріменко Г. В. та ін. Нариси етнокультурної історії Північно-Західної України доби бронзи. – Луцьк, 2014. – С. 173–182.

7. Самолюк В. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури / В. Самолюк // Археологія. – 2009. – № 4. – С. 26–37.

8. Свешиников И. К. Поселение культуры шнуровой керамики ус. Городок Ровенской области / И. К. Свешиников // КСИА. – Вып. 97. – М., 1964.

9. Свешиников И. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н. е. / И. К. Свешиников. – К. : Наук. думка, 1974. – 206 с.

10. Свешиников И. К. Городоцько-здоблицька культура / И. К. Свешиников // Археологія Прикарпаття, Волині і Закарпаття (Енеолит, бронза і раннєжелезо) / Э. А. Балагури, А. П. Черныш и др. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 11–38.

11. Cynkalski O. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. – Warszawa, 1961.

12. Sulimirski T. O poleskiej praojczyźnie słowian // Z otchłani wieków. – Poznań, 1939. – T. XIV. – Z. 3–4.

13. Sulimirski T. Notatki z badań archeologicznych na Wołyniu // Ziemia Wołyńska. – 1939. – R. II. – S. 36–39.

**Пам'ятки городоцько-здовбицької культури
на Західноволинському Поліссі та Волині**

№	Назва пам'ятки (населений пункт)	Тип пам'ятки	Місцезнаходження пам'ятки (район, область)	Відкривач (дослідник) пам'ятки
1.	Берестяне	Сліди поселення	Ківерцівський р-н Волинська обл.	Г. Охріменко
2.	Липне	Поселення	– // –	Г. Охріменко
3.	Цуманьур. Заклин	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
4.	Уховецьк	Сліди поселення	Ковельський р-н Волинська обл.	І. Свешніков
5.	Вишків	Сліди поселення	Луцький р-н Волинська обл.	І. Свешніков
6.	Торчин	Поховання	– // –	Г. Гуртовий
7.	Ветли	Сліди поселення	Любешівський р-н	І. Свешніков
8.	Горки	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
9.	Лахвичі	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
10.	Люб'язь	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
11.	Невір	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
12.	Гораймівкаур. На Куту	Сліди поселення	Маневицький р-н Волинська обл.	Г. Охріменко
13.	Кукли	Поховання (?)	– // –	Ф. Бусел
14.	Майдан-Липноур. Кругле Поле	Поселення	– // –	Г. Охріменко
15.	Майдан-Липноур. Нериччя	Поселення	– // –	Г. Охріменко
16.	Матійки (ур. Бронниця)	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
17.	Ничогівкаур. Землянки	Поселення	– // –	Г. Охріменко
18.	Розничі	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
19.	Четвертня	Сліди поселення	– // –	Б. Гапонюк
20.	Копачівка	Сліди поселення	Рожищенський р-н Волинська обл.	І. Свешніков
21.	Березне х. Верба	Сліди поселення	Березнівський р-н Рівненська обл.	О. Романчук
22.	Березнеур. Круг І	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
23.	Вітковичі	Поселення	– // –	Г. Охріменко
24.	Городище ур. Залісся ІІІ	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
25.	Городище ур. Конєва гора	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
26.	Кургани (ур. За Матросом)	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
27.	Майдан-Моквинський	Поселення (?)	– // –	Т. Сулімірський

№	Назва пам'ятки (населений пункт)	Тип пам'ятки	Місцезнаходження пам'ятки (район, область)	Відкривач (дослідник) пам'ятки
28.	Моквин (х. Лукавець)	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
29.	Поляни I	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
30.	Поляни ур. Косяк II	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
31.	Хотин ур. Селище Перше I	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
32.	Хотин ур. Селище Друге I	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
33.	Хотин ур. Селище Друге II	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
34.	Балаховичі	Сліди поселення	Володимирецький р-н Рівненська обл.	Г. Охріменко
35.	Половлі	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
36.	Ясне	Поховання	Гоцанський р-н Рівненська обл.	М. Хомич
37.	Іллін	Поховання	– // –	Б. Прищеп
38.	Колки	Сліди поселення	Дубровицький р-н Рівненська обл.	І. Свешніков
39.	Нобель	Сліди поселення	Зарічненський р-н Рівненська обл.	І. Свешніков
40.	Здовбиця	Поселення	Здолбунівський р-н Рівненська обл.	І. Свешніков
41.	Новий Корець	Поховання	Корецький р-н Рівненська обл.	Б. Прищеп
42.	Великий Мідськур. Березник	Поселення	Костопільський р-н Рівненська обл.	Г. Охріменко
43.	Великий Мідськур. Гута	Поселення	– // –	Г. Охріменко
44.	Данчиміст	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
45.	Зологолин	Поселення (?)	– // –	Г. Охріменко
46.	Кам'яна Гора	Поховання	– // –	М. Хомич
47.	Осоваур. Криничка Перша	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
48.	Осоваур. Криничка Друга	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
49.	Осоваур. Шлях	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
50.	Осоваур. Густина	Сліди поселення	– // –	Г. Охріменко
51.	Осоваур. Чапелька	Поселення	– // –	Г. Охріменко
52.	Осоваур. Накоти	Поселення	– // –	Г. Охріменко
53.	Осоваур.	Поселення	– // –	Г. Охріменко
54.	Осоваур. Осівка	Поселення	– // –	Г. Охріменко

№	Назва пам'ятки (населений пункт)	Тип пам'ятки	Місцезнаходження пам'ятки (район, область)	Відкривач (дослідник) пам'ятки
55.	Чудви	Сліди поселення	– // –	І. Свешніков
56.	Вельбівне I	Сліди поселення	Острозький р-н Рівненська обл.	О. Романчук
57.	Михайлівкаур. Америка	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
58.	Михайлівкаур. Цибині	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
59.	Новосілки ур. Хаймщина	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
60.	Острог ур. Курган	Поховання	– // –	О. Бондарчук
61.	Слобідка ур. Мурин I	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
62.	Городок	Поселення	Рівненський р-н Рівненська обл.	Ф. Штейнгель, І. Свешніков
63.	Зозів I	Поселення	– // –	І. Шойер- Савицька, І. Свешніков
64.	Зозів II	Поселення	– // –	І. Шойер- Савицька, І. Свешніков
65.	Малий Олексин	Поселення (?)	– // –	І. Свешніков
66.	Обарів	Поселення (?)	– // –	І. Свешніков
67.	Клесів	Сліди поселення	Сарненський р-н Рівненська обл.	І. Свешніков
68.	Нетішинур. Козацькі Могили	Поховання, сліди поселення	Хмельницька обл.	С. Березанська, В. Самолюк
69.	Залужжя	Сліди поселення	Білогірський р-н Хмельницька обл.	І. Свешніков
70.	Дорогощаур. Довгий Брід I	Сліди поселення	Ізяславський р-н Хмельницька обл.	О. Романчук
71.	Дорогощаур. Довгий Брід II	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
72.	Дорогощаур. Кар'єр	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
73.	Дорогоща VIII	Сліди поселення	– // –	О. Романчук
74.	Дорогоща XII	Сліди поселення	– // –	О. Романчук

ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ МЕЖАНОВИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ

Винятково важливими є проблеми доби бронзи Західної Волині, Малопольщі, Подністров'я в постшнуровий час – період екзистенції та співіснування кількох культур: межановицької (МК), городоцько-здовбицької (ГЗК), стжижовської (СК), почасти бабинської (БК), можливо, тшинецько-комарівської (ТКК). Проте пам'ятки перших двох (МК та ГЗК) на ранніх етапах подібні, що викликає жваву дискусію про їхню належність до однієї чи іншої, так само складна для з'ясування проблема еволюції та походження цих культур. Одним із ключових питань є вивчення особливостей кераміки МК та ГЗК, передусім неопублікованих та нововідкритих артефактів, для більш чіткого розрізнення матеріалів обох культур. На основі таких описів на часі складання докладних карт пам'яток кожної з них з виділенням більш важливих пунктів, наприклад, великих поселень та їх скупчень, поховань чи могильників, місць окремих знахідок матеріалів, крем'яних майстерень (різних рівнів – «місцевого» значення або для міжрегіонального обміну) (рис. 1).

Басейни Горині та Західного Бугу вважаються на даний час ніби крайніми межами на заході та сході ареалу поширення ГЗК, хоча є поховання ГЗК в басейні Случі – с. Новий Корець (роботи Б. Прищепи) [15, рис. 8, с. 30-31] (а окремі вироби КШК та кубки, подібні до ГЗК, знайдені аж за Дніпром [2, с. 92-94]).

У статті «Нові поховання початку бронзової доби на Західній Волині», опублікованій в журналі «Studia archaeologica» (1993), І. Свешніков пише: «Поховання в с. Волиця Страклівська на підставі знайденої в ньому кераміки слід зарахувати до раннього етапу межановицької культури» [18, с. 25] (рис. 2: 3). На наявність матеріалів, зокрема кераміки межановицької культури в інвентарі поселення біля с. Усичі звернув уже увагу М. Пелешішин, який пояснює цей факт взаємозв'язками племен СК та МК [18, с. 25], і далі: «поховання біля с. Волиця Страклівська є доказом проникнення на Західну Волинь з басейну Вісли окремих груп племен» МК [18, с. 30].

Описуючи кераміку зі шнуровим орнаментом із с. Хрінники (розвідки 1975, 1976, 1983, 1985 рр.) М. Пелешішин відзначав «цікавий орнамент... у вигляді кількох горизонтальних виступів та вертикальних валиків» (імовірно, горизонтальних – Г. О.) [9, с. 163]. Фрагменти посуду, зібрані ним біля розмитого берега, мають темний або темно-сірий колір, виготовлені з додаванням дрібно товченого паленого кременю [9, с. 161]. Ці фрагменти належали дворучним амфорам, одноручним черпакам, глибоким мискам. У верхніх частинах посуду, як писав дослідник, є валикоподібні потовщення під вінцями (рис. 4: 2, 4, 5, 7, 9), овальні виступи з вм'ятинами [9, с. 161]. Все це є ознаки МК.

Характеризуючи посуд з н. п. Тадані, Лежниця, Зимне та ін., М. Пелешішин наводить йому аналогії в Усичах, Торчині (рис. 2: 1, 2) і згадує при цьому матеріали межановицької культури в Південній Польщі [10, с. 75-76]; [11, с. 92]. З приводу цих проблем дослідник зазначає, що «залишається незрозумілим, чому І. Свешніков [16, с. 15-38], подаючи характеристику СК, не врахував кераміки з Усичі і Торчина, а подав її як «одноманітну». І далі: «Склалими є питання про походження кераміки з пластичними виступами на пам'ятках обох... культур (СК, МК)». І відповідає: «на пам'ятках типу Хлопіце і Межановіце... на території... Польщі, а також Чехії (тип Веселе)» (посилання на І. Machnik, 1966, s. 60-79) [10, с. 76].

Незважаючи на певні напрацювання відомих дослідників старшого покоління, зокрема Ігоря Свешнікова (1974), Яна Махніка (1997), Яна Глосіка (1962, 1968), Миколи Пелешішина, Юрія Захарука, Івана Михальчишина залишається багато нез'ясованих моментів стосовно доби бронзи на Західній Волині. З цього погляду дуже актуальними є проблемні статті та публікації, подані в останні роки К. Бунятян [3, с. 10-20], О. Позіховським [6, с. 82-101], В. Самолюком [15, с. 26-37], О. Романчуком [Романчук, 2007, с. 534-570], В. Ткачем [19, с. 571-709] та ін.

Вже в ранній протомежановицькій фазі (2400-2200 рр. до н.е.) серед 17 поданих польськими дослідниками пунктів на мапі пам'яток значиться кілька відкритих на теренах Західної України: Львів, Климківці, Вікняни, Старий Гвіздець, Велика Плавча [20, s. 14, гус. 1]. Останній знаходиться поблизу витоків р. Горинь [17, с. 83, рис. 24]. Тобто Ян Махнік та Славомір Кадров, імовірно, вважали Подністров'я вже в кінці III тис. до н. е. зоною інфільтрації носіїв межановицької культури [20, s. 14, гус. 1], хоча тут виявлено переважно поховальні пам'ятки з циліндричними кубками, які, як відомо, більше притаманні городоцько-здовбицькій культурі Волині та Волинського Полісся. (До слова, у верхів'ях цієї річки, а саме біля с. Залужжя, знайдено одну з небагатьох добре збережених посудин ГЗК [17, с. 92, рис. 28: 27], дуже подібну до відомої амфори з Городка поблизу м. Рівне. Вона так само має дві ручки, які розміщені нижче зрізу вінця та прикрашені подвійними відтисками шнура в кілька горизонтальних рядів, нижче

яких нанесені скісно-вертикальні риси).

Не виключено, що формування та еволюція ГЗК відбувалася саме в Подністров'ї, на Західній Волині та Західно-Волинському Поліссі. А міграції носіїв МК на Західну Волинь проходили з заходу та південного заходу, переважно (?) з території сучасної Польщі.

Матеріали з курганного могильника в Дорогощі дослідники (І. Винокур, А. Гуцал, В. Мегей) вважали належними до ГЗК та ТКК. Проте Ян Махнік та Славомір Кадров відносили епішнурові матеріали з цього могильника до межановицької культури [20, s. 112, гус. 58: 1-8]. Одночасно відзначалася певна своєрідність волинського сегменту МК, яка виявляється, зокрема, в керамічних матеріалах: наявності двохуких амфор типу С, D, які рідко трапляються в західному ареалі МК. Далі автори зазначають, що на Волині, а саме у східній її частині, риси ранньомежановицької культури «могли зберігатися дещо довше, ніж у Малопольщі, принаймні, до середнього періоду класичної фази» МК. Як підтвердження наводять матеріали з Дорогощі: амфори типу В 2, С 2, D 1 та кубки типу G 1, орнаментовані шнуром у ранньомежановицькому стилі, а також вази, прикрашені вертикальними валиками, горнята (garnki) типу А з чотирма гудзами – виступами біля вінець. Але технологічні риси кераміки з Дорогощі, на їхню думку, типові для пізньої фази межановицької культури [20, s. 143]. Таким чином, питання належності матеріалів з Дорогощі до ГЗК чи МК залишається спірним.

Довгий час триває дискусія про наявність пам'яток МК на теренах Західної Волині та Поділля [20, s. 139-150]; [3, с. 10-20]. На думку І. Свешнікова, Західна Волинь заселялася в кінці III – в першій половині II тис. до н.е. носіями ГЗК [17, с. 80]. Про наявність старожитностей МК на Дубенщині писав М. Островський – поховання біля с. Липа [8, с. 60-63], хоч вважав їх належними до культури шнурової кераміки. Кілька пам'яток МК виявлено в басейні Західного Бугу та Стиру (Торчин, Усичі, Тадані, Яструбичі, Новий Яричів, Лежниця) [10, с. 62-77]; [9, с. 160-172]; [11, с. 90-92]; [12, с. 90-92].

Опис культури. Назва культури походить від епонімної пам'ятки в Межановицях поблизу Опатова у воєводстві Свентокшицькому (Польща) [20]; [25]. МК виділена в 30-ті роки минулого століття К. Салевічем та Я. Костжевським після дослідження цвинтарів в Межановицях і Томашові. Узагальнену її характеристику дав Я. Махнік [22, s. 137]; [21]. Раніше матеріали цієї культури подавалися під назвою культура томашовська, тепер вона є синонімом раннього періоду епохи бронзи в Малопольщі [24].

МК сформувалася на основі культури шнурової кераміки та Хлопіце-Веселе. Ареал її поширення охоплював басейн верхньої Вісли (переважно лівий берег). На сході носії цієї культури доходили до Сандомирської височини (група самбожецька), на заході – до Міховської височини, на півдні досягали долини Дунайця (до Котліни Сондецької). На півночі МК межувала з івенською, гробсько-смердовською, на сході (на Волині) контактувала в різних місцях з ГЗК та СК, на заході – з унетицькою культурами [20, s. 27, 29, 47-49].

Крім культури шнурової кераміки, на складанні МК, як зауважує Я. Махнік, позначилися впливи різних ранніх наддунайських культур доби бронзи. Культуровизначальними для МК є двохукі амфори, посудини з s подібним профілем – горщики (гарнки), оздоблені гудзками та вертикальними валиками нижче вінець, а також посудини з яйцеподібним тулубом та двома вухами, розміщеними біля шийки [20, s. 29].

У похованнях МК знайдено намисто з фаянсу, кістки, мушлів. Серед металевих виробів характерними є мідні сережки у формі вербового листя, плоскі мідні сокири з виділеними краями, зрідка – золоті кільця [20, s. 25, 31].

Відомі переважно малі поселення та сезонні стоянки, які часто розміщені на підвищеннях поблизу річкових долин. До великих поселень належить пам'ятка в Івановіцах [23], де досліджувалася частина оборонного рову, глибина якого 3 м, а ширина – 5-7 м. На дні рову виявлено густо розставлені загострені кілки – палі. Можливо, тут був і земляний вал. Поблизу жител знаходять ями різного призначення, які у вертикально-му перетині часто мають форму трапеції [23, s. 26, гус. 7: В].

На території Волині відомі великі поселення-майстерні (Хрінники), скупчення поселень (Перевередів), поселення багат шарові, частково синхронні, але різнокультурного типу (Млинівський, Дубнівський р-ни Рівненської обл. – розвідки В. Ткача 2007 р.).

Основним заняттям носіїв МК було скотарство, про що свідчить велика кількість кісток кіз, овець, ВРХ. Так, поблизу с. Зміїнця Луцького р-ну та в майстерні поблизу с. Хрінники Демидівського р-ну знайдено остеологічні матеріали – рештки цих тварин. Певне значення мало землеробство. Розвинутим було гончарство, кременярство, косторізне виробництво та виготовлення металевих знарядь і прикрас.

Поховальні пам'ятки розташовані поблизу поселень. Вони переважно ґрунтові. Більші цвинтарі нараховували 100-300 поховань [23, s. 102]. Поховальні ями мають овальну або прямокутну форму.

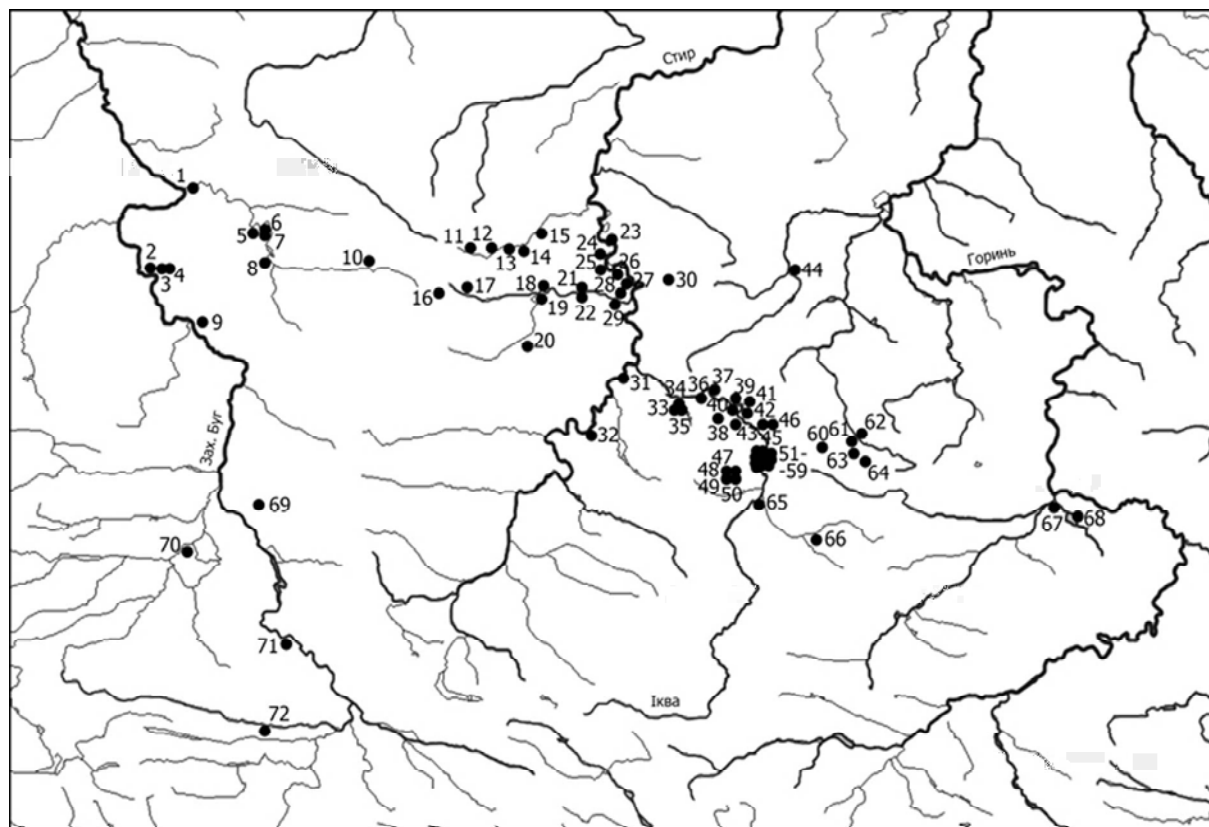

Рис. 1. Карта пам'яток (поселень та окремих знахідок кераміки) межановицької культури (за Г. Охріменком, В. Ткачем, І. Маркусом): 1 – Устилуг, 2 – Михале, 3 – Лежниця (пос.), 4 – Лежниця (пох.), 5 – Зимне, 6 – Фалемичі I, 7 – Фалемичі II, 8 – Бубнів, 9 – Литовеж, 10 – Локачі (ур. Боньова), 11 – Великий Окорськ, 12 – Торчин, 13 – Буяни, 14 – Усичі, 15 – Шепель, 16 – Линів, 17 – Садів, 18 – Городок, 19 – Коршів, 20 – Городище-2, 21 – Полонка, 22 – Гірка Полонка, 23 – Вишків, 24 – Змієць, 25 – Луцьк (ур. Красне), 26 – Луцьк (ур. Гнідава), 27 – Боратин, 28 – Голишів, 29 – Коршівець, 30 – Лище, 31 – Красне, 32 – Хрінники, 33 – Перевередів I, 34 – Перевередів II, 35 – Перевередів III, 36 – Береги, 38 – Хорупань, 39 – Озліїв, 40 – Аршичин, 41 – Підгайці, 42 – Коблин, 43 – М'ятин, 44 – Олика, 45 – Івання I, 46 – Івання II, 47 – Тараканів II, 48 – Тараканів III, 49 – Тараканів IV, 50 – Тараканів V, 51 – Дубно (ур. Сурмичі I), 52 – Дубно (ур. Сурмичі III), 53 – Дубно (ур. Мости), 54 – Дубно (ур. Панталія I), 55 – Дубно (ур. Панталія II), 56 – Дубно (ур. Палестина I), 57 – Дубно (ур. Палестина II), 58 – Дубно (ур. Дубовець), 59 – Дубно (ур. Волиця), 60 – Липа, 61 – Заруддя, 62 – Білобережжя, 63 – Листвин, 64 – Нараїв, 65 – Клюки, 66 – Тартак II, 67 – Слобідка, 68 – Дорогоща (?), 68 – Яструбичі, 70 – Великі Мости, 71 – Тадані, 72 – Новий Яричів

Небіжчиків клали в труни з дерев'яних колод або загортали в мати з тонких лозин. Померлі знаходяться в скорченій або випростаній позиції, причому чоловіки на правому, а жінки на лівому боці. Інколи трапляються парні поховання двох дорослих людей або дорослого й дитини. Серед супровідного інвентарю виявлені прикраси, знаряддя з кістки, ікол тварин, зброю, кераміку, металеві вироби.

Найпоширенішими керамічними виробами є «вухаті кубки», дзбани, двовухі амфори, миски у формі зрізаної кулі, горщики з s-подібним профілем, тонкостінні горщички та ін. Відомі також товстостінні горщички з чотирма гудзами нижче вінець (Фалемичі, Хрінники (рис. 2: 4, 5) та ін.). У тісті цих виробів наявна велика домішка товче-ного граніту, колір переважно темно-сірий. Посуд прикрашений пластичними гудзками, вертикальними валиками нижче вінець (Слобідка (рис. 3:1)).

У носіїв МК було розвинуте кременярство. У 70-тих роках минулого століття в Польщі виявлено відкриті та шахтні крем'яні копальні в різних місцях: Полянах, Полянах-Колонії, Томашові Замоїського воєводства, Ожарові Свентокшицького воєводства, Кшемьонках Опатовських, Свенціхові Люблінського воєводства; а на Волині в басейнах Стиру та Ікви – Хрінники, Береги, Волиця Страклівська, Перевередів та ін. Тобто розквіт кременярства в носіїв МК спостерігався і на Волині. На поселеннях та в похованнях

знаходять чимало виробів з кременю. Серед них найбільше сокир лінзоподібної в перетині форми [20, s. 24, 25]. Багато також вироблялося серпів. Крем'яні вироби волинських майстерень МК або СК, ГЗК відомі в ареалі поширення цієї культури і на теренах Польщі. На пам'ятках МК часто трапляються вироби з рогу та кістки: шила, голки, шпильки, намисто, підвіски, медальйони (Budziszewski, 1987; Budziszewski, 1991, s. 190-191).

Збільшення кількості населення МК в басейнах Ікви, Стубли, Сарни, Стиру впродовж раннього, класичного та пізнього періодів відбувався, імовірно, завдяки економічній вигідності галузі кременярства та інших причин, сприятливих обставин.

Межановицька культура поділяється на чотири фази: протомежановицька, ранньомежановицька, класична, пізня [23, s. 106]; [20, s. 10].

Визначальними старожитностями, на основі яких вдалося виділити **протомежановицьку фазу** (фаза I), є поховання. Вони датуються 2400/2300 – 2200 рр. Cal BC. Сліди поселень цієї фази виявлені в Малопольщі, на Гурному Шльонську (Верхня Сілезія), а також в до-лінії Дністра та, можливо, Волині в її фіналі (Львів, Яструбичі та ін.). Важливими пам'ятками є Копец Ванди (поховання 11, 13) в Кракові, Жарнікі Гурне, Кетж та ін. [20, s. 13-28, гус. 2]. До пам'яток протомежановицької фази віднесено також матеріали з пунктів Львів, Борем'яни, Велика Плавча [20, s. 16, 17-20, 21, гус. 3].

Основним типом посуду є кухлики (польське – kubek) з s-подібним профілем, висотою до 10 см з досить великим вухом, що підноситься над вінцями або розміщене відразу під ними. Виділено кілька різновидів таких кубків залежно від профілю та діаметру вінець тулуба, ден-ця. Подібні кухлики в ГЗК поки що маловідомі.

У Торчині (під час розкопок цвинтаря стжижовської культури Яном Фітцке) та в випадково в Усичах знайдено кухлики, які можна віднести до пізнього періоду протомежановицької або початку ранньої фази (Торчин, Усичі (рис. 2: 1-2). Посуд виготовляли з домішками піску та дрібно товченої жорстви. Поверхня кераміки рівно вигладжена, стінки тонкі. Краї посудин потовщені, заокруглені, розхилені назовні. Посуд орнаментувався потрійними відтисками шнура у верхній частині шийки або вгорі тулуба.

Подібні черпаки (кухлики) з однією ручкою відомі і в інших місцях: В. Ткач на сайті «Археологія Дубенщини» подає фото частини посудини з с. Білобережжя Дубнівського р-ну (правий берег р. Стубли) (<http://duben.ucoz.ru/photo/5-2-0-0-2>). Вона має підокруглу форму тулуба, злегка розхилені вінця. Під ними в три ряди нанесені подвійні відтиски шнура, від яких вертикально опускаються лінії такого ж декору. Приблизна висота виробу 8 см, максимальний діаметр тулуба – 8,8 см. Однотипний черпак знайдено біля Ріпнева [1, с. 151-153]; [20, s. 144, гус. 60: 10]. Черпаки ж зі Львова, Великої Плавчі, Борем'ян орнаментовані дещо простіше: на тулубі в них нема вертикальних відбитків шнура або прокреслень. Вони належать до раннього (протомежановицького) типу черпаків. Ці вироби характеризуються авторами як «елементи протомежановицької фази в курганных комплексах КШК» [20, s. 16, 17-20, гус. 1, гус. 3: 21]. До них, ймовірно, належить кухлик з кургану поблизу м. Стрий на Львівщині [14, с. 16-37].

До протомежановицької фази належать стрункі дзбани висотою понад 10 см з великими вухами (їхня висота більша від діаметру вінець та діаметру тулуба). Виділено кілька типів цих посудин. Для цієї фази характерні також амфори з двома симетричними вухами на шийці. Найбільший діаметр тулуба цих виробів дорівнює висоті посудини і більший від діаметра вінець.

Серед крем'яних виробів відомі пластини, плоскі сокири, серпи, предмети озброєння. З металевих артефактів – три-кутний стилет, золоті кільця, мідні браслети.

Ранню фазу розвитку МК (**фаза II**) виділено за матеріалами поховань, поселень, копалень та місць обробки кременю. Датуються вона 2200–2050 рр. Cal BC. Її пам'ятки відомі в Словаччині, Моравії, Верхній Сілезії, Малопольщі, на Волині, в басейні Дністра, на Мазовії, Підляшші та Поліссі. Важливі пам'ятки: Івановіце–Баба Гура 1, 2, 3, Гура Клін.

Кераміка МК ранньої фази має більше варіантів форм і включає кухлики (кубки) з однією ручкою, дзбани (глеки), амфори, миски, горщики. Орнамент покриває переважно верхні частини виробів: тулуб, шийку, вуха. Типовим є декор з подвійних або потрійних відтисків шнура на шийці, горизонтальних та вертикальних на тулубі. З'являються дзбани з дуже вузькою шийкою (Остріг-Слобідка). Вертикальний орнамент включав також відтиски штампа або прокреслені лінії. Серед амфор знаходимо вироби з низькими шийками, двома вухами, верхня частина яких прикріплена до краю вінець, а інші – з дуже широким тулубом (рис. 3: 1). Мисок знайдено мало. Висота горщиків дещо більша від максимальної ширини. Домінуючими були посудини з чотирма плоскими «гудзами» – виступами, симетрично розміщеними біля краю вінець (фрагменти таких посудин знайдені в багатьох місцях). Як домішка додавалась жорства. Поверхня кераміки менше заглажена, порівняно з протомежановицькими

Рис. 2. Керамічні вироби межановицької культури Західної Волині: 1 – Торчин, могильник № 1, поховання 6 (за Я. Фітцке); 2 – Усичі Луцький р-н Волинська обл. (за Г.Гуртовим); 3 – Волиця Страклівська Дубнівський р-н; 4, 5 – Хрінники Демидівський р-н Рівненська обл. 5 – амфора виявлена М. Пелешишиним

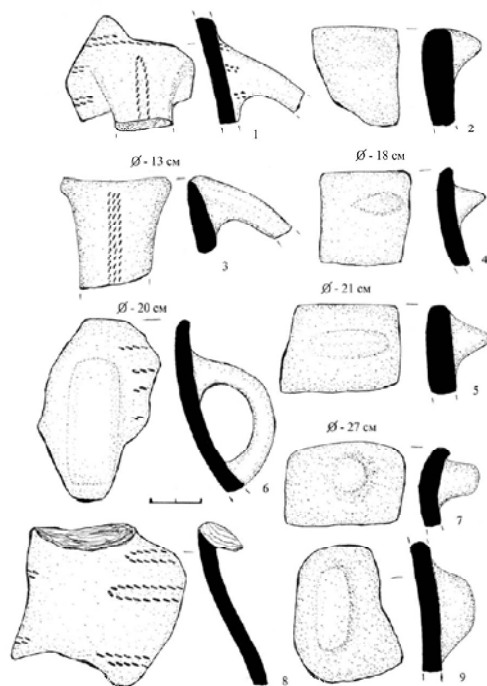

Рис. 4. Кераміка межановицької культури з розмитого берега р. Стир поблизу с. Хрінники Демидівського р-ну Рівненської обл. (збори П. Петровського)

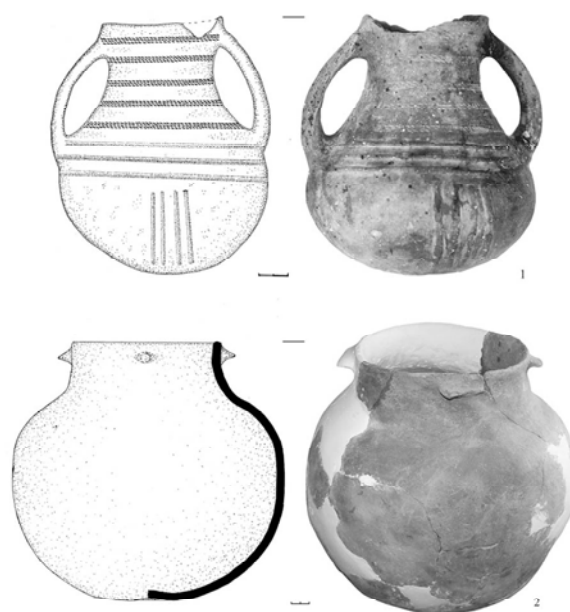

Рис. 3. Кераміка межановицької культури: 1 – Слобідка Острозького р-н Рівненська обл.; 2 – Шепель Луцький р-н Волинська обл. (2 – роботи ДП «Волинські старожитності», за В. Ткачем)

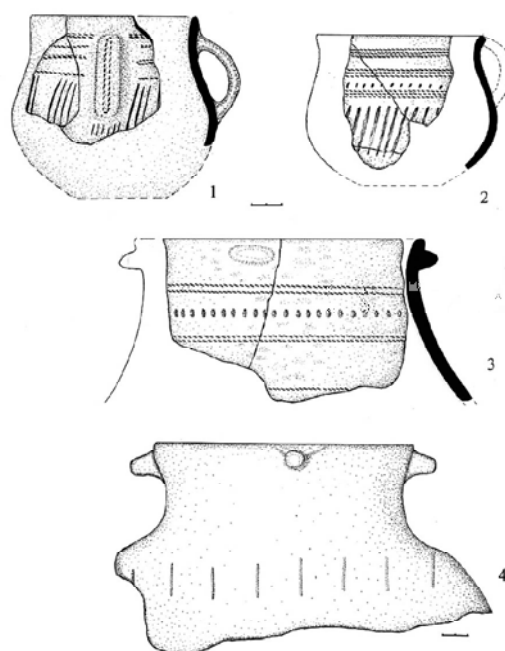

Рис. 5. Кераміка межановицької культури: 1 – Усичі; 2 – Полонка; 3 – Садів; 4 – Городок, Луцький р-н Волинської обл. (2–3 – роботи ДП «Волинські старожитності»; 4 – розкопки експедиції Інституту археології НАН України під кер. Д. Козака)

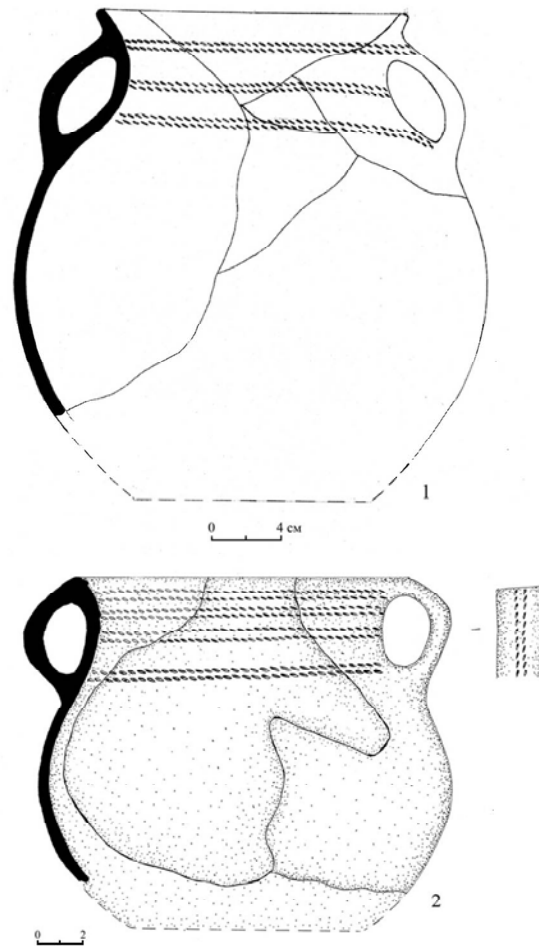

Рис. 6. Кераміка межановицької культури: 1, 2 – Хрінники Демидівського р-ну Рівненської обл. (за О. Кричевським, Г. Охріменком)

посуди-нами. Вироби стали більш товстостінними (Фалемичі, Городок). Крім кераміки, до ранньомежановицької фази належать так звані плоскі сокирки, пластини, знаряд-дя на пластинах (проколки, ножеподібні шила), виготовлені переважно з волинського кременю. З металу виготовляли кинджали, кільця з золо-того та мідного дроту, сережки, браслети та ін. Серед при-крас знайдено також намисто.

Дані щодо **класичної фази** межановицької культури (**фаза III**) зібрані на основі матеріалів з поховань, поселень, крем'яних майстерень та ін. Датуєть-ся вона 2050–1950/1900 BC, а в Західній Малопольщі – 1850/1800 BC [20, s. 54]. Відома вона і на Західній Волині, в басейні Західного Бугу: Лежниця, Зимно, Ікви: Липа та ін. [20, s. 55, гус. 17]. Важливі посе-лення: Івановіце–Баб'я Гура 1, 2, 3, Межановіце. На Західній Волині пам'ятки цього періоду відкриті в басейнах Ікви, Черногузки, Сарни (рис. 5: 1-4), Стиру, Західного Бугу (дослідження М. Пелешишина, І. Михальчишина, В. Коноплі, М. Островського, В. Ткача, Г. Охріменка).

У класичній фазі продовжували виготовля-ти кухлики, але розмаїття форм ще збільшилося. Зок-рема, відомі посудини з великим діаметром вінець, більшим від висоти та діаметру тулуба. Горщики робили без вух, але інколи з чотирма виступами на вінцях або нижче зрізу. Виготовляли також амфори, вазоподібні посудини без орнаменту, миски, кухлики. Поверхня виробів зазвичай нерівна, товщина її 7–9 мм. Край вінець заокруглені (рис. 2: 4; рис. 5: 3, 4).

У **пізній фазі** пам'ятки МК, за даними М. Кадрова та Я. Махніка, поширюється в південному та західному напрямках. У Подністров'ї та Волині згадані автори не фіксують пам'яток МК цієї фази [20, s. 81, гус. 31], крім Конопне, Недежів та на Поліссі Майдан Моквинський) [20, s. 101]. Остання належить, як відомо, до ГЗК. Початок пізньої фази МК автори датують 1950 cal BC [20, s. 100]. На нашу думку, це населення могло існувати на даній території до XVI ст. до н. е.

Окрім риси кераміки з Дорогощі біля Нетішина названі дослідники схильні відносити до пізньої

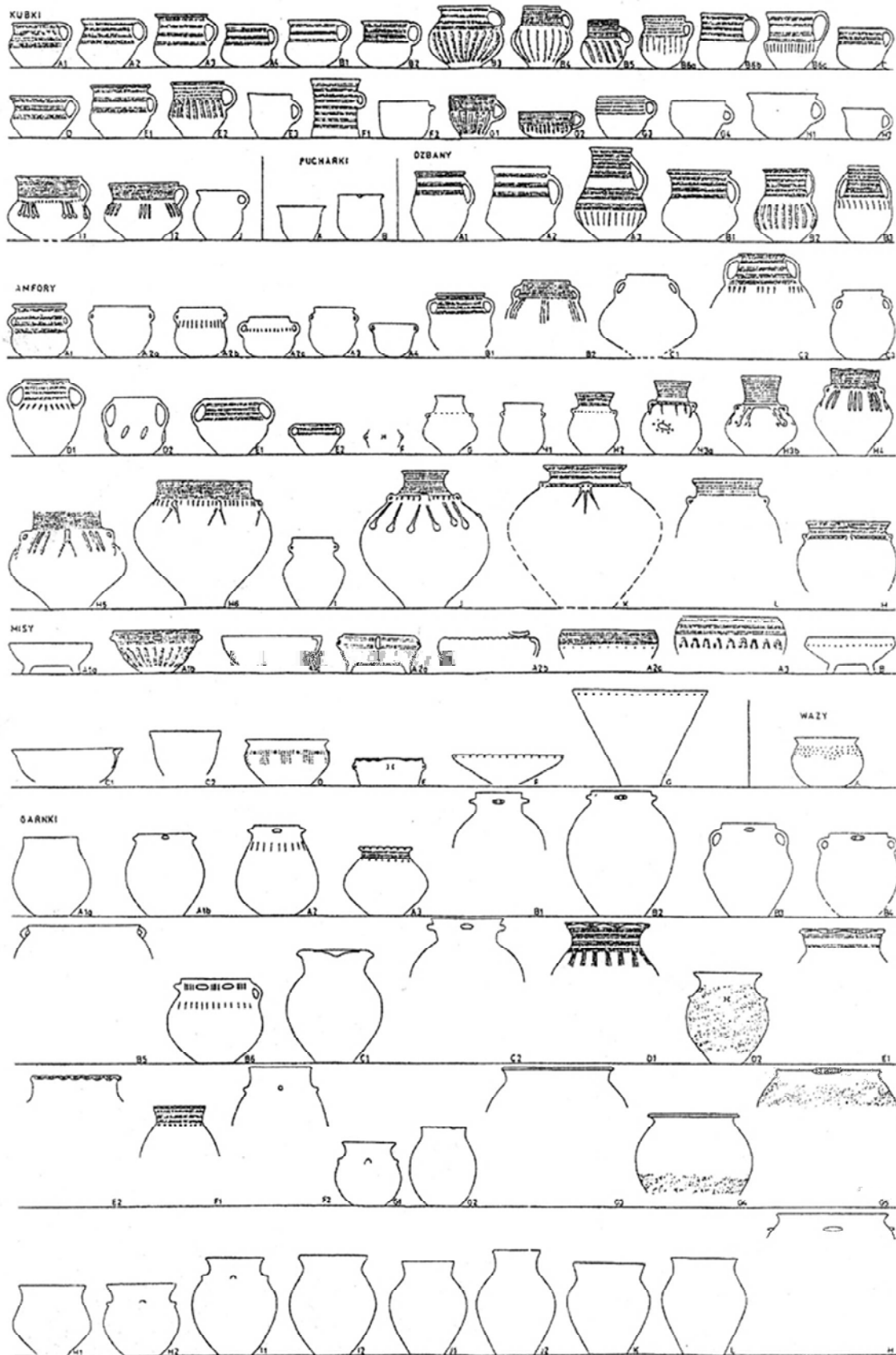

Рис. 7. Типологія кераміки МК (основні та похідні типи)
(за S. Kadrow, J. Machnik, 1997, рис. 72)

фази [20, s. 143]. Ці матеріали українські археологи вважають городоцько-здовбицькими, але варто звернути увагу на наявні тут «гудзки» – виступи, яких у ГЗК немає [7, с. 450, мал. 14: 30, 31, 40]. До початку пізньої фази МК, ймовірно, належать керамічні вироби з Лежниці [20, s. 143]; [11, с. 91-92, рис. 2: 1, 3, 4; рис. 3: 1, 2].

На нашу думку, землі Західної Волині в ранньомежановицький період (або і в кінці протомежановицького) були зоною проникнень цього населення. Поступово (в класичний, можливо, пізній періоди) кількість його зростала. На сьогодні відомі кущі поселень в місцях, багатих на кремій, зокрема: басейн Ікви (Млинівщина, Дубенщина та ін.), Стубли (Білобережжя та ін.), Стиру (Хрінники), а також розрізнені невеликі поселення (Усичі, Шепель, Зміїнець, Городок на берегах Черногузки, Сарни та ін. Луцького р ну). Тобто і городоцько-здовбицьке, і межановицьке населення перебувало на цій території певний час синхронно, утворюючи в зручних для себе місцях зони тимчасового або більш постійного проживання.

Стосунки ГЗК та МК, як припускаємо, носили мирний характер, адже їх походження мало, ймовірно, спільне коріння, але антропологічно вони, швидше всього, дещо відрізнялися (ця гіпотеза потребує обґрунтування антропологів). На таке припущення наштовхує траєкторія проникнення МК та ГЗК на Західну Волинь.

Всього поселень, їх слідів, знахідок окремих уламків посуду відомо 72 пункти (рис. 1). Кількість кераміки (цілих посудин та дрібних фрагментів) по музеях Рівно, Дубно, Луцька може складати до 500 одиниць. Поховань відомо мало (Торчин, Дубно, Волиця).

Наявні археологічні матеріали середнього періоду доби бронзи (епішнурового періоду) з Волинської височини, Західноволинського Полісся, навіть при незначній кількості датувань дають змогу стверджувати, що протягом приблизно 800 (XXIV–XVI ст. до н.е.) або і більше років [4, с. 68]; [5, с. 40, 42] тут перебувало населення трьох епішнурових культур – межановицької, городоцько-здовбицької, стжижовської. Остання сформувалася пізніше – у XX ст. до н. е. – під основним впливом катакомбних груп. СК внаслідок виразних специфічних рис, зокрема кераміки (протирання поверхні рослинністю, домішка шамоту, часто різноманітного декору та ін.), чітко відрізняється від двох інших. Між керамікою МК та ГЗК відмінностей дещо менше, але вони є і досить виразні для розпізнання:

1. МК та ГЗК мають дещо різні ареали поширення, хоч і відомі випадки знаходження поряд матеріалів обох культур; але чи були вони синхронні? За наявними даними, основний ареал ГЗК – Середнє Подністрів'я, Погориння, Мале та Західноволинське Полісся. В басейні Стиру (с. Четвертня, Кукли Маневицького р ну, с. Мерва Горохівського р ну) та Західного Бугу (с. П'ятидні та ін.) кераміки ГЗК нам відомо поки що мало. Пам'ятки межановицької культури відкриті лише в лесовій зоні Волинської та Рівненської областей. Найбільші поселення та крем'яні майстерні виявлено в басейні р. Ікви – поблизу Млинова, Дубна, а також неподалік від с. Хрінники Демидівського р ну на березі р. Стир.

2. Для кераміки ГЗК більш характерним є коричневий колір, домішка піску та жорстви з каменю. Для виробів МК – темний та сірий кольори, домінує домішка палено-товченого кременю (Дубенщина, Млинівщина, басейн Стубли, Луги та ін.). Основні форми виробів ГЗК – амфори, глеки, горщики (інколи без орнаменту), циліндричні кубки. Для МК в різні періоди були властиві дещо інші форми посуду: 1) кухлики «кубки», 2) «пухари» (кухлики без орнаменту), 3) «дзбани» з одною ручкою (глеки), 4) амфори різних розмірів; 5) миски; 6) вази без ручок; 7) «гарники» (горщики) з «ухвитами» (виступами-валиками). Тобто у МК спостерігається значно більше варіантів форм посуду, як і велика кількість відтворених форм (рис. 7).

Є в МК, крім того, специфічні крем'яні вироби. В житлах, господарстві ГЗК та МК мусять бути певні відмінності. На наше попереднє враження, більш чисельним та господарчо успішним було населення МК.

1. Баран В. Поховання культури шнурової кераміки коло с. Ріпнів (Ріпнів II) Львівської області / В. Баран // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – 1961. – Вип. 3. – С. 151-153.

2. Бунятян К. П. Західні мігранти в середній Наддніпрянщині близько середини 3 тис. Cal BC / К. П. Бунятян // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Луганськ : СНУ ім. В. Даля, 2007. – С. 92-94.

3. Бунятян К. П. Городоцько-здовбицька культура: проблемна ситуація / К. П. Бунятян // Археологія. – 2008. – № 3. – С. 10-20.

4. Бунятян К. П. До хронології городоцько-здовбицької культури / К. П. Бунятян, Б. А. Прищепца // Археологія. – 2013. – № 3. – С. 62-68.

5. Бунятян К. П. Етнокультурна ситуація на Західній Волині за доби ранньої бронзи / К. П. Бунятян //

Археологія. – 2013. – № 1. – С. 33–49.

6. Бунятян К. П. Поселення городоцько-здовбицької культури неподалік Острога / К. П. Бунятян, О. Л. Позіховський // Археологія. – 2011. – № 3. – С. 82–101.
7. Винокур Й. Дослідження курганів доби бронзи у с. Дорогоці на Волині / Й. Винокур А. Гуцал, В. Мегей // Записки НТШ ім. Т. Шевченка. – Т. ССXXXV. Праці Археологічної комісії. – Львів, 1998. – С. 433–465.
8. Островський М. Поховання культури шнурової кераміки поблизу с. Ліпа Ровенської області / М. Островський // Археологія. – 1971. – № 2. – С. 60–63.
9. Пелецишин М. Деякі питання історії племен культури шнурової кераміки у межиріччі Го-рині і Стиру / М. Пелецишин // Волино-Подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – Вип. 1. – С. 160–192.
10. Пелецишин М. До питання про культурологічний процес на початку бронзової доби в межиріччі Західного Бугу і Стиру / М. Пелецишин // Наукові записки Львівського історичного музею. – Львів, 1997. – Вип. VI. – Ч. 1. – С. 62–77.
11. Пелецишин М. Нові пам'ятники культури шнурової кераміки у верхів'ях Західного Бугу / М. Пелецишин, І. Михальчишин // Археологія. – 1987. – № 59. – С. 90–93.
12. Пелецишин М. Нові поселення стжижовської культури на Волині / М. Пелецишин // Археологія. – 1971. – № 1. – С. 89–103.
13. Романчук О. Пам'ятки доби бронзи в районі Полісся / О. Романчук // Охріменко Г. та ін. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 534–570.
14. Рудий В. Археологічні дослідження НДЛ-81 Львівського університету на Стрийщині в 2000–2001 роках / В. Рудий, В. Касюхнич, Г. Вітвицька // Археологічні дослідження Львівського університету. – Львів : Видавн. центр Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. – Вип. 6. – С. 16–37.
15. Самолюк В. Нові поховальні пам'ятки городоцько-здовбицької культури / В. Самолюк // Археологія. – 2009. – № 4. – С. 26–37.
16. Свешников І. К. Городоцько-здолбицькая культура / И. К. Свешников // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (Энеолит, бронза и раннее железо) / [Э. А. Балагури, А. П. Черныш и др.]. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 11–38.
17. Свешников І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до н. е. / І. К. Свешников. – К. : Наук. думка, 1974. – 206 с.
18. Свешников І. Нові поховання початку бронзової доби на Західній Волині / І. Свешников // *Studia archeologica*. – 1993. – № 1. – С. 23–31.
19. Ткач В. Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви (культури шнурової кераміки) / В. Ткач // Охріменко Г. та ін. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2007. – С. 571–709.
20. Kadrow S. *Kultura mierzanowicka: chronologia, taksonomia i rozwój przestrzenny* / S. Kadrow, J. Machnik. – Kraków, 1997. – 196 s.
21. Machnik J. *Stosunki kulturowe na pszelomie neolitu i epoki brązu w Malopolsce (na tle przemian w Europie środkowej)* / J. Machnik // *Materiały do prahistorii ziem Polskich*. – Warszawa, 1967. – Т. 3 (1).
22. Machnik J. *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Malopolsce* / J. Machnik. – Wrocław, 1966. – S. 60–79.
23. Machnikowie A. J. *Osada i cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu na «Gurze Klin» w Iwanowicach* / A., J. Machnikowie, K. Kaczanowski – Wrocław-Warszawa : Wyd. Pol. Akad. nauk, 1987. – 158 s.
24. *Pradzieje ziem Polskich* / Pod red. J. Kmiecińskiego. – Warszawa–Łódź : Wyd. PWN, 1989. – Т. 1. – Їз. 2. *Epoka Brązu i początki Epoki Żelaza*.
25. Zaręba P. *Kultura mierzanowicka, 1998–1999 [L'élémentaire des hommes]* / Paweł Zaręba. – Режим доступу: http://pl.wikipedia.org/wiki/Kultura_mierzanowicka.

**Григорій ОХРИМЕНКО, Наталія СКЛЯРЕНКО,
Світлана ЛОКАЙЧУК, Зоя ШУМЕЙКО (Луцьк)**

ПІДСУМКИ ВИВЧЕННЯ ПАМ'ЯТОК СТЖИЖОВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Перші дослідження СК припадають на 30-ті роки ХХ ст., коли в Стжижуві неподалік від Грубешова (Польща) З. Подковінською проводились великі розкопки. У 1937 році на поселенні поблизу хутора Валентинова (с. Усичі) та містечка Торчина (за 20 км на захід від м. Луцька) велись роботи кунстошем Луцького музею Яном Фітцке. Результати досліджень в Стжижові опубліковано в 1960 році [19, s. 39–80], а в Торчині – в 1975 [17, s. 53–61]. У довоєнні роки на пам'ятках поліської зони збиралися матеріали О. Цинкаловським, опубліковані у 1961 році [16, s. 41–57].

Спочатку матеріали СК вважали артефактами культури шнурової кераміки, пізніше виділили в окрему групу [18, s. 8]. Стжижовську культуру виділив у 1959 р. А. Гардавський на підставі результатів розкопок 1930-х років.

Важливим кроком у пізнанні СК стали дослідження поховань у Грудку Надбужному (повіт Грубешів), проведені в 1956 році Я. Ковальчиком та Є. Глосіком. Цінні археологічні матеріали одержано під час розкопок Ю. Захарука поблизу с. Ставок теперішнього Луцького району на високому місці правого берега р. Стир, де досліджено 128 мІ і при цьому виявлено невелику землянку, яму та поховання [1, с. 23], одержано значну колекцію кераміки та крем'яних виробів. Інформацію про її дослідження автор подав у двох публікаціях – «Новое поселение культуры шнуровой керамики на Волини» (1957 р.) та «Новое джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині» (1961 р.).

Важливо підкреслити, що пам'ятка належить до одношарових і досліджена на належному рівні. Вона віднесена до стжижовської культури, незважаючи на те, що монографічна праця Є. Глосіка «Kultura strzyjowska» з'явилася лише в 1968 році і після того було поставлено всі крапки над «і» з приводу цієї культури. Дослідникам у той час важко було зорієнтуватися в різних комплексах матеріалів, що мали кераміку зі шнуровим декором. Ю. Захарук писав про «так звану стжижовську групу культури шнурової кераміки» [1, с. 41], що вказує на відсутність однозначного розуміння цього етнокультурного феномена – група чи культура. Лише після досліджень Ю. Захарука в с. Попівцях Тернопільської області та згадуваному вище с. Ставок поблизу Луцька, К. Берняковича в Кавському, І. Свешнікова у Здовбиці стало зрозуміло, що на Прикарпатті та Волині була «не одна група пам'яток культури шнурової кераміки» [1, с. 22], а кілька культур.

Отже, спираючись на власні дослідження та студії А. Гардавського, Є. Глосіка [18, s. 7–117], Я. Гурби, З. Подковінської, Т. Сулімського [20, s. 226–243], Ю. Захарук відніс групу пам'яток зі шнуровою керамікою, у тому числі поселення Ставок, до стжижовської культури [1, с. 23].

У Рівненській області дослідження стжижовської культури проводив І. Свешніков поблизу сіл Зозів, Великий Олексин, Муравиця [12]. Крім цього, матеріали СК були виявлені В. Ауліхом у 1966 році біля с. Білів Рівненської області.

У 1965 році М. Пелещишин здійснив розкопки в басейні р. Сарни на схід від м. Торчин та с. Усичі (хут. Валентинів), де у 1937, 1938 рр. проводив роботи Я. Фітцке. Біля с. Усичі, було закладено розкопи – № 1 (240 мІ), № 2 (50 мІ). В розкопі № 1 відкрито дві напівземлянки, 8 ям та 1 поховання СК [8, с. 89–90]. Поблизу м. Торчина досліджено 160 мІ площі поселення і відкрито дві ями. За 20 м на схід від розкопу в закладеній траншеї виявлено споруду [8, с. 89, 100].

У 1968 році вийшла єдина на сьогодні монографія, присвячена, стжижовській культурі. Її автор Єжи Глосік зумів об'єднати відомі на той час дані і з території південно-східної Польщі, і з північно-західної України.

Роботи, проведені поблизу с. Ставок (Ю. Захарук), Торчина (М. Пелещишин), сіл Зозів, Великий Олексин, Муравиця (І. Свешніков), значно збагатили джерельну базу СК (вивчалися закриті однокультурні комплекси), дали більш повне уявлення про регіональні особливості кераміки, крем'яні, кістяні, кам'яні знаряддя праці, про остеологічні матеріали, а також заглиблення – ями, житлові об'єкти. На цій основі вже можна було робити попередні узагальнення щодо особливостей господарства, матеріальної культури носіїв СК у названих вище пунктах [14, с. 172–176; 10, с. 68–74]. Завдяки працям Я. Фітцке (Торчин, Великий Боратин) та інших згадуваних вище дослідників поповнилися знання про поховальний обряд населення СК [12, с. 124].

У 70–80 рр. ХХ ст. І. Р. Михальчишиним проводилися археологічні розвідки на правому березі р. Західний Буг в кількох районах Волинської та Львівської областей. При цьому було виявлено десятки пам'яток та артефакти різних культур доби бронзи, у тому числі епішнурових культур: городоцько-здовбицької, межановицької, стжижовської. Подібних масштабних досліджень в цій прикордонній зоні за останні півсторіччя поки що не було.

З 1972 року до вивчення бронзового віку Полісся у межах річки Сиру та Горині долучився Г. Охріменко, який в басейні р. Корми – правої притоки Стиру, та р. Млинок – лівого доплаву Горині, виявив кущ пам'яток, до яких належать такі поселення та поховання: Ничогівка (уроч. Землянки), Майдан-Липно (уроч. Кругле Поле, Дубок, Гаєвське, Неріччя, Хмельове, Бирча), Гораймівка (уроч. На Куту, Берестянське) в Маневицькому районі Волинської області та Осова (уроч. Кошарки, Осокори, За Корчі, Ожгове, Криничка Перша, Криничка Друга), Великий Мідськ (уроч. Береззе), а також Золотолін Костопільського р-ну та в інших місцях, зокрема Заслуччя Дубровицького р-ну Рівненської обл.; по обох берегах р. Путилівки неподалік від м. Цумань Ківерцівського району, с. Тур Ратнівського, с. Затишшя (розвідки В. Артюха) Шацького р-ну Волинської обл. Всього відкрито понад 20 пам'яток в той час, коли матеріали СК у зандровій зоні (особливо кераміка) були майже невідомі (рис. 1). Зібрана в межах річки Стиру та Горині (басейні річок Кормин та Млинок) колекція кременів, кам'яних

Рис. 1. Карта окремих пам'яток стужишовської культури: 1 – Бужанка; 2 – Литовеж; 3 – Заріччя; 4 – Володимир-Волинський; 5 – Зимно; 6 – Бубнів; 7 – Фалемичі; 8 – Тур; 9 – Торчин II; 10 – Торчин; 11 – Валентинів; 12 – Шепель; 13 – Іванчиці; 14 – Буків; 15 – Рокіні; 16 – Байв; 17 – Полонка; 18 – Гірка Полонка; 19 – Голишів; 20 – Боратин (Великий); 21 – Маяки; 22 – Жидичин; 23 – Вишків; 24 – Сокиричі; 25 – Гнідава; 26 – Підгайці; 27 – Ставок; 28 – Торговиця; 29 – Люб'язь; 30 – Башлики; 31 – Цумань; 32 – Клевань; 33 – Ничогівка; 34 – Гораймівка; 35 – Майдан-Липно; 36 – Осова; 37 – Осова II; 38 – Великий Мідський; 39 – Золотолін; 40 – Заслуччя

виробів та особливо кераміки (біля 200 фрагментів і розвалів посуду) є найбільшою з теренів Полісся.

Таким чином, донедавна пам'ятки стужишовської культури були відомі переважно в межах Люблінсько-Волинської височини [12, с. 120; 10, с. 60, рис. 17]. Станом на 1974 р. І. Свешніков називає 62 місцевості, де відомі пам'ятки СК, у т.ч. на Західній Волині близько 45. З них 43 поселення, 22 могильники та окремі поховання, 7 випадкові знахідки, скарби металевих речей у селах Стеблівці та Липа Рівненської обл. [12, с. 119–120].

У зоні Полісся до 1980-х рр. відомі були лише деякі пам'ятки СК (наприклад, у с. Колки Сарненського р-ну, м. Ковель [18] та ін.) і складалося враження про їх незначну кількість. Так подано й на карті І. Свешнікова [12, с. 120, рис. 41]. Проте, як показали розвідки Г. Охріменка, проведені у 80–90-ті роки ХХ століття, поліський ареал поширення пам'яток СК значний, хоч, в більшій або меншій мірі, охоплює всього шість поліських районів: Маневицький, Ківерцівський, Рожищенський у Волинській області, Костопільський, Рівненський та Володимирецький на Рівненщині. Тут носії СК заселяли басейни середніх та невеликих річок: Стиру, Кормину, Путилівки, Конопельки, Млинка. Інші пункти з незначною кількістю матеріалів розпорошені в більш північних частинах Прип'ятського Полісся, у тому числі, за даними М. Кривальцевича, на території Білорусі [3, с. 83].

До цього потрібно додати, що поселення та їх сліди виявив пізніше у 1987 році В. Конопля в Рожищенському р-ні Волинської обл. Ще раніше, 1985 року, поблизу с. Осова відкрито житло стужишовської культури з багатими археологічними матеріалами – керамікою та крем'яними виробами. У 2005 році в піщаному кар'єрі біля с. Майдан-Липно (уроч. Кругле Поле) Г. Охріменком проводились рятівні розкопки,

в ході яких відкрито яму та житло СК, а також кераміку, крем'яні знаряддя.

В даний час кількість пунктів, пов'язаних з перебування носіїв СК лише в межах Волинської та Рівненської областей перевищує 100. Вони описані в публікаціях В. Ткача [15, с. 571–712], В. Самолюка [9, с. 58–72], Г. Охріменка [5, с. 425–456; 7, с. 278–287; 6, с. 404–413]. Це поселення, поховання, окремі знахідки. Одношарових пунктів відомо мало: Фалемичі, Ставок, Милуші, Торчин, можливо, Усичі II (останні дві виявлені М. Пелешцишиним) [8, с. 89–103]. Переважно відомі багатшарові пам'ятки.

Значна кількість нововідкритих пам'яток з'явилася завдяки розвідкам В.Ткача в середній течії р. Іква [6, с. 404–413], С.Терського та інших в басейнах річок Путилівка та Козулька, Стубла. Це Перемилівка, Тушебінь, Косарево, Пересопниця та ін.

Питання крем'яного виробництва стжижовської культури – це не лише чи не найважливіша галузь їхнього господарства, це, ймовірно, ключ до розуміння міжетнічних стосунків. Згадаємо, що в житлах біля с. Перевередів Млинівського району Рівненської області (досліджених І. Свешніковим та В. Коноплею) знайдені разом матеріали СК та БК (бабинської або багатоваликової культур); в житлах-майстернях у Волиці-Страклівській – (окраїна м. Дубна, розкопки В. Самолюка) разом були керамічні вироби СК, ГЗК, МК, окремі фрагменти БК, подібна ситуація спостерігалася в житлах Зозова II – фрагменти посуду СК та БК знайдені поряд. В басейні найбільш багатій на крем'яну сировину Волині р. Ікви, за даними В. Ткача (2007), носії СК, МК, БК часто проживали поруч, створюючи керамічні вироби з рисами двох культур: СК та МК, СК та БК тощо. Обмін крем'яними виробами теж носив, безперечно, міжетнічний характер, стаючи інструментом досить далекосяжного обміну не лише крем'яними виробами, а й іншими культурними надбаннями.

І. Свешніков писав що до пам'яток СК належить більшість волинських крем'яних майстерень [10, с. 69]. Хоча це питання є складним і часто встановити культурну належність місць виробництва кременю непросто. Так само, як і визначити пріоритет серед трьох епішнурових культур Волині (МК, ГЗК, СК) у кременевиробництві. Можна припустити, що першість у виготовленні знарядь способом «збереження основи» належить МК. Не виключено, що і носії ГЗК були в цьому також на високому рівні і теж у ранній період. Але майстри СК, включившись у процес виробництва дещо пізніше від двох попередніх, зробили його найбільш масовим, досконалим, високоспеціалізованим, досить продуктивним, таким, що в усьому не поступалося виробникам МК, ГЗК. Проте всі ці питання досить складні (надскладні). Майстерні в Хрінниках були також значними і належали в зазначений (епішнуровий) період носіям МК, хоча раніше тут працювали кременярі КЛСК та майже всіх волинських енеолітичних культур. Однак найбільшим центром крем'яного виробництва СК була, напевно, Волиця-Страклівська (Дубно) [9, с. 58–72]. В. Конопля називає такі майстерні СК: Млинів I, Млинів II, Млинів III, Млинів IV, Береги, Перевередів (два останні пункти за 3–4 км від Млинова), Війниця, Торговиця, Аршичин. Так, за В. Коноплею, у Млинові III виготовляли серпи сегментоподібного типу, наконечники списів листоподібної форми, а в Перевередові – серпи, підтрикутні клиноподібні сокири (лінзоподібні в перетині). З поданої дослідником таблиці видно, що в Перевередові під час розкопок жител СК знайдено 21 серп, 28 сокир [2, с. 30].

В 1975 р. І. Свешніковим та В. Коноплею у Муравиці (Млинів) відкрито майстерню СК, де було зібрано більше 10 тис. крем'яних відщепів (близько 300 кг). Там виготовляли серпоподібні ножі, наконечники списів [13, с.75; 11, с. 370–371].

В монографії І. Свешнікова сказано, що в усіх об'єктах СК на поселенні Зозів II знайдено відбійники, відщепи, як і на більшості поселень цієї культури. Носії СК виготовляли найбільш досконалі крем'яні вироби, які поширювалися до лівобережжя Вісли, південної Балтики, Словаччини (Giosik, 1957, s. 350; Giosik, 1964, s. 249; Giosik, 1968, s. 140) [12, с.141].

За підрахунками І. Маркуса, Г. Охріменка, крем'яні майстерні (дані різних дослідників) значаться на Західній Волині в 39 пунктах [4, с. 391–394, рис. 1].

Ареал поширення СК охоплює південну частину Західно-Волинського Полісся та північну частину Західної Волині, від р. Горинь до середнього басейну Західного Бугу (Люблінщина в Польщі). Південна межа перетинає верхню течію Західного Бугу, Стиру та Ікви, північна проходить в зоні Полісся приблизно по лінії Любомль, Ковель, Маневичі, Дубровиця.

На сьогодні тут відомо більше 80 поселень, 60 місць випадкових знахідок артефактів СК, 26 могильників та окремих поховань, п'ять скарбів речей [10, с.68] та новіші доповнення.

В зоні Полісся про поселення говорити важко, здебільшого це були невеликі хутори з 2–3 розташованих на певній відстані об'єктів, або житла СК фіксуються на багатшарових пам'ятках, де є об'єкти ГЗК, ТКК та СК (Майдан-Липно–Кругле Поля, Золотин, Великий Мідськ–Гута та ін.).

Топографія розміщення пам'яток СК досить різноманітна: на високих берегах річок (Гнідава, Хрупань,

Рис. 2. Підгайці. Матеріали СК з поховання: 1-2, 4 – кераміка; 3 – крем'яний серп

Рис. 3. Торчин-2. Матеріали СК. Поховання №5: 1 – горщик; 2 – бочкоподібна посудина; 3-4 – серп; 5 – браслет

Рис. 4. Вироби катакомбної (1-4) та багатоваликової (5) культур: 1 – Вишків Луцький р-н Волинська обл.; 2 – Городок Рівненський р-н; 3 – Рівненська обл.; 4 – Хрінники Демидівський р-н; 5 – Перевередів Млинівській р-н Рівненська обл.

Рис. 5. Миски стажизівської культури: 1, 2 – Торчин Луцький р-н; 3 – Зимно Володимир-Волинський р-н Волинська обл.

Рис. 6. Кераміка стжижівської культури: 1 – Зозів; 2, 3 – Зозів II Рівненський р-н Рівненська обл. (за І. Свешніковим)

Рис. 7. Матеріали (кераміка і прикраси) стжижівської культури з поховання поблизу с.Шепель (за В.Баюком, В. Ткачем, Г.Охріменком, ДП «Волинські старожитності»)

Перевередів, Муравиця), на мисах, підвищеннях серед боліт, поблизу озер. Їх площа в лесовій зоні Волині могла досягати від 1,5 гектара (Валентинів, Торчин), до 2 і більше гектарів (Фалемичі, Гнідава). На 14 з них проводилися розкопки: Гнідава, Шепель (роботи ДП «Волинські старожитності»), Валентинів, Шепель (рис. 7), Лище, Коршів, Майдан-Липно Волинської обл., Зозів II (рис. 6), Озлів, Муравиця, Лопавше, Перевередів (рис. 4:5), Острів, Волиця Страклівська, Пересопниця Рівненської обл., Вільхова Львівської обл. [10, с. 68] та доповнення. При цьому виявлено житла (у т.ч. біля сіл Осова та Майдан-Липно на Поліссі) та ями різного призначення, крем'яні майстерні. На поселенні Зозів II досліджено три житла, в Озліві – чотири, у Валентинові – два, в Муравиці, Торчині, Лище, Млинові – по одному. Вони склалися з заглиблених та наземних частин, були невеликих розмірів (приблизно 16мІ – Озлів III). Діаметр вогнищ міг становити 1 – 1,3 м [10, с. 68–69].

Ґрунтові могильники СК розташовувалися поблизу поселень або безпосередньо на них (Лище, Гнідава, Валентинів, Озлів, Підгайці (рис. 2), Торчин (рис. 3; рис. 5: 1,2)). В них виявлені скорчені або витягнуті скелети з різною орієнтацією голови. Відомі також підкурганні поховання (Великий Боратин, Торговиця, Городок (рис. 4: 2)), де виявлені поховання жінок та чоловіків в окремих ямах. В 1970 р. І. Свешніковим досліджено курган овальної форми (11x19 м, а висотою – 4,03 м [12, с. 127–128]). Подібної форми насипи зафіксовані на Волині ще в кількох пунктах і є, очевидно, продовженням поховальних традицій Причорномор'я доби бронзи. Найбільше ґрунтових поховань відкрито поблизу Торчина Луцького району [17, с. 53–62]. Кілька років тому поблизу Торчина Волинської області виявлено ще один могильник, знищений кар'єром. Окремі поховання СК відомі в Шпиколосах Львівської обл., Сьомаках, Черникові Волинської обл., Білеві, Волиці Страклівській, Білокриниці, Млинові, Могилянах, Озліві Рівненської обл. Поховальні дарунки складаються з керамічних, кам'яних, крем'яних, кістяних виробів, мідних, бронзових прикрас [12, с. 135–136].

Стжижівська культура є оригінальним етнокультурним явищем, що постало внаслідок проникнення

на Волинь частини катакомбної культурно-історичної спільності (харківсько-воронезької групи) і сформувалася при взаємодії культур городоцько-здвобицької, межановицької, почасти кулястих амфор, пізніх груп шнурової кераміки, на Поліссі – з волинським неолітичним населенням (рис. 4).

Пам'ятки СК відомі як на Західній Волині, Люблінській височині, так і в зандровій зоні Полісся. Крем'яні знаряддя, зокрема серпи, сокири, ножеподібні пластини, скребла, виявлені на поселеннях та в похованнях, вказують на розвиток землеробства, скотарства. Успіхи майстрів у кременярстві зумовили далекоюсяжний обмін знаряддями праці та зброї (плоскі та лінзоподібні в перетині сокири, крем'яні серпоподібні ножі, кинджали, наконечники списів, стріл тощо). Найявніть досконалої зброї в похованнях: кам'яних сокир, наконечників списів, а також наконечників стріл у кістяках, вказує на збройні сутички та мілітарність обстановки.

Ареал поширення СК був відносно невеликим – від р. Горинь до Західного Побужжя (північна частина Волино-Люблінської височини та південне Полісся).

1. Захарук Ю. М. Нове джерело до вивчення культур шнурової кераміки на Волині / Ю. М. Захарук // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.* – К. : Академія наук УРСР, 1961. – Вип. 3. – С. 22–41.

2. Конопля В. Обробка кременю населенням Західної Волині за доби міді – ранньої бронзи / Конопля В. // *Археологія.* – 1982. – № 37. – С. 17–31.

3. Кривальцьвіч М. Азярное I – поселішча епохи бронзи на прўначы Палесся / М. Кривальцьвіч. – Мінск, 1999. – 108 с.

4. Маркус І. Каменеобробні та кременеобробні майстерні на Західній Волині / І. Маркус, Г. Охріменко // *Волинський музей : історія та сучасність.* – Луцьк, 2009. – С. 391–397.

5. Охріменко Г. Особливості стжижовської культури Волині та Волинського Полісся / Г. Охріменко, М. Кучинко, Н. Склярєнко, І. Шовкович // *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Г. Охріменко та ін.* – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2007. – С. 425–456.

6. Охріменко Г. Пам'ятки стжижовської культури на Волині та Волинському Поліссі / Г. Охріменко, Н. Склярєнко, В. Ткач // *Нариси культури давньої Волині / [За заг. ред. Г. Охріменка].* – Луцьк: Волинська обл. друкарня, 2006. – С. 404–413.

7. Охріменко Г. Стан вивчення пам'яток Стрижівської культури // Г. Охріменко, Н. Кубицька, С. Локайчук / *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – Т. ССЛІІІ. Праці Археологічної комісії. – Львів, 2007. – С. 278–287.

8. Пелецишин М. Нові поселення стжижовської культури на Волині / М. Пелецишин // *Археологія.* – 1971. – № 1. – С. 89–103.

9. Самолюк В. Поселення стжижовської культури на р. Іква на Волині / В. Самолюк // *Археологія.* – 2007. – № 3. – С. 58–72.

10. Свешников І. Стжижовская культура / І. Свешников // *Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття (Енеолит, бронза, раннее железо) / Отв. ред. А. П. Черныш.* – К. : Наук. думка, 1990. – С. 68–74.

11. Свешников І. К., Конопля В. М. Раскопки и разведки в бассейне р. Иквы / І. К. Свешников, В. М. Конопля // *Археологические открытия 1976 года.* – М., 1977, с. 370–371.

12. Свешников І. Історія населення Прикарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку I тисячоліття до нашої ери / І. К. Свешников. – К. : Наук. думка, 1974. – 207 с.

13. Свешников І. К. Довідник з археології України. Ровенська область / І. К. Свешников, Ю. М. Нікольченко. – К. : Наук. думка, 1982. – 116 с.

14. Стародавнє населення Прикарпаття та Волині. – К. : Наук. думка, 1974. – 286 с.

15. Ткач В. Пам'ятки доби ранньої бронзи в середній течії р. Ікви / В. Ткач // *Олександр Цинкаловський та праісторія Волині / Під заг. ред. Г. Охріменка.* – Луцьк : Волинська обл. друкарня, 2007. – С. 571–712.

16. Cynkałowski A. *Materialy do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego* / A. Cynkałowski. – Warszawa, 1961. – S. 41–57.

17. Fitzke J. *Cmentarzysko kultury strzyżowskiej w Torczynie pod Luckiem na Wołynie* // *Wiadomości Archeologiczne.* – 1975. – S. 53–61.

18. Głosik J. *Kultura strzyżowska* / J. Głosik // *Materialy starożytne.* – Wrocław- Warszawa-Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1968. – № 11. – S. 7–117.

19. Podkowińska Z. *Badania w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, woj. Lublin w latach 1935-1937 i 1939* // *AP.* – 1960. – T. 5. – S. 39–80.

20. Sulimirski T. *Polska przedhistoryczna* / T. Sulimirski. - Londyn : University, 1957–1959. – Cz. II. – S. 84–257.

ЛІТЕРАТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДМИЛИ ВОЗНЮК

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими і практичними завданнями. Літературні твори для дітей різних вікових груп, починаючи з дошкільників, створюються професійними та непрофесійними письменниками та використовуються педагогами, методистами як ефективне джерело для виховання і навчання дітей, Українська література щорічно збагачується новими творами та іменами, які, на жаль, послідовно не відстежуються критикою. Серед непрофесійних письменників заслуговує на увагу літературна діяльність Людмили Михайлівни Вознюк, присвячена темі дітей з інвалідністю.

У сучасній Україні зберігається стійка тенденція до зростання кількості дітей з інвалідністю. Згідно статистичних даних, у 2006 р. нараховувалось більше 122 тис. таких дітей, щороку їх кількість збільшується на 10 тис. осіб. Стан здоров'я дитини не може позбавити її отримання освіти. Це право в Україні закріплено законодавчо: "Кожна дитина має право на освіту" [16, с. 609]. Однак існує комплекс проблем, пов'язаних з долями людей з обмеженими можливостями, який потребує розв'язання шляхом соціального забезпечення, надання необхідних пільг, створення належних матеріальних, побутових умов. Найбільш універсальним засобом соціалізації дитини, її подальшої інтеграції є освітній принцип реабілітації. В Україні з 2005 р. впроваджується інклюзивна модель навчання дітей з інвалідністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з досліджуваної проблеми, її актуальність. Передумови успішної розбудови інклюзивного середовища знаходяться у полі зору сучасної педагогіки: "Аби інклюзія була успішною, потрібно працювати над створенням відповідного освітнього клімату й сукупності практичних підходів" [43, с. 51]. А. А. Колупасва зазначає, що "концепція інклюзивної освіти відображає одну з головних демократичних ідей – всі діти – цінні й активні члени суспільства" [19, с. 17]. Дослідницею зафіксована позитивна тенденція: «На зміну "державоцентриській" освітній системі, де головна мета визначалася як формування особистості за певними еталонами й підпорядкування власних інтересів державним з жорсткою регламентацією навчального процесу, має йти "дитиноцентриська" система освіти, в якій домінує орієнтація на інтереси дитини, на задоволення її потреб» [20, с. 39].

"Конвенція про права дитини" була прийнята у 1989 р., наступного року вона вступила в силу в нашій країні. Особливу увагу в документі приділено дітям-інвалідам. У ньому закріплено право дітей з відхиленнями в розвитку вести повноцінне й гідне життя в умовах, які забезпечують їх активну участь у житті суспільства; право дитини на особливу турботу й допомогу, що повинна надаватися по можливості безкоштовно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину [21, с. 37–38].

На сучасному етапі освітні, особистісні, та професійні обставини спричинили зацікавлення темою дітей з особливими освітніми потребами Л. М. Вознюк, діяльність якої знаходиться лише у полі зору журналістів. Пізнавальне і виховне значення літературних творів для дітей Л. М. Вознюк заслуговує на увагу не тільки пересічного читача, але й науковця.

Постановка завдання. Необхідно подати біографічну довідку про Л. М. Вознюк, систематизувати інформацію у ЗМІ про її діяльність. У зв'язку з тим, що літературна діяльність Л. М. Вознюк не була предметом спеціального аналізу, варто охарактеризувати твори як вияв соціальної активності і громадянської позиції автора. Аналіз літературних творів для дітей уможливить активне включення у науковий і культурний обіг книжок Л. М. Вознюк.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Л. М. Вознюк (нар. 04.11.1963 р. у с. Хряськ Маневицького р-ну Волинської обл.) – вчитель-дефектолог вищої категорії (логопеда, олігофренопедагога). Освітнянські виміри Л. М. Вознюк сягають 1980 р., коли після закінчення Цмінівської середньої школи Маневицького району із золотою медаллю, вона вступила до Ровенського державного педагогічного інституту ім. Д. З. Мануїльського на факультет "Дошкільна педагогіка та дитяча психологія". Через чотири роки здобула спеціальність викладача дитячої психології та вихователя дошкільного закладу. Другу вищу освіту зі спеціальності "Логопедія і олігофренопедагогіка" здобула у 2000 р., заочно закінчивши навчання на Факультеті розвитку людини у Кам'янець-Подільському державному педагогічному університеті. У 2003 р. пройшла міжнародні навчання по залученню до арт-терапевтичної діяльності неповносправних осіб, що проходили у м. Люблін (Польща) і стажування у м. Портланд (США) за програмою "Громадські зв'язки" – з питань вирішення проблем дитячої інвалідності за посередництвом недержавних організацій. Трудова діяльність нашої героїні

розпочалася у 1984 р. із призначена на посаду вихователя Луцького ДНЗ № 51. Однак у зв'язку із народженням сина Романа та його інвалідністю за фахом не працювала. З 1989 р. і до кінця 2005 р. була на посаді вчителя-дефектолога Луцького ДНЗ № 57, де виховуються діти із особливими потребами. З 2002 р. Л. М. Вознюк – засновник і керівник дитячого інтегрованого реабілітаційного театру “Забавляночка”. Із січня 2006 р. працювала на посаді консультанта-вчителя-тифлопедагога Волинської обласної психолого-медико-педагогічної консультації (ПМПК). З 2007 р. була завідувачем Управління освіти Луцької міської ради ПМПК. З 2013 р. працювала вчителем-логопедом ДНЗ № 40 м. Луцька. З вересня 2014 – старший викладач кафедри ортопед агогії і реабілітології Інституту колекційної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Громадська діяльність. Л. М. Вознюк із 2003 р. і дотепер – голова правління Волинської обласної дитячої громадської організації “Центр розвитку дитини”. З 2010 р. і дотепер член громадської ради при голові Волинської облдержадміністрації, випускник програми “Громадські зв'язки” Державного департаменту США (2003).

У книжці “Топ-волиняни” представлено 151 інтерв'ю з відомими людьми Волинського краю: державними діячами, керівниками підприємств, представниками інтелігенції, церкви, медицини, освіти, спортсменами, митцями, артистами та іншими фахівцями. З-поміж них Л. М. Вознюк, яка у відвертій розмові розповідає про власний шлях, ділиться поглядами на життя, розкриває свій внутрішній світ [50, с. 50–51]. Керівник проекту “Топ-волиняни” Тетяна Вітер засвідчила, що ім'я Л. М. Вознюк з'явилося у збірці завдяки численним пропозиціям, які лунали з вуст перших осіб краю та лучан, які бачили, як реагує ця дуже добра і порядна людина на біль у дитячих очах.

На жаль, численні газетні та журнальні публікації про Л. М. Вознюк не виходять за межі міста [13; 17; 18; 31; 36] і області [1; 2; 12; 23–27; 35; 37–39; 44; 46–49; 51; 52], однак приємне виключення становлять щоденна газета “Україна молода” [33; 34], тижневик “Пенсійний кур'єр” [28] та електронний ресурс [45].

Професійна, а згодом і громадська діяльність Л. М. Вознюк була пов'язана з категорією дітей, які залишалися відірваними від своїх однолітків. Це зумовило вектор її літературних інтересів. На одному із семінарів Всеукраїнської організації “Батьки для батьків”, започаткованої у Львові, у 2002 р. вона отримала завдання написати лист до себе, натомість написала лист до старшого сина Романа, народженого з діагнозом: дитячий церебральний параліч. Роман з двійнят, його братик помер при народженні. На семінарі читання листа викликало відгомін у всіх присутніх, тому його вперше було надруковано у львівському часописі «Вісник Руху “Батьки для батьків”» [3, с. 4], потім у газеті “Досвітня зоря” [48, с. 4] і “Луцький замок” [18, с. 13]. Принагідно згадаємо, що уривок з листа використано в оформленні приміщення ДНЗ “Пагінець” для дітей з особливими потребами у м. Рівне і кожен, хто приходить до закладу, читає ці карбовані слова. Наводимо лист повністю з дозволу Л. М. Вознюк.

Добрий день, дорогий мій сину!

Я дякую Господу, що він дав мені силу вистояти, у боротьбі за тебе, мою дитину. Я старалась, я перемагала, я піднімалась щораз на сходинку вище. Прости мені, сину, мої слабкості. Проте саме в них, кажуть, сила жінки. Адже ті сльози тимчасові, вони – як та роса, що скропить, освіжить, оновить.

Я гартую себе, я себе творю. Я віродилась, я буду жити! Прости мені, сину, що не народила тебе здоровим. Ти, ще будучи зовсім маленьким, не міг змиритися з цим. Не могла змиритися з цим і я. Тому я, коли хотіла поставити тебе на ноги, дуже цього хотіла. Я так тішилася з того, що ти, моя дитино, народилася саме в мене. Бо, думала я, ніхто б так не хотів, не вмів так хотіти тебе зцілити, як я.

І, напевно, тому сьогодні ти можеш грати у футбол, а ще у нас так багато нагород за перемогу в іграх з настільного тенісу і шахів.

Дякуючи Богу, що у тобі – жагуча життєлюбна сила, оптимізм. Я знаю точно, це ти взяв від мене. Це якраз те, що рятує від запаморочення, коли земля хитається під ногами. Та удвох ми вистояли. А ще допомогли люди, справжні люди, що траплялися у нас на шляху. Я дала собі слово, що зроблю для тебе все можливе. Я стараюсь тебе навчити любити життя. Я народила тобі брата.

Твоя мама.

Лист зболеної матері, під яким можуть поставити свої імена матері, які зіткнулися з цією проблемою. Вольова жінка-матір ні на кого не перекладає вину. У листі 17 разів повторюється займенник “я”. Він є свідченням впевненості у собі, рішучості, життєствердного начала. Лист матері звучить особливо

зворушливо, бо це лист-сповідь, лист-зізнання, лист-заклинання, лист-оберіг, передача життєвого досвіду, материнський лист як форма поучення дитини, емоційність не залишить нікого байдужим. Цей лист слід розглядати не тільки на чуттєвому рівні, але й як форму літературно-педагогічного жанру, який має широке розповсюдження у різних народів світу.

В українській культурі ми знаємо листи до сина В. О. Сухомлинського та В. С. Стуса. У цих листах максимально повно і концентровано викладені батьківські поради. Так, у першому листі до сина Сергія В. О. Сухомлинський просив: “Збережи ж його на все життя” [42, с. 585], а В. С. Стус у листі до сина Дмитра зізнався: “Ти ж мені найдорожча в світі людина” [40, с. 53].

Вважаємо, що єдиний лист Л. М. Вознюк поклав початок художній творчості, яка знайшла яскравий прояв у Волинській обласній дитячій громадській організації “Центр розвитку дитини”. З ініціативи Л. М. Вознюк при громадській організації у 2002 р. було створено дитячий інтегрований реабілітаційний театр “Забавляночка”, до участі в якому залучили дітей з інвалідністю з клінічними діагнозами: дитячий церебральний параліч, хвороба Дауна, повна сліпота, слабозорість, розлади опорно-рухового апарату. У колективі дітей із функціональними обмеженнями є також їхні здорові однолітки, які так само із задоволенням виконують ролі, насолоджуються процесом спільної творчості.

Педагогічні знахідки Л. М. Вознюк використала у п’єсах, які поки не надруковані. Приклади цікавих та інноваційних форм роботи із дітьми містить збірка методичних матеріалів “Забавляночка моя, Забавляночка!”. У цьому виданні Л. М. Вознюк пише: «Віршовані перлинки, вміщені в цій книжці, малюнки та фото познайомлять Вас із чудовими малятами – учасниками дитячого інтегрованого реабілітаційного театру “Забавляночка” <...> За силу духу, витримку, оптимізм і навіть дитячу мужність щедро нагороджують їх глядачі бурхливими оплесками» [15, с. 3].

Подано афішу дитячого інтегрованого реабілітаційного театру “Забавляночка”:

2003 – Незвичні пригоди, побачені в природі (за мотивами мультфільму “Як Мурашку друзі рятували”).

2004 – Пригоди Сірничка.

2005 – Казка про фіолетове Курчатко.

2007 – Казка про Зайчика-Вередуна і Муху Ням-Ням-Ням.

2008 – Як Барвінок на Фіалці оженився (за мотивами вірша Леоніда Глібова “Квіткове весілля”).

2008 – Про найкращий скарб у світу (Про маму).

2009 – Як звірі в кризу виживали

2011 – Забавляночка скликає друзів (за мотивами повісті А. Сент-Екзюпері “Маленький принц”).

2012 – Хата на тата.

2013 – Жив собі пес (за мотивами мультфільму “Жив-був Пес”).

Дитячий інтегрований реабілітаційний театр “Забавляночка” працює в напрямку творчої самореалізації, соціалізації, інтеграції дітей з особливими потребами. Особливим стимулом для дітей слугує фестивальна діяльність: підготовка до поїздок та участь у всеукраїнських та міжнародних форумах відбувається на високому емоційному підйомі. Заслужені нагороди театру “Забавляночка” на фестивалях в Україні, Білорусі, Польщі – свідчення професійної роботи його керівника.

Високі нагороди має і Л. М. Вознюк, вона відмічена подяками міського голови Луцька (2005, 2011) за активну діяльність на посаді голови правління Волинської обласної дитячої громадської організації “Центр розвитку дитини” та створення і розвиток дитячого інтегрованого реабілітаційного театру “Забавляночка”; грамотами Національної асамблеї інвалідів України (2007) за значний особистий внесок у вирішенні проблем соціального захисту інвалідів і Асоціації тифлопедагогів України (2011) за представництво інтересів осіб з порушенням зору; почесною грамотою Міністра України у справах молоді та спорту (2005) за вагомий внесок у реалізацію державної політики з питань сім’ї, материнства і дитинства, утвердження ідей милосердя і злагоді в суспільстві.

У Л. М. Вознюк задум власної книжки виник давно, однак усвідомлюючи складність порушеної теми, авторка шукала баланс у викладі матеріалу. Якщо написати про складну проблему в усіх її труднощах, то вийде негатив, якщо подати матеріал легко – засміють.

Перша книжка із серії “Відчуй сердечком” – “Навчаймось бачити разом” написана Л. М. Вознюк для допитливих маленьких чомучок, які мають зрозуміти, що “так є в житті, що хтось народжується здоровим, а у когось щось болить, Буває, болить і тіло, і душа. І тому вона потребує участі іншої – тієї, що поруч. Тому найбільше ми прагнемо, щоб дитячі сердечка на планеті Земля відкрилися одне одному і усі-усі дружили між собою” [4, с. 1].

Звернення до маленьких і дорослих підкупає щирістю. Тон передмови задає тонус усій книжці.

Відверта розмова продовжується і надалі: “Оченята в мене карі, а які в тебе? Я маю двоє очей. І всі люди мають по двоє очей. Коли ми одне око закриваємо, то можемо бачити іншим, правда? Спробуймо. Пограємось іще? Відкрий обидва. Закрий. Ще раз. Швидше. Закрий друге око. Це ми кліпаємо, Правда, цікаве слово?” [4, с. 2–3].

Невимушеність такого діалогу з уявним читачем криється у доборі слів, вони за своєю будовою переважно дво- та трискладові, рідко чотирискладові. Текстова структура складається переважно з простих поширених речень, які чергуються зі складними, що надає оповіді динаміки. Цьому сприяє і використання речень різних за емоційним насаженням (окличні) і метою висловлювання (питальні та розповідні).

Авторка веде відверту розмову з маленьким читачем: “У нашому садочку теж багато діток носять окуляри, адже окуляри допомагають оченятам! <...> А ще буває і так, що очі не можуть бачити нічого. Пам’ятаєш нашу вправу “Нічка”, коли ми закривали двоє оченят? Таких людей називають незрячими. Їм потрібно завжди допомагати, особливо орієнтуватися в просторі: перейти через дорогу, сісти в транспорт. Впізнати їх можна за тростиною” [4, с. 7–8].

Л. М. Вознюк уміє розказати просто про складні речі малечі: “Але найцікавіше, що незрячі люди вміють читати і писати по-особливому. Вони мають великі книжки, у яких замість букв – випуклі горбики. Ці горбики – також букви, і їх називають азбукою Брайля. Спробуй своїми пальчиками відчуті кожну літеру, а потім слово на сторінці-вкладці нашої книжечки” [4, с. 12]. Здорові ж діти зможуть на дотик відчуті всю складність техніки читання за Брайлем.

У книжці розповідається про захисників очей, якими виявляються сльози та сонцезахисні окуляри, а ще пропонується гімнастика для очей. Її можуть зробити пальчики та долоньки малюків.

Закінчується розповідь досвідченого педагога зверненням до матері від імені дитини, яка промовляє: “Люба матусю! Пам’ятай, що зір – неоціненний дар, тому бережи його для мене змалку” [4, с. 23]. В уста дитини автор вкладає сім важливих порад, бо відомо з давнини, що вустами дитини промовляє істина.

І насамкінець авторка звертається до дорослих, пропонує “Якщо із зором дитини вже є проблеми, працюймо над тим, щоб зір максимально зберегти та розвинути. <...> Нехай наша любов і турбота відкриє для них безліч барв світу дитинства!” [4, с. 23].

Гарно написаний текст з урахуванням подачі болісної теми для маленького читача допоможе йому усвідомити вагомий потенціал незрячих ровесників, а також впевнить у необхідності збереження власного зору.

Книжка надрукована повноколірним друком, її символом стали дружні сердечка, які створила 10-річна Ярослава Вітковська. 14-річна незряча співуча лучанка Інна Бохонська поділилася інформацією про світ незрячих, а малюнки зробили учні молодшої групи Луцької художньої школи, їх батьки та педагоги.

Жанр цієї книжки авторка визначила як соціально-пізнавальні діалоги з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, оскільки вона намагалася доступно розказати дошкільникам про діток незрячих та слабозорих. Нове видання не залишилося непоміченим. Л. М. Вознюк була удостоєна диплому обласного конкурсу “Світ волинської книги – 2010” в номінації “Література для дітей: добра ініціатива”, а книжка надійшло у всі регіональні бібліотеки.

У наступній книжці “Почуй мене сердечком” авторка вирішила розказати дошкільникам про дітей глухих та слабочуючих. бо “буває, що хтось із оточуючих звертає на них увагу. Насправді ж нічого дивного – у всьому світі люди можуть спілкуватися і без слів, так званою мовою жестів, саме цією мовою користуються багато дівчаток і хлопчиків, котрі живуть у світі тиші” [5, с. 1].

Л. М. Вознюк повідомляє: “Як тільки дитя з’являється на світ, у пологовому будинку відразу ж перевіряють його вушка – чи чують вони. Якщо виявляється, що вони не чують, лікарі відразу б’ють на сполох – цій дитині потрібна допомога!” [5, с. 5]. Згодом, “для того, щоб допомогти таким дітям, використовують слухові апарати – маленькі пристрої до вуха, які підсилюють силу звуку. Їх розташовують біля того вушка, яке недобре чує або відразу біля двох. Якщо дитина чує, але не досить добре, її називають слабчуючою, ту, яка не чує зовсім – глухою” [5, с. 6].

Авторка підказує, як треба почати розмову з такою дитиною, що може стежити за ротиком того, хто з нею розмовляє, або обмінюватися малюночками із співрозмовником. “Люди кажуть, що той, хто не чує вушками, – читаємо далі – той чує сердечком. Послухай і ти своє сердечко – чи готове воно відкритися іншому – тому, хто дуже потребує друзів” [5, с. 13].

Допомагає розуміти глухих жестове мовлення, воно складається із дактильної азбуки, за допомогою якої можна спілкуватися з глухими ровесниками. У книжці наводяться написані цією азбукою слова

“мама”, “морозиво”. А ще глухі дітки люблять танцювати, малювати і гратися з піском.

У кінці цікавої розповіді є корисна інформація “В записничок моєї мами”: “Люба матусю! Не забувай, що мої вушка – дуже ніжний орган, тому турбуйся про них завжди” [5, с. 23]. У зверненні до батьків Л. М. Вознюк перераховує ознаки відхилення слуху, які мають їх насторожити.

Пізнавальний зміст книжки підсилено малюнками, які створили діти Луцького навчально-виховного об’єднання “ДНЗ № 28 – спецшкола для дітей з вадами слуху”. Юні художники мають знижений слух та користуються слуховими апаратами, тому вони змогли передати власні відчуття в ілюстраціях.

Дружні сердечка, які стали логотипом серії “Відчуй сердечком”, намалювала Ярослава Вітковська. А Л. М. Вознюк вчить дітей бути уважними один до одного, любити своїх товаришів, піклуватися про них, намагатися зрозуміти, бути людяними та по-справжньому добрими.

На нашу думку, книжки “Навчаймось бачити разом” і “Почуй мене сердечком” належить віднести до жанру оповідань, оскільки це невеличкі за розміром прозові твори, які містять мало описів і роздумів. Оповідання оригінальні з глибокою дидактикою і позірною простотою. Вони стислі та лаконічні. Сюжет в них однолінійний і чіткий за побудовою, а розповідь ведеться від особи оповідача.

Найкращими книжками для малюків завжди були і є казки. Невипадково третя книжка Л. М. Вознюк називається “Ходімо зі мною у казку” і описує фантастичні події. Такий жанр було обрано для того, щоб розказати дошкільникам про діток із порушенням опорно-рухового апарату, в тому числі на інвалідних візках.

В історії відомі випадки, коли педагоги писали літературні казки. Згадаймо, популярні серед малечі і дорослих казки В. Ф. Одоєвського [29, 30]; Б. Д. Грінченка з його віршованими [7, 8, 10, 11] та прозовими [9] творами; Л. О. Василевської, яка мала псевдонім Дніпрова Чайка [14]; Януша Корчака – автора повістей-казок “Король Матіуш Перший” [22, с. 3–160] і “Король Матіуш на безлюдному острові” [22, с. 161–274]; В. О. Сухомлинського з його принциповою позицією не принижувати, а підносити дитину [41]. Однак казка, яку написала Л. М. Вознюк вирізняється своєю темою, вона про пташку з фізичною вадою.

Ідейним натхненником цієї книжки став Олег **Романчук** – лікар-психотерапевт, дитячий та підлітковий психіатр, фахівець з когнітивно-поведінкової терапії, керівник відділення розвитку дитини центру “Джерело” у Львові, **автор казки** “Соловейко з одним крилом” [32]. Л. М. Вознюк використала сюжет свого авторитетного колеги, скоротила текст і адаптувала його для дитячого сприйняття.

З першої фрази Л. М. Вознюк налаштовує читача на сприйняття чарівного світу казки, в якому відбувалася пригода: у гніздечку з’явилося гладеньке, кругленьке, з кольоровими цятками яєчко. Тоді соловейки почали чекати на свого первістка, вони “голубили яєчко, пестили його та наспівували різні мелодії. І всі-всі їхні пісеньки були про те, як вони, батьки, будуть любити його, своє маленьке пташатко та як будуть пишатися ним!” [6, с. 7].

У солов’я та солов’їхи народилося малесеньке, гарнесеньке дитятко з одним крилом. “Як, як таке може бути? – не могла прийти до тям солов’яткова мама, – адже ж кожна пташина потребує два крила! Кожній пташці потрібно літати – піднятися аж до хмар, кружляти та виспівувати мелодії свого сердечка!” [6, с. 10].

Пройшло літо, а пташеня сиділо у своєму гніздечку, бо навіть друзів собі не знайшло. Настала осінь треба було відлітати у теплі краї, але залишилася мама і тато із своїм пташенням зимувати. Навесні у їхньому гніздечку з’явилося нове яєчко, а потім з нього з’явилася гарненька і миленька сестричка з двома крильцями. Вона знайшла собі друзів, які стали друзями і її братика. Вони сплели для соловейка із лозинок та хмизинок кошик. Оскільки “за літо та осінь наші пташенята вирости, зміцніли і несли той кошичок у дзьобуку по черзі. І особлива радість була у тому, бо кожен дбав не лише про себе. А ще то був перший переліт із піснею. І не був він важким, а навпаки – легким та радісним. Пісня, що лунала із кошичка, додавала сил та єднала пташину зграю, а наш соловейко почувався найщасливішим у світі!” [6, с. 17].

Після казкової історії, в якій Л. М. Вознюк добре виписала образи солов’я, солов’їхи, їхніх діток та друзів, авторка розповідає, що придумали люди, щоб допомогти діткам, які мають хворі ніжки та ручки. Вона впевнена: “Добра має бути багато. Свою краплинку додай і ти” [6, с. 23].

Насамкінець авторка пропонує важливу інформацію “В записничок турботливої мами”, яка пов’язана з відхиленням від норми у розвитку дрібної моторики дітей раннього віку [6, с. 24].

Отже, третя книжка Л. М. Вознюк “Ходімо зі мною у казку” так само, як і попередні має тричасткову структуру: звернення до дітей і дорослих, виклад основного змісту, поради для дорослих.

Молоді художниці Івана Марта Драч та Маріна Ракітянська-Стрижевська створили малюнки та надали ясного і чистого колориту книжці, яка розповідає про велику перемогу маленьких пташенят над

нелегкими обставинами, а також про справжню любов та життєві випробування родин, у яких є діти з порушеннями опорно-рухового апарату.

Висновки. Таким чином, вчитель-дефектолог Людмила Вознюк є автором літературних творів: листа – п'єс – віршів – оповідань – казки. Жанрове розмаїття пояснюється харизматичністю особистості, скерованої на вирішення проблем інклюзивної освіти дітей дошкільного віку. Природа художніх особливостей криється у літературному таланті автора, помноженого на особистісні та професійні знання. Останнє вигідно тематично вирізняє твори непрофесійної письменниці про дітей з особливими освітніми потребами з-поміж творів професійних письменників, що пишуть для дітей.

Три книжки Л. М. Вознюк вистраждане і продиктоване часом, насичене невичерпною життєлюбністю й оптимізмом авторки є унікальним виданням, якому немає аналогів в Україні, воно формує засади толерантного ставлення до дітей із вадами зору, слуху, опорно-рухового апарату. Спонукає до турботливого ставлення до дітей з інвалідністю і до переосмислення власних життєвих цінностей. Значення творчого доробку Л. М. Вознюк неможливо переоцінити, оскільки він скерований не тільки на дітей, але й на дорослих. Видання серії “Відчуй сердечком” стануть у нагоді фахівцям: психологам, вихователям, дефектологам, вчителям дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладів при запровадженні інклюзивної та інтегрованої моделі навчання. Будуть корисними та цікавими для батьків.

Інклюзивний проект Л. М. Вознюк направлений на створення середовища, яке б відповідало потребам і можливостям дошкільника, незалежно від особливостей його психофізіологічного розвитку. З цією метою автор засобами театралізації та художнього слова розповідає здоровим дітям про дітей з порушеннями в розвитку і виховує гуманне ставлення до них та навчає дітей, що мають інвалідність.

Л. М. Вознюк – вихователь, громадська діячка, науковець, письменниця. В усі сфери своєї діяльності вносить піднесено-казкове й водночас відчутно реальне.

1. Белолицька Ю. Нехай кличе нас дзвінок на новий урок / Юлія Белолицька // Про бізнес. – 2005. – № 2/3. – С. 13.
2. Бура І. Мандрівки... планетами / Ірина Бура // Віче. – 2011. – 8–14 грудня № 49. – С. 3.
3. Вознюк Л. М. Лист до сина / Людмила В. // Вісник Руху “Батькі для батьків”. – 2002. – Вересень–жовтень – № 7. – С. 4.
4. Вознюк Л. М. Навчаймось бачити разом / Людмила Вознюк. – Луцьк: МКФ “Християнське життя”, 2010. – 24 с.: іл.
5. Вознюк Л. М. Почуй мене сердечком / Людмила Вознюк. – Луцьк: МКФ “Християнське життя”, 2011. – 24 с.: іл.
6. Вознюк Л. М. Ходімо зі мною у казку / Людмила Вознюк. – Луцьк: МКФ “Християнське життя”, 2012. – 24 с.: іл.
7. Грінченко Б. Д. Дівчина Леся / Борис Грінченко // Українські літературні казки / Упоряд. В. Полковенко. – К.: Дніпро, 2001. – С. 115–124.
8. Грінченко Б. Д. Дурень думкою багатіє / Борис Грінченко // Українські літературні казки / Упоряд. В. Полковенко. – К.: Дніпро, 2001. – С. 131–134.
9. Грінченко Б. Д. Квітки / Борис Грінченко // Українські літературні казки / Упоряд. В. Полковенко. – К.: Дніпро, 2001. – С. 134–137.
10. Грінченко Б. Д. Крук, велика сила / Борис Грінченко // Українські літературні казки / Упоряд. В. Полковенко. – К.: Дніпро, 2001. – С. 128–131.
11. Грінченко Б. Д. Скарб / Борис Грінченко // Українські літературні казки / Упоряд. В. Полковенко. – К.: Дніпро, 2001. – С. 124–128.
12. Гуменюк Н. “Забавляночка” – це не тільки забави / Надія Гуменюк // Віче. – 2003. – 22 травня № 21. – С. 11.
13. Дмитрієва Н. “Забавляночка”: знайти, повірити, перемогти / Наталія Дмитрієва // Луцький замок. – 2003. – 11 грудня № 50 (410). – С. 9.
14. Дніпрова Чайка. Казка про сонце та його сина / Дніпрова Чайка // Українські літературні казки / Упоряд. В. Полковенко. – К.: Дніпро, 2001. – С. 143–151.
15. Забавляночка моя, Забавляночка! – Луцьк: Поліграфічно-видавничий дім “Твердиня”, 2005. – 16 с.
16. Закон України “Про охорону дитинства” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 30 – С. 604–614, ст. 1–37.
17. Зозуля С. Новий тріумф “Забавляночки” / Світлана Зозуля // Луцький замок. – 2004. – 24 червня № 26 (438). – С. 11.
18. Клімчук Л. Іменний годинник від мера Києва Олександра Омельченка // Луцький замок. – 2004. – 09 грудня № 50 (462). – С. 13.
19. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта як модель соціального устрою: генезис, понятійно-термінологічні визначення та основні принципи // Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / За заг. ред. А. А.

Колупаєвої. – К. : А. С. К., 2012. – С. 6–21. – (Серія “Інклюзивна освіта”).

20. Колупаєва А. А. Спеціальна освіта в Україні та модернізація освітньої галузі // *Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / За заг. ред. А. А. Колупаєвої.* – К. : А. С. К., 2012. – С. 36–47. – (Серія “Інклюзивна освіта”).

21. Конвенція про права дитини // *Права дитини : зб. документів.* – Львів: Оксарт, 1995. – С. 29–49.

22. Корчак Януц. *Избранное / Януц Корчак.* – К. : Рад. школа, 1983. – 528 с. – (Пед. б-ка “Мир в образах”).

23. Крайванович С. *Театр, що повертає до повноцінного життя / Сергій Крайванович // Досвітня зоря.* – 2003. – 03 липня № 27 (415). – С. 4.

24. Лівіцька О. “Забавляночка” і “Маска” / Олена Лівіцька // *Волинська газета + Екологія* – 2006. – 23 березня № 4 – С. 3.

25. Лівіцька О. Коли співають “Равлики”... / Олена Лівіцька // *Волинська газета + Яхад.* – 2009 – 11 червня № 22 (120). – С. 10.

26. Лівіцька О. Мистецтво зцілює / Олена Лівіцька // *Волинська газета.* – 2006 – 8 червня № 23 (548). – С. 14.

27. Лівіцька О. Якщо бачити серцем... / Олена Лівіцька // *Волинська газета + Луцьк.* – 2011. – 8 грудня № 47 (249). – С. 4.

28. Морозова Л. *Театр виховує особистість / Людмила Морозова // Пенсійний кур’єр.* – 2011. – 18 березня № 11 (409). – С. 6.

29. Одоевский В. Ф. *Городок в табакерке. Сказка / В. Одоевский.* – М.: Детская література, 1986. – 24 с.

30. Одоевский В. Ф. *Мороз Иванович. Сказка / В. Одоевский.* – М.: Малыш, 1985. – 18 с.

31. Побережнюк О. “Забавляночка” скликає друзів / Оксана Побережнюк // *Луцький замок.* – 2009. – 26 лютого № 9 (684). – С. 9.

32. Романчук О. *Соловейко з одним крилом. Казка / Олег Романчук.* – Львів : Колесо, 2009. – 24 с. : іл.

33. Романюк Н. “Забавляночка” лікує й дивує / Ніна Романюк // *Україна молода.* – 2005. – 13 січня. – № 5 (2546). – С. 12.

34. Романюк Н. *Маленька школа особливого призначення / Ніна Романюк // Україна молода.* – 2012. – 15 листопада. – № 171 (4417). – С. 8.

35. Самуляк О. *Унікальний театр // Оксана Самуляк.* – Віче. – 2004. – 22 квітня № 17. – С. 7.

36. Свереда Т. *Для соловейка з одним крилом / Тетяна Свереда // Луцький замок.* – 2013. – 10 січня № 02 (886). – С. 13.

37. Сомова Є. *Подарували дітям радість / Євгенія Сомова // Волинь.* – 2005. – 14 червня № 65 (14543). – С. 3.

38. Сомова Є. “Прости, сину, що не народила тебе здоровим” / Євгенія Сомова // *Волинь.* – 2005 – 26 травня № 57 (14535) – С. 3.

39. Сомова Є. *Театр, що лікує душі / Євгенія Сомова // Волинь.* – 2004. – 12 червня № 64 (14393). – С. 2.

40. Стус В. С. *Твори: У 4 т. б кн. Т. 6 (додатковий). Кн 1: Листи до рідних / Василь Стус.* – Львів: Видавнична спілка “Просвіта”, 1997. – 496 с.

41. Сухомлинський В. О. *Вічна тополя : Казки. Оповідання. Етюди : Для молод. шк. віку / Упоряд. О. Сухомлинської, заг. ред., передм. Д. Чередниченка / Василь Сухомлинський.* – К.: Генеза, 2004. – 272 с. : іл. – (Нова шк. б-ка).

42. Сухомлинський В. О. *Листи до сина / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5 т. Т. 3.* – К. : Радянська школа, 1977. – С. 582–657.

43. Таранченко О. М. *Передумови для забезпечення успішної інклюзії. Педагоги як провідники змін // Основи інклюзивної освіти. Навчально-методичний посібник / За заг. ред. А. А. Колупаєвої.* – К. : А. С. К., 2012. – С. 48–62. – (Серія “Інклюзивна освіта”).

44. Трофимчук Т. *Їх лікує театр / Тамара Трофимчук // Волинські губернські відомості.* – 2003. – 11 грудня № 50 (169). – С. 10.

45. *Унікальний проект [Електронний ресурс] // Волинські новини.* – Режим доступу : <http://www.volynnews.com/messages/1909/>, вільний. – Загол. з екрану. – Мова : укр.

46. Чурило О. *До першої леді на ... форум / Оксана Чурило // Волинська газета.* – 2006. – 06 квітня № 14 (539). – С. 3.

47. Чурило О. “З’єднаймо руки” і долаймо негаразди разом / Оксана Чурило // *Досвітня зоря.* – 2004. – 06 травня № 37 (475). – С. 4–5.

48. Чурило О. *Іменини театру, що лікує / Оксана Чурило // Досвітня зоря.* – 2004. – 15 квітня № 31 (469). – С. 4.

49. Чурило О. *Особливий театр. Театр обмежень чи театр можливостей / Оксана Чурило // Волинська газета + Освіта.* – 2007 – 20 грудня № 39 (49). – С. 4.

50. Шепель Н. *Людмила Вознюк: “Не можна зірвати квітку на землі, не сколихнувши зірку на небі” // Топ-волянська : Збірка інтерв’ю із видатними волинянами / Авт.-упор. Т. Є. Хотимчук.* – Луцьк : “Вісник і К°”, 2012. – С. 50–51.

51. Шепель Н. *Полюбіть нас такими, якими ми є // Наталка Шепель // Експрес.* – 2008. – 5–12 червня № 78. – С. 1.

52. Шепель Н. *Фестини для особливих дітей / Наталка Шепель // Експрес.* – 2006. – 8–15 червня № 2. – С. 1.

**ДО ПОБУДОВИ ЕКСПОЗИЦІЇ
МУЗЕЮ ВОЛИНСЬКОГО БДЖІЛЬНИЦТВА :
ТЕМАТИЧНИЙ РОЗДІЛ «БДЖОЛИ – БОЖІ МУШКИ»**

Постановка проблеми. Бджільництво належить до найдавніших занять українців. Впродовж багатьох віків воно відіграло значну роль у структурі господарської діяльності населення Волині, чому сприяли природні умови краю, тобто наявність великих лісових масивів, в яких ростуть різноманітні медоноси: малина, ожина, гречка, липа, клен, акація тощо і, звісно ж, широке застосування продуктів бджільництва. Існує чимало як археологічних, так і писемних свідчень про розвиток бджільництва в Україні загалом і на Волині зокрема. На території Волині бджоли водилися з давніх часів і набули певного розвитку щонайменше 2-2,5 тисяч років тому.

Сьогодні безслідно зникають багато навиків і традицій, які акумулювали виробничий досвід поколінь. Відходять у минуле народні знання, способи господарювання, звичаї та обряди, неоцінені за значенням для розвитку сучасної національної культури. Залишається все менше знавців старовинних способів господарювання. Разом із людьми зникає і багатий етнографічний матеріал. Це зумовлює потребу якнайшвидшого вивчення й збереження для історії ще вцілілих побутових явищ. Саме тому з намірами відновити бджільництво значна кількість волинських пасічників у 2006 році об'єдналась у громадській організації Братство бджолярів землі Волинської «Ройовий стан», ряди якої з року в рік зростають. Братство розгорнуло активну просвітницьку діяльність і поставило за мету створення Музею Волинського бджільництва, який два роки назад започаткували у приміщенні колишнього Будинку культури села Баїв Луцького району.

Історіографія проблеми. Тематико-структурний план побудови експозиції Музею волинського бджільництва запропонований А. Дмитренко, яка виділяє 10 основних тематичних розділів, перший з яких присвячений бджолі [5, с. 225]. Розвитку бджільництва присвячені статті В. Скуратівського, В. Гуркова, С. Терьохіна, А. Дмитренко [3-5; 7-9].

У створенні експозиції музею активну участь беруть студенти спеціальності «музейна справа та охорона пам'яток історії та культури» Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Було розроблено основні тематичні блоки, що можуть бути представлені у Музеї Волинського бджільництва, зроблено ескізи.

«Через чотири роки після того, як зникне остання бджола, зникне і людство» [6]. Ці слова, сказані колись Альбертом Ейнштейном, в останні роки стали актуальними, як ніколи. Глобальне зникнення бджіл набуває катастрофічних масштабів, маючи доволі серйозні наслідки не лише для екосистеми планети, але й для продовольчої безпеки та світової економіки.

Перший тематичний розділ експозиції варто присвятити саме бджілці. Слід відзначити, що згідно з науковими даними, бджола з'явилась на землі раніше, ніж людина. Наші предки вважали, що сам Господь послав святих Зосима та Саватія принести «Божу робітницю» на Русь із землі Єгипетської. І святи принесли бджолину матку в своєму посохові, а бджоли, підняті архангелом Гавриїлом із землі, прилетіли за ними великою хмарою. У «Старому Заповіті» слово «мед» зустрічається 38 разів, «віск» – 6 разів, «бджоли» – 5 разів.

Жодну комаху не шанували в народі так, як бджолу. Її називали святим створінням та «божою мухою», говорили дітям: «Мала бджілка, а й та працює». А найвищою похвалою для людини був вислів: «працює, як бджола».

Пасічникування було у великій пошані серед українців, бо бджола – Божа мушка, а пасічник – «угодний Богові чоловік», який робить «богоугодну» справу Фото, книги, ксерокопії, малюнки, текст.

За міфологічними переказами першим почав займатися бджільництвом бог вина Бахус, який ніби – то «приручив бджіл у дерев'яні дупла». Перші «приручені» бджоли, ймовірно, склали рій, який поселився в дуплі дерева чи в горщику, тому що первісна людина не могла відпиляти або видовбати зсередини товсту колоду. Найперші вулики зроблені з деревної кори у формі циліндрів, які щільно закривали з одного боку, а пробка з іншого боку мала отвір. Корінне населення Центральної Африки до цього часу ще змащує такі вулики привабливими речовинами і розвішує їх на деревах для приманки диких роїв [1, с. 394-397].

В тематичному блоці в ілюстраціях представлено бджолине сімейство, різновиди бджіл та будова їх тіла. Бджоли, так як й інші комахи (джмелі, оси, мурахи, терміти), живуть великими родинами – сім'ями. Кожна особа (матка, робоча бджола, трутень) розвивається з окремого яйця і є самодостатнім організмом.

Батьківщиною бджоли вважають Південну Азію, звідки вона поширилася повсюдно (від південних широт до Крайньої Півночі). Живе ця комаха в дуплах дерев, розколинах скель і інших укриттях, де відбудовують воскові стільники, в осередках яких зберігаються запаси їжі (мед і перга), зазвичай перевищують потребу бджолої сім'ї, а також виховується молоде покоління (розплід бджолиний).

Для того, щоб займатися розведенням бджіл потрібно добре знати біологію бджолої сім'ї, розглядати її не по-одиначку: трутнів, матку, робочих бджіл, а як єдине ціле. Також, під час розведення необхідно досконале знання кожної особини, її особливості для правильного скерування розвитку всієї сім'ї. Без цих знань не можливо займатись бджільництвом.

Робочі бджоли – це найменші, але є основною складовою бджолої родини, від яких залежить життєдіяльність родини. Всі види продукції в сім'ї виробляються і продукуються робочими особинами. Розвиток бджоли триває приблизно 21 день. Кількість бджіл в сім'ї коливається 60 – 70 тисяч особин, а в деяких більше 100 тис. особин. Тривалість життя робочих бджіл неоднакова в різні пори року, наприклад, літом живуть бджоли 30-45 днів, а в зимовий період до 5 місяців. Бджоли використовують для свого захисту жало яке розміщене на черевці. Після того як бджола вжалить жало виривається з черевця і бджола помирає [9, с. 46].

Організм бджолої сім'ї пристосований до виконання різноманітної роботи. Бджоли мають гарно розвинені крила для літання та вентиляції вулику, органи чуття, а особливо нюху, необхідне для пошуку їжі, довгий хоботок для збирання нектару з квітів. Також бджоли мають пристосування на ніжках для збирання пилку та його перенесення в вулик та апарат для чищення вусиків і щіточки для чищення свого тіла від пилку. Бджола може відлетіти від вулика майже на 8 км і безпомилково знайти дорогу назад. Однак такі великі перельоти небезпечні для життя бджіл і невигідні з точки зору продуктивності її роботи. Радіусом корисного польоту бджоли прийнято вважати 2 км. Але навіть у цьому випадку вона при польоті обстежує територію площею близько 12 га. Щоб зібрати нектар для вироблення 1 кг меду бджоли повинні зробити 150 тис. вильотів і пролетіти 360-460 тис. км, що в 11 разів більше екватору Землі [7, с. 83].

Цікавим є той факт, що бджоли зовсім по-іншому бачать навколишній світ. Вони на відміну від людини, розрізняють п'ять основних кольорів: жовтий, фіолетовий, синій, синьо-зелений. Крім цього вони сприймають невидимі для людини ультрафіолетові промені. Червоний колір вони сприймають як темний. Решта кольорів бджоли не розрізняють або змішують з іншими. Саме в такі кольори фарбують вулики пасічники [3, с. 164]. В першому розділі представлено приклад того в яких фарбах бачать світ бджоли. Ліва половина малюнка зображує, як бачить людина, права – як бачить бджола. Бджоли мають двоє великих складних і троє простих очей. Великі очі розміщені по боках голови. Такий зір називається мозаїчним. Завдяки мозаїчному зорові бджоли здатні помітити щонайменший рух навколо себе. Фасеточні очка дуже добре сприймають напрям сонячних променів. Навіть, коли все небо затягнуте хмарами, бджола визначає місцезнаходження сонця, маючи відчуття до ультрафіолетових променів.

Протягом перших двох тижнів свого життя молода бджола зайнята в основному обслуговуванням. Перші кілька днів вона взагалі нічого не робить, бо ще дуже слабка й сама потребує догляду. Новонароджена бджола не може жалити, так як її «отруйний» міхур ще не наповнений отрутою, яка виробляється через кілька днів після народження. Приблизно в цей час бджола починає чистити комірочки, у міру розвитку молочних залоз – годувати розплід, матку, трутнів. Кожна личинка в середньому потребує до 1300 порцій їжі щоденно. Приблизно на п'ятий день, коли починають функціонувати воскові залози, молода бджола стає будівельником. В повну силу воскові залози починають працювати на дванадцятий день. Віск виділяється між сегментами черевця у вигляді маленьких пластинок. Бджола знімає його задніми ніжками, пережовує й вкладає в стінку комірочки. Крім будівництва стільників бджоли середнього віку зайняті підтриманням гнізда в чистоті, або стоять на варті біля входу. На медозбір бджоли переключаються у віці трьох тижнів. Вони зграями розлітаються навсібіч і навантажені відразу ж повертаються до гнізда. Зовні гнізда бджоли шукають джерела нектару й пилку, воду, сировину для виготовлення прополісу. В основному ведеться збір нектару й пилку. Бджолині сім'ї потрібно дуже багато води – вона потрібна, щоб охолоджувати гніздо в спеку, підтримувати високу вологість, розбавляти мед тощо [9, с. 46-57].

Трутні починають з'являтися на пасіці в середині весни, а в деяких місцевостях наприкінці весни. Трутні в сім'ї не виконують ніякої роботи. Єдина їхня задача це запліднювати матку. Під час спарування відбувається передача матці сперматозоїдів після чого трутні помирають. На відміну від бджіл та маток трутні не мають жала. Статевозрілими вони стають у віці 8-14 днів. Восени, з припиненням взятку, трутнів виганяють із сім'ї для економії кормових запасів. Чим сильніша сім'я, тим менше там трутнів. Їхня кількість коливається від 20 в сильних сім'ях до 200-300 – у слабких. Залишатися на зиму трутні

Бджоли – «божі мушки»

Вороги та шкідники бджіл

можуть лише в безматочних та сім'ях з неплідною чи старою маткою. На те, щоб виростити одного трутня, необхідно затратити корму стільки скільки ж, як для виховання трьох робочих бджіл [4, с. 115].

В ході проведення екскурсії в музеї, варто відзначити і те, що загалом існує чотири види медоносних бджіл: великі індійські, малі індійські, карликові, медоносні бджоли. Людиною було створено також суміш африканської та мексиканської бджоли, які отримали назву бджоли-вбивці – вони всією сім'єю нападають на тварину, яку вжалили і жалять до тих пір доки тварина не помре.

У бджіл є й свої вороги. Першу групу складають різні тварини, що харчуються бджолами або продуктами їхньої життєдіяльності, до другої відносимо тих шкідників, які завдають шкоди бджільницькому господарству. Розрізняють дві основні групи паразитів: ті, що живуть у бджолиній сім'ї і харчуються продуктами життєдіяльності бджіл, і хижаків, що мешкають на пасіці або в районі бджолиних пасовищ і нападають на бджіл.

До паразитів відносяться різні види молі, кліщі, жуки, а також миші. При поганому догляді за бджолами в слабких сім'ях часто поселяються: шинковий шкіроїд – чорний жук завдовжки до 7,7 см, що відкладає яйця у смітті вулика. Його личинки харчуються пергою, руйнуючи вічка стільників. Жуки і кліщі харчуються мертвими бджолами і личинками, пергою, сотами. Миші проникають у вулик з осені або взимку, коли бджолині сім'ї зібрані в клуб; роблять у вуликах гнізда, поїдають запаси перги і меду, руйнують соти. Заходи боротьби з паразитами: видалення з вуликів стільників, не зайнятих бджолами, хороше утеплення сімей, систематичне чищення дна і стінок вуликів, винищення паразитів під час розбирання вуликів, спалювання сміття з вуликів, обкурювання запасів суші горючою сіркою. Мишей знищують за допомогою пасток і отруєних приманок, що розкладають в зимівниках і на складах з сотами.

До хижаків відносяться деякі комахоїдні птахи і м'ясоїдні комахи, наприклад, золотиста шурка, або жовтушник, одиночна земляна оса, що харчується в дорослій стадії нектаром, а в личинковій – медоносними бджолами; шершень звичайний. Інші комахи – різні види ос, джмелів, метелик «мертвий голова» – забираються у вулики, крадуть мед. Мурашки часто нападають на слабкі сім'ї, знищують запаси меду. Заходи боротьби з хижаками: винищення дорослих форм і розорення їх гнізд механічними, хімічними і бактеріологічними методами, переміщення пасік на нове місце [2].

Отже, в тематичному розділі експозиції Музею волинського бджільництва – «Бджоли – Божі мушки»

представлена інформація про породи бджіл, проілюстрована зображенням комах, схема будови тіла бджоли; відзначено кількість бджіл у сім'ї, умови їх життя, розподіл обов'язків між окремими бджолами; склад сім'ї – матки, робочі бджоли, трутні; зазначені шкідники бджіл.

1. Булашев Г. *Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування* / Г. Булашев – К.: Довіра, 1993. – 414 с
2. Белявський А. Р. *Вороги бджіл [Електронний ресурс]* / А.Р. Белявський. – Режим доступу: <http://vseslova.com.ua/> – Назва з екрану.
3. Гурков В. С. *Пчеловодство // Полесьє: Матеріальна культура* / В. С. Гурков, В. Т. Скуратовський, С. Ф. Терехин. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 164-173.
4. Дмитренко А. *Бджільництво на Волині і Західному Поліссі в другій половині XIX – на початку XX століття* / А. Дмитренко // *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Історичні науки. – Луцьк, 2001. – № 5. – С. 114-118.*
5. Дмитренко А. *Тематико-структурний план побудови експозиції Музею волинського бджільництва* // *Волинський музейний вісник: Наук. зб. – Вип. 6 / Упор. А. Силук. – Луцьк, 2014. – С. 225-229.*
6. *Пророцтво Ейнштейна, або куди відлітають бджоли [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/prorotstvo-eynshyteyna-abo-kudi-vidlitaut-bdzholi>. – Назва з екрану.*
7. Скуратівський В. *Кухоль меду* / В. Скуратівський // *Берегиня. – 1998. – № 3-4. – С. 83-105.*
8. Скуратівський В. *Перша пасічницька азбука* / В. Скуратівський // *Наука і суспільство. – 1979. – № 10. – С. 54-55.*
9. Скуратівський В. *Розвиток пасічництва на Україні: Основні форми еволюції вуликів* / В. Скуратівський // *Народна творчість та етнографія. – 1978. – № 5. – С. 46-57.*

Валентина ПЕТРОВИЧ, Людмила СТРІЛЬЧУК (Луцьк)

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ІСТОРІЮ ПЕРЕБУВАННЯ ПОЛЯКІВ У МІСТІ ВОЛОДИМИРІ XIV–XVIII століть

Постановка наукової проблеми та її значення. Політична ситуація, що склалася на Волині наприкінці XVI ст., після переходу частини українських земель під владу Речі Посполитої, активізувала процес заселення цієї території представниками польської етнічної групи. В контексті вивчення минулого міста Володимира з'ясовується історія перебування в ньому поляків. Активно заселяють вони місто з кінця XV ст., а далі в XVI–XVIII століттях. З побудовою католицьких костелів і монастирів їх стає ще більше.

Уряд Речі Посполитої, католицька церква проводили політику колонізації й окатоличення українського населення. Польському впливові піддавалася й освіта у Володимирі, що значною мірою відобразилося й на формуванні культурно-освітнього рівня населення.

Проблема розвитку українсько-польських стосунків хвилювала не одне покоління істориків. Окремі аспекти суспільно-політичного життя поляків міста Володимира такі дослідники, як М. Бойко В. Осадчий, М. Теодорович, О. Цинкаловський Н. Яковенко, розглядали у своїх працях у контексті висвітлення історії Волині та католицької церкви [2; 10; 11; 14; 17]. Однак узагальнюючої праці, яка б характеризувала громадсько-політичне, релігійне, культурне життя польської меншини Володимира XVI–XVIII ст. немає.

Вище сказане визначає як **актуальність обраної теми**, так і доцільність представлення її у вигляді окремого наукового дослідження. Важливим є також уведення в науковий обіг нового фактичного матеріалу, зокрема низку неопублікованих архівних документів, на основі яких з'являється новий погляд на стосунки між поляками й українцями, висвітлюються міжконфесійні проблеми у контексті боротьби православ'я проти католицизму та унії, здійснюється дослідження процесу розвитку шкільної освіти в місті Володимирі зазначеного часу.

Метою дослідження є вивчення історії польської меншини міста Володимира XVI–XVIII ст. на основі введення в науковий обіг значної кількості раніше маловідомого архівного матеріалу.

Відповідно вирішення основного завдання дослідження полягає у висвітленні історії перебування поляків у місті Володимирі. З'ясування їх значення та впливу на формування культурно-освітнього рівня населення міста XVI–XVIII ст., який значною мірою залежав від його конфесійної приналежності та тогочасної соціально-політичної ситуації в місті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Після смерті князя

Юрія II Тройденовича в 1340 р., польський король Казимир Великий, маючи певні династійні претензії щодо волинсько-галицьких земель, у 1364 р. захоплює Галичину та Волинь. Тим же періодом датується й тимчасове утвердження тут римо-католицької єпархії.

Король Казимир Великий засновує у Володимирі єпископську кафедру, а з кінця XV ст. у Володимирі з'являються храми римо-католицького віросповідання. Сприяло цьому те, що вже в той час у Володимирі проживала певна частина християн, що дотримувалися римського церковного обряду. Щоправда, навряд чи багато було тоді міщан-католиків. Їх число збільшилось наприкінці XVI ст., після Люблінської унії 1569 р. і створення Речі Посполитої, до складу якої увійшла й Волинь з Володимиром. Відповідно в місто прибула значна частина переселенців з Польщі.

З уваги на те, що й керівні позиції в Литовській державі належали католицьким феодалам і католицизм був головною ідеологічною опорою їхнього панування, держава всіляко сприяла католикам, переважно польського походження. Першим відомим римо-католицьким єпископом у Володимирі був монах-домініканець, за національністю німець, Петро, рукоположений у Зальцбурзі в 1356 році. Отож, Володимир, що по-латинськи називався Лодомир, був першою католицькою єпископською столицею Волині.

Слід зазначити, що серед перших римо-католицьких єпископів на Волині були не лише прислані з Заходу духовні особи, а й священники місцевого походження. Наприклад, єпископ Яків Стропа був русином, уродженцем Володимира. Мало того, аж до часів Люблінської унії (1569) єпископські посади в українських дієцезіях, що перебували в складі Великого князівства Литовського, не могли займати піддані Польської Корони [10, с. 25].

За шостого володимирського єпископа Андрія Сплавського, в 1425 р. у час правління князя Вітовта, єпископія, на основі рішення Папи Римського Мартина V, була перенесена до нового центру Волині – Луцька [10, с. 21–22].

Торкаючись проблем релігійної ситуації, пов'язаних із будівництвом культових споруд інших віросповідань у Володимирі, слід пам'ятати, що тодішня католицька контрреформація, загартована у боротьбі з протестантськими течіями, приготована до викликів свого часу на Вселенському Тридентському соборі 1545–1563 рр. втягувала в орбіту свого впливу й українську знать. Передова українська еліта не могла й не хотіла задовольнятися периферією поствізантійської культури, прагнучи нової барокової культури. Маючи вибирати між власною «темнотою» і освітою європейського католицького зразка, православні українці віддавали перевагу останній. Так, щиро відданий православ'ю український шляхтич, володимирський городничий Василь Загоровський у своєму Заповіті 1577 р. доручає після закінчення місцевої початкової школи віддати синів до Вільна, до єзуїтів, бо там хвалять добру науку. До речі, й сама дружина Василя Загоровського, уроджена княжна Маруша Збаразька була католичкою [7, с. 73–74; 11, с. 165].

Внаслідок непростих релігійно-культурних стосунків в XVII ст. значна частина великої української шляхти прийняла католицизм. У книзі «Тренос або плач Східної Церкви», виданої в 1610 р., відомий православний, а потім уніатський церковний діяч Мелетій Смотрицький з жалем констатував перехід у католицизм знаменитих князівських руських родів Острозьких, Чарторийських, Ружинських, Пузин, або ж славних родовитих вельмож Гулевичів, Загоровських, Калиновських, Потіїв та цілого ряду інших які становили цвіт українського народу [10, с. 31]. Які ж причини спонукали їх так вчинити? Важко уявити, що в тогочасній Речі Посполитій були якісь силові чинники, що могли б вплинути на рішення українських магнатів, наприклад, Острозьких, маєтки яких перевищували володіння окремих європейських монархів. Безперечно, причини тут були інші, й то далеко не однозначні.

Криза, що наступила в українському православ'ї в XVI ст. змусила церкву шукати вихід із ситуації. Відновлений після Тридентського собору 1545–1563 рр. католицизм, що став панівною релігією в польсько-литовській державі, представлявся досить привабливим як для української шляхти, так і для православного духовенства, які прагнули відновити єдину церкву. Католицькі інтелектуали в особі членів ордену єзуїтів запропонували конкретний спосіб подолання кризи – укладання унії між двома найбільшими християнськими конфесіями. В цьому плані в першій половині XVII ст. багато робилося як з боку православної церкви в особі митрополита Петра Могили, так і католицької – в особі Вельяміна Рутського. Однак релігійний діалог не завжди вдавався. Мали місце й конфлікти, навіть криваві. Жертвою одного з них став у 1623 р. уніатський єпископ, уродженець міста Володимира Йосафат Кунцевич [10, с. 37].

За кошти польських магнатів-колоністів і спольщеної, покатоличеної волинської шляхти в місті Володимирі будуються католицькі костели та монастирі. Першим історично засвідченим був домініканський костел Святої Трійці та монастир при ньому, заснований в 1497 р. великим князем Литовським і королем польським Олександром Ягеллоном. Це була масивна мурована будова [2, с.

218].

Монастир був одним з найбагатших у місті. Згідно привілею від 1538 р., наданого йому королем Олександром у Кракові й підтвердженого королем Сигізмундом у Любліні та наступним підтвердженням Сигізмунда Августа у 1561 р., монастир володів значними землями [1, с. 110–116]. Судячи з люстрації Володимирського староства від 15 жовтня 1628 р., зокрема йому належала велика ділянка з городом, садом і ставом, що межувала з монастирем Спаса й володіннями Успенського собору, водяний млин на р. Лузі, кілька дворів з підлеглими селянами. Крім того, монастир мав право тримати шинок, варити і продавати пиво, горілку та вино [20, с. 148–152].

До нашого часу костел не зберігся, тому відтворити його вигляд можна з документів кінця XVIII століття. Вивчаючи в ретроспективному плані візитаційний опис костелів і монастирів Волинської губернії за 1802–1804 рр., що зберігається в Державному архіві Житомирської області, вдалося з'ясувати, що домініканський монастир споруджувався в два етапи. На першому, в 1497 р. були побудовані костел і збережені до сьогодні два короткі корпуси монастиря – східний та західний. Другий етап розбудови монастиря припадає вже на XVIII ст., 1750–1770 роки [6].

З архівних документів дізнаємося, що фасад костелу був звернений до центру міста. Він мурований, видовженої форми з бічними каплицями, з подвійними дубовими, окутими залізом дверима. За ним мурована дзвіниця з п'ятьма дзвонами. Костел був з'єднаний із східним корпусом монастиря й в ньому було 22 вікна [6].

У 1750 р. костел поновили на кошти чернігівського каштеляна Юзефа Чишковського. Проте в 1779 р. він дуже постраждав від пожежі, причому вогнем були пошкоджені як зовнішні частини, так і дерев'яне обладнання інтер'єру. Так храм простояв у вигляді руїни аж до 1806 р., коли знову був реставрований і пошкодження були усунуті. Зокрема, гонтом був накритий дах. Заново відремонтований костел діяв до 1833 р., коли вдруге від великої пожежі, що знищила понад 400 будівель у всьому місті, він так був пошкоджений, що в 1845 р. його закрили, він більше не відновлювався і служба в ньому припинилась. У 1850 р. монастир був зліквідований, а костел був переобладнаний на урядові канцелярії [21].

Побудова Троїцького костелу та монастиря домініканців була пов'язана з широкою хвилею католицької експансії, що розпочалася, як уже зазначалося, ще в другій половині XIV ст. і продовжувалась в наступних століттях.

У 1554 р., на кошти княгині Ганни Збарзької був збудований інший костел – Іоакима і Анни, так званий костел фарний. В XVII ст. добродійцями костелу були представники польсько-шляхетського роду Підгородецьких [18, с. 169]. Він знаходився в центральній частині міста та юридично належав римо-католицькій парафії. Дослідник Волині Я. Гофман стверджує, що дерев'яний костел був перебудований у 1736 році [19, с. 25–26]. Пізніше, в середині XVIII ст., а саме 1752 р., на місці дерев'яного був збудований новий мурований костел Іоакима і Анни, ймовірно, крім назви, він не мав нічого спільного зі згаданим вище.

Костел мав типову для католицьких храмів структуру, тобто був орієнтований по лінії північ-південь. Внутрішню забудову костельного подвір'я можна встановити за планом міста 1798 р., на якому зображені найстаріші будівлі – плебанія та будинок ксьондза, що датуються 1752 роком. Будинок настоятеля костелу та господарські будівлі, ймовірно, знаходився з східного боку, а сад – у південно-західній частині двору. На схід від головного входу до костелу стояла двоярусна мурована дзвіниця з трьома дзвонами. Парадний двір костелу Іоакима і Анни з брамою знаходився з півдня.

Після пожежі 1794 р. дерев'яні будівлі згоріли, залишилися тільки муровані. Костел був відремонтований, але знову згорів у 1800 році. Відтак його відбудували, дах побили гонтом і у цьому стані він простояв до 1833 р., коли постраждав від пожежі разом з плебанією та іншими будівлями [4].

Про подальшу його перебудову довідуємось з візитаційного опису 1888 року. В 1836 р. дах знову був побитий гонтом, вставлені вікна. Таким костел простояв до 1853 р., коли були відновлені костельні вікна, а дах покритий залізом та пофарбований у червоний колір. У міжвоєнний період костел функціонував за своїм призначенням [5].

У 1755 р. за сприянням старости Слонимського Ігнатія Садовського був побудований єзуїтський костел і монастир. Після скасування в 1774 р. ордену єзуїтів, його було віддано василіанам. Як ієзуїти, так і отці-василіяни утримували тут світську школу, що мало широкий розголос на той час на всю Волинь.

З 1752 до 1832 р. у Володимирі існував монастир і каплиця капучинів. Місцевість між ним і домініканським монастирем звалася «капучинські мури» [15, с. 197]. У пізніші часи будівлі монастиря були знищені, і сьогодні їх немає.

Серйозному польському впливові піддавалася й освіта у Володимирі. Школа, що була заснована в

1586 р. на території єпископського подвір'я при Успенському соборі, й існувала при володимирській кафедрі за сприяння міського старости князя Костянтина Острозького, що був відомим опікуном українського шкільництва, діставала часткове фінансування. Нового, більшого розвитку володимирська школа набула за уніатських єпископів. Так, Іпатій Потій, будучи ще православним владикою, в 1595 р. випросив у польського короля привілей, за яким усі прибутки від маєтків Спаського монастиря у Володимирі мали поступати на утримання школи [9, с. 210]. У школі, згідно з королівським привілеєм, дозволялося навчати всіх наук «языком грецким, латинским, словенским (тобто, церковнослов'янським), польским и руским» [17, с. 170–174]. Ставши уніатом, він у 1609 р. записав на її утримання ще 2 500 злотих [12, с. 389].

Наступник владики Потія єпископ Іоаким Мороховський багато зробив для нормального функціонування школи, перетворивши її на заклад близький до римо-католицьких, єзуїтських. У 1631 р. єпископ Іоакима Мороховський виділив на утримання школи значну на той час суму – 600 злотих [8, с. 628]. Після ліквідації в XVIII ст. єзуїтського ордену, вона перейшла під управу василіан.

Найвищого розвитку володимирська школа досягла наприкінці XVII – у XVIII ст. У той час уніатський єпископ Венедикт Корсак-Глинський (1666–1677), поселивши у Володимирі монахів-василіан, передав їй в їх розпорядження, а потім подарував їй 8 400 злотих. Його наступник Лев Зеленський (1678–1708 рр.) додав до цієї суми ще 10 тисяч злотих [3, с. 228]. В нових умовах школа була перетворена в колегіум, за статусом – середній навчальний заклад, очолюваний ректором, якому підлягало кілька професорів, що були монахами чину св. Василія. Візитаційний опис 1819 р. засвідчує спорудження василіанами на східному боці монастирської ділянки двоповерхового корпусу та флігелю школи. Останній мав троє дверей та двадцять вікон [13].

Володимирський колегіум був одним із найбільших в Україні. В різні роки він нараховував близько 300-400 і, навіть, 600 учнів. Переважну більшість вихованців становили сини шляхти й уніатського духовенства, яких виховували в католицькому дусі. Оскільки освіта у Володимирі піддавалася серйозному польському впливові, то й викладання у школі велося лише польською мовою. Вся навчально-виховна робота була спрямована на виховання католиків. Однак, студенти колегіуму не вирізнялись вишуканими манерами й вихованістю. Вони були справжньою загрозою для мирних жителів, які постійно потерпали від них.

Безперечно, розвиток шкільництва в місті Володимирі наприкінці XVI– XVII ст. не викликає сумнів, забезпечивши православну інтелектуальну еліту самоусвідомленням власної культурної цінності. Окрім забезпечення дітей освітою, українці бажали, щоб школи підносили національну свідомість і культуру корінного населення. Проте головне спрямування освіти відривало учня від рідної культури й було направлене на окатоличення населення, його цілковиту полонізацію.

Як бачимо, шкільництво являло собою надзвичайно делікатне й важливе питання в українсько-польській конфронтації.

У 1786 р. володимирські василіани отримали важливий та вигідний привілей від короля Станіслава Понятовського – право монополії на утримання аптеки у місті [22, с. 874–875]. Для неї побудували на Ковельській вулиці кам'яний будинок, у якому було п'ять кімнат різного призначення: для обробки сировини, виготовлення ліків та їх видачі, велике горище для сушіння рослин і мінеральної сировини, холодний підвал для збереження речовин, що швидко псуються. У 1799 р. навколо аптеки розробили сад для вирощування лікарських рослин [14, с. 84].

Отже, завершуючи дослідження варто зазначити, що серед мешканців міста Володимира XVI–XVIII ст. значний відсоток становили представники польської національної меншини. Активно поляки заселяють місто з кінця XV ст., а далі в XVI–XVIII ст. З побудовою костелів і монастирів їх стає ще більше. Якщо за люстрацією 1786 р. у Володимирі мешкало 117 осіб польської національності – католиків, то за переписом 1831 р. із 8 636 жителів міста – 723 становили поляки [16, с. 242–244]. У місті польська етнічна група займалася в основному державним управлінням і церковною службою. Серйозному польському впливові піддавалася й освіта у Володимирі, що значною мірою впливало на формування культурно-освітнього рівня населення.

1. *Архів Володимир-Волинського історичного музею. – НДФ. – 1565/1 : С. Д. Барер Історико-архітектурний заповідник у м. Володимирі-Волинському Волинської області. Комплексні наукові пошуки. Історична довідка. – Львів, 1985. – Т. 2. – Кн. 2. – Вип. 1. – 206 с.*

2. *Бойко М. Володимир – столичний град Волині / М. Бойко. – Блумінгтон, 1988. – 230 с.*

3. *Депо С. Владимир-Волынская епархия и её история (992–1920 г.) / С. Д. Д. : рукопис, власність автора.*

– Загорск, 1973. – 236 с.

4. *Державний архів Житомирської області* : Ф. 90 Візитатор римсько-католицьких монастирів Луцько-Житомирської єпархії (1796–1904 рр.), оп. 1, спр. 1164 Візитний опис церков Володимирського деканату за 1851 р., арк. 7.

5. *Державний архів Житомирської області* : Ф. 90 Візитатор римсько-католицьких монастирів Луцько-Житомирської єпархії (1796–1904 рр.), оп. 1, спр. 1315 Візитний опис костелів Володимир-Волинського деканату за 1888 р., арк. 6–7.

6. *Державний архів Житомирської області* : Ф. 178 Луцько-Житомирская римско-католическая духовная консистория, оп. 51, спр. 14 Описание костёлов и монастырей Волынской губернии на 1802–1804 годы, арк. 5.

7. *Духовное завещание Василия Загоровского Кастеляна Брацлавского. Наставление детям и правила для их воспитания ; распоряжение об устройстве церквей, госпиталей и школы. 11 июля 1577 г. / Архив Юго-Западной России* : Т. I Акты, относящиеся к истории православной церкви в Юго-Западной России (1481–1596 гг.) / [под ред. Н. Д. Иванничева]. – К. : Университетская типография, 1859. – Ч. I. – 641 с.

8. *Духовное завещание епископа Владимирского Иоакима Мороховского с подробным перечнем и распределением остающегося по его смерти имущества. 3 февраля 1631 г. / Архив Юго-Западной России* : Т. VI Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372–1648 гг.) / [под ред. О. И. Левицького]. – К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Ч. I. – 1120 с.

9. *Лист епископа Ипатия Потия об учреждении капитулы при соборной Владимирской церкви по католическому образцу, с назначением входящих в состав её лиц и с определением их прав и обязанностей. Запись той же капитулы в пользование монастыря во Владимире св. Спаса с принадлежащими ему сёлами, землями и крестьянами. Королевское подтверждение листа Потия. 20 февраля 1598 г. / Архив Юго-Западной России АЮЗР* : Т. VI Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372–1648 гг.) / [под ред. О. И. Левицького]. – К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Ч. I. – 1120 с.

10. *Осадчий В. Католицька церква в Україні [Текст] : історичний нарис / В. Осадчий. – Луцьк : Luceoria Books and Norbertsnum, 2001. – 100 с. : ил.*

11. *Теодорович Н. И. Город Владимир Волынской губернии в связи с историей Волынской епархии / Н. И. Теодорович – Почаев : Типография Почаевско-Успенской Лавры, 1913. – 288 с.*

12. *Фундуш митрополита Ипатия Потия на основание школы при церкви соборной Успения Богородицы в г. Владимире. 19 апреля 1609 г. / Архив Юго-Западной России* : Т. VI Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372–1648 гг.) / [под ред. О. И. Левицького]. – К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – Ч. I. – 1120 с.

13. *Центральний державний історичний архів України, м. Київ* : Ф. 2074 Владимирский монастырь, оп. 1, спр. 77 Акты обследования базилианского Владимирского монастыря и уездных школ 1819 г., 1 арк.

14. *Цинкаловський О. Княжий город Володимир : [Популярно-науковий нарис] / Олександр Цинкаловський. – Львів : Просвіта, 1935. – 110 с. іл, карта.*

15. *Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту / О. Цинкаловський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 154 : Праці історично-філософської секції. – Львів, 1937. – С. 183–240.*

16. *Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся / Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 р. / О. Цинкаловський. – Вінніпег : Товариство «Волинь», 1984. – Т. 1. – 600 с.*

17. *Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – Київ : Генеза, 1997. – 312 с.*

18. *Włodzimierz // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów Słowiańskich. Tom XIV : Worowo – Żyżyn – Warszawa : «Wieku» Nowy Świat, 1895. – 930 s.*

19. *Hoffman J. Przewodnik po Wołyniu / J. Hoffman. – Warszawa : Związek polshkih towarzystw turystycznych, 1938. – 67 s.*

20. *Jabłonowski A. Lustracje królewshyżn ziem Ruskich Wołynia, Podola i Ukrainy z pierwszej połowy XVII wieku / A. Jabłonowski // Zrodla dziejowe. – Lustracja starostwa Wołodymerskiego 1628 roku. – Warszawa : Druk. E. Skińskiego, 1877. – Т. V. – S. 148–152.*

21. *Ptaśnik J. Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce / Jan Ptaśnik. – Kraków : Polska Akademia Umiejetności, 1934. – 511 s.*

22. *Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym / Michał Baliński, Tymoteusz Lipiński. – Т. 2. Cz. 2. [Lustracja 1789 roku]. – Warszawa : Nakład i druk St. Orgelbranda, 1844. – S. 874–875.*

Анатолій ПСОЦЬКИЙ (Володимир-Волинський)

СХІДНА ГАЛИЧИНА В РОСІЙСЬКОМУ ЧАСОПИСІ «НИВА» ЗА 1915РІК

Російський ілюстрований часопис «Нива» був одним з найпопулярніших в російській імперії кінці XIX - початку XX століття. Він міг конкурувати по популярності з «Родиной», «Живописным обозрением» та

іншими. В ньому побачили світ твори Льва Толстого, Антона Чехова, Осипа Мандельштама, Сергія Єсеніна та інших. Крім того, часопис доносив суспільно - політичний та культурний стан у віддалених куточках Російської імперії, зокрема в Україні. Так, всі номери тижневого ілюстрованого часопису «Нива» за 1915 рік повідомляло читачів про події на театрах військових дій Першої Світової війни та життя населення в національних окраїнах. Досить своєрідно автори часопису дають аналіз життя населення гуцулів, лемків, бойків, поляків на території Східної Галичини, підтверджуючи свої висновки статтями та світлинами. Непересічному читачу нав'язується думка, що галичани - це русини, відтак росіяни. Галичина - це складова частина Російської імперії, а розв'язана Росією та іншими країнами Перша Світова війна для народів є порятунком від австрійської окупації ледве не Божою благодаттю. Насправді було інше: «Відступ російської армії спричинило страшне спустошення краю. Зокрема, було зруйновано і пограбовано ряд українських установ, серед них Наукове товариство ім. Шевченка у Львові і музей Народного дому, з якого винесли найцінніші речі. Під час відступу російська влада заарештувала чимало українських інтелігентів, і, крім того, вивезла з Галичини близько 700 заложників.¹ Волинський історик Олександр Цинкаловський писав: «До 20 липня 1915 року російські війська приневолені до відступу, а разом з військом почало відходити на схід населення Володимирщини, яке російські козаки силоміць виганяли з містечок і сіл, руйнуючи все, що могло принести неприятелю якусь користь. Така доля зустріла й Володимир... Тисячі фір тягнулися луцьким трактом на схід. Можна було мати враження, що населення тікає наче перед якоюсь ордою»².

Слід пам'ятати, що австрійська влада не лише на Галичині, а й на Волині поводи́ла себе як окупант, вивозячи в Австрію історичні раритети. Так, у місті Володимирі в 1915 році з Василівської церкви була вирізана дошка із стилем письма, яке вчені – палеографи називали «черты и резы». Українським вченим вдалося прочитати лише два слова «...поможи Боже»³.

На східній Галичині російська влада намагалася вивезти прах відомого російського книгодрукаря Івана Федорова, який в XVI столітті проживав в Острозі, у Львові, почав друкувати книги та видав «Апостол» та «Буквар». В 1915 році в Львові з історичною розвідкою появився російський журналіст та археолог А. Ардов. згодом в часописі «Нива» появився нарис «Пам'ятники русской истории в Галиции». З російської історії він знав, що Івана Федорова було поховано біля храму Святого Онуфрія. Ось тому його шлях проліг до монастиря Ордену Василіан. В своїй статті А. Ардов писав: «Бурные от старости стены монастыря высоко вздымаются на насыпи над остальной частью предместья. Вход старинный сводчатый, на подобие нашим некоторым московским, кремлевским. Подымаются нужно по стоптанным каменным ступеням, на которой цветет темно-зеленая галицкая трава. Русские галичане много интересовались в мирное время могилой Федорова и его друкарней. И вот почему от них ничего не узнать про нашего первопечатника...»⁴. І далі «... интересует меня прежде всего, конечно, вопрос о местонахождении могилы первопечатника Федорова, которую все биографы Федорова в том числе Погодины, Волков и Жерве считают затерявшейся... По свидетельству последних биографов Федоров был похоронен на кладбище львовского храма Святого Онуфрия. На могиле положили плиту с надписями наверху: «Упокоения и воскресения из мертвых чаю» и внизу – «Друкар книг, предмет невиданных». Той же автор нариса пише про надгробок І. Федорова, історика Жерве: «Надгробная плита над могилой Федорова найдена на внутренней облицовочной стене одной из церквей Львова. Ее взяли для ремонта стены с могилы Федорова. Но и этой плиты уже не существует более. В 1883 году церковь ремонтировали и никто не позаботился вовремя охранить плиту с исторической надписью. Лишь только рабочий трону ломом камень он рассыпался на кусочки»⁵.

Коли в 1915 році А. Ардов розмовляв з настоятелем монастиря зрозумів, що плита дійсно існує. Далі наводимо слова Ардова: «...мы выходим во двор. С левой стороны у старинной тяжелой железной двери монастырской часовни я действительно замечаю грязную, порядочно стертую плиту. Она вделана приметивно без прикрытия. От этого плита все время подвергается действию влаги, размывающей вырубленную надпись. Прочесть надпись на плите сей час уже невозможно. Если стать подалее можно еще разобрать два – три слова». Далі монах зауважив, що монастир відвідував якийсь любитель археолог, який сфотографував надгробну плиту й друкарню Івана Федорова (в 1915 році існувала музей-друкарня при Онуфріївському монастирі). Відомий друкар Іван Федоров помер у Львові 5 грудня 1583 року. А. Ардов визнає, що Росія холодно віднеслась до свого першого друкаря, що навіть не зацікавилась його могилою і необхідно було б чекати цілих чотири століття, щоб росіяни згадали про Галичину і могилу Івана Федорова. Автор нариса вважав, що в Австрії Іван Федоров був непотрібний і австрійська влада шукала лише привід для руйнування поховання першодрукаря: «Отдадим же дань памяти Федорова сейчас. Было бы очень желательно, чтобы петроградские и московские археологические общества взяли на себя начин

Замокъ князей Сангушко.

Городъ Бучачъ (Восточная Галиція) Татарскій замокъ.
Рисунокъ участника войны поручика А. Семенова.

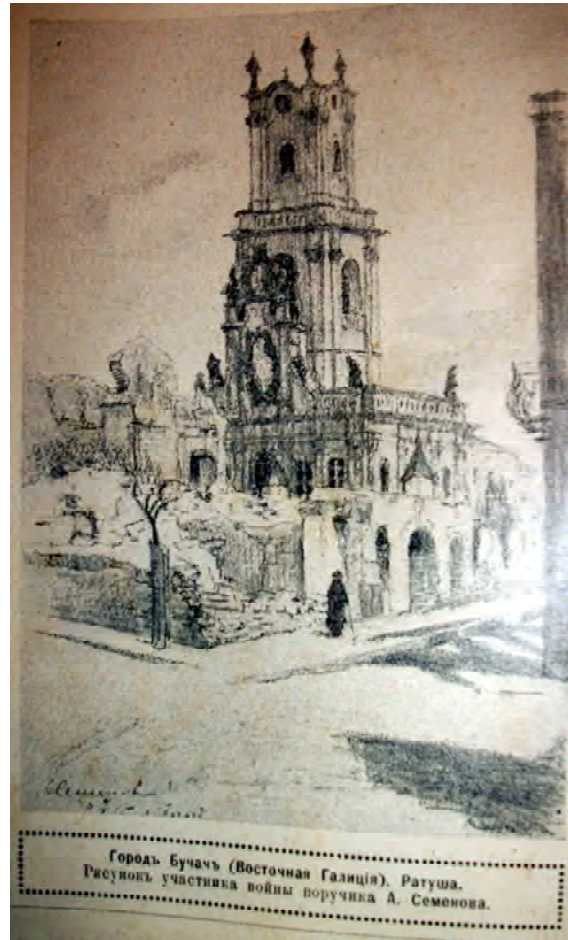
Колокольня древней русинской церкви въ Чертовѣ,
въ Галиціи, построенной въ 1589 г.

Перемышль. Русскій Народный Домъ.

Городъ Тернополь (Восточная Галиція),

Городъ Бучачъ (Восточная Галиція). Ратуша.
Рисунокъ участника войны поручика А. Семенова.

— Слыши, Янушка, письмо-то бы мнѣ домой сострепать. Иб-
ечку подать, что живъ, молъ, и здоровъ!—подходить раздобывшій
кусокъ бумаги и конвертъ солдатъ.

Яша тотчасъ же доставалъ изъ-за на-
дхи перо и бутылочку съ чернилами, тща-
тельно закупоренную и даже на всякій слу-
чай заматанную въ тряпку, пристраивался
уда-нибудь къ столу или подоконнику и
прильнувъ выводилъ посланіе на родину.

Писать иногда приходилось по нѣскольку
всего сразу, уставала отъ напряжения
рука, ныло плечо. Но Яша и виду не по-
авалъ—выводилъ строчку за строчкой и
даже улыбался.

Иногда солдаты, желая отблагодарить
Яшу за работу, совали ему мѣдные деньги.

и не одинъ смахивалъ украдкой на...

Перемышль. Набережная Франца-Иосифа.

Перемышль. Францисканскій костелъ, бывший иезуитскій.

И вдругъ:

— Яша умираетъ!

Я подошелъ къ его койкѣ. Онъ лежалъ,
забывъ. Лежалъ неподвижно-такъ, и такое
тяжелое дыханіе съ хрипомъ, а самостою
рвалось изъ его полуоткрытаго рта. Глазъ
медленно открывались и закрывались,
сильно заострился, сталъ зливать. Но онъ
какъ бумага, лицу легли сѣрые тѣни. Со-
другое лицо, чѣмъ у прехваго Яши.
и такое мученическое, такое жалкое
плакать хочется...

Я отвернулся къ окну.

Широкая улица прусской деревни. Ли-
вые каменные дома, крытые черепицей,
аккуратно крутые хлопья сѣтву выкра-
все плотной-плотной блѣлой желтой.

Древняя русинская церковь въ Чертковѣ, въ Галиціи,
построенная въ 1589 г.

Старая униатская церковь въ Галиціи.

Галиційскій униатскій священникъ-руси́нь съ матушкой.

Вотъ мы стоимъ, въискъ украи́нскій. На склепѣхъ каменныхъ надгробіяхъ въ мѣстности С—ль, на которой погребено 1.000 украинцевъ. Малъ каждый могилы аресты отъ нацистскихъ немъ и французскъ часть вѣнскихъ ГДР. Вѣдь рабаши, когда съомарили. Такъ не имъ поступаютъ какиа пригласили!

Крестьянинъ-руси́нь.
Рисунокъ И. А. Владимірова.

Мальчикъ-руси́нь. Рисунокъ А. Семенова.

Польки Кляцкой губернии въ національныхъ костюмахъ.

Колокола передъ отправкой. Офицеры и жезьлнодорожные агенты
прикрѣпляютъ артыки съ указаніемъ города и церкви.

возбуждения вопроса о перенесении могилы Федорова и надгробной плиты на ней в Москву»⁶. Нині питання поховання Федорова залишається відкритим. В могилі, де мав бути Федоров, очевидно не знаходяться залишки відомого першодрукаря. А де вони можуть бути? В Україні чи в Росії?

Російського дослідника Ардова зацікавив музей Львівського Ставропігійного інституту. На 1915 рік в ньому були експонати: зразки малярства XV-XVI століть, першодруки, старовинні літописи, хроніки, документи часів Богдана Хмельницького та інше. Головною ціллю відвідування було простежити визначну роль православної церкви над католицькою. Доказовою базою цієї боротьби повинні були бути матеріали і документи.

Російський часопис «Нива» показує різні сторони життя населення східної Галичини. Це, в основному, світлина стародавніх галицьких міст, які опинились в епіцентрі боїв Першої Світової війни, такі як Львів, Бучач, Гусятин, Тернопіль, Перемишль з напівзруйнованими пам'ятниками архітектури, культури. Назвемо декілька з них:

- «В Львово один из дворцов, превращенных в госпиталь»;
- Перемышль. Франсисканский костел бывший иезуитский;
- Перемышль. Кафедральный католический костел;
- город Бучач. Ратуша.

Частина церков, монастирів були намальовані російськими художниками, зокрема А.І.Семеновим. Його цікавило життя і побут простих галичан, тому він робив певні художні замальовки, наприклад «Русин (Восточная Галиция)», «Мальчик Русин», «Польки Килецкой губернии». А ось фотографії про Першу Світову війну: «В разоренной Польше. Сожженное местечко Высокое», «Отъезд пленного австрийского генерала в Россию», «Как мы хоронили наших врагов. Кладбище в мес течке С - ль».

Ось так російський часопис «Нива» доносить до російського читача трагічні події Першої світової війни, показує життя населення національних окраїн Російської імперії. Через військово-історичні матеріали часопису, світлина розкривається окупаційна політика російського самодержавства.

1. Гунчак Тарас. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – С. 66-68.

2. Цинкаловський О. Княжий город Володимир. – Львів, 1935. – С. 94-95.

3. Там само, С. – 78.

4. Нива. Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни. №9, 1915. – С. 175.

5. Там само, С. 175.

6. Там само, С. 176.

7. Нива. Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни. №5, 1915. – С. 93.

8. Нива. Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни. №14, 1915. – С. 275.

9. Нива. Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни. №26, 1915. – С. 512.

Примітка: В статті використані матеріали домашнього архіву жителя міста Володимира-Волинського Королюка В.С.

Юрій ПУКІВСЬКИЙ (Львів)

СВЯТО СТРІТЕННЯ У НАРОДНО-ЦЕРКОВНОМУ КАЛЕНДАРІ УКРАЇНЦІВ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОЇ ВОЛИНИ

У народному світогляді прихід весни завжди пов'язувався з оновленням, пробудженням природи, зародженням нового життя, що знаходило своє відображення у звичаях та обрядах ранньовесняного календарного циклу. Ранньовесняний період уважався перехідним від зими до літа. Найкраще це ілюструє свято Стрітєння, яке припадає на 15 лютого. Воно належить до так званих «дванадцятих свят», тобто є одним із дванадцяти найважливіших свят у православному церковному календарі. Водночас у народній традиції до цієї дати приурочено чимало характерних звичаїв, обрядів та повір'їв, які формують його ритуальне наповнення. До нашого часу на теренах історико-етнографічної Волині [16, с. 115-116] збереглися досить давні та своєрідні реалії, що стосуються відзначення свята Стрітєння.

Хоча традиційно Стрітєння вважається зимовим святом, але в ньому вже чітко проступають мотиви наближення весни. Саме Стрітєння символізує у народній уяві зустріч зими та весни. Населення етнографічної Волині найчастіше так пояснювало назву цього свята: «*То Стрітєння стрічається зима з літом. То весна вже*» (с. Бугрин-Гошанського р-ну Рівненської обл.) [2, арк. 55]. Волиняни вірили, що в

цей день між ними відбувається боротьба («*Хто перевищить – зима чи літо?*» (с. Хоробрів Сокальського р-ну Львівської обл.) [3, арк. 2]), від якої залежить прихід весни: «*Стрічається зима з літом – хто кого поборе. Якщо на Стрітення мороз, то ще зима довго буде, а якщо тепла погода, то буде рання весна*» (с. Великий СкнитСлавутського р-ну Хмельницької обл.) [1, арк. 14]; «*На Стрітення, казали, стрічається зима з літом. Зима каже: «Не пушу!» Літо каже: «Розпушу!» Отаке казали*» (с. РівкиСлавутського р-ну) [1, арк. 14]. Аналогічні уявлення побутували і в українців Полісся [13, с. 87].

Цього дня уважно спостерігали також за тим, яка погода. Широко розповсюдженою серед волинян є загальноукраїнська приказка: «*Як на Стрітення зі стріхи вода капає, як на Стрітення півень води нап'ється, то на Юрія віл напасеться*» (с. Дорогобуж Гощанського р-ну Рівненської обл.) [2, арк. 17]; «*На Стрітення як з стріхи півень води нап'ється, то на Юрія віл напасеться*» (с. Старики Горохівського р-ну Волинської обл.) [4, арк. 41]. На думку більшості опитаних респондентів на теренах етнографічної Волині відлига на Стрітення віщує ранню весну [4, арк. 59]. Натомість в українців Карпат більш поширеним варіантом прикмети було ототожнення відлиги у день Стрітення із тривалою зимою [12, с. 640]. Дещо інший варіант цієї приповідки з галицької частини етнографічної Волині (с. ТягліВБелзького повіту, нині Сокальського р-ну Львівської обл.) подає Іван Франко: «*Коли на Стрітення нап'ється гуска з сліду води, набере ся господар біди*» [14, с. 242]. Народне тлумачення зазначеної паремії – відлига в цей день віщує мокру весну. Більш популярною на теренах галицької частини Волині є така прикмета: «*Казали, як зимно, то медвідь буду валив, а як тепло, то він поправляв, бо [...] ще буде зимно*» (с. Савчин Сокальського р-ну Львівської обл.) [5, арк. 9]. Таке ж прогнозування добре відоме й українцям Карпат [12, с. 640].

На Стрітення волиняни у церквах освячували воду, яка вважалась цілющою: «*Воду святили стріченну- дуже добре тую воду пий. Вона така лічевна, та вода*» (с. УгольціГощанського р-ну Рівненської обл.) [2, арк. 26]; «*Вода стрітенська, то, кажуть, шеважніша, як йорданська. Вона дуже помочна*» (с. Клепачі Славутського р-ну Хмельницької обл.) [1, арк. 69]; «*Вона (вода. – Ю. П.) здоровля дає*» (с. Липа Горохівського р-ну Волинської обл.) [4, арк. 36]; «*Ця вода сильно цілюща*» (с. ПонораСлавутського р-ну Хмельницької обл.) [1, арк. 41]. За відомостями із с. Великого СкнитаСлавутського району для освячення треба було набрати «непочатої» води з трьох криниць: «*На Стрітення бралось з трьох криниць води і святили воду цюю. [...] З трьох криниць до сход сонця, щоб ніхто не взяв*» [1, арк. 106]. Цікаво, що про аналогічний звичай згадувала респондентка і з галицької частини етнографічної Волині (с. БордулякиБродівського р-ну Львівської обл.) [6, арк. 6].

Згодом її використовували переважно з лікувальною метою: «*Кажуть, як погано людині, шо там десь чи вітер підвіє, чи хтось наврочить, то це вмиватися нею. Обпурхували дитинку, як кричала*» (с. Богданівка Корецького р-ну Рівненської обл.) [1, арк. 82]; «*Та стрітенська вода, то, кажуть, дуже помічна від переляків, від всяких там пороблень*» (с. СмоляваГорохівського р-ну Волинської обл.) [4, арк. 21]. Подекуди стрітенську воду волиняни вживали у господарських обрядах, зокрема, обкроплювали нею робочу худобу перед початком весняно-польових робіт: «*Вона од всього помагає: і худобі, і людям. Рани нею змочують, і як хтось десь наврочить, то нею треба вмиватися, тею водою стрітенською. І як перший раз йшов орати, то коні нею освячував*» (с. РівкиСлавутського р-ну Хмельницької обл.) [1, арк. 49]; «*Йде в поле – кроплять коні. Колись кіньми робили. Тепер то я трактора кроплю, як йде [господар] в поле перший раз [орати]*» (с. ПляшеваРадивилівського р-ну Рівненської обл.) [4, арк. 69]. Описаний звичай (щоправда, з використанням йорданської води) побутував також в Українських Карпатах, і хоча деякі дослідники вважають його одним з різновидів обрядового очищення [17, с. 710], очевидно є його апотропеїчна спрямованість. Цікаво, що на Західній Волині побутує переконання про те, що «*дуже насіння добре замочувати в тій воді. [...] То зійде так, як мас бути*» (с. ПеремильГорохівського р-ну Волинської обл.) [4, арк. 77].

Зауважимо, що звичай освячення води на Стрітення побутує нині не скрізь у галицькій частині історико-етнографічної Волині: у Бродівському та Радехівському районах він зустрічається спорадично, а в селах Сокальщини і Кам'янка-Бузьчини його не виявлено зовсім [3, арк. 7; 5, арк. 9, 15, 36]. Не фіксували цього явища народознавці на теренах сусіднього Опілля, так само як і в карпатському ареалі. Натомість практика освячення стрітенської води відома на Поділлі [20, с. 373], у Середньому Подніпров'ї [19, с. 277-278].

Повсюдно на Волині в день Стрітення у церквах освячують свічки. Така традиція побутує в більшості етнографічних районів Південно-Західного історико-етнографічного регіону України [21, с. 142; 24, с. 11], на теренах Полісся [22, с. 39-41; 25, с. 70, 71], а також у Польщі [15, с. 207] та частково Білорусі [11, с. 570].

У Західній Волині ці свічки називали «громницями»[4, арк. 38; 7, арк. 29; 8, арк. 11; 9, арк. 61; 10, арк. 57]. На теренах Західного Поділля їх називали громничними свічками[24, с. 12], а на Холмщині та Підляшші навіть саме свято Стрітення називали Громницею[23, с. 269]. Натомість у східноволинському ареалі побутування терміну «громниця» зафіксовано лише в окремих випадках[2, арк. 26; 1, арк. 82]. Тут загальноволинською є назва «стрітенська свічка»[1, арк. 17, 41, 119]. Значною мірою така тенденція відображає поліські реалії, де спостерігається аналогічне розмежування[25, с. 403].

Громниці зберігають упродовж року і засвічують у хатах під час грози: «*Якшогром де гримить, то світить і ставляють в вікні ту свічку. Вона спасає та свічка на Стрітення*» (с. Стара ЛішняІваничівського р-ну Волинської обл.)[7, арк. 19]; «*Свічку-гровищу тримають як грім дуже гримит чи бура – їх сі засвічує по кутках, тако ходить сі. Шоб бура хати не розвалила*» (с. Хоробрів Сокальського р-ну Львівської обл.)[3, арк. 7], «*Шоб грім минув хату*» (с. ЗбруїБродівського р-ну Львівської обл.)[6, арк. 31]. Громницю вважають найнадійнішим оберегом оселі від стихійного лиха скрізь на Волині[1, арк. 24; 2, арк. 18; 4, арк. 54; 5, арк. 9; 6, арк. 41; 7, арк. 11], в Україні загалом. Безпосередньо пов'язаний з цим уявленням звичай підпалювати нею жмуток волосся на голові, який локально відомий у межах Західної Волині (Володимир-Волинський та Локачинський р-ни Волинської обл.). Тутешні селяни найчастіше пояснюють мотивацію цієї дії так: «*Навіть мала^в(онука. – Ю. П.), як вона боїться того грому. Я її, як на Стрітинне приходять, то її там поспалюю так хрестиком. Отак тут і тут волосся чуть-чуть. Ото на Стрітинне, як приходжу, освячу громниці, [...]шоб не боялися грому*» (с. Зимне Володимир-Волинського р-ну)[9, арк. 10]; «*Як я прийду на Стрітиння з церкви, то дід бере (свічку. – Ю. П.). Кажу, підкури мене. Беруть трошички волосся і тим во так. То, кажуть, не будеш грому боятися*» (с. Горичів Володимир-Волинського р-ну)[9, арк. 16]; «*Бабця мені колись возьме волосся чуть-чуть і тою свічкою припалить. То, кажуть, не буде грому боятися*» (с. П'ятикориЛокачинського р-ну)[9, арк. 54]. Описаний звичай є властивим переважно для теренів Полісся[25, с. 239, 240], відомий він і полякам[15, с. 207].

Прикметно, що в тому самому ареалі побутує ще один специфічний спосіб ритуального застосування «громниці», який поки що не виявлений в інших місцевостях етнографічної Волині. Суть його в тому, що поряд з традицією робити хрестики кіптявою страсної свічки у Чистий четвер (про що йшлося раніше) паралельно співіснує традиція випалювати хрестики громничною свічкою на свято Стрітення: «*На Стрітинне світять громниці. Свічки святять. [...]. А як прийдуть додому, то роблять на дверахотакуво хрестика, закопчують. Шоб нічого лихого до хати не входило. [...]. Аж мажуть хату – тоді стирають.На Страстьтоже там.На Страсть несуть вогонь додому з церкви. То в четвер несуть вогонь додому і так тоже роблять хрестика. І на Стрітиннятоже. [...]Робили і на балькові. А топіра бальків нема*» (с. П'ятикориЛокачинського р-ну)[9, арк. 53-54].

Ритуальне застосування стрітенської свічки, однак, цим не обмежується. Неодноразово інформатори, переважно із Західної Волині, стверджували про те, що стрітенська свічка є неодмінним атрибутом поховальної обрядовості. Можна припустити, що це пов'язано з тим, що на зазначеній території дуже слабо зберігся звичай страсної свічки (про що йшлося вище) і тут її «роль» перебрала на себе свічка стрітенська. У першому випадку її запалювали тоді, як помирала людина: «*Свічкистрітенські. То вони помічні. «Громовичка» називається. [...]. То помічна свічка. Кажут, то ше хто не може померти, то світять і в руки дають*» (с. СтаніславчикБродівського р-ну Львівської обл.)[6, арк. 22]; «*Як людина вмерти не може, то дають ту свічку, запалюють. Є так, шо мучитьсі і не вмирає*» (с. Горбків Сокальського р-ну Львівської обл.)[5, арк. 32]; «*На Стрітення свічку треба посвітити і завжди тримати. [...]. І котра людина дуже мучиться і не може вмерти, то запалить і дають в руки, так тримає. Хутче вмирає – Бог дає. Хутче, шобискінчитисі*» (с. ЗбруїБродівського р-ну)[6, арк. 31]; «*Хто не може вмерти, то йому давали в руку ту свічку. То, кажуть, шо хутче вмере*» (с. НовоставціРадехівського р-ну Львівської обл.)[6, арк. 55]; «*Як мерлець вмирає, а шось мучило, не міг сі вмерти – давали йому свічку в руку. Світили свічку*» (с. Горпин Кам'янка-Бузького р-ну Львівської обл.)[10, арк. 65].

Подекуди, як стверджували респонденти, стрітенську свічку запалювали вже біля покійника: «*Як помре хтось, то мона світити над покойником*» (с. Піски Горохівського р-ну Волинської обл.)[4, арк. 54]; «*Громниця, часом як хазяйка вмирає. [...]. То засвічують ту свічку, шоб вона погоріла*» (с. Зимне Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.)[9, арк. 2].

Однак найпоширенішим серед волинян є звичай класти стрітенську свічку в домовину: «*Дають в руки [покійнику] стрітенську свічку*» (с. ПеремильГорохівського р-ну)[4, арк. 77]; «*Мерцям дають, покойникам ту свічку*» (с. Бебехи Радехівського р-ну)[6, арк. 43]; «*Як вмерлий, вмерлому давали в*

руки таку свічку зі *Стрітенні*» (с. Городиловичі Сокальського р-ну)[8, арк. 11]; «*В труну давали ту свічку*»(с. Грицеволя Радехівського р-ну)[6, арк. 47].

Народна мотивація таких дій викликає неабияке зацікавлення: «*Як покойник – то кладуть ту свічку, то, кажуть, стрічатися буде скоро на тамтому світі з своїми. І тепер кладуть ту свічку, і колись клали*» (с. Гумнище Горохівського р-ну)[4, арк. 7]; «*Обязательно ту свічку покласти треба. То вже, кажуть, вона (померла людина. – Ю. П.) на той світ в рай йде собі з тою свічкою*»(с. Смолява Горохівського р-ну)[4, арк. 16]; «*В труну мусово положити свічку стрітенську. [...] Шоб дорогу пройти*» (с. Перемиль Горохівського р-ну)[4, арк. 27]. Досить близьке до останнього пояснення зафіксував свого часу В. Кравченко: «*Шоб душа бачила куди йти*»[18, с. 106].

За традицією жінки похилого віку спеціально тримають «для себе» одну таку свічку: «*Свічки [...] громовики називають. [...] Помершому в руку давали. Я маю собі вже готову. Даю в могилу в трумло*» (с. Завидче Радехівського р-ну Львівської обл.)[6, арк. 85]; «*Хто вже нарихтує собі на смерть, як умирає, такі великі свічки, то святить на Стрітення*» (с. Понора Славутського р-ну Хмельницької обл.)[1, арк. 41]. Широкий спектр застосування «громниці» у поховальній обрядовості зумовлений значною мірою тим, що в загальнослов'янській традиції запалена свічка символізувала життя людини[11, с. 567].

Під час польових етнографічних досліджень вдалось виявити інформацію про застосування стрітенських свічок у народній медицині: «*Свічку брати на службу Божу на Стрітіння дев'ять раз. А потому як болит дуже голова, то жоби ту свічку пару каплів накапати на голову. То дуже помагає*»(с. Хоробрів Сокальського р-ну Львівської обл.)[5, арк. 30].

Надання вагомого значення стрітенській свічці на теренах Західної Волині доповнюється місцевим звичаєм (добре відомим також у Західному Поліссі[22, с. 40]) закосичувати її клоччям, яке потім використовували у народній лікувальній магії: «*На Стрітіння свічки клоччям обвивають, святять. Потім тим клоччям спалюють від вітру, від всякого...*» (с. Хоробрів Сокальського р-ну Львівської обл.)[3, арк. 7]; «*При пристрїті то таким спалюється. Роблю на дев'ятькатульок на решито [...]. Атоди над тим помолюсі і ніж, свічку. Ту свічку стрітенську світиши, над людиною спалюєши*» (с. Волиця-Деревлянська Буського р-ну Львівської обл.)[10, арк. 20]. Найчастіше прядивом з громничної свічки «спалювали рожу»[5, арк. 21; 7, арк. 3; 8, арк. 11; 9, арк. 29].

Під час освячення свічок у церкві їх запалювали. У селі Литовеж Іваничівського району Волинської області зафіксовано повір'я, яке пов'язує палаючу стрітенську свічку з передбаченням погоди протягом року: «*Казали, як свічки горять в церкві... Якишо полум'я велике, то буде літо мокре, вітряне. А як тріщить, то на грім, на таке літо громове. А як тихо свічка горить, то буде хороше літо*»[7, арк. 3]. Подібні прогнозування виявлено також у Кам'янка-Бузькому районі Львівщини[10, арк. 48, 57].

Підсумовуючи аналіз обрядового змісту свята Стрітення у населення історико-етнографічної Волині слід відзначити, що воно залишається важливою складовою народно-церковного календаря українців. Повсюдно відомим є ототожнення свята з наближенням весни, що підтверджується народними пареміями.

Основними атрибутами свята є освячені в церкві у цей день вода та свічки. Якщо освячення свічок слід вважати загальноволинською традицією, то звичай освячення води у церкві на Стрітення розповсюджений на теренах досліджуваного етнографічного району не всюди. Потрібно констатувати практично відсутність (за деякими винятками) цієї реалії в межах Галицької Волині. Застосування стрітенської води простежується найбільше в народному лікуванні, а також у деяких господарських обрядах.

Освячені воскові свічки, які на Західній Волині називають «громницями», а на Східній Волині – частіше «стрітенськими свічками», у народній свідомості наділяються магичними властивостями, передусім здатністю захистити домівку від бурі, грому та інших стихійних лих. Подекуди ця свічка вважається також надійним оберегом від нечистої сили. У західноволинському ареалі «громниця» є неодмінним атрибутом поховальної обрядовості. Найчастіше її запалюють для того, щоб полегшити передсмертні страждання.

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ імені Івана Франка), ф. 119, оп. 17, спр. 187-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані студентом другого курсу Пуківським Юрієм Володимировичем 11–25 липня 2007 р. у Славутському районі Хмельницької області), 120 арк.

2. Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 297-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані студентом четвертого курсу Пуківським Юрієм Володимировичем 3–17 липня 2009 р. у Гоцанському районі Рівненської області), 58 арк.

3. Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 298-Е (Польові етнографічні матеріали до теми:

- “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані студентом п’ятого курсу Пуківським Юрієм Володимировичем 16–18 листопада 2009 р. у Сокальському районі Львівської області), 13 арк.
4. Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 345-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані Пуківським Юрієм Володимировичем 7–15 липня 2010 р. у Горохівському районі Волинської області та Радивилівському районі Рівненської області), 78 арк.
5. Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 375-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані аспірантом першого року навчання Пуківським Юрієм Володимировичем 7–13 червня 2011 р. у Сокальському районі Львівської області), 38 арк.
6. Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 376-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані аспірантом першого року навчання Пуківським Юрієм Володимировичем 7–16 липня 2011 р. у Бродівському та Радехівському районах Львівської області), 98 арк.
7. Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 377-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані аспірантом першого року навчання Пуківським Юрієм Володимировичем 29–30 липня 2011 р. в Іваничівському районі Волинської області), 50 арк.
8. Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 428-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані аспірантом другого року навчання Пуківським Юрієм Володимировичем 10–15 червня 2012 р. у Сокальському районі Львівської області), 35 арк.
9. Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 429-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані аспірантом другого року навчання Пуківським Юрієм Володимировичем 19–26 червня 2012 р. у Володимир-Волинському, Іваничівському та Локачинському районах Волинської області), 73 арк.
10. Архів ЛНУ імені Івана Франка, ф. 119, оп. 17, спр. 430-Е (Польові етнографічні матеріали до теми: “Весняна календарна обрядовість”, зафіксовані аспірантом другого року навчання Пуківським Юрієм Володимировичем 4–15 липня 2012 р. у Кам’янка-Бузькому та Буському районах Львівської області), 96 арк.
11. Белова О. А. Свеча / О. А. Белова, И. А. Седакова // *Славянскиедревности. Этнолингвистический словарь* : В 5-ти т. / Подобщей ред. Н. И. Толстого. – Москва : Международные отношения, 2009. – Т. 4 : П (Переправа через воду) – С (Сито). – С. 567–573.
12. Біляковський П. Різдвяно-стрітенський цикл погодних передбачень в народному календарі українців Карпат / Петро Біляковський // *Народознавчі Зошити*. – 2012. – № 4. – С. 634–642.
13. Васянович О. Метеорологічні прикмети в народному календарі українців Полісся / Олександр Васянович // *Народна творчість та етнографія*. – 2005. – № 2. – С. 86–92.
14. Галицько-руські народні приповідки : у 3-х т. / Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. – 2-е вид. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Т. 3. – 699 с.
15. Ганцкая О. А. Поляки / О. А. Ганцкая // *Календарныеобычаи и обряды в странахзарубежнойЕвропы (конец XIX – начало XX в.): весенние праздники* / [ред. кол. : С. А. Токарев (отв. ред.) и др.]. – Москва : Наука, 1977. – С. 202–220.
16. Глушко М. С. *Історико-етнографічна Волинь: локалізація, межі (за матеріалами наукових досліджень другої половини ХХ – початку ХХІ ст.)* / М. С. Глушко // *III Міжнародний науковий конгрес українських істориків “Українська історична наука на шляху творчого поступу”*. Луцьк, 17-19 травня 2006 р. : *Доповіді та повідомлення* : в 3-х т. / Укр. іст. т-во, Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа, 2007. – Т. I. – С. 111–119.
17. Горошко Л. Символічна функція води у весняно-літній обрядовості українців Східних Карпат (очисний аспект) / Леся Горошко // *Народознавчі Зошити*. – 2004. – № 5–6. – С. 705–713.
18. Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших недалеких від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині / Василь Кравченко. – Житомир : Робітник, 1920. – 160 с.
19. Кримський А. Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектичного: відтворення з авторського макету 1930 р. / А. Ю. Кримський ; [автор передм. А. Ю. Чабан]. – Черкаси : Вертикаль, видавець пп Кандич С. Г., 2009. – XVI+438+10 с., іл.
20. Курочкін О. В. *Обрядовість (Календарні свята і обряди)* / О. В. Курочкін // *Поділля: Історико-етнографічне дослідження* [відп. ред. А. П. Пономарьов]. – К. : ВНКЦ «Доля», 1994. – С. 358–385.
21. Мовна У. В. *Звичаї та обряди українських пасічників Карпат і Прикарпаття (друга половина ХІХ – початку ХХ століття)* / У. В. Мовна. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006. – 208 с.
22. Пархоменко Т. П. *Календарні звичаї та обряди Рівненщини : Матеріали польових досліджень* / Т. П. Пархоменко. – Рівне : видавець Олег Зень, 2008. – 199 с., іл., ноти.
23. Рижик Є. *Календарні обряди українців Холмищини і Підляшшя* / Єлизавета Рижик // *Холмищина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження*. – К. : Родовід, 1997. – С. 251–269.
24. Смоляк О. *Весняна обрядовість Західного Поділля в контексті української культури. Монографія* / Олег Смоляк. – Тернопіль : Астон, 2004. – Ч. 1. – 296 с.
25. Толстая С. М. *Полесский народный календарь* / С. М. Толстая. – Москва : Индрик, 2005. – 600 с. – (Традиционная духовная культура славян. Современные исследования).

НАУКОВІ ПІДХОДИ ВАСИЛЯ КРАВЧЕНКА ЩОДО РОЗГОРТАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

Період 1920-х рр. в українській історії позначився активним розвитком різних галузей суспільного, економічного, національного, культурного життя. Особливо масштабними були зрушення на ниві краєзнавства, і не лише через кількісне зростання краєзнавчих осередків різних рівнів та профілів, але й у зв'язку із застосуванням нових принципів та методів у їх роботі, певною інституалізацією краєзнавчого руху, діяльністю талановитих краєзнавців-новаторів.

Значне місце у краєзнавчій сфері 1920-х рр. займали музейні заклади, які проводили величезну роботу в справі вивчення історії, культури, населення, природи тих регіонів, в яких вони функціонували. Одним із таких осередків на теренах Східної Волині був Волинський науково-дослідний музей (далі – ВНДМ). Завідувач етнографічного відділу музею Василь Григорович Кравченко поряд із проведенням польових досліджень, налагодженням фондової та експозиційної роботи велику увагу приділяв розробці теоретико-методологічних праць у галузі музейної справи та краєзнавства.

У зв'язку з тісною співпрацею музейних закладів з краєзнавчими інституціями, які активно розгорнули роботу в Україні з початку 1920-х рр., В. Кравченко у своїх програмних документах: «Краєзнавство в природі (Методика краєзнавчої роботи)» (1927 р.) [20], «Техніка краєзнавчої (науково-дослідчої) праці в природі» (1927 р.) [21], «Про краєзнавчі гуртки Волинського Товариства Краєзнавства» (1925 р.) [22], – велику увагу приділив методиці організації та діяльності, завданням краєзнавчих гуртків. Їх наукові пошуки сприяли розширенню музейної мережі, ставали важливим джерелом поповнення музейних зібрань.

У зазначений період краєзнавчі гуртки, що ставили перед собою завдання всебічного вивчення рідного краю, виникали у всіх адміністративних одиницях УСРР. Завідувач відділу пропаганди Головополітосвіти УСРР Я. Гайліс так оцінив стан краєзнавчого, освітньо-виховного руху в країні: «Після Жовтневого перевороту скрізь, де існувала радянська влада, відбувався стихійний зріст політосвітустанов. Виникали вони без жодного плану й здебільшого без жодного керівництва та регулювання згори, за ініціативою самих мас. Кожне виробниче підприємство, велике чи маленьке, кожна військова частина, кожна профспілка чи парторганізація, навіть кожна більша чи менша радянська установа поспішали відкрити свій клуб, улаштувати бібліотеку, створити музей, виставку тощо» [24, 51–52].

Краєзнавчі осередки пореволюційного часу виникали переважно на аматорських засадах. Ініціаторами їх створення ставали зазвичай сільські вчителі, які мали відповідний рівень профільної підготовки, проте були мало обізнані з організаційними засадами ведення краєзнавчої роботи. Усе це разом із стрімким зростанням кількості таких осередків негативно впливало на ефективність та злагодженість краєзнавчого руху республіки. Український комітет краєзнавства ВУАН у 1927 р. зазначав, що «молодість краєзнавчого руху на Україні взагалі, надто пізні заходи до його організації й об'єднання в єдині центри, а з того – брак певних традицій краєзнавчої роботи на місцях і певних організаційних тенденцій, – призвели до цілковитої розпорошеності роботи і сил краєзнавчих. Маємо випадки досить густо розкиданих в одній окрузі краєзнавців, що не знаються поміж собою, провадять роботу на свій страх, не знаючи, куди звернутися з її наслідками, де знайти корективи, пораду» [15, 3].

З метою підтримки діяльності різного профілю краєзнавчих осередків, надання їх роботі певної системності, заохочення ініціативи з їх створення, у програмних працях В. Кравченко окреслив власне бачення методики проведення наукових досліджень, запису фольклорного матеріалу, функцій та завдань таких гуртків, серед яких чільне місце відвів створенню музею.

Вчений запропонував мережевий підхід до формування краєзнавчих гуртків Східної Волині з урахуванням існуючого адміністративно-територіального підпорядкування: центр – район – школа. Провідним краєзнавчим осередком регіону мав стати гурток краєзнавства при етновідділі ВНДМ, який підпорядковувався у своїй діяльності округовому музею і зобов'язувався дотримуватись вказівок та розпоряджень його ради [22, 1]. Наступною ланкою були визначені краєзнавчі осередки, що створювалися відповідно у районних центрах. До найнижчого рівня В. Кравченко відніс гуртки при сільських школах, заводах, окремих майстернях, підприємствах, будь-яких громадських установах, військоматах та інших організаціях.

Пріоритетною базою формування краєзнавчого гуртка у розробках В. Кравченка виступає школа. По-перше, завдання шкільного закладу були багато у чому співзвучні завданням, які ставили перед собою гуртківці. По-друге, в школі працювали вчителі, з якими пов'язувалися основні сподівання у

краєзнавчій справі та музейному будівництві. По-третє, саме учнівство могло бути легко залученим до краєзнавчої роботи. По-четверте, школа розглядалась В. Кравченком як дієва інституція виховання майбутніх краєзнавців-аматорів і навіть вчених фахівців. До того ж краєзнавчий ухил у навчальному процесі радянських трудшкіл активно підтримувався (принаймні ідеологічно) з боку держави [3, 65]. Він визнавався «невід'ємним компонентом і загальною установкою школи, змістом і технікою педагогічного процесу» [18, 27].

Членами краєзнавчих гуртків могли бути вчителі, студенти вузів, усі бажаючі громадяни не молодші 16 років. До шкільних гуртків могли залучатися всі бажаючі учні. Для набуття членства претенденти подавали до бюро особисту заяву. Гурток вважався організованим, коли до нього вступило не менше трьох членів. Вступ та вихід з нього були вільними. Членами осередків могли стати будь-які особи, які цікавилися краєзнавством.

У програмних положеннях В. Кравченко чітко визначав, що краєзнавчі гуртки зобов'язані проводити свою діяльність у тісному контакті з партійними, професійними організаціями, школами тощо. Таким чином, ці осередки мали бути досить відкритими у своїй діяльності, і могли залучати додаткові ресурси для виконання своїх завдань.

Організаційна структура краєзнавчих гуртків усіх рівнів була однаковою. Вирішення внутрішніх питань їх діяльності покладалося на загальні збори членів. Виконавчим органом визначалося бюро у складі голови гуртка і секретаря, для районних осередків - і голів секцій, а для шкільних – керівника-педагога [22, 1–2, 22, 32]. Члени бюро обиралися загальними зборами гуртка на один рік. На загальних зборах затверджувалися план і звіти бюро. Загальні збори визнавалися дійсними, коли на них прибула третина усіх членів гуртка. Проте у разі, коли перші збори не відбулися за відсутністю кворуму, то наступні визнавалися дійсними за будь-якої явки членів.

На бюро покладалися обов'язки: ведення обліку членів гуртка; прийому до нього бажаючих; видання членських карток; листування з іншими гуртками, науково-дослідними осередками, окремими особами; складання звітів про роботу. Бюро повинно було збиратися не менше двох разів на місяць і вести протоколи своїх засідань. Кожні три місяці цей орган мав подавати звіт про свою діяльність до етновідділу ВНДМ. Фактично бюро здійснювало керівництво усіма справами осередку. Якщо формуванням центрального краєзнавчого осередку опікувався етновідділ, утворення районних краєзнавчих гуртків покладалося здебільшого на студентську та шкільну молодь, учительство.

У досліджуваній період великого поширення набув комплексний підхід до проведення краєзнавчої роботи [4, 58]. На відміну від диференційованого, коли краєзнавство поділялося на окремі наукові галузі: історичне, етнографічне, географічне, економічне тощо, – комплексний підхід передбачав усебічне, міждисциплінарне вивчення рідного краю. Такий принцип у своїх програмних працях відстоював і В. Кравченко. Структурно краєзнавчі осередки вчений рекомендував поділити на три секції 1) природничо-географічну; 2) соціально-економічну; 3) етнографічну (побутову), кожна з яких повинна була діяти за чітко розробленим планом. Такий розподіл дозволяв ефективно організувати роботу осередку, якнайширше охопити об'єкт вивчення – певний регіон, сформувати струнку систему розподілу функціональних обов'язків.

У розробках В. Кравченко запропонував наступний тематичний розподіл секційних досліджень. Члени природничої секції зосереджували свої зусилля на вивченні ландшафту, ґрунтів, водних ресурсів, корисних копалин, флори та фауни досліджуваної території.

Роботу соціально-економічної секції пропонувалося поділити на дві великі групи. Завданням першої було дослідження історичного розвитку техніки, форм та знарядь праці місцевого господарства. Зокрема, вивченню ловецтва; рибальства; бджільництва; скотарства; землеробства; народної техніки – добування вогню, обробки копалин, металу, льону, коноплі, вовни, гутного виробництва; засобів транспортування. Предметом вивчення другої групи мало стати вивчення діяльності фабрик та заводів, різноманітних культурних, адміністративних, громадських закладів, як-от: пошта, телеграф, сільрада, суд та ін. Поряд з цим тут варто було вивчати соціальні рухи та суспільно-економічні відносини в окремих населених пунктах. На соціально-економічну секцію покладалися також завдання обліку історичних пам'яток регіону, таких як городища, вали, підземні ходи, кургани, печери тощо; запису даних про історію населених пунктів регіону.

Етнографічна секція була покликана досліджувати народну культуру у найширшому розумінні цього поняття.

Члени гуртка могли проводити дослідження з вказаних галузей як індивідуально, так і колективно. Укладач положень про краєзнавчі гуртки вимагав лише, аби ці вивчення відбувалися не стихійно, а згідно

чітко розроблених планів, анкет. Під час загальних зборів секції членам гуртка необхідно було звітуватися про виконану роботу, ілюструючи подані матеріали малюнками, картографіями, графіками, іншими додатками.

Головними завданнями районних та шкільних гуртків вчений вважав: 1) популяризацію краєзнавчої роботи, 2) організацію експедицій та розвідок, 3) набування матеріалів за програмами Волинського наукового товариства краєзнавства (гуртка краєзнавства).

Завдання центрального осередку були значно ширшими. Він мав розповсюджувати наукову літературу; формувати нові краєзнавчі осередки при вузах, трудшколах, військових частинах, скеровуючи при цьому їх роботу; організовувати дослідницькі експедиції; набувати та науково опрацьовувати предмети музейного значення для етновідділу ВНДМ.

Діяльність краєзнавчих, освітньо-виховних установ у досліджуваній період характеризувалася надмірною різноманітністю організаційних форм, паралелізмом і невпорядкованістю роботи, відсутністю єдиного змістового спрямування та взаємозв'язку між осередками [24, 53–54], тому вироблення В. Кравченком певної системної програми, яка дозволяла простими заходами налагодити ефективну, якісну роботу по вивченню, збору та музеєфікації цінних пам'яток мало у досліджуваній період велике значення.

Обізнаність членів гуртків, музейних працівників із засадами ведення краєзнавчо-організаційної, дослідницької роботи була відчутною проблемою того часу. Доповідаючи на зборах археологічного комітету ВУАН (вересень 1926 р.) про стан охорони пам'яток культури на Поділлі й Волині професор Д. Щербаківський зокрема зазначив: «Стан охорони пам'яток жахливий. Справа з охороною не покращала, а погіршала... Можна сказати, що роки 1917–1920 знищили менше, аніж роки 1923–1925» [13, 348].

Розгалужена мережа громадських краєзнавчих осередків могла активно долучитися до вирішення назрілого питання забезпечення належного стану пам'яток охоронної роботи, збирання і передання до музеїв предметів старовини. Голова музейної секції Укрнауки В. Дубровський вказував на те, що проблему охорони, збереження та вивчення пам'яток, як музейних так і позамузейних, не можливо вирішити наявними силами державного апарату, «треба зробити охорону пам'яток культури ділом самих працюючих мас» [12, 5]. Запропоновані ж В. Кравченком практичні положення щодо організації гуртків, ефективної системи їхнього керівництва та взаємодії з музейними закладами, заохочення до дослідницької роботи широких кіл громадськості, створювали реальне підґрунтя для ефективного і результативного проведення не лише краєзнавчої, але й музейницької, пам'яток охоронної роботи.

В таких умовах важливо було ознайомлювати людей, так чи інакше дотичних до краєзнавчої та пам'яток охоронної діяльності, з методикою цієї роботи, основами класифікації, обліку, опису, збереження пам'яток. Уже згаданий В. Дубровський переконував, що «треба не тільки і не стільки поширювати брошури... але варті науково-інструктивні видання, що давали б потрібний науково-провідний матеріал як для краєвих інспектур і комісій охорони, так і для нечисленних представників громадської ініціативи в цій справі – кореспондентів, наукових і краєзнавчих товариств, гуртків, окремих аматорів тощо» [13, 349]. Саме до таких видань з уваги на їх основні положення можна віднести програмні праці і науково-методичні розробки В. Кравченка.

Проблеми в організації наукових досліджень у регіонах засвідчує й аналіз наукових періодичних видань другої половини 1920-х рр. У їх публікаціях констатувалися «невміння зорієнтуватися» у цій справі, «що інколи набуває то несерйозних форм, то розгубленості» [17, 92], «неупорядкованості наукової галузі» [16, 2]. До того ж друкованої інформації з питань методики таких досліджень було обмаль [1]. Тому вироблення наукових базових засад дослідницької справи було на той час досить актуальним питанням. Як досвідчений музейник це добре розумів В. Кравченко, узагальнивши у низці праць вітчизняну і зарубіжну теорію та практику проведення науково-пошукової роботи у регіонах.

В. Кравченко був переконаний у тому, що організація та проведення етнографічних та краєзнавчих досліджень мають бути заздалегідь продуманими, чітко спланованими, організаційно забезпеченими. А відтак цією справою повинні були займатися: а) музейні заклади; б) краєзнавчі осередки (гуртки), при яких обов'язково мав сформуватися музей; в) досвідчені у цій справі вчителі, як керівники такої важливої справи (у школах, на курсах перепідготовки вчителів тощо) [22, 22]. У 1920-х рр. курси перепідготовки вчителів фактично починають виконувати завдання осередків краєзнавчої роботи. Тут вчителі не тільки набували теоретичних та практичних знань з краєзнавства і музейної справи [2, 36].

В. Кравченко націлював молодих дослідників проводити краєзнавчі дослідження у такий спосіб, щоб у майбутньому з набутих матеріалів можна було організувати виставку, а в подальшому передати їх

на створення місцевого краєзнавчого музею [20, 4]. А тому етнографічним розвідкам пропонувалося надавати комплексного характеру. Це забезпечувало всебічне представлення того чи іншого елементу традиційної культури у збірках музеїв (зі зразками, фотографіями, малюнками та детальними кресленнями) , [21, 22]. Відповідно під час краєзнавчих досліджень варто було зважати на необхідність системного вивчення народного життя і намагатися якнайдетальніше занотовувати кожну його складову.

Вчений наголошував на важливості фіксації не лише певних явищ чи процесів, але й на виявленні їхньої динаміки, визначенні змін у тому чи іншому елементі народної культури [21, 1]. Наприклад, у зверненні «До молодих етнографів Волині» В. Кравченко писав: «Все наше життя , в залежності від оточуючих нас обставин підлягає так званому закону «диференціації», або – зміненню». Для кращого розуміння, автор наводив такий приклад: «коли в селі на одному кутку кажуть – «він», на другому – «в'ин», а на третьому – «в'ен», то це і є диференціація». Саме на такі «диференціації», трансформування певних елементів народної культури дослідникам варто було звертати найбільшу увагу [23, 1].

В. Кравченко пропонував використовувати стаціонарний або монографічно-стаціонарний метод проведення краєзнавчих, у тому числі етнографічних досліджень - здійснювати вивчення певного явища чи процесу на одній території протягом тривалого часу [20, 4]. Такий підхід забезпечував найбільш повне обстеження явищ культури і побуту, певних ланок господарського життя, дозволяв системно збирати матеріали для музейних колекцій [5, 168].

У 1920-х рр. монографічні стаціонарні дослідження набули значного поширення і навіть «політично-економічного значіння» на рівні держави [11, 5]. Зокрема, питання про переваги таких досліджень, що дозволяли «всебічно простудіювати життя села, охопити всі боки господарчих взаємовідносин, з'ясувати, які зміни внесла революція в економічний лад села, і разом з тим, одмити нові риси, що відзначають побут останніх років», піднімалися на сторінках часописів «Етнографічний вісник» [19, 84], «Научный работник» [26, 17], «Краєзнавство» [10, 6]. До методу стаціонарно-монографічних досліджень зверталися провідні на той час академічні установи – Етнографічна комісія ВУАН, Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка [25, 83–84]. Таким методом у своїй діяльності послуговувався і власне етновідділ ВНДМ [6, 46–48].

Дослідження народного життя, В. Кравченко радив починати з власної хати. Таким чином дослідники могли навчитися краще «бачити», зрозуміти на яких питаннях слід акцентувати увагу. При вивченні народної культури необхідно було переходити від найпростіших елементів до більш складних. Такий підхід, за переконаннями автора, дозволяв накопичити матеріали, необхідні для вивчення більш масштабних об'єктів та явищ [20, 6–7].

Організацію будь-якої екскурсії¹ В. Кравченко пропонував здійснювати наступним чином. Спочатку керівник чітко визначав об'єкт, методика дослідження, формулював конкретні завдання. Підготовку до польової роботи слід було розпочинати із складання «плану праці», навіть якщо об'єкт був зовсім вузьким. План праці кожної експедиції мав поділятися на окремі «ступені» – етапи, для кожного з яких розроблялися детальні програми [21, 2].

Складання якісного плану передбачало попереднє якнайширше опрацювання відповідної наукової літератури, ознайомлення із дотичними до дослідження матеріалами, обстеження місця, на якому буде проводитися польова робота. В. Кравченко пропонував керівникам до початку складання плану особисто оглянути об'єкт дослідження (процес виробництва, заняття тощо), а лише тоді, осмисливши об'єкт та специфіку завдань, розробляти план, поділивши його, залежно від кількості дослідників, на окремі гуртки [20, 7–8]. Такий підхід забезпечував всебічне вивчення обраного об'єкту, дозволяв попереджувати можливі прорахунки і завчасно ефективно розподіляти завдання серед учасників.

Дослідження будь-якого явища народної культури В. Кравченко проводив за чітко розробленими програмами. Протягом усього свого життя вчений-етнограф склав велику кількість різних за тематикою запитальників [7, 223]. Володіючи таким цінним досвідом, вчений упорядкував методичні рекомендації щодо складання програм – «Коротенькі вказівки, щодо техніки розроблювання програмів» [20, 8], аби молоді дослідники, збирачі краєзнавчих матеріалів могли самостійно укладати анкети, чи удосконалювати уже наявні.

У «вказівках», зокрема, зверталася увага на те, щоб кожне запитання програми «містило у собі одну, і ніяк не більше двох думок, які доповнювали б одна другу». В. Кравченко зазначав, що коли перед людиною стоїть одне запитання, то вона мусить його обдумати, дати ґрунтовну відповідь, представити

¹ У 1920-х рр. термін «екскурсія» використовувався не лише у сучасному розумінні цього слова, але й для позначення польових розвідок, короткотривалих експедицій.

відповідний матеріал «в натурі». У разі ж, коли в одному пункті сконцентровано декілька запитань, то на простіші з них відразу знайдуться відповіді і речовий матеріал, а складніші лишаються на «потім». Згодом «цей потім «забувсь» [21, 3]. А відтак не можна буде зібрати по програмі вичерпної інформації, запланованого обсягу предметів музейного значення. В. Кравченко писав, що «гарно складений план – та дотепно розроблені по ньому програми – це вже більш як половина завдання виконана» [20, 8], а тому надавав цьому питанню надзвичайно великого значення.

Досвідчений вчений-практик націлював керівників експедицій залучати до складання плану та упорядкування програм молодих дослідників. За такого підходу вони ознайомлювалися з найдрібнішими аспектами майбутнього дослідження і набували самостійності у своїй праці. «Принцип колективної роботи» у цей час активно пропагувався й на сторінках періодичних видань [17; 19].

У методичній розробці зверталась увага й на те, що ідеальних програм не буває. Під час проведення досліджень усі недоліки програми стають помітними. Ці хиби легко виправлялися після спільного обговорення вже на місці проведення експедиції, вносилися правки у саму програму, яка таким чином удосконалювалася. В. Кравченко зазначав, що «програми, то – лише «кістяк», а «м'ясо» до нього мусять завжди додавати самі дослідники» [20, 8].

Експедиції пропонувалося проводити комплексно – гуртками. Кількість задіяних у гуртку осіб визначалася відповідним обсягом завдань. Для прикладу, В. Кравченко навів один із можливих варіантів формування таких гуртків. Всю роботу рекомендувалося поділити на три частини: 1) письмово-описову; 2) креслення і малюнки; 3) набування предметів музейного значення, або ж їх моделей із зазначенням масштабу [21, 4]. Відповідно кожен гурток мав складатися не менше як з трьох осіб. Для оформлення описово-письмової частини програми варто було призначити двох дослідників: тоді «один набуваючи матеріал, показує його, а другий – записує». Аналогічний розподіл можна було застосувати й для групи, що відповідала за упорядкування креслень, малюнків, а також за виготовлення моделей [20, 9]. У тому випадку, коли учасників із відповідними навичками не вистачало, В. Кравченко радив виділити два окремих гуртки – «малювальний і модельний», які мали забезпечити виготовленням креслень, малюнків і моделей усі інші [20, 22].

Використання креслень, малюнків, фотографій, як ефективного засобу збору цілісної інформації при дослідженні пам'яток, стали у 1920-х рр. узвичаєною нормою. Ними рекомендувалося послуговуватися чи не у всіх інструктивних працях цього періоду. Український комітет охорони пам'яток при Укрнауці вказував, що навіть «невдалі фотографії і малюнки проте корисні» [14, 137]. З огляду на це, В. Кравченко радив молодим керівникам краснорічливо досліджень обов'язково залучати до них фотографа, а при змозі – купити для гуртка фотоапарат. Це дозволяло концентрувати усю роботу малярського гуртка лише на кресленнях, а також формувати цінну колекцію фотознімків досліджуваних об'єктів у середовищі їх побутування.

На нараді усіх учасників, яка проводилася перед початком експедиції, відбувався розподіл дослідників за гуртками, їх ознайомлення із завданнями дослідження, з'ясування усіх незрозумілих обставин [20, 26].

У ході експедиції запис усіх матеріалів (окрім фольклорних) здійснювався літературною мовою у спеціальному зошиті. У ньому вгорі фіксувався номер гуртка, прізвища його членів, вказувалися дата і час опитування, дані про респондента (прізвище, вік, стан, стать, освіту тощо), місце проведення дослідження. Усі записи слід було робити з одного боку аркуша, «на палець одступивши від лівого боку». Доповнення та зауваження занотовували на його зворотньому боці. Запис фольклорного матеріалу, а також місцевих назв, окремих оригінальних слів і речень мав проводитися «діалектично», з урахуванням усіх мовних особливостей. В кінці опитування досліднику рекомендувалося упорядкувати термінологічний словник [21, 20–21].

По завершенні експедиції, В. Кравченко рекомендував організувати «конференцію» – обговорення здобутих результатів. Кожен гурток, або й навіть підгурток, повинен був прозвітуватися про виконану роботу, проілюструвавши свою доповідь малюнками, набутими предметами музейного значення, моделями. Тут же проводились дискусії, підведення підсумків, розгляд зауважень, які обов'язково заносились до протоколу [20, 27]. Науково опрацьований матеріал кожна група передавала керівнику, обов'язком якого було подальше упорядкування зібраної інформації у «книжку» – систематизований збірник матеріалів експедиції [9, 65]. Якщо дослідження проводилися окремими членами гуртків, то зібрані й опрацьовані ними матеріали могли бути представлені в рукописних журналах цих осередків [8, 78 зв.].

Неодмінним підсумком кожного польового дослідження мала стати виставка, на яку запрошувались представники місцевої громадськості, освітніх гуртків, шкіл із навколишніх сіл [20, 27]. Після проведення

виставки зібраний матеріал надходив до музею, де проводились його облік, наукове опрацювання та підготовка до зберігання.

Таким чином, В. Кравченко визначив наступні етапи в організації та проведенні експедицій: 1) визначення об'єкту та завдань; 2) складання плану; 3) розробка відповідних програм; 4) настановча нарада та розподіл праці між гуртками; 5) власне дослідження; 6) конференція – обговорення досягнутих результатів; 7) виставка; 8) формування музею.

Таким чином, у науковому доробку В.Кравченка знайшли висвітлення питання діяльності краєзнавчих дослідницьких осередків, формування мережі краєзнавчих гуртків, а також методики збору та вивчення краєзнавчого матеріалу. Його теоретичні розробки мали інструктивний характер, а тому могли використовуватись краєзнавцями у практичній роботі.

1. *Бібліографія історії України, Росії та українського права, краєзнавства й етнології за 1917/1927 роки. Бібліографічний збірник.* – Харків : Держвидав України, 1930. – 146 с.
2. *Будаков В. П. Краєзнавство й учитель / В. П. Будаков // Краєзнавство в трудовій школі / За ред. П. Волобуєва, П. Мостового.* – Харків : Держане видавництво України, 1926. – С. 36-46.
3. *Волобуїв П. Краєзнавча робота в школі / П. Волобуїв // Краєзнавство в трудовій школі / За ред. П. Волобуєва, П. Мостового.* – Харків : Держане видавництво України, 1926. – С. 65-72.
4. *Волобуїв П. Питання методики краєзнавчої праці / П. Волобуїв // Краєзнавство в трудовій школі / За ред. П. Волобуєва, П. Мостового.* – Харків : Держане видавництво України, 1926. – С. 58-64.
5. *Гарбузова Л. Г. До питання про історію дослідження народної культури Житомирщини у 20-30-х роках ХХ ст. / Л. Г. Гарбузова // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Academia на пошану доцента М. Ю. Костриці: Наук. зб. “Велика Волинь” / Голов. ред. М. І. Лаврінович.* – Житомир : Видання М. Г. Косенко, 2004. – С. 168–175.
6. *Гарбузова Л. До питання історії монографічних досліджень народної культури Житомирщини у 20-30 рр. ХХ ст. / Л. Г. Гарбузова // Минуле і сучасне Волині й Полісся: народна культура – шлях до себе. Зб. наук. праць. Вип. 11. Матеріали Волинської обл. наук.-етнографічної конф., м. Луцьк, 10-11 квітня 2003 р.* – Луцьк, 2003. – С. 46–48.
7. *Гнатюк В. Наукова праця на Волині 1914–1924 рр. / В. Гнатюк // Україна.* – К., 1926. – Кн. 2–3. – С. 223–229.
8. *Держархів Житомирської обл., ф. р-344 „Житомирський укредтехнікум”, оп. 1, спр. 53 „Житомирські Укредкурси з програмами та робочими планами на 1924-1925 рр.”, 1924-1925 рр., 196 арк.*
9. *Дмитрук Н. К. 45 років етнографічної діяльності В. Г. Кравченка / Никанор Дмитрук // Народна творчість та етнографія.* – 1990. – № 3. – С. 61–71.
10. *Дубняк К. Вивчення продуктивних сил і краєзнавство / К. Дубняк // Краєзнавство.* – 1927. – № 1. – С. 6-8.
11. *Дубняк К. Що таке краєзнавство? / К. Дубняк // Краєзнавство в трудовій школі / За ред. П. Волобуєва, П. Мостового.* – Харків : Держвидав України, 1926. – С. 5-17.
12. *Дубровський В. Охорона пам'яток культури в УСРР / В. Дубровський // Охорона пам'яток культури на Україні (під. ред. О. Федоровського, С. Таранушенка, В. Дубровського). Зб. 1.* – Харків : Український комітет охорони пам'яток при Укрнауці, 1927. – С. 5–13.
13. *Дубровський В. Поточні справи охорони пам'яток культури на Україні / В. Дубровський // Наука на Україні.* – 1927. – № 2-4. – С. 348-356.
14. *Інструкції для збирання культурних решток з поверхні // Охорона пам'яток культури на Україні (під. ред. О. Федоровського, С. Таранушенка, В. Дубровського). Зб. 1.* – Харків : Український комітет охорони пам'яток при Укрнауці, 1927. – С. 137–159.
15. *Криворотченко М. Чергові завдання Українського Комітету Краєзнавства / М. Криворотченко // Краєзнавство.* – 1927. – № 1. – С. 2-5.
16. *Лобода А. Сучасний стан і чергові завдання української етнографії / А. Лобода // Етнографічний вісник.* – 1925. – Кн. 1 – С. 1-11.
17. *Мандзюк І. Чергова справа / І. Мандзюк // Життя і революція.* – 1925. – С. 92-94.
18. *Мостовий П. Краєзнавство в трудовій школі / П. Мостовий // Краєзнавство в трудовій школі / За ред. П. Волобуєва, П. Мостового.* – Харків : Держвидав України, 1926. – С. 27-36.
19. *Петров В. Спроби монографічного вивчення села / В. Петров // Етнографічний вісник.* – 1925. – Кн. 1. – С. 84-89.
20. *Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Т. Рильського (далі – РФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського), ф. 15-2 „Кравченко В. Г.”, од. зб. 68 „Краєзнавство в природі”, 1927 р., 31 арк.*
21. *РФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 15-2 “Кравченко В. Г.”, од. зб. 69 “Техніка краєзнавчої (науково-дослідчої) праці в природі”, 1927 р., 59 арк.*

22. РФ ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, ф. 16 „Волинський краєзнавчий музей”, од. зб. 19 „Краєзнавчі гуртки, що організовував волинський музей”, 1925-1929 рр., 21 арк.
23. Старий. До майбутніх етнографів Волині / В. Кравченко // *Селянська біднота. – 1922. – 23 вересня. – С. 1.*
24. Тейтель І. В. Виставочна справа: Досвід виставочної роботи на Україні за 1921-1923 роки. Методичний нарис із додатком 56 ілюстрацій / І. В. Тейтель. – Х. : Держвидав України, 1927. – 156 с.
25. *Українська етнологія : Навч. посіб. / За ред. В. Борисенко. – К. : Либідь, 2007. – 400 с.*
26. Ферсман А. Е. Продукційні сили країни й наука / А. Е. Ферсман // *Краєзнавство в трудовій школі / За ред. П. Волобуєва, П. Мостового. – Харків : Держвидав України, 1926. – С. 17-20.*

Олег РАЗИГРАЄВ (Луцьк)

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ МІЖВОЄННОГО ПОЛІССЯ

(Рецензія на книгу: Cichoracki P. Polesie nieidylliczne. Zaburzenia porządku publicznego w województwie poleskim w latach trzydziestych XX w. / Piotr Cichoracki. – Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2007. – 276 s.).

Минувшина Полісся між двома світовими війнами віддавна є об'єктом наукового зацікавлення вітчизняних та зарубіжних істориків. Вато зазначити, що серед останніх переважають здебільшого напрацювання білоруських та польських дослідників. Ці публікації торкаються різних суспільно-політичних, соціально-економічних та культурних аспектів регіону. Разом з тим, недостатньо вивченою є проблематика гострого та масового порушення суспільної безпеки та громадського порядку, яка посідає важливе місце в міжвоєнній історії Полісся.

Заповнити вищевказану прогалину покликана монографія польського історика, професора Вроцлавського університету Піотра Ціхорацького. До наукових інтересів вченого належить історія Польщі першої половини ХХ століття, а особливо її політична складова та минувшина північно-східних воєводств. П. Ціхорацький є автором численних публікацій з історії Другої Речі Посполитої, зокрема п'яти монографій [1], двох редакцій джерел [2] та багатьох статей.

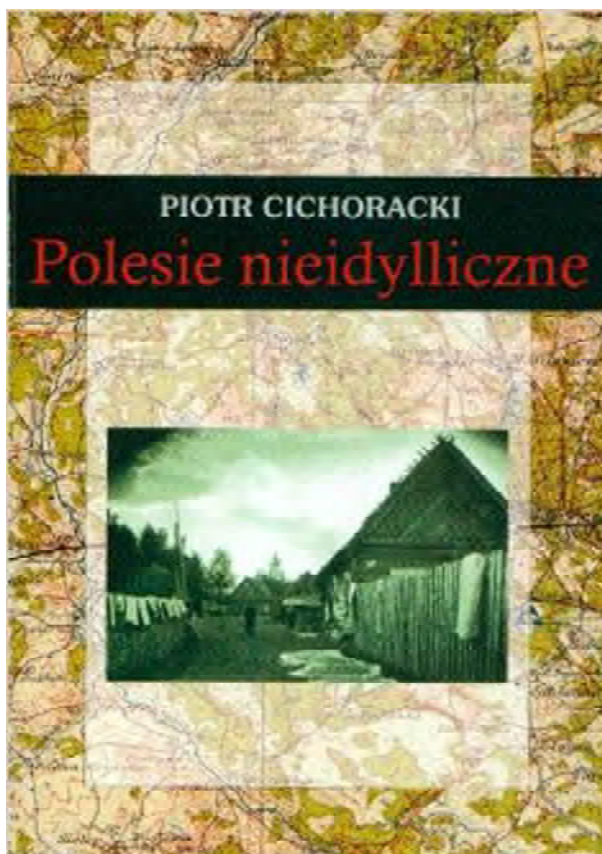
Рецензоване дослідження П. Ціхорацького присвячене трьом найважливішим епізодам порушення суспільної безпеки та громадського порядку на теренах Поліського воєводства міжвоєнної Польщі в 30-х рр. ХХ ст., а саме: збройному виступі селян на порубіжжі Волинського та Поліського воєводств влітку 1932 р.; нападі на поліцейську дільницю (постерунок) в с. Новосілки Кобринського повіту 1933 р. (нині – Кобринський район Брестської області Республіки Білорусь); антиєврейським інцидентам у Бресті в травні 1937 р.

Книга побудована за проблемно-хронологічним принципом й складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, бібліографії, іменного покажчика, переліку умовних скорочень і списку ілюстрацій та рисунків. В основній частині детально викладено передумови та перебіг досліджуваних подій, а також проаналізовано їх наслідки. Окрім того, в кінці трьох основних розділів Автор вміщує додатки – публікації архівних документів та матеріали тогочасної преси, які допомагають краще зрозуміти описувані сторінки історії Поліського воєводства.

Хронологічні межі монографії П. Ціхорацького охоплюють 30-ті рр. ХХ ст. Рецензована книга постала на солідній джерельній базі. Автор використав документи, що зберігаються в шести архівних установах, зокрема Архіві нових актів та Центральному військовому архіві у м. Варшава; Державному архіві м. Варшава; архівах Інституту Польщі й музею імені В. Сікорського у Лондоні та Інституту національної пам'яті Польщі, а також в Державному архіві Брестської області (Білорусь). До роботи залучено також широкий діапазон друкованих джерел. Насамперед, це опубліковані архівні матеріали, урядові об'їзники, статистичні відомості та ін. Автор використав близько 20 найменувань міжвоєнної преси, а також спогади сучасників.

У першому, вступному, розділі «Полісся в тридцятих роках» подана загальна характеристика регіону в досліджуваний період. Другий розділ «Камінь-Каширський 1932» присвячений, інспірованому комуністами, збройному виступу селян, який мав місце на пограниччі Поліського та Волинського воєводств у липні-вересні 1932 р. Автор вдало зображує терен, на якому відбувалися досліджувані події, описує сам виступ, контракцію влади та репресії правоохоронних органів, аналізує роль комуністичних структур, простежує регіональний, загальнодержавний та міжнародний відголос цієї акції та її наслідки.

На думку П. Ціхорацького, це була найбільша подія зазначеного характеру в Польщі упродовж 30-х років ХХ століття, а серед її причин дослідник виокремлює наслідки економічної кризи та підтримку місцевим населенням комуністичних гасел. Для органів безпеки масштаби зазначеного виступу,

очолованого Т. Півнем (С. Чайковським) та Й. Потарським, стали справжньою несподіванкою. Так, під час однієї з липневих сутичок з повстанцями поліцейські залишили частину спорядження, обмундирування, а також автоматичний кулемет. Непорозуміння між волинською та поліською поліцією стало причиною загибелі 6 серпня 1932 р. двох правоохоронців у місцевості Малий Обзир Поліського воєводства (тепер – Камінь-Каширський район Волинської області). Після цих подій сили поліції в регіоні були зміцнені військовими підрозділами, що в підсумку допомогло придушити зазначений виступ наприкінці вересня – на початку жовтня того ж року.

За підрахунками П. Ціхорацького, упродовж другої половини серпня – кінця вересня 1932 р. лише у Ковельському повіті Волинського воєводства було арештовано 200 осіб. Натомість, вітчизняний радянський історик Р. Оксенюк зазначає, що в другій половині того ж року в Ковельському повіті поліція арештувала 800 осіб [3]. 15 вересня рішенням термінового суду в Ковелі, трьох найбільш активних учасників масового заворушення було засуджено на смертну кару, яка була виконана вже наступного дня. Окрім того, за твердженням Автора, учасники вищевказаного виступу опинилися на лаві підсудних на, щонайменше, трьох «звичайних» судових процесах.

У третьому розділі «Новосілки 1933» Автор ретельно досліджує одноденний інцидент – напад на поліцейську дільницю в однойменному населеному пункті Кобринського повіту Поліського воєводства у ніч з 3 на 4 серпня та його правові наслідки. Як і вищезгадуваний виступ селян 1932 р. на Волинсько-Поліському прикордонні, напад на постерунок державної поліції був спровокований комуністичними активістами, які поширили неправдиву інформацію про нібито охоплення Польщі селянським повстанням й необхідність підтримки його «на місці». В такий спосіб комуністичним агітаторам вдалося зібрати близько 100 селян й скерувати їх на захоплення гмінної поліцейської дільниці в Новосілках. «Повстанці» пошкодили телефонне сполучення, здійснили напад на колонію військових осадників, що знаходилася неподалік, й, на завершення, напали на поліцейський постерунок. Однак, перестрілка тривала близько півгодини, після цього нападники припинили опір.

Розслідуванням у кримінальній справі щодо заворушення в Новосілках керував безпосередньо начальник Слідчого управління в Бресті комісар Є. Будзінський. Менш, ніж за десять днів після нападу поліція затримала близько 60 осіб. Підсумком слідчих заходів стали кілька судових процесів, перший та найголовніший з яких проводився за скороченою процедурою 2–8 вересня 1933 р. в Кобрині. Попри те, що прокуратура вимагала смертної кари для восьми підсудних селян, суд своїм рішенням покарав

обвинувачених довічним ув'язненням. Як зазначає Автор, це стало несподіванкою для місцевої державної адміністрації та обурило Поліського воєводу В. Костка-Бернадського, який в листі до міністра юстиції писав, що «непокарання смертною карою за доведений злочин збройного нападу на поліцію буде мати фатальні наслідки для ситуації в регіоні та авторитету державної адміністрації серед місцевої людності». Монографія П. Ціхорацького дозволяє стверджувати, що «Кобринський» судовий процес та його результат мали серйозний відгос не лише в різних колах міжвоєнної Польщі, а й за кордоном.

Останній, четвертий, розділ «Брест над Бугом 1937» присвячений єврейським погромам, які мали місце в адміністративному центрі Поліського воєводства 13 травня того ж року. Приводом до цих подій стало вбивство особою єврейської національності поліцейського С. Кендзіори під час виконанням правоохоронцем службових обов'язків, які полягали у вилученні м'яса з нелегального забою. Як зазначає Автор книги, інформація про смерть поліцейського упродовж години поширилась Брестом, а вже о 10 годині ранку відбулися перші ексцеси, ближче до полудня почалися погроми магазинів у центрі міста, а ввечері були зафіксовані грабунки приватних помешкань та закладів торгівлі, що змусило частину єврейської громади залишити місто.

У дослідженні П. Ціхорацький порушує також питання розмірів втрат, яких зазнала потерпіла сторона в Бресті, де євреї становили близько 50 % населення. Так, згідно відомостей місцевої поліції, упродовж перших двох тижнів з часу погромів за матеріальною допомогою звернулося близько 300 родин. Автор зазначає, що єврейська громадськість майже одразу після вище описаних подій розпочала активні заходи щодо організації допомоги постраждалим.

На сторінках праці польського історика аналізується також ставлення адміністративної влади та правоохоронних органів до цих заворушень. Цікаво, що невдовзі після єврейських погромів вищезгаданого начальника Слідчого управління в Бресті комісара Є. Будзінського, який працював на Поліссі з початку 20-х рр. ХХ ст., було переведено на аналогічну посаду до м. Луцька. Автор книги простежує також правову відповідальність вбивці поліцейського та учасників погромів, реакцію єврейських парламентарів та широкої громадськості на події 13 травня 1937 р. у Бресті. У монографії зазначається, що вказані виступи сприяли зростанню антиєврейських настроїв у регіоні, а особливо – на терені Камінь-Каширського повіту Поліського воєводства. П. Ціхорацький стверджує, що окрім Камінь-Каширського, протиеврейські ексцеси (вбиття віконних рам, нищення майна) мали місце в п'яти селах повіту. Загалом, досліджувані «Брестські погроми» 1937 р. можна вважати одним із найбільших конфліктів такого роду в міжвоєнній Польщі.

Наприкінці праці Автор сформулював виважені, логічні та науково обґрунтовані висновки. Загалом монографія П. Ціхорацького є ґрунтовним та оригінальним дослідженням, присвяченим минувшині північно-східного регіону міжвоєнної Польщі. Впевнений, що рецензована книга обов'язково зацікавить вітчизняного читача.

1. Cichoracki P. *Z nami jest On. Kult Marszałka Piłsudskiego w wojsku w latach 1926–1939.* – Wrocław, 2001. – 151 s.; Cichoracki P. *Legenda i polityka. Kształtowanie się wizerunku Marszałka Józefa Piłsudskiego w świadomości zbiorowej społeczeństwa polskiego w latach 1918–1939.* – Kraków, 2005. – 411 s.; Cichoracki P. *Polesie nieidylliczne. Zaburzenia porządku publicznego w województwie poleskim w latach trzydziestych XX w.* – Łomianki, 2007. – 276 s.; Cichoracki P. *Droga ku anatemie. Wacław Kostek-Biernacki (1884–1957).* – Warszawa, 2009. – 496 s.; Cichoracki P. *Stołpce – Łowcza – Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych województwach północno-wschodnich.* – Łomianki, 2012. – 338 s.

2. Furgalski T. „Wyrwa”. *Dziennik 1913–1916.* – Kraków, 2011. – 187 s.; Wrzos K. *O Piłsudskim i piłsudczykach.* – Łomianki, 2013. – 328 s.

3. Оксенюк Р. *Нариси історії Волині: 1861–1939.* – Львів, 1970. – С. 227.

Тетяна САМСОНЮК (Рівне)

ВІЙСЬКОВЕ ОСАДНИЦТВО РІВНЕНЩИНИ В ОБ'ЄКТИВІ РАДЯНСЬКИХ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНИХ ОРГАНІВ (1939-1940 рр.)

Однією з найчисельніших категорій громадян Польщі – мешканців Рівненщини, що постраждала від дій радянської влади стали військові колоністи. Вони з'явилися на теренах Західної України після 17

грудня 1920 р., відколи Сейм Польщі одногосно прийняв рішення про надання військовим осадникам права на безкоштовне отримання земельних наділів у так зв. «Кресах Вихідних» [18, с. 11]. Аграрне осадництво, мало зайняти чільне місце, як важливий політичний, соціальний та економічний важіль спрямований на збільшення польської присутності в західній Волині і стати соціально-політичною опорою польського режиму [16, с. 25].

З приходом радянської влади ситуація кардинально змінилася. Задовго до «визвольного походу» цю категорію польського суспільства радянським керівництвом було зараховано до ворожої. Репліка виголошена М.Хрущовим «Осадник – поліцай в одязі селянина» - стала фактично вироком польському осадництву.

На початку грудня 1939 р. Політбюро і Раднарком СРСР взялися до підготовки першої масштабної депортації осадників та їх сімей у віддалені райони СРСР. 5 грудня РНК прийняла постанову № 2001-558 сс., тоді ж затверджену на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б), про створення спецпоселень для 21 тис. сімей осадників. За цим документом переселення планувалося на початок січня 1940 р. Але вже в кінці грудня почалося виселення окремих осадницьких родин, члени яких перебували під слідством, як соціально-небезпечні елементи. Так трапилося з родиною П.Тупая, її у складі 7-ми осіб 31 грудня 1939 р. в адміністративному порядку було виселено з с. Понятовка Дубенського повіту. При виселенні родина залишила двокімнатний дерев'яний будинок, клуню, хлів критий черепицею, жниварку, дві корови, двос коней і 20 га землі [15]. Така ж доля спіткала арештованого 24 грудня 1939 р. осадника с. Нивецьк Сарненського повіту Е.Хлебніка. Відразу після звільнення з в'язниці його разом з родиною у складі 5-ти осіб було вивезено у віддалені райони СРСР [11].

Основним документом, що регламентував процес підготовки і проведення спецоперації стосовно осадників і лісників була директива наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії від 19 грудня 1939 р. № 5648/5. Відповідно до неї всі населені пункти в яких мешкали осадники були розбиті на оперативні дільниці (76 дільниць на всій території Західної України), очолені оперативними трійками з досвідчених співробітників УНКВС. До Рівненської обласної оперативної трійки увійшли: начальник ОУ НКВС капітан держбезпеки Крутов, начальник відділення Головного економічного управління НКВС СРСР старший лейтенант держбезпеки Зубов, заступник начальника УРСМ НКВС УРСР капітан міліції Гребченко [2, арк. 103]. Загалом у всіх новостворених областях було сформовано 6699 оперативних груп (до кожної входив один чекіст в якості керівника, один співробітник партапарату, один боєць військ НКВС, два представники місцевого сільського активу чи робітничо-селянської гвардії, один місцевий активіст для перепису майна і один провідник з перевірених місцевих селян). Для укомплектування опергруп з інших областей УРСР було викликано 2080 співробітників оперативного складу, 1920 службовців міліції і 5229 бійців військ НКВС. 3424 особи залучалося до виселення осадників з місцевих карально-репресивних органів. У кожній оперативній дільниці була передбачена резервна група з військ НКВС. Загалом у операції взяло участь 54 174 особи. Облік осадників і лісників здійснювався співробітниками органів УНКВС у суворій конспірації і нерозголошенні справжніх його причин, здійснення перепису рекомендувалося пояснювати необхідністю обкладання сільгосподатком та передвиборчою компанією до ВР СРСР і УРСР [2, арк. 82-85].

Наступні документи, що регламентували подальшу долю осадників 29 грудня 1939 р. затверджено Раднаркомом СРСР і Політбюро. «Положення про спецпоселення і працевлаштування осадників, які виселялися з західних областей УРСР і БРСР» та «Інструкція НКВС СРСР про порядок виселення польських осадників із західних областей УРСР і БРСР» вимагали від Наркомлісу забезпечити підготовку до прийому, розселення і працевлаштування осадників, Наркомату шляхів сполучення організувати перевезення окремими ешелонами, а Наркомздраву виділити медичний персонал для кожного ешелону та забезпечити обслуговування спецпоселень [14, с. 95]. Відповідно до статистичних відомостей наявних в Галузевому архіві СБ України станом на 7 січня 1940 р. по Рівненській області було обліковано з оформлення особових справ 5 597 членів родин осадників і 2 749 членів родин лісників [2, арк. 21] (дод. А). За планом заходів ДТВ НКВС Ковельської залізниці від 20 січня 1940 р., вона мала перевезти 27 621 спецпоселенця (7 348 з Рівненської обл.), для чого передбачалося 935 вагонів. На ст. Сарни планувалося обладнання 175 вузькоколіїних вагонів, здійснення контролюючої функції покладалося на начальника ОДТУ НКВС Морозова. Ст. Здолбунів зобов'язувалася забезпечити всім необхідним 302 вузькоколіїні і 54 ширококоліїні вагони, контроль за цим процесом було доручено нач. ОДТУ Трондіну. Крім цього на території Рівненської області було призначено та забезпечено міліційною і стрілецькою охороною 14 пунктів завантаження осадників [2, арк. 1-2]. Також на виконання «особливого завдання» по Рівненській області у розпорядження начальника ОВ НКВС з 229 полку 13-ї конвойної дивізії КВ НКВС було виділено 300 осіб і 154 службовці спецохорони з 227 полку для здійснення конвою на пунктах завантаження спецпоселенців [2, арк. 29-30].

Представники партійних органів не обмежувалися контролем операції по усуненню осадників з

території Рівненщини, вони особисто брали участь в ліквідаційних акціях. У своїх спогадах колишній голова Дубенського повітового комітету В. Безкопильний з гордістю згадує, що у січні 1940 р. особисто приймав участь в «таємній, широких масштабів акції по вивезенню польських осадників» [13, арк.23]. Методи діяльності всіх радянських органів, що були залучені до процесу виселення, ілюструють спогади капрала Р.Градовського. «10 лютого 1940 р. о 3 год. над ранок до мого помешкання вдерлося сім осіб: два офіцери НКВС, троє солдат і двоє осіб у цивільному. Моїй родині дали 15 хв. щоб зібратися. Мене було відсторонено і наказано сидіти в кутку на підлозі в той час, коли моя дружина мала одягнути крім себе ще й трьох дітей (найстаршому з яких було дев'ять, а наймолодшому – три), що вона не могла зробити за такий короткий час, розхвильовані діти, зірвані зі сну і перелякані почали плакати.

Нас було забрано з житла тільки в тому, що ми змогли за визначений час одягнути на себе і на дітей. На наші прохання і прохання дітей, щоб нам, зважаючи на пануючі морози, дозволили взяти теплий одяг і щось з продуктів, нам була дана зловтішна відповідь: «Советский союз даст вам всё, а ваши вещи будут высланы за вами». Як і багато інших осадницьких сімей родина Градовских була доправлено до бурси військових осадників в урочищі Грабник – передмісті м. Рівне. Звідси 10 лютого 1940 р. о 15 год. всіх осадників перевезено на станцію Здолбунів і завантажено у товарні вагони без опалення по 50-60 осіб. Відповідно до зазначеного вище Плану заходів, прибулих на станції «спецпоселенців» негайно розміщували по вагонах і замикали. Як стверджує Р. Градовський: «...впродовж трьох днів – 11, 12 і 13 лютого 1940 р. сюди силами НКВС і міліції було доставлено 2 520 осіб. 13 лютого о 21 год. потяг, укомплектований приблизно 50-ма вагонами, вирушив у напрямку м. Шепетівка. У цей день вперше за чотири дні спецпоселенці отримали по 800 гр. хліба» [17]. Для порівняння наведемо кілька фрагментів Інструкції НКВС СРСР від 29 грудня 1939 р. про порядок виселення осадників з західних областей УРСР і БРСР: «2. Осадникам дозволяється брати з собою: 1) одяг, 2) білизну, 3) взуття ... 7) дрібний господарський та побутовий інвентар... 4. Загальна вага (багажу – авт.) не повинна перевищувати 500 кг. на сім'ю. 5. Відправлення осадників до місця поселення проводиться ешелонами із 55 вагонів, обладнаних по зимовому для людських перевезень (товарні вагони мали використовуватися для перевезень громіздких речей – авт.). У кожному вагоні вміщується 30 чоловік дорослих і дітей з їх речами... 7. На шляху проходження по залізниці спецпереселенці-осадники одержують безкоштовно один раз на добу гарячу їжу і 800 г. хліба на людину...» [1, с. 13-14].

Підчас проведення спецоперації по депортації осадників, радянська влада передбачала можливість актів диверсії на залізниці, тому 8 січня 1940 р. з співробітників ОДТВ та інформаторів НКВС було розгорнуто протидиверсійну мережу. З метою запобігання втеч посилено контроль за залізничним полотном шляхом залучення надійних шляхових обхідників і ремонтних робітників [2, арк. 9].

Результатом добре спланованої і проведеної радянськими карально-репресивними органами спецоперації в Рівненській області стала депортація 7 939 осадників і лісників [2, арк. 159] (дод. Б). Однак, не обійшлося без критики з боку НКВС СРСР. Останній докоряв керівництву Рівненської і Львівської областей за недбале оформлення справ спецпоселенців. У опалу керівництва потрапив інспектор Наргоспобліку Червоноармійського р-ну (нині Радивилівський р-н) Акімов, який ніс відповідальність за особові справи осадників і лісників [3, арк. 93].

У цей час в'язниці почали поповнюватися місцевими жителями, що насмілилися висловити співчуття з приводу виселення осадників. Так під слідством НКВС опинився К.Шульц, який на допиті від 4 травня 1940 р. заявив: «Я дійсно висловлював співчуття з приводу виселення польських осадників із західної України, я говорив, що радянська влада даремно вивозить осадників, вони також є трудівниками із селян, а їх вивозять цілими сім'ями з дітьми і жінками. Краще б коли вивозили самих чоловіків» [7, арк. 76].

Про нестійкий емоційний стан власників сільських господарств, яким вдалося уникнути виселення свідчать факти непоодиноких психічних розладів, що призводили до суїцидів. Часті візити агента Сарненської заготівельної контори І. Шварца, стали причиною самогубства селянина х. Язвінка Я. Стіблевского. Для збільшення заготівлі худоби І. Шварц залякував поляків, запевняючи, що нова влада забере худобу і фураж, а їх вивезе, таким чином спонукаючи останніх до продажу майна. Наляканий невтішною перспективою Я. Стіблевській кілька днів твердив про свій арешт і вивезення родини, а 11 червня 1940 р. його тіло знайшли повішеним [12, арк. 21-22].

До категорії соціально-небезпечних радянською владою були зараховані осадники, які у міжвоєнний період працювали в державних установах чи органах місцевого самоврядування, а їх земельні наділи перебували в оренді. Замість виселення до віддалених районів СРСР вони потрапляли до ВТТ. На 8 років «перевиховання» було засуджено в'їтів Т. Вегшайдера [9], І.Смоленського [6], старшого стрілочника ст. Здолбунів С. Лебеду [8], кондуктора П.Новака [10] та проектанта Здолбунівської міської управи С.

Бржостовського. Останній 14 листопада 1940 р. перебуваючи у Лук'янівській в'язниці м. Києва написав звернення до прокурора УРСР: «... Тепер після операції і втрати крові змучений не можу дійти до здоров'я, маю сильний апетит і потерпаю від великого голоду... 11 місяців сиджу по в'язницях і зі мною ніхто не проводить слідства. Дружину мою з донькою влада вивезла в глиб Росії ще в той час, коли я сидів під арештом в своєму м. Здолбунів» [5, арк. 28 а -28 а зв.].

Незначному відсотку місцевих осадників вдалося уникнути арештів і депортації. Попри перебування на нелегальному становищі, вони залишалися під пильним наглядом НКВС. У документах останнього зазначалося, що напередодні і під час проведення операції по виселенню осадників, набуття агентури з їхнього середовища проходило вкрай незадовільно. Директивою від 8 квітня 1940 р. НКВС УРСР вимагав від обласного відділу продовжувати роботу в цьому руслі, залучаючи до мережі агентів осадників-нелегалів з умовою їх легалізації при «безмежно відданій співпраці» з репресивними органами. Агентура з числа цієї категорії громадян планувалася для використання як рейдова із завданням викриття активно діючих підпільних формувань [4, арк. 183-183 зв.].

Отже, проаналізувавши політику радянської влади на території Рівненщини стосовно військових осадників, можна стверджувати, що ще задовго до окупації краю РСЧА, їх було затавровано, як злісних ворогів нового режиму. По-перше, керівництво ССРСР врахувало той факт, що осадники отримали певні преференції від уряду Польщі за звитяжну боротьбу у радянсько-польській війні, програній радянськими військами. Знищення цього прошарку польського суспільства виглядало, як певний реванш радянської влади в особі її вождя Й. Сталіна. По-друге, осадники були соціальним тлом, на основі якого міг формуватися потужний антирадянський рух опору. Превентивні арешти і депортації осадництва позбавили польське підпілля і матеріальних і людських ресурсів. По-третє, депортувавши осадників новостворена влада збагатилася значними земельними і матеріальними ресурсами, що стали базою для створення колективних господарств. У той же час у відвалених районах ССРСР з'явилася чергова партія безправних і одночасно безкоштовних працівників.

Додаток А

Відомості про облікованих осадників і службовців лісової охорони, що підлягали виселенню станом на 7 січня 1940 р.

№ п./п.	Назва області	Обліковано для виселення		по віку			за національністю(число сімей)		після виселення лишилося	
		членів родин осадників	членів родин лісників	до 16 років	від 16 до 50 років	понад 50 років	поляків	інших	коней	корів
1.	Рівненська	5597	2749	3831	3822	693	1379	188	1520	2814
2.	Всього по Зах. Укр.	70158	11900	34462	39047	8494	14055	1734	15370	25400

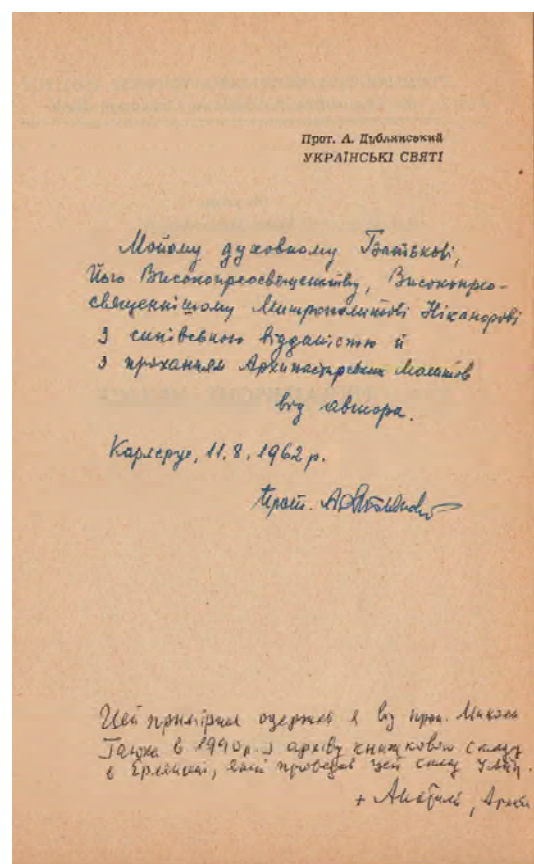
Додаток Б

Відомості про кількість осадників і лісників, виселених з території Рівненської області, та тих, що з різних причин уникнули виселення

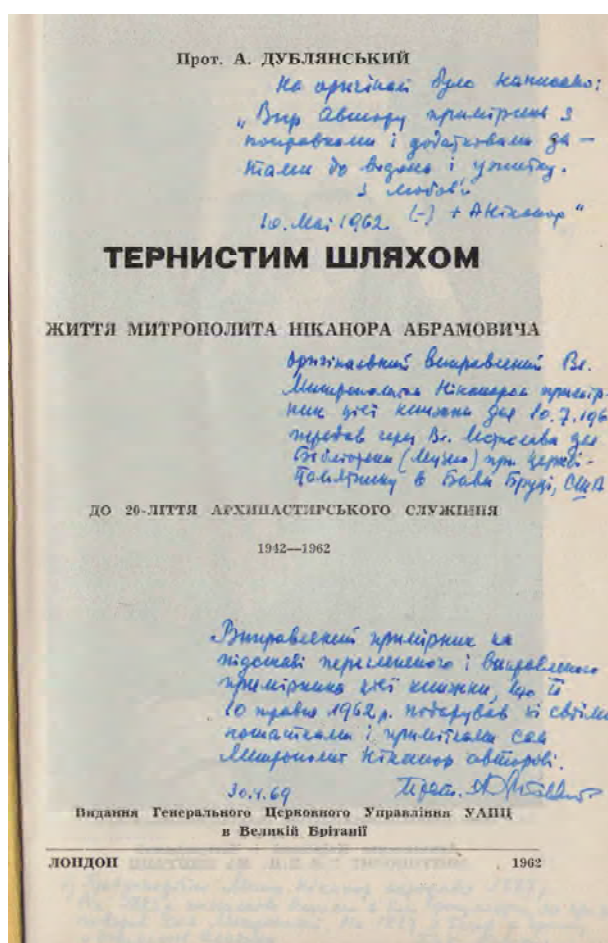
№ п./п.	Назва області	завантажено(осадників і лісників)		Не завантажено					
		сімей	осіб	через хворобу	відсутніх на момент операції	зниклих до операції	тих, що втекли під час виселення	тих, що втекли під час руху колон	Всього
1.	Рівненська	1603	7939	112	191	287	9	-	599
2.	Всього по західних областях України	17203	89079	1474	2195	488	65	23	4245

Обкладинка книги А. Дублянського "Українські святі" (Мюнхен, 1962) з автографом автора.

Обкладинка книги А. Дублянського "Тернистим шляхом. Життя митрополита Никанора Абрамовича" (Лондон, 1962) з автографом автора.

владикою), який підтримав ідею і запропонував назву „Рідна Церква”. Проте на шляху реалізації цього задуму стояли кілька перепон, в першу чергу брак коштів. Після висвячення на священника А. Дублянський порушив питання про потребу існування такого видання на пастирській конференції духовенства УАПЦ Баварського деканату, що відбулася 1 травня 1952 р. в Мюнхені. На цій конференції було зібрано невелику кількість коштів, за які вдалося започаткувати цю справу. Також було одержано фінансову допомогу від Світової ради Церков [13, 2].

З благословення та підтримки митрополита Никанора у вересні 1952 р. вийшло перше число православного церковно-релігійного журналу „Рідна Церква” за редакцією А. Дублянського. У передовій статті редактор окреслив завдання видання: «„Рідна Церква” кликатиме до вірності своїй Церкві, до зміцнення віри Христової і християнського Духа, до взаємної християнської любові, до милосердя і добрих діл та повсякчасно нагадуватиме всім нам про наш рідний Сіон – наш Київ, про нашу поневолену ворогом Україну й вселятиме надію, що через хрест терпінь надійде великий день Воскресення нашої багатостраждальної Батьківщини. Змагатимемо до осягнення єдності між українцями, а особливо до об’єднання всіх православних українців в одній Українській Православній Церкві...» [13, 2].

Варто наголосити, що Анатолій Дублянський організував авторів, заохочував дописувачів, – сам редагував, переписував матеріали до журналу, писав статті. Колектив журналу поступово йшов вперед. Більша частина читачів приймала журнал з радістю й в міру своїх сил допомагала як морально, так і матеріально. Це було великою підтримкою для редакторського колективу й дозволяло видавати журнал без перерви.

Навколо журналу „Рідна Церква” згуртувалась невелика кількість співробітників, що безплатно співпрацювали у ньому [47]. Зокрема, у вересні 1952 р. на прохання А. Дублянського співробітником журналу став протоієрей Федір Луговенко, який був адміністратором видання – займався пошуком коштів для випуску. Крім цього він вмщував оповідання, поезії, дописи. У 1970 р. Ф. Луговенко через поважний вік передав ведення адміністрації отцю Миколі Гаюку, волинянину, уродженцю с. Романів [13; 24; 25]. З 1954 р. співробітником журналу стала Наталія Полонська-Василенко, яка вмістила на його сторінках біля двох десятків цінних статей та рецензій. Вона, за висловом А. Дублянського, була чи не єдиною з українських вчених на еміграції, хто постійно надсилав свої матеріали до видання [27]. Через 10 років А. Дублянський зазначав, що родина співробітників могла бути і більша: „На жаль, дехто з тих, до кого ми зверталися, не відгукнувся, дехто пообіцяв писати, але не дотримав свого слова, а були й такі випадки, що статті, про які ми просили в декого, з’являлися на сторінках часопису, який наставлений неприхильно супроти православ’я, бо там, очевидно, платили їм гонорар. На щастя, це були одиниці” [13].

А. Дублянському вдалось також налагодити співпрацю з професором І. Ф. Власовським, відомим дослідником історії Української православної церкви, колегою по журналістській праці ще з довоєнної Волині. Зокрема, деякі його статті вперше надруковані в „Рідній Церкві” у 1959 р., а протягом 1964–1968 рр. вони друкувались майже в кожному числі журналу [30, 100].

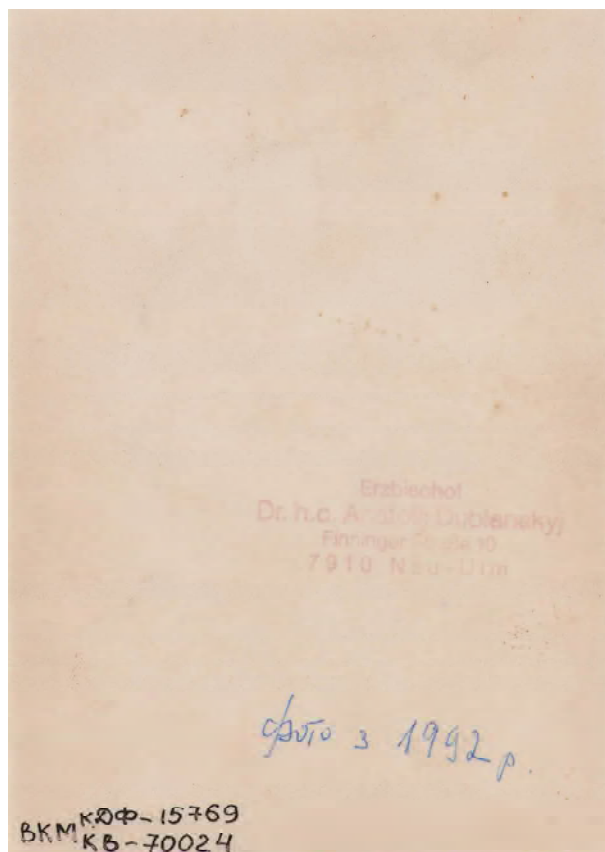
Ф. Луговенко у листі до А. Дублянського від 22 травня 1953 р. так переказував реакцію владики Никанора на п’яте число журналу „Рідна Церква”: „Гарне дить вийшло... Трохи богословське, трохи наукове, трохи інформативне. Злоби й жовчі немає. Все в порядку” [1].

Факт існування українського православного друкованого органу свідчив про життя УАПЦ. Що ж до відношення до інших церков, „Рідна Церква” дотримувалась постанови Надзвичайного собору УАПЦ, що відбувся 28 жовтня 1953 р. в Парижі. У цій постанові говорилося: „В справі відношення УАПЦ до інших Християнських Церков надзвичайний Собор закликає Пастирів і Вірних УАПЦ до мирного співжиття з ними, до не загострювання відношень, але разом і до захисту Української православної Церкви, коли б вона була загроженя”.

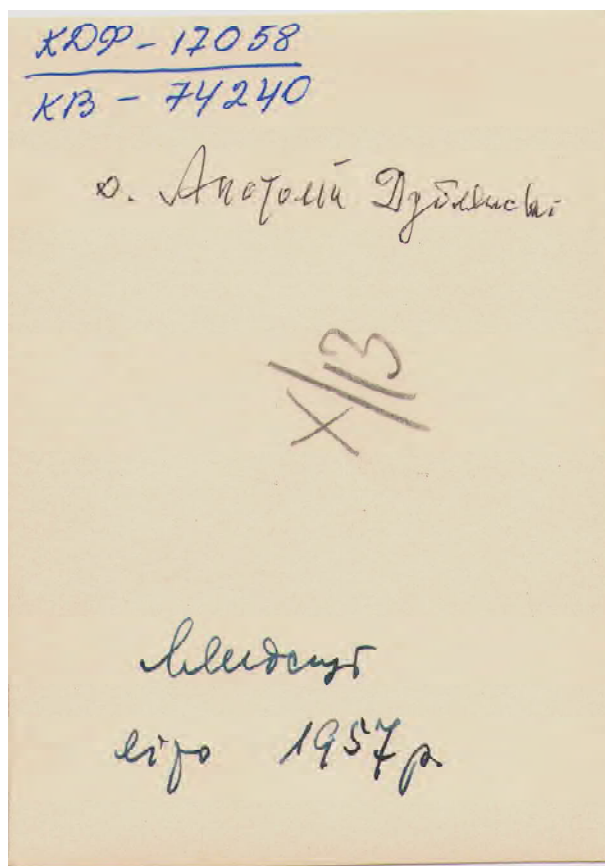
Поступово часопис розширював географію своїх читачів. Його одержували різні бібліотеки і різні визначні особи, які цікавились життям Українського православ’я. Журнал передплачували і читали українці не тільки в Європі, але в різних країнах вільного світу, де опинилися українці, в т.ч. у США, Канаді, Австралії, Бразилії, Аргентині [13]. Розуміючи те, що ціна журналу невелика, а кошти для його видання потрібні значні, ці передплатники неодноразово робили пожертви на фонд „Рідної Церкви”.

З роками ціна на друк та на інші видатки зростала і ставила видавництво перед важкими завданнями. Але свідомість необхідності існування „Рідної Церкви”, свідомість, що вона репрезентує Українське православ’я, говорить про її діяльність, про її життя, накладало обов’язок на редакцію видавати цей журнал далі [47].

Основну увагу „Рідна Церква” приділяла церковній тематиці. «В останньому часі деякі українські громадські організації й установи надсилають редакції „Рідна Церква” свої повідомлення, комунікати,

Анатолій Дублянський. 1992 р. м. Новий Ульм.

Анатолій Дублянський. 1957 р. м. Мюнхен.

заклики й т.п. з проханням видрукувати їх на сторінках нашого журналу. У зв'язку з цим повідомляємо заінтересовані організації й установи, що наш журнал є виключно церковно-релігійний...» [49, 263].

Стараннями А. Дублянського часопис виходив спочатку як двомісячник, а з 1958 р. як кварталник. Офіційним видавцем було Вище церковне управління Української Автокефальної Православної Церкви. Редакція журналу була розташована у місті Новий Ульм на вулиці Фінінгерстр 10 (Bundesrepublik Deutschland) [44, 8].

Редактор А. Дублянський залишив чимало і своїх статей на сторінках цього журналу. Часто А. Дублянський підписував свої статті лише ініціалами, або взагалі вони без жодних підписів. Всі вони наскрізь пройняті історичним та церковно-релігійним характером – писав про події і явища з минулого українського церковного життя, про подвижників українського православ'я [43]. Без сумніву, цікавими і для сьогоденного читача є такі статті А. Дублянського, як „Гетьман І. Мазепа – опікун і будівничий церков” [11], „Пересопницька Євангелія: до 400-ліття перекладу Св. Євангелії на українську мову” [12], „Преподобний Нестор Літописець (До 850-ліття з дня його упокоєння)” [16], „Іов Кондзелевич – український Рафаель” [19], „Преподобний Антоній Печерський (До 900-ліття з дня упокоєння)” [26], „Почаївська святиня (у 300-ліття чудесного врятування Почаївського монастиря)” [31], „Острозька академія” [34], „Острозька Біблія (з нагоди ювілею 400-ліття її видрукування)” [35]. До того ж, більшість цих публікацій можна називати науковими, адже автор робить посилання на використані джерела.

У формі репортажів А. Дублянський детально описував Собори УАПЦ [21; 27; 32]. Ряд публікацій присвячені пам'яті видатних політичних, культурних та релігійних діячів: отамана Симона Петлюри, протоієреїв Федора Луговенка [25] та Дмитра Васильчука, професорів Наталії Полонської-Василенко [27] та Івана Власовського, митрополитів Арсенія Мацієвича [23], Діонісія, Полікарпа [18] та Никанора [20; 33].

На сторінках журналу знайшли свого читача статті церковно-релігійного змісту: „Покаяння”, „Православна віра” [8], „Храм Божий” [9], „Віра у воскресіння Христа – наша основа” [10]. Зустрічаємо також і рецензії А. Дублянського на окремі книги [29].

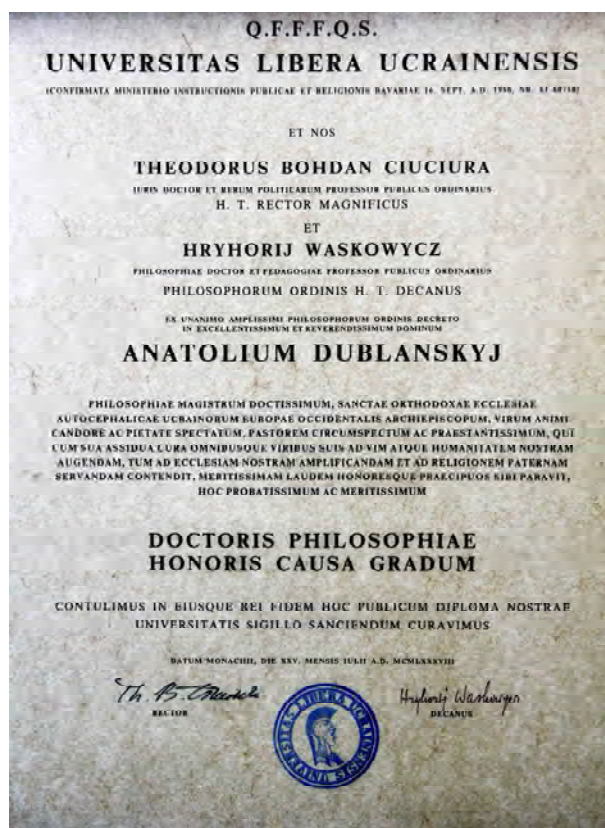
Зрозуміло, що перелік праць далеко не повний, адже загалом вийшло 156 чисел журналу. У 156-му числі (1988 р.) архієпископ Анатолій зазначав: «На жаль, на перешкоді до дальшого видання його, стало те, що я, осягнувши високого віку, через обтяження різними моїми обов'язками не в стані далі провадити сам один редакційну працю. У зв'язку з цим, як основоположник і редактор цього журналу, на превеликий жаль, змушений повідомити, що з цим числом видання „Рідної Церкви” припиняється». Водночас А. Дублянський повідомляв, що з весни 1989 р. планувалося видання нового друкованого органу, під іншою назвою і з новим редактором [36]. На жаль, невідомо, чи вдалося реалізувати цей задум.

Поганий стан здоров'я, поважний вік та сильне ослаблення зору А. Дублянського були не єдиною причиною, щоб припинити подальше видання часопису. Ще однією причиною була смерть його основних співпрацівників: професора І. Власовського, протопресвітера Д. Бурка, професора, доктора Наталії Полонської-Василенко, професора Юрія Перхоровича [5; 46]. Очевидно, що цих людей не було ким замінити.

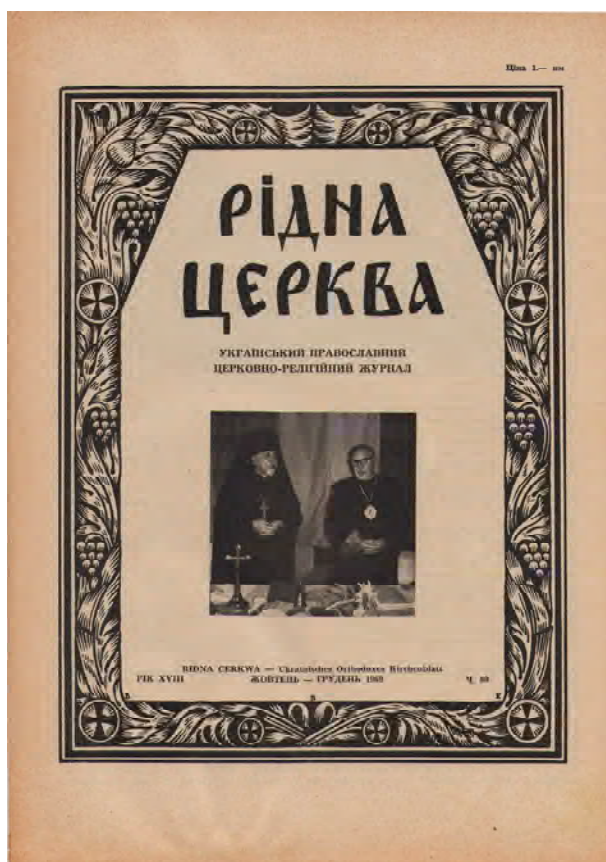
Потрібно наголосити, що працею над журналом „Рідна Церква” А. Дублянський не обмежувався. Відомо про кілька його публікацій в „Літописі Волині” (Вінніпег, Канада) – статті „Легенда про заснування Луцька” (1953 р.) [6], „Замок Любарта в Луцьку” (1953 р.) [7], „Цікавий документ до історії Луцького братства” (1967 р.) [17].

Паралельно А. Дублянський з 1955 р. готував і видавав кишенькові православні календарики. Вони продавались у Німеччині, Англії, Франції і Бельгії, тобто там, де були парафії УАПЦ зі священниками. Очевидно, останній такий календарик вийшов у 1994 р. Надалі в А. Дублянського зір настільки погіршився, що він не міг їх укладати [3].

Очевидно, що найбільш ґрунтовними працями А. Дублянського у післявоєнний період були дві книги: „Українські святі” (Мюнхен) [14] та „Тернистим шляхом. Життя митрополита Никанора Абарамовича” (Лондон) [15]. Праця „Українські святі” обсягом 100 сторінок побачила світ у 1962 р. в Мюнхені за сприяння Богословсько-наукового інституту УАПЦ та благословення Митрополита Никанора. У ній вперше досліджено і складено перелік та життєві описи понад 170-ти українських святих. До написання цієї книжечки автора спонукало те, що „для чужинців немало українських святих фігурують під назвою російських, а серед українців мало хто знає про них. Тимчасом знати, хто були українські святі, яке було їхнє життя й чим вони догодили Богові – це обов'язок кожного українця, обов'язок релігійний і національний. Святі української землі — це живий приклад для нас, як треба служити Богові й ближнім своїм. Крім того пізнання життя своїх українських святих дасть нам свідомість, що наш народ має багато святих і

Диплом почесного доктора філософії Українського Вільного Університету в Мюнхені А. Дублянського. 1988 р.

Журнал "Рідна церква". 1969 р. Ч. 80.

Журнал "Рідна церква". 1979 р. Ч. 119-120.

тим самим стоїть нарівні з іншими християнськими народами, а часто й перевищує багатьох з них” [14; 48, 497].

Книжечка „Тернистим шляхом. Життя митрополита Никанора Абарамовича” також вийшла у 1962 р., але в Лондоні. Це, фактично, прижиттєва публікація біографії митрополита. Очевидно, це був вияв вдячності митрополитові Никанорові від А. Дублянського за довіру йому стати священником [15].

Потрібно зазначити, що А. Дублянський був дійсним членом таких історико-краєзнавчих осередків, як Інститут дослідів Волині у Вінніпезі (Канада), Наукове Товариство імені Т. Шевченка у Франції, Товариство українців „Волинь” у Німеччині (з 1974 р.) [2]. Відомо, що за заслуги перед Церквою і народом Український Вільний Університет у 1988 р. нагородив Анатолія Дублянського званням почесного доктора філософії, а з 1992 р. він був дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка в Європі [42; 45, 280].

Після здобуття Україною Незалежності А. Дублянський час від часу свої статті надсилав на адресу українських газет та журналів. Це праці на історичні теми [37; 38; 41] та роздуми над проблемами українського православ'я [39; 40]. Так, у газеті „Наша віра” (головний редактор Євген Сверстюк) було вміщено деякі думки владики про справи Української автокефальної церкви: „Перед нашою Церквою стоять тепер дві проблеми. Перша – це досягнення єдності усіх православних в одній Українській Церкві в Україні. Проблема нелегка з багатьох причин... Осягнення такої єдності не буде легким і вимагатиме великих добре продуманих зусиль і дипломатії. Один крок уже зроблено. До назви Українська Церква, вже хоч і територіально, зроблено.

Друга проблема не менш важлива – осягнення визнання нашої автокефалії, щоб наша Церква вийшла з тієї ізоляції, в якій вона тепер перебуває в православному світі. Найперше треба нам досягнути затвердження чи надання автокефалії нашій Церкві матір'ю нашої Церкви – Константинопольською патріархією. Я все прошу Бога, щоб московська патріархія не дала нам цієї автокефалії, бо ця московська патріархія аж ніяк не є матір'ю нашої Церкви... Коли б таке сталося, принаймні ми на еміграції такої московською Церквою наданої автокефалії не хочемо мати” [40].

Крім цього, у волинській газеті „Народна трибуна”. 20 квітня 1994 р. опубліковано його статтю „Будівничий української церкви” про митрополита Никанора. Фактично, це була перша спроба на сторінках волинської преси окреслити долю і значення митрополита Никанора в історії Волині та української церкви. Вона сколихнула інших дослідників вивчати і публікувати статті про церковних діячів з Волині [4].

Дослідження повсякденного життя Анатолія Дублянського в еміграції, його подвижницької праці на благо рідної православної церкви та України дають можливість прослідкувати становлення української діаспори в Західній Європі, проаналізувати чинники збереження і відстоювання національної самосвідомості в чужому середовищі, способи самоорганізації як самодостатньої спільноти зі своєю мовою, церквою, традиціями та обрядами. Детальне ж вивчення та аналіз всіх складових емігрантського життя дасть можливість створити повноцінну історію української діаспори.

1. Волинський краєзнавчий музей (далі – ВКМ), КДФ-17104. Лист протоієрея Ф. Луговенка до Анатолія Дублянського від 22 травня 1953 р. м. Мюнхен. Німеччина.

2. ВКМ, КДФ-16126. Заява вступлення в члени Товариства «Волинь» в Німеччині, 5 лютого 1974 р.

3. ВКМ, КДФ-16726. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка від 28 лютого 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина.

4. ВКМ, КДФ-15733. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка від 20 серпня 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина.

5. ВКМ, КДФ-16729. Лист Анатолія Дублянського до Анатолія Силюка від 20 листопада 1994 р. м. Новий Ульм. Німеччина.

6. Дублянський А. Легенда про заснування Луцька / А. Дублянський // Літопис Волині. – Вінніпег, 1953. – Ч. 1. – С. 15–17.

7. Дублянський А. Замок Любарта в Луцьку / А. Дублянський // Літопис Волині. – 1953. – Ч. 1. – С. 18–21.

8. Дублянський А. Православна віра / А. Дублянський // Рідна церква. – 1958. – Липень – вересень. – Ч. 35. – С. 3–4.

9. Дублянський А. Храм Божий / А. Дублянський // Рідна церква. – 1958. – Жовтень – грудень. – Ч. 36. – С. 1, 9.

10. Дублянський А. Віра у воскресіння Христа – наша основа / А. Дублянський // Рідна церква. – 1959. – Квітень – червень. – Ч. 38. – С. 3.

11. Дублянський А. Гетьман І. Мазепа – опікун і будівничий церков / А. Дублянський // Рідна церква. – 1959. – Липень – вересень. – Ч. 39. – С. 3–7.

12. Дублянський А. Переспонницька Євангелія. До 400-ліття перекладу Св. Євангелії на українську мову / А. Дублянський // Рідна Церква. – Новий Ульм, 1961. – Липень – вересень. – Ч. 47. – С. 2–4.

13. Дублянський А. Наш ювілей / А. Дублянський // Рідна церква. – 1962. – Липень – вересень. – Ч. 51. – С. 2–3.
14. Дублянський А. Українські святи / Анатолій Дублянський. – Мюнхен : Viblos, 1962. – 100 с.
15. Дублянський А. Тернистим шляхом. Життя Митрополита Ніканора Абрамовича / А. Дублянський. – Лондон: Видання Генерального Церковного Управління УАПЦ в Великій Британії, 1962. – 150 с.
16. Дублянський А. Преподобний Нестор Літописець (До 850-ліття з дня його упокоєння) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1964. – Жовтень – грудень. – Ч. 60. – С. 8–9.
17. Дублянський А. Цікавий документ з 1619 р. до історії Луцького братства / А. Дублянський // Літопис Волині. – Вінніпег, 1967. – Ч. 9. – С. 25–27.
18. Дублянський А. Світильник Духа (До 15-ліття упокоєння Митрополита Полікарпа) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1968. – Жовтень – грудень. – Ч. 76. – С. 2–3.
19. Дублянський А. Іов Кондзелевич – український Рафаель / А. Дублянський // Рідна церква. – 1969. – Січень – березень. – Ч. 77. – С. 10–12.
20. Дублянський А. Похорон бл. пам. Митрополита Ніканора / А. Дублянський // Рідна Церква. – Новий Ульм, 1969. – Липень – вересень. – Ч. 79. – С. 4–7.
21. Дублянський А. Діяння Собору Української Автокефальної Православної Церкви / А. Дублянський // Рідна церква. – 1969. – Жовтень – грудень. – Ч. 80. – С. 3–7.
22. Дублянський А. Пам'яті проф. Івана Власовського / А. Дублянський // Рідна церква. – 1970. – Січень – березень. – Ч. 81. – С. 11–13.
23. Дублянський А. Митрополит Арсеній Мацієвич (До двохсотліття з дня його мученицької смерті) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1972. – Січень – лютий – березень. – Ч. 89. – С. 8–9.
24. Дублянський А. Двадцятиліття «Рідної Церкви» / А. Дублянський // Рідна церква. – 1972. – Жовтень – грудень. – Ч. 92. – С. 3–4.
25. Дублянський А. Пам'яті митр. прот. Федора Луговенка / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Квітень – травень – червень. – Ч. 94. – С. 17–18.
26. Дублянський А. Преподобний Антоній Печерський (До 900-ліття з дня упокоєння) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 95. – С. 13–14.
27. Дублянський А. Пам'яті проф. д-ра Н. Полонської-Василенко / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 95. – С. 18–19.
28. Дублянський А. Діяння Четвертого Собору Української Автокефальної Православної Церкви / А. Дублянський // Рідна церква. – 1973. – Січень – лютий – березень. – Ч. 93. – С. 5–8.
29. Дублянський А. Рецензія на : Іван Власовський : Православно-християнське моральне богослов'є. Нью-Йорк–Банд Брук, 1973. – 144 с. / А. Дублянський // Рідна церква. – 1974. – Квітень – травень – червень. – Ч. 98. – С. 17–18.
30. Дублянський А. Децо з листування з проф. І. Ф. Власовським / А. Дублянський // Іван Власовський : Пропам'ятна книга. – Торонто : Видання Українського Православного Братства Св. Володимира, 1974. – С. 98–102.
31. Дублянський А. Почаївська святиня (у 300-ліття чудесного врятування Почаївського монастиря) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1975. – Жовтень – листопад – грудень. – Ч. 104. – С. 1–4.
32. Дублянський А. Діяння Надзвичайного Собору Української Автокефальної Православної Церкви в Парижі / А. Дублянський // Рідна церква. – 1979. – Липень – серпень – вересень. – Ч. 95. – С. 2–6.
33. Дублянський А. Митрополит Ніканор (до десятиріччя з дня упокоєння) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1979. – Січень – лютий – березень. – Ч. 117. – С. 8–9.
34. Дублянський А. Острозька Академія / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Січень – лютий – березень. – Ч. 125. – С. 6–8.
35. Дублянський А. Острозька Біблія (з нагоди ювілею 400-ліття її видрукування) / А. Дублянський // Рідна церква. – 1981. – Квітень – травень – червень. – Ч. 126. – С. 6–7.
36. Дублянський А. До наших шановних читачів і передплатників / А. Дублянський // Рідна Церква. – 1988. – Жовтень – листопад – грудень. – Ч. 156. – С. 4.
37. Дублянський А. Українські святи, життя яких пов'язане з Волинню / А. Дублянський // Народна трибуна. – 1991. – 14 грудня. – С. 5; 1992. – 1 січня. – С. 5; 1 лютого. – С. 5.
38. Дублянський А. Українські святи / А. Дублянський // Старожитності. – 1992. – № 5. – С. 14–15.
39. Дублянський А. У незалежній державі – незалежна церква / А. Дублянський // Народна трибуна. – 1992. – 14 жовтня. – С. 4.
40. Дублянський А. З думок про справи Української Автокефальної Церкви / А. Дублянський // Наша віра. – 1992. – листопад – С. 8.
41. Дублянський А. Нестор літописець / А. Дублянський // Берестейський край. – 1996. – № 8. – С. 2.
42. 80-ліття архієпископа Анатолія // Українське слово [Париж]. – 1992. – 15 листопада. – С. 1, 8.
43. Бурко Д. Десять років «Рідна церква» / Д. Бурко // Рідна церква. – 1962. – Липень – вересень. – Ч. 51. – С. 3.
44. Бурко Д. До 25-річчя священства протопресвітер Анатолія Дублянського / Д. Бурко // Рідна церква. – 1977. – Січень – лютий – березень. – Ч. 109. – С. 8–9.

45. Кінд-Войтюк Н. *Історія Волині у науковій спадщині митрополита Анатолія Дублянського* / Наталія Кінд-Войтюк // *Історія релігій в Україні. Праці XIII Міжнародної наукової конференції, Львів, 20–22 травня 2003 р. Книга I.* – Львів : Логос, 2003. – С. 275–280.
46. Мельник В. *Син Древньої Волині* / Віталій Мельник // *Народна трибуна.* – 1991. – 10 серпня.
47. *П'ятиліття існування «Рідна церква»* // *Рідна церква.* – 1957. – Липень – серпень. – Ч. 30. – С. 3–4.
48. Силюк О. *Митрополит Анатолій Дублянський (1912–1997) про українських святих* / Оксана Силюк // *Минуле і сучасне Волині та Полісся : Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Вип. 50. Матеріали V Всеукр. наукової історико-краєзн. конф., присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права / Упоряд. А. Силюк.* – Ковель, 2013. – С. 496–498.
49. Фульмес В. *Митрополит Анатолій (Дублянський) – видатний ієрарх УАПЦ* / В. Фульмес // *Волинський музей. Історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 5. Матеріали V Всеукр. наукової історико-краєзн. конф., присвяченої 24-й річниці Незалежності України та 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк, 16 травня 2014 р. / Упоряд. А. Силюк.* – Луцьк, 2014. – С. 261–264.

Олег СЕНІВ (Луцьк)

БОРИС ІГНАТОВИЧ - ФОТОГРАФ ВОЛИНИ

Ім'я Бориса Ігнатовича знайоме багатьом шанувальникам світового фотомистецтва. Але не всі знають, що воно тісно пов'язане з Волинню, зокрема з Луцьком.

Народився майбутній митець у Луцьку 1899 року в сім'ї учителя гімназії. Пройшов усі етапи формування та становлення навчаючись в Луцькій гімназії з 1908 по 1917 роки. Активності йому не бракувало, брав активну участь у виданні гімназійного рукописного журналу «Шантропа».

Та бурхливі роки революції внесли корективи у життя молодого енергійного Бориса Ігнатовича. Йому прийшлося покинути Волинь.

Борис Всеволодович починав як редактор та журналіст, але фотографічна слава перевершила його літературну. Нам Борис Ігнатович відомий як талановитий і багатогранний фотограф, чії роботи злободенні, чия майстерність ставить фоторепортаж на рівні з кращими зразками образного мистецтва, а знайдені ракурси і по сьогодні копіюються в роботах фотографів і художників.

Перші кроки в журналістиці (тоді ще не фото) 19-річний юнак редактор-стажер робить в редакції луганської газети «Північно-Донецький комуніст». Там його здібності були швидко помічені і оцінені: вже через рік він поправляється для роботи до харківської «Червоної зірки». В якості репортера «Червоної зірки» Ігнатович проходить крізь фронти громадянської війни. Його замітки з поля бою, статті, присвячені життю людей в цей непростий час, регулярно появляються на сторінках газети. Мирний час Борис Ігнатович зустрічає в столицях – працює редактором Московської газети «Гірняк», завідує редакціями ленінградських гумористичних журналів «Дрезина», «Сміхач», «Бузотер». Журнали розкуповують миттєво. Разом з Ігнатовичем працюють

М. Булгаков, В.Котаєв, М.Зошенко, Кукринікси. Спілкування з карикатуристами мало на нього великий вплив – їх погляди на життя, незвично гостре світосприйняття стають для Ігнатовича опорою у вирішенні займатися творчістю. По справжньому доленосним для Бориса Ігнатовича стало знайомство з знаменитим художником В.В.Лебедевим, під впливом якого молодий редактор і починає серйозно вивчати історію та теорію фотомистецтва.

Захоплення фотографією починаються з малого. Весною 1923 року Борису Ігнатовичу дарують кишеньковий «Кодак», і він просить М.Зошенка, що зайшов в редакцію «Сміхача» трохи попозувати. Виходячи разом з роботи, Ігнатович робить свій перший репортажний кадр – знімає письменника-сатирика, що купляє яблука. Захопившись не на жарт фотозйомкою, молодий художник приходить до розуміння нерозривного зв'язку технічної і творчої складових фотографії. На всіх фотографіях Бориса Ігнатовича видно віртуозну майстерність володіння камерою. Для перших «фотографічних» років Б.Ігнатовича характерне використання незвичних кутів зйомки, гострого ракурсу і «косини» горизонту – художник явно знаходився під впливом А.Родченка.

Як і А.Родченко, Ігнатович у своїй творчості завжди намагався знайти найкращу точку з використанням світла і цікавою композицією кадру. Він займався фотографією в ті часи, коли мистецтво, на думку офіційної влади, повинно було служити, головним чином, для просування соціалістичних ідей.

Будь-який відхід фотографа від репортажної в сторону художньої фотографії нещадно критикувався. Ігнатовичу і його талановитим сучасникам були неприйнятні ідеї радянського мистецтва, тому вони використовували в своїй творчості різноманітні прийоми зйомки і кадрування. В роботах Бориса Ігнатовича

ракурс завжди слугував для вираження ідеї автора.

Борис Ігнатович будував кадр як скульптор, відсікаючи все зайве, і робив його живим, як кіно. Епоха Бориса Ігнатовича – це виникнення у фотографії своєї мови, своєї художньої виразності.

Будівникам нового суспільства потрібна була своя мова і свої кумири. На цій високій і дуже швидкій хвилі в мистецтво ввірвались Маяковський, Родченко, Ейзенштейн, Дейнека, Лисицький і ще ціла група художників, письменників, режисерів. Точніше, вони це мистецтво роботи. Борис Ігнатович «робив» фотографію. Його композиція – поетика фотомистецтва.

Через декілька років він вже входив в знамениту групу «Жовтень». Нові технічні прийоми, які вони використовували, викликали критику зі сторони представників традиційного фотомистецтва: частіше всього звинувачували у формалізмі і в наслідуванні «буржуазної культури». Гострі ракурси, запаморочливі нахили кадру перекошування композиції викликали не сприйняття і незрозуміння.

Члени «Жовтня» постійно полемізували з «Російським об'єднанням пролетарських фотографів» (РОПФ), які прославляли щасливе життя радянських людей при соціалізмі.

Нападки апологетів пролетарської фотографії змусили його тимчасово піти в кінематограф. Ігнатович став кінооператором: знімав хронічку «Сьогодні», брав участь у зйомках одного з перших звукових фільмів

«Олімпіада мистецтв». Потім створив нову фото групу – «Бригада Ігнатовича», добре відому в середині 1930-х років.

З початком війни Борис Всеволодович пішов на фронт. Знімав для армійської газети, був на передовій, приймав участь в рейдах за лінією фронту. Його знімки воєнних років ввійшли в актологію радянського воєнного фоторепортажу.

В кінці війни Ігнатович зумів відзняти на свою «Лійку» знаменитих радянських Маршалів, Жукова Г.К., Чуйкова В.І. В післявоєнні роки Борис Всеволодович створив багато портретів діячів культури і мистецтва: Чуковського К., Шолохова М., Пастернака Б.. При цьому він не забуває ділитися своїм досвідом і секретами з молодим поколінням фотографів, являючись одним з керівників Московського фотографічного клубу «Новатор».

Після війни Ігнатович багато сил віддав пейзажу, займався кольоровою фотографією: про його авангардні знімки не згадували. Зате в останні роки жодна велика художня фотовиставка не обходиться без його робіт. Вони – в колекціях найбільших музеїв, їх публікують в престижних монографіях. Фотографії Ігнатовича мають світовий індекс художньої цінності, продаються на ведучих аукціонах світу, таких як Sothedys, Christies, Swann Galleris та інших.

Хоча Борис Ігнатович працював і творив за межами Волині, але ми можемо по праву гордитися і називати його своїм Великим земляком, адже він народився і сформувався як особистість саме на Волинській землі.

Олександр СЕРЕДІЮК (сmt. Рокині)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ВОЛИНИ - СКАНСЕН

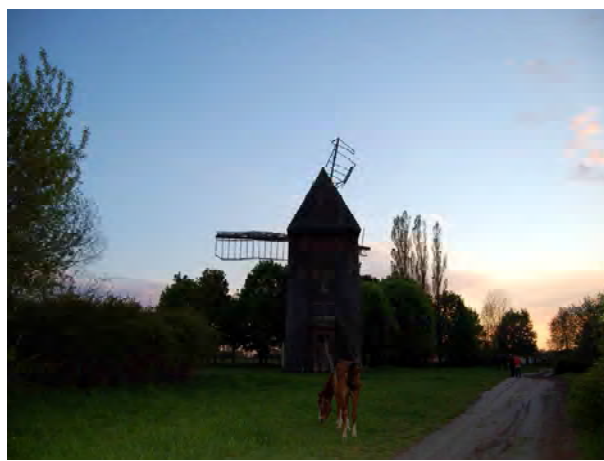
Роль музеїв, як скарбниць матеріальної і духовної культури минувшини, у суспільстві неоціненна. Створення Музею історії сільського господарства Волині на початкових етапах переслідувало ціль відображення зародження і розвитку сільськогосподарської науки (музей створювався при Волинській обласній науково-дослідній станції) [1]. В процесі збору експонатів і розгортання експозиції вималювалась необхідність створення архітектурно-етнографічної експозиції під відкритим небом, де можна показати побут селянина, традиції, звичаї, обряди, і особливо, відтворювати сільськогосподарські технології, технології сільських ремесел - створення музею-скансену, „живого музею“, „живого поліського села минулих часів“. З цією метою у 1991 році був розроблений Генеральний план побудови експозиції під відкритим небом [2] заслуженим архітектором України Ростиславом Метельницьким.

Перебудовчі процеси в державі і суспільстві змінили і фінансування, статус і стан Музею. Майже три роки (1991 – 1993 р.) стояло навіть відкритим питання самого існування Музею. Лише завдяки моему фанатизму, відданості ідеї музеєбудівництва, вдалося музей утримати в цілості, відбити атаки рекетирів, а потім рейдерів і поступово розпочати далі розбудовувати експозицію просто неба. Спільними зусиллями Музею вдалося вижити в непрості 90-ті роки минулого століття. Продовження робіт по реалізації Генерального плану побудови експозиції просто неба «Козацький зимівник». В 1999 році була збудована і освячена невелика церква (каплиця) Вознесіння господнього на особливому енергетично сильному місці позитивної енергетики.

Для забезпечення реалізації планів розбудови „живого“ поліського села-скансена, було проведено в минулі роки декілька експедицій на території області. Під час експедицій виявлено ряд унікальних архітектурно-етнографічних об'єктів, що збереглись до наших днів і були б цінними експонатами для Музею. Віднайдені споруди вже в той час перебували в досить недбалому стані. З кожним роком їх стан стає дедалі гіршим. Можливість втрати цінних артефактів пам'ятників народної архітектури, є однією з найважливіших проблем для Музею. Адже, це не просто втрата, це зникнення навечно останніх пам'яток унікальної дерев'яної архітектури Волинського Полісся. Музей вважає своїм обов'язком, покликанням зберегти ці пам'ятки для нащадків [3].

Але одним ентузіазмом проблему не вирішити.

Відсутність достатнього фінансування не дає можливості провести вчасно і в повному обсязі реставрацію уже перевезених пам'яток дерев'яної архітектури. Такі споруди при найсприятливіших умовах збереження потребують час від часу реставраційних заходів. Так для реставрації пошкоджених бурею крил вітряного млина необхідний був лісоматеріал високої якості. Довелось самотужки, гозспособом реставрувати старого велетня.

В експедиції с.Острів'я Шацького р-ну і відновлення пам'ятки архітектури 2013р.

Через кожні 10-15 років солом'яні стріхи необхідно реставрувати, або перекривати. Для цього потрібно заготовити жито, що вижате серпом і обмолочене ціпом. А це є справою клопітною і високозатратною. Кошти на відповідні проекти, звичайно, в управлінні культури – не передбачені. Курна хата, перевезена в 1991 році [4], яка була освячена в 1875 році, потребує капітальних робіт по консервації стін від грибків, дренажування території довкола хати з метою зниження вологості, перекриття даху, реставрацію печі тощо.

Ото ж створення цілісного комплексу „живого села“ Волинського Полісся відтворення в ньому найрізноманітніших сільськогосподарських технологій, утримання і збереження об'єктів дерев'яної архітектури в належному стані - найважливіша проблема, найважливіше завдання Музею.

Музей самотужки, майже на голому ентузіазмі, почав сам купувати і перевозити унікальні пам'ятки народної архітектури. Так, у минулому 2013 році, своїми коштами і силами музей демонтував і перевіз із села Острів'я Шацького району хату, що датується з 1804 року. Довго, але вперто її відновлювали, установили і реставрували, та в цьому році затопили піч і зварили куліш. Ще один унікальний архітектурний об'єкт з Камінь-Каширського району – хата з двірцем (середина XIX століття) також демонтована і перевезена та чекає свого другого народження в експозиції просто неба.

Завершення Генерального плану побудови експозиції під відкритим небом -скансену, потребує окрім матеріальних витрат ще й наукового забезпечення. Серед тем, які досліджуються сьогодні, можна виділити такі: „Святково-обрядовий інтер'єр хати Волинського Полісся“, „Землеробські технології основних сільськогосподарських культур Волині XIX - поч. XX сторіч“, „Особливості господарського двору садиби волинського селянина у XIX - XX ст.“.

Експозиція залу „Історія сільськогосподарської науки“ присвячена Волинській державній науково-дослідній станції (тепер Волинський інститут агропромислового виробництва), на сьогоднішній день в неповному обсязі відображає розвиток цієї науки на Волині в період становлення незалежної Української держави. Вона потребує переоформлення. Переоформленню експозиції передують науково-пошукова робота, яка спрямована за такими напрямками: „Історія розвитку сільськогосподарської науки на Волині в XIX - першій половині XX століть“, „Розвиток дослідництва у землеробстві XIX - поч. XX ст.“, „Земельні відносини, земельне право XIX - XX ст.“, „Громадські об'єднання землеробів Волині XIX - XX ст.“, „Землеробські традиції німецьких переселенців на Волині у XIX - XX ст. та інші.

Стало також нагальною необхідністю переоформити зал „Природи“, який створювався з метою пропаганди серед відвідувачів особливостей природних умов Волині та екологічних знань, у зал „Агроєкології“ ціллю якого буде, в першу чергу, пропаганда біологічного, екологічного, альтернативного землеробства, сучасних екологічних проблем агропромисловництва та напрямків і шляхів їх вирішення. Хочеться застосувати тут сучасні технології і засоби оформлення експозиції, які б в динаміці висвітлювали процеси, явища, результати, допомогли відчутти, пізнати, усвідомити закономірності природних процесів і наслідки впливу на них людської діяльності.

В стаціонарній експозиції для повного завершення Плану створення Музею необхідно оформити експозицію „Сільське господарство Волині на межі тисячоліть“. Для створення експозиції цього залу зібрано достатньо експонатів. Проблемним залишається питання фінансування оформлення залу площею понад 90 квадратних метрів.

Ще одна проблема, яку Музей постійно самостійно вирішує і тримає «кругову оборону» - це територія дендропарку.

Експозиція Музею просто неба розміщена на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення „Байрак“, що створює неповторну атмосферу для відвідувачів. Парк, закладений у 1975 році на площі 13 гектарів, вже потребує не тільки посиленої охорони, як заповідний фонд України, а й реконструкції. Реконструкція природоохоронної території може здійснюватись лише за спеціальним планом реконструкції, який мають право виготовити установи, що мають ліцензію від Міністерства екології і охорони навколишнього природного середовища. Дирекція Музею звернулась до відповідних органів про початок цієї роботи. Сьогодні ж роботи по впорядкуванню парку (обрізка сухих і пошкоджених гілок, вирубка самосіву, прибирання сміття після відвідувачів, боротьба з утворенням ярів, охорона території, та інше) відбуваються за рахунок коштів, одержаних від надання екскурсійних послуг та силами працівників Музею.

У 2008 році Музей зіткнувся з проблемою відстоювання права на постійне користування земельною ділянкою надаю йому ще у 1989 році. Проблема переоформлення Державного акту на право постійного користування земельною ділянкою виявилась не лише фінансовою (порядку 10 тисяч гривень), а й проблемою боротьби за цілісність земельної ділянки. Земельна ділянка Музею виявилась привабливою

Тарас Житинський і козак Непийтиво в Музеї, 2012р.

Фрагмент обряду українського весілля в Музей-скансені.

Поповнення оригінальними експонатами.

для багатьох. Вирішення цього питання затягнулось майже на два роки!!! За цей час Музей перевірявся різними служби по 5 - 8 разів на рік. Одне КРУ лише працювало в Музеї понад три місяці!

Слідуюча проблема.

Утримання приміщення, в якому знаходиться стаціонарна експозиція створює чимало проблем. Приміщення належить Рокинівській селищній раді, яку очолює голова - Марія Піскар, яка уже не один рік спить і бачить Музей у своєму повному підпорядкуванні, або повному його знищенню. Про неоголошену війну проти музею було надруковано чимало статей у ЗМІ та подано в моїй книзі - "РУХ-рятуйте Україну, хлопці", 2011р. Музей орендує майже половину приміщення будинку культури. Відповідно до Закону України „Про музеї та музейну справу” ст. 14., приміщення музеїв, що є у державній чи комунальній власності, **передаються їм на праві оперативного управління**. Одна з найбільших проблем - підтримання температурного режиму приміщення. Впродовж останніх п'яти років температура в приміщеннях Музею в холодний період року не перевищувала +13°C. Такі послуги коштували недешево. Крім витрат на

централізоване опалення приходилось витратити додаткові кошти за користування електрообігрівачами в приміщеннях де працювали співробітники. На підтримання температурного режиму в залах Музею (як умови збереження експонатів) коштів не вистачало. Музей активно відстоював своє право на якісну послугу відповідно до оплати [5]. Перед початком опалювального сезону 2009 - 2010 року відмовились від послуги надання тепла на умовах попереднього договору і запропонував ВУЖКГ селища Рокині заключити договір, який передбачав би оплату (відповідно законодавчим актам) в залежності від якості послуги теплопостачання. Керівництво ВУЖКГ відмовилось підписувати такий договір знаючи, що стан котельні та опалювальної системи приміщення не дасть можливості забезпечити відповідний рівень температури (в системі кількість ребер не відповідає нормативним вимогам - на зал площею 80 м² всього лише 9 ребер!!!).

Після того, як в грудні 2009 року, з вини комунальної служби селища вже вдруге заморозилась опалювальна система (її власником є власник приміщення - селищна рада), дирекція Музею прийняла рішення не витратити власних коштів на відновлення опалювальної системи, як це зробили в перший раз без жодної підтримки з боку власника, а спрямувати всі можливості на встановлення в залах системи електричного опалення.

Звернення до власника приміщення - селищної ради, про проведення робіт з капітального ремонту приміщення (заміна віконних рам, ремонт вхідних сходів і дверей, покрівлі, відновлення роботи туалетів, ремонт водопроводу, та інше) залишаються без реакції [6]. Музей пропонував провести ремонт за власні кошти в рахунок оплати за оренду, але згоди не дістав.

Утримання приміщення вимагає значних капіталовкладень. Щоб приміщення мало естетичний вигляд, сприяло позитивному сприйняттю експозиції щорічно доводиться витратити значну кількість коштів, одержаних за надання екскурсійних послуг, саме на ці потреби. Коштів на поповнення фондів, видавничу діяльність, організацію експедицій, оновлення експозиції, реставрацію і консервацію експонатів тощо, від зароблених екскурсійними послугами, залишається мало.

Низький рівень заробітних плат працівників не сприяє залученню до роботи в Музеї висококваліфікованих спеціалістів середньої ланки (робітників, реставраторів, охоронців), що сповільнює темпи і якість виконання робіт.

Значна частина проблем Музею історії сільського господарства Волині - скансен, напевне, характерна для більшості музеїв Волині і України.

В центральній експозиції Музею історії с/г Волині - скансен, на першому поверсі, поряд з музейними фондами та залами експозицій «Історія Української державності», «Ткацтво Волині», займає біля 30 м² приміщення АТС - райвідділу зв'язку. Дане сусідство край суперечить ряду законодавчих актів та інструкцій про охорону та збереження музейних цінностей.

Керуючись Законами України «Про музей та музейну справу», «Про охорону культурної спадщини», на виконання Наказу Міністерства культури та туризму України від 04.08.2006р. № 636 «Про затвердження Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні порушення у сфері охорони культурної спадщини», Указу Президента України № 489 «Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв в Україні» музей порушував клопотання ще у 2008 році перед Рокинівською селищною радою, дирекцією Волинської філії ВАТ «Укртелеком» (Кошлатий В. Г.), начальником Волинського обласного управління культури перенести діючу АТС з приміщення музею з виділенням альтернативного приміщення (перший поверх – торговий центр) в смт. Рокині, виділивши для цього 85 тис. грн..

Проте, таких коштів не знайшли до цього часу. А кошторис на сьогоднішній день виріс у двічі.

І останнє.

Як здійснювати статутну діяльність Музею, виконувати план по екскурсійним послугам, відвідувань, охорону і збереження музейного фонду України, утримання музейного комплексу, проводити ремонти і реставраційні роботи не одного, а двох музеїв (стаціонарної експозиції та експозиції просто неба «Козацький зимівник») загальною площею понад **171 тисяча квадратних метрів** без належного фінансування? Управління культури Волинської ОДА лише дотує Музей на 30 відсотків його необхідних потреб.

Згідно «Нормативів часу на прибирання службових і культурно-побутових приміщень» (Краматерськ, 2001р.), на 616,9 кв.м. площі центральної експозиції музею і 10 будівель експозиції просто неба – необхідно **дві** посади прибиральниць.

Згідно затвердженого Наказу Міністерства культури України від 01.08.2012р. №823 «Про примірні штатні розписи державних та комунальних музеїв, заповідників та закладів музейного типу» - передбачено одну посаду адміністратора, одну посаду художника-реставратора.

Відповідно до Міжгалузевих норм чисельності працівників, що обслуговують громадські будівлі (а

саме, музейний комплекс площею понад 171 тисяч кв.м.), затверджених Наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 11.05.2004р. №105 необхідно 4 особи музейних доглядачів і 2 особи робітників по благоустрою.

Тепер щодо **охорони** і збереження музейних цінностей, експозиції музею загальною площею понад 171 тис.кв.м., врахувавши при цьому, що необхідно охороняти і доглядати дендропарк, парк-пам'ятку садово-паркового мистецтва Загальнодержавного значення, що входить до Заповідного фонду України. Відповідно до норм робочого часу (ст.ст.50,54 КЗпП України, 2001р.), на один об'єкт охорони необхідно 4 охоронця. А так як Музей має два об'єкта – (стаціонарну експозицію і експозицію просто неба), то необхідно – **8 охоронців**.

Отже, виходячи з вищевикладеного, в зв'язку з приведенням у відповідність штатного розпису Музею до класифікатора професій і посад, керуючись КЗпПУ, взявши до уваги Припис територіальної Держінспекції з питань праці у Волинській області №03-12-14/0371 від 25.06.2013 року, згідно якого музей зобов'язаний «вжити заходів для забезпечення виконання вимог ст..19 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України» щодо їх працевлаштування», на виконання законів України «Про музеї та музейну справу», «Про охорону культурної спадщини», Указу президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку музеїв в Україні» №489 від 22.03.2003р., висновки Комісії Волинської обласної ради №1226/02-10/01,47 від 20.05.2010р. поточний 2015 рік необхідно виділити 1 626 000,00грн., в тому числі на зарплату – 820 000,00 грн.

Відома аксіома, що хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Тобто, не буде мати майбутнього. Далеких прикладів шукати не треба. Варто повернути голову на Схід, подивитись на Донецьк і Луганськ, де зробили з людей зомбі... в резервації.

1. *Протокол засідання музейної ради Волинської державної с/г дослідної станції №1 від 02.03.1978 року.*

2. *Протокол засідання правління музею історії с/г Волині-скансен №2 від 04.07.1990 року.*

3. *Статут Музею історії с/г Волині-скансен в новій редакції 2007р. п.2, схвалений Протокол зборів засновників №01/07 від 02.02.2007 року.*

4. *Договір купівлі-продажу 1990р., акт оцінки від 30.07.1990р.*

5. *Листи начальника Рокинівського ВУЖКГ В. Кулішу № 1-3/44 від 02.07.2009р., №1-3/95 від 17.12.2009р., №1-3/14 від 29.01.2010р.*

6. *Лист №1-3/74 від 26.12.2008р.*

Алла УКРАЇНЕЦЬ (Рівне)

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ТКАЦТВА НА РІВНЕНЩИНІ

Рання стадія ткацького виробництва характеризується на східнослов'янських землях пам'ятками трипільської культури, де представлена значна кількість ткацьких пристроїв для прядіння, а також деталі первісних ткацьких верстатів. Знахідки свідчать, що вже в IV –II тис. до нашої ери тут були відомі культури льону та конопель.

До найпоширеніших знахідок цього часу належать глиняні прясельця до веретен. На Рівненщині вони були знайдені в 1977 р. у с. Малі Дорогостаї Млинівського р-ну та в м. Рівне у 80-і роки ХХ ст. (територія міського пляжу) і датуються IV – поч. III тис. до н.е. (пізні Трипільля) [10].

Серед археологічних знахідок X-XII ст. під час розкопок давньоруських міст, зокрема Торговиці, Муравиці (Млинівський р-н), Пересопниці (Рівненський р-н), Дорогобужа (Гошанський р-н) теж було знайдено значну кількість пряселець, виготовлених із глини, шиферу, каменю. Іноді вони позначалися різними знаками, що може свідчити про колективний характер праці, під час якої була можливість переплутати веретена. Під час розкопок виявлено також юрки для перемотування ниток, тяжки до ткацького верстата, гребінки для розчісування прядива, ножиці, шила, голки тощо [7, с.104]. Багаточисельність цих знахідок свідчить про те, що в період Київської Русі прядіння та ткацтво займали важливе місце в народно - побутовій культурі мешканців Волині.

Із домотканих тканин (конопляних, лляних та сукна) давні слов'яни виготовляли тканини побутового призначення та вбрання. М. Грушевський стосовно цієї теми зазначав, що «одежа тих часів мусіла бути ще дуже примітивна і невибаглива», бо назви різних форм одягу – «то переважно спеціалізовані назви тканин взагалі» [2, с. 269].

Головним, часто єдиним вбранням на той час була сорочка. Поясне вбрання чоловіків – штани

(гачі, ноговиці), жіночим міг бути шматок тканини на зразок відомих із пізніших джерел плахти, запаски чи обгортки [7, с. 104-105]. Серед верхнього одягу в період Київської Русі були відомі свити [7, с.105]. Поширені головні убори жінок - убруси, намітки. Білі убруси обвивали навколо голови чи накидали на неї, два кінці могли спадати на груди. Очевидно, у цей час також використовували хустки. Їх носили окремо чи вони виступали частинами більш складних комплексів головних уборів [7, с.105]. Зважаючи на те, яку важливу роль відігравав у народному вбранні пояс, можемо припустити, що функціонували і домоткані пояси.

Що стосується виробництва тканин на Рівненщині в добу середньовіччя, то деякою мірою розкрити цю тему допомагають документальні джерела, у тому числі ті, які стосуються торгівлі. Активному розвитку торгівлі в XV – XVII ст. в Україні сприяла ціла низка соціально-економічних та історичних передумов. Не дивлячись на те, що давньоруська культура після монголо-татарської навали зазнала великих втрат, вона продовжувала розвиватися, поступово відновлювалися зв'язки міст із периферією, встановлювалися торговельні контакти.

Із кін. XV ст. спостерігаємо процес відродження волинських міст, що сприяло розвитку торгівлі та ремесел. Дедалі більшого значення почало набувати вільне міське ремесло, у тому числі ткацьке. Виникають об'єднані сили - цехові організації, які могли протистояти феодалним утискам. Перші згадки про ткацькі цехи на Рівненщині датуються XVII ст. Вони стосуються Дубенського ткацького цеху [3, с. 205].

Доступ у члени цехового братства був обумовлений рядом вимог: наявністю громадянства в даному місті, законним народженням, добрими рекомендаціями щодо кандидата, відповідним майновим станом, що гарантував би можливість влаштування власної майстерні та забезпечення її необхідним обладнанням. Найважливішою і основною умовою прийняття в цех було виконання пробної роботи («майстерської штуки») і складання перед цеховою радою усного екзамену, який повинен був виявити фахові знання в галузі ткацтва [6, с.19].

Ремісничє виробництво було одним із важливих елементів економіки феодалних міст. Важливе місце в системі торгівлі в той час займали матеріали для пошиття одягу. Як і раніше, лляні та конопляні полотна активно використовували для виготовлення натільного та поясного вбрання, сукно – верхнього. Тканини місцевого виробництва користувались попитом серед небагатих мешканців краю. У джерелах зустрічаємо різноманітні назви полотна, виготовленого в домашніх умовах: просте, “самогодельное”, “подлейшее”, “толстое споновое”, “ткацкое” [9, с. 117] і т. п. Місцевими майстрами, очевидно, виготовлялись у цей час дрібні шовкові та напівшовкові (тасьма, стрічки), а також позументні вироби. Про те, що вони виготовляли шовкові тканини, свідчить той факт, що сюди привозився шовк не тканий, а на вагу, “на літри” [9, с. 117].

Вироби ремісників, що спеціалізувалися на виготовленні одягу (кравців, кушнірів, шапкарів, чоботарів), користувались постійним попитом серед різних соціальних верств населення. Питома вага таких ремісників за відношенням до загальної кількості торгово-ремісничого населення феодалних міст була дуже високою. У кін. 60-х – сер. 70-х рр. XVI ст. в Острозі, де працювало 132 ремісники за 26-а спеціальностями, було 13 кравців, 4 кушніри, 21 швець [5, с. 75].

Різнманітні торговельні угоди XV-XVIII ст. дають уяву не тільки про торговельні зв'язки, а й про асортимент місцевих та привізних товарів, побут місцевого люду. Згідно з поданою в деяких із них інформацією, найбільшим попитом на ярмарках у XV-XVII ст. користувався верхній одяг та головні убори (шапки). Найрідше в торговельних документах XVI – XVII ст. згадується натільний одяг - сорочки, які виготовлялися переважно більшістю населення з домотканих тканин для потреб кожної сім'ї. Про оздоблення домотканих сорочок, на жаль, відомостей не маємо, але можемо припустити, що вони оздоблювалися подібно до згадуваних у деяких документах кошуль, які були святковим одягом заможних волинян і, на думку дослідників, одягалися поверх сорочок. Загальну уяву про зовнішній вигляд і декор кошуль дає реєстр речей, викрадених у луцького писаря Федора Русина (1566р.) [5, с.79]. Згадувана в документі чоловіча кошуля була пошита з коленського полотна, без прикрас. Серед жіночих у ньому названа «кошулька доброго полотна коленского» з вишитими чорним шовком рукавами в техніці косої гладі; кошульки з вишитим «станіком» і рукавами. Назва «станік» могла стосуватися верхньої, нагрудної частини сорочки. Таку назву на початку XX ст. на значній території Рівненщини мали короткі безрукавки, прикрашені вишивкою, стрічками чи тасьмою. «Станом» називали також основну частину сорочки, до якої пришивалися рукави. Спосіб оздоблення сорочок в певних місцях, згадки про кольорову гаму (чорні нитки) підтверджуються пізнішими дослідженнями. Принаймні, таку традицію ми зустрічаємо подекуди на Рівненщині на поч. XX ст.

Фото 1. Килим кін. ХУІІІ – поч. ХІХ ст.

Фото 2, 3. Фрагмент килима.

Фото 4. Хоругва ткацького цеху м. Степань, ХІХ ст.

Фото 5. Фрагмент хоругви.

Серед жіночого поясного домотканого вбрання згадуються плахти, зокрема в числі речей, вкрадених у луцького міщанина В. Лукашевича (1560 р.), та фартушки, один із яких був пошитий «на три лиштви», оздоблений вишивкою чорним шовком [5, с.78]. Така кольорова гама, на нашу думку, була в цей час досить поширеною на Волині. Серед чоловічого поясного вбрання маємо згадки про штани, які в XVI ст. носили назву «убране» («убери») і виготовлялися як із домотканих (полотна та сукна), так і привізних тканин.

Важливим доповненням до одягу були пояси. Найпопулярнішими і відносно недорогими поясами були ткани «чинкатори», які, за одним із документів, коштували від 37-и грошей литовських до копи [5, с.78], у залежності від вартості тканини, з якої виготовлялися.

Значною мірою доповнюють відомості про тканини доби середньовіччя документи про грабунки під час міжусобних сутичок волинських магнатів, наведені в збірці документів “Архив Юго-Западной России” [1]. Серед пограбованих речей часто зустрічаємо сукно (на те, що воно було виготовлене в домашніх умовах вказує назва «просте»), різні види полотен. Згадуються також народне вбрання: сермяги, хусти білі, плахти, кошулі. Зокрема, у скарзі про напад на монастирські володіння поблизу Млинова зустрічаємо згадки про “кошули невести”, “музские кошули”, сермяги, “подвички” (“подвики”), хустки, рантухи, обруси, шапки-”макгерки” [8, с. 245]. Сермяга – поширена на Волині назва верхнього вбрання типу свитки, пошитого з домотканого сукна. Цікаво, що цю назву ми фіксуємо в південних районах Рівненщині на поч. XX ст. Рантухи та обруси – жіночі головні убори прямокутної видовженої форми, різниця між якими нез’ясована. Чоловічі шапки-макгерки могли бути прототипом пізніших «магерок» із чотирикутним верхом, виготовлених із домотканого сукна, які побутовали на Волині і в пізніші часи.

Яскравим ілюстративним матеріалом до документальних свідчень про домотканий одяг мешканців Рівненщини XVI-XVIII ст. можуть слугувати зразки українського образотворчого мистецтва. Так, в іконографічних джерелах знаходимо різні варіанти використання жіночих головних уборів, зокрема згадуваних вище рантухів та обрусів. Усі вони білого кольору та прямокутної форми. Найчастіше зустрічаємо зображення накинутаго на голову плата (шия в такому випадку залишалась відкритою) з заломами з обох боків від чола [8, с. 249]. Утворені складки можуть свідчити про високу жіночу зачіску (накручене на обруч волосся, укладене певним чином на тім’ї голови), що здавна існувала на території Рівненщини, а подекуди збереглась до нашого часу (Рокитнівський р-н).

Особливу зацікавленість викликає спосіб пов’язування намітки, відтворений на одній з ікон XVII ст., що походить з церкви Різдва Богородиці с. Смородськ Дубровицького р-ну, при якому один кінець полотнища огортав підборіддя та чоло, а другий звисав збоку [8, с. 249]. Подібний зустрічався в деяких селах Дубровицького та Зарічненського районів ще на поч. XX ст.

Іконографічні джерела дають також певну уяву про натільний та поясний домотканий одяг XVII-XVIII ст. Чоловіки, наприклад, носили довгі, об’ємні білі полотняні сорочки (з прямим розрізом пазухи, широкими рукавами), підперезані вузькими червоними поясками [8, с. 249]. Деякі, очевидно, жіночі, сорочки мали орнаментовані подолки, стоячі коміріці та чохла [8, с. 249]. Загалом варто зауважити, що зразки волинського іконопису найповнішу інформацію подають про верхній жіночий та чоловічий одяг, у тому числі виготовлений у домашніх умовах. Певною мірою вона підтверджує і доповнює документальні свідчення стосовно його кольору, розмірів, крою.

В іконографії зустрічаємо також зображення тканин побутового призначення – скатертин та рушників. Увагу привертає ікона XVI ст. «Спас Нерукотворний. Євхаристія» із села Клесів Сарненського району (церква Успіння Богородиці), де зустрічаємо зображення рушників з характерним для нашої місцевості оздобленням у вигляді горизонтальних тканих червоних та чорних смуг [11].

Починаючи з XVII ст. у текстильній промисловості з’являються нові форми суспільного виробництва – мануфактури, централізовані підприємства, які спиралися на ручну працю. Основними галузями текстильної мануфактурної промисловості було полотняне й суконне виробництво, у галузі художнього ткацтва – килимарство, шовкові та золотоліті тканини. Суконні мануфактури були поширені й на Рівненщині. У кін. XVIII - на поч. XIX ст. вони працювали в Рівному, Березно, Моквині, Гощі, Дубно, Дубровиці, Мізочі, Корці, Тучині і Межирічах. Так, у Рівному, за деякими даними, в 1823 р. було 8 мануфактур, на яких працювало 378 робітників, які виготовляли за рік 87768 аршин сукна. [11]. С. Русов у 1809 р. відмічав, що на Волині існує 3 великі суконні мануфактури – у Корці, Березно і Дубровиці.

Корецька суконна мануфактура князя Й. Чарторийського в 1797- 1798 р.р. мала 9 верстатів, на яких працювало 39 чоловік. Крім того, на допоміжні роботи наймали до 100 дівчат. У наступні роки виробництво сукна зростало: 1798 року було вироблено 10054 аршини, у 1801 році - 14 112 аршин. У 1823 р. на мануфактурі працювало 183 робітники, які виготовили 21 311 аршин сукна. Серед інших підприємств

суконної промисловості Волинської губернії Корецька мануфактура посідала помітне місце. Згодом вона перейшла на фабричну систему праці, почала виготовляти шовкові вироби, килими та інші вироби декоративного ткацтва. За суконну фабрику в Корці є згадки за 1887р. [3, с. 345].

Корецька полотняна мануфактура була заснована в 1785 р., на ній працювала значна кількість місцевих ткачів, а також ремісники, які приїжджали з-за кордону. У 1797 р. тут працювало 6 майстрів-ткачів, 2 учні, 1 майстер-серветник, 4 його учні і 80 дівчат-прядильниць - кріпачок князів Чарторийських [3, с. 345].

Щодо Тучинської суконної мануфактури, то конкретні відомості про неї відсутні, хоча, за спогадами старожилів, вона існувала здавна. У фондах РОКМ зберігається цікавий експонат, що походить з однієї із тучинських церков, який можна зарахувати до її виробів. Це домотканий килим, що датується кінцем ХУІІІ- початком ХІХ ст. Він має коричневе тло, яке заповнюють однорідні за формою і змістом мотиви у вигляді яблуневих гілок світло-зеленого та ледве помітного жовтого кольорів (кожна з трьома плодами), що розміщуються чіткими вертикальними рядами. Важливу роль у завершенні орнаментальної композиції килима належить каймі, яка обрамляє його з усіх боків і має вигляд зубчастої оливкової смуги. На ній виділяється хвиляста орнаментальна смуга зі стилізованим зображенням яблуневої гілки з листям та плодами. Значно оживляє колористичну барву килима делікатне введення введення в канву малюнка синього та червоного кольорів [12]. **Фото 1, 2, 3**

Пошкодження тканини дають можливість розглянути структуру килима. Його виткано на ткацькому верстаті вовняними нитками по конопляній основі. Приблизно так ткалося сукно для верхнього вбрання типу свити.

Цікаво, що подекуди на території Рівненщини одночасно з мануфактурами продовжували існувати ткацькі цехи, пристосовані до нових історичних та соціально-економічних обставин буття, про що свідчить дослідження Федора Кудринського про цехові братства у м. Степань у др. пол. ХІХ ст. [4], яке було опубліковане наприкінці ХІХ ст. («Киевская старина», 1890). За спостереженнями автора, південно-західні церковні братства і цехові общини, не дивлячись на різноплановість своїх інтересів та цілей, історично об'єдналися в одну своєрідну релігійно-економічну асоціацію, що отримала змішаний церковно-громадянський устрій. У багатьох містечках Волинської губернії збереглися залишки цехово-братських об'єднань, але степанські цехові братства, на думку автора, заслуговують на особливу увагу, бо зуміли зберегтися не у формі застарілої традиції, а у формі дієвих, підтримуваних селянами общин [4, с. 282]. У др. пол. ХІХ ст. у Степані налічувалося дев'ятнадцять цехів, у т.ч. ткацький та кравецький. Всі вони розподілялися поміж степанськими церквами: Преображенською, Миколаївською, Троїцькою. Ткацький цех функціонував на базі останньої, а також частково належав римо-католицькому костелу [4, с. 282]. Автор публікації зауважує, що цехи виникли в містечку раніше, ніж братства (приблизно на поч. ХУІІІ ст.) і ще продовжували дотримувалися своєї давньої цехової організації. Зокрема, старший братчик відігравав у ній найважливішу роль, будучи головним розпорядником, що зберігав удома цехову скриню з грошима, документами, книгами, різними квитанціями і записами в справах цеху.

Під впливом цехового устрою, братства абсолютно втратили свій церковний характер, зберігши лише деякі обряди та братські ікони з величезними свічками. Варто зауважити, що ці свічки щорічно перероблялися. За декілька днів до свого цехового свята (для ткацького цеху – це Воскресіння Христове) братчики несли свою свічу в дім цехмістра, там рубали її на частини, довго варили віск в котлах, додавали до нього свіжого воску, місили, качали і робили нову свічу з новим фітилем [4, с. 288].

Прийняття в цех нових членів відбувалося під час цехового чи якого-небудь іншого православного свята і вимагало від них виконання особливих умов. Новоприбулий член повинен був внести в цехову скарбницю належну платню, яка виплачувалася частинами, почастиувати цехове начальство та принести декілька фунтів воску. Про складання іспиту на професійну придатність не йшлося. Натомість жодна людина, яка не записувалася в цех, не могла займатися в Степані ніяким ремеслом. За словами степанських старожилів, рибальському, наприклад, цеху було здавна надано виключне право на рибну ловлю, кравецькому – на пошиття одягу і т.п. Так само лише вони могли торгувати виробами у своєму містечку [4, с. 288-290]. Варто зауважити, що у дослідженні А. Кудринського згадується про існування цехів у інших містечках Рівненщини – Тучині, Стидині, Мидську, де в церквах зберігалися залишки церковних свічок та деякі записи [4, с. 293].

У Рівненському обласному краєзнавчому музеї зберігається декілька артефактів, що стосуються степанських цехів. Це - цеховий прапор шевців (про що свідчить вишита на оливковому полі знамена темна підшова), згадувана вище свічка та хоругва ткацького цеху. Остання, на наш погляд, заслуговує на особливу увагу, бо має дарчий підпис із точним датуванням: «Хоругва сія пожертвована до храма

Святотроїцького Андрея Цехмистра ткацького сином Калистраном Велесикомъ съ женою его Варварою и дочерю Стефанидою. Року 1843, мца Августа 1 дня» [13]. [4, с. 293]. **Фото 4, 5.** Надпис зроблено під зображенням іконографічного сюжету «Темної вечері», яке виконане олійною фарбою на полотні. Перший рядок переривається зображенням човника до ткацького верстату. На зворотньому боці хоругви зображено Св. Миколу- Чудотворця. З трьох боків до хоругви пришито смуги темно- вишневої шовкової тканини, зверху – смуга оксамиту, через яку пропущено дерев'яну палицю. На жаль, акти прийому на зберігання цього унікального експонату відсутні. Очевидно, хоругва потрапила до музею разом із іншими згадуваними церковними раритетами під час обстеження церков, яке відбувалося у 70-і роки минулого століття, але зважаючи на сильні пошкодження, на зберігання прийнята не була. Лише п'ять років тому вона була записана до фондів книг, де помилково, на наш погляд, вказане місце, звідки ця річ потрапила до музею - Іллінська церква села с. Новий Корець. Маємо підстави стверджувати, що це помилка, бо церкви з такою назвою у с. Новий Корець немає, натомість, як згадувалося вище, саме до Свято-Троїцького храму м. Степані був приписаний ткацький цех, а прізвище Велесик дуже поширене в цій місцевості.

Вищенаведені факти свідчать, що ткацтво на території нашої області було в минулому найпоширенішим ремеслом, мало певні традиції у виготовленні і декоруванні домотканних тканин, у цеховій організації праці, яка сприяла підвищенню якості ткацьких виробів та підготовці значної кількості кваліфікованих фахівців, які в своїй виробі збагачували нашу народно-побутову культуру. На жаль, дана тема є мало вивченою і потребує глибокого наукового аналізу.

1. *Архив Юго-Западной России». – Т.1. Ч. 6, 1. – К., 1876.*

2. *Грушевський М. Історія України-Руси. Т.ІІ. - Київ: Наукова думка, 1992.*

3. *Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область. – Київ, 1973.*

4. *Кудринский Федор. Цеховые братства в местечке Степани (Волынской Губ. Ровенского уезда) // Валерій Войтович. Степень моя мила.- Рівне, 2009. – С.282-295.*

5. *Сас П.М. Феодалные города Украины в к. XV – 60-х годах XVI в. – К.: “Наукова думка”, 1989.*

6. *Сидорович С.Й. Художня тканина Західних областей УРСР. – К, 1979.*

7. *Українець А. Давньоруський одяг Погориння / А.Українець // Народна творчість та етнографія. – 2003. – №4. – С.103-108.*

8. *Українець А. Народний одяг Волині в документальних та іконописних джерелах XVI-XVII ст. // Народознавчі зошити, 2002.- Зошит 3-4. – С. 245-252.*

9. *Українець А. Торгівля тканинами, хутром та шкірою на Волині у XVI-XVII ст. // Минуле і сучасне Волині й Полісся. Народна культура - шлях до себе. Матеріали Волинської обласної науково-практичної конференції. 10-11 квітня 2003р. – Луцьк, 2003. – С.116-118.*

10. *Фонди РОКМ. 9901/2-12 ; 9901/ 13-25 II АК 995/ 1-11 II АК 9961 /1-13*

11. *Фонди РОКМ. 5366 VIII Ж58 (в)*

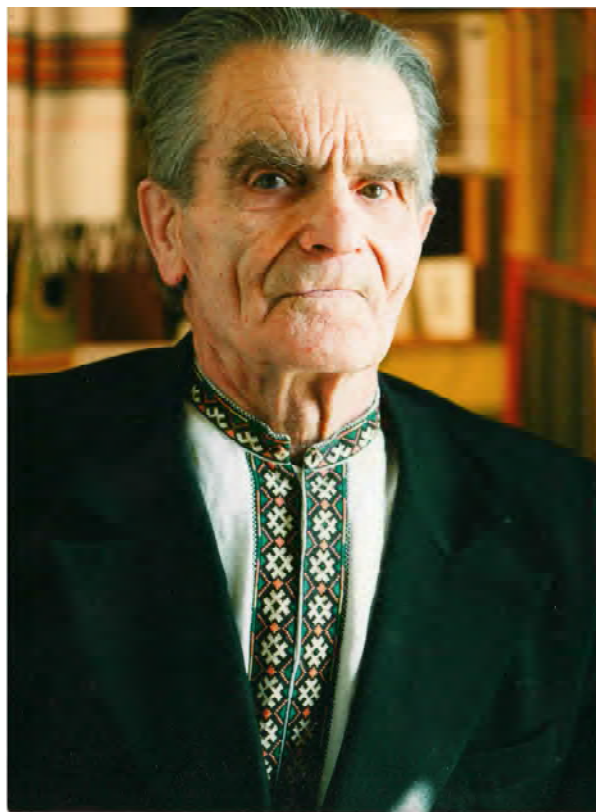
12. *Фонди РОКМ. 1769 IV Т. 3006*

13. *Фонди РОКМ. 24258 доп.*

Марія ФІЛОНЮК (Луцьк)

МЕМОРІАЛЬНА ЕКСПОЗИЦІЯ ”ШЕВЧЕНКІВСЬКА СВІТЛИЦЯ МИКОЛИ КУДЕЛІ” У ВОЛИНСЬКОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ (до 200 – річчя від дня народження Т. Шевченка)

Серед експозицій, що функціонують у Волинському краєзнавчому музеї, найдавнішому та найбільшому музеї Волині, особливе місце займає меморіальна експозиція ”Шевченківська світлиця Миколи Куделі”. Культурно-освітній та громадський діяч, член ОУН із 1932 р., політичний в'язень польської та радянської тюрем, свідок трагічних подій розстрілу в'язнів Луцької тюрми 23 червня 1941 р., лауреат Всеукраїнського благодійного культурно-наукового фонду ім. Т. Шевченка, невтомний збирач Шевченкіани – це Микола Куделя, ім'я якого сьогодні відоме не тільки на Волині, а й далеко за межами України. До здобуття Україною незалежності Микола Павлович лишився відомим лише як колекціонер літератури на шевченківську тематику. Його замітки про пошуки потрібних видань друкувала популярна серед збирачів у 1970-их рр. газета ”Друг читача” [1]. Згодом, статті про унікальний домашній музей ”поетову світлицю в селянській хаті” поміщала як республіканська, так і місцева преса [2; 3]. Із активізацією громадського життя на Волині у кінці 1990-их рр. з'явилися публікації про Миколу Куделю, які висвітлювали його

Микола Куделя

біографію та ті події, що були вилучені з тематики історичних досліджень. Однак, діяльності меморіальної експозиції "Шевченківська світлиця Миколи Куделі" у сучасній історіографії присвячена лише одна стаття [4]. Тож доцільно виділити найяскравіші моменти із біографії Миколи Куделі, приділити увагу його здобуткам на суспільній ниві, показати внесок у поширенні шевченковго слова цього непересічного волинянина. Актуальність теми посилюється ще й тим, що українська громадськість в усьому світі готується до святкування 200-ї річниці від дня народження Т. Г. Шевченка, а куточком його слова на Волині є "Шевченківська світлиця Миколи Куделі". Крім цього, на наукове вивчення чекають рукописи, щоденники, епістолярна спадщина Миколи Павловича, що допоможе в подальшому неупереджено висвітлити суспільно-політичний розвиток краю минулого століття. Та й цікавими і неповторними є життєві долі ентузіастів, які до останнього подиху вірні своїй справі і прикладом власного життя вчать майбутні покоління безмежної любові до рідної землі, мови, культури, історії, патріотизму, самопожертви, боротьби в ім'я незалежності України.

Меморіальна експозиція "Шевченківська світлиця Миколи Куделі" представлена для широкого загалу 14 березня 2007 р. у приміщенні Волинського краєзнавчого музею. Вона була створена музейними працівниками спільно з родиною на основі переданих до музею особистих речей, документів, матеріалів та колекції Шевченкіани Миколи Павловича Куделі. На кошти, виділені з обласного бюджету, оформлено постійнодіючу експозицію у двох залах на третьому поверсі музею. Матеріали першого залу за змістом поділені на тематичні блоки, що мовою документів та світлин розкривають непростий життєвий шлях та культурно-освітню діяльність Миколи Куделі, торкаючись окремих сторінок історії Волині ХХ ст.

Народився Микола Куделя 10 березня 1914 р. в селянській родині в древньому волинському селі Буяні Луцького повіту, що вперше згадується у 1545 р. [5]. Глава сім'ї Павло Куделя загинув в боях під час Брусилівського прориву 1916 р., лишившись у спогадах палким шанувальником Шевченкового слова. 1920 р. дядько малого Миколи Хома Кузьмович Наюк відкрив початкову школу в селянській хаті, де "Кобзар" був єдиним підручником. Запам'ятались слова вчителя Миколі-школяру на все життя: "Шевченко – це Україна. Україна і Шевченко – нероздільні" [6]. У вітрині представлені світлини з особистого архіву родини Куделі та "Кобзар" видання 1917 р., який придбала мама Уляна Кузьмівна для сина у Львові [7]. Книга, яку Микола Куделя проніс крізь усе життя, єдина, що лишилась від першої колекції Шевченкіани, зібраної у 1930-их рр.

Наступний блок матеріалів розкриває період діяльності товариства "Просвіта" на території Волині. Ряд документів 1927–1929 рр. – свідчення діяльності товариства в селі Буяні [8]. У Державному архіві

Волинської області свого часу був виявлений лист-прохання від 1 березня 1932 р. на дозвіл проведення заходів по вшануванню пам'яті Т. Г. Шевченка у Буянях, підписаний головою та секретарем місцевої організації "Просвіти" М. Наюком і М. Куделею. На таких урочистостях почесне завдання Миколи Куделі – виголошувати біографію Тараса Шевченка, який все більше ставав його ідейним наставником. Від тоді М. Куделя почав збирати книги та формувати свою першу Шевченкіану, що була знищена у часи Другої світової війни. Представлений календар "Просвіта" на 1927 р., де прописано десять заповідей просвітянина [9]. Незабаром М. Куделі довелося припинити просвітянську роботу, оскільки за наказом міністра внутрішніх справ Другої Речі Посполитої у квітні 1932 р. "Просвіту" заборонили. Після масового закриття хат-читалень популярними словами серед молоді були:

*Ви, поляки, вражі сини
Що ви нарobili?
Нашу хату, наше сонце
Ви занепастили... [10]*

З 1932 р. Микола Куделя став активним членом Організації Українських Націоналістів. Революційна боротьба вимагала особливої конспірації, тож членами організації для проведення відповідної роботи використовувались легальні установи – спочатку "Просвіта", потім "Сільський господар". Викладені події ілюструються речовими експонатами – вишитим рушником 1930-их рр. із зображенням української символіки та патріотичних слів: "Боже Україну храни". Поруч – слова з декалогу українського націоналіста: "Здобудеш українську державу або загинеш у боротьбі за неї". У горизонтальній вітрині – рукопис та книга "Крізь бурі лихоліть", в якій автор описує події розколу в ОУН, діяльність Служби Безпеки в організації [11].

23 березня 1939 р. за приналежність до ОУН Миколу Куделю арештувала поліція. Допити проводили в слідчому відділі Луцької тюрми 22 дні за "особливим сценарієм". Заводили арештованого в окрему кімнату, щільно накладали на ноги кайдани, ставили обличчям до стіни і пояснювали інструкцію: стояти рівно з опущеними вниз руками, не впираючись до стіни. Вистояти допомогли молитви до Бога та Тараса Шевченка. Через відсутність прямих доказів тюремна адміністрація вибачилась перед Миколою Павловичем за помилку та побажала більше ніколи не потрапляти до "мурів луцької тюрми" [12].

Наступна вітрина експозиції присвячена трагічній сторінці в історії Волині та житті Миколи Куделі – розстрілу в'язнів Луцької тюрми енкаведистами 23 червня 1941 р. За патріотизм, приналежність до ОУН, незламну любов до Тараса Шевченка 1940 р. представниками сталінських спецслужб патріот був поміщений у стіни Луцької тюрми. За рік слідства радянській владі не вдалося сфабрикувати потрібні звинувачення, тож вирок суду був такий: десять років обмеження волі у віддалених північних районах СРСР". Напад фашистів на СРСР змусив енкаведистів діяти швидко і рішуче – 23 червня вони організували розстріл в'язнів, під час якого Миколі Куделі дивом вдалося вижити. Пережите він згодом описав в книзі-спогадах "Під мурами Луцької тюрми" [13]. Викладені очевидцем події тих днів знайшли відображення у представлений в експозиції книзі Івана Біласа "Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр.", де у "спецсообщениях", "донесениях", "докладных записках" під грифом "совершенно секретно" є відомості про Луцьку тюрму [14].

Спогади про пережите жахиття ніколи не покидали Миколу Павловича вже на схилі літ, на початку 1990-х рр., він через обласні, районні засоби масової інформації звертався до всіх небайдужих з проханням надсилати інформацію про загиблих в'язнів. На адресу М. Куделі прийшли сотні листів із описаними долями, тоді вдалося встановити 900 прізвищ розстріляних.

За доносами у 1947 р. Микола Куделя знову потрапив у Луцьку тюрму, звідти – у Львівську пересильну. В експозиції знаходиться березневий випуск журналу "На чатах" за 1947 р., у якому вміщена стаття, присвячена 133-й річниці від дня народження Тараса Шевченка, підписана літерами М. К. (Микола Куделя). З 1948 р., перебуваючи у Львівській пересильній тюрмі, шевченкознавець знайомиться зі студентами із забороненої організації "Юнак" – ці зв'язки ілюструє оригінал газети "Воля в'язня", що видавалася нелегально і поширювалась серед в'язнів [15]. Микола Павлович писав олівцем через кальку друкованими літерами текст, оформлення та карикатури взяв на себе художник Харченко, редагувала тексти Ольга Наконечна (Ольга Степанівна) – член УПА. Гаслом на першій сторінці кожного номера були Шевченкові слова "Борітеся – поборете!". Наприкінці – "Львівська тюрма. Читайте – передавайте – обережно!"

Подальша доля, як і доля багатьох волинян – товарні вагони та етап на Колиму. У таборі "Галимій"

Омсукчанського району Микола Куделя потрапив у бригаду “блатників”. За таких умов на політичного в’язня чекала неминуча розправа: “Сюда попадешь – возврата нету” – гласила відома пісня [16]. Та навіть за нелюдських умов вижити допоміг Т. Шевченко, віршами якого молився. Серед експонатів, які відображають період неволі, є записні книжки. В одній із них поміщені пісні українських в’язнів [17]. Зберігається також рукопис книги спогадів Миколи Куделі “Пекло Колими”.

Наступна вітрина “Шевченківської світлиці Миколи Куделі” відображає життя видатного волинянина після повернення із заслання. У 1956 р., повернувшись з Колими, аж до останніх своїх днів він збирав Шевченкіану: колекцію “Кобзарів” та речей, присвячених життю та творчості Т. Г. Шевченка. У 70-80-их рр. ХХ ст. Микола Павлович мандрував з друзями та однодумцями Олексою Ошуркевичем, Володимиром Ткачуком, Юлієм Головацьким історичними місцями України, відвідував батьківщину поета. Результатом подорожей були не лише придбані експонати для власної колекції, а й подальше спілкування з працівниками місцевих музеїв. Музею “Кобзаря”, що у Черкасах, Микола Павлович надсилав власноруч зібрані книги, багато видань реставрував. В цей час республіканський тижневик “Друг читача” запровадив рубрику “Книголюб – книголюбу”, у якій читачі оголошували про пошуки книг. Так шевченкознавець познайомився з багатьма колекціонерами: Михайлом Гачинським, Ярославом Гомзою, Сергієм Пасюком, Петром Прокопівим, Антоном Бурлачуком.

Свої враження від подорожей, нових знайомств, подій у державі волинянин записував у щоденники, яких налічується 84, і які ніде раніше не публікувались. У зошиті № 3 за 1991 р. запис: “24. 08. 1991 р. Субота. Верховна Рада у Києві проголосила Незалежну Самостійну Державу – Україну. Грядуть події, сльози радості, обійми з найближчими. Слава Богу на висоті, а людям на землі. Може на цей раз поблагословить Господь волю України! Радію, плачу, ридаяю, не знаю куди йти і що робити. Я дожив, я переміг! Плачу вперше у житті. Все життя, все було не даремно” [18]. Незабаром у житті Миколи Павловича сталася ще одна важлива подія – 1993 р. Волинська обласна прокуратура офіційно його реабілітувала.

У 1990-их рр. Микола Куделя став ініціатором спорудження пам’ятника Т. Г. Шевченка в рідному селі Буяні. Згодом, залучившись підтримкою відомих волинських краєзнавців О. Ошуркевича, Г. Гуртового та Г. Бондаренка, у сільському будинку культури він створив кімнату-музей.

У світлиці знайшли своє місце і нагороди Миколи Павловича. У 1994 р. він став лауреатом премії “Одержимість” Волинського обласного відділення Українського фонду культури. 1997 р. Микола Куделя нагороджений відзнакою Всеукраїнського фонду Тараса Шевченка. Вшанувало відомого волинянина Всеукраїнське братство Андрія Первозванного та Патріарх Київський і всієї Руси-України Святійший Філарет, вручивши медаль до 2000-ліття Різдва Христового “За церковні заслуги” та орден святого Архистратига Михаїла. У 1995 р. рішенням виконавчого комітету обласної ради було засновано обласну премію імені Миколи Куделі. Кожного року лауреатами цієї премії стають відомі волиняни, зокрема: Григорій Гуртовий, Олекса Ошуркевич, Борис Ревенко, Олександра Кондратович, Анатолій Силюк, Наталія Пушкар та ін.

До останнього кроку, до останнього свого подиху Микола Павлович своїми книгами-спогадами, статтями, виступами у засобах масової інформації, у навчальних закладах перед молоддю на прикладі власного життя допомагав зрозуміти нашу складну історію. 29 червня 2004 р. легендарний волинянин відійшов у Вічність.

У центрі експозиції – перлина колекції – унікальне зібрання “Кобзарів” Тараса Шевченка, яке налічує

168 екземплярів різних місць та часу видання. У кожній книзі, як і в людині, є своя доля. Найстаріший примірник – 1860 р. видання [19]. Третій “Кобзар”, придбаний Миколою Куделею в Омську, готувався до видання ще за життя поета, та його смерть перешкодила цьому. Видав книгу на власні кошти один із друзів Т. Шевченка. Не менш цікавим є виданий Санкт-Петербурзькою друкарнею Яковенка у 1911 р. двотомний “Кобзар” за редакцією Доманицького з життєписом, портретом поета і 53 малюнками Ткаченка і Дудіна. Цінним експонатом є також санкт-петербурзьке видання 1917 р., яким захоплювався Микола Куделя у юнацькі роки. Цікавим виданням є “Кобзар”, перекладений російською мовою І. А. Белоусовим, виданий у Москві 1919 р. “Кобзар” 1934 р. видання Українського Наукового Інституту (Варшава – Львів), від 16 томів якого збереглося чотири. Найтрагічніша доля у книзі, яку носив у нагрудній кишені однодумець М. Куделі, вояк УПА Степан Сверіпа. Ворожа куля влучила спочатку у книгу, а потім і у саме серце хлопця. Розстріляного “Кобзаря” до колекції передала мати Степана. “Кобзар” харківського видання 1930 р., що друкувався за ухвалою Президії Інституту Тараса Шевченка, автором передмови виступив Андрій Річицький. Ще один примірник книги свого часу подарував Микола Ворон – бібліотекар української бібліотеки та архіву Святого Володимира в канадському місті Калгарі. Перший власник цієї книги, уродженець Кам’янця-Подільського, у роки сталінських репресій і голодомору закопав її у землю, а у війну, коли гітлерівці вивозили його на примусові роботи до Німеччини, забрав із собою. Після війни, вже в таборі переміщених осіб, цей “Кобзар” потрапив до Миколи Ворона, а через пів-століття емігрант, дізнавшись про унікальну книгозбірню М. Куделі, надіслав його на Волинь. Привертає увагу “захаявнє” (як любив називати великий поет) репринтне видання 1963 р. Особливе місце у колекції займають видання “Кобзаря” Комітету українців у Канаді 1986 р. з поясненнями і примітками Василя Сімовича, подаровані Миколі Куделі друзями з діаспори. На одній із полиць представлені книги Т. Г. Шевченка, перекладені на різні мови світу.

Ще одну збірку колекції становлять окремі твори Т. Шевченка, видані у різні роки. Зокрема, в експозиції представлені твори Т. Шевченка, надруковані у літературно-художньому та науковому журналі “Пробуждение” (Санкт-Петербург, 1911 р.), “Політичні поеми” (Коломия, 1925 р.), “Музика” (переклад М. Міхновського, Київ-Ляйпціг), “Повісті” (під редакцією Б. Лепкого, Берлін, 1922 р.), невеличке зібрання із серії “Ілюстрована Шевченківська Бібліотека” (1920 рр.).

У книгозбірні Миколи Куделі нараховується майже 700 видань на шевченківську тематику. Значну частину становлять книги, що відображають основні моменти життя та творчості Тараса Шевченка. В експозиції представлені твори “Тарас Шевченко: його життя й твори” проф. Д. Дорошенка (Відень, 1942 р.), “Про життя й твори Тараса Шевченка” (за редакцією Б. Лепкого, Київ-Ляйпціг, 1918 р.), “Прочани на могилі Т. Г. Шевченка (матеріали з книги відвідувачів могили за 1917–1921 рр.)” (Державне видавництво України, 1929 р.). Збірка “Т. Г. Шевченко в епістолярії” (Київ, 1966 р.) містить неопубліковані та маловідомі листи сучасників Т. Г. Шевченка, в яких згадується про життя і творчість поета, його оточення, викладена історія окремих рукописів і видань творів. Зацікавлення дослідників творчості Великого Кобзаря викликає доробок авторів ХХ ст., у якій висвітлена постать Т. Шевченка не тільки як поета, а й непересічного художника, мислителя. Окремі книги та альбоми містять автопортрети Т. Шевченка, портрети, художні твори на побутову тематику, історичні композиції, твори живопису, офорти “Живописная Украина”.

Марки (понад 70 одиниць), поштові листівки, конверти, календарі, медальйони, колекція значків, все, що пов’язане з ім’ям Тараса Шевченка – представлено у другій кімнаті “Шевченківської світлиці Миколи Куделі”. Тут є бібліотечний екслібрис “Шевченкіана Миколи Куделі”, який експонувався на пересувній тематичній виставці “Шевченкіана в книжкових знаках” (Харків, 1986 р.). Деякі експонати представлені у тематичних буклетах. Другий екслібрис Шевченкіани Миколи Куделі (автор Петро Прокопів) зображений на форзаці буклету “Шевченкіана в екслібрисі. Каталог виставки” (Івано-Франківськ, 1989 р.). Такий же книжковий знак поміщений в альбомі “Шевченкіана в екслібрисі” (Дніпропетровськ, вид-во “Січ”, 1993 р.). Окремий експозиційний ряд представляють путівники “Шляхами великого Кобзаря” різних років видання, починаючи з 1960-х і до сьогодні.

Помітне місце у колекції Миколи Куделі займає його епістолярна спадщина: багаторічне спілкування з дослідником творчості Т. Г. Шевченка академіком Євгеном Кирилюком, його монографії, фотографії з дарчими підписами; листування з відомими людьми Волині та України – Гриною Левчанівською, Григорієм Гуртовим, Олексою Ошуркевичем, Левком Лук’яненком, Іваном Драчем, Миколою Жулинським, яке сьогодні, на жаль, не є науково дослідженим, потребує подальшого детального вивчення та аналізу. Епістолярна спадщина нараховує понад 900 листів однодумців, колекціонерів, друзів із багатьох куточків світу.

У колекції представлені акти прийому експонатів, надіслані на адресу Миколи Куделі Волинським

краєзнавчим музеєм, Меморіальним комплексом “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.”, Черкаським краєзнавчим музеєм, Канівським музеєм, Музеєм кобзаря в Черкасах, що свідчить про тимчасове експонування окремих матеріалів із збірки у різних містах. Частина книг та копій документів була передана на постійне зберігання у Київ та Черкаси до музеїв Т. Г. Шевченка.

На сучасному етапі науковцями Волинського краєзнавчого музею досліджуються щоденники та рукописи Миколи Куделі. Зокрема, у щоденниках зафіксовані важливі історичні факти з історії Волині, спогади, етнографічні замальовки з життя волинян, цікаві моменти з особистої біографії.

Меморіальна експозиція “Шевченківська світлиця Миколи Куделі” за своїм художнім оформленням та експонатами передає не лише внутрішній вигляд буянівської хати-світлиці, але й її духовний зміст. Саме тут кожен бажаючий має змогу поринути у глибинний світ Шевченківського слова, скористатись критичною, довідковою та біографічною літературою, бібліотекою української класики, лірики. Справжньою окрасою світлиці є портрети, що відтворюють атмосферу будинку в рідному селі. Збереглися ікони, з якими брали шлюб Микола та Мотря у 1936 р. у храмі Пречистої Святої Богородиці села Буяні.

Влучно про Кобзареву світлицю сказав сам Микола Куделя у своєму останньому щоденнику: “Девіз – читайте “Кобзаря”, там найглибші скарби українського народу – був і є для мене найвищим законом і совістю. Шевченко був моїм дороговказом, учителем і спасителем на всіх перехрестях довгого і многотрудного життя. І коли повернувся з колимського пекла, де і там “Кобзар” дивним чином врятував життя від загибелі, то почав збирати шевченкіану. Хоча я тоді сам вповна не знав сили й могутності геніального світоча українського слова. Я повсякчас у важкий період геноциду та русифікації України заходив у кімнату зібраних мною “Кобзарів”, сам до себе мовив: “Шевченків куточку, я завжди з тобою, тут спочиваю серцем і душею!” Чи міг я думати-гадати, що мій цей, здавалося б, нікому не помітний Шевченків куточок стане відомим по всій Україні й далеко поза її межами як світлиця-музей “Кобзаря”, котрий відвідують учні, студенти зі шкіл та вузів області” [20].

Нині “Шевченківська світлиця Миколи Куделі” налічує понад 8 тисяч експонатів, пов’язаних з іменем Тараса Шевченка. Матеріали проходять науковий опис через фонди Волинського краєзнавчого музею і стають невід’ємною частиною колекції музейних скарбів. Проводиться ряд культурно-освітніх заходів, присвячених легендарному волинянину та великому Кобзареві. Колекція Шевченкіани постійно поповнюється дирекцією та працівниками музею, дослідниками, вдячними відвідувачами.

1. Куделя М. Пошук Шевченкових скарбів / Микола Куделя // Друг читача. – 1971. – № 53.

2. Самойленко Н. Музей одной книги / Наталія Самойленко // Труд. – 1990. – № 269; Белова В. С любов’ю к Кобзарю / Валентина Белова // Правда України. – 1990. – № 233; Жук П. Багатство Шевченкіани / Петро Жук / Радянська Україна. – 1987. – № 211; Гуртовий Г. “Кобзарі” землероба / Григорій Гуртовий // Друг читача. – 1988. – № 20.

3. Петриченко Г. Його Шевченкіана / Григорій Петриченко // Слава праці. – 1975. – № 51; Гуртовий Г. Невмируще слово поета / Григорій Гуртовий // Радянська Волинь. – 1988. – № 196; Огнєв В. 120 “Кобзарів” в одному домі / Володимир Огнєв // Прапор Леніна. – 1990. – № 206; Куделя Микола Павлович / Г. Бондаренко, Г. Гуртовий, А. Силуяк // Краєзнавці України (Сучасні дослідники рідного краю): Довідник. – Кам’янець-Подільський, 2003. – Вип. 1. – С. 112-113; Берекета Б. Селянин, якого врятував Тарас Шевченко / Богдан Берекета // Голос України. – 1993. – № 94; Вербич В. Його кров залила моє обличчя / Віктор Вербич // Самостійна Україна. – 2003. – Ч. 4. – С. 52-57.

4. Філонюк М. Меморіальна експозиція “Шевченківська світлиця Миколи Куделі” у Волинському краєзнавчому музеї / Марія Філонюк // Волинський музей: історія і сучасність: Науковий збірник. – Луцьк, 2009. – Вип. 4. – С. 155-158.

5. Куделя М. Кобзар у моєму житті / Микола Куделя. – Луцьк: Ініціал, 1998. – 123 с.

6. Куделя М. Спогади про пережите / Микола Куделя // Рукопис. – 1991.

7. Шевченко Т. Кобзарь / Тарас Шевченко. – С-Петербург: Типографія Ю. Н. Эрлихъ. – 1911. – ВКМ, інв. № КДФ 19636.

8. Держархів Волинської обл. / ф. 54 “Луцька Повітова “Просвіта” на Волині, м. Луцьк Волинського воєводства”, оп. 1, спр. 422 “Прохання Ради Луцької Повітової “Просвіти” до Староства в Луцьку про загальні збори членів філії “Просвіти” в селі Буяні 3 лютого 1930 р”. 9 арк.

9. Щорічник. Календар Товариства “Просвіта” на 1927 рік. – Львів, 1926. – ВКМ, інв. № КДФ 19634.

10. Куделя М. “Просвіта” несли українцям світло / Микола Куделя // Слава праці. – 1993. – № 5.

11. Куделя М. Крізь бурі лихоліть / Микола Куделя. – Ст. Паул, Міннеаполіс, США: Стир, 1999. – 112 с.

12. Куделя М. Кобзар у моєму житті / Микола Куделя // Народна трибуна. – 1991. – № 11.

13. Куделя М. Під мурами Луцької тюрми / Микола Куделя. – Луцьк: Надстир’я, 2001. – 132 с.

14. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 / Іван Білас. – Київ, 1994. – С. 235-237; 267; 271-274.
15. Пастух Р. "Юнак" відкриває обличчя / Роман Пастух // За вільну Україну. – 1991. - № 167.
16. Куделя М. Пекло Колими / Микола Куделя. – Луцьк: Зоря, 2002. – 116 с.
17. Куделя М. З пережитого (записник про перебування на Колімі), - Буяні, 1958, (рукопис). – ВКМ, інв. 21654.
18. Куделя М. Мої записи (щоденник), - Буяні, 1991, (рукопис). – ВКМ, інв. № КДФ 21651.
19. Шевченко Т. "Кобзарь" / Тарас Шевченко, - С-Петербург: В друкарні П. А. Куліша, 1860. – ВКМ, інв. № КДФ 46522.
20. Куделя М. Кобзарєва світлиця відкрита для всіх / Микола Куделя // Волинь. – 2003. – № 86.

Юрій ФІНІКОВСЬКИЙ (Любомль)

ВОЛИНЬ В ЖИТТІ ЛЕОПОЛЬДА НЕМИРОВСЬКОГО - ВІДОМОГО ПОЛЬСЬКОГО ХУДОЖНИКА, ГРОМАДСЬКОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА

Постать Леопольда Немировського, уродженця Волині, знаного живописця, мандрівника, на сьогодні є відомою лише вузькому колу істориків мистецтва Росії XIX ст., окремим дослідникам польського національно-визвольного руху 30-х рр. XIX ст., знавцям проблеми заслання польської інтелігенції на Сибір російським царизмом тощо. Натомість у волинезнавстві практично ще немає окремих наукових розвідок, статей, присвячених життю і творчості польського художника, що в свою чергу обумовлює актуальність та важливість їх написання.

Леопольд Немировський народився в 1810 році у с. Тагачин Ковельського повіту Волинської губернії, в шляхетській родині [5]. Його батьки, Микола та Кароліна Немировські, дали сину добру на той час домашню освіту. Починаючи з 1818 року хлопець продовжує навчання у повітовій школі міста Луцьк. Відомо, що уже в 1824 році він значиться там в «klasie czwartej (ostatniej)», тобто на останньому році навчання [13, с. 178].

По закінченню школи в Луцьку молодий Л. Немировський покидає Волинь, та переїжджає у м. Вільно. [6] Там же, він поступає вільнослухачем у місцевий університет. Згідно із листом тодішнього ректора Вацлава Пелікана від 7 січня 1829 року Немировський отримував право студіювати «право, літературу, фізико-математичні науки» [13, с. 178]. Паралельно з навчанням студент відвідує курси малювання. Ймовірно, що уроки мистецтва молодому Немировському давав відомий на той час у Литві художник Ян Русем, завідувач кафедри мистецтв у Віленському університеті [4, с. 211].

У 1830 році Леопольд Немировський переїжджає у Варшаву. Тут він деякий час займається правничою діяльністю. Згодом поляк вступає до Школи підхорунжих [13, с. 178]. У Варшаві бере участь в змові керівника військового радикально-демократичного крила польського визвольного руху Петра Висоцького, а згодом і у Польському Листопадовому повстанні 1830–1831 рр. [7]. Зокрема, в битві під Остроленкою 14 травня 1831 року, перебуваючи в 2 полку уланів, Л. Немировський отримує поранення. Разом із корпусом генерала Джилорамо Раморіна йому вдається перейти кордон і сховатись в Галичині. Через деякий час оселяється в Львові [10, с. 28].

Уже в 1833 році майбутній художник повертається на Волинь. Майже одразу його було вистежено царськими властями та арештовано, як учасника повстання [8]. Під час ув'язнення перебував в тюрмі Києва.

Після звільнення продовжує конспіративну діяльність і уже в лютому 1836 році вступає до таємного «Towarzystwa Filodemicznego» (керівники К. Мошковський та Л. Лепковський), виконуючи функції секретаря відділення товариства в Ковельському повіті [13, с. 178]. Сприяв його об'єднанню 3 червня 1837 року із іншим польським патріотичним товариством - «Співдружністю польського народу». Члени цієї організації ставили за мету відновити незалежність Польщі, змінити її політичний та соціальний устрій та називали себе «конарщиками», від імені свого керівника – Шимона Конарського [11, с. 31].

Згодом Л. Немировський переїжджає до Одеси, де налагоджує контакти із польською еміграцією (Й. Лелевелем), розповсюджує патріотичну польську літературу, створює осередок «конарщиків» [6].

У липні 1838 його заарештовано в Одесі у справі Шимона Конарського та відправлено до Києва. Там, 14 лютого 1839 року Л. Немировський був засуджений до смертної кари, замінені згодом на 20 років каторги в Сибіру [3, с. 516-519].

31 березня 1939 року поляка доставили в Тобольськ. Згодом, уже 29 жовтня 1839 року Л. Немировський прибув етапом до Іркутська разом із ще одним «конарщиком» Юстиніаном Ручинським [11,

Немировський. Ночліг в лісі по Охотському тракту. 1856.

Л. Немировський. 1840-1850 Озеро Байкал. Скеля Мала Дзвіниця в Бухті Пісчаній.

Л. Немировський. Зимова станція по Охотському тракту. 1844 р.

Микола Бестужев. Портрет Леопольда Немировського 1843 року.

Немировський Л. Копальні золота на західному березі Байкалу. 1861 р.

с.30-31]. До слова, останній залишив по собі щоденник спогадів, у яких дуже добре висвітлено життя польських засланих на Сибір.

Майже одразу Л. Немировський був направлений на роботу на Тельмінську казенну фабрику. В січні 1840 року поляк переведений в Іркутський солеварний завод в с. Усольє (Усольськ), проте від робіт на солеварному заводі його невдовзі звільнили [9, с. 10]. На шляху в Сибір Л. Немировський не розлучався із своїм маленьким альбомом, в якому виконував різні замальовки. Побачивши малюнки засланих поляка, директор солеварні Андрій Мевіус звільнив його від загальних робіт, доручивши вчити малюванню своїх дітей. Згодом про талант Немировського стало відомо в Іркутську [12, с. 44-45].

Уже в 1841 році іркутський та енісейський генерал-губернатор Вільгельм Руперт перевів художника в Іркутськ, запропонувавши йому навчати малюванню своїх дітей. Також Л. Немировський вчив дітей і французької мови [5].

В 1840, а потім і в 1841 роках художнику двічі (по 5 років) було зменшено термін заслання [13, с. 181]

В м. Іркутську Л. Немировський, хоч і жив під постійним наглядом жандармів в арестанській казармі, все ж таки отримав можливість серйозно займатись творчістю. Він виконував портрети на замовлення, писав пейзажі [2, с. 5]. Намалював портрети декабристів, що жили на той час в Іркутську, своїх друзів по засланні та каторзі - Ю. Сабінського, Й. Лісневича, А. Рожковської, Давав уроки малювання дітям декабриста С. Волконського. Відомі дані про написання поляком ікони Богородиці для католицького костелу в м. Іркутськ [3, с. 551, 553].

В березні 1843 року, маючи згоду генерал-губернатора Вільгельма Руперта, побував в Селенгінську у відомого декабриста М. Бестужева, який у свою чергу, тоді ж і намалював єдиний відомий на сьогодні акварельний портрет Л. Немировського [1, с. 141].

Значно покращилось становище «конарщиків» з переводом їх із категорії «каторжан» на поселення в жовтні 1843 року [7]. Так, уже 25 листопада 1843 року Л. Немировський набуває статусу «поселенця» в с. Окініно (Акініна) Жілкінської волості Іркутського округу [6].

Знову ж таки з дозволу генерал-губернатора В. Я. Руперта польський художник супроводжував членів сенаторської ревізії (експедиція сенатора І. М. Толстого 10.05 1844–17.07.1845 років) І. Буличова та Ф. Львова на р. Лену, до Якутська, Охотська, на Камчатку [10, с. 28].

В експедиції, що повернулася в Іркутськ в липні 1845 р., Л. Немировський вів детальний «Щоденник подорожі» (місцезнаходження його сьогодні невідоме), виконав велику кількість малюнків аквареллю та олівцем – пейзажі, типи аборигенів, їх житла, одягу, предмети побуту тощо [8].

Пізніше В. Руперт продав малюнки члену сенаторської ревізії Східного Сибіру І. Буличову, який послав оригінали в Лондон, де вони були награвіровані на сталі [4, с. 211].

В 1846 р. з дозволу В. Я. Руперта Л. Немировський здійснив подорож в Забайкальський край. У червні - серпні 1848 р. в якості художника супроводжував експедицію Ю. Штубендорфа до карагачів [7].

Є відомості, що в 1856 році художник брав участь в ще одній науковій експедиції Імператорського Географічного Товариства, під керівництвом німецького природознавця, директора Зоологічного музею в м. Санкт-Петербург Г. Радде [13, с. 182].

Уже в 1856 році в Петербурзі був надрукований альбом «Подорож по Східному Сибіру» (оригінальна назва рос. «Путешествие по Восточной Сибири И. Булычова, Императорского Русского Географического общества действительного члена»). Щоправда, імені Л. Немировського, як автора малюнків, зважаючи на його статус, там ніхто не називав [5].

В 1858 р. аналогічний альбом під назвою «Voyage dans la Siberie par I. de Boulitchoff» був виданий також і в Парижі [2, с. 5].

У 1847–1848 году «конарщики» (учасники змови Ш. Конарського) були переведені на заслання в європейську частину Росії - Вологду, Калугу, Вороніж та ін. Немировський був переведений на поселення до Тамбова, де він мешкав до 1856 року [8]. Згодом знову повернувся в м. Іркутськ.

В 1857 році художник через амністію повернувся на батьківщину до Волинської губернії і оселився в м. Турійську, де професійно займався живописом [13, с. 184]. У 1867 році він експонував свої малюнки в Парижі, в 1873 у Кракові, в 1870 і 1883 роках — у Варшаві [10, с. 29].

На превеликий жаль значна частина робіт Немировського згоріла під час пожежі в його будинку та майстерні в м. Турійськ у 1877 році [6]. 24 його малюнки з видами Східного Сибіру, куплені в колекціонера Тадеуша Рудницького в Парижі у 1965 році, знаходяться сьогодні в Народному музеї у Варшаві [13, с. 182]. Деякі із творів художника перебувають в музеях Парижу, Москви, приватних збірках Забайкальського краю [9, с. 49, 52].

Помер Леопольд Немировський в м. Любомль Волинської губернії 23 грудня 1883 року [13, с. 184].

Похований був на місцевому католицькому кладовищі.

Місцеві жителі неодноразово згадували про могилу на кладовищі відомого дослідника Далекого Сходу, тихоокеанського побережжя. Після війни кладовище було поруйноване, тому пам'ятник віднайти було важко. Однак нові дані дають можливість твердити, що на кладовищі був похований саме «волинський поляк» Л. Немировський.

Таким чином, можемо говорити про тісний зв'язок цього відомого художника, учасника національно визвольних рухів 1830-х рр. в Польщі із Волинню. Щоправда, існує ще ряд невивчених питань, пов'язаних із роками перебування Леопольда Немировського в м. Луцьк, Турійськ, Любомль. Що однак, будемо вважати, є лише справою часу, а дана стаття стане лиш початком до більш ґрунтовнішого вивчення життєвого шляху польського живописця та патріота.

1. Барановская М. Ю. Декабрист Николай Бестужев. / Барановская М. Ю. - М., 1954.- с.141, 191, 271.
2. В. Шевич. О пейзажной сибирской живописи/Шевич В. // Сибирь.- 1878.- № 43 (26 ноября).- с.5.
3. Зильберштейн И. Художник-декабрист Николай Бестужев. / Зильберштейн И. - Изд.2, доп.- М., 1977.- с.24, 516-519, 545, 546, 551, 553, 632, 633.
4. Кузнецов С.И. Галерея польско-сибирской библиотеки/ Кузнецов С.И. Наумов И.В // Вестник БНЦ СО РАН - Улан-Удэ, 2012 - №2 – с.210-213.
5. Леопольд Немировський: біогр. відомості [Електронний ресурс] // Вікіпедія: веб-сайт.- Режим доступу:http://uk.wikipedia.org/wiki/Леопольд_Немировський.
6. Леопольд Немировський: біогр. відомості [Електронний ресурс]// Велика Волинь. Галерея мистецтв. - Режим доступу: http://www.volart.com.ua/art/nemyrovskyy_leopold/.
7. Леопольд Немировский: біогр. відомості [Електронний ресурс]//Энциклопедия Сибири.- Режим доступу: <http://russiasib.ru/nemirovskij-leopold/>.
8. Леопольд Немировский: біогр. відомості [Електронний ресурс]// Иркипедия. - Режим доступу: http://irkipedia.ru/content/nemirovskiy_leopold
9. Токарев В. Художники Сибири. XIX век. / Токарев В. - Новосибирск, 1993.- с.10, 49, 52.
10. Трынковский Я. Леопольд Немировский (1810-1883) / Трынковский Я // Научно-информационный бюллетень гуманитарного общественно-научного центра.- 1995.- Март (№ 3): Поляки в Сибири.- Иркутск, 1995.- с.27-29.
11. Фалинский В. Польские художники в Сибири (I ч.). / Фалинский В // Научно-информационный бюллетень гуманитарного общественно-научного центра.- 1995.- Март (№ 3): Поляки в Сибири.- Иркутск, 1995.- с.30-32.
12. Шостакович Б. История поляков в Сибири (XVII – XIX вв.) / Шостакович Б.- Иркутск, 1995.- с.15, 44-45, 75, 82.
13. Jan Trynkowsky. Leopold Niemirowski – znany i nieznaný / Jan Trynkowsky // Wroclawskie Studia Wschodnie – Wrocław, 2011 - № 15 – s. 177-185.

Іван ХАМЕЖУК (Локачі)

ОПИС ГЕРБА СЕЛА НОВИЙ ЗАГОРІВ ЛОКАЧИНСЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У червоному полі, на чорному пагорбі – срібний фасад Загорівського монастиря.

Щит вписаний у декоративний картуш та увінчаний червоною міською короною, що додатково підкреслює статус населеного пункту (село Загорів в XVI ст. було містечком).

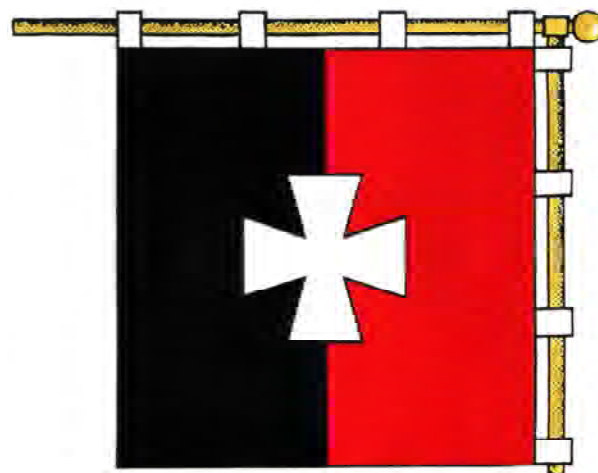
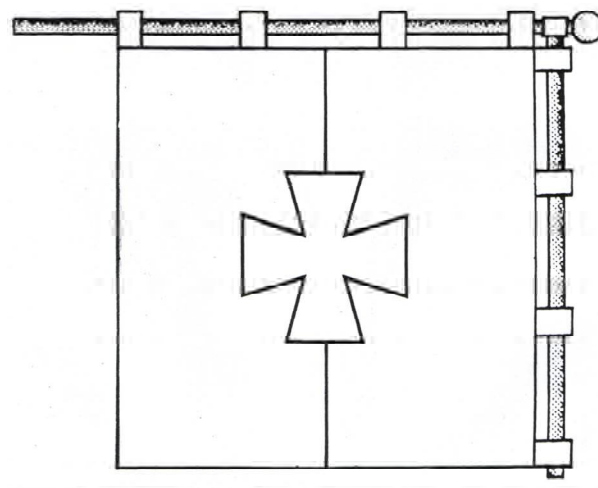
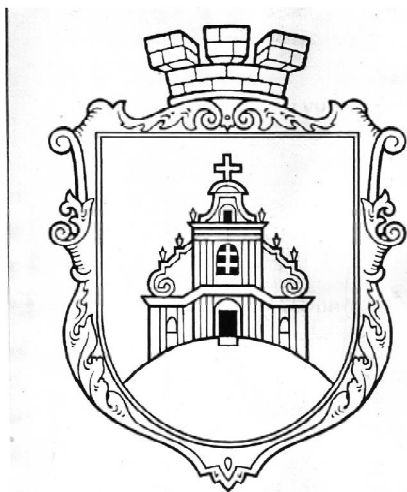
Пояснення герба

Загорівський монастир Різдва Богородиці є найвизначнішою історичною пам'яткою села стіни якого збереглися і до нині.

У монастирі писався літопис, відомий рукописний віршований «Загорівський збірник» XVI ст., який належав бібліотеці монастиря. Доля цього рукопису невідома, але збереглися передруки.

У 1696 й 1722 рр. в монастирі жив та працював відомий український художник-іконописець Йов Конзелевич (1664-1740), створивши в обителі ряд своїх талановитих шедеврів.

Тут 8-11 вересня 1943 року чота особливого призначення УПА прийняла нерівний бій з переважаючими силами німецьких солдатів та польських колабораціоністів, які зазнали величезних втрат. Територія Новозагорівського монастиря, на якому розташувалися воїни УПА, були стратегічним місцем, де пересікалися повстанські шляхи сусідніх областей.

Прапор села Новий Загорів

Відповідно до сучасних вимог прапор села має мати квадратне полотнище і може застосовуватись як звичайний прапор, так і у формі хоругви (з додатковим горизонтальним кріпленням). Окремо напрацьовано основи методологічної творчості. Передбачено, що сільські прапори повинні мати аналогічне (дзеркальне) зображення з обох сторін прапорного листа.

У прапорі є бажаним використання кольорів герба, або його окремих елементів. Саме за цими критеріями був розроблений проект прапора села Новий Загорів. Таке поєднання дасть змогу органічно поєднувати ці два символи муніципальної влади практичному застосуванні.

Опис прапора

Квадратне полотнище складається з двох рівновеликих горизонтальних смуг червоної та чорної, посередині білий лапчастий хрест.

Кольорове вирішення

Червоний колір – символ любові, мужності, сміливості, пролитої крові.

Чорний колір – колір рідної землі, смутку за загиблими воїнами.

Срібний колір – чистота, надія.

Червоно-чорне кольорове поєднання – символ українського визвольного руху, патріотизм місцевих мешканців.

Білий лапчастий (Волинський) хрест в червоному полі додатково підкреслює географічне розташування даного населеного пункту.

РОЖИЩЕНСЬКИЙ КРАЙ ПІД ЧАС ФРАНКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ

Волинь була єдиною українською територією, в межах якої велися активні військові дії періоду франко-російської війни 1812 року, тому хоча б часткова історична реконструкція подій того часу є актуальною для сучасних досліджень періоду «нашесть армії дванадцяти мов». Свою сторінку в історії «грози дванадцятого року» має і Рожищенський край, що став ареною запеклих бойових сутичок.

На сьогодні не створено жодної наукової роботи, де б комплексно розглядалися військові дії на території Волинської губернії під час війни 1812 року. Відповідно, участь населених пунктів Рожищенщини в часи франко-російського протистояння ще не була об'єктом самостійного історичного дослідження. Окремі відомості з окресленої проблематики можна знайти у праці радянського історика Б. С. Абаліхіна «Отечественная война 1812 года на Юго-Западе России» [2], цікава інформація присутня в роботах львівського дослідника наполеонівської епохи В. В. Ададунова [3] та російського військового історика А. І. Михайлевського-Данилевського [5]. Однак найбільш цінними при розгляді проблеми участі Рожищенського краю у подіях 1812 р. є збірка документів з особистої канцелярії генерала О. П. Тормасова [4] – головнокомандувача 3-ї Обсерваційної армії, що брала безпосередню участь у боях на Волині, щоденник учасника бойових дій в межах «волинського театру» війни 1812 року – генерала В. В. Вяземського [1] та уривки із праці австрійського дослідника Вільгельма фон Геблера [6], перекладені та опубліковані в одному із випусків львівського мілітарного журналу «Цитаделя».

На відміну від більшості волинських земель, Рожищенський край відносно слабо відреагував на події, пов'язані із початком франко-російської війни 1812 року. Сьогодні відомо лише про місця точкової дислокації російських військ в межах регіону – так, станом на 14 червня у селі Романів розташовувалась 9-та батарейна рота, а у містечку Рожище перебували 10-й і 38-й єгерські полки [4, с. 109], що входили до складу 3-ї Обсерваційної армії під командування генерала О. П. Тормасова.

Кардинальні зміни у житті регіону відбулися у серпні 1812 року, коли російські війська, після серії дошкульних поразок поблизу села Піддубно (30 липня [11 серпня]) та під містечком Городечна (31 липня [12 серпня]) від австро-саксонських корпусів Карла Шварценберга і Жана Рен'є, відступали з території Гродненщини (де 3-я Обсерваційна армія, в силу цілої серії тактико-стратегічних прорахунків свого командування, втратила чудовий шанс завдати потужного удару по флангах «Великої армії» Наполеона). Одним із центральних об'єктів в ході російської ретиради по території Волинської губернії було містечко Рожище, де протягом короткого терміну була сконцентрована велика кількість солдат. П'ятнадцятого (двадцять сьомого) серпня у Рожище прибув загін генерал-майора князя М. М. Хованського (чотири зведені гренадерські батальйони, 34-та батарейна рота); загін генерал-майора князя Н. Г. Щербатова (Тамбовський і Дніпровський піхотні полки, 18-та батарейна рота); загін генерал-майора Ф. В. Назімова (Козловський та Куринський піхотні полки, 15-та батарейна рота); загін генерал-полковника Є. Є. Удома (Нашебурський та Якутський піхотні полки, 38-й єгерський полк, один батальйон Апшеронського піхотного полку, 9-та батарейна рота); загін генерал-майора князя В. В. Вяземського (Тверський драгунський та 13-й єгерський полки, рота кавалерійської артилерії під командуванням майора Арнольда) [4, с. 209]. Вище згадані бойові підрозділи простояли поблизу містечка менше доби і в ніч на 16 (28) серпня вирушили у напрямку м. Луцька.

Замінити відступаючі частини 3-ї Обсерваційної армії у Рожищі мав генерал Є. І. Чапліц, який прикривав російську ретираду своїм ар'єргардом (Павлоградський гусарський, Таганрозький драгунський, Коливанський піхотний, 28-й єгерський полки та один батальйон Лубенського гусарського полку [5, с. 314]) на ковельському напрямі. Усвідомлюючи неможливість тривалого стримування австро-саксонського наступу, Єфим Ігнатович особливу увагу у своїх депешах на ім'я О. П. Тормасова приділяв необхідності максимально швидкого знищення місцевих мостів і переправ, що мало затримати просування наполеонівських сил по території Волині: «Мосты на первых порах надобно совершенно истребить. Прикажете приготовить городничему все нужное к попалению [в Ковелі], равно как и в Рожищах, где будет нужно сильной команды и способов к его разорению, а успеть без приготовления нельзя будет. То ваше превосходительство оставьте все то, что нужно» [4, с. 391]. Аргументуючи своє прохання тим, що «истребления сего одного моста [у Рожищах] и Ковельскаго доставляют большия выгоды армии» [4, с. 393], генерал Чапліц 17 (29) серпня прибув до Рожищ.

Ознайомившись із ситуацією на місцевості, Чапліц писав головнокомандуючому 3-ї Обсерваційної

армії: «Прежде нежели с местоположением Рожищ я ознакомился, я полагал, что в нем можно будет удержать неприятеля с пользою для армии, расположив себя по эту сторону реки, имея мост сзади себя. Я думал, что постройка *tetedepont*» [у перекладі з французької «*tkte-de-pont*» означає фортифікаційне укріплення на ворожому березі річки для захисту мосту або переправи], заручу свободною сьмь ретираду, без большой потери людей. Но теперь вижу, что никоим образом, как я думал и ваше высокопревосходительство видеть сами могли, обозря взглядом сие место, что в Рожищах нельзя легкими войсками ограждать армию, имея пехоту на той стороне. По моему суждению, там лучше скорить переправу оному, нежели удерживаться на сей стороне и рисковать на переправе потерять часть большую людей, а, может быть, и артиллерию, ибо неприятель, заняв высоты, меня огнем пушечным истребить может, по своей воле, не опасаясь от меня никакого вреда. Я понимаю весьма, что выигрыш времени нужным есть для армии, но присемь и полагаю, что истребление части, которая не будет в состоянии сделать вред неприятелю, принесет последствия неприятныя» [4, с. 396]. Таким чином, 17 (29) серпня містечко Рожище було покинуте російськими військами, які паралельно знищили місцевий міст через р. Стир. Залишені позиції росіян під Рожищем зайняли австрійські солдати з дивізії генерала Фрейліха [6, с. 23].

Про подальшу участь Рожищенського краю у війні 1812 року можна дізнатись із чисельних рапортів вже згаданого генерала Чапліца, який із граничною скрупульозністю звітував своєму командуванню про всі події, що відбувалися в регіоні. Відомо, що після знищення рожищенської переправи росіяни облаштували свій табір між селами Жидичин і Кульчин, залишивши навпроти Рожищ батальйон єгерів та один драгунський полк «для замечания движений неприятельских» [4, с. 398]. Відсутність великих військових підрозділів на окресленій ділянці фронту була продиктована як мінімум одним важливим фактором, який і озвучив генерал Чапліц: «Так как в лесу, около Рожищ, никаких ресурсов нету ни для лошадей, ни для людей, то я должен и на сие иметь внимание. А сие последнее будет самым тяжелым поворотом, ежели помощи не будет, ибо негде достать сена и даже соломы близко» [4, с. 399].

Оборону прирожищенських позицій росіянам полегшувала сама природа – за свідченням В. В. Вяземського, «нікогда не разливались летом и даже весною реки, как они теперь в сем краю разлиты» [1, с. 218]. Навряд чи австро-саксонські війська, погано орієнтуючись у незнайомій місцевості та відчуваючи гострий брак у понтонах й інженерному спорядженні, могли вдатись до рішучих спроб форсування Стиря. У той же час, свої труднощі у контролюванні даної території були й у росіян – вже згадуваний князь Вяземський зазначав, що «военная позиция наша хороша довольно, но правой фланг по причине длинного лесу от самых Рожищ и много выходящих из него дорог требует большого внимания и занятия сего леса большим отрядом» [1, с. 219]. Саме достатньо велика протяжність власних оборонних позицій змусила генерала Чапліца розконцентрувати свої сили вздовж Стиря від Рожищ аж до Луцька.

Єфим Чапліц, не зважаючи на всю складність свого становища (російському командирі елементарно не вистачало вояків для виконання оперативних завдань), зумів у максимально короткі терміни налагодити чітку систему контролю над лівим берегом р. Стир й організував постійно діючу розвідку ворожих позицій. Так, 19 (31) серпня генерал писав: «В Рожищах, вчера в ночи, показалось на гребли четыре только человека, которые внимательно осматривали мост. Думать надобно, что неприятельские, ибо вдруг все повернули назад в местечко, хотя потемной ночи нельзя было заметить, военные ли то были или жители» [4, с. 398]. Скоріше за все, ситуація в районі Рожищ не характеризувалась надзвичайною активністю, оскільки наступні рапорти Є. І. Чапліца на ім'я генерала Тормасова не містили інформації про наступальні наміри супротивника – 21 серпня (2 вересня) Єфим Іванович зазначав: «С постов всех я получаю рапорты и все никакого примечания не сделали, кроме что в Рожищах большая тишина и на ночь, вместо конных, патрули пешия были выставлены. Сверх сего, вблизи в деревне показался эскадрон, который потянулся вверх по реке» [4, с. 403].

Інертність австрійців, які намагалися не форсувати події, була абсолютно не зрозумілою для російського командування, що змушувало останніх посилити розвідку ворожих позицій. Що цікаво, збором оперативної інформації займалися не кадрові російські військовики, а звичайні місцеві жителі. Двадцять другого серпня (четвертого вересня) підполковник 28-го єгерського полку Тандерфельд писав генералу Чапліцу: «По повелению моему, вчерашняго числа посланный был крестьянин в Рожищи, для узнания о неприятельских покушениях, в рассуждении переправы и много ль войска расположено около местечка. В Рожищи слышно, что неприятельские войска потянулись к Бродам, со всею артиллерией и как по Стыри все мосты сожжены, то они намерены перейти у Бродов сухою границею. И тысяч до двух, третьяго дня и вчера пошли к местечку Сокуль, вниз по Стыри. Сколько ж осталось теперь неприятеля за Рожищами, в лесу неизвестно, по причине той, что ни одной души в тот лес не пушают. А полагают жители, что мало кавалерии и часть єгерей, которых невидно в местечке, а только одни гусары

на пикетах. Да прошлую ночь слышна была рубка лесу в том месте, где неприятель стоит, которую рубку в местечке слышали. Но мужиков на ту работу не употребляют ни души» [4, с. 405]. Саме підполковник Тандерфельд виявив перші ознаки активізації австрійців в районі Рожища, коли 25 серпня (6 вересня) «позади Рожищ, по опушке леса, кавалерия неприятельская до двух тысяч, с конвойной артиллерией имея более ста фур сена, потянулась по дороге Луцкой; а в местечке Рожищах и на других постах поставлены вместо егерей кавалеристы» [4, с. 408]. Рух ворожих підрозділів підтвердив і сам Чапліц, який 26 серпня (7 вересня) повідомляв генерала Тормасова про те, що «у неприятеля позади Рожищ около леса великая и протяжная пыль была, которая протянулась вверх по Стыри, но ночь помешала распознать движение» [4, с. 409].

З'ясувати причини раптового маневрування австрійців Чапліц вирішив перевіреним способом – заславши у Рожище «селянина-розвідника». «Посланный от нас житель, который два дня был задержан и содержался в Переспе» [4, с. 410] 27 серпня (8 вересня) приніс важливу інформацію росіянам про те, що в Переспі «он видел два полка гусар венгерских и пехоту венгерскую и до двадцати орудий; около Рожищ часть пехоты и конницы» [4, с. 410]. Згадка ж селянина про те, що «они [австрійці] ожидают си курсу [підкріплення]» [4, с. 411] змусила Чапліца збільшити контроль за побережжям Стиря і посилити розвідку на підконтрольній ворогу території.

Двадцять дев'ятого серпня (десятого вересня) Чапліц писав Тормасову: «Сегодня возвратился посланный тому назад пять дней шпион, который объявил, что за Рожищами находится около лесу часть кавалерии пехоты с 12-ю пушками. В Переспе тоже некоторая часть и в Свидниках, где его водили и содержали» [4, с. 412]. Подібні зауваження про збільшення військового контингенту австрійців у Рожищі були присутні й у подальших рапортах Чапліца – 1 (13) вересня він зауважував, що «вчерашняго числа в Рожищах примечено, что прибавилось их егерей на всех пикетах и к вечеру расхаживали по берегу» [4, с. 412], а 4 (16) вересня черговий таємний агент доніс: «В Переспе их [австрійців] большая часть армии теперь. Все реквизиции, которые собираются со всех мест по берегу Стыри и всех деревень, даже из Владимирской дороги, а именно с имени Чарнецкой, свозят в Переспу, что подводы с овсом и другими припасами тотчас отпускаются, но с сеном только отпускают те, которые опоражниваются, а прочия остаются. Сие известие доказывает, что они имеются в готовности, на случай движения, какого либо ни есть. В Переспе лагерем стоят пехота и кавалерия. Пушек довольно» [4, с. 414].

Однак, як показав час, демонстративно приготування до наступу виявились провокацією австрійців, які насправді не планували розпочинати повномасштабний наступ, а лише намагались з'ясувати рівень бойової готовності російських військ. Щоправда, австрійці провели часткове перегрупування власних сил – специфічний волинський клімат із своєю надмірною вологістю став серйозною проблемою для командування наполеонівських союзників, оскільки «погані, нездорові і заболочені бівуаки вкрай негативно впливали на і без того змарнілих солдат, внаслідок чого число хворих було доведено до надто високої позначки» [3, с. 39]. У ході територіальної ротації австрійських підрозділів військами авангарду на дистанції від Рожища до Колок тепер командував полковник Зуден, Рожище утримував 7-й егерський батальйон майора Вараждинського та прикордонний батальйон Кройцера, а генерал Фрейліх з більшою частиною своїх військ, гусарськими полками Кайзера, Блянкенштайна і Кінмаєра знаходився біля містечка Береськ і спостерігав за дорогою на Луцьк [6, с. 27].

Зміни у розташуванні австрійських військ не надто вплинули на загальну оперативну ситуацію в межах Рожищенщини – тут знову запанував режим відносного спокою. Перші серйозні відомості про ситуацію в регіоні росіяни отримали 7 (19) вересня, про що генерал Чапліц інформував О. П. Тормасова: «В Рожищи, в сию ночь пушечная пальба у неприятеля произведена была по случаю прибытия к ним какого то генерала из Варшавы, к командованию войск. Провиант собирают с жителей с каждого двора по три четверика жита и по два четверика овса. Жито мелют на мельницах и отправляют на подводах, часть к Владимиру, к Локачам и к Ковелю. Войска расположены по дороге к Переспе: под Рожищами два полка пехоты и один кавалерии, два полка пешие в Переспе и два – в Козине. Жители на той стороне без билета теперь никуда не могут идти, а должны брать билеты от их начальства» [4, с. 415].

Згадки про жорсткий окупаційний режим на території Рожищенського краю мали під собою цілком реальну основу – за численними свідченнями сучасників, австрійці часто вдавались до жорстокого поводження із простим населенням, частими були й випадки побоїв та відвертого грабінництва. Можна з впевненістю констатувати наступні моменти стосовно життя Рожищенського краю в умовах окупації наполеонівськими військами: регіон покинули усі російські поміщики та прихильні до російського самодержавства заможні приватні особи (за винятком хіба що православного духовенства, яке у той час було чи не єдиним провідником антинаполеонівської боротьби на захоплених союзниками Бонапарта

територіях); місцеве єврейське населення, скоріше за все, зайняло стримано-нейтральну позицію по відношенню до «новоприбулих гостей» (спогади сучасників волинських подій франко-російської війни 1812 року переконливо свідчать про відсутність частих випадків співробітництва євреїв із наполеонівськими військами – далі торгівельних контактів, як правило, справа не йшла); просте ж населення сприймало прихід нового контингенту військ крізь призму можливості завдання потенційної шкоди власному господарству, що часто поєднувалось також із побоюванням за власне життя (ховаючись від нестерпних поборів та частих грабунків, більшість волинян втікали до навколишніх лісів, створюючи імпровізовані загони народної самооборони, які нападали на невеликі загони наполеонівських військ). Масове вилучення продовольства, грабунки і побої, фактичне знищення врожаїв, руйнування будинків у ході бойових дій і тактика «спаленої землі» (яку спочатку частково використовували відступаючі частини росіян, а пізніше – і союзники Бонапарта) – ось лише короткий перелік тих страждань, які принесло простому населенню тогочасне франко-російське протистояння.

Прибуття на Волинь Дунайської армії адмірала П. В. Чичагова в перших числах вересня 1812 р. кардинально змінило стратегічну ситуацію в регіоні – росіяни отримали чисельну перевагу над супротивником, що створювало чудові перспективи для звільнення Волині від наполеонівських військ.

Вивчаючи можливість переправи через р. Стир і подальше звільнення Рожищенщини, генерал Чапліц вкотре посилив розвідку ворожих позицій. Так, 11 (23) вересня, «по полученным известиям чрез одного шляхтича котораго захватили близь селения Шепеля» [4, с. 350], росіянам стало відомо, що «отряд Цесарский под командой генерала Фримонта, стоит между деревень Уляники и Оздянише и расположен лагерем за рекой Ставь и пикеты стоят также за оной речкой; в селении Переспе, по дороге к Рожищу, стоит другой лагерь Цесарский, под командой генерала Фрейлиха» [351]. Користуючись отриманими розвідданими, у ніч на 12 (24) вересня російські війська форсували Стир і атакували австрійські позиції. На ранок 12 (24) вересня Рожище було звільнено від наполеонівських військ, про що можна дізнатись із рапорту Є. І. Чапліца генералу Тормасову: «Сейчас с передовых моих постов получил рапорты, что местечко Рожищи заняли. Оттуда неприятель ретировался в Переспу, и подполковник Барабанщиков преследует их в самую Переспу, и что за сим случится, буду иметь честь донести. Полковник Серпуховскаго драгунскаго полка шеф Жевахов командующий передовыми, смотрит за неприятелем, и как только с Переспы заметит движение, будет их преследовать» [4, с. 419]. Російський наступ взагалі був дуже динамічним – того ж 12 (24) вересня «подполковник Барабанщиков занял Тростянки, также и селение Козенцы» [4, с. 420], а надвечір «казаки после сильной перестрелки гусар Бланкенштейна полка, вошли в Козин, около Переспы, куда наши и преследовали, но выстрелами пушек остановлены были» [4, с. 420]. З'явилися перші відомості про фінальне розташування австрійців в регіоні: «Австрийския войска расположены были: в Переспе – авангард, под командою Фрейлиха, у котораго было 6000; в Уляниках стоял генерал Фримон, который имел четыре полка» [5, с. 332].

Станом на 13 (25) серпня головні сили генерала Чапліца розташувались у с. Сирники, в той час як його передові пікети були розставлені поблизу Козина. Головний напрям подальшого руху росіян пролягав через с. Переспу, де російське командування очікувало зустріти рішучий спротив з боку австрійців. Остерігаючись тривалої затримки свого наступу, керівництво 3-ї Обсерваційної та Дунайської армії вирішило провести перегруповання військ у районі Рожища – у самому містечку один ескадрон Серпухівського драгунського полку і 50 козаків були замінені на два ескадрони Тираспольського драгунського полку і сотню козаків під загальним керівництвом генерал-майора Мещерінова [4, с. 464].

Упевнившись у надійності свого тилу, Є. І. Чапліц 13 (25) вересня підійшов до с. Переспа, де несподівано для себе не виявив ворога – як виявилось, «неприятель ночью из Переспы ретировался, сжегши там мост» [420]. Не зважаючи на іронічне зауваження Чапліца про те, що «неприятель умеет жечь лучше нашего мосты» [4, с. 421] і послідує зізнання головнокомандуючому про те, що «везде найду большую остановку в переправе ибо все мосты везде истреблены и даже самые маленькие» [4, с. 423], російські війська продовжили свій наступ, навіть зумівши переправити на лівий берег р. Лютицідев'ять козаків під командуванням підполковника Барабанщикова [4, с. 421]. Доля подальшого просування російських військ по території Рожищенського краю на сьогодні невідома – скоріше за все, більшість населених пунктів регіону були звільнені від наполеонівських військ без особливого спротиву зі сторони останніх.

Станом на 14 (26) вересня з'явилась і перша інформація про російські трофеї – генерал-майор Ламберт, що діяв у районі с. Дмитрівка, сповістив генерала Тормасова про захоплення «пленных шесть рядовых и одного маркитанта» [4, с. 348], окремо зазначивши, «что из числа их находятся два человека драгунскаго Цесарскаго полка Рикске, принадлежащие к армии генерала Фримонта» [4, с. 353]. Про свої

«дивіденди» від наступу 15 (27) вересня звітував і Єфим Чапліц: «Пленных я от правил четырех – в Луцк, двух передал в Рожищи» [4, с. 422]. Особливої уваги заслуговує згадка генерала Чапліца про стан рожищенських земель після трьохтижневої окупації: «По дороге недостаток и приметно, что неприятель побыл довольно время» [2, с. 17]. В тон Чапліцувторив і князь Вяземський: «Земли здесь совершенно разорены, край совсем опустошен. По большой дороге кое-где – жилой дом» [1, с. 221]. Рожищенський край заплатив дорогу ціну за свою участь у війні 1812 року.

На сьогодні про участь населених пунктів Рожищенщини у «грозі дванадцятого року» нагадують 8 курганів поблизу с. Башова, насипаних в пам'ять про перемогу Російської імперії у протистоянні із наполеонівською Францією, та урочище «Французи» поблизу с. Кременець, де колись було невелике кладовище вбитих французьких воєнків і стояв курган у пам'ять про події війни 1812 року. Залишається сподіватись, що «наполеонівська» сторінка з історії Рожищенського краю не залишиться поза увагою сучасників.

1. 1812 год. Военные дневники. [Под ред. А. Г. Тартаковского]. – М.: Советская Россия, 1990. – 464 с.

2. Абалихин, Б. С. Отечественная война 1812 года на Юго-Западе России / Б. С. Абалихин. – Волгоград: ВГПИ, 1987. – 104 с

3. Ададуров В. В. Діяльність французького командування щодо організації наступальної операції сьомого корпусу «Великої армії» у Волині під час війни 1812 р. / В. В. Ададуров. // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету імені Л. Українки. – Луцьк: ВДУ, 2007. – №12. – С. 36–45.

4. Ахлестышев Д. П. Двенадцатый год. Исторические документы собственной канцелярии главнокомандующего 3-ю Западной армией ген. от кавалерии А. П. Тормасова / Д. П. Ахлестышев. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1912. – 722 с.

5. Михайловский-Данилевский А. И. Описание Отечественной войны 1812 года: В 4 ч. / А. И. Михайловский-Данилевский. — СПб.: Тип. Штаба Отдельного Корпуса Внутренней Стражи, 1843. – Ч. 2. – 415 с.

6. Цитаделя: Львівський мілітарний альманах [Під ред. О. Фешиця, О. Дедика та ін.]. – Львів: Астролябія, 2012. – Ч. 1 (7). – 124 с.

Протоієрей Микола ЦАП (Луцьк)

ІКОНА БОГОРОДИЦІ ЛУЦЬКОГО ДОМІНІКАНСЬКОГО МОНАСТІРЯ: ІСТОРІЯ ТА ЇЇ КОРОНАЦІЯ

В кінці XVI-XVIII століть на теренах західноукраїнських земель серед шанованих образів Матері Божої, особливе місце займала ікона Богородиці Луцького домініканського монастиря. Вона була копією древнього образу з римської базиліки Sancta Maria Maggiore (покровителька римлян), а на землях Речі Посполитої – як Мати Божа Сніжна. Ця ікона, згідно середньовічних переказів була оригіналом Одігітрії, яку написав св. ап. і євангелист Лука. Кондаков Н. П. стверджує, що між VI-IX століттями у Римі дійсно шанувався один чудотворний образ Богородиці і його слава та велич були перенесені на ікону у церкві Марії Маджоре. Він називає римську ікону Богородиці «пам'яткою кращих часів грецького мистецтва, скоріше за все XI або кінця X-го століття... ще у глибокій давнині прославленого чудотворіннями, ставши оригіналом для списків грецької Одігітрії» [4, с. 172]

Луцький домініканський монастир виявився не єдиним осідком, до якого потрапила копія римської реліквії. До поширення її культу особливо долучились католицькі ордени домінікан, кармелітів та єзуїтів, які вважали її своєю опікункою. У XVII ст. до них долучаються уніати, пропагуючи культ Римської на території України і Білорусії.

Ікона Римської шанувалась католиками і православними, як правило, під іменем тієї місцевості, у якій вона прославилась чудесами. Як приклад, можна назвати чудотворні ікони Луцьку, Бердичівську, Летичівську, Барську, Тернопільську і інші, які мають спільну іконографічну основу – образ Римської Богородиці [1, с. 62].

Списки ікон з церкви Марії Маджоре в древності майже відсутні і з'являються вперше у XIV ст. спочатку в Італії, а згодом і на Сході. При папі Пієві V на прохання міланського архієпископа Карла Боромеуса і Франциска Борджиа були намальовані п'ять копій відомої ікони. Одна з них папою Климентом VIII була подарована луцькому єпископу Бернардові Мацейовському (1548-1608), який повернувшись до Луцька у 1598 р. передав ікону домініканському монастирю. Ікона зайняла важливе місце у діяльності

чернечого ордену. Для неї спеціально була побудована каплиця, кошти на яку дав Олександр Красінський у 1649 р. Монахи під час пропагування культу ікони в XVIII ст. зовсім не згадували про те, що вона є копією знаменитого римського оригіналу. За давньою традицією, ікона приписувалась пензлю св. Луки, і це визнавала офіційна теологічна цензура. У більшості випадків ікони, популяризовані домініканами на Русі дуже тісно пов'язані зі східнохристиянськими взірцями з метою приваблювати православних до домініканських святинь.

Під час воєнних лихоліть XVII ст. домініканці старанно оберігали реліквію і вже в середині століття почали вести список чудес, засвідчених біля ікони. Спеціальна комісія, що згідно з канонічними правилами католицької Церкви, мала за мету вивчати і перевіряти вірогідність свідчень про чудеса та надприродний характер останніх, була скликана за ініціативою луцького єпископа Франциска Пражмовського у 1701 р., однак його смерть не дала можливості завершити справу. Адміністратор вакантної луцької кафедри Павло Дубравський продовжив цю ініціативу і в 1703 р. його декретом чудеса були апробовані, ікона проголошена чудотворною, іменувалась «щитом Королівства та непохитною вежею Волині».

В цей час основним ініціатором поширення культу стає луцький пріор Ігнатій Ковнацький, який зібрав і видав працю під назвою «Sparta Polska...», в якій опублікував всі відомі на той час чудеса, які відбувалися біля ікони. Це ще більше посилює шанування ікони та паломництво до неї.

У XVIII ст. в тодішній Речі Посполитій активізувався рух щодо коронацій чудотворних ікон. Луцькі домініканці активно включилися в підготовку даного процесу. До Риму, з проханням коронувати луцьку ікону, у 1724 р. звернувся луцький пріор Петро Щербінський, який сам зазнав її чудодійного впливу, а також стверджував, що вона врятувала костел і монастир від пожежі. [6, с.228]. Вперше декрет про коронацію ікони було підготовлено і видано папою Бенедиктом XIV у 1748 р., але через несподівану смерть Гнезненського архієпископа коронація була зірвана і відновлена лише завдяки втручання волинського воєводи Михайла Потоцького. Він був відомим добродійцем ордену і за власні кошти виготовив корони для коронації (у 1727 р. він оплатив коронацію ікони в Підкамені).

Згодом було підготовлено другий декрет. Процес коронації ікони відбувся 8 вересня 1749 р. в Луцькому домініканському монастирі. Вона була надзвичайно помпезною і урочистою. В ній взяли участь найвідоміші особи Королівства, включно з коронним гетьманом Юзефом Потоцьким. Коронатором був місцевий єпископ Кобельський, а його асистентами – чотири єпископи [3, с.117]. Для процесу коронації на території монастиря спорудили триаркову каплицю. Арки відображали уявлення домініканців про роль ікони-покровительки – у небесному, земному і підземному царствах. Арки були вкриті розписами із зображеннями святих і написами. Після коронації Луцький домініканський пріорат підняв свій статус до загальнопровінційного значення. Він був одним із найбільш розвинених монастирів в усій Речі Посполитій на рівні з Познанським, Варшавським і Люблінським. Ікона Луцької Богоматері стала другою коронованою домініканською іконою Богоматері в королівстві і восьмою серед всіх орденів. Луцьким домініканам вдалося швидше завершити коронаційний процес, аніж їхнім співбратам у Львові чи Перемишлі, де теж готувалися до коронації. Ця подія справила велике піднесення у тодішньому суспільстві. В тому ж році вийшло дві промови, присвячені коронації ікони, а також у Римі був виданий опис самої коронації і відлито мідні пам'ятні медальйони. На сьогодні відомо два їхні різновиди, які є досить рідкими, можливо через незначний їх випуск. Медальйони круглої форми, розмір 23 мм. Лицева сторона однакова, зображення чудотворного образу Луцької Богоматері і півколом легенда латинською мовою: B·M·V·LUCEORIEN·CORON·1749. На зворотній стороні одного медаліка є зображення домініканського святого Вінцентія Ферейри з написом: S·VINCEN·FERRER, на іншому святой Домінік з легендою: S·DOM·D·SOR·. В інших металах згадані медальйони зокрема в сріблі є невідомі, деякі з них попадають посірблені.

Домініканський монастир зазнав декілька пожеж: у 1781, 1793, 30 серпня 1803 рр. [3, с.123]. Пожежа в місті 1845 р. була останньою для костюлу. Через два роки монастир закривається російською владою. Костельні ікони роботи Ф. Смуглевича та коронований образ Діви Марії в срібному окладі, багато декорований перлами, були передані до Луцького кафедрального костелу св. апп. Петра і Павла [7, с.53]. Чудотворний образ перебував тут до 1924 р., коли пожежа великого вітара знищила і саму ікону.

Не дивлячись на легенду про неможливість копіювання чудотворний образ, ще до коронації неодноразово відтворювали у художніх копіях і гравюрах. Найдавніша була створена Адамом Недбаловичем у XVII ст. Вона чітко відобразила усі іконографічні та декоративні деталі. Чергова гравюра була виконана львівським гравером Яном Філіповичем у зв'язку з коронацією [2].

Починаючи з XVIII ст. образ Римської Богоматері часто зустрічався на теренах Волині, переважно як копії чудотворного образу з Луцького домініканського монастиря. Окрім образів на Волині, у Сідлецькому

Стисок 1999 р. Терези Бучинської із копії ікони Луцької Богородиці 1670 р.

Древня ікона Богородиці з римської базилики Марії Маджоре.

Гравюра Яна Філіповича з нагоди коронації 1749 р.

Копія Луцької Богородиці 1670-го р.

Коронаційні медальйони.

S P A R T A
P O L S K A,
 NIEZWYCIEŻONEMI LASKAWOSCI PIERSIAMI MOCNA.
 P A N N A N A Y S W I E T S Z A
M A R Y A,
 w Cudownym OBRAZIE Miastá Stołecznego,
 W O I E W O D Z T W A W O I T N S K I E G O,
 W Kościele Łuckim Dominikańskim,
 Cudam łaskami, Apparycyami y innemi niezliczonemi Dobro-
 dzieystwy Boskiemi, za Najswiętsza swiata, interpozycya kōfe-
 rowaniem, uciekającym się nabożnie ludziom, w różnych
 paroxyzmach na Obronc,
W S Z E C H M O C N A R E K A
W Y S T A W I O N A.
 NA SZCZĘSLIWĄ W ZYCHU, FORTUNIE, HONORACH PROTEKCYS:
 J A S N I E O S W I E C O N E T K I E Z N I E J . M .
P . A N N I E
 LVBARTOWICZOWNIE SANGVSKOWNIE
RADZIWIŁOWY,
 KANCLERZYN Y W . X . L .
 PRZEMYSLSKIEY, BRASŁAWSKIEY, KAMIENIECKIEY, KRZYCZEWSKIEY,
 CZUCHOWSKIEY, CHOYŃICKIEY, OSTRSKIEY, OWĘCZYCKIEY &c.
 S T A R O S C I N Y .
 T A N I E Y T J E D Y N S Y D O B R O D Z I J B Y C E
 Przy Rodowitym I. O. Książat, Lubartowiczow SANGVSKOW
 H E K T O R Z E .
PREZENTOWANA.
 A za staraniem W . X . I G N A C E G O K O W N A C K I E G O,
 S. Th. Prezentata, na ten sam Przesąd Łuckiego, Zakonu Koadiutorstwa, Wskazyge
 Kontraby Wskazyge, y Skrypty Serbice Apostolskiej Pifarzo, do Druka
Collegii P O D A N A o 1703
 ROKU PANA Załpaw. Niezmierzemni Sciam Swiat meloigryzo. 1703.
 W ZAMOSCI, W DRUKARNI AKADEMICKIEY.

Фрагмент книги «Sparta Polska» Ігнатія Ковнацького.

філіальному костелі в Польщі зберігається до сьогодні копія Луцької ікони, виконана на полотні біля 1670 року з написом в низу: «*Obraz Sudowny z Łucka z R. 1670, odnowiony w R. 1851*» [8, с.120]. Цей образ безпосередньо був намальований до костелу с. Новий Витків (Радехівський повіт), звідси, напевно, ксьондзом Тадеушем Пілавським, до 1944 р. пробошем у Новому Виткові, вивезений до Олави в Польщу, а 19 березня 1946 р. перевезений до Сідлець парафії Катовіце (біля Олави) [9, с.28]. Це є чи не єдина і найдавніша копія Луцької Богоматері, яка дійшла до нашого часу. У 1997 р. вона була пошкоджена повінню, але згодом реставрована у Народному музеї Познаня.

25 червня 1999 р. до костелу св. ап. Петра і Павла в Луцьку була привезена з Польщі копія з образу, що знаходиться в Сідлецькому костелі, виконана Терезою Бучинською [5, с.160]. Цю ікону тепер розміщено в лівому бічному вітарі луцького костелу.

1. Бендюк М. *Ікона Богородиці Оженинської (Римської) // Волинська ікона: дослідження та реставрація. Науковий збірник. Випуск 21. Матеріали XXI міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 16-17 жовтня 2014 р. – Луцьк, 2014. – 352 с., іл.*

2. Картюк Л. *Ікона Римської Богоматері з Луцького домініканського костелу. Традиційні зображення та пошанування на Волині у XVII-XVIII століттях. [Електронний ресурс]: – Точка доступу: http://istvolyn.info/index2.php?option=com_content&task=view&id=897&Itemid=1*

3. Колосок Б.В. *Римо-католицькі святині Луцька. – К.: Техніка, 2004. – 224 с.*

4. Кондаков Н. *Иконография Богоматери. – Петроград, 1915. – Т.2. – 451 с.*

5. Марчук Г. *Образ Матері Божої Луцької // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині. Матеріали VIII міжнародної наукової конференції. – Луцьк. 13-14 грудня 2001 р. – 172 с.*

6. Сінкевич Н. *Ікона Богородиці Луцького домініканського монастиря: історія та особливості поширення культури // Дрогобицький краєзнавчий музей. Збірник наукових праць. Випуск IX. – Дрогобич, 2005. – С.226-233.*

7. Троневиц П.О., Хілько М.В., Сайчук Б.Т. *Втрачені християнські храми Луцька. – Луцьк, 2001. – 80 с.*

8. Kondraciuk P. *Obraz Matki Bożej z kościoła Dominikanow w Łucku // Сакральне мистецтво Волині. Науковий збірник. Випуск 9. Матеріали IX міжнародної наукової конференції м. Луцьк, 31 жовтня-1 листопада 2002 р. – Луцьк, 2002. – 162 с., іл.*

9. Kukiz T. *Wołyńskie Madonny i inne obrazy sakralne z diecezji łuckiej. – Biały Dunajec, 1998. – 210 s.*

Галина ЦИГАНЮК (Луцьк)

ІСТОРИЗМИ ТА АРХАЇЗМИ У ЗБІРКАХ ОКСАНИ ЛЯТУРИНСЬКОЇ «КНЯЖА ЕМАЛЬ» ТА «ГУСЛА»

Актуальність дослідження. Сучасне і прийдешне не може існувати без минулого, без тих надбань, які тисячоліттями збиралися, впорядковувалися, передавалися із покоління в покоління, щоб визначити національні особливості народу, його культуру, традиції, історію. І від самого світостворення до сьогодні життя людини, суспільства не існувало без мови, яка давала енергію для поступу, завжди лишалася оберегом віри, думки і почуття, свідченням нескінченності роду людського.

Особливості мови народу зберігаються і передаються через безпосередніх її носіїв і, звичайно ж, через творчість – фольклорну чи літературну.

Виходячи з тих міркувань, що формування національної свідомості людини починається із вивчення історії рідного народу, українське письменство, починаючи з найдавніших часів, прагло до об'єктивності, правдивості. Мова як хранителька історичної пам'яті народу забезпечує митцям «часову тяглість і безперервність життя, збереження органічності і оригінальності світосприйняття етносу при зміні його історичних форм» [1, с. 167]. Інакше кажучи, вона прогресує і допомагає письменнику відтворити той чи інший часовий простір.

Без повернення на батьківщину як значної національної цінності літературної спадщини української еміграції не буде зрозумілим увесь літературний процес епохи великих перемін ХХ століття. Крім того, письменники-емігранти зберегли у своїх творах ті мовні особливості, які були представлені у час їхнього перебування на батьківщині, зокрема діалекти.

Метою дослідження є показати як історизми та архаїзми, лексеми, позасловникові лексичні одиниці, представлені у збірках «Гусла» і «Княжа емаль», допомагають Оксані Лятуринській заглибити читача у Волинську землю від неоліту до сучасності, відтворити печерні рисунки, дорогоцінну емаль княжих часів, чарівність волинської природи; надають мові творів образності, експресії.

Виклад основного матеріалу. В Україні не так давно розпочали досліджувати багатий творчий доробок неординарної особистості, яка зробила значний внесок у розвиток літератури, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, поетки, нашої землячки Оксани Лятуринської (1902–1970).

Народилася Оксана Лятуринська 1 лютого 1902 р. на чарівній Волині в українській шляхетній сім'ї. Це й визначило як її долю, так і характер: зачарованість таємничо-безмежною природою рідного краю та інтелігентністю середовища [2, с. 384].

Навчалася Оксана Лятуринська в Кременецькій приватній українській гімназії імені Івана Стешенка. Тут молода поетеса здійснила перші поетичні спроби, публіковані в гімназійному альманасі «Юнацтво», що виходив за редакції Уласа Самчука.

З 1924 року Оксана Лятуринська опиняється у Празі в Чехословаччині. Де доля звела її з поетами-емігрантами, а саме: Юрієм Дараганом, Олегом Ольжичем, Олексієм Стефановичем, Юрієм Липою, Оленою Телігою і Євгеном Маланюком. Головне для еліти цього покоління полягало у відродженні української нації, держави, культури, мови [2, с. 385].

У Празі 1938 року була опублікована перша збірка Оксани Лятуринської «Гусла», а пізніше, в 1941 році, вийшла друга книжка – «Княжа емаль».

У 50-х рр. ХХ ст. поетесу було емігровано до США, де вона оселяється в Міннеаполісі, де розпочинається її активна творча праця. Так було опубліковано збірку новел «Материнки» (1946) і збірку віршів для дітей «Бедрик» (1956). З'являється друге видання «Княжої емалі» (1956), що включає також збірку «Веселка» [2, с. 387].

У подальші роки життя Оксана Лятуринська починає поступово втрачати слух. Нелегке життя у еміграції, проблеми із здоров'ям, матеріальні труднощі, розбиті мрії підірвали здоров'я поетеси та призвели до важкої хвороби, раку легень. Померла Оксана Лятуринська 13 червня 1970 року в США [2, с. 388]. Поховали поетесу, згідно із її бажанням у вишиванці, яку вона сама вишивала протягом багатьох років.

Саму письменницю та її творчість можна визначити як унікальне явище у світовій культурі. Така оцінка поетеси небезпідставна. Оксана Лятуринська, як ніхто з її сучасників, уміла поетичним словом здолати час і простір, спроектувати на площину літературного тексту філософію цілісного буття та вічності. Її художня творчість – органічна складова і невід'ємна частина культури українського народу, без якої уявлення про національний літературний процес ХХ століття буде неповним.

З тих збірок, які вийшли в еміграції, починаючи з 1938 року і закінчуючи 1986 роком («Гусла» (1938), «Княжа емаль» (1941), «Материнки» (1946), «Княжа емаль» (1955), «Бедрик» (1956), «Ягілка» (1971), «Зібрані твори» (1983), «Великодній передзвін» (1986), жодна в Україні не перевидана. На рідній землі у 1995 році вийшла у видавництві «Веселка» збірка віршів і оповідань Оксани Лятуринської для дітей «Знаю казку»; окремі вірші публікувалися у часописах «Тернопіль», «Дзвін», хрестоматії української літератури «Українське слово» (Кн. 2), інших збірках, періодиці. Тому українському читачеві важко скласти цілісне уявлення про глибину змісту, проблематику, художнє багатство поезій, а дослідникам нелегко вивчати індивідуальний стиль Оксани Лятуринської. Незважаючи на це, в Україні чимало науковців досліджують творчий доробок поетеси, тому що її спадщина є важливою складовою нашої художньої культури.

Мова творів Оксани Лятуринської завжди привертала увагу науковців-мовознавців, оскільки поетичне слово передає духовний світ самої авторки, колорит тих образів, які створила її багата творча уява. Нашу увагу привернули збірки «Гусла» і «Княжа емаль», тому що в них яскраво відображене життя українського народу в його традиціях, звичаях, культурі. Викликає зацікавлення і лексика збірок, особливо застаріла, оскільки вона яскраво представляє змальовану тут епоху.

Дослідження пасивної лексики збірок «Гусла» і «Княжа емаль» з точки зору стилістичного використання є важливим і актуальним, оскільки дає можливість відтворити колорит тих часових просторів, у які заглибилася творча уява поетеси; допомагає зрозуміти, наскільки художньо вмотивованим є відбір безпосередньо цих лексем авторкою для створення образів, важливих для розуміння ідейного змісту творів.

Значне місце в поезіях Оксани Лятуринської займає пасивна лексика, тобто застарілі слова (історизми, архаїзми), що допомагає авторці яскраво презентувати історичну епоху – Княжу добу, дохристиянські часи.

Серед історизмів представлені такі групи: слова на позначення тодішніх військових та воєнних дій, назви зброї того часу; слова на позначення людей, народів, держав; слова на позначення речей побуту, одягу; назви мір, грошові одиниці; назви старослов'янських богів.

Найбільші групи історизмів складають військова лексика та слова на позначення речей побуту та

одягу: князь, дружина, отроки, цісарське, ратище, праща, рать, щити, списи, мечі, сокири, шолом, заборола, панцер, пря, побіда, короґва, клейноди, зброя («здобувчий князь, його дружина / на Людомерії твердинях» [4, с. 31], «Як можна вибрати з нагород, / тож із усього лиш єдине: / тризуба знак, яко клеюнод, / і прапор жовто-синій.» [3, с. 78]); киреї, далматики, оловіри, корзна, ковтки, підвіски, чекмінь, аграф, свитка, запаска, намітка, велян, чемерка («Важкі киреї золоті// далматики та оловіри, / і княжі корзна і щити...» [4, с. 22]).

Досить широко представлені в збірці архаїзми, серед яких виділяються лексичні, лексико-словотворчі, лексико-морфологічні, лексико-фонетичні і лексико-семантичні. Як приклад можна навести наступні рядки: «Створив ти землю, оболоки // й людину дотиком і дихом» [4, с. 19], (оболоки – хмари); «Щит ясний – сонце, очі – став, // а обіч його – ратня слава» [4, с. 22], (ратня – військова).

Архаїзми надають мові творів стилістичного забарвлення (урочистості, експресивності): «І цим не виникне в нас пря» [4, с. 23], (пря – змагання, боротьба, бій, борня); «Устами славлена// стріла стужавлена» [4, с. 13], (славлена – прославлена; стужавлена – стужавіла).

Серед іншої маркованої лексики широко використовуються слова з позначками в словниках «фозм.», «діал.», «рідко», «зах.», «поет.», що визначає багатство художньої мови Оксани Лятуринської. Наприклад: ковтки («Ковтки, підвіски. Барми й гривни») [4, с. 22]; шувар («Або вода знесла шувар// і млин і села в хижий яр?») [4, с. 32], (шувар – air, лепеха).

Поетеса вдало поєднала застарілу лексику з іншими маркованими словами (розмовними, західними, діалектами) з метою стилізації епохи, відтворення давноминулої епохи в історичних реаліях і мовному середовищі: змаг рідко – змагання; вінець рідко – вінок, плетениця («В змагу багатьом зі стидом// не вдалось вінця доп'яти») [3, с. 99].

Висновок. Зіставлення лексики поезій збірки зі словами з відповідними позначеннями у словниках, підтверджує думку, що Оксана Лятуринська синтезувала стилістично марковану лексику із загальноживаною і тим самим збагатила сучасну літературну мову українців. Вважаємо, що подальше вивчення спадщини Оксани Лятуринської збагатить нашу мову, розширить кругозір, викличе хвилю зацікавлення не лише до української мови, а й до історії та культури.

1. Ільницький М. Від «Молодої музи» до «Празької школи» / М. Ільницький. – Львів, 1995. – 257 с.

2. Кононенко П. Княгиня української духовності: (О. Лятуринська) / П. Кононенко // Українське слово: Хрестоматія у 3-х кн. – К., 1994. – Кн. 2. – С. 384–389.

3. Лятуринська О. Гусла / О. Лятуринська. – Прага: Дніпрові пороги, 1938. – С. 67–111.

4. Лятуринська О. Княжа емаль / О. Лятуринська. – Нью-Йорк, Торонто : Об'єднання українських письменників «Слово», 1955. – С. 11–64.

Віра ЧОПКО (Затуриці)

ПРИРОДОЗНАВЧА ПРОБЛЕМАТИКА У ЗАТУРЦІВСЬКОМУ МЕМОРІАЛЬНОМУ МУЗЕЇ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Природознавство — одна з найважливіших галузей краєзнавства. Цікавитись природою свого краю варто кожній мислячій людині, адже елементарна необізнаність призводить до негативних наслідків. Місцеві жителі часто не знають про існування поблизу населених пунктів природних об'єктів, які є гордістю краю, а також охороняються законом. Завдаючи значної шкоди природі своєю господарською діяльністю та безвідповідальною поведінкою, людина не усвідомлює себе частиною природи, а стає руйнівником існуючого світу. За останнє століття людство знищило більше видів живих істот, як за всі попередні тисячоліття свого існування. Низька екологічна культура, байдуже ставлення до оточуючого світу руйнує дім, в якому ми живемо.

Саме для того, щоб зрозуміти масштаби проблеми, необхідно знати, з чим ми залишились і що втратили. В цьому може допомогти вивчення природи рідного краю та залучення учнів, молоді до збереження природних ресурсів своєї малої батьківщини.

Кожна місцевість нашого регіону є унікальною, а тому особливо цікавою для пізнання. Територія Волинської області — справжня скарбниця біологічного різноманіття представників рослинного і тваринного світів. Тут налічується близько 1525 видів рослин та 387 видів хребетних тварин (більшість з них — птахи) і тисячі безхребетних. У нашій області розміщено 367 об'єктів природно-заповідного

фонду, які займають близько 10% всієї території [1, 5]. До Червоної книги України внесено 106 видів тварин і 105 видів рослин, що відносяться до фауни та флори нашого регіону. Дуже важливим для збереження червонокнижних видів є встановлення нових місць поширення цих рослин і тварин.

Сучасна шкільна програма з біології надає невелику кількість годин для вивчення місцевої флори і фауни. На жаль, вона перевантажена латинською термінологією, що ускладнює дітям засвоєння дуже цікавого і потрібного предмету. Щоправда, під час позакласної, гурткової роботи педагоги організують екскурсії до шкільного дендрарію, парку, лісу, озера, річки, доступними їм засобами заохочують дітей досліджувати рослинний і тваринний світ та спостерігати за об'єктами і явищами неживої природи.

На допомогу школі також приходять музейні установи, в яких є можливість висвітлювати природознавчу тематику. І хоча Затурцівський меморіальний музей В'ячеслава Липинського належить до музеїв історичного профілю [2,33], проте наявність у його фондах матеріалів про останнього власника маєтку, агронома-селекціонера Станіслава Липинського, а також включення до музейного комплексу старовинного парку дає можливість організувати відповідні тематичні уроки та екскурсії для учнів місцевих шкіл. Крім того, разом зі школярами музейні працівники займаються вивченням флори і фауни парку, що був частиною маєтку Липинських. Зокрема, вдалося зафотографувати тварин та рідкісних рослин. Нами зібрано матеріал та оформлено гербарій 20 видів трав'янистих багаторічних рослин. Насадження багатьох рослин, не типових для нашого краю, у поєднанні із місцевою флорою створило своєрідну систему, населену багатьма представниками фауни. Для вивчення цього біоценозу та взаємозв'язків у ньому необхідно залучати школярів старших класів та студентів біологічних факультетів.

Парк на території садиби Липинських є унікальною пам'яткою садово-паркового мистецтва позаминулого століття. Не випадково йому надано природоохоронний статус. Дослідники вважають, що наш парк посаджено у другій половині XIX століття, тобто найстарішим деревам більше, як 150 років. Воєнні дії Першої світової війни, які на нашій території тривали безперервно вісімнадцять місяців, дуже поруйнували село і маєток. Дереву у парку були пошкоджені або знищені зовсім. Але молодий господар Станіслав Липинський відновив насадження та впорядкував територію. Парк став привабливою відпочинковою зоною для дітей і дорослих та місцем для занять спортом. У ньому облаштували дитячий майданчик, альтанки для відпочинку, тенісний корт, відновили алеї та куточок з "круглою річкою" й острівцем, перед будинком розбили клумби, висадили живопліт із самшиту. У фондах музею зберігається багато фотографій Липинських у парку з родиною і гостями в різні пори року.

Вивчення флори і фауни цього біоценозу — дуже цікавий і тривалий процес. Збирати матеріали для своїх перших наукових робіт приїжджали слухачі МАН України, до кандидатської дисертації — аспірантка Львівського лісотехнічного університету. Тут також можна проводити уроки природознавства з вивчення сезонних явищ у природі, перелітних і зимуючих птахів, ознайомлення з рідкісними рослинами краю та ін. Незабутнє враження парк справляє навесні, коли квітнуть первоцвіти (барвінок малий, пшінка весняна). Серед багатьох відомих видів рослин виявлено два види фіалок: фіалку білу та фіалку пагорбкову, які нечасто зустрічаються в нашій місцевості. Фіалка біла занесена до Червоної книги України [1, 229].

Відомий волинський фотохудожник Віктор Чухрай виконав серію фото птахів нашого парку. На основі цих матеріалів та експонатів з фондів музею плануємо організувати виставку, яка буде цікавою дітям і дорослим.

На жаль, окремі місцеві жителі звикли використовувати цю заповідну територію для випасання худоби, заготівлі сіна, дров та як смітник. Навесні активно наводимо лад. Крім прибирання природних матеріалів (листя, гілок), доводиться збирати велику кількість сміття, викинутого відпочивальниками. Невеликий колектив музею залишився майже наодинці зі своїми проблемами. Не можливо впорядкувати парк власними силами, адже такий масив вимагає постійної уваги і догляду.

Музейні працівники мають багато ідей щодо впорядкування паркової території, але для цього потрібна допомога інших організацій та значне фінансування. Щоб повернути парку його колишню красу і велич, відновити зелену архітектуру, необхідно висадити декоративні дерева, кущі, облаштувати дитячі майданчики, алеї, куточки відпочинку. Саме паркова зона значною мірою буде приваблювати відвідувачів до нашого музею. Адже після шуму міста всім хочеться відпочити, помилуватися свіжою зеленню, поспостерігати за грайливими білочками, послухати спів птахів.

1. Червона книга України. Авт-укл. С.О.Шапаренко. — Харків, 2012. — 480с.

2. Рутинський М.Й., Стецюк О.В. Музеезнавство: навч. Посіб. — Київ, 2008. — 428с.

ВИТОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА ВОЛИНІ (1921-39 рр.)

У сучасних історико-педагогічних дослідженнях розкриваються маловідомі сторінки розвитку освіти на Волині в окремі періоди її історії. В контексті підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів важливим є врахування позитивних надбань минулого у розвитку педагогічної освіти нашого краю. На даний час відсутні дослідження системного характеру щодо становлення педагогічної освіти на Волині, зокрема у 1921-39 роках, що і визначає актуальність проблеми.

Соціально-політичний та культурно-освітній розвиток Волині у 1921-39 роках здійснювався у складі Польщі. За Ризьким мирним договором до Польщі відійшло 37754 км² території Волинської губернії, на якій в 1921 році було утворене Волинське воєводство з центром у місті Луцьку. Воно складалося з 11 повітів, 125 гмін і 2743 громади. На території воєводства проживало на той час 1567615 чол. За переписом 1931 року кількість населення зросла до 2084792 чол. Серед них українців було 69,5%, євреїв – 10%, інших національностей – 20 % [11, с.83]. Польський уряд зобов'язався надати особам української, білоруської, російської національностей, що залишилися на окупованій території, всі права для вільного розвитку їх культури, мови, виконання релігійних обрядів. Проте цей пункт договору було проігноровано.

Політика дискримінації українського населення особливо була відчутною саме в галузі освіти. Побоюючись зростання національної свідомості українців, уряд всіляко гальмував розвиток народної освіти, закривав українські школи. У 1919 році у Волинському воєводстві було 1050 шкіл з українською мовою навчання, у 1922 – 433, у 1927 – залишилося 5, а ще через десять років на Волині вже не було державної школи з українською мовою навчання. Функціонували тільки дві приватні українські гімназії. Таким чином, збереження рідномовної школи перетворилося на політичне питання, оскільки йшлося про подальше існування нації та її культури.

Про труднощі і досягнення міжвоєнного періоду свідчить те, що в 1919 році у Польщі навчанням було охоплено лише 47% дітей шкільного віку. До 1928/29 навчального року цей відсоток зріс до 95,3, а перед війною школу відвідувало 90% від загального числа дітей шкільного віку [14, с.14]. На стан тогочасного шкільництва негативно впливала світова економічна криза, яка збіглась із демографічним максимумом. Школи, що функціонували, не могли прийняти всіх дітей, а фінансові труднощі призвели до звільнення вчителів.

Після здобуття незалежності у Польщі було здійснено уніфікацію системи шкільної освіти, тобто визначення її організаційних, ідеологічних та програмних засад. Цей процес тривав до 1922 року. З ініціативи Міністерства релігії і народної освіти в квітні 1919 року було скликано національний конгрес учителів. Його основним завданням було розробка основних принципів побудови майбутньої системи освіти. Незважаючи на велику різноманітність представлених концепцій і позицій, в кінцевому рахунку, Конгрес проголосував за єдину і безплатну початкову школу, запровадження 7-річної обов'язкової освіти, зв'язок усіх ланок освіти, що відкрило б шлях до вищої освіти незалежно від походження, майнового стану і типу школи. Хоча ці резолюції ніколи не були повністю реалізовані, однак, їх вплив на подальші ініціативи і реформи в сфері освіти був очевидним.

Один із перших законодавчих актів, що регулював справи освіти у відродженні країни, був Декрет про обов'язкову шкільну освіту від 7 лютого 1919. Він ввів обов'язкову семирічну початкову освіту для всіх дітей у віці від 7 до 14 років. Школа оголошувалася безплатною, що забезпечувало доступ до неї для всіх дітей шкільного віку. У той же час декрет передбачав поступову реалізацію вказаних положень з урахуванням реальних можливостей держави.

Незважаючи на запровадження обов'язкового навчання дітей віком від 7 до 14 років, значна частина дітей шкільного віку залишалася поза школою. За статистичними даними 1936 року у Волинському воєводстві було 386029 дітей шкільного віку, з яких не навчалася 116 381 [3]. В багатьох випадках причиною невідвідування школи були злидні. У звіті Волинського воєводи про загальний стан воєводства у 1936 році підкреслюється сталий ріст проценту дітей, які відвідують школу. Ріст цей є повільний і залежить від бюджету гмін. „В співставленні загальнопольському Волинь займає останнє місце в реалізації шкільного обов'язку” [1].

Внаслідок такої політики в середині 30-х років кожний п'ятий громадянин був неписьменним, а на сході країни (Волинь, Полісся) 50% мешканців не вмели читати і писати. У той же час біля 16 тисяч вчителів основних шкіл, 3-4 тисячі вчителів середніх шкіл і близько 3 тисяч безплатних практикантів

залишалися без роботи [14, с.14].

У відповідності із Декретом уряду від 7 лютого 1919 року було затверджено вчительську семінарію як основну форму підготовки вчителів для школи [15, с.59]. Виданий в 1919 році Указ про підготовку вчителів початкових шкіл в польській державі вніормував і узгодив організацію педагогічної освіти для Польщі. Він встановлював, що підготовка вчителів початкових шкіл здійснюється у вчительських семінаріях – державних або приватних, передбачав можливість для приватної семінарії переходу у державну при дотриманні вимог закону. Дуже важливою була стаття.6 закону, яка надавала вчительській семінарії характер середньої професійної школи, а її закінчення не давало можливості для вступу в університет. Це рішення було виправдано соціальними умовами життя, низьким рівнем загальної освіти, необхідністю підготовки великої кількості вчителів для відкриття такої кількості початкових шкіл, щоб охопити усіх дітей шкільного віку, нездатністю почати велику кількість підготовки вчителів на більш високому рівні. Всі ці причини привели до визнання вчительської семінарії за основний тип закладу педагогічної освіти. Вчительські семінарії були навчальними закладами, склад яких відповідав соціальній структурі польського суспільства на той час.

Учителів середніх і початкових шкіл у міжвоєнний період готували також університети, Державний педагогічний інституту Варшаві. У системі професійного удосконалення вчителів шкіл у названий період особливо важливу і позитивну роль відіграли Державні Курси Вчителів (РКН), Вищі Курси Вчителів (WKN), центральні й окружні методичні центри, міністерські і окружні інструктори-методисти, а також предметні науково-методичні часописи.

Станом на 1939 рік у Польщі вчителів готували 74 заклади [14, с.15].

Вирішальний вплив на формування системи педагогічної освіти мав закон від 11 березня 1932 р., який реформував устрій та організацію освіти, програми і виховні методи. Він передбачав значне обмеження і зниження рівня освіти широких народних мас, запровадив поділ основної школи на три ступені: чотирикласну (I ступеня), шестикласну (II ступеня) і семикласну (III ступеня).

Відповідно до шкільного закону (1932 р.) ліквідовувалися вчительські семінарії. Нова система педагогічної освіти визначала нові заклади - трирічні педагогічні ліцеї, що базувалися на “малій” матурі (після чотирьохрічної гімназії), та дворічні педагогії, до яких приймалися ті, хто здав “велику” матуру (ліцейну).

На теренах Волинської області до 1939 року існувало дві приватні вчительські семінарії: в Мацейові Ковельського повіту і у місті Луцьку [2]. Виходячи з того, що проблема кваліфікованих місцевих педагогічних кадрів була високою, а державних закладів для підготовки учителів на Волині в даний час не було, приватні вчительські семінарії змогли тільки частково сприяти забезпеченню вчителями шкіл регіону.

В Мацейові Ковельського повіту вчительська семінарія була створена 1921 року при жіночому монастирі Сестер Непорочного Зачаття і проіснувала до 1936 року.

Приватна вчительська семінарія у м. Луцьку була заснована у лютому 1924 року з ініціативи місцевого осередку товариства вчителів середніх і вищих шкіл. Вона спочатку працювала після обіду в приміщенні місцевої державної гімназії. У вересні 1925 року вона перейшла до приміщення, яке спеціально орендувалося для неї [5].

Цей навчальний заклад був заснований однак без належного матеріального забезпечення, а молодь, яка навчалася тут, була досить бідною, щоб оплатити усі видатки. Тому в семінарії з самого початку склалося важке матеріальне становище, яке погіршувалося з року в рік.

Очевидно, що цей матеріальний стан мусив впливати на організацію навчального закладу, на його навчально-виховну діяльність. Не було належного керівництва, вчителі тривалий час не отримували заробітної плати, бібліотека, кабінети були не укомплектовані і т.п. Цей заклад не міг не турбувати шкільну владу, яка навіть мала намір закрити семінарію по закінченню 1927-28 навчального року. Від магістрату міста Луцька семінарія також не отримувала ніяких дотацій.

Тоді за погодженням з Кураторіумом Волинського округу відбулася реорганізація семінарії, яка мала на меті повернути до життя такий важливий для Волині заклад освіти. Реорганізація відбувалася на основі створення нової інституції – товариства, яке з самого початку надало матеріальну допомогу, а потім і ліцензію на діяльність семінарії. Змінилася і назва закладу - «Приватна коедуційна вчительська семінарія ім. Коллонтая».

У відповідності із статутом навчального закладу власником семінарії стало Товариство «Вчительська семінарія ім. Коллонтая в Луцьку». До нового товариства увійшло ряд осіб, які займали на Волині високе громадське становище.

При навчальному закладі була створена опікунська рада, яка складалася з 9 членів, а саме:

- 3 особи, визначалися засновниками;
- 3 особи – вибиралися через батьків, родичів учнів;
- директор;
- делегат педагогічної ради;
- шкільний лікар.

До обов'язків шкільної ради належали:

- а) опіка над матеріальним побутом молоді;
- б) утримання інтернату;
- в) опіка над молоддю поза школою.

За статутом умовами зарахування на I курс навчання були:

- а) вік 14 з половиною до 17 років;
- б) фізична придатність до професії вчителя;
- в) добра поведінка;
- г) закінчення 7-класної державної школи і здані екзамени з польської мови і математики, закінчення препаратанди, закінчення 3-х класів гімназії, здача певного вступного екзамену.

Для вступу на перший курс семінарії необхідно було бути фізично придатним для професії вчителя, що підтверджувалося лікарем педагогічного закладу. Під час кваліфікаційної процедури допуску до навчання у семінарії зверталася пильна увага на хороші манери і належну підготовку кандидата. Учень, який вступив до семінарії, повинен був мати підготовку, яка б відповідала рівню початкової школи. Для визначення рівня підготовки кандидатів у вчительській семінарії проводилися попередні екзамени з польської мови, математики та слуху. Молоді люди, які прагнули поступити у навчальний заклад, мали різний рівень підготовки з початкової школи. Низький рівень знань кандидатів, прийнятих у семінарії у перші роки після війни сприяв запровадженню підготовки до вступу у педагогічні навчальні заклади. Так звані *preparandy* – дворічні заклади - були підготовкою для вступу в учительські семінарії [15, с.62]. *Preparandy* вчителів - це 2-річні школи (організовані при вчительських семінаріях), призначені для кандидатів до семінарії у віці від 12 до 15 років, які закінчили принаймні 4 класи початкової школи. *Preparandy* були розташовані в селах або невеликих населених пунктах, мали власні гуртожитки для молоді, яка в переважній більшості не була місцевою. До *preparand* направляли найбільш здібних дітей, які бажали навчатися, і яким подобалась професія вчителя. В результаті розвитку мережі повних початкових шкіл *preparandy* поступово були ліквідовані. Протягом усього міжвоєнного періоду основною базою для набору у вчительські семінарії була сільська молодь і вихідці з середніх верств населення.

Навчання в семінарії тривало 5 років.

Програма навчання базувалася на програмі державних семінарій категорії **В** для семінарій з другою мовою крайовою як предметом навчання. Програма навчання разом із розкладом на певний курс і числом годин, визначених на кожен предмет, підлягала затвердженню шкільною владою [10].

При семінарії існувала 4-класна школа. Програма навчання в школі також підлягала затвердженню шкільною владою в установленому порядку.

Реорганізація закладу сприяла наступному поліпшенню навчально-виховної роботи, у зв'язку з чим семінарії були надані у лютому 1929 року права державний шкіл. Це дало змогу отримати матеріальну допомогу зі сторони Міністерства публічної освіти і віросповідань Польщі.

Перевірка навчального закладу, яка пройшла у 1929 році, показала належний рівень навчально-виховної роботи.

В цьому ж році рада товариства організувала інтернат для малозабезпеченої молоді. В інтернаті проживало 45 дівчат з незаможних сімей, які мали як належну опіку (матеріальну і моральну), так і можливість спокійно працювати над вивченням предметів.

На той час у семінарії було проведено три випуски і видано 49 дипломів вчителів. Ці випускники на 90% випадків працювали на ниві освіти у селах і містечках Волині, фахово виконували свою роботу, займалися освітньою та громадською діяльністю серед населення [6].

Семінарія була осередком освіти на Волині, де навчалися діти різної національності та віросповідання.

Підтвердженням цього є статистичні дані про учнів семінарії за 1930/31 навчальний рік (див. табл. 1).

Статистика учнів вчительської семінарії в Луцьку, а також школи при ній, в плані національності, 1930/31 навчальний рік [7].

Вчительська семінарія	Поляків	116 осіб	54,21%
	Українців	30	14,02%
	Росіян	20	9,34%
	Чехів	13	6,07%
	Німців	2	0,94%
	Євреїв	33	15,42%
Всього		214	
Школа	Поляків	65	60,75%
	Поляків	3	2,81%
	Німців	1	0,93%
	Чехів	1	0,93%
	Євреїв	37	34,58%
Всього		107	

Однак ці статистичні показники суперечили реальному національному складу воєводства, де, за даними 1931 року, українців було 77%. Політика Польщі в освітній сфері базувалася ідеї великодержавного виховання молоді у дусі польського патріотизму і слугувала денационалізації українського населення.

У 1931-32 навчальному році в семінарії нараховувалося 208 учнів, з них хлопців – 65, дівчат – 143 [7].

Кількість учнів по курсах була слідуючою:

I - 45 (20 хлопців/ 25 дівчат)

II A - 29 (5/24)

II B - 33 (14/19)

III - 42 (12/30)

IV - 30 (7/23)

V - 29

У школі при семінарії навчалося 64 учні, з них хлопців – 36, дівчат – 28 [8].

Семінарія розміщувалася у приватному приміщенні, яке не було побудоване як шкільне і не відповідало вимогам навчального закладу.

Тут були класні кімнати, кабінети природничий і фізичний, приміщення для трудового навчання, а також бібліотека. У закладі був зал гімнастики, спільний для семінарії і школи. Класів не вистачало.

Приміщення не було достатньо пристосоване до холодної погоди і в гімнастичному залі та окремих класах температура в холодну пору року була низькою.

Кабінети були недостатньо обладнані, особливо фізичний, природничий, праці (для хлопців і дівчат). Викладання гуманітарних предметів також бажало кращого.

У закладі була бібліотека, якою користувалися як вчителі, так і учні. Вона нараховувала 1600 томів і потребувала поповнення останніми педагогічними виданнями [9].

У семінарії разом із директором нараховувалося 17 вчителів, з них тільки 8 кваліфікованих. На постійній основі працювало 16 вчителів. У школі працювало 3 кваліфікованих учителя [9].

Основою підготовки вчителя у семінарії була лекційна система. Важлива увага приділялася роботі на лекції, написанню конспектів, роботі у бібліотеці.

Навчальні плани педагогічних закладів на той час включали цикли загальноосвітніх, мистецько-технічних, психолого-педагогічних пред-ме-тів. Водночас навчальні плани передбачали інтеграцію окремих дисциплін (фізика і хімія, педагогіка і історія виховання, методика викладання і педагогічна практика, анатомія і гігієна, спів та гра на музичному інструменті), уможлилювали поглиблене вивчення деяких предметів, зокрема історії, математики, іноземних мов тощо [12, с.10].

Навчально-виховний процес в учительській семінарії був організований на основі зв'язку з оточуючим середовищем, діяльнісного підходу, пріоритетності виховання, опори на найважливіші досягнення психолого-педагогічної науки. Оптимальне поєднання різноманітних методів (евристичний, пошуковий, лабораторно-практичний, діагностичний, створення навчально-виховних ситуацій тощо) і форм (лекція, лабораторна робота, екскурсія, педагогічна практика, "госпітація", практичні заняття, колоквиум, екзамен) навчання мало формувати

в майбутніх учителів уміння і навички самостійної розумової діяльності, основи педагогічного мислення.

Одним із пріоритетних напрямків підготовки вчителя у семінарії була виховна роботи. В її основі лежала діяльність вихователів, які проводили раз на тиждень зі своїми курсами виховні лекції, значна частина яких мала професійно спрямовуючий характер.

В семінарії існувала рада самоуправління, яка включала ряд секцій: секцію організації і видачі сніданків, магазин, шкільну касу, репетиторів і інші [9].

При перевірці навчального закладу у 1931 році вказувалося, що самоуправління не використовується в достатній мірі як виховний чинник [9].

Значне місце в підготовці майбутніх вчителів займала педагогічна практика, яка проводилася в базовій школі, що створювало умови для забезпечення єдності їх теоретичної і практичної підготовки. За результатами педагогічної практики учням видавалась характеристика з оцінкою професійного рівня (з урахуванням ставлення до виконання обов'язків, стосунків з учнями, керівництвом та персоналом школи, фахової підготовки, самовдосконалення та ін.), а також таких якостей, як інтелігентність, розумова культура, ідейність, ініціатива, енергійність, почуття відповідальності тощо.

У вчительській семінарії ім. Коллонтая організація педагогічної практики відбувалося належним чином, що стало основою вироблення професійних умінь та навичок у майбутніх вчителів. Зміст практичної підготовки включав також:

1. Проведення докладного вивчення майбутніми вчителями психологічних особливостей дітей школи.
2. Зв'язок молоді з життям школи через чергування, ігри, забави, урочистості, вистави, тощо.
3. Вивчення методики викладання у школі через спостереження уроків, аналіз конспектів.

Заслуговує на увагу організація “госпітацій” (відвідання уроків). “Госпітації” проходили в базовій школі, що існувала при педагогічному навчальному закладі. Вони передбачали відвідування майбутніми вчителями уроків з різних предметів і в різних класах з наступним аналізом, моделюванням декількох варіантів їх проведення з конкретної теми; психолого-педагогічне вивчення учня; допомогу вчителям у повсякденній роботі тощо.

Результати організації практики обговорювалися на педагогічних конференціях і проявлялися у виробленні педагогічного світогляду майбутніх учителів [4].

Закон від 11 березня 1932 року анулював вчительські семінарії, замінивши їх 2-річними педагогіями, які відповідно до прийнятої концепції педагогічної готували вчителів старших класів початкової школи, і 3-річними педагогічними ліцеями. Перехід до нової системи підготовки педагогічних кадрів відбувався поступово і фактично вчительські семінарії повинні були існувати ще до 1937 року.

Відповідно до шкільної реформи 1932 року Луцька вчительська семінарія ім. Коллонтая була реорганізована у педагогічний ліцей. На відміну від семінарії, набір у педагогічний ліцей здійснювався на базі шести класів початкової школи і чотирьох класів гімназії (так звана «мала матура»). Це було позитивним зрушенням у системі підготовки педагогічних кадрів, оскільки у навчальний заклад прийшла молодь у віці 17 років, яка більш свідомо і цілеспрямовано робила свій професійний вибір. Порівняння навчальних планів вчительських семінарій, що існували до 1936 р., і педагогічних ліцеїв та “педагогій”, створених в результаті шкільної реформи, дозволяє зробити висновок про посилення уваги до професійної підготовки вчителя. Так, якщо в вчительських семінаріях психолого-педагогічні дисципліни займали 13% навчального часу, то в педагогічних ліцеях — 28%, а в “педагогіях” — 40% [12, с.10].

Педагогічний ліцей у м. Луцьку припинив свою діяльність у жовтні 1939 року з приходом радянської влади.

Вдосконалення змісту шкільної освіти, нові умови організації навчально-виховного процесу зумовлювали потребу в учителях, здатних, з одного боку, забезпечувати реалізацію освітньої політики держави, а з іншого - вирішувати завдання, що диктувалися тогочасним соціально-політичним становищем Волині. Проблема кваліфікованих місцевих педагогічних кадрів краю була високою. Була фактично відсутня системами підготовки фахівців для української школи. Приватні вчительські семінарії змогли тільки частково сприяти забезпеченню вчителями шкіл регіону. Однак в історичному плані названі заклади стояли біля витоків педагогічної освіти краю у першій половині двадцятого століття, будучи першими педагогічними навчальними закладами історичної Волині.

1. Волинський обласний державний архів. - Ф.46 - оп.6. - спр.50. - арк.143.

2. Волинський обласний державний архів. - Ф.46 - оп.2. - спр.204. - арк.70.

3. Волинський обласний державний архів. - Ф.57с/46 - оп.1. - спр.2490. - арк.23.

4. Волинський обласний державний архів. - Ф.71 - оп.1. - спр.67. - арк.3.

5. Волинський обласний державний архів. - Ф.71 - оп.1. - спр.82.- арк.1.
6. Волинський обласний державний архів. - Ф.71 - оп.1. - спр.82.- арк.2.
7. Волинський обласний державний архів. - Ф.71 - оп.1. - спр.82.- арк.5.
8. Волинський обласний державний архів. - Ф.71 - оп.1. - спр.93.- арк.2.
9. Волинський обласний державний архів. - Ф.71 - оп.1. - спр.93.- арк.3.
10. Волинський обласний державний архів. - Ф.71 - оп.1. - спр.98.- арк.1.
11. *Історія Волині: 3 найдавніших часів до наших днів* / О. Г. Михайлюк, І. В. Кичій, М. Д. Півницький та ін. — Львів: Вища шк., 1988. — 238 с.
12. *Завгородня Т. К. Розвиток теорії і практики навчання в Галичині (1919-1939 роки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук за спеціальністю: 13.00.01 – «Загальна педагогіка та історія педагогіки»* / Т.К. Завгородня. – К., 2000. – С. 10.
13. *Струбицький В.В., Шпортенко О.М. За освіту для народу (Розвиток шкільництва на Волині)* / В.В. Струбицький, О.М. Шпортенко. – Львів, 1969. – 72 с.
14. *Шемпрук Іоланта. Тенденції розвитку педагогічної освіти вчителів у Польщі (1918-1999 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук за спеціальністю 13.00.04 – «Теорія і методика професійної освіти»* / І. Шемпрук. – К., 2001. – 43 с.
15. *Dereń E. Kształcenie nauczycieli w Polsce w seminariach nauczycielskich i liceach pedagogicznych (1918 1970)* / E. Dereń. – Myslowice, 2010 – 350 s.

Анатолій ШВАБ, Галина МАЛЕОНЧУК (Луцьк)

ЗАГАЛЬНОШКІЛЬНА, ПРОФЕСІЙНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТИ МІЖВОЄННОГО ЛУЦЬКА

У 1919 – 1939 рр. Луцьк входив до складу Другої Речі Посполитої, яка перебувала в стані становлення політичних, соціально-економічних, та культурно-освітніх засад державної політики. Одним з найактуальніших питань в освітній галузі було створення єдиної дієвої національно зорінтованої системи освіти на територіях, що раніше входили до трьох різних держав (Австро-Угорщини, Пруссії та Росії). Помітний вплив на її формування мав багатонаціональний склад населення новоутвореної держави.

В науковій літературі дана тема цілісно не висвітлювалася і представлена дослідженнями окремих її аспектів. Зокрема, Ю. Крамар присвятив одну із своїх праць вивченню польського законодавства щодо розвитку шкільництва на Волині [32]. Характеристика створення та діяльності окремих навчальних закладів Луцька міжвоєнного періоду представлена в дослідженнях В. Меджецького [40], Н. Пушкар [37], С. Шульги [39]. Культурно-освітня робота українських товариств, що діяли в Луцьку, знайшла відображення в наукових статтях О. Гаврилюка [30], С. Пономаренко [35], Л. Потапчук [36], М. Миць [34]. Участь органів самоврядування в розвитку шкільництва на Волині досліджувалася Я. Мартинюк [33]. Слід відмітити ряд наукових статей присвячених діячам українського освітнього руху, авторами яких є: Л. Шваб [38], Н. Карабін [31].

Протягом міжвоєнного періоду на більшість процесів, які відбувалися в Луцьку помітний вплив мало загальне соціально-економічне відставання Волинського воєводства від решти територій. Освіта не була винятком. В порівнянні з іншими воєводськими центрами у Луцьку була значно більша кількість неписьменного населення, що було обумовлено, як загальним станом системи освіти, так і темпами перетворення у цій сфері.

Таблиця 1

Кількість населення, що вміло читати у воєводських центрах Другої Речі Посполитої у 1921 р.

№ п/п	Місто	Загальна кількість населення	Кількість населення, що уміло читати (%)	Кількість населення, що не вміло читати (%)	Кількість населення, дані про яких відсутні
1	Луцьк	21 157	63,18	36,55	0,27
2	Станіславів	28 204	79,74	15,75	4,51
3	Люблін	94 412	62,57	33,01	4,42
4	Познань	169 422	81,4	13,4	5,2

Складено на основі: [23, s. 44; 24, s. 42; 25, s. 30-31; 26, s. 80]

Таблиця 2

**Стан освіченості населення віком від 10 років у воєводських центрах Другої Речі
Посполитої у 1931 р.**

№ п/п	Місто	Заг. к-сть населення. від 10 р.	Населення, що вміло читати та писати (%)	Населення, що уміло лише читати (%)	К-сть неосвіченого населення (%)	К-сть населення, дані про яких відсутні
1	Луцьк	28 130	80,18	17,34	18,02	0,06
2	Станіславів	49 717	88,27	0,43	10,85	0,45
3	Люблін	89 646	79,39	3,27	16,98	0,36
4	Познань	202 077	98,56	0,33	1,03	0,08

Складено на основі: [14, s. 66; 15, s. 22; 16, s. 68; 17, s. 60]

Одним із перших нормативних документів, який регламентував систему освіти після входження Волині до складу Другої Речі Посполитої був закон «Про шкільний обов'язок» від 7 лютого 1919 р. Відповідно до його положень, загальноосвітня школа складалась із 7-ми класів, куди приймалися діти від 7 до 14 років [18]. 31 липня 1924 р. був прийнятий закон «Про організацію шкільництва», що регулював створення державних шкіл національними меншинами в східних воєводствах Другої Речі Посполитої. Згідно до його положень для відкриття української школи потрібно було, щоб на даній території проживало не менше 25 % українців, якщо ж там налічувалось 20 дітей, які б хотіли навчатись польською мовою, то школа мала бути двомовною (утраквістичною) [19; 32, с. 73]. Подальшу уніфікацію польського шкільництва передбачав закон «Про організацію шкільництва» від 11 березня 1932 р. Він передбачав, що після закінчення загальноосвітньої 7-річної школи можна було навчатись в середній, що складалась із 4-річного курсу в гімназії та 2-річного ліцею [20].

Розвиток освіти в Луцьку протягом міжвоєнного періоду повністю контролювався польською владою. Так, ще у жовтні 1919 р. окружний шкільний інспектор в листі до педагогічної ради колишньої Російської гімназії в Луцьку вказував, що для відкриття чоловічої гімназії слід дотриматися таких умов: російська мова викладання лишалася з 2 до 8 класів; обов'язковими мали стати такі предмети як польська мова, історія Польщі та географія Польщі; історія та географія Росії були не обов'язковими предметами і повинні вивчатись в контексті світової історії та географії; до шкільного інспекторату слід було представити статистичні дані про учнів гімназії: національність, віросповідання та вік; окружний інспектор мав затвердити навчальні програми та персонал гімназії [10, арк. 16].

У травні 1922 р. в Луцьку було створено кураторіум Волинського шкільного округу, який згодом було перенесено до Рівного [32, с. 73]. Він здійснював контроль над виховними та освітніми установами, державними школами, розробляв плани бюджету округу та фінансування освітніх закладів, вирішував питання шкільних кадрів. З 1 жовтня 1933 р. почали діяти шкільні інспектори, що контролювали державні та приватні школи, заклади дошкільного виховання [33, с. 83].

У 1924 – 1926 рр. польська влада активно змінювала склад педагогічних колективів шкіл, збільшуючи кількість вчителів, що приїжджали на Волинь з інших воєводств Польщі. Наприклад, в Рівненській державній гімназії було звільнено 20 діючих вчителів, та прийнято на їх місце 21 нового. У гімназії імені Т. Чацького в Кременці змушені були покинути своє місце роботи 11 з 13 вчителів. У гімназії Володимира виникла схожа ситуація, оскільки з 16 вчителів до 1926 р. залишилось працювати лише 3. Відмітимо, що в Луцьку склад педагогічного колективу державної гімназії імені Т. Костюшко був найбільш сталим, в ньому було замінено 8 з 24 вчителів [40, s. 45].

Система освіти Другої Речі Посполитої включала дошкільні, загальноосвітні, середні, професійні та вищі навчальні заклади. Вони могли бути як державними так і приватними. Їх кількість у продовж міжвоєнного періоду постійно зростала. Так, якщо у 1921 р. в Луцьку був лише один заклад дошкільної освіти [13, арк. 299-301], то у 1932 р. їх діяло вже 5 [4, арк. 26-30]. Загальноосвітніх шкіл у Луцьку в 1925 р. налічувалось 6 [22, s. 185], а у 1935 р. їх вже було 8 [6, s. 1-12].

Школи Луцька у 1935 – 1936 навчальному році

№ п/п	Назва школи	Заг. к-сть учнів	Розподіл учнів за віросповіданням				К-сть вчите-лів	Розподіл вчителів за віросповіданням		
			Прав.	Рим.-кат.	Євр.	Ін.		Прав.	Рим.-кат.	Євреї
1	Школа № 1 імені Королеви Ядвіги	618	106	412	83	8	17	3	13	1
2	Школа № 2 імені Яховича	456	58	336	48	14	13	3	9	1
3	Школа № 3	427	141	194	80	8	14	3	10	1
4	Школа № 4	388	217	163	2	6	10	4	6	
5	Школа № 5	630	-	-	630		14	4	5	5
6	Школа № 6	488	-	-	488		9	-	6	3
7	Школа № 7	437	65	182	184	6	12	2	10	-
8	Школа № 8	594	181	309	95	9	15	2	11	2

Джерело: [6, арк. 1-12]

На початку 1920-х рр. школи Луцька стикались з безліччю проблем. В школах не було належних приміщень, бібліотек, систематичного медичного нагляду та забезпечення, бракувало зошитів та чорнил. Сніданки діти отримували завдяки роботі спеціальних кухонь благодійних організацій [11, арк. 214]. Більшість міських шкіл Луцька до кінця міжвоєнного періоду мали проблеми із приміщеннями. Школа № 1 розміщувалась в будинку релігійного призначення по вул. Бернардинській; школи № 2, № 5, № 6, № 7 – в орендованих у приватних осіб будівлях, оренду яких оплачувало міське управління; школа № 3 знаходилась у власному будинку на території Луцького замку; школа № 4 займала приміщення без визначено власника; школа № 8 – в переобладнаному Польському домі; школа № 9, що була відкрита у 1938 р. теж знаходилась в приватному приміщенні [27, s. 7].

На початку 1930-х рр. в місті діяло 6 середніх навчальних закладів, з яких лише один був державним [7, арк. 38] та 4 професійних школи [7, арк. 76].

Таблиця 4

Професійні та середні школи Луцька в 1932 р.

№ п/п	Назва навчального закладу	Кількість учнів
Середні загальноосвітні заклади		
1	Луцька державна гімназія імені Т. Костюшко	402
2	Гімназія імені Г. Коллонгая	-
3	Гімназія Товариства імені Лесі Українки	162
4	Гімназія імені М. Глікліха	216
5	Гімназія Російського товариства доброчинності	91
6	Учительська семінарія імені Г. Коллонгая	187
Професійні школи		
1	Ремісничо-промислова приватна школа «Польської матиці шкільної»	19
2	Державна професійна жіноча школа	119
3	Школа торгівлі «Польської матиці шкільної»	96
4	Приватна додаткова професійна школа «Польської матиці шкільної»	130

Складено на основі [7, арк. 38; 7, арк. 76].

Позашкільна освіта включала вечірні курси та школи для дорослих, навчання в яких проводились за програмою 7-класної школи. Уже у 1920 р. для подолання неграмотності в місті магістрат виділяв по 50 марок в місяць на утримання вечірніх курсів для безплатного навчання неосвіченого дорослого населення [12, арк. 44]. У 1935 р. в Луцьку користувалися популярністю навчальні курси організовані Союзом громадської праці жінок, на яких навчалось 107 осіб та працювало 14 вчителів. Окрім того, в місті існувало 3 школи для військових 24 піхотного полку, в яких відповідно навчалось 144, 57 та 46 учнів, навчання в них забезпечували 2 – 3 вчителів [5, арк. 34-37]. Такі курси відкривались і при звичайних загальних школах, всі видатки покривали самі учні [5, арк. 1].

Важливе місце в розвитку освіти міста відігравали громадські організації. Польським шкільництвом займалась «Польська матиця шкільна». В 1921 р. в Луцьку було утворено жіночу та чоловічу професійні школи, що утримувались за її рахунок. Жіночою школою керувала Б. Бартошевська, штатний склад школи складався з 7 осіб. Термін навчання тривав 3 роки. Головним курсом в ній вважалось шиття. Чоловічою професійною школою керував В. Вінарський. В школі працювало 3 відділи: столярський, кравецький та шевський. Вчитись у ній теж потрібно було 3 роки [29, s. 13]. З лютого 1922 р. в Луцьку розпочала діяльність Школа торгівлі, створена «Польською матицею шкільною». На перший курс приймали дітей від 13 до 16 років [21, s. 9]. Після закінчення другого та третього навчальних курсів, учні проходили 300-годинну практику у магазинах [28, s. 5-6]. У 1922 р. було створено в Луцьку перше на Волині вчительське товариство середніх та вищих шкіл. Його членами були в першу чергу вчителі польської гімназії імені Т. Костюшко: О. Остронецький, Л. Цішевський, Б. Янковський [40, s. 86].

Серед українських громадських організацій, що опікувались освітою була Луцька повітова «Просвіта» та Товариство імені Лесі Українки. Товариство Луцька повітова «Просвіта» було засноване 17 вересня 1918 р. Його завданнями було об'єднання свідомих сил завдяки поширенню національної освіти, захист прав та інтересів українського народу [35, с. 47-48]. У 1921 р. товариство створило в Луцьку книгарню «Нива», що забезпечувала підручниками початкові школи. В читальнях товариства зосереджувалось близько 30 періодичних видань: «Українська правда», «Наше життя», «Наше слово», «Новий час», «Українська нива», «Сільський світ», «Громадський голос», «Аматорський театр», «Жіноча доля», «Громадсько-кооперативний часопис». Члени товариства періодично виступали перед місцевим населенням з лекціями та рефератами [36, с. 79]. За визначенням польської влади, в бібліотеках та читальнях «Просвіти» зосереджувалась література українського націоналістичного спрямування, а у публічних виступах простежувались сепаратистські настрої [9, арк. 2]. На засіданні Луцької повітової «Просвіти» 6 липня 1924 р. у своєму виступі посол Пащук зазначив, що польський уряд всіма способами старається не допустити поширення освіти серед українського населення, йдучи проти Конституції [8, арк. 14-17]. Польська влада, невдоволена діяльністю Луцької повітової «Просвіти», ліквідувала її у 1932 р. [35, с. 49].

Організаційні збори Товариства імені Лесі Українки відбулись 2 червня 1929 р. в Луцькій українській гімназії по вулиці Сінкевича, 21. До управи товариства в різні роки входили: І. Власовський, Д. Певний, С. Тимошенко, М. Маслов, Б. Білецький [34, с. 69]. Того ж року Товариство бере на себе обов'язки по організації діяльності української гімназії в Луцьку. З 1931 р. до 1939 р. вона носила назву Луцької приватної української гімназії імені Лесі Українки [32, с. 74-75]. На перший курс гімназії приймалися діти від 12 до 16 років, що складала іспити з української, польської мов, математики та географії. Плата за навчання становила 250 злотих на рік. Починаючи з 1930 р., бідним учням надавалась грошова допомога. З 1936 р. в будинку гімназії силами її викладачів та членів товариства працювали тримісячні курси для не писемних і мало писемних. Уже в 1937 р. на курсах навчалось понад 100 осіб [34, с. 74-75].

Поширенням освіти серед чеського населення займалось товариство «Чеська матиця шкільна», відділ якого в Луцьку створено в жовтні 1923 р. та розташовувався по вул. Ягелонській, 16. До складу його управління входили: президент В. Меснер, його заступник В. Лічка, секретар Ю. Альбрехт та скарбник Г. Терновець. Товариство налічувало близько 2 000 чехів з усієї Волині [9, арк. 17]. Власну школу товариство відкрило у 1929 р. [32, с. 77].

В Луцьку існували такі єврейські освітні товариства як «Гарбут», «Галмуд-Тора» та Союз єврейських шкіл, що утримували власні приватні школи. Просвітницькою роботою займалися також товариства «Ліга культури» та «Свобода» [9, арк. 23-24]. Приватна 7-класна школа Союзу єврейських шкіл розпочала свою діяльність у 1926 р. [2, арк. 7]. Місячна плата за навчання в ній становила від 2 до 6 злотих [3, арк. 41]. Після її перевірки у 1935 р. шкільний інспектор Є. Стажик відмітив необхідність уніфікації навчальних програм для кожного з класів; введення польської мови в першому класі та необхідність викладання географії Польщі польською; поповнення шкільної бібліотеки сучасними авторами; розміщення в шкільних

кабінетах портретів президента Польщі; впорядкування шкільної канцелярії; зосередження більшої уваги на проведенні вільного від занять часу учнями школи [1, арк. 60].

Таким чином, у міжвоєнному Луцьку система освіти складалася із дошкільної, початкової загальноосвітньої, середньої загальноосвітньої та професійної і позашкільної освіти. Відмітимо, що жодного вищого навчального закладу в місті в означений період створено не було. Особливо активну роль у розбудові шкільництва та поширення освіти серед населення міста відіграли різні освітні товариства. Загалом розвиток освіти в Луцьку даного періоду відбувався під повним контролем польської влади, що здійснювала політику колонізації шкіл національних меншин міста. Поширеними методами цієї політики було створення двомовних шкіл, втручання в навчальний процес та призначення освітніх кадрів із числа етнічних поляків прибулих із інших регіонів.

1. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 21, оп. 1, спр. 1, 68 арк.
2. Держархів Волинської обл., ф. 21, оп. 1, спр. 3, 24 арк.
3. Держархів Волинської обл., ф. 21, оп. 1, спр. 53, 258 арк.
4. Держархів Волинської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 95, 57 арк.
5. Держархів Волинської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 266, 106 арк.
6. Держархів Волинської обл., ф. 38, оп. 1, спр. 428, 26 арк.
7. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 2, спр. 481, 55 арк.
8. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 65, 39 арк.
9. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9а, спр. 417, 38 арк.
10. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 9, 60 арк.
11. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 17, 1291 арк.
12. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 19, 271 арк.
13. Держархів Волинської обл., ф. 158, оп. 1, спр. 32, 1428 арк.
14. *Drugi powszechny spis ludnosci z dn. 9. XII 1931 r.: mieszkania i gospodarstwa domowe, ludnosc, stosunki zawodowe: wojewodztwo Wołyńskie / Główny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: nakł. Głównego urzędu statystycznego, 1938. 361 s.*
15. *Drugi powszechny spis ludnosci z dn. 9. XII 1931 r.: mieszkania i gospodarstwa domowe, ludnosc, stosunki zawodowe: miasto Poznan / Główny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: nakł. Głównego urzędu statystycznego, 1938. 125 s.*
16. *Drugi powszechny spis ludnosci z dn. 9. XII 1931 r.: mieszkania i gospodarstwa domowe, ludnosc, stosunki zawodowe: wojewodztwo Lubelskie / Główny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: nakł. Głównego urzędu statystycznego, 1938. 394 s.*
17. *Drugi powszechny spis ludnosci z dn. 9. XII 1931 r.: mieszkania i gospodarstwa domowe, ludnosc, stosunki zawodowe: wojewodztwo Stanisławowskie / Główny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: nakł. Głównego urzędu statystycznego, 1938. 332 s.*
18. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – DzURP), 1919, № 14, Poz. 147.*
19. *DzURP, 1924, № 79, Poz. 766.*
20. *DzURP, 1932, № 38, Poz. 389.*
21. *Głos Wołynia, 1922, № 5.*
22. *Lutck w świetle cyfr i faktów na rok 1926 – Lutck, 1925.*
23. *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. T. 28. Mieszkania. Ludnosc. Stosunki zawodowe. Wojewodztwo Stanisławowskie / Główny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa: GUS, 1927. 275 s.*
24. *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. T. 18. Mieszkania. Ludnosc. Stosunki zawodowe. Wojewodztwo Lubelskie / Główny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa: GUS, 1927. 296 s.*
25. *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. T. 23. Mieszkania. Ludnosc. Stosunki zawodowe. Wojewodztwo Wołyńskie / Główny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa: GUS, 1926. 244 s.*
26. *Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 30 września 1921 roku. T. 24. Mieszkania. Ludnosc. Stosunki zawodowe. Wojewodztwo Poznańskie / Główny urząd statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa: GUS, 1928. 415 s.*
27. *Wołyn – 1938. – № 41.*
28. *Wołyn – 1937. – № 25.*
29. *Zycie Wołynia. – 1925. – № 27.*
30. *Гаврилюк О. Діяльність “Просвіт” на Волині (1918 – 1932 рр.) / О. Гаврилюк // Волинь і волинське зарубіжжя : Тези міжнародної наукової конференції (Луцьк, 16 – 18 червня 1994 року). – Луцьк : МП “Медіа”,*

1994. – С. 153 – 156.

31. Карабін Н. Директор Луцької української гімназії – Борис Максимович Білецький / Н. Карабін // *Минуле і сучасне Волині і Полісся: Луцька міська громада : історія, традиції, люди : Матеріали XXVI Волинської обл. наук.-іст.-краєзн. конф., присвяченої 16-й річниці Незалежності України, 510-ій річниці надання м. Луцьку Магдебурзького права і 390-ій річниці створення Луцького православного братства, м. Луцьк, 9 – 10 листопада 2007 р. : Наук. зб. / Упор. Г. Бондаренко, А. Бондарчук, А. Силюк. – Луцьк : Волинське обл. т-во краєзнавців, 2007. – Вип. 26. – С. 207 – 208.*

32. Крамар Ю. Шкільна освіта на Волині у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.) / Ю. Крамар // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Історичні науки. – 2011. № 10. – С. 72 – 77.*

33. Мартинюк Я. Освітня діяльність і соціальна опіка як форми роботи самоуправ на Волині у міжвоєнний період (1921 – 1939 рр.) / Я. Мартинюк // *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія : Історичні науки. – 2000. № 3. – С. 83 – 86.*

34. Миць М. Товариство імені Лесі Українки на Волині / М. Миць // *Літопис Волині. – 2001. – Ч. 1. – С. 69 – 75.*

35. Пономаренко С. З історії заснування товариства “Просвіта” в Луцьку / С. Пономаренко // *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія : Історія. – 1997. № 3. – С. 47 – 50.*

36. Потапчук Л. Культурно-освітня робота “Просвіти” на Волині / Л. Потапчук // “Просвіта” на Волині : минуле і сучасне : Збірник наукових статей, документів та матеріалів / За ред. В. Барана. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВДУ імені Лесі Українки, 2001. – С. 77 – 80.

37. Пушкар Н. Адреса гімназії : Луцьк, вул. Плоцька, 20 / Н. Пушкар // *Минуле і сучасне Волині і Полісся: Луцька міська громада : історія, традиції, люди : Матеріали XXVI Волинської обл. наук.-іст.-краєзн. конф., присвяченої 16-й річниці Незалежності України, 510-ій річниці надання м. Луцьку Магдебурзького права і 390-ій річниці створення Луцького православного братства, м. Луцьк, 9 – 10 листопада 2007 р. : Наук. зб. / Упор. Г. Бондаренко, А. Бондарчук, А. Силюк. – Луцьк : Волинське обл. т-во краєзнавців, 2007. – Вип. 26. – С. 203 – 205.*

38. Шваб Л. Діяльність І. Власовського на Волині у 1918 – 1934 рр. / Л. Шваб // “Просвіта” на Волині : минуле і сучасне : Збірник наукових статей, документів та матеріалів / За ред. В. Барана. – Луцьк : РВВ “Вежа” ВДУ імені Лесі Українки, 2001. – С. 59 – 70.

39. Шульга С. Чеське шкільництво на Волині в міжвоєнний період / С. Шульга // *Česká matice školská. Чеська загальноосвітня школа / Упоряд. Л. Й. Младнович, С. Г. Кратофіл, С. А. Шульга, переклад М. А. Юхтовського-Шпака. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. – С. 101 – 110.*

40. Mędrzecki W. Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2005. 331s.

Микола ЯКИМЕНКО (Луцьк)

ТАМ, ДЕ НАРОДЖУЄТЬСЯ ПРИП'ЯТЬ

Більш як чверть води, яку несе Дніпро-Славутич у Чорне море, подарована йому красунею Прип'яттю. У своєму гирлі вона мало чим поступається головній річці України: майже така ж широка і повновода. А втім при всій своїй чарівності і значимості, Прип'ять ще мало пошанована і вивчена. Найприкріше: досі ніхто точно не може сказати, де саме вона починається.

1. П'ятнадцять витоків однієї ріки...

Тож звідкіля ж бере свій початок Прип'ять? Не раз запитував у відомих волинських географів. І жодного не отримував конкретної відповіді. Не знайдете ви її і в серйозних академічних виданнях. У 20-у томі Большой Советской Энциклопедии (3-є видання), наприклад, читаємо: «Припять, река в БССР и УССР, правый приток Днепра, самый значительный по водности и площади бассейна. Дл. 775, пл. басс. 114,3 тис. км². Берет начало к северо-западу от г. Ковеля» (1, 591). «Точність» просто дивовижна. Локалізовано територію площею щонайменше чотири тисячі квадратних кілометрів. Спробуйте відшукати на ній це чарівне джерельце.

Але ця книга видана ще 1975 року. Гарзд, візьмемо, щось із новішого. Наприклад, монографію «Управление трансграничным бассейном Днепра: суббассейн реки Припять» (Київ, 2012 р., видавництвом «Кафедра»). На 46-й сторінці отримаємо ще цікавішу інформацію «Припять берет начало в районе г. Владимира-Вольинского. Исток ее расположен возле с. Гуполы к юго-западу от г. Шацка на высоте 163 м над уровнем моря» (5, 46). Отакої! Зауважимо, Володимир-Волинський розташований на п'ятдесят кілометрів південніше Ковеля і майже на сто від руслу Прип'яті. Як бачимо, знову пальцем в небо.

У відомому Энциклопедическом словаре Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона, С.- Петербург, 1898 р. у XXV томі зазначено: «Припять - самый крупный из правых притоков р. Днепр, длиной в 759 верст (809

км – М.Я.). Верховья П. находятся в северо-западной части Владимир-Волынского уезда Волынской губ., в местности весьма богатыми озерами и болотами на абсолютной высоте около 72 сажень близ села Гуполы, к югу от местечка Шацка. Начало реки образуется многочисленными безыменными ручьями, сливающимися между деревнями Головно и Ст. Гута» (2, 240).

Ось, виявляється звідкіль взялося в сучасних дослідників, що «Припять берет начало в районе г. Владимира-Волынского». Дійсно у XIX столітті Шацьк і його околиці попри значну віддаленість належали Володимир-Волинському повіту. Зараз ситуація в адміністративному поділі Волинської області зовсім інша. Тож можна зробити висновок: що автори монографії не поцікавилися, а де ж все-таки насправді розташовані витoki цієї ріки. Втім вони погоджуються, що рівнинний характер територію водозбору і малі нахили створюють труднощі при визначенні показників довжини Прип'яті і площі басейну водозбору, наводячи два зовсім різні показники довжини – 748 і 761 кілометр, і площі водозбору – 114,3 тис км² і 121 тис.км².

Зауважемо: близько 80 відсотків річного стоку Дніпра формується в верхній частині басейну, де випадає багато опадів, а випаровування мале. Зокрема, верхній Дніпро з Березиною і Сожем забезпечує 35 відсотків річної маси води, Прип'ять – 26, Десна – 21 відсоток.

Географічна Енциклопедія України визначає інше місце витoku Прип'яті, стверджуючи, що вона «бере початок біля села Голядин Любомльського району».

Досліджуючи витoki Прип'яті, автор у жовтні 2012 року побував у селі Столинські Смолярі Любомльського району. Сільський голова Микола Козак відвіз мене ще до одного витoku Прип'яті в прикордонному селі Гороховище. Місцеві жителі, як і Микола Адамович, переконані, що річка починалася з невеличкого озера в центрі села. Воно ніколи не пересихає, але і вода після проведеної в 1970-х роках меліорації витікає з нього хіба що в повинь. Порушене меліоративними каналами і давнє русло. Тож про річку залишилися тут лише добрі спогади. Цікаво, що сільська вулиця Гороховищ прокладена якраз по великому європейському вододілу. Вода з однієї її сторони стікає в Західний Буг, з іншої живить канали басейну Прип'яті.

Довідково: Витік, або початок річки, місце з якого з'являється постійне русло річкового потоку. Витоком може бути стік із озера, або потічок, що витікає з джерела, льодовика, болота. (Географічний словник України).

Ще одну адресу мені назвали в інституті «Волиньводпроект», яке в 1976 році розробляло проект осушення верхів'я ріки Прип'яті і її заплави. За їхньою версією Прип'ять починається між селами Будники і Столинські Смолярі. Побувавши там, мене чекало глибоке розчарування: прямий як натягнутий шнур меліоративний канал, який має кілька відгалужень і майже стоячу воду. Вся ця величезна територія площею 25 тисяч гектарів колись була болотом. На жаль, після осушення більшість земель тут облогує, заростає бур'янами.

Колишній голова Шацької районної ради Володимир Васильович Голядинець, уродженець цих місць теж має свою версію щодо витоків Прип'яті:

- Прип'ять бере початок на південному сході від села Столинські Смолярі і на південному заході від села Голядин. Раніше там були суцільні болота. Канал іде далі. Коли приїздили з білоруського телебачення, я їм показував це місце і вони погодилися, бо далі не було вже що знімати.

Відомий волинський історик, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, голова обласної організації Національної спілки краєзнавців України Геннадій Бондаренко вважає, що назва ріки походить від п'ятнадцяти її витоків. Більше того, за однією з версій, первісна її назва нібито була Трип'ять (тобто три по п'ять), яка згодом трансформувалася у Прип'ять. Отже витоків у Прип'яті багато, але ж мусить бути і один, основний!

2. У Головне, до Попової криниці

Читач напевно звернув увагу, що книги називають різну довжину Прип'яті: починаючи з 809 кілометрів (Енциклопедический словарь Бокгауза и Ефрона) (2, 240) до сучасних 748 і 761 кілометрів. Різниця суттєва. Куди ж поділися ті аж 48 кілометрів, які називалися в «Словарю...»? Відповідь підказали віднайдені старі карти. На одній із них, виготовленій в Росії на основі топографічних зйомок 1867, 1873 і 1877 років, витoki ріки Прип'ять позначені зовсім в іншому місці як на сучасних картах: поблизу селища Головне Любомльського району, що кілометрів на двадцять південніше сучасного русла ріки. Щоправда ця річечка тепер називається Нережою. Колись Прип'ять (Нережа) текла через село Згорани, Перешпу (тепер Заозерне) і губилася у Великому болоті. В міжвоєнні роки, коли Волинь належала Польщі, яка теж активно займалася меліорацією, русло річки спрямили і направили в Згорянське озеро. Тепер її довжина

При перетині шосе Любомль – Шацьк Прип'ять швидше нагадує канал, як річку (2162)

А такої величною і грізною стає Прип'ять під час повені. Березень 2010 р., село Хоцунь Любешівського району (6954)

За селом Положеве на річці встановлено перший вказівний знак (2160)

На карті XIX століття витоків Прип'яті позначені біля селища Головне; так виглядала Попова криниця в жовтні 2012 року (2124)

Знак на ще одному витоків Прип'яті, що в урочищі Дубець (4048)

З цього болітця починається Нережа (Прип'ять) (2122)

Перший раз Нережа перетинає шосе Любомль – Шацьк перед селом Згорани (2150)

Річка Нережа в Згоранах (3532)

лише 13,4 кілометра.

Дослідник історії Шацького поозер'я, автор роману «Світязь» письменник Віктор Лазарук, на запитання, де бере початок Прип'ять, не задумуючись відповідає:

- В Головно з Попового саду, з колодязя. Але це не один початок тому, що там є ціле гроно цих джерел. Це є і Гупали, там є джерела, в Нудижині є дві криниці: Трактова і Польова. Там потужні джерела. Річка Нережа, річка Рудка, Часновенка – ціле гроно річок малесеньких, які впадали у велике болото Пожежа і там вже починалася справжня Прип'ять. Це лівіше сіл Любохини і Кримно. Там вона вже тече під своїм іменем. Бо починається тепер не під власним своїм іменем: то Нережа, то Рудка, то Часновенка і ще один потік, який витікав із Гупалів, від Голядина, але це був прокопаний рів від Голядина аж до Положева.

- Кажуть, що там початок?

- Ні, ні. Отам збираються всі води в болото Пожежа і вже звідтіля вона витікала під власним іменем. За Положевом.

Отже потрібно їхати в селище Головне до Попової криниці. Від Луцька це десь 130 кілометрів.

Ось що ж пише про селище Головне відомий дослідник нашого краю Олександр Цинкаловський у першому томі книги «Стара Волинь і Волинське Полісся» (Вінніпег, Канада, 1984 р.): «Головно, село Володимирського повіту, 70 кілометрів від Володимира. Село положено при заплавної долині початків р. Прип'яті. На північ від цього села терен значно обнижується і переходить за селом Нудижинами в болота, що зветься «Тенетисько». Там починає формуватися річка Прип'ять, засилювана численними невеликими струмками, які спливають з південної волинської височини. При одному з таких джерел положено велике село Головно... В 16 ст. с. Головно було зобов'язане виробляти «ком'яги» (дуже великі човни) і сплавити їх до Прип'яті вздовж малого поточка. Місцеві легенди твердять, що власне з Головно розпочинається р. Прип'ять. Ком'яги, збудовані в Головно, пливли до Пінська, Турова і Києва».

В Головне нас зустрічає колишній керівник місцевого колгоспу Іван Прохорович Борисюк, 1935 року народження. З ним і підходимо до обійстя, де в садку стоїть криниця.

- Оце і є Попова криниця, - пояснює Іван Борисюк. - Ставочок, бачите, там за огорожею викопаний. І далше вода тече з нього до Нережі. Це колишнє попівське обійстя. Звідсіля, кажуть, бере початок Прип'ять.

Скуштувавши по кухлику смачної джерельної води, йдемо до невеличкого озерця, розташованого нижче метрів за двадцять від Попової криниці. Кілька джерел живлять його і вода, не вмістившись у тісних берегах, витікає струмком поверх асфальту на іншу сторону сільської вулиці, а вже там у меліоративний канал, з якого, власне і починається річечка Нережа.

Біля потічка ще одна зустріч.

-Лідія Сиротюк, - називає себе наша нова знайома,- вже тридцять років тут живу. На цьому місці завжди річка починалася. У воді купалися і всякої риби було досить. Знищили. Бачите, що зробили?!

-Закидали джерело, чи що?

- Його вік не закидаєш. Де колодязь, там споконвіків колись святили воду... Прокопали рови, вода збігла. Рибу виловили, ковбані вже немає. Зросло, бозна що зробилося, а яка краса була.

-З тієї сторони ще джерел із п'ять є, - Іван Борисюк запрошує нас на інший бік вулиці. Тепер це вже річка Нережа. Обабіч декілька невеликих ставків, у яких місцеві підприємливі люди вирощують рибу. Ту саму, яку зараз годі упіймати в самій Нережі. А втім старожили пам'ятають зовсім інші часи.

-Нережу згадую як річку дитинства, - до розмови долучається ще один учасник нашої тодішньої експедиції, керуючий справами Любомльської районної ради Михайло Склянчук. – Мій батько, який був зятим рибалкою, водив нас із собою. Пам'ятаю цю річку з досить широким звивистим руслом. До речі, була досить повноводною і багата рибою. Влітку, коли йшли рясні дощі, Нережа виходила з берегів і рибу можна було ловити руками. Принаймні сорок років назад вона була такою. Ми вчилися там плавати. Вода була дуже чистою і коли Нережа входила в русло, то пили її прямо з річки.

Варварське ставлення до природи продовжується і в наші дні. Перебуваючи в селищі Головне через два роки в червні 2014-о, ми побачили колись ошатний моріжок біля Попової криниці вже розкопаним. І це незважаючи, що територія ця заповідна і охороняється законом. Нова копанка негативно вплинула і на якість води в криниці, що розташована нижче Попової.

Меліорація спрямила і вдвічі скоротила довжину Нережі-Прип'яті. Сьогодні вона мало чим відрізняється від рукотворних магістральних каналів.

Поглянути в не таке вже і далеке минуле річечки мали змогу 19 червня вже під час цьогорічної експедиції до витоків Прип'яті. В селі Згорани Любомльського району, де Нережа впадає в однойменне

озеро, зустрічаємося із місцевими жителями Василем Лисом (молодшим братом відомого письменника Володимира Лиса) та Іваном Боярчуком. В їхній пам'яті Нережа теж збереглася, як широка повновода річка, по якій навіть човнами плавали. Такою вона перестала бути після проведеної в 1972 році меліорації.

Допоки розмовляли з чоловіками, сільський голова Сергій Левчук встиг побувати у кількох місцевих старожилів:

- Ганна Бенедиктівна Кравчук, 1925 року народження, розповіла, що пам'ятає, що річечку Нережу ще називали Прип'яттю, - ділиться щойно здобутою інформацією Сергій Петрович. - Також був у Марини Давидівни Лис 1923 року народження, яка родом із Заозерного (Перешпи). Вона пам'ятає, що річка ще протікала через село Заозерне і була завжди повноводною, але був вже прокопаний і до Згорянського озера канал.

Разом з Сергієм Левчуком їдемо в Заозерне, через яке колись протікала річка Прип'ять (тепер Нережа). До річі, залишки старого русла збереглися і зараз. Його дном тихенько жебонить струмок. У повінь, коли Нережа переповнена, вода тече і ним. Та все ж головний, відрегульований людьми вже в 1930-х роках її водостік спрямований в Згорянське озеро, а далі через річку Тенетиску – в Прип'ять.

Довідково: Тенетиска - права притока Прип'яті. Довжина – 36,8 км, площа водозбору – 222 км². До неї впадає річка Чесновенка. Бере початок на заболоченій місцевості на схід від села Кружинець. Впадає в річку Прип'ять на 720 км від гирла північніше села Прип'ять. За багатководністю перевершує Прип'ять.

3. Шляхами варягів і греків

Шукаючи в архівах і бібліотеках матеріали про витoki Прип'яті, натрапив на книгу Антіна Бужанського «Ріка Прип'ять та її допливи. Старі водні шляхи між доріччям Чорного моря і Балтиком» (Вінніпег, 1966, Канада). Знайомство з нею ще раз підтвердило правильність версії, що основні витoki Прип'яті слід шукати в селищі Головне.

-Ріка Прип'ять, правий доплив Дніпра, бере свій початок неподалік села Головня (Головне – М.Я.), на межі волинських крейдяних формацій, - такими словами розпочинає автор своє дослідження. – Твориться Прип'ять з кільканадцяти потічків на просторах великого болота т. зв. «Тенетисько». Пливучи кількома відногами на північний схід, ріка часто губиться в розлогих мочарах і трясовиськах, на яких не бракує малих озерець, т. зв. «вікон». Далі ріка тече кількома відногами в напрямку містечка Ратне і тут власне приймає назву Прип'ять (3,5).

Говорячи про Прип'ять, варто пам'ятати, що вона була давнім водним шляхом «з варягів у греки». Сьогодні теж активно обговорюється тема його відновлення, тепер вже під назвою Є-40 Дніпро – Прип'ять – Західний Буг – Вісла – Балтійське море. Автор цієї статті, як член однієї з робочих груп по відновленню цього проекту, з особливим інтересом познайомився із згаданою вже працею Антіна Бужанського.

-... Географічне положення Прип'яті і її допливів (приток – М.Я.) між Дніпром і Бугом вже від найдавніших часів зв'язувало водну систему цих рік в могутній водний шлях між басейнами Чорного і Балтійського морів, - пише дослідник. - На заході можливості пов'язання двох річкових систем, зокрема Дніпра через Прип'ять і Вісли через Буг, оправдовують себе тим, що джерела Прип'яті знаходяться ледве кілька кілометрів від середнього бігу Буга...(5,7). На цім, місцями неозначеним вододілі, багна Тенетисько в'яжуться біфуркаційними заглибинами з долиною ріки Буг. Одна з таких заглибин знаходиться недалеко села Столинські Смолярі, називається «Перекоп» і тягнеться до села Забужжя над Бугом, друга простягається коло села Гороховище і доходить до долини Бугу в околиці Опалина, третє біфуркаційне заглиблення лучиться під селом Рівне з невеличким потічком, що впадає до Бугу

Західна частина прип'ятського шляху, при високій поземі води в Тенетиску, могла бути використовувана без потреби уживати волока, хоч плавба плитками і часами зарослими корчами і зіллям просмиками мабуть наражувала човни на шкоду, тому човни перед виходом до Бугу направляли і наново смолили в Смолярах, де жили майстри зі Столина, або місцевими майстрами-лодкарями (Смолярі Світязькі) (3, 32).

До річі, перебуваючи в жовтні 2012 року в Столинських Смолярах, чув від сільського голови Миколи Козачука подібну розповідь про майстрів, які готували човни до далеких подорожей. Звичайно ж, книгу Антіна Бужанського, яка є бібліографічною рідкістю, він не читав, а збережені всі ці перекази в народній пам'яті.

4. Серед аргументів - давній топонім

Цьогорічна поїздка з начальником обласного управління водних ресурсів Ростиславом Кравчуком, головою обласного товариства меліораторів та водогосподарників Юрієм Бахмачуком до витоків Прип'яті принесла нам ще одне відкриття. Про існування на околицях селища Головне урочища Прип'ять чув і раніше від директора Любомльського краєзнавчого музею Олександра Остапука. Цього ж разу за допомогою Головного селищного голови Миколи Демедюка і спеціаліста-землепорядника Василя Дзядука нам вдалося локалізувати його розташування. Тож чи міг цей топонім випадково заблукати так далеко від теперішнього русла Прип'яті? Більше того, голова районної ради Микола Сушик розповів, що в школі їм теж казали, що Нережа, це старий витік Прип'яті. Тож не дарма на картах ХІХ століття вона позначена як річка Прип'ять.

Все це остаточно схилило всіх до думки: основний витік Прип'яті розташований все-таки в селищі Головне біля Попової криниці. Тут і слід облаштувати її початок, так як це зроблено Західному Бузі та інших річках.

Щоправда такий знак вже встановлений і на Прип'яті. Про його існування 11 липня цього року мені розповів директор Шацького національного природного парку Володимир Захарко. Він же і допоміг віднайти його, давши в провідники старшого майстра Світязького лісництва Євгена Сидорука. З ним, а також начальником Шацького міжрайонного управління водного господарства Анатолієм Мизовцем виїжджаємо до цього заповідного місця. Відшукати його серед лісових масивів нелегко. Нарешті виїжджаємо на велику галявину. Серед кущів і високою майже по пояс трави видніється криничка, за кілька метрів від неї щит. Напис на ньому сповіщає, що тут бере початок найбільша водна артерія Західного Полісся ріка Прип'ять. Подано координати витoku (51°23' N – 23°47'04"). Повідомляється, що знак встановлений 2004 року Лігою діячів заповідної справи України за фінансової підтримки Wetlands International через грант, наданий Міністерством сільського господарства, природо управління та рибальства Нідерландів. Подано також карту, на якій позначено Велике болото – місце витoku Прип'яті.

Цікавлюся в Євгена Сидорука, де розташований знак.

- Урочище Дубовець, між селами Голядин і Омельне. Територія Світязької сільської ради.

- Рівчачок має витік?

- Це меліоративна система. Воно дальше в Прип'ять впадає.

Отже, здавалось би, справу із визначенням місця витoku Прип'яті вирішено ще десять років тому. Однак обстеження місцевості і огляд самої кринички ставить подібний висновок під великий сумнів. По-перше, дебіт кринички незначний. Вода, хоч і дуже смачна, майже не витікає з неї. А в засушливу пору меліоративний рів і взагалі пересихає. У той час, як з Попової криниці випливає цілий потічок.

Знайшли ми одностайні в особі директора Шацького національного природного парку Володимира Захарка:

- Сьогодні досить актуальними є питання відновлення джерел, естетичне оформлення витоків річок, - вважає Володимир Захарко. - Нам є чому повчитися у львів'ян, які прекрасно облаштували витoki Західного Бугу поблизу міста Золочева. Думаю, що і Прип'ять заслуговує на таке ж достойне оформлення її витоків.

Щодо водогосподарників, то і вони виявили в цьому питанні одностайність.

- Історичним і найбільш виправданим з точки зору гідрогеології, треба вважати витік річки з селища Головне Любомльського району, - говорить начальник обласного управління водних ресурсів Ростислав Кравчук. - Адже саме тут на поверхню вклинюється верхньокрейдвий горизонт і артезіанська вода потрапляє із джерел у водотоки. Вже сьогодні треба продумати умови і оголосити конкурс на краще оформлення витoku ріки Прип'ять. Думаю в області знайдуться люди, які підтримають цей патріотичний проект. Ріка Прип'ять достойна того, щоб до її витoku приходили з найкращими помислами люди. Надто багато вона значить в нашій історії та історії наших добрих сусідів білорусів.

- Вважаю, що місце для оформлення витoku ріки Прип'ять вибране дуже вдало, - долучається до розмови голова обласної організації Товариства меліораторів і водо господарників Юрій Бахмачук. - Добиратися сюди буде зручно і туристам, і паломникам (думаю, що такі з часом з'являться). Хотілося, щоб справу не затягували на роки, а вже в 2015-у ми могли б приїхати в Головне на врочисте відкриття естетично вивершеного і духовно вмотивованого витoku ріки Прип'ять.

На знімках: при перетині шосе Любомль – Шацьк Прип'ять швидше нагадує канал, як річку (2162); а такої величною і грізною стає Прип'ять під час повені. Березень 2010 р., село Хоцунь Любешівського району (6954); за селом Положеве на річці встановлено перший вказівний знак (2160); на карті ХІХ

століття витоки Прип'яті позначені біля селища Головне; так виглядала Попова криниця в жовтні 2012 року (2124); а так в червні 2014-о (3482); з цього болітця починається Нережа (Прип'ять) (2122); перший раз Нережа перетинає шосе Любомль – Шацьк перед селом Згорани (2150); річка Нережа в Згоранах (3532); тут Нережа впадає в озеро Згоранське. (2151); ріка Тенетиска біля села Прип'ять Шацького району (4742); водозабірна споруда біля села Почапи Ратнівського району, якою вода Прип'яті самопливом надходить у судноплавний Дніпро-Бузький канал. (фото 2006 року); знак на ще одному витoku Прип'яті, що в урочищі Дубець (4048); Анатолій Мизовець біля кринички, з якої нібито бере початок Прип'ять (4051).

Фото автора.

1. Большая Советская Энциклопедия (третье издание, Москва, 1975 . (том 20).
2. Энциклопедический Словарь (Издатели Ф.А Брокгауз и И.А. Ефрон), том XXV, С.-Петербург, 1898.
3. Антін Бужанський «Ріка Прип'ять та її допливи», Вінніпег, Канада, 1966.
4. Олександр Цинкаловський «Стара Волинь і Волинське Полісся», Вінніпег, Канада, 1984, том 1-2.
5. Ярослав Мольчак, Ростислав Мігас «Річки Волині», Луцьк, «Надстир'я», 1999.
6. Управление трансграничным бассейном Днепра: суббасейн реки Припяти, Киев, «Кафедра», 2012.
7. Запис бесід (зберігаються в приватному архіві автора) із:
 - Кошишим головою колгоспу «Росія» (сmt. Головне) Іваном Прохоровичем Борисюком, 1935 р.н.;
 - Письменником Віктором Антоновичем Лазаруком, автором 2-томного роману-есе «Світязь», 1933 р.н.;
 - Сільським головою села Столинські Смоляри Миколою Адамовичем Козачуком;
 - Головою Шацької районної ради, інженером-землевпорядником Володимиром Васильовичем Голядинцем, 1957 р.н.;
 - Головою Любомльською районної ради, уроженцем сmt. Головне Миколою Миколайовичем Сушиком;
 - Керуючим справами Любомльської районної ради, уродженця села Полапи Михайлом Юхимовичем Склянчуком;
 - Директором Любомльського краєзнавчого музею Олександром Дмитровичем Остап'юком, 1947 р.н.;
 - Жителькою сmt. Головне Лідією Сиротюк;
 - Селишим головою сmt. Головне Миколою Демедюком;
 - Спеціалістом-землевпорядником сmt. Головне Василем Дзядуком;
 - Жительками села Згорани Любомльського району Ганною Бенедиктивною Кравчук, 1925 р.н. і Марією Давидівною Лис, 1923 р.н.;
 - Сільським головою села Згорани Сергієм Левчуком;
 - Жителями села Згорани Василем Лисом та Іваном Боярчуком;
 - Директором Шацького природного національного парку Володимиром Захарком;
 - Старим майстром Світязького лісництва Євгеном Сидоруком;
 - Начальником Шацького міжрайонного управління водних ресурсів Анатолієм Мизовцем;
 - Начальником обласного управління водних ресурсів Ростиславом Кравчуком;
 - Головою обласного товариства меліораторів і водо господарників Юрієм Бахмачуком;
8. Проект «Регулювання верхів'я ріки Прип'ять і осушення її заплави», інститут «Волиньводпроект», 1976.
9. Географічна карта Волинської губернії зйомки 1867,1873, 1877 р. р.;
10. Карта Любомльського повіту, 1935 р.

Тетяна ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО, Іван РУДЯНИН (Луцьк)

КРЕМЕНЕЦЬ В КАМ'ЯНУ ЕПОХУ

Виклад основного матеріалу. На території сучасного міста Кременця сліди перших людських поселень первіснообщинного ладу відносять до періоду пізнього палеоліту, який датується 30-10 тис. років тому [8, 3; 2, 6]. Стародавній кам'яний вік охоплює кілька сот тисяч літ. Сама назва палеоліт походить від грецьких слів „палеос” – стародавній та „літос” – камінь.

В період пізнього палеоліту людина освоїла техніку виготовлення різноманітних знарядь з каменю із застосуванням розпилювання, шліфування та обробки рогу і кістки. В цей час удосконалюється домобудування, розвиваються різні форми мистецтва, виникли перші форми релігійних вірувань, поширюються позитивні знання про навколишній світ та людину. У цей час території Волині проходить процес подальшого розселення груп палеолітичного населення в напрямку з півдня на північ, північний схід та північний захід. Зокрема, це приводить до появи в окремих регіонах певних локальних груп населення, що відбилось у матеріальній культурі населення [5, 9-10].

Палеолітичні пам'ятки стародавніх мисливців та збирачів Кременеччини свідчать про два хронологічні етапи їх розвитку: початкову, ранню фазу пізнього палеоліту з ориньякськими і слютрейськими елементами та пізню – мадленського періоду (за назвами відповідних місцевостей на території Франції).

Територія Кременця у палеолітичний період являла собою різко виражений розчленований рельєф. Тут постійно проживали групи людей-мисливців, про що розповідають нам стоянки та поселення виявлені на горі Куличівка в місті Кременці. Говорячи про Куличку необхідно сказати, що вона є складовою Кременецького хребта, або Кременецьких гір. Більшість території самого міста лежить в глибокій і широкій ерозійній долині теренового подільського порогу, який завдячує своєю появою тектонічним явищам. Хребет, прикритий кам'яною потрисканою плитою, забезпечив від подальших ерозій заховані партії так званих „гір” з урвистими збіччями до долин, в одній з яких постало місто Кременець.

Кременецькі гори належать до рідкісного типу денудаційних, або ерозійних гір, що утворились внаслідок розмиву древнього Подільського плато водами. Їх найвищою точкою є гора Камула, (висотою 471 метр над рівнем моря), називається Гологори. Чимало останцевих гір з плоскими вершинами, які в геології називають горами-свідками, під час цього процесу від членувалося від краю материнське плато і стоять поодинокі чи невеликими групами обабіч головної гряди. Кременецькі гори складені морськими осадовими породами крейдяного періоду мезозойської ери та третинного періоду кайнозойської ери. В нижній їх частині крейда з кременем, вище глина й пісок, а у верхніх нашаруваннях вапняк. Четвертинні відклади – це жовті суглинки. У міоценовий період внаслідок процесів Карпатського горотворення Сарматське море відступило на південний схід. Територія сучасного Поділля піднялась, стала сушею – почалась інтенсивна ерозія північного краю плато. Так утворились Кременецькі гори [3, 42-43].

На території Кременеччини наразі відомі пам'ятки лише пізнього палеоліту. Одна із них, Куличівка була виявлена під час розвідок археологом О. Цинкаловським ще у 30-х роках, а згодом в 50-60-х роках обстежені М. Островським, В. Савичем та іншими дослідниками. Тваринний світ був предатсвлений мамонтами, шерстистими носорогами, північними оленями, кінями та ін.

У даний період удосконалюються виготовлення знарядь праці з кременю, з'являються різці, скребки, вістря, проколки. Вони використовувалися первісною людиною у її повсякденному житті. В епоху пізнього палеоліту відбулися значні зміни у суспільному житті людей. На зміну первісному стаду приходять матріархат, що не могло не відобразитись на заняттях первісної людини.

У 30-х роках ХХ ст. у науковців викликала інтерес багатощарова пам'ятка пізнього палеоліту, яка знаходилась на північному схилі гори Куличівка, поблизу залізничної станції у західній частині Кременця. Відкрита вона була археологом Олександром Цинкаловським у 1937 році [12, 20-21].

У самому місті Кременці, а також на його околицях, особливо в урвищах ерозійних долин, виступають скельні навіси і печери.

Під час розкопок, які тривали на протязі 30-х років ХХ ст. на схилі гори Куличівка, в північно-східній частині міста було знайдено більше як півмільйона кам'яних, крем'яних, кістяних та інших предметів, що дають уявлення про поселення не лише пізнього палеоліту, а й наступних періодів – бронзи та раннього заліза. Знахідки, які належали до культур кам'яної доби датувались періодами ориньяк та мадлен. Кам'яні та крем'яні знаряддя праці, а також їх напівфабрикати за словами археолога О. Цинкаловського були розповсюджені там у великій кількості, що можна було їх „везити возами”. Інколи навіть траплялись цілі, так звані первісні „фабрики” по виготовленню знарядь із кременю [11, 570].

Впродовж 1969-1989 рр. проходило стаціонарне дослідження Куличівки, завдяки експедиціям, які проводив Інститут суспільних наук Академії наук України у Львові, під керівництвом кандидата історичних наук В.П. Савича. На протязі наступних 23 років його наступником у проведенні розкопок став відомий краєзнавець та дослідник старожитностей Кременеччини Г.І. Чернихівський.

За час дослідження Куличівки було розкопано понад 5,5 тис. кв. метрів площі, констатовано п'ять горизонтів залишків матеріальної культури. У верхніх шарах сірого ґрунту було виявлено залишки поселень доби бронзи та раннього заліза, які датуються II тисячоліттям до н.е. та IX – VII ст. до н.е. В світло-жовтій глині та коричневих суглинках - три горизонти поселень пізнього палеоліту, які за своїм датуванням відносяться до 31 – 25 тис. років до н.е.

Від сучасної поверхні культурні залишки пізньопалеолітичної доби залягають на глибині від 1,2 до 2,5 – 3,5 м. На одному із горизонтів знайдено залишки кількох наземних жител, п'ять вогнищ, скупчення обробки кременю і в загальній кількості понад 70 тисяч одиниць матеріалів [1, 93-94].

Значна кількість матеріалів знаходилась біля вогнищ. Вони мали овальну форму розміром 1,5 м в діаметрі. Серед крем'яних знахідок – відщепи, осколки, пластини, фрагменти пластин, нуклеуси, кам'яні плитки, а також готові знаряддя праці: скребки, різці, проколки [8, 33]. Під час дослідження траплялись і

унікальні знахідки, до них археологи-дослідники віднесли крем'яне знаряддя – гігантоліт, яке має мигдальну форму, розміром 45 x 20 x 16 см і вагою 14 кг 70 гр. [1, 49; 12, 20-21]. Робоча частина цього знаряддя має форму дуги. Ймовірно, що за допомогою такого знаряддя під час полювання на мамонта, тварині розбивали череп. Другою рідкісною знахідкою можна вважати - наконечник, який за формою нагадує листок лавра. Довжиною він 93 мм. Нижня частина його має заокруглену форму, натомість верхня – гострокутна, а поверхня із обох боків покрита ретушшю [8, 26].

Цінними є також знайдені під час розкопок вироби із кістки. Найбільше зацікавлюють, ті, які оздоблені орнаментом. До них можна зарахувати ріг північного оленя довжиною 22 см. Зверху на ньому просвердлений отвір, прикрашений він поздовжніми ламаними лініями, ви гравійованими зображеннями, які чимось нагадують пучки квітів. Але найбільше вражає зображення поряд постаті людини, яка йде, широко розмахуючи руками, на голові у неї висока зачіска, а також зображення коня, який пасеться, схиливши на бік голову. До речі, подібна знахідка була виявлена на Куличівці один раз. З кістяних виробів зустрічаються також рогові руків'я для крем'яних знарядь праці, проколки, рогова підвіска, два великі фрагменти рогів північного оленя зі слідами орнаментациї на поверхні [12, 22].

Нижній шар палеолітичного горизонту Куличівки датується раннім етапом пізнього палеоліту. Він простежується в шарі темно-коричневих суглинків на глибині 1 м до 1,10-1,20 м від нашої сучасної поверхні і знаходиться на схилі гори із її північного боку. Саме тут виявлено було залишки наметовидних жител овальної форми розміром 6,2 x 7,7 м, покритих шкірами звірів. Вхід в житло знаходився із півдня або південного сходу, по середині розташоване було вогнище. Каркас був із дерева, до того ж в основі його були великі кістки таких тварин як мамонта, північного оленя, зубра, коня. Однією із складових конструкції були кам'яні плити. Поблизу жител розташовувалися виробничі об'єкти, які мали овальну форму, про дослідження яких в 1978 – 1982 рр. В. Савичем буде йти нижче. Існували вогнища просто неба, біля яких літніми вечорами, ймовірно, збирались жителі стоянки [5, 11-12].

В центральній частині мису в суглинках на глибині 2,80 – 3,10 м від сучасної поверхні простежується найдавніший - третій пізньопалеолітичний шар. В 1978 році палеолітична експедиція Інституту під керівництвом В. Савича продовжила свої охоронні розкопки багатощарової пам'ятки Куличівка. Була досліджена північна частина мису – периферія поселення. Залишки поселення нижнього пізньопалеолітичного шару залягали в нижній частині світло-жовтих суглинків на глибині 1,40 – 1,80 м від поверхні. За цей рік було досліджено 250 кв. м і відкрито залишки трьох вогнищ овальної чи круглої форми (1,60 x 1,10; 1,18 x 1,25; 1,80 x 1,60 м). Виявилось, що лінзи вогнищ товщиною 5-15 см заповнені вуглистою масою, в якій знаходяться вугіль, кістки тварин і невелика кількість крем'яних відходів.

Недалеко від вогнищ були відкриті два місця обробки кременю, які мали овальну (4 x 2 м) і видовжену (9,5 x 3,0 м) форму. Розщеплений кремій залягав шаром, товщина якого становила 10-23 см. Зустрічались крем'яні відбійники, нуклеуси в різній степені обробки, відбиті площадки нуклеусів, обламани і цілі пластини та відщепи, різці, багато дрібних відщепів, які залишились в результаті ретушування крем'яних знарядь праці, також є не закінчені знаряддя, які раніше ніколи не використовувались в роботі. Серед розщепленого кременю є кам'яні плитки із забитою поверхнею, які використовувались в процесі обробки кременя. Після підрахунку, виявилось, що на 1 кв. м залягало по 500-1000, і в деяких місцях більше кременів, в тому числі по 4-10 нуклеусів. Колекцію знахідок складала різні за формою скребла, різці, пластини, фрагменти пластин з ретушшю по краях, вістря, скребло видні знаряддя, проколки. Інвентар за усіма ознаками носив архаїчні риси, які проявлялись перш за все в техніці розщеплення кременя і в окремих категоріях знарядь. Зокрема, нуклеуси, які були знайдені мали дисковидну форму, відщепи та пластини були з пізньомустьєрською підправкою на ударних площадках. Серед знарядь зустрічались також вістря, скребла, пластини за плоскою формою ретушування, які В. Савич відносить до солютрейського типу, крім того поряд були також знаряддя з крутою ретушшю по краях. Серед остеологічних матеріалів переважали знахідки кісток мамонта [6, 399]. Залишки поселення залягали на перетині темно-коричневих і жовтуватих суглинків на глибині 0,98 – 1, 10 м від поверхні. Там, теж була виявлена невелика кількість знахідок із кременю, фрагментів кісток мамонта, північних оленів, шерстистих носорогів, уламків кількох кам'яних плит.

У східній частині розкопу знайдено місце обробки кременя, яке мало форму видовженого овалу розміром (4 x 3 м). Кременевий інвентар цього поселення по типологічному складу аналогічний до інвентарю нижнього шару, але знаряддя все ж таки мають більше розвинуті форми [6, 399].

Під час охоронних розкопок 1980-1982 років під керівництвом В.Савича були дослідженні культурні залишки, які залягали на глибині 3,80-4,00 м і були віднесені до викопного ґрунту паудорфського періоду. На дослідженій території, а площа її становила 200 кв. м залишки були сконцентровані в основному в

двох скупченнях розщепленого кременю. Накопичення в південно-західній частині було овальної форми, розмірами (1,7 x 1,3 м). В центрі у вертикальному положенні знаходилась кам'яна плита із сильно пошкодженою поверхнею, навколо якої, як і в попередніх випадках, було знайдено багато великих крем'яних відщепів, декілька нуклеусів в первинній стадії розщеплення, два відбірника, кілька фрагментів від великих пластин. Друге скупчення виявлене в східній частині розкопу, там знайдені нуклеуси, знаряддя праці на різній стадії обробки, велика кількість дрібних відщепів, які з'явилися ймовірно від ретушування знарядь. Тому в цій частині розкопу ймовірно велась первинна і вторинна обробка кременя. Між цими об'єктами були виявлені залишки великого вогнища [9, 307-308; 7, 327].

В результаті вивчення усіх трьох культурних шарів Куличівки, аналізу різноманітних матеріалів можна говорити про генетичну спадкоємність населення цього регіону, і не лише Кременеччина, а й значно ширшої території аж до Придністров'я, про поступовий розвиток виробництва і культури на цьому етапі пізнього палеоліту. Аналіз залишків вогнищ (вугликів) на C^{14} – датував поселення більш точно, а це період 850 тис. років до н.е. Куличівка має генетичний зв'язок пізнього палеоліту з попереднім мустьєрським періодом [8, 51].

Археологом В. Савичем був здійснений порівняльний аналіз матеріалів Куличівки з аналогічними знахідками Подністров'я, який дав змогу зробити досліднику висновок. Виявляється Куличівка входить у єдиний Волино-Прикарпатський палеолітичний регіон. Тут селились люди типу кроманьйонців три рази у різний час між 31 тис. і 25 тис. років тому. Дослідження стоянки дозволило розглянути питання палеодемографії на території сучасного Кременця. Так отримані В. Савичем дані зі стоянки Куличівка, де було виявлено 7 жител і 16 вогнищ, дають змогу зробити припущення, що на поселенні мешкало близько 160 чоловік [8, 52].

На основі знахідок можна зробити висновки, що основним заняттям пізньопалеолітичного населення Куличівки було полювання, рибальство та збиральництво. Залишки остеологічних матеріалів вказують, що полювали на таких тварин як: мамонтів, північних оленів, носорогів, коней, печерних ведмедів та на ряд дрібних тварин. Мисливське господарство було домінуючим, бо від полювання людина отримувала м'ясо, яке споживала, шкури тварин використовувала при виготовленні житла та одягу. Кістки тварин використовувалися для виготовлення предметів первісного мистецтва. На рівні із мисливством існувало збиральництво дикоростучих злаків, грибів, ягід, горіхів та інших їстівних плодів. Про цей вид заняття засвідчують кам'яні розтирочки, плитки, ступки [12, 24].

Крім господарсько-виробничої діяльності, ми можемо простежити на Куличівці розвиток тогочасного первісного мистецтва, яке досягло свого найвищого рівня якраз в період пізнього палеоліту. Саме тому, знайдені під час розкопок кістяні підвіски, фрагменти рогів північного оленя, які були покриті орнаментом різноманітного характеру засвідчують розвиток мистецького-художнього світу первісної людини на даному етапі.

Археологічні матеріали з трьох культурних шарів Куличівки пізньопалеолітичної епохи Волині зараз сконцентровані в Інституті українознавства ім. акад. І.П. Крип'якевича НАН України у Львові та у Кременецькому музеєві. По числу знахідок Куличівка увійшла до реєстру найбагатших пам'яток пізнього палеоліту Європи.

Під час розкопок 1978 року на невеликому місі північного схилу гори Куличівки було виявлено, що у верхніх шарах сірого ґрунту, залягають залишки поселення епохи бронзи і ранньозалізного віку [6, 399]. Так в епоху бронзи на Куличівці селились землеробські племена тшинецько-комарівської культури, яка датується від 1 тис. до 800 років до н.е. Вони селились переважно впродовж річки Іква. Люди вели осілий спосіб життя. Жили в землянках та наземних житлах. Знаряддя праці, зброю, прикраси вони виготовляли з кременю, каменю, кістки і бронзи. Племена тшинецько-комарівської культури займалися виготовленням ліпної кераміки, додаючи до глини біту перепалену крем'яну масу. Горщики мали тюльпаноподібну форму. Прикрашені горизонтальними валиками, заглибленими лініями, надколами та ямками. Миски мали звужені шийки і розширені доверху горла, оздоблені заглибленими лініями та канелюрами [12, 30].

Для цих племен характерні циліндричні кубки, вази з двома вушками, миски з конічними стінками. В побуті вживали крем'яні серпи, кам'яні зернотерки і розтирачі. Саме цей факт і дав підставу дослідникам тшинецько-комарівської культури зробити висновок, що у комарівців на першому місці у господарській діяльності стояло землеробство. Про тваринництво свідчать знахідки кісток великої рогатої худоби, коня і свині. Мисливство засвідчене знахідками кісток тварин на поселенні [10, 95-97; 4, 12-18].

Про релігійні вірування говорять поховання. Віра в очищувальну силу вогню, загробне життя, культ предків засвідчені тризнами, спорудженням курганів, що були своєрідними пам'ятниками померлих родичів.

У 1978 році В.П. Савичем у верхніх шарах на стоянці Куличівці в місті Кременці були виявлені залишки поселення племен доби раннього заліза, яке датується IX ст. до н.е. – II ст. н.е. [6, 400]. Зокрема, це були залишки матеріальної культури скіфських племен. Вони жили у наземних житлах і землянках. Серед занять домінуюча роль відводилась землеробству і скотарству. Особливий інтерес викликало дослідження господарських ям, в яких зберігалось зерно, продукти харчування, а також знайдено чимало керамічних виробів, фрагментів кераміки, крем'яний серп, наконечник списа, ніж і ряд прикрас. Знахідки скіфського часу із Куличівки зараз знаходяться в Кременецькому краєзнавчому музеї. Серед них зацікавлення викликає фото керамічного „чобітка” бокові стіни якого прикрашені вирізьбленим графічно оленем, який пасеться та знаками, які нагадують рунічні письмена [12, 32-33].

Висновки.

Підсумовуючи основні моменти дослідження пам'яток матеріальної і духовної культури первісного суспільства, які були виявлені на багатощаровій стоянці Куличівці, у різні часи, можна сказати, що багатий матеріал переконує в тому, що територія міста Кременця на протязі довгого часу була заселена людьми. А значна кількість артефактів, що була виявлена дослідниками у процесі археологічних розкопок вказує на багатий внутрішній світ тогочасних мешканців краю та значний прогрес у розвитку матеріальної культури.

1. *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття / каменный век/*. – К.: Наукова думка, 1987. – 117 с.
2. *Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку*. – К.: Наукова думка, 1981. – С.93-94.
3. *Кременецькі гори. Путівник по туристичних маршрутах*. – Львів: Видавництво „Каменярь”. – 1976. – 112 с.
4. *Крушельницька Л.І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза*. – К.: Наукова думка, 1976. – 146 с.
5. *Кучинко М.М. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині (від палеоліту до середини XIV ст.)*.: Навчальний посібник – Луцьк: Волинське обласне редакційно-видавниче п-во „Надстир'я”, 1994. – 208 с.
6. *Савич В. П. Исследование многослойного памятника Куличивки // Археологические открытия 1978 года*. - М.: Издательство: Наука, 1979. – С.399-400.
7. *Савич В.П. Исследования Вольно-Подольской экспедиции // Археологические открытия 1982 года*.- М.: Издательство «Наука». – 1981. - С.327.
8. *Савич В.П. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині*. – К.: Наукова думка, 1975. – 136 с.
9. *Савич В.П. Роботи Вольно-Подольської експедиції // Археологические открытия 1980 года*. – М.: Издательство „Наука”. – 1981. - С.307-308;
10. *Свешніков І.К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери*. – К.: Наукова думка, 1974. – 207с.
11. *Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся (Краєзнавчий словник)*. – 1984. - 600 с.
12. *Черняхівський Г. І.Кременеччина від давнини до сучасності*. – Кременець: Папірус, 1999, - 320с. + 32 іл.

Віктор АТАМАНЕНКО (Острог)

ВОЛИНСЬКІ ПОМ'ЯНИКИ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

На сьогодні практично всі комплекси джерел з історії Волині ранньонового часу дістали більшу чи меншу наукову джерелознавчу характеристику. Не залишилися поза увагою дослідників і дослідження джерел з історії української церкви. Дослідники останнім часом відновили увагу до такої групи джерел, як пом'яники (диптихи, синодики, суботники, поминальники). При цьому, вони використовуються й як історико-генеалогічні джерела. Це досить своєрідні джерела, які в багатьох випадках складно інтерпретувати, але як пам'ятки культури та історичні джерела вони є безцінними і, все-таки, вивченими недостатньо та використовуваними достатньо епізодично. Саме з них можна отримати цінну інформацію, яка відсутня в інших джерелах, зокрема з генеалогії, історії культури, історичної демографії тощо. Але, на жаль, на сьогодні збереглися лише одиниці таких пам'яток, переважно, XVII – XVIII ст. Складність у вивченні цих джерел у дослідників викликає і те, що в сучасній історичній науці до цих пір не існує усталеної методики роботи з пом'яниками, відсутня їх класифікація, практично відсутні новітні дослідження джерелознавчого характеру.

До перших робіт, присвячених вивченню пом'яників, можна віднести працю Р. Зотова [6], який зробив спробу реконструкції родоводу чернігівських Ольговичів. Дослідник провів копітку роботу по ідентифікації занесених до нього осіб, однак деякі висновки автора мають гіпотетичний характер і не

верифікуються за іншими джерелами. Працю С. Голубева [4] також можна віднести до числа перших праць з даної проблематики. В ній розглянуто лаврський пом'яник, який вважався втраченим після пожежі в Києві 1718 р. Особливий інтерес викликають дослідження С.Щербини та Є.Петухова [20; 17]. Перший з них дослідив пом'яник київського Пустинно-Миколаївського собору, а інший займався вивченням літературної сторони синодика. Я.Ісаєвич, А. та В. Атаманенки та О.Бірюліна [2; 3; 8] присвятили свої праці вивченню пом'яників братств як історичних джерел. Монастирські пом'яники досліджували також І. Мицько та Л. Мирончик [12; 13, с. 3, 9, 9]. Пом'яник Луцького Хрестовоздвиженського братства першим та достатньо повно розглянув М. Максимович [11], який досліджував родини шляхетські, духовні та князівські, тобто ті, які були внесені у пом'яник. І хоча в сучасній історіографії з'явилося кілька присвячених цьому пом'янику праць, дослідження М. Максимовича своєї ваги не втратило. В дослідженнях ще другої половини XIX ст. пом'яники згадуються в складі монастирських бібліотек, наприклад, Дерманського [7, с. 329]. Менше уваги приділялося вивченню волинських церковних пом'яників. Цей напрямок в сучасній літературі представлений невеликим матеріалом про Погорільцівський пом'яник [10]. Можна констатувати, що історики дослідили широке коло питань, які стосуються цих пам'яток, але в цілому тема дослідження ще не знайшла широкого відображення в історичній літературі. Поза увагою дослідників залишилось ще багато подібних пам'яток.

Пом'яники (синодики, суботники, диптихи) – це своєрідні, часто непевні джерела, які мають виняткове значення для вивчення генеалогії, адже імена окремих осіб збереглися лише в них. Достатньо часто пом'яники переписувалися з більш давніх, які не збереглися. Звичайно, зміни та помилки, які могли бути внесені при переписуванні, вловити майже неможливо. Окрім можливих помилок при переписуванні, складність вивчення пом'яників полягає і в тому, що в них вносили імена покійних, без будь-яких дат, не турбуючись про відділення родових імен від хрестильних. Крім того в пом'яники записували різних родичів. Так, в Дерманському пом'янику середини XVII ст. записано аж 724 представників князівських родин [7, с. 329]: 131 князів Острозьких, 169 – князів Луцьких, 112 – князів Слуцьких, 66 – князів Соломирецьких і 246 імен князів Гольшанських. Але вичленити з цього переліку імен справді князів, які належали до цієї чи іншої родини, дуже важко. Тим не менше нехтувати цією групою джерел теж не можна з огляду браку інформації за окремі періоди, особливо другої половини XIII – поч. XIV ст.

Незначна частина пом'яників дістала повноцінне археографічне опрацювання на сучасному рівні. Таким є пом'яник київського Софійського собору (упорядник О. Прокоп'юк) [18]. З волинських пом'яників джерельна інформація вводилася до наукового обігу кількома способами. По-перше, це вміщення фрагментів до наукових публікацій [3, с. 35 - 365; 7, с. 329 – 331] та археографічних видань [16, с. 107 - 117], по-друге – публікація фрагментів у додатках [2, с. 86 - 91] та, по-третє – у вигляді реєстрів вписаних до пом'яників осіб [19, с. 10 – 38]. Таким чином, з волинських пом'яників власне археографічними є лише публікація Київської археографічної комісії 1859 р. за редакцією В. Чеховича фрагментів з Дерманського та Дубенського пом'яників.

Стан збереження волинських пом'яників є низьким. На жаль, більшість диптихів втрачено; збереглися лише одиниці. На кін. XIX ст. було відомо 13 волинських пом'яників та поминальних списків. Такими були церковні пом'яники з Менчич, Старого Загорова, Острога, Білева, Дубно, монастирські пом'яники з Почаєва, Дермані (два), Мильців, Любара, Городища та братські пом'яники з Луцька та Кременця [5; 15, с. 109 - 117]. До найдавніших та винятково цінних відносяться диптихи роду Острозьких [13, с. 9]. На сьогодні (якщо не брати до уваги Холмщини) дослідникам відомі всього три такі пам'ятки. Це пом'яники Дерманський монастирський (пізнішої, гіршої редакції [13, с. 11]), Луцький братський та Погорільцівський церковний. Незважаючи на такий стан збереженості, їх можна до певної міри вважати достатньо репрезентативною групою, оскільки вони представляють різні за походженням джерела. Всі згадані пом'яники мають певний рівень дослідженості та археографічного опрацювання.

Первісно пом'яники велись у вигляді так званих грамоток, тобто невеличких сувоїв, які проіснували в деяких церквах до XIX ст., їх замінили уписи в окремих, “родинних” блокнотах та записів у церковних книгах. Згодом такі записи почали вноситись у спеціальні книги-пом'яники. Синодики (пом'яники) велись при всіх кафедральних храмах, соборах, монастирях; згодом і при більшості парохіальних церков. Поминальні вписи часто водночас робились в декількох храмах та супроводжувались пожертвами. Так, наприклад, київський воєвода князь Дмитро Путятич перед 1506 р. заповів по десять кіп грошів “на вічний упис” в митрополичий, смоленський, полоцький, володимирський, луцький, турівський, черемиський та холмський синодики [1, с. 370]. Елементарною змістовною одиницею пом'яників можна вважати поминальний запис. Залежно від обсягу, тобто, кількості згаданих представників того чи іншого роду (чи групи осіб), він міг бути простим чи складним. При цьому в ряді випадків поминальні записи могли

об'єднуватися спільною рубрикацією-заголовком. Остання могла виноситися на поля. Цікавим є включення до Дерманського пом'яника особи «короля нашого Іоана Собеского» [14, арк. 13 (3)] Окрім поминальних записів. Завдяки інформації Дерманського пом'яника можна виділити чотири основні групи, осіб, які поминалися: князівські, шляхетські родини, представники простоліуду (селяни, міщани, козаки) та духовенство. Останнє можна поділити на ієрархів та ченців. Такі групи не обов'язково мали цілісний текстуальний вигляд і могли розриватися вставками представників інших категорій населення. Так, у Дерманському пом'янику князівські поминальні записи не є суцільними. Починається він з переліку імен князів Острозьких, Заславських та Соломирецьких, після чого фіксуються ієрейські та шляхетські вставки і лише потім розташовуються поминання князів Гольшанських, а далі через знову-таки вставки – кн. Слуцьких [14, арк. 11(1), 20 зв. (10 зв), 27(17)]. Можливо, Дерманські пом'яники були складними за формуванням та складом, тобто включали інші князівські поминальні записи чи й пом'яники. Пом'яники, перш за все, дають нам також дуже цінну інформацію про українських князів. Так, в публікаціях збереглися поминання князів Острозьких, Заславських, Соломирецьких, Слуцьких, Гольшанських, Збарзьких Вишневецьких, Сангушків, Чорторійських, Четвертенських та Пузин [2; 5].

Свідчення про осіб, які були пов'язані з Волинню могли відкладатися й у пом'яниках з інших регіонів України (і навпаки). Зрозуміло, що дана проблема вимагає спеціальних досліджень, заснованих на всій сукупності цих джерел, а також інших їх різновидів. Лише як приклад можна навести дані з пом'яника Києво-Печерської Лаври, які стосуються історичних постатей, які мали відношення до Волині та Острога: “Року 1622, апреля 10 дня, благочестивий муж пан Петр Конашевич Сагайдачний, гетьман войска его кр. мп. Зап-кого, по многих знаменитых военных послугах и звытязствах, на ложи своем простер ноз свои, приложися к отцем своим, с добрим исповѣданіем, исполнен благих дел и милостыни, в Києве. Погребен при церкви школы Словенское в месте, на Подоле, в дому братства церковного» та “Род Іоанна Матфеевича Борецького и жени его Никифору Федоровны Чеховичевны. – Помяни Господи души усопших раб своих: Стефана, Григорія, Феодора...” - и проч. “Девицы Феодоры, дщери Іоанна Борецького, яже преставися в лето 1615, марта 25, в субботу, маючи неделъ 19 отъ рождества своего, на четвертькъ день рожденія” [4, с. VI].

За структурою Дерманський пом'яник ділиться на дві частини: Основну частина складають власне поминальні записи. Вони розпочинаються з представників роду князів Острозьких. Допоміжною складовою пом'яника можна вважати розміщений в кінці книги покажчик внесених до пам'ятки осіб. Він укладений в алфавітному порядку [12, с. 361]. Текст Дерманського пом'яника написаний чорнилом, різними почерками і переписаний з більш старішого оригінала чи списка. Загальні букви і деякі фрази написані кіновар'ю. Кожна сторінка у пам'ятці пронумерована, деякі з них мають вади та попсованості. В кількох випадках оригінальна нумерація відсутня.

Імена осіб в Дерманському пом'янику відділяються розділовими знаками, але іноді вони пишуться одне за одним без знаків. Загальні фрази пом'яника записані кіновар'ю, як і початкові букви імен. У словах є багато скорочень, часто не вистачає кінцевих букв, титлів і знаків наголосу, в словах пропущено багато букв. Почерк у пом'янику змінюється дуже часто, що свідчить про те, що пам'ятка писалася кількома особами.

Луцький братський пом'яник на сьогодні є чи не найбільш вивченим. Переписаний був в кінці XVII ст. (1677 р.) з пам'ятки 1618 р. Основна частина вписів відноситься до перших дещо більше як сто років існування братства. З другої половини XVIII століття і до останнього запису під 1793 роком поминань нараховується значно менше, ніж у попередній період (пор.: від перших поминань і до 1750-го р. – понад 400 родинних уписів, не рахуючи кількох колективних, де число імен ще понад 300; із 1751р. по 1793р. – всього біля 20 родинних уписів) [3, с. 35]. Слід відмітити, що хронологічної послідовності в Пом'янику не дотримано ні першим переписувачем, ні його наступниками. Значна частина уписів не датована. Впадають у вічі окремі неточності, допущені описувачами [3, с. 35]. Як видно на прикладі пом'яника Луцького Хрестовоздвиженського братства можна довідатись про світських та духовних членів Луцького братства, кількість ченців братського монастиря в різні роки, про шляхетські та князівські родини, а також про осіб, які, не будучи братчиками, вносилися до поминальних записів. В пом'янику є інформація про шлюби, дружин і дітей священників, яка є важливим матеріалом для історичних і історико-демографічних досліджень.

Дерманський та Луцький пом'яники можна віднести до пам'яток з організованим текстом. Вони мають певну структурованість, урочистість, прикрашеність. Особливо це стосується Дерманського пом'яника, в якому текст розташований вільно зі значними прогалинами між окремими вписами. В пам'ятці червоним кольором виділено цілий ряд елементів тексту, що полегшувало її використання під час поминань. Так, виділяються заголовки («а се оупис...»), початкові букви імен та написи на полях. Останні стосуються

місця проживання, рідше – прізвищ та іноді професій. Пізніші вписи (кінця XVII ст.) таких виділень не мають. Починається текст заставкою та заголовком («Помянік кся Костантина Івановича Острозкого. Маєт поминан быти на кождый день, кром празника»), після яких ідуть поминання представників роду кн. Острозьких. Покрайні записи іноді містять свідчення про внесених до пом'яника осіб. Так, по всьому полю на завершальній сторінці поминання князів Острозьких подано характеристику кн. В.-К. Острозького як ревнителю православ'я та вказано дату його смерті й місце поховання [14, арк. 12 (2)]. Дату смерті вказано, наприклад, і для Мелетія Смотрицького [14, арк. 14(4)].

Простішу структуру та організацію, гірше оформлення має пом'яник церкви с. Погорільці. Відомим дослідникам він став лише у 1995 р., коли надійшов до Острозького історико-культурного заповідника, хоча згадує про нього ще М. Теодорович [10]. Пом'яник було започатковано в кінці XVII ст. (17 березня 1693 р., як засвідчено в заголовку пам'ятки) погорільцівським священником Іваном Ярмаркевичем [15, арк. 1]. Перший поминальний запис стосується священників погорільцівської церкви, після чого йдуть записи мешканців Погорільців та інших розташованих біля них поселень. Скоріше за все, вони стосуються родин священнослужителів, останні фіксуються й у інших частинах пом'яника. Наступний запис є своєрідним загальником про поминання. Лише після цього в пом'янику розміщений впис князів Острозьких. До його складу входять також імена наступних після Острозьких власників Дубенської волості [15, арк. 3 зв.], деяких з яких ідентифікувати складно. Перелік власників Погорільців виглядає так: Ілля, Костянтин, Василь, Олександр, Януш, Єфимій (можливо, йдеться про жінку, а не про чоловіка, хоча зазначено «кн.(я)з», ане не «к(я)гиня» чи «кн(я)жна»), Олександр, Францишек, Єфросинія, Зузанна, Георгій, Януш, Домінік, Олександр, Дмитро, Михайло [15, арк. 3 зв.]. Цікаво, що починається цей упис з кн. Іллі Острозького. На думку О. Позіховського, пом'яник продовжували й наступні після І. Ярмаркевича священники погорільцівської церкви до 30 – 40-х років XVIII ст. [10]

Частина джерелознавства, що займається вивченням пом'яників, тобто синодикологія, на сьогодні є також ще недостатньо розвинутою [9]. На волинському, як і значною мірою українському, матеріалі вона розроблена недостатньо. Це стосується не тільки джерелознавчого вивчення окремих пам'яток та їх сукупності, але й дипломатичного, текстологічного та типологічного, культурологічного та мистецтвознавчого аспектів проблеми.

Отже, можна говорити про недостатній рівень джерелознавчого опрацювання волинських пом'яників. Свідчення розглянутих вище пом'яників містять цілий ряд надзвичайно цінних фактів історико-демографічного та генеалогічного характеру. Варто додати, що пом'яники є важливим джерелом вивчення родової та історичної пам'яті українського народу ранньомодерного часу.

1. *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею.* – СПб, 1846. – Т.1.

2. Атаманенко А., Атаманенко В. «Пом'яник церкви Луцького братства» як історичне джерело // *Старий Луцьк.-Луцьк, 2005.- В. II.- С.82-91*

3. Бірюліна О. Реєстр духовних осіб Луцького братського пом'яника // *Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть.* – Луцьк, 2000. – Вип.. 7. – С. 35 – 36.

4. Голубев С.Т. Древний помяник Киево-Печерской Лавры (конца XV и начала XVI в.) // *Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца.* – К., 1892. – Кн. VI. – Приложение. – С. XIV; 1 – 88.

5. *Девятисотлетие православия на Волини. 992 – 1992.* Жимтомир, 1892. – Ч. I. – С. 577 – 619

6. Зотов Р.В. *О черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в Татарское время.* – СПб., 1892.

7. Иерофей, епископ (Лобачевский И.). *Историческая записка о Дерманском монастыре // Волинские епархиальные ведомости.* - 1873. - часть неоф. – № 9. – С. 305 – 330.

8. Ісаєвич Я.Д. *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIIст.* – К., 1966

9. Конев С.В. *Синодикологія. Частина I.: Класифікація джерел // Историческая генеалогия.* – Екатеринбург, 1993. – с.7-15

10. Леонієвич О. Цікавий давній пом'яник // *Галицька брама.* – 2000. - №9 (69). – С. 24.

11. Максимович М.О. *О памятниках Луцкаго Крестовоздвиженскаго братства. // Собрание сочинений.* – К., 1876. – Т.1. – С. 200-207

12. Мирончук Л. *Дерманський пом'яник як історичне джерело // Наукові записки: Історичні науки.* – Острог, 2008. – Вип..13. – С. 358 – 362

13. Мицько І. *Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України.* – Львів, 2000.

14. ОДІКЗ. – КН 961/VI-С-565.

15. ОДІКЗ. – КН 28126/VI р 2980.

16. Памятники, изданные *Временною комиссиею для разбора древних актов*, ... при киевском военном, подольском и волынском генерал-губернаторе. – К., 1859. Т. IV. – Отд. 1 – С. 107 – 117.
17. Петухов Е. В. *Очерки из литературной жизни помяника*. – СПб., 1895
18. *Поменник Софії Київської другої половини XVIII – першої чверті XIX ст.* – К., 2004
19. *Пом'яник*. – Луцьк, 2000.
20. Щербина В. *Помяник Киевского Пустынно-Николаевского монастыря* // *Киевская старина*, 1895. – Кн. 12. – с. 90-92.

Вальдемар ПЯСЕЦЬКИЙ (Луцьк)

МАЙДАН БРАТСЬКИЙ МІСТ

Майдан на межі Старого міста. У древні часи тут була гребля і дерев'яний міст через старе русло Стиру Глушець. Від греблі в різні сторони відходили чотири дороги. Тепер це вулиці: Ковельська, Глушець, Богдана Хмельницького і Лесі Українки, які з'єднували місто. Після влаштування у XV ст. на Глушецькому мосту міських Глушецьких, Заглушецьких воріт, а вздовж русла Глушця укріплень, перед ними виникла торгова площа. Сюди гирлом Глушця допливали ком'яги (плоскодонні човни), з яких товар перевантажувався на підводи. Глушецький міст довгий час був місцем прощання приїжджих з Луцьком. Ритуал був традиційним: той, хто покидав місто, кидав з моста у воду якусь річ, щоб знову повернутися до Луцька. Згодом під час розчищення русла Глушця на цьому місці найшли багато керамічних люльок, монет.

На початку XVIII ст., коли монастир Хрестовоздвиженського братства, розташований поблизу, перейшов під опіку чернечого ордену василіан, міст стали називати Василіанським, у польському звучанні Базиліанським. Наприкінці століття, Луцька міська управа після входження Волині до складу Російської імперії, його назвали Братським. Саме з цього моста, як писав у своїх спогадах польський письменник Юзеф Крашевський, відкривався найкращий вид на Луцький замок.

У XIX ст. площа була забудована, на її місці залишилася невеличка вулиця Братський міст. У 1924 р. магістрат збудував на місці дерев'яного залізобетонний міст. Назвали його в честь польського короля Казимира Великого. На мосту поставили погруддя чотирьох відомих польських діячів: поета Юліуша Словацького, ученого і культурно-освітнього діяча Тадеуша Чацького, письменника і художника Юзефа Ігнація Крашевського та письменника, лауреата Нобелівської премії Генріха Сенкевича. Ці погруддя на замовлення Луцького магістрату виготовив скульптор з Варшави Аполінарій Головінський.

У зв'язку з проектуванням магістралі Схід-Захід, яка мала пройти по заплаві Стиру, наприкінці 1920-х значну частину Глушця було осушено і облаштовано сквер. А вуличку Братський міст - одну частину приєднано до вулиці Ягелонської (Лесі Українки), другу - протилежну до Ринкового майдану (Василіанського) в Старому місті. В 1939 році міст через Глушець, як і майдан в Старому місті, назвали в честь єврейського письменника Шолом Алейхема. В 1941 році мосту повернули назву Братський.

Площа перед Братським мостом виникла під час реконструкції перехрестя доріг у 1960-х р.р. Перила мосту було розібрано. Скульптури зникли невідомо куди. В центрі роздоріжжя було влаштовано об'їзне коло. Майдан набув теперішньої форми з 1965 р. і став називатися площа Лесі Українки. Тут встановили скульптуру поетеси, яку через рік перенесли у парк. А площі дали назву Воз'єднання. 1990 р. перейменовано на майдан Злуки, а на порозі нового тисячоліття надано символічну назву Братський міст.

На майдан виходять споруди луцького братства, будинок медичного коледжу - колишній будинок Кронштейнів, де в минулі часи розташовувалися різні організації від дворянського зібрання до Луцького магістрату. В неіснуючому нині іншому будинку Кронштейнів у першій половині минулого століття була пошта, а перед нею було встановлено знак, від якого вимірювалася відстань від Луцька до інших міст. Із заходу в радянські часи майдан обмежили п'ятиповерховою будівлею гуртожитку, яка закрила чудовий вид на старе місто з Красного. А на початку XXI століття символічно відновлено один бік перил давнього мосту.

**МАННАНОВ ШАКІР ФАТІХОВИЧ – ОДИН З 28-х НАГОРОДЖЕНИХ
ЧОТИРМА ОРДЕНАМИ СЛАВИ
(До 70-ї річниці визволення Ковеля)**

6 липня виповнилося 70 років з дня визволення Ковеля від німецько-нацистських окупантів. У центрі міста на меморіалі пам'яті розміщено стелу з загиблими Героями Радянського Союзу – майора Бенделіані Чічіко Кайсаровича (1913-1944), капітана Смірнова Володимира Антоновича (1920-1944), старшина Зелінський Гаврило Микитович (1909-1944), старшого лейтенанта Олійника Вадима Клавдійовича (1922-1944), капітана Подколоднова Віктора Гавриловича (1918-1944) (1). Вічна пам'ять загиблим героям...

За подвиги проявлені при визволенні Ковеля багато бійців було нагороджено орденами та медалями, було присвоєно і звання Героїв Радянського Союзу. Також багато простих солдат було нагороджено найбільш шанованим солдатами орденом Слави, що був заснований 8,11,1943 р. За всю війну було нагороджено більше 900 тисяч чоловік орденом Слави 3-ї ступені, більше 46 тисяч орденом Слави 2-ї ступені, 2574 чоловік стали повними кавалерами ордену Слави. Для порівняння слід відзначити що Героями Радянського Союзу за війну були 11635 чоловік (2). Героя отримували і за один подвиг, а щоб стати повним кавалером ордену Слави трьох ступенів їх слід було здійснити не менше трьох, На Волині проживало лише два повних кавалера Ібрагімов Гаріф Ібрагімович та Янковський Олександр Йосипович. Про те на війні траплялись

певні непорозуміння, коли нагородженні вчасно не отримали орден та знову були нагороджені орденом певного ступеня таких було 28. Серед них слід згадати Шакіра Фаріфовича Маннанова (01.1917 - 23.04.1973), що отримав один з них за бої під Ковелем

Народився він 1 жовтня 1917 року в селі Кияуково нині Ішимбайського району Башкирії в селянській сім'ї. Башкир. Рано залишився без батька. Закінчив 4 класи. Працював шофером, кіномеханіком.

У Червону Армію покликаний в 1941 році Шафріканським райвійськкоматом Бухарської області Узбекистану. На фронті у Велику Вітчизняну війну з лютого 1942 року. Воював під Москвою, на Донському, Білоруському, 1-му Білоруському фронтах. Був зв'язківцем потім став артилеристом, командиром гарматної обслуги. Член ВКП(б) КПСС з 1943 року.

Командир розрахунку 76-мм гармати 1030-го стрілецького полку (260-та стрілецька дивізія, 11-та армія, Білоруський фронт) сержант Шакір Маннанов, командуючи бійцями, на початку грудня 1943 року в бою за село Золотий Ріг Гомельської області Білорусії при відбитті контратаки противника знищив два кулемети і до п'ятнадцяти гітлерівців. У подальшому наступі знищив близько десяти солдатів противника. За мужність і відвагу, проявлені в боях, 6 грудня 1943 року сержант Маннанов Шакір Фатіхович нагороджений орденом Слави 3-го ступеня (№ 57717).

На початку липня 1944 року в бою за місто Ковель Волинської області України гарматна обслуга 1030-го стрілецького полку (260-та стрілецька дивізія, 47-ма армія, 1-й Білоруський фронт) під командуванням сержанта Маннанов Ш.Ф. розбила ворожий ДЗОТ, подавила дві кулеметні точки і знищила більше відділення ворожих солдатів.

За мужність і відвагу, проявлені в боях, 5 вересня 1944 року сержант Маннанов Шакір Фатіхович нагороджений орденом Слави 2-го ступеня (№ 24212).

21 вересня 1944 року в бою за польський населений пункт Шамоцин сержант Шакір Маннанов, знаходячись у складі артилерійської батареї, ліквідував два кулемети, ДЗОТ і до п'ятнадцяти фашистських солдатів. Коли зняття було виведене з ладу, безстрашний артилерист продовжував брати участь в бою в рядах піхоти, вогнем з автомата знищив близько десятка гітлерівців.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 лютого 1945 року за зразкове виконання завдань командування в боях з німецько-фашистськими загарбниками сержант Маннанов Шакір Фатіхович нагороджений орденом Слави 1-го ступеня (№ 9), ставши повним кавалером ордена Слави.

Після війни старшина Маннанов Ш.Ф. демобілізований. Повернувся в рідне село. У 1954 році сім'я Маннанових переїхала в Стерлітамакський радгосп Стерлітамакського району Башкирії, де Ш.Ф. Маннанов до відходу на пенсію в 1972 році працював кіномеханіком-водієм, черговим радистом в поштовому відділенні. Помер 23 квітня 1973 року. Похований в Стерлітамакському радгоспі (відділення Північне).

Нагороджений орденами Вітчизняної війни 1-го і 2-го ступеня, орденом Червоної Зірки, орденами Слави 1-го, 2-го і двома орденами Слави 3-го ступеня, медалями.

У Будинку культури Стерлітамакського радгоспу, де працював кавалер чотирьох орденів Слави Ш.Ф. Маннанов, встановлена меморіальна дошка (3).

1. *Імена на скрижлях історії. Бібліографічний довідник. – Луцьк «Надстир'я», 2004.*

2. *Пасюк І.М., Яровенко С.П. Золоті зірки Волині, – Луцьк «Волинські старожитності», 2014.*

3. *Кавалери чотирьох орденів Слава. – Біла Церква, 2014.*

Микола КУЗЬМИЧ, Наталія МУРАШКЕВИЧ (Луцьк)

РАДЯНСЬКИЙ ПАРТИЗАНСЬКИЙ РУХ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1941–1944 рр.

Сучасний період державного відродження України супроводжується зростанням зацікавленості широких громадських кіл до історії свого народу. Особливе місце на її сторінках займає радянсько-німецька війна 1941–1945 рр. Цій тематиці присвячено велику кількість літератури, знято сотні фільмів. Жертви та герої війни увіковічені у пам'ятниках та меморіалах. Однак і досі рух Опору на українській землі, а особливо в нашому регіоні, залишається, по суті, “невідомою війною”. Існували його різні течії (радянська, українська націоналістична, польська), які часто вели протистояння між собою. Сучасному поколінню буває важко розібратись у цих складних питаннях. Саме тому є необхідність здійснити неупереджений погляд на складову частину цієї проблеми – розгортання радянського партизанського руху на території Волинської області в роки радянсько-німецької війни.

Катастрофа на фронті у перші дні радянсько-німецького протистояння змусила кремлівське керівництво усвідомити, що напад Німеччини – це справжня війна, коли не може бути мови про компроміси чи переговори, а йдеться лише про перемогу або поразку. За цих обставин ефективним засобом стримування і виснаження агресора мала б стати партизанська боротьба в тилу ворожих військ на окупованій території. Її мета – створити нестерпні умови для інтєрвентів, дезорганізувати їх зв'язок, транспорт і військові частини, знищувати загарбників та їх посібників [3, с. 155–156].

Партизанська активність на Волині була для німців стратегічною загрозою – значна частина регіону покрита непрохідними лісами, через які із заходу на схід тягнулись дві гілки залізниць: Варшава–Брест–Пінськ і Люблін–Ковель–Сарни. Ще одна магістраль проходила південніше, через Галичину по лінії Краків–Львів–Тернопіль. Від цих трьох “ниток” залежало постачання всього південного флангу німецького Східного фронту [7, с. 170].

Радянське командування робило спроби організувати партизанський рух в тилу німецьких військ на території Волинської області вже у перші тижні війни. Для цього спрямовувались спеціальні диверсійні групи. Це широко висвітлено у німецьких джерелах. Так, у звіті 213-ої німецької дивізії охорони тилу йдеться про таке: “8 липня 1941 р. в дивізію було донесено, що залізничний відрізок Ковель–Рівно... вночі був підірваний. В наступні дні поширювались чутки про появу парашутистів в районі Ковель–Любомль–Володимирець. Із деяких груп вдалося взяти полонених. Це були виключно жителі даної території, котрі недавно російськими військами частково за допомогою насильства і без необхідної підготовки були послані на виконання завдань. Полонені показали, що вони після стрибка бажали лише одного: швидше

опинитися в своїх рідних селі чи місті” [7, с. 168].

На тактику партизанської боротьби також переходили окремі вцілілі групи Червоної армії. Наприклад І. Сизонець пригадував як він став партизаном: “Після оборонних боїв у Бресті наполовину пораненому, але добре озброєному радянською і трофейною зброєю нашому взводу кадрових військових вдалось вирватись в ліси в напрямку на Ковель... На початок осені 41-го ми вже мали зв'язок Шковороди в Шацькому лісі, Михайлівського в районі Кортеліс і військовим загоном лейтенанта Шиканова в лісах під Брестом. Вирішили вести партизанську боротьбу проти німецьких окупантів поки що самостійно... Перший німецький бронетранспортер ми підбили на шосе Брест–Ковель вже в серпні 41-го, а в вересні знищили автомашину з ворожими солдатами й пустили під укіс військовий ешелон” [20].

Щодо партизанського загону С. Шковороди, то це була одна із перших вдалих спроб влади створити партизанську групу. Загін С. Шковороди був утворений у липні 1941 р. на базі розвідувальної групи, в яку влилися військовополонені. Група десантувалась на початку війни в лісах Шацького району. Загін продовжував активну діяльність до вересня 1942 р., а після загибелі С. Шковороди поділився на дві групи. Одна з них влилася в загін на території Білорусі, інша – залишилась в шацьких лісах [4, с. 136–137].

Створення партизанських загонів на Волині супроводжувалось значними труднощами. Так, колишній секретар Сенкевичівського райкому партії О. Конопльов у липні 1941 р. був направлений для організації партизанського руху. Восени 1941 р. він створив групу в Колківському районі. Проте вже в жовтні вона була розгромлена, врятуватись вдалось керівнику і декільком особам. У серпні 1941 р. колишній член КПЗУ М. Коніщук прибув у рідне с. Грива і організував ряд підпільних груп в селах Камінь-Каширського району, а в березні 1942 р. на їх базі було створено партизанський загін. У грудні 1941 р. колишнім працівником Маневицького райвідділу НКВС П. Самчуком був створений партизанський загін у с. Поворськ Ковельського району. У серпні 1942 р. група об'єдналася з партизанами із з'єднання Лінькова (Баті). Із підпільних груп сіл Клубочин, Сильне, Журавичі створено загін О. Філюка. 15 жовтня 1942 р. в Цуманські ліси десантовано групу старшого лейтенанта К. Алексеєва, яка влилась до загону, який діяв до визволення області [5, с. 68].

Фактично, 1941–1942 рр. – це період організаційного становлення партизанського руху, нагромадження досвіду боротьби. Місцеві партизанські загоны вже розпочали збройну боротьбу проти окупантів, згуртовуючи свої сили [12, с. 126]. Водночас, про масовість та ефективність руху опору в цей час не можна стверджувати. Джерелами формування партизанських загонів були закинуті диверсійні групи, оточенці та місцеві активісти. Більшість з них було знищено німцями. Причинами масового знищення та розпаду таких організацій були: невідповідність кадрів, відсутність належної матеріальної бази та допомога частини місцевого населення окупаційній владі у боротьбі з партизанським рухом [7, с. 168–169].

Усвідомлюючи важливість партизанського руху і потребу його координації радянське керівництво при Ставці Верховного Головнокомандування 30 травня 1942 р. створило Центральний штаб партизанського руху, а в червні 1942 р. – Український штаб партизанського руху (УШПР). Його очолив Т. Строкач [14, с. 541].

Потрібно зазначити, що у другій половині 1942 р. в широких лісових районах Правобережної і Західної України, на відміну, наприклад, від Західної Білорусі, не було партизанських загонів, що знаходились на зв'язку із штабами партизанського руху. В Ставці Верховного Головнокомандування вирішили, що Східна Україна незабаром буде зайнята Червоною армією, і тому вирішили ряд великих партизанських з'єднань передислокувати в західні області.

На Правобережжя в ході рейду, спочатку названого Сталінським, були послані Сумське (С. Ковпак, 832 людини) і Об'єднане (А. Сабуров, 1408 людей) партизанські з'єднання. Тоді ж зазнало партизанського рейду і містечко Колки, в якому було знищено 11 членів будівельної організації «Тодт».

Виконуючи наказ командування, партизани розпочали передислокацію загонів на територію західних областей. Командир партизанського з'єднання, яке діяло на території Білорусії, Г. Ліньков (Батя) надіслав бойові групи під командуванням старшого лейтенанта Г. Картухіна та молодшого політрука І. Насекіна на Волинь і Рівненщину. Вони налагодили зв'язок із партизанськими загонами, що діяли в Ковельському, Камінь-Каширському та Маневицькому районах. У грудні 1942 р., під керівництвом батальйонного комісара А. Бринського сформовано партизанську бригаду на базі місцевих загонів, що діяли у північно-західній частині Волині та Рівненщини. До неї увійшли загоны М. Коніщука та Ю. Собесяка, партизанська група П. Самчука, а також Старовижівська підпільна група, яку очолив К. Іллюк [7, с. 170–171].

Варто наголосити, що на початку 1943 р. Указом Президіуму Верховної Ради СРСР від 2 лютого 1943 р. було затверджено медаль “Партизану Вітчизняної війни” I і II ступеня, що, на нашу думку, є ще

одним свідченням значення боротьби партизан у боротьбі з ворогом і оцінка цього фактора керівництвом країни [16].

Важливу роль у поширенні партизанського руху відіграв створений на Волині підпільний обком партії, склад якого затвердив ЦК КП України 23 червня 1943 р. Секретарем підпільного обкому було обрано О. Федорова, командира Чернігівського з'єднання партизанських загонів, яке отримало завдання паралізувати роботу залізниць Ковельського вузла і прибуло на Волинь. Щодо діяльності О. Федорова, то він відразу встановив зв'язки з партизанською бригадою А. Бринського та іншими загонами [13, с. 80–81].

Відповідно до завдання паралізувати Ковельський залізничний вузол, загін під командуванням Г. Балицького у складі 411 осіб сконцентрувався біля с. Берестяни Цуманського району для проведення диверсій на лінії Ковель–Рівне. Загін П. Маркова (375 осіб) почав діяти в Шацькому районі на лінії Ковель–Холм. Загін під командуванням М. Ніколаєнко (246 осіб) взяв під контроль лінію Ковель–Володимир–Волинський. До 15 липня 1943 р. всі загоны прибули на визначені місця бойових дій. Із цього часу почалась інтенсивна диверсійна діяльність, яка дістала назву “Рейкова війна”. Значною мірою Червона армія завдячувала своїми перемогами цього періоду партизанам, яким вдалося дезорганізувати роботу німецького тилу та фактично паралізувати залізничний транспорт. Так, протягом літа–осені 1943 р., тобто в розпал Курської битви, одне тільки партизанське з'єднання під командуванням О. Федорова в ході операції “Ковельський вузол” пустило під укіс 274 німецьких ешелони. Згідно радянських джерел, пропускна здатність магістралі Ковель–Сарни була знижена в 6 разів, рух по ночам практично повністю припинений [7, с. 170–171].

Штаб та головні служби з'єднання О. Федорова розташувалися в лісі біля с. Лобна Любешівського району. Майже в кожній хаті, розташованій на хуторах, тоді стояли партизани – саме тому цей населений пункт майже повністю був спалений внаслідок бойових сутичок федорівців і німців у жовтні 1943 р. [2]. Потрібно сказати, що у 1972 р. завдяки ініціативі і наполегливості місцевого краєзнавця Олексія Бренчука у Лобні було відкрито музей Партизанської Слави [1, с. 22].

Водночас потрібно наголосити, що сучасні краєзнавці наводять факти злочинів радянських партизанів відносно місцевого населення (насилницьке вилучення продуктів, одягу, випадки згвалтування), а також звинувачують партизанів у тому, що вони не захищали місцеве населення від каральних операцій німців, які їх проводили через діяльність тих же партизан [19]. Так, у своїх спогадах М. Шмигін наводить факт, що партизани одного із федорівських загонів у 1943 р. вбили близько 50 його односельчан (с. Лахвичі Любешівського району), розграбували село та спалили більшу частину будинків [21].

Потрібно наголосити, що природній ландшафт Волинської області створював можливості для ефективної боротьби з ворогом. Наприклад, вигідне розташування займали Цуманські ліси. Звідси було зовсім близько до Рівного, Луцька, Ковеля. У цьому районі діяв спеціальний загін «Переможці», який очолював Д. Медведєв. Центром його стоянки у жовтні–листопаді 1943 р. було урочище Лопатень (сучасний Ківерцівський район). У 1973 р. на цьому місці відкрито меморіальний комплекс Партизанської Слави [15].

Крім “рейкової війни”, велика увага приділялась боротьбі проти українського націоналістичного руху. Цікаво, що опубліковані документи свідчать про певне примирення між партизанами і бандерівцями до весни 1943 р. Зокрема в одному із офіційних радянських документів (липень 1943 р.) є наступна інформація: “Одного разу тов. Бринський послав частину бандерівців разом з партизанами на бойове завдання по обстрілу поїздів та інші завдання. Це було ними виконано і операції пройшли успішно” [17, с. 49]. Від червня 1943 р. партизанам довелось вести ряд боїв проти цієї течії руху опору в районі міст Любешів і Любомль, сіл Нудиже, Ставки, Велимче. Тільки з серпня 1943 р. до березня 1944 р. партизани знищили оунівські гарнізони у селищах і селах Пнівне, Оса, Самари, Хотешів, Маневичі, Колки, Шацьк, Олика та ін. [12, с. 127–128].

Наступ Червоної армії супроводжувався процесами концентрації партизанських загонів і з'єднань на території західних областей України. У січні 1944 р. на території Волині та Західного Полісся, крім згаданих з'єднань О. Федорова й А. Бринського, дислокувалося з'єднання партизанських загонів імені Леніна під командуванням Л. Іванова (883 особи), в с. Мосир Любомльського району – 1-ша партизанська дивізія імені С. Ковпака (командир – П. Вершигора, 1529 осіб), біля с. Градиськ Маневицького району – полтавське з'єднання партизанських загонів під командуванням П. Коротченка (9546), під Цуманню – з'єднання партизанських загонів Рівненської області під командуванням В. Бегми (2076 осіб), під Любешовом – з'єднання партизанських загонів імені Боженка під командуванням М. Рудича (470 осіб), у районі Камінь-Каширського – загін І. Савицького (172 особи). Тут діяли і загоны особливого призначення під командуванням В. Карасьова, Д. Медведєва, М. Прокопока [11, с. 240].

Наявність такої кількості партизан в регіоні командування використало при проведенні Ровенсько-Луцької наступальної операції (27 січня – 11 лютого 1944 р.). Партизани не тільки активно взаємодіяли з

радянськими військами, що наступали, а й самостійно вибивали гітлерівців із населених пунктів, утримуючи їх до підходу частин Червоної армії. Результативними були диверсійні дії партизанів [8, с. 29]. За завданням штабу з'єднання А. Бринського “своя людина” ще в грудні 1943 р. склала детальну карту Луцька з нанесенням на неї всіх воєнних об'єктів, місць скупчення військових частин, всієї схеми оборони. Згодом карта штабом була передана регулярним військам і стала великою допомогою при наступі на Луцьк [6, арк. 20].

Щодо інших дій, то партизанське з'єднання Бегми і Таратути дві доби вели запеклий бій в районі Цумані. В боротьбі з партизанами німці зазнавали відчутних втрат і змушені були зняти з фронту значні сили. На Луцькому напрямку партизанські загони звільнили населені пункти Деревок, Пнівню, Любешів, Серахів, Берестяни та ін. Війська противника, що залишалися під Луцьком після його визволення, були блоковані партизанами і знищувались. 5 лютого 1944 р. з'єднання Вершигори зайняло Горохів, надвечір сюди ж підійшли партизани Наумова і авангард радянських військ [9, с. 68–69].

У ході Луцько-Ровенської наступальної операції 13-ої армії 1-го Українського фронту було покладено початок визволенню Волинської області. До весни 1944 р. було звільнено Маневицький, Цуманський, Ківерцівський райони, Луцьк з околицями. Важлива роль відводилась партизанам у боротьбі за подальше визволення області у ході Поліської наступальної операції (15 березня – 5 квітня 1944 р.), головним завданням якої було звільнення Ковеля. Протягом лютого – першої половини березня партизани збирали інформацію про розташування противника в районі Ковеля та самому місті. УШПР 11 лютого 1944 р. закинув у загін імені Щорса партизанського з'єднання О. Федорова спеціальну розвідувальну групу з 15 осіб під командуванням О. Курова, яка повідомила важливі дані про розташування ворога. У кінці лютого партизанські загони Федорова атакували німецькі пости і гарнізони в районі населених пунктів Несухойжі, Кричевичі, Скулин, Доротище, Облапи, Білин, а загони Малікова і Федорова – здійснили напад на Ковель [10, с. 285]. Зокрема 23 лютого 1944 р. партизанські загони вийшли на вихідний рубіж і зав'язали бій за 18 км від міста, у с. Несухойжі, яке утримувалося двома батальйонами СС. Ударна група в кількості 640 чол. під командуванням Ф. Лисенка упродовж дня знищила велику кількість живої сили, 4 танки, 48 автомашин, радіовузол, телефонно-телеграфний вузол, захопила 8 батальйонних мінометів, 18 кулеметів та 120 автоматів [5, с. 69].

Суттєво покращилась взаємодія партизанів з частинами армії. Так, партизани утримували переправи на р. Стохід до підходу військових частин і допомогли військовим розвідникам захопити в полон “язика”. Штаб 47-ої армії направив у ворожий тил заступника командира 277-го стрілецького полку майора М. Покровського, який зустрівся з партизанськими командирами і домовився про спільні дії. Зокрема, ставилося завдання посилити блокування комунікацій. Так, один із загонів з'єднання О. Федорова підірвав західніше Ковеля п'ять ворожих ешелонів. Партизани разом з бійцями із 38-ої дивізії розгромили великий гарнізон в с. Тур.

16 березня загони партизанського з'єднання С. Малікова раптовим нападом розбили гарнізон противника в с. Стара Виживка і станції Вижива, висадили міст через р. Виживку й захопили залізничну станцію. На ділянці Пісочне – Черемшинка Нова, за 40 км на північний захід від Ковеля, із 26 по 29 березня 1944 р. загони партизанського з'єднання Малікова, зайнявши оборону по р. Виживка, відбивали атаки противника й утримували рубіж до підходу армійських частин. І хоча в результаті Поліської операції Ковель не було взято – частину області все ж було звільнено. Роль радянських партизанів у цій операції була значною [10, с. 287]. До завершення визволення області в липні 1944 р. радянські партизани продовжували боротьбу, наносячи значні втрати окупантам. Зрозуміло, що сфера їх діяльності не зводилась суто до бойових дій. Як вважає В. Наконечний, найбільшу користь партизани принесли своєю присутністю. Вони підтримували думку населення про те, що окупант буде вигнаний з рідної землі, що окупація Волині – тимчасове явище. Вони зміцнювали віру у перемогу над ворогом, захищали населення від окупантів [18, с. 2].

Отже, становлення і розгортання радянського партизанського руху у перший період війни зіткнувся з великими труднощами. Радянське керівництво допустило ряд помилок, які не дозволили розгорнути масовий рух опору в тилу ворога. Тим не менше, на території Волинської області виникають місцеві партизанські загони, в регіон посилались диверсійні групи, які сприяли поширенню партизанського руху. Поступово партизанська боротьба набула більш організованого вигляду. Радянські партизани брали активну участь у зборі розвідувальної інформації, нападах на німецькі гарнізони, руйнуванні залізниць тощо, відіграли важливу роль у звільненні Волинської області від німецької окупації.

2. *Бренчук О. Коли ми скажемо правду про Олексія Федорова / Олексій Бренчук // Віче. – 2000. – 19 березня. – С. 6.*
3. *Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : хрестоматия : пособие для учащихся 11-го кл. / сост. А. А. Коваленя, М. А. Краснова, В. И. Лемешонок, С. Е. Новиков ; науч. ред. А. А. Коваленя. – Минск : Беларус. Наука, 2008. – 350 с.*
4. *Волинь радянська (1939–1965). Збірник документів і матеріалів. Ч. 3. / Відп. ред. Н. Л. Алексеева. – Львів : Каменяр, 1971. – 347 с.*
5. *Гика В. М. Партизанська боротьба на Волині як складова народного опору у Великій Вітчизняній війні / Гика В. М. // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 66–76.*
6. *Державний архів Волинської обл., Ф. р–1261. Колекція спогадів з історії Волинського краю, оп. 2, спр. 34. Короткий звіт партизанів Волині за 1941–1944 рр. і фото групи партизанів, 47 арк.*
7. *Карпук В. Волинська область в радянському партизанському русі / Василь Карпук, Олександр Булавін, Ігор Пасюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Вип. 42. Матеріали XLII Всеукр. наукової історико-краєзнавч. конф., приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 р., смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 р. – Луцьк, 2012. – С. 168–173.*
8. *Кентій А. В. Радянський рух Опору на окупованій території України. Наукове видання / А. В. Кентій, В. С. Лозицький, М. А. Слободянюк. – К., 2010. – 98 с.*
9. *Кудь В. О. Бойова взаємодія партизанів з частинами Червоної Армії в Ровно-Луцькій наступальній операції / Кудь В. О. // Минуле і сучасне Волині (тези доповідей та повідомлень II Волинської історико-краєзнавчої конференції 26–28 травня 1988 р.) / Відпов. редактор Н. Бурчак. – Луцьк, 1988. – Ч. I. – С. 67–70.*
10. *Кудь В. Поліська наступальна операція 2-го Білоруського фронту в 1944 р. / Вадим Кудь // Минуле та сучасне Волині та Полісся: Ковель і ковельчани в історії України та Волині. Матеріали XXIX Всеукр. наукової історико-краєзн. конф., присвяченої 490-ій річниці надання Ковелю Магдебурзького права. м. Ковель, 5–6 грудня 2008 р. : Збірник наукових праць. – Луцьк : Надстир'я, Ковель: ТОВ «Ковельська міська друкарня», 2008. – С 285–289.*
11. *Малюга В. Антифашистський рух на території Волині в роки Другої світової війни / Валерій Малюга, Юрій Костенко // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії краю. Науковий збірник. Вип. 30. Матеріали XXX Всеукр. науково-практичної історико-краєзнавч. конф., 24–25 березня 2009 р. – Луцьк, 2009. – С. 239–243.*
12. *Михайлюк О. Г. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів / О. Г. Михайлюк, І. В. Кічий, М. Д. Півницький. – Львів : Вища школа, 1988. – 240 с.*
13. *Нариси історії Волинської обласної партійної організації / П. А. Борковський [та ін.] ; ред. кол. : Є. А. Поліванов (голова) [та ін.]. – Вид. 2-ге, перероб. і доповн. – Львів : Каменяр, 1981. – 250 с.*
14. *О создании Центрального штаба партизанского движения // Венок славы. Антология художественных произведений о Великой Отечественной войне в двенадцати томах. Т. 8. Война в тылу врага / отв. редактор издания В. Заливало. – М. : Современник, 1985. – С. 541–542.*
15. *Оліщук Л. Лопатень – вічний пам'ятник невмирущої партизанської слави / Людмила Оліщук // Вільним шляхом. – 2007. – 22 вересня. – С. 1.*
16. *Ордена и медали СССР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kompost.ru/page80-p384.html> (назва з екрану).*
17. *ОУН-УПА в Беларуси. 1939–1953 гг. : документы и материалы / сост. В. И. Адамушко [и др.] ; редкол. : В. И. Адамушко [и др.]. – 2-е изд. – Минск : Выш. шк., 2012. – 528 с.*
18. *Партизани : свої чи чужі? Розмова з істориком-архівістом, керівником робочої групи обласної книги пам'яті Владиславом Наконечним [Розмову вів Володимир Лис] // Волинь. – 1993. – 8 липня. – С. 2–4.*
19. *Поліщук В. Чому партизани Любешівщини не захищали від ворога місцевого населення? / Валентин Поліщук, Феодосій Зіміч // Віче. – 2001. – 10 травня. – С. 4–5.*
20. *Сизонець І. Спогади і роздуми партизана / Сизонець І. // Справедливість. – 2006. – 14 вересня. – С. 2.*
21. *Шмигін М. Каратель сповідався над жертвою / Микола Шмигін // Волинська газета. – 2006. – 26 січня. – С. 12.*

Богдан КОЛОСОК (Київ)

Л. П. САНЖАРОВ : РЕФЛЕКСІЯ НА СТАТТЮ В ГАЗЕТІ “ЛУЦЬКИЙ ЗАМОК”

Кілька років тому передали мені вирізку з газети, на яку я тоді не звернув належної уваги і поклав в одну з численних папок. Днями знову попала вона на очі, і я з її допомогою згадав минуле. Вона містить статтю Лідії Клімчук в газеті «Луцький замок».¹ Хто знає справжні обставини описаних подій, той може до сліз посміятися над нею. На жаль, вона привела мене також до сумних роздумів про фальшивий, лицемірний бік людської істоти, прояви її моральної слабкості. Стаття Л. Клімчук є прикладом того, як створюються міфи про різного калібру можновладців, як шляхом присвоєння плодів діяльності їх підлеглих

або й колеґ звеличуються замовлені для реклами особи. (В даному разі це частина процесу по створенню міфу обласного масштабу. Протягом життя доводилося спостерігати формування кількох більш вагомих міфів столичного і республіканського масштабу). Читачі, які не були близько знайомі з рекламованими суб'єктами, здебільшого попадаються в розставлені тенета. Щодо героя Л.Клімчук – Льва Санжарова, то більшу частину його життя був з ним в найближчих стосунках.

Лев Полікарпович Санжаров народився 7.08.1938 р. в Оріховому (Л.П.С.: «город Орехово Днепропетровской обл.»), помер 5.12.1984 р. в Луцьку після купання в р. Стир і щедрого частування «друзями» в кафе по дорозі додому.

Лев був моїм шкільним товаришем, з яким проводив найбільше вільного часу. Вчилися разом в СШ №1, куди він поступив на рік раніше. Позналилися і зблизилися ми в гуртку образотворчого мистецтва при Палаці піонерів, що знаходився в будинку колишньої єврейської гміни поруч із СШ № 1 і будинком моїх батьків. Гуртком керував Петро Костянтинович Сензюк. Навчання в гуртку для багатьох його учнів зумовило вибір професії. Л.П. Санжаров, Борис Євґенович Ходаківський, Олександр Вадимович Симакович, Б.В. Колосок стали архітекторами. Галина Тарашевська після отримання диплому архітектора і одруження з чоловіком переїхала до Угорщини, де стала популярним художником, зараз мешкає у Відні.

Товаришем, може й другом, Санжаров обрав мене, мабуть тому, що я частенько був йому корисним в багатьох життєвих ситуаціях. Наші будинки були розташовані ближче, ніж інших гуртківців. Я міг ходити з ним на замальовки та виконання інших завдань П.К. Сензюка, давати поради як з виконання цих завдань, так і інших, що виникали в житті. Ми грали в шахи, шашки та інші ігри. Я мав повітряну гвинтівку, що також урізноманітнювало наше життя. Навряд чи його самолюбство могли задовольняти підсумкові результати інтелектуальних ігор, тому що щоденні підсумки завжди були на мою користь. Рахунок гри в карти, наприклад, іноді сягав 1:25 на мою користь.

Нам довелося вчитися в одному інституті, працювати в одних і тих же закладах, виконувати спільні проекти та різноманітні інші завдання.

Він знав, що я ніколи нікому не розповідав про зміст наших розмов, і тому довіряв мені багато таємниць, наприклад почутих ним від батька, який працював прокурором.² Як казав мені Лев, їхнім родичем був один з описаних Дем'яном Бідним героїв громадянської війни. Сприятливі біографічні характеристики привели його в могутню в радянські часи організацію з не афішованим штатом і методами роботи, сприяли просуванню по службовій драбині, дали важелі впливу на непокірних колеґ, а також ще одну заробітну плату.

Зверхність над оточенням проявилася в Лева вже в шкільні роки. Для мене ознакою цього була подарована ним мені фотографія з написом «Милому Беби». Я тоді запитав у нього, чи розуміє він зміст написаного. Спочатку йому стало ніяково, але не надовго – зразу ж став намагатися довести, що напис цілком справедливо вказує на існуючу ієрархію і суть наших відносин.

Неважко було помітити, що він в життєвих ситуаціях переоцінював себе. Можливо, цьому сприяла матір Лева, яка дуже дбайливо його доглядала, при мені завжди хвалила, вказуючи на його «вольове підборіддя» тощо, але в приклад ставила мене. Гіпертрофована переоцінка своєї особи привела до комічного сприйняття створеного ним власного образу. Узагальнюючий епітет надала Санжарову його дружина Тетяна Андріївна, називаючи його «барон Мюнхаузен». Цікаво, що таке визначення я чув і від інших його знайомих.

Дуже тішило Лева те, що в пошуках впливу він знаходив компромат на людей, в яких бачив свою жертву. При нагоді казав: «Хочеш я зараз при тобі примушу зробити якусь дурницю, наприклад, головного архітектора Волинської області Олександра Дмитровича Руденка або директора Волинської філії «ДІПРОМІСТА» Ростислава Георгійовича Метельницького тощо». На демонстрацію відданості Руденка Санжарову я погодився. Вона справді виглядала дуже кумедно.

Санжарова не покидало бажання присвоїти чийсь результати праці, які здавалися йому чимось привабливими для його іміджу або кишені. Звичайно, об'єктом таких посягань був і я. Засоби примусу були різні. Мене, наприклад, він обмежував в залученні суміжних щодо архітектури співробітників до виконання доручених мені ним же проектів, позбавив туристичної путівки міському комсомолу по Франції та Італії. Перешкоджав мені отримати відпустку для підготовки до аспірантури. Видумував і розповсюджував про мене, і не тільки, нісенітниці. Перелік таких дрібниць міг би бути дуже довгим.

Як згодом з'ясувалося, весь час нашого знайомства Льова вів боротьбу за те, щоб підкорити мене, як і багатьох інших, собі, а мої здобутки, як і наші спільні присвоїти, видати за свої. Захищатися від посягань доводилось постійно. Деякі з них робилися на моїх очах, про інші довідувався від десятків людей, часом мало знайомих. Для мене його вчинки, мабуть, ніколи не були несподіваними. Те, чого не міг бачити я особисто, мені доповідали численні знайомі. Вивчив його суть вже під час наших ігор, в

різних життєвих ситуаціях і, звичайно, зробив для себе певні висновки. Про свої життєві принципи і методи розповідав мені, звичайно, і сам Льова. Якщо знаєш, чого варта людина, з якою маєш справи, проблем можна уникнути і вони не здаються дратівливими.

Лідія Клімчук пише про опіку своїм героєм художників. Саме завдячуючи цій опіці він був великою проблемою для них. Вони ніяк не могли позбутися його намагань стати співавтором їх монументальних творів, що непогано оплачувалися. Цими вимогами він 1975 року довів до нервового зриву і тривалого лікуватися Віктора Шингура. Не заважало б авторці описати в статті роль її героя в долі художника і поета Костянтина Шишка.

20 лютого 1967 року вийшла Постанова Ради Міністрів УРСР № 125 “Про стан і заходи по дальшому поліпшенню охорони та збереження пам’ятників архітектури, мистецтва, археології та історії в Українській РСР”, яка привела мене до зміни спеціалізації – наукової діяльності – і навіть зміни місця проживання.

Документ зобов’язав в кількох містах, зокрема в Луцьку, створити історико-архітектурні заповідники. Під час обговорення Постанови з Санжаровом сформувалася впевненість, що місцеві спеціалісти мають перевагу перед чужинцями в розробці проектів заповідників, що доцільно виконувати проекти заповідників із залученням місцевих архітекторів або навіть колективами місцевих проектних організацій за наявності в них фахівців, зацікавлених у вивченні та збереженні культурної спадщини. Я особисто був готовий до такої специфіки проектування – брав активну участь в роботі Українського товариства охорони пам’яток історії та культури, очолював роботу міської секції охорони пам’яток архітектури.

Переконавати директора Р.Г.Метельницького в цих висновках довго не довелось. Перебуваючи в Києві він домовився в Держбуді УРСР про отримання від нього відповідного замовлення на виконання проекту історико-архітектурного заповідника. Воно невдовзі надійшло.

Мене призначили головним архітектором проекту (ГАП), тобто автором, юридично відповідальним за виконання всіх параметрів замовленого проекту як кількісних так і якісних. Співавторами стали директор Р.Г.Метельницький і керівник майстерні Л.П.Санжаров, які обіцяли докласти якнайбільше зусиль для розробки проекту. Р.Г.Метельницький зразу ж створив сприятливі умови для збору необхідної інформації й ознайомлення з досвідом виконання подібних проектів.

З літератури, частину якої довелося замовляти в міжбібліотечній службі, з’ясував, що методика досліджень і стандарти проектів заповідників спочатку були розроблені в країнах Західної Європи і східноєвропейського соціалістичного табору (ПНР, ЧСР). Потім їх освоїли в Прибалтиці, яка була більш доступна для відвідин лучанами.

Р.Г.Метельницький в дав можливість відвідати науково-дослідні інститути Литви, Латвії, Естонії, де займалися охороною культурної спадщини. Заодно в цих республіках знайомився з архівами, що мали фонди з української тематики. Основний архівний матеріал був зібраний в безмежних фондах Ленінграда і Москви. Досвідом роботи над проектом Кам’янець-Подільського заповідника, який теж розпочали завдяки постанові РМ України № 125, поділився зі мною Є.Є.Водзинський з КиївНДІПмістобудування.

Осмилення усього зібраного матеріалу і написання необхідних розділів з ілюстраціями до них було виконано мною протягом 1968-1969 років. Будучи чудовим графіком Р.Г.Метельницький взяв на себе виконання найбільш наочного і зрозумілого для широкої аудиторії зображення старої забудови Луцька в межах заповідника, в тому числі вже неіснуючої. Рисунок настільки вдало імітував старовинну гравюру, що дехто сприймав її за давній твір. Санжаров же ніяк не міг спромогтися на виконання конкретних частин проекту. Тільки тоді, коли настала реальна загроза позбутися авторства, він взявся за виконання останньої, ще не викресленої Схеми туристичних маршрутів по заповіднику і околиці.

За успішне завершення проекту ЛІАЗ усім його виконавцям була виділена премія. Розподіляв її керівник майстерні Л.П.Санжаров. Коли запитав його, чому при розподілі він написав собі найбільшу суму, прозвучала відповідь: «Я не могу допустить, чтобы у кого-нибудь премия была больше, чем у меня». Це була відверта характеристика своєї особистості.

Щоб приручити мене, Санжаров намагався використати директора Р.Г.Метельницького. В липні 1970 року він пише йому кляузу про моє «непослушание». Не вислухавши мене, директор піддається впливу і вивішує поруч зі своїм кабінетом на дошці об’яв наказ № 98 з доганою за мої нібито якісь недоліки в роботі. Я, посилаючись на документи, готую зразу ж свою відповідь і прикріплюю її поруч з наказом. Новина миттєво стала відома усім співробітникам. Вони зібралися шумною юрбою і хіхікаючи почали дружно обговорювати прочитане. На шум вийшов директор, зрозумівши, що попав в халепу, зірвав свій наказ разом з мою заявою. Цей випадок вплинув на поведінку Р.Г.Метельницького, від довго після нього ходив з похиленою головою. Вчинок Санжарова я зафіксував в заяві, яку передав в партійну організацію. До офіційного розгляду заяви він майже щодня просив мене забрати її. Одночасно вів мову

*Рис. 1. Учні образотворчого гуртка в Олиці.
Сидять Б.Колосок (зліва), Л.Санжаров,
О.Симакович, К.Шшико, Б.Ходаківський
(стоїть зліва).*

Рис. 2. Лев Санжаров, Богдан Колосок.

*Рис. 3. Фото Льва Санжарова з дарчим
підписом.*

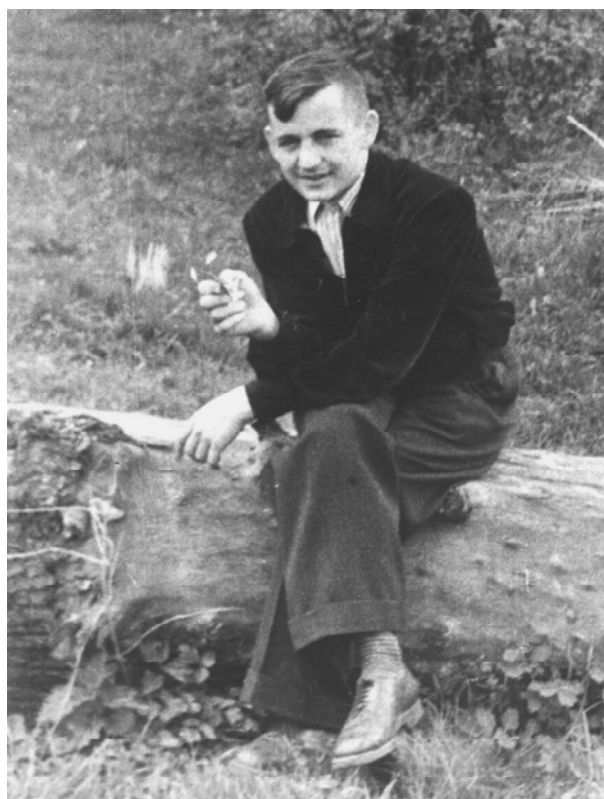

Рис. 4. Богдан Колосок.

про те, що я мушу допомагати йому, пропонувати співавторство в розробці важливих проектів, тобто робити його співавтором.

Під час мого перебування в Києві, в аспірантурі я випадково дізнаюся, що на 18 лютого 1971 року призначений в Держбуді УРСР захист проекту ЛПЗ. Телефоную Санжарову, а він з подивом питає мене, головного архітектора проекту і основного його виконавця: «Ти що також хочеш бути на захисті?». Прийшов в день захисту в Держбуд і дізнаюся, що по дорозі з Луцька до Києва Санжаров загубив три найважливіших планшети: «Картограма цінності забудови», «Картограма містобудівної цінності» і «Генплан ЛПЗ». В одній з кімнат Держбуду застав Санжарова за намаганнями переробити кресленик «Границі ЛПЗ і зони його охорони» в «Генеральний план». Досвіду в виконанні графіки тушшю в нього практично не було, що зразу впадало в очі. Довелося закінчувати кресленик мені. А от захищати проект він мені не дав і зачитав з листочка підготовлений текст. До ради Держбуду входили представники КиївНДІТІА і КиївНДІПмістобудування, які вже були знайомі з ходом виконання проекту, його пояснювальною запискою, тому питань до якості проекту не виникало. За підсумком обговорення проект Луцького історико-архітектурного заповідника відмітили високою оцінкою.

Відвідуючи Київ, користався можливістю проводити апробацію виконаної роботи по проекту заповідника. Ще в Луцьку познайомився з науковцями КиївНДІТІА Григорієм Никоновичем Логвином і Оленою Марківною Годованюк. Їм та іншим причетним до моєї теми розповів про результати досліджень для проекту Луцького історико-архітектурного заповідника. Показував підготовлені тексти й ілюстрації. Після ознайомлення з ними профільних співробітників інституту заступник директора з наукової роботи Микола Степанович Коломієць порадив мені подавати документи в аспірантуру.

В Луцьку розповів Санжарову про наслідки поїздки, і той також загорівся перспективою вступу до аспірантури. У вересні 1970 р. в нього з'явилася можливість розповісти про свій план навчання в аспірантурі завідувачу відділом історії архітектури КиївНДІТІА Юрію Панасовичу Нельговському: «До травня 1971 р. буде завершена і передана на рецензування перша редакція дисертації. Її мають так розкритикувати, щоб від неї нічого не залишилося. Потім для завершення дисертації ще один рік перебуваю в заочній аспірантурі і ще один рік в очній». Щоб ухилитися від словесного вислову оцінки цього плану, Юрій Панасович вийняв цигарку і пішов на перекур.

Згаданий наказ №98 прискорив моє рішення про вступ до очної аспірантури, «розв'язав мені руки», зняв моральні гальма, зобов'язання перед Волинською філією ДІПРОМІСТ, де я пропрацював вісім років. 8 вересня 1970 року я подав документи на очну аспірантуру КиївНДІТІА, а 15 листопада 1970 р. був зачислений. Написав заяву на звільнення з Волинської філії ДІПРОМІСТ і став збирати підписи для обхідного листка. Зразу ж відчув опір Санжарова, який намагався відмовити мене від аспірантури, тому що в майстерні, яку він очолює, «великі плани і завдання».

20 листопада 1970 року я передав виконуючому обов'язки директора Волинської філії ДІПРОМІСТ Василю Порфіровичу Бабію заяву на звільнення у зв'язку зі вступом до аспірантури. Як завше, він був доброзичливим до мене, поздоровив, побажав успіхів. Протилежну реакцію продемонстрував Л.П.Санжаров, який мав поставити від імені керівника майстерні підпис на «бігунці», але, дізнавшись, що він стосується моєї аспірантури, відмовився це робити. Йому довелося поставити підпис в присутності В.П.Бабія і секретаря партбюро Анатолія Панасовича Ковальчука.

Ще під час роботи над проектом заповідника почала обговорюватися ідея написання книги про Луцьк. Коли підійшла пора написання книги, стало необхідним домовитися про розподіл обов'язків, ділянок роботи з підготовки тексту, ілюстрацій тощо. Санжаров не володів польською мовою, якою написано більшість рукописних і друкованих текстів про минуле Луцька, взагалі не готував тексти до проекту ЛПЗ, але для нього залишилась можливість зібрати уточнюючі матеріали і підготувати розділи, що висвітлювали радянський період архітектурно-містобудівного розвитку міста за межами заповідника. Ці відомості можна було знайти не виїжджаючи з Луцька в його проектних організаціях, бібліотеках, опитуючи ще живих авторів проектів, будівельників. Згода від нього на такий розподіл була отримана. Р.Г.Метельницький тоді відмовився від участі в підготовці книги, посилаючись на зайнятість директорськими обов'язками.

Перебуваючи в кінці 1969 року в Москві на курсах підвищення кваліфікації я запропонував Санжарову писати статті до журналів, а підписи авторів ставити в порядку, залежному від внеску кожного автора в їх підготовку. На мої листи він не відповідав. Після приїзду з Москви на мою усну пропозицію він також не відреагував, що вже викликало в мене цілком обґрунтовані підозри. В розмові з дружиною редактора журналу «Строительство и архитектура», з якою працював в одному будинку, з'ясувалося, що таку статтю вже редагують в журналі. Санжаров змушений був зізнатися, що для статті використав мій текст з

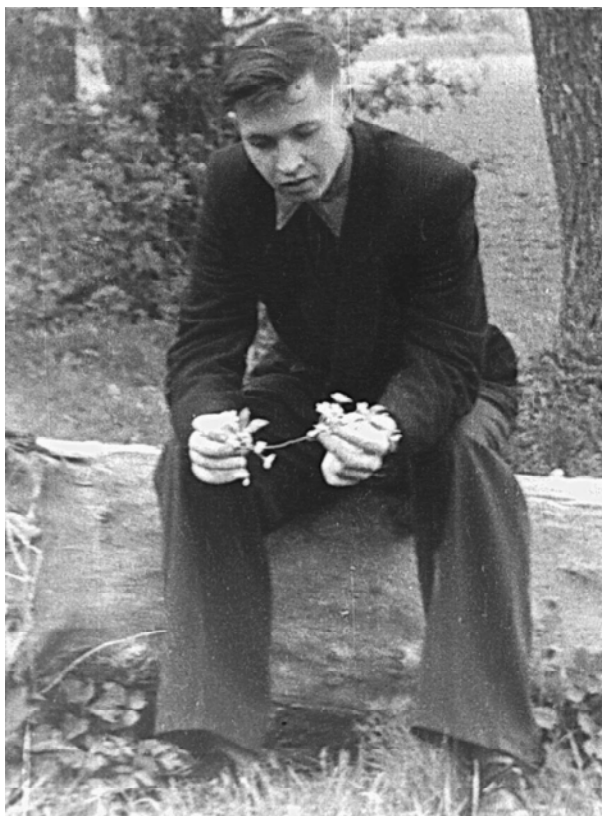

Рис. 5. Лев Санжаров.

проекту ЛІАЗ, а підпис поставив лише свій.

Іншою витівкою мого товариша, чи друга, стала ініціатива готувати статті разом але підписувати одним прізвищем, по черзі – то моїм, то його. Коли ж я написав таку статтю для місцевої газети, то йому дуже захотілося бачити під нею саме своє прізвище. І йому вдалося вмовити мене під обіцянку наступного разу надіслати статтю під лише моїм! Такої статті я, звісно, не дочекався.

Не вдавалося мені побачити і будь-які ознаки того, що Санжаров, як мій співавтор майбутньої книги, докладно реального зусиль по її написанню. Ставало все очевидніше, що він зволікає з виконанням обіцянки виконати свій розділ книги. Через деякий час він став наполягати на пошуках третього автора з досвідом підготовки книг до видання і зупинився на кандидатурі поета Петра Петровича Маха, далекому від архітектурно-будівельної і тим більше від містобудівної тематики. При цьому Санжаров мені хоча б клаптик свого тексту так ні разу і не показав. Якимось він пояснив мені відсутність результатів його участі в роботі над книгою так: «Я против того, чтобы ты вообще смотрел мои правки рукописи, как в Луцке, так и в Киеве». На мої нагадування по телефону з Києва відповів: «Я сделаю все сам, если все будет в моих руках. Так будет лучше». Для кого? Це була відверта вимога віддати йому результати моєї праці і авторство не лише книги але й проекту заповідника. Шанс для здійснення його мети був лише в тому випадку, якщо я сам принесу йому усе з дарчим написом на блюдечку. Нагадую, що Л.П.Санжаров як керівник майстерні лише розподіляв отримані філією ДІПРОМІСТА замовлення між головними архітекторами і головними інженерами, а останні були реальними відповідальними виконавцями і авторами. В випадку з проектом заповідника він був якоюсь мірою причетний до виконання лише одного другорядного креслення, але в книзі в підсумку ніякого сліду про свою участь не залишив.

Під час зустрічі з П.П.Махом при обговоренні його участі в роботі над книгою Л.П.Санжаров нічого не приніс для ознайомлення. Довелося віддати перший примірник мого варіанту книги, підготовленого для розмов з видавництвами, який Петро Петрович згодом присвоїв, як і мій робочий примірник, куди я постійно вносив доповнення.

Згідно з домовленістю з Санжаровом про спільне написання книги і маючи на руках підготовлені мною для проекту ЛІАЗ текст та ілюстрації, я звертався до двох видавництв, які друкували матеріали про архітектуру і містобудування – це «Мистецтво» і «Будівельник» – з пропозиціями включити пропоновану тематику до видавничих планів. У кожного видавництва були свої вимоги до рукописів та

ілюстрацій. В КиївНДІТІА мені радили публікуватися в видавництві «Мистецтво», яке відрізнялося від інших чудовою поліграфією. Розпитуючи про авторів, завідувач відділу образотворчого мистецтва Ігор Никонович Бугаєнко був здивований наявністю в переліку авторів поета П.П.Маха, який не мав ні мистецтвознавчої, ні архітектурної освіти. Він пояснив, що в спеціалізованих видавництвах складання списку авторів має відповідати певним вимогам. Несподіваною для мене, наприклад, для мене була вимога Республіканського видавничого комітету щодо місця проживання авторів. Ними могли бути лише прописані в поселеннях, про які йде мова в тексті книги. Тобто, я не міг бути автором написаної мною книги, тому що щойно переїхав до Києва на тимчасове навчання в аспірантурі. Виникало в мене також питання, як бути в тому разі, коли в книзі мова йшла про багато населених місць. На подібні питання в «Будівельнику» відповісти не могли і посилалися лише на «папір з гори». Отже, я мусив мати співавтора з Луцька, що заохочувалося. В нашому випадку такими співавторами могли б бути офіційні співавтори проекту ЛІАЗ, якби вони взялися за написання якихось з розділів книги.

Про всі перемовини з видавництвами я, звичайно, повідомляв Л.П.Санжарову. Казусом з вимогами Республіканського видавничого комітету щодо авторів той зразу ж вирішив скористатися. Як мені стало відомо, він заходився утаємничено від мене переконувати видавництва, що книгу написав він. Так з «Будівельника» мене повідомили про вимогу Санжарова поставити його прізвище в списку авторів першим. Не відставав і Мах, який, намагаючись підняти собі ціну, заявив: «Мені усе довелося переробити». Коли я в присутності Санжарова попросив показати зроблені ним правки в рукописі, зразу почав відступати: «Їх небагато, не має часу показувати». Прохання хоча б розповісти про їх суть також виявилось нездійсненим.

Мах інтенсивно шукав можливостей переїхати з Луцька до Києва. Під час однієї з відвідин Києва зустрівся з Петром Петровичем на Софійській площі. Той був налаштований агресивно і в збудженні розповів мені, що Санжаров намагається відмовити йому в причетності до книги «Луцьк», і що ніби Санжаров скрізь розповідає про написання ним книги особисто. Крім того, з його слів, Санжаров раніше наговорював на Колоска, а тепер взявся за нього – Маха, і що замість Маха Санжаров має намір взяти ще двох співавторів, тобто рабів. Подібним до Санжарова чином вів себе і П.П.Мах. 17 листопада 1970 року Ігор Никонович Бугаєнко розповів мені, що в нього був П.П.Мах, який заявив, ніби він написав усю книгу «Луцьк. Історико-архітектурний нарис», а як доказ показував квиток Спілки письменників. Для посилення аргументації свого авторства «налякав» тим, що був на одному і тому ж курорті з директором видавництва.

Згодом суперечка щодо порядку розташування прізвищ вирішилася вердиктом видавництва «Будівельник», яке раніше погодилося ознайомитися з рукописом без доповнень П.П.Маха і обіцяних Л.П.Санжаровом розділів про радянський період розвитку міста Луцька.

В той час в «Будівельнику» в коридорі вивішували для всебічного ознайомлення перли авторів, веселе обговорення яких можна було почути перебуваючи в кімнатах редакторів. Під таке висміювання попав і П.П.Мах. Справа в тому, що в рукопис з фаховою архітектурною тематикою він зміг вставити лише свої віршики, що було нечуваною подією в історії видавництва. Коли я прийшов в видавництво, мені весело пояснили абсурдність подібного експерименту, декларуючи деякі махівські куплети з рукопису. Чекати профільного видавництву професійного тексту було безглуздо. Тому Петро Петрович відпав як автор разом зі своїми віршами.

На Л.П.Санжарова очікували, проте замість того, щоб виконати обіцяне, він поїхав на два роки на заробітки до Монголії, залишивши мене без будь-яких ніби вже зібраних ним матеріалів. 7 вересня 1971 року він, попереджаючи мене про поїздку, вимагав замість попередньої домовленості про перелік прізвищ за алфавітом поставити його першим. Перед поїздкою до Монголії він вирішив закріпити на папері своє авторство на книгу. Почав він з обробки П.П.Маха, який 21 листопада 1971 року повідомив мене, що Л.П.Санжаров підсовував йому на підпис папір, зі своїм першим прізвищем. Мах відхилив цю пропозицію, бо вважає, що прізвища мусять бути за алфавітом.

25 листопада Санжаров приніс мені на підпис папір вже іншого змісту. Ним він передавав повноваження на дальшу роботу над книгою Б.В.Колоску і П.П.Маху. Там же був несподіваний для мене запис про порядок написання авторів – прізвища авторів мусять написані за алфавітом! Тобто, він визнав, що йому не вдалося підготувати власний текст, який конкурував би з моїм, а також те, що вірші П.П.Маха важили більше, ніж його внесок в книгу. Разом з тим, він не зізнався в тому, що перед цим пропонував Маху підписати згоду поставити першим прізвище Санжарова.

Реальна відсутність в книзі текстів співавторів обговорювалася в видавництві. Там розводили руками – заявка на включення рукопису в план видань була вже внесена, проте моє прізвище вони передбачливо поставили першим. Вилучати інші прізвища з переліку авторів було вже запізно.

Якщо в ті часи описана мною поведінка Л.П.Санжарова сприймалася мною як закономірність, як певна реальність, в якій я мушу жити і працювати, то зараз, оцінюючи невеличку книжечку «Луцьк: Історико-архітектурний нарис»³ на 60 сторінок і 2,80 облікових видавничих аркуші, сприймаю тодішню закулісну боротьбу навколо претензій на її авторство як сюжет для сатирика.

Показово, що після цієї книжечки Санжаров нічого не видав. Але регулярно розповідав про свої плани писати статті, книги, поступити в аспірантуру і достроково захистити дисертацію. Від поета П.П.Маха взагалі не варто було очікувати, що він стане спеціалістом в галузі архітектури і проявить себе в цьому жанрі. Так воно і сталося.

З газетної статті можна зрозуміти, що Л.П.Санжаров видав дві книги: першою була «Луцьк: Історико-архітектурний нарис», а другою – «Луцьк та його пам'ятки архітектури». Книга під першою назвою існує, але авторами її значаться Б.В. Колосок, П.П.Мах, Л.П.Санжаров. Порядок прізвищ авторів змушене було визначати видавництво після врахування їх відносної причетності або повної відсутності участі в написанні книги. Про існування другої книги, де стояло б прізвище Л.П.Санжарова, чомусь нікому, крім Л.Клімчук і Т.Санжарової, нічого не відомо. Як нікому не відомо, що він написав для своєї дисертації.

В мене є сумніви щодо наявності в Л.П.Санжарова першого розряду зі стрільби. Я, наприклад, тренувався у стрільбі з семи років майже щодня, відвідував гурток при ДТСААФ у Луцьку. Брав участь у змаганнях з кульової стрільби за честь Волинської області (1957 року зайняв перше місце на республіканських змаганнях в Києві). На першому курсі Київського інженерно-будівельного інституту, коли там ще була можливість тренуватися, зайняв перше місце на першості Києва. Як в Луцьку, так і в Києві майже щодня спілкувався з Л.П.Санжаровом, будучи студентом навіть разом з ним наймав кімнату, але чомусь ніколи не чув про його успіхи в стрільбі. Знаю, що Лев короткий час ходив на заняття з боксу, але після того, як йому перебили носову перегородку, він покинув цей вид спорту. В інституті при військовій кафедрі ми освоїли ази парашутного спорту, але після першого стрибка підготовленої групи, під час якого одна з парашутисток пошкодила собі стопу, гурток ліквідували. Якби Лев мав помітні досягнення в спорті поза межами інституту, я б про них знав.

Щодо деяких проектів Л.П.Санжарова. Він причетний лише до одного молодіжного клубу-кафе (Дім техніки, зараз магазину) – в місті Луцьку, на розі вулиць Радянської (Лесі Українки) – Перше Травня (Кривий Вал). Заслугою його є ініціатива у сприянні розробки цього проекту на громадських засадах Центральним Комітетом комсомолу України і публікації в республіканській пресі статті про нас кореспондентом Григорієм Маргулісом. Головним архітектором проекту був Б.В.Колосок, а співавторами – Борис Євгенович Ходаківський (йому треба насамперед завдячувати за розробку зовнішнього образу будинку) та Л.П.Санжаров. Щодо кінотеатру, то мова може йти лише про не здійснені конкурсні проекти – реконструкцію кінотеатру Батьківщина і нового кінотеатру на території нинішнього Луцького державного історико-культурного заповідника. Обидва проекти розроблялися разом зі мною.

Не відповідає дійсності також заява в газеті про приналежність Л.П.Санжарову проекту луцького заповідника – «найулюбленішого дітища – історико-архітектурного заповідника за його проектом». Навіть формально це не «його» проект, а – трьох авторів. Якщо давати змістовну оцінку його участі в проектуванні, то він не спромігся виконати взяті на себе, як одного з трьох авторів, зобов'язання.

Справді, завдяки Санжарову вдалося зберегти синагогу від знищення. В кінці 1974 року я вкотре відвідав старе місто, щоб з'ясувати, які зміни там відбулися. Мешканці сусідніх з синагогою будинків розповіли, що днями з допомогою тросів і вантажівки невідомі їм люди зруйнували біму – підвищене місце для проголошення проповідей в центрі головної зали. Її чотири стовпа підтримували склепіння. Цеглу з неї зразу завантажили на машину і вивезли кудись на Гнідаву для будівництва. Під час обстеження споруди з'ясувалося, що в її стінах пробурили отвори, в які заклали вибухівку. Зразу ж сповістив про все Санжарова, який тоді працював в Обласному відділі в справах будівництва і архітектури. Цей відділ підпорядковувався Держбуду УРСР і мав забезпечувати охорону пам'яток. Синагога знаходилася в списку пам'яток архітектури республіканського значення. Посягання на її цілісність було серйозним порушенням Закону України «Про охорону пам'яток історії та культури». Обов'язком відділу було попередження республіканських органів про порушення законодавства. Санжаров погодився простежити за надходженням такої інформації до Києва. Наступного дня гордий своїм вчинком і збентежений очікуванням можливої помсти ініціаторів знищення пам'ятки він показав мені урядову з червоною смугою телеграму про заборону руйнування пам'ятки. Телеграма була підписана начальником архітектурно-планувального управління Держбуду УРСР Євгеном Олексійовичем Пильником.

Згадується в статті про Л.П.Санжарова також його заслуга в блокуванні будівництва в Луцьку чергової в'язниці. Тоді розмістити черговий табір для позбавлених волі пропонували кільком областям.

Волинське керівництво сприйняло пропозицію без ентузіазму. Проти була навіть пенітенціарна служба області – клопоту для області очікували більше, ніж користі. Звісно, голос головного архітектора області в карній сфері не був вирішальним.

Щодо мікроінфаркту. Санжарову не завше вдавалося перекласти провину на підлеглих. За наслідками перевірок контрольних органів його частенько звинувачували в недоліках в роботі. За порушення і погану якість робіт його обговорювали в парторганізації Волинської філії «ДІПРОМІСТ», викликали до Києва, де попереджали про погані наслідки для його кар'єри в разі зволікання з виправленням недоліків.

Барон Мюнхаузен багато розповідав про свої «подвиги». Проте читачам добре відомо, що господарем на землі був не він і не він керував природними та суспільними процесами.

Історія з домаганнями Л.П.Санжарова возвеличити себе присвоєнням чужих здобутків, а особливо підлеглих йому співробітників є повчальною для багатьох-багатьох офіційних осіб і для журналістів, послугами яких ці особи користуються. Звичайно, якщо хтось з них захоче нею, повчальною історією, скористатися.

1. Лідія Клімчук. Лев Санжаров проектував Луцький історико-архітектурний заповідник і новобудови Улан-Батора // Луцький замок. – 14 квітня 2005 р.

2. Не забувається його розповідь про суд в одному з клубів над активістами опору радянській владі. Суд планувався показовим. На нього привезли представників громадськості з усієї Волинської області, які мали розповсюдити відомості про побачене на ньому по усьому краю. За столом на сцені сидять члени суду, які допитують затриманих. Поруч стоять офіцер і солдати, які контролюють їх поведінку. «Розкажіть, як ви вбили офіцера МВС», – наказує суддя одному з підсудних. «Я в мішок поклав гирю, і коли він підійшов до мене, то вдарив нею», – звучить відповідь. Суддя: «Зараз проведемо слідчий експеримент. Принесіть мішок і гирю», – звертається він до солдат. «Підсудний, покажіть, як ви вчинили злочин», – наказує суддя. Підсудний кладе гирю в мішок і розкрутивши його над головою влучає в голову офіцера, що стояв поруч. Той падає мертвим. Є про що розповісти в різних куточках області, але присутнім наказують забути про побачене.

3. Колосок Б.В., Мах П.П., Санжаров Л.П. Луцьк: Історико-архітектурний нарис. – К.: Будівельник, 1972. – 60 с.

Ігор ПАСЮК, Анатолій КОНЗЕРА, Василь КАРПЮК (Луцьк)

МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ 87-ОЇ СТРІЛЕЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ КРАЄЗНАВЦЯМИ ОБЛАСТІ

Сформована в першій половині 1936 року в Київському військовому окрузі як кадрова дивізія для оборони в смузі Коростеньського укріпленого району (Коура), з підпорядкуванням собі його підрозділів. Дислокувалася в районі Білокоровичі.

У вересні 1939 року брала участь у приєднанні Західної України і станом на 17 вересня і 2 жовтня 1939 входила до складу 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Українського фронту. 19 вересня дивізія в районі Костополя вступила в бій з противником силою до 2 піхотних полків. В ході бою польський загін був розбитий і до 1,5 тис. солдатів потрапили в полон, як трофеї було захоплено 25 гармат.

У 1940 році була задіяна у бойових діях у Фінляндії. 12 лютого 1940 вона була включена до складу 14-го стрілецького корпусу 8-ї армії і, змінивши 56 сд, 12-13 березня вела наступ в напрямку населеного пункту Лоймола. Розпочата в останні дні війни операція завершилась безрезультатно. У квітні цього ж року дивізію повантажили в ешелони і відправили у м Володимир-Волинський Київського військового округу.

14.6.1941 р дивізія, перебуваючи в складі Київського ОВО під виглядом навчань таємно висувається до державного кордону.

22.6.1941 р дивізія (16-й, 96-й, двісті вісімдесят третій сп, 197-й ап, 212-й гап) входить до складу 15-го ск 5 А Південно-Західного фронту, дислокується у Володимир-Волинському УРі південніше містечка Устилуг на березі Західного Бугу в районі Володимира-Волинського. Стрілецькі полки розташовувалися в дивізіонному таборі в районі Когильне - в 25 км від кордону; артилерійські полки - у військовому містечку на західній околиці Володимира-Волинського - в 13 км від кордону. Штаб дивізії - у Володимирі-Волинському. Задача дивізії - прикриття напрямки Грубешів-Володимир-Волинський і південніше на Горохів.

Цю ділянку мав прикривати 27-й стрілецький корпус у складі 87, 124, 135-ї стрілецьких дивізій, Володимир-Волинського УРу і двох пульбатів Струмилівського УРу.

Проти ділянки Бережниця-Літовіж, яка повина була оборонятися частинами 87-ї стрілецької дивізії та Володимир-Волинським УРВМ, зайняли вихідне положення на лівому березі річки Західний Буг 298, 44 і 299-я піхотні дивізії 29-го армійського корпусу. Головні частини 14-ї танкової дивізії були підтягнуті в район Городло (10 км пн.-зах. Устилуга), а 13-й танковій дивізії - в район Замостя (60 км зап. Лінії фронту).

В момент ворожого нападу стрілецькі полки 87-ї стрілецької дивізії перебували в дивізіонному таборі в районі Когильне (15 км сх. Володимира-Волинського і в 30-40 км від державного кордону), артилерійські полки - у військовому містечку у Володимирі-Волинському. Там же перебувала і 41-а танкова дивізія 22-го мехкорпусу.

Гарнізон Володимир-Волинського УРу займав доти. Поблизу кордону на інженерних роботах знаходилися три стрілецьких батальйони: 1-й батальйон 16-го стрілецького полку - в районі Устилуга, там же стояв на вогневих позиціях артдивізіон 212-го гаубичного артполку; 3-й батальйон 96-го стрілецького полку - в районі Ізува; 1-й батальйон двісті вісімдесят третього стрілецького полку - в 2 км на схід Чернікува.

Передові частини противника, в складі яких були диверсійні загони з полку "Бранденбург", переодягнені у форму Червоної Армії, в період артпідготовки (3.30-4.00) захопили автодорожній міст в Устилузі та залізничний міст у Вигоданці (13 км південно-зах. Устилуга) і одночасно стали переправлятися в багатьох інших місцях на надувних човнах і на понтонних поромках, після чого приступили до переправи головних сил.

Запеклий бій розгорівся за Устилуг, де частини 298-ї піхотної дивізії намагалися з ходу переправитися по захопленому мосту, але зустрінуті вогнем 1-го батальйону 16-го стрілецького полку, 4-ї прикордонної застави 90-го прикордонного загону і 29-го пульбата УРу, підтриманих вогнем артдивізіону 212-го гаубичного артполку, були відкинуті з великими втратами. Лише після того, як противник підтягнув бронемашини і танки 14-ї танкової дивізії, передовим частинам 298-ї піхотної дивізії вдалося прорватися через Устилуг і до 8-9.00 вийти до П'ятиднів і до південно-західної околиці Володимира-Волинського, де вони були затримані загороджувальним вогнем 212-го гаубичного артполку, котрий посів Вогневі позиції на північний захід від цього пункту, та підійшовшими зі сходу частинами 87-ї стрілецької дивізії.

Переправившись в районах Ізува і Чернікува передові частини противника були відкинуті штиковими атаками стрілецьких батальйонів 96-го і 283-го стрілецького полку, що знаходилися на інженерних роботах поблизу цих пунктів, але потім ці батальйони, будучи обійденими противником з флангів, відійшли на схід і приєдналися до гарнізонів дотів УРу або влилися в свою частину. Противник почав просуватися на схід.

На ділянці Вигоданка, Цуцнів (12-20 км південно-зах. Устилуга) форсували річку частини 44-ї піхотної дивізії, але на ділянці від Цуцніва до Кшечева на ділянці близько 10 км противник форсування не здійснював, а прикривав його висунутими до берега річки підрозділами 168-ї піхотної дивізії (резерв 6-ї армії).

Ще південніше, на ділянці від Кшечева до Літовіжа, форсували Буг частини 299-ї піхотної дивізії противника. На цій ділянці крім двох прикордонних застав (у Кшечева № 9 і у Літовіжа № 10) і двох опорних пунктів Урів в районах Паромів і Лішні (в 5-8 км сх. Берега Бугу), обороняючихся підрозділами пульбатов, інших радянських військ не було.

Блокувавши прикордонні застави, частини 299-ї піхотної дивізії з 8 години 22 червня почали просуватися в напрямку Машів, Яневич. Вперед, були викинуті передовий і розвідувальні загони 299-ї піхотної дивізії з бронемашинами.

Тоді як війська 29-го армійського корпусу противника, форсувавши ріку Західний Буг, повільно просувалися на схід, назустріч їм з табору Когильне рухалися частини 87-ї стрілецької дивізії.

Першим виступив з табору Когильне в 6:00 22 червня 96-й стрілецький полк підполковника Є. І. Василенко, за ним рухалися 16-й і 283-й стрілецькі полки. Полки 87-ї стрілецької дивізії, наражаючись на часті нальоти ворожої авіації, змушені були в дорозі часто розділятися, що уповільнювало їх рух. При підході в 9:00 авангарду 96-го стрілецького полку - 1-го стрілецького батальйону до південної околиці Володимира-Волинського він був зустрінутий рушнично-кулеметним і автоматним вогнем передових частин 298-ї піхотної дивізії противника, що встигли захопити міст через річку Луга і розвернутися на її правому березі. 1-й батальйон 96-го стрілецького полку з ходу атакував противника і відкинув його за річку, а слідом за ним повели наступ в напрямку Новосілки, Устилуг головні сили полку.

16-й стрілецький полк полковника П. І. Філімонова, який прямував за 96-м стрілецьким полком, до 10 години 22 червня вийшов на північно-західну околицю Володимира-Волинського і під прикриттям вогню 212-го гаубичного артилерійського полку, що зайняв з 6 години вогневі позиції в цьому районі, розвернувся і вступив в бій з частинами 298-ї піхотної дивізії противника, які наступали вздовж шосе

Устилуг - Володимир-Волинський в район Новосілки, Дисков, Суходоли (всі пункти 8-10 км південно-зах. Володимира Волинського), склавши другий ешелон дивізії.

КП 87-ї стрілецької дивізії розвернувся в Зимно. По наказу командувача армією командир 41-ї танкової дивізії передав у підпорядкування генералу Алябушева один танковий полк (танки Т-26). Основні сили 41-ї танкової дивізії згідно плану прикриття відбули в 6:00 в район Городелець, Ковель.

Командир 87-ї стрілецької дивізії генерал Алябушев, встановивши, що противник прагне захопити Володимир-Волинський, вирішив зосередити основні зусилля дивізії на її правому фланзі з метою ліквідувати плацдарм противника в районі Устилуга, відповідно до чого частинам в ході маршу і розгортання були поставлені наступні задачі:

16-му стрілецькому полку, з 212-м гаубичним артилерійським полком наступати в напрямку П'ятидні, Вулька Видранічка і, розгромивши протистоїть супротивника, вийти на правий берег річки Буг на ділянці Чернявка, Устилуг;

96-му стрілецькому полку з 178-м артполком і танковим полком 41-ї танкової дивізії наступати в напрямку Хотячів, Устилуг і вийти на річку Буг на ділянці Устилуг, Чернікув;

283-му стрілецькому полку - другий ешелон дивізії - залишатися в районі Новосілки, Дисков, Суходоли, забезпечуючи лівий фланг дивізії. Підготувати контратаку в напрямку Лудзін, Вигоданка.

Виконуючи поставлені завдання, частини з ходу перейшли в наступ.

16-й стрілецький полк, відкидаючи передові частини 298-ї піхотної і 14-ї танкової дивізій супротивника, 12-13.00 22 червня досяг рубежу західна околиця лісу на північний схід від П'ятидні, де був зупинений наполегливим опором підійшовших головних сил 298-ї піхотній дивізії, посиленої танками. На цьому рубежі до полку приєднався його 1-й батальйон капітана Бичкова, який перебував на інженерних роботах в районі Устилуга і боєм який затримав просування противника до підходу 16-го стрілецького полку.

96-й стрілецький полк, відкинувши противника, в другій половині дня 22 червня опанував районом Хотячева, деблокувавши при цьому гарнізони дотів УРу зі складу 19-го кулеметного батальйону, що оборонялися в тилу противника. На цьому рубежі, по берегах річки Студениця, 96-й стрілецький полк закріпився, відбиваючи атаки противника.

У підсумку бою 22 червня частини 87-ї стрілецької дивізії відкинули противника на 6-10 км на захід від Володимира-Волинського і вийшли на рубіж північний схід від П'ятиднів, Хотячів, Суходоли. 298-й піхотній дивізії противника вдалося захопити плацдарм на правому березі річки Буг в районі Устилуг, Вигоданка глибиною 6-8 км, на якому стали розгортатися частини 14-ї танкової дивізії. Проти цього плацдарму були розгорнуті і вели бій частини 87-ї стрілецької дивізії, але в решті смуги 87-ї стрілецької дивізії до Літовіжа, тобто до стику її з 124-ю стрілецькою дивізією, утворився розрив шириною понад 20 км, де, окрім п'яти прикордонних застав і трьох опорних пунктів Урів, всього включали в себе до 40 рідко розташованих дотів з нечисленними: гарнізонами, інших наших військ не було.

В цей розрив протягом дня 22 червня, долаючи впертий опір прикордонних застав і гарнізонів дотів, просувалися частини 44-й і 299-й піхотних дивізій противника. До 17 годинах 22 червня передові частини 299-ї піхотної дивізії противника досягли станції Яневич (18 км півд. Володимира-Волинського), а мотоциклетні і мотоциклетні підрозділи, посилені легкими танками, проникли глибоко в тил 87-ї стрілецької дивізії в районі Хмельов, Микуличі, Біскуніче (10-15 км південно-сх. Володимира-Волинського), де в 20 годині 22 червня був висаджений ворожий парашутний десант чисельністю до 70 осіб. Внаслідок цього 87-та стрілецька дивізія виявилася глибоко охопленою противником з лівого флангу.

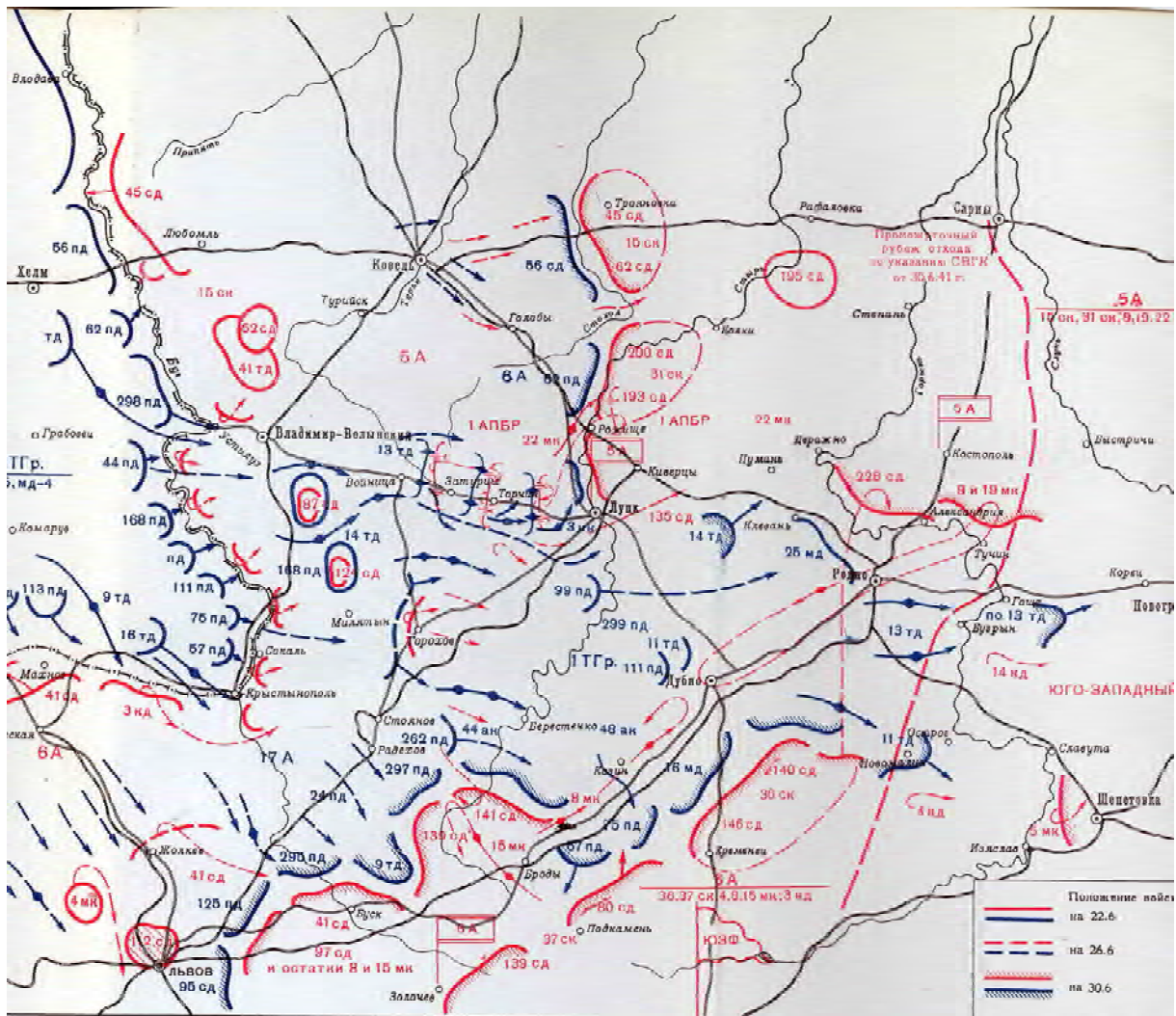
Так як сил для заповнення цього розриву у командира дивізії не було (до того ж він отримав інформацію зі штабу 27-го стрілецького корпусу про те, що 23 червня в стику між 87-й і 124-ю стрілецькими дивізіями буде введена 135-та стрілецька дивізія - резерв командира 27-го стрілецького корпусу), то він прийняв рішення - 23 червня продовжувати контратакувати противника на устилугському напрямку.

Виконуючи ці завдання, частини 87-ї стрілецької дивізії з ранку 23 червня продовжували вести запеклі бої з переважаючими силами противника.

16-й стрілецький полк не зміг просунути в напрямку Устилуга, так як був атакований частинами 298-ї піхотної і 14-ї танкової дивізій, які завдавали удару вздовж шосе на Володимир-Волинський, і вів важкий бій на підступах до цього пункту.

96-й стрілецький полк з танковим полком 41-ї танкової дивізії, перейшовши в наступ з району Хотячева, до 13-14 години 23 червня оволоділи південно-східною частиною Устилуга, розгромивши атакою доданого йому танкового батальйону артилерійську колону 298-го артполку противника, що рухалася по шосе між Устилугом і П'ятидні.

Перейшовши в наступ 283-й стрілецький полк до 14-15 годин з боєм опанував рубежем Острів,

Карта бойових дій 87-ої стрілецької дивізії червень-липень 1941 р.

Бійці та офіцери 16-го стрілецького полку.
Червень, 1941 р. табір в Когильно.

Червень 1941 р. Табір Когильно 16-й стрілецький полк.

Янів (6-8 км півд. Устилуга).

Близько 16 години 23 червня частини 298-ї піхотної і 14-ї танкової дивізій супротивника, прорвавшись вздовж шосе, оволоділи Володимиром-Волинським, а до вечора 23 червня 14-а танкова дивізія, продовжуючи рух на схід, вийшла до лісу на північний захід від Бійниці. 16-й стрілецький полк і 212-й гаубичний артполк були відкинута на північний схід від Володимира-Волинського. Одночасно з 298-ї піхотної і 14-ї танкової дивізіями перейшла в наступ 44-а піхотна дивізія противника в напрямку Цуцнів, Бортнів, Янів, атакувавши лівий фланг 283-го полку 87-ї стрілецької дивізії, який змушений був відійти з великими втратами в район Лисків, Суходоли, оголивши цим лівий фланг 96-го стрілецького полку. Останній у зв'язку з цим також, залишивши Устилуг, відійшов на рубіж Хотячів, Орани.

Ще південніше 299-а піхотна дивізія противника, що вийшла передовими частинами ввечері 22 червня в район станції Яневич (15 км півд. Володимира-Волинського), протягом 23 червня підтягувала до цього району свої головні сили, а частиною сил вела бій по знищенню дотів УРу в районах Морозович і Лішні, що наполегливо оборонялися, їх гарнізонами. Розвідувальний батальйон 299-ї піхотної дивізії до кінця 23 червня досяг Локачів, де був увечері атакований підійшовшим 396-м полком 135-ї стрілецької дивізії і повністю розгромлений.

Надвечір 23 червня становище 87-ї стрілецької дивізії різко погіршилося. Її бойовий порядок в результаті прориву 14-ї танкової дивізії в район Війниці виявився розірваним на дві частини. 16-й стрілецький полк відійшов до лісу в районі Оздютиче (8 км півн. Війниці), а 212-й гаубичний артполк і залишки танкового полку 41-ї танкової дивізії - на північ, в район Туропин, де вони зайняли вогневі позиції по березі річки Турія, прикриваючи Ковельський напрям.

Головні сили 87-ї стрілецької дивізії, обійдені військами противника з обох флангів і тилу, виявилися відрізнаними від військ 5-ї армії і до того ж понесли великі втрати. Боєприпаси закінчувалися, зв'язок зі штабами 27-го стрілецького корпусу і 5-ї армії, а також з сусідніми дивізіями був перерваний.

У цій обстановці командир 87-ї стрілецької дивізії генерал-майор Ф. Ф. Алябушев вирішує з настанням темряви почати відведення основних сил дивізії на схід - на з'єднання з військами 5-ї армії, які, як йому стало відомо, повинні були наносити контрудар в напрямі Війниці, Володимир-Волинський. Першим рубежем відходу дивізії була намічена річка Луга на ділянці Зимно, Селець, на який дивізія мала відійти до світанку 24 червня. Почати відхід повинен був 96-й стрілецький полк з 176-м артполком, за ним 283-й стрілецький полк, прикриваючи дивізію з півдня.

У ніч на 24 червня дивізія відійшла в район Сельца. Її 283-й стрілецький полк, який прикривав відхід, на світанку 24 червня піддався раптової атаці ворожих танків в районі Суходіл і був майже повністю знищений. Залишки 87-ї стрілецької дивізії протягом дня 24 червня вели важкі бої в районі Сельца з блокувальними її підрозділами 44-ї піхотної дивізії противника.

У ніч на 25 червня, вирвавшись з ворожого кільця і перейшовши Луцьке шосе між Хобултів і Війниці, дивізія поглибилася в ліисто-болотистий район в межах Турії та Стоходу. Слідуючи в північно-східному напрямку, дивізія під командуванням її начальника штабу полковника Бланка, який замінив загиблого на світанку 25 червня генерала Алябушева, пробивалася на протязі чотирьох діб на з'єднання з військами 5-ї армії. Вийшовши з боєм з кільця блокади, неабияк пошарпані полки дивізії з'єднуються з підійшовшою з тилу 135-й сд Смахотвора.

28 червня залишки дивізії під командуванням начальника штабу полковника М. І. Бланка із заходу через лінію фронту прорвалися в смугу 15-го стрілецького корпусу, зберігши Бойовий Прапор та 2 гармати.

29.6.1941 р. частини дивізії воюють північніше Луцька, під напором сил ворога змушені почати відхід за р. Стир, виходять до Костополя, 2-го липня - воюють в районі Олевська.

З 6-го липня дивізія завдає контрудар у напрямку Топорища, бореться за Новоград-Волинський, повільно відходить на схід.

11 липня дивізія зайняла рубіж Селище, Городище, прикриваючи Малинський напрям. Вислані від дивізії винищувальні загони на Радомишль і Коростишів знищили 2 ворожі бронемашини і 2 легкових автомобілі.

15 липня дивізія за наказом штабу Південно-Західного фронту передавалася з 5-ї армії до складу 27-го стрілецького корпусу фронтового підпорядкування. Того ж дня дивізія перейшла в наступ і, відкидаючи передові частини 296-ї піхотної дивізії противника, 17 липня опанувала Радомишлем.

26-го числа під сильними ударами противника дивізія відходить до Чорнобиля, переправляється через р. Прип'ять і займає оборону.

25 серпня 1941 дивізія з півдня вздовж лівого берега Дніпра наступає на окуніновський плацдарм. Противник наполегливо утримував окуніновський плацдарм, зміцнивши його, укопаними танками і

Зустріч ветеранів 87-ої стрілецької дивізії в с. Березовичах, Володимир-Волинського р-ну. 20 червня 1981 р.

Зустріч ветеранів в Малині 29 серпня 1983 р.

підтримуючи оборонявші його війська авіацією і артилерією, ведучи вогонь з правого берега Дніпра. На плацдарм безперервно перекидалися підкріплення зі складу 98-й і 113-й піхотних дивізій. Оточували Окуніново важкопрохідні болота, вкриті переліском і густим чагарником, утруднювали наступ нашої піхоти і ведення прицільного вогню артилерії.

У вересні 41-го дивізія веде оборонні бої за Київ. Наказ на залишення міста був отриманий 18-го вересня, 19-го - частини починають відхід. Дивізія, перебуваючи в ар'єргарді, у взаємодії з 4-й дивізією НКВС Мажіріна, перекинула ворожий заслін в районі Борисполя і рушила на схід.

19 вересня 1941 дивізія, зазнавши важких втрат, наказом НКО розформована, як загинувши. Так героїчно закінчилася історія 87-ої стрілецької дивізії першого формування.

1. Владимирский А. В. На киевском направлении. По опыту ведения боевых действий войсками 5-й армии Юго-Западного фронта в июне—сентябре 1941 г. — М., 1989.

2. Мельтюхов М. И. Советско-польские войны. Военно-политическое противостояние 1918-1939 гг. — М.: Вече, 2001.

3. Москаленко К. С. На Юго-Западном направлении. — М.: Наука, 1969.

4. Сборник материалов о воинах 87-й стрелковой дивизии. (Сборник составил и оформил Филимонов Б.П.) — К., 1983.

5. Федюнинский И.И. Поднятые по тревоге. — М.: Воениздат, 1961.

ДОДАТКИ

СПИСОК ЧЛЕНІВ ВООНСКУ

1. Артищук Алла Миколаївна 1870
2. Баюк Віктор Геннадійович 0311
3. Баюк Геннадій Володимирович 1920
4. Білик Вікторія Андріївна 1921
5. Бірюліна Олена Андріївна 1871
6. Бондаренко Геннадій Васильович 0301
7. Бондарчук Андрій Іванович 0312
8. Борбич Микола Федотович 0313
9. Бортніков Валерій Іванович 1947
10. Бундак Олена Анатоліївна 1874
11. Вельма Микола Григорович 1948
12. Виноградов Олег Олексійович 1875
13. Власюк Сергій Миколайович 1923
14. Войтусик Світлана Володимирівна 1922
15. Войтюк Олександр Олександрович 1876
16. Войчик Степан Володимирович 1877
17. Гаврилюк Олександр Никифорович 0315
18. Гаврилюк Світлана Віталіївна 0316
19. Гайдай Лідія Іванівна 0317
20. Гика Володимир Миколайович 1878
21. Гнатюк Анатолій Степанович 1924
22. Гнатюк Віталій Дмитрович 1879
23. Грабарчук Наталія Назарівна 0319
24. Грабинська Любов Данилівна 1880
25. Гулько Геннадій Якович 0320
26. Демедюк Олексій Іванович 1881
27. Дем'янюк Олександр Йосипович 0322
28. Денисюк Василь Іванович 1960
29. Деркач Олександр Володимирович 0323
30. Дзей Микола Сергійович 1882
31. Дмитренко Алла Адамівна 1883
32. Жук Оксана Миколаївна 1884
33. Загура Василь Васильович 1956
34. Зек Богдан Миколайович 1885
35. Златогорський Олексій Євгенович 0325
36. Каліщук Оксана Миколаївна 0326
37. Карліна Оксана Миколаївна 1886
38. Карпюк Василь Михайлович 1951
39. Кінд-Войтюк Наталя Василівна 1946
40. Ковальчук Євгенія Іванівна 1955
41. Ковальчук Іван Анатолійович 1887
42. Козик Олександр Павлович 1889
43. Колосок Богдан Віталійович 1925
44. Комзюк Віра Михайлівна 1930
45. Кондратович Олександра Павлівна 1890
46. Корнелюк Дмитро Пилипович 1926
47. Костюк Михайло Петрович 1927
48. Кот Наталія Миколаївна 1928
49. Коцан Ігор Ярославович 1888
50. Кравець Анатолій Романович 1963
51. Ксендзук Емілія Степанівна 0324
52. Кудрик Валентина Володимирівна 1891
53. Кудь Вадим Олексійович 0329
54. Кузьмич Микола Степанович 1892
55. Куликівська Ганна Мар'янівна 1929
56. Куль Лариса Миколаївна 0331
57. Кучеренко Олександр Олександрович 1931
58. Кучерепа Микола Михайлович 0305
59. Кучерява Романна Іванівна 0332
60. Кучинко Михайло Михайлович 0328
61. Кушнір Віталій Григорович 1945
62. Лис Сергій Володимирович 1893
63. Мазурик Юрій Михайлович 0333
64. Мазурок Роман Васильович 1932
65. Майданець Іраїда Михайлівна 0330
66. Мандзюк Феодосій Григорович 1894
67. Маркус Ігор Ярославович 0334
68. Марчук Галина Степанівна 0306
69. Маслай Ганна Семенівна 1895
70. Матвіюк Володимир Павлович 1896
71. Мельник Валерій Степанович 1953
72. Миткалик Роман Нікандрович 1897
73. Надольська Валентина Василівна 0335
74. Недзельський Вячеслав Іванович 1898
75. Огнева Олена Дмитрівна 0336
76. Оляндер Луїза Костянтинівна 1899
77. Оніщук Катерина Петрівна 1933
78. Онуфрійчук Микола Анатолійович 1900
79. Остапюк Олександр Дмитрович 0337
80. Остренко Надія Миколаївна 1902
81. Остренко Юрій Олександрович 1901
82. Охріменко Григорій Васильович 0308
83. Панишко Галина Тарасівна 1942
84. Панишко Сергій Дмитрович 0305
85. Пасюк Ігор Миколайович 0341
86. Пась Наталія Олександрівна 0338
87. Пахолок Зінаїда Олександрівна 0342
88. Петрович Валентина Василівна 0343
89. Пилюк Анатолій Павлович 1958
90. Півницький Микола Дементійович 0339
91. Пісоцький Анатолій Миколайович 1934
92. Понедельник Лариса Анатоліївна 1903
93. Приймак Валентина Олексіївна 1904
94. Приступа Богдан Євгенійович 0344
95. Прокопчук Вікторія Євгеніївна 0345
96. Протасюк Віталій Григорович 1944
97. Пушкар Наталія Юхимівна 0310
98. Пясецький Володимир Едвардович 1905

99. Рабан Тарас Веніамінович 1935	118. Троневи́ч Петро Олексі́йович 1913
100. Разиграєв Олег Володимирович 1959	119. Фазан Микола Іванович 1914
101. Романчук Галина Дмитрівна 1906	120. Федосєєва Світлана Анатоліївна 0348
102. Романюк Майя Євгеніївна 1936	121. Хамежук Іван Іванович 1940
103. Рудянин Іван Петрович 1961	122. Хитрик Валерій Макарович 0350
104. Рябчикова Фаїна Денисівна 1907	123. Хмелярська Лариса Василівна 1915
105. Савицький Володимир Миколайович 1952	124. Хмилевська Ірина Станіславівна 1916
106. Свєреда Богдан Антонович 1943	125. Хомич Петро Микитович 0307
107. Семенюк Анатолій Володимирович 1908	126. Цап Микола Романович 1962
108. Сенів Олег Тадейович 1949	127. Цимбалюк Іван Лук'янович 1917
109. Сенчишак Тарас Миколайович 1937	128. Чибирак Світлана Вікторіна 1957
110. Середюк Олександр Миколайович 1909	129. Шабала Ярослав Миколайович 1918
111. Силюк Анатолій Михайлович 0303	130. Шваб Анатолій Георгійович 0304
112. Собчук Володимир Степанович 0309	131. Штинько Валентина Сергіївна 1941
113. Стемковський Володимир Володимирович 1910	132. Якименко Микола Олександрович 1954
114. Стрільчук Людмила Василівна 0346	133. Якубюк Анатолій Йосипович 1919
115. Ткачук Анатолій Петрович 1911	134. Ярощук Марія Матвіївна 0347
116. Толстїхін Леонід Миколайович 1912	135. Яцечко Світлана Володимирівна 1950
117. Томаченко Олександр Леонідович 1939	136. Яцечко-Блаженко Тетяна Володимирівна 0349

ЛАУРЕАТИ ПРЕМІЙ 2010 – 2014 рр.

Премії Національної спілки краєзнавців України імені Дмитра Яворницького 2011 р.

Силюк Анатолій Михайлович

імені академіка Петра Тимофійовича Тронька 2013 р.

Комзюк Віра Михайлівна
Мельник Валерій Степанович
Пушкар Наталія Юхимівна

Обласна премія імені Олександра Цинкаловського 2010 р.

Охріменко Григорій Васильович
2011 р.

Колосок Богдан Віталійович
2012 р.

Пясецький Вальдемар Едвардович
2013 р.

Гика Володимиру Миколайовичу
2014 р.

Семенюк Анатолій Володимирович

Обласна премія імені Миколи Куделі 2011 р.

Комзюк Віра Михайлівна
2012 р.

Пась Наталія Олександрівна
2014 р.

Філонюк Марія Миколаївна

ВОЛИНЕЗНАВЧА ЛІТЕРАТУРА 2010 – 2014 РОКІВ

1. Актуальні проблеми українського державотворення. Матеріали міжвузівського наукового семінару, присвяченого 925-й річниці першої писемної згадки про Луцьк, м. Луцьк, 21 вересня 2010 р. Наук. збірник. – Луцьк : ред.-видавн. відділ ЛНТУ, 2010. – 188 с.
2. Артесюк Г. Нариси історії освіти Ківерцівського району. Науково-популярне видання / Г. Артесюк, О. Дем'янюк. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 172 с.
3. Берестецька битва - відгомін боротьби за віру Христову. Збірник тез науково-практичної конференції / Упорядники Л. Галабуз, О. Борисюк. – Рівне, 2013. – 306 с.
4. Берестечко 1651 в історії Польщі і України / Наук. ред. Тадеуш Кшонстек. – Луцьк-Прушків, 2013. – 294 с., іл.
5. Богдан Віталійович Колосок. Бібліограф. покажчик / Упорядник А. А. Понагайба. – Луцьк : Пульс, 2010. – 64 с.
6. Бондаренко Г. Історична топоніміка : навч. посіб. / Геннадій Бондаренко, Валентина Кихтюк. – Луцьк : Ред.-видав. відділ Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2012. – 164 с.
7. Бондаренко Геннадій Васильович: сторінки життя і діяльності: біобібліографіч. покажчик / Відп. за випуск В. Собчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 152 с.
8. Бондарчук А. І. Обірване коріння нації. Волинська хрестоматія / А. І. Бондарчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2012. – 592 с., іл.
9. Бондарчук А. І. Хроніка Волинського «камікадзе». Бурхливих десять літ / А. І. Бондарчук. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2011. – 896 с., іл.
10. Бондарчук А. Луцьке Хрестовоходвиженське братство. Історія та відродження / А. Бондарчук. – Луцьк : Терен, 2013. – 472 с.
11. Бортнікова А. В. Державна влада та місцеве самоврядування на Волині (кінець XIV – середина XVII ст.). Монографія / А. В. Бортнікова. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2013. – 552 с.
12. Бужковичі. Триумф і трагедія. Краєзнавче видання / Атор і редактор М. Панасюк. – Житомир : Рута, 2011. – 98 с., іл.
13. Булавін О. О. Розвідники Великої Волині / О. О. Булавін. – Луцьк : Надстир'я, 2014. – 78 с.
14. Відомі археологи - дослідники пам'яток України: біографічний словник-довідник : посіб. для студ. вищих навч. закл. / Уклад. Г. В. Охріменко, С. М. Локайчук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 212 с.
15. Волинська трагедія: через історію до порозуміння. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19-20 червня 2013 року / уклад. А. Шваб. Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2013. – 232 с.
16. Волинський музей. Історія і сучасність. Випуск 4. – Луцьк, 2014.
17. Волинський музей. Історія і сучасність. Випуск 5. – Луцьк, 2014.
18. Волинський музейний вісник / Упоряд. А. Силюк. Виуск 6. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 362 с.
19. Волинський музейний вісник : Наук. зб. : Випуск 5 : Музейна педагогіка. Теорія і практика / Упоряд. А. Силюк. – Луцьк : Пульс, 2013.
20. Волинський музейний вісник. Вип. 3 / Упоряд. А. Силюк, Є. Ковальчук. – Луцьк : Пульс, 2012. – 288 с.
21. Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець XX – початок XXI століття) / колектив моногр. В. І. Бортніков та ін. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2012. – 656 с.
22. Волинь напередодні Першої світової війни. Науковий збірник. Матеріали науково-практичної конференції, м. Луцьк, 23 жовтня 2013 р. / Упоряд. О. Дем'янюк, А. Кравець. – Луцьк : ЛПК. 2013. – 116 с.
23. Володимир-Волинська єпархія на рубежі тисячоліть. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 5 травня 2012 р., Володимир-Волинський; Зимно. – Володимир-Волинський, 2012. – 256 с.
24. Голгофа академіка Кравчука : зб. док. / уклад. М. І. Кратко. – Луцьк : ВІППО, 2011. – 308 с. : іл. – (Бібліотека вчителя).
25. Гуртовий Г. Білосток з найдавніших часів. Краєзнавчі нариси / Г. Гуртовий. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 64 с.
26. Гуртовий Г. Історична доля села Городок Луцького району. Історико-краєзнавчий нарис / Г. Гуртовий. – Луцьк : Надстир'я, 2011. – 156 с.
27. Дем'янюк О. Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914-1921 роках /

- О. Й. Дем'янюк. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 320 с.
28. Дем'янюк О. Й. Воєнна історія Волині. Том 1. Давня доба – кінець XVIII ст. / О. Й. Дем'янюк, І. М. Пасюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 236 с., іл.
29. Дем'янюк О. Й. Воєнна історія Волині. Том 2. XIX ст. – початок XX ст. / О. Й. Дем'янюк, І. М. Пасюк, Яровенко С. П. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 288 с., іл.
30. Демедюк Олексій. Світязь. Підманово. Омельно. Села Шацького району Історико-краєзнавчі нариси / Олексій Демедюк. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 256 с., іл.
31. Демедюк Олексій. Шацьк. Краєзнавчо-історичний екскурс / Олексій Демедюк. – Шацьк : ПП Корнелюка В. В., 2011. – 140 с., іл.
32. Денисюк М., Філюк Т. За болотом Луховим... Історико-краєзнавчі нариси / Микола Денисюк, Тодось Філюк. – Луцьк : Надстир'я, 2011. – 180 с., іл.
33. Духовні святині Камінь-Каширщини / Автор тексту Н. Пась. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2012. – 784 с.
34. Загура Василь. Село Куснище. Історико-краєзнавчі нариси / Василь Загура. – Луцьк : Надстир'я, 2009. – 256 с., іл.
35. Західне Полісся: історія та культура / За ред. В. Барана. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2012. – 784 с.
36. Зек Б. М. Визволення Ратнівщини: радянсько-німецькі бої в березні-липні 1944 р. / Б. М. Зек. Вид. 2-е, виправл. і допов. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 200 с.
37. Земля моїх батьків. Історико-краєзнавчий нарис / О. А. Дармовіс, В. М. Демчук, Л. В. Кальчик, Г. М. Патута. – Луцьк : Волиньполіграф, 2011. – 252 с.
38. Інтелектуальна еліта Волині / Автор проекту і упорядник Г. Бондаренко. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 272 с.
39. Історія органів державної безпеки на Волині: документально-публіцистичне вид. / наук. ред. М. М. Кучерепа; за заг. ред. В. А. Мельникович. – Луцьк : Ініціал, 2012. – 240 с., іл.
40. Історія та сучасність православ'я на Волині. Матеріали I науково-практичної конференції. – Луцьк, 2010.
41. Історія та сучасність православ'я на Волині. Матеріали IV науково-практичної конференції 12–14 листопада 2013 р. – Луцьк, 2013.
42. Історія та сучасність православ'я на Волині. Матеріали II науково-практичної конференції 22–23 листопада 2011 р. – Луцьк, 2011.
43. Історія та сучасність православ'я на Волині. Матеріали III науково-практичної конференції 15–16 листопада. – Луцьк, 2012.
44. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2011 рік. – Луцьк : Твердиня, 2010. – 188 с.
45. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2012 рік. – Луцьк : Твердиня, 2011.
46. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2013 рік. – Луцьк : Твердиня, 2012.
47. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2014 рік. – Луцьк : Твердиня, 2013. – 248 с.
48. Камінь-Каширське Полісся. З історії краю / Автор тексту Н. Пась. – Луцьк : Медіа, 2012. – 62 с., іл.
49. Кирилюк О. На всіх фронтах. 1941 – 1945. Історико-документальні нариси / О. Кирилюк, Є. Кирилюк. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – 356 с., іл.
50. Кичилок В. Кримне: на скрижалях історії: історико-краєзнавчі нариси. – Луцьк : Надстир'я, 2012. – 280 с.
51. Ковальчук Євгенія. Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929 – 2012 роки) / Е. І. Ковальчук. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 296 с., іл.
52. Ковельщина: історія і сьогодення: бібліограф. покажчик / укладчі О. Ткачук, Л. Юрченкович. – Ковель : б.в., 2014. – 28 с.
53. Колосок Богдан. Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування. Історико-архітектурний нарис / Б. В. Колосок. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 124 с. + 16 с., іл.
54. Комунальні та громадські музеї Волинської області у 2013 році (порівняльно-довідковий матеріал) / упоряд. О. Вернидубов, Л. Криштапюк. – Луцьк, 2014. – 38 с.
55. Кондратович О. П. Народний календар Волинського Полісся від свята до свята. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 200 с.
56. Кондратович Олександра. Кримно і Бронія: минувшина та сьогодення. Історико-краєзнавчий нарис / Олександра Кондратович. – Луцьк : Твердиня, 2012. – 176 с., іл.
57. Крашевський Юзеф Ігнацій. Спогади з Полісся, Волині і Литви / перекл. з польської і прим. В.

Шабаровського. – Луцьк : Твердиня, 2012. – 244 с.

58. Кризь шум десятиріч. Володимир-Волинському НВК «Загальноосвітня школа І – ІІІ ст. №3 – ліцей» – 70. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 100 с.

59. 16. Купчинська Ю., Купчинський М. Наша рідна школа / Ю. Купчинська, М. Купчинський. – Луцьк: Надстир'я, 2005. – 396 с.

60. Кучерепа М. М. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 роки) / М. М. Кучерепа, Я. П. Цецик. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. Ч. 1. – 304 с.; Ч. – 292 с.

61. Кучинко М. М. Історія культури Волині давнього та середньовічного часу. Навчальний посібник / З. М. Кучинко, О. Є. Златогорський. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 225 с.

62. Лесіцька Катерина. Історія села Броди. Історико-публіцистичний нарис / Катерина Лесіцька. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2009. – 96 с.

63. Леся Українка. Волинські сюжети. Історико-краєзнавчі нариси / Упорядкування Н. Пушкар, В. Комзюк. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 252 с., іл.

64. Літевчук В. Луцьк у стародавній листівці, гравюрі та фотографії / В. Літевчук. – Луцьк : Ініціал, 2012. – 288 с., іл.

65. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Ч. 10. – Луцьк : Ред.-вид. відділ. Волин. нац. ун-ту, 2011. – 140 с.

66. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Ч. 11. – Луцьк : Ред.-вид. відділ. Волин. нац. ун-ту, 2012. – 172 с.

67. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Ч. 7. – Луцьк: Ред.-вид. відділ. Волин. нац. ун-ту, 2010. – 186 с.

68. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Ч. 8. – Луцьк : Ред.-вид. відділ. Волин. нац. ун-ту, 2010. – 188 с.

69. Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис. Ч. 9. – Луцьк : Ред.-вид. відділ. Волин. нац. ун-ту, 2011. – 172 с.

70. Літопис країни за 20 років незалежності очима істориків / Упоряд. О. В. Томаченко, М. С. Лапків. – Луцьк : Волинська друкарня, 2011.

71. Лукомский Г. К. Луцкий замок / Г. К. Лукомский. Петроград : Б. в., 1917. – 15 с. (репринтне перевид. / упоряд. А. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД. 2013. – 20 с.).

72. Любомльщина: історична, туристична, інвестиційно приваблива. Довідник-путівник / Упоряд. М. Склянчук. – Луцьк : Надстир'я, 2011. – 256 с., іл.

73. Майданець І. Микола Свтоша – князь Луцький. Сходження до чернечого подвигу: роман-есеї / І. Майданець. – Луцьк : Твердиня, 2010. – 68 с., іл. (Серія «Пантеон»).

74. Материк краєзнавства. Збірник присвячений лауреатам Премій імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України. – К.-Донецьк : ТОВ Видавничо-поліграфічне підприємство «Промінь», 2013. – 154 с., іл. (відомості про 8 волинських лауреатів).

75. Мельник Валерій. Любдо тебе Волинь!.. / Валерій Мельник. – Луцьк : Волиньполіграф, 2012. – 98 с.

76. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинське Полісся та Маневиччина в європейській та українській історії. Науковий збірник. Випуск 38. XXXVIII Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України. – Луцьк : МП «Пульс», 2011. – 317 с., іл.

77. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь край козацький. Випуск 48. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 301 с., іл.

78. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь край козацький. Матеріали всеукраїнських науково-практичних конференцій. Науковий збірник. Випуск 36 // Відпов. за випуск: П. Олешко, О. Середюк. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – 120 с.

79. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини. Науковий збірник. Випуск 39. XXXIX Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України і 70-річчю початку Великої Вітчизняної війни. – Луцьк : МП «Пульс», 2011. – 362 с., іл.

80. Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин Волині. Науковий збірник. Випуск 49. Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції «Минуле і сучасне єврейської громади на Волині», 20-21 серпня 2013 р., смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції «польська культура в контексті волинського тексту», 3-4 квітня 2014 р., м. Луцьк / Ред. група Г. Бондаренко та ін. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 296 с.

81. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Локачинський район і Затурці в історії України та Волині.

Випуск 46. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. –

82. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. Випуск 35. XXXV Міжнародної історико-краєзнавчої конференції, м. Луцьк, 15 – 17 вересня 2010 р. / Ред. група: Г. Бондаренко та ін. – Луцьк: ДП «Волинські старожитності», 2010. – 428 с.

83. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї. Випуск 44. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 352 с., іл.

84. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури. Науковий збірник. Випуск 51. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 165-річчю від дня народження Олени Пчілки та 65-річчю Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині, 28-29 червня 2014 року. Упоряд. А. Силюк, В. Комзюк. – Луцьк, 2014.

85. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Випуск 42. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 398 с., іл.

86. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Випуск 40. – Луцьк : Волиньполіграф, 2011. – 384 с., іл.

87. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини. Науковий збірник. Випуск 37. Матеріали XXXVII Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції, м. Камінь-Каширський, 27 жовтня 2010 року / Ред. група: Г. Бондаренко, А. Силюк, Н. Пась. – Луцьк : МП «Пульс», 2010. – 240 с.

88. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у Наполеонівських війнах. Випуск 41. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 301 с., іл.

89. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії та культурі Володимира Волинського та Волині. Випуск 47. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013.

90. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Щацьке поозер'я у світовій та українській історії. Випуск 45. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 206 с., іл.

91. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Юзеф Ігнацій Крашевський і Волинь. Матеріали XLIII Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження, 175-річчю переїзду на Волинь та 125-річчю від дня смерті відомого польського письменника Юзефа Ігнація Крашевського, 22 листопада 2012 р., м. Луцьк / Ред. колегія : Г. Бондаренко та ін. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 180 с., іл.

92. Минуле і счасне Волині та Полісся. Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Вип. 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права, м. Ковель, 12-13 грудня 2013 р. / Ред. група: Г. Бондаренко, І. Прокопів, А. Семенюк, А. Силюк. – Ковель, 2013. – 608 с., іл.

93. Миткалик Роман. Моє село, мої односельчани... Історико-краєзнавчі нариси / Р. Н. Миткалик. – Луцьк : Надстир'я, 2011. – 352 с., іл.

94. Моніторинг діяльності депутатів місцевих рад Волинської області (наприкладі окремих рад) / М. Наход, М. Шелеп, В. Павлюк. – Луцьк : Волиньполіграф, 2012. – 100 с.

95. Музиченко В. Володимир єврейський. Історія і трагедія єврейської громади м. Володимира-Волинського / В. Музиченко. – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 256 с., іл.

96. На берегах Вижівки - 2. / Упорядник О. І. Чабан. – Луцьк : «Волинська книга» – ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 256 с.

97. На просторах Камінь-Каширщини. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2009. – 100 с.

98. Наталія Юхимівна Пушкар: бібліограф. покажч. / упоряд. А. А. Панагайба. – Луцьк : Волинські старожитності, 2012. – 152 с.

99. Олекса Ошуркевич: до народних джерел : біобібліогр. покажч. / упр. культури і туризму Волин. ОДА ; Волин. ОУНБ ім. Олени Пчілки ; упоряд. В. В. Бабій, ред. А. А. Панагайба. Вид. 2-ге, доп. – Луцьк : ПВД Твердиня, 2011. – 128 с.

100. Олешко П. С. Козацтво на Волині як об'єкт історико-краєзнавчих досліджень: методичні рекомендації / П. С. Олешко. – Луцьк : ВІППО, 2013. – 64 с.

101. Освіта і культура Волині. Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції. Наук. збірник. – Луцьк : ред.-видавн. відділ ЛНТУ, 2012. – 332 с.

102. Освіта і культура Волині. Матеріали регіональної наукової конференції. Присвяченої 450-річчю Пересопницького Євангелія та 20-річчя незалежності України, м. Луцьк, 20 травня 2011 р. Наук. збірник. – Луцьк : ред.-видавн. відділ ЛНТУ, 2011. – 270 с.

103. Основи краєзнавства. Навчальний матеріал / О. М. Галан та ін. – Луцьк : Твердиня, 2013.

104. Остапюк О. Д. З історії римо-католицьких парафій та польської общини Любомльщини на Волині / О. Д. Остапюк. – Луцьк, 2012.
105. Пасюк І. Воєнні дії на Волині 1916-1919 рр. в спогадах Маннергейма та його сучасників / І. М. Пасюк. – Луцьк : Волинські старожитності, 2011. – 76 с.
106. Пасюк І. М., Яровенко С. П. Золоті зірки Волині. – Луцьк : Волинські старожитності, 2014. – 252 с.
107. Патріарх Волинської культури (з нагоди 90 річчя заслуженого працівника культури України Миколи Олександровича Царенка) / Автор проекту А. Антонюк. – Луцьк : Пульс, 2012. – 264 с., іл.
108. Патріотичне виховання дітей та учнівської молоді у контексті історії рідного краю : матеріали науково-теоретичного семінару ВІППО, 28 листопада 2013 року / уклад. П. С. Олешко, М. Я. Миць. – Луцьк : ВІППО, 2014. – 44 с.
109. Пахолук З., Несторук І. Миколай Крушевський і Волинь : каталог-довідник. – Луцьк : Волинянин, 2012. – 156 с.
110. Писанки другої половини ХХ - початку ХХІ століть. Збірка Волинського краєзнавчого музею. Каталог / упоряд. Л. Мірошніченко-Гусак та ін. – Луцьк : Терези, 2014. – 80 с., іл.
111. Піддубці: Там, де шуміли діброви... / Упорядники М Богущ, Г. Гулько. – Луцьк : Надстир'я, 2012. – 268 с. + 8 іл.
112. Пчілка Олена. Козачка Олена. Поема. Присвячується М. М. Лисенку / Передмова, підготовка до друку В. Комзюк, Л. Мержвинська, Н. Пушкар. – Луцьк : Надстир'я, 2014. – 58 с., іл.
113. Пясецький В. Пройдімося давнім Луцьком: вибрані історико-краєзнавчі новели і нариси / В. Пясецький. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – 192 с., іл.
114. Рукині – Рокині (Руки, що творять) / За ред. О. Середюка. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 312 с.
115. Савчук Олег. Свої серед своїх. Депортації українців з Холмщини і Підляшшя в 1944-1947 рр. / Олег Савчук. – Луцьк, 2012. – 240 с.
116. Свігун Надія. Гріє душу село... Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Терен, 2009. – 310 с.
117. Семенюк А. В обіймах мистецтва. Сторінки життя і творчості художника А. Г. Лазарчука / А. Семенюк. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – 148 с.
118. Семенюк А. В обіймах мистецтва / А. Семенюк. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – 148 с., іл.
119. Семенюк А. Косачі. Статті, нариси, поезія / А. Семенюк. – Луцьк : Надстир'я, 2014. – 184 с., іл.
120. Сорока Юрій. Романів. Історичне минуле і сучасне українського села / Ю. М. Сорока. – К. ; ПП Сергійчук М. І., 2013. – 224 с.
121. Стан та перспективи інноваційно-інвестиційного розвитку міста Луцька. Зб. наук. праць за матеріалами наук.-практ. конференції. Луцьк, 3 лютого 2012 р. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012.
122. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛІКЗ. Вип. 10. – Луцьк : Терен, 2014. – 376 с., іл.
123. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛІКЗ. Вип. 6. – Луцьк : Терен, 2010. – 406.
124. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛІКЗ. Вип. 7. – Луцьк : Терен, 2011. – 576.
125. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛІКЗ. Вип. 8. – Луцьк : Терен, 2012. – 600 с.
126. Старий Луцьк. Науково-інформаційний збірник ЛІКЗ. Вип. 9. – Луцьк : Терен, 2013. – 476 с., іл.
127. Сушик Л.Б., Пушкар Н.С., Кость В.М. Волинська область в курсі економічної і соціальної географії України / Л.Б.Сушик, Н.С. Пушкар, В.М. Кость. – Луцьк : [б. в.], 2010. – 82 с.
128. Терський С. Княже місто Володимир: Монографія. – Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 320 с.
129. Топ-волиняни : Збірка інтерв'ю із видатними волинянами / авт. упорядник Т. Є. Хотимчук. – Луцьк : «Вісник і К°», 2012. – 272 с.
130. Традиційні жіночі сорочки Волині і Західного Полісся кінця ХІХ – початку ХХ ст. Збірка Волинського краєзнавчого музею. Каталог / упоряд. Л. Мірошніченко-Гусак, Т. Хомова. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – 88 с., іл.
131. Троневиц П. О. Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники. Історико-краєзнавчий нарис / П. О. Троневиц. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 192 с., іл.
132. Українка Леся. – Луцьк : Надстир'я, 2011 (подарунковий набір): 1. Стащенко Надія. «...Та в нас пісні її лишилися, В яких живе душа жива...». – 40 с.; 2. Українка Леся. На крилах пісень / Репринтне відтворення 1893 р. – 116 с.; 3. Гейне Генріх. Книга пісень: Поезії. Переклад Лесі Українки і Максима Ставицького / Репринтне відтворення 1892 р. – 114 с.

133. Федорчук Ярослав. Волинянин. Кн. 2. Напередодні / Ярослав Федорчук. – К. : Міленіум, 2011. – 224 с.
134. Федчук Олександр, протоієрей. Волинська духовна семінарія (1945-1864). – Луцьк : Видавничий відділ Волинської єпархії УПЦ, 2013. – 260 с.
135. Філонюк М. Шевченківська світлиця Миколи Куделі у Волинському краєзнавчому музеї. Путівник. До 200-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка та 100-річчя від дня народження М. П. Куделі. – Луцьк : Волинські старожитності. – 2014. – 40 с., іл.
136. Чабан О. І. Надвечір'я моє...: Нариси / О. І. Чабан, В. І. Недзельський, В. М. Рижко. – Луцьк : Надстир'я, 2011. – 120 с., іл.
137. Шабаровський В. В. Караїми на Волині: Штрихи до портрета загадкового народу / В. В. Шабаровський. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – 252 с., іл.
138. Шацьке поозер'я: краєзнавчі штрихи з минулого і сьогодення / Валерій Мельник. – Луцьк : Волиньполіграф, 2010. – 40с., 137 іл.
139. Штинько В., Ковальчук Є. Храми і люди. Краєзнавчі нариси. – Луцьк : Терен, 2010. – 292 с.
140. Ювілейний Нововолинськ: Фотоальбом. – Нововолинськ: 2010. – 40 с., іл.
141. Ющук Є. Д. Село Навіз : у пам'яті минулих і нинішніх поколінь : історико-краєзнавчий нарис / Є. Д. Ющук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 216 с.
142. Ющук Євген. Село Навіз у пам'яті минулих і нинішніх поколінь. Історико-краєзнавчий нарис. Присвячується 435-річчю від першої згадки / Євген Ющук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 216 с., іл.
143. Яровиця. Науково-методичний та культурно-освітній часопис. – 2013 – №№ 1-2; 2014. – №№ 1-2.

Підготував Г. Бондаренко

ХРОНІКА ПОДІЙ

2010

- 25-26 березня. Луцьк. Любартівські читання у Луцькому історико-культурному заповіднику «Старий Луцьк». Наукова конференція до 25-річчя історико-культурного заповідника «Старий Луцьк».
- 11 – 13 травня. Луцьк. Дні науки у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. На факультетах представлено доповіді і повідомлення членів НСКУ викладачів і студентів на краєзнавчу тематику.
- 6 липня. Луцьк. Волинська обласна рада. Громадські слухання «Про стан музейної справи в області». Були внесені конкретні пропозиції та визначені перспективи розвитку музейництва в області.
- 15-17 вересня. Луцьк. Міжнародна історико-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцьк в історії України та Волині».
- 13 жовтня. Нововолинськ. Друга історико-краєзнавча конференція «60 років Нововолинську».
- 21 жовтня. Луцьк. Волинський краєзнавчий музей. XVII міжнародна наукова конференція «Волинська ікона: дослідження та реставрація».
- 22 жовтня. Рокині. Друга Всеукраїнська історико-практична конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся: Волинь – край козацький».
- 27 жовтня. Камінь-Каширський. Всеукраїнська історико-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся: Сторінки історії Камінь-Каширщини».

2011

- 1-2 квітня. Луцьк Любартівські читання
- 12-13 травня. Маневичі. XXXVIII Міжнародна наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 20-річчю Незалежності України. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинське Полісся та Маневиччина в європейській та українській історії.
- 16 травня. Дні науки у Волинському національному університеті імені Лесі Українки.
- 22 червня. Іваничі. XXXIX Міжнародна наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 20-річчю Незалежності України і 70-річчю початку Великої Вітчизняної війни. Проведено екскурсію на місце колишніх воєнних дій початку Великої Вітчизняної війни.
- 27-28 жовтня. Луцьк. XVIII Міжнародна наукова конференція «Волинська ікона: дослідження та реставрація».

29 жовтня. Жидичин. Святомиколайвські історико-краєзнавчі читання.

22-23 листопада. Луцьк. Духовна семінарія. Науково-практична конференція «Історія та сучасність православ'я на Волині» за участю членів НСКУ.

2012

27 березня. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Стара Вижівка.

30 березня. Любартівські читання. ІКЗ «Старий Луцьк».

Квітень. Конкурс школярів Луцького району з історії. ЗОШ с. Рованці

5 травня. Володимир-Волинський. Наукова конференція. 1020 років Волинської єпархії.

11-12 травня. Луцьк - Любомль. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у Наполеонівських війнах.

15 травня. Луцьк. Фестиваль науки у ВНУ. За участю членів НСКУ.

16-18 травня. Луцьк. Фестиваль музеїв. За участю членів НСКУ.

25 травня. Луцьк. Презентація альбому В. Літевчука «Луцьк у давніх листівках, гравюрах і фотографіях» (Луцьк : Ініціал, 2012).

29 травня. Луцьк. Презентація книги О. Савчука «Свої серед своїх. Депортації українців з Холмщини й Підляшся в 1944 – 1947 р.» (Луцьк, 2011. – 240 с.)

20 вересня. Ратне – Кортеліси. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. ХІІ Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція, приурочена 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року.

2013

15 травня. Фестиваль науки у СНУ. Луцьк.

25 травня. Любартівські читання. ІКЗ «Старий Луцьк».

Травень. Луцьк. Презентація книги. Караїми на Волині

3-5 червня – України. Виїзне засідання Президії правління Національної спілки краєзнавців Київ – Світязь – Луцьк. Члени правління ознайомилися з станом краєзнавчої роботи на Волині, Провели зустрічі у Маневицькому, Ковельському Шацькому, Володимир-Волинському і Локачинському районах та побували на Оконських джерелах, в Колодяженському музеї Лесі Українки, Шацькому національному парку і розкопках городища Рай, історико-культурному заповіднику «Старий Володимир», Музеї Вячеслава Липинського у Затурцях та провели підсумкове засідання з краєзнавцями і викладачами на історичному факультеті СНУ ім. Лесі Українки.

14 червня. Затурці. «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Локачинській район в історії України та Волині».

16-18 травня. Луцьк. Фестиваль музеїв.

19-20 червня. Луцьк – Володимир-Волинський. Науково-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся, присвячена 1025-річчю Християнства і 1025-річчю Володимира-Волинського».

22-23 червня. Рокині. Волинь – край козацький. ІІІ історико-краєзнавча конференція.

Червень. Луцьк. Презентація книги А. Бондарчука «Луцьке Хрестовоздвиженське братство».

12 липня. Київ. Участь у засіданні Пленуму НСКУ і врученні премії імені академіка Петра Тимофійовича Тронька членам ВООНСКУ В. Комзюк, В. Мельник і Н. Пушкар.

3 вересня. Володимир-Волинський–Зимне. Міжнародна наукова богословсько-історична конференція «Володимир-Волинська єпархія духовно-культурна спадщина Київської Русі» за участю членів НСКУ.

12 – 14 листопада. Луцьк. Духовна семінарія. ІV науково-практична конференція Історія та сучасність православ'я на Волині за участю членів НСКУ.

23 жовтня. Луцьк. Педколедж. Історико-краєзнавча конференція «Волинь напередодні Першої світової війни». Представлено доповіді та повідомлення членів НСКУ викладачів і студентів коледжу, виставку з експонатами і фотографіями з Волинського регіонального музею українського війська і військової техніки про Першу світову війну.

12-13 грудня. Ковель. Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права, м. Ковель, 2013 р.

2014

16 травня. Луцьк. П'ята Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція, присвячена 23-й річниці Незалежності України і 85-й річниці створення Волинського краєзнавчого музею.

28-29 червня. с. Колодяжне. Науково-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури».

21 липня 2014 р. Луцьк. Волинська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олени Пчілки. Презентація книги «Золоті зірки Волині». Книга присвячена Героям, які пов'язані з Волинською областю.

13 серпня 2014 р. Ковель, Вербка, Нечимне. Семінар, присвячений 5-річчю музейної експозиції «Лісової пісні» в ур. Нечимне і 25-річчю ВООНСКУ.

16-17 жовтня. Луцьк. XXI Міжнародна наукова конференція «Волинська ікона: дослідження та реставрація». Учасники конференції відвідали с. Мислятин Ізяславського району Хмельницької області та відкрили меморіальну дошку П. Жолтовському, відомому мистецтвознавцю.

20-21 листопада. Луцьк. Всеукраїнська наукова історико-краєзнавча конференція «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині». Конференція присвячена 25-й річниці від часу створення Волинської обласної організації НСКУ. В межах конференції круглий стіл «До 70-річчя українсько-польського конфлікту», а також звітно-виборні збори до правління ВООНСКУ і презентація краєзнавчої літератури.

**Минуле і сучасне Волині та Полісся.
Змісти конференцій 2010 - 2014 років**

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. Матеріали до відзначення 20-річчя від часу створення. Спеціальний випуск [34] . – Луцьк, 2009. – 292 с., іл (Серія: «Краєзнавча бібліотека Волині»).

ЗМІСТ

Петро Тронько.

Учасникам урочистостей, присвячених 20-річчю від часу створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України	3
Слово професора Ігоря Коцана, ректора Волинського національного університету ім. Лесі Українки	4
Петро Тронько. Першочергові завдання для краєзнавчого руху України	5
Постанова Пленуму правління Національної спілки краєзнавців України	9
Кодекс професійної етики краєзнавця	11
Вітання Президента України організаторам, учасникам і гостям IV з'їзду Національної спілки краєзнавців України	12
Вітання Прем'єр-міністра України IV з'їзду Національної спілки краєзнавців України.....	12
Вітання голови Верховної Ради України учасникам IV з'їзду Національної спілки краєзнавців України	13
Постанова Кабінету міністрів України «Про надання Всеукраїнській спілці краєзнавців статусу національної»	13
Звернення Правління ВСК Кабінету Міністрів України «Про надання національного статусу творчій професійній спілці - Всеукраїнській спілці краєзнавців».....	14
Документальні нотатки із засідання Колегії Міністерства культури і туризму України.....	17
Ілюстрації.....	18
Офіційна символіка ВОТК і ВООНСКУ	19
Розділ 1. Створення і діяльність Волинської обласної організації національної спілки краєзнавців України	
Геннадій Бондаренко, Владислав Наконечний, Микола Онуфрійчук, Лідія Протас. Про створення краєзнавчого товариства Волинської області.....	20
Геннадій Бондаренко. Волинській обласній організації Національної спілки краєзнавців України – 20 років.....	21

Геннадій Бондаренко.	
III з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців і завдання краєзнавців Волині	26
Геннадій Бондаренко.	
Четвертий з'їзд Національної спілки краєзнавців України: цілі та завдання краєзнавчого руху	28
Статут Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України	29
Відомості про склад правління Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України	36
Звіт про роботу Волинського обласного товариства краєзнавців за 2004 – 2008 рр.	37
Ілюстрації «Вони стояли біля витоків краєзнавства і створення краєзнавчого руху»	39
Особи і організації нагороджені грамотами та подяками Волинського обласного товариства краєзнавців	45
Лауреати премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України ..	46
Лауреати обласних премій	46
Літопис подій у краєзнавчому житті Волинської області (1989 - 2009)	48
Ілюстрації	62
Зміст матеріалів конференцій «Минуле і сучасне Волині та Полісся» за 1985 – 2009 роки	75
Змісти різних краєзнавчих конференцій за участю ВОТК	148
Ілюстрації різних видань і серія “Краєзнавча бібліотека Волині”	184
Список основних краєзнавчих видань Волинської області від початку 90-х років XX ст. .	22
Ілюстрації різних видань і серія «Краєзнавча бібліотека Волині»	22
Розділ 2. Публікації з історії краєзнавства Волинської області	
Михайло Кучинко.	
Відомі археологи-дослідники слов'яно-руського періоду історії Волині	189
Олена Чемерис, Сергій Панишко.	
Проблеми охорони давньоруських городищ на території Волинської області	190
Валентина Надольська.	
Волинь на перших етнічних картах українських земель	191
Олексій Михайлюк.	
Волинське товариство дослідників Волині	193
Олексій Михайлюк.	
Розвиток історичних досліджень на Волині за роки Радянської влади	194
Олексій Михайлюк.	
Р. Н. Оксенюк – дослідник історії Волині	195
Анатолій Силюк.	
З історії краєзнавчої бібліографії Волині	196
Анатолій Силюк.	
Історико-краєзнавча діяльність музеїв Волині: стан та тенденції	197
Емілія Ксендзук.	
Історична бібліографія Волині	201
Валентина Бабій.	
Краєзнавча робота ДОУНБ ім. Олени Пчілки	202
Емілія Ксендзук.	
Бібліотечне краєзнавство Волині у національному і культурному відродженні	204
Володимир Гика.	
Довідкова служба обласного архіву	205
Геннадій Бондаренко, Богдан Заброварний.	
Етапи історичного краєзнавства і сьогодення	206
Геннадій Бондаренко, Богдан Заброварний.	
Краєзнавчі дослідження в Луцькому педінституті	207
Геннадій Бондаренко, Богдан Заброварний, Іван Кічий, Євген Франчук.	
Історико-краєзнавчі конференції – джерело історії Волині	208
Микола Півницький.	
Зберегти та примножити історичну пам'ять (Методико-правові аспекти підготовки енциклопедичного видання “Звід пам'яток історії та культури України: Волинська область”).....	209
Геннадій Бондаренко, Богдан Заброварний.	

Зобутки і перспективи краєзнавства Волині (1985 – 1990 рр.).....	212
Геннадій Бондаренко, Богдан Заброварний, Євген Франчук.	
Волинь і Полісся: спільність історичної долі	215
Геннадій Бондаренко, Ганна Маслай.	
Краєзнавча освіта Волині у 2003 – 2006 рр.	217
Геннадій Бондаренко, Ганна Маслай.	
Краєзнавство і краєзнавча освіта біля витоків національної культури і духовності	226
Розділ 3. Геннадій Бондаренко. Історичне краєзнавство і Волинезнавство: Доповіді, повідомлення, статті.	
Питання розвитку джерелознавчих досліджень в історичному краєзнавстві Волині	231
Краєзнавчі дослідження: напрями, завдання, проблеми	232
Краєзнавство Волині (80-ті – 2001 рр.): історія та історіографія	232
Історичне краєзнавство Волині та Полісся: історіографічно-бібліографічний огляд за 2000 – 2003 рр.	241
Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства	252
Краєзнавча освіта і проблеми волинезнавства	257
Шкільне і вузівське краєзнавство Волині та створення мережі краєзнавчих організацій (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)	266
Історичне краєзнавство Волині в контексті української та всесвітньої історії	274
Бібліографія історичного краєзнавства Волині	280

Минуле і сучасне Волині та Полісся: Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник. Випуск 35. Матеріали XXXV Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Луцьк. - Луцьк, 2010. - 506 с., іл.

ЗМІСТ

Розділ 1. АРХЕОЛОГІЯ ЛУЦЬКА

- 5 Ольга Борисова, Андрій Познікін.** Опис пам'яток маліцької та волино-люблінської культур
- 11 Віктор Баюк.** Історія перших археологічних досліджень Луцька: погляд у минуле
- 13 Михайло Вашета.** До питання історіографії археологічних досліджень історичної околиці Луцька (урочище Яровиця)
- 16 Ігор Маркус, Григорій Охріменко.** Кам'яні сокири лопатевого типу з Луцького району
- 22 Григорій Охріменко, Наталія Скляренко, Ігор Михальчук.** Пам'ятки стжижовської культури навколо Луцька
- 28 Петро Кононець.** Луцька земля у дослідженнях Яна Фітцке
- 32 Світлана Локайчук, Григорій Охріменко, Василь Охріменко, Олександр Кричевський.** Первісні знаряддя для обробки землі
- 40 Григорій Охріменко, Олександр Кричевський, Віталій Сердюк, Сергій Пузенков.** Металеві ретушери доби бронзи
- 46 Сергій Панишко.** Усичівський археологічний комплекс давньоруського часу
- 57 Олексій Златогорський, Сергій Демедюк.** Інвестиційний проект «Шацьке городище»

Розділ 2. ДАВНЯ ІСТОРІЯ ЛУЦЬКА

- 71 Віктор Атаманенко.** Описи волинських маєтків князів Чорторийських XVI ст.
- 83 Вікторія Білик.** Луцька греко-уніатська духовна консисторія: склад і функції
- 89 Олена Бірюліна.** Луцький період Івана Виговського: реконструкція клієнтарних і родинних зв'язків
- 96 Микола Бирук.** Острозька волость в кінці XVII – на початку XVIII століть
- 101 Дмитро Воюта.** Система оборонних укріплень Луцького уділу часів Київської Русі
- 106 Сергій Горін.** Чернчицький монастир Преображення Господнього (до середини XVII сторіччя)
- 116 Володимир Гика.** Унікальні документи державного архіву Волинської області
- 128 Оксана Карліна.** Стан будівель та костелів луцьких монастирів домініканців і тринітаріїв у 1850 р.: публікація актів опису
- 137 Вадим Кудь.** Луцька війна 1431 р.
- 142 Богдан Колосок.** Доля луцького вірменського костельного святого Степана

- 162 **Архимандрит Онуфрій (Куц)**. Із глибин духовної скарбниці
- 166 **Ірина Рибачок**. Містечко Сульжин у першій половині XVII ст.
- 174 **Павло Рудецький**. Пам'ятки культурної спадщини, як джерело вивчення релігійно-культурного життя Луцька XVI – XVII ст.
- 181 **Валентина Петрович, Людмила Стрільчук**. Ревізія замків 1545 р. – джерело до вивчення історії Луцького замку
- 185 **Борис Сайчук**. Кляштор св. Бригіти в Луцьку
- 186 **Ігор Пасюк**. Воєнна історія Волині у XIV – XVI століттях
- Розділ 3. ЛУЦЬК У XIX – XX ст.**
- 195 **Андрій Бондарчук**. Діяльність Луцького Братства по відродженню власної історії
- 198 **Оксана Важатко**. Історія, яка зникає (найдавніші пам'ятники Луцька)
- 217 **Тетяна Данилюк-Терещук**. Музей Лесі Українки Волинського національного університету: історія та сучасність
- 222 **Богдан Колосок**. Луцькі мости кінця XVIII – початку XX століть
- 248 **Валентин Люпа**. До історії Волинського річкового порту в Луцьку
- 259 **Олег Разиграєв**. Аполітичність і репресії польської державної поліції у Луцьку та на Волині у світлі інтерпеляцій українських парламентарів Другої Речі Посполитої (1921–1926 роки)
- 265 **Тамара Садовник**. Минувшина Волині і України в науковій спадщині Ореста Левицького
- 270 **Олена Маланій**. Педагог, вчений, письменник Олександр Опанасович Рисак
- 273 **Наталія Пушкар**. Луцька грошова емісія 1919 року
- 278 **Файна Рябчикова**. Популяризація Анатолієм Дублянським краєзнавства на сторінках часопису «Український голос» (1941–1944 р.р.)
- 284 **Анатолій Трембіцький**. Олена Апанович – козацька берегиня (до 10 річчя від дня смерті)
- 290 **Наталія Хомяк**. Бібліографія історії міста Луцька (1991–2010 рр.)
- 296 **Максим Яблонський**. Імідж Луцька в українських періодичних виданнях
- Розділ 4. МИСТЕЦЬКА ТА ХУДОЖНЯ СПАДЩИНА ЛУЦЬКА**
- 303 **Геннадій Бондаренко**. Луцьк у нумізматиці та боністиці
- 310 **Зоя Навроцька**. До питання про художнє життя Луцька першої половини XX століття
- 313 **Ілона Несторук, Людмила Кревська**. Луцьк на фото 1936 року. Каталог матеріалів з фондів Волинського краєзнавчого музею
- 319 **Лариса Гриб**. Людмила Матвійчук – композитор з Луцька (1957–2007)
- 322 **Алла Мединська**. Метаобрази в збірці В. Слапчука «Солом'яна стріха вітчизни»
- 326 **Марія Моклиця**. Луцький фрагмент життя і творчості Оксани Забужко
- 331 **Сергій Романов**. Луцьк у житті письменника, науковця, педагога, громадського діяча Миколи Смоленчука
- 339 **Лариса Семенюк**. Данило Братковський у дослідженнях волинських учених
- 346 **Дмитро Зінько**. З історії становлення Художнього музею у Луцьку
- 349 **Майя Хмелюк**. Замок Любарта у Луцьку: архітектурні емоції поетів
- 354 **Ольга Яблонська**. Твори Модеста Левицького для дітей
- 361 **Віктор Яручик**. Лучанин Яків Гудемчук із польського Примор'я – поет народно-пісенної стихії
- 365 **Геннадій Гулько**. До питання інтерпретації подій щодо «Луцького чуда» 1257 року
- 371 **Надія Стащенко**. Леся Українка та її родина на сторінках луцької газети «Український голос»
- 376 **Олена Старикова**. Луцьк у творах художника Гаврила Остапенка (1892–1971) (на основі творів із колекції Волинського краєзнавчого музею)
- 378 **Сергій Цюриць**. Історичні пейзажі Волині і Луцька у творчості Миколи Дьоміна
- Розділ 5. РОДОВОДИ ЛУЦЬКА**
- 389 **Tadeusz Peretyatkowicz**. Zaganie rodu Peretyatkowiczow
- 393 **Марія Обухова**. Архитектурное наследие Мариана Перетятковича
- 403 **Елена Андреева-Перетяткович**. История потомков Криштофа Перетятковича в России
- 407 **Галина Байчук**. Фелінські
- 412 **Тетяна Котенко**. Луцький період життя і творчості П. С. Морачевського як педагога, письменника, книгознавця (1832–1834)
- 426 **Олександр Кучеренко**. Луцьк і лучани в житті і долі письменника та історика П. О. Куліша
- Розділ 6. ЛУЦЬКА В'ЯЗНИЦЯ: ІСТОРІЯ ТРАГЕДІЇ**

- 433 Юрій Мазурик, Сергій Годлевський.** Про розстріл в Луцькій в'язниці 1941 року. Пошуки, дослідження. (За результатами роботи органу охорони культурної спадщини Луцької міської ради)
- 444 Юрій Мазурик, Геннадій Гулько.** Вшанування пам'яті загиблих часів Другої світової війни на вул. Кафедральній, 6 в Луцьку
- 454 Ewa Siemaszko.** Masakra sowiecka w łuckim więzieniu w czerwcu 1941 r. w pamięci polskich świadków
- 462 Спогади про трагедію в Луцькій тюрмі. Зі слів Григорія Васильовича Покотила**
- 463 Оксана Каліщук.** Трагедія в'язнів луцької тюрми у червні 1941 р.: історико-бібліографічний аспект
- 473 В'ячеслав Труш.** Становище в'язниць і в'язнів на західно-українських землях: погляд з Харківщини
- 478 Ярослав Онищук, Юрій Мазурик.** Пошукові дослідження на території колишньої Луцької тюрми в січні 2009 року
- 485 Ярослав Онищук, Юрій Мазурик.** Пошуково ексгумаційні дослідження на території східного та західного подвір'їв колишньої Луцької тюрми в серпні-вересні 2009 року.

Минуле і сучасне Волині та Полісся [Вип. 36]: Волинь – край козацький: Матеріали 1-ої та 2-гої всеукраїнських науково-практичних конференцій з питань збереження й подальшого розвитку козацьких традицій, які відбулися 23-24 червня 2007 р. і 22 жовтня 2010 р. на базі Музею історії господарства Волині – скансенсу. Науковий збірник. – Луцьк : Надстир'я, 2010. – 120 с.

ЗМІСТ

СЕРЕДЮК О.М. Волинь - край козацький.....4

КОНФЕРЕНЦІЯ ПЕРША (23-24 червня 2007 р.)

ГУРТОВИЙ Г. О. Волинь - справді козацький край.....	7
ПИЛАТ В. С. Волинь - прабатьківщина Бойового гопака.....	10
ГУЛЯНИЦЬКИЙ В.С. Про родовід Гуляницьких і експонати історичного музею.....	17
ВАСИЛЬЧЕНКО В.М. Етнокультурне тло української обрядової фразеології.....	19
ГЕНІЧ С.І. Іван Мазепа і його слід на Волині.....	24
КАРДАШ І. Козацтво - серцевина історії України, основа відродження української нації та державності в умовах глобальної інформаційної війни.....	29
КОНДРАТЬЄВ А. І. Національне бойове мистецтво - шлях до цілісної людини, цілісного українця.....	37
ЯЦЕЧКО Т., ПЕТРОВИЧ В. Пам'ятки козацької епохи в колекціях музею археології Волинського національного університету імені Лесі Українки.....	41
ВАСИЛЕНКО Ю.Т., СІЛЬВЕСТРОВА О.Ю. Феномен козацтва: патріотизм чи «варварство»?.....	44
ТИТУС Р.М. Козацький флот у XVI століття та Волинські флотоводці.....	48
ОЛЕШКО П.С. До питання про роль козацького землеволодіння у суспільно-політичному житті України XV –XVIII століть.....	51
СЕРЕДЮК О.М. Козацька слава чи могили? (До питання про Берестецьку битву 1651 р.).....	56
ДАНИЛЕЙКО В. Проблеми досліджень нерухомих пам'яток періоду козаччини на території Збарзького району Тернопільщини.....	60

КОНФЕРЕНЦІЯ ДРУГА (22 жовтня 2010 р.)

ГУРТОВИЙ Г.О. Гетьмани Ружинські і Волинь.....	64
КОРСАК І.Ф. Вони творили європейську політику. Маловідомі сторінки козацтва.....	68
ПИЛИПІВ Л.А. Козацьке військо Богдана Хмельницького: тактика ведення бою та його організація.....	72
ЛОТОЦЬКИЙ Ю.П., ДАНИЛИШИН О.М. Поле козацької звитяги під Берестечком	75
ПАВЛОВЕЦЬ В.В. Військовий талант Івана Богуна.....	79

ЮХИМЧУК М.С. Берестечко: одна з найбільших битв XVII століття.....	82
СЕМЕНЮК Л.В. Горохівщина: сторінки історії. Полум'я народного гніву.....	87
БОНДАРЕНКО Г.В. Лауреати премії імені Дмитра Івановича Яворницького Національної спілки краєзнавців України у Волинській області.....	90
ПАСЮК І.М. Українське козацтво у війні 1812 року.....	97
КУШНІР В.Г УПА – козацтво середини XX століття.....	99
ЛЮПА В.І. Від клинка до ракети.....	102
СЕРЕДЮК О.М. Відродження традицій українського козацтва в незалежній Україні.....	106

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини. Науковий збірник. Випуск 37. Матеріали XXXVII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, м. Камінь-Каширський. – Луцьк, 2010. - 240 с., іл.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ КАМІНЬ-КАШИРЩИНИ ТА ВОЛИНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Кравчук Антоніна, м. Луцьк

Камінь-Каширщина в документах Державного архіву Волинської області3

Воюта Дмитро, м. Луцьк

Дослідження фортифікаційних споруд на території Північної Волині 5

Шворак Іван, м. Луцьк-с. Верхи

Село Верхи. Краєзнавчий нарис 9

Войчик Степан, с. Черче

З історії села Черче 12

Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, м. Луцьк

Етнографічна експедиція до села Стобихва Камінь-Каширського району 21

Буйських Юлія, м. Київ

Міфологічні вірування: звіт про участь в етнографічній експедиції до Камінь-Каширського району..... 32

Березко Оксана, м. Луцьк

Світоглядні уявлення стовбихівців 33

Будь Тетяна, м. Луцьк

Особливості традиційного харчування мешканців села Стобихва 37

Килюшик Іванна, м. Луцьк

Народний календар села Стобихва 44

Патійчук Наталія, м. Луцьк

Народні знання поліщуків 49

Кондратович Олександра, м. Луцьк

Поліські традиції плекання дитини 52

Войчик Степан, с.Черче

Князі Сангушки-Кошерські в історії Камінь-Каширщини56

Пушкар Наталія, м.Луцьк

Тесленко-Приходько Петро Васильович (1847-1930) – власник маєтку в Запрудді 60

Гатальська Наталя, Хомова Тетяна, м.Луцьк

Художнє ткання Камінь-Каширщини: класика і новації (за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею) 61

Войчик Степан, с. Черче

Влодзімеж Коперкевич – опікун місць народної пам'яті з Опочно (Польща) 64

Борбич Костянтин, с. Тоболи.

Застосування хімічної зброї в роки Першої світової війни на території Камінь-Каширського району біля села Тоболи 71

Гуманюк Раїса, м. Камінь-Каширський

З історії Камінь-Каширського. Життя під владою Польщі (за свідченням очевидців).....73

Деркач Олександр, м.Камінь-Каширський

Національна політика ІІ Речі Посполитої та особливості структури населення Поліського воєводства 76

Корецька Ольга, м. Луцьк

Матеріали Є.С.Шабліовського у фондах Волинського краєзнавчого музею	81
Трофимович Володимир, м. Острог	
Повстанське підпілля на території Шацького району у повоєнні роки	85
Гика Володимир, м.Луцьк	
Камінь-Каширщина воєнного та повоєнного періоду за матеріалами Державного архіву області	89
Пась Наталія, м. Камінь-Каширський	
Дослідник Волинського Полісся	94
Кмецинський Василь	
Місто над Циром	95
Давнина, що відлунує в назвах	100
Роман Мстиславович – засновник Камінь-Каширського	102
Спогади про Василя Кмецинського	105
Список статей і публікацій В. Кмецинського	106
Список літератури про В. Кмецинського	107
Сулік Анатолій, м. Ковель Польський (римо-католицький) цвинтар у Камені- Каширському.....	108
Чопко Віра, м. Луцьк	
Заповідні території загальнодержавного значення Камінь-Каширського району	113
Мальчук Світлана, м. Камінь-Каширський	
З історії Камінь-Каширського районного радіо.....	114
Пась Наталія, м. Камінь-Каширський	
З історії Камінь-Каширського народного краєзнавчого музею	115
Пашук Іван, м. Рівне	
Родом із поліського Яловацька. Про заслуженого журналіста України Василя Денисовича Литвина (1947-1997).....	120
Мірошниченко-Гусак Людмила, м. Луцьк	
Про “бабу” і “бабину кашу”	124
Гоць Петро, с. Гуща Любомльського району	
Подвижниця поліського краю: Наталя Пась	126
Тимошик Микола, доктор філологічних наук, м. Київ	
Волинь у долі одного київського вченого.....	133
Пась Наталія, м. Камінь-Каширський	
Наукові експедиції – одне з джерел комплектування музейних фондів.....	138
Войчик Людмила, м. Камінь-Каширський	
Розвиток освіти Камінь-Каширського краю в першій половині ХХ ст.	143
Тішков Володимир, м. Камінь-Каширський	
Тридцять один рік в історії освіти Камінь-Каширського району	148
Соловей Людмила, м. Камінь-Каширський	
З історії Камінь-Каширського районного будинку дитячої та юнацької творчості	157
Пась Наталія, м. Камінь-Каширський	
Камінь-Каширська районна друкарня – сучасне промислове підприємство	161
Дем’янюк Олександр, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Культові споруди Камінь-Каширщини на туристичній карті регіону	163
Криштапук Лариса, Вернидубов Олександр, м. Луцьк	
Наталія Пась – краєзнавець, ентузіаст музейної справи	170
Бондарчук Андрій, м.Луцьк	
Знищене село Грива в контексті історії Камінь-Каширського району до 1952 року	174
Микола Коніщук. Відомий і невідомий.....	204
Так будували “комунізм”	210
Провісники лиха	216
Златогорський Олексій, Вашета Михайло, м. Луцьк	
Результати археологічної експедиції в село Стобихва Камінь-Каширського району.....	222
Гулько Геннадій, м. Луцьк	
До питання історії православної церкви на Волині (1945-1990рр.). Різдво-Богородичний храм в с.Грива Камінь-Каширського району	223
Садовник Тамара, м. Луцьк	

Фрагменти шкіри давньоруського періоду з Камінь-Каширщини в колекції Волинського краєзнавчого музею	228
Пась Віктор, м. Камінь-Каширський	
Нові рубежі освіти Камінь-Каширщини	230

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ ВОЛИНИ ТА УКРАЇНИ

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Актуальні питання історичного краєзнавства і волинезнавства	231
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Кричевський Олександр, Пузенков Сергій, м. Луцьк	
Пам'ятки культури кулястих амфор на Волині	233
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Скляренко Наталія, кандидат мистецтвознавства, Кричевський Олександр, м. Луцьк	
Вивчення пам'яток стжижовської культури	236
Маркус Ігор, Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Малишева Альона, Мудрик Оксана, м. Луцьк	
Кам'яні булави з теренів Волині	240
Златогорський Олексій, Демедюк Сергій, м. Луцьк	
Дослідження Шацького городища на Волині у 2009 році	245
Ярошевич Александр, кандидат искусствоведения, г. Минск, Беларусь	
История белорусского села Шацк	250
Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Митно-торгівельна справа на Волині XVI-XVII ст.	253
Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Міста Волині як складова частина торгівельних шляхів	261
Казьмірук Євгенія, смт. Іваничі	
Шануючи минуле – дбаємо про майбутнє	265
Куль Лариса, смт. Іваничі	
Козацькими шляхами Іваничівщини	270
Степовик Дмитро, доктор богословських наук, доктор філософських наук, доктор мистецтвознавства, м. Київ	
Гравіровані мідні дошки-кліше з Національної бібліотеки України – свідчення розвитку в Україні мистецьких стилів бароко і класицизму	275
Разиграєв Олег, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Державна поліція на Волині у 1919-1926 рр.: польська історіографія проблеми (1920-1980-ті роки)	278
Ковальчук Володимир, м. Київ	
Агітаційні ("закриті") листи волинського підпілля ОУН(б) до цивільного населення Центральної та Східної України	280
Климчук Андрій, м. Київ	
Філателістична спадщина УПА	284
Обухова О., м. Київ	
Україна – Польща: координація міжрегіональних зв'язків між урядами держав та місцевими органами влади	285
Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Українсько-польське транскордонне співробітництво крізь призму функціонування єврорегіонів	289
Кучинко Михайло, доктор історичних наук, м. Луцьк	
Про стан та деякі аспекти охорони археологічних пам'яток Волинської області	290
Кучинко Михайло, доктор історичних наук, Кучинко Зоряна, м. Луцьк	
Григорій Охріменко – дослідник первісної археології Волині	293
Варич Іванна, Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, м. Луцьк, Сердюк Віталій, м. Володимир-Волинський	
Поліський бурштин та його використання в добу бронзи	294
Остапюк Олександр, м. Любомль	
З історії Свято Миколаївської церкви в с. Пульмо Шацького району	297

Хомич Петро, смт. Маневичі Перша світова війна на Західному Поліссі. Джерельна база, дослідження. Історіографія проблеми	303
Алла Дмитренко, м.Луцьк, Анатолій Цюп'ящук, с. Світязь Село Світязь з найдавніших часів до кінця XVIII століття	311
Олена Бірюліна, м. Луцьк Історія Шацька крізь спектр історичних джерел	315
Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, м. Острог Описи волинських маєтків князів Чорторійських XVI ст.	318
Сушик Ірина, кандидат історичних наук, м. Луцьк Проблеми благоустрою Волині у повоєнний період	327
Файна Рябчикова, Валентина Надольська, м. Луцьк Залучення студентства до краєзнавчої та музейної роботи (досвід етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею 1920-1925 рр.)	330

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинське Полісся та Маневиччина в європейській та українській історії. Науковий збірник. Випуск 38. Матеріали XXXVIII Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, смт. Маневичі. Упоряд. А. Силук, П. Хомич. – Луцьк, 2011. – 317 с., іл.

ЗМІСТ

Зінчук Петро, голова Маневицької районної ради Вітальне слово	3
Миронюк Микола, голова Маневицької райдержадміністрації Вітальне слово	4
прот. Трарасій Огородник, благочинний Маневицького округу Волинської єпархії УПЦ, прот. Петро Бумазюк, настоятель Свято-Воскресенського храму смт. Маневичі Вітальне слово	5

Розділ I. Волинське Полісся та Маневиччина у європейській та українській історії

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Варич Іванна, Свінцицький Володимир, м. Луцьк Особливості жител доби бронзи на Західній Волині	6
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Маркус Ігор, Ступницька Марія, м. Луцьк, Бусел Федір, с. Кукли Культури пізньошнурової кераміки на Волині та Волинському Поліссі	8
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Маркус Ігор, м. Луцьк Вивчення пам'яток доби бронзи біля с. Майдан-Липно Маневицького району	14
Котяй Ігор, с. Людинь Дубровицького р-ну Рівненської обл., Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Михальчук Ігор, м. Луцьк, Кононець Петро, м. Костопіль Археологічні матеріали з околиць с. Рудня Дубровицького р-ну Рівненської обл.	18
Кононець Петро, м. Костопіль, Котяй Ігор, с. Людинь Дубровицького р-ну, Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, м. Луцьк Пам'ятки тшинецько-комарівської культури на Волині та Волинському Поліссі	22
Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк Західне (Волинське) Полісся у XV – XVIII ст.	28
Чоб Іван, с. Старий Чорторійськ Некороновані королі Чорторійські	37
Волков Роман, с. Прилісне Нова сторінка історії села. Святий праведний Іоанн Кронштадтський в історії Свято-Троїцького храму	41
Клиш Олесь, с. Боровичі Маневицького району Події Першої світової війни на території Маневицького району влітку 1916 року	45
Гика Володимир, м. Луцьк Партизанський рух на Маневиччині: зародження, становлення, проблеми масового зростання	50
Телебей Ростислав, с. Прилісне	

Наші визволителі: 143-я стрілецька дивізія	53
Бойко Ірина, м. Луцьк, Колбун Зосим, м. Нововолинськ	
Поруйновані родини. Покалічені долі (Про участь у національно-визвольній боротьбі численних родин Колбунів с. Старий Чорторийськ і с. Вовчиськ)	55
Хомич Петро, смт. Маневичі, Хомич Віталій, м. Луцьк	
За волю, за Україну!	64
Гулько Геннадій, м. Луцьк	
До питання історії православної церкви на Волині. Маневицький район (1945-1990рр.)	65
Коць Любов, м. Луцьк	
Православні храми містечка Чорторийськ	72
Борбич Микола, смт. Маневичі	
Маневиччина: період значимих соціально-економічних звершень (1965-1991рр.)	76
Бойко Вікторія, м. Луцьк	
Антон Бутейко: Не хочу бути частиною механізму, який проводить проросійську політику	79
Борбич Микола, смт. Маневичі	
Маневиччина: з історії місцевого самоврядування.....	81
Борбич Микола, смт. Маневичі	
Маневиччина: історія, економіка, особистості	89
Борбич Микола, смт. Маневичі	
Маневиччина: з історії символіки територіальних громад	90
Майстер Андрій, м. Луцьк	
Сучасна демографічна ситуація в Маневицькому районі Волинської області.....	93
Дем'янюк Олександр, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Туристично-краєзнавчі аспекти Маневицького району.....	100
Ковердюк Альона, м. Луцьк	
Історія Маневицького краєзнавчого музею	104
Хомич Петро, смт. Маневичі	
Музей Волинського Полісся: наукова концепція і перспективи розвитку.....	106
Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Колекція жіночих сорочок з Маневиччини у фондах ВКМ	114
Криштапок Лариса, Вернидубов Олександр, м. Луцьк	
Подвижник музейної справи на Маневиччині	121
Пась Наталія, м. Камінь-Каширський, Борбич Костянтин, с. Тоболи Камінь-Каширського району	
Про стан об'єктів культурної спадщини на території Тоболівської сільської ради та її околиць	122
Червінський Максим, м. Луцьк	
Збірка чорнолощеної кераміки в Музеї етнографії Волині та Полісся при ВНУ	124
Шолом Микола, с. Кукли Маневицького району	
Перша світова війна в долі моєї родини	127
Каліщук Оксана, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Щодо перебігу українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни на Маневиччині	130
Кравчиня Ірина, Кучерук Володимир, Козел Діана, с. Кукли Маневицького району	
Історія храмів с.Кукли та їх роль в духовному становленні селян	134
Романік Аліна, Титаренко Наталія, с. Прилісне	
Історія Свято-Троїцького храму села Прилісне Маневицького району Волинської області	140
Півницький Микола, кандидат історичних наук, м. Луцьк, Хомич Петро, смт. Маневичі	
Волинське диво: село Оконськ та його околиці	149
Павлюк Наталія, с. Комарове	
Україна - Маневиччина: під крилом Березині	152
Петрович Валентина, кандидат історичних наук, Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Місто Чорторийськ – резиденція князів Чорторийських	153
Романчук Галина, м. Луцьк	
Вчителі Маневиччини, заслужені вчителі України	156

Никончук Ольга, м. Луцьк	
Колківська республіка	161
Матеріали етнографічної експедиції в 2011 році на Полісся (підготовлено до друку керівником експедиції, кандидатом історичних наук Аллою	
Дмитренко)	166
Мельник Олег, м. Луцьк	
Рибальство у селі Стобихва	167
Будь Тетяна, м. Луцьк	
Традиції харчування мешканців села Стобихва	171
Новіков Сергій, м. Луцьк	
Звичаї, пов'язані із житлом, записані у селі Стобихва	181
Пилипчук Наталія, м. Луцьк	
Звичаї, пов'язані з народженням дитини у селі Стобихва	183
Березко Оксана, м. Луцьк	
Народна медицина села Стобихва	187
Килюшик Іванна, м. Луцьк	
Весняні свята у селі Великий Обзир	192
Зицик Ольга, м. Луцьк	
Весільні обряди села Великий Обзир	196
Бурко Ірина, м. Луцьк	
Поховально-поминальні обряди, записані у селі Великий Обзир	200
Патійчук Наталія, м. Луцьк	
Традиційний костюм мешканок села Піщане	205
Розділ II. Загальні питання історичного краєзнавства	
Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, м. Острог	
Описи Клеванської волості кінця XVI – першої половини XVII ст.	208
Надольська Валентина, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Литовсько-польська доба в історії єврейських громад Волині	216
Вихованець Василь, м. Нетішин.	
Ян-Кароль та Анна-Алоїза Ходкевичі: останні дні життя та обставини поховання	220
Вихованець Василь, м. Нетішин	
Тасмниці давнього Корця	229
Яцечко-Блаженко Тетяна, м. Луцьк	
Час появи міста Кременця: версії та дискусії.....	248
Голій Роман, м. Луцьк	
Міжконфесійні стосунки Греко-Католицької та Православної Церков у Волинській губернії наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст.	249
Остап'юк Олександр, м. Любомль	
З історії католицьких парафій на Любомльщині	254
Трофімук Тетяна, м. Луцьк	
Народні пісні як джерело інформації про організацію та проведення рекрутських наборів у Волинській губернії XIX ст.	256
Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Дії волинських полків у Кримській війні (до 155-ої річниці з дня закінчення)	260
Шабала Ярослав, кандидат історичних наук, Шваб Анатолій, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Розвиток Української революції на Західному Поліссі в період Гетьманату П. Скоропадського та Директорії	271
Разиграєв Олег, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Аполітичність і репресії польської державної поліції у Луцьку та на Волині у світлі інтерполяцій українських парламентарів Другої Речі Посполитої (1921–1926 роки)	277
Гулько Геннадій, Якименко Микола, м. Луцьк	

До питання військових дій на території Волині під час радянсько-польського збройного конфлікту 1939 року	281
Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Координація міжрегіональних зв'язків урядами України та Республіки Польща і місцевими органами	287
Рябчикова Фаїна, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Роль Василя Кравченка у розвитку музейництва Східної Волині	291
Власюк Сергій, с. Колодеже Горохівського району	
Роль і місце волинезнавства у навчально-виховному процесі сучасної профільної загальноосвітньої школи	294

Додаток

Хомич Петро, смт. Маневичі	
Історична довідка об'єкта культурної спадщини архітектури та містобудування місцевого значення - дзвіниці церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Волинська обл., Маневичький р-н, с. Оконськ, вул. Церковна, сер. XIX ст.	298
Хомич Петро, смт. Маневичі	
Історична довідка об'єкта культурної спадщини архітектури та містобудування місцевого значення - церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Волинська обл., Маневичький р-н, с. Оконськ, вул. Церковна, сер. XIX ст.	299
Хомич Петро, смт. Маневичі	
Історична довідка об'єкта культурної спадщини природно – заповідного фонду місцевого значення гідрологічної пам'ятки природи «Оконські джерела», Волинська обл., Маневичький р-н, с. Оконськ	301
Хомич Петро, смт. Маневичі	
Історична довідка об'єкта культурної спадщини архітектури та містобудування національного значення – Михайлівська церква, 1691 р. Волинська обл., Маневичький р-н, с. Карасин	303
Хомич Петро, смт. Маневичі	
Історична довідка об'єкта культурної спадщини архітектури та містобудування національного значення – Костел домініканців, 1736 – 1741 рр. (1639р.), Волинська обл., Маневичький р-н, с.Старий Чорторийськ	305
Автори збірника	309

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Волинь у 1941 році: люди, події, факти. Сторінки історії Іваничівщини. Науковий збірник. Випуск 39. Матеріали XXXIX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, смт.Іваничі. Упоряд. А. Силюк, Л. Куль. – Луцьк, 2011. – 362 с., іл.

ЗМІСТ

Стаднік Анатолій, голова Іваничівської районної ради, Томашевська Лідія, голова Іваничівської райдержадміністрації	
Вітальне слово	3
Розділ І. Сторінки історії Іваничівщини	
Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Краєзнавці Прибужжя	5
Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, Півницький Микола, кандидат історичних наук, Силюк Анатолій, м. Луцьк	
З історії вивчення пам'яток Іваничівського району	9
Куль Лариса, смт. Іваничі	
Історія Іванич – через призму років	10
Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Скляренко Наталія, кандидат мистецтвознавства, м. Луцьк	
Історія рільництва на землях Західного Побужжя	12
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Михальчук Ігор, м. Луцьк, Хомич Микола, м. Рівне	
Скарби крем'яних виробів періоду пізнього енеоліту	18

Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, м. Острог	
Свідчення податкових джерел з історії володінь князів Чорторийських на заході Волині	23
Єліссєва Тетяна, м. Луцьк	
Пам'ятки декоративного різьблення XVII - XVIII ст. з Іваничівського району у збірці Волинського краєзнавчого музею	35
Кузьмич Микола, м. Луцьк	
Продовольчі труднощі у Волинській області в середині 1950-х років	37
Куль Лариса, смт. Іваничі	
Літопис церковноприходський Олександра Гуцевича. 1896 рік	38
Куль Лариса, смт. Іваничі	
З історії давнього Порицька (тепер Павлівка Іваничівського району Волинської області)	46
Пясецький Вальдемар, м. Луцьк	
Порицьк, Іваничі в колекції Чацького	49
Пушкар Наталія, м. Луцьк	
Порицьк і Тадеуш Чацький	52
Пушкар Наталія, м. Луцьк	
Тадеуш Чацький з русофільських позицій І. Г. Кулжинського в його спогадах про Волинь	54
Колодійчук Алла, с. Луковичі, Левчук Неоніла, с. Бужковичі	
З історії села Луковичі	60
Матвійок Володимир, с. Мишів	
Короткий нарис історії села Мишів	64
Козюк Олександр, с. Соснина	
Відроджений храм рідного краю. Історія церкви Параскеви П'ятниці с. Соснина Іваничівського району Волинської області	77
Пісоцький Анатолій, м. Володимир-Волинський	
Подвижник волинського краю.....	82
Куль Лариса, смт. Іваничі	
Василь Усик – дослідник історії Іваничівщини	98
Додатки:	
Усик Василь.	
З давнини до сучасності. Короткий нарис 450-річної історії Іванич	99
Список статей і публікацій Василя Усика	103
Список літератури про Василя Усика	103
Романчук Галина, м. Луцьк	
Славні імена педагогів Іваничівщини	104
Стемковський Володимир, м. Володимир-Волинський, Несторук Ілона, м. Луцьк	
Володимир Караваєв (05.08.1889 – 21.02.1975). Матеріали до біографії художника	106
Петрик Андрій, м. Луцьк	
Невмируща пам'ять Наташі Любелі	109
Стуга Людмила, Петрова Ольга, смт. Іваничі	
Літопис бібліотек Іваничівського району	112
Криштанюк Лариса, Вернидубов Олександр, м. Луцьк	
Лариса Куль – продовжувач славних традицій.....	115
Калюга Світлана, с. Поромів	
Стежками рідного Прибужжя	117
Манойло Любов, с. Поромів	
Історія села Поромів	123
Микитюк Оксана, Микитюк Володимир, с. Жашковичі, Марчук Віталій, с. Колона	
Історія села Жашковичі	126
Левчук Неоніла, с. Бужковичі	
Село Бужковичі Іваничівського району Волинської області	133
Левчук Неоніла, с. Бужковичі	
Школі села Луковичі – 40 років (1970 – 2010)	141
Матвійчук Надія, с. Трубки	
Село моє – краплиночка Волині	149

Харко Надія, с. Бужанка	
Лауреат премії імені Агатангела Кримського Микола Матвійович Корзонюк	153
Хомін Наталія, с. Павлівка	
Лінгвістичний аналіз прізвищ с. Павлівка Іваничівського району Волинської області.....	157
Войтюк Надія, м. Нововолинськ	
Красознавці Прибузького краю Волині	161
Виногородська Лариса, кандидат історичних наук, м. Київ, Мазурик Юрій, м. Луцьк	
Городище коло с. Литовеж на Волині	168
Розділ II. Волинь в роки Другої світової війни: люди, події, факти	
Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Війна (історико-філософські аспекти)	170
Гика Володимир, м. Луцьк	
Волинь і Іваничівський (колишній Порицький) район напередодні та в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.)	170
Гулько Геннадій, Якименко Микола, м. Луцьк	
Палали танки під Шацьком (До питання військових дій на Волині у вересні 1939 року)	179
Надольський Йосип, кандидат історичних наук, Надольська Валентина, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Виселення цивільного населення із західних областей України у 1939 – 1941 рр	183
Данильчук Інна, с. Заставне	
Укріплення українського кордону напередодні війни	187
Кудь Вадим, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
П'ята армія у прикордонній битві на Волині в червні 1941 року	191
Петрунін Олексій, м. Володимир-Волинський	
Як починалася війна? Події червня 1941 року на Володимирщині	195
Шолох Надія, с. Литовеж	
Прикордонні війська та бої на початку нападу Німеччини на СРСР: подвиг прикордонників 10-ї застави	198
Яровенко Сергій, смт. Турійськ	
Сорок перша в боях сорок першого (історія і бойовий шлях 41-ї танкової дивізії)	199
Дем'янюк Олександр, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Відома-невідома танкова битва на початку німецько-радянської війни	232
Дубень Олена, м. Луцьк	
До питання про проведення контрударів військами Південно-Західного фронту 23 червня – 2 липня 1941 року за дослідженнями генерал-лейтенанта О. Владимирського.....	234
Гулько Геннадій, м. Луцьк	
З історії 2-го Володимир-Волинського укріпрайону (1940 – 1941 рр.)	238
Лис Сергій, м. Луцьк	
Доля комбрига з Волині Миколи Андросюка	246
Остапюк Олександр, м. Любомль	
В боях за Любомль	247
Зек Богдан, м. Луцьк	
Повернути з небуття (Осіюк Сергій Кузьмич – репресований із с. Гірники)	256
Никончук Ольга, м. Луцьк	
Станична УПА на псевдо Зірка	265
Ющик Олена, с. Переславичі	
Невинні жертви фашизму... (про могилу євреїв біля с.Кучкова)	268
Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Герої Радянського Союзу в історії Волинської області	270
Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Волиняни – кавалери ордена Суворова	279
Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, Петрович Валентина, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Особливості перебігу репатріаційних процесів радянських громадян після Другої світової війни (український вектор)	284

Булавін Олександр, м. Луцьк	
Прикордонники на службі радянської розвідки	291
Янович Богдан, м. Володимир-Волинський	
Радянсько-німецька війна у спогадах Оксани Євтушенко	303
Янович Богдан, м. Володимир-Волинський	
Молодість обпалена війною (з життя солдатів останнього воєнного призову)	304
Дудчак Віктор, м. Луцьк	
За що вони загинули? Мала трагедія на Волинських теренах	306

Розділ III. Загальні питання історичного краєзнавства

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Маркус Ігор, м. Луцьк, Бучак Володимир, Заклекта Петро, м. Володимир-Волинський	
Нові пам'ятки культури лійчастого посуду на Волинському Побужжі	308
Свенцицький Володимир, Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Кричевський Олександр, м. Луцьк, Сердюк Віталій, м. Володимир-Волинський	
Про унікальні знахідки металевих ретушерів доби бронзи	311
Скляренко Наталія, Локайчук Світлана, Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, м. Луцьк, Романчук Олександр, м. Острог	
Стжижовська культура: пам'ятки доби бронзи у межиріччі Західного Бугу та Горині	314
Ткач Віталій, м. Дубно	
Знахідки кам'яного віку з багаточислового поселення Панталія – 2	318
Панишко Сергій, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Холодна зброя та спорядження вершника з розкопок 2010 року на городищі “Вали” у м. Володимирі-Волинському	322
Кінд-Войтюк Наталія, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Краєзнавча та пам'яткоохоронна робота на Західній Волині (1920-і – 1930-і роки) : джерела з вивчення	325
Бардецький Андрій, м. Дубно, Демедюк Сергій, смт. Шацьк	
Результати археологічних досліджень в с. Вишнівка (колишне м. Опалин) Любомльського району у 2011 р.	329
Рябчикова Фаїна, кандидат історичних наук, Трофімук Тетяна, м. Луцьк	
Волинська преса 1941 – 1944 рр.: критика радянської влади та антиєврейська пропаганда	333
Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, Петрович Валентина, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Участь Волині у міждержавному регіональному співробітництві (на прикладі єврорегіону “Буг”) ...	337
Хомич Петро, смт. Маневичі	
Про стан та перспективи охорони пам'яток культурної спадщини Західного Полісся	340
Хомич Петро, смт. Маневичі	
Стан, збереження та використання об'єктів культурної спадщини в Маневицькому районі протягом 2004 – 2010 рр.	343
Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, Боровицька Тетяна, м. Луцьк	
Конструктивні особливості жіночих сорочок зі збірки Музею етнографії Волині та Полісся	345
Гриб Лариса, Костюк Оксана, м. Луцьк	
Музей – школа патріотичного виховання	348
Автори збірника	353

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. Випуск 40. Матеріали XXXX Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, смт. Стара Виживка. Упоряд. А. Силук, В. Недзельський. – Луцьк, Гадак Жанна Володимирівна, друкарня “Волиньполіграф”тм, 2011. – 384 с., іл.

ЗМІСТ

Семенюк Володимир, голова Старовижівської районної державної адміністрації Лисюк Валентина, голова Старовижівської районної ради	
Вітальне слово	5

Про відзначення в районі 20-ї річниці Незалежності України. Розпорядження Старовижівської районної державної адміністрації № 33 від 10 лютого 2011 року	8
--	---

Розділ I. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ СТАРОВИЖІВЩИНИ

Старовижівському району – 45 років.

Дем'янюк Олександр, кандидат історичних наук, м. Луцьк Старовижівщина на історико-краєзнавчій карті Волині	16
Карпук Сергій, смт. Стара Вижівка Історія Старовижівського району (за архівними даними)	19
Датчук Тетяна, смт. Стара Вижівка Населення району за переписами 1979, 1989 і 2001 років	28
Гика Володимир, м. Луцьк Церковні храми Старовижівщини в документах ДАВО	30
Архієпископ Варфоломій, м. Рівне Священик Олександр Вільчинський і його спогади про Жовтневу революцію 1917 року	36
Новосад Оксана, смт. Стара Вижівка, Аліпіна Тетяна, с. Глухи Волинськими стежками відродження.....	43
Зек Богдан, м. Луцьк Перша стрілецька в боях за Старовижівщину (березень – липень 1944 р.)	45
Вікталюк Наталія, смт. Стара Вижівка Бої на рубежі річки Вижівки в контексті визволення селища Стара Вижівка	49
Гулечко Сергій, с. Смідин Невідома битва солдат – “штрафників”	56
Кручковська Надія, смт. Стара Вижівка Архів – це не лише пам'ять народу, а й усе його знання	58
Новосад Оксана, Оліфірук Наталія, смт. Стара Вижівка Архетипні моделі на сторінках часопису “Сільські новини”	61
Кот Наталія, м. Луцьк Відомі педагоги Старовижівщини	69
Яриніч Валентина, смт. Стара Вижівка Чи може існувати школа, якщо немає учнів?	67
Гаврилюк Ольга, смт. Стара Вижівка Старовижівська централізована районна бібліотека – осередок бібліотечного краєзнавства та громадської активності	70
Недзельська Ліна, смт. Стара Вижівка Історія заснування та розвитку Старовижівської районної бібліотеки для дітей	76
Зінчук Тетяна, смт. Стара Вижівка Розвиток шкільних бібліотек в Старовижівському районі	82
Василюк Тетяна, смт. Стара Вижівка Старовижівський краєзнавчий музей та його перспективи	102
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Савицький Володимир, Цьось Віталій, м. Луцьк Археологічні пам'ятки Старовижівського району	104
Мазурик Юрій, м. Луцьк Вижівський замок	111
Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, м. Острог Господарський розвиток міста Вижва і Вижівського ключа у другій половині XVI ст. (за даними інвентарів 1556 та 1590 рр.)	113

Розділ II. ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ СТАРОВИЖІВЩИНИ

Селу Паридуби – 500 років

Селешук Олександр, Смідинський сільський голова Вітальне слово.....	117
Гулечко Сергій, с. Смідин З історії села Паридуби	118
Селу Чевель – 490 років	

Тишук Петро, Поліський сільський голова	
Вітальне слово.....	120
Варфоломій, архієпископ Рівненський і Острозький, м. Рівне	
Вітальне слово жителям с. Чевель	122
Огороднік Олександр, с. Торчин, Гей Василь, м. Луцьк	
Світлої долі Вам, полісяни!	123
Огороднік Олександр, с. Торчин, Гей Василь, м. Луцьк	
Моя поліська батьківщина	124
Недзельський В'ячеслав, смт. Стара Виживка	
Село Чевель – мовою історії, легенд, дат, подій, документів, архівів і статистики.....	126
Коваль Юрій, смт. Стара Виживка	
13 вересня німці зробили у Чевелі чорним днем	142
Добиш Олександр, с. Чевель	
3 історії школи с. Чевель	144
Міщук Світлана, с. Чевель	
3 історії шкільної бібліотеки с. Чевель	146
Карпук Віра, с. Чевель	
У спогадах лину до Чевеля	149
Шаясюк Микола, смт. Стара Виживка	
Кожна людська доля – частинка історії села	149
Коваль Юрій, смт. Стара Виживка	
На чевельських вулицях відшуміло свято	151
Селу Буцин – 480 років	
Кошелюк Петро, Буцинський сільський голова	
Вітальне слово	153
Недзельський В'ячеслав, смт. Стара Виживка	
Символіка села Буцин	154
Карпук Майя, с. Буцин	
Історія Свято-Казанської церкви с. Буцин	155
Хомич Зоя, с. Буцин	
Таланти твої, моє рідне село	159
Лис Сергій, м. Луцьк	
Доля Антона Дричика в контексті дисидентського руху на Волині у 1960-1980-х роках	163
* * *	
Гитюк Людмила, с. Брунетівка	
Історія школи села Брунетівка	165
Чабан Олена, смт. Стара Виживка	
Галина Воля: легенди і факти	166
Чабан Олена, смт. Стара Виживка	
Пам'ять про них жива	170
Дідик Тарас, смт. Стара Виживка	
Перші писемні згадки про село Галина Воля і його церкву	172
Аврамук Олександр, с. Глухи	
Історія села Глухи	179
Оніщук Лариса, с. Грабове	
Історія села Грабове	183
Кичилюк Володимир, с. Кримне	
Кримне: стежками минулого	185
Бандура Юлія, с. Кримне	
Соціально-економічне становище селян Ратенського староства на прикладі жителів с. Кримне (XVI - XVII ст.)	206
Стрільчук Степан, с. Любохини	
Село Любохини в контексті історичних подій кінця XIX – початку XX ст.	214
Ничипорук Оксана, Стрільчук Степан, с. Любохини	
Життя та революційна діяльність уродженця Любохин Т. Л. Цьося.....	217

Наурук Сергій, м. Луцьк, Сулева Лариса, с. Лютка, Хвищук Віталій, смт. Стара Вижівка З історії с. Лютка	222
Павлович Марія, с. Синове Синове – моя маленька батьківщина	228
Павлової Ольга, Коржан Любов, с. Смоляри Смоляри з глибини віків	233
Лугвіщик Ольга, Козицька Наталія, с. Седлище Історичні постаті краю	237
Ілюшик Євген, с. Сереховичі Краєзнавча та державотворча діяльність А. І. Бондарчука	241

Розділ III. ЕТНОГРАФІЯ СТАРОВИЖІВСЬКОГО КРАЮ

Васильченко Богдана, Бірук Світлана, с. Буцин Особливості розвитку ткацтва в селі Буцин	250
Бондар Анна, с. Дубечне Обереги та магичні дії в родильній обрядовості Старовижівщини	255
Васильченко Богдана, с. Буцин Традиції виготовлення весільного хліба в селі Буцин	260
Власюк Дмитро, с. Дубечне Розвиток гончарства в Дубечненському осередку Старовижівського району.....	266
Дема Крістіна, с. Сераховичі Особливості творчого стилю та образної символіки у поетичних збірках Ганни Олександрук	271
Кудацька Юлія, смт. Стара Вижівка Регіональна специфіка робітних пісень на Старовижівщині	277
Слинявук Марія, с. Любохини Сирний обряд в контексті весільного дійства на Старовижівщині	282
Ткачук Вікторія, смт. Стара Вижівка Символіка вікон у Старовижівському районі	287

Розділ IV. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ТА ВОЛИНЕЗНАВСТВА

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк Краєзнавча освіта і мікроісторія (“Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи”)	294
Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк Історико-бібліографічний огляд літератури до історії населених пунктів і районів Волинської області (2009 – 2011 рр.)	296
Златогорський Олексій, м. Луцьк Пам’яткоохоронна діяльність “Волинських старожитностей” на території Волинської області у 2009-2010 роках	300
Артюх Вадим, кандидат історичних наук, м. Львів Ще раз про палеоліт Шацького регіону	302
Кононець Петро, м. Костопіль, Потапчук Віталій, Юхимович Роман, м. Дубно Матеріальна і духовна культура населення Волині та Волинського Полісся в епоху ранньої бронзи	305
Зек Богдан, Борисова Ольга, м. Луцьк Археологічний потенціал Ратнівщини	311
Денисенко Ярослав, м. Київ Замки-осередки панської адміністрації Луцького та Кременецького повітів Волинського воєводства в XVII столітті	315
Крішан Акаш, м. Київ Магдебурзьке право у волинських містах другої половини XVII ст. (на прикладах Ковеля та Олики)	317
Гулько Геннадій, м. Луцьк Нові знахідки предметів козацької доби на Волині	323
Гулько Геннадій, м. Луцьк	

Бердиш козацької доби з Хорлупів	327
Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Події повстання 1830 – 1831 рр. на Волині	330
Надольська Валентина, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
До питання утворення на Волині гуситської церкви	335
Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Етнорегіональні особливості волинської сорочки	337
Хвас Юлія, м. Любомль	
Образ матері як символ духовності у фольклорі Любомльщини	344
Сулік Анатолій, м. Ковель	
Наш край очима легіонерів Юзефа Пілсудського	351
Сулік Анатолій, м. Ковель	
Вересень 1939 на Волині. Битва під Шацьком	356
Каліщук Оксана, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Пшебраже: сторінка українсько-польського протистояння у роки Другої світової війни	365
Рябчикова Файна, кандидат історичних наук, Петрович Валентина, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Питання організації краєзнавчих осередків у науковому доробку В.Г.Кравченка (1920 – 1930 рр.)... 367	

РЕЦЕНЗІЇ

Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Книга про рідне село. Рецензія на книгу Олександри Кондратович “Кримно і Брониця: минувшина і сьогодення: Історико-краєзнавчий нарис” (Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2011, 176 с.)	370
Автори збірника	

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Науковий збірник. Випуск 41. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 року, м. Луцьк. Упоряд. А. Силук, О. Златогорський. – Луцьк, 2012. – 301 с., іл.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. Дослідження та матеріали з історії України у французько-російській війні 1812 року

Василь Явтушенко, Людмила Бадєєва, м. Харків	
Вплив Вітчизняної війни 1812 року на формування української національної самосвідомості.....	4
Ростислав Пилявець, м. Київ	
Дослідник участі українського народу у Вітчизняній війни 1812 р. («український внесок» російського історика Б. С. Абаліхіна).....	6
Владимир Бережинский, Владимир Горелов, г. Киев	
Войсковое партизанство: от корволантов Петра I до партизан Отечественной войны 1812 г.	9
Владимир Бережинский, Наталья Лопатиева, г. Киев	
Боевые действия украинского ополчения в Отечественной войне 1812 г. (К 200-летию Отечественной войны 1812 года)	17
Олександр Булавін, м. Луцьк	
Розвідка у Вітчизняній війні 1812 року.....	21
Владимир Горелов, Владимир Бережинский, г. Киев	
Отечественная война 1812 г.: тактика действий войсковых партизанских отрядов.....	23
Тетяна Григоренко, Владислав Григоренко, г. Хмельницький	
Кам'янські зустрічі героїв війни 1812 року.....	25
Наталія Громакова, м. Ірпін	
Польське питання як фактор міжнародної політики наприкінці XVIII – на початку XIX ст.	29
Жанна Денисюк, м. Київ	
Мемуаристика та письменство про війну 1812 р. як дзеркало суспільної свідомості та культурних практик кінця XVIII – початку XIX ст. (російський та український контекст)	33
Валентина Деречіна, м. Одеса	

Участь морських команд у воєнних діях на суходолі під час війни 1812-1814 років	36
Віталій Заборовський, Інна Мерзлікіна, м. Харків	
Створення та вдосконалення військової освіти в російській армії напередодні та в ході Вітчизняної війни	38
Тетяна Клименко, м. Черкаси	
Вітчизняна війна 1812 року та декабристський рух на Черкащині.....	41
Тетяна Кравченко, м. Харків	
Найуживаніші запозичення військової термінології у частинах регулярної та іррегулярної армії.....	44
Олександр Кучеренко, м. Луцьк	
Поэт и гражданин Фёдор Глинка	47
Валентина Ленская, г. Кривой Рог	
1812 : 1941. Две войны – две концепции.....	51
Віктор Мазур, м. Маріуполь	
Маріупольський гусарський полк у французько-російській війні 1812 р.....	54
Андрій Науменко, м. Київ	
Іменні українські кавалерійські полки у Бородінській битві.....	60
Валентина Несторенко, м. Черкаси	
Збережена пам'ять 1812 року (Туристські маршрути Черкащини)	64
Олександр Нікітюк, м. Київ, Наталія Копичко, м. Макарів-1	
Організація медичного забезпечення російської армії напередодні та в роки війни 1812 року.....	67
Артем Папакін, м. Київ	
Наполеонівські війни на сторінках української емігрантської військової періодики міжвоєнного періоду (з фондів ЦДАЗУ).....	70
Тетяна Романенко, Ігор Пилявець, м. Київ	
Інформаційна політика російської імперії під час російсько-французької війни 1812 р.	72
Сергій Соколюк, м. Київ	
Дії російського флоту під час наполеонівських війн наприкінці XVIII – на початку XIX ст.	74
Тетяна Трофімук, м. Луцьк	
Участь єврейського населення Російської імперії у Наполеонівській війні 1812 р.	81
Андрій Харук, м. Львів	
Спроби застосування повітроплавних пристроїв в період наполеонівських воєн.....	83
Олександр Чорний, м. Кіровоград	
Невідомий герой забутого полку. Генерал-майор О. М. Всеволозький 1-й.....	85
Сергій Шевченко, м. Кіровоград	
Учасник наполеонівських воєн Г. Емануель (Мануїлович) та його нащадки.....	89
Татьяна Якубова, г. Киев	
Исторические источники о губернаторах Киева М.И.Кутузове, М.А.Милорадовиче и Левобережной Украине в эпоху наполеоновских войн. (По материалам Института рукописей и отдела библиотечных собраний и исторических коллекций Национальной библиотеки Украины имени В.И.Вернадского).....	92
Jacek Feduszka, m. Zamość	
Twierdza Zamość w 1812 roku.....	94
Сергій Ховрич, м. Київ	
Підготовка Росії до війни з Францією (на матеріалах записок співробітника російської розвідки П. Чуйкевича): причини, план дій.....	97
Олександр Калініченко, м. Одеса	
Українці у Вітчизняній війні 1812 року.....	102
Ігор Печенюк, м. Київ	
Український внесок у розгром армії Наполеона.....	105
Ганна Скорейко, м. Чернівці	
Українські окраїни у наполеонівських війнах початку XIX ст.	109
Олександр Дем'янюк, м. Луцьк	
Французько-російська війна 1812 року у філателії радянської доби.....	113
Наталія Карабін, м. Луцьк	

Серія медальйонів Ф.П. Толстого на теми подій Вітчизняної війни 1812 року (за матеріалами Волинського краєзнавчого музею).....	116
Віталій Манзуренко, м. Львів	
Медаль «В пам'ять Вітчизняної війни 1812 року»	118
Сергій Пивоваров, Фадей Яценюк, м.Чернівці	
Матеріали нумізматики про добу Наполеона Бонапарта.....	121
Людмила Тарасенко, м. Первомайськ	
1812 р. у мистецтві, фалеристиці та нумізматиці.....	123

РОЗДІЛ II. Волинь в наполеонівських війнах

Віктор Карпов, м. Київ, Ігор Пасюк, м. Луцьк, Сергій Яровенко, смт. Турійськ	
Військові сили у планах війни 1812 р. на Волині. Загальнополітична обстановка на західних і південно-західних рубежах Російської імперії.....	126
Павло Слюсаренко, м. Київ	
Участь російських військ, дислокованих на Волині у боях франко-російської війни 1812 року.....	146
Сергій Яровенко, смт. Турійськ	
Сім боїв війни 1812 року на Волині.....	151
Геннадій Бондаренко, м. Луцьк	
Краєзнавчі проблеми вивчення історії війни 1812 р.	155
Володимир Гика, м. Луцьк	
Відомості про війну 1812 року в документах Державного архіву Волинської області.....	157
Вальдемар Пясецький, м. Луцьк	
Відлуння війни 1812 року на Волині.....	177
Олександр Остапюк, м. Любомль	
Це було на Волині. Про події Вітчизняної війни 1812 року.....	178
Олена Бірюліна, Ілона Несторук, м. Луцьк	
Відгомін війни 1812 року: атрибуція художнього твору з колекції Волинського краєзнавчого музею..	182
Олег Захарчук, г. Киев	
Волинь в планах польського генерала Михала Сокольницького.....	184
Андрій Боярчук, м. Луцьк	
Місце Волині у проекті Наполеона Бонапарта «Відновлена Польща».....	192
Александр Желтобородов, г. Киев	
Рейд конного отряда А.И. Чернышева в герцогство Варшавское в 1812 г.	196
Михайло Костюк, м. Луцьк	
Фонди РДВІА як джерело до історії Волині періоду Вітчизняної війни 1812 р.....	198
Віктор Баюк, м. Луцьк	
Солдатська іконка-складень періоду Вітчизняної війни з розкопок у Рованцях.....	200
Станіслав Дем'янюк, м. Луцьк	
Про деякі аспекти перебігу бойових дій на території Волинської губернії у 1812 р.	201
Василь Денисюк, м. Луцьк	
Волинь в системі польської доктрини напередодні російсько-французької війни 1812 р.	204
Jarosław Dudziński, m. Sosnowiec	
Działania dywizji gen. A. Kosińskiego nad Bugiem w wojnie 1812 r.	207
Геннадій Гулько, м. Луцьк	
Вплив релігійного фактора на перебіг подій у Волинській губернії в 1812 році.....	211
Геннадій Гулько, Микола Якименко, м. Луцьк	
Сакральні пам'ятники та меморіальні знаки на вшанування подій російсько-французької війни 1812-1814 рр. на Волині.....	217
Василь Карпюк, Василь Пахолок, м. Луцьк	
Знахідки артилерійських боеприпасів російської армії в 1812 року на Волині (по матеріалам знахідок в с. Липляни Ківерцівського району)	222
Андрій Климчук, м. Рівне	
Волинський уланський полк і граф Йосип Корнилович О'Рурк.....	224
Петро Кононець, м. Костопіль	

Військові дії на Волині у 1812 році (за працею О. Михайловського-Данилевського «Описание Отечественной войны 1812 года»)	226
Петро Кононець, м. Костопіль «Кавалерист-дівича» і Рівненщина	228
Юрій Мазурик, м. Луцьк До питання локалізації місцезнаходження головних квартир Другої Західної і Третьої Резервної армій у м.Луцьку (1812)	231
Dariusz Nawrot, m. Zamość Wołyńskie w walce o odbudowę Polski w oparciu o Francję w latach 1806-1812.....	233
Сергій Павлюк, Ігор Пасюк, м. Луцьк Дислокація Російських військ на території Волині 1769-1810 роки.....	236
Ігор Пасюк, м. Луцьк Грошовий ринок Волині під час війни 1812 року.....	238
Наталія Пушкар, Олексій Златогорський, м. Луцьк «Скромний дар» – пам'ятник героям війни 1812 року.....	240
Юрій Пшеничний, м. Дубно Місто Дубно на периферії великої війни 1812 р.	241
Віталій Ткач, м. Дубно Карта міста Дубна 1826 (1828) року.....	243
Дмитро Хоміч, м. Луцьк «Мала війна» на Волині у 1812 році: причини, суть та наслідки.....	244
Сергей Хомченко, с. Бородино Волинская губерния в 1812 г. в мемуарах саксонского капитана Линдемана.....	247

РОЗДІЛ III.

Загальні питання воєнної історії та волинезнавства

Віктор Атаманенко, Ірина Рибачок, м. Остріг Замки у системі оборони Південно-Східної Волині кінця XVI – початку XVII ст.	250
Акаш Крішан, м. Київ Ранньомодерні вояки «від землі»: ковельські бояри-зем'яни у XVI-XVII ст.	258
Олександр Слісаренко, м. Дніпропетровськ Гродненсько-Волинський маневр російської армії навесні 1706 р.	260
Євген Чернецький, м. Біла Церква Ротмістр Габріель Охота-Перетяткевич у справі конфіскації Таборівського староства наприкінці XVIII ст.	263
Валерій Бортніков, м. Луцьк, Віра Бурдяк, м. Чернівці Деякі питання внутрішньої політики російського царизму у першій чверті XIX ст.	266
Олексій Топальський, м. Київ Польське повстання 1830-1831 років на Правобережній Україні.....	268
Оксана Силюк, м. Луцьк Військовий і соціально-політичний аспект листопадового повстання 1830-1831 рр. на Волині.....	270
Ігор Пасюк, Олена Чичерська, м. Луцьк Українські військові формування на поч. XX ст. на Волині.....	273
Петро Хомич, смт. Маневичі Перша Світова війна на Волинському Поліссі в межиріччі Стиру та Стоходу. Весна 1916 року – стратегія військових дій та плани сторін.....	277
Григорій Савченко, м. Київ Волинський період в історії 34-го корпусу російської армії (січень – квітень 1917 р.).....	281
Олександр Хоменко, м. Луцьк Історія військового госпіталю в Луцьку.....	284
Григорій Охріменко, Світлана Локайчук, м. Луцьк Етномілітарні процеси в середній період доби бронзи на Західній Волині та Волинському Поліссі....	285
Леся Рева, м. Київ Платон Воронько – співець «Карпатського рейду»: матеріали до біографії.....	289
Арнольд Сокульський, м. Запоріжжя Сокуль – князівство лучан: земля, населення, історичні постаті.....	294

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали ХЛІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року, смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 року. / Упоряд. А. Силюк, М. Михалевич. – Луцьк, 2012. – 396 с., іл.

ЗМІСТ

Тимофій Новік, перший заступник голови Ратнівської районної державної адміністрації; Микола Макарук, голова Ратнівської районної ради Вітальне слово.....	3
Розділ І. Дослідження з історії Ратнівщини та населених пунктів району	
Дем'янюк Олександр, кандидат історичних наук, м. Луцьк Ратнівщина на історико-краєзнавчій мапі Волині.....	7
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Савицький Володимир, Маркус Ігор, м. Луцьк Археологічні пам'ятки Ратнівського району.....	12
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, м. Луцьк Дослідники археологічних пам'яток Ратнівщини.....	20
Панишко Сергій, кандидат історичних наук, м. Луцьк Укріплення типу «motte and bailey» у смт. Ратне.....	24
Дем'янчук Дмитро, Златогорський Олексій, м. Луцьк Археологічні дослідження на городищі у Ратне.....	28
Остапюк Олександр, м. Любомль Матеріали з історії оподаткування населення Ратнівського староства у XVI столітті.....	30
Хоміч Дмитро, м. Луцьк Ратне у франко-російській війні 1812 року.....	42
Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, м. Остріг Рівненської області Початки наукового вивчення історії Ратненщини (Ян Тадеуш Любомирський).....	47
Шеломанова-Булавка Юлія, м. Луцьк Особливості дерев'яної сакральної архітектури Ратнівщини XVII-XIX століть.....	51
Гулько Геннадій, м. Луцьк До питання історії православної церкви на Волині. Ратнівський район (1945 -1990 роки)	56
Кот Наталія, Романчук Галина, м. Луцьк Педагоги Ратнівщини, заслужені вчителі України.....	66
Гика Володимир, м. Луцьк З історії населених пунктів Ратнівщини.....	71
Безносьок Марія, с. Здомишель Ратнівського району Сторінки історії с. Здомишель.....	76
Бурко Мирослава, с. Велимче Ратнівського району Історія села Велимче.....	81
Дуда Тетяна, с. Заброди Ратнівського району З історії сіл Заброди та Лучичі.....	87
Карпук Тетяна, Павлович Тетяна, с. Млинове Ратнівського району Історія села Млинове.....	94
Лесіцька Катерина, с. Броди Ратнівського району Зниклі хутори	99
Лесіцька Катерина, с. Броди Ратнівського району Орденосці села Броди - наша гордість і слава	104
Літвін Ірина, Ярошук Марія, Карпенко Тетяна, Хомук Галина, Омелянчук Наталія, с. Кортеліси Ратнівського району Нариси з історії с. Кортеліси	108
Мельник Галина, с. Самари-Оріхові Ратнівського району Сторінки історії села Самари-Оріхові	115
Михалевич Микола, с. Кортеліси Ратнівського району	

З історії села Кортеліси	121
Назарук Тетяна, Авдіюк Василь, Авдіюк Вікторія, Лахтюк Галина, Янцевич Павло, Андріюк Леся, Дейнека Світлана, с. Видраниця Ратнівського району	
Село Видраниця: минуле і сучасне. Загальна характеристика села Видраниця.....	125
Оніщук Михайло, с. Піски-Річицькі Ратнівського району	
Історія села Піски-Річицькі	130
Мороз Дмитро, смт. Ратне	
Абрахам Мозес Кляйн - великий канадський поет із Ратного.....	136
Мороз Дмитро, смт. Ратне	
Художник із Залухова, який писав портрети королів.....	138
Климчук Андрій, м. Рівне	
Броніслав Абрамович - художник з Волині.....	140
Мороз Дмитро, смт. Ратне	
Боровські - шляхтичі із Залухова.....	142
Бірюліна Олена, м. Луцьк	
Герб та хоругва села Кортеліси.....	146

Розділ II. Друга світова війна. Кортеліська трагедія 1942 року

Двойнінова Олена, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
До питання про трагедію серед мирного населення у Другій світовій війні.....	149
Михалевич Микола, с. Кортеліси Ратнівського району	
Кортеліси у роки війни.....	153
Хомук Галина, с. Кортеліси Ратнівського району	
Кортеліська трагедія 1942 року.....	158
Мороз Дмитро, смт. Ратне	
Трагедія Кортеліс очима німецьких журналістів.....	160
Типець Світлана, с. Датинь Ратнівського району	
Волинська трагедія 1943 р. в с. Дошно.....	163
Карпюк Василь, Булавін Олександр, Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Волинська область в радянському партизанському русі.....	168
Антонюк Ярослав, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Структура та керівництво Ратнівського районного проводу ОУН(б).....	174
Зек Богдан, м. Луцьк	
Український національно-визвольний рух на Ратнівщині: персоналії 1943 – 1951 рр.....	178
Кудь Вадим, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Особливості бойових дій на території північних районів Волинської області під час фронтових операцій 1944 року.....	185
Пишук Іван, с. Кортеліси Ратнівського району	
Фронтові дороги моїх земляків.....	189
Мороз Дмитро, смт. Ратне	
Шлях визволителів.....	195
Яровенко Сергій, смт. Турійськ	
Ратнівщину визволяли й штрафники (про бойові дії 8-го окремого штрафного батальйону 1-го Білоруського фронту 18-20 липня 1944 року.....	198
Синенко Лідія, смт. Ратне	
Поверталися люди з біженців.....	202
Зек Богдан, Кузьмич Микола, м. Луцьк	
Родина Штулів в історії Ратнівщини.....	205
Лесіцька Катерина, с. Броди Ратнівського району	
Голокост. Як жителі села Броди рятували євреїв.....	210
Хомич Петро, смт. Маневичі	
Ісаак Гнатюк - праведник народів світу.....	214
Петрович Валентина, кандидат історичних наук, Ольгович Олена, м. Луцьк	
Живі свідки історії: збереження та вшанування історичної пам'яті жителів Волинської області – жертв нацистських переслідувань.....	216

Ярошук Марія, с. Кортеліси Ратнівського району Діяльність Кортеліського історичного музею по збереженню і вшануванню пам'яті загиблих односельчан.....	220
Вернидубов Олександр, Криштаюк Лариса, м. Луцьк З історії Кортеліського історичного музею.....	224
Ярошук Марія, с. Кортеліси Ратнівського району Пошукова та збиральницька діяльність Кортеліського історичного музею.....	227
Михалевич Віктор, смт. Ратне. Трагічний слід нацистських злочинців на Ратнівщині.....	230
Півницький Микола, кандидат історичних наук, м. Луцьк Кортеліси – пам'ятник нескореності народу, невимовного людського горя і гніву.....	232
Лис Сергій, Луцьк Про братське поховання та пам'ятник полеглим в період радянсько-польської війни 1920 року у місті Луцьку.....	237
Баюк Геннадій, с. Забороль Луцького району Вшанування пам'яті воїнів Великої Вітчизняної війни біля с. Забороль з нагоди 70-річчя початку війни.....	240
Гулько Геннадій, Мазурик Юрій, м. Луцьк Про увічнення пам'яті жертв нацистського табору для військовополонених “Шталаг № 360” в м.Луцьку (1941-1942).....	242
Гриб Лариса, м. Луцьк Шляхи залучення підростаючого покоління до джерел історичної спадщини.....	245
Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк Наш край в роки Другої світової війни. Програма факультативу для учнів 10-11 класів.....	250

Розділ III. Етнографічні дослідження Ратнівщини

Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, м. Луцьк Етнографічна експедиція на Ратнівщину.....	256
Більо Любомир, м. Луцьк Хліборобська культура Ратнівщини.....	263
Гаврилюк Максим, м. Луцьк Тваринництво Ратнівщини.....	268
Килюшик Ірина, м. Луцьк Весільна обрядовість на Ратнівщині.....	272
Мірошниченко-Гусак Людмила, м. Луцьк Деякі аспекти поховально-поминальної обрядовості Волинського Полісся. (За матеріалами експедиції в села Межисить, Голики, Денисів, Самари, Щедрогір Ратнівського району).....	278
Москвич Анастасія, м. Луцьк Цикл весняно-літньої обрядовості у народному календарі мешканців Ратнівщини.....	280
Цісарук Мар'яна, м. Луцьк Календарні обряди осінньо-зимового циклу на Ратнівщині.....	285
Свирида Раїса, Верговський Сергій, м. Київ Пам'ятки традиційного будівництва Ратнівщини (За матеріалами польових досліджень 1970-их років)	289
Сіренко Сергій, м. Київ Рибальство Ратнівщини (за матеріалами експедиційного дослідження).....	296
Христинець Наталія, м. Луцьк Традиційне ткацтво і одяг Ратнівщини	301
Чибирак Світлана, м. Луцьк Грім та гроза у світогляді мешканців Ратнівщини.....	311
Яворська Любов, м. Луцьк Родильні обряди Ратнівщини.....	313

Розділ IV. Загальні питання історичного краєзнавства та волинезнавства

Дем'янчук Дмитро, Златогорський Олексій, м. Луцьк	
--	--

Археологічні дослідження на поселенні культури лійчастого посуду у селі Колодниця на Ковельщині.....	324
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, Варич Іванна, м. Луцьк	
Первісні житла Західноволинського Полісся.....	327
Рибачок Ірина, м. Остріг Рівненської області	
Промисли в містах Південно-Східної Волині наприкінці XVI – першій половині XVII ст.....	336
Бирук Микола, м. Остріг Рівненської області	
Соціально-економічне становище Острозької волості в кінці XVII ст.....	344
Надольська Валентина, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Чи жили голландські колоністи на Волині ?.....	351
Павлюк Сергій, Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Військові дії Лейб-гвардії Волинського полку у війні 1877-1878 рр. (за даними книги Луганіна “Опыт истории Лейб-гвардии Волинского полка“).	356
Разиграєв Олег, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Польська поліція Острозького повіту (перша половина 1920-х років).....	360
Бортник Лена, м. Луцьк	
Перша (Волинська) бригада на фоні формування організаційної структури Корпусу охорони прикордоння у 1924-1938 рр.	367
Мельник Олександр, смт. Торчин Луцького району	
До питання про зв'язки родини Ковальських з Луцькими землями.....	372
Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, Стрільчук Віталій, м. Луцьк	
Міждержавна регіональна співпраця Волинської області в межах євро регіону “Буг”.....	379
Гарбарук Альона, м. Луцьк	
Матеріали періодичної преси як джерело вивчення життєдіяльності волинської полонії на рубежі XX-XXI ст.	383
Автори збірника.....	386

Минуле і сучасне Волині та Полісся : Науковий збірник : Випуск 43 : Юзеф Ігнацій Крашевський і Волинь. Матеріали XLIII Волинської обласної наукової історико-красознавчої конференції, м. Луцьк. Упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2012. – 180 с., іл.

ЗМІСТ

Розділ I. Юзеф Ігнацій Крашевський і Волинь.

Геннадій Бондаренко, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Юзеф Ігнаці Крашевський (До 200-річчя від дня народження)	6
Богдан Колосок, кандидат архітектури, м. Київ	
Ю. І. Крашевський на Волині і в Коломиї	9
Олена Бірюліна, м. Луцьк	
«Єдино мій»: маєток Ю.-І. Крашевського в Губині	21
Анна Комашко, м. Луцьк	
«Zadnego dnia bey słowa pisanego»	25
Луїза Оляндер, доктор історичних наук, м. Луцьк	
Типологія і специфіка організації тексту в повісті Ю. І. Крашевського «Historia o Janaszu Korczaku i o pięknej Miecznikowni»	38
Андрій Климчук, м. Рівне	
Юзеф Ігнаці Крашевський — художник	41
Григорій Охріменко, Світлана Локайчук, м. Луцьк	
Археологічні студії Ю. І. Крашевського	49
Jerzy Kuśnierz, Zamość	
Jozef Ignacy Kraszewski jako archeolog	53
Алла Дмитренко, м. Луцьк	
Матеріальна культура мешканців Волині і західного Полісся у творах Ю. Крашевського	55
Вадим Кудь, м. Луцьк	
Волинське село першої половини XIX ст. в повістях Ю. Крашевського	63

Тамара Садовник, м. Луцьк	
Маленька новелла з побуту Юзефа Крашевського на Волині	65
Валентина Надольська, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Роль Ю. Крашевського у вивченні і збереженні пам'яток історії та культури Волині	66
Andrzej Gaczol, Kraków	
Początki zbioru pamiątek po Jozefie Ignacym Kraszewskim w Wołyńskim Muzeum Krajoznawczym w Łucku. Przyczynek do oceny dorobku kustosa Jana Fitzkego	70
Валентина Надольська, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Вивчення польськими краєзнавцями діяльності Ю. Крашевського на Волині (1920—1930-ті рр.)	75
Леонід Потапчук, м. Луцьк	
Мистецька творчість й музейні експонати Ю. І. Крашевського у висвітленні краєзнавчого часопису «Земля Волинська». 1930-ті роки	79
Ольга Корецька, м. Луцьк	
Каталог та історія формування музейної колекції «Ю. І. Крашевський (1812—1887)»	81
Богдан Зек, м. Луцьк	
Творчий доробок Ю. І. Крашевського у бібліотеці Волинського краєзнавчого музею	85
Володимир Гика, м. Луцьк	
Юзеф Ігнацій Крашевський у документах Державного архіву Волинської області	88
Мельник Олександр, м. Торчин	
Особисті речі Ю.І. Крашевського у Торчинському музеї	103
Олександр Дем'янюк, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Використання творчої спадщини Юзефа Ігнація Крашевського в навчальному курсі «Туристичне краєзнавство»	106
Олександр Кучеренко, м. Луцьк	
Літературне волинезнавство: історичні постаті Волинського краю (XIII —поч. XX ст.)	111
Розділ II. Волинські та польські дослідники про волинський період життя та діяльності Ю. І. Крашевського (за матеріалами виданих на Волині наукових збірників)	
Julian Nieć	
Jozef Ignacy Kraszewski — badacz przeszłości Wołynia	118
Zbigniew Rewski	
Kraszewski jako inwentaryzator zabztkow Wołynia	123
Adam Bar	
Teatr szlachty Wołyńskiej	125
Jan Mioduszewski	
Jozef Ignacy Kraszewski jako działacz regionalny.....	134
Wiktor Hahn	
Wołyń w «Latarni czarnoksiężskiej» Jozefa Ignacego Kraszewskiego	138
Stefan Nosek	
J. I. Kraszewski jako archeolog	152
Вітольд Бобрик, м. Седльце, Республіка Польща	
«Якщо є на світі тихий край, край лагідний, то це наше Полісся»	158
Алла Дмитренко, м. Луцьк, Тетяна Натальчук, с. Світязь	
Юзеф Крашевський і село Городок Луцького району (за «Листами до родини»)	160
Алла Дмитренко, м. Луцьк, Тетяна Натальчук, с. Світязь	
Сімейний побут населення Волині в середині XIX ст.. (за повістями Ю. Крашевського).....	166
Олексій Златогорський, Павло Рудецький, м. Луцьк	
Волинське Полісся у творчій спадщині Ю. І. Крашевського	173
Валентина Ковальова, Олексій Златогорський, м. Луцьк	
Луцький замок очима Ю. І. Крашевського	174
Олександра Шалагінова, м. Київ	
«Спогади про Волинь, Полісся і Литву» Ю. І. Крашевського як цінне джерело для вивчення історії культури Волині	176

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї. Науковий збірник. Випуск 44. Матеріали Четвертої Всеукраїнської науково-етнографічної конференції, присвяченої 80-річчю від дня народження Олекси Ошуркевича, 16-17 квітня 2013 року, м. Луцьк. Упоряд. Є. І. Ковальчук, Л. А. Мірошніченко-Гусак. - Луцьк, 2013. - 352 с., іл.

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО..... 4

РОЗДІЛ I

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ І НАУКОВА СПАДЩИНА ОЛЕКСИ ОШУРКЕВИЧА

Наталія ГАТАЛЬСЬКА (с. Затурці). У пошуках народних скарбів поруч з Майстром 5

Володимир ГИКА (м. Луцьк) Наукова спадщина Олекси Ошуркевича у документах Державного архіву Волинської області 9

Олександра КОНДРАТОВИЧ (м. Луцьк). Дорогами Тараса. Дослідження Олексою Ошуркевичем пісенної скарбниці Шевченкового краю 13

Людмила МІРОШНИЧЕНКО-ГУСАК (м. Луцьк) Джерела пізнання. Збірка листів, адресованих Олексію Ошуркевичу 15

Юрій РИБАК (м. Рівне). Музичний фольклор Волині та Полісся в етнографічному доробку Олекси Ошуркевича 18

Лариса СЕМЕНЮК (с. Старики). «Бережу у своїй пам'яті» 244

РОЗДІЛ II

ФОРМУВАННЯ МУЗЕЙНИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ЗБІРОК

Ірина ВЛАСЕНКО, Марія ПІСІДОВА, Наталія САХНО (м. Полтава). Фундатори етнографічної колекції Полтавського краєзнавчого музею 28

Тамара ЛЕВИЦЬКА (м. Луцьк). З історії формування і вивчення мистецьких колекцій Волинського краєзнавчого музею 34

Марія МЕЛЬНИЧУК (м. Луцьк). Формування етнографічної збірки Нововолинського історичного музею 37

Файна РЯБЧИКОВА, Валентина НАДОЛЬСЬКА (м. Луцьк). Програма формування музейних етнографічних колекцій Василя Григоровича Кравченка 40

Юлія СМОЛІЙ (м. Київ). Хатне малювання катеринославщини 1910-х років: історія формування колекцій Дніпропетровського національного історичного та російського етнографічного музеїв 50

Ігор СТАРЕНЬКИЙ, Валерій ЩЕГЕЛЬСЬКИЙ, Вадим ГУДИМА (м. Камянець-Подільський). Формування Юхимом Сіцінським етнографічної колекції Подільського епархіального Давньосховища (1890-1920 рр.) 56

Раїса ТИШКЕВИЧ (м. Сарни). Етнографічні збірки сарненського історико-етнографічного музею „ 60

Алла УКРАЇНЕНЦЬ (м. Рівне). Формування колекції народного вбрання з Гоцанського району у збірці Рівненського обласного краєзнавчого музею 64

РОЗДІЛ III

ЕТНОГРАФІЧНІ МУЗЕЇ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Ірина БУРКО (м. Луцьк). Етнографічна експозиція Любомльського краєзнавчого музею 70

Альона ГАРБАРУК. Історичний музей при НВК «ЗОШ I-III ст. - гімназія» ім. С. Є. Ткача смт. Голоби - чільний осередок краєзнавчого пошуку Ковельщини 73

Євгенія КОВАЛЬЧУК, (м. Луцьк). Музеї Волині в комплектуванні і дослідженні етнографічних матеріалів 77

Петро КОНОНЕЦЬ (м. Костопіль). Пошуково-збиральницька робота шкільного народного музею «Ремесла Волині» 83

Світлана МУРАВСЬКА (м. Львів). Етнографічні музеї вищих навчальних закладів України 86

Алла НАЛИВАЙКО, Інна КОЦЕРЖИНСЬКА, Ніна СИМОНЕНКО (с. Свердловка Чернігівська обл.). Кімната етнографії та історії краю мезинського НПП - осередок збереження старожитності 90

Наталія ПАВЛИК (м. Переяслав-Хмельницький). Музей народного одягу НІЕЗ «Переяслав»: проблеми та перспективи розвитку 94

Валентина ПЕТРОВИЧ (м. Луцьк). Музеї просто неба - осередки дослідження та популяризації матеріальних і духовних цінностей традиційної культури українського народу 100

РОЗДІЛ IV
ПАМ'ЯТКИ НАРОДНО-ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРИ ВОЛИНИ:
ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ

Оксана БЕРЕЗКО (м. Луцьк). «Дерево життя» на рушниках Волині і Західного Полісся (за фондами Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки)	103
Надія БОРЕНЬКО (м. Львів). Типологічні особливості та декор гончарних виробів Волині й Полісся (на матеріалі фондової збірки Музею народної архітектури і побуту у Львові)	108
Тетяна БОРОВИЦЬКА (м. Київ). Поясне та нагрудне вбрання з Камінь-Каширщини та Ратнівщини у фондах Музею-архіву народної культури Українського Полісся	114
Людмила БУЛГАКОВА (м. Львів). Жіноче традиційне стегове вбрання: українсько-білоруські паралелі	119
Ігор ГІЛЕВИЧ (м. Львів). Маловідома праця Василя Пастущина про традиційну культуру поліщуків	123
Анна ДІДУХ (м. Луцьк). Аплікація на святковому вбранні кін. XIX - сер. XX ст. у селах Волинського Полісся (за матеріалами музейних збірок)	129
Алла ДМИТРЕНКО, Юлія КРАЙНІК (м. Луцьк). Хліб у повсякденному житті мешканців Волині і Західного Полісся	135
Олена КОЗАКЕВИЧ (м. Львів). Мереживні народні вироби на Волині та Поліссі кінця XIX-XX ст.: регіональні особливості	139
Андрій КОРЧАК, Василь РОМАНИЧ, Теодор ЗВАРИЧ (м. Броди, с. Суховоля). Громадські студні - особливість села Суховоля	144
Марія ЛУКАШЕВИЧ (м. Луцьк). Волинська народна іграшка	152
Ростислав ОМЕЛЯШКО (м. Київ). Комплексне дослідження культурно-історичної спадщини Полісся у зоні Чорнобильської катастрофи	160
Григорій ОХРИМЕНКО, Наталія СКЛЯРЕНКО, Інна СУМЛЕННА (м. Луцьк). Старожитності стжижовської культури з Волинського Полісся	164
Наталія ГІАСЬ (м. Камінь-Каширський). Ливарництво на Камінь-Каширщині 167	
Наталії ПАТІЧУК (м. Луцьк). Декоративно-вжиткова складова зібрання Галини Меяньник-Калужинської (на підставі фондів Волинського краєзнавчого музею)	170
Роман РАДОВИЧ (м. Львів). Специфічні риси розвитку планування народного житла Волинського Полісся	176
Сергій СІРЕНКО (м. Київ). Нерет: особливості будови та способи лову	182
Наталія ТЕЛЕГЕЙ (м. Київ). Інтер'єрні тканини Камінь-Каширського району Волинської області (за матеріалами експедиційних досліджень)	186
Віктор ТКАЧЕНКО (м. Київ). Крашанки та писанки в архівній спадщині Василя Кравченка ІМФЕ імені М.Т. Рильського	190
Олена ФЕДОРЧУК (м. Львів). Бісер у творчості майстринь Рівненського Полісся (за матеріалами мистецтвознавчої експедиції 2010 р.)	195
Раїса ЦАПУН (м. Рівне). Коровайний обряд у сучасному селі: основні елементи та їх трансформація (за фольклорними матеріалами Зарічненщини)	200
Сергій ЦИПИШЕВ (м. Львів). Хлібні вироби у весняній обрядовості Західного Полісся	205
Максим ЧЕРВІНСЬКИЙ (м. Київ). Гончарство с. Качин Камінь-Каширського району (За матеріалами історико-етнографічної експедиції Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф)	210
Андрій ЯКИМЛЮК (м. Київ). Особливості сухопутного транспорту Камінь-Каширського району (на основі музейних предметів у збірці Музею-архіву народної культури Українського Полісся)	213

РОЗДІЛ V

ДУХОВНА КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО УКРАЇНЦІВ

Світлана ВАСИЛЕВСЬКА (м. Луцьк). Ікони «Старозавітна Трійця» XVIII ст. з колекції Музею волинської ікони	217
Ангеліна ВИГОДНІК, Людмила КАРШОК (м. Луцьк). Ікони «Святої Параскеви П'ятниці» з колекції Музею волинської ікони	222
Алла ДМИТРЕНКО (м. Луцьк). Різдвяні звичаї на Волині: підготовка до свята, переддень Різдва	227

Тетяна ЄЛІСЄЄВА (м. Луцьк). Тема Різдва Христового у народному іконописі Волині ХУІІ-ХУІІІ ст.	233
Людмила ЄФРЕМОВА (м. Київ). Новорічно-різдвяні співи Житомирщини	236
Оксана ЖАРСЬКА (с. Пересопниця). Народний іконопис як одна із течій народної творчості на Волині	240
Олександра КОНДРАТОВИЧ (м. Луцьк). Життя з Богом у серці	244
Людмила КОСТЕНКО (м. Київ). Обряди викликання дощу і зупинення граду на Лівобережному Поліссі	250
Вадим КУДЬ, Аліна ПЕНІЩУК (м. Луцьк). Ментальність селян Волині та соціальні відносини на селі у повістях Ю. Крашевського	255
Сергій ЛИС (м. Луцьк). Походження образу козака Мамає в українській міфології та народному мистецтві	259
Валентин ЛЮПА (м. Луцьк). Село Конюхи Грубешівського повіту: історія, звичаї та обряди	263
Любов МЕРЖВИНСЬКА (с. Колодяжне). Колодяжне у фольклорних записах Лесі Українки	268
Тетяна ХОМОВА (м. Луцьк). Обереги милосердя Нади Горлицької	277
Світлана ЧИБИРАК (м. Луцьк). Проблема різдвяно-новорічних свят на сторінках періодичних видань другої половини ХІХ ст.	282
Оксана ШПАК (м. Львів). Малярство на склі ХХ ст. Західної Волині (з експедиційних знахідок 2012 року)	285
Світлана ЮЗЮК (м. Рівне). Музично-фольклористичні дослідження на теренах Волинської області у ХІХ-ХХ ст.	291

РОЗДІЛ VI

РЕЦЕНЗІЇ ТА ПУБЛІКАЦІЇ

Алла ДМИТРЕНКО (м. Луцьк). Обхідні ритуальні звичаї Щедрого вечора: Рецензія на останнє прижиттєве видання Олексі Ошуркевича (Під зорями новорічними: Традиційні щедрівки, рядження / Фольклорно-етнографічні записи Олексі Ошуркевича / Нотні транскрипції Мирослава Стефанишина, Юрія Рибак. - Луцьк: ПВД «Твердиня», 2009. - 100:	297
Алла ДМИТРЕНКО (м. Луцьк). Петро Абрамович та його праця „Етнографічні записи”: 100-років від часу збирання фольклорно-етнографічних матеріалів	299
Наталія ПУШКАР (м. Луцьк). Книга Володимира Островського «Нові легенди Холмщини»	333
АВТОРИ ПУБЛІКАЦІЙ	343

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Шацьке поозер'я у світовій та українській історії. Науковий збірник. Випуск 45. Матеріали XLV Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, м. Луцьк - смт. Шацьк, 24-26 травня 2013 року / Упоряд. А. Силюк, О. Златогорський. - Луцьк: «Волинські старожитності», 2013. - 206 с., іл.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. З ІСТОРІЇ ШАЦЬКОГО ПООЗЕР'Я

Олексій ЗЛАТОГОРСЬКИЙ, М. Луцьк, Сергій ДЕМЕДЮК, смт. Шацьк ДАВНЬОРУСЬКЕ ГОРОДИЩЕ «РАЙ»	3
Олександр ОСТАП'ЮК, м. Любомль, Ігор МАРКУС, м. Луцьк, Григорій ОХРИМЕНКО, м. Луцьк, Володимир САВИЦЬКИЙ, м. Луцьк АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ШАЦЬКОГО ПООЗЕР'Я	13
Олена БІРЮЛНА, м. Луцьк ГОСТИНЕЦЬ ЧЕРЕЗ ШАЦЬКЕ ПООЗЕР'Я СЕРЕДИНИ ХVІ ст. – ПРИЧИНОК ДО РЕКОНСТРУКЦІЇ ДОРОЖНЬОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЧАСІВ КН. ВОЛОДИМИРА ВАСИЛЬКОВИЧА	22
Тетяна ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО, м. Луцьк, Світлана ЯЦЕЧКО, м. Луцьк КНЯЗЬ РОМАН САНГУШКО – «CUI GENUS A PRIMIS LITAUUM DUCTORIBUS»	26
Piotr KONDRACIUK, Zamość, Polska SZKICE Z DZIEJOW POLESKICH PARAFII DEKANATU LUBOMELSKIEGO RZYMSKOKATOLICKIEJ DIECEZJI CHEŁMSKIEJ W XVII I XVIII W.	31
Дмитро ХОМІЧ, м. Луцьк ШАЦЬКИЙ КРАЙ ПІД ЧАС ФРАНКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ 1812 РОКУ	41

Андрій КЛИМЧУК, м. Рівне ШАЦЬКЕ ПООЗЕР'Я В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРИРОДОЗНАВЦІВ-НАУКОВЦІВ (ДО 1939 р.)	45
Геннадій ГУЛЬКО, м. Луцьк З СТОРІНОК ІСТОРІЇ РІЗДВО - БОГОРОДИЧНОГО ХРАМУ В СЕЛИЩІ ШАЦЬК (1945-1990-ТІ РОКИ)	48
Олександр ОСТАПЮК, м. Любомль ГОРОДИЩА НА ТЕРИТОРІЇ ЛЮБОМЛЬСЬКОГО І ШАЦЬКОГО РАЙОНІВ.....	53
Віталій Стрільчук, м. Луцьк УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ШАЦЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	58
Олександр ДЕМ'ЯНЮК, м. Луцьк ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ШАЦЬКОГО РАЙОНУ.....	63
Геннадій БОНДАРЕНКО, м. Луцьк, Іван Хамежук, с. Затурці ПРОЕКТИ СИМВОЛІКИ СІЛ ШАЦЬКОГО РАЙОНУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	69
Алла ДМИТРЕНКО, м. Луцьк ЕТНОГРАФІЧНІ ЕКСПЕДИЦІЇ ДО ШАЦЬКОГО РАЙОНУ.....	76
Оксана БЕРЕЗКО, м. Луцьк ОСОБЛИВОСТІ ВИГОТОВЛЕННЯ ТА ОРНАМЕНТУВАННЯ РУШНИКІВ ШАЦЬКОГО, ЛЮБОМЛЬСЬКОГО ТА СТАРОВИЖІВСЬКОГО РАЙОНІВ (ЗА ФОНДАМИ МУЗЕЮ ЕТНОГРАФІЇ ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ ПРИ СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ).....	83
Володимир ГИКА, м. Луцьк НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ШАЦЬКОГО РАЙОНУ У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	87
РОЗДІЛ II. УКРАЇНА МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ	
Сергій ПАНИШКО, м. Луцьк АПОЛОГІЯ ІСТОРІЇ ВОЛИНИ.....	93
Ірина ПОГОРЖЕЛЬСЬКА, м. Київ ТРАНЗАЙСЬКЕ МІСЦЕ УКРАЇНИ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОСТЮМУ XVII СТ.....	99
Аліна МЕЛЬНИКОВА, м. Харків ПОЛОВЦІ В УГОРЩИНІ: ОДНА З МОДЕЛЕЙ ВЗАСМОДІЇ КОЧІВНИКІВ І ОСІЛОГО НАСЕЛЕННЯ	101
Jerzy KUŚNIERZ, Zamość, Polska ZABYTKI I STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE UKRAIŃSKIEGO POLESIA ZACHODNIEGO W POLSKICH BADANIACH, ZBIORACH MUZEALNYCH I LITERATURZE NAUKOWEJ	107
Григорій ОХРИМЕНКО м. Луцьк, Олександр РОМАНЧУК, Нетішин, Іванна СУМЛЕННА, м. Луцьк ПАМ'ЯТКИ СДК НА ЗАХІДНІЙ ВОЛИНИ ТА ВОЛИНСЬКОМУ ПОЛІССІ.....	129
Ербулат СМАГУЛОВ, г. Алматы, Казахстан, Сергей ЯЦЕНКО, Москва, Россия ОБРАЗЫ И СЮЖЕТЫ НА КЕРАМИКЕ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОГО СИДАКА (ЮЖНЫЙ КАЗАХСТАН)	139
Ильяс СУЛЕЙМАНОВ, г. Алматы, Казахстан ОБ ИСТОРИЧЕСКОМ ФЕНОМЕНЕ КАЗАЧЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ТРАНСЕВРАЗИЙСКИХ КОНТАКТОВ (МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ И «КАЗАКОВЕДЕНИЕ»)	151
Айсүлу ЕРЖИГИТОВА, г. Акимат, Казахстан ПОГРЕБАЛЬНЫЙ ОБРЯД ПЛЕМЕН ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА В РАННЕСРЕДНЕВЕКОВУЮ ЭПОХУ (ПО МАТЕРИАЛАМ БОРИЖАРСКОГО МОГИЛЬНИКА)	157
Татьяна КРУПА, г. Харьков БРОНЗОВОЕ ЗЕРКАЛО ИЗ РАСКОПОК ДОНЕЦКОГО ГОРОДИЩА 1957 ГОДА	158
Олена ГЕРАСИМЧУК, м. Луцьк	

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ МУЗЕЇВ В УМОВАХ СВРОІНТЕГРАЦІЇ	162
Марія ЯКОВЧУК, м. Рівне	
ПОТЕНЦІАЛ ВОЛИНИ В КОНТЕКСТІ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ	167
Людмила СТРІЛЬЧУК, м. Луцьк, Валентина ПЕТРОВИЧ, м. Луцьк	
РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПРИКОРДОННЯ У НАЛАГОДЖЕННІ МІЖНАЦІОНАЛЬНОГО ПОРОЗУМІННЯ	171
РОЗДІЛ III. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ КРАЄЗНАВСТВА	
Віктор АТАМАНЕНКО, м. Острого	
ВІЙСЬКОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВОЛИНСЬКИХ ВОЛОДІНЬ КН. ОСТРОЗЬКИ	176
Віктор БАЮК, м. Луцьк	
МАТЕРІАЛИ КОЗАЦЬКОГО ЧАСУ ІЗ ШЕПЕЛЬСЬКОГО ШИНКУ	182
Тетяна ТРОФІМУК, м. Луцьк	
ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ НАБОРІВ ЄВРЕЇВ-РЕКРУТІВ ДО РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКА У ХІХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)	185
Файна РЯБЧИКОВА, м. Луцьк, Світлана ЧИБИРАК, м. Луцьк	
МУЗЕЙНІ СВЯТА У МУЗЕЇ ЕТНОГРАФІЇ ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ ПРИ СНУ ІМ. ЛЕСІ УКРАЇНКИ	189
Валентина НАДОЛЬСЬКА, м. Луцьк	
ЕТНІЧНІ ГРУПИ ВОЛИНИ: КУЛЬТУРНІ КОНТАКТИ І ЗАПОЗИЧЕННЯ	191
Ганна Шпорт, м. Харків	
ФОРМИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ АГРАРНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЗАХІДНОГО СИБІРУ (ТОБОЛО-ІРТИШСЬКЕ МЕЖИРІЧЧЯ) КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ: ТВАРИННИЦТВО – ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	195
Ігор ПАСЮК, м. Луцьк	
ВІЙСЬКОВЕ ПОХОВАННЯ В С. МОЩЕНА КОВЕЛЬСЬКОГО РАЙОНУ	200

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Локачинський район та Затурці в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 46. Матеріали XLVI Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Упоряд. А. Силук. – Луцьк : “Волинські старожитності”, 2013. – 202 с., іл.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I.

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ В ПОЛІТИЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ ТА ВОЛИНИ

Вірта Ірина, м. Острого	
Пріоритети духовності у національній свідомості В.Липинського	3
Гатальська Наталя, с. Затурці	
“Писав я у Затурцях і в Кракові, 1911р.” Дві праці про козацького полковника Кричевського. Спроба порівняльної характеристики	6
Дем'янюк Олександр, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Державна організація українців: погляд В. Липинського	10
Климчук Андрій, м. Рівне	
Роман Скірмунт – однодумець і послідовник В'ячеслава Липинського	14
Масненко Віталій, доктор історичних наук, м. Черкаси	
Вплив В'ячеслава Липинського на становлення української історичної думки як національної	17
Самойленко Валерій, м. Луцьк	
Еліта і процеси державотворення в Україні	22
Собчук Володимир, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Національна аристократія та „хліборобський клас” у націологічній концепції В. Липинського	

Бортніков Валерій, Пивоваров Юрій, м. Луцьк	
Етнонаціональний чинник демократичної трансформації	31
Кушнір Віталій, с. Затурці	
Фронтіві шляхи побратимів перетнулися у Затурцях	40

РОЗДІЛ II.

ВІДОМІ ВОЛИНСЬКІ РОДИ ТА ЇХ РОЛЬ В ЕКОНОМІЧНОМУ ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ КРАЮ

Білик Вікторія, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Зразкове господарювання Казимира Ліпінського в Затурцях на початку XX ст. (на основі Звіту Комісії по вивченню господарств Південно-Західного краю. 1912 р.)	43
Гаврилюк Оксана, м. Луцьк	
Радзивіли в контексті матеріально-духовного життя Волині	46
Гатальська Наталя, с. Затурці	
Садиба родини Ліпінських у Затурцях	49
Гика Володимир, м. Луцьк	
Родинне гніздо Липинських в Затурцях	52
Довгополова Людмила, м. Київ	
Життєвий шлях Костянтина Федоровича Васяновича-Меленевського	63
Жельчик Олег, м. Горохів	
Горохівський палацово-парковий ансамбль Валеріана Стройновського як один із осередків культури Волині та Польщі кінця XVIII - першої чверті XIX ст.	72
Ліпінський Ян, м. Краків	
Нашадки славної родини	83
Мержвинська Любов, с. Колодяжне Ковельського району	
Дворянство у його представниках на Волині	85
Пажимський Олександр, Пажимський Богдан, с. Самчики Хмельницької області	
Маєтки XVIII – поч. XX ст. південно-східної Волині – родові гнізда, осідки видатних діячів української та польської культур	91
Петрович Валентина, кандидат історичних наук, Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Дворянські садиби – осередки культури Волині	99
Пушкар Наталя, м. Луцьк	
Спомин про минуле: з історії двох музейних світлин	102
Чернецький Євген, кандидат історичних наук, м. Біла Церква	
Волинська шляхетська родина у світлі шлюбної угоди Ваневича з Федкевичами 1693 р.	104
Анатолій Пилюк (сmt. Локачі), Григорій Охріменко, Іванна Сумленна, Ігор Маркус, Володимир Савицький (м. Луцьк), Наталя Возняк (с. Окорськ, Локачинський р-н)	
Пам'ятки археології Локачинського району	106

РОЗДІЛ III.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЛОКАЧИНСЬКОГО РАЙОНУ І С. ЗАТУРЦІ

Каліщук Оксана, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Матеріали з історії села Тумин	112
Коляда Андрій, с. Затурці	
Іван Савович Мороз: погляд на історію через призму долі людини	119
Кушнір Віталій, с. Затурці	
Локачинці у повстанських лавах	126
Музика Сергій, Іванчук Богдан, Вовк Юрій, с. Зубильне	
Бобри – невтомні трудівники. Рідкісний звір на водоймах в околицях Затурець	132
Радчук Лілія, с. Затурці	

Переселення етнічних українців з Польщі в Україну у повоєнні роки (за матеріалами спогадів жителів Локачинського району)	136
Сегейда Харитон, с. Затурці	
Затурцівська ЗОШ-інтернат. Історія школи	140
Музика Сергій, Ушакова Галина, с. Затурці	
Валентина Штинько – гордість Затурцівської школи I – III ст. ім. В. Липинського. Слово про подругу	145
Чопко Віра, с. Затурці	
Традиції народного квітництва в Затурцях	147
Фазан Микола, м. Луцьк	
Загальноосвітня школа Волині у період післявоєнної відбудови (1944 – 1953 рр.) (На матеріалах Локачинського району)	149
Шостак Юлія, м. Ірпінь Київської області	
Остарбайтери Локачинського району (за матеріалами спогадів)	153
Шульгач Віктор, доктор філологічних наук, м. Київ	
Ад'єктонімія Локачинського району Волинської області (лінгвістичний коментар)	161
Яцій Василь, кандидат філологічних наук, м. Київ	
Відіменні прізвища жителів Зубильненської сільської ради Локачинського району Волинської області	163

РОЗДІЛ IV.

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВОЛИНЕЗНАВСТВА ТА ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Геннадій Бондаренко, Микола Півницький (м. Луцьк)	
Краєзнавці України в музеї Вячеслава Липинського	165
Козакевич Олена, кандидат мистецтвознавства, м. Львів	
З історії мережива в Україні: основні віхи розвитку	166
Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Ігор Маркус, м. Луцьк	
Про один тип кераміки (кубки) городоцько-здовбицької культури	170
Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Сторінки історії російської авіації на Волині у Першу світову війну	181
Анатолій Пилюк (сmt. Локачі), Світлана Локайчук, Григорій Охріменко (м. Луцьк)	
Опис пам'яток стжижовської культури із Західної Волині та Полісся поданих Єжи Глосіком (1968 р.)	189
АВТОРИ ЗБІРНИКА	196

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимира-Волинського та Волині. Науковий збірник. Випуск 47. Матеріали XLVII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Упоряд. А. Силіук. - Луцьк, 2013. - 332 с., іл.

ЗМІСТ

Розділ I. ХРИСТИЯНСТВО В ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРІ ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ

Білик Вікторія, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Становище василіанських монастирів Правобережної України у суспільно-політичних умовах Російської імперії (кінець XVIII - 30-ті рр. XIX ст.)	3
Болюк Олег, кандидат мистецтвознавства, м. Львів	
Мистецтвознавча експедиція 2012 року на територію Західної Волині: анотації про окремі твори церковного мистецтва Горохівського району	8
Бортніков Валерій, доктор політичних наук, м. Луцьк	
Християнські цінності сучасної соціал-демократії	12
Войтюк Надія, м. Нововолинськ	
Поборники українського православ'я на Волині (Никанор Абрамович, Арсен Річинський, Афанасій Робітницький)	17
Гика Володимир, м. Луцьк	

Документи Державного архіву області про святкування 900-ліття та 1000-ліття хрещення Русі	31
Голій Роман, м. Львів	
Перехід волинських православних парафіян на католицитво і унію в 30-их роках XIX століття: джерелознавчий аспект	69
Гулько Геннадій, м. Луцьк	
До питання дослідження сакральної символіки в добу «двовір'я» на Волині (кін. 10 - сер. 13 ст.)	74
Гулько Геннадій, Мазурик Юрій, м. Луцьк	
З історії дослідження печер Святогірського монастиря в с. Зимне на Волині	81
Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Різдвяні звичаї на Волині (за польовими дослідженнями)	91
Каліщук Оксана, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Реакція церкви на українсько-польське протистояння на західних землях України у 1942-1944 рр	96
Карліна Оксана, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Конфесійна ситуація у Володимир-Волинському повіті Волинської губернії першої половині XIX ст.	100
Климчук Андрій, м. Рівне	
Клеванський костел Благовіщення	107
Крамар Юрій, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Ставлення польської влади до процесів національно-церковного відродження на Волині у 1920-1930-х рр	112
Лис Сергій, м. Луцьк	
Закриття православних храмів у Луцьку в контексті хрущовської антирелігійної кампанії 1958-1964 років	116
Лодзинська Олена, м. Київ	
Оклад голобинського напрестольного «Євангелія» кінця XVIII ст. — пам'ятка народного мистецтва Західного Полісся	120
Невесенко Тетяна, м. Ковель	
Ковельська парафія Святої Анни	123
Остаток Олександр, м. Любомль, Савицький Володимир м. Луцьк	
Давньоруські енкалпії у збірці Любомльського краєзнавчого музею	126
Пасюк Ігор, м. Луцьк	
Іконографічні зображення на нумізматичних пам'ятках	137
Пась Наталя, о.Микола Смолярчук, м. Камінь-Каширський	
Раків-Ліська церква Благовіщення Пресвятої Богородиці: минуле і сьогодення 143	
Рудянин Іван, кандидат історичних наук, м. Радехів	
Міжконфесійні відносини на Волині у кінці XVI - XVIII ст.	148
Сажок Оксана, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Джерела до вивчення культурно-просвітницької діяльності церковних православних братств Волинської єпархії у другій половині XIX - на початку XX ст.	152
Федосеева Світлана, м. Володимир-Волинський	
«Да пламенеет и впредь дух Ваш любовью к Богу...». Єпископ Володимир-Волинський Фадей (Успенський)	155
Хоміч Дмитро, м. Луцьк	
Православна церква на Волині під час франко-російської війни 1812 року	160
Яцечко-Блаженко Тетяна, м. Луцьк	
Пам'ятки сакральної архітектури в місті Кременці (XVII - XVIII ст.)	164
Янович Богдан, м. Володимир-Волинський	
Арсеній Мацієвич - митрополит-мученик	168
Янович Богдан, Доскоч Ганна, м. Володимир-Волинський	
Протестантизм на Волині: історія і сучасність	171
Бірюліна Олена, м. Луцьк	
Луцький кафедральний маєток Полонка як маркер раннього етапу утворення Луцької єпископії	173
Василевська Світлана, Вигоднік Ангеліна, м. Луцьк	
Холмський Чудотворний образ Богородиці у Музеї волинської ікони	177

Микола Півницький, Микола Томчук, м. Луцьк	
Сакральна архітектура Володимира-Волинського	180
Розділ II. ВОЛОДИМИР-ВОЛИНСЬКИЙ: ДОСЛІДЖЕННЯ ТА МАТЕРІАЛИ З ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ	
Маркус Ігор, Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Савицький Володимир, м. Луцьк	
Пам'ятки археології Володимир-Волинського району	188
Кучинко Михайло, доктор історичних наук, м. Луцьк	
Про час виникнення та ранню історію міста Володимир	206
Вознюк Орися, м. Володимир-Волинський	
Топоніми Володимира та його околиць	209
Диба Юрій, кандидат архітектури, м. Львів	
Образ матері святого князя Володимира Малуші в українській обрядовій поезії 112	
Мицько Ігор, кандидат історичних наук, м. Львів	
Чоловіки княгині Ольги Олегівни	227
Дем'янюк Олександр, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Місто Володимир у військово-політичній історії Київської Русі	235
Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, м. Острог	
Первинний поборовий реєстр маєтків Василя Гулевича 1569 року	238
Петрович Валентина, кандидат історичних наук, Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Церкви-ротонди міста Володимира	243
Пісоцький Анатолій, м. Володимир-Волинський	
Наукова краєзнавча діяльність історика Олександра Цинкаловського	246
Царук Ярослав, м. Володимир-Волинський	
Початок війни: бої в напрямку Устилуг - Луцьк (22 - 25 червня 1941 р.)	249
Мазурик Юрій, Гулько Генадій, м. Луцьк	
Перебування військовополонених у місті Володимир-Волинську (1941-1944) 263	
Булавін Олександр, м. Луцьк	
Навічно в пам'яті володимир-волинців	267
Янович Богдан, м. Володимир-Волинський	
Наталія Грабарчук - берегиня володимирської історії	269
Ворон Василь, м. Луцьк	
До і після 1000-ліття. Проблеми літописного Володимира на сторінках місцевої преси	273
Розділ III. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВОЛИНЕЗНАВСТВА ТА ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА	
Гринчук Петруня, м. Володимир-Волинський	
Історія реставрації в Україні (Волинська спеціальна госпрозрахункова науково-реставраційна, проектно-виробнича дільниця)	281
Жельчик Олег, м. Горохів	
Горохівський палацово-парковий ансамбль Валеріана Стройновського як один із осередків культури Волині та Польщі кінця XVIII - першої чверті XIX ст.	288
Кінд-Войтюк Наталія, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
XII з'їзд Ради консерваторів Другої Речі Посполитої (20-24 вересня 1927 року): дослідження, збереження та каталогізація пам'яток народно-побутової культури Волині	298
Криштапюк Лариса, Вернидубов Олександр, м. Луцьк	
Родина Лукашуків і музей Михайла Кравчука в селі Човниця	302
Кучинко Зоряна, м. Луцьк	
Проблеми вивчення старожитностей Волині русько-литовського періоду (XIV-XVI ст.)	304
Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Сумленна Іванна, Смольська Ірина, м. Луцьк	
Археологічні матеріали з Волинського Полісся в Державному археологічному музеї Варшави	307
Півницький Микола, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Історіографія регіональної історії як проблемне поле краєзнавчих досліджень (деякі методологічні міркування)	310

Пісоцький Анатолій, м. Володимир-Волинський	
Ковельщина крізь віки	314
Романчук Олександр, м. Острог, Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук,	
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Пишук Віктор, Сумленна Іванна, м. Луцьк	
Господарство культур шнурової та постшнурової кераміки	316
Янович Богдан, м. Володимир-Волинський	
Альберт Новіков: трагедія людини і поета	320

РЕЦЕНЗІЇ

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Рецензія на навчальний посібник Михайла Кучинка, Зоряни Кучинко та	
Олексія Златогорського „Історія культури Волині давнього та середньовічного часу” (Луцьк:	
Волинські старожитності, 2013, - 224с.)	324

Минуле і сучасне Волині та Полісся: Волинь – край козацький. Матеріали третьої Всеукраїнської науково-практичної конференції з питань збереження й дальшого розвитку козацьких традицій та урочистої Академії з нагоди 10-річчя МГО «Школа козацького гарту», які відбулися 22-23 червня 2013 року на базі Музею історії сільського господарства Волинського кансону, Науковий збірник. Випуск 48.

ЗМІСТ

Рогова О.Д. ВОЛИНСЬКІ ДОСЛІДНИКИ КОЗАЦТВА	3
Климчук А.М. ДІАРИУШ СТАНІСЛАВА ОСВЄНЦІМА - ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ КОЗАЦТВА	6
Кукса Н.В. ЦЕРКВА СВЯТОГО ІЛЛІ В СУБОТОВІ: МИНУЛЕ, СЬОГОДЕННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ КОЗАЦЬКОГО ХРАМУ	8
Юхимчук М.С. ІГОР КИРИЛОВИЧ СВЄШНІКОВ — ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК КОЗАЦТВА	12
Луців Є. КОЗАКИ-ХАРАКТЕРНИКИ ЧИ УКРАЇНСЬКІ «НІНДЗЯ»? «ЗАМОВЛЕНІ ВІД КУЛІ І ШАБЛІ»	5
Скруха С. КОЗАЦЬКІ ДІТИ - СІЧОВІ ДЖУРИ	21
Гарбарук А. І ПОКАЖЕМ, ЩО МИ, БРАТТЯ, КОЗАЦЬКОГО РОДУ!: про відновлення козацьких традицій у смт Голоби на Ковельщині.....	23
Мазурик Ю.М. ДО ПИТАННЯ СПРОБИ СТВОРЕННЯ КОЗАЦЬКОГО ПОЛКУ НА ТЕРЕНАХ СТОЯНОВА-ГОРОХОВА ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО - ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ПІД ПРОВІДОМ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО	26
Середюк О.М. ВОЛИНСЬКА СІЧ на березі Рокинівського ставка біля Луцька	28
Самойленко В.І. НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА БОРОТЬБА УПА І СУЧАСНІСТЬ	29
Середюк О.М. ХТО Ж ЇХАВ З ДОНУ?	34
КОРСАК І.Ф. ОСТАННЯ ПАША . За романом «Немиричів ключ».....	36
Пасюк І.М., Карпюк В.М. КОЗАЦЬКА ВОГНЕПАЛЬНА ЗБРОЯ ІЗ ФОНДІВ ВОЛИНСЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА ТА ВІЙСЬКОВОЇ ТЕХНІКИ	40
Косинський Е. МІСЦЕ НАЦІОНАЛЬНИХ ВИДІВ ЄДИНОБОРСТВ В ІЄРАРХІЇ ФІЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНИХ ІНТЕРЕСІВ СТУДЕНТІВ	43
Мельничук І.А. ЕВОЛЮЦІЯ СТАРШИНСЬКОЇ ЕЛІТИ ПІД ЧАС КОЗАЦЬКИХ ВІЙН З ПОЛЬШЕЮ 20-40 рр. XVII ст.	44
Середюк О.М. ШКОЛА ЛИЦАРСТВА НА ВОЛИНІ	48
Середюк О.М. СМАЧНІ СТРАВИ У «КОЗАЦЬКОМУ ЗИМІВНИКУ»	56

Минуле і сучасне Волині та Полісся. З історії національних меншин на Волині. Науковий збірник. Випуск 49. Матеріали Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції “Минуле і сучасне єврейської громади на Волині”, 20-21 серпня 2013 року, смт. Маневичі та Міжнародної наукової конференції “Польська культура в контексті волинського тексту”, 3-4 квітня 2014 року, м. Луцьк. Упоряд. А. Силіук. – Луцьк, 2014. – 296 с., іл.

ЗМІСТ

Розділ I. Минуле і сучасне єврейської громади на Волині

Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, м. Острог Документи описово-статистичного характеру як джерело з історії єврейських громад Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст.	3
Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк Дослідження історії євреїв у Волинській області.....	10
Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, м. Луцьк Пам’ятний знак про повстання євреїв трудового табору в Луцьку 12 грудня 1942 р. (до 70-річчя трагедії).....	12
Близняк Микола, кандидат історичних наук, м. Луцьк Єврейська громада міста Лямівці у другій половині XVIII ст.....	14
Гика Володимир, м. Луцьк З історії єврейського населення по фондах Державного архіву Волинської області (кінець XVIII – початок XX ст.).....	20
Гулько Геннадій, м. Луцьк До проблеми виявлення та впорядкування поховань часів Другої світової війни.....	25
Данилюк Тарас, м. Бердичів Євреї містечка П’ятка.....	34
Зек Богдан, м. Луцьк Трагедія євреїв на Ратнівщині у 1941 – 1943 рр.....	38
Климчук Андрій, краєзнавець, журналіст, м. Рівне Єврейський спортивний клуб «Гасмоней» в Рівному.....	45
Коган Леонід, м. Любек, Німеччина Біля витоків єврейського театру.....	51
Мазурик Юрій, м. Луцьк Розстріл євреїв 26 червня 1941 року у місті Луцьку. Маловідомий факт чи фальсифікація? (дискусійне питання).....	57
Мартинюк Мілада, кандидат педагогічних наук, м. Бердичів Національні особливості традиційної музики клезмерів.....	60
Марчук Володимир, кандидат історичних наук, м. Острог Динаміка чисельності єврейського населення Західної Волині наприкінці XIX – в першій третині XX століття.....	64
Михальчук Роман, м. Рівне До питання колаборації та участі поліцейських у «вирішенні єврейського питання» на Рівненщині.....	71
Надольська Валентина, кандидат історичних наук, Рябчикова Фаїна, кандидат історичних наук, м. Луцьк Образ світового єврейства на сторінках волинської преси 1941-1944 рр.....	77
Рибачок Ірина, кандидат історичних наук, м. Острог Єврейські громади в містах Південно-Східної Волині в першій половині XVII ст.....	81
Скокова Надія, м. Острог Участь євреїв в українському національно-визвольному русі в період німецької окупації (на прикладі Волині).....	86
Тригуб Іван, м. Новоград-Волинський Місто й евакуація.....	90
Хомич Петро, смт. Маневичі Ісаак Гнатюк - праведник народів світу	94
Хоміч Дмитро, м. Луцьк	

Волинські євреї і франко-російська війна 1812 року.....	96
Яцечко-Блаженко Тетяна, Яцечко Світлана, м. Луцьк	
Історія єврейської громади в Кременці.....	100
Розділ II. Польська культура в контексті волинського тексту	
Бай Олена, м. Луцьк	
Польськомовна творчість Д. Братковського у біографічному процесі	105
Богуславська Валерія, м. Київ	
Юліуш Словацький – Волинь і Польща – у поемі Євгена Маланюка “П’ята симфонія”.....	108
Бортник Лена, м. Луцьк	
Розвідувальна діяльність польського Корпусу охорони прикордоння у міжвоєнний період.....	111
Вишневська Оксана, кандидат філологічних наук, м. Луцьк	
Данило Братковський – поет двох культур.....	115
Гарбарук Альона, м. Луцьк	
Діяльність польських національних товариств на Волині наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.	119
Гарбарук Альона, м. Луцьк	
Національно-культурне товариство та костел – осередки збереження польськості на сучасній Маневиччині.....	124
Гулько Геннадій, м. Луцьк	
З історії будівлі та римсько – католицької громади Кафедрального костелу св. Петра і Павла в Луцьку (1944 – 1948 рр.).....	128
Калініченко Михайло, кандидат філологічних наук, м. Рівне	
Адам Гуровський: сенсаційний волинянин у дискурсі американської популярної літератури ХІХ сторіччя.....	134
Костюк Степан, м. Тернопіль	
Фонд Юліуша Словацького у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї: нові надходження.....	138
Kondraciuk Piotr, doktor nauk humanistycznych w zakresie historii i historii sztuki, m. Zamość	
Malarz trynitarski Józef Prechtl i jego dzieła w Polsce i na Ukrainie.....	140
Краснобаєва Оксана, кандидат філологічних наук, м. Луцьк	
Гендерна парадигма творчості Габріелі Запольської.....	146
Мазурик Юрій, м. Луцьк	
Втрачений некрополь: римо-католицьке кладовище у м. Луцьку (початок ХІХ - друга половина ХХ ст.).....	152
Моклиця Андрій, кандидат філологічних наук, м. Луцьк	
Поляки і українці у мовній картині світу Юзефа Земби (на матеріалі книги спогадів «З-над Стоходу»).....	160
Оляндер Луїза, доктор філологічних наук, м. Луцьк	
Людина і часопростір у творчості Ю. І. Крашевського.....	163
Остапчук Вікторія, кандидат філологічних наук, м. Луцьк	
Януш Корчак і волинський текст.....	168
Остапюк Олександр, м. Любомль	
Із третьою своєю дружиною польський король Владислав Ягайло познайомився у Любомлі.....	172
Пасічник Олена, кандидат філологічних наук,	
Сафіюк Олена, кандидат філологічних наук, м. Кременець	
Топос Кременця у листах Юліуша Словацького до матері.....	176
Пахоцькі Даріуш, доктор філологічних наук, м. Люблін, Польща	
Юзеф Лободовський – вартовий Волині.....	178
Удалов Віктор, доктор філологічних наук,	
Полежаєва Тетяна, кандидат філологічних наук, м. Луцьк	
До питання про специфіку структури історичного роману Ю. І. Крашевського.....	182
Fert F. Jyzef, prof. dr. hab., Lublin	
Wołyń Józefa Czechowicza.....	189
Чернецька Наталія, кандидат мистецтвознавства, м. Луцьк	
Українсько-польські культурні відносини на Волині у 20–30-х роках ХХ століття.....	196
Розділ III. Загальні питання волинезнавства та краєзнавчої освіти	

Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Скляренко Наталія, кандидат мистецтвознавства, Маркус Ігор, м. Луцьк, Гапонюк Богдан, с. Четвертня Маневецького р-ну	
Археологічні дослідження на Волинському Поліссі.....	200
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, Маркус Ігор, м. Луцьк, Шерстюк Олександр, с. Осова Рівненської обл.	
Житло городоцько-здовбицької культури поблизу с. Майдан Липно (уроч. Шлях).....	209
Вітренко Валентин, м. Новоград-Волинський	
Життя, віддане науці і народу України (Про відомого дослідника покладів мінеральної сировини Волинського краю академіка Академії наук України Б. С. Лисіна).....	214
Гаврилюк Оксана, м. Луцьк	
Екологічне виховання повинне стати престижним.....	217
Дем'янюк Олександр, доктор історичних наук, м. Луцьк	
Волинь як терен бойового підпорядкування ВО «Турів».....	219
Дем'янюк Станіслав, м. Луцьк	
До питання увіковічнення пам'яті Героїв Радянського Союзу на Маневиччині.....	223
Моренчук Оксана, м. Луцьк	
Формування колекції писанок у Волинському краєзнавчому музеї.....	226
Пасюк Ігор, Булавін Олександр, м. Луцьк	
З племені нескорених.....	229
Півницький Микола, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Ковельчани бережуть і шанують пам'ять про визволителів (до 70-річчя з часу визволення Ковеля і Волині).....	232
Ланшина Людмила, м. Луцьк	
Скарб, подарований природою – Черемський природний заповідник.....	240
Лис Сергій, м. Луцьк	
Діяльність Волинського обласного музично-драматичного театру імені Т. Г. Шевченка в умовах радянського тоталітаризму періоду «застою» (1964 – 1985 рр.).....	243
Черенюк Олена, Янович Богдан, м. Володимир-Волинський	
Некролог для Лесі.....	247
Янович Богдан, м. Володимир-Волинський	
Леся Українка на роботах вишивальниці Віри Оніщук.....	250
Янович Богдан, м. Володимир-Волинський	
Олена Пчілка – національна гордість України (роздуми про внесок видатної письменниці у розвиток рідної культури).....	253
Янович Богдан, Сенчишин Роман, м. Володимир-Волинський	
«Тремтить душа, мов порвана струна...» (Кохання в житті і творчості Лесі Українки).....	256
Розділ IV. Рецензії. Повідомлення.	
Вернидубов Олександр, м. Луцьк	
Анатолій Григоровський (1933-2000) - фундатор і хранитель краєзнавчого музею в с. Уховецьк.....	259
Дем'янюк Олександр, доктор історичних наук, м. Луцьк	
Знання минулого застерігає від помилок у майбутньому.....	261
Ковальчук Євгенія, кандидат історичних наук, м. Луцьк	
Реставратор від бога. Анатолій Квасюк. До 60-річчя від дня народження.....	263
Криштапюк Лариса, м. Луцьк	
Дмитро Остапюк (1914-1984) - волинський краєзнавець, організатор музейництва на Любомльщині.....	270
Криштапюк Лариса, м. Луцьк	
Внесок З. М. Євницького в музейну педагогіку.....	272
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук, м. Луцьк, Горячова Наталія, м. Нетішин Хмельницької області	
Слово про друга: до 65-річчя Олександра Миколайовича Романчика.....	275
Мельник Олександр, смт. Торчин Луцького району	
Ентузіаст музейного краєзнавства Волині (до 90-річчя від дня народження Г. О. Гуртового).....	283

Пушкар Наталія, м. Луцьк Вагомий внесок Віри Комзюк.....	289
Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 50. Матеріали 50 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 22-й річниці Незалежності України і 495-річчю надання Ковелю Магдебурзького права /упоряд А. Силук. – Ковель, 2013. – 608 с., іл.	
ЗМІСТ	
Микола Вельма. Ковель сучасний: цифри і факти.....	4
Розділ 1. КОВЕЛЬ І КОВЕЛЬЩИНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВОЛИНИ	
Ігор Маркус, Григорій Охріменко, Володимир Савицький, Петро Хомич. Археологічні пам'ятки Ковельського району	8
Віктор Атаманенко. Описово-статистичні джерела другої половини XVI — початку XVII ст. з історії міст Ковельщини.....	14
Валентина Петрович, Людмила Стрільчук. Роль цехових організацій у соціально-економічному розвитку міста Ковеля XVI— XVII ст.....	19
Геннадій Гулько. До питання щодо перебування на Волині князя Андрія Курбського.....	23
Тетяна Яцечко-Блаженко, Іван Рудянин, Світлана Яцечко. Постать князя Андрія Курбського в історії Ковельщини.....	28
Юрій Мазурик, Віктор Семенюк. Втрачена пам'ятка на Ковельщині: Свято-Троїцька церква біля с. Вербка. Опис та іконографія (до 470-ліття першої писемної згадки).....	32
Дмитро Хоміч. Ковель та Ковельщина у франко-російській війні 1812 року.....	36
Валентина Надольська. Документи державного архіву Волинської області як джерело до вивчення історії єврейських громад Ковельщини (кінець XVIII — початок XX ст.).....	41
Світлана Чибирак. Український етнограф Павло Чубинський і Ковельщина: до 175-річчя від дня народження.....	44
Оксана Сажок. Церковні православні братства Ковельського повіту Волинської губернії у другій половині XIX — на початку XX ст.	49
Любов Мерзвинська. Колодяжне у фольклорних записах Лесі Українки.....	54
Анатолій Семенюк. Микола Косач — невідомі сторінки життя.....	64
Анатолій Пісоцький. Повернення до Лесиноного будинку.....	68
Наталія Прокопів. Генеза українського малярства у культурно-мистецькій спадщині Андроника Лазарчука.....	70
Тамара Левицька. Світ образів Андроника Лазарчука.....	75
Олена Прищепя. Участь міського самоврядування Ковеля в організації освітнього життя (кінець XIX — початок XX ст.).....	83
Вадим Кудь. Селянські заворушення у Ковельському повіті в період століпінської аграрної реформи	87
Олександр Дем'янюк. Ковель напередодні та в перші роки Першої світової війни (1914—1916 рр.).....	91
Петро Хомич. Сліди Першої світової війни на Волинському Поліссі: пам'ятки бойових дій	96
Петро Хомич. Район дій Південно-Західного фронту на Ковельському напрямку у Першу світову війну.....	99
Мілада Мартинюк. Просвітницька діяльність комісара Українських Січових Стрільців . Д. Вітовського.....	101
Мирослава Мороз. Ковель 1918 року очима австрійського художника Еміля Вайса.....	104
Юрій Крамар. Формування польського державного апарату влади на Ковельщині у 1919—1921 рр.....	109
Сергій Гладищук. Суспільно-політичне становище Ковельщини в 1919—1921 рр.....	115
Володимир Марчук. Етнічний склад населення Ковельського повіту у 20-х роках XX століття	118
Анатолій Пісоцький. З історії жіночого руху на Волині в 20-30 рр. XX ст.....	122

Тетяна Невесенко. Історіографія, бібліографія та джерельна база дослідження Ковельщини у міжвоєнний період.....	124
Роман Сенчишак. Дослідження Олександра Цинкаловського у галузі гідрології (за матеріалами праці «Річка Прип'ять та її допливи»).....	129
Маргарита Матвійчук. Історія вулиць м. Ковеля: Брестської, М. Левицького, Володимирської в 20—30-ті рр. ХХ ст.....	132
Микола Півницький. Волинь і Ковельщина в роки гітлерівської окупації.....	143
Андрій Воздіган. Нацистський «новий порядок» на Волині у 1941 — 1944 рр.....	149
Геннадій Гулько. До проблеми вивчення діяльності нацистських «таборів смерті» у Волинській області. Шхалаг — 301 у м. Ковелі.....	153
О. Пащук. Доля єврейської громади міста Ковеля в роки Другої світової війни.....	160
Анатолій Семенюк. Психологічні та політичні аспекти польсько-українського протистояння у 1942—1944 рр.....	168
Роман Вітрик. Українська Повстанська Армія на Ковельщині в 1942—1954 роках.....	175
Іван Сидорук. Підпільна юнацька організація «Соколи», що діяла в роки Другої світової війни в м. Ковелі на Волині.....	180
Олександр Булавін. Розвідники — уродженці Ковельщини.....	184
Сергій Яровенко. Танкісти в боях за Ковель. Березень—квітень 1944 року.....	187
Микола Вельма. Завершальний етап боїв за визволення Ковельщини від фашистських загарбників.....	198
Юрій Мазурик. До питання про необхідність увічнення пам'яті жертв фашизму в місті Ковелі (мирним жителям і військовополоненим).....	203
протоієрей Олександр Федчук. Православна церква і державна влада на Ковельщині у 1945—1946 роках.....	206
Володимир Гика. Історія становлення та післявоєнної відбудови Ковельської залізниці в документах Державного архіву Волинської області.....	211
Ірина Сушик, Володимир Москалюк. Внесок Ковельської залізниці у повоєнну відбудову народного господарства.....	243
Дмитро Корнелюк. Розвиток духовно-моральної освіти краю: стан, проблеми й перспективи.....	247
Наталія Миронюк. Храми на старому городищі (з історії села Мельниця Ковельського району).....	254
Людмила Карпюк. Дві пам'ятки з села Вишеньки на Волині.....	259
Наталія Кот. Педагоги Ковеля, заслужені вчителі України.....	263
Галина Романчук. Перлини освіти Ковельщини.....	268
Ніна Байчук, Ігор Люшик. 100-літній ювілей школи села Грабове (Історико-краєзнавчі дослідження).....	274
Любов Грабинська, Лариса Хмелярська. Музеї при навчальних закладах Ковельського району та міста Ковеля.....	280
Олена Дерев'янчук, Надія Чернець. Шкільний історичний музей — центр краєзнавчої роботи.....	282
Алла Дмитренко. Колекція вбрання з Ковельщини у Волинському краєзнавчому музеї.....	284
Оксана Березко. Локальні особливості рушників Ковельського району (за матеріалами фондів Волинського краєзнавчого музею).....	297
Василина Сварник. Традиційне вбрання Волинського Полісся (за матеріалами з Ковельського, Старовижівського і Турійського районів).....	301
Марія Хотинська. Деякі особливості виборів у Ковелі (погляд зсередини).....	305
Геннадій Бондаренко, Іван Хамежук. Проекти гербів і прапорів сільських громад Ковельського району.....	316
Альона Гарбарук. Товариство польської культури у м. Ковелі.....	329
Галина Шевчук. Природними та духовними сторінками Ковельщини.....	334
Л. Юрченкович, О. Ткачук. Бібліографічна робота Ковельської центральної районної бібліотеки по формуванню фонду з історії м. Ковеля та Ковельщини.....	340

Розділ 2. З ІСТОРІЇ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА ТА САМОВРЯДУВАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Андрій Боярчук. Три депутати із одного села.....	353
Валентин Вітренко. Громадське самоврядування в місті Новограді-Волинському та в однойменному повіті (кінець XVIII — початок XX століття).....	360
Василь Денисюк. Волинська губернія: формування адміністративно-територіальної одиниці та системи управління (кінець XVIII — початок XIX ст.....)	367
Андрій Климчук. Перші ратуші на Волині	372
Валентин Малиновський. Історичні передумови виникнення місцевого самоврядування.....	375
Ірина Рибачок. Організація влади в містах Південно-Східної Волині наприкінці XVI — першій половині XVII ст.	379
Анатолій Трембіцький. Магдебурзьке право — правова основа організації та розвитку митної справи і торгівлі на Поділлі у XIV—XVIII ст.	385

Розділ 3. ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ТА ВОЛИНЕЗНАВСТВА

Геннадій Бондаренко. Краєзнавство України і Волині у контексті рішень V з'їзду Національної спілки краєзнавців України	394
Микола Близняк. «Славетні та вільні» в містах Волині наприкінці XVIII ст. (на прикладі міста Ляхівці).....	397
Віталій Боровик. Архівування експедиційних польових відеоматеріалів Музею-архіву народної культури Українського Полісся Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (МАНКУП ДНЦЗКСТК).....	400
Сергій Гонтарук. Інвентар маєтків князів Острозьких 1620 р. Про втрати населення Волині в результаті татарських нападів	403
Вікторія Дяченко. Образ русалки в уявленнях поліщуків (за матеріалами етнографічної експедиції до Шацького району)	407
Богдан Зек. Вишкіл та посадові інструкції української допоміжної поліції Луцька у роки нацистської окупації.....	409
Оксана Каліщук. Волинська трагедія і її праведники.....	412
Василь Карпюк. Воєнно-статистичні огляди Російської імперії як джерело для вивчення етносоціальних процесів у Волинській губернії	414
Роман Ковальчук, Ірина Омельчук. Формування архітектурно-планувальної структури театральної площі міста рівне у 1950-х рр.....	417
Богдан Колосок. Про 70-річний ювілей.....	421
Олександра Кондратович. Роль фольклорних колективів у вивченні, збереженні та поширенні духовних надбань українського народу. З досвіду роботи фольклорних колективів Камінь-Каширського району	427
Юлія Крикун. Етнографічна спадщина вчених 1920-х — 1930-х років з карного звичаєвого права українців XVII—XVIII століть.....	431
Олександр Кучеренко. Волинський край у житті і долі М. І. Костомарова.....	435
Микола Кучерепа. До історії українсько-польського конфлікту на Волині 1943—1944 рр.	439
Лариса Липовська, Сергій Панишко. Про обставини знахідки, склад та долю скарбу римського часу із с. Сереховичі Старовижівського району Волинської області.....	447
Юрій Мазурик. Встановлення меморіальної дошки жертвам нацистського табору для військовополонених «Шталаг № 360» у місті Луцьку	449
Іван Михальчишин, Григорій Охріменко, Ігор Маркус. Пам'ятки доби бронзи у верхній та середній течії р. Західний Буг.....	452
Іван Михальчишин, Григорій Охріменко, Вікторія Дяченко. Стжижовська культура на Волині.....	460
Григорій Охріменко, Світлана Локайчук, Ігор Маркус, Ірина Петрук. Межановицька культура та роль Миколи Пелещишина у її вивченні.....	466
Григорій Охріменко, Олександр Романчук, Наталія Склярєнко. Нові матеріали до вивчення городоцько-здовбицької культури.....	474
Ігор Пасюк. 12 танковий батальйон та 21 танковий дивізіон у Луцьку.....	481
Ріта Рагімова. Зимова обрядовість та величальні наспіви Володимиреччини.....	485
Валентина Сасовська-Єгорова. Олексій Громадюк — легендарний командир УПА.....	490
Оксана Силюк. Митрополит Анатолій Дублянський (1912—1997) про українських святих.....	496

Степурко Тетяна. Інвентар 1620 року як джерело вивчення фільварків Острозької волості.....	499
Телегей Наталя. Художні особливості настільників Камінь-Каширського району (на матеріалах експедиційних досліджень).....	505
Тетяна Чучко. Особливості дитячих імен у Шацькому районі.....	508
Георгій Шамонін. Проблеми створення і збереження архівних аудіозаписів: від витоків до сучасності	510
Розділ 4. ПОВІДОМЛЕННЯ, РЕЦЕНЗІЇ	
Алла Дмитренко. Конференція у Музеї народної архітектури та побуту та етнографічні дослідження Волині і Волинського Полісся	514
Олег Разиграєв. Князь Януш Радзивілл — аристократ та останній ординатор Олики (рецензія на книгу: Durka J. Janusz Radziwiłł (1880-1967). Biografia polityczna. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM, 2011. — 390 s.).....	518
Олександр Дем'янюк. Рецензія на книгу Богдана Зека «Олег Штуль у боротьбі за Україну». — Торонто—Львів : Літопис УПА, 2013.	521
Данило Штуль. З Франції по Україні довкола СКУ (Світовий Конгрес Українців).....	523
Розділ 5. УЧНІВСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ	
Тетяна Бордеану. Роль Магдебурзького права у самоврядуванні м. Ковеля.....	528
Світлана Бруча, Олександр Симонік. Магдебурзьке право в історії міста Ковеля.....	532
Богдана Буско, О. Пашук. Анатолій Грисюк — святий ковельської землі.....	536
Буско Богдана, Пашук О. І. Єврейський некрополь як джерело історії ковельського штетлу.....	543
Мирослава Гудим. Ковельська інтелігентка — видатний український науковець в галузі етнографії та майстер вишивки.....	548
Галина Дерев'янчук. Участь жителів села Поворськ Ковельського району в партизанській боротьбі волинян.....	554
Андрій Дятел. Суспільно-політичне життя Ковельщини між Першою та Другою світовими війнами	558
Алла Козуля. Історія села Доротище.....	563
Богдана Колеснікова. Постав Кобзар у бронзі та граніті	569
Яна Колодій. Роль Магдебурзького права у розвитку самоврядування м. Ковеля.....	574
Олександр Лаховський. Ковель. Дорогами війни 1941-1945 рр.....	579
Дарина Місюра. Ковель і Ковельщина у війнах ХХ століття.....	584
Ангеліна Ратнюк. Конфесійна панорама Ковеля.....	587
Андрій Савлук. Міські привілеї і Магдебурзьке право в Ковелі і на Волині.....	592
Дмитро Свінчук. Ковель в роки Другої світової війни	595
Ілля Ярош. Становлення магдебурзького права в місті Ковелі.....	600

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури. Науковий збірник. Випуск 51. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 165-річчю від дня народження Олени Пчілки та 65-річчю з часу створення Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки, с. Колодяжне на Волині, 26–27 червня 2014 року. Упоряд. А. Силюк, В. Комзюк. – Луцьк, 2014. – 312 с., іл.

ЗМІСТ

Вступне слово	3
Розділ І. Життя і творчість Олени Пчілки, Лесі Українки, родини Косачів та їх внесок в українську і світову культуру	
Мар'яна Александрова. Фольклорні традиції в поемі Лесі Українки «Русалка»	4
Ольга Бойко. Родинне дерево дядька Лева.....	10
Тетяна Воробей. Олена Пчілка і Климент Квітка	20

Володимир Гика. Леся Українка і Олена Пчілка в друкованих виданнях Австралії, Канади, США за 1953-1979 роки з документів фонду Степана Радіона державного архіву Волинської області.....	25
Людмила Данилюк. «Для мене він уже раз і назавжди брат.....	35
Тетяна Данилюк-Терещук. Олена Пчілка як автор першого літературного портрета М. Старицького.....	41
Тетяна Дудко. Леся Українка та Олена Пчілка: внесок у розквіт українського відродження.....	44
Тетяна Ємець. Олена Пчілка — видатна діячка українського руху.....	48
Костянтин Завальнюк, Ігор Журавлівський, Тетяна Стецюк. Родина Косачів та Східне Поділля.....	51
Андрій Климчук. Леся Українка і польська література.....	57
Віра Комзюк. Колядки із Запруддя у записках Олени Пчілки.....	59
Віра Комзюк. Петро Косач і його друзі. Зв'язок поколінь.....	66
Валентина Кухар. Постать генеалогічної когорти Косачів-Драгоманових: Іван Труш.....	70
Сергій Куценко, Тетяна Куценко. «...я ...маю щастя до етнографії...».....	75
Олександр Кучеренко. Леся Українка напередодні буржуазно-демократичної революції 1905—1907 рр.....	80
Любов Мержвинська. Олена Пчілка. Поема «Козачка Олена».....	85
Тетяна Нерода. Михайло Кривинюк — перекладач.....	105
Наталія Никонова. Лесю кожен відкриває для себе сам.....	111
Новаківська Л. В. «Молода Україна» Олени Пчілки та її погляди на проблеми дитячого читання.....	119
Луїза Оляндер. Людина і світ у листах Лесі Українки: епістолярний текст у контексті поезії.....	125
Лілія Потапюк. Педагогічно-просвітницька діяльність Лесі Українки.....	132
Наталія Пушкар, Віра Комзюк, Тетяна Данилюк-Терещук, Людмила Златогорська. Видання «Лісової пісні» Лесі Українки у музеях та установах Волинської області.....	136
Віра Римська. Ясна зірка письменницького сузір'я.....	149
Анатолій Семенюк. Симфонія українства.....	152
Анатолій Силюк, Оксана Силюк. Внесок Анатолія Дублянського у дослідження життя Лесі Українки на Волині та її пошанування в 30—40-і роки ХХ ст.	160
Микола Якименко. Йордан року 1881-го на Стиру.....	166
Людмила Сорочук. Родина Драгоманових-Косачів як взірць української еліти.....	168
Надія Сташенко. «Треба добре знати народ, аби змогли прозирнути його душу».....	173
Олександра Терещук. Родинна історія Драгоманових-Косачів у спогадах Олени Пчілки.....	179
Марія Чашук. Відкриття пам'ятника Івану Котляревському у Полтаві — свято української інтелігенції.....	183
Екатерина Черняєва. Евпаторія в письмах Лесі Українки.....	189
Ольга Яблонська. Фрагмент рукопису статті В. Дорошенка про творчість Лесі Українки.....	193
Ярина Яблонська. «Отрок» Михайла Обачного: ідейно-тематичні та жанрово-стильові особливості.....	196
Яна Янчишина. На перетині доль.....	200
Розділ II. Вшанування пам'яті родини Косачів в Україні та на Волині	
Ольга Бойко. Мистецько-поетичне свято «Лісова пісня» на Волині.....	203
Геннадій Бондаренко. Леся Українка і Олена Пчілка у подвійному ювілеї музею в с. Колодяжному.....	215
Геннадій Гулько. З історії Свято-Миколаївського храму в селі Волошки Ковельського району.....	217
Олександр Дем'янюк. Увічнення пам'яті Лесі Українки у вітчизняній нумізматиці й боністиці.....	224
Степан Костюк. Фонд Олени Пчілки у тернопільському обласному краєзнавчому музеї.....	230
Ольга Кушнерик. Популяризація життя і діяльності Олени Пчілки, Лесі Українки та родини Косачів-Драгоманових в книгозбірнях області.....	231

Ярослава Мельничук. До історії Чернівецького літературно-меморіального музею імені Ольги Кобилянської: Директори	236
Олена Огнева. Ге Баоцюань в ювілейному контексті.....	242
Наталія Пась. Петро Гоць. Присвяти Лесі Українці.....	248
Микола Півницький. Відображення повсякдення українського села в музейних Експозиціях.....	250
Алла Понагайба. Джерельна база Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олени Пчілки для дослідження теми «Родина Косачів у громадсько-політичному та культурному житті України та Волині кінець ХІХ — початок ХХ ст.».....	255
Наталія Пушкар. Автографи двох митців — дар пам'яті Великої Поетеси.....	262
Наталія Пушкар. Луцьк — Ялта. Спогади про роки співпраці.....	266
Людмила Стасюк. Історія спорудження погруддя Олени Пчілки в м. Луцьку: хроніка подій	283
Раїса Танана. Матеріали про родину Косачів в експозиції музею Кобзаря в Каневі.....	286
Василь Чепелюк, Сергій Виткалов. Музей у просторі регіональної культурної практики і проблеми сьогодення.....	291
Зміст наукових збірників матеріалів конференцій, проведених на базі Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки.....	293
Автори збірника.....	306

ІЛЮСТРАЦІЇ

Відзначення 200-річчя війни з Наполеоном 2012 р., с. Городна Любомльський р-н.

*Свято-Миколаївські читання
с. Жидичин, 2012 р.*

*Конференція «Воєнна історія Волині»,
2012 р. ВКМ.*

На конференції в Ратнівському р-ні, с. Кортеліси, 2012 р.

*меморіалі розстріляних євреїв Маневицького р-ну.
Конференція «Історія єврейської громади Волині», 2013 р.*

*Презентація картини
«З'їзд монархів у Луцьку 1429 р.», 2013*

*Під час конференції «Волинь напередодні
Першої світової війни», Луцький педколедж,
2013 р.*

На ковельській конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся», 2013 р.

*Учасники виїзного засідання Правління
Національної спілки краєзнавців України, Світязь, база СНУ, 2013 р.*

Зустріч членів Правління НСКУ на Маневиччині, 2013 р.

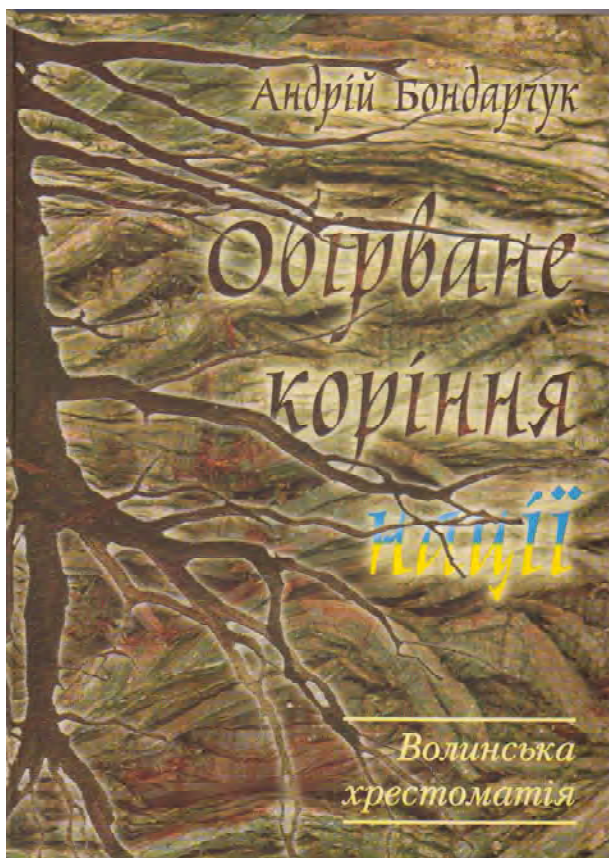
Члени Правління НСКУ в Колодяжному, 2013 р.

Конференція “Історія єврейської громади Волині” смт. Маневичі, 2013 р.

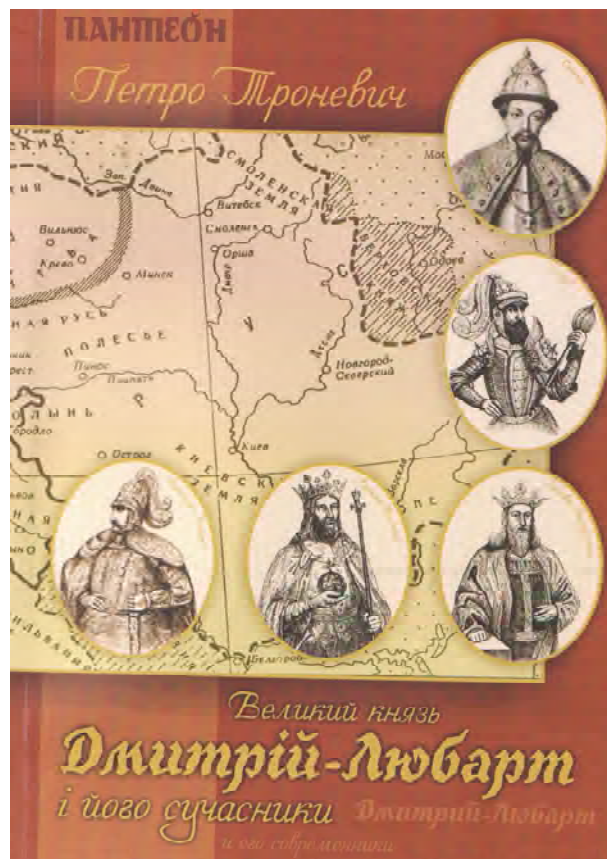
Учасники конференції присвяченій 925-й річниці Луцька на відкритті пам'ятника М. Перетятковичу, 2010 р.

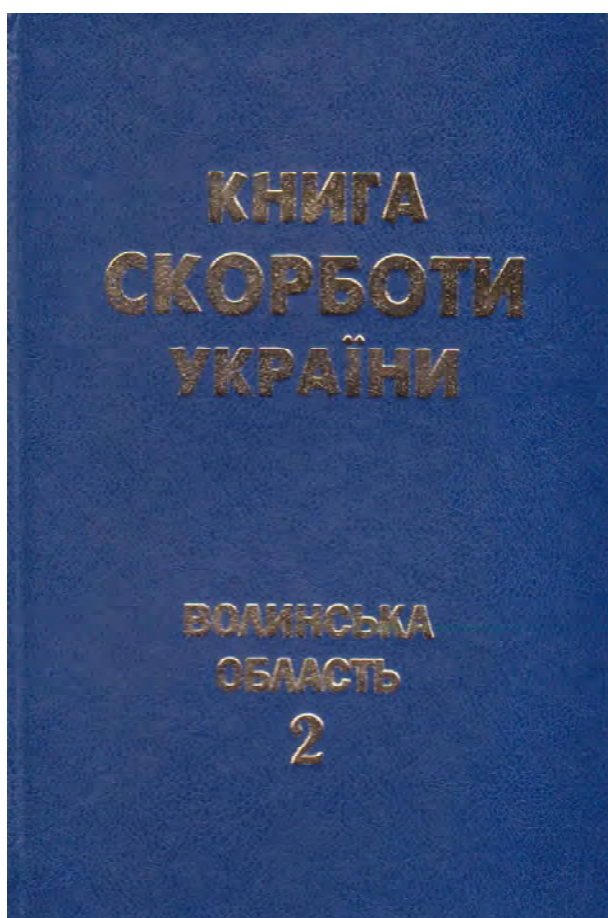
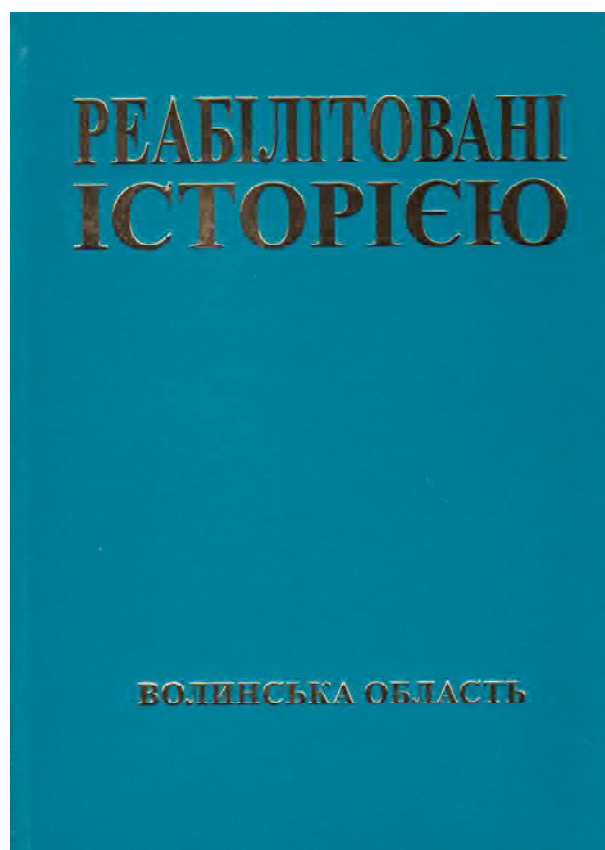
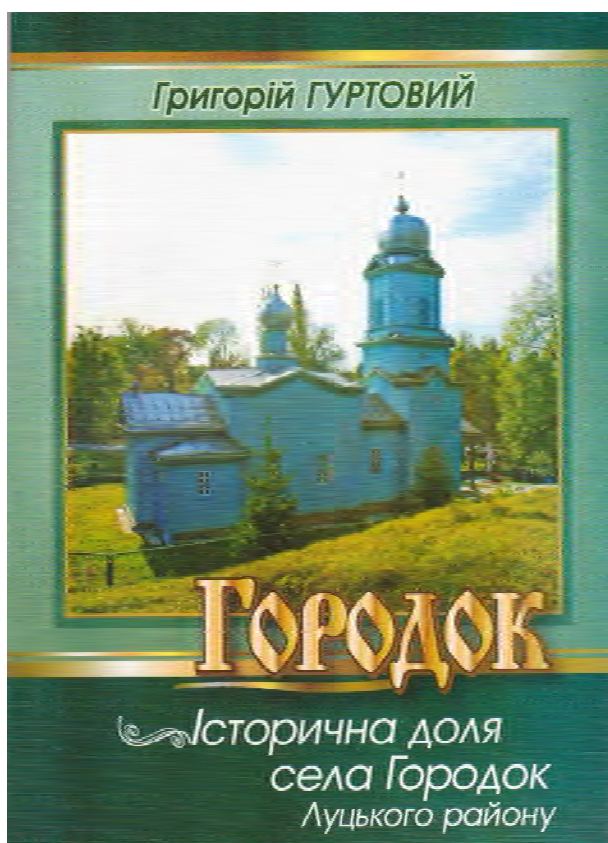

Книга А. Бондартука «Обірване коріння нації»

Школярі у Шевченківській світлиці Миколи Куделі, ВКМ

АВТОРИ ЗБІРНИКА

Атаманенко Віктор, кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії ім. проф. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія», член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Острог

Андрусик Тетяна, студентка IV курсу історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, спеціальність «Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури», м. Луцьк

Баюк Віктор, заступник директора Луцького державного історико-культурного заповідника, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Бондаренко Геннадій, кандидат історичних наук, професор кафедри археології, давньої і середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, голова Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Барилюк Вадим, студент історичного факультету Житомирського державного університету ім. Івана Франка, м. Житомир

Бондарчук Андрій, письменник, журналіст, голова Волинського крайового братства св. ап. Андрія Первозваного (Луцьке Хрестовоздвиженське), народний депутат України I скликання, член Національної спілки письменників України, член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Бортніков Валерій, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Булавін Олександр, генерал-майор у відставці, професор Національної академії СБУ, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Вельма Микола, редактор газети «Вісті Ковельщини», заслужений журналіст України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Ковель

Галько Оксана, кандидат історичних наук, начальник науково-дослідного відділу «Українське село 60-х-70-х років XX століття», Національний музей народної архітектури та побуту України, м. Київ

Гарбарук Альона, аспірантка кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Гатальська Наталя, провідний науковий співробітник Затурцівського меморіального музею В'ячеслава Липинського, с. Затурці Локачинського району

Гика Володимир, директор Державного архіву Волинської області, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Гнатюк Віталій, методист Центру туризму, спорту та екскурсій управління освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Грабинська Любов, методист Центру туризму, спорту та екскурсій управління освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Грабинська Оксана, молодший науковий співробітник відділу етнографії та народних промислів Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Гриб Лариса, провідний науковий співробітник Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

Данилюк Юлія, студент історичного факультету Житомирського державного університету ім. Івана Франка, м. Житомир

Дем'янюк Олександр, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри гуманітарних дисциплін Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна», член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Дзей Микола, краєзнавець, Любомльська станція юних техніків, м. Любомль

Дмитренко Алла, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк

Жельчик Олег, історик, заступник директора з навчальної роботи Горохівського коледжу Львівського національного аграрного університету, викладач-методист, м. Горохів

Зек Богдан, аспірант кафедри нової та новітньої історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, науковий співробітник відділу давньої історії Волинського краєзнавчого музею, м. Луцьк

- Златогорський Олексій**, старший викладач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Каліщук Оксана**, доктор історичних наук, доцент кафедри археології, давньої і середньовічної історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Карпюк Василь**, науковий співробітник Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, відділу Національного військово-історичного музею України, аспірант ВНУ імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Качковська Леся**, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
- Кінд-Войтюк Наталія**, кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
- Климчук Андрій**, редактор Інтернет-порталу «Віртуальний Станиславів», м. Рівне
- Колосок Богдан**, кандидат архітектури, член Національної спілки краєзнавців України, м. Київ
- Кондратович Олександра**, Почесний краєзнавець України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Конзера Анатолій**, краєзнавець, генеральний директор ВАТ «Луцький пивзавод», м. Луцьк
- Корнійчук Надія**, письменниця, краєзнавець, м. Луцьк
- Кравець Анатолій**, викладач вищої категорії, старший викладач суспільних дисциплін Луцького педагогічного коледжу, м. Луцьк
- Красицький Ігор**, вчитель історії та правознавства, керівник шкільного музею історії Любомльської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 3, м. Любомль
- Кузьмич Микола**, вчитель історії Луцького НВК «ЗОШ-інтернат I-III ступенів – правознавчий ліцей з посиленою фізичною підготовкою Луцької міської ради», член Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Кузьмук Оксана**, м. Горохів
- Кучерена Микола**, кандидат історичних наук, професор Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, керівник навчально-наукової лабораторії «Центр українсько-польських досліджень», член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Локайчук Світлана**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
- Люпа Валентин**, краєзнавець, журналіст, м. Луцьк
- Мазурик Юрій**, провідний спеціаліст департаменту охорони культурної спадщини Луцької міської ради, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Майданець Іраїда**, краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України, с. Жидичин
- Малеончук Галина**, аспірантка кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Маркус Ігор**, старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури Волинського краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Марчук Володимир**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії ім. проф. М. Ковальського Національного університету «Острозька академія», м. Острог
- Маслай Ганна**, доцент, завідувач методичного кабінету Центру туризму, спорту та екскурсій управління освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Мурашкевич Наталія**, учениця Луцького НВК «ЗОШ-інтернат I-III ступенів – правознавчий ліцей з посиленою фізичною підготовкою Луцької міської ради», м. Луцьк
- Надольська Валентина**, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Олешко Петро**, кандидат історичних наук, директор Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк
- Остапюк Олександр**, директор Любомльського краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, м. Любомль

- Остерко Надія**, вчитель історії та художньої культури ЗОШ, смт. Головно Любомльського району
- Охріменко Григорій**, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та нової історії України Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, провідний науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури Волинського краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Панишко Сергій**, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології, давньої та нової історії України Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Пасюк Ігор**, директор Волинського регіонального музею українського війська та військової техніки, відділу Національного військово-історичного музею України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Пахолок Зінаїда**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та методики початкової освіти Педагогічного інституту Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Переходько Ірина**, магістрант історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, спеціальність «Музейна справа та охорона пам'яток історії та культури», м. Луцьк
- Петрович Валентина**, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Півницький Микола**, кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, керівник робочої групи по підготовці тому «Звід пам'яток історії та культури України. Волинська область», член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Пісоцький Анатолій**, викладач-методист Володимир-Волинського агротехнічного коледжу, член Національної спілки краєзнавців України, м. Володимир-Волинський
- Пуківський Юрій**, магістр етнології, ЛНУ імені Івана Франка, науковий співробітник Західноукраїнського центру історичних досліджень, м. Львів
- Пясецький Вальдемар**, краєзнавець, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Разиграєв Олег**, кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Романчук Галина**, завідувач соціологічної лабораторії Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Рудянин Іван**, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри археології, давньої та нової історії України Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Рябчикова Фаїна**, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Самсонюк Тетяна**, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Рівненської області, м. Рівне
- Семенюк Анатолій**, краєзнавець, письменник, голова Ковельської міськрайонної організації Національної спілки краєзнавців України, член Національної спілки письменників України, м. Ковель
- Сенів Олег**, фотограф, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Середюк Олександр**, доктор філософії, директор Рокинівського музею історії сільського господарства Волині-скансену, член Національної спілки краєзнавців України, смт. Рокині Луцького району
- Силюк Анатолій**, директор Волинського краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Силюк Оксана**, магістр історії, молодший науковий співробітник Художнього музею в Луцьку, м. Луцьк
- Скавронський Павло**, директор музею історії міста Бердичева, голова правління Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м. Бердичів, Житомирської області
- Скляренко Наталія**, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну Луцького національного технічного університету, м. Луцьк
- Стасюк Людмила**, директор Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки, м. Луцьк

-
- Стременюк Тетяна**, студентка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
- Стрільчук Людмила**, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Трофімук-Кирилова Тетяна**, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Українець Алла**, завідувач відділу етнографії комунального закладу «Рівненський обласний краєзнавчий музей» Рівненської обласної ради, заслужений працівник культури України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Рівне
- Федчук Олександр**, протоієрей, викладач Волинської духовної семінарії УПЦ, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Філонюк Марія**, завідувач меморіальною експозицією Шевченківська світлиця Миколи Куделі, сектору Волинського краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Фініковський Юрій**, старший науковий співробітник Любомльського краєзнавчого музею, м. Любомль
- Хамежук Іван**, методист Локачинського районного будинку культури, член Національної спілки краєзнавців України, смт. Локачі
- Хмелярська Лариса**, завідувач туристсько-краєзнавчого відділу Центру туризму, спорту та екскурсій управління освіти і науки Волинської обласної державної адміністрації, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Хомич Петро**, директор Маневицького краєзнавчого музею, член Національної спілки краєзнавців України, смт. Маневичі
- Хоміч Дмитро**, аспірант історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Цап Микола**, протоієрей, канцлер духовної консисторії Волинської єпархії УПЦ КП, м. Луцьк
- Циганюк Галина**, магістрантка спеціальності “Документознавства та інформаційна діяльність” Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
- Чибирак Світлана**, кандидат історичних наук, завідувач Музею етнографії Волині та Полісся Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Чопко Віра**, молодший науковий співробітник Затурцівського меморіального музею В’ячеслава Липинського, с. Затурці Локачинського району
- Шахраюк Богдан**, викладач психології Володимир-Волинського педагогічного коледжу ім. А. Ю. Кримського, м. Володимир-Волинський
- Шваб Анатолій**, кандидат історичних наук, декан історичного факультету Східноєвропейського національного університету, доцент кафедри нової та новітньої історії України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Шумейко Зоя**, студентка історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк
- Якименко Микола**, власний кореспондент газети Верховної Ради України «Голос України» у Волинській області. Член Національної спілки журналістів України, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
- Яцечко-Блаженко Тетяна**, старший викладач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, член Національної спілки краєзнавців України, м. Луцьк
-

ЗМІСТ

Вітання голови Національної спілки краєзнавців України Олександра Петровича Ресента	3
Вітання ректора Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Ігоря Ярославовича Коцана	4
Розділ I. Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України від створення до сьогодні	
Бондаренко Геннадій , кандидат історичних наук, Анатолій Силуок, Анатолій Шваб , кандидат історичних наук, м. Луцьк 25 років ВООНСКУ	5
Бондаренко Геннадій , кандидат історичних наук, м. Луцьк Історичні традиції краєзнавства Волині і сучасність	6
Бондаренко Геннадій , кандидат історичних наук, Олешко Петро , кандидат історичних наук, Романчук Галина , м. Луцьк «Волинезнавство». Пропонується до обговорення проект нової програми факультативного курсу	19
Баюк Віктор , м. Луцьк Краєзнавча робота Державного історико-культурного заповідника у м. Луцьку	36
Гика Володимир , м. Луцьк Путівник Державного архіву області 2011 року, нові надходження, статті його працівників - вагоме довідкове та історичне джерело	42
Грабинська Любов, Гнатюк Віталій, Маслай Ганна, Хмелярська Лариса , м. Луцьк Літопис краєзнавчого руху серед учнівської молоді Волині в незалежній Україні	44
Дем'янюк Олександр , доктор історичних наук, м. Луцьк Воєнна історія Волині (до XX ст.) у краєзнавстві	49
Дмитренко Алла , кандидат історичних наук, м. Луцьк Етнографічне краєзнавство Волині: духовна культура і соціонормативний побут (1985-2014 рр.): До 25-річчя Краєзнавчого товариства Волині і 30-річчя першої краєзнавчої конференції	55
Каліщук Оксана , доктор історичних наук, м. Луцьк Студії українсько-польських відносин у роки Другої світової війни : краєзнавчий аспект	62
Карпюк Василь , м. Луцьк Інформаційна діяльність ВООНСКУ	68
Климчук Андрій , м. Рівне Вивчення національних спільнот Волині науковцями Рівненщини	69
Кондратович Олександра , м. Луцьк Роль фольклорних колективів у вивченні, збереженні та поширенні духовних надбань українського народу. З досвіду роботи фольклорних колективів Камінь-Каширського району	71
Кравець Анатолій , м. Луцьк Студентський суспільно-політичний клуб «Всесвіт» Луцького педагогічного коледжу	75

Кучерепа Микола , кандидат історичних наук, м. Луцьк Робота редакційно-видавничої групи «Науковий центр історичних студій Волині» у 1992–2014 роках з підготовки і виданню загальноукраїнських науково-документальних видань «реабілітовані історією» і «Книга скорботи України»	78
Люпа Валентин , м. Луцьк Значення краєзнавства при висвітленні тем з історії Волині у засобах масової інформації	87
Надольська Валентина , кандидат історичних наук, Рябчикова Фаїна , кандидат історичних наук, м. Луцьк Регіональні аспекти етнічної історії і краєзнавство	92
Олешко Петро , кандидат історичних наук, Романчук Галина , м. Луцьк Краєзнавство в освітньому просторі Волині	94
Остапук Олександр , м. Любомль З історії Любомльського районного відділення Національної спілки краєзнавців Волинської області .	100
Пасюк Ігор , м. Луцьк Вивчення воєнної історії краєзнавцями волинських музеїв	109
Півницький Микола , кандидат історичних наук, м. Луцьк Внесок волинських краєзнавців у справу підготовки книги «Звід пам'яток історії та культури України: Волинська область»	115
Семенюк Анатолій , м. Ковель Пізнання історії – через туристичний маршрут	118
Трофімук-Кирилова Тетяна , кандидат історичних наук, Чибирак Світлана , кандидат історичних наук, Яцечко-Блаженко Тетяна , Качковська Леся , кандидат історичних наук, м. Луцьк Досвід кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки в контексті краєзнавчих досліджень	125
протоісрей Олександр Федчук , м. Луцьк Волинська духовна семінарія (1945-1964) у наукових дослідженнях	129
Чибирак Світлана , кандидат історичних наук, Бондаренко Геннадій , кандидат історичних наук, Дмитренко Алла , кандидат історичних наук, Златогорський Олексій , Панишко Сергій , кандидат історичних наук, м. Луцьк Польові дослідження Камінь-Каширського району Волинської області	133
Бондарчук Андрій , м. Луцьк Забуте слово заговорило знов (Як активізувати літературне краєзнавство)	136
Скавронський Павло , м. Бердичів Житомирської області Творча співпраця краєзнавців Волині та Житомирщини	139
Стасюк Людмила , м. Луцьк Внесок Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки у дослідження волинського краю	144
Хомич Петро , смт. Маневичі Маневичький краєзнавчий музей – науково-дослідний центр Маневиччини	146

Розділ II. Краєзнавчі студії

Андрусик Тетяна , м. Луцьк Збірка сорочок з Любешівщини у фондах Музею етнографії Волині та Полісся при СНУ ім. Лесі Українки	151
Барилюк Вадим , м. Житомир Січневе повстання 1863-1864 рр. в контексті польського національно – визвольного руху на Правобережній Україні у XIX ст.	154
Бортніков Валерій , доктор політичних наук, м. Луцьк Утворення Волинської губернії	156
Вельма Микола , м. Ковель Соціально-економічний розвиток м. Ковеля і Ковельського району (2010-2014 рр.)	166
Галько Оксана , кандидат історичних наук, м. Київ Культурні пограниччя Галичини: проблематика становлення	172
Гатальська Наталя , смт. Затурці Затурці як туристичний об'єкт на карті Волині	178
Грабинська Оксана , м. Луцьк Село Рованці – від давнини до сьогодення	181
Гриб Лариса , м. Луцьк Творчий доробок краєзнавця, поетеси, публіциста, перекладача, громадської діячки Надії Федорівни Корнійчук	186
Данилюк Юлія , м. Житомир Таємнича Чуднівська фортеця	189
Дзей Микола , м. Любомль Художня поштова листівка Волині початку XX-го століття	192
Жельчик Олег , м. Горохів Валерія Гарновська: її оточення та Волинь (1782-1849).....	198
Зек Богдан , м. Луцьк Пожежна охорона Луцька у роки нацистської окупації	201
Кінд-Войтюк Наталія , кандидат історичних наук, м. Луцьк Наукові товариства м. Луцька у дослідженні історії та пам'яток Волинського воєводства (1921-1939 рр.)	211
Корнійчук Надія , м. Луцьк Мої спогади про Миколу Павловича Куделю	215
Красицький Ігор , м. Любомль Любомль. Бібліографічний покажчик	220
Кузьмук Оксана , м. Горохів Історія створення православних храмів Горохова та їх вплив на духовний розвиток міста	228

- Локайчук Світлана**, кандидат філологічних наук,
Охріменко Григорій, кандидат історичних наук,
Скляренко Наталія, кандидат мистецтвознавства, **Стременюк Тетяна**, м. Луцьк
 Опис пам'яток СК (стжижовської культури) на території Волині та Люблінщини (за Є. Глосіком) 234
- Мазурик Юрій**, м. Луцьк
 Про охорону культурної спадщини Луцької міської ради 246
- Майданець Іраїда**, с. Жидичин
 Історія села Липляни Ківерцівського району (від середньовіччя до Другої світової війни) 256
- Марчук Володимир**, кандидат історичних наук, м. Острог
 Законодавче регулювання міського самоврядування у Волинському воєводстві у 1921-1939 рр. 259
- Остренко Надія**, смт. Головно Любомльського району Волинської області
 Художники Любомльщини: Наталія Блонська та Валентина Михальська 262
- Охріменко Григорій**, кандидат історичних наук,
Скляренко Наталія, кандидат мистецтвознавства, **Маркус Ігор**, **Стременюк Тетяна**, м. Луцьк
 Пам'ятки городоцько-здовбицької культури на західноволинському Поліссі та Волині 277
- Охріменко Григорій**, кандидат історичних наук,
Скляренко Наталія, кандидат мистецтвознавства,
Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, м. Луцьк
 Проблеми вивчення межановицької культури на Західній Волині 285
- Охріменко Григорій**, кандидат історичних наук,
Скляренко Наталія, кандидат мистецтвознавства,
Локайчук Світлана, кандидат філологічних наук, **Шумейко Зоя**, м. Луцьк
 Підсумки вивчення пам'яток стжижовської культури 293
- Пахолок Зінаїда**, кандидат філологічних наук, м. Луцьк
 Літературна діяльність Людмили Вознюк 300
- Переходько Ірина**, м. Луцьк
 До побудови експозиції Музею волинського бджільництва:
 тематичний розділ «Бджоли – божі мушки» 307
- Петрович Валентина**, кандидат історичних наук,
Стрільчук Людмила, кандидат історичних наук, м. Луцьк
 Архівні матеріали про історію перебування поляків у місті Володимирі XIV–XVIII століть 310
- Пісоцький Анатолій**, м. Володимир-Волинський
 Східна Галичина в російському часописі «Нива» за 1915 рік 314
- Пуківський Юрій**, магістр етнології, м. Львів
 Свято Стрітіння у народно-церковному календарі українців історико-етнографічної Волині 321
- Рябчикова Фаїна**, кандидат історичних наук, м. Луцьк
 Наукові підходи Василя Кравченка щодо розгортання регіональної краєзнавчої роботи 326
- Разиграєв Олег**, кандидат історичних наук, м. Луцьк
 Маловідомі сторінки історії міжвоєнного Полісся. (Рецензія на книгу:
 Cichoracki P. Polesie nieidylliczne. Zaburzenia porządku publicznego w województwie poleskim
 w latach trzydziestych XX w. / Piotr Cichoracki. – Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2007. – 276 s.) 332

Самсонюк Тетяна , м. Рівне Військове осадництво Рівненщини в об'єктиві радянських карально-репресивних органів (1939-1940 рр.)	334
Силіук Оксана , магістр історії, м. Луцьк Видавнича діяльність та основні публікації Анатолія Дублянського на еміграції	338
Сенів Олег , м. Луцьк Борис Ігнатович - фотограф Волині	346
Середюк Олександр , доктор філософії, смт. Рокині Проблемні питання функціонування і розвитку Музею історії сільського господарства Волині - скансен	348
Українець Алла , м. Рівне З історії розвитку ткацтва на Рівненщині	353
Філонюк Марія , м. Луцьк Меморіальна експозиція "Шевченківська світлиця Миколи Куделі" у Волинському краєзнавчому музеї (до 200 – річчя від дня народження Т. Шевченка)	358
Фініковський Юрій , м. Любомль Волинь в житті Леопольда Немировського - відомого польського художника, громадського та політичного діяча	364
Хамежук Іван , смт. Локачі Опис герба села Новий Загорів Локачинського району Волинської області	367
Хоміч Дмитро , м. Луцьк Рожищенський край під час Франко-російської війни 1812 року	369
Протоієрей Микола ЦАП , м. Луцьк Ікона Богородиці Луцького домініканського монастиря: історія та її коронація	373
Циганюк Галина , м. Луцьк Історизми та архаїзми у збірках Оксани Лятуринської «Княжа емаль» та «Гусла»	377
Чопко Віра , с. Затурці Природознавча проблематика у Затурцівському меморіальному музеї В'ячеслава Липинського	379
Шахраюк Богдан , м. Володимир-Волинський Витоки педагогічної освіти на Волині (1921-39 рр.)	381
Шваб Анатолій , кандидат історичних наук, Малеончук Галина , м. Луцьк Загальношкільна, професійна та національна освіти міжвоєнного Луцька	386
Якименко Микола , м. Луцьк Там, де народжується Прип'ять	391
Яцечко-Блаженко Тетяна , кандидат історичних наук, Рудянин Іван , кандидат історичних наук, м. Луцьк Кременець в кам'яну епоху	398
Атаманенко Віктор , кандидат історичних наук, м. Острог Волинські пом'яники як історичне джерело	402

Пясецький Вальдемар , м. Луцьк Майдан Братський міст	406
Булавін Олександр, Пасюк Ігор , м. Луцьк Маннанов Шакір Фатіхович – один з 28-х нагороджених чотирма орденами Слави. (До 70-ї річниці визволення Ковеля)	407
Кузьмич Микола, Мурашкевич Наталія , м. Луцьк Радянський партизанський рух на території волинської області у 1941–1944 рр.	408
Колосок Богдан , кандидат архітектури, м. Київ Л. П. Санжаров : рефлексія на статтю в газеті “Луцький замок”	412
Пасюк Ігор, Конзера Анатолій, Карпюк Василь , м. Луцьк Матеріали дослідження історії 87-ої стрілецької дивізії краєзнавцями області	420

Додатки

Список членів ВООНСКУ	426
Лауреати премій 2010 – 2014 рр.	427
Волинезнавча література 2010 - 2014 років	428
Хроніка подій	433
Минуле і сучасне Волині та Полісся. Змісти конференцій 2010 - 2014 років	435
Ілюстрації	481
Автори збірника	488

**Національна спілка краєзнавців України
Управління культури Волинської облдержадміністрації
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Центр Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі при СНУ ім. Лесі Українки
Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти
Волинський краєзнавчий музей
Державний архів Волинської області
Редколегія тому “Звід пам’яток історії та культури України. Волинська область”
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України**

Наукове видання

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині

Науковий збірник

Випуск 52

Матеріали

**52 Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції,
присвяченої 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки
краєзнавців України,
20 листопада 2014 року, м. Луцьк**

Друкується в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен,
географічних назв та інших відомостей несуть автори публікацій.

Виготовлення оригінал-макету – Олександр Трофімук.

Здано на виробництво 25.10.2014 р. Підписано до друку 10.11.2014 р.
Формат 60x68 1/8. Гарнітура Times.
Папір друкарський. Офсетний друк. Ум. друк. арк. 40,2. Обл.-вид. арк. 58,2.
Накладом 300 прим. Вид. № 571.
Ціна вільна. Замовне.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43000, м. Луцьк, вул. Бойка, 1).
Свідоцтво Державного комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4039 від 30.08.2013 р.

В 67 **Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток краєзнавства і краєзнавчої освіти на Волині.** Науковий збірник. Випуск 52. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 25-річчю з часу створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, 20 листопада 2014 року, м. Луцьк. Упоряд. Г. Бондаренко, А. Силюк. – Луцьк, 2014. – 499 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення учасників 52-ї Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, яка пройшла в м. Луцьку 20 листопада 2014 року з нагоди 25-річчя створення Волинської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, присвячені дослідженням історії становлення та сучасному стану краєзнавства та краєзнавчої освіти на Волині. В окремому розділі розміщено матеріали з історії та культури краю в контексті вітчизняної та світової історії.

Розраховане на науковців, краєзнавців, музейних працівників та широке коло шанувальників минувшини.

УДК [93 + 02] (477.82) 08

ББК 63.3(4 УКР – 4 ВОЛ) я 43+78.33